

ଜଳନ୍ଧରଦେବ ରଚନାବଳୀ

(ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ)

ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ

ଜାଲନ୍ଧର ଦେବ ରଚନାବଳୀ

(ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ)

ସଂକଳକ : ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭୃଙ୍ଗା

ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ

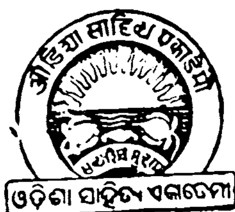
ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ରଚନାବଳୀ

ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ରଚନାବଳୀ

(ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ)

ସଂକଳକ

ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ରହ୍ମା

ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ

ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ରଚନାବଳୀ

(ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ)

ସଂକଳକ : ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ରହ୍ମା

ପ୍ରକାଶକ : ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ
ଭୁବନେଶ୍ୱର-୧୪

ମୁଦ୍ରଣ : ସତ୍ୟବ୍ରତ ପ୍ରେସ
ପିଠାପୁର, କଟକ-୧

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ : ୧୯୮୬—୧୦୦୦

ମୂଲ୍ୟ : ~~ପଇଁଚାଳିଶ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର~~ 52/-

JALANDHARA DEV RACHANAVALI

Compiled by
Shri Ramachandra Brahma

Published by
Orissa Sahitya Akademi
Bhubaneswar-14

Printed at
Satyabrata Press
Pithapur, Cuttack-1

First Edition :
1986—1000 Copies

Price : ~~Rs. 45/-~~ 52/-

ଅଗ୍ରଲେଖ

'ଶ୍ରୀଧର୍ମଂସ କେଳସର' ବାମଣ୍ଡା, ସାରସ୍ୱତ ସାଧନା ଓ ଚର୍ଚ୍ଚାର ପ୍ରଧାନ ପୀଠ ରୂପେ ସୁପରିଚିତ । ବିଶେଷତଃ ବାମଣ୍ଡା ରାଜବଂଶର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦାନ ଅତୁଳନୀୟ ଓ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ । ଏହି ରାଜବଂଶର ଯେଉଁ ବରପୁତ୍ରମାନେ ସେମାନଙ୍କର ସାରସ୍ୱତ ସୃଷ୍ଟି-ସମ୍ଭାରରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ ଓ ପୁଷ୍କଳ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସାହିତ୍ୟାନୁରାଗୀ ରାଜା ବାସୁଦେବ ସୁଢ଼ଳଦେବ, ରାଜକବି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ତ୍ରିଭୁବନ ଦେବ, ସାହିତ୍ୟିକ ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ଏବଂ ବଡ଼କୁମାର ବଳଭଦ୍ରଦେବ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ । ସୁଢ଼ଳଦେବ, ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଓ ବଳଭଦ୍ରଦେବ ଏହି କାବ୍ୟ-ପ୍ରତିଭାତ୍ରୟୀଙ୍କର ସାହିତ୍ୟକୃତିରେ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟ ସମୃଦ୍ଧ । ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଗାଢ଼ ସାହିତ୍ୟାନୁରାଗ ତଥା କାବ୍ୟିକ-ସମ୍ଭାର ଦ୍ୱାରା ବାମଣ୍ଡାରେ ଏକ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ସାହିତ୍ୟିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିଥିଲା ।

ଜଳନ୍ଧର ଦେବ (୧୮୭୨-୧୯୫୧) ଥିଲେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଜଣେ ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭା । ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ ଭାବେ ଲେଖନୀ ଚାଳନକରି ସେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଶ୍ରୀ ଓ ସମୃଦ୍ଧି ସାଧନ କରିଥିଲେ । ଏକାଧାରରେ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରାବନ୍ଧିକ, ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ସମାଲୋଚକ, ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠ ଗାଳ୍ପିକ ଓ ନାଟ୍ୟକାର । ବାମଣ୍ଡା ପ୍ରଶାସନର ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ଦକ୍ଷତାର ସହିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ହେଁ ସାହିତ୍ୟ-ସାଧନା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପରମ ବ୍ରତ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ଐକାନ୍ତିକ ନିଷ୍ଠା ଓ ଦୃଢ଼ ସଂକଳ୍ପ ଫଳରେ ତାଙ୍କ ଅମର ଲେଖନୀରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥିଲା ଅଜସ୍ର ସୃଜନଶୀଳ ଓ ମନନଶୀଳ ସାହିତ୍ୟକୃତି । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ, ସହକାର, ରସଚକ୍ର, ଜ୍ଞାନପ୍ରଦୀପ, ଉପହାର, ଶଙ୍ଖ ପ୍ରଭୃତି ସାହିତ୍ୟ-ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କରେ ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟିଧର୍ମୀ ବହୁ ପ୍ରବନ୍ଧ, ସାର୍ଥକ ଗଳ୍ପ, କବିତା, ଏକାଙ୍କିକା ଓ ନାଟକାଦି ଧାରାବାହିକ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ପରିପୁଷ୍ଟ କରିପାରିଥିଲା । ସେ ଜଣେ ସୁଦକ୍ଷ ବକ୍ତା ଭାବରେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ବହୁଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନକରି ଜଣେ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ହିସାବରେ ସେ ସୁପରିଚିତ ଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଗଭୀର ପ୍ରବେଶ ଥିଲା । 'ଶଙ୍ଖ' ମାସିକ ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକ ରୂପେ ସେ କିଛୁକାଳ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହକରି ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇପାରିଥିଲେ ।

ସାହିତ୍ୟକୃତି :

ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ : ବୈଦିକ ଓ ପୌରାଣିକ ଯନ୍ତ୍ରକଳ୍ପ (୧୯୧୩), ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା (୧୯୧୫), ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଯାନ ଓ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର (୧୯୧୬), ରାମାୟଣ (୧୯୧୬), ସ୍ୱଗତ (୧୯୧୭), ସାହିତ୍ୟ ଓ ଜାତି (୧୯୨୯) ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟାର ଜନ୍ମ (୧୯୩୧), ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ (୧୯୩୨), ବେଦ ଓ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ (୧୯୩୨), ରାଜା ରାମମୋହନ (୧୯୩୪), ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଜାତିବିଚାର ୧୯୩୪), ନର ଓ ନାରୀ (୧୯୩୬)

ଗଳ୍ପ ସାହିତ୍ୟ : ଗୋଟିଏ କଥା (୧୯୧୫), ମିଥ୍ୟା ଅଭିଯୋଗ (୧୯୨୧), ଅତିଥି ସତ୍କାର (୧୯୨୮), ଭିନ୍ନଗତି ଭିନ୍ନମତି (୧୯୨୮), ଗୌରୀ ଓ କାନ୍ଥୁ (୧୯୨୮), ଆଲୁ ନାରୁଣୀ (୧୯୨୯), ମସ୍ତିରାମର ମୁକ୍ତି (୧୯୩୧), ବିବାହ ଭୋଜି (୧୯୩୨), ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରତିଶୋଧ (୧୯୩୩), ସନ୍ତାନ ସ୍ନେହ (୧୯୩୨), ଅଶ୍ରୁଧାରା (୧୯୩୫) ।

ନାଟକ, ଏକାଙ୍କିକା : ଉଦୟ ସିଂହ (ଐତିହାସିକ ନାଟକ), ବିଚ୍ଛେଦ (୧୯୩୨)-ଏକାଙ୍କିକା, ରଣାସଂଘଙ୍କର ମହାପ୍ରୟାଣ (୧୯୩୩)-ଏକାଙ୍କିକା ।

ଜନ୍ମ : ଅକ୍ଟୋବର ୧୫, ୧୮୭୨ ମୃତ୍ୟୁ : ଅକ୍ଟୋବର ୨୬, ୧୯୫୨

କବିତା : ମେଘ ଭାବନା (ନାଟଗର୍ଭିକ କବିତା), ସ୍ୱର୍ଗତ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ପ୍ରତି, ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା (୧୯୩୪) ।

ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ : ଡାଏରୀର କିୟଦଂଶ ।

ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କର ଅସଂଖ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ-କୃତି ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ ଧର୍ମ ଓ ସଂସ୍କୃତି ସଂପର୍କିତ କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ସମାଲୋଚନାକୁ ସଂକଳିତ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ସ୍ଥାନିତ କରାଯାଇଛି । ଜଣେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ହିସାବରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ସମାଲୋଚନାର ପରିସର ଥିଲା ସୁଦୂରପ୍ରସାରୀ । ତାଙ୍କ ଆଲୋଚନାଗୁଡ଼ିକ ବୈଦିକ, ପୌରାଣିକ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ, ଓ ଦାର୍ଶନିକ ତଥ୍ୟ ଓ ତର୍କସମ୍ବଳିତ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଆଲୋଚନାରେ ରସାଣିତ ।

ସଂକଳକ ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ରହ୍ମା ବହୁ ଶ୍ରମ ସ୍ୱୀକାରପୂର୍ବକ ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କ ଲେଖାଗୁଡ଼ିକୁ ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଏହି ସଂକଳନରେ ସଂଯୋଜିତ କରିଅଛନ୍ତି; ଏଣୁ ସେ ପ୍ରଶଂସାର ପାତ୍ର । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ବହୁ ଲେଖା ସେ ସଂଗ୍ରହ କରି ଏକାଡେମୀକୁ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି ଯାହା ଏହି ସଂକଳନର ସୀମିତ କଳେବର ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନିତ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ସମୟ ଓ ସୁବିଧା ଅନୁକ୍ରମେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ-କୃତିଗୁଡ଼ିକୁ ସଂକଳିତ କରି ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ପ୍ରୟାସୀ ହେବୁଁ ।

ଏ ସଂକଳନଟି ଶ୍ରଦ୍ଧାଳୁ ପାଠକପାଠିକା ମହଲରେ ଆଦୃତ ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ଆଶା କରୁଛି ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର,
ତା ୧୧ । ୭ । ୮୭

ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଶତପଥୀ
ସମ୍ପାଦକ
ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ

ମୁଖବନ୍ଧ

ଓଡ଼ିଶାର ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟିକ ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ ଜୀବନ ଓଡ଼ିଶାର ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୀର୍ଘ ୬୦ ବର୍ଷର (୧୮୯୦-୧୯୫୦) ଇତିହାସ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ରପତ୍ରିକା, 'ସମ୍ବଲପୁର-ହିତୈଷିଣୀ' 'ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟ', 'ଆଲୋଚନା', 'ସହକାର', 'ରସଚକ୍ର', 'ଭକ୍ତପ୍ରଦୀପ', 'ଉପହାର', 'ଶଙ୍ଖ' ପ୍ରଭୃତିରେ ତାଙ୍କର ବହୁ ପ୍ରବନ୍ଧ, ଗଳ୍ପ ଏବଂ କେତେକ ନାଟକ କବିତାଦି ପ୍ରକାଶ ଲଭକରି ଏକ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ସାହିତ୍ୟିକ ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଏହି ସୁନାମଧନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ରଚନାକୃତିକୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିବା ବିଧେୟ ।

ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ :

୧୮୭୨ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ୧୫ ତାରିଖରେ ଓଡ଼ିଶାର ଫ୍ୟୁଡେଟରି ଷ୍ଟେଟ୍ ବାମଣ୍ଡା ଅନ୍ତର୍ଗତ "ବରିଆଁ କଲଣ୍ଡା' ଗ୍ରାମରେ ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ରାଜପରିବାରରେ (ଖରପୋଷଦାର) ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ । ପିତା ବୀରଭଦ୍ର ଦେବ ଅଳ୍ପଦିନେ ମାତୃବିୟୋଗ ହେତୁ ତାଙ୍କୁ ରାଜା ବାସୁଦେବ ସୁଡ଼ଳ-ଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱିତୀୟ ମାତା ବିଜୟକୁମାରୀ ଦେବୀଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଲାଳନପାଳନର ଭାର ନ୍ୟସ୍ତ କଲେ । ତେଣୁ ଟୀକାୟତ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଙ୍କ ସହିତ ଛାତ୍ରଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଉଭୟେ ସମବୟସ୍କ ହେତୁ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (୧୮୯୪-୯୨) ସହାଧ୍ୟାୟୀଭାବେ ଗତି କଲେ । ବଣେଇ ରାଜ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଗତ 'ଲଇମୁରା' ଗ୍ରାମର (ଖରପୋଷଦାର) ଅଭିରାମ ଦେବଙ୍କ କନ୍ୟା ସତ୍ୟଭାମାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରିଣୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା ।

୧୮୯୫ ସାଲ ଆଡ଼କୁ କର୍ମ ଜୀବନର ଆରମ୍ଭ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଶାସନିକ କାର୍ଯ୍ୟ (ସିରସ୍ତାଦାର, ତହସିଲ-ଦାର, ଦେଓ୍ୱାନ ତଥା ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ବିଚାରପତି ପ୍ରଭୃତି) ଦକ୍ଷତାର ସହିତ ସମ୍ପାଦନପୂର୍ବକ ୧୯୨୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କଲେ । କର୍ମ-ଜୀବନରେ ସାହିତ୍ୟିକ-ପ୍ରତିଭାର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସାଧିତ । ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ ଜୀବନ ତିନୋଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

୧ମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ (୧୮୯୦-୧୯୦୩) ଅଭ୍ୟୁଦୟ କାଳ

୨ୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ (୧୯୦୪-୧୯୨୪) ଉନ୍ମେଷ ,,

୩ୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ (୧୯୨୫-୧୯୫୦) ପରିଣତ ,,

ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ 'ବାମଣ୍ଡା କ୍ଲବ' ସମିତି (୧୮୯୦) ଗଠନ ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଅଂଶ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ଶଂସିତ କାଳରେ ତିନୋଟି ପତ୍ରିକା (ସମ୍ବଲପୁର ହିତୈଷିଣୀ, 'ଆଲୋଚନା' 'ଉତ୍କଳମଧୁପ')ର କୋଷାଧ୍ୟକ୍ଷ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ (୧୯୦୦) ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ-ପ୍ରୀତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଦର୍ଶନ । 'ଆଲୋଚନା' ମାସିକ ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦନା (୧୯୦୦-୧୯୦୧) ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବାମଣ୍ଡାରେ ଶିକ୍ଷା ତଥା ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ ସ୍ୱରୂପ ବିଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦିଗରେ ମନୋନିବେଶ କଲେ । ଏତଦ୍ବ୍ୟତୀତ 'ସିଂହଳ-ଭ୍ରମଣ' ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯାତ୍ରା ଓ ଭ୍ରମଣ-ବୃତ୍ତାନ୍ତ

ରୂପେ 'ଡାଏରୀର କିୟଦଂଶ'ର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ 'ଡାଲଟେର ଭ୍ରମଣ', 'ପୁଷ୍ପ-ଭ୍ରମଣ' ଓ 'ବିହାର-ଭ୍ରମଣ' ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ-ଜୀବନର ତୃତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ।

ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟ ହିଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟିକ-ପ୍ରତିଭାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପରିଚାୟକ, ଯହିଁରେ ସତ୍ୟବାଦୀ ଏବଂ ସବୁଜ ଯୁଗୀୟ ଚିନ୍ତାଧାରା ତାଙ୍କ ଲେଖନୀକୁ ଉଜ୍ଜୀବିତ ତଥା ରଚନାଶୈଳୀକୁ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରିଛି । ବିଭିନ୍ନ ସାହିତ୍ୟିକ ସଭାନୁଷ୍ଠାନ (କଲିକତା, ବାରିପଦାର ଶିଶୁ-ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ, କଟକର ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ-ସମାଜ ପ୍ରଭୃତି)ରେ ଭାଷଣ ପ୍ରଦାନ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିର ନିଦର୍ଶନ । 'ଶଙ୍ଖ' ମାସିକ ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦନା (୯୪୭-୪୮) ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ-ପ୍ରୀତିର ପରିଚାୟକ ।

ରାଜନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଶା-ବିଧାନସଭାରେ ଦୁଇବର୍ଷରୁ (୧୯୪୯-୫୧) ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକାଳ ସଦସ୍ୟ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରି ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କଲେ ।

ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କ ସମାଜ-ସଂସ୍କାର-ପରିକଳ୍ପନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଦର୍ଶସ୍ଥାନୀୟ । ବାଲ୍ୟ ବିବାହର ବିରୋଧ, ଯୁବତୀ-ବିବାହ ତଥା ବିଧବା-ବିବାହର ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳନ ନିମନ୍ତେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ କୃତି 'ବିବାହ-ବିଗ୍ରହ' ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଣୟନ ଏବଂ ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଦୀନହୀନ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଜାତି ତଥା ଆଦିମ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଦୈନନ୍ଦିନ-ଜୀବନଚିତ୍ରକୁ ଲୋକ-ଲୋଚନକୁ ଆଣିବା ନିମନ୍ତେ ଗଳ୍ପ, ନାଟକ ତଥା କବିତାଦିର ରଚନା ଏକ ସାମାଜିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସହାୟକ ।

ଜଣେ ନିର୍ଭୀକ ସ୍ପଷ୍ଟବାଦୀ ସମାଲୋଚକ, ସୁଦକ୍ଷ ସମ୍ପାଦକ, ସରସ ଗାଳ୍ପିକ, ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ସମାଜ-ସଂସ୍କାରକ, ସୂକ୍ଷ୍ମ ସମାଲୋଚକ, ଭାବପ୍ରବଣ କବି, ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶାସକ ତଥା ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ରୂପେ ତାଙ୍କର ସୁଖ୍ୟାତି ସର୍ବତ୍ର ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ।

ଏହି ମହାନ୍ ସାହିତ୍ୟ-ସେବକର ମହାପ୍ରୟାଣ ଘଟିଲା ୧୯୫୨ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ୨୬ ତାରିଖ ଗୋଷ୍ଠାଷ୍ଟମୀ ତିଥିରେ ।

ସୂଚନ :

ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ-କୃତି-ସମ୍ଭାର ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରି ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ତାକୁ ଏକତ୍ର ସନ୍ନିବେଶିତ କରି ପୁସ୍ତକାକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀର ପ୍ରୟାସ ସର୍ବାଦୌ ପ୍ରଶଂସାର୍ହ । ସେ ସମସ୍ତର ସଙ୍କଳନ ଦାୟିତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଥିବାରୁ ସଙ୍କଳକ ଉକ୍ତ ମହତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତି ଚିରକୃତଜ୍ଞତା ପ୍ରକାଶ କରେ ଓ ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ମୁଖବନ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସୂଚନା ମାତ୍ର ସନ୍ନିବେଶିତ କରେ । ତେଣୁ ଏହା ସମାଲୋଚନା ନୁହେଁ । କାରଣ ସମାଲୋଚନାର ସ୍ଥାନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ସାହିତ୍ୟିକ ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ କୃତି ତାଙ୍କ ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁ କେଉଁ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରି କିପରି ସାମାଜିକ ଚେତନା ଜାଗ୍ରତ ତଥା ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ ତାହାହିଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା ତଥା ବିଚାର କରିବା ଉଚିତ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସମସ୍ତ କୃତିର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସୂଚନା ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ ।

ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କ ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷତଃ ପ୍ରାୟ ୬୦ ବର୍ଷ କାଳ (୧୮୯୦-୧୯୫୦) ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧସବୁ ପ୍ରକାଶିତ ବିଭିନ୍ନ ଲକ୍ଷଣିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ୮ଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ —

(୧) ଭ୍ରମଣ-ସାହିତ୍ୟ (୨) ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତି (୩) ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ (୪) ଜାତି ଓ ସମାଜ (୫) ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟାତତ୍ତ୍ୱ (୬) ପୁରାଣ-ସାହିତ୍ୟ (୭) ବୌଦ୍ଧିକ ସାହିତ୍ୟ (୮) ବିବିଧ ।

୧୮୮୯ ସାଲରେ ବାମଣ୍ଡାରୁ ପ୍ରକାଶିତ 'ସମ୍ବଲପୁର-ହିତୈଷିଣୀ' ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରିକାରେ କେତେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶିତ । (ମହରମର ଇତିବୃତ୍ତ, ଭାରତୀୟ ରମଣୀମାନଙ୍କର ଦୂରବସ୍ଥା ଓ ଶ୍ରବଣ-ବିଚାର' ।)

ଜଳବାୟୁର ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିମନ୍ତେ ୧୯୧୦ ସାଲରେ କଲିକତାରୁ ସିଂହଳ ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରାକରି ପରିଭ୍ରମଣଜନିତ ଅନୁଭୂତିକୁ ଟିପାଖାତାରେ (ଡାଏରୀ)ରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କଲେ । ତାର କିୟଦଂଶ ତାଙ୍କ ଯମଜପୁତ୍ର ହରପ୍ରସାଦଦେବ' 'ଡାଏରୀର କିୟଦଂଶ'ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନାମରେ (ସିଂହଳ ଭ୍ରମଣ) ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲା ।

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ତାଲଚେର-ଭ୍ରମଣ, ପୁରୀ-ଭ୍ରମଣ ଓ ବିହାର-ଭ୍ରମଣଜନିତ ଅନୁଭୂତିକୁ ଟିପାଖାତାରେ ଲେଖି 'ଡାଏରୀର କିୟଦଂଶ' ରୂପେ ପ୍ରକାଶ କଲେ 'ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ' ପତ୍ରିକାରେ ଯାହାକି ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବ ପକାଇ ପାରିଥିଲା ।

ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତି ମୂଳକ ତେରଗୋଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ଚେତନାର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । 'ମହରମ୍‌ର ଇତିବୃତ୍ତ' ମୁସଲମାନଧର୍ମର ପରମ୍ପରା ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ଆଦିଗ୍ରନ୍ଥ ବେଦର ଭିତ୍ତିଭୂମି ଉପରେ ଆଧାରିତ ଆର୍ଯ୍ୟଧର୍ମର ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରେ ବୈଦିକ ଓ ପୌରାଣିକ ଯୁକ୍ତିକଣ୍ଟିତ ପ୍ରବନ୍ଧ (୧୯୧୩) ।

ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ଜଳନ୍ଧରଦେବଙ୍କ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ-ପ୍ରୀତି ସଙ୍ଗେ ଦେଶପ୍ରୀତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗଭୀର ଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ଅସ୍ତିତ୍ୱର ସ୍ୱରୂପ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରେ 'ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଯାନ ଓ ଅସ୍ତିତ୍ୱ' । ଏଥିରେ ଜାତୀୟ-ଚେତନାର ଆଭାସ ମିଳେ "ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଣ ? ନିଜ ଦେଶର, ନିଜ ଜାତିର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା । ମାତ୍ର ଆମ୍ଭେମାନେ ମନୁଷ୍ୟ । ଏ ହିସାବରେ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ବିଷୟ ନିଷ୍ପକ୍ଷପାତ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଏବଂ ଆମ୍ଭ ଜାତିର ସ୍ଥାନ ଅନ୍ୟ ଜାତିର ସ୍ଥାନ ତୁଳନାରେ କେଉଁଠାରେ ତାହା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।"

ଅବସର ଗ୍ରହଣ ପରେ ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ସମାଜ-ସଂସ୍କାରମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଗଭୀର ଭାବରେ ମନୋନିବେଶ କଲେ । ୧୯୧୮-୧୯ ବେଳକୁ 'ବାଲ୍ୟବିବାହ' ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ ପୂର୍ବକ ଯୁବତୀ ଓ ବିଧବା-ବିବାହର ପ୍ରଚଳନ ନିମିତ୍ତ ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ, ଅନୁଶୀଳନ ପୂର୍ବକ 'ବିବାହ-ବିଚାର' ନାମକ ଏକ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ କଲେ, ଯାହାର ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର । ତିନୋଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରି ଲେଖିଲେ । ଆଶାବାଦୀ ଲେଖକ ପ୍ରକାଶ କଲେ, "ଦେଶର ଯୁବକଗଣ ଏକମାତ୍ର ଆଶାଭରସାର ସ୍ଥଳ । ସେମାନେ ଯେବେ ଏତାଦୃଶ ଜାତୀୟ ସମସ୍ୟାମାନ ସ୍ୱାଧୀନ ଇଚ୍ଛା ଓ ବିବେକବୁଦ୍ଧି ସାହାଯ୍ୟରେ ମୀମାଂସା ନ କରନ୍ତି ତେବେ ଜାତୀୟ ଉନ୍ନତିର ଆଶା ସୁଦୂର ପରାହତ ।"

ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ପ୍ରଧାନତଃ ବେଦବିଶ୍ୱାସୀ ଥିଲେ । ବହୁ ବେଦ, ବେଦାଙ୍ଗ, ଉପନିଷଦ, ସ୍ମୃତି, ପୁରାଣ ଅଧ୍ୟୟନ ପୂର୍ବକ ପ୍ରଭୂତ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୱେଷୀ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଦର୍ଶନ "ବେଦ ଓ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ (୧୯୩୨-୩୩) । ଏହା ଦ୍ୱାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇ 'ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ'ରେ ଏକାଦଶ ଭାଗ ଓ 'ସହକାର' ପତ୍ରିକାରେ ଶେଷଭାଗଟି ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରି ଏକ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜାଗରଣ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ବେଦର ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ଏବଂ ତତ୍‌ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କେତେକ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସର ଦୂରୀକରଣ ଉକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧର ପ୍ରଧାନ ଉପଜୀବ୍ୟ ବସ୍ତୁ । ଏଥିରେ ପରିମାର୍ଜିତ ରୁଚିସମ୍ପନ୍ନ ତଥ୍ୟ ଗ୍ରହଣ ଓ ଜ୍ଞାନାନୁଶୀଳନ, ବଳିଷ୍ଠ ଯୁକ୍ତି, ଉନ୍ନତ ଚିନ୍ତାଧାରା,

ଗଭୀର ଭାବୋଚ୍ଛ୍ୱାସ, ନିର୍ଭୀକ ସ୍ୱାଧୀନମତର ବିମଳ ପ୍ରବାହ ପରିଲକ୍ଷିତ । ଏହା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ଏକ ଅନବଦ୍ୟ କୃତି । ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ରାଜା ରାମମୋହନ ରାୟଙ୍କ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସି ତାଙ୍କର ସତୀଦାହ ପ୍ରଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ 'ରାଜାରାମମୋହନ' ପ୍ରବନ୍ଧର ନିର୍ଯ୍ୟାସ । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଭୁବନେଶ୍ୱର କାର୍ତ୍ତିକେୟ ବରପ୍ରଦାନ ତଥା ଫଳଲାଭ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜ୍ୟରେ ଜନଶ୍ରୁତି ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଯାହାକି 'ଭୁବନେଶ୍ୱର କାର୍ତ୍ତିକେୟ' ପ୍ରବନ୍ଧରେ ରୂପାୟିତ ।

ନର ଓ ନାରୀର ସମ୍ବନ୍ଧ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ । ଏହି ଜାତିର ପରସ୍ପର ସାହାଯ୍ୟ ଓ ସହଯୋଗ ବଳରେ ସାମାଜିକ ରାଜନୈତିକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ପରମ୍ପରାର ବିକାଶ ସାଧନ ହିଁ 'ନର ଓ ନାରୀ' ପ୍ରବନ୍ଧର ବିଷୟବସ୍ତୁ ।

ସୃଷ୍ଟି ରହସ୍ୟ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ପ୍ରଖ୍ୟାପକ 'ସୃଷ୍ଟି' ପ୍ରବନ୍ଧ ଏବଂ ନାରାୟଣଙ୍କର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଖ୍ୟାପକ 'ନାରାୟଣ' ପ୍ରବନ୍ଧ 'ଭକ୍ତ-ପ୍ରଦୀପ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ମନୁଷ୍ୟ କପାଳର ହସ୍ତାକ୍ଷର ତଥା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାଚୀନ ଆକୃତିର ରହସ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରେ "ଆକୃତି ଅନାଦି କାଳରୁ ଅଛି କି ?"

ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ 'ଧର୍ମ' ଯେଉଁ ରୂପରେ ପ୍ରତିଭାତ, ପୁରାଣଧର୍ମଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନିକଟରେ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ପ୍ରକଟିତ । କେଉଁ ଧର୍ମାଶ୍ରୟୀ ବ୍ୟକ୍ତିର ପରସ୍ପର ବିରୋଧଭାବ ହିଁ 'ମତ୍ସ୍ୟାଧାର୍ମିକତା' ଯାହାକି ହିନ୍ଦୁର ସାମାଜିକ ଉନ୍ନତିର ଅନ୍ତରାୟ । ସୁଜଳା ସୁଫଳା ଶସ୍ୟଶ୍ୟାମଳା ଭାରତରେ ଭୌଗୋଳିକ ପରିବେଶ, ଐତିହାସିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ପରମ୍ପରାର ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଆଭାସ "ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର କି ଏହି ପରିଣତି ?" ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କର୍ଣ୍ଣଧାର ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଅହିଂସା ନୀତି ତଥା ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗିକ ସତ୍ୟ ଦିନେ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ଜନମାନସକୁ ଅନୁରଞ୍ଜିତ କରିଥିଲା । ତାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ମାରକୀ 'ବୁଦ୍ଧ' ପ୍ରବନ୍ଧ ।

'ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ' ସମ୍ପର୍କରେ ତା ୫ । ୫ । ୧୯୨୧ର ଦୈନିକ 'ଆଶା' ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ସତ୍ୟନାରାୟଣ ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଧାରଣାର ସଂଶୋଧନ ତଥା ପ୍ରତିବାଦ ସ୍ୱରୂପ ଉକ୍ତିଷ୍ଟ ପ୍ରବନ୍ଧର ଅବତାରଣା ।

ବୈଷ୍ଣବ ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବଳିତ 'ସତ୍ୟଂପରଂଧୀମହି' ପ୍ରବନ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ବୈଷ୍ଣବ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟର (ଅଦ୍ୱୈତବାଦୀ) ସତ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ । ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରାବନ୍ଧିକଙ୍କ ଧାରଣା, "ବହୁ କାଳରୁ ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଏହି ଯେ ଯାବତୀୟ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ବିଜ୍ଞ ଲୋକଙ୍କର କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ ।" ବଙ୍ଗୀୟ ମାସିକ ପତ୍ରିକା 'ବସୁମତୀ'ର 'ପ୍ରବାହଣ' ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧରୁ 'ବ୍ରହ୍ମଜାଲ' ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ।

'ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ' ସମ୍ପର୍କୀୟ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ତାଙ୍କର ଗଭୀର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିର ପରିଚାୟକ । 'ଭାଷା' ପ୍ରବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ପରିମାର୍ଜିତ । "ଭାବରାଜ୍ୟ ସଙ୍କୁଚିତ ହେଲେ ହେଁ ଭାଷାର ବିସ୍ତୃତି ଅସମ୍ଭବ । × × × ଯେଉଁ ଜାତି ଯେତିକି ସଭ୍ୟ, ଉନ୍ନତିଶୀଳ ତାର ଭାଷାକୋଷ ସେତିକି ବଡ଼ ।" ଭାଷାଗତ ଦୋଷର ପରିହାର ନିମନ୍ତେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ମହାକବି କାଳିଦାସ ଭାରତୀୟ ସଭ୍ୟତା ତଥା ସଂସ୍କୃତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ । ତାଙ୍କର 'ମେଘଦୂତ' କାବ୍ୟର ସମାଲୋଚନାତ୍ମକ ଟିପ୍‌ପଣୀ ପ୍ରଦାନରେ ଏକ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

"Language is a part of man's Character" ସାହିତ୍ୟିକ ସତ୍ୟନାରାୟଣ ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧର ପରିପୂରକ ରୂପେ 'ସାହିତ୍ୟ ଓ ଜାତି' (୧୯୨୯) ପ୍ରବନ୍ଧର ପରିପ୍ରକାଶ । ତାଙ୍କର ଭାଷାରେ "ଚରିତ୍ର ବିହୀନ ଶିକ୍ଷା ଆତ୍ମଶ୍ଳାଘା ରୂପେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ବିଡ଼ମ୍ବକ ଆଶାତୀତ ମାତ୍ର" । ଜାତୀୟ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ନିମନ୍ତେ ନୈତିକବଳର ଆବଶ୍ୟକତା ତଥା ଜାତୀୟ ଚରିତ୍ର ଗଠନ ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର ଆନ୍ତରିକତା ଏଥିରେ ପ୍ରକଟିତ ।

୧୯୩୨-୩୩ ସାଲ ଆଡ଼କୁ 'ସବୁଜ-ସାହିତ୍ୟ'ର ଅପ୍ରତିହତ ପ୍ରଭାବ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା । ଶଶିଭୂଷଣ ରାୟ ଓ ହରିହର ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସାହିତ୍ୟଗତ ତଥ୍ୟ ଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ତେଣୁ ତାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସ୍ୱରୂପ ଜଳନ୍ଧରଦେବ "ଲଘୁ ସାହିତ୍ୟ ଓ ବଳିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଦୁଇ ଚାରି କଥା" ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କଲେ । ଦୃଷ୍ଟ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସାହିତ୍ୟର ସଂଜ୍ଞା, ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଲ୍ଲିଖିତ । "କବିମାନେ ହିଁ ନିଜ ନିଜର ରଚନାରେ ଭାବପ୍ରକାଶର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି । କାରଣ ପ୍ରତିଭାର ତାରତମ୍ୟ ହେତୁ କବିତାର ତାରତମ୍ୟ ଘଟେ । ଲେଖକ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ଭୃତ୍ୟ, ସେହି ହେତୁ ତାର ଶିକ୍ଷା ଓ ଉନ୍ନତ ।"

କଟକର 'ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ-ସମାଜ'ର ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଅଷ୍ଟାବିଂଶ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନରେ ସଭାପତି ଅଭିଭାଷଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର । "ମାତୃପୂଜା ନିମନ୍ତେ ନିର୍ମଳ ମନ ହିଁ ଗଙ୍ଗାଜଳ । ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଭ୍ୟତା ପରସ୍ପର ପରିପୂରକ ।" ସାହିତ୍ୟିକ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଯାବତୀୟ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଦୂର କରିବା ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର କାତରୋକ୍ତି ବିଶାଳ-ପ୍ରାଣତାର ପରିଚାୟକ । 'ପ୍ରାଚୀସମିତି'ର ପ୍ରଶଂସନୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ, ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ପ୍ରଭାବ, ମାତୃଭାଷା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଗଭୀର ଅନୁରାଗ ଏଥିରେ ରୂପାୟିତ ।

ଜଳନ୍ଧରଦେବ "ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ ବିଦ୍ୟାନଗରୀ କଟକ"ରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ସାହିତ୍ୟ-ସଭାରେ କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥ୍ୟର ଅବତାରଣା କଲେ ଯାହା କି ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ବିଧାନରେ ସହାୟକ । ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ରପତ୍ରିକାର ପ୍ରଭାବ, ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ରର ଆବଶ୍ୟକତା, ସବୁଜ-ସାହିତ୍ୟ-ସମିତିର କ୍ରାନ୍ତିକାରୀ ପ୍ରଭାବ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରସଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରେ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ 'ପାର୍ବତୀ' କାବ୍ୟ ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ତେଣୁ 'ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ନାରୀ' ଏକ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ସମାଲୋଚନାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ । ବାରିପଦାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ସାହିତ୍ୟ-ସଭାରେ ଶିଶୁ-ସାହିତ୍ୟ-ସମାଜ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନରେ ସଭାପତି ରୂପେ 'ସାହିତ୍ୟିକ-ଅଭିଭାଷଣ' ଏକ ମନୋଜ୍ଞ ସାହିତ୍ୟିକ କୃତି । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବିମାନଙ୍କୁ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହିଥିଲେ, "ବରଂ ଏ ଦେଶର ଯୁବକମାନେ ମାତୃଭାଷାର ମୁଖୋଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିବାକୁ ଅଣ୍ଟାଭିଡ଼ି ଲାଗିଥିବାର ଦେଖିଲେ ମନରେ ଅପାର ଆନନ୍ଦ ଜାତ ହୁଏ ।"

ଶିକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟର ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତି । ଭାରତୀୟ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର କ୍ରମବିକାଶଧାରା, ଶିକ୍ଷାର ସ୍ୱରୂପ, ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ସ୍ୱରୂପ, ରାଷ୍ଟ୍ରଭାଷାର ଲକ୍ଷଣ ଆଦି ପ୍ରସଙ୍ଗ "ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି" (୧୯୩୫) ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ।

ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ବିଶ୍ୱନାଥ କରଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ ଅବଦାନ ସର୍ବଦା ଅବିସ୍ମରଣୀୟ । ତାଙ୍କର ସମ୍ପାଦନାରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ' ମାସିକ ପତ୍ରିକାରେ ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କ କୃତି ପ୍ରକାଶନ

ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନିବିଡ଼ ବନ୍ଧୁତା ଥିଲା । ତାଙ୍କର ତିରୋଧାନ (ତା ୧୯-୧୦-୧୯୩୪) ରେ ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଦାରୁଣ ଆଘାତ ଲାଗିଲା । ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ସମାଜସଂସ୍କାରପନ୍ଥୀ ଜାତି 'ଅର୍ଯ୍ୟ' ତାର ବିରୋଧୀ 'ବ୍ରାତ୍ୟ' ନାମରେ ଅଭିହିତ । ସାମାଜିକ ଭିତ୍ତିଭୂମି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ 'ସାହିତ୍ୟର ଗତି ଓ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି' ପ୍ରବନ୍ଧ ।

ସଂସ୍କାର ପ୍ରୟାସୀ ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କ ସମାଜ ସଂସ୍କାର ପରିକଳ୍ପନାର ସଂକେତ ବହନ କରେ 'ଜାତି ଓ ସମାଜ' ଶ୍ରେଣୀ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧ "ଭାରତୀୟ ରମଣୀମାନଙ୍କର ଦୁରବସ୍ଥା" (ତା ୬-୧୧-୧୮୯୫) ।

ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ନିଜେ ନିଜେ କଥା ହେବାର ଖୁବ୍ ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା । ତେଣୁ କର୍ମକ୍ଷମ ଅବସ୍ଥାରେ ପତ୍ରପତ୍ରିକାର ପୃଷ୍ଠା ଆଲୋଡ଼ନ ଓ ସ୍ୱୀୟ ମତ ପ୍ରଦାନ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟ । ଏହା ହିଁ 'ସ୍ୱଗତ' । ତାଙ୍କର ଦୁଇଟି ସ୍ୱଗତରେ ସୁଚିନ୍ତିତ ମତ ପ୍ରକାଶିତ ।

'ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଜାତି' ସମସ୍ୟା ଅତି ଗହନ । ତିନୋଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ଏହା ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ! ଏହାହିଁ 'ବେଦ ଓ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର' ଉପସଂହାର ବୋଲି ମନେହୁଏ । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଜାତିପିତା ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧିଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରା କେତେକ ଏଥିରେ ରୂପାୟିତ ।

ଭାରତର ଜାତିଭେଦ ପ୍ରଥା ଏକ ବିରାଟ ତଥା କଠିନ ସମସ୍ୟା । ତେଣୁ ପ୍ରକାଶ କଲେ, "ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ-ଧର୍ମ ଓ ଜାତିଭେଦ ଯେ ଭାରତବାସୀର ସମୂହ ଅନିଷ୍ଟର ହେତୁ ଏହା କାହାକୁ ଅଜଣା ? ମାତ୍ର ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଓ ଚିରାଚରିତ ପ୍ରଥାର ମୋହ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ କେହି ରାଜି ନୁହଁନ୍ତି ।" ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧିଙ୍କର ଜାତିଭେଦ ପ୍ରଥା ବିଲୋପ ଉଦ୍ୟମ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଜାତିର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ଏ ପ୍ରକାର "କଠିନ ସମସ୍ୟା"ର ସମାଧାନ ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର ଆତୁରତା ଆଦି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଲ୍ଲିଖିତ ।

ଶୂଦ୍ରଜାତିର ଲକ୍ଷଣ ତଥା ଶୁଣିହିଁ ସ୍ୱାଦ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ 'ମନୁସଂହିତା', 'ମହାଭାରତ', ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ ଗୀତା' ପ୍ରଭୃତି ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ଆହରଣ ପୂର୍ବକ 'ଶୂଦ୍ରଜାତି କେଉଁଠା ?' ପ୍ରବନ୍ଧରେ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଆଲୋଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

ବିଜ୍ଞାନପ୍ରିୟ ରାଜକବି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ରହି 'ମାନମନ୍ଦିର' (Observatory) ଓ 'ଦୂରବୀକ୍ଷଣ ଯନ୍ତ୍ର' ପ୍ରଭୃତିର ବ୍ୟବହାର ଓ ତଥ୍ୟାନୁଶୀଳନ ତାଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ତେଣୁ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରବେଶ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିବିଡ଼ ଥିଲା । ତତ୍ଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ସାତଟି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ।

ବାମଣ୍ଡାରୁ ପ୍ରକାଶିତ 'ସମ୍ବଲପୁର-ହିତୈଷିଣୀ' ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରିକାର ୧୮୯୭ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ଗ୍ରହଣ-ବିଗ୍ରହ' ଏକ ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶକ ପ୍ରବନ୍ଧ । ଗ୍ରହନକ୍ଷତ୍ରାଦିର ଗତି ଓ ତାର ପ୍ରଭାବ, ଗ୍ରହଣରେ କାରଣ ତଥା ଗ୍ରହଣ ସମ୍ପର୍କରେ କେତେକ ମୌଳିକ ତଥ୍ୟ ଜନସମାଜକୁ ବିଶେଷ ରୂପେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି

ପୃଥିବୀରେ ତଥା ଭାରତରେ ସାତଟି 'ବାର' ପ୍ରଚଳିତ । ତାର ଉତ୍ପତ୍ତି, କ୍ରମବିକାଶ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥ୍ୟର ଉନ୍ମେଷ ପ୍ରବନ୍ଧଟିକୁ ସୁଖପାଠ୍ୟ କରିଅଛି ।

୧୮୬୭ ସାଲରେ 'Northern Crown' ନାମକ ନକ୍ଷତ୍ରପୁଞ୍ଜ, ୧୯୦୧ରେ 'ପର୍ସିଅସ' ନାମକ ନୀହାରିକା, ଧୂମକେତୁର ପ୍ରଭାବ, ଉଲ୍କାପାତ ଓ ତାର କାରଣ ଆଦି କେତେକ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବଳିତ ତଥ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀର ସଂପ୍ରସାରିତ କରେ "ଶକ୍ତି-ସମନ୍ୱିତ ବସ୍ତୁ ସମଷ୍ଟି-ଜଗତ୍' ପ୍ରବନ୍ଧ (୧୯୨୫) ।

ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟା ଯୁଗେ ଯୁଗେ ନୂତନତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରେ । ତାର ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ପ୍ରଭାବକୁ ପ୍ରକଟିତ କରେ "ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟାର ଜୟ" ପ୍ରବନ୍ଧ (୧୯୩୧) ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରେ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ 'ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଭାଷାକୋଷ' ଏକ ଅମ୍ଳାନକୃତି । ଏଥିରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ନକ୍ଷତ୍ର' ସମ୍ପର୍କୀୟ କେତେକ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଧାରଣାର ସଂଶୋଧନ ନିମିତ୍ତ 'ନକ୍ଷତ୍ର' ପ୍ରବନ୍ଧର ପରିପ୍ରକାଶ (୧୯୩୩) । ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନର ଅନୁଭୂତିର ନିଛକ ପ୍ରତିଫଳନ "ଗୋଟିଏ ମୋର ବହୁ କାଳର ଅଭ୍ୟାସ, ଭଲ କି ମନ୍ଦ ତାହା ମୁଁ କହିପାରୁ ନାହିଁ । ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ, ଜମିଦାରୀ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏବଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ଉପରେ ନଜର ପ୍ରଥମରେ ପଡ଼େ ଏବଂ ତାହା ପାଠ କରିବାର ଲୋଭ ସମ୍ବରଣ କରିପାରେ ନାହିଁ ।"

କେତେକ ବୈଦିକ ପୌରାଣିକ ତଥା ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟର ପରିପ୍ରକାଶକ 'ସୂର୍ଯ୍ୟ' ପ୍ରବନ୍ଧ (୧ ଓ ')। ପୌରାଣିକ ଉପାଖ୍ୟାନର ବିମଳ ପ୍ରଭାବ 'ଧ୍ରୁବ' ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଲେହେଁ, ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ।

ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟ ସାଧାରଣର ଦୁର୍ବୋଧ ହେତୁ ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି । ଏଥିରେ ତାଙ୍କର ସାତୋଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜଗତରେ 'ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା' (୧୯୧୫) ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ କୃତି । ଏହାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ରହସ୍ୟ ଜନସମାଜକୁ ଉଚ୍ଚାଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରି ଜାତୀୟ ପ୍ରଗତି ବିଧାନ କରେ ।

'ବେଦ' ପରି ସର୍ବପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ମହାଭାରତ' ଏକ ସର୍ବବୃହତ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଜନ-ସମାଜକୁ ବିଶେଷ ରୂପେ ପ୍ରଭାବିତ କରେ, ତେଣୁ [illegible]ଲେ ।

"ଧର୍ମଦ୍ୱେଷୀ ଭାରତ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖାର ପୁରସ୍କାର ସ୍ୱରୂପ କେତେକ ପାଠକଙ୍କର ବିଧର୍ମୀ ଆଖ୍ୟା ଲାଭ କରିବୁଁ । ଯାହା ପ୍ରକୃତ ସତ୍ୟ ତାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ – ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାରେ ବାଧା ନାହିଁ ।" ତାଙ୍କର ପାଞ୍ଚଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବିଭିନ୍ନ ସାରଗର୍ଭକ ତଥ୍ୟର ଅବତାରଣା ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ ।

'ରାମାୟଣ' ହିନ୍ଦୁର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ । 'ରାମାୟଣ' ଓ 'ମନୁସଂହିତା'ର ତୁଳନା, ରଚନାକାଳ ପ୍ରଭୃତି ତଥ୍ୟର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଭାରତୀୟ ରାଜନୈତିକ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ତଥା ସାମାଜିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟି କଲା ।

"ଗୀତା ସର୍ବଶାସ୍ତ୍ରଭୂତା ବିଶୁଦ୍ଧା ସା ବିଶିଷ୍ୟତେ ।"

ବେଦାନ୍ତସାର-ନିହିତ ତତ୍ତ୍ୱ, ଦଶମ ଓ ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟର ବିଶ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନର ସାରମର୍ମ 'ଗୀତା' ପ୍ରବନ୍ଧର ଉପଜୀବ୍ୟ ବସ୍ତୁ ।

କେତେକ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଓ ନିବୃତ୍ତିମୂଳକ ଉପଦେଶ ତଥା ତଥ୍ୟ 'ଯୁଦ୍ଧ ଓ ଗୀତା' ପ୍ରବନ୍ଧର ସଂଶୟ ମୋଚନ କରିଥାଏ । ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଚିନ୍ତାଶୀଳ ତଥା ଭାବୁକ । ତାଙ୍କର ନବୀନ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରବାଦୀ ଚିନ୍ତାଧାରାର ସ୍ୱଚ୍ଛଳ ପ୍ରବାହ 'ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତା' (୧୯୨୦-୪୦) ସନ୍ଦର୍ଭରେ ପରିଲକ୍ଷିତ । ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପରେ ଆଧାରିତ ବୌଦ୍ଧିକ ଚିନ୍ତାରେ ସ୍ଥିତପ୍ରଜ୍ଞ ଲେଖନୀ ରୂପପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିପାରିଛି ।

ଦାର୍ଶନିକ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ 'ମନ'ପ୍ରବନ୍ଧ ମନର ଗଠନବିଧି ତଥା କ୍ରିୟାକଳାପ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଭାରତୀୟ ହିନ୍ଦୁ ଦର୍ଶନରେ କର୍ମ-ଜିଜ୍ଞାସା, ଧର୍ମ-ଜିଜ୍ଞାସା ତଥା ବ୍ରହ୍ମ-ଜିଜ୍ଞାସାର ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରେ 'ଜିଜ୍ଞାସା' ପ୍ରବନ୍ଧ । 'The Gospel of Buddha' ପୁସ୍ତକରୁ ଅନୂଦିତ ତଥ୍ୟ 'ଧର୍ମପଦ' ଯେପରିକି ପ୍ରୀତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପଦେଶରେ ଉପାସିତ ।

ତାଙ୍କର କେତେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ବିବିଧ-ତଥ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ । 'ଭାରତର ଇତିହାସ' ଅତୀତ ଭାରତର ସୂକ୍ଷ୍ମାଭାସ ମାତ୍ର ।

୧୯୧୫-୧୬ ସାଲରେ ବିହାରରେ ସଂଘଟିତ ଭୂମିକମ୍ପର ବିବରଣୀ 'ଭୂମିକମ୍ପ' ପ୍ରବନ୍ଧରେ ରୂପାୟିତ । 'ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବାଦର ଅଭାବ' (୧୯୩୯)ରେ ବିବର୍ତ୍ତନ ଧାରା ତଥା ତାର ପରିଣତି "ମନୁଷ୍ୟର ଭୂତ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥିତ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ ଅନିଶ୍ଚିତ ।" ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଦାର୍ଶନିକ ତଥ୍ୟ ଧ୍ୱନିତ ।

କୃଷିର ଉପାଦେୟତା ଗୁଣ ଆଜି ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଉପଲବ୍‌ଧି କରନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ପଦ୍ଧତିର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରେ 'କୃଷି' ପ୍ରବନ୍ଧ (୧୯୩୬)

ସମବୃତ୍ତି ସଂପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିର ଆଳାପ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ୱତଃ ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତରେ ସେହି ବୃତ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ହିଁ ହୋଇଥାଏ । ସେ କୃଷିପ୍ରିୟ ହେତୁ ପ୍ରକାଶ କଲେ, "ମୁଁ ଚଷା, ଏଣୁ ଚଷା ଦେଖିଲେ ସେ ବଡ଼ ଲୋକ ହେଉ ବା ସାମାନ୍ୟ ମୂଲିଆ ହେଉ ତା ସଙ୍ଗରେ ଦୁଇପଦ କଥା ହେବାର ଅଭ୍ୟାସ ଅଛି । ଏଥି ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ଶିକ୍ଷା ମିଳେ ।" "କୃଷିର୍ମେଧା କୃଷିର୍ଧନ୍ୟା ଜନ୍ତୁନାଂ ଜୀବନଃ କୃଷିଃ" ଉକ୍ତିର ଚରମ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଲାଭ କରିଛି 'କୃଷି' (୧୯୪୭) ପ୍ରବନ୍ଧରେ ।

ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ରତ ଥାଇ ମଧ୍ୟ କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟରେ ଗଭୀର ମନୋନିବେଶ କରିପାରୁଥିଲେ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଇତର ପ୍ରାଣୀର ସେବା ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କର୍ମ ଥିଲା । ଋତୁ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବିଭିନ୍ନ ରବିଫସଲ ଚାଷ କରିବା ତାଙ୍କ ଆଦର୍ଶ କୃଷକ ଜୀବନର ପରିଚାୟକ । ବିଭିନ୍ନ ଫସଲର ଚାଷ ପ୍ରଣାଳୀ କୃଷିପ୍ରିୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଅବଗତ କରାଇବା 'କୃଷି' (୧୯୪୮) ପ୍ରବନ୍ଧର ପ୍ରଧାନ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ।

'ମା', 'ମାତୃଭୂମି' ଓ 'ମୃତ୍ୟୁ' ସର୍ବଦା ସତ୍ୟ । ତେଣୁ ଏହି ତିନୋଟି ସତ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ 'ତିନୋଟି ସତ୍ୟ' ପ୍ରବନ୍ଧ ତାଙ୍କ ଗଭୀର ଜ୍ଞାନର ନିଦର୍ଶନ ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧମାନଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ଜଣେ ସ୍ୱାଧୀନ-ଚେତା, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରବାଦୀ ତଥା ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ।

ଉପସଂହାରରେ ଏତିକି ମାତ୍ର ବକ୍ତବ୍ୟ ଯେ ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟିକ ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କ କୃତିସଂପଦକୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପ୍ରବନ୍ଧଭାଗ ଅନ୍ୟ ବିଭାଗ (ଗଳ୍ପ, ନାଟକ, କବିତା ଆଦି) ଅପେକ୍ଷା ଶୀର୍ଷ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରେ । ପ୍ରବନ୍ଧମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ "ବେଦ ଓ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ" ପ୍ରବନ୍ଧ ଅନ୍ୟତମ ।

ପ୍ରବନ୍ଧ ତୁଳନାରେ ଗଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟା କମ୍ । ଗଳ୍ପଗୁଡ଼ିକର ବିଶେଷତ୍ୱ ଏହି ଯେ, ଆଦିବାସୀ ଅର୍ଥାତ୍ ନିମ୍ନ ସ୍ତରସ୍ଥ ଜାତିର ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀକୁ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣି ସମାଜସଂସ୍କାର ପରିକଳ୍ପନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାରେ ଚେଷ୍ଟିତ । ସ୍ୱଳ୍ପ ଏକାଙ୍କିକା ନାଟକଗୁଡ଼ିକ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ । କବିତା ଆଶାନୁରୂପ ନ ହେଲେହେଁ ଭାବୋଦ୍ଦୀପକ ।

ସମାଜ ସହିତ ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ପର୍କ ଅତି ନିବିଡ଼ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ସାମାଜିକ ରୀତି ନୀତିର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିଫଳନ ପ୍ରତିଭାତ । ସେ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରି ନ ଥିଲେହେଁ ପ୍ରବେଶିକା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଢିକରି ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ତଥା ଗଭୀର ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇପାରିଥିଲେ । ଜଟିଳ ପ୍ରଶାସନିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ କର୍ମ ଜୀବନରେ ଯେ ଯେ ସାହିତ୍ୟିକ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଲାଭ କରିପାରିଥିଲେ ତାହା ତାଙ୍କ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ମନନ୍ତ୍ରର ପରିଚାୟକ । ରାଜକୀୟ ପରିବେଶରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଭୋଗବିଳାସ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନରେ ଗୃହକାର୍ଯ୍ୟରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପ୍ରଶାସନିକ କାର୍ଯ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜେ ହିଁ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ କରୁଥିଲେ । ଏହାହିଁ ତାଙ୍କ କର୍ମଠ ନିରଳସ ଜୀବନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଦର୍ଶନ । ତେଣୁ ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ ଜଳନ୍ଧର ଦେବଙ୍କ ଜୀବନଦର୍ଶନ ତଥା ଆଦର୍ଶ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟିକ 'ରସ୍କିନ୍'ଙ୍କର (୧୮୧୯-୧୯୦୦) ସାଦୃଶ୍ୟ ରକ୍ଷା କରେ ।

ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ଯେ ଏକାଧାରରେ ବହୁ ଗୁଣର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ଅବତାର ଅର୍ଥାତ୍ କେବଳ ସାହିତ୍ୟିକ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ନୁହନ୍ତି ଏକ ମହାନ ଜାତୀୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ, ଏଥିରେ ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ନାହିଁ ।

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ବିଚାର କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ରଚନାକୃତି-ସମ୍ପଦ ତଥା ଜଳନ୍ଧର ଦେବ ରଚନାବଳୀ" (ପ୍ରବନ୍ଧଭାଗ) ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତର ଏକ ଅନବଦ୍ୟ ଅକ୍ଷୟ କୀର୍ତ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଏଥିରେ କେବଳ 'ଧର୍ମ ଓ ସଂସ୍କୃତି' ଏବଂ "ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ" ବିଭାଗଦ୍ୱୟ ସନ୍ନିବେଶିତ ।

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ରହ୍ମା

ସୂଚିପତ୍ର

ଭାଷା

ଯଦ୍ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ନିଜ ହୃଦଗତ ଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କରିପାରେ ତାହାହିଁ ଭାଷା । ଭାଷା ଦୁଇ ପ୍ରକାର—କଥିତ ଭାଷା ଓ ଲିଖିତ ଭାଷା । ସର୍ବସାଧାରଣ ଯେଉଁ ପ୍ରଚଳିତ ଭାଷା କହନ୍ତି ତାହା କଥିତ ଭାଷା; ପରିମାର୍ଜିତ ଭାଷା ଲିଖିତ ଭାଷା । ଯେଉଁ ଭାଷାରେ ସୂତ୍ରବାଦ ଲିଖିତ ହୋଇ ଲେଖକର ଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ପାଠକର ମନ ତୃପ୍ତିଲାଭ କରେ ତାହା ଲିଖିତ ଭାଷା । କଥିତ ଭାଷା ପରିମାର୍ଜିତ ହୋଇ ଲିଖିତ ଭାଷା ହୋଇଅଛି ସତ କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ ଭାବବ୍ୟକ୍ତିକାରୀ ଅନେକ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଅନ୍ୟ ଭାଷାର ଶବ୍ଦ ମିଶ୍ରିତ ହୋଇଅଛି । ଭାରତବର୍ଷରେ ବି କଥିତ ଲିଖିତ ଭାଷାର ସଂଖ୍ୟା ଅନେକ । ମାତ୍ର କଥିତ ଭାଷା ଅପେକ୍ଷା ଲିଖିତ ଭାଷାର ସଂଖ୍ୟା ଅଳ୍ପ । ଏହା ସ୍ୱାଭାବିକ କଥା । ଦୂରତାର ତାରତମ୍ୟ ଅନୁସାରେ କଥିତ ଭାଷାର ତାରତମ୍ୟ ଘଟେ; ଏହା ପ୍ରମାଣସିଦ୍ଧ, ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷସିଦ୍ଧ ।

ଆମମାନଙ୍କର ମାତୃଭାଷା ଓଡ଼ିଆ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭାଷା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଭାରତରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅନେକ ଭାଷା ଅପେକ୍ଷା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଆସନ ଯେ ଉଚ୍ଚରେ ଏଥିରେ କେହି ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଭାଷା ଭିତରେ ଏହାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିଲା, ଏବେ ମଧ୍ୟ ବଢ଼ୁଛି । ପଦ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟରେ ଏହାର ବିଶିଷ୍ଟତା ଅସାଧାରଣ ଥିଲା, ଗଦ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଏହାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ବଢ଼ିଅଛି । ରଚକ ଓ ଲେଖକମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନ ପ୍ରବୃତ୍ତିହିଁ ଏ ଉନ୍ନତିର ମୂଳ କାରଣ । ଅନୁକରଣ ଦ୍ୱାରା ଭାବ ଓ ଭାଷା ସଙ୍କୁଚିତ ହୁଏ । ଅନୁକରଣତା ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବର ଅନ୍ତରାୟ । ଭାବରାଜ୍ୟ ସଙ୍କୁଚିତ ହେଲେ ଭାଷାର ବିସ୍ତୃତି ଅସମ୍ଭବ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ପର୍ଯ୍ୟଟନ, ଅଭାବ ଜ୍ଞାନ, ବିପଦ୍‌ପାତ, ବିପଦ୍‌ପାତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବାର ପନ୍ଥା, ଅନ୍ୱେଷଣ ଇତ୍ୟାଦିରୁ ମନୁଷ୍ୟର ଭାଷାର ଶବ୍ଦ ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଯେଉଁ ଜାତି ଯେତିକି ସଭ୍ୟ ଓ ଉନ୍ନତିଶୀଳ ତାର ଭାଷାକୋଷ ସେତିକି ବଡ଼ । ଅଶିକ୍ଷିତ ପ୍ରଚଳିତ ଅଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟକ ଶବ୍ଦ ଯେନ ତୃପ୍ତ । ମାତ୍ର ଶିକ୍ଷିତ ଓ ସଭ୍ୟର ଆଶା ଓ ଆକାଂକ୍ଷା ସେଥିରେ ତୃପ୍ତ ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ସଭ୍ୟର ଭାବରାଜ୍ୟର ବିସ୍ତୃତି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶବ୍ଦ ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି କରିବାର ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଉଠେ । ସୁତରାଂ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଦେଶିକତା ତ୍ୟାଗ କରି ବିଶୁଦ୍ଧ ଭାଷା ଓ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ସାହିତ୍ୟ ଗଠନରେ ସଭ୍ୟର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜନ୍ମେ । ଏହି ନିୟମରେ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ଘଟିଥାଏ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଗ୍ରାମ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଦେଶିକତା ବେଶୀ, ଯେହେତୁ ଓଡ଼ିଶା ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରଦେଶ ନୁହେଁ; ତାହାଛଡ଼ା ଅରଣ୍ୟ ଓ ଗିରିସଙ୍କୁଳ ଏ ପ୍ରଦେଶର ଗତିପଥ ସବୁ ନିର୍ବାଧ ଓ ସୁଗମ ନଥିଲା । ଏଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଭୂମି ବିଭାଗ ମଧ୍ୟ ଭାଷାର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଅଛି । ଏହା ବୁଝାଇବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । କିନ୍ତୁ ଏତାଦୃଶ ବାଧା

ପରନ୍ତୁ ବିଶୁଦ୍ଧ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଗଠିତ ହୋଇଅଛି ଓଡ଼ିଶାର କୃତବିଦ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା । ତାହା ପାଠ କଲାବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଦେଶିକ ଓ ଗ୍ରାମ୍ୟଭାଷାକୁ ଭୁଲିଯାଆନ୍ତି ଏବଂ ନିଜେ ରଚନା କଲାବେଳେ ପୂର୍ବ କବିମାନଙ୍କର ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରି ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶବ୍ଦ ତ୍ୟାଗକରି ଶକ୍ତ୍ୟାନୁସାରେ କାବ୍ୟ ଲେଖନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲେଖାରେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଦେଶିକ ଶବ୍ଦ ଯେ ନଥାଏ ଏପରି ନୁହେଁ, ମାତ୍ର କବିଙ୍କର ପ୍ରାଦେଶିକ ଓ ଗ୍ରାମ୍ୟ କଥା ଯେପରି ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ବା ଗ୍ରାମର ଲୋକ ବୁଝିବା ଅସମ୍ଭବ ହୁଏ କାବ୍ୟ ବୁଝିବାକୁ ସେପରି ଅସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ସମ୍ବଲପୁରର ଗ୍ରାମ୍ୟଭାଷା କଟକବାସୀଙ୍କୁ ବୁଝିବାକୁ ଯେପରି କଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ, ବିଶୁଦ୍ଧ କଟକ ଗ୍ରାମ୍ୟଭାଷା ବୁଝିବାକୁ ସମ୍ବଲପୁରବାସୀଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି କଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଏ ଅନେକ ଲେଖକ ଗ୍ରାମ୍ୟଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ନୁହନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହୃତ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶବ୍ଦ ଯେବେ ସମସ୍ତ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ ହୁଅନ୍ତା, ତେବେ ଗୋଟାକେତେ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାରରେ କ୍ଷତି ନ ଥାନ୍ତା; ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ବୁଝିବା ଉଚିତ ଯେ ଲେଖକର ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶବ୍ଦ ସବୁ ସ୍ଥଳରେ ପାଠକର ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶବ୍ଦ ନୁହେଁ । ପାଠକ ସେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ବୁଝିବାକୁ କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୂଢ଼ ହେବା କଥା— ଯେହେତୁ ଏ ଦେଶରେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶବ୍ଦକୋଷ ନାହିଁ । "ନନାଙ୍କ ବସ୍ତାନି" ରେ ବ୍ୟବହୃତ କଟକୀ ଗ୍ରାମ୍ୟଭାଷା ଲେଖକର ଲେଖା-ନୈପୁଣ୍ୟକୁ ପଢ଼ିବାକୁ ପ୍ରୀତିପ୍ରଦ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ଲୋକଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଲେଖା, ସେମାନେ ଯେବେ ବୁଝିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ତେବେ ସେ ଲେଖାର ପ୍ରୟୋଜନ କ'ଣ ? ପର ନିମନ୍ତେ ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି । ଶବ୍ଦ-କାଠିଣ୍ୟ ଯେମନ୍ତ କାବ୍ୟର ଦୋଷ, ଗ୍ରାମ୍ୟତା ବିଶେଷତଃ ଅପ୍ରୟୋଜ୍ୟ ଗ୍ରାମ୍ୟତା ତତୋଽଧିକ ଆଳଙ୍କାରିକ ଦୋଷ ଅଟେ । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଦେଶର ଲେଖକମାନେ ଯେବେ ଆପଣା ଆପଣା ପ୍ରଦେଶର ବା ଗ୍ରାମର ବ୍ୟବହୃତ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରି ଦେଶ-ପ୍ରେମିକତା ଦେଖାଇବାକୁ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୁଅନ୍ତି, ତା'ହେଲେ ଅଚିରେ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଅଧୋଗତି ହେବ ଏଥିରେ କି ସନ୍ଦେହ କରିବାର ଅବସର ଅଛି ? ଆଧୁନିକ ଲେଖାର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଉଦାହରଣ ଦେଲେ ବୋଧହୁଏ କେହି ଅସଙ୍ଗତ ମନେକରିବେ ନାହିଁ । ସମ୍ପାଦକମାନଙ୍କର କାଳି, କାଗଜ ଓ ଅକ୍ଷର ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛି ଏଣୁ ବୋଧହୁଏ ଶବ୍ଦ—ସଂକ୍ଷେପରେ ସେମାନେ ପକ୍ଷପାତୀ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ତଥାପି ଲେଖକମାନେ ବୃଥାରେ କେତେଗୋଟା ଶବ୍ଦର ଅବୟବ ଛେଦନ କରିବାକୁ ଯତ୍ନଶୀଳ । ଯେମନ୍ତ ନାହିଁ ସ୍ଥଳରେ 'ନି' । ଏହାର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ଭୟ ହେଲାଣି । ମୁଁ ଯିବି ନାହିଁ ସ୍ଥଳରେ ଲେଖୁଅଛନ୍ତି ମୁଁ ଯିବିନି । ହୁଏତ କଟକ ଅଞ୍ଚଳରେ ଲୋକେ ତାହା ବୁଝି ପାରନ୍ତି ମାତ୍ର ଅନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକପ୍ରତି ତାହା ବୁଝିବାକୁ କଷ୍ଟକର ହେବ । ମୁଁ ଯିବିନି ବ୍ୟବହାରର 'ନି' ଅକ୍ଷରଟି ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ନିଶ୍ଚୟାର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ତମେ ଯାଇଥାଅ, ମୁଁ ଯିବିନି ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ ଯିବି । ସୁତରାଂ ଏତାଦୃଶ ଦ୍ୱ୍ୟର୍ଥବୋଧକ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଯେ ସାହିତ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହେବ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ ବୈୟାକରଣିକମାନେ କହନ୍ତି ଶବ୍ଦରୁ ଗୋଟାଏ ଅକ୍ଷର ସଂକ୍ଷେପ କରିପାରିଲେ ପୁତ୍ରଜନ୍ମର ଆନନ୍ଦ ମିଳେ । ସେ ସମୟ ଆମ ଦେଶକୁ ଆସିନାହିଁ ।

ଭାଷାକୁ ବିଶୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ହେଲେ ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ ହେଉ ଏ ଇଚ୍ଛା ଥିଲେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର ଯେ ବର୍ଜନୀୟ ଏହା ବୋଧହୁଏ ଅସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଭାଷା ବ୍ୟବଧାନ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଗତିର ଅନ୍ତରାୟ । ଭାଷାର ବ୍ୟବଧାନ ଘଟେ ଗ୍ରାମ୍ୟତା ଦୋଷରୁ । ସୁତରାଂ ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳର ଶିକ୍ଷିତା ମହିଳା ବା ଶିକ୍ଷିତ ଘରର ମହିଳାମାନେ ଯେପରି ଅଶିକ୍ଷିତା ଗ୍ରାମ୍ୟନାରୀଙ୍କ ବ୍ୟବହୃତ ପିତ୍ତଳ ଅଳଙ୍କାର ଓ ମୋଟା ଲୁଗା ବ୍ୟବହାରକୁ ଦେଶ-ପ୍ରେମିକତାର ପରିଚାୟକ ବୋଲି ମନେକରନ୍ତି ନାହିଁ ସେହିପରି ଆଧୁନିକ ଲେଖକମାନେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାରକୁ ଦେଶ-ପ୍ରେମିକତାର ପରିଚାୟକ ବୋଲି ମନେକରିବେ ନାହିଁ ।

ସାହିତ୍ୟ ଓ ଜାତି

ବଡ଼ ଗୁରୁତର ବିଷୟ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତିର ଚିନ୍ତାର ସାମଗ୍ରୀ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ଶିକ୍ଷକ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବେଳେ ବେଳେ ଚିନ୍ତା କରୁଥିବେ ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଯେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିଜର ଶିକ୍ଷା ଓ ଶକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ଚିନ୍ତା ନ କରେଁ, ଏପରି ନୁହେଁ; ତେବେ ପଦେ ଅଧେ କେବେ ଲେଖି ନାହିଁ । ଆଜି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସତ୍ୟନାରାୟଣ ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ଗବେଷଣାପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁଚିନ୍ତିତ ପ୍ରବନ୍ଧଟି ପାଠ କରି ଦୁଇପଦ ଲେଖିବାକୁ ବସିଅଛି । ଏହା ଉକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧର ସମାଲୋଚନା ନୁହେଁ, ପ୍ରତିବାଦ ନୁହେଁ । ଏହା ନିଜର ସ୍ୱାଧୀନ ମତ । ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଦୁଇ ପଦ ନିଜ ମତ ଯୋଗ କରିବାହିଁ ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ମୁଁ ଅଦା ବେପାରୀ, ଜାହାଜର ଖବର ନେବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ମୁଁ ଅଦା ବେପାରର ଆଲୋଚନା କରିବି ।

"ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତିରେ ଜାତୀୟ ବିକାଶ ସମ୍ପାଦିତ ହୁଏ" ଏହା ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟ । ଏଥି ସଙ୍ଗରେ ଯୋଗ କରାଯାଇ ପାରେ ଯେ, ସାହିତ୍ୟଦ୍ୱାରା ଜାତୀୟ ବିକାଶର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଏହା ହୋଇ ନ ଥିଲେ ଆଜି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ କେଉଁଠାରେ ? ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ରର ପ୍ରଚଳନ ପୂର୍ବରୁ ଆମ୍ଭ ଦେଶବାସୀ ଯେବେ ଲେଖନ ସାହାଯ୍ୟରେ ତାଳପତ୍ରରେ ଆକ୍ଷରିକ କୀର୍ତ୍ତି ରଖିଯାଇ ନ ଥାନ୍ତେ, ତେବେ ଆଧୁନିକ ସଭ୍ୟ ଜଗତରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷିତ ଜାତିର ସନ୍ତାନ ବୋଲି କିଏ ପରିଚୟ କରାଇ ଦିଅନ୍ତା ? ଯେବେ ସଭ୍ୟ ସମାଜରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କୌଣସି ସ୍ଥାନ ଥାଏ, ତାହା ଏହି ତାଳପତ୍ର ଲେଖା ସାର୍ଟିଫିକେଟ ବଳରେ । ଏ ତ ଗତ କଥା । ମାତ୍ର ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସାର୍ଟିଫିକେଟ ରଖି ଯାଇ ପାରିବାଟି କି ?

"Language is a part of man's character," ଏହା ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଅବିସମ୍ବାଦିତ ସତ୍ୟ । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଚରିତ୍ର ଓ ଜାତୀୟ ଚରିତ୍ର ଭାଷାରେ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୁଏ, ଯେବେ ଲେଖକମାନେ ସ୍ୱାଧୀନ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାରେ କୁଣ୍ଠିତ ନ ହୁଅନ୍ତି । ସ୍ୱାଧୀନ ମତସମ୍ବଳିତ ସାହିତ୍ୟ ଜାତୀୟ ବିକାଶର ପରିଚାୟକ । ଯେଉଁ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ର ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତା ବ୍ୟକ୍ତ ହେବା ଦ୍ୱାରା ସାହିତ୍ୟର ଅଙ୍ଗ ପୁଷ୍ଟ ହୁଏ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏ ସମୟରେ ଦେଶରେ ତାହିଁର ଅଭାବ କେଉଁ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତି ଅନୁଭବ କରୁନାହାନ୍ତି ? ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତା କରିବାର ସୁଯୋଗ ଅଛି କି ? ସ୍ୱାଧୀନ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାର ସାହସ ଅଛି କି ?

ପୂର୍ବେ ଲୋକେ ଜ୍ଞାନ ଉପାର୍ଜନ ନିମନ୍ତେ, ଧର୍ମୋପାର୍ଜନ ନିମନ୍ତେ ଏବଂ ଆତ୍ମୋନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ କରୁଥିଲେ । ଏ କାଳରେ ଧନ ଉପାର୍ଜନ ନିମନ୍ତେ କେବଳ ବିଦ୍ୟା ଉପାର୍ଜନ । ଗବେଷଣା, ଆବିଷ୍କାର,

ତତ୍ତ୍ୱାନୁସନ୍ଧାନ ନିମନ୍ତେ କେତେଜଣ ଭାରତବାସୀ ଇଚ୍ଛା ପୂର୍ବକ ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ କରନ୍ତି ? ଚାକିରି ନିମନ୍ତେ ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷା । ଚାକିରି କରୁ କରୁ ଜଣକେତେ ଗବେଷଣା କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇ କିଛି ଆବିଷ୍କାର କରିବାକୁ ବା କିଛି ମୌଳିକତ୍ୱ ଦେଖାଇବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ । ଏ ଦେଶରେ ସ୍ୱାଧୀନ ସାହିତ୍ୟସେବୀ, କବି, ରଚକ, ବୈଜ୍ଞାନିକ କେତେ ଜଣ ? ଅର୍ଥକରୀ ବିଦ୍ୟା ନିମନ୍ତେ ସମସ୍ତେ ଲାଳାୟିତ । ଦେଶୀୟ ଭାଷା ତ ଅର୍ଥକରୀ ନୁହେ, ଏଣୁ ଦେଶୀୟ ଭାଷାର ଉନ୍ନତି ଆଶା ସୁଦୂର ପରାହତ ।

ଅଳକ୍ଷ୍ୟରେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ଅର୍ଥକରୀ ଓ ଜାତୀୟ ଭାଷା ହୋଇଉଠୁଅଛି । ତା ସଙ୍ଗରେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ହୋଇ ଦେଶୀୟ ଭାଷା ଉନ୍ନତିପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେବା ଆଶା କେତେ ଦୂର ?

ଦେଶୀୟ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା ଉଚ୍ଚପ୍ରାଥମିକ ବା ଛାତ୍ରବୃତ୍ତି ଶିକ୍ଷାରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ । ତେଣିକି ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ଉପଯୁକ୍ତ ପୁସ୍ତକ ବା ବିଷୟ ଦେଶୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଛି ବୋଲି କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ତଥା ଦେଶବାସୀଙ୍କର ଧାରଣା ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଉଚ୍ଚ ଅଙ୍ଗର ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଚାର ହେବା ଅସମ୍ଭବ ।

ଆଜିକାଲି ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟସେବୀ । କେହି କେହି ଦୟାପରବଶ ହୋଇ ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ଶୁଭ ଦୃକ୍‌ପାତ କଲେ ସୁଦ୍ଧା ଏବଂ ମାତୃଭାଷାର ଅଙ୍ଗ ପୁଷ୍ଟ କରିବାକୁ କିଞ୍ଚିତ୍ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ସୁଦ୍ଧା ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ଭାବ ଓ ଧରଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁକରଣ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ ପାଏ ।

ନିର୍ଭୀକଭାବରେ ମନୋଗତ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କଲେ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରକୃତ ବିକାଶ ହୁଏ । କବି ଓ ଲେଖକ ଆନ୍ୟଙ୍କ ଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଯେଉଁ କବିତା ବା ରଚନା ଲେଖନ୍ତି, ତାହା କେବଳ ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରବଞ୍ଚନା । ଏପରି ଲେଖା ପାଠ କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଲୋକେ ଜାତୀୟ ବିକାଶର ପରିଚୟ ପାଇବା କଳ୍ପନା ମଧ୍ୟ ବିଡ଼ମ୍ବନା ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସମ୍ୟକ୍ ଉନ୍ନତିର ଅନ୍ତରାୟ ଅନେକ । ଏହା ଅର୍ଥକରୀ ନୁହେ, ଅର୍ଥାତ୍ କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ପାଠ ପଢ଼ି ପେଟ ପୋଷିବା ଆଶା ନାହିଁ । ଅର୍ଥକରୀ ବିଦ୍ୟା ଇଂରାଜୀ । ତାହା ଅର୍ଥକରୀ ହେବ ବୋଲି ମନପ୍ରାଣ ଢାଳିଦେବାକୁ ପଡ଼େ । କ୍ରମେ ତାହା ମନ ପ୍ରାଣ ଉପରେ, ନା, ଚରିତ୍ର ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଆଧିପତ୍ୟ କରିବସେ—ସେତେବେଳେ ନିଜର ମାତୃଭାଷାର ସେବା କରିବାକୁ ଆଉ ସେବକର ଅବସର ନ ଥାଏ । ଜଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୁଇଟି ସେବ୍ୟର ସେବକ ହେବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେ; ମାତ୍ର ଯାହାର ବେଶି ଆଧିପତ୍ୟ, ତାର ପାଦସେବାରେ ଅଧିକ ସମୟ ଅତିବାହିତ ହେବା ନିତାନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ । ତା ପରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷିତଙ୍କ ପ୍ରତି ଇଂରାଜୀ ପୁସ୍ତକର ସଂଖ୍ୟା ପ୍ରଚୁର । ଓଡ଼ିଆ ପୁସ୍ତକର ନିତାନ୍ତ ଅଭାବ । ଯାହା କିଛି ଅଛି, ତାହା ଉଚ୍ଚ ଦରର ନୁହେ ଯେ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡେ ମୋହିତ କରିପାରିବ—ବିଶେଷତଃ ଉପନ୍ୟାସ । ପାଠକମାନଙ୍କ ମନ ଅଧିକାର କରିବା ନିମନ୍ତେ ଇଂରାଜୀ ଓ ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟ ଆମ ମାତୃଭାଷାର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜାତି ଆମ ଦେଶରୁ ଧନ ଓ ଜ୍ଞାନ ଉପାର୍ଜନ କରନ୍ତି ତାଙ୍କ ଦେଶର ଓ ତାଙ୍କ ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ । ଆଉ ଆମ୍ଭେମାନେ ବିଦେଶୀ ଜ୍ଞାନ ଉପାର୍ଜନ କରୁଁ ନିଜ ଦେଶର ଧନ ଶୋଷଣ କରି ପର ଦେଶକୁ ବଢ଼ାଇଦେବା ନିମନ୍ତେ । ଆମ ଦେଶର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାହିତ୍ୟିକ, କବି ଓ ଲେଖକଙ୍କର ଏହାହିଁ ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯେ, ସେମାନେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ସାହିତ୍ୟର ସେବା କରି ଜ୍ଞାନ ଉପାର୍ଜନ କରିବେ ନିଜ ମାତୃଭାଷାର ସେବାରେ ଲଗାଇବାକୁ, ଶୂନ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରକୁ ପୂରଣ କରିବାକୁ, ଛିନ୍ନବସ୍ତ୍ରା ମାତୃଭାଷାକୁ ସୁଭୂଷିତା କରିବାକୁ, ନିରଳଙ୍କାର ମାତୃଭାଷାକୁ ଅଳଙ୍କୃତ କରିବାକୁ । ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତଗଣ ଏ ପନ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ ନ କଲେ ମାତୃଭାଷାର କ୍ଷୀଣ ଆଶାଲତା ଦିନକୁ ଦିନ କ୍ଷୀଣତର ହେବ ।

ମୁଁ ଥରେ ଥରେ ଭାବେଁ, ଶିକ୍ଷା ବଡ଼ ନା ଚରିତ୍ର ବଡ଼ ? କାହାର ସ୍ଥାନ ଉଚ୍ଚରେ ? ସମସ୍ୟା ବଡ଼ ଜଟିଳ । ମୋ ପରି ବ୍ୟକ୍ତି ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟାଏ ମତ ଦେବା ଧୃଷ୍ଟତାର ପରିଚାୟକ । ତଥାପି ଚରିତ୍ରକୁ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦେବାକୁ ମନ ବଳେ । କାରଣ ଚରିତ୍ରବିହୀନ ଶିକ୍ଷା ଆମ୍ବଶ୍ଳାଘାରୂପ ଘୂର୍ଣ୍ଣି ବାୟୁ-ବିତାଡ଼ିତ ଆଶାତରୀ ମାତ୍ର । ଧର୍ଷିତ ଜାତିର ଚରିତ୍ର ବଳ ଅସ୍ତବଳ ପରି ପରିଭ୍ରଷ୍ଟ । ଜାତୀୟ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ନିମନ୍ତେ ନୈତିକ ବଳ ସଞ୍ଚୟ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଜାତୀୟ ଚରିତ୍ର ସାହିତ୍ୟରେ ପରିସ୍ଫୁଟ ହେଲେ ଜାତୀୟ ବିକାଶ ସମ୍ପାଦିତ ହୁଏ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ ଜାତୀୟ ଜୀବନ ଗଠନରେ ପ୍ରଭୂତ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

ଏଲିଜାବେଥ୍‌ଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳ ୪୫ ବର୍ଷ । ଏହି କେତୋଟା ବର୍ଷ ଶାନ୍ତି ଓ ଉନ୍ନତିର କାଳ ବୋଲି ଐତିହାସିକମାନଙ୍କର ମତ । ୪୫ ବର୍ଷରେ ଗ୍ରେଟ୍‌ବ୍ରିଟେନ୍‌ରେ ୧୫ ଗୋଟି ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପଡ଼ିଥିଲା । ପଡ଼ିଥାଇ ପାରେ । ସେ ଦେଶର ଐତିହାସିକ ଓ ଲେଖକଙ୍କ କଲମ ଜୋର ଓ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ବର୍ଣ୍ଣନାଚାତୁରୀ ଯୋଗରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏତେଦିନ ପରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଦୁର୍ଭିକ୍ଷଗୁଡ଼ିକୁ ଭୟଙ୍କର ବୋଲି କହୁଅଛୁଁ । ମାତ୍ର ଆମ ଦେଶରେ ଏତିକି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ଭୟଙ୍କର ହୃଦୟବିଦାରକ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଓ ମଡ଼କର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ହୋଇ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ନରନାରୀଙ୍କର ଇହଜଗତରେ ଚିହ୍ନ ବର୍ତ୍ତି ରହିନାହିଁ, ତାହା କିଏ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବ ? ତାହା ଲେଖିବାକୁ କ୍ଷମତା କାହାର— ସାହସ କାହାର ? ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ପଡ଼େ, ଏ ଦେଶରେ ପଡ଼େ ଓ ଇଙ୍ଗଲଣ୍ଡରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ମାତ୍ର ଏ ଦେଶର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ହୃଦୟବିଦାରକ ଜନନାଶ ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ଘଟେ କି ନାହିଁ ସନ୍ଦେହ । ଅନ୍ନ ମୁଠାକ ନିମନ୍ତେ ପରିବାର ଘରଦ୍ୱାର ଛାଡ଼ି ସ୍ଥାନାନ୍ତରକୁ ଯିବାବେଳେ ବାଟରେ ଘାଟରେ ସ୍ୱାମୀ, ସ୍ତ୍ରୀ, ପୁତ୍ର, କନ୍ୟା ଏଣେ-ତେଣେ ପଡ଼ିରହନ୍ତି— କେହି କାହାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ସହାୟହୀନ, ଆଶାହୀନ, ଭରସାହୀନ ସମସ୍ତେ ! ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ମୃତ ସନ୍ତାନର ଶବକୁ ଗୃଧ୍ରମାନେ ଅବଲୀଳାକ୍ରମେ ଛିନ୍ନ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରୁଅଛନ୍ତି, ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ କରୁଅଛନ୍ତି, ଅନତିଦୂରରେ ପିତାମାତା ଅଶ୍ରୁଶୂନ୍ୟ ବିକଳ ନୟନରେ ଦେଖୁଅଛନ୍ତି ! ସାହାଯ୍ୟ କରିବାର ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ସନ୍ତାନର ମାଂସହୀନ ଶବର ଭକ୍ଷଣରେ ତୃପ୍ତିଲାଭ ନ କରି ଅର୍ଦ୍ଧମୃତ ସ୍ୱାମୀର ମାଂସଭକ୍ଷଣ ଲାଳସାରେ ଗୃଧ୍ରଗଣ ନିକଟରେ ବସି ବିକଟ ରବରେ ତାହାର ମୃତ୍ୟୁକାମନା କରୁଥିବାର ନିଃସହାୟା ଜୀବନ-ସଙ୍ଗିନୀ ଦେଖୁଅଛି ! ଏ ବୀଭତ୍ସ ଦୃଶ୍ୟ ଭାରତ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ବିରଳ । ତଥାପି ଭାରତ ସୁଖୀ—ତାହାର ଅବସ୍ଥା ଶୋଚନୀୟ ନୁହେଁ । ଏ ଦୃଶ୍ୟ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିଲେ କେତେ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ସାହିତ୍ୟର ଅଙ୍ଗ ପୁଷ୍ଟ କରନ୍ତା ! ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପ୍ରଭୃତି ସାହିତ୍ୟିକ ଉନ୍ନତିର ଅନ୍ତରାୟ ନୁହନ୍ତି, ବରଂ ସହାୟ । ସମସାମୟିକ ଲୋକଙ୍କର ସହାନୁଭୂତି ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ ସାବଧାନ ଓ ସତର୍କ ହେବାର ଉପଦେଶ ଲେଖକ ସାହିତ୍ୟରେ ରଖିଯାଇ ଯଶ ଲାଭ କରେ । ଲୋକକ୍ଷୟକାରୀ ଯୁଦ୍ଧ, ବିପ୍ଳବ ସାହିତ୍ୟୋନ୍ନତିର ଅନ୍ତରାୟ ନୁହେ । ଫରାସୀ ରାଷ୍ଟ୍ରବିପ୍ଳବ କେତେ ମହାକବି, ଔପନ୍ୟାସିକ, ଐତିହାସିକଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଅଛି । ଏ ଯେନ୍ତ କେବଳ ଫରାସୀ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ବୋଇଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ କି ? ଜାର୍ମାନ ମହାହବ ଯେନ୍ତ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଆଜି କେତେ ସୁପୁଷ୍ଟ । କବି, ଔପନ୍ୟାସିକ, ଲେଖକ ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୀବନାହୁତି ଦେଇଅଛନ୍ତି ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ପୁଣି କେତେ କେତେ କବି, ଔପନ୍ୟାସିକ ଓ ଲେଖକ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି । ଇଉରୋପ ଖଣ୍ଡରେ ଏ ଯେନ୍ତ ସହସ୍ରାଧିକ ପୁସ୍ତକ ରଚିତ ହୋଇ ନ ଥିବ କି ? ରୁଷ ବିପ୍ଳବ ଯେନ୍ତ ଜଗତରେ କେତେ ପୁସ୍ତକ ରଚିତ ହୋଇ ସାହିତ୍ୟର ଅଙ୍ଗପୁଷ୍ଟି କରୁଅଛି ।

ଲିସ୍‌ବନ ଭୂମିକମ୍ପରେ ଅନେକ ଘର କୋଠା ନଷ୍ଟ ହେଲା, ନରନାରୀଙ୍କର ପ୍ରାଣ ନଷ୍ଟ ହେଲା । ଏହା ଗୋଟିଏ ମର୍ମନ୍ତୁଦ ଘଟନା । ଏହି ମର୍ମନ୍ତୁଦ ଘଟନାର ଗୋଟିଏ ଚିତ୍ର ସାହିତ୍ୟ ଆପଣା ହୃଦୟରେ କାଟି ରଖିଅଛି । ଆଜି ସେହି ଚିତ୍ରଟି ଦେଖି ଲୋକେ ବିସ୍ମିତ ଓ ସ୍ତମ୍ଭିତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ଏହି ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦ୍ୱାରା କରି ସାହିତ୍ୟର କ୍ଷତି ?

ଯୁଦ୍ଧ, ବିପ୍ଳବ, ଭୂମିକମ୍ପ, ଦୁର୍ଭିକ୍ଷଦ୍ୱାରା ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହେବାର କେବେ ଶୁଣା ନାହିଁ । ଏ ସବୁ ଯେପରି ସାହିତ୍ୟ । ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୁଏ ଚରିତ୍ରହୀନ, ଆତ୍ମଗୋପନକାରୀ ଲେଖକର ଲେଖନୀ ସ୍ଖଳନାଦ୍ୱାରା, ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୁଏ ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାର ଅଭାବରୁ । କୃପଣପ୍ରୋଥିତ ଗୁପ୍ତଧନ ଯେପରି ଲୋକର ଉପକାରକୁ ଆସିପାରେ ନାହିଁ, ସାହିତ୍ୟିକର ଆତ୍ମମତ ଗୋପନ ସାହିତ୍ୟର ଉପକାରକୁ ଆସିପାରେ ନାହିଁ । ନାନା କାରଣରୁ ଆମ ଦେଶର ସାହିତ୍ୟିକ କ୍ଷତି ପୂରଣ ହେବାର ଆଶା ସୁଦୂର ପରାହତ ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା – ଦାରିଦ୍ର୍ୟ । ଦାରିଦ୍ର୍ୟ କି ସାହିତ୍ୟ-ସେବାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ? ଏହା କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଯେ, ଦାରିଦ୍ର୍ୟ କେତେକାଂଶରେ ସାହିତ୍ୟ-ସେବାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସ୍ୱରୂପ । ମାତ୍ର ସାହିତ୍ୟିକର ଚରିତ୍ରବଳ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲେ ସେ ସାହିତ୍ୟସେବା ନିମନ୍ତେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ କରେ ନାହିଁ; ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ମସ୍ତକରେ ପଦାଘାତ କରି ସାହିତ୍ୟ ଲେଖିବାରେ ବ୍ରତୀ ହୁଏ । ଦାରିଦ୍ର୍ୟର କୁଟିଳ ଭ୍ରୂଭଙ୍ଗୀ, ନିଷ୍ପେଷଣ, ଛିଦ୍ରସବୁ ତନ୍ନ ତନ୍ନ କରି କେବଳ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ କଶାଘାତପ୍ରାପ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିହିଁ ବ୍ୟକ୍ତ କରିପାରେ । ସୁଖାଦ୍ୟ-ପରିପୁଷ୍ଟ ଦୁଗ୍ଧଫେନନିଭ ଶଯ୍ୟୋପବିଷ୍ଟ ଧନିକପୁତ୍ର କି ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ବିକଟ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନରେ କ୍ଷମ ! ତାହା କରିବାକୁ ଗଲେ ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରବଞ୍ଚନା ବୋଲି ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେବ ।

ଜନସନ, ଏଣ୍ଡ୍ରସନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଶତ ଗୁଣରେ ଦରିଦ୍ର ଆମ ଦେଶବାସୀ କବି, ଲେଖକ ଅନେକ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରି ସାହିତ୍ୟାଗାରରେ ରଖିଯାଇଅଛନ୍ତି । ରଚନା ହିଁ ତାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ— ଅର୍ଥଲାଳସାରେ ସେମାନେ ଲେଖନୀ ଧାରଣ କରିନାହାନ୍ତି । ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ରଯୋଗୁଁ ପୁସ୍ତକ ବିକ୍ରୟ ଗୋଟାଏ ଉପାର୍ଜନର ପନ୍ଥା ହୋଇଅଛି । ତାଳପତ୍ର ପ୍ରଚଳନ ବେଳେ ସେ ଉପାୟ ନ ଥିଲା ।

ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କୁ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ସାହିତ୍ୟରସିକ ଓ ପାଠକଗଣ ନିଶ୍ଚୟ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ । ତାହା ନ ହେଲେ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଚାର ହେବ କିପରି ? ମାତ୍ର ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ଲେଖକ ନିଜ ରଚନା ଓ କବିତା ପ୍ରକାଶେ ପରମୁଖାପେକ୍ଷୀ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଲେଖକ ଲେଖିଯାନ୍ତୁ ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇପାରିବା କଥା ପଛେ । ଯେବେ ଦେଶବାସୀ ଏବଂ ଧନବନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଦେଶହିତ ନିମନ୍ତେ ଉପଯୁକ୍ତ ସାହାଯ୍ୟ ନ କରନ୍ତି, ସେଥି ନିମନ୍ତେ ସେମାନେ ନିନ୍ଦାଭାଜନ ହେବେ ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଧନ ଆଶାରେ କାହାରି ଆଶ୍ରୟ ନେଲେ ତାର ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତା ବିକାଶ ପାଏ ନାହିଁ —କବିତା ବା ରଚନା କାପଟ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । କବି, ଶିଳ୍ପୀ, ଚିତ୍ରକର ଓ ଲେଖକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ହେବା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

"ଭାରତର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ରକ୍ଷଣଶୀଳତା ଜର୍ଜର ହୋଇ ରହିଅଛି ।" ଏହା ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟ, ସତ୍ୟ, ସତ୍ୟ । ମୁଁ ଏହା ନତମସ୍ତକରେ ସ୍ୱୀକାର କରୁଅଛି । ଏ ରକ୍ଷଣଶୀଳତା ଥିଲା, ଅଛି ଓ ରହିବ । ଏଥିର ଉପାୟ କଣ ? ଚରିତ୍ରହୀନତା, ନୈତିକବଳର ଅଭାବ, ଏକତାର ଅଭାବ, ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାର ଅଭାବ, ସ୍ୱାଧୀନ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାରେ ଭୀରୁତା ଓ ସ୍ୱାର୍ଥପରତା 'ରକ୍ଷଣଶୀଳତା' ର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ସ୍ଥିତିର କାରଣ । ସାହିତ୍ୟ କଥା ତ କେତେ ଥାଉ--ଦୁଃଖ ସୁଖ ଓ ଜୀବନ ସମସ୍ୟା କଥା ଦେଖାଯାଉ । ପିତା ସ୍ନେହପାଳିତ ପୁତ୍ର କନ୍ୟା ମଧ୍ୟରୁ କନ୍ୟାଟିକୁ ବାଲ୍ୟବିବାହ ରୂପ ସୁସଜ୍ଜିତ କ୍ଷୁଦ୍ର ନୌକାରେ ବସାଇ ଜୀବନ ସମୁଦ୍ର ପାରି ହେବାକୁ ପେଲି ଦେଇ କୂଳରେ ଦର୍ଶକସ୍ୱରୂପ ହୋଇ ସୁଖରେ ତାଳି ଦେଉଅଛନ୍ତି ଏବଂ ନୌକା ଅତି ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ନିମଜ୍ଜମାନ ହେଲାରୁ ଏବଂ ସ୍ନେହମୟୀ ବାଳିକା ବୈଧବ୍ୟାବର୍ତ୍ତରେ ପଡ଼ି ଖାହି ଡାକ ଛାଡ଼ିଲା ବେଳେ ତା ମୁଣ୍ଡରେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟରୂପ ପଥର ଥାପ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛନ୍ତି ! ଏହା ବାସ୍ତବ ନା ନିଷ୍ଠୁର ଓ

କନ୍ଦର୍ପ ଧର୍ମଧ୍ୱଜା ? ଏ ରକ୍ଷଣଶୀଳତା କେବଳ ରକ୍ତବିନ୍ଦୁରେ ନୁହେଁ, ଏହା ଅସ୍ଥିମଜ୍ଜାଗତ । ଆମ ଦେଶରେ କଣ ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ସାହିତ୍ୟିକ ନାହାନ୍ତି ? ଏ ନେଇ ଲେଖକମାନେ ସାହିତ୍ୟର ଅଙ୍ଗ ପୁଷ୍ଟି କରିପାରନ୍ତି । ମାତ୍ର ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତଙ୍କର ଏ ସାହସ କାହିଁ ? ଏ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ କାହିଁ ?

ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷାର ଅଭାବ ଯେ ସାହିତ୍ୟ ବିକାଶର ପ୍ରତିବନ୍ଧକରୂପେ ଦେଶରେ ବିଦ୍ୟମାନ, ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ସ୍ତ୍ରୀଶିକ୍ଷାର ଅଭାବ ମଧ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ବିକାଶର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟ । ମାତ୍ର ସମାଜରେ ସ୍ତ୍ରୀର ସମ୍ମାନ ଓ ସ୍ଥାନକୁ ଟିକିଏ ଉଚ୍ଚ ଭାବିବା ଓ ଉଚ୍ଚ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ପ୍ରଥମରୁ ଆବଶ୍ୟକ । ସ୍ତ୍ରୀଜାତିର କୁତ୍ସା, ଅବମାନନା ପୁରୁଷ ଜାତିର ସ୍ପର୍ଦ୍ଧାର ସାମଗ୍ରୀ ଯେଉଁ ଦେଶରେ, ସେ ଦେଶରେ ସ୍ତ୍ରୀଶିକ୍ଷାର ଆଶା ସ୍ୱପ୍ନର କାହାଣୀ । ସ୍ତ୍ରୀ ସେବିକା, କି ସହଧର୍ମିଣୀ ? ସ୍ତ୍ରୀ ସହଚରୀ ନୁହେଁ, ଅନୁଚରୀ । ଏ ଭାବ ପ୍ରଥମରୁ ସମାଜ ଓ ଜାତିର ମନରୁ ନିଷ୍କାସିତ ହେବା ଉଚିତ । ହିନ୍ଦୁ ଜାତି ଭୁଲି ଯାଇଅଛନ୍ତି—"ଯତ୍ର ନାର୍ଯ୍ୟସ୍ତୁ ପୂଜ୍ୟନ୍ତେ ରମନ୍ତେ ତତ୍ର ଦେବତାଃ ।"

ଅବଶେଷରେ ମୋର ମତ ଏହି ଯେ, ସାହିତ୍ୟ ଓ ଭାଷାକୁ ବ୍ୟାକରଣ ବେଷ୍ଟନୀରୁ ଓ ଅବରୋଧରୁ ଟିକିଏ ମୁକ୍ତି ଦେବା ଉଚିତ । ସାହିତ୍ୟ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରି ଉନ୍ମୁକ୍ତ ଭାବରାଜ୍ୟରେ ବିଚରଣ କରୁ, ତୃଣଶସ୍ୟଶ୍ୟାମଳାୟିତ କ୍ଷେତ୍ର, ପର୍ବତ ଶିଖର, ସମୁଦ୍ରକୂଳରେ ବିଚରଣ କରି ସ୍ୱାଧୀନ ବାୟୁ ସେବନ କରୁ । ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି କୁଟିଳ ସମାଜପତିମାନଙ୍କର ଓ ଜଟିଳ ରାଜନୀତିଜ୍ଞମାନଙ୍କର ଭେଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ସ୍ୱାର୍ଥଜଡ଼ିତ ମନ୍ତ୍ରଣାଗାରର ଦ୍ୱାର ଉନ୍ମୁକ୍ତ ରହୁ । ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଧର୍ଷିତା ନାରୀ ଜାତିର ଅବରୋଧାଗାରର ଲୌହ କବାଟ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହେଉ । ଅଳମତି ବିସ୍ତରେଣ ।

(୧୯୧୯ ସାଲ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ)

ଲଘୁ ସାହିତ୍ୟ ଓ ବଳିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଦୁଇ ଗ୍ଧର କଥା

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଶ୍ରାବଣ ଓ ଶାରଦୀୟ ସଂଖ୍ୟାରେ ଲଘୁ ସାହିତ୍ୟ ଓ ବଳିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ କଥା ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ଜଡ଼ୀଭୂତ କରିଅଛି । ଏକ ଆଡ଼େ ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ ଲଘୁ ସାହିତ୍ୟର ବାହୁଲ୍ୟ ଦେଖି ଶଶୀବାବୁଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରବୀଣ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ଭୟ । ଅନ୍ୟ ଆଡ଼େ ଶଶୀବାବୁଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରବୀଣ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ମତକୁ ଅନୁବାଦ କରି ହରିହରବାବୁଙ୍କ ଭଳି ନବୀନ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ମସୀଯୁଦ୍ଧର ଆୟୋଜନ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଗତି କ'ଣ ? ଆମ୍ଭେମାନେ ନୂତନ ସାହିତ୍ୟିକ ଭାବବନ୍ୟା ଦେଖି ଚିନ୍ତାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ତଟସ୍ଥ – କୌଣସି ଉଚ୍ଚଭୂମିର ବୃକ୍ଷମୂଳର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିବା କିମ୍ବା ଯୁବା ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କୁ କର୍ଣ୍ଣଧାର କରି ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଏକା ନୌକାରେ ବସି ବନ୍ୟାସ୍ରୋତ ପାରିହେବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବା ବିଷମ ସମସ୍ୟା ! ଘର ଅଗୋଚର, ସ୍ରୋତ ଭୟାବହ । ଆପାତତଃ ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ବୃକ୍ଷମୂଳ ନିରାପଦ ବୋଲି ଭାବିବା ସ୍ୱାଭାବିକ, ମାତ୍ର ବୃକ୍ଷମୂଳରେ ନିଃସଙ୍ଗ ହୋଇ କି ସୁଖରେ ଜୀବନ ଯାପନ କରିବୁ କାହା ସହିତ ? କିଏ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପୌତ୍ରିକସ୍ୱାର୍ଥର ରକ୍ଷକ ହେବ ? ଆମ୍ଭେମାନେ ସନ୍ଦେହଦୋଳାପନ୍ନ । ପାଠକଗଣ ଏଥିର ମୀମାଂସକ ।

ସାହିତ୍ୟ ଶବ୍ଦ ସୁପ୍ରଚଳିତ; ମାତ୍ର ଏ ଶବ୍ଦର ଆକ୍ଷରିକ ମୁଖ୍ୟାର୍ଥ କୌଣସି କୋଷକାର ଦେଇନାହାନ୍ତି । ଯେଉଁ ପ୍ରେମଦ୍ୱାରା ଆମ୍ଭେମାନେ ଲୋକ ସଂଗ୍ରହ କରିପାରୁଁ ବା ଲୋକମତ ସଂଗ୍ରହ କରିପାରୁଁ ବା ଲୋକ-ମଧ୍ୟରେ ଏକତା ଆଣିପାରୁଁ, ତାର ନାମ ସାହିତ୍ୟ । କହିବାକୁ ଗଲେ ଧର୍ମ ଓ ସାହିତ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଏକ । ଉଭୟେ ଦୋଷର ନିନ୍ଦା କରନ୍ତି ଏବଂ ଗୁଣର ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି । ଲୋକଶିକ୍ଷା ହିଁ ଉଭୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଅର୍ଥ ଭେଦରେ ଧର୍ମର ଯେପରି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟିଅଛି, ସାହିତ୍ୟର ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟିଅଛି ।

ଅତୀତର ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ଜାତୀୟ ସ୍ୱର୍ଗପ୍ରାପ୍ତ୍ୟାଶା ଅତି କମ୍, ସୁତରାଂ ଆଳଙ୍କାରିକମାନଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତି "ସ୍ୱର୍ଗଫଳା ମାତୃସଂସାରଂ ଜପନ୍ତି ତଃ" ପ୍ରଭୃତି ବାକ୍ୟରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରି କେବଳ ମହାଭାରତ ପୁରାଣାଦି କୀର୍ତ୍ତିତ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଚର୍ବିତ ଚର୍ବଣ କରିବାକୁ ରାଜି ନୁହନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟ ଯେତିକି ଉନ୍ନତ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଛି, ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ପ୍ରତି ତାର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ମମତା ସେତିକି ବଢ଼ୁଛି ଏବଂ କ୍ରମେ ବଢ଼ିବ । ସୁତରାଂ ଅଦ୍ୟତନ ମାନବ ସଂସାରର ସୁଖ ଦୁଃଖ, ରୀତି ନୀତି ଓ ଯାବତୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ନେଇ ସାହିତ୍ୟର ଗତିକୁ ସାହିତ୍ୟିକ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରିବେ ! ଯେବେ ନରପନ୍ଥୀବାଦୀ ହେଲେ ଚଳନ୍ତି ତ ଏହି ପନ୍ଥା ଅନୁସରଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏହି ଜନ୍ମତ ବୌଦ୍ଧଙ୍କୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କରିବାକୁ ସମୟ ସମୟରେ ସେ ଦଳେ ଦଳେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଦୋହାଇ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ମୃତି

ମାତର ବୋହାଇ ନେଇ ନାହାନ୍ତି ବା ନେଇ ନାହାନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ସ୍ରୋତ ଅପ୍ରତିହତ, ବାଧାବିଘ୍ନ ନମାନି ଗନ୍ତବ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ଚାଲିଛି । ଇତିହାସ ଏଥିର ସାକ୍ଷୀ, ଆମ୍ଭେମାନେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରୁଥାଉଁ । ନା ଭୂମିକା ବଡ଼ ହୋଇଗଲା । ବିଷୟ ଅପେକ୍ଷା ଭୂମିକା ବଡ଼ ହେବା କ୍ଷମାଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ସାହିତ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାର—ପଦ୍ୟାତ୍ମକ ଓ ଗଦ୍ୟାତ୍ମକ । ପଦ୍ୟାତ୍ମକ ସାହିତ୍ୟର ଜନ୍ମ ଗଦ୍ୟାତ୍ମକ ସାହିତ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ବହୁ ପୂର୍ବରୁ । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ପଦ୍ୟବହୁଳ, ପାଲିଭାଷାରେ ଗଦ୍ୟର ପ୍ରଚଳନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆଧୁନିକ ଭାରତୀୟ ଭାଷାମାନଙ୍କରେ ଗଦ୍ୟର ପ୍ରଚୁର ନଥିଲା । ଗଦ୍ୟଟା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଭାଷାର ଅନୁକରଣ । ଏ ଅନୁକରଣ ଉନ୍ନତି ବିଧାୟକ । ଏହା ଅତି ଆହ୍ଲାଦର ବିଷୟ ଯେ, ଅଳ୍ପ କେତେଟା ବର୍ଷରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଆଶାତୀତ ରୂପେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଉତ୍କଳ ଭାଷା ଯେ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ ଅତି ଉପଯୁକ୍ତ ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳିଅଛି ।

ଭାବ ବିନିମୟ ନିମନ୍ତେ ଗଦ୍ୟର ସ୍ଥାନ ଯେ ପଦ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚତର, ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟମାତ୍ର । ଗଦ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ସଭ୍ୟତା ବିସ୍ତୃତି ଲାଭ କରୁଅଛି । ଏଣୁ ଉନ୍ନତିଶୀଳ ଜାତି ସମୂହ ଗଦ୍ୟର ପକ୍ଷପାତୀ । ଆମ ଦେଶରେ ଯୁବକମାନେ ସେହି ଉନ୍ନତି ପଥର ଯେ ପକ୍ଷପାତୀ ହେବେ, ଏଥିରେ ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ କିଛି ନାହିଁ । ଯୁବକମାନେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ନିଜ ଶିକ୍ଷାଦୀକ୍ଷା ଅନୁସାରେ ମାତୃଭାଷାର ସେବାରେ ମନଃପ୍ରାଣ ଦେଇଅଛନ୍ତି ସୁଖର କଥା, କିନ୍ତୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦୂରରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ସାହିତ୍ୟିକ କ୍ଷିପ୍ରଗତି ଦେଖି ଦୁଃଖିତ ଓ ଈର୍ଷ୍ୟାନ୍ୱିତ ମଧ୍ୟ ହେଉ । ଉପଦେଶ ଛଳରେ ପଦେ ଦୁଇ ପଦ ଗାଳି ମଧ୍ୟ ଦେଉଁ ଏବଂ କ୍ଷାନ୍ତ ହୁଅ, କ୍ଷାନ୍ତ ହୁଅ ବୋଲି ଚିତ୍କାର ମଧ୍ୟ କରୁଁ । ମାତ୍ର ସେମାନେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କଥା ମାନିବେ କାହିଁକି ? ସେମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଆମ ସାହିତ୍ୟରେ କି ଆଦର୍ଶ ଥୁଆ ହୋଇଅଛି, କେଉଁ ପନ୍ଥା ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି, କେଉଁ ଉପଦେଶ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି - ଯାହା ଦେଖି, ପାଠକରି ସେମାନେ ଅନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ସହିତ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରିବାକୁ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ପାରିବେ ? ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ କ୍ଷମ ନୋହୁ । ଯୁବକ-ମାନଙ୍କର ଶୃଙ୍ଖଳନ, ଗତିମତିର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ନିମନ୍ତେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେମାନଙ୍କ ପଛରେ ଗୋଡ଼ାଇବା କି ସେମାନେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହେବା ନିମନ୍ତେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପଶ୍ଚାଦ୍ଧାବନ କରିବେ, ଏଥିର ମୀମାଂସା ହୋଇ ନାହିଁ । ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରବଳ ଆତ୍ମମର୍ଯ୍ୟାଦାସମ୍ପନ୍ନ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ନାହିଁ, ଯେ ବିପଥଗାମୀ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କୁ ସୁପନ୍ଥା ଦେଖାଇବ । ନିଜେ ନିଜର ଗୁରୁ । ଆବାଲ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ଧୀମାନ୍‌ମାନଙ୍କର କାଳ କେବଳ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସରେ ବ୍ୟୟିତ ହେଲା, ସେମାନେ ଯେ ସ୍କୁଲ କଲେଜରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ମାତୃଭାଷାର ଆଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, ଏହା ବଡ଼ ଗୌରବର ବିଷୟ !!

ହଁ ଶଶୀବାବୁ ତାଙ୍କର ଦୁଇଗୋଟି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଅନେକ ବିଷୟ ସ୍ପଷ୍ଟାକ୍ଷରରେ, ଅନେକ ବିଷୟ ଇଙ୍ଗିତରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ହରିହରବାବୁ ଆଲୋଚନାପୂର୍ବକ ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଛଅ ଭାଗରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗର ଯଥାଯଥ ପ୍ରତିବାଦ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରବୀଣ ପ୍ରତି ଯେ ନବୀନର ସମ୍ମାନ ଅଛି, ତାହା ସେ ଦେଖାଇବାରେ ତ୍ରୁଟି କରିନାହାନ୍ତି, ସୁଖର କଥା । ପ୍ରଥମତଃ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେ ସାହିତ୍ୟ ଶବ୍ଦର ସ୍ଥୂଳ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଲୁଁ, ସେ ଅନୁସାରେ ବଳିଷ୍ଠ ଓ ଲଘିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟର ପାର୍ଥକ୍ୟ କିଛି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଭାବ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ଉପଦେଶ, ଉପାଦେୟତା ଯେବେ ସାହିତ୍ୟର ମଜ୍ଜା, ତେବେ ପଦ୍ୟ ହେଉ ବା ଗଦ୍ୟ ହେଉ ସରଳଲେଖାକୁ ଲଘୁ ସାହିତ୍ୟ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯିବ କାହିଁକି ? ବଳିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟର ଅର୍ଥ କି ସମାସ ବାହୁଲ୍ୟ, ପଦ-କାଠିନ୍ୟ, ଦୁରନ୍ୱୟତା, ଅପ୍ରଯୋଜ୍ୟତା, ଆଡ଼ମ୍ବରପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଅଯଥା ବର୍ଣ୍ଣନା ? ଲେଖକ ବା ସମାଲୋଚକ ଏହି ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀର ସାହିତ୍ୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନ ଦେଇ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ

ସନ୍ଦେହ-ସାଗରରେ ଭସାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କ୍ଷୁଦ୍ର ବୁଦ୍ଧିରେ ଏ ନିୟମରେ ସାହିତ୍ୟର ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ ଭ୍ରାନ୍ତି-ଉତ୍ପାଦକ ।

ସାହିତ୍ୟର କାବ୍ୟାଂଶକୁ ମହାକାବ୍ୟ, ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ, ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟ, ଗୀତି କବିତା ରୂପରେ ବିଭାଗ କରିବା ସମୀଚୀନ । ଏତାଦୃଶ ବିଭାଗ ଚିରକାଳ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ଚିରକାଳ କବିମାନେ ଏହି ଧରଣର କାବ୍ୟ, କବିତା ଲେଖି ଆସୁଅଛନ୍ତି । ଶଶୀବାବୁ ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନଙ୍କର ତାଲିକା ପର୍ଯ୍ୟାୟକ୍ରମରେ ସେମାନଙ୍କର ଲିଖିତ ପୁସ୍ତକର ତାଲିକା ସହିତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଗୁଡିକ ବଳିଷ୍ଠ କାବ୍ୟ କି ? ଅବଶ୍ୟ ! ନୋହିଲେ ଯୁବା ଲେଖକମାନଙ୍କର ଲେଖାର ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଏ ତାଲିକା ଦେବାର ଅର୍ଥ କଣ ? ଏହି ତାଲିକାରେ ଯେମନ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଅଛି, ସେହିପରି ଅପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଆଧୁନିକ ଲେଖାର ସବୁ ସାର ଅସାର ନାହିଁ । ଏହା କହିବାକୁ ସାହସ ନାହିଁ । ପ୍ରତିଭାର ପାର୍ଥକ୍ୟ ସବୁ ଯୁଗରେ ଅଛି । ଉଚ୍ଚନୀଚର ଭେଦ ସବୁ ଯୁଗରେ ଅଛି ।

ଚୈତନ୍ୟ ଅବଶ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କି କାଠ-ମାଳ ପିନ୍ଧାଇ ନାମ ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ; ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ରଚନାରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ହାତ ଥିବାର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହେଉନାହିଁ । ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଭିନ୍ନ ଓଡ଼ିଶାରେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ପୂର୍ବରୁ ବୌଦ୍ଧଭାବ ସମ୍ମିଶ୍ରିତ ବିଶୁଦ୍ଧ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ଥିବାର ଉଦାହରଣ ମିଳେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ବୌଦ୍ଧ ମାହାତ୍ମ୍ୟକୁ ହେୟ ଜ୍ଞାନ କରି ତାଙ୍କ ରଚନାରୁ ବିସର୍ଜନ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ :—୧୫୦ ବର୍ଷର କବିପୁଙ୍ଗବମାନଙ୍କୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ବିଜୁଳି-ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ମୁଣ୍ଡରେ ଗୁରଖାର କରି ଦେଇଅଛୁଁ । ସେମାନେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ନୁହନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର କଥା ଭାବି ଅରଣ୍ୟରୋଦନ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ?

ତୃତୀୟ :—୬୦ ବର୍ଷର ପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟସମୂହ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଆଦର୍ଶରୂପେ ଗଣ୍ୟ ହେଉଥିଲେ । ଏବେ ମଧ୍ୟ ସେହି କାବ୍ୟମାନଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ଯୁବକମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ଏହି ୬୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ କି କେବଳ ପୂର୍ଣ୍ଣକାବ୍ୟ ଓ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ କବିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଖଣ୍ଡ କବିତାର ଓ ଗୀତି କାବ୍ୟର ଜନ୍ମ ହୋଇନାହିଁ ? ସେତେବେଳର ଗୀତି ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କି ବିଚ୍ଛିନ୍ନତା ଓ ଖଣ୍ଡତାର ବୀଜ ନିହିତ ନାହିଁ ? ଏହି ସମୟର କବି ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି ବହୁ ପରିଶ୍ରମ କରି ରାମାୟଣ ଓ ମହାଭାରତ ଲେଖିଥିଲେ ମାତ୍ର ଦେଶବାସୀଙ୍କ ଗୃହରେ ତାଙ୍କର ଏହି ଦୁଇ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟ ସାରଳାଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ ଏବଂ ବଳୀ ରାମାୟଣ ଓ ଦାଣ୍ଡି ରାମାୟଣ ପରି ଆଦୃତ ହେଲା ନା ପୂଜା ପାଇଲା ? ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମହତ ମାତ୍ର ସେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ସଫଳତା କେଉଁଠାରେ । ଦେଖି ଦେଖି ଯୁବକମାନେ ଚର୍ବିତ ଚର୍ବଣ କରିବାକୁ ଯିବେ କାହିଁକି ? ରାଧାନାଥଙ୍କର କାବ୍ୟ ଅନୁକରଣରେ ଏ ଦେଶର କବିମାନେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଓ ବୃହଦାକାରରେ ଅସଂଖ୍ୟ କାବ୍ୟ ଲେଖି ପକାଇଲେ । ସେ ଯୁଗ ଗଲା, ସେ ସବୁ କାବ୍ୟ ଲୁପ୍ତ ପ୍ରାୟ । ରାଧାନାଥ ଓ ମଧୁସୂଦନ ମଧ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଓ ଗୀତି କାବ୍ୟର ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ । ଗୀତିକାବ୍ୟର ଓ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାର ସ୍ରୋତ ଚାଲିଛି । ମାତ୍ର ତାହା ଗଡ୍ଡଳିକା ପ୍ରବାହ ଭଳି ନୁହେଁ ।

ଚତୁର୍ଥ :—୧୫ ବର୍ଷର ଯୁବା କବିମାନଙ୍କର କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଓ ଗୀତିକାବ୍ୟ ଆମ୍ଭେମାନେ ନୂଆ ଛନ୍ଦରେ ନୂଆ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ, ତଥାପି କବିତାବଳୀ ଓ ଛାନ୍ଦମାଳାର କବିତା ସହିତ ଆଧୁନିକ ଲେଖକମାନଙ୍କର କବିତା ମଧ୍ୟରେ ଅସମାନ-ଜମିନର ପ୍ରଭେଦ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଦୃଶ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ତୃତୀୟ ୬୦

ବର୍ଷର କବିମାନେ ନୂତନ ଛନ୍ଦରେ ଗୀତିକାବ୍ୟ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଲେଖି ପ୍ରାଚୀନ ଛାନ୍ଦପ୍ରେମୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ କି ? ତେବେ ଚତୁର୍ଥ ୧୫ ବର୍ଷର କବିମାନେ ନୂତନ ଛନ୍ଦ ନିମନ୍ତେ କିଛି ହେଲେ ନିନ୍ଦା ପାଇବେ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦ ନିମନ୍ତେ ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟ ନିନ୍ଦାଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ । ଏବେ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦକୁ କେହି ଅସୁଖ ମଣୁ ନାହାନ୍ତି । ଯୁବା କବିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ନୂଆ ଛନ୍ଦ କିଛି ଦିନ କର୍ଣ୍ଣ ଓ ରୁଚି ବହିର୍ଭୂତ ହୋଇପାରେ; ମାତ୍ର ସମୟ ଆସିବ, ଯେତେବେଳେ ସେହି ହେୟ ଛନ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ସୁଶ୍ରାବ୍ୟ ଓ ସୁଖକର ହେବ ।

କବି ମାନେହିଁ ନିଜ ରଚନାରେ ଭାବ-ବିକାଶର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି । ପ୍ରତିଭାର ତାରତମ୍ୟ ହେତୁ କବିତାର ତାରତମ୍ୟ ଘଟେ । ଏପରି ପୂର୍ବେ ଘଟୁଥିଲା, ଏବେ ମଧ୍ୟ ଘଟୁଅଛି । ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବା ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ ଲେଖକ ମାଳାକାର ନ୍ୟାୟ । ମାଳାକାର ଯେପରି ନାନା ପୁଷ୍ପକୁ ଏକତ୍ର ସନ୍ନିଭୂତ କରି ଗୋଟିଏ ମାଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ, କାବ୍ୟର କବି ସେହିପରି ନାନା ବିଷୟକୁ ନାୟକ ନାୟିକା ବା ବସ୍ତୁ ସୂତ୍ରରେ ଏକତ୍ର ଗୁନ୍ଥେ । ସୁଦକ୍ଷ ମାଳାକାର ଦ୍ୱାରାହିଁ ପୁଷ୍ପହାର ସୁଶ୍ରୀ ଓ ମନୋରମ ହୁଏ । ସେହିପରି ସୁଦକ୍ଷ କବିର ହାତରେ କାବ୍ୟରସ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ମାଳାକାରର ଦକ୍ଷତା ହେତୁରୁ କୀଟଦଂଷ୍ଟ ଓ ଅସାର ଫୁଲ ଦ୍ରଷ୍ଟାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବହିର୍ଭୂତ ହୁଏ । ସେହିପରି ସୁକବିଙ୍କର ରଚନା-ଗୁରୁତ୍ୱଦ୍ୱାରା ଅସାର ବସ୍ତୁ ଲୁଚି ସାର ଓ ସୁନ୍ଦର ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇଥାଏ । ବଗିଚାର ମାଳୀ ହାର ପ୍ରସ୍ତୁତ ନିମନ୍ତେ ସାର ଅସାର ଫୁଲ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ; କିନ୍ତୁ ଜଣକୁ ଗୋଟାଏ ଫୁଲ ଭେଟି ଦେବାର ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲେ ତାକୁ ବହୁ କଷ୍ଟରେ ଗୋଟିଏ ନିଷ୍କଳଙ୍କ ଫୁଲ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଲେଖକକୁ ସେହିପରି ବସ୍ତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଷୟରେ ବହୁ ଯତ୍ନ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ।

ଗୀତି କବିତାର ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ଯୌବନ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ବାସନା ଦୁର୍ବାଶା ମାତ୍ର । ବେଶ ଚାଲିଛି, ଚାଲୁ ।

କବୀନ୍ଦ୍ର ରବୀନ୍ଦ୍ର ବିଶ୍ୱକବି । ତାଙ୍କର ସର୍ବତୋମୁଖୀ ପ୍ରତିଭାରେ ଖଣ୍ଡତାଭିମୁଖୀ ଶକ୍ତି ଯେ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ହିଁ ପ୍ରସବ କରିବ, ସେଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେବାର କିଛି ହିଁ କାରଣ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଖଣ୍ଡତା ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ପ୍ରସବ କରୁଛି ଓ କରିବ । ମାତ୍ର ଖଣ୍ଡତା ତାଙ୍କ କଲମରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରସବ କରିପାରିଛି କି ପାରିବ ? ସେ ପ୍ରବୀଣ ବହୁଦର୍ଶୀ, ତାଙ୍କର ଖଣ୍ଡତା ଯେଉଁ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଏତେ ଦିନରେ ପ୍ରସବ କରିଅଛି, ଆମ ନବୋଦ୍ୟମୀ ଯୁବକ-ମାନଙ୍କର ଲେଖନୀ ଯେ କାଳେ ତଦ୍ରୂପ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ପ୍ରସବ କରିପାରିବ ନାହିଁ, ଏହା କିଏ କହିପାରିବ ? ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଯେଉଁ ଗୀତାଞ୍ଜଳି ହେତୁରୁ ନୋବେଲ ପ୍ରାଇଜ ପାଇଅଛନ୍ତି ସେହି ଗୀତାଞ୍ଜଳି ଅନେକ ପାଠକଙ୍କ ପ୍ରତି ଅବୋଧ ଓ ଦୁର୍ବୋଧ । ତା ଛଡ଼ା ପ୍ରତିନିୟତ ତାଙ୍କ କଲମରୁ ନୂତନ ନୂତନ ଛନ୍ଦ ବାହାରୁଅଛି । ଏପରି ଛନ୍ଦ ବାହାରିଅଛି ଯାହା ଗଦ୍ୟ କି ପଦ୍ୟ ତାହା ମଧ୍ୟ ବୁଝାଯାଏ ନାହିଁ । ଅଥଚ ତାଙ୍କ ଲେଖା ବିରୁଦ୍ଧରେ କେହି ତ ପଦେ ହେଲେ ଉଚ୍ଚବାଚ କରି ନାହାନ୍ତି । ପୂର୍ବର କବିମାନେ ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରା ଆବିଷ୍କୃତ ଛନ୍ଦରେ ରଚନା କରୁଥିଲେ । ଏଣିକି କବିମାନେ ନିଜ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ଛନ୍ଦ ଓ କବିତା ଲେଖିବାର ପକ୍ଷପାତୀ । ମନା କରୁଛି କିଏ ? ମନା କଲେ ବା ମାନୁଛି କିଏ ?

ସାହିତ୍ୟପରି ସଭ୍ୟତାର ମାପକାଠି ? ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଭ୍ୟତା ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧ । ଏକର ଅଭାବ ଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟର ଅବନତି ଜଣାଯାଏ । ଇଂରେଜ ଜାତି ଉନ୍ନତିର ଉଚ୍ଚ ସୋପାନରେ ଆରୋହଣ କରୁଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକୁ ବଳହୀନ ଓ ପତନୋନ୍ମୁଖ ବୋଲିବା ସମୀଚୀନ ନୁହେଁ ।

ଇଂରେଜ କବିମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଶଶୀବାବୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଲୋଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ହରିହରବାବୁ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଯେଉଁ ମତବାଦ କରିଅଛନ୍ତି ସେ ବିଷୟରେ ପଦେଅଧେ କହିବାର ଅଧିକାର ଇଂରାଜୀ କାବ୍ୟରସିକଙ୍କ

ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ନାହିଁ । ତେବେ ଏତକ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ "Milton is divine" ଏବଂ ସେ ବାଇବେଲ ଲିଖିତ ସ୍ୱର୍ଗବିହାରୀ; ମାତ୍ର ଶେଲି ପ୍ରଭୃତି ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ନରହୃଦୟସଞ୍ଚାରୀ । ଆଧୁନିକ ପାଠକମାନେ ମହାପ୍ରାଣତାର ପରିଚୟ କାହାଠାରୁ ପାଇବାର ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଜାଣନ୍ତି ଶେଲି, ବାଇରନ ଯେ ନିଜ ଶକ୍ତ୍ୟାନୁସାରେ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିନାହାନ୍ତି ଏପରି ନୁହେ ଏବଂ ମିଲ୍ଟନ ଯେ ଗୀତିକାବ୍ୟ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଲେଖି ନାହାନ୍ତି ଏପରି ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଶେଲିଙ୍କର କ୍ଷୁଦ୍ର ପଦ୍ୟ ଓ ଗୀତିକାବ୍ୟ ଯେ ମିଲ୍ଟନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚଭାବ ସମନ୍ୱିତ, ଏହା ଅନେକଙ୍କର ମତ । ମିଲ୍ଟନ ସ୍ୱର୍ଗ ନରକର ଦୃଶ୍ୟ ଚିତ୍ର କରିବାରେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ; ମାତ୍ର ଶେଲି ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ନରହୃଦୟର ଅସ୍ଫୁଟ ଚିନ୍ତାଧାରା ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାରେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ । ଶେଲିଙ୍କୁ ଆଦର କରିବାର ମହତ୍ତ୍ୱ ଏ ଦେଶବାସୀ ଅର୍ଜ୍ଜନ କରିବାକୁ ବିଳମ୍ବ ଅଛି । ଧୃଷ୍ଟତା ମାର୍ଜ୍ଜନୀୟ ।

ଆଉ ଦୁଇ କଥା । ଆମ ଦେଶରେ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଓ ମାସିକ ପତ୍ର ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ଦେଶର ଶିକ୍ଷା କି ବର୍ତ୍ତମାନଠୁ ବଳି ବିସ୍ତାର ଲାଭ କରିଥାନ୍ତା ? କିମ୍ବା ବର୍ତ୍ତମାନ ଠାରୁ ବଳି ଉନ୍ନତତର କାବ୍ୟ-ଲେଖକ ଓ ଶିକ୍ଷିତବ୍ୟକ୍ତି ବାହାରିଥାନ୍ତେ ? ଛାପାଖାନାର ବାହୁଲ୍ୟ ହେତୁ କି ସାହିତ୍ୟର ଅବନତି ? ବଳିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟର ଲୋପ ଏବଂ ଲଘୁ ସାହିତ୍ୟର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ? ହୋଇପାରେ । ନୋହିଲେ ଶଶୀବାବୁ James Fitozmunice Kellyଙ୍କର ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମତ ଉଦ୍ଧୃତ କରନ୍ତେ କାହିଁକି ?

"This quick succession of diverse and violent impressions has confused the scheme of literature. Literature suffers like-wise from the Competition of the newspaper press and as the press has multiplied, it has grown less literary. The diversity of the modern interest and the want of leisure of concentrated thought suggest that literature may become once more the pleasure of a small caste."

"ନାନାମୁନୀନାଂ ମତସ୍ତୁ ଭିନ୍ନାଃ" କେଲିଙ୍କର ଉଦ୍ଧୃତ ମତ ସର୍ବବାଦୀସମ୍ମତ ମତ ବୋଲିଯାଇ ନ ପାରେ । ଶଶିବାବୁଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧର ମତ ପୋଷଣ କରିବ ଯେଉଁ ଅଂଶ, ସେ ତାହାହିଁ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଅଛନ୍ତି । Kellyଙ୍କ ସେହି ନିବନ୍ଧରେ ଲିଖିତ ଶେଷ ଚାରିଧାଡ଼ି ଉଦ୍ଧୃତ କଲେ ଜଣାପଡ଼ିବ ଯେ, ସାହିତ୍ୟ ନିଜକୁ ଅବସ୍ଥାର ଉପଯୋଗୀ କରେ; ମାତ୍ର ଅବସ୍ଥା ସାହିତ୍ୟର ଉପଯୋଗୀ ହେବା ସହଜ ନୁହେଁ ।

"But the desire of the one just from which always inspires the literature artist visits most men sometimes and it cannot be doubted that literature will continue to accommodate itself to new condition."

ଶଶୀବାବୁଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧେୟ ବନ୍ଧୁଙ୍କର ଗଳ୍ପ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରମୁଖ୍ୟ ନୁହେଁ ବୋଲି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଧାରଣା । କବି ବା ଲେଖକ ଯେ କେବଳ ସାହିତ୍ୟର ଭୃତ୍ୟ ତାହା ନୁହେ । ଯେଉଁମାନେ ସାହିତ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚା କରନ୍ତି, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ସାହିତ୍ୟରେ ଅବାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅଥଚ ସେମାନେ କବି ନୁହନ୍ତି ବା ପଦେଅଧେ ଲେଖିନାହାନ୍ତି, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଭୃତ୍ୟ, ପ୍ରଧାନ ଭୃତ୍ୟ । ଲେଖକ ଜନସମାଜର ପ୍ରକୃତ ଭୃତ୍ୟ, ସେହି ହେତୁରୁ ତାର ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ଉନ୍ନତି । ନିଜକୁ କୌଣସି ଲେଖକ ପାଠକଙ୍କ ଭୃତ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଲେଖକର କ୍ଷମତା ଥିଲେ ସେ ଅସାର ଲେଖାଲେଖି ମଧ୍ୟ

ଅନେକ ପାଠକ ଓ ଭକ୍ତ ଅନାୟାସରେ ଯୋଗାଡ଼ କରିପାରେ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଲେଖକଙ୍କୁ ପାଠକର ଭୃତ୍ୟ ବୋଲିଯିବା ଅପେକ୍ଷା ପାଠକର ଭକ୍ତିଭାଜନ ଓ ପୂଜ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । କ୍ଷମତାପନ୍ନ ଲେଖକଙ୍କୁ ପାଠକମାନେ ପୁସ୍ତକର ମୂଲ୍ୟ ରୂପ ପୂଜୋପକରଣ ଦେଇ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା କରନ୍ତି । ଭକ୍ତ ପାଇଲେ ଭଗବାନ ଭୁଲନ୍ତି ବୋଲି କଥା ଅଛି । ପାଠକ ପାଇଲେ ଲେଖକ ସେ ସମ୍ମାନ ଓ ଉପାର୍ଜନ ପନ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କପରି ? Wallaceଙ୍କ ପରି କୌଣସି ଲେଖକ ବାହାରି ଯେବେ ଏ ଦେଶରେ କୋଟ୍ୟଧିକ ମୁଦ୍ରା ବେଙ୍କରେ ଜମା କରିପାରନ୍ତି, ତେବେ ସେ ଆଶା ଓ ଆମଦାନୀ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ କେଉଁ ସାହିତ୍ୟିକର ମନ ବଳନ୍ତା, ବୁଝାଯାଉନାହିଁ । ବୋଧହୁଏ ଓ୍ୱାଲେସ ପାଠକର ଭୃତ୍ୟ ବୋଲି ନିଜକୁ କେବେ ସ୍ୱୀକାର କରି ନାହାନ୍ତି । ପାଠକ ଅଡ଼ିକୁ ଗ୍ରହି କେହି ସାହିତ୍ୟ (ଅନ୍ତତଃ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଓ ଗୀତିକାବ୍ୟ) ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବେ ବୋଲି ତ ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ ।

ଶଶିବାବୁ ୭୫ ବର୍ଷର କଥା-ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ୫୨ ଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତକର ନାମ ଲେଖି ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟିକ ଅଧୋଗତିର ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ଫକୀରମୋହନ ଉତ୍କଳର ନୂତନ ସାହିତ୍ୟ ପନ୍ଥାର ଜଣେ ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ, ଏହା ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ସେ କଥାର ପୁନର୍ବାର ଉଲ୍ଲେଖ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ମାତ୍ର କଥା ସାହିତ୍ୟରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଦାନ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ କଥା-ସାହିତ୍ୟର ଆଦର୍ଶ ନୁହନ୍ତି ଏହା ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ । ୧୮୭୬ଇ. ଠାରୁ ୧୯୦୭ଇ. ମଧ୍ୟରେ ଫକୀରମୋହନ ଯେବେ ଉତ୍କଳକୁ ଇଟାଲୀୟ ଯୁବା ନାମକ ଗୋଟିଏ ଗଳ୍ପ (ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱ-କପୋଳକଳ୍ପିତ ନୁହେଁ) ମାତ୍ର ଦାନ କଲେ, ତାହାହେଲେ ସେ କଥା-ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି କେତେ ଉଦାସୀନ ନ ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଏହି ଲେଖାପାଇଁ ତାଙ୍କୁ କେହି କଥା-ସାହିତ୍ୟର ପୁରୋହିତ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ । ଶଶିବାବୁଙ୍କର କଥା-ସାହିତ୍ୟ ଲେଖକ ତାଲିକା ସହିତ ଆଧୁନିକ କଥା-ସାହିତ୍ୟ ଲେଖକଙ୍କ ତାଲିକା ମିଳାଇ ସମାଲୋଚନା କରିବାର ଅବସର ନାହିଁ; ମାତ୍ର ଦୁଃଖର କଥା ଏହି ଯେ, ଶଶିବାବୁ ଯୁବକମାନଙ୍କର ଲେଖା ମଧ୍ୟରୁ ବିଚିତ୍ର ଚମକପ୍ରଦ ଘଟଣାମୂଳକ କଥା ସାହିତ୍ୟର ଗୋଟାଏ ନାମ ମଧ୍ୟ ପାଇଲେ ନାହିଁ । ତେବେ ଶଶିବାବୁଙ୍କ ବିବେଚନାରେ ଏ ଦେଶ ଅଧଃପତିତ ସାହିତ୍ୟିକ-ଶୂନ୍ୟ, ବିବେଚକଶୂନ୍ୟ । ପୁରୁଣାଦଳର ଅବସାନ ଉପରୁ ନବ୍ୟ ଦଳ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟଟାକୁ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ଭସାଇ ଦେବାର ଚେଷ୍ଟାରେ ଅଛନ୍ତି ।

ଶେଷରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଶଶିବାବୁଙ୍କର ଦୁଇଗୋଟି ପ୍ରବନ୍ଧର ବିଷୟକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିପାରୁଁ । ପ୍ରଥମ ଭାଗ ଆଲୋଚନାମୂଳକ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ ଉପଦେଶମୂଳକ । ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ଭାଗ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଅସାର ବୋଲି ବୋଧ ହେଉଅଛି, ଶେଷୋକ୍ତ ଭାଗରେ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ବିଷୟ ଅଛି ବୋଲି ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ।

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧଦ୍ୱାରା ଶଶିବାବୁ ପ୍ରବୀଣ ଓ ନବ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟାଏ ବାଡ଼ ପକାଇବାର ବାସନା କରନ୍ତି ପରା । ଯେବେ ଯୁବକମାନେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରାଚୀନ ପନ୍ଥାର ପଥିକ ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି ନାହିଁ, ତେବେ ତିରସ୍କାର ଓ ଅଯଥା ଆଲୋଚନା ଅପେକ୍ଷା ମୌନ ହେବାହିଁ ଶ୍ରେୟଃ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖୁଅଛୁଁ, ଯୁବକମାନେ ଉନ୍ନତିକାମୀ ହୋଇ ଦ୍ରୁତବେଗରେ ପ୍ରଧାବିତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଗୋଡ଼ାଇ ପାରିବାର ପ୍ରବୀଣମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ପ୍ରବୀଣତାକ ପୂର୍ବ ସ୍ୱତନ୍ତର ଦାସ । ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ଦାସବୃତ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ କରିବାକୁ କହିଲେ ସେମାନେ ଶୁଣିବେ କାହିଁକି ? ସେମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତି ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ଉତ୍ସାହିତ ଓ ସୁଖୀ ହେବା ଉଚିତ । ଯୁବକମାନଙ୍କର ନୈତିକ ଆଚରଣ ଉନ୍ନତି ଲଭ କରୁଅଛି, ସେମାନଙ୍କର ନିଶାପାନ ପ୍ରତି ବିତୃଷ୍ଣା ଜନ୍ମିଅଛି, ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ବଢ଼ୁଅଛି ଏବଂ ବିପନ୍ନ ପ୍ରତି ସାହାଯ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ହସ୍ତ ପ୍ରସାରିତ ହେଉଅଛି । ଏହା ଅତି ସୁଖର କଥା । ପ୍ରବୀଣମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଦୂରରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ

ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯାହା ଭଲ ତାହାହିଁ ମାତ୍ର ଦେଖାଇବା ଉଚିତ । ସେମାନଙ୍କର କେବଳ ଅଯୋଗ୍ୟତା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନାର ବିଷୟ ହେଲେ ଦେଶର ମଙ୍ଗଳ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ ।

ସ୍ନେହ ଭକ୍ତି ଆଦର ରକ୍ତଚକ୍ଷୁଦ୍ୱାରା ବଳପ୍ରୟୋଗ ଓ ଛୁଟୁକାର ଦ୍ୱାରା କଦାପି ଅସୁଲ କରାଯାଇନପାରେ । ଯୁବକମାନେ ମୃତଯୋଗ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତି, କବି ଏବଂ ହିତୈଷୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଯଥା ତିରସ୍କାର ବା ଅସମ୍ମାନ କରୁନାହାନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତିର ଅଭାବ ନାହିଁ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ସମ୍ମାନିତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ବିଷୟ ଘେନି ଅଧୂନିକ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ବିଚଳିତ କରିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ମୃତ ସମ୍ମାନିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଅଯଥା ସମାଲୋଚନା ଓ ସମସ୍ତ ବିଶେଷରେ ଦୁଃଖପ୍ରଦ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା ବାହାରିବ ସିନା ଲାଭ କିଛି ନାହିଁ ।

('ସହକାର' ମାସିକ ପତ୍ରିକାର ୧୯୩୭ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ)

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ଅଷ୍ଟାବିଂଶ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନରେ

ସଭାପତିଙ୍କ ଅଭିଭାଷଣ ।

ପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟସେବୀ ସ୍ୱଜନମାନେ,

ଆମ୍ଭେମାନେ ସମସ୍ତେ ବାଣୀର ସେବକ, ବାଣୀ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପାଳନକର୍ତ୍ତ୍ରୀ । ଏଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଭ୍ରାତୃସମ୍ବନ୍ଧଯୁକ୍ତ । ମାତୃଶାସିତ ଏ ସ୍ଥାନରେ କୁଟନୀତି ବା ଭେଦନୀତିର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ, ଏଣୁ ଏଠାରେ ଆସନର ବା ସମ୍ମାନର ଭେଦ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ବୟୋବୃଦ୍ଧ ଓ ଜ୍ଞାନବୃଦ୍ଧର ସମ୍ମାନ ଓ ଆସନ ସମାନ ।

ଏହି ସାରଦାସଦନ ମାତୃ ଆରାଧନାର ସ୍ଥଳ, ଏଣୁ ମୁଁ ଆଶାକରେ, ଉପସ୍ଥିତ ସାହିତ୍ୟ ସେବୀମାନେ ଗୃହରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ଆଗରୁ ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଅସୂୟାକୁ ବିସର୍ଜନ ଦେଇଅଛନ୍ତି । କଳୁଷମୁକ୍ତ ମନରେ ମାତୃପୂଜା ସୁଫଳପ୍ରଦ ହେଉ ।

ମନ ନିର୍ମଳ ଯାର ଦେଖି
ଉଦ୍ଧବ ଗଙ୍ଗାଜଳ ସେହି ।

ମାତୃ ଅର୍ଘ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ନିର୍ମଳ ମନହିଁ ଗଙ୍ଗାଜଳ ।

ମୁଁ ଆପଣଙ୍କମାନଙ୍କ ସ୍ନେହପୂର୍ଣ୍ଣ ଆହ୍ୱାନରେ ବହୁ ଦୂରରୁ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ମାନସରେ ଆସିଅଛି; ଏବଂ ଆଶା କରିଅଛି ଯେ, ଆପଣମାନଙ୍କ ସଦୃଶ ଏକନିଷ୍ଠ ପୂଜାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ସହିତ ବାଣୀପୂଜାରେ ଯୋଗ ଦେଇ ଜୀବନକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିବି । ଏତଦ୍‌ଭିନ୍ନ ମୋ ମନରେ ଅନ୍ୟ ଆକାଙ୍‌କ୍ଷା ନାହିଁ ।

ଆପଣମାନଙ୍କ ଆହ୍ୱାନରେ ଆସିଲି; ମାତ୍ର କି ନିମନ୍ତେ ଆପଣମାନେ ମାଦୃଶ ଅଳ୍ପଜ୍ଞ ଶାନ୍ତିପ୍ରିୟ ଅରଣ୍ୟାଶ୍ରମୀକୁ ସଭ୍ୟତାର କୋଳାହଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍କଳର ବିଦ୍ୟାନଗରୀର ଉଚ୍ଚ-ସାହିତ୍ୟିକ ଆସନରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରିବାକୁ ମନ ବଳାଇଲେ, ତାହା ମୁଁ ବୁଝିବାକୁ ଅକ୍ଷମ । ବୟୋବୃଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଶିରବାସୀର ଜୀବନ-ସନ୍ଧ୍ୟା ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ଦେଖି ଦୟାପରବଶ ହୋଇ ଏ ସମ୍ଭାବନା କଲେ କି ? କିମ୍ବା ଶତହାଣ୍ଡିରୁ ଗୋଟାଏ ଟିପି ଜାଣିଲି ଭଳି ଅଧାର ମୂଳକର ସାହିତ୍ୟ ସେବକମାନଙ୍କର ପରିଚୟ ପାଇବା ଇଚ୍ଛାରେ ଏ ସମ୍ଭାବନା କଲେ ? ଏତଦ୍‌ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କାରଣ ତ ମୋତେ ଦୃଶ୍ୟ ହେଉନାହିଁ । ଯାହାହେଉ ଆପଣମାନଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ସମ୍ମାନରେ ମୁଁ ନିଜକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ମନେ କରୁଅଛି । ରାଜକୀୟ ସମ୍ମାନ ଏ ସମ୍ମାନର ସମକକ୍ଷ ନୁହେଁ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରେ । ଏ ସମ୍ମାନଦାନ ନିମନ୍ତେ ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କଠାରେ ଚିରକୃତଜ୍ଞ ରହିଲି ।

ପ୍ରକୃତ ବିଷୟର ଅନୁଧାବନ କରାଯାଉ । କଥା ଅଛି, ସାହିତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ମାପକାଠି; ମାତ୍ର ମୁଁ କହେଁ, ସାହିତ୍ୟ ସଭ୍ୟତା ଓ ଉନ୍ନତି ଦ୍ୱାରର କଞ୍ଚି –ନା, ଏତିକି ନୁହେଁ—ସାହିତ୍ୟ ସଭ୍ୟତା ଓ ଉନ୍ନତିର ଉପାୟ ଓ ପନ୍ଥା । ଆଉ ବା କ'ଣ ନୁହେଁ ? କେହି କହନ୍ତି, ଧର୍ମ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପଶୁର ପ୍ରଭେଦ କରେ; କେହି କହନ୍ତି, ଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପଶୁର ପ୍ରଭେଦ କରେ; ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଭାଷା ହିଁ କେବଳ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପଶୁର ପ୍ରଭେଦକାରକ । ଧର୍ମର କଥା ଗୁଢ଼ । ଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପଶୁଠାରେ ବିଦ୍ୟମାନ; କେବଳ ପ୍ରକାର ଓ ପରିମାଣରେ ଯାହାର ବିଶେଷ ଅଛି । ପଶୁର ଭାଷା ନାହିଁ ବା ସାହିତ୍ୟ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟ କେବଳ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ହେତୁରୁ ଉନ୍ନତ, ସାହିତ୍ୟ ହେତୁରୁ ତାର ଆଧିପତ୍ୟ । ଯେଉଁ ଜାତିର ସାହିତ୍ୟ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଯେଉଁ ଜାତିର ସାହିତ୍ୟ ମାର୍ଜ୍ଜିତ ନୁହେଁ, ସେ ଅନୁନ୍ନତ ଓ ଅସଭ୍ୟ । ଯେଉଁ ଜାତିର ସାହିତ୍ୟ ମାର୍ଜ୍ଜିତ ଓ ବିସ୍ତୃତ ସେହି ଜାତି ସଭ୍ୟ ଓ ଉନ୍ନତ । ସାହିତ୍ୟଦ୍ୱାରା ଜାତିର କ୍ରମୋନ୍ନତି ଘଟେ । ଏଣୁ ସାହିତ୍ୟ ଅନୁଶୀଳନକାରୀ ଜାତିମାନଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ଓ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଏ ଜଗତରେ ପରିବର୍ତ୍ତମାନ । ସାହିତ୍ୟଦ୍ୱାରା ହିଁ ଜାତିର ସମ୍ୟକ୍ ଉନ୍ନତି ହୁଏ ବୋଲି ଯେଉଁ ଜାତି ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ, ଏଣୁ ପ୍ରକୃତ ସାହିତ୍ୟ ଅନୁଶୀଳନରେ ଔଦାସୀନ୍ୟ ସେହି ଜାତିର ଅବନତି ଘଟିଅଛି ଓ କ୍ରମେ ଘଟୁଅଛି । ଭାରତବାସୀ ସାହିତ୍ୟର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରଖି ନ ପାରି ଜଗତରେ ହେୟ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଭାରତବାସୀର ଏ ଦୁର୍ଗତି କ୍ରମରେ କେତେକାଂଶରେ ଭେଦନୀତି ବା ଜାତିଭେଦ ଦାୟୀ । ପୁଣି ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରକୁ ସୀମାବଦ୍ଧ ଓ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ଆଲଙ୍କାରିକମାନଙ୍କର ସଂଜ୍ଞା ମଧ୍ୟ ଦାୟୀ । ସାହିତ୍ୟ କେବଳ କାବ୍ୟରସାଶ୍ରିତ ଗଦ୍ୟ, ବିଶେଷତଃ ପଦ୍ୟରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେବା ଉଚିତ କି ? ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ର, ବୈଦ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର, ଶିଳ୍ପଶାସ୍ତ୍ର, କଳାବିଦ୍ୟା, ଭୂଗୋଳ ଓ ଇତିହାସ ପ୍ରଭୃତି କି ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ ? ଏ ଦେଶର ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କ ହୃଦୟରୁ ଏ ଧାରଣା ବିଦାୟ ନେଇଅଛି । ଏଣୁ ଜାତୀୟ ଅବନତି ।

ଭାଷା ମନୁଷ୍ୟର ସହଜନ୍ମା । ଭାଷାର କ୍ରମୋନ୍ନତି ସାହିତ୍ୟ । ସାହିତ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାର– ମୌଖିକ ଓ ଲିଖିତ । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ଅଦ୍ୟାପି ମୌଖିକ ସେମାନେ ଅଶିକ୍ଷିତ ଓ ଅସଭ୍ୟ । କ୍ରମୋନ୍ନତିର ଉପାୟ ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅବିଷ୍କୃତ ହୋଇ ପାରି ନାହିଁ । ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟଗଣଙ୍କ ସମୟରେ ଲିପି ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ହେଁ ସେମାନେ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ବୁଦ୍ଧିବଳରେ ପରିମାର୍ଜିତ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟରେ ପରାକାଷ୍ଠା ଦେଖାଇଥିଲେ । ସେହି ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ମୌଖିକ ସାହିତ୍ୟ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଋକ୍‌ବେଦାଦି ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥ । ପ୍ରାକ୍ ବୌଦ୍ଧଯୁଗରେ ଲିପିର ସୃଷ୍ଟି । କେବେ କେଉଁ ଦେଶରେ କେଉଁ ଜାତିଦ୍ୱାରା ପ୍ରଥମେ ଲିପିର ପ୍ରଚଳନ ହେଲା ତାହା ଅଦ୍ୟାପି ଅନୁମାନର ବିଷୟ । ଲିପି ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ଜାତିମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷିତ ବୋଲାଯାଏ । ଲିପି ବ୍ୟବହାର ହେଲା ଦିନଠାରୁ ସାହିତ୍ୟର ଗତି କ୍ଷିପ୍ର ଓ ଅବାଧ । ଏହି ଲିପି ପ୍ରଭାବରୁ ଯେତେବେଳେ ଭାରତରେ ଉନ୍ନତ ସାହିତ୍ୟ-ରଶ୍ମି ଦିଗନ୍ତବ୍ୟାପୀ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା, ସେତେବେଳେ ପୁଣି ଭାରତ ବକ୍ଷରେ ଧର୍ମ ବିଦ୍ୱେଷ ବହ୍ନି ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ହେଲା । କ୍ଷତ୍ରୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣର ମିଳିତ ଚେଷ୍ଟା ସାହିତ୍ୟ ଓ ଏକତାର ମୂଳରେ କୁଠାରାଘାତ କଲା । ବିଦ୍ୱେଷ କାଣ୍ଡ ଛିନ୍ନ ହେଲା, କିନ୍ତୁ ମୂଳ ମୃତ ନ ହୋଇ ତହିଁରୁ ଭେଦମୂଳକ ଅଶେଷ ଅଙ୍କୁରୋଦ୍‌ଗମ ହେଲା । ସାହିତ୍ୟ, ଯାର ଏକ ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ ମିଳନ, ସେ ପୁଣି ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ହାତରେ ମିଳନର ପରିପନ୍ଥୀ ହେଲା । ସେହି ଉନ୍ନତି ପ୍ରବାହ ଅବାଧରେ ଅନନ୍ତ ଭବିଷ୍ୟତ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ ଆଜି ଭାରତର ପରିଣାମ କି ଏପରି ହୁଅନ୍ତା ! କଦାପି ନୁହେଁ ।

ମତଭେଦ ଥାଉ ପଛକେ ମୋଟରେ ସାହିତ୍ୟକୁ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ମୂଳକ, ପ୍ରୟୋଜନମୂଳକ ଏବଂ କୌତୁକମୂଳକ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉନ୍ନତ ଜାତିର ଏହି ତିନିଶ୍ରେଣୀର ସାହିତ୍ୟ ଅଛି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଆମ ଦେଶରେ ଏହି ତିନି ପ୍ରକାର ସାହିତ୍ୟ ନ ଥିଲା ବା ଏବେ ନାହିଁ, ଏପରି ନୁହେଁ;

ମାତ୍ର ଭାରତବାସୀ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମୂଳକ ଓ ପ୍ରୟୋଜନମୂଳକ ସାହିତ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା କ୍ରୀଡ଼ାମୂଳକ ସାହିତ୍ୟର ଅଧିକ ଭକ୍ତ । ଏଣୁ ଏ ଦେଶରେ ଆଦିରସାଶ୍ରିତ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ଆଦର ଏତେ ବେଶୀ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟମୂଳକ ସାହିତ୍ୟ ନିତ୍ୟାସ୍ତର ପଦ୍ଧତି ଓ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏବଂ ସ୍ୱର୍ଗାନ୍ୱେଷଣରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେଲା । ପ୍ରୟୋଜନମୂଳକ ସାହିତ୍ୟ ଏତଦ୍‌ପେକ୍ଷା ଊଣା, ଏଣୁ ଗଦ୍ୟ ଓ ବକ୍ତୃତାର ସ୍ରୋତ ମଧ୍ୟ ଅତି କମ୍ । ଜାତିଭେଦ ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୟୋଜନମୂଳକ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରସାର କମିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଅନେକେ କହିପାରନ୍ତି, ଜାତିଭେଦ ସହିତ ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ବନ୍ଧ କଣ ? ମାତ୍ର ଅଛି । ତାହା ପ୍ରଣିଧାନ ସହ ସମାଲୋଚନା କଲେ ଅନାୟାସରେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହୁଏ । ଯଦି ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ଜାତିଭେଦର ହସ୍ତକ୍ଷେପ ନାହିଁ, ତେବେ ଉଚ୍ଚଜାତିର ସ୍ୱାର୍ଥରକ୍ଷାମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥସମୂହର ସମ ପରିମାଣ ଭାରତବାସୀର ପ୍ରୟୋଜନମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଭାରତୀୟ ପାଠାଗାରମାନଙ୍କରେ ଅଲଭ୍ୟ କାହିଁକି ?

ମହେଞ୍ଜୋଦାରୋରେ ଅଧୁନା ଆବିଷ୍କୃତ ମୃଣ୍ମୟ ପାତ୍ର ସହିତ ଏ ଦେଶର କୁମ୍ଭକାରମାନଙ୍କର ନିର୍ମିତ ପାତ୍ରର ତୁଳନା କଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଲଜ୍ଜିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ପାଞ୍ଚ ହଜାର ବର୍ଷ ପରେ ଏତାଦୃଶ ବ୍ୟାପାର ଭାରତବାସୀର ଉନ୍ନତି ବା ଅଧୋଗତିର ପରିଚାୟକ ? ପୋରସିଲେନ୍ ପାତ୍ର ସହିତ ବ୍ରଟନମାନଙ୍କ ହାଣ୍ଡିର ତୁଳନା କର, ଜାଣି ପାରିବ ସାହିତ୍ୟ ଦ୍ୱାରା କୃଷ୍ଟିର ଶିଳ୍ପର କି ଅଦ୍ଭୁତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଅଛି । ଏହି ହାଣ୍ଡି ନିର୍ମାଣ କୌଶଳ ଜୀବନ ମରଣର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରେ ବୋଇଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ନୁହେ, ତଥାପି ଭାରତବାସୀ ଏହି ଆବଶ୍ୟକ ଶିଳ୍ପର ଭାର "ଦଶଗ୍ରାମଃ ସମଷ୍ଟିର"ର ହସ୍ତରେ ନ୍ୟସ୍ତ କରି ଦେଇ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ । ଯେଉଁ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଅନ୍ୟ ଜାତିଗୁଡ଼ାକୁ ରନ୍ଧନପାତ୍ର ଯୋଗାଇ ବଞ୍ଚାଇ ରଖିଅଛନ୍ତି ସେ ପୁଣି ହେୟ, ଘୃଣ୍ୟ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଓ ଅଶିକ୍ଷିତ । କୁମ୍ଭକାରମାନେ ଶିକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ କି ପାଞ୍ଚହଜାର ବର୍ଷରେ ରନ୍ଧନପାତ୍ରର ଉନ୍ନତି ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ଇଉରୋପୀୟ ପାଠାଗାରମାନଙ୍କରେ ଦେଖ, ମୃଣ୍ମୟ ଶିଳ୍ପ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପୁସ୍ତକ ହଜାର ହଜାର ବାହାରିବ । ଭାରତ ପାଠାଗାରରେ କେତେ ଖଣ୍ଡ ଅଛି ?

ଲଳିତ-କଳା ଚିତ୍ରକର କେଉଁମାନେ ? ବ୍ରାହ୍ମଣ ନା କ୍ଷତ୍ରିୟ ? ନା, ନା, କଳା ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଗୋଟାଏ ଜାତି, ଅଶିକ୍ଷିତ । ଚକ୍ଷୁ ଫେରାଇ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶ ଆଡ଼କୁ ଦେଖ, ପୁସ୍ତକର ଅଭାବ ନାହିଁ । ସେ ଦେଶମାନଙ୍କର ଚିତ୍ରକରଗଣ ସୁଦକ୍ଷ ସାହିତ୍ୟ-ଲେଖକ । ଶିଳ୍ପ ସମାଲୋଚନା ଯେପରି ଜଟିଳ ସେହିପରି କଠିଣ । ସେ ଦେଶର ଚିତ୍ରକରଗଣ ସମାଲୋଚନା କରିବାରେ ବିଚକ୍ଷଣ । ଏ ଦେଶର ଚିତ୍ରକରମାନଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ ଜାତିଭେଦରେ ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ କି ? କେତେଗୋଟା ଗିରିଗୁହାରେ ମାତ୍ର ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରାଚୀନ ବୌଦ୍ଧଯୁଗର ଚିତ୍ର ଉନ୍ନତିର ନିଦର୍ଶନ ପାଉଁ, ମାତ୍ର ତତ୍‌ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସାହିତ୍ୟ କାହିଁ ? ସାହିତ୍ୟ ନ ଥିବାରୁ ଏହା ଭାରତବାସୀର ବିସ୍ମୃତ ଶିଳ୍ପ ହୋଇଥିଲା ବୋଇଲେ ଚଳେ । କଳିତ ଭାବରେ, କଳିତ ରଙ୍ଗରେ, କଳିତ ତୁଳୀରେ, କଳିତ ପଟରେ ବା କଳିତ ଶିକ୍ଷାରେ ଦୁଇ ହଜାର ବର୍ଷର ବିସ୍ମୃତ ଶିଳ୍ପର ଅଦ୍ୟାରମ୍ଭ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ନୁହେଁ କି ? ହାଭେଲ ପ୍ରଶଂସିତ, ଅବନୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଗୃଧ୍ରକଣ୍ଠ ତିଲକୁସୁମନାଶା, ପଦ୍ମପଲାଶଲୋଚନ କିମ୍ବା 'ପଟଲଚେରା' ଆଖିଯୁକ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ ଚିତ୍ର ଅପ୍ରାକୃତ ଅନୁକରଣ କିପରି ଚିତ୍ର-ବିପଣୀରେ କେଉଁ ଆସନ ପାଇବା ଯୋଗ୍ୟ, ତାହା ମାଦୃଶ କ୍ଷୁଦ୍ର ବୁଦ୍ଧିର ଅଗୋଚର । ପର ସାହିତ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷିତ ହୋଇ ଆପଣା ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ଶିଳ୍ପର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ଚେଷ୍ଟା ନିଷ୍ଫଳାରମ୍ଭ ଯତ୍ନ ସମ !

ଜୀବନ ମରଣର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରେ ବୈଦ୍ୟକ ସାହିତ୍ୟ । ଭାରତବାସୀର ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ ତୁଳନା ଅନୁସାରେ ଏ ଜାତି ହାତରେ ଯଥେଷ୍ଟ ବୈଦ୍ୟକ ସାହିତ୍ୟ ଅଛି କି ? ଏ କଥା କହିବାକୁ ନା ଭାବିବାକୁ

ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଧହୁଏ । ନରସେବା ଅପେକ୍ଷା ପାର୍ଥିବ ପଦାର୍ଥ ସେବା ମୁକ୍ତିପ୍ରଦ । ମୁକ୍ତିପ୍ରଦ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଇ ଶିକ୍ଷିତ ଉଚ୍ଚ ଚିକିତ୍ସା ବ୍ୟାପାରରେ ପାଣି ହୁଅନ୍ତେ କାହିଁକି ? ଚିକିତ୍ସା ବ୍ୟବସାୟ ଅଶିକ୍ଷିତ ହାତକୁ ଗଲା । ଶ୍ରୋତ୍ରୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଦ୍ୱାରା ଶବଚ୍ଛେଦ (?) ଶବସ୍ପର୍ଶ ତ ମହାପାପ ! ସାହିତ୍ୟିକ ଯେବେ ଶବଚ୍ଛେଦ କରେ ଏବଂ ତାର ଅନୁଭବ ଓ ପରୀକ୍ଷାର ଫଳାଫଳ ଲିପିବଦ୍ଧ କରି ରଖେ, ତେବେ ଯିନା ଚିକିତ୍ସା ଶାସ୍ତ୍ରର ଉନ୍ନତି । ଯେଉଁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ରୋଗୀ ଓ ଆତୁର ମଧ୍ୟ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ, ସେମାନେ ଚିକିତ୍ସା ଶାସ୍ତ୍ରରେ ହାତ ଦିଅନ୍ତେ କାହିଁକି ? ଏଣୁ ଚିକିତ୍ସା ସାହିତ୍ୟର ଅବନତି । ଖଣ୍ଡ କେତେ ଅତି ଉପାଦେୟ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଛି ମାତ୍ର ତାର ଦୋହାଇ କି ରୋଗମାନେ ଅନନ୍ତକାଳ ମାନିବେ ? ନାହିଁ ତଥାପି ଭାରତବାସୀ ଗର୍ବରେ ସ୍ଫୀତ । ଆୟୁଚିକିତ୍ସା ବୋଇଲେ ସୁଶ୍ରୁତ । ଏହା ବୌଦ୍ଧ କି ହିନ୍ଦୁ ଚିକିତ୍ସକ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ, ତାହା କିଏ କହି ପାରିବ ? ବୌଦ୍ଧ ଯୁଗରେ ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ୟକ୍ ଉନ୍ନତି ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏହାର ଅବନତି, ଏହା କିଏ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବ ?

ଦେଶରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଏ ଦେଶବାସୀ ଯେପରି ପଟୁ ତାହା ବା କିଣ କହିବା ? ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଏକ ବାକ୍ୟରେ କହିବେ, ଏ ଦେଶର ଯୋଦ୍ଧାମାନଙ୍କ ପରି ଯୋଦ୍ଧା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶରେ ନ ଥିଲେ । ଥିଲେ, ମାତ୍ର ଏବେ ନାହାନ୍ତି—ଏଥିର ଉତ୍ତର କିଏ ? ରାମ, ଭୀଷ୍ମ, କର୍ଣ୍ଣ, ଅର୍ଜୁନ, ହନୁମାନ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ନାମ ତ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଭାରତବାସୀଙ୍କି ସ୍ୱାଧୀନ କରିପାରିଲା ନାହିଁ କିମ୍ବା ଏ ନାମ ଗୁଡ଼ାକରେ ଭୀତ ହୋଇ ତ କେହି ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ ଆଶା ତ୍ୟାଗ କଲେ ନାହିଁ । ନାମ ତ ଅଛି, ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନା ତ ଅଛି; ମାତ୍ର ଯୁଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ର କେତେ ଖଣ୍ଡ ? ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ନିର୍ମାଣ-ଶିକ୍ଷା ପୋଥି କେତେ ଖଣ୍ଡ ଅଛି ? ଧନୁର୍ବେଦ ନାମଟି ହିଁ ସାର । ଏପରି ଅର୍ବାଚୀନ ଅକର୍ମଣ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର ଯେଉଁ ଜାତି ହାତରେ, ସେ ଜାତି ସ୍ୱେଚ୍ଛାକ୍ରମେ କାଳକ୍ରମେ ଅଧୀନତା-ଶୃଙ୍ଖଳ ପିନ୍ଧିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯିବ । ପ୍ରୟୋଜନମୂଳକ ସାହିତ୍ୟରେ ହିନ୍ଦୁର ଅମନୋଯୋଗିତାର ନିଦର୍ଶନ ଅନ୍ୟତ୍ର ଖୋଜିବାକୁ ଯିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କିଏ ? କଳା, ଶିଳ୍ପ, ସ୍ଥାପତ୍ୟ କି ବିଦ୍ୟା ନୁହେଁ ? ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେଉଁ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଦ ପୁସ୍ତକ କେତେ ଖଣ୍ଡ ଅଛି ? ଯେ କେତୋଟି ଖଣ୍ଡ ନଗଣ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଅଛି ତଦ୍ୱାରା କି କୌଣସି ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ତାଲିକା ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇପାରେ ? ତଥାପି ମୟଦାନବ, ତ୍ୱଷ୍ଟା ଓ ବିଶ୍ୱକର୍ମା ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପ-କୃଷକ ବୋଲିବାକୁ ହିନ୍ଦୁର ମୁଖ ଅବାରିତ । ସାହିତ୍ୟର ସାନଭିଜ୍ଞ ଅଶିକ୍ଷିତ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଜାତିଙ୍କ ହାତରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର କଳାବିଦ୍ୟାର ଭାର ଅର୍ପଣ କଲା କିଏ ? ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜରକ୍ଷକ ବ୍ରାହ୍ମଣ କ୍ଷତ୍ରିୟ ତ । ସାହିତ୍ୟ ନାହିଁ, ବଂଶଧରଗଣ କ୍ରମୋନ୍ନତି କରନ୍ତେ କି ପ୍ରକାରେ ? କଳାବିଦ୍ୟାର ଅଧୋଗତି ଅନ୍ୟ ବିଦ୍ୟାମାନଙ୍କ ପରି ଏ ଦେଶରେ ଯେପରି ଘଟିଅଛି ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ତାହା ହୋଇନାହିଁ । ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସାହିତ୍ୟର ଅଧୋଗତିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କାଳକ୍ଷେପ କରିବା ମାର୍ଜନୀୟ ନୁହେଁ । ଜ୍ଞାତସାରରେ ହେଉ, ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ହେଉ ବ୍ୟବସାୟ ବିଭାଗ ଦ୍ୱାରା ଏବଂ କୃତ୍ରିମ ସମାଜ ବନ୍ଧନ ଦ୍ୱାରା କ୍ଷତ୍ରିୟ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ମାର୍ଗରେ ବିଷମ ବିଘ୍ନ ଉପସ୍ଥିତ କରି ଭାରତବାସୀଙ୍କି ଅଧୋଗତି ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ନେଇଅଛନ୍ତି ।

ଯାହା ପ୍ରକାଶ କରାଗଲା ତାହା ଅବାନ୍ତର ବିଷୟ ନୁହେଁ କି ? ହୋଇଥିଲେ ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କର ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ସମୟକୁ ହେଳାରେ ନଷ୍ଟ କଲି, ଏଣୁ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରେ ।

କୌଣସି ଭାଷାକୁ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଭାଷାର ଜନନୀ ବୋଲିବା ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରେ । ବାଇବେଲ-ଲିଖିତ ଆଦମ୍ ଇଭଙ୍କ ଠାରୁ ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତ ହୋଇଥିଲେ, ଆଦମ୍ ଇଭଙ୍କ

ଭାଷା ସମସ୍ତ ଭାଷାର ଜନନୀ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ, ମାତ୍ର ବାଇବେଲର ଯୁକ୍ତି ଅଯୌକ୍ତିକ ଓ ମିଥ୍ୟା ଗୋଟିଏ ଭାଷା ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଭାଷାର ଜନନୀ ହୋଇ ନ ପାରେ । ପାଳନକର୍ତ୍ତ୍ରୀ, ଧାତ୍ରୀ, ସହଚରୀ ସଖୀ ହୋଇପାରେ, ପୋଷଣ କର୍ତ୍ତ୍ରୀ ହୋଇପାରେ--ଅନୁଧାବନରୁ ଏ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯିବ ।

ଋଗ୍‌ବେଦର ଭାଷା ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷା । ପ୍ରାଗ୍‌ବୈଦିକ ଭାଷାର କିମ୍ବା ଦ୍ରାବିଡ଼ ଭାଷାର ନିଦର୍ଶନ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ହାତରେ ନାହିଁ । ବେଦ ଭାଷାକୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ବୋଲିବା ଭୁଲ । ବେଦ ଭାଷାର ସମସାମୟିକ ଅପର ପ୍ରାକୃତ ଭାଷା ଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ତଦାନୀନ୍ତନ ବୈଦିକ ଓ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକଗଣ କାଳେ ଏ ଦେଶର ସାର୍ବଜନୀନ ଭାଷା (Lingua franca) ହେବ ବୋଲି ଭାବିଥିଲେ; ମାତ୍ର ତାହା ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ତଥାପି ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ହୋଇ ରହିଲା । ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାମାନଙ୍କର ପରିବର୍ତ୍ତନ ମୁହୁର୍ମୁହୁ ଘଟିଲା । ଏଣୁ ଭାରତବର୍ଷରେ ଏତେ ଭାଷାର ପ୍ରଚଳନ ।

ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ଜନନୀ କେଉଁ ଭାଷା ? ପଣ୍ଡିତଗଣ କହିବେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା । ତାହା ନୁହେଁ । ଅନେକ କହନ୍ତି, ଅର୍ଦ୍ଧମାଗଧୀ; ତାହା ବି ନୁହେଁ । ସଂସ୍କୃତ ଅର୍ଦ୍ଧମାଗଧୀ ଉତ୍କଳକୁ ପଦାର୍ପଣ କରିବା ଆଗରୁ କି ଏ ଦେଶରେ ଲୋକ ନ ଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ଲୋକମାନଙ୍କର କି ଭାଷା ନ ଥିଲା ? ଲୋକ ଥିଲେ, ଭାଷା ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷା ଅର୍ଦ୍ଧମାଗଧୀ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ, ସଂସ୍କୃତ ଓ ପାଲି ଭାଷାର ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଅଙ୍ଗବୃଦ୍ଧି ଓ ସୌଷ୍ଠବ । ଏ ଭାଷା କେବେ ପୁଷ୍ଟାଙ୍ଗ ହୋଇ ଲିପିବଦ୍ଧ ହେଲା, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଏକ ପ୍ରକାର ଅନୁମାନ ଗର୍ଭରେ । ଅନେକେ କହନ୍ତି—ଦେବନାଗରାକ୍ଷର ଅନୁକରଣରୁ ଓଡ଼ିଆ ଲିପିର ଉତ୍ପତ୍ତି ଆକସ୍ମିକ । କେହି କେହି କହନ୍ତି, ବଙ୍ଗଳା ଓ କେହି କହନ୍ତି ତେଲୁଗୁର ଅନୁକରଣରୁ ଓଡ଼ିଆ ଲିପିର ଉତ୍ପତ୍ତି । ମୋର କ୍ଷୁଦ୍ର ବୁଦ୍ଧିରେ ମୁଁ ବିବେଚନା କରେ ଏହାର ଉଦ୍ଭାବନ ସ୍ଥିର ମସ୍ତିଷ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ । ଲିପି ରଚନା ବେଳେ ଉଦ୍ଭାବକର ହୃଦୟରେ ନାଗରାକ୍ଷରର ଏବଂ ତେଲୁଗୁ ଅକ୍ଷରର ଆଦର୍ଶ ଜାଗରୂକ ହୋଇପାରେ; ମାତ୍ର ଲିପିସ୍ରଷ୍ଟା କାହାରି ଅନୁକରଣ ନ କରି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଡ଼ ଅର୍ଦ୍ଧବୃତ୍ତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଡ଼ ଲମ୍ବ ଓ ତୀର୍ଯ୍ୟକ୍ ସରଳରେଖା ସଂଯୋଗରେ ଓଡ଼ିଆ ଲିପିର ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଉପାଦାନରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲିପି କ୍ରମରେ ପାଞ୍ଚଗୋଟିରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟବହାର କରିନାହାନ୍ତି । ଏପରି କୌଶଳ ଅନ୍ୟ ଲିପିରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଅବସନ୍ନ ମସ୍ତିଷ୍କ ପ୍ରସୂତ ଏ ମତ ସୁଧୀଜନଙ୍କର ଗ୍ରାହ୍ୟ ହେବ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଲିପି ପ୍ରଚଳନ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ; ମାତ୍ର ତାହା ଶ୍ରୁତି ଭଳି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ ନାହିଁ । ହୁଳୁଆ ଗୀତ ଓ ଗ୍ରାମ୍ୟ କଥା ଯାହା ଜନ ମୁଖରେ ଅଛି, ପୁସ୍ତକାକାର ଧାରଣ କରି ନାହିଁ, ତାହା ମଧ୍ୟ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରାଚୀନ ଶିଳାଲେଖ ଓ ଦାନଲିପି ଅତି କମ୍ । ମାଦଳାପାଞ୍ଜି ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କି ଅପଭ୍ରଂଶ ତାହା ଅଦ୍ୟାପି ବିବେଚନାର ବିଷୟ । ଭାଷା ସମାଲୋଚକମାନେ କହନ୍ତି 'କୋଇଲି' ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଥମ କାବ୍ୟ । ଏହା ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ ତାହାହେଲେ କୋଇଲି ରଚନା ବେଳେ ଓଡ଼ିଆଭାଷା ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । କାରଣ ଆଧୁନିକ ସରଳ ଓଡ଼ିଆ ସହିତ 'କୋଇଲି' ରଚନା ଉକ୍ତିରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର କ୍ରମବିକାଶ ଅତି ମୃଦୁ ଓ ମନ୍ଥର ।

କୋଇଲି ଲୋ, କେତେବେ ସେ ମଥୁରାକୁ ଗଲା
କାହା ବୋଲେ ଗଲା ପୁତ୍ର
ବାହୁଡ଼ି ନଇଲା ଲୋ କୋଇଲି ।

କୋଇଲି ଖଣ୍ଡଖୀର ଦେବି ମୁଁ କାହାକୁ
ଖାଇବାର ସୁଖ ଗଲା
ମଥୁରା ପୁରକୁ ଲେ କୋଇଲି ।

ଏପରି ପ୍ରାକୃତିକ ସରଳ ସୁଶ୍ରାବ୍ୟ ବାତ୍ସଲ୍ୟ ରସପୂର୍ଣ୍ଣ କୋମଳ ପଦାବଳୀ କେଉଁ ଭାଷାରେ ଅଛି, ମୋତେ ଜଣାନାହିଁ କିମ୍ବା ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାର କୋମଳ ହୃଦୟକୁ ଏହି ପଦାବଳୀ ସ୍ପର୍ଶ କରିଥିବାରୁ ତାର ମୋହକୁ ଅଦ୍ୟାପି ତ୍ୟାଗ କରି ପାରୁ ନାହିଁ, ଏଣୁ ଅଯଥା ପ୍ରଶଂସା କରୁଅଛୁ । ସଭ୍ୟଗଣ ଏଥିର ବିଚାରକ । ଯେଉଁ ଭାଷାର ମୂଳଦୁଆ ଏତେ ଉଦାର ସେ ଭାଷା କାଳେ ଅତ୍ୟୁଦାର ହେବ ଏହା ଭାବିବା ଅସ୍ୱାଭାବିକ ନୁହେଁ । ପ୍ରଥମେ କବିଙ୍କ ପଦାନୁସରଣକାରୀ କବିମାନେ ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ଔଦାର୍ଯ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସେଥିରେ ଯେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର ।

ଉତ୍କଳ ଜନନୀ କାବ୍ୟ ସମ୍ପଦରେ ଦରିଦ୍ରା ନୁହେଁ । ତାର ଯୋଗ୍ୟ ସନ୍ତାନମାନେ କାବ୍ୟ ଭଣ୍ଡାର ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଅଛନ୍ତି । କାବ୍ୟ ସମ୍ପଦ ଦେଇ ଉତ୍କଳ ଯେକୌଣସି ଦେଶର ସମକକ୍ଷ ବୋଲିଯାଇପାରେ । ଏତିକି ନୁହେଁ, ଏ ଦେଶର କବିମାନେ ରଚନା ପରିପାଟୀରେ ଅଳଙ୍କାରରେ ରଚନାର ପ୍ରକାରଭେଦରେ ଅନ୍ୟ ଦେଶର ସମସାମୟିକ କବିମାନଙ୍କୁ ଅତିକ୍ରମ କରିଅଛନ୍ତି । ଏ ଦେଶରେ ଛାନ୍ଦ, ବାଣୀ, ଗଗବଗେଣୀ କାବ୍ୟରେ କବିମାନେ ବ୍ୟବହାର କରି ରଚନାଚାତୁରୀ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟଦେଶର କବିମାନେ ତାହା କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ଅଦ୍ଭୁତ କ୍ଷମତା ଓ ପ୍ରତିଭା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶର କବିଙ୍କଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏପରିକି ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ କୌଣସି ଜଣେ କବି ଭଞ୍ଜ ସଦୃଶ କାବ୍ୟବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଦେଖାଇବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ-ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏ ଯୁଗରେ ଏପରି ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ କବିଙ୍କ କବିତ୍ୱ ଅଶ୍ଳୀଳ ଦୋଷରେ ନାରଖାର ହେଲା । ଏହା କବିର ଦୋଷ ନା କାଳର ଦୋଷ ? ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଜନିତ ରୁଚିର ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ଯେଉଁ କାଳରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ, ଯେଉଁ କାଳରେ ଓ ଯେଉଁ ପ୍ରକାରରେ ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷା, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ରଚନା -- ସେହି କାଳର ଓ ପାଠକ ମାନଙ୍କର ରୁଚିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ତାଙ୍କର ଲେଖା । ଆମ୍ଭେମାନେ ସମସ୍ତ ଅଶ୍ଳୀଳ କାବ୍ୟ [illegible], ଏହା ବୋଲି ଯେବେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରୁ ଭଞ୍ଜ, ସାମନ୍ତ ସିଂହାର, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ରଚନା ସମୂହକୁ ନିର୍ବାସିତ କରିଦେବା, ତେବେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଜାତୀୟ-ସାହିତ୍ୟର ସତ୍ତ୍ୱ ରହିବ କେଉଁଠାରେ ? ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟରେ ପ୍ରଚୁର ଅଶ୍ଳୀଳ ରଚନା ଅଛି । ସେହି ପୁସ୍ତକମାନ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ନାହିଁ ନା ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ହୋଇ ନାହିଁ ? ଅଶ୍ଳୀଳ ଅଂଶ ବର୍ଜନ କରି ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରୁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ମୁଦ୍ରିତ କରି ସ୍କୁଲ କଲେଜରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କଲେ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବଢ଼ି ନ ଥାନ୍ତା କି ? ଉତ୍କଳର ହିତାକାଙ୍କ୍ଷୀ କେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏ ବିଷୟରେ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇଥିଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ତ ଜଣା ନାହିଁ । ଉତ୍କଳର କବି ଶିରୋମଣିମାନଙ୍କର ରଚନାକୁ ଏକାବେଳକେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ତାଲିକାରୁ ବାଦ୍ ଦେବାଦ୍ୱାରା ପୁସ୍ତକ ନିର୍ବାଚକଗଣ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟର ମୂଳରେ କୁଠାରଘାତ କରିଅଛନ୍ତି ନା କର୍ତ୍ତିତ ମୂଳରୁ ଅଙ୍କୁରୋଦ୍‌ଗମ ହେଲାବେଳେ ତାକୁ ପଦଦଳିତ କରିଅଛନ୍ତି । ବହୁଦିନ ପୂର୍ବେ ଯେତେବେଳେ Calcutta University Calender ଖୋଲି ଦେଖିଲି ଯେ କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣ ଏବଂ ତୁଳସୀଦାସ ରାମାୟଣ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ରୂପେ ମନୋନୀତ, ଅଥଚ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର କୌଣସି ପୁସ୍ତକର ନାମ ଗନ୍ଧ ନାହିଁ, ମନ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହେଲା । କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣ ଭଳି ପୁସ୍ତକ କି ଓଡ଼ିଆରେ ନାହିଁ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କର ବୋଧହୁଏ ଏପରି ଜ୍ଞାନ ଥିଲା ଯେ, ଓଡ଼ିଆ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଷା ହେବାର ଉପଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ ଏବଂ ଉତ୍କଳ-ଭଣ୍ଡାରରେ କୃତ୍ତିବାସ ତୁଲ୍ୟ ଉପଯୁକ୍ତ ପୁସ୍ତକ ନାହିଁ । ମୁରବୀର ଅଭାବ, ଦୋଷ ଦେବା କାହାକୁ ? ତ୍ରିଂଶ ବର୍ଷ ତଳେ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ

କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘୋର ମସୀଯୁଦ୍ଧ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା । ଉପସ୍ଥିତ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେଜଣଙ୍କୁ ତାହା ଜଣାଥିବ । ଅଧିକାଂଶ ତାହା ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ଜୟ ପରାଜୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏଠାରେ ମୁଁ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହେଁ । ତେବେ ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ଉତ୍ତାରୁ ନବ୍ୟ ଦଳ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ସମ୍ମୁଖ ହେଲେ ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର ।

ଯେତେବେଳେ ଏ ଦେଶରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଧରଣର ବିଦ୍ୟାରମ୍ଭ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ପୁସ୍ତକର ଅଭାବ ଦେଖାଗଲା । ବଙ୍ଗଳା ପୁସ୍ତକମାନ ଭାଷାନ୍ତରିତ ହୋଇ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ରୂପେ ଗୃହୀତ ହେଲା । ଉକ୍ତମା-କାରୀମାନେ ଓଡ଼ିଆ । ସେମାନେ ମାତୃଭାଷା ପ୍ରତି ନିମକହାରାମି କରି ନଥିଲେ । ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସୀତା ବନବାସ, ଶକୁନ୍ତଳା ଓ ଗୁରୁପାଠ, ବୋଧୋଦୟ, ବୋଧାଙ୍କୁର, ଆଖ୍ୟାନମଞ୍ଜରୀ ପ୍ରଭୃତି ପୁସ୍ତକମାନ ବଙ୍ଗଳାରୁ ଭାଷାନ୍ତରିତ କରିଥିଲେ । ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧମାଳା ଏବଂ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପାଠାବଳୀ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପୁସ୍ତକ-ମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନାଧିକାର କଲା ।

ଯେତେବେଳେ ଏ ଦେଶରେ ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କ ଅନୁଗୃହୀତ ପୁତ୍ରଗଣ ସରସ୍ୱତୀ-ଆରାଧନାରେ ମନ ନ ଦେଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆରାଧନାରେ ମନଦେଲେ । ବାଗ୍‌ଦେବୀ ଅନ୍ତରରୁ ଚିରବିଦାୟ ଦେଲେ, ଆଉ ବାଗ୍‌ଦେବୀ ଅନୁଗୃହୀତ ଯେଉଁ ପୁତ୍ରମାନେ କେବଳ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗରେ ଶାସକ କର୍ତ୍ତୃକ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ, ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଜଣ କେତେ ବାଣୀ ଆରାଧନାରେ ମନ ବଳାଇଲେ । ରାଧାନାଥ ଓ ମଧୁସୂଦନ ଏ ବିଷୟରେ ଅଗ୍ରଣୀ । ତାଙ୍କ ଯେଉଁମାନେ ସ୍କୁଲ କଲେଜରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ସାମାନ୍ୟ ବେତନଭୋଗୀ ହେଲେ ବା ସ୍ୱାଧୀନ ବ୍ୟବସାୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ କେତେ ଜଣ ସାହିତ୍ୟ-ସେବା ନିରତ ଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ଲିଖିତ ପୁସ୍ତକ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ନ ହେବାରୁ ସେମାନେ ଦୁଃଖରେ ଲେଖନୀ ଧାରଣ ବନ୍ଦ କଲେ । କୌଣସି କୌଣସି ଲେଖକ ଯେ ସେମାନଙ୍କର ହୃଦ୍‌ଗତ ଭାବ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ କରି ନ ଥିଲେ, ଏପରି ନୁହେଁ । ସେ ସମୟରେ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଯେଉଁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରତି ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନକରି କେବଳ ଭାଷାର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ଲେଖନୀ ଧାରଣ କରିଥାନ୍ତେ, ତାହାହେଲେ ଆଜି ସଂଶକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଯେ ଉନ୍ନତତର ହୋଇଥାନ୍ତା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଜଣକେତେ ପ୍ରୟୋଜନାପେକ୍ଷୀ ନ ହୋଇ ପୁସ୍ତକ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଫକୀର-ମୋହନ ସେଥି ମଧ୍ୟରେ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ । ପ୍ରକୃତରେ ଫକୀରମୋହନ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାତୃଭକ୍ତ ସାହିତ୍ୟସେବୀ । ଏ ହେତୁରୁ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଦେବ ତାହାଙ୍କୁ 'ସରସ୍ୱତୀ' ଉପାଧି ଦେଇ ପୂଜା କରିଥିଲେ । ମୋ ଦେଖିବାରେ କେତେଜଣ ଉଦୀୟମାନ ଲେଖକ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖା ଦେଇ ଉଭେଇ ଗଲେ ।

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ମାର୍ଗରେ ବାଧାବିଘ୍ନ ଅନେକ । ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ ଲାଭ କଣ ?

ଅନେକେ କହିପାରନ୍ତି –ଏପରି ବାଧାବିଘ୍ନ ସବୁ ଦେଶର ଘଟେ ଏବଂ ଏପରି ବାଧାବିଘ୍ନ ସତ୍ତ୍ୱେ ବଙ୍ଗଭାଷା କାହିଁକି ଉତ୍କଳଭାଷା ଅପେକ୍ଷା ଉନ୍ନତତର । ବଙ୍ଗମାତାପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସରସ୍ୱତୀ ପ୍ରସନ୍ନ । ବାଣିଜ୍ୟର କେନ୍ଦ୍ର, ପ୍ରଧାନ ରାଜଧାନୀ, ପ୍ରଥମରୁ ସ୍କୁଲ କଲେଜ ସେ ଦେଶରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଶିକ୍ଷାର ବିସ୍ତାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ସାଧିତ ହେଲା । ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ର, ମାସିକ, ସାପ୍ତାହିକ ଓ ଦୈନିକପତ୍ର ଲେଖକମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କଲା । ଏଣୁ ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି । କିନ୍ତୁ ଏଥି ନିମନ୍ତେ ଏ ଦେଶବାସୀ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୌଢ଼ଗ୍ରନ୍ଥ ସମ୍ପତ୍ତି ଯଥେଷ୍ଟ । ଆମ୍ଭେମାନେ ନିର୍ଦ୍ଧନ ନୋହୁଁ । କାଳ ସହିତ ଗତି କରିବାକୁ ଉତ୍ସାହ ଓ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ ମାତ୍ର ପ୍ରୟୋଜନ ।

ଅତଏବ ଶୋଚନା ନାସ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଯୋଗ ଆସିଛି; ଯେବେ ଯୁବକଦଳ ଏକମନ ଏକପ୍ରାଣ ହୋଇ ସାହିତ୍ୟସେବାରେ ବ୍ରତୀ ହୁଅନ୍ତି ତାହାହେଲେ ଦେଶର ଅନେକ ହିତ ସାଧିତ ହେବ । ଭ୍ରାତୃବିବାଦରୁ ଭାରତ ନଷ୍ଟ, ଏହାକି ସ୍ମରଣ କରାଇଦେବାକୁ ହେବ ? ଏ କଳଙ୍କ କି ଭାରତବାସୀ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ବହନ କରୁଥିବେ ? ଏ କଳଙ୍କ ମୋଚନର କଣ ଉପାୟ ନାହିଁ ? ଜ୍ଞାନହିଁ ସକଳପ୍ରକାର ବିବାଦର ଉଚ୍ଛେଦ ସାଧନ କରେ । ଜ୍ଞାନ ବଢ଼େ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାରୁ । ଏହି ସାରସ୍ୱତ ଭବନ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାର ସ୍ଥଳ । ଏ ସ୍ଥଳରେ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତି ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ସର୍ବସାଧାରଣରେ ବିତରିତ ହେଲେ ଦେଶର କି ହିତ ସାଧନ ହେବନାହିଁ ? ଏଣୁ ମୁଁ ଅନୁରୋଧ କରେ ଯେ, ଆପଣମାନେ ଏହି ସଦନରେ ଏକତାର ଅଙ୍କୁର ରୋପଣ କରନ୍ତୁ । ଏହା କାଳେ ବୃଦ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଦେଶର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକତା ସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ କରିବ । 'ବିଦ୍ୟା ବିବାଦାୟ' ଏହା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ସମାଲୋଚନା ନ କଲେ ଜ୍ଞାନ ବୃଦ୍ଧି ହେବ କିପରି ? ଦୋଷାଲୋଚନାର ଅର୍ଥ ବିବାଦର ସୂତ୍ରପାତ । ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଦୋଷାଲୋଚନା ବଡ଼ ନିନ୍ଦନୀୟ । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବ୍ରତ ସମୋନ୍ନତି ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଭ୍ରାତୃବିରୋଧ ବ୍ରତର ଧ୍ୟାନଭଙ୍ଗ ।

ଆଜି କାଲି ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାହିତ୍ୟିକ ଭାଇମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମନୋମାଳିନ୍ୟର ଗନ୍ଧ ମିଳେ । ମୋ ପରି ବ୍ୟକ୍ତି ପକ୍ଷେ ଏତାଦୃଶ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ବଡ଼ ମର୍ମନ୍ତୁଦ । ସାହିତ୍ୟିକ ଭାଇମାନଙ୍କର ଏହା ଭାବିବା ଉଚିତ ଯେ, ଏତାଦୃଶ ଶୁଷ୍କ ବିବାଦ ଦ୍ୱାରା ଉନ୍ନତିରେ ବାଧାପଡ଼େ । କେତେକ ଯୁବକ ବଙ୍ଗୀୟ ଓ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମୟ ସମୟରେ ବିବାଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ମୁଁ ଏଥିର କାରଣ କିଛି ବୁଝିପାରେ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ବଙ୍ଗୀୟ ଭାଇମାନେ ନିଜକୁ ଉତ୍କଳ ମାତାର ପାଳିତ ପୁତ୍ର ବା ପୌଷ୍ୟପୁତ୍ର ବୋଲି ମନେକରନ୍ତି, ସେମାନେ ଅବଶ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି କରିବେ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଯେବେ ସେମାନେ ସଙ୍କର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି, ତାହା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଶୋଭନୀୟ ହେବନାହିଁ । ଆଉ ଯେବେ ଉତ୍କଳ-ଲେଖକମାନେ ଅଯଥା ବଙ୍ଗଭାଷାର ଅନୁକରଣ କରନ୍ତି କିମ୍ବା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେମାନେ ଲୋଭ ପରବଶ ହୋଇ କିମ୍ବା କୌତୁକରେ ବଙ୍ଗସାହିତ୍ୟରୁ ଆତ୍ମସାତ୍ କରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ସଜ୍ଜିତ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରନ୍ତି, ସେହିମାନେ ହିଁ କେବଳ ନିନ୍ଦାର ପାତ୍ର ଓ ଭୟର କାରଣ । ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟର କୌଣସି ଲାଭ ନାହିଁ, ଅଥଚ ନିଜ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଭୂତ କ୍ଷତି, ଏବଂ ଏଥି ନିମନ୍ତେ ଯଦି କେହି ଅନ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରଶଂସା ପାଇବାର ଆଶା ରଖେ ସେ ଅସାହିତ୍ୟିକ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପନ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରି ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ବୃଥା ବିବାଦ ଓ ଗୃହବିବାଦ ଲଗାଇବା ବୁଦ୍ଧିମନ୍ତର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏପରି ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛି ଯେତେବେଳେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ବିବାଦରୁ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ସମସ୍ତଙ୍କ ଉଚିତ । ଭାଇମାନେ—ଏହା ମୋର ଉପଦେଶ ନୁହେଁ ଅନୁରୋଧ । ଏହା କରିବା ଦ୍ୱାରା ଯେବେ କାହାରି ମନରେ ମୁଁ ଦୁଃଖଜାତ କରିଥାଏ, ସେ ମୋତେ କ୍ଷମା ଦେବେ ।

ଯେଉଁମାନେ ଉଦ୍‌ଯୋଗରେ ଏବଂ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବଦାନ୍ୟତାରେ ଏହି ଗୃହର ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ସେମାନେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସମ୍ମାନ ଓ ଧନ୍ୟବାଦର ପାତ୍ର । ଯେଉଁମାନେ ଏହି ପ୍ରତିଷ୍ଠାନକୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଧନ୍ୟବାଦର ପାତ୍ର ।

ମୁଣ୍ଡ ଗୁଞ୍ଜିବାକୁ ସ୍ଥାନ ନ ଥିଲେ, ଜ୍ଞାନ ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯିବ କେଉଁଠାରେ ? ଘରଟି ମିଳିଛି, ମାତ୍ର ସାହିତ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚାର ଉପକରଣ ତ ଆବଶ୍ୟକ ? ସେଥିପ୍ରତି ଦେଶବାସୀଙ୍କର ସହାନୁଭୂତି ଖୁବ୍ କମ । ଯେହେତୁ ଏ ତୀର୍ଥ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇନାହିଁ, ଏହାକୁହିଁ ମୃତତୀର୍ଥ ବୋଲିବାକୁ ହେବ । ଅନ୍ୟ ତୀର୍ଥ-ମାନଙ୍କରେ ଧନିକଗଣ ଓ ରାଜାମହାରାଜାମାନେ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ବ୍ୟୟ କରନ୍ତି, ତହିଁର କିୟଦଂଶ ଏ ତୀର୍ଥରେ

ବ୍ୟୟିତ ହେଲେ ଯେ ମୁକ୍ତି ମିଳିବ, ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କର ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହେବା ଉଚିତ । ଏ ତୀର୍ଥରେ ପଣ୍ଡାମାନେ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗୀ ହେବା ଉଚିତ । ଅନ୍ୟ ତୀର୍ଥମାନଙ୍କର ଦାନ ଠାକୁର ପେଟକୁ ନ ପାଇ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ପେଟଜ୍ୱାଳା ନିବାରଣ କରେ । ଏ ତୀର୍ଥର ଦାନ ମନ୍ଦିରରେ, ଏବଂ ମନ୍ଦିର ଦେବତା ଗଠନରେ ବ୍ୟୟିତ ହୁଏ । ଏ ତୀର୍ଥ ପ୍ରତି ମହାରାଜା, ରାଜା ଓ ଧନିକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିବା ଉଚିତ । ଏ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ହେଲେ ଯେ ସେମାନେ ପ୍ରକୃତ ଆନନ୍ଦ ଓ ମୁକ୍ତିବାଟ ପାଇବେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଦେଶରେ ଅନେକାନେକ ପ୍ରାଚୀନ ପୁସ୍ତକ ଅଛି । ତାର ମୁଦ୍ରଣ ଏହି ସମାଜ ଦ୍ୱାରା ହେବା ଉଚିତ । କିନ୍ତୁ ତାହା ଅର୍ଥାଭାବରୁ ହେବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ଏହି ଭାର ଗ୍ରହଣ କରି ଦେଶର ହିତସାଧନ କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ନାମ ବିଖ୍ୟାତ କରିବାରେ ଚେଷ୍ଟିତ । ଏହା ଭାବିଲେ ଆହ୍ଲାଦିତ ହେବାର କଥା ।

ଏ ଦେଶରେ ଚାରି ଛଅଖଣ୍ଡ ମାସିକ ପତ୍ର ପ୍ରଚାର ହୁଏ; ଏହା ଦେଶର ଦୈନ୍ୟ ବିସ୍ତାର ପରିଚାୟକ । ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ସମ୍ପାଦକର ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅତି ଉଚ୍ଚ । ସମ୍ପାଦକର ସମ୍ମାନ ଯଥେଷ୍ଟ, ମାତ୍ର ଏ ଦେଶବାସୀ ସମ୍ପାଦକର ଦାୟିତ୍ୱ ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୁଝି ତାକୁ ସମ୍ମାନିତ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନୀୟତା ଅଦ୍ୟାପି ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ପାରିନାହାନ୍ତି । ଏ ଦେଶରେ ସମ୍ପାଦକତ୍ୱ ଝଙ୍କମାରି । ମୁଁ ଏଥିରେ ଜଣେ ଭୁକ୍ତଭୋଗୀ । ଏ ଦେଶରେ ଗ୍ରାହକତ୍ୱର ଅଭାବ । ଅର୍ଥାଭାବ ତ ଅଛି । ବିଳାସିତାରେ ଅର୍ଥବ୍ୟୟ ନ କରି କାଗଜ କେତେ ଫରଦ ନିମନ୍ତେ ଅର୍ଥବ୍ୟୟ କରିବା ଏ ଦେଶର ଅପବ୍ୟୟ । ଲେଖକର ଅଭାବ, ଲେଖକର ଅଭାବ ବୋଲି ତ ସମ୍ପାଦକମାନେ ଚିତ୍କାର କରି କରି ହତଶ୍ୱାସ ହେଲେଣି । ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବ କିଏ ? ଶିକ୍ଷିତମାନେ ତ ! ଯେଉଁମାନେ କଲେଜ ଗ୍ରାଜୁ ରାଜାନୁଗ୍ରହ ପାଆନ୍ତି, ସେହିମାନେ ହିଁ ତ ଶିକ୍ଷିତ । ସେମାନେ ରାଜସଭାରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲା ମାତ୍ରେ ଯାହା ପ୍ରସାଦରୁ ଏ ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତି ତାକୁ ଭୁଲି ଯାଆନ୍ତି ଏବଂ ନିଜର ମହତ୍ତ୍ୱ ଗରିମା ନାଶ ହେବ ଭାବି ଦେଶର ଶୁଷ୍କ ପତ୍ର ଗୁଡ଼ାକରେ ପଦେ ଅଧେ ଲେଖିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହୁଅନ୍ତି । ଅରେ ମୁହିଁ ଟେକ ଇଉରୋପର ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷିତ ଓ ରାଜନୈତିକମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଆଡ଼କୁ ଦୃଷ୍ଟି ପକାନ୍ତି ନାହିଁ । ଦେଶରେ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଚାର ହେବ କାହାଦ୍ୱାରା ? ମୋ ପରି ଅର୍ଦ୍ଧଶିକ୍ଷିତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ? ଏ ଆଶା ଦୁରାଶା । ଏ ଦେଶର ସମ୍ପାଦକୀୟ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାସତ୍ତ୍ୱେ ଯେଉଁମାନେ ସମ୍ପାଦକୀୟ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିବାକୁ ସମର୍ଥ, ସେମାନଙ୍କଠାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ କୃତଜ୍ଞ ହେବା ଉଚିତ । ପ୍ରଥମ ସମ୍ମାନ ପାଇବା ଯୋଗ୍ୟ ଗୌରୀଶଙ୍କର ରାୟ । ଏ ଉତ୍କଳରେ ଜ୍ଞାନଦୀପ ଜାଳି ଅଜ୍ଞାନ ଅନ୍ଧକାରର ନାଶ ନିମନ୍ତେ ଯଥେଷ୍ଟ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଚାର ଏହାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଉଦ୍ୟମ । ଅନେକ ମାସିକ ପତ୍ର ଜନ୍ମଲାଭ କରି ଅକାଳରେ ଉଭେଇ ଗଲେ । ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ ଆଜି ଯାଏ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଜୀବିତ ଅଛି । ତାହାର ସମ୍ପାଦକଙ୍କ କୃତିତ୍ୱ ଓ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦୋଷୀ । ଅଉ ଯେଉଁଖଣ୍ଡ ମାସିକ ପତ୍ର ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଚାର ହେଉଅଛି, ସେମାନଙ୍କର ପରିଣାମର କଥା କହିବାକୁ ସାହସ ନାହିଁ । କେତେଟା ଦୁଗ୍ଧପୋଷ୍ୟ କେହି ବା ଅନ୍ନପ୍ରାଶନ ମାତ୍ର କରିଅଛି । ଉତ୍କଳର ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ଆହ୍ଲାଦରେ ପୋଷଣ ନ କଲେ ସେମାନଙ୍କର ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିବ ସିନା !

ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅର୍ଥକାରୀ ବିଦ୍ୟା । ଅର୍ଥ ଉପାର୍ଜ୍ଜନ ନିମନ୍ତେ ତାହା ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ବାଧ୍ୟ । ଦେଶ ଆମ୍ଭର, ମୃଦ ଆମ୍ଭର, ଭାଷା ଆମ୍ଭର । ଗୃହ ସଜାଇବାକୁ ଜମିବାଡ଼ି କିଣିବାକୁ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟା ସାହାଯ୍ୟରେ ନିଜ ଘରକୁ ଧନ ଆଣିବା, ଆମ୍ଭ ଭାଷାକୁ ଉନ୍ନତତର କରିବାକୁ ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟର ଭାବ ଆଣିବା, ମାତ୍ର ଶିକ୍ଷିତଗଣ କେବଳ ଅର୍ଥ ଚିନ୍ତାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହି ଭାଷା ନିମନ୍ତେ ଭାବ ଆହରଣ ଓ ଭାବପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ବିସ୍ମୃତ ହୁଅନ୍ତି । ଉତ୍ତରାଧିକାରୀଙ୍କ ପାଇଁ ଧନ ରଖ ବା ନରଖ ଜ୍ଞାନ ରଖିବା ପ୍ରୟୋଜନ । ଏହା

ନୀତିବାକ୍ୟ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରବାଦ ଅଛି, ଧନ ରଖି କାହିଁକି ଯେବେ ପୁଅ ପଣ୍ଡିତ, ଧନ ରଖି କାହିଁକି ଯେବେ ପୁଅ ମୂରୁଖ ? ଏ ନୀତିବାକ୍ୟ ସ୍ମରଣ ରଖି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆପଣା ଉତ୍ତରାଧିକାରୀଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷିତ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ କି ? ବର୍ତ୍ତମାନ ବଙ୍ଗଭାଷା ଅର୍ଥକଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ତଥାପି ଶିକ୍ଷା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଉପାଦାନ ଅନେକ ଅଛି । ଅମର ଭାଷାର ଉନ୍ନତି କଲେ ସେଥିରୁ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉନ୍ନତ ଭାଷାମାନଙ୍କରୁ ଭାବସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ବାଧ୍ୟ, ମାତ୍ର ଅସତ୍ ଅନୁକରଣ ଓ ଚୋରି କଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ପବିତ୍ରତା ସର୍ବଥା ନଷ୍ଟ ହେବ—ଏହା ଭାବ ରଖିବା ଉଚିତ । ମୋହରେ ପଡ଼ି ଗୋଟାଏ ଘୋଡ଼ାଏ ଶବ୍ଦ ଏ ଭାଷାରେ ଯୋଗ କଲେ କି ଶବ୍ଦ ଭଣ୍ଡାରର ଭର୍ତ୍ତି ହେବ ? ଯାର ଅନାଟନ ସେ ବା କେବେ ଚୋରି କରିପାରେ ? ମାତ୍ର ଯେଉଁ ଭାଷାର ଅସରନ୍ତି ଭଣ୍ଡାର, ତାର ରକ୍ଷକ ଯେବେ ଅନ୍ୟାୟ ଚୋରିର ଆକାଂକ୍ଷା କରେ ତାହା କେବଳ ନୀଚ ଲେଖକସ୍ତର କାର୍ଯ୍ୟ କିମ୍ବା ନିଜ ଭଣ୍ଡାରର ସଞ୍ଚିତ ପଦାର୍ଥର ପରିଚୟ ସେ ପାଇନାହିଁ । ଯେଉଁ ଘରରୁ ମାଲମସଲା ନେଇ ଜଣେ କବି 'ବ' ଅକ୍ଷରରେ ବାଲ୍‌ମୀକିଗ୍ରନ୍ଥ କାବ୍ୟରଚନା କରିପାରେ, 'ସ' ଅକ୍ଷରରେ ଖଣ୍ଡେ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିପାରେ, ଅବନା ଅକ୍ଷରରେ ଖଣ୍ଡେ ରାମାୟଣ ଲେଖେ, ରସପଞ୍ଚକ ପାଞ୍ଚ ଅକ୍ଷରରେ ଲେଖେ ସେ ଘରରେ ଅଭାବ କଣ ? ଭାବରାଜ୍ୟ କାହାର ନୁହେଁ । ଭାବରାଜ୍ୟରେ କାହାର ଅଧିକାର ନାହିଁ । ଯେ ଯେତିକି ଗ୍ରହଣ କରିପାରିଲା, ପ୍ରକାଶ କରିପାରିଲା, ସେ ସେତିକି ନେଇ । ଅନ୍ୟର ଶବ୍ଦ ଓ ଭାବକୁ ବର୍ଜ୍ଜନ କରି ସମସ୍ତ ସାହିତ୍ୟରୁ ଭାବ ଆହରଣ କରି ନିଜ ସାହିତ୍ୟକୁ ଅଳଙ୍କୃତ କର ।

ଅନେକ ସାହିତ୍ୟିକ ଭାଷାର ଭଲମନ୍ଦ ବାଛନ୍ତି । ଅନେକ କହନ୍ତି ବଙ୍ଗଭାଷା ଲଳିତ ଓ ସୁମଧୁର । ଓଡ଼ିଆ, ହିନ୍ଦି, କର୍କଶ ଓ କର୍ଣ୍ଣକଟୁ । ମୋ ପକ୍ଷରେ ଏ ଉକ୍ତି ନିତାନ୍ତ ଅଯୌକ୍ତିକ । ଭାଷାର ସମ୍ବନ୍ଧ ମନ ସହିତରେ, କେବଳ ବର୍ଣ୍ଣ ସହିତରେ ନୁହେଁ । ପୁଣି ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ମନ୍ତବ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସମୂଳକ । ତେ ବିଶ୍ୱାସ ଭ୍ରାନ୍ତିମୂଳକ । ଓଡ଼ିଆ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ କୃଷ୍ଣ ବା ରାମ ଅପେକ୍ଷା ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଚରିତ୍ର ଅମୃତମୟ ବୋଲି ମନେକରେ । ଯେ ହେତୁ, ସେ ରାମକୃଷ୍ଣ ଅପେକ୍ଷା ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନୁପ୍ରାଣିତ, ସେହିପରି ବଙ୍ଗଭାଷାରେ ଶିକ୍ଷିତ ଓ ପଣ୍ଡିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଓଡ଼ିଆ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବଙ୍ଗଭାଷା ସୁଶ୍ରାବ୍ୟ ବୋଲିପାରେ, ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଯାର ଭାଷା, ତାକୁ ଓଡ଼ିଆ ହିଁ ସୁଶ୍ରାବ୍ୟ ଓ ସୁଲଳିତ । ଥରେ ବକ୍ତୃତାବେଳେ ଜଜ ଗୁରୁଦାସ ବନ୍ଦୋପାଧ୍ୟାୟ କହିଥିଲେ, ବିନା ସ୍ୱଦେଶେର ଭାଷା, ମିଟେ କି ମନେର ଆଶା । ଏହା ପ୍ରକୃତ ବଙ୍ଗାଳୀର ପ୍ରକୃତ ମାତୃଭକ୍ତ ସାହିତ୍ୟିକର ଅକୃତ୍ରିମ ହୃଦ୍‌ଗତ ଭାବ ଏବଂ ଏହା ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟ ।

ଫଗୁଣକାଳରେ ନିର୍ଜନ ଶସ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ହଳୁଆ ଭାଇ ଭୂମି କର୍ଷଣ କଲାବେଳେ ତାର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା କାହାଣୀ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମ କାହାଣୀ, ବିଧବାର ମନୋବେଦନା, ସୃଷ୍ଟିରହସ୍ୟ, ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ, ମନଚୈତନ୍ୟର କଥୋପକଥନ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟକ ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତ ସୁଲଳିତ ଦୀର୍ଘସ୍ୱରରେ ଗାନକରେ, ଆପଣମାନଙ୍କୁ ତାହା ଶ୍ରବଣ କରିବାର ସୁଯୋଗ ମିଳିଅଛି କି ! ଯେବେ ମିଳିଥାଏ, ତେବେ ବୁଝିପାରିଥିବେ, ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରାମ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ମାଧୁରୀ, ସାହିତ୍ୟର ଆକର୍ଷଣୀ ଶକ୍ତି । ଏହାଠାରୁ ସୁଶ୍ରାବ୍ୟ ମରହଟ୍ଟୀ, ତେଲଗୁ ବା ବଙ୍ଗଳା ମଧୁର ବୋଲି ମୋର ମନେ ହେଉ ନାହିଁ ।

ଆରେ ବାବୁ ଶ୍ୟାମଘନ, ତୁ ଗଲେ ମଧୁ ଭୁବନ
କାହା ମୁଖ ଅନାଇ ବଞ୍ଚିବି,
ହେବ ଦଶଦିଗ ଶୂନ୍ୟ ଅସ୍ଥିର ହେବ ଜୀବନ
ନିଶି ଦିବସରେ ଭାଳୁଥିବି ରେ ଜୀବଧନ
ଜୀବନ ବନ୍ଧୁନେ ଯେସନ୍ତେ ହଂସ
ରାଜା ବିନେ ଯେସନ୍ତେ ଗ୍ରାମ ଦେଶ ରେ ଜୀବଧନ ।

କି ମଧୁର, କି ସୁଶ୍ରାବ୍ୟ, କି ବାତ୍ସଲ୍ୟ ରସସିକ୍ତ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ପଦ୍ୟଟି । କି ଇଂରାଜୀ, କି ବଙ୍ଗଳା, କି ହିନ୍ଦି କୌଣସି କବିତାରେ ତ ଏ କବିତା ଭଳି ମୋର ହୃଦୟତନ୍ତ୍ରୀରେ ଆଘାତ ଦେଇପାରି ନାହିଁ । ମାତୃସ୍ନେହାର୍ଦ୍ର କେ ଝଙ୍କୃତ କରିପାରି ନାହିଁ । ତେବେ ମୁଁ କପରି କହିବି ଯେ ମୋ ମାତୃଭାଷା ଅପେକ୍ଷା ଅନ୍ୟ ଭାଷା ସୁଶ୍ରାବ୍ୟ ସୁଲଳିତ ? ତେବେ ମୁଁ କପରି କହିବି ଯେ ମୋର ମା'ର ସ୍ନେହ ଅପେକ୍ଷା ଅନ୍ୟର ସ୍ନେହ ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ, ଆକର୍ଷଣକାରୀ ? 'ଆରେ ବାବୁ' ଶବ୍ଦ ଯେ ମୋ କର୍ଣ୍ଣରେ ଅନ୍ତୁଡ଼ିଶାଳରୁ ଆରମ୍ଭି ଅଦ୍ୟାପି ବାଜୁଛି । ସେ ମୁଖରୁ ଏ ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବାର ସମୟ ଗୁଲଗଲା । ତଥାପି ମନ ହେଉଛି, ସଦା ଶୁଣି ପାରନ୍ତି । ଭାଇମାନେ, କେଉଁ ଭାଷାର ଡାକ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଏଡ଼େ ମଧୁର ଲାଗିବ ? କେଉଁ ଭାଷାର ଶବ୍ଦ ନିମନ୍ତେ ଆପଣମାନେ ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ ହେବେ, ଓଡ଼ିଆ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ମା'ର 'ଆରେ ବାବୁ' ପାଇଁ ? ଜଗତରେ କେହି ମା, ମାତୃଭୂମି ଓ ମାତୃଭାଷାଠାରୁ ଆଦରଣୀୟ ନୁହନ୍ତି । ତାହା ଜାଣୁ ଜାଣୁ ଅନ୍ୟର କଥାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଭୁଲିବା କାହିଁକି ? ମାତୃଭାଷା ସରଳ, ମାତୃଭାଷା ସୁଶ୍ରାବ୍ୟ, ମାତୃଭାଷା ଉଦାର, ମାତୃଭାଷା ଓଜସ୍ୱିନୀ, ମାତୃଭାଷା ପ୍ରାଣତୋଷିଣୀ, ମାତୃଭାଷା କେବଳ ଆଶ୍ରୟ ।

ଭାଇମାନେ କଥା ଅଛି 'କଳିଯଠା ଷାଠିଏ' । ଯେଉଁମାନେ ଷାଠିଏ ବର୍ଷ ଅତିକ୍ରମ କଲେଣି, ସେମାନେ ଏ ମତାନୁସାରେ ପ୍ରେତ । ବୃଦ୍ଧମାନଙ୍କ ମତ ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତଙ୍କ ମତ ସମାନ ହେବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଏକ ଶ୍ରେଣୀର କୁଆର ଉଠିଲାବେଳେ ଅନ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀର ଭଟ୍ଟା ପଡ଼ିଆସୁଅଛି । ବୃଦ୍ଧମାନଙ୍କର ଯୁବାମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତି ସ୍ରୋତରେ ଅଯୌକ୍ତିକ ବାଧା ଉପସ୍ଥିତ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ବିପ୍ଳବ କର୍ମୋନ୍ନତିର ଓ ଯୁବକର ଧର୍ମ, ମାତ୍ର ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳତା ନୁହେଁ । ଭୂତ କଥା ଜାଣିବାକୁ ବୃଦ୍ଧର ବାକ୍ୟ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତର ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୁବକମାନଙ୍କର ସହାୟଭୂତ ହେବା ଉଚିତ । ଦେଶର ଆଶା ଭରସା ଯୁବକମାନଙ୍କ ଉପରେ । ଯେଉଁ ବୃଦ୍ଧମାନେ ଯୁବକମାନଙ୍କର ପଦମର୍ଯ୍ୟାଦା ଗ୍ରହଣ କରି ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଶକ୍ତି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ସେମାନେ ଉନ୍ନତିର ଓ ମୁକ୍ତିର ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହନ୍ତି । କାଳସ୍ରୋତ ଅବାଧ, ମୁକ୍ତିର ବାଟ ଅବାଧ, ସାହିତ୍ୟ ବାଟ ଧର୍ମ ବାଟ ପ୍ରାୟ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । ଯୁବକ ଭାଇମାନେ, ଏହି ଅବାଧ ବାଟରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଅ । ମାତୃଭୂମି ଓ ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତି ସାଧନ କର ।

ଉପସଂହାରରେ ଭାଇମାନେ, ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କ ମୂଲ୍ୟବାନ ସମୟକୁ ନଷ୍ଟ କଲି ବୋଲି ଶଙ୍କିତ । ଏଥି ନିମନ୍ତେ ମୋ ଅପେକ୍ଷା ଆପଣମାନେ ବେଶୀ ଦାୟୀ, ତାହା ମୁଁ ପୂର୍ବେ କହିଅଛି । ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ଗୁରୁତ୍ୱରେ ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ଓ ସଜ୍ଜିତ କରି ପାରିବାର କଥା । ସେ କ୍ଷମତା ମୋର ନାହିଁ । ଯାହା ମୁଁ କହିଗଲି ଏଥିରେ ତ୍ରୁଟି ଥିଲେ ଆପଣମାନେ ମାର୍ଜନା କରିବେ ।

ଏହି ସାରଦାସଦନରେ ଉପସ୍ଥିତ ସମସ୍ତ ବୃଦ୍ଧ ଓ ଯୁବକ ଭାଇମାନଙ୍କୁ ହସ୍ତାଞ୍ଜଳିବଦ୍ଧ ହୋଇ ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛି ଯେ ସମସ୍ତେ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଦୂର କରି ସାହିତ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚାରେ ମନୋନିବେଶ କରନ୍ତୁ, ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତାରେ ଜୀବନ ସମସ୍ୟା ପୂରଣ ହୁଏ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତାକୁ ସ୍ଥାନ ନ ଦେଲେ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ୟଗୁନ୍ନତ ହୋଇପାରେ ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ । ଭାଇମାନେ ଆଜିଠାରୁ ସଂଘବଦ୍ଧ ହୋଇ ମା ମାତୃଭୂମି ପାଇଁ ଏ ପରାଣ ସମର୍ପି ଦେଇ ପାଅ ମୁକ୍ତି । *

* ୧୯୩୬ ସାଲର ମାସିକ 'ସହକାର' ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

କଟକରେ ସାହିତ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚା

କଟକ ଅର୍ଥ ଯେ ରାଜଧାନୀ, ଏହା ଶୈଶବରୁ ଜଣା । ଯେତେବେଳେ ଜଣେ କଥାଣି-ପ୍ରବୀଣା ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି ଯେ "କି କହିବା ସେ କଟକର ଛଟକ", ସେତେବେଳେ ବାଳକ ଓ ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କର କଟକର ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣିବାକୁ ଯେଉଁ ଆଗ୍ରହ ବଢ଼େ, ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନାତୀତ । ଯେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଜଧାନୀ ବସିତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ବୋଧହୁଏ, ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଏଭଳି ରାଜଧାନୀ ନଥିଲା । ଏଣୁ ଏହାର ନାମ କଟକ ଦିଆଗଲା । କଟକ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସୁପରିଚିତ । ଅଧିକ ଯେ କଟକ ଓଡ଼ିଶାର ବିଦ୍ୟାନଗରୀ, ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ଆଜିଯାଏ ଇଂରାଜ ଅମଳରେ ଏହା ପ୍ରାଦେଶିକ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ଏବେ ପୁଣି ପ୍ରକୃତ ରାଜଧାନୀ ହୋଇ ତାର ନାମକୁ ସାର୍ଥକ କରିବାକୁ ଯାଉଅଛି । ଆଜିଠୁଁ ଲୋକେ ରାଜଧାନୀର ଉପଯୁକ୍ତ ପାତ୍ର ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ । ଅନେକ ଦିନ ପରେ ଓଡ଼ିଶା ଗୋଟିଏ ପ୍ରଦେଶ ବୋଲି ପରିଗଣିତ ହେବ । ତାହାର ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ହୋଇସାରିଛି । ଓଡ଼ିଶାର ପରିସର ବଢ଼ିଲା କି କମିଲା ? କେତେକ ଗଡ଼ଜାତ ଉତ୍କଳର ରାଜନୈତିକ ସୀମାଭୁକ୍ତ ନୁହନ୍ତି ପରା । ତାହାହେଲେ ସୀମା ବଢ଼ିଛି । କେତେକ ଗଡ଼ଜାତର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ—ଥିଲେ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶରେ । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଦଶନ୍ଧିରେ ଓଡ଼ିଶା ସହିତ ଯୋଗ ହୋଇ ବଙ୍ଗଳା ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ଛତ୍ରତଳେ ରହିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଦଶନ୍ଧିରେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ଆଉ କେତୋଟି ରାଜ୍ୟକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଖାସ ବଡ଼ଲାଟଙ୍କ ବାହୁଚ୍ଛାୟାରେ ଆଶ୍ରୟ ନେବାକୁ ଚାଲିଲେ । ଚଳିତ ଶତାବ୍ଦୀର ଚାରିଦଶକ ମଧ୍ୟରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଚାରିଘାଟରେ ପାଣି ଚାଖିଲୁଁ । ସବୁ ସମାନ, ସବୁ ତୃପ୍ତିକର । ଏଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କହୁଁ ଯେ "ଯଥା ନିଯୁକ୍ତୋଽସ୍ମି ତଥା କରୋମି ।" ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଓଡ଼ିଶାର କ୍ଷତି କି ଲାଭ ତାହା କେବଳ ରାଜନୈତିକ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କି ଜଣା । ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥ ସୁଖାକାଙ୍କ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ଏହା ଭାବିବାର ଅବସର ନାହିଁ ।

ଆଧୁନିକ ଲେଖକମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ ଲେଖିଲାବେଳେ ପ୍ରାକୃତିକ ଶବ୍ଦ ସହିତ ଉତ୍କଳ ଶବ୍ଦର ନିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ବୋଲି ବିବେଚନା କରନ୍ତି; ମାତ୍ର ପ୍ରାକୃତିକ ଉତ୍କଳର ଅର୍ଥ ଯେ କଣ, ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବୋଧଗମ୍ୟ ହୁଏନାହିଁ । ପ୍ରକୃତି ସବୁ ସ୍ଥଳରେ ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିପାରେ ନାହିଁ । କେବଳ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଶାସକମାନେ ହିଁ ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିପାରନ୍ତି । ଏଣୁ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଜନସମୂହର ହିତ ଛଳନାରେ ଏତାଦୃଶ ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶାସକଗଣଙ୍କର ଖାମଖିଆଲି ମାତ୍ର । ମାତୃଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଜନସମୂହର ନିୟାମକ ଏବଂ ଦେଶର ସୀମା ବିଭେଦକ । ଶାସକଗଣ ନିଜର ଶାସନ ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ ଉତ୍କଳର ଗାତ୍ରକୁ ଖଣ୍ଡବିଖଣ୍ଡ କରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଅଦ୍ୟାପି ତାର ଉତ୍କଳଭାଷୀ ପୁତ୍ରମାନେ ତା ସୀମାର ପରିଚୟ ରକ୍ଷା କରିପାରିଅଛନ୍ତି । ରାଜ୍ୟଟି ମାନବୀୟ । ଶାସନ

ସଂସ୍କାରର ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାର କାହାରି କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ କଥିତ ଭାଷା ପରିବର୍ତ୍ତନ ଶାସକଗଣଙ୍କର କ୍ଷମତାତୀତ; ସୁତରାଂ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟକୁ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିପାରିଲେ 'ନାମକାବାସ୍ତେ' ସୀମା ବିସ୍ତାର ବା ନାମ ବଦଳି ଜାତୀୟତାର ଉଚ୍ଛେଦ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଜାତୀୟତା ରକ୍ଷା କରିବାରେ ସମର୍ଥ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ । ସୁତରାଂ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଧାନ କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥଳରେ ଏକନିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟିକମାନେ ଯଦି ଓଡ଼ିଆଭାଷୀ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଚାରର ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି, ତେବେ ଭାଷାସୂତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଆ ସନ୍ତାନମାନେ ଚିରକାଳ ଉତ୍କଳମାତାର ଭକ୍ତ ହୋଇ ରହିବେ ।

କଟକ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଧାନ ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । କଟକ ଓଡ଼ିଶାର ବିଦ୍ୟାନଗରୀ । କେଉଁ ବିଚାରରେ ଲୋକେ ନବ ପ୍ରଦେଶର ରାଜଧାନୀ କଟକ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥାପିତ ହେବାକୁ ମତ ଦିଅନ୍ତି, ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବୋଧାତୀତ ।

ଶିକ୍ଷିତ ଓ ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଝୁଙ୍କ ବେଶି ଶାସନ-ମନ୍ଦିର ବା ହାଇକୋର୍ଟ ନିମନ୍ତେ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ଯେ ଦେଶ ଉନ୍ନତିର ମୂଳରେ, ଏହା କେହି ଭାବୁ ନାହାନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ମୋକଦ୍ଦମାବାଜ, ସେମାନେ ଯେ କୌଣସିଠାରେ ହାଇକୋର୍ଟ ଥାଉ ପଛକେ ସେଠାକୁ ଧରେ ଦୌଡ଼ିବେ—ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ନିଜର ଓ ନିଜ ଘରର ଅର୍ଥ ନଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଲୋକେ ତ ପୁଣି ବିଳାତର ବିଚାରାଳୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଝପଟୁଛନ୍ତି । ପାଟନା ବା କଲିକତା ହାଇକୋର୍ଟକୁ ବା ନ ଯିବେ କାହିଁକି ? ବ୍ୟବହାରାଜୀବମାନଙ୍କର ଲାଭ ସବୁଥିରେ । ସୁତରାଂ ହାଇକୋର୍ଟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆନ୍ଦୋଳନ ବନ୍ଦ କରି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ ଯତ୍ନ କଲେ ଏ ଦେଶର ପ୍ରଭୂତ ଉପକାର ହେବ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆଭାଷୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକତା ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହେବ । ମାତ୍ର ଏହା ଗୋଟିଏ 'ବାଇମୁଣ୍ଡିର କଟକ ଚିନ୍ତା ।'

ସାହିତ୍ୟସେବୀ 'ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର'ର କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୁଁ ଏ ବର୍ଷ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ସଭାପତି ରୂପେ ମନୋନୀତ ହୋଇ ଅନୁଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲି । ଏଣୁ ଅନେକ ବର୍ଷ ମୋର କଟକ ଦର୍ଶନ ଏତେ ଦିନେ ସମ୍ଭବପର ହେଲା । ୧୬ । ୯ । ୩୩ ତାରିଖ ବଡ଼ି ଭୋର କଟକ ଷ୍ଟେସନ୍‌ରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ସମାଜର ପ୍ରତିନିଧି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାଳକୃଷ୍ଣ କର ଓ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ଚୌଧୁରୀ ମୋ ଅପେକ୍ଷାରେ ଷ୍ଟେସନରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେ ଦୁହିଙ୍କର ସୌଜନ୍ୟ ଓ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ ହେତୁରୁ ମୋତେ ଷ୍ଟେସନରେ ଝଞ୍ଜଟରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେଲା ନାହିଁ । ମଟର ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲା । ତହିଁରେ ଚଢ଼ି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶଶୀବାବୁଙ୍କ ଗୃହାଭିମୁଖରେ ଚାଲିଲୁଁ । ସେହି ସ୍ଥାନରେ ରହିବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ପୂର୍ବରୁ ହୋଇଥିଲା ।

ସହରରେ ପ୍ରବେଶ କଲାମାତ୍ରେ ବିଦ୍ୟୁଦାଲୋକ ଦୃଷ୍ଟିପଥରେ ପତିତ ହେଲା । ଯେଉଁ ସହରରେ ପାନୀୟ ଜଳର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହୋଇନାହିଁ, ଯେଉଁ ସହରରେ ପୟଃପ୍ରଣାଳୀ ନ ଥିବାରୁ ବର୍ଷାଜଳରେ ଶହ ଶହ ଘର ଭାଙ୍ଗିପଡ଼େ, ସେ ସହରରେ ବିଦ୍ୟୁଦାଲୋକ ନାଣ୍ଡି ମୁଣ୍ଡରେ ସେବତୀ ଗଭା ବା କାଣୀ ଆଖିରେ କଜ୍ଜ୍ୱଳ ଗାର ପରି ଶୋଭା ପାଏ ବୋଲି ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ଧାରଣା । ମୋର ମଧ୍ୟ ଏହି ଧାରଣା ହେଲା । ଭାବିଲି, ଏ ସହରବାସୀମାନେ ଏପରି ଅସୁନ୍ଦର ବିଷୟରେ ମତ ଦେଲେ କିପରି ? ମନେପଡ଼ିଗଲା ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କ କଥା—"ଯଥା ନିୟୁକ୍ତୋଃସ୍ମି ତଥା କରୋମି" ।

୧୬ ତାରିଖ ସନ୍ଧ୍ୟା ଘ ୭ । ୩୦ ମିନିଟରେ ସଭା । ଯଥା ସମୟରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ସଭାଗୃହ ସାହିତ୍ୟସେବୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ସଭାପତି ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଅନୁମୋଦିତ

ହେଲା ଉତ୍ତାରୁ 'ସଭାପତିଦ୍‌ଭ୍ୟୋ ନମୋନମଃ' କହି ଆସନ ଗ୍ରହଣ କଲି । ମୋର ଅଭିଭାଷଣ ପାଠ କଲାବେଳେ ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କର ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ମୁଖାବଲୋକନ କରି ଅପାର ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଥାଏ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଥର ସେମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇବାବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସହୃଦୟ ମହୋଦୟଙ୍କର ପରିଚୟ ପାଇବାର ଆଗ୍ରହ ଓ ଇଚ୍ଛା ବଳବତୀ ହେଉଥାଏ । ମାତ୍ର ଏ ଇଚ୍ଛା ପୂରଣର ଉପାୟ କଣ ? ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଉପରେ ସବୁ ନିର୍ଭର କରେ । ସେମାନଙ୍କର ଦୟା ହେଲେ ପରିଚୟ ଅନାୟାସରେ ମିଳିପାରେ । ମୋର ଅନୁନୟ ଶୋଭନୀୟ ନୁହେଁ ଭାବି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଗଲି । ଅଭିଭାଷଣ ପଢ଼ା ସରିଲା । ଯୁବକମାନେ କ୍ଷଣେ ବାକ୍‌ଯୁଦ୍ଧ କଲେ । ସଭାପତିଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟ ଉତ୍ତାରୁ ସଭାପତିଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଇତ୍ୟାଦି ଯାହା ମାମୁଲି ତାହା ହେଲା । ଦେଖିଲି, ଜଣ ଜଣ ହୋଇ ଶ୍ରୋତାମାନେ ଆସନ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ମୋର ପରିଚୟ ଲାଭର ନିରାଶାରେ ପରିଣତ ହେବାକୁ ବସିଲା । ମୋର ଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ କଟକ ଟୀକାୟତ ମହୋଦୟ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଇ ମୋତେ ଆପ୍ୟାୟିତ କଲେ । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ନିଜ ମଟରରେ ମୋତେ ନେଇଆସି ବସାରେ ଛାଡ଼ି ଦେବା ଦ୍ୱାରା ସୌଜନ୍ୟର ପରାକାଷ୍ଠା ଦେଖାଇଥିଲେ । ତିନି ଜଣ ମହିଳା ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କନ୍ୟା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତା ସରୋଜନୀ ଚୌଧୁରୀ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ସଦାଳାପ ଦ୍ୱାରା ମୋତେ ଆପ୍ୟାୟିତ କରିଥିଲେ ।

ସଭାଭଙ୍ଗ ପରେ ସାହିତ୍ୟ ସଭା ଗୋଟାଏ ରେଲଗାଡ଼ି ବ୍ୟାପାର ପରି ମୋତେ ବୋଧ ହେଲା । ଯେପରି ରେଲଗାଡ଼ିରେ ଲୋକେ ଜଣ ଜଣ ହୋଇ ବସନ୍ତି, ଗାଡ଼ି ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ, କେତେକ ସମୟ ପାଇଁ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାକ୍ୟାଳାପ, ବାକ୍‌ବିତଣ୍ଡା ଓ ତର୍କଜାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୁଏ, ରେଲଗାଡ଼ି ଗନ୍ତବ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚିଲାରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ତରତର ହୋଇ ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଚାଲିଯାଆନ୍ତି, କାହାରି ଖବର ଆଉ କେହି ନେବାକୁ ସମୟ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ—ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନ ସାହିତ୍ୟସେବୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା, ସଭାକାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ ନ ହେଉଣୁ ସମସ୍ତେ ଯିବାକୁ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ, ସାହିତ୍ୟ ସଭା ଶେଷ ହେଲା, ସଭାପତିର ଅଭିଭାଷଣ ମଧ୍ୟ ଗୋଟାଏ ଫନୋଗ୍ରାଫ୍ ବ୍ୟାପାର ଭଳି । ସଭାପତିର ଅଭିଭାଷଣ ରେକର୍ଡ଼ ଯଦି ଶସ୍ତାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ପାରୁଥାନ୍ତା ତାହାହେଲେ ସଭାପତିଙ୍କି ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ନ କରି ଫନୋଗ୍ରାଫ ରେକର୍ଡ଼ ଦ୍ୱାରା ଅଭିଭାଷଣ ପାଠ ସମସ୍ତେ ଶୁଣି ପାରନ୍ତେ । ଅଭିଭାଷଣ ପଢ଼ିବା ଦ୍ୱାରା ସଭାପତିର କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ ଏବଂ ତାହା ଶୁଣିବା ଦ୍ୱାରାହିଁ ଉପସ୍ଥିତ ଶ୍ରୋତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଶେଷ । ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ଭୂତ ଭବିଷ୍ୟତ ଆଲୋଚନା ନିମନ୍ତେ କି ସଭାପତି କି ସଭ୍ୟ କେହି ଧାରି ଧାରନ୍ତି ନାହିଁ ? ଧରାବନ୍ଧା ନିୟମ ଓ ଅଭ୍ୟାସର ବ୍ୟତିକ୍ରମ କରିବାକୁ କେହି ରାଜି ନୁହନ୍ତି । ସଭାଭଙ୍ଗ ଉତ୍ତାରୁ ବୋଧହୁଏ ସମସ୍ତେ ଭାବିଲେ ଯେ, ସେମାନେ ବର୍ଷକର ଗୋଟିଏ ଦାୟିତ୍ୱରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲେ । ମୁଁ ଯଦି ସେହି ରାତିରେ ରେଲଗାଡ଼ି ଚଢ଼ି ଫେରିଥାନ୍ତି, ବୋଧହୁଏ କାହାରି ଦୁଃଖ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା କିମ୍ବା ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଶେଷ ନ କରି ଚାଲି ଆସିଲି ବୋଲି ମୋତେ କେହି ଦୋଷ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ନ ଥାନ୍ତେ ।

ଏହି ବାର୍ଷିକ ସଭା ବ୍ୟାପାର ଦେଖି ମୁଁ ମନେକରେ ଯେ, ମାସିକ ବା ସାମୟିକ ସଭା ସାହିତ୍ୟସେବୀମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତାକର୍ଷକ ହେଉ ନ ଥିବ । କାରଣ ଏହି ସମାଜର ଶ୍ରୋତା ଓ ସାହିତ୍ୟସେବୀମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ନାହିଁ ବା ପ୍ରଲୋଭନ ନାହିଁ । ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ସାହିତ୍ୟାଲୋଚନା ନିମନ୍ତେ କେତୋଟି ସଭା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ, ମୋତେ ଜଣାନାହିଁ । ତେବେ ଅନ୍ତତଃ ବର୍ଷକୁ ଛଅଗୋଟି ଆଲୋଚନା ସଭା ହେବା ଉଚିତ ଏବଂ ସେଠାରେ ସାହିତ୍ୟସେବୀ ଦଳ ଏବଂ ଗୁଣୀମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ଉଚିତ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ସେହି ସଭାମାନଙ୍କରେ ବିଶୁଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚା, ବାକ୍‌ବିତଣ୍ଡା ଓ ତର୍କବିତର୍କ ହେବା ଉଚିତ । ତାହାହେଲେ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ଭାବ ବିନିମୟ ଦ୍ୱାରା ସାହିତ୍ୟର କ୍ରମବିକାଶ ହେବ ଏବଂ ଆଲୋଚନାର ଧାରା ପରିଷ୍କୃତ ହେବ । ସାହିତ୍ୟସେବୀମାନଙ୍କର କହିବା ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ଲାଭ କରିବ । ଏ ଦେଶରେ ସାହିତ୍ୟସେବୀମାନଙ୍କର ବାଗ୍ମିତା ବଢ଼ିବ । ବର୍ତ୍ତମାନ

ଯୁଗରେ ବକ୍ତୃତାର ବଡ଼ ପ୍ରୟୋଜନ । ଏହା ଯେପରି ବୃଦ୍ଧି ପାଏ, ସେଥିପ୍ରତି ସମାଜର ନଜର ଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ କି ?

କବି ବା ଲେଖକ ହେଉନ୍ତୁ ବା ନ ହେଉନ୍ତୁ, ବିଦ୍ୱାନ ଓ ପଣ୍ଡିତ ବ୍ୟକ୍ତି ମାତ୍ରେହିଁ ସାହିତ୍ୟସେବୀ । ସଭାରେ ସେମାନଙ୍କର ଯୋଗଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ କି ? ମାତ୍ର ସଭାରେ ସ୍କୁଲ କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ବୋଲି ମୁଁ ଜାଣିପାରି ନାହିଁ । ସମାଜ ପ୍ରତି ସ୍କୁଲ କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କର ସହାନୁଭୂତି ଓ ମନଯୋଗ ବୃଦ୍ଧି କରିବା ସମାଜର କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହକମାନଙ୍କର ଉଚିତ । ଛାତ୍ରମାନେ ସମାଜର ଜୀବନ । ସେମାନଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ି ଭବିଷ୍ୟତ ଆଶା ପଣ୍ଡ । ସେମାନଙ୍କୁ ନେଇ ସଭା କରିବା ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ସାହିତ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚାର ଆଦର୍ଶ ଦେଖାଇବା ସାହିତ୍ୟିକ ଦେଶହିତୈଷୀମାନଙ୍କର ଉଚିତ ନୁହେଁ କି ? ଏହା ନକଲେ ସାହିତ୍ୟ-ସେବା ଉତ୍ତପ୍ତ ସାହାଯ୍ୟରେ ସମୁଦ୍ର ସନ୍ତରଣ ହେବ ସିନା ! !

ଓଡ଼ିଶାରେ ସାହିତ୍ୟସେବୀ ଓ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅତି କମ୍ ବୋଇଲେ ଚଳେ । ଲେଖକ ସଂଖ୍ୟା ଜନସଂଖ୍ୟା ତୁଳନାରେ ତ ନଗଣ୍ୟ ! ଏଥିରେ ଯେବେ 'ବିଦ୍ୟା ବିବାଦାୟ' ହୁଏ, ତେବେ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି ଆଶା ସୁଦୂର-ପରାହତ ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ । ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ସୁଦୃଢ଼ ଓ ସୁପରିଚାଳିତ ହେଲେ ସମସ୍ତ ବାଧାବିଘ୍ନ ଦୂର ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ଆଶା କରିଯାଏ । ବୃଦ୍ଧ, ଯୁବକ ଏବଂ ସ୍କୁଲ କଲେଜ ଛାତ୍ରଙ୍କର ସହାନୁଭୂତି ଓ ସହଯୋଗ ସମାଜର ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅସହଯୋଗ ନୀତି ଏକାବେଳକେ ବର୍ଜନୀୟ । ମୁଁ ଅନୁମାନ କରେ, କଟକ ସାହିତ୍ୟସେବୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆନ୍ତରିକ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛି । ଏହା ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ—ଘନ ଘନ ସଭା ଏବଂ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ଦ୍ୱାରା ଏହା ଅନ୍ତର ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ଆଶାକରେ ।

ଯୁବକମାନେ ବୃଦ୍ଧ ଓ ବୟଃସ୍ଥମାନଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ, ରାଜ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର—ବୃଦ୍ଧ ଓ ବୟଃସ୍ଥ-ମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଆଶା ଥିବା ମଧ୍ୟରେ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହାତ ବୁଲାଇବାକୁ ଦେବା ଉଚିତ । କେବଳ ବାଧାଦେବା ଯେପରି କ୍ଷତିଜନକ, ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ଉନ୍ନତିର ଅନ୍ତରାୟ । ସେମାନଙ୍କର ଗତିକୁ ଚାଳିତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରବୀଣଗଣ ଅହରହ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୋଗଦାନ କରିବା ଉଚିତ । ଅନେକ ସମୟରେ ପ୍ରବୀଣମାନେ ଯାହାକୁ ଯୁବକମାନଙ୍କର ଔଦ୍ଧତ୍ୟ ଓ ଚପଳତା ବୋଲି ବିବେଚନା କରିଥାନ୍ତି, ତାହା କାର୍ଯ୍ୟତଃ ପ୍ରକୃତ ନୁହେଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଗତରେ ଯୁବକମାନଙ୍କର ଭାବଧାରା ଏଥିର ନିଦର୍ଶନ । ପ୍ରବୀଣ ବୋଲି କରଛଡ଼ା ଦେଇ ରହିଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ପଦେ ପଦେ ଯୁବକମାନଙ୍କର ସହଚର ଓ ସହଯୋଗୀ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍କଳର କ୍ଷତି କି ଲାଭ, ତାହା ଚିନ୍ତାଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଥରେ ଚିନ୍ତାକରିବା ଉଚିତ । ସାହିତ୍ୟ ହିଁ କେବଳ ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳକୁ ଏକତାବଦ୍ଧ କରିପାରେ । ସାହିତ୍ୟ ସୂତ୍ର ଛିନ୍ନ ହେଲେ ଚିରପୋଷିତ ଆଶା ଛାରଖାର ହେବ ।

ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ଅନେକ ସମ୍ବାଦପତ୍ରର ଆବିର୍ଭାବ ଓ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ଘଟିଲି । କେବଳ 'ଉତ୍କଳ-ଦୀପିକା' ଅଦ୍ୟାପି ଉତ୍କଳର ଦୀପସ୍ୱରୂପ ବିଦ୍ୟମାନ ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଦୈନିକପତ୍ର ଛଡ଼ା ସାପ୍ତାହିକ ସମ୍ବାଦପତ୍ରର ମୂଲ୍ୟ ଅତି ଅଳ୍ପ । 'ସମାଜ' ଉଦୀୟମାନ ଦୈନିକପତ୍ର ସୁପରିଚାଳିତ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏ ଦରିଦ୍ର ଦେଶରେ ଦୈନିକ ପତ୍ରିକାର ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଚଳାଇବାର ସମୟ ଆସିନାହିଁ ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

ଖଣ୍ଡେ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ପତ୍ର ସୁପରିଚାଳିତ ହେବା ବିଷୟରେ ବିଜ୍ଞ ଓ ଧନିକମାନେ ଉଦ୍‌ଯୋଗୀ ହେଲେ ପ୍ରକୃତ ଉପକାର ହୋଇପାରେ ।

ନାନାପ୍ରକାର ମାସିକ ପତ୍ର ଯେତେ ପ୍ରଚାରିତ ହୁଏ, ସେତେ ଭଲ । ଅନେକ ମାସିକ ପତ୍ର ଉଠିଲେ ଓ ବୁଡ଼ିଲେ; ମାତ୍ର ସୁଖର ବିଷୟ ଏହି ଯେ 'ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ' ତାର ସମ୍ପାଦକଙ୍କ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ସ୍ୱାର୍ଥ ତ୍ୟାଗ ହେତୁ ଅଦ୍ୟାପି ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ରହିଅଛି । 'ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ' ଦ୍ୱାରା ଏ ଦେଶର ସାହିତ୍ୟର ଯେ ପ୍ରଭୂତ ଉପକାର ଓ ଉନ୍ନତି ହୋଇଅଛି, ଏହା କହିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ସାହିତ୍ୟିକମାନେ ତାହା ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଉଚିତ । ସମ୍ପାଦକୀୟ ନିରପେକ୍ଷପାତ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପତ୍ରିକାର ଗୌରବ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହେ । ଏକ ସମୟରେ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ପାଦକଙ୍କ ନିର୍ଭୀକ ଓ ଉତ୍ସାହପ୍ରଦ ମନ୍ତବ୍ୟ ନିମନ୍ତେ (କି ସାମାଜିକ, କି ରାଜନୈତିକ, କି ସାହିତ୍ୟିକ) ପାଠକମାନେ ବ୍ୟଗ୍ର ରହୁଥିଲେ । ମାତ୍ର କେତେକ ବର୍ଷ ହେଲା ବିଶ୍ୱନାଥବାବୁ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଚାର କରୁଅଛନ୍ତି ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ସେଥିରେ ତାଙ୍କ ଲେଖା ଆଦୌ ବାହାରିବାକୁ ନାହିଁ । ଏଥି ନିମନ୍ତେ ଅନେକେ ବିଶେଷ ଦୁଃଖିତ । ପ୍ରବୀଣ ସମ୍ପାଦକଙ୍କର ଏଭଳି ସମୟରେ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅହେତୁକ ନିବୃତ୍ତି କଦାପି ଅନୁମୋଦନୀୟ ନୁହେଁ । ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଏଠାରେ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ସ୍ମରଣସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରେ—

"କ୍ଳୈବ୍ୟମାସ୍ମଗମଃ ପାର୍ଥ ନୈତତ୍ତ୍ୱୟ୍ୟୁପପଦ୍ୟତେ
କ୍ଷୁଦ୍ରଂ ହୃଦୟଦୌର୍ବଲ୍ୟଂ ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱୋତ୍ତିଷ୍ଠ ପରନ୍ତପ ।"

'ସହକାର'ର ଜନ୍ମକର୍ମ ବଡ଼ ଆଶାପ୍ରଦ ନଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରାୟ ଚାରି ବର୍ଷ ହେଲା ବାଳକୃଷ୍ଣବାବୁ ଏହାର ସମ୍ପାଦକତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରି ଏହାର ଆକାର ବୃଦ୍ଧି ଓ ଅଙ୍ଗ ସୌଷ୍ଠବ ବଢ଼ାଇଅଛନ୍ତି । ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁପରିଚାଳିତ ମନେହୁଏ । ବାଳକୃଷ୍ଣ ବାବୁଙ୍କ ସମ୍ପାଦକତ୍ୱରେ ଏହାର କ୍ରମୋନ୍ନତି ହେବ ଏବଂ ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟର ମଧ୍ୟ ଉନ୍ନତି ହେବ ବୋଲି ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ।

ଅଭିନବ 'ରସଚକ୍ର' ଆସ୍ୱାଦନଯୋଗ୍ୟ । ଉତ୍କଳର ଶିକ୍ଷିତମାନେ ଏହାକୁ ଆଦର କରିବେ ବୋଲି ମୋର ଆଶା । ଅନେକଙ୍କର ମତ ଯେ, ଏଭଳି ରହସ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ସମାଲୋଚନାମୂଳକ ପତ୍ର ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ଚଳିବା ଭଳି ସମୟ ଆସିନାହିଁ । ମୁଁ ମନେକରେ, ସମୟ ଆସିଅଛି ବୋଲି ତ ଏହାର ଜନ୍ମ । ଏହାର ଉନ୍ନତି ନେତ୍ରାଗ୍ରରେ ଦିଶୁଅଛି ।

ବାଳକମାନଙ୍କର ଉପଯୋଗୀ ଗୋଟିଏ ମାସିକ ପତ୍ରିକାର ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ ଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ବାବୁ ବୋଧହୁଏ ଏଥିର ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟୋଗ ଲେଖକ ଅଭାବରୁ ବିଫଳ ହୋଇଥିଲା । 'ଜହ୍ନମାମୁଁ'ର ଉଦୟ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଆଶାର ସଞ୍ଚାର କରିଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ନୂଆ ଜହ୍ନ । ସୁଲେଖକମାନେ ଏହାର କଳା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବେ ବୋଲି ଖୁବ୍ ଆଶା ଅଛି ।

'ସୁରବୀଣା' ଗୋଟିଏ ଔପନ୍ୟାସିକ ମାସିକପତ୍ର—ଗୋଟିଏ ଅଭିନବ ଚେଷ୍ଟା ଓ ସତ୍ ଚେଷ୍ଟା । ନାନାପ୍ରକାର ପତ୍ରପତ୍ରିକା ପ୍ରଚାର ଏବଂ ବିସ୍ତାର, ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଚାର ଦେଶର ସାହିତ୍ୟୋନ୍ନତିର ପରିଚାୟକ । ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରି ଦେଖିଲେ ଦରିଦ୍ର ଉତ୍କଳ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ନୁହେଁ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ସୁଲେଖକମାନେ ଉତ୍ସାହ ଓ ପ୍ରଶ୍ରୟ ପାଇବା ଉଚିତ । ଏହି କେତୋଟି ବର୍ଷରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ର କଟକରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି—ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରୟୋଜନ ପକ୍ଷରେ ବୋଧହୁଏ ଯଥେଷ୍ଟ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପୁସ୍ତକ

ପ୍ରଚାରକ ସମିତି ପୂର୍ବରୁ ଥିଲା, ଏବେ ମଧ୍ୟ କେତେଗୋଟି ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି । ଏହା ଦେଶର ସାହିତ୍ୟ-ଉନ୍ନତିର ପଥ । ଏହାର ଦୁଇଗୋଟି ସମିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଦେ ଅଧେ ନ ଲେଖିଲେ ପ୍ରବନ୍ଧର ନାମ ସାର୍ଥକ ହେବ ନାହିଁ ।

ପ୍ରାଚୀ ସମିତି --ପ୍ରାଚୀନ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଚାର କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏହି ସମିତି କେତେକ ବର୍ଷ ହେଲା ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ସମିତି ଉତ୍କଳର ନାନା ସ୍ଥାନରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ କବିମାନଙ୍କର ରଚିତ ପୁସ୍ତକମାନ ସଂଗ୍ରହ କରି ପ୍ରଚାର କରୁଅଛି । ଦେଖିଲି ଏ ସମିତି ପ୍ରତି ଅନେକ ନବୀନ ଓ ପୁରୁଣା ସାହିତ୍ୟିକ ବିମୁଖ କାହିଁକି ? ଅନେକଙ୍କର ମତ ଅଶ୍ଳୀଳ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଚାର ହେତୁ । ଅନେକ କହନ୍ତି, ସେମାନେ ଯାହା ପୂର୍ବ ସଂସ୍କରଣମାନଙ୍କରେ ପାଠ କରିଥିଲେ ସେଥିରୁ ଭିନ୍ନ ବା ଭୁଲ କରି ଛାପିଥିବାରୁ ଉଭୟବିଧ ସଙ୍କଟ । ପ୍ରାଚୀନ କବି ମାନେ ହିଁ ଅଶ୍ଳୀଳ କାବ୍ୟ ଓ ଗୀତ ଲେଖକ । ଏହା ବୋଲି କି ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ଲେଖାତକ କାଠଯୋଡ଼ିରେ ଭସାଇ ଦେବା ? ପ୍ରାଚୀନ ପୁସ୍ତକ, ପ୍ରାଚୀନ ମୂର୍ତ୍ତି, ପ୍ରାଚୀନ ଆଉ ଯାହା ଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ଉଦ୍ଧାର ହିଁ ଦେଶର ଓ ଜାତିର ଗୌରବ । ଏହା ସବୁ ଦେଶର ପ୍ରଥା । ପ୍ରାଚୀନ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଯାହା ଆମ ଦେଶରେ ନାହିଁ ତାହା ଲଣ୍ଡନ ଓ ବର୍ଲିନର ପୁସ୍ତକାଗାରରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ଏ ଦେଶରେ ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବ, ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦ, ନୈଷଧ, କାଲି କର୍ପୂର, ଆଉ କେତେ ଅଶ୍ଳୀଳ ଗ୍ରନ୍ଥ, କାବ୍ୟ, ନାଟକ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ହୋଇଅଛି । ବୈଦେଶିକମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଆଗ୍ରହରେ ମୁଦ୍ରିତ କରୁଅଛନ୍ତି ଓ ବହୁ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରାଚୀନ ପାଣ୍ଡୁଲିପି କ୍ରୟ କରୁଅଛନ୍ତି । ତେବେ ଆମ ଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ସମିତି ସେ ସବୁ ସଂଗ୍ରହ କରି, କ୍ରୟ କରି, ମୁଦ୍ରିତ କରି ଦେଶର ଧନ ସାଇତି ରଖିବା ହେତୁରୁ ଦୋଷୀ କାହିଁକି ? ଏ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଅଶ୍ଳୀଳ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଚାର ବୋଲିବା ଯୁକ୍ତି ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ଯେବେ କୌଣସି ସମିତି ଆଧୁନିକ ଲେଖକମାନଙ୍କୁ ଏତାଦୃଶ ଅଶ୍ଳୀଳ କାବ୍ୟ ଲେଖିବାକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରେ ଏବଂ ଅଶ୍ଳୀଳ କାବ୍ୟଦ୍ୱାରା ଦେଶର ଉନ୍ନତି ଇତ୍ୟାଦି ଉପଦେଶ ଦିଏ ବା କୌଣସି କବି ଅଧୁନା ଏପରି କାବ୍ୟ ଲେଖେ, ତେବେ ସେ ଦେଶଦ୍ରୋହୀ ଓ ସାହିତ୍ୟର ଅପକାରକ । ଏ ଯୁଗରେ ଯେପରି କବିତା ବା ପୁସ୍ତକ ଯେ କେହି ଲେଖିବ, ସେ ଯେ ଅଚିରେ ଲାଞ୍ଛିତ ଓ ଅବମାନିତ ହେବ, ଏଥିରେ ତିଳେମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ଲୁଚିକରି ରହିବ କେତେ ଦିନ ?

ଏଣୁ ଯାହା କିଛି ଏ ଦେଶରେ ରଚିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ମୁଦ୍ରିତ ହେବା ଅସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ଏଣୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରାଚୀ ସମିତିକୁ ନିନ୍ଦା ଦେବା ମଧ୍ୟ ବିଧେୟ ନୁହେଁ । ଗ୍ରାମ୍ୟଶାଳାଆ ପାଠକମାନେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ, ବର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ ଉତ୍ତାରୁ କୋଇଲି, କମଳଲୋଚନ ଓ ଗୋପୀଭାଷା ପଢ଼ାହୁଏ । ଆମ୍ଭେମାନେ କ୍ଷୁଦ୍ରାବସ୍ଥ ଗୋପୀଭାଷା ପଢ଼ିଥିଲୁ । ସେହି କବିଙ୍କର ଏତେ ବଡ଼ ଗୋପୀଭାଷା ଅଛି ବୋଲି କିଏ ଜାଣିଥିଲା ? ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ଯେବେ ଏପରି ଖଣ୍ଡିର ପୁସ୍ତକ ବା କବିର କୀର୍ତ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କଲେ, ସେଥି ନିମନ୍ତେ ସମିତି ଦୋଷୀ କି ? ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ପୁଷ୍ଟିକର ପାଣ୍ଡୁଲିପିରୁ ପାଠୋଦ୍ଧାର କରୁଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ ପୂର୍ବ ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକ ସହିତ ସେମାନଙ୍କ ପୁସ୍ତକର ଅମେଳ ଦେଖି ସେମାନଙ୍କୁ ଦୋଷୀ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସେମାନେ ନାନା ପୁସ୍ତକର ପାଠୋଦ୍ଧାର କରୁଅଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ପୁସ୍ତକ ମୁଦ୍ରଣ କରିବାର ନିୟମ ଏହିପରି । ପାଠକ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ଗୋଟିଏ ପାଠ ବାଛି ନେଇ ପାରନ୍ତି । ନିନ୍ଦା କରିବା ତେଣେ ଥାଉ, ସହୃଦୟ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ଏହି ସମିତିକୁ ପ୍ରାଚୀନ ଲେଖା ଯୋଗାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ ।

ତାପରେ ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି— ପ୍ରାଚୀ ସମିତିର ଠିକ୍ ବିପରୀତ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଚୀନ, ଆରଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନବୀନ । ପ୍ରାଚୀନ ନବୀନ ମଧ୍ୟରେ ଚିରଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ । ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଯେଉଁମାନେ ସେମାନେ ଏପଟ ସେପଟ -- ସମନ୍ୱୟ ଲିପ୍ସା କାହାରି ନାହିଁ । ସେଦିନ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜରେ ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ

ବିରୁଦ୍ଧରେ କେହି କିଛି କହିଥିଲେ କି ନା ସ୍ମରଣ ହେଉନାହିଁ । ମାତ୍ର ନୂତନ ଉପନ୍ୟାସ, ରଚନା, ଭାଷା ଓ କବିତାର ଦୋଷାଲୋଚନା ଯଥେଷ୍ଟ ରୂପେ ହୋଇଥିଲା । ସମାଲୋଚକ ଦୁଇଜଣ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପ୍ରବୀଣ ସାହିତ୍ୟିକ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଆଧୁନିକ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାକୁ କୁଇନାଇନ୍ ସହିତ ତୁଳନା କରିଥିଲେ । କେବଳ ଯେ ତୁଳନା କଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ଆଲୋଚନା ବେଳେ ତାହାଙ୍କର ମୁଖ କୁଇନାଇନ୍ ଆସ୍ୱାଦନ କଲା ଭଳିଆ ବିକୃତ ଭାବ ଧରୁଥିଲା । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ରସାସ୍ୱାଦୀ ପଣ୍ଡିତଗଣ ବୋଧହୁଏ ଏ ସବୁ କବିତା ଦେଖି ମନେ ମନେ ଭାବନା କରନ୍ତି ଯେ—

> "ପୁଷ୍ପ ସରସୀ ମାନସେ ବହୁଳ ସାରସାଳୀ ସ୍ଖଳନ୍ତୁ
> ପଦ୍ମପରାଗସୁରଭିକୃତେ ପୟସି ଯେନ ନିତ୍ୟଂ ବୟଃ
> ସପଲ୍ୱଳ ଜଲେଽଧୁନା ମିଳିତ ଲୋଳ ଭେକାକୁଳେ
> ମରାଳକୁଳନାୟକଃ କଥୟ ରେକଥଂ ବର୍ତ୍ତିତା ।"

ଭାବନାର ବିଷୟ । ମାତ୍ର ସମୟ ଯେ ଗ୍ରାସ କଲା ବର୍ତ୍ତମାନ ପଦ୍ମ-ପରାଗ-ସୁରଭିତ ଜଳ ଯେ ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ନୁହେଁ ! ପଦ୍ମପତ୍ର ପଚି ଜଳ ଯେ ରୋଗର ଆକର । ପଦ୍ମ ପୋଖରୀ ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରାଣନାଶକ ମ୍ୟାଲେରିଆ ମଶକର ବାସସ୍ଥଳ ହୋଇଅଛି । ବରଂ ଭେକପୂର୍ଣ୍ଣ ସରୋବରର ଜଳ ଭଲ, କାରଣ ଭେକମାନେ ମଶକ ବଂଶର ଧ୍ୱଂସକର୍ତ୍ତା ବୋଇଲେ ଚଳେ । ଆଜିକାଲି ଜ୍ୱର ଶୁଣ୍ଠି, ଚିରାଇତା, ଗୁଳୁଚି ମୂଆ ପାଚନରେ ଛାଡ଼ିବାକୁ ନାହିଁ । ଏ କାଳରେ ଗୁଳୁଚି ଅମୃତ ନୁହେଁ - କୁଇନାଇନ୍ ହିଁ ଅମର ମହୌଷଧି ଏବଂ ଏ ଦେଶ-ବାସୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅମୃତ । ବୃଦ୍ଧବୃଦ୍ଧାମାନେ କୁଇନାଇନର ଯେପରି ବିଦ୍ୱେଷୀ, ଆଧୁନିକ ବାଳକ, ବାଳିକା ଯୁବକ, ଯୁବତୀ ସେପରି ନୁହନ୍ତି । ଆଧୁନିକ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଓ ଉପନ୍ୟାସ ଯାହା ପ୍ରବୀଣମାନଙ୍କର ବିଦ୍ୱେଷଭାଜନ ତାହା ଯୁବକ ଯୁବତୀଙ୍କ ପ୍ରତି ସ୍ପୃହଣୀୟ ହୋଇଅଛି । ସମୟର ପୁନର୍ବାର ଗତିରୋଧ କରିବ କିଏ ? ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ମଧୁସୂଦନ ଦତ୍ତ ବଙ୍ଗ ଭାଷାରେ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷରରେ କାବ୍ୟ ଲେଖିଲେ ସେତେବେଳେ ସାହିତ୍ୟିକମାନେ ଅଳ୍ପ ବିଦ୍ରୂପ କରି ନଥିଲେ କି ? କେହି କି ମନେ କରିଥିଲେ ଯେ, ବଙ୍ଗ ଦେଶର ପ୍ରଧାନ ଛନ୍ଦ ହେବ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ? ମଧୁସୂଦନ ଅଦମ୍ୟ ଚିତ୍ତରେ ଲେଖିଲେ, "ରଚିବ ସୁମଧୁଚକ୍ର ଗୌଡ଼ଜନ ଯାହେ— ଆନନ୍ଦେ କରିବେ ପାନ ସୁଧା ନିରବଧି ।" ଏହା ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନେ ତାହାର ପଦାନୁସରଣ କରି ଅସଂଖ୍ୟ କବିତା ଲେଖି ବଙ୍ଗଭାଷାର ମୁଖୋଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିଅଛନ୍ତି ।

ରାଧାନାଥ ରାୟ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦରେ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଥମେ 'ମହାଯାତ୍ରା' କାବ୍ୟ ଲେଖିଲେ । (୧) ସେତେବେଳେ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ବିଜୁଳିର ଯୁଦ୍ଧଧୂମରୁ ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟାକାଶ ନିର୍ମଳ ହୋଇ ନଥିଲା । ଏଣୁ କବିବରଙ୍କୁ ବହୁତ କଟୁ କଟାକ୍ଷପାତ ସହିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । (୨) ଏମନ୍ତ କି ସେତେବେଳେ ନବ୍ୟଶିକ୍ଷିତ ଦୈତ୍ୟାରି ଶର୍ମା ମହାଯାତ୍ରା ଆକାରରେ ବିଦ୍ରୂପାତ୍ମକ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର କାବ୍ୟଟିଏ ଲେଖି ପକାଇଥିଲେ । (୩) ଅଦ୍ୟାପି ମୋର ଗୋଟିଏ

---

(୧) ମହାଯାତ୍ରା ପ୍ରଥମ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର କାବ୍ୟ ନୁହେଁ । ଚନ୍ଦ୍ରନାରାୟଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ 'ଅଙ୍ଗଦ-ବିଜୟ' (୧୮୭୯ ଜୁନ ୧୨ ତାରିଖରେ ପ୍ରକାଶିତ) ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରଥମ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ଛନ୍ଦ ସମ୍ବଳିତ କାବ୍ୟ ।

(୨) ଉତ୍କଳପ୍ରଭାରେ 'ମହାଯାତ୍ରାର' ପ୍ରକାଶ ସମୟ ୧୮୯୨; କିନ୍ତୁ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ—ବିଜୁଳିର ପ୍ରକାଶ ସମୟ ୧୮୯୩ ସାଲ ଅଗଷ୍ଟ-ସେପ୍ଟେମ୍ବର ।

(୩) ଏହି ବିଦ୍ରୂପାତ୍ମକ କାବ୍ୟର ନାମ 'ସମାଲୋଚନା' ଓ 'ସାରଳା ଦାସ' ଛଦ୍ମନାମଧାରୀ କୌଣସି ଅଜ୍ଞାତ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହାର ଲେଖକ ।

ପଦ ମନେଅଛୁ "ନଥାଁ ତନ୍ତୁଁ ଭଥାଁ ମାର ବୋଇଲେ ହେ କଥାଁ ।" ଶଙ୍କରାଙ୍କର ଲେଖିବା କ୍ଷମତା ଥିଲ, ସେ ଯେବେ ବଡ୍ରୁପାଗୁଳ କାବ୍ୟ ନ ଲେଖି ସ୍ୱାଧାନାଥଙ୍କ ଧରଣରେ ଖଣ୍ଡିଏ ସଦ୍ରକାବ୍ୟ ଲେଖିଥାନ୍ତେ ତାଙ୍କର ନାମ ଅଦ୍ୟାପି ସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇଥାନ୍ତା । କ୍ଷମତାର ଅପବ୍ୟବହାର ହେତୁ ବଡ୍ରୁପାଗୁଳ କାବ୍ୟର ନାମ ଗନ୍ଧ ନାହିଁ । ଏବେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ସ୍ୱଜତ୍ୱ କରୁଅଛୁ ।

ଧାରବାହକ ରୂପେ ବୋଧହୁଏ ପ୍ରଥମେ ବାବୁ ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେତେବେଳେ 'ଆଲୋଚନା' ପତ୍ରିକା କ୍ରମରେ ତାଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟରୁ ମୁଁ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ପାଇ ଉପକୃତ ହୋଇଥିଲି । ତାପରେ ଅନେକେ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଦଶ ଦଶକ ହସ୍ତରୁ ଭାବଧାରାର ପରିବର୍ତ୍ତନ, ଛନ୍ଦବନ୍ଧର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ । ଏଣୁ ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟର ଲେଖାର, ଛଟାର, ଭାବର, ଧରଣର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅଭୁତପୂର୍ବ, ତାହା ଅସ୍ୱଗତର ପରିଚାୟକ । ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏପରି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଥାଏ । ଉତ୍କଳରେ ଏହା ନୂଆ, ମାତ୍ର ସଭ୍ୟ ଜଗତରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଏହା ନୂଆ ନୁହେଁ । ଅନ୍ୟ କଥା ଛାଡ଼, ଯେଉଁମାନେ Strand Magazine ପଢ଼ନ୍ତି, ସେହି ପତ୍ରିକାର ତିରିଶ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ କି ଲେଖା ଧାରାର୍ କି ସମ୍ପାଦନ ଧାରାର କି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଅଛି, ତାହା ସେମାନେ ବୁଝି ପାରୁଥିବେ ।

ଏ ଯୁଗରେ ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ର ସୁଲଭ । ଆଇନ୍ ବିରୁଦ୍ଧ ଏବଂ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧ ନ ହେଲେ ଯେ କୌଣସି ପୁସ୍ତକର ମୁଦ୍ରଣ କେହି ବନ୍ଦ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ପୁଣି ଏ ଯୁଗରେ ଯେ ସ୍ପନ୍ଦଳ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିଲା, ସେ ଜୟୀ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ସାମାନ୍ୟ ବିଷୟ ଘେନି ବିଦ୍ୱେଷ—ବହ୍ନି ଜାଳିବା କଦାପି ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଦେଶର ହିତୈଷୀମାନେ ସଙ୍ଘବଦ୍ଧ ହୋଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ । ଯୁବକ ଦଳକୁ ତର୍ଜନା ନ ଦେଖାଇ ସେମାନଙ୍କର ପଶ୍ଚାତରେ ରହି ଉପଦେଶ, ଅନୁରୋଧ ଦ୍ୱାରା ବାଟ ଦେଖାଇବା ଉଚିତ ।

କ୍ଷମତାଶୂନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅଯାଚିତ ଚିତ୍କାରରେ ମଧ୍ୟ କେହି କର୍ଣ୍ଣପାତ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ନେତା ବା ଉପଦେଷ୍ଟା ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ, ଆତ୍ମସମ୍ମାନ ଓ ରଞ୍ଜକ ଗୁଣ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଆକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ଥିବା ଉଚିତ; ନୋହିଲେ ଲୋକେ ଆକୃଷ୍ଟ ହେବେ କାହିଁକି ?

ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱଭାବତଃ ଅନୁକରଣପ୍ରିୟ । ଅନୁକରଣଯୋଗ୍ୟ ଉଦାହରଣ ଦେଖିଲେ ଯୁବକମାନେ ସ୍ୱଭାବତଃ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇ ପାରେ ଯେ, ଯେତେବେଳେ ଏ ଦେଶରେ ନୂତନ ଗ୍ରନ୍ଥର କାବ୍ୟ ଓ କବିତାର ପ୍ରଚାର ନ ଥିଲା, ସେତେବେଳେ ଯୁବକମାନେ କେଉଁ ଧରଣରେ ଲେଖିବେ ବା ରଚନା କରିବେ ତାହା ଭାବି ପାରୁ ନଥିଲେ । ସ୍ୱଧାନାଥ ବାବୁଙ୍କର ଖଣ୍ଡ କେତେ କାବ୍ୟ ଓ କବିତାବଳୀ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାରୁ ଯୁବକ ଦଳକୁ ଗୋଟାଏ ବାଟ ଦିଶିଲା । କବିତାର ସ୍ରୋତ ଖୋଲିଲା । ଗତିରୋଧ କରେ କିଏ ? ସେହି ତାଙ୍କର ଲେଖାର ଭଙ୍ଗୀ, ତାଙ୍କର ଧରଣ, ସେହି ଉଷା ଓ ପ୍ରଦୋଷ ବର୍ଣ୍ଣନା । ତାଙ୍କର ନିର୍ବାଚିତ ଛନ୍ଦ ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ, କେଦାର, ନଟବାଣୀ । ଏତିକି ନୁହେଁ ସ୍ୱଧାନାଥ ବାବୁ ଥିଲେ ଅନେକ କବିତାର ସଂଶୋଧକ, ସମାଲୋଚକ ଏବଂ ସାର୍ଟିଫିକେଟ ଦାତା । ତାଙ୍କର ଅବସର ଥାଉ କି ନ ଥାଉ, ଏଥିପ୍ରତି ତାହାର ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ନବୋଦ୍ୟମୀ କବିମାନଙ୍କର ମନ ଭୁଲାଇବାକୁ କାମ ତୁଲାଇବାକୁ ଆଳସ୍ୟ ନଥିଲା । ସ୍ୱଧାନାଥବାବୁଙ୍କଠାରେ ଏହି ରଞ୍ଜକ ଗୁଣ ଥିବାହେତୁ ସେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇପାରିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଉତ୍କଳରେ ଅନେକ କବିଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଦେଖାଯାଏ । ତାଙ୍କ ଛଟା କବିତା ଲେଖିବାକୁ ଅଦ୍ୟାପି ଅନେକ କବି ଅଛନ୍ତି ।

କାଳ ରୁଚିର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପନ୍ୟାସ ଏବଂ ଭାବପ୍ରଧାନ ଓ ରହସ୍ୟପ୍ରଧାନ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାର ଯୁଗ ଆସିଛି । ଏ ଯୁଗରେ ସମୟର ମୂଲ୍ୟ ବଡ଼ ଅଧିକ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରେମ କାହାଣୀ ପଢ଼ିବାକୁ ଖଣ୍ଡେ ବଡ଼ କାବ୍ୟ ? ସେହି ପ୍ରେମ କାହାଣୀ ଶୁଣିବାକୁ ତିନି ଶତ ପୃଷ୍ଠାର ଉପନ୍ୟାସ ? ଅସମ୍ଭବ ! କବିତା ହେଲେ ଦଶ ପଦ— ଉପନ୍ୟାସ ହେଲେ ତିନି ପୃଷ୍ଠା । ଏତିକି ଯଥେଷ୍ଟ । ଏଣୁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଉପନ୍ୟାସ ଏବଂ ଭାବପ୍ରଧାନ କବିତାର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଅଛି । ଉକ୍ତ ଧରଣର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ମାସିକ-ପତ୍ରମାନେ 'କ୍ରମଶଃ' ରୀତିକୁ ବିସର୍ଜନ ଦେଲେଣି । ଆମ ଦେଶର ଲେଖକମାନେ ସେ ପଥର ପଥିକ ହେବେ, ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଣ ? ଏ ରୀତି ଅବଲମ୍ବନ କରିବାରେ ଜଣଙ୍କର ବା କୌଣସି ସମିତିର ବା ସମାଜର ଦୋଷ ନାହିଁ । ଏହା ଏ ଯୁଗର ସଭ୍ୟତାର ଗତି, ଧରଣ ।

ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳର 'ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତଙ୍କର ଲେଖାକୁ ଅନେକେ ବଙ୍ଗଭାଷା-ପ୍ରଭାବିତ ବୋଲି ହେୟ କରନ୍ତି । ହେୟ ନୁହେଁ ! ସମସ୍ତ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଛନ୍ଦର ପ୍ରଭାବ । ବଙ୍ଗ ଯେଉଁ ପଥର ପଥିକ ଉତ୍କଳ ସେହି ପଥର ପଥିକ — ଅଗପଛ ହୋଇପାରେ । ଇଉରୋପର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶର ପୁସ୍ତକ ଶିକ୍ଷିତଙ୍କ ହାତରେ ମଡ଼ୁଅଛି । ଏ ବର୍ଷ ଜଣେ ଋଷିଆ ଦେଶର ଔପନ୍ୟାସିକ ନୋବେଲ ପ୍ରାଇଜ୍ ପାଇଅଛନ୍ତି । ଏ ବର୍ଷ ଶେଷ ନ ହେଉଣୁ ତାଙ୍କର ପୁସ୍ତକର ଅନୁବାଦ ଶିକ୍ଷିତଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ିବ । ସେ ପୁସ୍ତକର ଛଟା, ଭାବ ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ ଓ ଅନୁକରଣଯୋଗ୍ୟ ହେଲେ ସାହିତ୍ୟିକ ନିଜ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଭାଷାକୁ ଉନ୍ନତ କରିବାକୁ, ପୁଷ୍ଟ କରିବାକୁ ସେ ଭାବଭଙ୍ଗୀର ଅନୁକରଣ କରିବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କଣ ? ଏହା ଉନ୍ନତିର, ପ୍ରଗତିର ପନ୍ଥା ଓ ପରିଚାୟକ ।

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ଆପଣା ଭାଷାରେ ନାହିଁ ତାହା ଅନ୍ୟ ଭାଷାରୁ ଆଣିବା ଦୋଷାବହ ନୁହେଁ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାର ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦକୁ ଆପଣା ଭାଷାରେ କଟମଟିଆ ଅଶ୍ରାବ୍ୟ ଅବୋଧ ଅନୁବାଦ କରିବାର କିଛିହିଁ ଲାଭ ନାହିଁ । ଅକ୍ସିଜେନକୁ ଅମ୍ଳଜାନ ଲେଖିବାର ମୁଁ ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହେଁ, ଯେହେତୁ ଉଭୟ ଶବ୍ଦ ବିନା ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ବୋଧଗମ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ବଙ୍ଗ ଦେଶର କେତେ ଜଣ ବଡ଼ ଲେଖକ, ଏ ଦେଶର ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଦୁଇ ଜଣ ଲେଖକ ନିଜ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବହୃତ ଶବ୍ଦକୁ ପାଠକର ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରାଇବାକୁ ବା ପାଠକକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ବନ୍ଧନୀ ମଧ୍ୟରେ ତାର ଇଂରାଜୀ ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ଲେଖନ୍ତି । ଏ ଗତି କାହିଁକି ? ଲେଖକଙ୍କର ନିଶ୍ଚୟ ଧାରଣା ଥିବ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ଅର୍ଥ ଓ ଭାବ ଠିକ୍ ଇଂରାଜୀ ଶବ୍ଦପରି ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ନପାରେ । ଏହା ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କଣ ହୋଇପାରେ ? ଏହି ବିବେଚନାରେ କେହି ଯେବେ ଗୋଟାଏ ଯୋଡ଼ାଏ ଶବ୍ଦ ଅନ୍ୟ ଭାଷାରୁ ଆଣି ସ୍ୱରଚିତ ପୁସ୍ତକାଦିରେ ବ୍ୟବହାର କରିଥାଏ, ସେଥିନିମନ୍ତେ ଲେଖକଙ୍କୁ ଘୃଣା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏହା ଲେଖକର ସଦିଚ୍ଛା ହୋଇପାରେ, ଦୁଷ୍କାମି ନୁହେଁ ଏବଂ ଏତଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ନାରଖାର ହେବ ବୋଲି ଭାବିବା ଦୁର୍ବଳତାର ପରିଚାୟକ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଏତେ ହୀନବୀର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ ଯେ, ତାକୁ ଅନ୍ୟ ଭାଷା ନାଶ କରି ପାରିବ । ବଙ୍ଗାଳୀମାନଙ୍କର ବୋଧହୁଏ ସେପରି ଅସଦିଚ୍ଛା କେବେ ନ ଥିଲା । ତାହାଥିଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଭାଷାରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖି ପାରନ୍ତେ । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଶୈଶବାବସ୍ଥାରେ ଯେତେବେଳେ ବଙ୍ଗ ଭାଷାର ଅନୂଦିତ ପୁସ୍ତକର ମୁଖାପେକ୍ଷୀ ହୋଇଥିଲା, ସେତେବେଳେ ଯେବେ ବଙ୍ଗାଳୀମାନେ ଓଡ଼ିଆକୁ ନଷ୍ଟ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରି ନାହାନ୍ତି ଓ କରିପାରି ନାହାନ୍ତି, ଆଜି ସେ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ କାହିଁକି ବା ଚେଷ୍ଟା କଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟତାର ଆଶା କରିବେ କାହିଁକି ? ଏ ଧାରଣା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭ୍ରାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଅନ୍ୟ ଦେଶବାସୀ ଓଡ଼ିଆ ପୁସ୍ତକ ଲେଖିଲେ ଓଡ଼ିଶାର କ୍ଷତି କି ଲାଭ ? ଲାଭ । ତାଦୃଶ ଲେଖକଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦେବା ଉଚିତ । ସେମାନଙ୍କ ଲେଖାରେ ନିଜ ଭାଷାର ଅର୍ଥ ବା ପ୍ରାଦେଶିକ ଶବ୍ଦ ଗୋଟାଏ ଯୋଡ଼ାଏ ରହିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏଥିନିମନ୍ତେ ସେମାନଙ୍କୁ ଘୃଣା ନକରି ଧିକ୍କାର ନ ଦେଇ ବରଂ ସେମାନଙ୍କର

ଉତ୍ସାହ ବର୍ଦ୍ଧନ କରିବା ଉଚିତ । ଲୋକସଂଖ୍ୟା ଓ ପାଠକସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ନାମାନ୍ତର ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତି । କେବଳ ଲେଖାଟା ଦେଶହିତକର ଓ ମାର୍ଜିତ ରୁଚିର ହେବା ଉଚିତ ।

ଆଜିକାଲି ନାଟକ ଓ ଉପନ୍ୟାସର ଯୁଗ । ଏ ହେତୁରୁ ଉପନ୍ୟାସ ବିଶେଷତଃ ସାମାଜିକ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖାର ଉନ୍ନତ ମାର୍ଗରେ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଟାଣିବା ସମସ୍ତ ଲେଖକଙ୍କର ଇଚ୍ଛା । ଆମ ଦେଶରେ ଏ ଚେଷ୍ଟା ଲାଗିଛି । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାପାଖାନାରୁ ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡେ ଭଲ ଉପନ୍ୟାସ ବାହାରୁଅଛି । ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ଆବିର୍ଭାବ ବୋଧହୁଏ ପ୍ରଧାନତଃ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ । ମାତ୍ର କି ହେତୁରୁ କେଜାଣି ସମିତି ପ୍ରତି ଅନେକଙ୍କର ବିଷ ଦୃଷ୍ଟି । ଅନେକଙ୍କୁ ସବୁଜ ଶବ୍ଦଟା କର୍ଣ୍ଣପ୍ରିୟ ଓ ମୁଖରୋଚକ ନୁହେଁ । ଅନେକେ କହନ୍ତି, ଏହା ବଙ୍ଗଳା ଶବ୍ଦ । ମାତ୍ର ସବୁଜ ବଙ୍ଗ ନୁହେଁ, ପାରସିକ ଶବ୍ଦ – ଅତି କୋମଳ ମଧୁର ଶ୍ରୁତିପ୍ରିୟ । ବର୍ଣ୍ଣଟା ନେତ୍ର ପ୍ରୀତିକର । ବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସବୁଜ ରାଜା । ସବୁଜ ଶବ୍ଦ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଆଜିଯାଏ ଆସି ନଥିଲା, ଏହା ଅନୁତାପର କଥା । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ପାରସିକ ଶବ୍ଦ ତାଙ୍କର ଗୀତରେ ବ୍ୟବହାର କଲେ ସେଥିନିମନ୍ତେ କେହି ଉଚ୍ଚବାଚ କରିନାହାନ୍ତି । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଚତୁର୍ଥ ଦଶକରେ ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସବୁଜ ତୁଲ୍ୟ ଅମୂଲ୍ୟ ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ ଲାଭ କଲା ବୋଲି ଆକ୍ଷେପ କରିବା ଦୁଃଖର ବିଷୟ ନୁହେଁ କି ? କଟକରୁ ଫେରି ସବୁଜ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଓ ଉପହୃତ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ପୁସ୍ତକ ପାଠ କଲି । ମୁକ୍ତିପଥେ, ମୁକ୍ତାଗଡ଼ର କ୍ଷୁଧା, ଅମରଚିତା, ସୌମ୍ୟା, ବାସନ୍ତୀ, ଧାମରା ପ୍ରଭୃତିର ମୁଦ୍ରଣ ଯେକୌଣସି ସାହିତ୍ୟର ଗୌରବ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇପାରେ । ବାସନ୍ତୀ ନଅ ଜଣ ଲେଖକ ଲେଖିକାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ । ନଅ ଜଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ଉପନ୍ୟାସର ବିଷୟ ଓ ବିଧାର ସମନ୍ୱୟ ଓ ସାମ୍ୟରକ୍ଷା କମ୍ ବାହାଦୁରୀ ନୁହେ । ଏହା ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଉପନ୍ୟାସ ।

ଏଣୁ ତେଣୁ ଗୁଡ଼ିକଥା ଲେଖିଲି । ଏହା ପାଠକରି କେତେକଙ୍କ ମନ ସରସ କେତେଙ୍କ ମନ ବିରସ ହେବାର କଥା । କାହାରି ମନରେ ଦୁଃଖ ଦେବା ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ । କେବଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ଉପରେ ମୋର ଅଭିଯୋଗ । ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ଅଛି – ଜୀବିତ ଅଛି; ମାତ୍ର ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ତାହା କରୁନାହିଁ । ବଙ୍ଗଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟଧାରା ଦେଖିଲେ ଏବଂ ଆମ ସାହିତ୍ୟ ସହିତ ସେମାନଙ୍କୁ ତୁଳନା କଲେ ଲଜ୍ଜିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ମନୋମାଳିନ୍ୟ ହିଁ ଏଥିର ମୂଳ । କୌଣସି ଦେଶରେ କୌଣସି କାଳରେ ସଂଘ ବ୍ୟତିରେକେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ହୁଏନାହିଁ । ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଯେବେ "ବାର ଓଡ଼ିଆ ତେର ଚୂଲ୍ହା" ପଦ୍ଧତି ବର୍ଜନ କରିବା, ତେବେ ଏ ଯୁଗରେ ଏ ଜାତିର ସରମ ଥୋଇବାର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ମୁଁ ଆଶା କରେଁ ଓ ଅନୁରୋଧ କରେଁ, କର୍ତ୍ତାମାନେ କାର୍ଯ୍ୟତତ୍ପର ହୋଇ ସମାଜର ମୁଖୋଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିବେ ।

ଗୋଟିଏ କଥା ଅଛି କବିତା, ବନିତା ଓ ଲତା ବିନା ଆଶ୍ରୟରେ ବଢ଼ିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି ଉପଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରି ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ଯୁଗରେ କବିମାନେ ଆତ୍ମବିକ୍ରୟ କରିବାକୁ ଲଜ୍ଜାବୋଧ କଲେ ନାହିଁ । ରାଜାମାନଙ୍କର ବିନୋଦ ନିମନ୍ତେ ଅଶ୍ଳୀଳ କାବ୍ୟ ନାଟକର ଜନ୍ମ ଦିଅାଗଲେ । ଏଥିର ଉଦାହରଣ ବିରଳ ନୁହେଁ । କି ସାହିତ୍ୟିକ, କି ରାଜନୈତିକ, କି ସାମାଜିକ ଅବନତିର ମୂଳ କାରଣ, ବିଦ୍ୱାନ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ-ମାନଙ୍କର ଆତ୍ମବିକ୍ରୟ । ଅଦ୍ୟାପି ଏ ସତ୍ୟ ତିରୋହିତ ହୋଇନାହିଁ । ସେ ଯୁଗରେ ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ର ନଥିଲା ବା ପତ୍ରିକା ସମ୍ପାଦନ ହେଉ ନଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମସ୍ତେ ପତ୍ରିକାର ମୁଖାପେକ୍ଷୀ । ସର୍ବସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷିତମାନେ ପତ୍ରିକା ପାଠ ଦ୍ୱାରା ନିଜ ନିଜ ମତ ଗଠନ କରନ୍ତି । ଏଣୁ ସମ୍ପାଦକମାନେ ନିରପେକ୍ଷ ନୋହିଲେ ଦେଶର ସମୂହ ଅନିଷ୍ଟ । ସମ୍ପାଦକମାନଙ୍କର ଆତ୍ମବିକ୍ରୟ ଦ୍ୱାରା ସର୍ବସାଧାରଣରେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା ଘଟିବାକୁ ହେବ । ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଓ ମାସିକପତ୍ର

ଜନଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଶସ୍ତ ପନ୍ଥା । ସମ୍ପାଦକମାନେ ଜଟିଳ କୁଟିଳ ହେଲେ ପନ୍ଥା ଭଲ ଭାବରେ ଦୃଶ୍ୟ ହେବନାହିଁ— ସମସ୍ତେ ଭ୍ରାନ୍ତ ହେବେ । ଯେଉଁମାନେ ଏତାଦୃଶ ଦାୟିତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟଭାର ମୁଣ୍ଡରେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଦାୟିତ୍ୱ ସେମାନେ ଆମ ଅପେକ୍ଷା ବେଶି ଜାଣନ୍ତି ଓ ବୁଝନ୍ତି । ତଥାପି ଜଣେ ଜଣେ ଆଗକୁହା ଥାଆନ୍ତି ଏବଂ ସମସ୍ତ ସମୟରେ ଅଗକୁହାଙ୍କ ଭିତରେ ସାମିଲ କରିଯାଉ, ମୋର ସେଥିରେ ଦୁଃଖ ନାହିଁ । କେବଳ ଉପସଂହାରରେ ନିତାନ୍ତ କେତୋଟି କଥା ଦୟାପୂର୍ବକ ଘେନା ହେଉ :—

ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ବୃଦ୍ଧି ମାନସରେ କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହକଗଣ ବଦ୍ଧପରିକର ହେଉନ୍ତୁ; ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।

କୌଣସି ସାହିତ୍ୟିକ ସମିତି ବା ଦଳ ସମାଜର ବିପକ୍ଷ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସମାଜ ଗୃହ ସମସ୍ତଙ୍କର ମିଳନ ସ୍ଥଳ ହେଉ ଏବଂ ତର୍କ ବିତର୍କ ଓ ଭାବବିନିମୟ ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତଙ୍କ ମନରେ ଭ୍ରାନ୍ତି ଦୂର ହେଉ ।

ପ୍ରାଚୀନ ପୁସ୍ତକ ମୁଦ୍ରଣ ଭିନ୍ନ ଆଧୁନିକ ଲେଖାରେ ଯେପରି ଅଶ୍ଳୀଳ ଓ କଦର୍ଯ୍ୟ ଭାବର ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦିଆ ନ ଯାଉ ।

ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୁବକମାନଙ୍କର ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ହେଉ । ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ଚରମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉ—ଦେଶର ଅନିଷ୍ଟମୂଳକ ଯାବତୀୟ କୁସଂସ୍କାର (ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଓ ସାମାଜିକ)ର ଉଚ୍ଛେଦ ସାଧନ କରିବାକୁ । *

* ୧୯୩୩ ସାଲର ମାସିକ ପତ୍ରିକା 'ସହକାର'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଅଭିଭାଷଣ *

ପ୍ରିୟ ସାହିତ୍ୟସେବୀ ଭାଇ ଓ ଭଉଣୀମାନେ,

ଦିନେ କଟକରେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ସହୃଦୟ ସଭ୍ୟଗଣ ମୋତେ ସଭାପତି ପଦରେ ନିର୍ବାଚନ କରି ସମ୍ମାନିତ କରିଥିଲେ । ଆପଣମାନେ ଆଜି ରାମରାଜ୍ୟରେ ନବପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଶିଶୁ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ପ୍ରଥମ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନର ପ୍ରଥମ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ କରିବାକୁ ମୋତେ ନିର୍ବାଚନ କରି ତତୋଽଧିକ ସମ୍ମାନିତ କରିଅଛନ୍ତି । ଏକ ସମୟରେ ଆମ୍ଭେମାନେ କହୁଥିଲୁଁ "ଉତ୍କଳେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଃ", ସେହି ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ଦର୍ଶନ ନିମନ୍ତେ ମୋର ବଳବତୀ ଇଚ୍ଛା ଥିଲା । ମାତ୍ର ସେ ସୁଯୋଗ କେବେ ପାଇ ନଥିଲି । ଆପଣମାନଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହରୁ ଆଜି ମୋର ଚିରପୋଷିତ ବାସନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।

ଆପଣମାନଙ୍କର ଶିଶୁ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ଭଞ୍ଜଭୂମିରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଭଞ୍ଜ ଶିର କର୍ଣ୍ଣ ପଟ୍ଟିରେ ଅଯାତ କଳଙ୍କିନୀ ହୃଦୟ-ରାଜ୍ୟରେ କବି ମୌଳିମଣି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ସ୍ମୃତି ଆବର୍ଭୂତ ହୁଏ । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସହିତ ଭଞ୍ଜ ଶିରର ଅଚ୍ଛେଦ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ । ଏହି ଶିଶୁ ଅନୁଷ୍ଠାନ କ୍ରମେ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସହିତ ଏହି ଭଞ୍ଜ ଶିରର ସମ୍ବନ୍ଧ ଚିରକାଳ ଅଚ୍ଛେଦ୍ୟ ରହିବ । ଏ ଆଶା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଦୁରାଶା ନୁହେଁ । ଭଞ୍ଜ ଭୂମିର ପ୍ରଥମ ସାହିତ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ମୋ ପରି ବ୍ୟକ୍ତି ମଙ୍ଗଳାଚରଣ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇବା କି କମ୍ ଗୌରବର ବିଷୟ ? ଆପଣମାନଙ୍କର ସୌଜନ୍ୟରୁ କେବଳ ମୋର ଏ ସମ୍ମାନ ଲାଭ, ଏଣୁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ମୋର ଆନ୍ତରିକ ଧନ୍ୟବାଦ ।

ଆପଣମାନେ ସମ୍ମାନ ଦେଇଛନ୍ତି ସତ; ମାତ୍ର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମସ୍ତକରେ ମୋର ଗୋଟାଏ ଗୁରୁଭାର ମଧ୍ୟ ଲଦି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ବୃଦ୍ଧର ଏ ଗୁରୁଭାର ବହନ କରିବା ଶକ୍ତି ଅଛି କି ନା, ତାହା ଆପଣମାନେ ବିଚାର କରିଅଛନ୍ତି କି ? ନାହିଁ । କେବଳ ଫଳରେ ଦେଖାଯିବ ଏହି ନୀତି ପନ୍ଥା ଅନୁସରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଈସପ୍‌ଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଗଳ୍ପ ଅଛି – ଜଣେ ବୃଦ୍ଧ କାଷ୍ଠଭାର ଓହ୍ଲାଇ ରଖିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ଯମଦେବତାଙ୍କୁ ଡାକିଲା । ଯମଦେବତା ତାକୁ ଇହଧାମରୁ ନେଲେ ନାହିଁ । ବରଂ ଦୟାପରବଶ ହୋଇ ତାର କାଷ୍ଠ ବୋଝ ଓହ୍ଲାଇ ଦେଲେ । ମୁଁ କିନ୍ତୁ ମୋ ମୁଣ୍ଡର ଭାର ଓହ୍ଲାଇବା ନିମନ୍ତେ ଯମଦେବତାଙ୍କୁ ଡାକିବାକୁ ଯାଉନାହିଁ । ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଆଗରୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛି । ମୁଁ ଭାରାକ୍ରାନ୍ତ ହେଲେ ଆପଣମାନେ ହିଁ ମତେ ମୁକ୍ତଦେବେ ।

---

* ବାରିପଦା ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ପ୍ରଥମ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନରେ ସଭାପତିଙ୍କ ଅଭିଭାଷଣ ।

ରସପରିପୂରିତ ସୁରୁଚିପୂର୍ଣ୍ଣ ଲେଖାହିଁ କେବଳ ସାହିତ୍ୟ ରସିକମାନଙ୍କର ମନକୁ ମୋହିତ କରିପାରେ । ସେପରି ସମ୍ଭାର ମୋଠାରେ କାହିଁ ? ଆଦିରସ ପ୍ରତି ବିତୃଷ୍ଣା, ବୀର, ଭୟାନକ ଓ ରୌଦ୍ରରସ ପ୍ରତି ଭୟ, ଅଦ୍ଭୁତରେ ଅବିଶ୍ୱାସ, ବୀଭତ୍ସରେ ଘୃଣା, ହାସ୍ୟରସରେ ଲଜ୍ଜା – ବାକି କେବଳ ଶାନ୍ତ, କରୁଣ ଓ ବାତ୍ସଲ୍ୟ ରସ ଯେଉଁ ଯୁବକ ମନକୁ ପରିତୃପ୍ତ କରିପାରିବ କି ? ବାତ୍ସଲ୍ୟରସରେ ବାଳକ ବାଳିକାମାନେ କେବଳ ଆହ୍ଲାଦିତ ହୁଅନ୍ତି । ଶାନ୍ତିରସର ଭକ୍ତ କେବଳ ଗୃହତ୍ୟାଗୀ ଯୋଗୀ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ । କରୁଣରସ କେବଳ ପ୍ରୌଢ଼ା ଓ ବୃଦ୍ଧାମାନଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ । ତେବେ ଉପସ୍ଥିତ ସାହିତ୍ୟ-ରସିକ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ମୁଁ କି ଦେଇ ପରିତୋଷ କରି ପାରିବି ? ଏ ଅରସିକର ଆଶା ଭରସା ସହୃଦୟ ନିର୍ବାଚକ ସଭ୍ୟଗଣ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରକୃତର ଅନୁସରଣ କରାଯାଉ ।

ସାହିତ୍ୟାଲୋଚନା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଶବ୍ଦ, ରସ, ଭାଷା ଓ ବାକ୍ୟର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ । ଶବ୍ଦକୁ ମନୁଷ୍ୟ, ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ, କୀଟ ପତଙ୍ଗ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି ଓ ବୁଝନ୍ତି । ରସ ମଧ୍ୟ ଏମାନଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ । ରସ ଜ୍ଞାନ ଜୀବର ସହଜନ୍ମା । ଶବ୍ଦ ଅଭ୍ୟାସ ଓ ଶିକ୍ଷାପ୍ରସୂତ ବିଶେଷତଃ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର । ପଶୁପକ୍ଷୀ ପ୍ରଭୃତି ଆଦିରସର ହାବଭାବ ଉତ୍ତମରୂପେ ଉପଲବ୍ଧି କରିପାରନ୍ତି । ବୀର, ରୌଦ୍ର, ଭୟାନକ ରସକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ବୁଝି ପାରନ୍ତି । ବାତ୍ସଲ୍ୟରସ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ସେମାନଙ୍କଠାରେ ଦେଖାପଡ଼େ । କରୁଣରସର ସେମାନେ ଅନୁଭବୀ, ମାତ୍ର ତାହା ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାର ପଟୁତା ସେମାନଙ୍କର ନାହିଁ । ହାସ୍ୟରସ ସେମାନେ କେତେଦୂର ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ଆଦର୍ଶରେ ତାହା ଜାଣିବାକୁ ଆଶା କରିବା ବିଡ଼ମ୍ବନା ମାତ୍ର । ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କର ଶବ୍ଦ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶ୍ରବଣଗୋଚର ହୁଏ । ଏହି ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ଆପଣା-ଜାତୀୟ ଜୀବକୁ ଭୟର, ପ୍ରେମର, ଆହ୍ୱାନ ପଳାୟନର ସୂଚନା ଦିଅନ୍ତି । ଯାହା ବୁଝାଇବାକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଏ, ତାହା ଯେବେ ଭାଷା ତେବେ ପଶୁମାନେ ଆପଣା ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ନିଜର ପ୍ରୟୋଜନ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି, ତାହା ମଧ୍ୟ ଭାଷା । ତାହା ପଶୁ ଭାଷା । ପଶୁମାନେ ରସଜ୍ଞ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଭାଷା ମଧ୍ୟ ଅଛି ପ୍ରୟୋଜନ ଅନୁସାରେ । ଭୂ ପୃଷ୍ଠରେ ଅଦ୍ୟାପି ଏପରି ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଶବ୍ଦ ସଂଖ୍ୟା ଦଶରୁ ଅଧିକ ନୁହେଁ । ଯେବେ ମାନବ ଆଖ୍ୟାଧାରୀ ଗୋଟିଏ ଜାତିର ଶବ୍ଦକୋଷ ମାତ୍ର ଦଶରୁ ଅନଧିକ ଏବଂ ଏହା ଯେଉଁ ସେମାନଙ୍କର ସମାଜ ଚଳିବାର୍ଥ ତେବେ ପଶୁ ବିଶେଷର ବ୍ୟବହୃତ ଚାରି ଛଅ ପ୍ରକାର ଶବ୍ଦ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରୟୋଜନ ନିମନ୍ତେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ବୋଲିବା ଅସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ପଶୁର ରସଜ୍ଞାନ ଓ ଭାଷାଜ୍ଞାନ ଅଛି ମାତ୍ର ବାକ୍ୟଜ୍ଞାନ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ସେମାନେ ଅଦ୍ୟାବୁଦ୍ଧି ସ୍ଖଳିତ । ଜ୍ଞାନ ହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ବିଶେଷତ୍ୱ । ସ୍ମରଣ ଶକ୍ତି ବଳରେ ମନୁଷ୍ୟ ଶବ୍ଦ ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି କରିଅଛି । ବାକ୍ୟରଚନା କରିଅଛି । ଏହି ରୂପେ ତାର ସାହିତ୍ୟର କ୍ରମବିକାଶ ଘଟିଅଛି । ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ପ୍ରମୁଖ ପଣ୍ଡିତଗଣ କହିବେ ଯେ ବେଦ ଈଶ୍ୱର ନିଃଶ୍ୱସିତ, ସଂସ୍କୃତ ଆଦିଭାଷା, ପୃଥିବୀରେ ଅନ୍ୟ ଯେତେ ଭାଷା ସଂସ୍କୃତର ଅପଭ୍ରଂଶ ମାତ୍ର । ଏକଥା ଆଜି-କାଲି ସ୍କୁଲ ଛାତ୍ରମାନେ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ରାଜି ନୁହନ୍ତି । ବାଇବେଲ ବିଶ୍ୱାସୀ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ପାଦ୍ରୀ, ଯେଉଁ-ମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ପୃଥିବୀ ମାତ୍ର ପାଞ୍ଚହଜାର ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭୁକୃତ ନିର୍ମିତ, ସେମାନେ ଭାଷାର ଉତ୍ପତ୍ତି ଏହି ପରିମିତ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ସମସ୍ତ ଭାଷା ଆଦି ବାଇବେଲ ଭାଷାର ଅପଭ୍ରଂଶ ବୋଲି କହିବାର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଣ ? ମାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର କ୍ରମୋନ୍ନତି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭାଷାର କ୍ରମୋନ୍ନତି, ଏହା କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।

ଆମ ଭାରତବର୍ଷର ଆଦି ଭାଷା ଋଗ୍‌ବେଦର ଭାଷା ବୋଲି ଅନେକେ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି, ମାତ୍ର ଏହା ସତ୍ୟ କି ? ଅନ୍ୟ ତୁଳନା ତେଣେ ଥାଉ କେବଳ ଋଗ୍‌ବେଦର କେତେକ ମନ୍ତ୍ରର ଭାଷା ସଙ୍ଗେ ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଭାଷା

ତୁଳନା କଲେ ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଭାଷା ତଦପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ ବୋଲି ସନ୍ଦେହ ଜାତ କରାଇବ । ତାହାଛଡ଼ା ବୈଦିକ ଜାତି ଯେଉଁ ଜାତିଠାରୁ ଜନ୍ମ, ସେମାନଙ୍କର ନାମ ବ୍ରାତ୍ୟାବ୍ରାତ୍ୟ; ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁମାନେ ବୈଦିକ ସଂସ୍କାର ଗ୍ରହଣ କଲେ ସେମାନେ ଦ୍ୱିଜ ଆଖ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଯେଉଁମାନେ ଏ ସଂସ୍କାର ଗ୍ରହଣର ପକ୍ଷପାତୀ ହେଲେ ନାହିଁ, ସେମାନେ ବ୍ରାତ୍ୟ ହୋଇ ରହିଲେ । ବ୍ରାତ୍ୟମାନଙ୍କର ଭାଷା ଯେ ଅଶୁଦ୍ଧ ଓ ସହଜ ବୋଧଗମ୍ୟ ନଥିଲା ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟାକ୍ଷରରେ 'କୌଶିତକୀ ତାଣ୍ଡ୍ୟ ମହାବ୍ରାହ୍ମଣ'ରେ କଥିତ ହୋଇଅଛି । ସୁତରାଂ ସେହି ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ହିଁ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି ଯେ ଋଗ୍ବେଦ କଥିତ ଜାତି ଓ ଭାଷା ଭିନ୍ନ ବିଶାଳ ଭାରତରେ ଅନ୍ୟ ଜାତି ଓ ଅନ୍ୟ ଭାଷା ଥିଲା । ତଥାପି ବି ଲୋକେ କହିବେ ଯେ ବେଦ ହିଁ ସମସ୍ତ ଭାଷାର ଜନକ । ବହୁକାଳ ଯାଏ ଆଗନ୍ତୁକ ହୋଇ ଆର୍ଯ୍ୟସ୍ରୋତ ଭାରତକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଆସିଥିଲା । କାଳଭେଦ, ଦେଶଭେଦ ଜଳବାୟୁର ଭେଦ ଯେ ଭାଷାର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥାଏ, ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର କରିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ତାହାଛଡ଼ା ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ବେଦ ଭାଷା ସଙ୍ଗେ ଅପଭ୍ରଂଶ ଏବଂ ତତ୍କାଳୀନ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷା ଯେ ନଥିଲା ଏହା ବା କିଏ କହିପାରେ ?

ବୈଦିକ ଯୁଗରୁ ବୈୟାକରଣମାନେ ଭାଷାର ପରିମାର୍ଜନାରେ ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପାଣିନିଙ୍କ ଜନ୍ମର ଦୁଇ ଏକ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ । କିନ୍ତୁ ପାଣିନି ସୂତ୍ର ରଚନା କରି ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ସାମ୍ୟ ରକ୍ଷା କଲେ । ତଦବଧି ପାଣିନିଦ୍ୱାରା ନିୟମବଦ୍ଧ ପରିଷ୍କୃତ ଭାଷାର ନାମ ସଂସ୍କୃତ ହେଲା । ଏହି ନିୟମ ବଳରେ ଅସଂଖ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । 'ସଂସ୍କୃତର ଅପଭ୍ରଂଶ ପ୍ରାକୃତ ବୋଲିବା ଅପେକ୍ଷା ବୈଦିକ ଭାଷା ଓ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରୁ ପରିଷ୍କୃତ ଭାଷାର ନାମ ସଂସ୍କୃତ ବୋଲିବା ସମୀଚୀନ । ତା' ନୋହିଥିଲେ ଭାଷାର ନାମ ସଂସ୍କୃତ ହେବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କଣ ?

ସଂସ୍କୃତ ଏକ ସମୟରେ ଏ ଦେଶର ସାର୍ବଜନୀନ ଭାଷା ଥିଲା କି ? ପଣ୍ଡିତମାନେ ଥିଲା ବୋଲି ମତ ଦିଅନ୍ତି । ମାତ୍ର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଅଳ୍ପ ବୁଦ୍ଧିରେ ତାହା ସତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଉ ନାହିଁ । ଏହା ଉଚ୍ଚ ବଂଶଜ ଓ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷିତମାନଙ୍କର ଭାଷା—ଯେମନ୍ତ ଅଧୁନା ଇଂରାଜୀ, ଭାରତବାସୀ ଉଚ୍ଚ ଜାତି ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷିତଙ୍କ ଭାଷା ଅଟେ । ଅନେକେ କହି ପାରନ୍ତି ତେବେ ଏ ଦେଶରେ ଏତେ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଚାର ହେଲା କିପରି ? ଏଥିର ସହଜ ଉତ୍ତର ଏହି ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତବର୍ଷରେ ଏତେ ପରିମାର୍ଜିତ ଭାଷା ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷିତମାନେ ଏବଂ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନେ କେବଳ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ପୁସ୍ତକ ଲେଖୁଅଛନ୍ତି ଓ ପୁସ୍ତକ ଲେଖିବାକୁ ଉତ୍ସାହ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧ ଯୁଗରେ ଯେବେ ସଂସ୍କୃତ ଦେଶଭାଷା ହୋଇଥାନ୍ତା ଓ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ ଥାଆନ୍ତା ତାହାହେଲେ ବୁଦ୍ଧଦେବ ତାଙ୍କର ଉପଦେଶାବଳୀ ପ୍ରାକୃତରେ ପ୍ରଚାର କରି ନ ଥାନ୍ତେ କିମ୍ବା ଅଶୋକ ତାଙ୍କର ଅନୁଶାସନମାନ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଲେଖାଇ ନଥାନ୍ତେ । ଅଶୋକଙ୍କ ଉତ୍ତାରୁ ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ବଢ଼ିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସଂସ୍କୃତ ଚର୍ଚ୍ଚା ବଢ଼ିଲା ଏହି କାଳରେ ଏବଂ ପରେ ବହୁତ ପୁରାଣ ଉପପୁରାଣ ଲିଖିତ ହେଲା । ରାଜାମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଦାନପତ୍ର ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତରେ ରଚନା କରାଇଲେ ।

ସଂସ୍କୃତ ନାଟକମାନଙ୍କରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ମୁଖରେ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷା ପ୍ରକାଶ କରାଇବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କି ଏହା ବୁଝାଏ ଯେ ସଂସ୍କୃତ କେବଳ ସତ୍ ବଂଶଜ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷିତଙ୍କ କଥିତ ଭାଷା ? 'କର୍ପୂରମଞ୍ଜରୀ'ର ସୂତ୍ରଧାର ତାର ପରିହାସଙ୍କୁ ପଚାରିଲା । କବିମାନେ ସଂସ୍କୃତ ତ୍ୟାଗ କରି ପ୍ରାକୃତରେ ରଚନା କଲେ କାହିଁକି ? ପରିହାସ କହିଲା :—

ପୁରୁଷା ସକ୍କ୍ଅବନ୍ଧା ପାଉ ଅବନ୍ଧୋଭି ହୋଇ ସୁରମାରେ
ପୁରୁଷ ମହିଳାନାଂ ଦେତଅମ୍ ଇହାନ୍ତରଂ ତେତଅମ୍ ଇମାନମ୍ ।

ସଂସ୍କୃତ ବନ୍ଧ ପୁରୁଷ ବା କଠିଣ, ପ୍ରାକୃତ ବନ୍ଧ ସୁକୁମାର ବା କୋମଳ ଅଟେ । ପୁରୁଷ ସ୍ତ୍ରୀ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତର ବା ବ୍ୟବଧାନ ଯେତକ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ (ସଂସ୍କୃତ ଓ ପ୍ରାକୃତ) ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବଧାନ ସେତକ ।

ଉପରୋକ୍ତ କେତୋଟି ପଂକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ ସଂସ୍କୃତ କୌଣସି ସମୟରେ ଭାରତର ସର୍ବସାଧାରଣ ଭାଷା ବା Lingua franca ନଥିଲା । ଅଧିକନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ସମସ୍ତ ଭାରତୀୟ ଭାଷାର ଜନନୀ ବୋଲିବା ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଧାତ୍ରୀ ଓ ପୋଷଣକର୍ତ୍ତ୍ରୀ; ମାତ୍ର ଜନନୀ ନୁହେଁ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଏ ଦେଶର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ମୁଖରେ କମାକାର ରୂପେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଥିଲା ତାହା କହି ହେବ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଏହା ଯେ ଥିଲା ତହିଁରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ଏବଂ ସେହି ଭାଷା ସହିତ ଅର୍ଦ୍ଧମାଗଧୀ ଏବଂ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ ଭାଷା ମିଶି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଉତ୍ପତ୍ତି । ପରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାକୁ ନିଜର ପୋଷଣକର୍ତ୍ତ୍ରୀ ରୂପେ ପାଇ ତାହାର ଅସାଧାରଣ ଉନ୍ନତି ସାଧିତ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପାଲି ଭାଷାର ପ୍ରତିପତ୍ତି ମଧ୍ୟ ଯେ ଅତ୍ୟଧିକ ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ଉପରୋକ୍ତ ପାଞ୍ଚଗୋଟି ଭାଷାର ସଂମିଶ୍ରଣରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ମାତୃଭାଷାର ସୃଷ୍ଟି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏହି ଭାଷା ଭାରତର ଯେ କୌଣସି ଭାଷାର ସମକକ୍ଷ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଅନୁମାନ ହୁଏ ପୂର୍ବେ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପଦ୍ୟରେ ଭାବ ବ୍ୟକ୍ତକରିବା ସହଜ ସାଧ୍ୟ ଥିଲା । ଏଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥାଦି ବହୁଳ ଭାବରେ ପଦ୍ୟରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ । ବେଦ ପଦ୍ୟମୟ । ଅବଶ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ସୂତ୍ରମାନ ଗଦ୍ୟରେ ଲିଖିତ, ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ପଦ୍ୟପାଠ ପ୍ରଣାଳୀରେ ପଢ଼ାଯାଏ । ସ୍ମୃତି, ପୁରାଣ ପଦ୍ୟରେ ଲିଖିତ । ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ତଦ୍ରୂପ । ନାଟକମାନଙ୍କର ଗଦ୍ୟାଂଶ ଅତି ଅଳ୍ପ । ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ସଂସ୍କୃତ ପଦ୍ୟବହୁଳ । ତଦନୁକରଣରେ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାମାନ ମଧ୍ୟ ପଦ୍ୟବହୁଳ । କେବଳ ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥନଚୟ ପାଲି ଗଦ୍ୟରେ ଲିଖିତ । ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏହି ରଚନାସମୂହ ସରଳ 'ସୁପାଠ୍ୟ କରାଯାଇଥିଲା । ଓଜସ୍ୱୀ ଓ ଆଡ଼ମ୍ବରପୂର୍ଣ୍ଣ ରଚନାରେ ସଂସ୍କୃତର ପ୍ରଶସ୍ତି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ କବିମାନେ ମଧ୍ୟ ଗତାନୁଗତିକ ସେହି ପନ୍ଥାର ପଥିକ ହେଲେ ।

ଆଳଙ୍କାରିକମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଲେଖାକୁ ତିନି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କଲେ, ଯଥା : ପ୍ରଭୁସମ୍ମିତ, ସୁହୃତ୍ସମ୍ମିତ ଏବଂ କାନ୍ତାସମ୍ମିତ । ପ୍ରଭୁସମ୍ମିତ ବେଦ, ସୁହୃତ୍ସମ୍ମିତ ପୁରାଣାଦି ଏବଂ କାନ୍ତାସମ୍ମିତ କାବ୍ୟାଦି । ଏହି ତିନି ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥାଦି ମନୁଷ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହ ପକ୍ଷରେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ତଥାପି ପ୍ରାଚୀନମାନେ ଏହି ବିଶ୍ୱାସର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଅସଂଖ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏମାନଙ୍କର ଧର୍ମମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଟେ ଅଢ଼େଙ୍କ, କ୍ରୀଡ଼ାମୂଳକ ପୁସ୍ତକ ଅସଂଖ୍ୟ; ମାତ୍ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥର ପରିମାଣ ନଗଣ୍ୟ । ଅସଂଖ୍ୟ ରାଜା ଯାଗଯଜ୍ଞ କରି ସ୍ୱର୍ଗରେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସମକକ୍ଷ ହେଲେ । ଅସଂଖ୍ୟ ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ବୈକୁଣ୍ଠବାସୀ ହେଲେ । ଭାରତବାସୀ କ୍ରୀଡ଼ା-କୌତୁକରେ ଦିନ କଟାଇଲେ । କାବ୍ୟରସ ଆସ୍ୱାଦନ କରି ସୁଖୀ ହେଲେ । ମାତ୍ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥାଭାବରୁ ଜୀବନସଂଗ୍ରାମରେ ପୃଥିବୀର କୌଣସି ଉନ୍ନତ ଜାତିର ସମକକ୍ଷ ହୋଇପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ ସାହିତ୍ୟର ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିପତ୍ତି । ସାହିତ୍ୟ ଜାତିର ଜୀବନ ଗଠନରେ ସହାୟତା କରେ । ପୁଣି ଜାତିର ଜୀବନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାହିତ୍ୟର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ । ସାହିତ୍ୟକୁ ସଭ୍ୟତାର ମାପକାଠି ବୋଲି କୁହାଯାଇଅଛି ।

କାରଣ ଆମ୍ଭେମାନେ ସାହିତ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ସଭ୍ୟତାର ଓ ଉନ୍ନତିର ପରିଚୟ ପାଉଁ ଏବଂ ସେହି ଜାତିର କ୍ରମବିକାଶ ବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜାତିର ଉନ୍ନତି ବା ଜାତିର ଅଧୋଗତିର କଳ୍ପନା ଅନାୟାସରେ କରିପାରୁଁ ଏବଂ ସମସାମୟିକ ସାହିତ୍ୟ ଲେଖାର ରୀତି ଏବଂ ତତ୍‌ପ୍ରତି ଜାତିର ରୁଚି ତୁଳନା କରି ଭବିଷ୍ୟତରେ ଜାତି ଉନ୍ନତ ହେବ କି ଅଧୋଗତି ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ସେଥିର ମଧ୍ୟ ଅନୁମାନ କରିପାରୁଁ ।

ଭାରତୀୟ ଜାତିର ରୁଚି ଦ୍ୱାରା ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଭାବିତ କି ସାହିତ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଭାରତୀୟ ଜାତିର ଜୀବନ ପରିଚାଳିତ ଏଥିର କିଛି ଆଲୋଚନା ବୋଧହୁଏ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହେବ ନାହିଁ ।

ବେଦ ଏ ଜାତିର ପ୍ରଧାନ ଓ ପ୍ରଥମ ସାହିତ୍ୟ । ଏ ଜାତି ବେଦ ବିଧାନ ମାନିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ଏହାର ଆଦେଶ ଉପଦେଶ ଏ ଜାତି ପ୍ରତି ଅଲଙ୍ଘନୀୟ । ଆଦ୍ୟରୁ ଏତାଦୃଶ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସପରିଚାଳିତ ଜାତିର ଜୀବନ ଗଠିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ହୁଏତ ସେତେବେଳେ ଏତାଦୃଶ ବିଶ୍ୱାସ ଜାତିର ଜୀବନର ଅନୁକୂଳ ହୋଇପାରେ, ମାତ୍ର ବିଶ୍ୱାସ କି କେବେ ଜାତିର ପ୍ରଗତିର ସହାୟତା କରିପାରେ ? ଉପନିଷଦ୍ ଯୁଗର ଋଷିମାନେ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଏଥିପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ଜାତିର ମନୋଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କ୍ରମରେ ସେମାନେ ଯେ ଚେଷ୍ଟା କରିନଥିଲେ ଏବଂ ପଦେ ଅଧେ ଲେଖି ନଥିଲେ ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ସେମାନେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ରୋତକୁ ବାଧା ଦେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଯାଗଯଜ୍ଞର ପ୍ରବାହ ଅତି ପ୍ରଖର । ସେତେବେଳେ ଅଗପଛ ହୋଇ ଯୁଗାଗ୍ରଣୀ ଜଣକେତେ ଏ ଦେଶରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ସମସ୍ତେ ନବବିଧାନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । କେହି ବା ସାହିତ୍ୟ, କେହି ବିଜ୍ଞାନ, କେହି ଚିକିତ୍ସା, କେହି ଧର୍ମ, କେହି ଶାସନପଦ୍ଧତି ସଂସ୍କାରରେ ବ୍ରତୀ ହେଲେ । ଏ ଘଟଣା ବୌଦ୍ଧଯୁଗରେ ଘଟିଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଏ ଜାତିର ଚରମ ଉନ୍ନତି ଘଟିଥିଲା ବୋଇଲେ ଅଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଏ ଜଗତରେ ଜାତିର ଉତ୍‌ଥାନ ପତନ ଘଟେ । ରୋମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ଘଟିଥିଲା । ଏଠାରେ କହି ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ ବୌଦ୍ଧଯୁଗରେ ସାହିତ୍ୟ ଜନମତ ସାପେକ୍ଷ ଥିଲା । ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରଭାବ ଜାତିର ପ୍ରଗତିର ଅନ୍ତରାୟ ନ ହୋଇ ତହିଁର ଅନୁକୂଳ ଥିଲା । ଅଶୋକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପତନ ପରଠାରୁ ପୁଣି ପୂର୍ବଦେବତ ବିଶ୍ୱାସ ମାନବ ହୃଦୟକୁ ଗ୍ରାସକଲା । ସାହିତ୍ୟର ଗତି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା । ପଣ୍ଡିତମାନେ ରାଜାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ଓ ଉତ୍ସାହରେ ଜନମତକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ କରି ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ଗତାନୁଗତିକ ବେଦବିଶ୍ୱାସୀ ଲୋକମାନେ ନୂତନ ସାହିତ୍ୟ-ଧାରାରେ ସେମାନଙ୍କର ଜାତୀୟ ଡଙ୍ଗା ଭସାଇ ଦେଲେ । ଅଧିକାଂଶ ପୁରାଣ, ଉପପୁରାଣ, ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ କାବ୍ୟ ନାଟକାଦି ଏହି ସମୟରେ ରଚିତ ବୋଲିଯାଇପାରେ । ଏ ଯୁଗରେ ଧର୍ମମୂଳକ ଓ କ୍ରୀଡ଼ାମୂଳକ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ । ଏ କାଳର ମହା ମହା କବିମାନଙ୍କର ଉପଜୀବ୍ୟ ମହାଭାରତ ଓ ରାମାୟଣ – ସମସ୍ତେ ସେମାନଙ୍କର ନାୟକ ନାୟିକାମାନଙ୍କୁ ପୁରାଣ ଭିତରୁ ଅନ୍ୱେଷଣ କରି ବାହାର କରିଅଛନ୍ତି । ଜାତୀୟ ଚରିତ୍ର, ସାମାଜିକ ଚିତ୍ର ଅତି ବିରଳ । ସେ କାଳର ଲୋକମାନେ କି କେବଳ ସୁଖ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟରେ କାଳାତିପାତ କରୁଥିଲେ ? ମହାମାରୀ, ମଡ଼କ, ଜଳପ୍ଲାବନ, ଭୂମିକମ୍ପର କି ଦର୍ଶନ ନଥିଲା ? ତେବେ ଆମ୍ଭେମାନେ କେଉଁ ସାହିତ୍ୟିକର ଲେଖାରେ ଉପରୋକ୍ତ ଘଟଣାବଳୀର ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ. କହିକେହି ପାରିବେ କି ? ନାହିଁ ତ । ସେ କାଳର କାବ୍ୟନାଟକାଦି ପଢ଼ିଲେ ମନେହୁଏ ଯେପରିକି ଏ ଦେଶ ଅଖଣ୍ଡ ସୁଖ ସ୍ୱର୍ଗର ରାଜ୍ୟ ଥିଲା । ସମସ୍ତେ ଭୋଗବିଳାସରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ଥିଲେ । ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ କେବଳ ରୂପସୀଲଲନା-ମାନଙ୍କର ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନାର ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ଏବଂ ରୂପଜୀବାମାନଙ୍କର ରୂପ ଓ ଗୁରୁତ୍ୱ ଚିତ୍ରଣରେ

ଲୋକେ ଯାହା ସାଧାରଣତଃ ଲୋଡ଼ନ୍ତି ତାହା ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କର ପ୍ରସାଦରୁ ଅନାୟାସ ଲଭ୍ୟ ଥିଲା । ଜନମୁଖରେ କବିମାନଙ୍କର ଯଶ ଘୋଷିତ ହେଲା । କବିମାନେ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ଗଦ୍ୟ, ପଦ୍ୟ ନାଟକ, କାବ୍ୟ ଅଳଙ୍କାରରେ ନାୟକ ନାୟିକାର ସୁଖ ସମ୍ଭୋଗର ଚିତ୍ରାଙ୍କନ କଲେ । ଭାଇମାନେ ବିଚାର କରନ୍ତୁ, ଏହି ସାହିତ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଜାତୀୟ ଉନ୍ନତି ମାର୍ଗ ପ୍ରଶସ୍ତ କି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ । ଗତାନୁଗତିକ ଆମ ଦେଶର କବିମାନେ ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ଏବଂ ଗର୍ବରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଆମ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନେ ଅଳ୍ପଦିନ ଭିତରେ ନିଜ ଭାଷାର ଅଶେଷ ଉନ୍ନତି ସାଧନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଅସାଧାରଣ କୃତିତ୍ୱ ଦେଖାଇଥିଲେ । କେହି କେହି ଦକ୍ଷତାରେ ସଂସ୍କୃତ କବିମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅତିକ୍ରମ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରତି ସାହିତ୍ୟିକ ଅଧିବେଶନରେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଳ୍ପ ବିସ୍ତର ଆଲୋଚନା ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ପୁନରୁକ୍ତି ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ।

ମନୁଷ୍ୟକୁ ସାହିତ୍ୟାନୁରାଗୀ କରାଯାଇପାରେ ପ୍ରଧାନତଃ ଦୁଇ ଉପାୟରେ—ପ୍ରିୟ କଥାଦ୍ୱାରା ଓ ଉପଦେଶ ଦ୍ୱାରା । ଲୋକେ ଆପାତମଧୁର ପ୍ରିୟକଥାହିଁ ବେଶୀ ଆଦର କରନ୍ତି । ପରିଣାମରେ ଶୁଭଜନକ ଉପଦେଶକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ ଉପଦେଶପୂର୍ଣ୍ଣ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ ଓ ଆଖ୍ୟାୟିକା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ହିନ୍ଦୁ ସାହିତ୍ୟ ରସପରିପୂରିତ, ସହଜ ଉପଭୋଗ୍ୟ କାବ୍ୟ, ଗ୍ରନ୍ଥ ଏବଂ ଗୀତ । ପଶ୍ଚାଲ୍ଲିଖିତ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଜନମନ ଆକୃଷ୍ଟ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ, ତାହାହିଁ ଘଟିଅଛି ।

ଭାଇମାନେ ! ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ କବିମାନଙ୍କର ନାମ ଓ ଯଶ ଜଗତ୍ ବିଖ୍ୟାତ । ବିଶ୍ୱ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କର କୃତିତ୍ୱ ଅସାଧାରଣ । ଏଥିନିମନ୍ତେ ସେମାନଙ୍କ ଚରଣ ତଳରେ ଏ ମସ୍ତକ ସ୍ଥାନ ପାଇବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେ । ତଥାପି "ଦୋଷାବାଚ୍ୟା ଗୁରୋରପି" । ଏହି ପ୍ରଖ୍ୟାତଯଶା ସାହିତ୍ୟିକମାନେ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ଅମିୟ କାବ୍ୟରସ ଆସ୍ୱାଦନ କରାଇଲେ, ସୁଖସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖାଇଲେ । ଅନ୍ତିମ ପୁରସ୍କାର ସ୍ୱର୍ଗଲାଭ ବୋଲି ଆଶା ଦେଲେ; ମାତ୍ର ଇହଧାମରେ ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମରେ ଏ ଜାତି କିପରି ଜୟୀ ହେବ, ସେଥିର ଉପାୟ କିଛି କଲେ ନାହିଁ । ଏଥିନିମନ୍ତେ ଥରେ ଥରେ ମନରେ କ୍ଷୋଭ ଜାତ ହୁଏ । ଆଜି ସୁଯୋଗ ମିଳିବାରୁ ଆପଣମାନଙ୍କ ଆଗରେ ନିଜର ମନୋବେଦନା ପ୍ରକାଶ କଲି । ତ୍ରୁଟି ଥିଲେ ମାର୍ଜନା କରିବେ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠବଡ଼ ଅନେକ କବି । ସେମାନେ ନିଜ ନିଜ ସାମର୍ଥ୍ୟାନୁସାରେ ମାତୃଭାଷାର ଯଥେଷ୍ଟ ସମ୍ମାନ ଓ ପୂଜା କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠାଶ୍ରେଷ୍ଠ ବାଛିବାକୁ ଯାଇ ଆପଣା ମୁଣ୍ଡରେ ଦୋଷ ଓ ନିନ୍ଦାଭାର ବହନ କରିବାକୁ ମୁଁ ଯାଉନାହିଁ । ତେବେ ଶିକ୍ଷିତ ଓ ଅର୍ଦ୍ଧଶିକ୍ଷିତ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଭକ୍ତଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅତି ଉଚ୍ଚରେ, ଏହା ସାମାନ୍ୟ ଗବେଷଣା ଦ୍ୱାରା ବୁଝାଯାଏ । ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କର କେତେକ ପୁସ୍ତକ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କର ଆଦରର ସାମଗ୍ରୀ । କହିବାକୁ ଗଲେ ସାମନ୍ତସିଂହାରଙ୍କର ପ୍ରବେଶାଧିକାର କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜରେ । ଆଜିକାଲି ପ୍ରାଚୀସମିତି ଦ୍ୱାରା ଓ ଅନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ କ୍ରମେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମାଲୋଚକମାନେ ଏହି ପୁସ୍ତକମାନ ପାଠକଲାରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଧାରାବାହିକ ସମାଲୋଚନା ଓ ଇତିହାସ ଲେଖି ପାରିବେ । ସମୟର ଅଭାବ ଜାଣି ମୁଁ ଅନେକ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ସାହିତ୍ୟରାଜ୍ୟରେ ସମୟ ସମୟରେ ବିପ୍ଳବ ଘଟେ, ଏହା ସ୍ୱାଭାବିକ । ବିଜୁଳି-ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ଯୁଦ୍ଧ ଏଥିର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ । ଏଥିରେ ଜୟ ପରାଜୟର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିବାର କଥା ନୁହେଁ । କୌଣସି ପକ୍ଷ ସତ୍ୟର ପକ୍ଷପାତୀ ହୋଇ ନଥିଲେ କିମ୍ବା ମଧ୍ୟସ୍ଥ ମାନି ନଥିଲେ, ସ୍ୱେଚ୍ଛାକ୍ରମେ ଉଭୟପକ୍ଷ ଆଉପଛ ହୋଇ କ୍ଷାନ୍ତ ହେଲେ । ମୋଟ କଥା ନିଷ୍ଫଳ ମସୀଯୁଦ୍ଧ । ତେବେ ଏହା କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ସାଧାରଣତଃ ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏଭଳି ଯୁଦ୍ଧ ଘଟେ ନାହିଁ ।

ଏଥି ଉତ୍ତାରୁ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ଯୁଗ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମୋର ବକ୍ତବ୍ୟ ବେଶି ନାହିଁ । ତେବେ ଏତିକି କହିପାରେ ଯେ, ମୋ ଜୀବନକାଳରେ ସାହିତ୍ୟ ରଚନାର ଧାରା ଓ ସାହିତ୍ୟାଲୋଚନାର ଧାରା ଯଥେଷ୍ଟ ରୂପେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରେ ଚମକିତ ବା କ୍ଷୋଭିତ ହେବାର କାରଣ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ବରଂ ଏ ଦେଶର ଯୁବକମାନେ ମାତୃଭାଷାର ମୁଖୋଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିବାକୁ ଅଣ୍ଟାଭିଡ଼ି ଲାଗିଥିବାର ଦେଖିଲେ ମନରେ ଅପାର ଆନନ୍ଦ ଜାତ ହୁଏ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜଗତରେ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଖି କେଉଁ ଯୁବକ ଖଣ୍ଡକେତେ ବ୍ରୀଡ଼ାମୂଳକ କାବ୍ୟକୁ ଆପଣାର ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ପରିତୃପ୍ତି ଲାଭ କରିବ ? ଏ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ଆଧୁନିକ କେତେଖଣ୍ଡ କାବ୍ୟ ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତ ସାହିତ୍ୟିକର ଆଦର୍ଶ ହୋଇ ନପାରେ । ତାହା ପ୍ରତି ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଶ୍ୱସାହିତ୍ୟର ଦ୍ୱାର ଅବାରିତ ଉନ୍ମୁକ୍ତ । ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ସେ ଯେ କୌଣସି ଦେଶର ସାହିତ୍ୟରସ ସଂଗ୍ରହ କରି ଆପଣା ମାତୃଭାଷାର ମଧୁଚକ୍ର ରଚନା କରିବାରେ ଯତ୍ନ କରିପାରେ ।

ନିର୍ଜନରେ ବସି ରମଣୀ ପ୍ରତିମା ଗଢ଼ିବାର କାଳ ଚାଲିଗଲା । ଏ କାଳର ନାରୀ ଅବଳା ନୁହେଁ । ଆଜି ଲବଣୀପିଣ୍ଡୁଳା ବୋଇଲେ ତାର ଅପମାନ । ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜର ନାରୀମାନେ ବହୁଦିନରୁ ହରିଦ୍ରା ଓ କୁଙ୍କୁମ ବ୍ୟବହାର ତ୍ୟାଗ କଲେଣି । ତଥାପି ନାରୀମାନେ କେତକୀ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣା, ଚମ୍ପକଦାମ ଗୌରୀ ବୋଲି ଉପହାସ କରିବା ନବ୍ୟଶିକ୍ଷିତ କବି ପକ୍ଷରେ ଶୋଭନୀୟ କି ? ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବିମାନଙ୍କୁ ଶିରୀଷ ଓ ପଦ୍ମର ମୋହ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଛାଡ଼ିନାହିଁ । ନାରୀ ଅଦ୍ୟାପି ଶିରୀଷ ମୃଦୁଳା, ପଦ୍ମଲୋଚନା । ଆଠଶତ ବର୍ଷରେ ପୁଷ୍ପରାଜ ଗୋଲାପ କବି ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୋଇନାହିଁ । ଅଥଚ ଗନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣରେ ତାହା ପଦ୍ମ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଶିରୀଷଠାରୁ ମୃଦୁଳ । ଗୋଲାପ ଏ ଦେଶର କବିମାନଙ୍କର ଉପମା-ସାମଗ୍ରୀ ନୋହୁ ଏଥିରେ କ୍ଷୋଭ ନାହିଁ । ମାତ୍ର କବି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଯେ ଗଡ୍ଡାଳିକା ପ୍ରବାହତୁଲ୍ୟ ପରିଚାଳିତ, ନାରୀର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ତହିଁର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ । ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ ଏମନ୍ତ କି ରାଧାନାଥଙ୍କ ସମସାମୟିକ କାବ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ନାରୀ ପୁରୁଷର ବିଳାସର ସାମଗ୍ରୀ । ନବୀନ ସାହିତ୍ୟିକ ନିଜ ହୃଦୟରୁ ଏ ଭାବ ବିସର୍ଜନ ଦେବାକୁ ବସିଅଛି । ଶୃଙ୍ଗାର-ରସ-ବହୁଳ-କାବ୍ୟ ପାଠରେ ଅମୂଲ୍ୟ ସମୟ ନଷ୍ଟ କରିବାକୁ ସେ କୁଣ୍ଠିତ । ଜାତୀୟ ଜୀବନ ଗଠନ ନିମନ୍ତେ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର ଖବର ଦେବାକୁ ସେ ଉତ୍କଣ୍ଠିତ । ଆଜି ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ର ପାଠରେ ତୃପ୍ତ ନୁହେ, ଦୁଇ ଚାରିଖଣ୍ଡ ଦୈନିକ ପଢ଼ିବାକୁ ତାର ଆଶା । ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରାପ୍ତ ସାହିତ୍ୟରଥୀମାନଙ୍କର ପୁସ୍ତକ ତାର ଅନାୟାସ ଲଭ୍ୟ । ସେ ଆଦର୍ଶ ତ୍ୟାଗ କରି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରିୟ ପ୍ରାଚୀନ ପୁସ୍ତକ ସମୂହ ପାଠ ନକଲା ବୋଲି ଆମ୍ଭେମାନେ ଦୁଃଖପ୍ରକାଶ କରିବାଦ୍ୱାରା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅସହିଷ୍ଣୁତାର ପରିଚୟ ଦେବା ସିନା । ନବ୍ୟ କବି ବା ଲେଖକ ଏ ଦେଶର ଆଦରଣୀୟ ଶୈଳୀ ତ୍ୟାଗ କଲେ ବୋଲି ଦୁଃଖିତ ହେଲେ ଅସହିଷ୍ଣୁତାର ପରିଚୟ ମିଳିବ ସିନା । କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଲେଖିବାର ଯୁଗ ଆସିଅଛି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ମାସିକ ପତ୍ରିକା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଆଦର୍ଶ । ଅନେକ ସମ୍ପାଦକ ନିମାନ୍ୱୟରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଗଳ୍ପ ବାହାର କରିବାକୁ ନାରାଜ । ପୁଣି ଜଣେ ଜଣେ ସମ୍ପାଦକ ଲେଖକମାନଙ୍କୁ କେତେକ ପଂକ୍ତିରେ ଗଳ୍ପ ଲେଖିବାକୁ ହେବ ତାହା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଦେଉଅଛନ୍ତି । କ୍ରମେ କବିତାର ସ୍ଥାନ ମାସିକ ପତ୍ରରୁ ଉଠିଯାଉଅଛି । ଲେଖକ ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କେବଳ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧ ସମ୍ପାଦକର ଆଦରର ସାମଗ୍ରୀ ହେବ । ଜଣେ ଲେଖକର ପ୍ରବନ୍ଧ ପତ୍ରିକାରେ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କଲେ ଅନ୍ୟ ଲେଖକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଥାନ ମିଳିବ କାହିଁ ? ପୁଣି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭଲ ଲେଖକର ପ୍ରବନ୍ଧ ବା ଗଳ୍ପ ପଢ଼ିବାକୁ ପାଠକ ଆଗ୍ରହାନ୍ୱିତ । ପାଠକଙ୍କର ମନ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ସମ୍ପାଦକ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ ଛପାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ଏହା ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତିର ପରିଚାୟକ ।

କ୍ରମେ ପଦ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଗଦ୍ୟରେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଆଦର ବଢ଼ୁଛି । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାକୁ ଲୋକେ ଆଦର କରିବେ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ କ୍ଷମତାର ପରିଚୟ ମିଳେ ।

ସାହିତ୍ୟରାଜ୍ୟରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଧିକାର ଅଛି; ମାତ୍ର ରଚନା ଓ କଳ୍ପନା ନିଜସ୍ୱ । ପରର ରଚନା ବା ପରର କଳ୍ପନା ନିଜ ରଚନାରେ ଭର୍ତ୍ତି କରିବା ବଡ଼ ନିନ୍ଦନୀୟ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଶବ୍ଦ ସମ୍ପଦରେ ଦରିଦ୍ର ନୁହେଁ । ନିଜ ଘରେ ନଥିଲେ ପର ଘରୁ ଉଧାର ଆଣିବା ଦୋଷାବହ ବା ନିନ୍ଦନୀୟ ନୁହେଁ; ମାତ୍ର ନିଜ ଘରେ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଲୋଭ ପରବଶ ହୋଇ ପରଠାରୁ ଆଣିବା ଦୋଷାବହ ଓ ନିନ୍ଦନୀୟ ।

ଗ୍ରାମ୍ୟ ଓ ଅପଭ୍ରଂଶ ଶବ୍ଦ ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଉଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ମାର୍ଜିତ ରୁଚିର ସାହିତ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଏତାଦୃଶ ଶବ୍ଦ ବର୍ଜନୀୟ । ଏ ଦେଶର ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ବୋଧଗମ୍ୟ ସାଧୁ ଶବ୍ଦ ଥିବାସ୍ଥଳେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ବୁଝାଇବା ଛଳନାରେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଓ ଅପଭ୍ରଂଶ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଆଦୌ କ୍ଷମାଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଶାରେ ନୂତନ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରାରମ୍ଭ ବୋଲିଲେ ଚଳେ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଅଶିକ୍ଷିତ ଓ ଅଳ୍ପ ଶିକ୍ଷିତଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚ ସ୍ତରକୁ ଆଣିବା ନିମନ୍ତେ ଅତି ସରଳ ସାଧୁ ଶବ୍ଦ ନବ ସାହିତ୍ୟରେ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଉଚିତ ।

ସଭ୍ୟତାର ଆଦର୍ଶ ନିମନ୍ତେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ମୁଖ ଫେରାଇବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ଏବେ ପ୍ରାଚ୍ୟଦେଶ ଜାପାନ ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ହେବାକୁ ବସିଲାଣି । ଆମ୍ଭ ଦେଶର ଧର୍ମ ଓ ସାହିତ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଚୀନ ଓ ଜାପାନ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ । ସାହିତ୍ୟ ଓ ଚରିତ୍ର ବଳରେ ଜାପାନ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜାତିର ସମକକ୍ଷ ହେଲାଣି । ଯିଏ କି ଜାପାନର ଗୁରୁ ଓ ପ୍ରଭୁ, ଆମ ଜାତିର କେହି ନୁହନ୍ତି ।

ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଭ୍ୟତା ମଧ୍ୟରେ ଅକାଟ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ସାହିତ୍ୟ ଯେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଚ୍ୟ ସଭ୍ୟତାର ଜନକ ତାହା କି ବିଶେଷଭାବରେ ବୁଝାଇ ଦେବାକୁ ହେବ ? ଯେଉଁମାନେ ଜଗତର ସଭ୍ୟ ବିପଣୀରେ ମହତ ଓ ପ୍ରଧାନ ବୋଲି ବିବେଚିତ, ସେମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ଭାବଧାରା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ସେହି ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ସାହିତ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚା ଭିନ୍ନ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଗତ୍ୟନ୍ତର ନାହିଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସାହିତ୍ୟରେ ସବୁ ଅଛି, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସବୁଠାରୁ ଭଲ, ଏ ପ୍ରଶଂସାବାଦ ନିଜମୁଖରେ ଶୋଭାପାଏ ନାହିଁ । ଯାହା ଆମ୍ଭ ସାହିତ୍ୟରେ ନାହିଁ, ଯେଉଁ ସାହିତ୍ୟ ଆମ ସାହିତ୍ୟଠାରୁ ଭଲ, ତାହାର ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ମନଯୋଗ ଦେବାକୁ ହେବ । ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କର ନାମ ବିକ୍ରୟ କରି ନାମ ଯଶ ଉପାର୍ଜ୍ଜନ କରିବାର ଦିନ ଗଲାଣି । ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦିତାର ଯୁଗ ଆସିଅଛି । ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦିତାରେ ଯେ ଯୋଗ୍ୟ ନ ହେବ ସେ କୃପଣ; ତାର ଅଭ୍ୟୁଦୟର ଆଶା ନାହିଁ । ଆମ୍ଭ ଦେଶର ସାହିତ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚାର ବିଷୟ ଭାବିଲେ ଥରେ ଥରେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ଉଦୀୟମାନ ଯୁବକମାନେ ଆଶାଭରସାର ସ୍ଥଳ । ମାତ୍ର ଜାତୀୟ ଭୟ, ସାମାଜିକ ଭୟ, ଶାସ୍ତ୍ରର ଦୋହି ଏବଂ ପ୍ରାଚୀନମାନଙ୍କର ରକ୍ତଚକ୍ଷୁ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଯୁବକ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଭୀତ ଓ ତ୍ରସ୍ତ କରୁଅଛି । ଦୁଃଖର କଥା ଯେ ମୋ ପରି ବୃଦ୍ଧମାନଙ୍କ ଆଶାଭରସାର ସ୍ଥଳ ଯୁବକଦଳ । ଜୀବନ-ଦୀପ ଲିଭିବା ପୂର୍ବରୁ ସେମାନଙ୍କର କରାମତି ଦେଖିଯିବାକୁ ଆଶା ଥାଏ । ଆଶାବଦ୍ଧଂ କୋଉତଃ ।

ଭାରତଭୂମି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କର୍ମଭୂମି । ମୟୂରଭଞ୍ଜ କର୍ମଭୂମିରେ 'ଉତ୍କଳପ୍ରଭା'ର ଉଦୟ । ଜ୍ଞାନଶିକ୍ଷା ଥରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲେ ତାହାର ନାଶ ହୁଏନାହିଁ । ଏହା ଜ୍ଞାନଗୁରୁ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ବଚନ । କେଉଁ ସୂତ୍ରରେ ସେହି ଜ୍ଞାନରଶ୍ମି ଜନମାନସରେ ରହିଥାଏ ଏବଂ ଲୋକରୁ ଲୋକାନ୍ତରକୁ ଯାଏ ତାହା ଅବଶ୍ୟ କହିହେବ ନାହିଁ । 'ଉତ୍କଳ ପ୍ରଭା' ଭଞ୍ଜଭୂମିରେ ନିଷ୍ପ୍ରଭ ହୋଇନାହିଁ; କେବଳ କ୍ଷୀଣପ୍ରଭ ହୋଇଥିଲା । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ହୃଦୟନନ୍ଦନ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମହାରାଜା ପ୍ରତାପଚନ୍ଦ୍ର ସେହି ପ୍ରଭାକୁ 'ଭଞ୍ଜପ୍ରଦୀପ' ଦୀପ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । 'ଭଞ୍ଜ ପ୍ରଦୀପ' ଉତ୍କଳର ଅନ୍ଧକାର ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆଲୋକିତ କରିବ, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଭଞ୍ଜଭୂମି ଆପଣମାନଙ୍କର କର୍ମଭୂମି । ଗଡ଼ଜାତ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଭଞ୍ଜଭୂମିର ସ୍ଥାନ ଉଚ୍ଚରେ । ଏହି ଭୂମିରେ ସାହିତ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚାର ଉପାଦାନ ଯଥେଷ୍ଟ । ବଙ୍ଗ ଓ ଉତ୍କଳର ସୀମାରେ ଏହି ରାଜ୍ୟର ଅବସ୍ଥିତି । ଏଣୁ ଏହି ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତାର ଗୁପ୍ତ ଅଛି । ହିନ୍ଦୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ଏ ଦେଶରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା । ଏ ଦେଶରେ ଇତିହାସର ସାମଗ୍ରୀ ଯେତିକି ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱର ସାମଗ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ସେତିକି । ଆପଣମାନଙ୍କର ଯତ୍ନ ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଏଥିପ୍ରତି ଲୋଡ଼ା, ପୃଷ୍ଠପୋଷକର କି ଅଭାବ ? ଉତ୍କଳର ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ଶ୍ରୀମାନ୍ ପ୍ରତାପଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଦେବ ଆପଣମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଓ କର୍ଣ୍ଣଧାର । ଆପଣମାନଙ୍କର ଶିଶୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ସମ୍ୟକ ଉନ୍ନତି ଦେଖି ଚକ୍ଷୁ ମୁଦ୍ରିତ କରିବି, ଏ ଆଶା ମୁଁ କରିପାରେଁ । ଯେବେ ଅଚିରେ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିବାର ଥାଏ, ତେବେ ମଧ୍ୟ ଏ ନବ ଉଦ୍ୟୋଗର ପ୍ରଥମ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ମୁଁ କଲି—ଏହା ମୋର ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ, ଏଥିରେ ମୁଁ ତୃପ୍ତ ଓ ଆନନ୍ଦିତ ।

ସାହିତ୍ୟ ରସିକମାନଙ୍କୁ ପରିତୋଷ କରିବା ଭଳି ସାମଗ୍ରୀ ମୋଠାରେ ନାହିଁ ବୋଲି ତ ମୁଁ ଆପଣ-ମାନଙ୍କୁ ଆଗରୁ ଜଣାଇଅଛି । ଫଳରେ ବୋଧହୁଏ ଆପଣମାନେ ତାହାହିଁ ଅନୁଭବ କଲେ । ରସାସ୍ୱାଦ ସୁଖରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ଆପଣମାନେ ଧୈର୍ଯ୍ୟାବଲମ୍ବନ ପୂର୍ବକ ଏତେ ସମୟ ମୋର ନିରସ ଅଭିଭାଷଣ ଶ୍ରବଣରେ ଅତିବାହିତ କଲେ, ଏଥିନିମନ୍ତେ ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କଠାରେ ଋଣୀ । ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛି, ତ୍ରୁଟି ମାର୍ଜନା କରିବେ ।

ଉପସଂହାରରେ ପୁଣି ମୋର ଦୁଇକଥା ନ କହି ରହିପାରିଲି ନାହିଁ । ଜୀବ ମାତ୍ରରେ ହିଁ ଆତ୍ମା ବିଦ୍ୟମାନ । ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ଏହାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଓ ବିକାଶ । ନିଜ ଆତ୍ମା ଭିନ୍ନ ଅପରର ଆତ୍ମା, ପରମାତ୍ମା ଜନସମଷ୍ଟିର ଆତ୍ମା; ପରମାତ୍ମା ନିଜପ୍ରତି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିବା ଓ ସମସ୍ତଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେବାର ନାମ ପରମାତ୍ମାର ସଂଯୋଗ । ପ୍ରେମର ନାମାନ୍ତର ଧର୍ମଦ୍ୱାରା ଏବଂ ସାହିତ୍ୟଦ୍ୱାରା ଏହି ଅପୂର୍ବ ମିଳନ ହୋଇପାରେ ।

ପ୍ରଜ୍ଞାନଂ ବ୍ରହ୍ମ । ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ବ୍ରହ୍ମପ୍ରାପ୍ତି ବା ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ । ସାହିତ୍ୟ ଭିନ୍ନ କେଉଁରେହିଁ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନୋନ୍ନତି ହୋଇନପାରେ । ସୁତରାଂ ପରମାତ୍ମା ଲାଭର ଓ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନର ବାଟ ସାହିତ୍ୟ । ଆଉ କିଛି ବା ସାହିତ୍ୟଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ଶିକ୍ଷାରୁ ଲାଭ ହୋଇ ନପାରେ । ଏଣୁ ଉଚ୍ଚନୀଚ ଭେଦରେ ସମସ୍ତେ ସାହିତ୍ୟ-ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବା ଉଚିତ । ସାହିତ୍ୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ମୁକ୍ତିର ବାଟ । ଶିବଂ ସୁନ୍ଦର, କୃତଂ ସୁନ୍ଦର । *

* ବାରିପଦାରୁ ପ୍ରକାଶିତ ତ୍ରୈମାସିକ ପତ୍ରିକା 'ଭଞ୍ଜପ୍ରଦୀପ' (୧୯୩୫) ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ନାରୀର ସ୍ଥାନ *

"ସତ୍ୟଂ ବ୍ରୂୟାତ୍ ପ୍ରିୟଂ ବ୍ରୂୟାତ୍ ନ ବ୍ରୂୟାତ୍ ସତ୍ୟମପ୍ରିୟଂ ।"

ମାଘ ସହକାର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଭାଗ ଚତୁର୍ଥ ସଂଖ୍ୟା ୨୧୮ ପୃଷ୍ଠାରେ ମୁଦ୍ରିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ମତେ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ନୀତିସରଣୀରୁ ସ୍ଖଳିତ କରିଅଛି । ଏଥିନିମନ୍ତେ ମୁଁ ଦୁଃଖିତ ।

ରାଧାନାଥ ମୋର ଗୁରୁଜନ—ଭକ୍ତି ଓ ସ୍ନେହର ପାତ୍ର ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଶ୍ରୀ ଶଶୀଭୂଷଣ ରାୟ ମୋର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ । ନିମ୍ନରେ ଲେଖା ମୋର ଅପ୍ରିୟ ସତ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଦେଖି ଶଶିବାବୁଙ୍କର ଏବଂ ଆଉ ଅନେକଙ୍କର ମନରେ ଦୁଃଖ ଜାତ ହେବ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତଥାପି ମୁଁ ଦୁଇପଦ ଲେଖିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ନାରୀର ସ୍ଥାନ କିପରି ଓ କେଉଁଠାରେ ତହିଁର ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ମୋର ଅଭିଳାଷ ନଥିଲା ବା ବର୍ତ୍ତମାନ ନାହିଁ । ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଦେ ଅଧେ ଲେଖିବାକୁ ମୁଁ ଆଦୌ ରାଜି ନୁହେଁ । ତେବେ ଏ ମୁଖବନ୍ଧ ଲେଖିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କିଣ ବୋଲି ପାଠକେ ଭାବିପାରନ୍ତି—ଭାବିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ମୁଁ ଯେ ଅଗତ୍ୟା ଲେଖନୀ ଧାରଣ କଲି, ତାହା ନିମ୍ନ ଲେଖାରୁ ପାଠକେ ସହଜରେ ବୁଝିପାରିବେ ।

ମୁଁ ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ତ୍ରିପାଠୀଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ ଆଦୌ ପାଠ କରି ନଥିଲି, ତେବେ ଦିନେ ଜଣେ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କଲାବେଳେ ତହିଁରୁ କିୟଦଂଶ ଶ୍ରବଣ କରିଥିଲି, ସେ ଆଜି ସାତମାସ ତଳର କଥା । କିଛି ମନେ ନଥିଲା, ଗତ-କାଲି 'ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଲାଇବ୍ରେରୀରେ ବସି ଅମନୋଯୋଗରେ 'ସହକାର'ର ପତ୍ରମାନ ଓଲଟାଇଲି ହଠାତ୍ ସାର୍ ସୁଢ଼ଳଦେବଙ୍କ ନାମ ମୋର ମନୋଯୋଗ ଆକର୍ଷଣ କଲା—ବୋଧହୁଏ ୭ ଚତ୍ରୁ । ଏଣୁ ପ୍ରବନ୍ଧର କିୟଦଂଶ ପାଠ କରିବାର ଲୋଭ ସମ୍ବରଣ କରିପାରିଲି ନାହିଁ । ପ୍ରବନ୍ଧର କିୟଦଂଶ ପାଠକଲି ଏବଂ ମର୍ମବେଦନା ଅନୁଭବ କଲି ।

ତିରିଶ ବର୍ଷ ହେଲା ସୁଢ଼ଳଦେବ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିଅଛନ୍ତି । ଏତେ ବର୍ଷ ଯାଏ 'ପାର୍ବତୀ କାବ୍ୟ''ର ପାଠକବର୍ଗ ପାର୍ବତୀର ନାୟକ ନାୟିକାମାନଙ୍କର ଦୋଷ ଗୁଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବିଙ୍କୁ ଦାୟୀ କରି ଆସୁଥିଲେ । ତିରିଶବର୍ଷ ଉତ୍ତାରୁ ସୁଢ଼ଳଦେବଙ୍କୁ କୌଶଲ୍ୟା ଓ ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱରଙ୍କର ଦୋଷ ରଚନାରେ ପ୍ରଧାନ ଦାୟୀ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଏବଂ ପାଠକବର୍ଗଙ୍କର ହୃଦୟରେ ଏ ଧାରଣା ବଦ୍ଧମୂଳ କରିଦେବାକୁ ଲେଖକ ଯତ୍ନଶୀଳ

---

* ଶ୍ରୀ ଭବଭୂତି ରାୟ ବି. ଏ. ଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଞ୍ଚିତ୍ ବକ୍ତବ୍ୟ

ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସୁଢ଼ଳଦେବଙ୍କ ଉପରେ ଏ ଭଳି ଦୋଷାରୋପ ନିତାନ୍ତ ଅସଙ୍ଗତ ଏବଂ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଏହା ଅସହ୍ୟ ।

ବାମଣ୍ଡା ପ୍ରେସରେ ଯାଉ ସୁଢ଼ଳଦେବଙ୍କ ଇଚ୍ଛାକ୍ରମେ ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି କି କାବ୍ୟର ପାତ୍ରପାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣରେ ବା କବିଙ୍କ ରଚନାରେ ସୁଢ଼ଳଦେବ ଦାୟୀ ବୋଲିଯାଇ ପାରନ୍ତି ? ଏବଂ ବାମଣ୍ଡା ପ୍ରେସରେ ମୁଦ୍ରିତ ବୋଲି କି କବିଙ୍କି ଦୋଷଦିଆ ଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ? ଏହା ଅତି ବିଚିତ୍ର ଯୁକ୍ତି । ପୁଣି ଲେଖକ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ ସମସାମୟିକ ସାହିତ୍ୟିକ ବା ସମାଲୋଚକମଣ୍ଡଳୀ ତାଙ୍କୁ ଏ ବିଷୟରେ ଉତ୍ସାହ ଦେଇଥିବାରୁ ସେ ଏହା ଲେଖିଥିଲେ । କାବ୍ୟ ରଚିତ ହେବା ଆଗରୁ କି କବି କୌଶଲ୍ୟା, ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ଓ ପାର୍ବତୀଙ୍କର ଦୋଷ ଗୁଣ ଦେଖାଇ ଗୋଟାଏ ଖସଡ଼ା ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କଠାରୁ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ପଠାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଉତ୍ସାହ ପାଇଁ କାବ୍ୟ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ? ଏହା ତ ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଦୌ ଜାଣି ନାହୁଁ । କାବ୍ୟର ନିନ୍ଦାସ୍ତୁତି, ଯଶ ଅପଯଶ କବିର ପ୍ରାପ୍ୟ — ଅନ୍ୟର ନୁହେଁ । ଉତ୍ସାହଦାତା, ପ୍ରକାଶକ, ମୁଦ୍ରାକର, ପାଠକ, ସାହିତ୍ୟିକ, ସମାଲୋଚକ ପ୍ରଭୃତି ଯେପରି କାବ୍ୟର ରସମାଧୁରୀ ଓ ରଚନାପରିପାଟି ନିମନ୍ତେ ଦାୟୀ ନୁହନ୍ତି, ସେହିପରି ପାତ୍ରପାତ୍ରୀଙ୍କର ଦୋଷାଦୋଷ ନିମନ୍ତେ ଦାୟୀ ନୁହନ୍ତି । କବିଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ଅନ୍ୟ ଉପରେ ଦୋଷାରୋପ କରିବାକୁ ଗଲେ କବିର ତ ମହତ୍ତ୍ୱ ବଢ଼େ ନାହିଁ; ବରଂ ଲଘୁ ହୁଏ । ଏଠାରେ ତାହା ହିଁ ଘଟିଅଛି ।

ମୁଁ ବୋଧକରେ, ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟିକମାନେ ଓ ସମ୍ପାଦକମାନେ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନଙ୍କୁ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇନାହାନ୍ତି । ସେ ଅତି ଦକ୍ଷତାର ସହିତ "ସମ୍ବଲପୁର-ହିତୈଷିଣୀ" ପତ୍ରିକା ବହୁଦିନ ଯାଏ ଚଳାଉଥିଲେ ଏବଂ ଏଥିନିମନ୍ତେ ସେ ଉତ୍କଳର ଶିକ୍ଷିତମଣ୍ଡଳୀଙ୍କଠାରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପରିଚିତ ଥିଲେ । କବି ରାଧାନାଥ ରାୟ ଏହାଙ୍କର ଅଭିଭାବକ ଓ ମୁରବି ଥିଲେ ବୋଇଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ନୁହେଁ । କବି ରାଧାନାଥ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନଙ୍କୁ ସ୍ନେହଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ ଏବଂ ସମ୍ବଲପୁର-ହିତୈଷିଣୀର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନଙ୍କର ଉନ୍ନତି କାମନା କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ହିତୈଷିଣୀର ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥା । ତାହାର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ସୁଦକ୍ଷ ସମ୍ପାଦକଙ୍କର ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତାହା କରିବାରେ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନଙ୍କର ତ୍ରୁଟି ନଥିଲା । ସେ ଉତ୍କଳର ସୁଲେଖକ-ମାନଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରବନ୍ଧ କବିତା ପ୍ରଭୃତି ଯୋଗାଡ଼ କରିବାରେ ବିଶେଷ ଯତ୍ନଶୀଳ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅନୁରୋଧ କବି ରାଧାନାଥଙ୍କଠାରେ ନିଷ୍ଫଳ ହେଲନାହିଁ । କବି ରାଧାନାଥଙ୍କ ରଚିତ ପ୍ରକାଣ୍ଡ କାବ୍ୟଖଣ୍ଡେ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରିକାରେ ମୁଦ୍ରିତ ହେବା ସମ୍ପାଦକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଆନନ୍ଦର ବିଷୟ । ଏହା ପତ୍ରିକାର ପ୍ରଶଂସାବାଦ ଓ ବିଜ୍ଞାପନ । ପତ୍ରିକାର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ନିମନ୍ତେ ସମ୍ପାଦକମାନେ ସୁଲେଖକମାନଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧର ନାମ ଆଗରୁ ଘୋଷଣା କରିଥାଆନ୍ତି । ଏଥିରେ ପତ୍ରିକାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବଢ଼େ । ଏ ଦେଶରେ ଓ ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ଏ ରୀତି ଚଳୁଅଛି । ହିତୈଷିଣୀରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର କାବ୍ୟ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ନୀଳମଣିଙ୍କର ସମ୍ପାଦକତ୍ୱର ମହତ୍ତ୍ୱ । ଏଥିନିମନ୍ତେ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ-- ହିତୈଷିଣୀରେ ମୁଦ୍ରିତ ହେବା ନିମନ୍ତେ ପାର୍ବତୀ କାବ୍ୟ ତ କମ୍ପୋଜ ହେବ, ତାହା ଯେବେ ପୁସ୍ତକାକାରରେ ରଖାଯାଏ, ତେବେ କାବ୍ୟଟି ପୁନର୍ବାର ଛପାଇବାକୁ ହେବନାହିଁ । ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଏଥିରେ ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେ; ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କର ସମ୍ମତି ଆବଶ୍ୟକ କଲେ । ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ଅନାୟାସରେ ସୁଢ଼ଳଦେବଙ୍କର ସମ୍ମତି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ପାର୍ବତୀ କାବ୍ୟ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ହିତୈଷିଣୀରେ ମୁଦ୍ରିତ ହେବାକୁ ଲଗିଲା । ମାତ୍ର ପାର୍ବତୀ କାବ୍ୟରେ କଣ ଥିଲା ବା ନଥିଲା, ତାହା ସୁଢ଼ଳଦେବ କିମ୍ବା ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଦେବଙ୍କୁ ଆଦୌ ଜଣାନଥିଲା ।

ପାର୍ବତୀର କେତେକାଂଶ 'ହିତୈଷିଣୀ'ରେ ବାହାରିବା ପରେ ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟ-ବିପଣୀରେ ଲାଲା ରାମନାରାୟଣ ସତ୍ ଓ ଅସତ୍ କାବ୍ୟ ବାଛି ବସିଲେ । ଭଞ୍ଜକାବ୍ୟର ନିନ୍ଦା ଏବଂ ରାଧାନାଥ କାବ୍ୟର ପ୍ରଶଂସା ତାହାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ବିଷୟ ଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟର ନିନ୍ଦା ଗୌରୀଶଙ୍କର, ସୁଦାମ ଚରଣ ନାୟକ, ଗୋପାଳ ବଲ୍ଲଭ ଦାସ ପ୍ରମୁଖ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ପ୍ରତି ଅସ୍ପୃହଣୀୟ ହେଲା । କେତେକ ଲେଖକ ଲାଲା ରାମନାରାୟଣଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ତୀବ୍ର ଲେଖନୀ ଧାରଣ କଲେ । କ୍ରମେ ବିବାଦର ବୃଦ୍ଧି ହେଲା । ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟିକଗଣ ଦୁଇ ଦଳରେ ବିଭକ୍ତ ହେଲେ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ରାମକୃଷ୍ଣ ସାହୁ ଓ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ଲାଲାଙ୍କ ଦଳଭୁକ୍ତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଉତ୍କଳ ଦୀପିକା ଓ 'ହିତୈଷିଣୀ'ରେ ପ୍ରଥମେ ଯୁଦ୍ଧାରମ୍ଭ ହେଲା । ମାତ୍ର ତାଦୃଶ ଅଶ୍ଳୀଳ ଓ ଅଶ୍ରାବ୍ୟ ଲେଖାମାନ ସ୍ଥାୟୀ ପତ୍ରିକାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବାର ଅଯୋଗ୍ୟ ଦେଖାଯିବାରୁ ଭଞ୍ଜ ପକ୍ଷରୁ 'ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ' ଓ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ 'ବିଜୁଳି' ବାହାରିଲା । ବିଜୁଳିର ସମ୍ପାଦକ ହେଲେ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ଏବଂ ତାହା 'ହିତୈଷିଣୀ' ଅଫିସରେ ମୁଦ୍ରିତ ହେଲା । 'ବିଜୁଳି'ର ପକ୍ଷ ରକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ ସୁଢ଼ଳଦେବ ଯଥାଶକ୍ତି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ସୁଢ଼ଳଦେବ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ଅଶ୍ଳୀଳ କାବ୍ୟ-ବିରୋଧୀ ତାହା ବୁଝାଯାଇପାରେ, ଯେହେତୁ ସେ ସଂସ୍କୃତ ପଣ୍ଡିତ ମାତ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର କାବ୍ୟପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଟିକିଏ ବିଷଦୃଷ୍ଟି ଥିଲା ଖୋଲା ଅଶ୍ଳୀଳ ରଚନା ନିମନ୍ତେ ଏବଂ ଭଞ୍ଜ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣର ଅନ୍ଧ ଅନୁକରଣ କରିନଥିଲେ ଏଥିନିମନ୍ତେ । ସେ ଯାହାହେଉ ଅର୍ଥବ୍ୟୟରେ ଓ ଉତ୍ସାହ ଦାନରେ ରାଧାନାଥ ପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ ନିମନ୍ତେ ସୁଢ଼ଳଦେବ କାତର ନଥିଲେ । ସାହିତ୍ୟିକଗଣ ଦୁଇ ଦଳ ହୋଇ ଘୋର ମସୀଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟାପୃତ ଥିଲାବେଳେ ରାଧାନାଥ ବାବୁ ନିଷ୍ପକ୍ଷପାତ ଓ ନୀରବ ହୋଇଗଲେ । ତଥାପି ବିପକ୍ଷ ଦଳ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ବ୍ୟଙ୍ଗକଟାକ୍ଷ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଛାଡ଼ୁନଥିଲେ । ବିଜୁଳି-ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲିଛି, ପାର୍ବତୀ କାବ୍ୟର ଛପା ମଧ୍ୟ ହିତୈଷିଣୀରେ ଚାଲିଛି । ସମ୍ଭବତଃ ଶ୍ରାବଣ ମାସରେ କୌଶଲ୍ୟା ଓ ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱରଙ୍କର ବୃତ୍ତାନ୍ତ ହିତୈଷିଣୀରେ ବାହାରିଲା । ତାହା ଦେଖି ସୁଢ଼ଳଦେବ ବିସ୍ମିତ ଓ ମର୍ମାହତ ହେଲେ । ସୁଢ଼ଳଦେବ ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନଙ୍କୁ ତିରସ୍କାର କଲେ ଏବଂ ପ୍ରକାଶ କଲେ— ଯାହାଙ୍କର ପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ କରିବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅର୍ଥବ୍ୟୟ ଓ ମାନସିକ ପରିଶ୍ରମ କଲୁ, ସେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମୁହଁରେ କାଳି ଲଗାଇବାକୁ ତିଳେମାତ୍ର ସଙ୍କୋଚବୋଧ କଲେ ନାହିଁ । ଅବୈଧ ଅଶ୍ଳୀଳ ଇଙ୍ଗିତ ଦ୍ୱାରା ଏହାଙ୍କର ଲେଖନୀ ଭଞ୍ଜ କାବ୍ୟର ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଅଶ୍ଳୀଳ ଲେଖାଠାରୁ ବଳିଗଲା । ତା ଛଡ଼ା ଏହା ଯେ କେବଳ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷ ସମର୍ଥନକାରୀଙ୍କର ମୁଖ ବନ୍ଦ କଲା ତା ନୁହେଁ, ପୁଣି ଉତ୍କଳର ପବିତ୍ର ବଂଶର ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱରଙ୍କ ମୁଖରେ କଳଙ୍କ-କାଳିମା ଲେପନ କଲା । ନୀଳମଣି ବିଦ୍ୟାରତ୍ନଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ, ଅନ୍ତତଃ କିଛିକାଳ ନିମନ୍ତେ ଏ ଅଂଶ ହିତୈଷିଣୀରେ ନ ଦେଲେ ତ କିଛି କ୍ଷତି ନଥିଲା - ଏପରି ସାହିତ୍ୟିକ ଉତ୍ପାତ ଉପସ୍ଥିତ କରି ଜୟ ପରାଜୟର ଫଳ ଜାଣିବା ପୂର୍ବରୁ ନିଜର ନାକ କାଟିବା ବଡ଼ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ କଥା । ଏତାଦୃଶ ଆଲୋଚନା ସେଦିନ ଶେଷ ହୋଇନାହିଁ । ବହୁଦିନ ଚାଲିଗଲା । ଏଥିଉତ୍ତାରେ 'ବିଜୁଳି' ଚଳାଇବାକୁ ଆଉ ଇଚ୍ଛା ହେଲାନାହିଁ । ଶରତକାଳ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ—ଶରତ୍‌କାଳରେ ବିଜୁଳିର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୁଏ, ଏହି ଛଳନାରେ ଶରତକାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ରେ ବିଜୁଳି ବନ୍ଦ ହେଲା— ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ବହୁଦିନ ଯାଏ ଚାଲୁଥିଲା ।

ନିଜ ବଂଶ ଗୌରବ ନଷ୍ଟ କରିବାକୁ କାହାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ହୁଏ — ସୁଢ଼ଳ ଦେବଙ୍କ ଭଳି ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ କଥା ତ ଛାଡ଼ । ସୁଢ଼ଳଦେବ ଗଙ୍ଗବଂଶ ସମ୍ଭୂତ, ସୁଢ଼ଳ ଦେବ ରାଜା, ସୁଢ଼ଳଦେବ ପଣ୍ଡିତ, ସୁଢ଼ଳଦେବ ବିଜ୍ଞ । ସୁଢ଼ଳଦେବ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ, ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତିରାଶି ଦ୍ୱାରା ଉତ୍କଳର ତଥା ସ୍ୱବଂଶର ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବୋଲି ଗୌରବ ବୋଧ କରନ୍ତି । ଏ ପ୍ରକାର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ହୃଦୟରେ ହୀନ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜାତ ହେଲା କିପରି ଯେ, ସେ ସ୍ୱବଂଶୀୟ ଉତ୍କଳ ସମ୍ରାଟଙ୍କର କଳଙ୍କ-କାଳିମା ବିସ୍ତାର କରିବାକୁ କବିଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ଅନୁରୋଧ କଲେ ? କାବ୍ୟର Plot କି ସୁଢ଼ଳଦେବ କୃତ ? କିମ୍ବା ସୁଢ଼ଳଦେବ କବିଙ୍କଠାକୁ ଲେଖିଥିଲେ ଯେ, କବି ଯେପରି ପାର୍ବତୀ କାବ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱରଙ୍କର ଅଗମ୍ୟା-ସମ୍ଭୋଗ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ନ ଦିଅନ୍ତି, କନ୍ୟା ପ୍ରତି ପିତାର ପାଶବିକ ଅତ୍ୟାଚାର ବୃତ୍ତାନ୍ତ

ନ ଲେଖନ୍ତି ଏବଂ କୌଶଲ୍ୟାର ବୀଭତ୍ସ କାଣ୍ଡ ଓ ପାର୍ବତୀର ସ୍ୱାମୀହତ୍ୟା ବୃତ୍ତାନ୍ତ ନ ଲେଖନ୍ତି, ତାହାହେଲେ କାବ୍ୟର ଅଙ୍ଗହାନି ହେବ ଏବଂ ଗଙ୍ଗବଂଶ ତଥା ଉତ୍କଳର ଗୌରବ ହାନି ହେବ ? କବି ରାଧାନାଥ ଯେ ଏପରି ବୀଭତ୍ସ କାବ୍ୟ ଲେଖି ତାଙ୍କରି ସାହାଯ୍ୟରେ, ତାଙ୍କରି ପ୍ରେସରେ ମୁଦ୍ରିତ କରାଉଥିଲେ, ଏହା ସୁଚଳଦେବଙ୍କର ସ୍ୱପ୍ନର ଅଗୋଚର ଥିଲା । ବିଷୟଟି ଜାଣି ଶୁଣି ବାରମ୍ବାର ଅନୁରୋଧ କରିବା ତ ଦୂରର କଥା, ସୁଚଳଦେବଙ୍କର ଏଥିନିମନ୍ତେ ଯେ ମନସ୍ତାପ, ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଜଣା ।

କବି ରାଧାନାଥ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କାବ୍ୟ ଲେଖିଥିଛନ୍ତି କୌଣସିଟି ହେଲେ ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରିକାରେ ସେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ କି ? ତେବେ 'ପାର୍ବତୀ' ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରିକାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲା କାହିଁକି ? ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରିକାରେ କାବ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ ତାର ମହତ୍ତ୍ୱ ବଢ଼େ କି ହ୍ରାସପାଏ ? ପୁସ୍ତକ ବାହାରିଲାବେଳେ ତହିଁରେ ଭ୍ରମ, ପ୍ରମାଦ ଅନେକ ଭଲ ଛପା ହୋଇନଥିଲା, କାଗଜ ଭଲ ନୁହେଁ, ଟାଇଟଲ୍ ପେଜ୍ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ କଦର୍ଯ୍ୟ, ପାତଳା କାଗଜରେ ଛପା । କବିଙ୍କର ଆଉ କୌଣସି କାବ୍ୟ ଏପରି ବିଶୃଙ୍ଖଳ ଭାବରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା କି ? ପାର୍ବତୀ ପ୍ରତି ସୁଚଳଦେବଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଥିଲେ ସେ କବିଙ୍କି ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇଥାନ୍ତେ । ତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଛପା ହୋଇଥାନ୍ତା—ସମ୍ବାଦପତ୍ରରେ ସ୍ଥାନ ପାଆନ୍ତା କାହିଁକି ? ପ୍ରତିବାଦୀ ଲେଖକଙ୍କର ଉଚିତ ଥିଲା ଯେ ସେ ପାର୍ବତୀ କାବ୍ୟର କୌଣସି ମହତ୍ତ୍ୱ ଥିଲେ ତାହା ଦେଖାଇ ପ୍ରଥମ ଲେଖକଙ୍କର ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତେ । ସୁଚଳଦେବଙ୍କ ଉପରେ ଦୋଷ ଦେଇ କବିଙ୍କି ବଞ୍ଚାଇବା ଚେଷ୍ଟା ନିତାନ୍ତ ଗର୍ହିତ । ଏଥିରେ କାବ୍ୟର ମହତ୍ତ୍ୱ ବଢିଲା ନାହିଁ, ଅଥଚ ଜଣେ ସ୍ୱର୍ଗତଃ ମହତ୍ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଉପରେ ଅଯଥା ଦୋଷାରୋପ କରାଗଲା । (୧)

ମୁଁ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି ଯେ ପ୍ରତିବାଦୀ ଲେଖକଙ୍କର ଉକ୍ତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଥ୍ୟା ଅଟେ । ଯେଉଁମାନେ ଲେଖକଙ୍କୁ ଏ କଥା କହିଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ସତ୍ୟର ଯଥେଷ୍ଟ ଅପଲାପ କରିଅଛନ୍ତି ।

୧— ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଲିଖିତ 'ରାଧାନାଥଙ୍କ ପାର୍ବତୀ'' ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ' ୬୬ଶ ଭାଗ—୨ୟ ସଂଖ୍ୟା (୧୯୬୨ ସାଲ ମେ ମାସ)ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ଏଥିରେ ପାର୍ବତୀ କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ ବିଦେଶୀ ଉପାଦାନ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରାଯାଇଅଛି ।

ମେଘଦୂତ

କବି ଲେଖିଅଛନ୍ତି—"କାମାର୍ତ୍ତାହି ପ୍ରକୃତି – କୃପଣାଶ୍ଚେତନାଚେତନେଷୁ ।" କାମାର୍ତ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିର ଚେତନ ଅଚେତନ ଜ୍ଞାନ ଥାଇ ବା ନଥାଉ, ଆଦି ଓ କରୁଣ ରସରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କବିମାନଙ୍କଠାରେ ଅଚେତନ ବୋଲି କୌଣସି ବସ୍ତୁ ନାହିଁ । ଆଶାୟୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଆପଣା ବାଞ୍ଛା ପୂରଣ କାମନାରେ ଯାହାକୁ ତାହାକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରେ, ଏହା ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ । ନିଦାଘ କାଳ ଆସି ଶେଷ ହେବାକୁ ବସିଲା । ଅର୍ଦ୍ଧ ବର୍ଷ ଅତୀତ ହେଲା—ଆମ୍ଭେମାନେ ନୂତନ ମେଘର ଦେଖା ପାଇନାହୁଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଗିରିବର୍ତ୍ତି-ଉପତ୍ୟକାବାସୀ, ଦାବଦହନଦାହ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ କଲାଣି । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୁଣି କୃଷକ, ଯେଉଁ 'ସଦ୍ୟସଂସେକ୍ତ୍ରର୍ଷଣ ସୁରଭି' ଅତ୍ୟୁତ୍କୃଷ୍ଟ ଏସେନ୍ସ ଓ ଅତର ଅପେକ୍ଷା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଆମୋଦଜନକ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ, ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ନାସିକାକୁ ଅଦ୍ୟାପି ଆମୋଦିତ କଲାନାହିଁ । ତାପମାନ ଓ ଚାପମାନ ଯନ୍ତ୍ର ନିରୀକ୍ଷଣ କରି କରି କେବେ ନୂତନ ମେଘର ସୂଚନା ପାଇବୁଁ ? ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ହେଉନାହିଁ । ଉଚ୍ଚ ପର୍ବତଚୂଡ଼ା ଉପରେ କେଉଁ ଦିନରେ କେଉଁ ଶୁଭ ମୂହୂର୍ତ୍ତରେ ବପ୍ରକ୍ରୀଡ଼ାସକ୍ତ ଗଜରୂପୀ କୃଷ୍ଣ ମେଘଖଣ୍ଡକୁ ଦେଖି ଶାନ୍ତିଲାଭ କରିବୁଁ ? କେଉଁଦିନ ସହସ୍ର-ଧାର-ବର୍ଷୀ ନୂତନ ମେଘ ଦାବାଗ୍ନି ତାପ ଓ ତପନ ତାପରୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷାକରିବ ? ଆମ୍ଭେମାନେ ଏବର୍ଷ ମେଘାତୁର । ମେଘକୁ ପ୍ରତ୍ୟହ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରୁଁ କରୁଁ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ମେଘଦୂତର ଆବୃତ୍ତି ଓ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ବଳିଅଛୁ ।

କାଳିଦାସ ପ୍ରାକୃତିକ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନରେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ, ଏହା ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ଭାରତୀୟ ଅଧିକାଂଶ କବି କାବ୍ୟ ଲେଖୁ ଲେଖୁ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ଖଣ୍ଡେ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ଚିତ୍ର କରିବାକୁ ତୂଳିକା ଧାରଣ କରନ୍ତି । ମାତ୍ର କାଳିଦାସ ପ୍ରାକୃତିକ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଓ ଦେଶପର୍ଯ୍ୟଟନଜନ୍ୟ ବହୁଦର୍ଶିତାକୁ ଫଳାଇବା ନିମନ୍ତେ କାବ୍ୟର ବିଷୟ ବାଛି ନେଇଥିଲେ । କାଳିଦାସ ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ ସ୍ୱାଭାବିକ ସୁନ୍ଦର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଓ କୋମଳ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନରେ ସୁଦକ୍ଷ ଏବଂ ଲୋକପ୍ରିୟ, ମନୋରଞ୍ଜନ ଓ ନବ ନବ ଉଦ୍ଭାବିତ କଳ୍ପନା ପ୍ରୟୋଗରେ ନିପୁଣ ଥିବା ସର୍ବବାଦିସମ୍ମତ । ମେଘଦୂତ ଏହି ସିଦ୍ଧହସ୍ତର ଅତୁଳନୀୟ କାରିଗରୀ । ଏପରି କାବ୍ୟ ପୃଥିବୀରେ କମ୍ ଅଛି ।

ଯକ୍ଷର ବିରହ ଯେ କେବଳ କାବ୍ୟର ଏକମାତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟ, ତାହା ନୁହେଁ । ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ, ରାଜପୁତାନା, ବ୍ରହ୍ମାବର୍ତ୍ତ ଓ ହିମାଳୟ ପ୍ରଦେଶର ଦୃଶ୍ୟ, ମେଘର ପନ୍ଥାରେ ଥିବା ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ଦେବପୀଠମାନ କାବ୍ୟର ପ୍ରଧାନ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟ । ଏହାଛଡ଼ା ମୌସୁମୀ ମେଘ କେବେ ଆସେ, ମୌସୁମୀ ମେଘ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ଏ ଦେଶର ଅବସ୍ଥା କିପରି ଥାଏ, ମେଘର ଆଗମନରେ କି ଶୋଭାସମ୍ପଦର ଆବିର୍ଭାବ ହୁଏ ଏବଂ ଦୃଶ୍ୟର

ପଟପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜୀବଜନ୍ତୁଗଣଙ୍କର, ଏମନ୍ତ କି, ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର କି ଶାରୀରିକ ଓ ମାନସିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ, ଏହା ବୁଝାଇବା କବିଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଯକ୍ଷ, ଶାପ, ବିରହ ଇତ୍ୟାଦି ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ମାତ୍ର ।

ଯକ୍ଷ କେଉଁ ମେଘକୁ ଦୂତରୂପେ ବରଣ କଲା ? ଆଷାଢ଼ ମାସର ମେଘ, ନା ଶ୍ରାବଣ ମାସର ମେଘ କିମ୍ବା ଶ୍ରାବଣ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଦିନର ମେଘ ? ଏ ସେନି ଟୀକାକାରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ମତଭେଦ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛି । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ମତର ଖଣ୍ଡନ ବା ସମର୍ଥନ କରିବାକଲି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ନାହିଁ । ତେବେ ଏକଥା କହିପାରୁଁ ଯେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ଲୋକରେ ଆଷାଢ଼ର ପ୍ରଥମ ଦିବସରେ ଉତ୍‌ଖାତ କ୍ରୀଡ଼ାସକ୍ତ ଗଜତୁଲ୍ୟ ମେଘକୁ ଦେଖିଲି ବୋଲି ଯେଉଁ କବି ଲେଖିଗଲେ, ସେ ପୁଣି ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ଲୋକରେ ଶ୍ରାବଣ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରୁ ପ୍ରିୟାଠାକୁ ସନ୍ଦେଶ ପଠାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲା ବୋଲି ଲେଖିନାହାନ୍ତି । ଉତ୍ତର ମେଘର ୧୯ ଶ୍ଲୋକ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ ନରଖି ପୂର୍ବମେଘର ୨, ୩ ଓ ୪ ଶ୍ଲୋକର ଅର୍ଥ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ କଲେ କିଛି ଅସଙ୍ଗତ ହେବ କି ? ଏବଂ ପଣ୍ଡିତଗଣ 'ପ୍ରତ୍ୟାସନ୍ନେ ନଭସି' ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ମେଘଶ୍ରେଣୀକୁ ଅଧ୍ୟାହାର କରି ଅର୍ଥସଙ୍ଗତ କରି ଦେଇ ପାରିବେ ନାହିଁକି ? ଆଷାଢ଼ ମାସର ପ୍ରଥମ ଦିବସରେ ପର୍ବତଶୃଙ୍ଗରେ ଉତ୍‌ଖାତ କ୍ରୀଡ଼ାସକ୍ତ ଗଜତୁଲ୍ୟ ନୂତନ ମେଘକୁ ସଂଦର୍ଶନ କରି ବିରହୀ ଯକ୍ଷ ଚିନ୍ତାମଗ୍ନ ହେଲା ଏବଂ କ୍ରମେ ମେଘ ଆକାଶ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରୁ ବିରହବିଧୁରା କୈଳାସବାସିନୀ ସୀମନ୍ତିନୀ ନିକଟକୁ କୁଶଳ ସମ୍ବାଦ ପଠାଇବା ପ୍ରବୃତ୍ତି ବଳବତୀ ହେବାରୁ କୁଟଜକୁସୁମ ଦ୍ୱାରା ଅର୍ଘ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କଲା ।

ହରିଙ୍କର ଶୟନ ଉତ୍‌ଥାନ ଏକାଦଶୀ ନେଇ ସରଳବିଶ୍ୱାସୀ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଟୀକାକାରଗଣ ଏତେ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ କରିବା ଭଲ କି ?

ଆଷାଢ଼ ପ୍ରଥମ ଦିବସ ଅର୍ଥ ଯେ ଠିକ୍ ଆଷାଢ଼ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରତିପଦ, ଏହା ବୋଧହୁଏ କବିଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ; କିମ୍ବା ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେ ଆଷାଢ଼ ପ୍ରତିପଦକୁ କବିଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଲି କହୁଅଛୁଁ ଏମନ୍ତ ନୁହେ । ମୌସୁମୀବାୟୁ ବିତାଡ଼ିତ ପ୍ରଥମ ମେଘହିଁ କବିଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ମେଘ । ଆଉ ମୌସୁମୀ ମେଘ ଆଷାଢ଼ ମାସର ପ୍ରଥମ ଅଂଶରେ କିମ୍ବା ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ମାସର ଶେଷ ଅଂଶରେ ଦେଖାଦିଏ, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ନିମ୍ନୋକ୍ତ କେତେଗୋଟି ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଠ କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ିବ ଯେ, ନିଦାଘ ଋତୁ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ଯେଉଁ ମେଘ ସହସା ଦେଖାଦେଲା ସେହି ମେଘହିଁ ଯକ୍ଷର ଦୂତ ।

ନୂତନ ମେଘ (ମୌସୁମୀ ମେଘ) ପର୍ବତ ଶୃଙ୍ଗରେ ବପ୍ରକ୍ରୀଡ଼ାରତ ଗଜତୁଲ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ପାର୍ବତ୍ୟ ପ୍ରଦେଶବାସୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଏଥିର ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିବେ । ଧାରାଶ୍ରାବଣର ମେଘ ଏପରି କେବେ ହେଁ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଶ୍ରାବଣରେ କୁଟଜପୁଷ୍ପ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମେଘର ପ୍ରଥମାବସ୍ଥା ଏହାର ମୁକୁଳୋଦ୍‌ଗମ ହେବାର ସମୟ ।

ବାତ୍ୟାବିତାଡ଼ିତ ନୂତନ ମେଘ ଅତି ଦ୍ରୁତ ବେଗରେ ଗମନ କରେ ଏବଂ ଦୂତ ହେବାର ଉପଯୁକ୍ତ; ଶ୍ରାବଣ ମାସର ସମାଚ୍ଛନ୍ନ ମେଘ ତାଦୃଶ ଭାବୋତ୍ପାଦକ ନୁହେଁ ।

ନୂତନ ମେଘହିଁ ବିଦ୍ୟୁଦବଳୀ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ-ଶୋଭିତ ଅଟେ ।

ବଳାକାପଙ୍‌କ୍ତି ନୂତନ ମେଘ ବକ୍ଷରେ ଶୁକ୍ଳ ପୁଷ୍ପମାଳା ତୁଲ୍ୟ ଶୋଭାପାନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ମେଘାଗମରେ ସେମାନଙ୍କର ଗର୍ଭାଧାନ ହୁଏ । ଶ୍ରାବଣ ମାସରେ ବକମାନେ ଶାବକ ପାଳନ କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥାନ୍ତି । କ୍ରୀଡ଼ାରତ ହେବାକୁ ସେମାନଙ୍କର ଅବସର କାହିଁ ?

ହଂସମାନେ ବର୍ଷାଗମରେ ମାନସରୋବରକୁ ଯିବାର କବି ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅଛି । ଆଶ୍ୱିନ ଜଳପାନ କରି ରୋଗ ସଂକ୍ରମଣ ହେଲାରୁ ମାନସରୋବରକୁ ଯିବେ କାହିଁକି ? ଏହା ସତ୍ୟ କି ମିଥ୍ୟା ତାହା କବିମାନଙ୍କୁ ଗୋଚର, ମତ ଦେବାର ଆମ୍ଭର ଅଧିକାର ନାହିଁ । ହଂସମାନେ ମେଘର ସହଯାତ୍ରୀ ହେବେ ବୋଲି ଲେଖାଥିବାରୁ ପ୍ରଥମ ମେଘର ସୂଚନା ମିଳୁଅଛି ।

ମୟୂରଗଣ ନୂତନ ମେଘ ଦେଖି ଉତ୍‌ଫୁଲ୍ଲ ମାନସରେ ନୃତ୍ୟ କରନ୍ତି ଏବଂ ବର୍ଷା ପୂର୍ବରୁ ବା ପ୍ରଥମ ବର୍ଷାରେ ସେମାନଙ୍କର ଦୀର୍ଘ ପୁଚ୍ଛଭାର ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି (Moulting Season) । ଏହା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ଉତ୍ତପ୍ତ ଭୂମିରେ ଜଳ ପଡ଼ିଲେ ଗନ୍ଧ ନିର୍ଗତ ହୁଏ । ଆର୍ଦ୍ର ଭୂମିରେ ଯେତେ ଜଳବୃଷ୍ଟି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଗନ୍ଧ ନିର୍ଗତ ହୁଏ କି ? ମେଘାରୁର କୃଷକମାନଙ୍କୁ "ସଦ୍ୟ ସୀରୋତ୍କର୍ଷଣ ସୁରଭି" ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଥମ ମେଘ କେବଳ ଆହ୍ଲାଦିତ କରେ ।

ପକ୍ୱ ଆମ୍ର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ହେତୁ ହରିଦ୍ରବର୍ଣ୍ଣ ଆମ୍ରକୂଟ ପର୍ବତର ସାନୁଦେଶରେ ସ୍ନିଗ୍ଧ କୁନ୍ତଳକଳାପ ତୁଲ୍ୟ କୃଷ୍ଣମେଘ ଉପବେଶନ କଲେ ତାହା ପୃଥିବୀର ସ୍ତନପରି ଶୋଭା ପାଇବ ବୋଲି ଲେଖାଅଛି । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶେଷ ବା ଅଷାଢ଼ ପ୍ରଥମାଂଶରେ କେବଳ ଏ ଦୃଶ୍ୟ ଚାକ୍ଷୁଷ ଶୋଭା ସମ୍ଭବ । କଦମ୍ବ ପୁଷ୍ପ ମୌସୁମୀବାୟୁ ପ୍ରବାହିତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହୁଏ । ଜାମ୍ବୁଫଳ ବର୍ଷା ସମୟରେ ପକ୍ୱ ହୁଏ । କାକମାନେ ବର୍ଷାରମ୍ଭରେ ନୀଡ଼ ନିର୍ମାଣ କରନ୍ତି ।

ବର୍ଷା ପ୍ରାରମ୍ଭରେ କେବଳ ନଦୀମାନେ କ୍ଷୀଣସ୍ରୋତା ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ବାଳ ଖରକାନ୍ତି ଚମରୀମାନଙ୍କୁ ଦାବାଗ୍ନି କଷ୍ଟ ଦେଲେ ତାହା ବାରିଧାରା ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାପିତ କରିବାକୁ ଯକ୍ଷ ଅନୁରୋଧ କରିଅଛି । ଦାବାଗ୍ନି କେବଳ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ସମ୍ଭବ, ଶ୍ରାବଣ ମାସରେ ବା ଦୁଇ ତିନିଥର ବର୍ଷା ହେଲା ପରେ ଯେଉଁ କାରଣରୁ ହେଉ, ବନଦାହ ହୁଏ କି ?

ଉପରୋକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାଗୁଡ଼ିକ ପାଠ କଲେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ମାସର ଶେଷାଂଶ ବା ଆଷାଢ଼ର ପ୍ରଥମାଂଶରେ କୌଣସି ଏକ ଦିନରେ ପ୍ରବଳ ବାୟୁଦ୍ୱାରା ନୀୟମାନ ମେଘ ଖଣ୍ଡିକୁ ଯକ୍ଷ ଦୂତରୂପେ ବରଣ କରିଥିବାର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେଉନାହିଁ କି ?

ଏଥିଉତ୍ତାରୁ ଜନକତନୟା ସ୍ନାନପୂତ ବାରିସାକାଶି ସ୍ନିଗ୍ଧ ଛାୟାତରୁ ବିମଣ୍ଡିତ ରାମଗିରି କେଉଁଠାରେ, ଯେଉଁସ୍ଥାନରେ ଭର୍ତ୍ତୃଶାପପ୍ରାପ୍ତ ଯକ୍ଷ କେତେକମାସ ଅତିବାହିତ କରି ନୂତନ ମେଘକୁ ଦୂତରୂପେ ବରଣ କଲା ?

ଏ ସମସ୍ୟା ମଧ୍ୟ ସମାଲୋଚକ ଓ ଟୀକାକାରମାନଙ୍କୁ କମ୍ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ କରିନାହିଁ । ମଲ୍ଲୀନାଥ ଚିତ୍ରକୂଟକୁ ରାମଗିରି ଆଖ୍ୟା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ମଲ୍ଲୀନାଥଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଟୀକାକାରମାନେ, ଏମନ୍ତି କି ଆଧୁନିକ କେତେକ ଟୀକାକାର ଓ ସମାଲୋଚକ ଚିତ୍ରକୂଟକୁ ରାମଗିରି ବୋଲିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ନାହାନ୍ତି ।

ଚିତ୍ରକୂଟ ବୁନ୍ଦେଲଖଣ୍ଡରେ ଅବସ୍ଥିତ (ପ୍ରାୟ ୮୦°-୩୦' ଦ୍ରାଘିମା ଓ ୨୫° ଅକ୍ଷାନ୍ତର) ଏବଂ ବିଦିଶା ଆଧୁନିକ ଭିଲସାଠାରୁ ପୂର୍ବ ଦକ୍ଷିଣ ଆନୁମାନିକ ୨୦୦ ମାଇଲ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଅଟେ । ଚିତ୍ରକୂଟ ଯକ୍ଷର ନିର୍ଜନ ନିବାସ ହୋଇଥିଲେ ସେ ମେଘକୁ ସରଳ ପନ୍ଥା ନ ଦେଖାଇ ଦକ୍ଷିଣ ପଶ୍ଚିମ ବିଦିଶାବାଟ ଦେଖାଇ ଦିଅନ୍ତା କାହିଁକି ? ବିଦିଶା ତ ଚିତ୍ରକୂଟଠାରୁ କୈଳାସ ଯିବାର ପଥରେ ନାହିଁ । ବିଦିଶାଠାରୁ ମେଘ ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ ଯିବାର କଥା, ମାତ୍ର ଉଜ୍ଜୟିନୀ ଭଳି ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ନଗରୀର ବର୍ଣ୍ଣନା କାବ୍ୟାନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବା କବିଙ୍କର ବାସନା — ଏଣୁ ମେଘକୁ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ବାଟ ଦେଖାଇଦେଲେ । ମାତ୍ର ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ଭୟ କରି ଆଗରୁ ଗୋଟିଏ କୈଫିୟତ୍ ଦେଇ ରଖିଲେ । ଚିତ୍ରକୂଟ ଠାରୁ କାବ୍ୟାରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଏହି ଅନ୍ତ୍ୟଭୂତ ବକ୍ର ପନ୍ଥାର ଆବଶ୍ୟକତା ନିବନ୍ଧନ ଗୋଟିଏ ଅଧେ ଶ୍ଳୋକ ଲେଖି ଯାଇଥାନ୍ତେ । ଚିତ୍ରକୂଟ ଓ ବିଦିଶା ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତର ଉତ୍ତର ଦିଗରେ । ଚିତ୍ରକୂଟଠାରୁ ବିଦିଶାକୁ ଯିବାକୁ ହେଲେ ବିନ୍ଧ୍ୟପାଦ ପର୍ବତ ଓ ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତ ଏବଂ ରେବାନଦୀ ଅତିକ୍ରମ କରିବାକୁ ହେବନାହିଁ ।

ଉପରୋକ୍ତ କାରଣରୁ ଚିତ୍ରକୂଟ ଯେ ରାମଗିରି ନୁହେଁ, ଏହା ଅନାୟାସରେ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଉଅଛି ।

ସୁରଗୁଜା ରାଜ୍ୟସ୍ଥ ରାମଗଡ଼କୁ କେହି କେହି ରାମଗିରି ଏବଂ ଯକ୍ଷର କାରାଗାର ବୋଲି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି । ଏ କଳ୍ପନା ତତୋଽଧିକ ଭ୍ରାନ୍ତିମୂଳକ; ଯେହେତୁ ଏହା ବିଦିଶାଠାରୁ ବହୁଦୂର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଅଟେ । ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଏକାବେଳକେ ଅସଙ୍ଗତ ଓ ତ୍ୟାଜ୍ୟ ।

ପ୍ରସ୍ରବଣ ଶୈଳରେ ରାମ ବହୁଦିନ ବାସ କରିଥିଲେ । ତନ୍ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଶୈଳ ରାମଗିରି ବୋଲି ଅନେକଙ୍କର ଧାରଣା । ଏ ଧାରଣା ନିତାନ୍ତ ଅଯୌକ୍ତିକ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । କାରଣ ଏହି ସ୍ଥାନରୁ କୈଳାସର ପନ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ପନ୍ଥା ଅଟେ । ମାତ୍ର ଉଜ୍ଜୟିନୀ ପ୍ରସ୍ରବଣଗିରିର ଠିକ୍ ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ପ୍ରଥମେ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ନ ଲେଖି ବିଦିଶାକୁ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବାରୁ ପ୍ରସ୍ରବଣ ଶୈଳକୁ ରାମଗିରି ଭାବିବା ପ୍ରସ୍ତାବ ଚୂର୍ଣ୍ଣୀଭୂତ ହେଉଅଛି ।

ରାମଗିରିକୁ ଅନ୍ୟତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାକୁ ହେବ । ବର୍ଣ୍ଣନାପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରତି ସ୍ଥିର ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ରାମଗିରି ବିଦିଶାର ଠିକ୍ ଦକ୍ଷିଣରେ ଅବସ୍ଥିତ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ ହେବ । ଦଶାର୍ଣ୍ଣ ଆଧୁନିକ ଭୋପାଳ ରାଜ୍ୟର ଦକ୍ଷିଣରେ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ସୁତରାଂ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଏକ ସ୍ଥାନରେ ରାମଗିରି ଅବସ୍ଥିତ, ଏହା ନିଶ୍ଚୟ ଧରି ନେବାକୁ ହେବ । ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ରାଜଧାନୀ ନାଗପୁରର ଉତ୍ତରପୂର୍ବ ଦ୍ୱାଦଶ କୋଶ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ "ରାମଟେକ" ସ୍ଥାନକୁ ପୁରାତତ୍ତ୍ୱ ଗବେଷଣାକାରୀଗଣ ରାମଗିରି ବୋଲି ସ୍ଥିର କରିଅଛନ୍ତି ।

ରାମାୟଣରେ ରାମଗିରିର ନାମ ନାହିଁ । ରାମ ଚିତ୍ରକୂଟ ଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗସ୍ଥ ଅତ୍ରି ଆଶ୍ରମକୁ ଗମନ କଲେ । ସେଠାରୁ ଅଗସ୍ତ୍ୟାଶ୍ରମ ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟକୁ ଗଲେ । ରଘୁବଂଶରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ ରାମ ଗମନ କଲେ ବୋଲି ଲେଖାଅଛି । ଚିତ୍ରକୂଟଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣକୁ ବିନ୍ଧ୍ୟଗିରି ଅତିକ୍ରମ କରି ଗଲେ ସୁରମ୍ୟବନାନୀ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମହାଦେବ ପର୍ବତ ଶ୍ରେଣୀରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ହେବ । ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କଲେ ମହାଦେବ ପର୍ବତ ଶ୍ରେଣୀର ଦକ୍ଷିଣାଂଶସ୍ଥ 'ରାମଟେକ"କୁ ରାମଗିରି ବୋଲିବା ସର୍ବଥା ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ । ଆମ୍ଭେମାନେ ରାମଟେକକୁ ରାମଗିରି ଧରି ନେଇ ମେଘର ବାଟ ସ୍ଥିର କରିବୁଁ ।

ଆମ୍ରକୂଟ – ଅମରକଣ୍ଟକକୁ ଅନେକେ ଆମ୍ରକୂଟ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ଅମରକଣ୍ଟକ ବିନ୍ଧ୍ୟର ପୂର୍ବାଂଶରେ ଥିବାରୁ ଏବଂ ରାମଗିରିଠାରୁ ବିଦିଶାକୁ ଆସିବା ପଥର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରୁ ଅମରକଣ୍ଟକକୁ

ଆମ୍ରକୂଟ ବୋଲିବା ପ୍ରକୃତିସଙ୍ଗତ ମନେ ହେଉନାହିଁ । ମହାଦେବ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀର କୌଣସି ଉନ୍ନତ ଶୃଙ୍ଗର ନାମ 'ଆମ୍ରକୂଟ' ।

ବିନ୍ଧ୍ୟପାଦ—ନର୍ମଦା ନଦୀର ଦକ୍ଷିଣକୁ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବା ପର୍ବତର ନାମ ବିନ୍ଧ୍ୟପାଦ । ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତର ନିତାନ୍ତ ପାଦଦେଶ ବୋଲି ଟୀକାକାରଗଣ ଅର୍ଥ କରିଅଛନ୍ତି । ନର୍ମଦା ଓ ତାପ୍ତି ନଦୀର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ବତର ନାମ ବିନ୍ଧ୍ୟପାଦ ।

ନର୍ମଦା ନଦୀର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ ରେବା ।

ଦଶାର୍ଣ୍ଣ—ମାଳବ ଦେଶର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶର ନାମ ଦଶାର୍ଣ୍ଣ, ଆଧୁନିକ ନାମ ଭୋପାଳ ରାଜ୍ୟ । ଦଶାର୍ଣ୍ଣର ରାଜଧାନୀର ନାମ ବିଦିଶା, ବର୍ତ୍ତମାନ ଭିଲସା । ଆଉ ବେତ୍ରବତୀ ନଦୀର ଆଧୁନିକ ନାମ ବେଟବା । ବିଦିଶା ବେତ୍ରବତୀର କୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ନିଚୈଃ ବିଦିଶାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ୱଳ୍ପୋଚ୍ଚ ଏକ ପର୍ବତର ନାମ ନିଚୈଃ ।

ନିର୍ବିନ୍ଧ୍ୟା—ନିର୍ଗତ ବିନ୍ଧ୍ୟାତ୍—ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତରୁ ନିର୍ଗତ ନଦୀର ନାମ । ବିଦିଶାଠାରୁ ଆନୁମାନିକ ୩୦ କୋଶ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ବାଟରେ ପ୍ରବାହିତ ନଦୀର ନାମ ନିର୍ବିନ୍ଧ୍ୟା—ଆଧୁନିକ ପାର୍ବତୀ ନଦୀ ।

ସିନ୍ଧୁ— ମାଳବା ପ୍ରଦେଶରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ସିନ୍ଧୁ ନାମକ ନଦୀ ଅଛି । ମାତ୍ର କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସିନ୍ଧୁ ଆଧୁନିକ କାଳୀସିନ୍ଧୁ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । କାଳୀସିନ୍ଧୁ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ପଥରେ ନିର୍ବିନ୍ଧ୍ୟା ବା ପାର୍ବତୀ ନଦୀଠାରୁ ୫୦।୬୦ ମାଇଲ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଅଟେ ।

ଅବନ୍ତୀ—ଆଧୁନିକ ମାଳବା ଦେଶ—ଏହାର ରାଜଧାନୀ ଉଜ୍ଜୟିନୀ । କବି ଉଜ୍ଜୟିନୀ ଅଧିବାସୀ ହେତୁ ଏ ନଗରର ବିଭବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ନିମନ୍ତେ ମେଘକୁ ବକ୍ରପନ୍ଥାରେ ଆଣିଅଛନ୍ତି ।

ଶିପ୍ରା—ଉଜ୍ଜୟିନୀର ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ପ୍ରବାହିତ । ଶିପ୍ରା କୂଳରେ ମହାକାଳ ଶିବଙ୍କ ମନ୍ଦିର ।

ଗମ୍ଭୀରା—ଉଜ୍ଜୟିନୀ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ନଦୀ—ଯାହାର ସ୍ୱଚ୍ଛ ଜଳ ନିମନ୍ତେ ଅବଶ୍ୟ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧି ଥିଲା ।

ଦେବଗିରି—ଆରାବଲୀ ପର୍ବତର ଏକ ଅଂଶର ନାମ ବୋଲି ଅନେକେ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି । ଏହା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବା ସୁକଠିନ, ତେବେ ଏହି ପର୍ବତ ଯେ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ଓ ଦଶପୁର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ବ୍ରହ୍ମାବର୍ତ୍ତ—ସରସ୍ୱତୀ ଓ ଦୃଶଦ୍‌ବତୀ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶର ନାମ ବ୍ରହ୍ମାବର୍ତ୍ତ ।

କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର—ବ୍ରହ୍ମାବର୍ତ୍ତର ସଂଲଗ୍ନ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶର ନାମ କୁରୁଦେଶ । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ବା ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ର ଏହାର ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ—ଆଧୁନିକ ନାମ ଥାନେଶ୍ୱର—ପ୍ରାଚୀନ ନାମ ସ୍ଥାଣ୍ୱୀଶ୍ୱର ଥିଲା ।

କନଖଳ—ହରଦ୍ୱାରକୁହିଁ ପୂର୍ବେ କନଖଳ ବୋଲି ପରିଚିତ କରୁଥିବାର ଅନୁମାନ ହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ହରଦ୍ୱାରର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ସ୍ଥାନର ନାମ କନଖଳ ।

ପ୍ରାଲେୟାଦ୍ରି—ହିମାଳୟର ଏକାଂଶର ନାମ ପ୍ରାଲେୟାଦ୍ରି । ସମ୍ଭବତଃ ନନ୍ଦଦେବୀ ଓ ତାହାର ଦକ୍ଷିଣାଂଶର ନାମ ପ୍ରାଲେୟାଦ୍ରି ।

କ୍ରୌଞ୍ଚରନ୍ଧ୍ର—ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବା ବଡ଼ କଠିନ—କ୍ରୌଞ୍ଚରନ୍ଧ୍ରର ଅନ୍ୟ ନାମ ହଂସଦ୍ୱାର । ବର୍ଷାକାଳରେ ହଂସମାନେ ଏହି ବାଟ ଦେଇ ମାନସରୋବରକୁ ଯାଆନ୍ତି ବୋଲି ପ୍ରବାଦ ଅଛି । କାର୍ତ୍ତିକେୟଙ୍କର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ପରଶୁରାମ ବାଣ ଦ୍ୱାରା ହିମାଳୟର ଏହି ଅଂଶ ଭେଦ କରିଥିଲେ । ଯେଉଁ ଉପତ୍ୟକା ଦେଇ ଶତଦ୍ରୁ ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି, ତାହାର ନାମ କ୍ରୌଞ୍ଚରନ୍ଧ୍ର ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଶତଦ୍ରୁ ନଦୀ ମାନସରୋବରରୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇ ପଶ୍ଚିମାଭିମୁଖରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି । ଶତଦ୍ରୁ ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବା ଉପତ୍ୟକାର ଉଚ୍ଚତା ୬୦୦୦ ଫୁଟଠାରୁ ୧୬୦୦୦ ଫୁଟ ଉଚ୍ଚ । ଶତଦ୍ରୁ ନଦୀର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ହିମାଳୟ ପର୍ବତ । ମାନସରୋବରକୁ ଯିବାକୁ ହେଲେ ଏହି ଉପତ୍ୟକା ଦେଇ ଯିବାର ସୁବିଧା—ସୁତରାଂ ଏହାର ନାମ ହଂସଦ୍ୱାର ଓ କ୍ରୌଞ୍ଚରନ୍ଧ୍ର । ଶତଦ୍ରୁ ନଦୀର ଉଭୟପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ଉଚ୍ଚ ପର୍ବତର ବାଧା ପାଇ ମେଘ ଏହି ଉପତ୍ୟକା ଦେଇ କୈଳାସକୁ ଯିବାର ଏକମାତ୍ର ପନ୍ଥା ।

କୈଳାସ—ମାନସରୋବର ଉତ୍ତରରେ କୈଳାସ ପର୍ବତ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ପର୍ବତରେ ଅଳକା ଓ ଯକ୍ଷର ବାସସ୍ଥାନ ।

ଚଜ ପଣଚସ୍ତୁ—ମେଘର ପଥ ୭୫ ଡିଗ୍ରୀ ଓ ୮୦ ଡିଗ୍ରୀ ଦ୍ରାଘିମା ଏବଂ ୨୦ ଡିଗ୍ରୀ ଓ ୩୨ ଡିଗ୍ରୀ ନିରକ୍ଷାନ୍ତର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଟେ ।

୨୧°-୨୪' ନିରକ୍ଷାନ୍ତର ଓ ୭୮°-୨୦' ଦ୍ରାଘିମାରେ ରାମଗିରି । ତହିଁ ଉତ୍ତରକୁ ମହାଦେବ ପର୍ବତ—ତହିଁ ଉତ୍ତରକୁ ବିନ୍ଧ୍ୟପାଦ ଓ ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତ । ଏହି ଦୁଇ ପର୍ବତ ମଧ୍ୟରେ ରେବା—ଆଧୁନିକ ନର୍ମଦା ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ । ବିନ୍ଧ୍ୟର ଉତ୍ତରରେ ଦଶାର୍ଣ୍ଣ । ଆଧୁନିକ ଭୋପାଳ । ଦଶାର୍ଣ୍ଣର ରାଜଧାନୀ ବିଦିଶା—ଆଧୁନିକ ଭିଲସା ।

ବେତ୍ରବତୀ—ବର୍ତ୍ତମାନ ବେଟବା କୂଳରେ ବିଦିଶା ନଗରୀ ଅବସ୍ଥିତ । ବେତ୍ରବତୀ (ବେଟବା) ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଚମ୍ବଲ ନଦୀରେ ପତିତ ହେଉଅଛି । ସିନ୍ଧୁଠାରୁ ୫୦ ମାଇଲ ଦୂରରେ ଉଜ୍ଜୟିନୀ, ଉଜ୍ଜୟିନୀର ଦକ୍ଷିଣାଂଶରେ ଶିପ୍ରା ନଦୀ । ଶିପ୍ରା ଓ ଅନ୍ୟ ନଦୀ ମିଳିତ ହୋଇ ଚର୍ମଣ୍ୱତୀ—ଆଧୁନିକ ଚମ୍ବଲ ନାମ ଧାରଣ କରିଅଛି ।

ଉଜ୍ଜୟିନୀର ଉତ୍ତରକୁ ଦଶପୁର—ବର୍ତ୍ତମାନ ନାମ ମେଣ୍ଡାସୋର ।

ବ୍ରହ୍ମାବର୍ତ୍ତ—ସରସ୍ୱତୀ ଓ ଦୃଶଦ୍ୱତୀ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶର ନାମ ।

କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର—ଆଧୁନିକ ନାମ ସ୍ଥାନେଶ୍ୱର ।

ସରସ୍ୱତୀ ନଦୀ—ସିରମୁର ପର୍ବତରୁ ନିର୍ଗତ ଏବଂ ମରୁଭୂମିରେ ଲୁପ୍ତ—ଏହାର ପୂର୍ବକୁ ଦୃଶଦ୍ୱତୀ—ତହିଁ ପୂର୍ବକୁ ଯମୁନା—ତହିଁ ପୂର୍ବକୁ ଗଙ୍ଗା ।

କନଖଳ ହରଦ୍ୱାର ଦ୍ୱାରା ପରିଚିତ । ପ୍ରାଲେୟାଦ୍ରି—ନନ୍ଦଦେବୀ ପର୍ବତ ଓ ତହିଁର ଦକ୍ଷିଣାଂଶ ।

କ୍ରୌଞ୍ଚରନ୍ଧ୍ର ଶତଦ୍ରୁ ନଦୀ—ଆଧୁନିକ ସତଲେଜ ନଦୀର ଉପତ୍ୟକା ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା । କବି ଏହି କାବ୍ୟରେ ଚାରିଗୋଟି ସ୍ଥାନର ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା— ଉଜ୍ଜୟିନୀ, ଦେବଗିରି, କନଖଳ ଓ କୈଳାସ । କବି ଯେ ଶିବଭକ୍ତ, ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ଉଜ୍ଜୟିନୀରେ ତାଙ୍କର ନିତ୍ୟ ପୂଜ୍ୟ ମହାକାଳ, ଦେବଗିରିରେ ଶିବପୁତ୍ର ସ୍କନ୍ଦ – ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୁତ୍ରବତ୍ସଳା ଭବାନୀଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା; କନଖଳଠାରେ ଭବାନୀ ସପତ୍ନୀ ଶିବପ୍ରିୟା ଗଙ୍ଗାଙ୍କର କ୍ରୀଡ଼ା; ଏବଂ କୈଳାସରେ ହରଗୌରୀ ଯୁଗଳମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କର କ୍ରୀଡ଼ା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । କବି ଚାରିଗୋଟି ପ୍ରଧାନ ଦେବପୀଠର ବର୍ଣ୍ଣନାଦ୍ୱାରା ନିଜେ ଶିବଭକ୍ତ ଥିବାର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଚାରିଗୋଟି ସ୍ଥାନ ତାଙ୍କର ବହୁ ପରିଚିତ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ ।

ଶିକ୍ଷା ଓ ସମାଲୋଚନା

ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି

(୧)

ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରାଚୀନକାଳର ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆମ ଦେଶର ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଜ୍ଞ ବୋଇଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ନୁହେ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳର କଥା, ତ ଦୂରେ ଥାଉ ପଞ୍ଚଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବର ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ମଧ୍ୟ ଆଧୁନିକ ସ୍କୁଲ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ ନୁହେ । କାରଣ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଏବଂ ଭାରତୀୟ ଚଟ୍ଟଶାଳୀ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଟୋଲ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ବିସ୍ତର । ଆମେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ ଯେ ଆମ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ଉନ୍ନତିକୋଣ ଘଟିନାହିଁ । ପ୍ରଚଳିତ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ନୁହେ ପ୍ରାଚ୍ୟ, ନୁହେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ । ଏ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରାଚ୍ୟ ପ୍ରତୀଚ୍ୟର ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ।

ଏ ଦେଶର ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ପଦ୍ଧତି କ ପ୍ରଶଂସା ବା ନିନ୍ଦା କରିବାରେ ଆମମାନଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟତା ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ସେ ବିଷୟରେ ଆମେମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଜ୍ଞ । ମାତ୍ର ଏ କଥା ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇପାରେ ଯେ ବୈଦିକ ଯୁଗର ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ତତ୍କାଳୋପଯୋଗୀ ଥିଲା । ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟାଶ୍ରମ ତାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ । ଦ୍ୱିଜାତି ବାଳକମାନେ ଉପନୟନ ପରଠାରୁ ପିତୃଗୃହ ତ୍ୟାଗକରି ଗୁରୁ ଗୃହରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଗୁରୁ ଗୃହରେ ବାସ କରିବାର କାଳ ବାର, ଚବିଶ କିମ୍ବା ଛତିଶ ବର୍ଷ । ଏତାବତ୍ କାଳ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରତ ପାଳନ କରିବାକୁ ଛାତ୍ର ବାଧ୍ୟ ।

ବେଦାନଧୀତ ବେଦୌବା ବେଦଂବାପି ଯଥାକ୍ରମଂ ।
ଅବିପ୍ଳୁତ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମବିଶେତ୍ ॥

ବେଦମାନ କିମ୍ବା ଦୁଇ ବେଦ କିମ୍ବା ଗୋଟିଏ ବେଦ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ବିଧି ନଷ୍ଟ ନକରି ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ବଡ଼ କଠିଣ ସାଧନା । ମାତ୍ର ବେଦାଧ୍ୟାୟୀମାନେ ଏହା କରୁଥିଲେ ।

ବୀର୍ଯ୍ୟଧାରଣଂ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟଂ ।

ବ୍ରହ୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଆଚାର ପାଳନ କରିବାକୁ ପଡ଼େ, ମାତ୍ର ଉକ୍ତ ସୂତ୍ରଟି ପ୍ରଧାନ ଓ ପ୍ରଥମ ପାଳନୀୟ । ଛାତ୍ର ଗୁରୁ ଗୃହରେ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ହୋଇ ରହୁଥିଲେ । ମାନସିକ ପରିଶ୍ରମ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କାଷ୍ଠଚ୍ଛେଦନ,

ଫଳ ସଂଗ୍ରହ ଓ ଭିକ୍ଷା ସଂଗ୍ରହ ଛାତ୍ରର ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ପାଠଶାଳା ଯେ ଆଧୁନିକ ସ୍କୁଲ କଲେଜ ପରି ପକ୍କା ଅଟ୍ଟାଳିକା ବା ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଛଣ ବଙ୍ଗଳା ଥିଲା, ଏପରି ନୁହେଁ । ଛାତ୍ରମାନେ ବୃକ୍ଷମୂଳରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ । ଗ୍ରୀକ୍ ଜାତିଙ୍କ ଶିକ୍ଷକ ପ୍ଲାଟୋ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ ଆକାଶତଳେ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ । ଗ୍ରୀକ ଦର୍ଶନରୁ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଠରୁ ଆମେମାନେ ତାହା ଜାଣିବାକୁ ପାଉଁ । ପୂର୍ବକାଳରେ ଏ ପ୍ରକାର ଶିକ୍ଷା ସବୁ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାର ଅନୁମାନ ହୁଏ ।

ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମନରେ ସନ୍ଦେହର ଉତ୍ପାତ ହୁଏ, ଯେତେବେଳେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଠକରି ଜାଣିପାରୁଁ ଯେ ପୂର୍ବକାଳରେ ଜଣେ ଜଣେ ଋଷିର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଦଶ ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟକ ଛାତ୍ର ଓ ଶିକ୍ଷକ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅଧ୍ୟାପନା କରୁଥିଲେ । ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କର ପିତା କଣ୍ୱ ଦଶସହସ୍ର ମୁନିଙ୍କୁ ପାନଭୋଜନ ଓ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରୁଥିବାର ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ଏତାଦୃଶ ଋଷିମାନଙ୍କର କୁଳପତି ଆଖ୍ୟା ଥିଲା ।

'ମୁନୀନାଂ ଦଶସହସ୍ରଂ ଯୋଽନ୍ନପାନାଦି ପୋଷଣାତ୍ ।
ଅଧ୍ୟାପୟତି ବିପ୍ରର୍ଷିଃ ସବୈକୁଳପତିଃ ସ୍ମୃତଃ ॥'

ଏଥିରେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ଥାଇପାରେ ତଥାପି ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଛାତ୍ର ଓ ଶିକ୍ଷକ ଯେ ଜଣେ ଜଣେ ଋଷିଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରହି ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କିଛି ହିଁ କାରଣ ନାହିଁ । ଅରଣ୍ୟବାସୀ ଜଣେ ଋଷି ଦ୍ୱାରା ପୂର୍ବେ ଯେଉଁ ଶିକ୍ଷା ରୂପ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧିତ ହେଉଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜା ମହାରାଜା ଏବଂ କୋଟିପତି ମଧ୍ୟ ତାହା କରିବାକୁ କ୍ଷମ ନୁହନ୍ତି । ଏଥିର କାରଣ ଅନେକ, ତହିଁର ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ତେବେ ସ୍ଥୂଳଭାବରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ସେତେବେଳେ ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଗାଢ଼ ପ୍ରେମ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା; ବିଦ୍ୟା ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ନହୋଇ ଶ୍ରଦ୍ଧାମୂଳକ ଥିଲା । ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗୀ ଏବଂ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ନିତ୍ୟ ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ବସନ ଭୂଷଣ ଓ ଆହାର୍ଯ୍ୟର ବ୍ୟୟ ନଗଣ୍ୟ ଥିଲା । ଶିକ୍ଷକ ଓ ଛାତ୍ରମାନେ ବିଦ୍ୟାକୁ ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର ତପ ବୋଲି ବିବେଚନା କରୁଥିଲେ । ଗୁରୁ ଗୃହରେ ଥିଲାବେଳେ ଛାତ୍ରମାନେ ପିତା ମାତା ଓ ଗୃହର ଚିନ୍ତାକୁ ହୃଦୟରେ ସ୍ଥାନ ଦେଉନଥିଲେ । ସେ ଯୁଗ ଆଉ ନାହିଁ । ସେ ଯୁଗର ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଚେଷ୍ଟା ଏ ଯୁଗରେ ନିଷ୍ଫଳ ଯତ୍ନ ।

ବୌଦ୍ଧଯୁଗରେ ଉପରୋକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ପଦ୍ଧତିର କ୍ରମବିକାଶ ଘଟିଥିଲା । ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ରୂପେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା । ମୁକ୍ତ ଆକାଶରେ ବିଦ୍ୟାଚର୍ଚ୍ଚା ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଛାତ୍ର ଓ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଅଟ୍ଟାଳିକା ଓ ଉତ୍ତମ ଗୃହରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ନାଳନ୍ଦା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତାର ଅତ୍ୟୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ଉଦାହରଣ । ଏ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଆକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ଏତେଥିଲା ଯେ ଭାରତବର୍ଷର ଛାତ୍ରଙ୍କ କଥା ତ ଛାଡ଼, ସୁଦୂର ଚୀନ୍ ଦେଶରୁ ମଧ୍ୟ ଛାତ୍ରମାନେ ଏଠାକୁ ଆସି ବିଦ୍ୟାର୍ଜନ କରି ଯାଉଥିଲେ । ଚୈନିକ ହୁଏନସାଂ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ ସେ ଏଠାରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବାବେଳେ ନାଳନ୍ଦାର ଛାତ୍ର ଓ ଶିକ୍ଷକ ସଂଖ୍ୟା ଦଶହଜାର । ସ୍ୱଭାବତଃ ଏହା ଅତିରଞ୍ଜିତ ବର୍ଣ୍ଣନା ବୋଲି ବୋଧ ହୋଇପାରେ । ନାଳନ୍ଦାର ଖନନ କାର୍ଯ୍ୟ ଚାଲିଥିବାବେଳେ ମୁଁ ତାହା ଦେଖିଅଛି । ଛାତ୍ରର ବାସଗୃହ ଏବଂ ଛାତ୍ରର ବ୍ୟବହାରୋପଯୋଗୀ ପଦାର୍ଥ ଦେଖିଲେ ମନେହୁଏ ଯେ ଛାତ୍ରମାନେ ବିଦ୍ୟା ଅପେକ୍ଷା ଭୋଗବାସନାକୁ ତୁଚ୍ଛ ଓ ହେୟ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ନାଳନ୍ଦା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅସଂଖ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ଓ ଜ୍ଞାନୀଙ୍କର ଜନ୍ମଦାତା । ଏ ବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଅନେକ ବିଦ୍ୱାନ ପରିବ୍ରାଜକ ଚୀନ୍, ତିବ୍ବତ, ମଧ୍ୟ ଏସିଆ ଦେଶକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଚୀନ ଭାଷାରେ ଲେଖିଥିଲେ ଏବଂ ଭାଷାନ୍ତରିତ କରିଥିଲେ । ଚୀନ୍ ଓ ତିବ୍ବତରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୁଦ୍ଧଧର୍ମର ମହିମା ବୁଝିବାକୁ କ୍ଷମ ହେଉଅଛୁଁ । ନାଳନ୍ଦା ସଦୃଶ

ବିକ୍ରମଶିଳା, ଧାନ୍ୟକଟକ, କାଶୀ ପ୍ରଭୃତିରେ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ଏ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ସଂସ୍କୃତ, ପ୍ରାକୃତ ଓ ପାଲିଭାଷାରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଉଥିଲା । ସୁତରାଂ ଜାତି ନିର୍ବିଶେଷରେ ଛାତ୍ରମାନେ ଶିକ୍ଷା ପାଉଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାର୍ବଜନୀନ ଶିକ୍ଷା ଲୋପ ପାଇଲା ।

ଉକ୍ତି ଖିତ ଶିକ୍ଷାପ୍ରଣାଳୀ ସହିତ ଟୋଲ ଚାଟଶାଳୀର ଶିକ୍ଷାପ୍ରଣାଳୀ ତୁଳନାଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ଉକ୍ତାଙ୍କର ଟୋଲମାନଙ୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣଭେଦ ଅନୁସାରେ ଛାତ୍ର ନିର୍ବାଚନ ଚାଲିଲା ଏବଂ ଟୋଲମାନଙ୍କରେ ସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷା ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ପ୍ରାକୃତଭାଷା ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଚଳନ ନୋହିବାରୁ, କେବଳ ଧନୀ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଛାତ୍ରମାନେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲେ । ପାଲିଭାଷା ଲୋପହେଲା, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାମାନଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ପ୍ରାକୃତ ଚାଟଶାଳୀର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ବଙ୍ଗ ବ୍ରାହ୍ମଣଗଣ; ପ୍ରାକୃତଭାଷା ଶିକ୍ଷା ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସହ୍ୟ କଷ୍ଟଦାୟକ । ପ୍ରାକୃତଭାଷା ସେମାନଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣକଣ୍ଟକ । ପ୍ରାକୃତଭାଷାରେ ସଂସ୍କୃତ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅନୁବାଦ ସେମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛାବିରୁଦ୍ଧ ଏବଂ ସେହି ହେତୁ ଦେଶୋପଦ୍ରବକାରକ । ଏକଥା କାଳ୍ପନିକ ନୁହେଁ, ପୂର୍ବର କଥା ଛାଡ଼ି ଦିଆଯାଉ, ଆମ୍ଭେମାନେ ମଧ୍ୟ ଉପରୋକ୍ତ ମନ୍ତବ୍ୟ ସୁଧୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଅବଗତ ହୋଇଅଛୁଁ । ଏଣୁ ଚାଟଶାଳୀ ପ୍ରତି ରାଜା ମହାରାଜାମାନଙ୍କର ସହାନୁଭୂତି କମ୍ । ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ଆପଣା ଆପଣା ଶକ୍ତ୍ୟାନୁସାରେ ଚାଟଶାଳୀ ବସାନ୍ତି । ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟର ସ୍ନେହବନ୍ଧନ ନଥିଲା ବରଂ ଅତ୍ୟାଚାରର ରାଜତ୍ୱ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ଏ ଦେଶର ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷାର ବାଧା ଅନେକ । ଏଣୁ ସର୍ବସାଧାରଣ ଅଶିକ୍ଷିତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଶିକ୍ଷାର ଏପରି ଅଧୋଗତି ବେଳେ ମୁସଲମାନ ରାଜତ୍ୱ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଶାସକଗଣ ଏ ଦେଶିକ ଭାଷାର ପ୍ରଚାର ଓ ଶିକ୍ଷାନିମନ୍ତେ ଯତ୍ନଶୀଳ ଥିଲେ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏନାହିଁ । ସେମାନେ ପାର୍ଶି ଓ ଉର୍ଦ୍ଦୁର ପକ୍ଷପାତୀ । ପାର୍ଶି ଉର୍ଦ୍ଦୁରେ ବ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଉଚ୍ଚପଦାଭିଷିକ୍ତ ହେଲେ, ଶାସକଙ୍କର ଦରବାରରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲେ । ଏଣୁ ଉର୍ଦ୍ଦୁର ଆଦର ବଢ଼ିଲା । ଦେଶଭାଷା ଉନ୍ନତ ହେବାର ପନ୍ଥା ବନ୍ଦ ହେଲା । ମୁସଲମାନ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଭାରତୀୟ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଅପେକ୍ଷା ଉନ୍ନତତର ନଥିଲା । ପୁଣି ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ସହିତ ଧର୍ମବିଦ୍ୱେଷ ଜଡ଼ିତ ଥିବାରୁ ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ତାହା ଆଦରଣୀୟ ହେଲନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଗଲା ଯେ ଇଂରେଜମାନେ ଏ ଦେଶର ଶାସନଭାର ଗ୍ରହଣ କରିବାଯାଏ ଏ ଦେଶର ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର କ୍ରମବିକାଶ ହେବାର ଦୂରେଥାଉ ପଦ୍ଧତିଶୂନ୍ୟ ଶିକ୍ଷାସ୍ରୋତରେ ମଧ୍ୟ ବାଧା ଘଟିଅଛି ।

ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କି ଶିକ୍ଷିତ କରିବାକୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଆନ୍ତରିକ ଇଚ୍ଛା । ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଧାରଣା ଏହି ଯେ ଭାରତବାସୀ ଅଶିକ୍ଷିତ ଥିଲେ ଶାସନରେ ବାଧା ଘଟିବ । ଏଣୁ ଶିକ୍ଷା ବିସ୍ତାର ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏ ଦେଶ ଭାଷାର ଅବନତି ଘଟୁ ଏ କାମନା ସେମାନଙ୍କର ହୃଦୟରେ ଆଦୌ ସ୍ଥାନ ପାଇନାହିଁ । ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷା-କଳ୍ପେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ଉପଯୁକ୍ତ କି ଦେଶୀୟଭାଷା ଉପଯୁକ୍ତ ଏଥିର ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାଲିଥିଲା । ନାନା ତର୍କ ବିତର୍କ ଭିତରୁ ଇଂରାଜୀହିଁ ଏ ଦେଶର ରାଜଭାଷା ହେବା ସ୍ଥିରହେଲା । ଏତଦ୍ୱାରା ଏ ଦେଶବାସୀ ଯେ ବିଶେଷ ଉପକୃତ, ଏହା ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ଇଂରାଜୀ ଭାଷାର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ହୋଇନଥିଲେ ଅଖଣ୍ଡ ବିଜ୍ଞାନ ରାଜ୍ୟକୁ ଏ ଦେଶବାସୀର ପ୍ରବେଶାଧିକାର ମିଳି ନଥାନ୍ତା ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତା ସ୍ୱାଧୀନ ମତଗତିର ବିକାଶ ଘଟି ନଥାନ୍ତା । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିରୁ ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଲାଭ ଏତିକ । ପୁଣି ବ୍ୟୟବାହୁଲ୍ୟ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କର ଉନ୍ନତିର ଅନ୍ତରାୟ ବୋଇଲେ ଚଳେ । ସେ ଯାହାହେଉ ଏଥିରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବା କାହାର ଅଧିକାର ନାହିଁ । ଯାହା ଚାଲିଛି ଚାଲିଥାଉ । ତେବେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଆପଣାର ଅନ୍ନ ବସ୍ତ୍ରାଏ ରଖି ସେଚ୍ଛାକ୍ରମେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ କିଛି ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ କରିପାରନ୍ତି ଏବଂ ଛାତ୍ରମାନେ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ନିଜ ଦେଶର ଓ ଜାତିର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ଦୃଢ଼ବ୍ରତ ହୋଇପାରନ୍ତି ।

ସାଧାରଣ ବୁଦ୍ଧିକ ଯାହା ଶିକ୍ଷକ ଓ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ ତାହା ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ବୋଧହୁଏ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହେବନାହିଁ ।

ଛାତ୍ର ଓ ଶିକ୍ଷକ ମଧ୍ୟରେ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଜନ୍ମାଇବା ଶିକ୍ଷକର ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ । ଏ ଦେଶରେ ଶିକ୍ଷକ ଛାତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଶାସକ ଶାସିତ ଭାବ ବରାବର ରହିଅଛି । ଏଥିର ସଂସ୍କାର ବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିତାନ୍ତ ଦରକାର । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶରେ ଶିକ୍ଷକ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ଏବଂ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଓ ସ୍ନେହ ଆନ୍ତରିକତା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ଆମ ଦେଶରେ ସେ ପରିମାଣରେ ତାହା ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶବାସୀ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ଏଥିର ପ୍ରୟୋଜନୀୟତା ବୁଝି ପାରିଲେଣି ଆମ ଦେଶର ଲୋକେ ତାହା ବୁଝିବାକୁ କ୍ଷମ ହୋଇନାହାନ୍ତି ।

ଦୋଷ ନିମନ୍ତେ ଦଣ୍ଡର ପ୍ରୟୋଜନ, ଏହା କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ; ମାତ୍ର ସତ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ପୁରସ୍କାର ମଧ୍ୟ ଦର୍କାର । ଅଦାଲତରେ ସତ୍ୟର ପୁରସ୍କାର ନାହିଁ । ସ୍କୁଲରେ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷକମାନେ ସତ୍ୟର ପୁରସ୍କାର ଦେବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ । ଏଥିର ସଂସ୍କାର ନିଜେ ଶିକ୍ଷକ ଆପଣା ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ କରିପାରନ୍ତି । ଏଥିରେ ପଦ୍ଧତିର ହାନି ହେବନାହିଁ ।

କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ାଇବାରେ କେବଳ ଶିକ୍ଷକର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେ । ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ ପ୍ରକୃତି ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ ଛାତ୍ରର ସ୍ପୃହା ଜନ୍ମାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଶିକ୍ଷକ ନିଜର ଗୁରୁତର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ମନେକରିବା ଉଚିତ ।

ଛାତ୍ର ମନରୁ ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ କୂପମଣ୍ଡୂକତ୍ୱ ଓ କୁସଂସ୍କାର ଦୂର କରିବାକୁ ଶିକ୍ଷକ ସର୍ବଦା ଜାଗ୍ରତ ରହିବା ଉଚିତ ।

ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜଟିଳ ବିଷୟ ଯାହା ଶିକ୍ଷକର ମଧ୍ୟ ବୋଧଗମ୍ୟ ନୁହେଁ, ପାଠବେଳେ କିମ୍ବା କଥୋପକଥନ ବେଳେ ତହିଁର ଅବତାରଣା ବାଞ୍ଛନୀୟ ନୁହେଁ । ଏତାଦୃଶ ବିଷୟ ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରୁ ହୃଦୟରେ ବଦ୍ଧମୂଳ ହେଲେ ପରେ ତାହା କୁସଂସ୍କାର ଓ ଅନ୍ଧ ବିଶ୍ୱାସରେ ପରିଣତ ହୁଏ ।

କେବଳ ସତ୍ୟାନୁସନ୍ଧାନ ନିମନ୍ତେ ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ସର୍ବଦା ପ୍ରେରଣା ଦେବା ଉଚିତ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ସତ୍ୟ ଓ ବିଜ୍ଞାନରେ ଛାତ୍ରର ସ୍ପୃହା ବୃଦ୍ଧି କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ ।

ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଅଧ୍ୟୟନର ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦେବା ଉଚିତ । "ବାଲାନାମଧ୍ୟୟନନ୍ତପଃ"— ଏହି ନୀତିବାକ୍ୟ ଛାତ୍ର ହୃଦୟରେ ଜାଗ୍ରତ କରିବା ଉଚିତ ।

ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେପରି ମନୋମାଳିନ୍ୟ ନ ଘଟେ ସେଥି ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷକ ସତର୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ଉଚିତ । ଛାତ୍ରାବସ୍ଥାରେ ସଙ୍ଗବଦ୍ଧ ହେବାର ଯେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସୁଯୋଗ ତାହା ସଂସାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟେ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଏଥିନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷକ ଯତ୍ନକଲେ ସୁଫଳ ହେବା ସମ୍ଭବ ।

ସ୍କାଉଟ ମୁଭମେଣ୍ଟ ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜର ପ୍ରଭୂତ ଉପକାର ହେବାର ଆଶା କରାଯାଏ । ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଏଥି ନିମନ୍ତେ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ଉଚିତ ।

ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗର ଶିକ୍ଷା, ପରପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ଏବଂ ଅନ୍ୟର ଉପକାର ନିମନ୍ତେ ସାମାନ୍ୟ ଶାରୀରିକ ପରିଶ୍ରମ ଓ ସାମାନ୍ୟ ବ୍ୟୟ କରିବାକୁ ଶିକ୍ଷାଦେବା ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

ଶୟନ ସମୟ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ଛାତ୍ରର ମନ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ରହିବା ଉଚିତ । ଯାହାର ମନ ବିମର୍ଷ ଓ ଚିନ୍ତାଗ୍ରସ୍ତ ତାର ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନ ସୁଖମୟ ହୁଏନାହିଁ । ଏଥିନିମନ୍ତେ ଆନନ୍ଦୋଦ୍ଦୀପକ ଖେଳ ଓ ଭ୍ରମଣରେ ଛାତ୍ରର ସମୟ ବ୍ୟୟିତ ହେବା ଉଚିତ ।

"ପରପୁଅ ବୁଡ଼ିମଲା, ମୁଁ ଦେଖୁଥିଲି ଚୁପଚାପ୍‌" ଏ ପ୍ରବାଦ ପ୍ରକାଶ କରି ଏ ଦେଶର ଅନେକ ଲୋକେ ପରୋପକାରରୁ ବିରତ ହୁଅନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏହାଠାରୁ ବଳି କୁତ୍ସିତ ମନୋବୃତ୍ତିର ଉଦାହରଣ ଆଉ ନାହିଁ । ଗୃହ-ଦାହ ବେଳେ ଦର୍ଶକ ଅନେକ; ମାତ୍ର ନିଆଁ ନିଭାଇବାକୁ କେତେ ଜଣ ଅଗ୍ରସର ହୁଅନ୍ତି ? ମନୁଷ୍ୟର ବିପନ୍ନାବସ୍ଥା ବେଳେ ଜାତିବିଚାର ସ୍ଥାନ ପ୍ରକୃତିର ପରିପନ୍ଥୀ । ତଥାପି ବିପଦଗ୍ରସ୍ତ ନୀଚ ଜାତିକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ ତଥାକଥିତ ଧାର୍ମିକମାନେ ପରାଙ୍ମୁଖ ହେଉଥିବାର ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଜଣାପଡ଼େ । ଜାତି ନିର୍ବିଶେଷରେ ବିପନ୍ନକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ଧର୍ମ । ମନୁଷ୍ୟ ଏତକ ନ କଲେ ତାର ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱ କେଉଁଠାରେ ? ଏ ସବୁ ବିଷୟର ଦୋଷଗୁଣ ଆଲୋଚନା ଶିକ୍ଷାର ଅଙ୍ଗ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ ।

ଛାତ୍ରର ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାବୃତ୍ତିକୁ ଦମନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ; ମାତ୍ର ତାକୁ ସୁମାର୍ଗରେ ପ୍ରଧାବିତ କରିବାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ ।

ଆଜି ଯେ ଛାତ୍ର, କାଲେ ସେ ଦେଶର ମୁଖ୍ୟବ୍ୟକ୍ତି ହୋଇପାରେ ଏହି ଧାରଣା ହୃଦୟରେ ପୋଷଣ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାତ୍ରର ମାନସିକ ଓ ଶାରୀରିକ ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଯତ୍ନଶୀଳ ହେବା ଉଚିତ । ବୃତ୍ତିଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଧନରେ ଶିକ୍ଷକର ଧର୍ମାଂଶ ନାହିଁ । ଛାତ୍ରର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ଶିକ୍ଷକ ତଦତିରିକ୍ତ ଯାହା କରିବେ ସେଥିରେ ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ଅଛି । କର୍ମ କରିବାକୁ ମନୁଷ୍ୟର ଜନ୍ମ । ପରୋପକାର ବ୍ରତ ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଯେଉଁ କର୍ମରେ ଫଳ ଅଛି ସେ କର୍ମକୁ ପରୋପକାର ବୋଲିଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ ।

କର୍ମ କରିବାକୁ ମନୁଷ୍ୟର ଅଧିକାର ଅଛି ମାତ୍ର ଫଳରେ ତାର ଅଧିକାର ନାହିଁ ।

"କର୍ମଣ୍ୟେ ବାଧିକାରସ୍ତେ
ମା ଫଳେଷୁ କଦାଚନ" । --ଗୀତା*

ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି

(୨)

ଦେଶ-ଭେଦରେ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ବିଭିନ୍ନତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କେବଳ ତାହା ନୁହେଁ, ଯୁଗଭେଦରେ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଯାଏ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଆମ ଦେଶର ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ସମାନ ନଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ ଦେଶର ସ୍କୁଲ କଲେଜରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ରୀତି ଅନୁସାରେ ଶିକ୍ଷା ଦେବାର ଚେଷ୍ଟା କରି-ଯାଇଅଛି ସତ ମାତ୍ର ଉଭୟ ଦେଶର ଶିକ୍ଷା-ରୀତିରେ ଅଦ୍ୟାପି ବିଶେଷ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଅଛି । ଏଥିର କାରଣ ଅନେକ । ଏକ ଦେଶର ବିଧିବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନ୍ୟ ଦେଶପ୍ରତି ଠିକ୍ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ନୁହେ । ବିଧି ପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନେ ଏ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଉଦାରତା ଦେଖାଇବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇନାହାନ୍ତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ମହତ୍ତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମନ ଅଦ୍ୟାପି ଉର୍ବର ନୁହେ ଇତ୍ୟାଦି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଣୟିତ ଭାରତବାସୀ କେତେଦୂର ସଭ୍ୟ ତାହା ମନୀଷୀମାନଙ୍କର ଚିନ୍ତାର ବିଷୟ ହୋଇଅଛି ।

* 'ଉପହାର'—୧୯୩୫ (ପ୍ରଥମଖଣ୍ଡ)

ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର, ନାନା ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ଉପାର୍ଜନ ପ୍ରତି ସ୍ପୃହା ଜନ୍ମାଇବାର ନାମ ଶିକ୍ଷା । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ଶିକ୍ଷକ ଓ ଛାତ୍ର ତାହା ଭାବିବାକୁ କ୍ଷମ ହୋଇନାହାନ୍ତି । କୌଣସି ବିଷୟରେ ଉତ୍କର୍ଷ ସାଧନ ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏବଂ ସେହି ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ସେମାନେ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କହିବାକୁ ଗଲେ ଆମ ଦେଶର ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଲକ୍ଷ୍ୟବିହୀନ । ସେ ଦେଶର ଛାତ୍ରମାନେ ଚତୁର୍ଥ କ୍ଲାସରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ପରଠାରୁ ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରନ୍ତି । ଆମ ଦେଶର ଛାତ୍ରମାନେ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ସମାପନ କରି ଜୀବିକା ନିର୍ବାହର ପନ୍ଥା ଅନ୍ୱେଷଣରେ ତତ୍ପର ହୁଅନ୍ତି । ଏ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଦେଶର ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଏବଂ ପରମ୍ପରାଗତ ମନୋବୃତ୍ତି ଉଭୟ ଦାୟୀ ।

ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିରେ କାଳର ପ୍ରଭାବ ଯଥେଷ୍ଟ । ଏପରି ସମୟ ଥିଲା ଯେତେବେଳେ ଜାତିମାନଙ୍କର ଭାଷା ଥିଲା, ମାତ୍ର ଅକ୍ଷର ନଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଲୋକେ ଯାହା ଶୁଣୁଥିଲେ ତାହା ସ୍ମରଣ ରଖୁଥିଲେ । ଅଦ୍ୟାପି ମୁଣ୍ଡାରି ପ୍ରଭୃତି ଭାଷାର ଅକ୍ଷର ନାହିଁ । ଏଣୁ ଲିଖିତ ସାହିତ୍ୟ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କର ଗୀତ ଓ କାହାଣି ଲୋକମୁଖରୁ ମାତ୍ର ଶିକ୍ଷା ହୁଏ । ବେଦ ଉତ୍ପତ୍ତିକାଳ ଯାଏ ଏହି ରୂପେ ଶିକ୍ଷା ହେଉଥିଲା । ଏଣୁ ବେଦର ନାମ ଶ୍ରୁତି । ବେଦ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ବଡ଼ କଠିନ ପଦ୍ଧତି । ଗୁରୁ ମୁଖରୁ ଏତେବଡ଼ ବେଦ ନିର୍ଭୁଲ କ୍ରମେ ସ୍ମରଣ ରଖିବା ବଡ଼ ସହଜସାଧ୍ୟ ନୁହେ । ତଥାପି ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରାରେ ବେଦ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି । ଅକ୍ଷର ସୃଷ୍ଟି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିକ୍ଷାର ଧାରା ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା । ଶ୍ରୁତି ଯୁଗରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ନେଇ ସାରା ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲା । ଅକ୍ଷର ହେଲାରୁ ଅନେକ ବିଷୟ ଶିକ୍ଷା କରିବାର ସୁବିଧା ମିଳିଲା । ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ର ପ୍ରଭାବରୁ ଜ୍ଞାନ-ଖଣି ମନୁଷ୍ୟ ହାତରେ; ଯେତେବେଳେ ସେ ଯାହା ଇଚ୍ଛା କରେ ତାହା ଅନାୟାସରେ ଜାଣିପାରେ ।

ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣମାଳା ବ୍ରାହ୍ମୀ ବୋଲି ଜଣାଯାଇଅଛି । ଭାରତ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାର ସମସାମୟିକ ଭାଷା, ପ୍ରାଚ୍ୟରେ ଚୀନ ଦେଶର ଭାଷା ଏବଂ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପାରସିକ, ଗ୍ରୀକ୍ ଲାଟିନ ପ୍ରଭୃତି ଭାଷା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତି ଆପଣାର ରୁଚି ଅନୁସାରେ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ପ୍ରଚଳନ କରି ଦେଶର ଉନ୍ନତିସାଧନ କରିଅଛନ୍ତି । ଅଧୁନା ଇଉରୋପୀୟ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଗ୍ରୀକ୍ ଓ ଲାଟିନ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲିଲେ ଚଳେ ।

ମାତ୍ର ଆମ ଦେଶର ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର କ୍ରମବିକାଶ ନାହିଁ । ଏ ପଦ୍ଧତି ନୁହେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଚ୍ୟ ନା ପ୍ରତୀଚ୍ୟ, ଏହା ଉଭୟର ସଂମିଶ୍ରଣ ମାତ୍ର । ରକ୍ଷଣଶୀଳମାନେ ପ୍ରାଚୀନ ଗୌରବ ସ୍ମରଣକରି ପ୍ରାଚୀନ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ପ୍ରଚଳନ ଦ୍ୱାରା ଦେଶର ସମ୍ୟକ୍ ଉନ୍ନତି ସାଧନ ରୂପ ଆକାଶ-କୁସୁମ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ କରିବାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖନ୍ତି । ସେ ଦୁରାଶା ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେବ । ଭାରତବର୍ଷ ସର୍ବାଗ୍ରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଭିନବ ପନ୍ଥାର ପ୍ରୟୋଜନ । କି ରାଜନୀତି କି ସମାଜନୀତି କି ଅର୍ଥନୀତି ସମ୍ବନ୍ଧେ ଯେପରି ଆମୂଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଅଛି, ଶିକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧେ ସେହିପରି ବା ତତୋଽଧିକ ଆମୂଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଅଛି । ଶିକ୍ଷାହିଁ କେବଳ ମନୁଷ୍ୟତା ଓ ସଭ୍ୟତାର ଜନକ । ସେଥିରେ ଗଳଦ ରହିଲେ ଏ ଜାତିର ଉନ୍ନତି ଆଶା ସୁଦୂର ପରାହତ ।

ଜାତୀୟ ପ୍ରଗତି ନିମନ୍ତେ ସାହିତ୍ୟ ଦାୟୀ । ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ହସ୍ତକ୍ଷେପ ହେଲେ ଜାତିର ପ୍ରଗତି କ୍ଷୀଣପ୍ରଭ ହୁଏ । ଭାରତର ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ କେଉଁଟା, ତାହା କେହି କହିପାରିବେ କି ? ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଭାଷା ଥିଲେ ଆଜି ଭାରତମାତାର ଶରୀରକୁ ଖଣ୍ଡବିଖଣ୍ଡ କରିବାକୁ ଲୋକେ ଚେଷ୍ଟିତ ହୁଅନ୍ତେ କାହିଁକି ?

ଅଶୋକଙ୍କ ପୂର୍ବେ ବିଶାଳ ଭାରତ କୌଣସି ଏକଶାସନାଧୀନରେ ନଥିଲା । ଅଶୋକ ନିଜ ଶାସନାଧୀନରେ ବିଶାଳ ଭାରତବାସୀଙ୍କି ରଖି ପାରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅନୁଶାସନ ଏଥିର ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟମାନ ପ୍ରମାଣ । ପାଲି ଭାଷାରେ ବ୍ରାହ୍ମୀ ଅକ୍ଷରରେ ସମସ୍ତ ଅନୁଶାସନ ଲିଖିତ । ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ସେ କାଳର ଲୋକେ ଅଳ୍ପ ବହୁତ ଭାବରେ ପାଲି ଭାଷା ବୁଝିବାକୁ କ୍ଷମ ଥିଲେ । ଅଶୋକଙ୍କର ବଂଶଧରମାନେ ଏବଂ ତତ୍‌ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମ୍ରାଟମାନେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଏକଶାସନାଧୀନରେ ରଖି ପାରିଥିଲେ ଦେଶରେ ଗୋଟାଏ ଭାଷା ଚଳିଥାନ୍ତା ଏବଂ ତାହା ସାର୍ବଜନୀନ ଭାଷା ବା Lingua franca ହୋଇଥାନ୍ତା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରା-ଯାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ସେ ମହତ୍ତ୍ୱ ଭାରତ ଭାଗ୍ୟରେ କାହିଁ ? କୂଟନୀତି, ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର, ଭ୍ରାତୃବିରୋଧ, ଜାତିବିଦ୍ରୋହ ଜାତିପ୍ରଥାର ଓ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ମୂଳରେ କୁଠାରାଘାତ କଲା । ପୌରାଣିକ ଯୁଗ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସଂସ୍କୃତର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ଘୋର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା । ଯେଉଁ ଭାଷା କେବଳ ଉଚ୍ଚ ଜାତି ଓ ସଦ୍‌ବଂଶଜଙ୍କର ପଠନଯୋଗ୍ୟ ତାହା କେବେ ଦେଶଭାଷା ହୋଇ ନପାରେ । ସଂସ୍କୃତ ଦେଶଭାଷା ହୋଇ ନଥିଲା । ଏହାର ଶିକ୍ଷା ଅତି ବଡ଼ କଠିନ । ଏଣୁ ଏ ଭାଷା ସାଧାରଣଙ୍କର ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ପାରିଲାନାହିଁ । ରାଜଦରବାରରେ ଧନିକ ଗୃହରେ ଏ ଭାଷାର ପ୍ରଚାର । ଏ ଭାଷାର ଦଖଲକାର ବା ସ୍ୱତ୍ୱାଧିକାରୀ କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ଏଣୁ କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ ରଚିତ ସଂସ୍କୃତ ପୁସ୍ତକ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ । ସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଏବଂ ରାଜାମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଜାତିପ୍ରଥା ପ୍ରଗତିର ଅନ୍ତରାୟ, ଏହା ଆମ ଦେଶବାସୀ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ କି ? ନାହିଁ, ବରଂ ପ୍ରକୃତ କଥା କହିଲେ ଖଡ଼୍‌ଗହସ୍ତ ହେବେ । ଉଚ୍ଚାଙ୍ଗର ପୁସ୍ତକମାନ ସଂସ୍କୃତରେ ଲିଖିତ । ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟା ଚିକିତ୍ସାଶାସ୍ତ୍ର, ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର କେଉଁ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ? ସଂସ୍କୃତରେ ତ ? ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭିନ୍ନ ଲେଖିଛି କିଏ ? ଦେଶର ସର୍ବସାଧାରଣ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଦେଶର ମୁଖୋଜ୍ଜ୍ୱଳ କରନ୍ତୁ, ଏ ଧାରଣା କେତେଜଣର ଥିଲା ? ଚରକ ସୁଶ୍ରୁତ, ବାଣଭଟ୍ଟ, ସାର୍ଙ୍ଗଧର କେଉଁ ଭାଷାରେ ଲେଖା ? ବ୍ୟାକରଣ ପାଠ ନକରି ଏ ପୁସ୍ତକମାନରୁ ବର୍ଣ୍ଣି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ କି ? ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଶରେ କବିରାଜ ନାହାନ୍ତି, ଲୋକେ ରୋଗରେ ପ୍ରାଣ ହରାଉଅଛନ୍ତି, ଏଥିନିମନ୍ତେ ଭାରତୀୟ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଦାୟୀ ନୁହେ କି ? ଯାବତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂସ୍କୃତରେ ଲିଖିତ ହେବାରୁ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷା ଗୋଟାଏ ଜାତିର ନିଜସ୍ୱ ରୂପେ ଗୃହୀତ ହେବାରୁ ଆମ ଦେଶର ଅଧୋଗତି—ଏହା କହିବା ଦ୍ୱାରା ବୋଧହୁଏ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦୋଷୀ ନୋହୁଁ ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଉଦାର । ଯେ ଦେଶଭାଷା ଜାଣିଲା ସେ ଯେକୌଣସି ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରିପାରିଲା । ଏହି ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେତୁ ଦୁଇହଜାର ବର୍ଷରେ ଆମ ଦେଶର ଘୋର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଏବଂ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ସୁଦଶା ।

କହିବାକୁ ଗଲେ ଇଂରାଜୀ ଏ ଦେଶର Lingua franca ହେବାକୁ ବସିଲାଣି । ଅନ୍ୟଥା କରିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ହେଉ, ମାତ୍ର ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜାତି ଭଳି ସଭ୍ୟ ଓ ଉନ୍ନତ କରିବା ଭଳି ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ପ୍ରଚଳନ କରାଯିବା ଉଚିତ । ମାତ୍ର କ୍ଷୋଭର ବିଷୟ, ତାହା କରାଯାଉ ନାହିଁ ।

ଆଜିକାଲି ଦେଶବ୍ୟାପୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାଲିଅଛି ହିନ୍ଦିକୁ ସାର୍ବଜନୀନ ଭାଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ । ଏ ଦେଶବାସୀ ହୁଜୁଗପ୍ରିୟ । ଏ ଦେଶରେ ଦୁଇ ଚାରିଟା ସ୍କୁଲ ସ୍ଥାପନ କରି ପକାଇବେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଫଳ କ'ଣ ? ଲାଭ କେତେ ? ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଏତଦ୍ଦ୍ୱାରା କିମ୍ଭୂତକିମାକାର ଉନ୍ନତି ହେବ ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ବୁଝିବାକୁ ଅକ୍ଷମ । ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭାଷାର ସ୍ୱାଭାବିକ ଚାପ ଉପରେ ନବ ଉଦ୍ୟୋଗର ଚାପ ଅସହନୀୟ ହୋଇ ପଡ଼ିବ ।

ଦୁଃଖର ବିଷୟ, ଉଦ୍ୟୋଗୀମାନେ ଏହା ବୁଝୁନାହାନ୍ତି । ବଂଗଳା ଭାଷା ସହ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦିତା ନାହିଁ । ମାତ୍ର ବିଦ୍ଵେଷ ସହିତ ଅଛି । ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦୀ ଦୁଇଗୋଟା ଭାଷା ଏକ ଦେଶର ଭାଷା ହେଲେ ବଳବତ୍ତର ଭାଷାର ପରେ ଜୟ ହେବ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କଣ ? ଏ ଆନ୍ଦୋଳନ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରତି ନିତାନ୍ତ ଅମଙ୍ଗଳ-ସୂଚକ ।

ଶେଷରେ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଲଙ୍ଘନ ନକରି ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷକମାନେ ନିଜ ନିଜ ସ୍କୁଲ ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷା-ପଦ୍ଧତି କଳ୍ପନା କରିପାରନ୍ତି । ଏପରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶରେ ଘଟୁଅଛି । ଜ୍ଞାନର ବୃଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ଛାତ୍ରର ଆନ୍ତରିକ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଜନ୍ମାଇ ପାରିଲେ ଶିକ୍ଷକର ବାହାଦୁରି । ଇଙ୍ଗ୍ଲେପୀୟ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀମାନେ ଏହା ଭଲରୂପେ ଜାଣନ୍ତି । ବାଳକମାନଙ୍କର ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସା ଅତି ପ୍ରବଳ । ତାହା ବୃଦ୍ଧି କରିବାର ତେଣେଥାଉ ଏ ଦେଶର ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ଅଭିଭାବକମାନେ ସଙ୍କୁଚିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ସତ୍ୟ ଅନ୍ୱେଷଣହିଁ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏହି ହେତୁରୁ ମନୁଷ୍ୟର ଅନୁସନ୍ଧାନ-ଲିପ୍‌ସା ଏଡ଼େ ପ୍ରବଳ । ବାଳକମାନଙ୍କଠାରେ ଏହା ତତୋଽଧିକ ପ୍ରବଳ । ଏଣୁ ସେମାନେ ଅନେକ ଓ ଅଯଥା ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥାନ୍ତି । ଶିକ୍ଷକ ଓ ପିତାମାତା ସେ ପ୍ରଶ୍ନର ପକ୍ଷପାତୀ ନ ହୋଇ ରକ୍ତଚକ୍ଷୁ ଦେଖାନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ-ବିରୋଧ ଓ ଧର୍ମ-ବିରୋଧ ପ୍ରଶ୍ନ ବାଳକ ମୁଖରୁ ଶୁଣିଲେ ମାତ୍ରେ ବାଳକର ଘୋର ପାପର ଆଶଙ୍କା କରି ତାର ପ୍ରଗତିରେ ବାଧା ଦିଅନ୍ତି । ଆମମାନଙ୍କ ମତରେ ଏତାଦୃଶ୍ୟ ନାନା ବାଧାବିଘ୍ନ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ବିରୋଧ ।

ଆକାଶରେ ଗ୍ରହନକ୍ଷତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ, ଭୂମିରେ ପର୍ବତ ବୃକ୍ଷଲତା ନଦୀପ୍ରପାତ ଫୁଲଫଳ ଆଉ କଣ ବା ନାହିଁ । ଏ ଦେଶର ଶିକ୍ଷକ, ଛାତ୍ର, ଅଭିଭାବକ କେହି ଏ ସମସ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାବାନ ବୋଲି ମନେ ହୁଏନାହିଁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିରେ ସମସ୍ତେ ପ୍ରାକୃତିକ ବସ୍ତୁ ଓ ଘଟଣାବଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଶ୍ରଦ୍ଧାବାନ । ଏହା ପରମ୍ପରାଗତ ଅଭ୍ୟାସ ହୋଇଯାଇଅଛି । ଦେଶ ସେବା ନିମନ୍ତେ, କୌଣସି ବିଷୟ ଆବିଷ୍କାର ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ ଓ ଆତ୍ମବଳି ଶିକ୍ଷକ ଓ ଛାତ୍ର ପାଖିକି ବାହା ବାହା ଓ ପ୍ରଶଂସା ଆନୟନ କରେ । ଛାତ୍ରାବସ୍ଥାରୁ ଏ ସବୁ ମହତ୍ତ୍ୱର ଅଙ୍କୁରରୋପଣ ଛାତ୍ର ହୃଦୟରେ ଶିକ୍ଷକମାନେ ଏମନ୍ତ କି ଅଭିଭାବକମାନେ ମଧ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ପ୍ରାଣହାନିଜନକ ସାହସିକତାର ପ୍ରଶଂସା ମଧ୍ୟ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଜାତ କରାଯିବାର ବିଧି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିରେ ଅଛି । ଆମ ଦେଶର ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ଏଥିର ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହେଁ । ଏପରି ଅନେକ ତ୍ରୁଟି ଆମ ଦେଶର ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିରେ ରହିଅଛି । ଗତ ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ୟୁରୋପରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଅଦ୍ଭୁତ ଓ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ-ଜନକ ଆବିଷ୍କାର ହୋଇଅଛି । ସେହି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ରସାୟନ ଓ ଚିକିତ୍ସା ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଏ ଦେଶର ଶିକ୍ଷିତମାନେ କେତେଗୋଟା ବିସ୍ମୟକର ଆବିଷ୍କାର କଲେ ? ଏଥିରୁ ବଳି ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତିର ଓ ମନୋବୃତ୍ତିର ତାରତମ୍ୟର ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ନିଦର୍ଶନ ଆଉ କଣ ଲୋଡ଼ା ? *

●

* 'ଉପହାର'—୧୯୩୫ ମସିହା (ପ୍ରଥମ ଭାଗ) ଏପ୍ରିଲ – ଅଶୋକ ସଂଖ୍ୟା

ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଗତି

ଆଗରୁ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ତାରତମ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ଉଚିତ । ମାନବଗଣ ମନୋଗତଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ମୁଖରେ ଯାହା ଉଚ୍ଚାରଣ କରନ୍ତି ତାହା ଭାଷା । ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ଏପରି ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ନାହାନ୍ତି ଯେଉଁମାନଙ୍କର କି ଭାଷା ନାହିଁ । ଜୀବ ଜନ୍ତୁ ନିମନ୍ତେ ପଶୁପକ୍ଷୀ ମଧ୍ୟ ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କରନ୍ତି, ମାତ୍ର ତାକୁ ଭାଷା ଆଖ୍ୟା ଦେବାକୁ କେହି ସାହସ କରିନାହାନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟର ଅଛି ଭାଷା । ଦେଶ ଭେଦରେ ଭାଷାର ପ୍ରଭେଦ ଆବହମାନକାଳରୁ ଚାଲିଆସିଅଛି । ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ଏତେ ଜାତି କାହିଁକି ଏବଂ ଏତେ ଭାଷା କାହିଁକି ? ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ମୀମାଂସାର ଏଠାରେ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ତେବେ ନିର୍ଭୀକ ଭାବରେ ଏହା ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ସତରୂପା ମନୁଠାରୁ ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ଜନ୍ମ ହୋଇନାହିଁ କିମ୍ବା ଆଡ଼ାମ ଇଭ୍‌ଠାରୁ ସମଗ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ଜନ୍ମ ହୋଇନାହିଁ । ସେହିପରି ଋକ୍‌ବେଦରୁ ବା ବୈଦିକ ଭାଷାରୁ ସମଗ୍ର ଭାଷାର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇନାହିଁ । ଏହା ପୌରାଣିକ କଳ୍ପନା । ଏଥିରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ ସ୍ୱାଧୀନ ଗବେଷଣାର ଅନ୍ତରାୟ ମାତ୍ର ।

ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ଅନେକ ଜାତି ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଭାଷା ମଧ୍ୟ ଅନେକ । ଭାଷାକୁ ଜନମନ ଆକୃଷ୍ଟ ହେବାଭଳି ମନୋରଞ୍ଜକ ଭାବ ଓ ଶବ୍ଦ ବିନ୍ୟାସ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ବାକ୍ୟାବଳୀ ରଚନା କରାଯାଏ—କଥାରେ ହେଉ, ଗଦ୍ୟରେ ହେଉ ବା ପଦ୍ୟରେ ହେଉ ତାହା ସାହିତ୍ୟ । ଭାଷା ଥିଲା, ସେଥିରୁ ସାହିତ୍ୟର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ବୈଦିକ ଯୁଗର ଲୋକେ ଯେଉଁ ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ସେଥିରୁ ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟ ହେଲା । ଏ ଦେଶ ଆଗରୁ ଅନାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଧ୍ୟୁଷିତ ଥିଲା । କ୍ରମେ ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ଆସି ଉପନିବେଶ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଏକାଥରକେ ଯେ ସେମାନଙ୍କ ଆଗମନ ସ୍ରୋତ ବନ୍ଦ ହେଲା ଏପରି ନୁହେଁ । ବହୁ କାଳଯାଏ ସେ ସ୍ରୋତ ଚାଲିଥିଲା । ପ୍ରଥମରୁ ଯେଉଁମାନେ ଏ ଦେଶକୁ ଆସିଲେ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ଅବସ୍ଥା ଓ ସ୍ଥାନପରିବର୍ତ୍ତନ ହେତୁରୁ ସେମାନଙ୍କର ଭାଷା ଓ ନବାଗନ୍ତୁକମାନଙ୍କର ଭାଷାର ତାରତମ୍ୟ ଘଟିଲା । ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟରୁ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ଯେ ଏ ଦେଶକୁ ଆଗତ ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ସମାଜବଦ୍ଧ ହୋଇ ଗୋଟାଏ ସାମାଜିକ ଆର୍ଯ୍ୟସଂସ୍କାର ସ୍ଥିର କଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଆଗନ୍ତୁକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁମାନେ ସେହି ସଂସ୍କାରକୁ ମାନିନେଲେ ସେମାନେ ଆର୍ଯ୍ୟଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହେଲେ, ଯେଉଁମାନେ ନତ-ମସ୍ତକରେ ତାହା ସ୍ୱୀକାର ନକଲେ ସେମାନେ 'ବ୍ରାତ୍ୟ' ଆଖ୍ୟାରେ ପରିଚିତ ହେଲେ । ବ୍ରାତ୍ୟମାନଙ୍କର ପୋଷାକ ପରିଚ୍ଛଦ ଓ ଭାଷା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଏବଂ ବ୍ରାତ୍ୟମାନେ ଭାରତର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳରୁ ସମୟ ସମୟରେ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଆସୁଥିବାର ମଧ୍ୟ ଲେଖାଅଛି । କ୍ରମେ ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ଦକ୍ଷିଣାଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା କରି ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବାସ କଲେ । ସୁତରାଂ କ୍ରମେ ସ୍ଥାନଭେଦରୁ ସେମାନଙ୍କର ଉଚ୍ଚାରଣଭେଦ ଘଟିଲା, ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର

କରାଯାଇ ନପାରେ । ଉତ୍କଳ ହିଁ ଏଥିର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ସ୍ଥଳ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତରେ ଅନେକ ଭାଷାର ପ୍ରଚଳନ ଅଛି ଏବଂ ସାହିତ୍ୟର ଅଭାବ ନାହିଁ ।

ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଓ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା ପ୍ରଥମରୁ କରାଯାଉ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଜନ୍ମହେବା ଆଗରୁ ଗାନ୍ଧାର, କାଶ୍ମୀର ଓ ପଞ୍ଜାବ ପ୍ରଦେଶର ଏବଂ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶରେ ବୈଦିକ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଉପନିଷଦ ଭାଷା ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା ଏବଂ ପାଲି, ପୈଶାଚୀ ଓ ଅପର କେତେଗୋଟି ଭାଷା କଥିତ ଭାଷାରୂପେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ସେକାଳର ବୈୟାକରଣମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଗୋଟିଏ ବିଶୁଦ୍ଧ ଭାଷାର ପରିକଳ୍ପନା ଜାଗ୍ରତ ହେଲା । ଲୋକମୁଖରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ଅଶୁଦ୍ଧ ଭାଷାକୁ ବିଶୁଦ୍ଧ କରିବାରେ ବରାବର ଚେଷ୍ଟିତ ରହିଲେ । ଏହାପରି କେତେକାଳ ଉତ୍ତାରୁ ପାଣିନିଙ୍କର ଜନ୍ମ । ପାଣିନି ପୂର୍ବ ବୈୟାକରଣମାନଙ୍କର ପଦାନୁସରଣ କରି ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାକରଣ ରଚନା କଲେ । ତାଙ୍କର ବ୍ୟାକରଣ ସୂତ୍ରାନୁସାରେ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ସଂସ୍କାର ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ବ୍ୟାକରଣ-ବନ୍ଧବଦ୍ଧ ଭାଷା, ତଦାନୀନ୍ତନ ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଦୁଗ୍ଧ ଭାଣ୍ଡରୁ ମଥିତ ନବନୀତ ତୁଲ୍ୟ ସମଗ୍ର ଭାଷା ଭାଣ୍ଡରୁ ମଥିତ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଉଦ୍ଭବ ହେଲା ।

ଏ ଭାଷା ବ୍ୟାକରଣ ଦ୍ୱାରା ସୁରକ୍ଷିତ; ଏଣୁ ଜନ୍ମାବଧି ବିଶୁଦ୍ଧ ରହି ଆସିଅଛି ଓ ରହିବ, ବିକୃତ ହେବନାହିଁ । ବ୍ୟାକରଣର ବନ୍ଧ ବା ଧାରା ଅଲଙ୍ଘନୀୟ, ଲଙ୍ଘନ କଲେ ଲେଖା ବା କଥା ଅସଂସ୍କୃତ ପଦବାଚ୍ୟ ହେବ । ଲିଙ୍ଗାନୁଶାସନ ଗୋଟିଏ ଅପୂର୍ବ ବିଧାନ । ପୁଂଲିଙ୍ଗ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଓ ନପୁଂସକ ବା କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ । ପୁରୁଷ ମାତ୍ରେ ଯେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ, ସ୍ତ୍ରୀମାତ୍ରେ ଯେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ କିମ୍ବା ଅଚେତନ ପଦାର୍ଥ ମାତ୍ରେ ଯେ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ଏପରି ନୁହେଁ । ଶବ୍ଦର ଆକାର ଅନୁସାରେ ଲିଙ୍ଗ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ । ପାଣିନିଙ୍କ ପରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଯୋଗ ହୋଇ-ଅଛି । ଶବ୍ଦ ସଂଗ୍ରହକର୍ତ୍ତା ଶବ୍ଦର ରୂପ ଅନୁସାରେ ଲିଙ୍ଗ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଅମର ଦେବ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ମାତ୍ର ଦେବତା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ । ହାର ପୁଂଲିଙ୍ଗ, ମାଳା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ, ମାଲ୍ୟ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ । ତଦାନୀନ୍ତନ ପ୍ରଚଳିତ ନାନା ଭାଷାରୁ ଶବ୍ଦ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିବାର ଏହା ଗୋଟିଏ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ।

ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଅତୁଳନୀୟ । ଏ ଭାଷାରେ କେଉଁ ଗୁଣର ଯେ ଅଭାବ ଅଛି ତାହା ହୃଦୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଉନାହିଁ । ଭାବବ୍ୟକ୍ତ ନିମନ୍ତେ ଯେପରି, ଅପୂର୍ବ ବାକ୍ୟ ନିର୍ମାଣ ନିମନ୍ତେ ସେପରି ପ୍ରାଞ୍ଜଳ । ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ଏ ଭାଷାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତା, ଗମ୍ଭୀରତା ଓଜସ୍ୱିତା ଅନୁଭବ କରି ଗବେଷଣାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ଅଚିରେ ଭାଷା କ୍ରମୋନ୍ନତି ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲା ଏବଂ ଏ ଭାଷାର ଉତ୍କର୍ଷ ବର୍ଦ୍ଧିଲା । ଏହା ଗୋଟିଏ ରାଜଭାଷା । ତଦାନୀନ୍ତନ ରାଜାମାନେ ଏହାର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହେଲେ । ବ୍ୟାକରଣ ସାହାଯ୍ୟ ବ୍ୟତିରେକେ ଏ ଭାଷା ଆୟତ୍ତ ହେବାର ନଥିଲା । ଏଣୁ କେବଳ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଲୋକମାନେ ଏହା ଶିକ୍ଷା କରି ପାରୁଥିଲେ । କ୍ରମେ ଏହା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜାତିର ବିଦ୍ୟାରେ ପରିଣତ ହେଲା ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା, ଏପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭାଷା ଯାର ନାମ କି ଦେବଭାଷା ବା ଗୀର୍ବାଣବାଣୀ ତାହା କି କୌଣସି ଦେଶ ଭାଷା ଥିଲା ବା ସର୍ବସାଧାରଣ ଆପାମର ଜନଗଣଙ୍କର କଥିତ ଭାଷା ଥିଲା ? ଗାଢ଼ ଆଲୋଚନା କରି ଦେଖିଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ଯେ ଏହା କସ୍ମିନ୍ କାଳରେ ଦେଶ ଭାଷା ବା ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷା ବା ଭାରତର ବ୍ୟାପକ ଭାଷା ନଥିଲା । ଏ ଭାଷାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ନାନା ଦେଶର ବିଦ୍ୱାନଗଣ ଦେଶ ବିଶେଷରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବା ପାଠାଗାରମାନଙ୍କରେ ଅଧ୍ୟୟନ ସମାପନ କରି ଆପଣା ଆପଣା ଦେଶକୁ ଫେରିଆସି ପାଠଶାଳା ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଏହି ଭାବରେ ଭାରତର ସର୍ବତ୍ର ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ପ୍ରଚାର ହେଲା, ମାତ୍ର ଏହାର ପଠନ ପାଠନ ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ହେଲା । କାଳିଦାସ ଯେଉଁ ଦେଶର କବି ଥିଲେ ସେହି ଦେଶର ହଳିଆ ମୂଲିଆ

ତେଲି ଚମାର ସମସ୍ତେ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ଥିଲେ କି ? ତାହା କଦାପି ନୁହେଁ । ସେହିପରି ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଅନେକ କବିଙ୍କର ଜନ୍ମ; ଏହା ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେବେ କହୁଁ ଯେ ବଙ୍ଗଦେଶର ସମସ୍ତେ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ଥିଲେ କିମ୍ବା ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଧୁରନ୍ଧର ବେଦାନ୍ତବାଦୀ ପଣ୍ଡିତ ଏବଂ ଦିଗ୍‌ବିଜୟ କରିଥିଲେ ଏଣୁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟମାନେ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ବୋଲିବା ଯେପରି ସତ୍ୟ ନୁହେଁ, ଯେପରି ଗଦାଧର ରାଜଗୁରୁ 'ଗଦାଧର ପଦ୍ଧତି' ଲେଖିଥିବାରୁ ପୁରୀବାସୀମାନେ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ କିମ୍ବା ଭୁବନେଶ୍ୱର ବଡ଼ପଣ୍ଡା 'ଆନନ୍ଦ ଦାମୋଦର ଚମ୍ପୂ'ର ରଚକ ବୋଲି ଢଗିଣିଆବାସୀମାନେ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ବୋଲି କହିବା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ବନାରସ, ନବଦ୍ୱୀପ, ପୁରୀ ପ୍ରଭୃତିରେ ସଂସ୍କୃତ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ଅଛି । ପଣ୍ଡିତ ଓ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନେ ନାନା ଶାସ୍ତ୍ରପାଠ ଓ ଆଲୋଚନା କରୁଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ସେ ପାଠଶାଳାମାନଙ୍କ ପରିଷ୍କାରିଣୀ, ଦୌବାରିକ, ସୂପକାର ତହିଁର ବର୍ଣ୍ଣଗ୍ରହଣରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବଞ୍ଚିତ । ଏବେ ଯାହା, କାଳିଦାସଙ୍କର ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ତାହା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର କାରଣ କିଛି ନାହିଁ । ଅଧୁନା ଭାରତର ବହୁସଂଖ୍ୟକ ବ୍ୟକ୍ତି ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାରେ ପଣ୍ଡିତ ଏବଂ ସେହି ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନାନା ବିଷୟର ଅସଂଖ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଦେଖି ଇଂରାଜୀ ଭାରତର କଥିତ ଭାଷା ବୋଲିବା ଅସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ କି ? ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏତିକି ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ବାଧ୍ୟବାଧକତାମୂଳକ, ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଉପାଦେୟତା ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ପଣ୍ଡିତ ମନଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କଲା । ଏବଂ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ନାନା ଦେଶର ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତାହା ଶିଖିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ଏହି ନିୟମରେ ସଂସ୍କୃତର ପ୍ରଚାର ଦ୍ରୁତଗତିରେ ଚାଲିଲା । ସଂସ୍କୃତ ନାଟକରେ ସ୍ତ୍ରୀ, ଶୂଦ୍ର ଓ ଅଶିକ୍ଷିତ ମୁଖରେ ପ୍ରାକୃତ କଥା କୁହାଇବା ବିଧି ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରରେ ନିୟମାବଦ୍ଧ ହୋଇଥିବାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ରଚନା ଓ ପ୍ରଚଳନ ବେଳେ ସର୍ବସାଧାରଣ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ବାକ୍ୟାଳାପ କରୁଥିଲେ । ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରର ଆଦେଶ ଏହି ଯେ ସଂସ୍କୃତ ନାଟକରେ ଅଶିକ୍ଷିତମାନେ ଆପଣା ଭାଷାରେ ମନୋଗତ ଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବେ । ପ୍ରଥମେ ପୈଶାଚୀ, ପାଲିର ବ୍ୟବହାର ଥିଲା । ପରେ ସୌରସେନୀ, ମାଗଧୀ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ନାଟକରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲା । ଦେଶ ବିଶେଷର ନାଟକ ଲେଖକମାନେ ସେହି ସେହି ଦେଶର କଥିତ ଭାଷାକୁ ନାଟକରେ ସଂଯୋଗ କରୁଥିଲେ ଶାସ୍ତ୍ରର ନିୟମଭଙ୍ଗ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ଅଥଚ କେଉଁ ଦେଶରେ ନାଟକ ଲିଖିତ କିମ୍ବା କେଉଁ ଦେଶର କବି ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ତାହା ଅନାୟାସରେ ଜଣାଯାଆନ୍ତା । ମାତ୍ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖକମାନେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନଙ୍କର ପଦାନୁସରଣ କରି ପୁ[...] ରୀତିରେ ପ୍ରାକୃତ କଥାରେ ଭାଷା ବ୍ୟକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ଆଉ ଦୁଇ ଚାରି କଥା ଲେଖିବାକୁ ମନରେ ଅଛି, ମା[...] ଥାଉ । ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଠାରୁ ଗାଳି ଶୁଣିବାକୁ ଏତିକି ଯଥେଷ୍ଟ ।

'ଅନନ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରଂ ବହୁବେଦିତବ୍ୟଂ'—ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବସର ନାହିଁ ଏବଂ ପାଠକର କାଳ ଅଳ୍ପ ଏବଂ ବହୁବିଘ୍ନ ସଙ୍କୁଳ ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଭୃଙ୍ଗ ନାନା ପୁଷ୍ପରୁ ମଧୁସଂଗ୍ରହ କଲାପରି ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଯାହା ସାରଭୂତ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ । ଅତି ଉପାଦେୟ ଉପଦେଶ ନତମସ୍ତକରେ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ମଧୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ମଧୁର । ମାତ୍ର ମାଦୃଶ ଅଳ୍ପ ଶିକ୍ଷିତର ସଂଗୃହୀତ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ନିନ୍ଦାର ସାମଗ୍ରୀ । ହେଉ ପଛକେ, ପ୍ରକୃତିର ଅନୁରୋଧ ହେଳା କରିବାର ତ କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ※

※ ୧୯୪୫ ସାଲ 'ସହକାର' ମାସିକ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ

ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା

ଭଗବଦ୍ ଗୀତା ଅତି ଉପାଦେୟ ପୁସ୍ତକ । ଏ ସାର୍ଟିଫିକେଟ୍ ମୋର ନୁହେ । ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ବିଜ୍ଞଲୋକମାନେ ଏହି ସାର୍ଟିଫିକେଟ ଦେଇ ଆସୁଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ବିଜ୍ଞଲୋକେ ଓ ଅନେକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ଏହି ସାର୍ଟିଫିକେଟ ଦେଉଅଛନ୍ତି । ପୁସ୍ତକର ଉପାଦେୟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଏ ପ୍ରତିବାଦ କରିବ ? 'ମହାଜନୋ ଯେନ ଗତଃ ସ ପନ୍ଥାଃ ।' ସୁତରାଂ ଅଳ୍ପଜ୍ଞ ଲୋକେ ସେହି ପଥର ପଥିକ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ତେବେ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ଅନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନେଇ ଦୁଇ ଚାରି କଥା ଲେଖିବାକୁ ମନ ବଳୁଅଛି । ସର୍ବଜନ ସମକ୍ଷରେ ଆତ୍ମସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଦୁର୍ବହ ଭାରରୁ ରକ୍ଷା ମିଳେ । ଏଣୁ ମନର ଅଶାନ୍ତି ଦୂରୀକରଣାର୍ଥେ ଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧର ଅବତାରଣା କରୁଅଛି; ସମାଲୋଚନା ନିମନ୍ତେ ନୁହେଁ । ପାଠକଗଣ ଦିବ୍ୟ ଅବଧାନରେ ଏହାର ତଥ୍ୟାତଥ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିବେ ଏବଂ 'ଛୋଟ ମୁହଁରେ ବଡ଼ କଥା' ବୋଲି ହେୟ କରିବେ ନାହିଁ ଏହି ପ୍ରାର୍ଥନା ।

ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ପର୍ବ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ନୁହେଁ । 'ଏହା ମହାଭାରତ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଭୀଷ୍ମପର୍ବର ଉପପର୍ବ—ଅର୍ଥାତ୍ ସେହି ଅଂଶ ଉଠାଇଦେଲେ ମୂଳପର୍ବର ବିଷୟ ପରମ୍ପରାରେ କୌଣସି ଅସଙ୍ଗତି ଘଟିବ ନାହିଁ ।

କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରର ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ଯୁଦ୍ଧୋଦ୍ୟତ ଉଭୟ ପକ୍ଷୀୟ ଯୋଦ୍ଧୃଗଣ ଅସ୍ତ୍ର ନିକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟୋଗ କଲାବେଳେ ମଧ୍ୟମ ପାଣ୍ଡବ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ହଠାତ୍ ବେପଥୁଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବାରୁ ଚକ୍ରୀ କୃଷ୍ଣ ଉପଦେଶ ଦେଇ ତାହାଙ୍କୁ ସାହସଯୁକ୍ତ ଓ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଅଛନ୍ତି । ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସ୍ଥଳ ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ କୌରବ ସୈନ୍ୟସମ୍ମୁଖୀନ ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥ । କୃଷ୍ଣ ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥରେ ଉପବେଶନ କରି ବିଷାଦଯୁକ୍ତ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ୩।୪ ଘଣ୍ଟା କାଳ ସାଂଖ୍ୟଯୋଗ, ଭକ୍ତିଯୋଗ ଜ୍ଞାନଯୋଗ ପ୍ରଭୃତି ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛନ୍ତି, ବିରାଟ ରୂପ ଦେଖାଉଅଛନ୍ତି, ନିଜର କୃତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝାଉଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଶତ୍ରୁପକ୍ଷୀୟ ମହାରଥୀଗଣ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଧାରଣ କରି, ଏମନ୍ତ କି, ଧନୁରେ ଶର ଯୋଜନା କରି ମଧ୍ୟ ଆକାଶ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୂଢ଼ ହୋଇ ରହିଅଛନ୍ତି । କାହିଁକି ? ରଥୀ କ୍ଷତବିକ୍ଷତ ହେଲେ, ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହେଲେ ସାରଥି ସେବା ଶୁଶ୍ରୂଷା କରିବା, ସାନ୍ତ୍ୱନା କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏଣୁ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ବେପଥୁଯୁକ୍ତ ଦେଖି ଉପଦେଶ ଦେଇ ପାରନ୍ତି, ପାଣ୍ଡବବୀର ଦୁଇ ଚାରିଜଣ ସହାନୁଭୂତି ଦେଖାଇ ପାରନ୍ତି, କିମ୍ବା କାରଣ ଜାଣିବା ନିମନ୍ତେ ଯୁଦ୍ଧରୁ କିଛିକ୍ଷଣ ବିରତ ହୋଇପାରନ୍ତି । ରଣଭେରୀ ବାଜିଲା, ବୀରମାନେ ନିଜ ନିଜ ଶୁଭଶଙ୍ଖ ବଜାଇଲେ, ଅସ୍ତ୍ର ସମ୍ପାତ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲାରୁ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ବେପଥୁଯୁକ୍ତ ହେଲେ ବୋଲି ଅନ୍ୟ ବୀରମାନେ କାହିଁକି ଯୁଦ୍ଧରୁ ବିରତ ହେବେ, ବିପକ୍ଷ ଦଳ କାହିଁକି ଆପଣା ଧନୁରୁ ଶର ଓହ୍ଲାଇ ତୂଣରେ ରଖିଦେବେ ଏବଂ ଏତେ ଦୀର୍ଘକାଳ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଚିତ୍ରପୁତ୍ତଳିକା ରୂପ

ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ରହିବେ ? ଅର୍ଜୁନ ପ୍ରଥମେ ଶର ନିକ୍ଷେପ କଲେ ଶତ୍ରୁପକ୍ଷୀୟ ମହାରଥୀଗଣ ପ୍ରତିଶର କରନ୍ତେ, ଏପରି କୌଣସି ଚୁକ୍ତି ଥିଲା କି ? ତାହା ତ ଜଣା ପଡ଼ୁନାହିଁ ।

ମହାଭାରତ ମଧ୍ୟରେ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ସନ୍ନିବେଶିତ କରାଯିବ ବୋଲି ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ବେପଥୁ ବିଷାଦ ଓ ରୋମାଞ୍ଚ ହେଲା, କି ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ବେପଥୁ ହେବାରୁ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ପଦ୍ମନାଭଙ୍କ ମୁଖପଦ୍ମରୁ ବିନିଃସୃତ ହେଲା ? ଏହା ଆଲୋଚନାର ବିଷୟ । ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲା ଉତ୍ତାରୁ ଏପରି କାତରୋକ୍ତି ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କଦାପି ଶୋଭନୀୟ ନୁହେଁ । ହେଲେ ଏହା ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ପଛବୁଦ୍ଧିର ପରିଚାୟକ ନୁହେ କି ? ଯେତେବେଳେ ଯୁଦ୍ଧମନ୍ତ୍ରଣା ହେଲା, ଯୁଦ୍ଧର ଆୟୋଜନ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଅର୍ଜୁନ ଆତ୍ମୀୟନିଧନ କଥା ଭାବି ନଥିଲେ କି ? ଗୁରୁଜନ ବଧ, କୁଳକ୍ଷୟ, ଅନେକାନେକ ମହାପ୍ରାଣୀବଧ ଭାବନା କେଉଁଆଡ଼େ ଥିଲା ? ଠିକ୍ ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ସମରସଜ୍ଜାରେ ସଜ୍ଜିତ ବୀରମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଏ ଭାବର କିପରି ଉଦୟ ହେଲା ? ଯେତେବେଳେ 'ଅବସର ନାହିଁ ସେତେବେଳେ ଏତାଦୃଶ ଭାବନା ତ କାପୁରୁଷତାର ଲକ୍ଷଣ । ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ଅବତାରଣା କରିବା ନିମନ୍ତେ ମହାଭାରତକାର ଅର୍ଜୁନ ସଦୃଶ ବୀରଙ୍କୁ ଏତାଦୃଶ କଳଙ୍କକାଳିମା ଦ୍ୱାରା କଳଙ୍କିତ କରିବାକୁ କି ସଙ୍ଗତ ମନେକରିଅଛନ୍ତି ? ଏହା କଦାପି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ଅଠର ଅଧ୍ୟାୟ ବାଦ୍ ଦେଲେ ଭୀଷ୍ମପର୍ବର କୌଣସି ଅଙ୍ଗହାନି ହୁଏ କି ? ବିଷୟ ପରମ୍ପରାରେ ବ୍ୟତ୍ୟୟ ଘଟେ କି ?

ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସାମାନ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିରେ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ଅଠର ଅଧ୍ୟାୟ ଉଠାଇଦେଲେ ଭୀଷ୍ମପର୍ବ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଥାଏ । ଅଠର ଅଧ୍ୟାୟ କାହିଁକି ? ଆଗରୁ ପଛରୁ ଆଉ କେତେଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟ ଉଠାଇଦେଲେ ପାଠ ବରଂ ଅତି ସୁସଙ୍ଗତ ହେବ ବୋଲି ଅନୁମାନ ହୁଏ । ପାଠକଗଣ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ ଭୀଷ୍ମପର୍ବ ପ୍ରଥମ କେତେକ ଅଧ୍ୟାୟ ଆଲୋଚନା କଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଉକ୍ତିର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିବେ ।

ସମରବିମୁଖ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିବା ଉପଯୁକ୍ତ କି ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ଉପଦେଶାବଳୀ ? ନିଜର ସ୍ୱତ୍ୱ ବାହୁବଳରେ ରକ୍ଷା କରିବାର ନାମ ତ ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ । 'ଜୋର ଯାର. ମୁଲକ ତାର ।' ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟାଂଶ ନଦେବାରୁ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଯୁଦ୍ଧଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ନ୍ୟାଯ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ୟ ପାଇଲେ । ସ୍ୱାର୍ଥରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଭୀଷଣ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡଜନିତ ପାପରେ ଭୀତ ହୋଇ ଅର୍ଜୁନ ଯୁଦ୍ଧରୁ ନିରସ୍ତ ହେବାକୁ ବସିଥିଲେ । କୃଷ୍ଣ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରାଇଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସମସ୍ତ ଉପଦେଶ କି ପ୍ରବୃତ୍ତିମୂଳକ ? ଏହି ଉପଦେଶ ଶୁଣିଲେ କି ଲୋକ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବ - ଅନ୍ୟାୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବ ଗୁରୁ, ପିତାମହ, ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ନିହତ କରିବ ? ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କ୍ଷୁଦ୍ର ବୁଦ୍ଧିକୁ ତ ଏହା ପ୍ରତେ ଲାଗୁନାହିଁ । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିବାପାଇଁ ଜ୍ଞାନ ଯୋଗ, ସନ୍ନ୍ୟାସ ଯୋଗ, ଭକ୍ତି ଯୋଗ ପ୍ରଭୃତି ମୋକ୍ଷମାର୍ଗର ଉପଦେଶ କି ଲୋଡ଼ା ? ଯାହାର ଶତ୍ରୁମିତ୍ରଠାରେ ସମଜ୍ଞାନ, ନିଜପରଠାରେ ସମଜ୍ଞାନ, ତାହାର ସ୍ୱାର୍ଥପରତା କାହିଁ ? ସେ କି ବଡ଼ଭାଇ ନିମନ୍ତେ, ପୁତ୍ର ନିମନ୍ତେ କିମ୍ବା ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥରେ ଲୋକହତ୍ୟା କରିବ ? ଏପରି ସୁନ୍ଦର ଉପଦେଶ ଶୁଣି ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡରେ କାହାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ବଳିବ ? ସାଧାରଣ ଲୋକ ତ ଏ ଉପଦେଶ ଶୁଣି ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡରୁ ବିରତ ହେବାର କଥା; ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ଉପଦେଶ ଶୁଣି ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପରି ଲୋକ କିପରି ଶିକ୍ଷକଙ୍କୁ, ପିତାମହଙ୍କୁ ଅନ୍ୟାୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ବଧ କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ? ଅନୁମାନ ହୁଏ, କୃଷ୍ଣ ଏ ଉପଦେଶ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି ଏବଂ ଅର୍ଜୁନ ଏହି ଉପଦେଶ ଶୁଣି ଯୁଦ୍ଧ କରି ନାହାନ୍ତି ।

ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ଏତେ ଆଦର କାହିଁକି ? ଯେହେତୁ ଭୀଷ୍ମ ପର୍ବର ୪୩ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଲିଖିତ ଅଛି —

"ଗୀତା ସୁଗୀତା କର୍ତ୍ତବ୍ୟା କିମନ୍ୟୈଃ ଶାସ୍ତ୍ରସଂଗ୍ରହୈଃ ।
ଯା ସ୍ୱୟଂ ପଦ୍ମନାଭସ୍ୟ ମୁଖପଦ୍ମାଦ୍ ବିନିଃସୃତା ।

—ଗ୍ରୀ: ପ୍ର: ୪୩ ୧.

ଗୀତା ଉପଦେଶପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ତାହାର ଆଦର ନାହିଁ । ନାନାବିଧ ଧର୍ମମତ-ସଙ୍କଳିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ତାହାର ଆଦର ନାହିଁ । କେବଳ କୃଷ୍ଣ ମୁଖରୁ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ତାହାର ଏତେ ଆଦର । ପ୍ରକୃତରେ ଗୀତା କି କୃଷ୍ଣ ମୁଖରୁ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ କୃଷ୍ଣ-ମୁଖ-ବିନିଃସୃତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ କେହି ଲିପିବଦ୍ଧ କରି ରଖିଅଛି ? ଭୀଷ୍ମପର୍ବର ପ୍ରଥମ ୧୨ ଅଧ୍ୟାୟ ଭୂମିପର୍ବ; ଦ୍ୱିତୀୟ ୩୦ ଅଧ୍ୟାୟ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ପର୍ବ ଏବଂ ଏହି ଉପପର୍ବ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଶେଷ ୧୮ର ଅଧ୍ୟାୟର ନାମ ଗୀତା । ଏହି ଗୀତା ମଧ୍ୟରେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ଉକ୍ତି, ସଞ୍ଜୟଙ୍କ ଉକ୍ତି, ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କ ଉକ୍ତି ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉକ୍ତି ଅଛି । ସୁତରାଂ ଗୀତାଟି କେବଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କର "ମୁଖ-ପଦ୍ମ-ବିନିଃସୃତା" କେଉଁ ନ୍ୟାୟରୁ ବୋଲିଯାଏ, ତାହା ସାଧାରଣ ବୁଦ୍ଧିର ଅଗୋଚର ।

ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥ ଉପରେ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କର କଥାବାର୍ତ୍ତା । ଠିକ୍ କଥାଗୁଡ଼ିକ କିଏ ଶୁଣିଥିଲା, ତହିଁର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ କିନେ କହିପାରନ୍ତେ କିମ୍ବା ଅର୍ଜ୍ଜୁନ କହିପାରନ୍ତେ । ସେଠାରେ ଅନ୍ୟ କେହି ନ ଥିବାରୁ କଥାଗୁଡ଼ିକ ଠିକ୍‌ରୂପେ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇଅଛି, ଏହା କୁହାଯାଇ ନପାରେ । ତେବେ ବ୍ୟାସ ପ୍ରସାଦରୁ ସଞ୍ଜୟ ସବୁ କଥା ଜାଣି ପାରୁଥିଲେ, ଏହି କଥା ଯେବେ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ହୁଏ, ତେବେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କଥା । ତଥାପି କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ କି ଶ୍ଳୋକରେ ବାକ୍ୟାଳାପ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସଞ୍ଜୟ ତାହା ବହୁ ଦୂରରେ ଥାଇ ଯୁକ୍ତା ଅକ୍ଷରକୁ ଅକ୍ଷର ଟିପି ନେଉଥିଲେ ?

ସୋହଂ ଦାଶରଥିର୍ଭୂତ୍ୱା ରଣଭୂମେବଳ କ୍ଷମଂ ।
କଣ୍ଠୟାମି ଶରୈସ୍ତୀକ୍ଷଣୈ ପ୍ରଚ୍ଛିରଃ କମଲୋଚ୍ଚୟଂ ॥

ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ଯେମନ୍ତ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ମୁଖୋଚ୍ଚାରିତ ନୁହେ; ମାତ୍ର କାଳିଦାସଙ୍କ ରଚିତ । (Hamlet's Soliloquy) ହେମଲେଟର ସ୍ୱଗତ ଯେମନ୍ତ ହେମଲେଟର Verbetim ନୁହେ, କିନ୍ତୁ ସେକ୍ସପିୟରଙ୍କ ରଚିତ ସ୍ୱଗତ; ତେମନ୍ତ ଗୀତା ମଧ୍ୟଗତ "ଭଗବାନୁବାଚ" ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖ ନିଃସୃତ ନୁହେ । ମାତ୍ର ଗୀତା ରଚକଙ୍କ ରଚନା ବୋଲିବାର ଅସଙ୍ଗତ କି ? ଉପଦେଶମୂଳକ ପୁସ୍ତକ ବୋଲି ଗୀତାକୁ ଉଚ୍ଚ ଆସନ ଦେବା ଅଯୌକ୍ତିକ ନୁହେ, ମାତ୍ର କୃଷ୍ଣମୁଖବିନିଃସୃତ ବୋଲି ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ଦେବା ନିତାନ୍ତ ଅସଙ୍ଗତ ।

ଅନେକଙ୍କର ଧାରଣା ଏହି ଯେ, ଗୀତା ତୁଲ୍ୟ ଅମୂଲ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଓ ଉପଦେଶାବଳୀ ଆର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ଗୋଟାଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏତେ ଗୁଡ଼ାଏ ଧର୍ମମତପୂର୍ଣ୍ଣ ଖଣ୍ଡେ ପୁସ୍ତକ ନାହିଁ । ତାହା ବୋଲି ଯେ ଏହା ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ, ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ । ଏହା ବିରୋଧାତ୍ମକ ମତ ଦ୍ୱାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ସ୍ଥଳରେ ଏହା ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମମତର ଖେଚଡ଼ି । ଗୀତାର ମତ ଯେ ବିଭିନ୍ନ ପୁସ୍ତକରୁ ସଂଗୃହୀତ, ତାହା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟର "ଭଣିତା"ରୁ ଜଣା ଯାଉଅଛି । ଗୀତାର ଅଧିକାଂଶ ମତ ଉପନିଷଦରୁ ସଂଗୃହୀତ । ଏଣୁ ଗୀତାଲେଖକ ନିମକହାରାମି ନ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟ ଶେଷରେ ' ଗୀତାସୂପନିଷତ୍ସୁ " ବୋଲି ଲେଖିଅଛନ୍ତି । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ଶ୍ଳୋକ ଉଦ୍ଧୃତ କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ତଥାପି ଆମ୍ଭଦେଶର ଲୋକେ ଗୀତାକୁ ସଂଗୃହୀତ ପୁସ୍ତକ ବୋଲିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପସଂହାରରେ ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ, ଲୋକେ ମହାଭାରତକୁ ପଞ୍ଚମ ବେଦ ବୋଲନ୍ତି । କାହିଁକି ? ଯେହେତୁ ମହାଭାରତର ଭିତ୍ତି ବୈଦିକ ଉପାଖ୍ୟାନ ଓ ବୈଦିକ ଯୁଗର ଗଳ୍ପ । ତେମନ୍ତ ଗୀତାର ଭିତ୍ତି ଉପନିଷତ୍ ସମୂହ । ମହାଭାରତରେ ବେଦ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଆରଣ୍ୟକର ଉପାଖ୍ୟାନ ସମୂହ ଦେଖି ପରବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଲେଖକ ଉପନିଷଦର ତତ୍ତ୍ୱସମୂହ ମଧ୍ୟ ମହାଭାରତ ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରିବାକୁ ଯତ୍ନ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଉପଦେଷ୍ଟା ଓ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଶ୍ରୋତା କରି ମହାଭାରତକୁ ବେଦ ଓ ବେଦାନ୍ତ ଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ମହାଭାରତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଏଥିର ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରିବାର ଆଶା ରହିଲା । *

* ୧୯୧୫ ସାଲର ମାସିକ 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ' ପତ୍ରିକାର ଆଷାଢ଼ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ

ମହାଭାରତ (୨)

ଭାରତବାସୀଙ୍କର ମହାଭାରତ ଅତି ଆଦରଣୀୟ ପୁସ୍ତକ । ଆବାଲବୃଦ୍ଧ ସମସ୍ତେ ଏହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଦେ ଅଧେ ଜାଣନ୍ତି । ଭାରତରେ 'ଭାରତ'ର ଯେତେ ଆଦର, ବେଦର ମଧ୍ୟ ତେତେ ଆଦର ନାହିଁ ବୋଇଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ସାଧାରଣତଃ ଲୋକେ ଏହାକୁ ପଞ୍ଚମ ବେଦ ବୋଲନ୍ତି । ମହାଭାରତ ପାଠରେ ଯେଉଁ ଫଳ ମିଳେ, ବେଦ ଉପନିଷଦ୍ ପାଠରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଫଳ ମିଳିପାରେ ନାହିଁ, ଏହା ଲୋକଙ୍କର ଧାରଣା । ମହାଭାରତ ନିଜର ମହାତ୍ମ୍ୟ, ସମ୍ମାନ ଓ ଗୁରୁତ୍ୱକୁ କିପରି ପ୍ରକଟିତ କରିଅଛି, ଦେଖାଯାଉ —

ଯଦିହାସ୍ତି ତଦନ୍ୟତ୍ର
ଯନ୍ନେହାସ୍ତି ନ ତତ୍ କ୍ୱଚିତ୍ । ୧।୬୨।୫୩

ଯାହା ଏଥିରେ ଅଛି, ତାହା ଅନ୍ୟତ୍ର ଅଛି; ଏଥିରେ ଯାହା ନାହିଁ, ତାହା କୌଣସିଠାରେ ନାହିଁ । ଏଥିରୁ ଲୋକେ ଜାଣିପାରିଲେ ଯେ, ମହାଭାରତରେ ଯାହା ନାହିଁ, ବେଦ, ବେଦାଙ୍ଗ ଓ ପୁରାଣାଦିରେ ତାହା ନାହିଁ ।

ଏକତଶ୍ଚତୁରୋ ବେଦାନ୍
ଭାରତଂ ଚୈତଦେକତଃ ।
ପୁରା କିଲ ସୁରୈଃ ସର୍ବୈଃ
ସମେତ୍ୟ ତୁଲୟା ଧୃତଂ ।
ଚତୁର୍ଭ୍ୟଃ ସରହସ୍ୟେଭ୍ୟୋ
ବେଦେଭ୍ୟୋ ହ୍ୟଧିକଂ ଯଦା ।
ତଦା ପ୍ରଭୃତି ଲୋକେଽସ୍ମିନ୍
ମହାଭାରତମୁଚ୍ୟତେ ।
ମହତ୍ତ୍ୱେ ଚ ଗୁରୁତ୍ୱେ ଚ
ଧ୍ରିୟମାଣଂ ଯତୋଽଧିକଂ ।
ମହତ୍ତ୍ୱାଦ୍ଭାରବତ୍ତ୍ୱାଚ୍ଚ
ମହାଭାରତମୁଚ୍ୟତେ ।

୧।୧।୨୬୯—୨୭୧

ଦେବତାମାନେ ଏକ ସମୟରେ ଚାରି ବେଦକୁ ଏକ ପାଖରେ ଏବଂ ମହାଭାରତକୁ ଏକପାଖରେ ରଖି ଓଜନ କଲେ (ତୁଳନା କଲେ) । ମହାଭାରତ, ବେଦ ଉପନିଷଦ୍ ପ୍ରଭୃତି ଅପେକ୍ଷା ବେଶି ଭାରି ହେଲା । ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ଭାରବତ୍ତ୍ୱ ହେତୁରୁ ମହାଭାରତ ନାମ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରୁ ବଳି ମହାଭାରତର ଆଉ କି ପ୍ରଶଂସା କରାଯାଇ ପାରେ ? ପୁରାଣବଂଶ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କଠାରୁ ସମ୍ମାନ ଓ ଆଦର ପାଇବାକୁ ମହାଭାରତ ପକ୍ଷରେ ଏହାହିଁ ଯଥେଷ୍ଟ ।

ବେଦ ଯେମନ୍ତ ପ୍ରାଚୀନତମ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ପରିଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି, ମହାଭାରତ ମଧ୍ୟ ତେମନ୍ତ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ମହାକାବ୍ୟ ବୋଲି ପରିଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି । ଏଡ଼େ ବଡ଼ ମହାକାବ୍ୟ ପୃଥିବୀରେ ଆଉ ନାହିଁ । ଏହା ପଢ଼ିବାକୁ ଓ ଶୁଣିବାକୁ ବଡ଼ ସୁଖକର ଓ ଆମୋଦଜନକ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କାରଣ ଏଥିରେ ବୀଭତ୍ସ, ଅଦ୍ଭୁତ, ହାସ୍ୟ, ବୀର, ଆଦି ଓ କରୁଣ ରସାତ୍ମକ ବିଷୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛି । ଲୋକେ ଉପରୋକ୍ତ କେତୋଟି ରସାଶ୍ରିତ କାବ୍ୟ ପାଠ ଓ ଶ୍ରବଣରେ ଚରିତାର୍ଥତା ଲାଭ କରିଥାନ୍ତି । ମହାଭାରତରେ ଏତାଦୃଶ ବର୍ଣ୍ଣନାର ଅଭାବ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଆଦର ହେବାର କଥା ।

ମହାଭାରତ ପାଠରେ ଓ ଶ୍ରବଣରେ ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ, ମୋକ୍ଷ ଲାଭ କି ପରିମାଣରେ ହୁଏ ତାହା ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ତେବେ ସାଧାରଣ ବୁଦ୍ଧିରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅର୍ଥାଗମ ବା ଅର୍ଥଲାଭ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ହୋଇ ନପାରେ । ଧର୍ମ ଓ ମୋକ୍ଷ ସାଧାରଣ ବୋଧଗମ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ତେବେ ଏହା ନିଶ୍ଚିତରୂପେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ —

'ଯଦ୍ରାତ୍ରୌ କୁରୁତେ ପାପଂ କର୍ମଣା ମନସା ଗିରା
ମହାଭାରତମାଖ୍ୟାୟ ପୂର୍ବାଂ ସନ୍ଧ୍ୟାଂ ପ୍ରମୁଚ୍ୟତେ ।

୧।୨।୩୯୪

ଏହି ଉକ୍ତିଟି ନିତାନ୍ତ ଅଲୀକ ଓ ଭ୍ରମୋତ୍ପାଦକ । ଚତୁର୍ବର୍ଗ ଲାଭର ଉପାଦାନ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛି ଏବଂ ଅନେକେ ତାହା ଲାଭକରି କୃତକୃତ୍ୟ ହୋଇଥିବେ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ମହାଭାରତ ୧୮ ପର୍ବ ୨୧୧୦ ଅଧ୍ୟାୟ (୮୪୬୩୬) ଶ୍ଳୋକ ଏବଂ ହରିବଂଶ ସହିତ ୧୦୭୩୯୦ ଶ୍ଳୋକ ସମନ୍ୱିତ । ଏଥିରେ ସୃଷ୍ଟିତତ୍ତ୍ୱ, ରାଜନୀତି, ସମାଜନୀତି ପ୍ରଭୃତି ଯାବତୀୟ ବିଷୟର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ସ୍ଥୂଳରେ ମହାଭାରତ ରଚକମାନଙ୍କର ଏହାହିଁ ଇଚ୍ଛା ଯେ, ମହାଭାରତରେ ଯାବତୀୟ ବିଷୟର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଲେ ଲୋକଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ହେବ ଯେ ଏହାହିଁ ପ୍ରଧାନ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଏହାହିଁ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଏହାର ବିଷୟ ଅବଲମ୍ବନରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ରଚିତ ହୋଇଅଛି ।

"ଇଦଂକବିବରୈଃସର୍ବୈରାଖ୍ୟାନମୁପଜୀବ୍ୟତେ ।"

୧।୨।୩୮

"ଯଦିହାସ୍ତି ତଦନ୍ୟତ୍ର ଯନ୍ନେହାସ୍ତି ନ ତତ୍ କ୍ୱଚିତ୍"

୧।୬୨।୫୩

ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇ ଶ୍ଳୋକରୁ ପ୍ରଥମ ଲେଖକଙ୍କ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ମନେକରି କବିମାନେ ମହାଭାରତର ଅଙ୍ଗ ବୃଦ୍ଧି କରିବାରେ ଯତ୍ନବାନ୍ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଏ ହେତୁରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ମହାଭାରତକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଡ଼େ ବୃହଦାକାର ଦେଖିବାକୁ ପାଉଅଛୁଁ ।

ଆଧୁନିକ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରଥମ ମହାଭାରତର ଶ୍ଳୋକସଂଖ୍ୟା ୨୪୦୦୦ । ପୁଣି ଅନେକଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରଥମ ମହାଭାରତର ଶ୍ଳୋକ ସଂଖ୍ୟା କେବଳ ୮୮୦୦ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଏହା ବୃଦ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଏତେ ବୃହଦାକାର ହୋଇଅଛି । ବାସ୍ତବିକ ମହାଭାରତ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଉପାଖ୍ୟାନ ଅଛି ଏବଂ ଉପପର୍ବ ଅଛି, ଯାହା ଉଠାଇଦେଲେ ବିଷୟପରମ୍ପରାର ହାନି ହେବନାହିଁ । ଅନେକ ଉପାଖ୍ୟାନ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ବିଭିନ୍ନ ରଚକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇ ନଥିଲେ ଏ ବିଭ୍ରାଟ ଘଟନ୍ତା ନାହିଁ । ମହାଭାରତକୁ କାବ୍ୟଜଗତରେ ଉଚ୍ଚ ଆସନ ଦେବାକୁ କାହାରି ଦ୍ୱିଧାମତ ନାହିଁ । କବିମାନଙ୍କର କଳ୍ପନାଗୁରୁତ୍ୱ, ଅସାଧାରଣ ଉଦ୍ଭାବନୀ ଶକ୍ତିକୁ ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ କେହି କୁଣ୍ଠିତ ନୁହନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ଅଶେଷ ଧର୍ମ ଓ ନୀତି ଉପଦେଶ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ନୀତିଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ଉଚ୍ଚ ଆସନ ଦେବାକୁ ଅନେକଙ୍କର ଦ୍ୱିଧା ଜନ୍ମୁଅଛି । ତେବେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ସାହସ କଲେ ନାହିଁ ।

ନୈତିକ ଜୀବନ ଗଠନ କରିବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ଅନ୍ୱେଷଣ କରୁଁ । ସାଧାରଣ ନରଦୁର୍ଲଭ ଚରିତ୍ରଜନିତ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଜୀବନକୁ ଉନ୍ନତ କରିବାର ଆଶା ରଖୁଁ । ମାତ୍ର ଭାରତର ଚରିତ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ତହିଁର ପରିପନ୍ଥୀ । ହିନ୍ଦୁ ଜାତିର ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ପୂଜା ପାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମହାଭାରତ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପରିପନ୍ଥୀ ।

କଥାପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ବୋଧହୁଏ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହେବ ନାହିଁ । ଖଡ଼ିଆଳର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାଜା ବୀରବିକ୍ରମ ସିଂହଦେଓ ୧୯୦୩ ସାଲରେ ମୋତେ ପଚାରିଥିଲେ, "ମହାଭାରତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆପଣଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ମତ କଣ ?" ମୁଁ କହିପକାଇଲି, "ଏହା ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ଧର୍ମପୁସ୍ତକ ନୁହେ । ମହାଭାରତର ଐଶ୍ୱରିକ ନିୟମର ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହେ । ଏହାର କଥା ସବୁ ସୃଷ୍ଟିଛଡ଼ା । ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ହିନ୍ଦୁର ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମ, ମହାଭାରତ ଜାତିଭେଦର ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହେ । ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ତ୍ରୀର ସତୀତ୍ୱ ନାହିଁ, ବ୍ରହ୍ମଚାରୀର ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ, ବ୍ୟଭିଚାର ଦୋଷାବହ ନୁହେ, ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାର ସ୍ୱେଚ୍ଛାବିହାର ଇଚ୍ଛାନୁମତ, ବ୍ରାହ୍ମଣର ବ୍ରାହ୍ମଣତ୍ୱ—କ୍ଷତ୍ରିୟର କ୍ଷତ୍ରିତ୍ୱ ଯେଉଁଠାରେ ନାହିଁ, ତାହାକୁ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲିଯାଇ ନ ପାରେ ।" ମହାଭାରତ ଈଦୃଶ ଦୋଷ-ବହୁଳ ଗ୍ରନ୍ଥ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ହିନ୍ଦୁର ଆଦରଣୀୟ ପୁସ୍ତକ କିପରି ହେଲା, ତାହା ବୁଝାଯାଉନାହିଁ । ଏତାବତ୍‌କାଳ ମୁଁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଜାଣି ପାରିଅଛି ଯେ ମୋର ଉକ୍ତି ଯଥାର୍ଥ ଅଟେ ଏବଂ ମୋର ମତ ଆହୁରି ଦୃଢ଼ତା ଲାଭ କରିଅଛି ।

ସର୍ବାଦୌ ମହାଭାରତ କେବେ ରଚିତ ହେଲା ଏବଂ କାହାଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହେଲା, ଏହା ଆଲୋଚନା କରିବା ଉଚିତ । ଏହା କେବେ ରଚିତ ହେଲା, ଏ କଥା ସ୍ଥିର କରି କହିବା ଅସମ୍ଭବ । କଳି ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ହେଲେ ଆମ୍ଭ ପଞ୍ଜିକାରଙ୍କ ମତରେ ୫୦୧୬ ବର୍ଷ ବା ଆଉ ଦଶ ପନ୍ଦର ବର୍ଷ ତେଣିକି । ଭାରତୀୟ ବୈଦିକ ପଣ୍ଡିତ ଦୟାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ଉକ୍ତ ମତର ପକ୍ଷପାତୀ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଗଣ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ତଥ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ବଡ଼ ଦୁରୂହ । ଅନେକେ କହନ୍ତି, ପାଣିନିଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ, ଅନେକଙ୍କ ମତରେ ପାଣିନିଙ୍କ ପରେ । ପାଣିନି ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀର ଲୋକ ବୋଲି ଅନେକଙ୍କର ଧାରଣା । ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ବ୍ୟାକରଣରେ ମହାଭାରତ ଲିଖିତ ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନାମ ଅଛି । ଯେମନ୍ତ—"ବାସୁଦେବାର୍ଜ୍ଜୁନାଭ୍ୟାଂବୁନ ।" ଈଦୃଶ ଉଦାହରଣ ଦେଖିବାରୁ ପଣ୍ଡିତଗଣ ମନେକରନ୍ତି ଯେ, ବାସୁଦେବ ଓ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ପାଣିନିଙ୍କ ପୂର୍ବରେ ବିଦ୍ୟମାନ ନ ଥିଲେ ପାଣିନି ଏ ଉଦାହରଣ କିପରି ଲେଖିଲେ ? ପାଣିନିଙ୍କ ପୂର୍ବରେ କୃଷ୍ଣ ଓ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ନାମ ଥାଇପାରେ; ମାତ୍ର ମହାଭାରତ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା, ଏଥିର କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । ପାଣିନିଙ୍କ ପରେ ମହାଭାରତ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ । ଅଧିକନ୍ତୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପତନ ଏବଂ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ସମୟରେ ଏହା ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ନିତାନ୍ତ ସମ୍ଭବ । ଏ ବିଷୟ ପରେ ଆଲୋଚିତ ହେବ ।

ମହାଭାରତର ରଚକ କିଏ ? ଏଥିର ଉତ୍ତର – ବ୍ୟାସଦେବ । କାରଣ ଲେଖାଅଛି, "ମହାଭାରତଂ ମହର୍ଷି ବେଦବ୍ୟାସପ୍ରଣୀତଂ ।" ଏବଂ ଲୋକେ କହନ୍ତି "ମହାଭାରତ ବ୍ୟାସରଚିତ ।" ମହାଭାରତ ଆଦି କରି, ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣ, ଅଷ୍ଟାବିଂଶତି ଉପପୁରାଣ ବ୍ୟାସରଚିତ । ଲୋକେ କହିଲେ ବା ବ୍ୟାସରଚିତ ବୋଲି ଲିଖିତ ଅଛି ବୋଲି କି ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ସଙ୍ଗତ ? ଆମ୍ଭ ଦେଶରେ, ଅସଂଖ୍ୟ ଅର୍ଥଶୂନ୍ୟ ମାତ୍ର ଆଦିରସପୂର୍ଣ୍ଣ ସଙ୍ଗୀତ, ଚୌପଦୀରେ "କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଣିଲେ ଏ ଗୀତେ" ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ତେବେ କି ଆମ୍ଭେମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେବା ଯେ – ଭଞ୍ଜଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ ସବୁ ଚୌପଦୀ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ରଚିତ ? ମହାଭାରତ ପାଠରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଭାରତ ବ୍ୟାସରଚିତ ନୁହେଁ, ବୈଶମ୍ପାୟନ ରଚିତ ନୁହେଁ, ସୌତିରଚିତ ନୁହେଁ ।

ମହାଭାରତର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସ୍ଥଳ ନୈମିଷାରଣ୍ୟ । ଶ୍ରୋତା ଶୌନକାଦି ଋଷିମାନେ ଓ ବକ୍ତା ସୌତି । ଋଷିମାନେ ସୌତିଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, ତୁମ୍ଭେ କେଉଁଠାରୁ ଆସିଲ ?' ସୌତି କହିଲେ, ମୁଁ ଜନ୍ମେଜୟଙ୍କ ସର୍ପସତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥିଲି ।
ସେଠାରେ

କୃଷ୍ଣଦ୍ୱୈପାୟନପ୍ରୋକ୍ତାଃ
ସୁପୁଣ୍ୟା ବିବିଧାଃ କଥାଃ ।
କଥିତାଶ୍ଚାପି ବିଧିବଦ୍
ଯା ବୈଶମ୍ପାୟନେନ ବୈ ।
ଶ୍ରୁତ୍ୱାହଂ ତା ବିଚିତ୍ରାର୍ଥା
ମହାଭାରତସଂଶ୍ରିତାଃ । ୧।୧।୧୧

ତତ୍ପରେ କହିଲେ, 'ସମନ୍ତପଞ୍ଚକ ଯେଉଁଠାରେ କି କୁରୁପାଣ୍ଡବଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ମଧ୍ୟ ଦେଖି ଆସିଲି । ଆପଣମାନଙ୍କଠାରେ କେଉଁ କଥା ବ୍ୟକ୍ତ କରିବି ? ଋଷିମାନେ କହିଲେ, 'ଅଦ୍ଭୁତକର୍ମଣଃ' ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ବୈଶମ୍ପାୟନ ଜନ୍ମେଜୟଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଯେଉଁ କଥା କହିଥିଲେ, ତାହା ଶ୍ରବଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଁ, ପ୍ରକାଶ କର ।' ଏଥିଉତ୍ତାରୁ ସୌତି "ଆଦ୍ୟଂ ପୁରୁଷମୀଶାନଂ + + +" ବୋଲି ଗ୍ରନ୍ଥ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଆରମ୍ଭ କଲେ । କହିଲେ, ବ୍ୟାସଦେବ ବେଦ ବିଭାଗ କରି ଏହି ଇତିହାସକୁ କିପରି ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦେବେ, ଏହି ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କଲେ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ କହିଲେ, ମୁଁ ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିବି, ତାହାର ଲେଖକ କେହି ଦିଶୁ ନାହାନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମା କହିଲେ, ଗଣେଶଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କର । ବ୍ୟାସଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ଗଣେଶ ଲେଖକ ହେବାକୁ ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେ; ମାତ୍ର କହିଲେ ଯେ, ମୋର ଲେଖା କ୍ଷଣେମାତ୍ର ବନ୍ଦ ହେଲେ ମୁଁ ଲେଖକ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେବି । ବ୍ୟାସ କହିଲେ, ତା ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ନ ବୁଝି କିଛି ଲେଖିବ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଗଜାନନଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ ୮୮୦୦ କୂଟ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କଲେ । ସେହି ଶ୍ଳୋକମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ଶୁକ ଜାଣନ୍ତି, ମୁଁ ଜାଣେ, ସଞ୍ଜୟ ଜାଣନ୍ତି କି ବା ନାହିଁ ଏହି ଅଷ୍ଟାଦଶ ପର୍ବ ମହାଭାରତ—

ସର୍ବେଷାଂ କବିମୁଖ୍ୟାନାମୁପଜୀବ୍ୟୋ ଭବିଷ୍ୟତି ।
ପର୍ଜନ୍ୟ ଇବ ଭୂତାନାମକ୍ଷୟ୍ୟୋ ଭାରତଦ୍ରୁମଃ । ୧।୧।୯୨

ଏହା ମହାଭାରତର ସୂତ୍ରପାତ । କଥକ କିଏ, ଶ୍ରୋତା କିଏ ? ଶୌନକାଦି ଋଷିମାନେ ଶ୍ରୋତା ଏବଂ ବକ୍ତା ସୌତି । ସୌତି କି ଆଧୁନିକ ପୁରାଣପଣ୍ଡାଙ୍କ ପରି ଗଣେଶକର୍ତ୍ତୃକ ଲିଖିତ ପୁସ୍ତକ ଖଣ୍ଡ ପାଠକଲେ

ଏବଂ ତାହା ସରଳ ଭାଷାରେ ବୁଝାଇ ଦେଲେ ? ତାହା ତ ନୁହେ । ଋଷିମାନଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନାନୁସାରେ ଉତ୍ତର ଦଅନ୍ତି । ଋଷିମାନେ ଯେଉଁ ବିଷୟ ଜାଣି ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି, ସୌତି ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗର ଉତ୍ତର ଦଅନ୍ତି । ଯେମନ୍ତ—

ଋଷୟଃ ଉଚୁଃ
ସମନ୍ତପଞ୍ଚକମିତି ଯଦୁକ୍ତଂ ସୂତନନ୍ଦନ ।
ଏତତ୍ ସର୍ବଂ ଯଥାତତ୍ତ୍ୱଂ ଶ୍ରୋତୁମିଚ୍ଛାମହେ ବୟଂ ।
୧।୨।୧

ସୌତିରୁବାଚ
ଶୃଣ୍ୱନ୍ତୁ ମମ ଭୋ ବିପ୍ରା ବ୍ରୁବତଶ୍ଚ କଥାଃ ଶୁଭାଃ ।
ସମନ୍ତପଞ୍ଚକାଖ୍ୟଞ୍ଚ ଶ୍ରୋତୁମର୍ହଥ ସତ୍ତମାଃ । ୧।୨।୨

ଋଷୟ ଉଚୁଃ
ଅକ୍ଷୌହିଣ୍ୟ ଇତି ପ୍ରୋକ୍ତଂ ଯତ୍ତ୍ୱୟା ସୂତନନ୍ଦନ ।
ଏତଦିଚ୍ଛାମହେ ଶ୍ରୋତୁଂ ସର୍ବମେବ ଯଥାତଥଂ ।
ସୌତିରୁବାଚ
ଏକୋରଥୋ ଗଜଶ୍ଚୈକୋ ନରାଃ ପଞ୍ଚ ପଦାତୟଃ
\+ \+ ୧।୨।୧୯

ଶୌନକ ଉବାଚ,
ପୁରାଣମଖିଳଂ ତାତ ପିତା ତେଽଧୀତବାନ୍ ପୁରା ।
କଚ୍ଚିତ୍ତ୍ୱମପି ତତ୍ ସର୍ବ ମଧୀଷେ ଲୋମହର୍ଷଣେ ।
୧। ।୧

ସୌତିରୁବାଚ
ଯଦଧୀତଂ ପୁରା ସମ୍ୟକ୍ + +।୧।୫।୪

ଉପରୋକ୍ତ କେତୋଟି ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତରରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଅଛି ଯେ, ଶୌନକାଦିଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନାନୁସାରେ ସୌତି ଉତ୍ତର ଦେଉଅଛନ୍ତି, ବିସ୍ତୃତରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନ କରୁଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ବ୍ୟାସ ରଚିତ ମହାଭାରତ ଋଷିମାନଙ୍କ ଆଗରେ ପାଠକରି ନାହାନ୍ତି । ପୁଣି ସୌତି ଯେ ବୈଶମ୍ପାୟନଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ରବଣ କରିଥିବା କଥା କେବଳ ଋଷିମାନଙ୍କଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁଅଛନ୍ତି, ତାହା ନୁହେ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ପିତା ଏବଂ ଦ୍ୱିଜଶ୍ରେଷ୍ଠମାନଙ୍କଠାରୁ ଯାହା ଶ୍ରବଣ କରିଅଛନ୍ତି, ଅଧ୍ୟୟନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏତିକି ନୁହେ, ସୌତି ଆହୁରି କହୁଅଛନ୍ତି—

ପ୍ରବକ୍ଷାମି ମତଂ ପୁଣ୍ୟଂ ବ୍ୟାସସ୍ୟାଭୁତକର୍ମଣଃ ।
୧।୨।୨୫

ଅନେକଙ୍କର ଧାରଣା ଯେ, ବ୍ୟାସରଚିତ ମହାଭାରତକୁ ବୈଶମ୍ପାୟନ ଜନମେଜୟଙ୍କ ସଭାରେ ପାଠ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ତାହା ସତ୍ୟ ନ ଥିବାର ନିମ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ଶ୍ଲୋକମାନଙ୍କରୁ ଜଣାପଡ଼ିବ—

ଜନମେଜୟ ଉବାଚ

ଯଯାତିଃପୂର୍ବଜୋଽସ୍ମାକଂ ଦଶମୋ ଯଃ ପ୍ରଜାପତେଃ
କଥଂ ସ ଶୁକ୍ରତନୟାଂ ଲେଭେ ପରମଦୁର୍ଲଭାଂ । ୧।୭୬।୧।

ବୈଶମ୍ପାୟନ ଉବାଚ

ଯଯାତିରାସୀନ୍ନୃପତିଃ + + + ୧।୭୬।୩

ଜନମେଜୟ ଉବାଚ

ଶ୍ରୁତସ୍ତ୍ୱତ୍ତୋ ମୟା ବ୍ରହ୍ମନ୍
ପୂର୍ବେଷାଂ ସମ୍ଭବୋ ମହାନ୍ ।
ଉଦାରଶ୍ଚାପି ବଂଶୋଽୟଂ ନୃ
ରାଜାନୋ ମେ ପରିଶ୍ରୁତାଃ । ୧।୯୫।୧।

ବୈଶମ୍ପାୟନ ଉବାଚ

ଶୃଣୁ ରାଜନ୍ ! ପୁରା ସମ୍ୟକ୍ ମୟା
ଦ୍ୱୈପାୟନାତ୍ ଶ୍ରୁତଂ ।
ପ୍ରୋଚ୍ୟମାନମିଦଂ କୃତ୍ସ୍ନଂ
ସ୍ୱବଂଶଜନନଂ ଶୁଭଂ । ୧।୯୫।୬।

ବୈଶମ୍ପାୟନ ଉବାଚ

ମହର୍ଷେ ର୍ବିଶ୍ରୁତସ୍ୟେହ ସର୍ବଲୋକେଷୁ ଧୀମତଃ ।
ପ୍ରବକ୍ଷ୍ୟାମି ମତଂ କୃତ୍ସ୍ନଂ ବ୍ୟାସସ୍ୟାସ୍ୟ ମହାତ୍ମନଃ । ୧।୬୧।୨
ଅପୁରାଣାଂ ପୁରାଣାଞ୍ଚ ପୁରାଣେ ସଂଶ୍ରୁତୋ ମୟା । ୧।୬୫।୩

ଜନମେଜୟଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନାନୁସାରେ ବୈଶମ୍ପାୟନ ଉତ୍ତର ଦେଇଅଛନ୍ତି, ଦ୍ୱୈପାୟନଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଥିବା କଥା କହୁଅଛନ୍ତି, ବ୍ୟାସଙ୍କ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ପୁରାଣରୁ ଶୁଣିଥିବା କଥା କହୁଅଛନ୍ତି । ତେବେ ବ୍ୟାସପ୍ରଣୀତ ମହାଭାରତ ଖଣ୍ଡ ବୈଶମ୍ପାୟନ ଜନମେଜୟଙ୍କ ସଭାରେ ପାଠ କଲେ ବୋଲି କେଉଁ କାରଣରୁ ବିଶ୍ୱାସ କରାଯିବ ? କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ ।

"ନମଃ କୃଷ୍ଣଦ୍ୱୈପାୟନାୟ"
"କୃଷ୍ଣଦ୍ୱୈପାୟନ ପ୍ରୋକ୍ତାଃ"
"ମହର୍ଷେ ପୂଜିତ ସ୍ୟେହ '
"ବ୍ୟାସସ୍ୟାଦ୍ଭୁତ କର୍ମଣଃ"
"ଇତିହାସମିମଂ ଚକ୍ରେ ପୁଣ୍ୟଂ ସତ୍ୟବତୀସୁତଃ'
"ବ୍ୟାସେନାମିତ ବୁଦ୍ଧିନା"

ଏହା କି କଦାପି ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ ଯେ ବ୍ୟାସ ନିଜ ରଚିତ ପୁସ୍ତକରେ ଉକ୍ତ ପ୍ରକାର ଆତ୍ମଶ୍ଲାଘା ଆତ୍ମପ୍ରଶଂସା ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ଏହା କଦାପି ନୁହେଁ ।

ବୋଧହୁଏ ପାଠକଗଣ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ଜନମେଜୟଙ୍କ ସଭାରେ ବୈଶମ୍ପାୟନ ବ୍ୟାସରଚିତ ମହାଭାରତ ପାଠ କରି ନ ଥିଲେ ଏବଂ ସୌତି ଋଷିମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ବ୍ୟାସରଚିତ ଏବଂ ବୈଶମ୍ପାୟନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପଠିତ ମହାଭାରତ ପାଠ କରି ନ ଥିଲେ । ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ଜଣାଯାଉଅଛି ଯେ, ମହାଭାରତ ବ୍ୟାସରଚିତ ନୁହେ କିମ୍ବା ବୈଶମ୍ପାୟନ ରଚିତ ନୁହେଁ । ତେବେ କି ଏହା ସୌତିରଚିତ ? ତାହା ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ ।

"ଲୋମହର୍ଷଣପୁତ୍ର ଉଗ୍ରଶ୍ରବାଃ ସୌତିଃ ପୌରାଣିକୋ ନୈମିଷାରଣ୍ୟେ ଶୌନକସ୍ୟ କୁଳପତେର୍ଦ୍ୱାଦଶ-ବାର୍ଷିକେ ସତ୍ରେ ଋଷିନ୍ ଅଭ୍ୟାଗତାନୁପତସ୍ଥେ" ।୧।୪।୧। ଏଥିରୁ ଏବଂ ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଅଛି ଯେ ଏହା ସୌତି ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁରାଣରେ ଏହା ଦେଖାଯାଏ ଯେ ଋଷିମାନେ ଶ୍ରୋତା ଏବଂ ସୂତ, ସୌତି ପ୍ରଭୃତି ବକ୍ତା । ଯେମନ୍ତ ନାଟକରେ ସୂତ୍ରଧାର, ନଟୀ ନ ଥିଲେ ନାଟକତ୍ୱ ଲୋପ ପାଏ, ତେମନ୍ତ ପୁରାଣରେ ଶୌନକାଦି ଋଷି ଶ୍ରୋତା ଏବଂ ସୂତ ବା ସୌତି କଥକ ନ ଥିଲେ ପୁରାଣର ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ଲୋପ ପାଏ । ପ୍ରାଚୀନର କଥା ତ ଛାଡ଼ । ଆମ୍ଭ ଦେଶର ଜଗନ୍ନାଥମେଳା, କୃଷ୍ଣଓଷା ପ୍ରଭୃତିରେ ମଧ୍ୟ ଋଷି ଶ୍ରୋତା ଓ ଋଷି କଥକ ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ ଦେଖାଇବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାଚୀନ ଋଷିମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରୋତା ବକ୍ତା କରିବାର ଗୋଟିଏ ବିଧି ହୋଇଅଛି । ଏହା ଦେଖି କୌଣସି ଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ ସ୍ଥିର କରିବା ଭ୍ରମ ମାତ୍ର ।

ଏଣିକି ମହାଭାରତର ବିଷୟ ଆଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା ବିଧେୟ । କ୍ରମଶଃ ।

ମହାଭାରତ (୨)

ମହାଭାରତ ଲିଖିତ ଜନ୍ମ ସବୁ ସୃଷ୍ଟି ଛଡ଼ା – ଯେମିତି ବିନା ପୁରୁଷ ସଙ୍ଗରେ ସ୍ତ୍ରୀର ଗର୍ଭଧାରଣ, ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ସହବାସ ମାତ୍ରେ ଶିଶୁର ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ଜନ୍ମ, ରେତଭକ୍ଷଣଦ୍ୱାରା ଶିଶୁ ଗର୍ଭସ୍ଥ ହେବା, ଜଡ଼ପଦାର୍ଥରେ ରେତ ସଞ୍ଚୟଦ୍ୱାରା ଶିଶୁର ଜନ୍ମ, ମାଂସପିଣ୍ଡକୁ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରି କଳଶରେ ରକ୍ଷା କରିବାଦ୍ୱାରା କଳଶରୁ ଶିଶୁର ଜନ୍ମ ଇତ୍ୟାଦି । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଉକ୍ତ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ମନୁଷ୍ୟର ଜନ୍ମ ହେଉଥିବାର ତ ଶୁଣାଯାଏ ନାହିଁ । ଦ୍ୱାପର ତ୍ରେତୟା ଏବଂ ସତ୍ୟଯୁଗରେ ଏବଂବିଧ ରୀତିରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା କି ? ଏବଂ କାଳର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନୁଷ୍ୟର ଜନ୍ମପ୍ରକ୍ରିୟାର ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା କି ? ଯୁଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯେବେ ଜନ୍ମର କାରଣ ହୋଇଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଜନ୍ମ ହେଉଥାନ୍ତା, ସମସ୍ତ ଯୁଗରେ କେତେକଙ୍କର ଜନ୍ମ ସ୍ୱାଭାବିକ, ପୁଣି କେତେକଙ୍କ ଜନ୍ମ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । ଶକୁନ୍ତଳା ଦଶ ମାସ ଗର୍ଭଧାରଣ କରି ଭରତଙ୍କୁ କଣ୍ୱାଶ୍ରମରେ ଜନ୍ମ କରିଥିଲେ । ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଅପବାଦ ଭୟରେ ନିରପରାଧା ସୀତାଙ୍କୁ ଅନ୍ତଃସତ୍ତ୍ୱାବସ୍ଥାରେ ବିସର୍ଜନ ଦେଇଥିଲେ । ଶକୁନ୍ତଳା ଓ ସୀତା ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଜନ୍ମ କଲେ, ସେମାନଙ୍କର ଜନ୍ମ ସ୍ୱାଭାବିକ; ମାତ୍ର ଶକୁନ୍ତଳା ଓ ସୀତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ଅସ୍ୱାଭାବିକ । ଏହିପରି ମହାଭାରତର ବ୍ୟାସ, କୃପ କୃପୀ, ଦ୍ରୋଣ, ସତ୍ୟବତୀ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପ୍ରଭୃତି ଭ୍ରାତୃଗଣଙ୍କର ଏବଂ ଆଉ କେତେଜଣଙ୍କର ଜନ୍ମ ଅସ୍ୱାଭାବିକ । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରୁ ଜନ୍ମବୃତ୍ତାନ୍ତ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ ଯେ ଆଧୁନିକ ଡାକ୍ତରମାନଙ୍କ ମତ ଏବଂ ପ୍ରାଚୀନ ମତ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରଭେଦ ଅଛି । ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଚୀନ ମତ— ରେତ ଓ ରକ୍ତ ଜରାୟୁପରିବେଷ୍ଟିତ ହୋଇ ଏକ ଦିନରେ କଲଲରୂପତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ପଞ୍ଚରାତ୍ରରେ ବୁଦ୍‌ବୁଦାକାର ହୁଏ । ସପ୍ତରାତ୍ରରେ ମାଂସପେଶିତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ପକ୍ଷମାତ୍ରରେ ପେଶୀ ରୁଧିରପରିପ୍ଲୁତ ହୁଏ । ପଞ୍ଚବିଂଶରାତ୍ରରେ ଅଙ୍କୁରୋତ୍ପତ୍ତି । ତିନି ମାସରେ ଅଙ୍ଗସନ୍ଧି, ଚାରି ମାସରେ ଅଙ୍ଗୁଳି, ପାଞ୍ଚ ମାସରେ ନାଶା କର୍ଣ୍ଣ, ଛ ମାସରେ କର୍ଣ୍ଣଛିଦ୍ର, ସାତ ମାସରେ ରୋମ, ଶିରର କେଶ । ପାଞ୍ଚ ମାସରେ ଜୀବ ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଗର୍ଭସ୍ଥ ନାଭିରଜ୍ଜୁଦ୍ୱାରା ଭ୍ରୂଣ ପୋଷିତ ହୁଏ, ଏଣୁ ମୃତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ତ ପୁରାଣର ମତ । ତେବେ ଭରଦ୍ୱାଜଙ୍କ ରେତ କଳଶସ୍ଥ ହେବାରୁ ଦ୍ରୋଣ କଳଶରୁ ଜାତ ହେଲେ ବୋଲି କିପରି ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ? ଶରସ୍ତମ୍ଭରୁ କୃପ କୃପୀ ଜନ୍ମ ହେଲେ ବୋଲି କେଉଁ କାରଣରୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ? ଏ ସମସ୍ତ ଅଦ୍ଭୁତ ବୃତ୍ତାନ୍ତକୁ କବିଙ୍କ କବିକଳ୍ପନା ବୋଲିବାରେ କି ଦୋଷ ଅଛି ? ଯେବେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ମତ୍ସ୍ୟ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ମତ୍ସ୍ୟକୁ ଉଦରସ୍ଥ କରି ହଜମ କରିଦିଏ, ତେବେ ରେତ ଭକ୍ଷଣ କଲେ ତାହା ହଜମ ନ ହୋଇ ମତ୍ସ୍ୟଗର୍ଭରୁ ମାନବଶିଶୁର ଜନ୍ମ ହୁଏ କିପରି ? ରେତ, ରକ୍ତ, ମାଂସ ପ୍ରଭୃତି ପଚନଶୀଳ ପଦାର୍ଥ । ଭୂମିରେ, କାଷ୍ଠରେ ପଡ଼ିଲେ ଶୁଖିଯିବାର କଥା କିମ୍ବା ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ପଚି ଯିବାର କଥା; ମାତ୍ର ଗାନ୍ଧାରୀ ଯେଉଁ ଲୌହଷ୍ଠୀଳବତ୍ କଠିନ ମାଂସପେଶୀକୁ ଗର୍ଭରୁ ଟାଣି ଆଣିଲେ, ତାହାକୁ ବ୍ୟାସଦେବ ଛେଚି ୧୦୧ ଖଣ୍ଡ

କଲେ ଏବଂ ୧୦୧ ଗୋଟା ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ରଖିଦେଲେ, ସେଥିରୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦି ୧୦୧ ଜଣ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହା ସତ୍ୟ କଥା ନା ମିଥ୍ୟାପୂର୍ଣ୍ଣ କଳ୍ପକଲ୍ପନା ? ଆଉକ ଉପନ୍ୟାସର ବଳ କି ଏ ସବୁ ଅଦ୍ଭୁତ କଲ୍ପନା ନୁହେଁ ? ପାଠକବର୍ଗଙ୍କୁ ଭ୍ରାନ୍ତ କରିବା ଇଚ୍ଛାରେ କି କବି ଏହି ମହାକଲ୍ପନାର ଉଦ୍ଭାବନ କରିଛନ୍ତି ନାହାନ୍ତି ? ଧନ୍ୟ ସେହି ଲେଖକ, ଯେକି ତାଙ୍କର ଭ୍ରାନ୍ତ ବଂଶଧରଗଣ ଏହା ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ ବୋଲି ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ଏଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଧନ୍ୟ ହିନ୍ଦୁ ଜାତି, ଯେଉଁମାନେ ଉଦ୍ଭୂତ ଅଳୀକ କଳ୍ପନାକୁ ଅନ୍ଧ ବିଶ୍ୱାସର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ଥାଇ "ଧର୍ମ କଥା" ବୋଲି ଦୃଢ଼ଭାବରେ ଧରି ବସିଥିଛନ୍ତି ।

ପୁତ୍ରର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ? ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଜୀବ ସନ୍ତାନଲିପ୍ସୁ । ମାନବେତର ଜୀବ ସନ୍ତାନଠାରୁ ଉପକାର ଲାଭର ବାସନା ରଖନ୍ତି ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟ ସନ୍ତାନଠାରୁ ବହୁ ଆଶା ରଖେ । ହିନ୍ଦୁଗଣ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କଲା ପରେ ମଧ୍ୟ ପୁତ୍ରଠାରୁ ପିଣ୍ଡ ପାଇବାର ଆଶା ରଖନ୍ତି । ପୁତ୍ର ନରକରୁ ତ୍ରାଣ କରେ ।

ପିତର ଉକ୍ତି :—

ନହି ଧର୍ମଫଳୈସ୍ତାତ ନ ତପୋଭିଃ ସୁସଞ୍ଚିତୈଃ ।
ତାଂ ଗତିଂ ପ୍ରାପ୍ନୁବନ୍ତୀହ ପୁତ୍ରିଣୋ ଯାଂ ବ୍ରଜନ୍ତିବୈ । ୧ । ୧୩ । ୨୫

ପିଣ୍ଡ ଆଶାରେ ଦ୍ୱାଦଶବିଧ ପୁତ୍ରର ସୃଷ୍ଟି । କାମପରବଶ ହୋଇ ଗୁପ୍ତପ୍ରଣୟ ଦ୍ୱାରା ପରସ୍ତ୍ରୀ ଗର୍ଭରେ ଯେଉଁ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ କରାଯାଏ, ତାଠାରେ ପିତାର ପିଣ୍ଡପ୍ରାପ୍ତି ଆଶା ନ ଥାଏ । ପିତୃଗୃହରେ କନ୍ୟା ଅବସ୍ଥାରେ ମାତା ଯେଉଁ କାନୀନ ସନ୍ତାନ ଉତ୍ପାଦନ କରେ, ତାଠାରୁ ପିଣ୍ଡ ପାଇବାର ଆଶା ମଧ୍ୟ ମା ରଖି ନ ଥାଏ । ଯେମନ୍ତ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ କୁନ୍ତୀ କର୍ଣ୍ଣଠାରେ ପିଣ୍ଡପ୍ରାପ୍ତି ଆଶା ରଖି ନ ଥିଲେ । କର୍ଣ୍ଣ କାନୀନପୁତ୍ର, ଯେହେତୁ କୁନ୍ତୀ ପିତୃଗୃହରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଔରସରେ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ ଜନ୍ମ କରିଥିଲେ । ମହାଭାରତ ଲେଖକ କୁନ୍ତୀଙ୍କ ବ୍ୟଭିଚାରିଣୀ ଦୋଷରୁ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ବ୍ୟଭିଚାର ଦୋଷରୁ ରକ୍ଷାକରି ପାରିବେ କି ? ଗୃହଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଯୁବାପୁରୁଷ କୌଣସି ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ ଯୁବକଙ୍କୁ ଘୃଣାସ୍ପଦ ମନେ କରାଯାଏ । ଜଣେ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ଋଷି ତଦ୍ରୂପ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ତତୋଽଧିକ ଘୃଣ୍ୟ ଓ ନିନ୍ଦ୍ୟ ହେବାର କଥା । ପରସ୍ତ୍ରୀ ଅଭିଗମନ, ରମଣୀର ସତୀତ୍ୱ ନାଶ ଅତି ଜଘନ୍ୟ ପାପ । ପରାଶର ଋଷି ସତ୍ୟବତୀଙ୍କ ରୂପରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାହାଙ୍କର ସତୀତ୍ୱ ନଷ୍ଟ କଲେ ବୋଲି ଦୋଷୀ ହେବେ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ପରାଶରଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ କବି ଯେଉଁ କଳଙ୍କକାଳିମା ବୋଲି ଦେଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଧୌତ କରି ପାରିବେ କି ? ପରାଶର ପୁତ୍ର ଇଚ୍ଛାରେ ସତ୍ୟବତୀଙ୍କର ସଙ୍ଗ କରି ନାହାନ୍ତି । ସତ୍ୟବତୀଙ୍କ ରୂପରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ କାମପରବଶ ହୋଇ ଏହି ଦୁଷ୍କାର୍ଯ୍ୟରେ ରତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ଦୁଷ୍କର୍ମର ଫଳ କି ବ୍ୟାସଦେବ ?

ଯଂ ବ୍ରାହ୍ମଣସ୍ତୁ ଶୂଦ୍ରାୟାଂ
କାମାଦୁତ୍ପାଦୟେତ୍ ସୁତଂ ।
ସ ପାରୟନ୍ନେବଶବ
ସ୍ତସ୍ମାତ୍ ପାରଶବଃ ସ୍ମୃତଃ । ମନୁ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ କାମବଶତଃ ଶୂଦ୍ରା ଗର୍ଭରେ ଯେଉଁ ପୁତ୍ର ଉତ୍ପାଦନ କରେ, ତାହାକୁ ଶୌଦ୍ର ବା ପାରଶବ ପୁତ୍ର ବୋଲଯାଏ । ବେଦବିଭାଗକର୍ତ୍ତା ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନୀ ବ୍ୟାସଦେବ କି ପାରଶବ ପୁତ୍ର ? ସେହି ବ୍ୟାସଦେବ କି ପିତା ମାତାଙ୍କର ଘୋରତର କୁତ୍ସିତପୂର୍ଣ୍ଣ କଳଙ୍କ ମସୀରେ ନିଜର ଜୀବନଚରିତ ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି ? ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ଏହା ବ୍ୟାସଙ୍କର ଯଶ, ନା କଳଙ୍କ ? ବ୍ୟାସଜନନୀ ସତ୍ୟବତୀ ଶାନ୍ତନୁଙ୍କର ମହିଷୀ ହେଲେ । ଶାନ୍ତନୁ ଔରସରୁ

ସତ୍ୟବତୀଙ୍କର ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦ ଓ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ ନାମରେ ଦୁଇ ପୁତ୍ର ହେଲେ । ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦ ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ଗନ୍ଧର୍ବରାଜଦ୍ୱାରା ହତ ହେଲେ । ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ ଯକ୍ଷ୍ମାରୋଗରେ ମୃତ ହେଲେ । ଏଣୁ ସତ୍ୟବତୀ "ମା ଦୌଷ୍ମନ୍ତୋ ବଂଶ ଉଚ୍ଛେଦଂ ବ୍ରଜେଦତ ।" (୧ । ୯୫ । ୫୬) ବୋଲି ଚିନ୍ତା କଲେ ଏବଂ ଦୌଷ୍ମନ୍ତ ବଂଶ ରକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ ନିଜର କାନୀନ ପୁତ୍ର ବ୍ୟାସଙ୍କୁ ଅମ୍ବିକା ଗର୍ଭରେ ପୁତ୍ରୋତ୍ପାଦନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ବ୍ୟାସ ମାତାଙ୍କ ଅନୁରୋଧରୁ ଭ୍ରାତୃବଧୂଙ୍କର ସହବାସ କରି ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ବ୍ୟାସଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ, କପିଳ ଏବଂ ଜଟାଶ୍ମଶ୍ରୁଯୁକ୍ତ ଦେଖି ସମ୍ଭୋଗକାଳରେ ଅମ୍ବିକା ଭୀତା ହୋଇ ଚକ୍ଷୁନିମୀଳିତ କଲେ, ଏଣୁ ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କର ମନ ତୃପ୍ତ ନୋହିବାରୁ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଜନ୍ମାନ ହେଲେ । ସତ୍ୟବତୀ କହିଲେ, ଅନ୍ଧ ନୃପତି କୁରୁକୁଳର ଅନୁରୂପ ନୁହେଁ, ଏଣୁ ଅମ୍ବାଳିକା ଗର୍ଭରୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପୁତ୍ର ଉତ୍ପାଦନ କର । ସମ୍ଭୋଗକାଳରେ ବ୍ୟାସଙ୍କ ବିଦାକାର ଦେଖି ଅମ୍ବାଳିକା "ବିପଣ୍ଣା ପାଣ୍ଡୁସଙ୍କାଶା" ହେଲେ । ବ୍ୟାସଙ୍କର ମନ ତୁଷ୍ଟ ହେଲା ନାହିଁ; ଏଣୁ କହିଲେ,

"ଯସ୍ମାତ ପାଣ୍ଡୁତ୍ୱମାପନ୍ନା ବିରୂପଂ ପ୍ରେକ୍ଷ୍ୟ ମାମିହ ।
ତସ୍ମାଦେଷ ସୁତସ୍ତେ ବୈ ପାଣ୍ଡୁରେବ ଭବିଷ୍ୟତ ।" ୧ । ୧୦୬ । ୧୭ ।

ସତ୍ୟବତୀ ଏହା ଶ୍ରବଣ କରି ପୁଣି ଆଉ ଗୋଟିଏ ପୁତ୍ର ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ଏବଂ ପୁଣି ଜ୍ୟେଷ୍ଠା ବଧୂକୁ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ମାତ୍ର ଋଷିଙ୍କର ଗନ୍ଧ ଓ ରୂପକୁ ଚିନ୍ତାକରି ଅମ୍ବିକା ଏଥର ନିଜେ ନ ଯାଇ ନିଜର ଦାସୀକୁ ନିଜ ଭୂଷଣରେ ଭୂଷିତା କରି ବ୍ୟାସଙ୍କ ନିକଟକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଦାସୀ ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କୁ ଚରିତାର୍ଥ କଲା ।

କାମୋପଭୋଗେନ ରହସ୍ତସ୍ୟାଂ ତୁଷ୍ଟିମଗାଦୃଷିଃ ।
ତୟା ସହୋଷିତୋ ରାଜନ୍ ! ମହର୍ଷିଃ ସଂଶିତବ୍ରତଃ ।
ସଜଜ୍ଞେ ବଦୁରୋନାମ × × । ୧ । ୧୦୬ । ୨୬-୨୮

ଦାସରାଜନନ୍ଦିନୀ ସତ୍ୟବତୀ ଏହି ଉପାୟରେ ଦୌଷ୍ମନ୍ତ ବଂଶ ରକ୍ଷା କଲେ । ଧନ୍ୟ ଜନନୀ, ଧନ୍ୟ ପୁତ୍ର ! ଏହି କଥା ଯେବେ ସତ୍ୟ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ବ୍ୟାସଦେବ କି ସ୍ୱାର୍ଥପର, କି କାମାସକ୍ତ ! ଅମ୍ବିକା ଅମ୍ବାଳିକା ତାଙ୍କର କାମପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରି ନ ପାରିଲେ ବୋଲି ପୁତ୍ର ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଅନ୍ଧ ଓ ପାଣ୍ଡୁ କଲେ; ମାତ୍ର ଅମ୍ବିକାଙ୍କର ଦାସୀ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ଭୋଗଦ୍ୱାରା ଚରିତାର୍ଥ କଲା ବୋଲି ତାହାର ପୁତ୍ରକୁ ସୁଶ୍ରୀ କଲେ ! ଏଥିରୁ ବଳି ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କର ଆଉ କି ଅପଯଶ ହୋଇପାରେ ? ମହାଭାରତର ଏହିରୂପ ଉପାଖ୍ୟାନଗୁଡ଼ିକୁ ମିଥ୍ୟା କଳ୍ପନା ବୋଲିବା ଦ୍ୱାରା ଧର୍ମଦ୍ରୋହୀ ବୋଲି ଲଞ୍ଛିତ ହେବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଭୀତ ନୋହୁଁ; ମାତ୍ର ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କୁ ଏହିରୂପ ଘୃଣ୍ୟ, ଜଘନ୍ୟ, ଅନାର୍ଯ୍ୟ କଳଙ୍କକାଳିମାରେ ରଞ୍ଜିତ କରିବାକୁ ଶତ ଶତବାର ଶଙ୍କିତ ଓ ଭୀତ ଅଟୁଁ ।

ଭ୍ରାତୃଣାମେକଜାତାନାମେକଶ୍ଚେତ୍
ପୁତ୍ରବାନ୍ ଭବେତ୍ ।
ସର୍ବାଂସ୍ତାନ୍ ତେନ ପୁତ୍ରେଣ
ପୁତ୍ରିଣୋ ମନୁରବ୍ରବୀତ୍ । ମନୁ ।

କୁରୁକୁଳର ରାଜାମାନଙ୍କର କି ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ ହୁଏ ? ତାହା ତ ନୁହେଁ । ଶାନ୍ତନୁଙ୍କର ପୁତ୍ର ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦ ଏବଂ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ ମୃତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଉପରୋକ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରମାଣାନୁସାରେ ବାହ୍ଲିକଙ୍କ ପୁତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଶାନ୍ତନୁ ପୁତ୍ରବାନ୍ ଏବଂ ଦୌଷ୍ମନ୍ତ ବଂଶ ଉଚ୍ଛେଦ ହେବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ବାହ୍ଲିକ ଶାନ୍ତନୁଙ୍କର

ସହୋଦର ଜନ୍ମସ୍ଥ ଥାଇ । ଯେବେ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବିଧବା ପତ୍ନୀ ଅମ୍ବିକା ଅମ୍ବାଳିକାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ କ୍ଷେତ୍ରଜ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ କରାଇବାର ପ୍ରୟୋଜନ ଥିଲା, ତେବେ କୁରୁବଂଶୀୟ କୌଣସି ବୀର ପୁରୁଷ ଦ୍ୱାରା କରାଇଥିଲେ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା କି ?

ଯସ୍ତଲ୍ପଜଃ ପ୍ରମୀତସ୍ୟ କ୍ଳୀବସ୍ୟ ବ୍ୟାଧିତସ୍ୟ ବା ।
ସ୍ୱଧର୍ମେଣ ନିଯୁକ୍ତାୟାଂ ସ ପୁତ୍ରଃ କ୍ଷେତ୍ରଜଃ ସ୍ମୃତଃ । ମନୁ ।

ପାଣ୍ଡୁ କମିନ୍ଦମ ଋଷି ଦ୍ୱାରା ଅଭିଶପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଯେ ଯଦ୍ୟପି ପାଣ୍ଡୁ ସ୍ତ୍ରୀ ସହବାସ କରିବେ ତାହାହେଲେ ତାହାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିବ । ସୁତରାଂ ପୁତ୍ରପ୍ରାପ୍ତିର ଉପାୟ ନ ଦେଖି ଅନ୍ୟ ଉପାୟରେ ପୁତ୍ରଜନ୍ମ କରିବାକୁ କୁନ୍ତୀଙ୍କି ଅନୁମତି ଦେଲେ । ଅନ୍ୟ ପୁରୁଷ ଔରସରୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଭୀମ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କି କୁନ୍ତୀ ଓ ମାଦ୍ରୀ ଜନ୍ମ କଲେ । ଏମାନେ ପାଣ୍ଡୁଙ୍କର କ୍ଷେତ୍ରଜ ପୁତ୍ର । ଯେତେବେଳେ ହିନ୍ଦୁଗଣ ସଭ୍ୟତାର ଉଚ୍ଚ ସୋପାନକୁ ଅଧିରୋହଣ କରିଥିଲେ, ବ୍ୟୋମଜାନ, ପୁଷ୍ପକ, ଏରୋପ୍ଲେନ୍ ପ୍ରଭୃତିରେ ଚଢ଼ି ଖେଚରବତ୍ ବିହାର କରୁଥିଲେ, ଦେବତାମାନଙ୍କର ସହବାସ କରୁଥିଲେ, ସେହି କାଳରେ ପରା ଇଦୃଶ ସ୍ୱଭାବରେ କ୍ଷେତ୍ରଜ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ କରିବାର ଦୋଷାବହ ନ ଥିଲା । ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସ୍ତ୍ରୀ ଅନ୍ୟ ପୁରୁଷଠାରେ ଉପଗତା ହେଲେ ସେ ବ୍ୟଭିଚାରିଣୀ ହେଉ ନ ଥିଲ ! ପୁରୁଷ ତ ପୁରୁଷ, ସେ ନିର୍ଲିପ୍ତ ନିଷ୍କଳଙ୍କ ! ଇଦୃଶ କର୍ମକୁ ଧର୍ମ ବୋଲାଯାଉଥିଲା ! ଯେବେ ପିଣ୍ଡ ନିମନ୍ତେ ପୁତ୍ରର ପ୍ରୟୋଜନ, ତେବେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ତ ନିତାନ୍ତ ଉପଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ପୁଣି ଭୀମ ଓ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ପରପୁରୁଷ ସଙ୍ଗ କରି ଜନ୍ମ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ? ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ପିନା ପିଣ୍ଡଦ ?
ମନୁ ଲେଖିଅଛନ୍ତି —

ସର୍ବାସାମେବ ପତ୍ନୀନାମେକା
ଚେତ୍ତୁ ପୁତ୍ରିଣୀ ଭବେତ୍ତୁ ।
ସର୍ବାସ୍ତାସ୍ତେନ ପୁତ୍ରେଣ ପ୍ରାହୁଃ ପୁତ୍ରବତୀ ମନୁଃ ।

କୁନ୍ତୀ ଓ ମାଦ୍ରୀ ସପତ୍ନୀ । କୁନ୍ତୀଙ୍କର ପୁତ୍ରଦ୍ୱାରା ମାଦ୍ରୀ ପୁତ୍ରବତୀ । ତେବେ ଅନ୍ୟ ପୁରୁଷ ଔରସରୁ ମାଦ୍ରୀଙ୍କର ଗର୍ଭୋଦୟ କରାଇବାର ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ଥିଲା । ପାଣ୍ଡୁ ସହଧର୍ମିଣୀମାନଙ୍କୁ ପରରତା କରାଇବା ଦ୍ୱାରା ବଡ଼ ସୁଖାନୁଭବ କରୁଥିବାର ଅନୁମାନ ହୁଏ । ଏତାଦୃଶ କୁତ୍ସିତ ଓ ବୀଭତ୍ସ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦ୍ୱାରା ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ଦୋଷାରୋପ କରିବାକୁ କବି ଯେଉଁ ଗୂଢ଼ ଅଭିସନ୍ଧି ରଖିଅଛନ୍ତି ତାହା ସହଜଭେଦ୍ୟ ନୁହେଁ । ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅସଂଖ୍ୟ ନାୟକ ନାୟିକାମାନଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ଅଦ୍ଭୁତ ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତର ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ଗଲେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଅତି ଦୀର୍ଘାକାର ହେବ, ଏଣୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏତିକି ଯଥେଷ୍ଟ ।

କ୍ରମଶଃ ।

ମହାଭାରତ (୩)

ମହାଭାରତରେ ବିବାହ :—ବିବାହ—ବି+ବହ୍+ଘଞ୍ । ବିଶେଷ ରୂପେ ଜଣେ ଜଣଙ୍କର ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିବାର ନାମ ବୋଧହୁଏ ବିବାହ । ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ପୃଥିବୀର ଯାବତୀୟ ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ବିବାହ ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି—ଅବଶ୍ୟ ବିବାହ ଶବ୍ଦର ଭାବାନୁସାରେ । ତେବେ ଶାମୁକା ଓ ଯୋକ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁମାନଙ୍କଠାରେ ଉଭୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏକତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ, ସେମାନଙ୍କର ବିବାହ ନାହିଁ । ସନ୍ତାନ ଉତ୍ପାଦନ ହିଁ ବିବାହର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ସୁତରାଂ ସ୍ତ୍ରୀ ଗର୍ଭଧାରଣ କଲା ଉତ୍ତାରୁ କେତେକ ଇତର ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ବିବାହ ବନ୍ଧନ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୁଏ । ଇତର ଜୀବ କେବଳ ସନ୍ତାନ ଉତ୍ପାଦନ ନିମନ୍ତେ, ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତିର ଗର୍ଭଧାରଣ ନିମନ୍ତେ ସମ୍ଭୋଗ କରେ—ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଚରିତାର୍ଥତା ନିମନ୍ତେ ନୁହେଁ । ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ସମ୍ଭୋଗକୁ ସୁଖ ବୋଲି ମନେକରିବାରୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଚରିତ୍ର ଦୋଷରେ ସମସ୍ତ ଇତର ଜୀବ ଅପେକ୍ଷା ହୀନ । ଯେଉଁମାନେ ଜୀବମାନଙ୍କର ଦୈନିକ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଏହା ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟ ଥିବାର ସ୍ୱୀକାର କରିବେ । ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ବୁଦ୍ଧି, ବିଦ୍ୟା ଓ ଜ୍ଞାନରେ ଅନ୍ୟ ଜୀବଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଘଟିତ ଚରିତ୍ର ଦୋଷରେ ଅନ୍ୟ ଜୀବ ଅପେକ୍ଷା ନିକୃଷ୍ଟ ।

କୌଣସି କୌଣସି ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ମତରେ ବିବାହ ପାଞ୍ଚପ୍ରକାର, ଯଥା :—(୧) ସାମୟିକ କିମ୍ବା ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ଏକପତ୍ନୀକ । (୨) ବହୁପତ୍ନୀକ । (୩) ବହୁଭର୍ତ୍ତୃକ (୪) ସମଷ୍ଟି ବିବାହ । (୫) ସ୍ୱେଚ୍ଛାବିହାର । ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ବିବାହ ଅଧିକାଂଶ ପକ୍ଷୀ, ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ଏବଂ କେତେକ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରକାର ବିବାହ ରୋମନ୍ଥନକାରୀ ଜୀବ ହରିଣ କୁକୁଟ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ଜୀବ ଏବଂ ତୃତୀୟ ପ୍ରକାର ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ବିବାହ ପ୍ରଥାକୁ କେବଳ କେତେକ ପ୍ରକାର ପିପିଲିକା ମାତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ କରନ୍ତି ଏବଂ ଏହା ନରସମାଜରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରକାର ବିବାହ ପଶୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ, କେବଳ କେତେକ ଜାତି ମନୁଷ୍ୟଙ୍କଠାରେ ଦେଖାଯାଏ । ପଞ୍ଚମ ପ୍ରକାର ବିବାହ ପଶୁମାନଙ୍କଠାରେ ବିରଳ । ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ବେଶ୍ୟାବୃତ୍ତି ଏଥିର ନିଦର୍ଶନ ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନବିଦ୍‌ଗଣଙ୍କର ଜୀବ-ବିବାହ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି ମତ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ରରେ କେବଳ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ବିବାହ ପଦ୍ଧତିର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି; ତାହା ଏହି -- ହିନ୍ଦୁ ଜାତିର ବିବାହ ଆଠପ୍ରକାର; ଯଥା :— ୧—ରାକ୍ଷସ ବା କ୍ଷାତ୍ର, ୨—ପୈଶାଚ, ୩—ଗାନ୍ଧର୍ବ, ୪—ଆସୁର, ୫—ବ୍ରାହ୍ମ, ୬—ଦୈବ, ୭—ଆର୍ଷ ୮—ପ୍ରାଜାପତ୍ୟ । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ତିନି ପ୍ରକାର ବିବାହ କରିବାକୁ କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ କେବଳ ସମର୍ଥ !

ରାକ୍ଷସବତ୍ ପିଶାଚବତ୍ ଆଚରଣ ନ କଲେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ନାମ ବହିବାର ଯେ ବୃଥା ହେଲା । ଚତୁର୍ଥ ଶୂଦ୍ର ଓ ବୈଶ୍ୟ ଏବଂ ଅପର ବିବାହ କରିବାକୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଜାତି ମଧ୍ୟ ଅଧିକାରୀ ।

ବିବାହ ପ୍ରଥା ମାନବ ଜାତିର ସଭ୍ୟତାର ପରିଚାୟକ; ଏହାଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜର ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ସମ୍ମାନର ପରିଚୟ ମିଳେ । ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଜାତିର ବିବାହ ପଦ୍ଧତି ସମାଲୋଚନା କରି ଭଲ ମନ୍ଦ ବାଛିବାର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ପ୍ରାଚୀନ ଆର୍ଯ୍ୟ ଜାତିର, ବିଶେଷତଃ ମହାଭାରତୀୟ ନାୟକ ନାୟିକା ମାନଙ୍କର ବିବାହ ପଦ୍ଧତି ଆଲୋଚନା କରିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକଙ୍କର ଧାରଣା ଯେ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷଗଣ ଖୁବ ସଭ୍ୟ ଥିଲେ, ଉନ୍ନତ ଥିଲେ ଏବଂ କ୍ରମାଗତ ଆମ୍ଭେ ଭାରତବାସୀଗଣ ସମସ୍ତ ବିଷୟରେ ହୀନରୁ ହୀନତର ହେଉଅଛୁଁ । ସେମାନଙ୍କର ଧାରଣା ଯେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେତିକି ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିବା କି ଧର୍ମ, କି ନୀତି, ସମସ୍ତ ବିଷୟରେ ଅବନତି ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେବା । ମାତ୍ର ଯେତେବେଳେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅତୀତ ଇତିହାସ ଫିଟାଇ ଦେଖିବା, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷଗଣ କି ଧନ, କି ବୁଦ୍ଧି କି ଧର୍ମ, କି ନୀତି, ସମସ୍ତ ବିଷୟରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅତି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଥିବାର ଜାଣି ପାରିବା । କଳିଯୁଗ ଅପେକ୍ଷା ଦ୍ୱାପରର, ଦ୍ୱାପର ଅପେକ୍ଷା ତ୍ରେତାର, ତ୍ରେତା ଅପେକ୍ଷା ସତ୍ୟ ଯୁଗର ଲୋକେ ନାହାନ୍ତି ଯେ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଭଲ ମନ୍ଦ ଦେଖାଇ ଦେବେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତି ଦେଖି ତାଙ୍କ ଆମ୍ଭ ମଧ୍ୟରେ କି ତଫାତ୍ ବିଶେଷ ଅଛି ତାହା ତୁଳନା କରିବା । ପ୍ରାଚୀନ ଲୋକଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଆମ୍ଭେମାନେ ଅବନତ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର ନ କଲେ ଖାଣ୍ଟି ପୁରୁଣା ଅମଳ ଲୋକେ ଖଡ଼ଗହସ୍ତ ହେବେ । କେବଳ ଖାଣ୍ଟି ପୁରୁଣା ଅମଳ ଲୋକେ କାହିଁକି, ଆଧୁନିକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତ କେତେକେତେ ମଧ୍ୟ—ଯେଉଁମାନେ ନୂତନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱର କରିବାକୁ ଶିକ୍ଷା କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ନୂତନ ରୀତିରେ ହିନ୍ଦୁ ଶାସ୍ତ୍ରର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁଅଛନ୍ତି—ସ୍କୁଲରେ ଗୋଟାଏ reformed ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛନ୍ତି—ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଖଡ଼୍ଗହସ୍ତ ହେବେ । ସୁତରାଂ ଭଲ ମନ୍ଦ ବାଛି ଦାୟିତ୍ୱରେ ପଡ଼ିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଶ୍ରେୟସ୍କର ନୁହେଁ । ତେବେ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ଠିକ୍ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଯିବୁଁ, ପାଠକଗଣ ତାହା ପାଠ କରି ମନେ ମନେ ତୁଳନା କରିନେବେ ।

ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ ଶ୍ୱଶୁର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ବିନାନୁମତିରେ – ସ୍ତ୍ରୀର ଅଭିଭାବକଙ୍କ ବିନାନୁମତିରେ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ବଳପୂର୍ବକ ହରଣ କରି ଆଣି ବିବାହ ହେଉଥିଲେ । ଆଧୁନିକ କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ "ଅଗ୍ନି ଦେବବ୍ରାହ୍ମଣସନ୍ନିଧୌ" କନ୍ୟାର ପିତା ମାତା ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅର୍ପିତ କନ୍ୟାର ପାଣିଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରାକ୍ଷସ ବିବାହ ଆଜି କାଲି ପ୍ରଚଳିତ ନାହିଁ ।

ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ପୁଣି ପୈଶାଚ ବିବାହ ପ୍ରଥା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଆଜିକାଲି ଏହି ବିବାହ କରିବାକୁ ଗଲେ ପେନାଲ କୋଡର ୪୫୭ ଧାରାରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେବ । କୃଷ୍ଣ ରୁକ୍ମିଣୀହରଣରେ ୩୬୬ ଧାରାରେ ପଡ଼ି ନ ଥିଲେ – ତସ୍ୟ ପୁତ୍ର ଶାମ୍ବ ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀଙ୍କି ହରଣ କରି ୪୧୭ ଧାରା ମୁତାବକ ଦଣ୍ଡ ପାଇ ନ ଥିଲେ । ରାକ୍ଷସ ବିବାହର ସାମାନ୍ୟ ନିଦର୍ଶନ ଗଡ଼ଜାତର ପାହାଡ଼ିଆମାନେ ରକ୍ଷା କରିଅଛନ୍ତି । କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଚରିତ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ପ୍ରଥା ଯୋଡ଼ିକ ନିନ୍ଦନୀୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଉଥିଲା । ନୋହିଲେ ରାକ୍ଷସ, ଆସୁର ଓ ପୈଶାଚ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୁଅନ୍ତା କାହିଁକି ? ଜଣେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ସମଜାତୀୟ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଗୃହରେ ବିବାହ ନ ହେଲେ ଜାତିଚ୍ୟୁତ ହେବାର କଥା, ବ୍ରାହ୍ମଣର ତ କଥା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱାପରରେ କ୍ଷତ୍ରିୟକୁଳକେତନ ପବନନନ୍ଦନ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ହେଉ ବା ଅସୁର ହେଉ, ନରମାଂସଭୋଜୀ ରାକ୍ଷସଲଲନା ହିଡ଼ିମ୍ବାର ପାଣିଗ୍ରହଣ

କରିଥିଲେ । ସହସ୍ରଲୋଚନତନୟ ଧନଞ୍ଜୟ ନାଗକନ୍ୟାର ପାଣିଗ୍ରହଣ କରି ସ୍ବେଚ୍ଛାପ୍ରବୃତ୍ତି କରିଥିଲେ । ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ସରଳ ବିଶ୍ୱାସୀ ହିନ୍ଦୁଗଣ ମହାପୁରୁଷ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରୁଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଉଚ୍ଛାଧ୍ୟ ବୋଲିବାକୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ନାହିଁ ।

ପୃଥିବୀରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏପରି ସ୍ଥାନ ଅଛି, ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଲୋକମାନେ ଅଦ୍ୟାପି ପଶୁପକ୍ଷୀ ତୁଲ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମଧ୍ୟ ଏକଦଳ ଉଲଙ୍ଗ ବା ପଲ୍ଲବପରିଧାନକାରୀ ଅଛନ୍ତି ।

ଫିଜିଦ୍ୱୀପମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବହୁ ଭର୍ତ୍ତୃକତା ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଆମ୍ଭ ଭାରତବର୍ଷ ବିଶାଳ ଦେଶ— ଏହା ମାନବଜାତିର ଗୋଟିଏ ମିଉଜିୟମ । ଏ ଦେଶରେ ସଭ୍ୟ ଅସଭ୍ୟ ଅଛନ୍ତି – ମୂଲ୍ୟବାନ ପରିଚ୍ଛଦଧାରୀ ଏବଂ ପଲ୍ଲବପରିଧାନକାରୀ ଅଛନ୍ତି । ଏତିକି ନୁହେଁ, ଭାରତ ଆଚାର ବ୍ୟବହାରର ମିଉଜିୟମ, ଧର୍ମର ମିଉଜିୟମ, ସାମାଜିକ ଗଠନର ମିଉଜିୟମ ; ବହୁଭର୍ତ୍ତୃକତା ଯେ କେବଳ ଫିଜିଦ୍ୱୀପ ଦ୍ୱୀପରେ ଅଛି, ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ, ଭାରତର ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଦୁଇ ସ୍ଥାନରେ ଥାଇପାରେ ।

"The Nairs of southern western India still practise polyandry, according to which a man's property descends not to his own but to his sister's children"

"Todas practise polyandry, a woman marrying all the brothers of a family."

"Among the customs of the Tibetans, that which is the most peculiar is the axistence among them of polyandry, the brothers in a family having one wife in common." —En Brit.

ଭାରତର ଉଭୟ ପ୍ରାନ୍ତରେ ବହୁଭର୍ତ୍ତୃକତାର ପ୍ରଚଳନ ଅଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତାର ସ୍ତ୍ରୀ ଜ୍ୟେଷ୍ଠା ବଧୂକୁ ବଡ଼ଭାଇର ମୃତ୍ୟୁ ଉତ୍ତାରୁ ସାନ ଭାଇ ବିବାହ ହେବାର ପ୍ରଥା କେତେକ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । କୁର୍ଗନିବାସୀ କୋଡ଼ାଗା ଜାତିଙ୍କ ପରି ଏମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ "The wives of the brothers of a family are common property." ଅବଶ୍ୟ ବଡ଼ଭାଇର ସ୍ତ୍ରୀର ଉପରୋକ୍ତ ବହୁଭର୍ତ୍ତୃକତାକୁ ପାଠକଗଣ ଘୃଣ୍ୟ ପ୍ରଥା ବୋଲି ମନେକରନ୍ତି ନାହିଁ କି ? ମନୁଷ୍ୟ ତ କରିବାର କଥା, ପଶୁମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ବିବାହର ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହନ୍ତି ।

"Polyandry or the marriage of one female with several males. X X X

In most of the higher animals, the jealousy of the males renders polyandry impossible. In man it is rare but exists among certain races."
—A. Forel.

ତେବେ କ୍ଷତ୍ରିୟକୁଳତିଳକ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ଭ୍ରାତାଗଣ (ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ ଆପଣା ଆପଣା ଆଦିପୁରୁଷ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଏଡ଼େ ଲାଳାୟିତ) ଏଡ଼େ ଘୃଣ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ

କଲେ କପରି ? ଧର୍ମରାଜ ଧର୍ମ ପଥ ଟିଳେ ଲଙ୍ଘନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ କି ବେଦ ବିରୁଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ ? ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ଆଦିଗ୍ରନ୍ଥ ଋକ୍‌ବେଦର ଅନୁଶାସନକୁ ଲଙ୍ଘନ କରିବାକୁ ଆର୍ଯ୍ୟଜାତି ଅସମର୍ଥ, ସେହି ଋକ୍‌ବେଦ କି ବହୁଭର୍ତ୍ତୃକତାର ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦେଇଅଛି ? ଋକ୍‌ବେଦ ଆଲୋଚନା କର, ବହୁଭର୍ତ୍ତୃକତାର ନାମଗନ୍ଧ ପାଇବ ନାହିଁ । ଋକ୍‌ବେଦର ଦଶମ ମଣ୍ଡଳର ୮୫ ସୂକ୍ତରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବିବାହ ମନ୍ତ୍ର ଅଛି; ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରଟି ବୋଧହୁଏ ବିବାହିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥିବେ । ଏଥିରେ ବହୁଭର୍ତ୍ତୃକତାର ନାମଗନ୍ଧ ଅଛି କି ? ପାଞ୍ଚଜଣ ପତି ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଏହି ମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରିପାରନ୍ତି କି ?

ଓଁ ଗୃଭ୍ଣାମି ତେ ସୌଭଗତ୍ୱାୟ
  ହସ୍ତଂ ମୟା ପତ୍ୟା ଜରଦଷ୍ଟିର୍ଯଥା ସଃ ।
ଭଗୋ ଅର୍ଯ୍ୟମା ଦେବ ସବିତା ପୁରନ୍ଧି
  ର୍ମହ୍ୟଂ ତ୍ୱା ଦୁର୍ଗାର୍ହପତ୍ୟାୟ ଦେବାଃ ।

୧୦।୮୫।୩୬

ଆହୁରି ଗୋଟିଏ—

ଓଁ ମମ ବ୍ରତେ ତେ ହୃଦୟଂ ଦଧାତୁ,
  ମମ ଚିତ୍ତମନୁଚିତ୍ତନ୍ତେଽସ୍ତୁ ।
ମମ ବାଚମେକମନା ଜୁଷସ୍ୱ
  ବୃହସ୍ପତିସ୍ତ୍ୱା ନିଯୁନକ୍ତୁ ମହ୍ୟଂ ।

ଅନେକେ କହିପାରନ୍ତି, ବେଦ ଆନ୍ଦୋଳନ କରି ସତ୍ୟ ଉଦ୍ଧାର କରିବାର ତୁମ୍ଭର ଅଧିକାର ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ବେଦରେ ବହୁଭର୍ତ୍ତୃକତାର ବିଧି ବା ଥାଇପାରେ । ମାତ୍ର ଆମ୍ଭର ଉକ୍ତି ସତ୍ୟ ଥିବାର ଦ୍ରୁପଦ ରାଜାଙ୍କ ଏବଂ ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ସାକ୍ଷ୍ୟଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣ କରାଇଦେବୁଁ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଯେତେବେଳେ କୃଷ୍ଣାଙ୍କୁ ବିବାହ ହେବା ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ, ସେତେବେଳେ ବ୍ୟାସ ପ୍ରମୁଖ ଗୋଟିଏ ପଞ୍ଚ ବସିଗଲା । ବ୍ୟାସ ସଭାପତି ହୋଇ କହିଲେ—

ଅସ୍ମିନ୍ ଧର୍ମେ ବିପ୍ରଲବ୍ଧେ
  ଲୋକବେଦବିରୋଧକେ
ଯସ୍ୟ ଯସ୍ୟ ମତଂ ଯତ୍ ଯତ୍
  ଶ୍ରୋତୁମିଚ୍ଛାମି ତସ୍ୟ ତତ୍ ।

ଦ୍ରୁପଦ କହିଲେ—

"ଅଧର୍ମୋଽୟଂ ମମ ମତୋ
  ବିରୁଦ୍ଧୋ ଲୋକବେଦୟୋଃ ।
ନହ୍ୟେକା ବିଦ୍ୟତେ ପତ୍ନୀ
  ବହୂନାଂ ଦ୍ୱିଜସତ୍ତମ ।
ନଚାପ୍ୟାଚରିତଃ ପୂର୍ବୈରୟଂ
  ଧର୍ମୋ ମହାତ୍ମଭିଃ ।
ନଚାପ୍ୟଧର୍ମୋ ବିଦ୍ୱଦ୍ଭିଶ୍ଚରିତବ୍ୟଃ କଥଞ୍ଚନ ।

୧।୧୯୬।୮

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଏଥିରେ କି ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ଶୁଣନ୍ତୁ—

"ନ ମେ ବାଗନୃତଂ ପ୍ରାହ
ନାଧର୍ମେ ଧୀୟତେ ମତିଃ
ବର୍ତ୍ତତେ ହି ମନୋ ମେଽତ୍ର
ନୈଷୋଽଧର୍ମଃ କଥଞ୍ଚନ ।
ଶ୍ରୂୟତେ ହି ପୁରାଣେଽପି
ଜଟିଳା ନାମ ଗୌତମୀ ।
ଋଷୀନଧ୍ୟାସିତବତୀ ସପ୍ତ ଧର୍ମଭୃତାମ୍ବର ।
ତଥୈବ ମୁନିଜା ବାର୍କ୍ଷୀ ତପୋଭିର୍ଭାବିତାତ୍ମନଃ ।
ସଙ୍ଗତାଭୂଦ୍ଦଶଭ୍ରାତୃନେକନାମ୍ନଃ ପ୍ରଚେତସଃ । ୧।୧୯୬।୧୩-୧୫

ଏହା କି ଧର୍ମରାଜଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଉତ୍ତର ? ଯେବେ ଏକ ସ୍ତ୍ରୀର ପଞ୍ଚପତି ହେବାର ବେଦବହିର୍ଭୂତ, ତେବେ ସତ୍ୟବାଦୀ ଯୁଧିଷ୍ଠିର କମ୍ବା ବ୍ୟାସଦେବ ବେଦର ଦୋହି ଦେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଦୁଇଗୋଟି ଶୁଣା କଥାର ଉଦାହରଣ ଦେଲେ । ତିବ୍ବତ୍ ଦେଶରେ ବହୁଭର୍ତ୍ତୃକତା ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପ୍ରଭୃତି ପଞ୍ଚଭ୍ରାତାଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଶତଶୃଙ୍ଗ ପର୍ବତ । ଶତଶୃଙ୍ଗ ସମ୍ଭବତଃ ଉତ୍ତର ତିବ୍ବତ୍ କମ୍ବା ମଙ୍ଗୋଲିଆରେ ଅବସ୍ଥିତ । ତିବ୍ବତ୍‌ବାସୀଙ୍କ ଭଳି ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବ ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ବିବାହ ହେବାର ଦେଖି କେତେକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ପାଣ୍ଡବ-ମାନଙ୍କୁ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ପରିଗଣିତ କରିଅଛନ୍ତି ।

"It has been conjectured with plausibility that in this first version of the Epic the Kauravas were the heroes tragically overthrown by the Pandavas, a hoard of unchivalrous foreign barbarians.++" Barnett.

ମନୁଷ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଦେଖି ଆଲୋଚନା କଲେ ତାହାର ଜାତି ଓ ସମାଜର ତଥ୍ୟ ମିଳେ । ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ରୀତିନୀତି ଦେଖି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଗଣ ଉକ୍ତ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଦ୍ୱାରା ନିନ୍ଦନୀୟ ନୁହନ୍ତି । ପାଞ୍ଚାଳୀଙ୍କ ବିବାହ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା କହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶ ଧରି ମଧ୍ୟମ ପାଣ୍ଡବ ଲକ୍ଷ୍ୟଭେଦ କଲେ, ଭଲ କଥା, ଲକ୍ଷ୍ୟଭେଦ କରିବା ମାତ୍ରେ ଦ୍ରୌପଦୀ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଗଳାରେ ବରମାଳ୍ୟ ଦେବାର କଥା । ଲକ୍ଷ୍ୟଭେଦ ଉତ୍ତାରୁ କ୍ଷଣକାଳ ସାମାନ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧାୟୋଜନ ହେଲା, ହେଉ । ଗୋଳମାଳ କମିଯିବା ମାତ୍ରେ ଲକ୍ଷ୍ୟଭେଦ କର୍ତ୍ତାର ପଛେ ପଛେ କନ୍ୟାକୁ ପଠାଇ ଦେବାକୁ ହେବ, 'ଏହା ତ ରୀତି ନୁହେଁ । ରାମ ଧନୁ ଭାଙ୍ଗିଲେ, ଜନକ ସୀତାଙ୍କୁ ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ରାମଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ବସାକୁ ପଠାଇ ଦେଇଥିଲେ କି ? ତେବେ ଦ୍ରୁପଦ ନିଜ କନ୍ୟାକୁ ଭିକ୍ଷୁକବେଶଧାରୀ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସହିତ କୁମ୍ଭକାର ଘରଠାକୁ ପଠାଇ ଦେବାର କାରଣ କ'ଣ ? ଅଜ୍ଞାତକୁଳଶୀଳ ଭିକ୍ଷୁକଗଣ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ କେଉଁଠାକୁ ନେବେ, କି ଅବସ୍ଥାରେ ରଖିବେ, ଏ ବିଷୟରେ ଦ୍ରୁପଦ ତିଳେମାତ୍ର ଚିନ୍ତା କଲେନାହିଁ । କନ୍ୟାକୁ ପର ହସ୍ତରେ ଦେଇ ଭିନ୍ନ ହୋଇ ରହିଲେ । ନୂତନ ଜାମାତା ପାଇଁ କି ଟିକିଏ କଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରି ଖଣ୍ଡେ ବସା ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ ? ଲକ୍ଷ୍ୟଭେଦ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ୱୟମ୍ବରର ସମସ୍ତ ଆୟୋଜନ ଶେଷ ପାଇଗଲା । ପଞ୍ଚାଳ ନଗରରେ କୁନ୍ତୀଙ୍କର ବସା ଥିଲା । କୁନ୍ତୀ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୟମ୍ବର କଥା, ବ୍ରାହ୍ମଣ କ୍ଷତ୍ରିୟଙ୍କର ଖଣ୍ଡମୁଣ୍ଡ କଥା ଶୁଣିଥିବେ । ସନ୍ଧ୍ୟା କାଳରେ ଭୀମାର୍ଜୁନ ଯେତେବେଳେ ବସାରେ ଦ୍ରୌପଦୀ ସହିତ ପହଞ୍ଚିଲେ, ସେତେବେଳେ ଭୀମ ଅର୍ଜୁନ ମାତାଙ୍କୁ ଛଳନା କରି ଭିକ୍ଷାଲବ୍ଧ ଦ୍ରବ୍ୟ ଆଣିଅଛୁଁ ବୋଲି କହିଲେ ! ଦ୍ରୌପଦୀ ତ ଭିକ୍ଷାଦ୍ରବ୍ୟ ନୁହନ୍ତି, ସ୍ୱୟମ୍ବରଲବ୍ଧା ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ । ଅର୍ଜୁନ ବା

ଭିକ୍ଷାଲବ୍ଧ ଦ୍ରବ୍ୟ ଆଣିଅଛୁଁ ବୋଲି କିପରି କହିଲେ ? କୁନ୍ତୀ ବା ପାଞ୍ଚଭାଇ ଭୋଗ କର ବୋଲି କିପରି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ? ପୁଣି ସେହି କଥାକୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ କ୍ଷତ୍ରିୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସ୍ୱୀକାର କରିନେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଏପରି ପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ କଥାର ସଂଶୋଧନ ହେଲେ କଅଣ କୁନ୍ତୀଙ୍କର ପାପ ହୁଅନ୍ତା ? ମହାଭାରତରେ ଦ୍ରୌପଦୀ ସ୍ୱୟମ୍ବର ଏବଂ ପଞ୍ଚଭ୍ରାତାଙ୍କର ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ କିପରି ଆର୍ଯ୍ୟନୀତିସମ୍ମତ ହେଲା ? ଏହା ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ବ୍ୟାପାର । ଏହା କ୍ଷତ୍ରିୟ-କୁଳର କଳଙ୍କ । କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ ଏହି 'କଳଙ୍କକାଳିମା'କୁ କିପରି ନିଜ ହସ୍ତରେ ଅଦ୍ୟାପି ନିଜ ଶରୀରରେ ବୋଳି ଆସୁଅଛନ୍ତି, ଏହା ଭାବିଲେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । କ୍ଷତ୍ରିୟ ଗୌରବକର୍ତ୍ତିରୀ ମହାଭାରତର ଏହି ଆଖ୍ୟାୟିକାଟି ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଓ ବିଷଦନ୍ତ ଅଟେ । ଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ ଦ୍ରୌପଦୀ ଗର୍ଭସମ୍ଭୂତ କୌଣସି ସନ୍ତାନ ଆର୍ଯ୍ୟସମ୍ମାନର ରକ୍ଷକ ଓ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧକ ମାନଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ କୁଟୁମ୍ବରେ ରହିପାରିଲେ ନାହିଁ । ଥିଲେ ଆଜି ଅନେକ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଆପଣାକୁ ପାଞ୍ଚାଳୀ-ନନ୍ଦନଙ୍କ ବଂଶଧର ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ତିଳେମାତ୍ର ଲଜ୍ଜିତ ଓ କୁଣ୍ଠିତ ହୁଅନ୍ତେ ନାହିଁ !

ହିନ୍ଦୁ ବିବାହ ପଦ୍ଧତିରେ ଗୋଟିଏ ପରିବେଦନ ଦୋଷ ଅଛି । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭାଇର ବିବାହ ହେବା ପୂର୍ବେ କନିଷ୍ଠ ଭାଇ ବିବାହ ହେଲେ ପରିବେଦନ ଦୋଷ ହୁଏ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତା ବିଦ୍ୟମାନ ସତ୍ତ୍ୱେ ଯେଉଁ କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତାର ବିବାହ ହୁଏ, ସେ ପରିବେତ୍ତା, ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତା ପରିବିନ୍ନ, ପରିଣୀତା କନ୍ୟା ପରିବେଦନୀୟ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତାଙ୍କ ବିଦ୍ୟମାନତାରେ ଭୀମ କିପରି ହିଡ଼ିମ୍ବାର ପାଣିଗ୍ରହଣ କଲେ ? ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ଧର୍ମଭୀରୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବା କିପରି ଏପରି ଅବୈଧ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ନିଜ ଭ୍ରାତାକୁ ଅନୁମତି ଦେଲେ ? ତେବେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଓ ଭୀମ ବିଭିନ୍ନ ପିତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ବୋଲି ଏ ଦୋଷ ଲାଗିଲା ନାହିଁ, ତେବେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କଥା ।

ଅତଃପର ନିତାନ୍ତ ଘୃଣ୍ୟ ଓ ଜଘନ୍ୟ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦପରିଣୟ । ଏହା ମଧ୍ୟ ସନାତନ ଧର୍ମ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ?

ଧର୍ମବିତ୍ ପାଣ୍ଡୁ କୁନ୍ତୀଙ୍କି କହିଲେ —

ଉତ୍ତରେଷୁ ଚ ରମ୍ଭୋରୁ ! କୁରୁଷ୍ୱଦ୍ୟାପି ପୂଜ୍ୟତେ ।
ସ୍ତ୍ରୀଣାମନୁଗ୍ରହକରଃ ସହି ଧର୍ମଃ ସନାତନଃ । ୧ । ୧୨୨ । ୭

ପୂର୍ବେ ସ୍ତ୍ରୀଗଣ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦଚାରିଣୀ ଥିଲେ । ଉଦାହରଣ ରୂପେ ପାଣ୍ଡୁ ଶ୍ୱେତକେତୁ ଓ ଉଦ୍ଦାଳକ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ବିବୃତ କଲେ । ପାଣ୍ଡୁ କହିଲେ, ଥରେ ଶ୍ୱେତକେତୁ ନିଜ ମାତାଙ୍କ ସହି ଉପବେଶନ କରିଥିଲେ, ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆସି ଶ୍ୱେତକେତୁଙ୍କ ମାତାଙ୍କୁ ହସ୍ତଧରି ସମ୍ଭୋଗ ଇଚ୍ଛାରେ ଘେନିଗଲେ । ଏହା ଦେଖି ଶ୍ୱେତକେତୁ କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ହେଲେ । ଏଣୁ ସହସ୍ତୁ ଉଦ୍ଦାଳକ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ବସିଲେ ଏବଂ କହିଲେ, ଏହା ସନାତନ ଧର୍ମ, ତୁ କ୍ରୋଧ କର ନାହିଁ ।

"ଅନାବୃତା ହି ସର୍ବେଷାଂ ବର୍ଣ୍ଣାନାମଙ୍ଗନା ଭୁବି ।
ଯଥା ଗାବଃ ସ୍ଥିତାସ୍ତାତ ! ସ୍ୱେ ସ୍ୱେ ତଥା ପ୍ରଜାଃ ।୧।୧୨୨।୧୪

ଈଦୃଶ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ମଲୟ-ଉପକୂଳବାସୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କଥଞ୍ଚିତ୍ ଶୋଭନୀୟ ହୋଇପାରେ, ମାତ୍ର ପୃଥିବୀର ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଧର୍ମପରାୟଣ ନୀତିନିପୁଣ ହିନ୍ଦୁଜାତିରେ କି ଏହା ସମ୍ଭବପର ? ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ମହାଭାରତରେ ପୁଣି ଏହି ପ୍ରଥାଗୁଡ଼ିକ ସନାତନ ଧର୍ମ ବୋଲି ଲେଖାଅଛି । ଏହା ଯେବେ ଧର୍ମ, ସ୍ୱର୍ଗଫଳପ୍ରଦ, ଏହା ଯେବେ ମୋକ୍ଷଦ, ତେବେ ନରକ କାହିଁ, ପାପ କାହିଁ, ଅଧର୍ମ କାହିଁ ? କ୍ରମଶଃ ।

ମହାଭାରତ (୪)

ଆଜି ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପାଠ କରି ଜାଣି ପାରିଲି ଯେ ସାରଳା ମହାଭାରତ ସମାଲୋଚନା ନିମନ୍ତେ ଲେଖକ ଏବଂ ସମ୍ପାଦକ ମଧ୍ୟ ଅନେକଙ୍କର ବିରାଗଭାଜନ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ମହାଭାରତର ସମାଲୋଚନା କଲେ ବିରାଗଭାଜନ ହେବାକୁ ହୁଏ, କି ସୁଦୀର୍ଘ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ବିରାଗଭାଜନ ହେବାକୁ ହୁଏ ? ଯେବେ ମହାଭାରତର ସମାଲୋଚନା କଲେ ବିରାଗଭାଜନ ହେବାକୁ ହୁଏ, ତେବେ ତ ଆଗରୁ ହୋଇ ସାରିଅଛୁଁ, ଆଉ ଚାରା କଣ ? ଯେବେ ଦୀର୍ଘ ପ୍ରବନ୍ଧ ହେତୁରୁ ବିରାଗଭାଜନ ହେବାର କଥା, ତାହାହେଲେ ରକ୍ଷା ପାଇବାର ଉପାୟ ଅଛି । ସମ୍ପାଦକଙ୍କୁ ଏବଂ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ପାରୁଁ, ପ୍ରବନ୍ଧ ଶେଷ କରିବୁଁ । ତେବେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଉ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାରେ ଅର୍ଜୁନ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିଲେ —

କୁଳକ୍ଷୟେ ପ୍ରଣଶ୍ୟନ୍ତି କୁଳଧର୍ମାଃ ସନାତନାଃ ।
ଧର୍ମେ ନଷ୍ଟେ କୁଳଂ କୃତ୍ସ୍ନ ମଧର୍ମୋଽଭିଭବତ୍ୟୁତ ।
ଅଧର୍ମାଭିଭବାତ୍ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଦୁଷ୍ୟନ୍ତି କୁଳସ୍ତ୍ରିୟଃ ।
ସ୍ତ୍ରୀଷୁ ଦୁଷ୍ଟାସୁ ବାର୍ଷ୍ଣେୟ ଜାୟତେ ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କରଃ ।

ଯଦି କେହି ପଚାରେ, ଏଥିରୁ ତୁମ୍ଭେମାନେ କଣ ବୁଝିଲ ? ଆମ୍ଭେମାନେ ମୋଟରେ ଏହା କହିବୁଁ ଯେ, ଅର୍ଜୁନ କହୁଅଛନ୍ତି ଯେ, ଯେବେ ପୁରୁଷଗୁଡ଼ାକ ଯୁଦ୍ଧରେ ହତ ହେବେ, ତେବେ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଅନ୍ୟ ପୁରୁଷ ସହବାସ କରି ଗୁଡ଼ାଏ ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ଜନ୍ମ କରିବେ ଏବଂ ସେମାନେ —

'ଉତ୍ସାଦ୍ୟନ୍ତେ ଜାତିଧର୍ମାଃ କୁଳଧର୍ମାଶ୍ଚ ଶାଶ୍ୱତାଃ'

ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ, ବୈଶ୍ୟ, ଶୂଦ୍ର ଚାରି ବର୍ଣ୍ଣ । ନିଷାଦ ବା ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଜାତି ପଞ୍ଚମ ବର୍ଣ୍ଣ । 'ନିଷାଦପଞ୍ଚମାଶ୍ଚତ୍ୱାରୋବର୍ଣ୍ଣାଃ' ଏବଂ ଏକ ବର୍ଣ୍ଣର ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଅନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁରୁଷ ସହବାସରୁ ଯେଉଁ ସନ୍ତାନ ଜାତହୁଏ ତାହାକୁ ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ବୋଲାଯାଏ । ବ୍ରାହ୍ମଣୋଽସ୍ୟ ମୁଖମାସୀଦ୍ ବାହୂ ରାଜନ୍ୟଃ କୃତଃ । ଊରୁ ତଦସ୍ୟ ଯଦ୍ ବୈଶ୍ୟଃ ।

ପଦ୍ଭ୍ୟାଂ ଶୂଦ୍ରୋଽଜାୟତ ।

ଋ ୧୦ ମ. ୯୦ ସୂ

ବିରାଟ ପୁରୁଷଙ୍କଠାରୁ ଏହି ଚାରି ବର୍ଣ୍ଣ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ ବା ଆର୍ଯ୍ୟଗଣ କୌଣସି ସୁବିଧା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଆପଣା ମଧ୍ୟରେ ଚାରି ଜାତିର ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତୁ, ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହି ଚାରି ଜାତିର ଉଲ୍ଲେଖ ଋଗ୍‌ବେଦର ଦଶମ ମଣ୍ଡଳର ୯୦ ସୂକ୍ତରେ ପ୍ରଥମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ । ଅନୁମାନ ହୁଏ, ଜାତିଭେଦ ସୃଷ୍ଟି ଦିନଠାରୁ ପରଶୁରାମଙ୍କର କିଶୋରବୟସାବଧି ଉକ୍ତ ଚାରି ଜାତି ଆପଣାର ଜାତିଗତ ସମ୍ମାନ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ମହତ୍ତ୍ୱ ରକ୍ଷା କରି ଆସୁଥିଲେ । କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ ପରଶୁରାମଙ୍କର ପ୍ରଚଣ୍ଡ କ୍ରୋଧାନଳରେ ପତିତ ହୋଇ ନିର୍ମୂଳ ହେଲେ ।

'ତ୍ରିସପ୍ତକୃତ୍ୱଃ ପୃଥିବୀଂ କୃତ୍ୱା ନିଃକ୍ଷତ୍ରିୟାଂ ପୁରା ।
ଜାମଦଗ୍ନ୍ୟସ୍ତପସ୍ତେପେ ମହେନ୍ଦ୍ରପର୍ବତୋତ୍ତମେ ।' ୧୬୪।୪

ଋଗ୍‌ବେଦ ଯେଉଁ କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣଙ୍କୁ ବିରାଟ ପୁରୁଷର ବାହୁସ୍ୱରୂପ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି, ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସନ୍ତାନ ସେହି ସମସ୍ତ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ଏକାବେଳକେ ନିର୍ମୂଳ କରିଦେଲେ । ବିରାଟ ପୁରୁଷଙ୍କର ଜାତି-ବିଭାଗ ଋକ୍‌ବେଦର ସମ୍ମାନ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଠାରଘାତରେ ଚୂର୍ଣ୍ଣୀଭୂତ ହୋଇଗଲା । କ୍ଷତ୍ରିୟନିଧନକାରୀ ଜନମହନ୍ତା ପରଶୁରାମ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଅବତାର ଏବଂ ହିନ୍ଦୁ ଜାତିର ଦେବତା । ପରଶୁରାମ ତ ଗୋଟିକଠୁ ସମସ୍ତ କ୍ଷତ୍ରିୟ ନିଧନ କଲେ, କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କର ଗତି କଣ ?

'ଯଦା ନିଃକ୍ଷତ୍ରିୟେ ଲୋକେ
ଭାର୍ଗବେଣ କୃତେ ସତି ।
ବ୍ରାହ୍ମଣାନ୍ କ୍ଷତ୍ରିୟା ରାଜନ୍
ସୁତାର୍ଥିନ୍ୟୋଽଭିଚକ୍ରମୁଃ । ୧୬୪।୫

ପରଶୁରାମ ଥର ଥର କରି ଏକବିଂଶ ଥର ସମସ୍ତ କ୍ଷତ୍ରିୟଙ୍କୁ ନିର୍ମୂଳ କଲେ, ଏଣୁ କ୍ଷତ୍ରିୟ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ପୁତ୍ରାର୍ଥିନୀ ହୋଇ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ସହବାସ କଲେ ।

ତାଭିଃ ସହ ସମାପେତୁର୍ବ୍ରାହ୍ମଣାଃ ସଂଶିତବ୍ରତାଃ ।
ଋତାବୃତୌ ନରବ୍ୟାଘ୍ର
ନ କାମାନ୍ନାନୃତୌ ତଥା ।୬।
ତେଭ୍ୟଶ୍ଚ ଲେଭିରେ ଗର୍ଭାନ୍
କ୍ଷତ୍ରିୟାସ୍ତାଃ ସହସ୍ରଶଃ ।
ତତଃ ସୁଷୁବିରେ ରାଜନ୍
କ୍ଷତ୍ରିୟାନ୍ ବୀର୍ଯ୍ୟବତ୍ତରାନ୍ । ୧୬୪।୭

ଏହି ପ୍ରକାରେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ବିଧବାଗଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସହବାସ କରି ପୁଣି କ୍ଷତ୍ରିୟ ବଂଶ ବୃଦ୍ଧି କଲେ । ଏବଂବିଧ ଉପାୟରେ ଜାତ କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ ବିଶୁଦ୍ଧ, ନା ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ? ଆଧୁନିକ କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ ବେଦୋକ୍ତ କ୍ଷତ୍ରିୟ, ନା ପୁରାଣୋକ୍ତ କ୍ଷତ୍ରିୟ ?

ବ୍ୟାଘ୍ର ମହାପରାକ୍ରମଶାଳୀ ପଶୁ, ମାତ୍ର ଚାରି ପାଞ୍ଚଗୋଟି ବନ୍ୟ କୁକୁରଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହେଲେ ପରାସ୍ତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ପରଶୁରାମ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ସମ୍ବଳ ଏକମାତ୍ର କୁଠାର । ମହାପରାକ୍ରମଶାଳୀ କ୍ଷତ୍ରୀୟଗଣ ସେହି କୁଠାରଘାତରେ ନିର୍ମୂଳ ହେଲେ, ଏହା କେତେଦୂର ସମ୍ଭବ, ତାହା ପାଠକମାନଙ୍କର ବିବେଚନାର

ବାଧ୍ୟ । ଯେବେ ଜାତି ଅନାଦି, ଜାତି ଈଶ୍ୱରସୃଷ୍ଟ, ତାହାର ସାଧ୍ୟ ସେହି ଜାତିର ଉଚ୍ଛେଦ ସାଧନ କରିପାରେ ? ଭଙ୍ଗା ଗଢ଼ା ପୁରାଣ ଲେଖକଙ୍କର ଇଚ୍ଛାଧୀନ । ଲେଖନୀର ଏକ ଗାରରେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ବିପ୍ରଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷଙ୍କର ବାହୁସ୍ୱରୂପ ହୋଇଥିଲେ । ପୁଣି ସେହି ଲେଖନୀର ଅନ୍ୟ ଗାରରେ କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ ଯାମଦଗ୍ନ୍ୟଙ୍କ କୋପାନଳରେ ଭସ୍ମୀଭୂତ ହେଲେ ଏବଂ କ୍ଷତ୍ରିୟ ରମଣୀଗଣ ଅନ୍ୟଜାତୀୟ ପୁରୁଷଙ୍କ ସହ ଅବୈଧ ପ୍ରଣୟ କରି ପୁତ୍ର ଜନ୍ମକଲେ । ଏହା କି କ୍ଷତ୍ରିୟକୁଳର ଗୋଟିଏ କଳଙ୍କ ନୁହେଁ ? ଯେଉଁ ପୁସ୍ତକ ସେମାନଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ ଲୋପ କରୁଅଛି, ସେମାନଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କର କଳଙ୍କ ଘୋଷଣା କରୁଅଛି, ସେହି ପୁସ୍ତକକୁ କାଳ୍ପନିକ ଓ ମିଥ୍ୟାପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟ ବୋଲିବାକୁ ସ୍ୱଗଣ ଲଜ୍ଜା ଓ ଭୟ ବୋଧ କରନ୍ତି । ମହାଭାରତକୁ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ ବୋଲିବାକୁ ଭୟ କରନ୍ତି, ମାତ୍ର ନିଜର ପୂର୍ବ-ପୁରୁଷମାନଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ବୋଲିବାକୁ ଟିକେ ସଙ୍କୋଚ ବୋଧ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କି ଲଜ୍ଜାର କଥା ! ଯେଉଁ ମହାଭାରତ ଗ୍ରନ୍ଥର ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କର ନିନ୍ଦା କରେ, ଅପଯଶ ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ, ସେ ପୁଣି ଶ୍ରବଣଯୋଗ୍ୟ, ପୂଜା ଯୋଗ୍ୟ ? ଭାରତବାସୀଙ୍କଠାରେ, ପୁରାଣବିଶ୍ୱାସୀଙ୍କଠାରେ ସବୁ ଶୋଭାପାଏ !

ବଶିଷ୍ଠ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ବେଦର ଋଷି, ରାମାୟଣର ଋଷି, ମହାଭାରତର ଋଷି । ଏମାନଙ୍କର ପରମାୟୁର ଇୟତ୍ତା ନାହିଁ । ବେଦ ଲେଖୁଛି, ମନୁଷ୍ୟର ପରମାୟୁ ଶତ ବର୍ଷ । କିନ୍ତୁ ବଶିଷ୍ଠାଦିଙ୍କର ପରମାୟୁ କେତେ ଲକ୍ଷ ବର୍ଷ ତାହା ଗଣନା କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । ସେ ଯାହାହେଉ, ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ ନାମ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ନାମ ଗ୍ରନ୍ଥା । ଏ ଦୁହିଁଙ୍କ ନାମ ଯେ କେହି ନ ଜାଣନ୍ତି, ଏପରି ନୁହେ । ବେଦରୁ ପୁରାଣରୁ ଏମାନଙ୍କ ନାମ ଅନେକେ ଜାଣନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ପାଠ ପଢ଼ି ନାହାନ୍ତି, ସେମାନେ ରାମଲୀଳାରେ ଏକଗୋଡ଼ିଆ ନାଚ ଦେଖିଲେ ବଶିଷ୍ଠ ଆସିଲେ ବୋଲି ତାଳି ମାରନ୍ତି ।

ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର କାନ୍ୟକୁବ୍ଜର ଅଧିପତି । ତପସ୍ୟା ବଳରେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରିଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ମାତ୍ର ବାରବର୍ଷର ଏକାଦଶୀ ଶୁଖୁଆ ପୋଡ଼ାରେ ଗଲା । ସହସ୍ର ବର୍ଷର ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ମେନକାର କଟାକ୍ଷପାତରେ ନଷ୍ଟ ହେଲା ! ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ଯେମନ୍ତ ପ୍ରବଳପ୍ରତାପୀ, ତେମନ୍ତ ଉଦ୍ଧତ । ତାଙ୍କଠାରେ ନରମ ଗରମ ସବୁ ଥିଲା । ମାତ୍ର ବଶିଷ୍ଠ ବିଚାରେ ନିରୀହ, ଶାନ୍ତ, ଦୟାଳୁ, ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ଗୁରୁ, ସଦା ତପସ୍ୟାନିରତ, ସଦୁପଦେଷ୍ଟା, ଲୋଭଶୂନ୍ୟ ଓ କ୍ରୋଧବର୍ଜିତ । ସ୍ଥୂଳତଃ ବଶିଷ୍ଠଙ୍କି ଏପରି, ମାତ୍ର ସୂକ୍ଷ୍ମଦୃଷ୍ଟିରେ ମହାଭାରତ ଫିଟାଇ ଦେଖିଲେ ଏହି ମହାଋଷିଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କଣ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ ? ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବଶିଷ୍ଠପୁତ୍ର ନିହତ ହେବାରୁ ବଶିଷ୍ଠ ଶୋକରେ ଅଧୀର "ଚକ୍ରେ ଶରୀରବିନାଶାୟ ବୁଦ୍ଧିଂ ସ ମୁନିସତ୍ତମଃ । ୧।୧୭୬।୧୦" ହୋଇ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବା ନିମନ୍ତେ ମେରୁଶୃଙ୍ଗରୁ ଲମ୍ଫପ୍ରଦାନ କଲେ, ଅଗ୍ନି ପ୍ରବେଶ କଲେ, ଗଳାରେ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ପ୍ରସ୍ତରସହ ସମୁଦ୍ରମଧ୍ୟକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିଲେ । ପ୍ରସ୍ତର ଚୂର୍ଣ୍ଣୀଭୂତ କରୁ ବା ନ କରୁ, ଅଗ୍ନି ଭସ୍ମୀଭୂତ କରୁ ବା ନ କରୁ, ସେ ସିନା ପଥର, ନିଆଁ ଓ ପାଣିର ଗୁଣ, ମାତ୍ର ବଶିଷ୍ଠ ତ କ୍ରୋଧ ସମ୍ବରଣ କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହୋଇ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କଲେ । ଆଜିକାଲିର ବୁଦ୍ଧିମଣାରେ ପଥର, ପାଣି ଓ ନିଆଁର ଅନୁଗ୍ରହରୁ ବଶିଷ୍ଠ ବଞ୍ଚିଗଲେ ସୁଦ୍ଧା ଅଇନର ୩୦୯ ଧାରାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇ ନ ଥାନ୍ତେ ।

ମୋହ କ୍ରୋଧ ବଡ଼ ବିଷମ ଶତ୍ରୁ । ମହର୍ଷିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରେ ନାହିଁ । ବିଚାରେ ବୃଦ୍ଧକାଳରେ ପୁତ୍ରଶୋକରେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରୁଥିଲେ, ଏହା ତାଦୃଶ ଦୋଷାବହ ମନେ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ ପରି ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିଙ୍କର ଆଗମ୍ୟାଗମନ କି ଦୂଷଣୀୟ ଜଘନ୍ୟ ଓ ଘୃଣ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ! ମହାଭାରତ ବଶିଷ୍ଠସଦୃଶ ଧର୍ମନିଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଈଦୃଶ କଳଙ୍କରେ କଳଙ୍କିତ କରିବାକୁ ଛାଡ଼ିନାହିଁ । ବଶିଷ୍ଠ ନିଜ ଶିଷ୍ୟ କଲ୍ମାଷପାଦ

ରାଜାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ସହିତ ସମ୍ଭୋଗ କରି ପୁତ୍ର ଉତ୍ପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି । ମହାଭାରତୋଲ୍ଲିଖିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇ ଚାରି ଜଣ ଛଡ଼ା ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ହେଲେ ଦୋଷଜଡ଼ିତ । ଚନ୍ଦ୍ର ଜଣେ ଅସ୍ମମାନଙ୍କର ଦେବତା, ସେ ଗୁରୁପତ୍ନୀ ହରଣ କରିବା ଦୋଷରେ ଲିପ୍ତ । ଇନ୍ଦ୍ର ଦେବରାଜ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଜଣେ ଦେବତା, ସେ ମଧ୍ୟ ଗୁରୁପତ୍ନୀ ହରଣ କରି ସହସ୍ର ଭଗବାନ୍ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସର୍ଜକ, ସେ ମଧ୍ୟ ଅଗମ୍ୟାଗମନ ଦୋଷରେ ଲିପ୍ତ । ମହର୍ଷି ଭରଦ୍ୱାଜ ଗଙ୍ଗାତୀରରେ ଘୃତାଚୀ ଅପ୍ସରାର ବସନ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାର ଦେଖି କାମମୋହିତ ହୋଇ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେତାର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ବିଭାଣ୍ଡକ ପ୍ରବେଶ୍ୟାର ପବନବିକ୍ଷିପ୍ତ ବସନାଭ୍ୟନ୍ତରରେ ସ୍ତନ ଜଘନ ଦେଖିପାରି ତପୋବନରେ ରେତବିସର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଅଜନ୍ମ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ସ୍ତନ ଏବଂ ମୂତ୍ର ପୂଜା କରି ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ଇତ୍ୟାଦି, ଇତ୍ୟାଦି ।

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଧର୍ମରାଜ, ସତ୍ୟପ୍ରିୟ, ସତ୍ୟବାଦୀ, ଧର୍ମଭୀରୁ, ଜନ୍ମଯାକ ବରାବର ସତ୍ୟ କହିଅଛନ୍ତି, ମିଥ୍ୟାକୁ ବଡ଼ ଡରନ୍ତି । କେବଳ ମାତ୍ର ଥରେ ଆତ୍ମରକ୍ଷାର୍ଥ ଆତ୍ମଗୋପନ କରିଥିଲେ । ନିଜ ନାମ ପ୍ରକାଶ ନ କରି ଅନ୍ୟ ନାମରେ ନିଜକୁ ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ଏହା ତାଦୃଶ ଦୋଷାବହ ନୁହେଁ । ଆଉ ଥରେ ଗୁରୁନିଧନ ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ ବୋଲି କୃଷ୍ଣ କହିବାରୁ ଖୁବ୍ ସାବଧାନତା ସହିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନୁରୋଧକୁ ରଖି ନିଜର ସତ୍ୟବାଦିତାକୁ ବଜାଏ ରଖି ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା ହତ ବୋଲି କହିଥିଲେ । ଏ ଯୁଗର ଲୋକେ ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥରେ ହେଉ କିମ୍ବା କୌତୁକରେ ହେଉ ପଦେ ପଦେ ମିଛ କହିବାକୁ ଅଭ୍ୟସ୍ତ । କଳିଯୁଗରେ ଯିନା ଏହା ଦୋଷାବହ ବୋଲି ଧର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୋହିବ, ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପରି ସତ୍ୟବାଦୀ ମିଥ୍ୟା କହିବେ ପୁଣି ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥରେ—ଏବଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରି ଲୋକ ମିଥ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ଦେବେ, ଏହା ଘୃଣ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ମନେହେଉ ନାହିଁ କି ? କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନ୍ୟ ନାମ ଚକ୍ରୀ । ଚକ୍ର ଧାରଣ କରୁଥିବେ ବୋଲି ଚକ୍ରୀ, କି ଚକ୍ରାନ୍ତ କରିପାରୁଥିଲେ ବୋଲି ଚକ୍ରୀ, ଏହା ବିଶେଷ ବିଚାରର ବିଷୟ । ମହାଭାରତରେ ଶେଷୋକ୍ତ ଗୁଣ ନିମନ୍ତେ ଚକ୍ରୀ ନାମ ପାଇଥିବାର ଆମ୍ଭର ବିଶ୍ୱାସ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ କୂଟଚକ୍ରରେ ମହାଭାରତର ବିଷମ ସମରାଗ୍ନି ଉଦ୍ଦୀପିତ ହୋଇଥିଲି, ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର ।

ମହାଭାରତରେ ବ୍ରାହ୍ମଣପ୍ରାଧାନ୍ୟର ବିସ୍ତର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ବ୍ରାହ୍ମଣରେ ବାକ୍ୟ ଅଟଳ । ନ୍ୟାୟରେ ହେଉ, ଅନ୍ୟାୟରେ ହେଉ, ବ୍ରାହ୍ମଣର ମୁଖରୁ ଯେଉଁ ବାକ୍ୟ ନିଃସୃତ ହେବ, ତାହା ଦେବ ମାନବ ସମସ୍ତେ ମାନ୍ୟ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ତାହା ଆଲୋଚନା କରି ଜାତିଗତ ବିଦ୍ୱେଷ ଆନୟନର ଫଳ କଣ ? ପାଠକ ମାନେ ତାହା ଭଲରୂପେ ଅବଗତ ଅଛନ୍ତି । ନାରଦ ଓ ଦୁର୍ବାସା ଯୋଡ଼ିଏ କାଲ୍ପନିକ ସୃଷ୍ଟି । ଜଣେ ଭକ୍ତ ଏବଂ କଳିପ୍ରିୟ, ଅନ୍ୟଟି କ୍ରୋଧର ଅବତାର । ଏ ଦୁହେଁ ଅନାଦି କାଳରୁ ଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଏମାନଙ୍କର ନାମ ନାହିଁ । ନିଜର ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା ନ ହେଲେ ନିଜର ଅଭୀଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧି ନୋହିଲେ ଅଯଥା କ୍ରୋଧ କରି କି ଅନିଷ୍ଟ ସାଧନ କରନ୍ତି, ତାହା ଶକୁନ୍ତଳା ଏବଂ ରାମାୟଣର ଉତ୍ତରକାଣ୍ଡର ପାଠକ ମାନେ ବିଦିତ ଅଛନ୍ତି । ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜଣେ ଦୁଇ ଜଣ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ଏମାନେ ଇପ୍‌ସିତ ଧନ ନ ପାଇଲେ ଯଜ୍ଞୋପବୀତ ଛିନ୍ନ କରି ବଂଶ ଧ୍ୱଂସ ହେଉ ବୋଲି ଅଭିଶାପ ଦିଅନ୍ତି । ଦୁର୍ବାସାଙ୍କର ଅନେକ ଅଯଥା କ୍ରୋଧଜନିତ ଅନିଷ୍ଟଜନକ ଘଟନାର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ମହତ୍ କାର୍ଯ୍ୟର ବିବରଣ ମହାଭାରତରେ ଅଛି । ତାହା "କୁନ୍ତ୍ୟା ଦୁର୍ବାସସୋ ମନ୍ତ୍ରପ୍ରାପ୍ତିଃ ।" ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ଅସାଧାରଣ ଗୁଣ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ପାଣ୍ଡୁଙ୍କର ବଂଶରକ୍ଷା ହେଲା ଏବଂ ଭାରତବର୍ଷରେ ଧର୍ମସଂସ୍ଥାପନ ହେଲା ଏବଂ ଶାନ୍ତି ବିରାଜମାନ କଲା । ଏହି ମନ୍ତ୍ରକୁ ଲଙ୍ଘନ କରିବାର କାହାରି କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ଦିଗଦିଗନ୍ତରବିଧାରୀ, ଜ୍ୟୋତିଷାଂ ମଧ୍ୟଗୃହୀ, ଲୋକଲୋଚନ ଭାସ୍କର ଏହି ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରଭାବରୁ ପିତୃଗୃହସ୍ଥା ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କା କୁନ୍ତୀଙ୍କର ସହବାସ କରିଥିଲେ । ସେହି ଅଲଂଘ୍ୟ ଦୁର୍ବାସାପ୍ରଦତ୍ତ ମନ୍ତ୍ରାକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଧର୍ମରାଜ, ପବନ, ଇନ୍ଦ୍ର କୁନ୍ତୀ ଗର୍ଭରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲେ । ଏ ଘଟନାରୁ ଦୁର୍ବାସାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ କ୍ଷମତା

ଏବଂ ମନ୍ତ୍ରର ଅକଥନୀୟ ଓ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ମିଳୁଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଧର୍ମ, ପବନ, ଇନ୍ଦ୍ର, ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାର ପ୍ରଭୃତି ଦେବତାମାନଙ୍କର ଦୁର୍ବଳଚରିତ୍ରତାର ଏବଂ (କହିବାକୁ ଅସୁନ୍ଦର) କାପୁରୁଷତାର ପରିଚୟ ମିଳୁଅଛି । ଏମାନେ ଦେବତା, ଏମାନଙ୍କର ଆତ୍ମସମ୍ମାନ ନାହିଁ, ଆତ୍ମସଂଯମ ନାହିଁ, ଜଣେ କହିବାମାତ୍ରେ ପରସ୍ତ୍ରୀର ସହବାସ କରିବେ ଭୟବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ଅବୈଧ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବେ, ଏହା କି ଦେବୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ ? ଏହା ଯେବେ ଦେବୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ, ତେବେ ଦାନବର ଆଦର୍ଶ କାହିଁ ?

ଭୀଷ୍ମ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ବୀରପୁରୁଷ । ତାହାଙ୍କର ନାମ ଅନୁରୂପ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଓ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ । ବୃଦ୍ଧ ପିତା ସତ୍ୟବତୀ ବିରହରେ କାତର ହେବାରୁ ପିତାଙ୍କର ଅଭୀଷ୍ଟ ପୂରଣ ନିମନ୍ତେ ଦାସ ରାଜାଙ୍କଠାରେ ଭୀଷଣ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି ଦାରଗ୍ରହଣ କରିବାରୁ ନିଜକୁ ବଞ୍ଚିତ କଲେ । ଭୀଷ୍ମ ଜ୍ଞାନୀ, ବୁଦ୍ଧିମାନ୍, କୁଳବୃଦ୍ଧ, ପ୍ରବଳପରାକ୍ରମଶାଳୀ ଏବଂ ରାଜସଭାସଦ୍. କୁରୁ ପାଣ୍ଡବ ଉଭୟଙ୍କୁ ସ୍ନେହ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖନ୍ତି । ଭୀଷ୍ମ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାର ନଥିଲା । ଦଶଦିନ କାଳ ମହାସମର କରି ଶତ୍ରୁକୁ ନିଜର ମରଣ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଅବଗତ କରାଇଦେବା ଏବଂ ଶିଖଣ୍ଡୀକୁ ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖି ଅସ୍ତ୍ର ତ୍ୟାଗ କରି କାପୁରୁଷ ପ୍ରାୟ ଆଚରଣ କରିବା ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ଭଳି ମହାପରାକ୍ରମଶାଳୀ କ୍ଷତ୍ରିୟର ବୀରତ୍ୱରେ କଳଙ୍କାରୋପ କରିବା ଭିନ୍ନ କିଛି ନୁହେଁ । ତଦ୍ରୂପ ଦ୍ରୋଣ ମଧ୍ୟ ପୁତ୍ରଶୋକରେ ଅଧୀର ହୋଇ ହଠାତ୍ ବିଷଣ୍ଣଭାବରେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ପ୍ରାଣ ହରାଇବା ଦ୍ୱାରା ବୀରତ୍ୱର ପରିଚୟ ଦେଇ ପାରି ନାହାନ୍ତି । ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା ଆତତାୟୀ ଶିଶୁହନ୍ତା । କର୍ଣ୍ଣ ଭାରତଲେଖକଙ୍କର ଚକ୍ଷୁଃଶୂଳ, ସୁତରାଂ ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅସଂଖ୍ୟ ନିନ୍ଦାବାଦ ଥିବ, ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଣ ?

ମହାଭାରତଲିଖିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କାହାର ଦେହରେ ଯେ ଭାରତରଚକଙ୍କ କଳା ଛିଟା ପଡ଼ିନାହିଁ, ଏପରି ନୁହେଁ । ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ କିଛି ହେଲେ ଦୋଷ ବରାବର ରହିଅଛି । କାହାର ଜନ୍ମଦୋଷ, କାହାର ଅବା ବଂଶଦୋଷ, କାହାର ବା ଚରିତ୍ରଦୋଷ । ମହାଭାରତ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେବତାମାନଙ୍କର, ଆର୍ଯ୍ୟ-ମାନଙ୍କର, ପୂର୍ବପୁରୁଷଗଣଙ୍କର ନିନ୍ଦା ଘୋଷଣା କରୁଅଛି, ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଦେ ଅଧେ କହିଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦୋଷୀ — ଧର୍ମଦ୍ରୋହୀ । ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବା ଆଗରୁ ଭାବିଥିଲୁଁ ଯେ, ଭାରତ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖାର ପୁରସ୍କାର ସ୍ୱରୂପ କେତେକ ପାଠକଙ୍କର ବିଧର୍ମୀ ଆଖ୍ୟା ଲାଭ କରିବୁଁ । ବସ୍ତୁତଃ ତାହା ଯେ ହୋଇ ନାହିଁ, ଏପରି ନୁହେ । ଏହି ଆଖ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଶଙ୍କିତ ନୋହୁ । ଯେହେତୁ ଯାହା ପ୍ରକୃତ ସତ୍ୟ, ତାହା ଜ୍ଞାତବ୍ୟ—ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାରେ ବାଧା ଦେବାର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ?

'ଧର୍ମସ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱଂ ନିହିତଂ ଗୁହାୟାଂ
ମହାଜନୋ ଯେନ ଗତଃ ସ ପନ୍ଥାଃ ।'

ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ ବଡ଼ ଗହନ, ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ଭିନ୍ନ ତାହା ଉପଲବ୍ଧି କରିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ମହାଜନ ଯେ ଅସଂଖ୍ୟ ? କେଉଁ ମହାଜନଙ୍କ ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ହେବ ? ବଶିଷ୍ଠ, ଜନକ, ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ, ନାରଦ ବ୍ୟାସ, ଶଙ୍କର, ବୁଦ୍ଧ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟ, ମହମ୍ମଦ, ରାମାନୁଜ, ନାନକ, ରାମମୋହନ. ଏମାନେ ତ ଜଣେ ଜଣେ ମହାଜନ, ସମସ୍ତେ ମୁକ୍ତିପଥର ପଥିକ, କେଉଁ ମହାଜନଙ୍କ ମୁକ୍ତିପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ଇଷ୍ଟସିଦ୍ଧି ହେବ, କେହି ବତାଇ ପାରିବେ କି ? ମୁକ୍ତି-ମହାସାଗରକୁ ଅସଂଖ୍ୟ ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି, କେଉଁ ନଦୀସ୍ରୋତର ଅନୁକୂଳରେ ମନ ପ୍ରାଣ ପ୍ରବାହିତ କଲେ ଅନନ୍ତ ଶାନ୍ତି-ସମୁଦ୍ରରେ ବିଲୀନ ହେବାକୁ ହେବ, ତାହା କେହି କହିପାରିବେ କି ? ମନୁଷ୍ୟ ମାତ୍ରକେ ସେହି ଶାନ୍ତି-ସମୁଦ୍ରର ପିପାସୁ, ମାତ୍ର କାହାର ନଦୀରେ କେହି ଯାଉ ନାହାନ୍ତି, ସମସ୍ତେ ଆପଣା

ଆପଣା ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କେନାଲ କାଟୁଅଛନ୍ତି । ସେହି ଶାନ୍ତିଧାମ ଆଶାରେ ସମସ୍ତେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପଥ ପରିଷ୍କାର କରୁଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ କହିବାକୁ ଗଲେ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ମତ ଭିନ୍ନ, ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ପଥ ଭିନ୍ନ । ଆମ୍ଭ ଦେଶରେ ବେଦଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଅସଂଖ୍ୟ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଅଛି । ବେଦ ସମସ୍ତଙ୍କର ମୂଳ ବୋଲି ସମସ୍ତେ କହନ୍ତି । ମୂଳ ସୂତ୍ରେ ମୂଳ ରହିଲା, ବଟବୃକ୍ଷ ଭଳି ଶାଖାରୁ ନୂତନ ବୃକ୍ଷ ବାହାରି ତାହାକୁ ଘୋଡ଼ାଇ ଦେଇଅଛି । ବେଦରେ ଯେବେ ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ ଅଛି, ତେବେ ଲୋକେ ତାହାକୁ ଗୁଡ଼ି ବିପଥଗାମୀ ହେଲେ କାହିଁକି ? ତାହାର ଅସଂଖ୍ୟ ବାଖ୍ୟା ବାହାରିଲା କାହିଁକି ? ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବାଖ୍ୟାକାରଗଣ ଅବଶୁଦ୍ଧ ବୋଲନ୍ତି କାହିଁକି ? ବୈଦିକ ଋଷିମାନେ 'ଅଗ୍ନିର୍ହୋତା କବି କ୍ରତୁ ସତ୍ୟଚିତ୍ରଂ ଶ୍ରବସ୍ତମଃ । ଦେବୋ ଦେବେ ଭିରାଗମତ ।' ବୋଲି ସ୍ତୁତି କରୁଥିଲେ । ବୈଦିକ କାଳର ଅବସାନରେ ବୈଦାନ୍ତିକମାନେ ବୈଦିକ ଋଷିମାନଙ୍କର ସେହି ପ୍ରକୃତିପୂଜାକୁ ନିନ୍ଦାକରି

> 'ଅନ୍ଧଂ ତମଃ ପ୍ରବିଶନ୍ତି ଯେଽବିଦ୍ୟା ମୂପାସତେ ।
> ତତୋଭୂୟ ଇବ ତେ ତମୋ
> ଯେ ଉ ବିଦ୍ୟାୟାଂ ରତାଃ ।'

ବୋଲି ଗାଇ ଉଠିଲେ କାହିଁକି ? ସେମାନେ ବୈଦିକ ଋଷିଙ୍କ ଭଳି ଅଗ୍ନି ଇନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଜଡ଼ ଦେବତାର ତ ସ୍ତୁତି କରୁଥାନ୍ତେ, ତାହା ନ କରି ଅଗ୍ନି ଇନ୍ଦ୍ରାଦିଠାରୁ ଅନ୍ୟ ଦେବତାର ଅନ୍ୱେଷଣରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ କାହିଁକି ? ବୈଦାନ୍ତିକମାନେ କାହିଁକି, ବେଦର ଋଷିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କେହି ତ ଜଡ଼ ଉପାସନାରେ ତୃପ୍ତ ନ ହୋଇ 'ଯ ଇଶେଽସ୍ୟ ଦ୍ୱିପଦଶ୍ଚତୁଷ୍ପଦଃ । କସ୍ମୈ ଦେବାୟ ହବିଷା ବିଧେମ' ବୋଲି ବ୍ୟାକୁଳ ହୃଦୟରେ କୌଣସି ମହାଶକ୍ତିର ଅନୁସରଣରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ? ବେଦ ବଚନରେ ଯେବେ ଋଷିଗଣ ତୃପ୍ତ ଥିଲେ, ତେବେ—

> 'ନାୟମାତ୍ମା ପ୍ରବଚନେନ ଲଭ୍ୟୋ
> ନ ମେଧୟା ନ ବହୁନା ଶ୍ରୁତେନ ।
> ଯମେବୈଷ ବୃଣୁତେ ତେନ ଲଭ୍ୟସ୍ତସ୍ୟୈଷ
> ଆତ୍ମା ବୃଣୁତେ ତନୁଂ ସ୍ୱାଂ ।'

ଏହି ଅତୃପ୍ତ ବାଣୀ ଋଷିମୁଖରୁ କାହିଁକି ନିଃସୃତ ହେଲା ?

> 'ନୈବ ବାଚା ନ ମନସାପ୍ରାପ୍ତୁଂ ଶକ୍ୟୋ ନ ଚକ୍ଷୁଷା ।
> ଅସ୍ତୀତି ବ୍ରୁବତୋଽନ୍ୟତ୍ର କଥନ୍ତ ଦୁପଲଭ୍ୟତେ ।'

କେତେକ ବୈଦାନ୍ତିକ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରି ଚାଲିଗଲେ । ତେବେ ସେହି ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ ପୌରାଣିକଗଣ ପୁଣି କିପରି ଗୋଟାଏ ମାଟିପିଣ୍ଡୁଳା ରୂପେ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଧରାଇ ଦେବାକୁ ସାହସ କଲେ ? ଭାରତ-ବାସୀଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟତ ଯେମନ୍ତ ଅଜ୍ଞେୟ, ଭୂତ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ଅଜ୍ଞେୟ । ଭାରତବାସୀଙ୍କର ବେଦ ଅଛି, ପୁରାଣ ଅଛି, ଧର୍ମ ଅଛି, ଇତିହାସ ଅଛି, ମାତ୍ର ପୌରାଣିକମାନଙ୍କର ଜଟିଳ ଜାଲଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ଏପରି ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ ଯେ, ତାହା ଫିଟାଇବାର କାହାରି ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ଏଣୁ ଭାରତର ଧର୍ମ ଯେପରି ଗୁହାନିହିତ, ଇତିହାସ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ । ଏଣୁ ଧର୍ମର ଭିତ୍ତି ନ ବୁଝି ଯେମନ୍ତ ଅସଂଖ୍ୟ ଉପଧର୍ମର ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି, ତେମନ୍ତ ଭାରତର ଇତିହାସ ଗୋଟିମତ ବହିରୁ ନାନା ଲୋକେ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ବୁଝୁଅଛନ୍ତି । ପୂର୍ବେ ଲୋକଙ୍କର କୌଣସି ବିଷୟରେ ଅବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମୁଥିଲେ

କିମ୍ବା କୌଣସି କଥାରେ ସନ୍ଦେହ ଉପସ୍ଥିତ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଲୋକନିନ୍ଦା ଭୟରେ ପ୍ରକାଶ କରୁ ନଥିଲେ, ମନର କଥା ମନ ମଧ୍ୟରେ ଲୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଥିଲା । ଆଧୁନିକ କାଳରେ ଲୋକେ ଆପଣା ଭାବ ସର୍ବ ସମକ୍ଷରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ସମୁତ୍ସୁକ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମନୋଗତ ଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସ୍ୱତଃ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହେବ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କଣ ? ପ୍ରାଚୀନ ଦଳ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରି ମହାଭାରତ ଆଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବେ, ଏ ଆଶା କରିନାହୁଁ । ଯେଉଁ ଆଶାରେ ଉକ୍ତ ଆଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଅଛୁଁ, ତାହା ଫଳବତୀ ହେବ ବୋଲି ମନରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଶାର ସଞ୍ଚାର ହୋଇଅଛି । ଏଥର ମହାଭାରତର ଆଲୋଚନା ଏତିକି । ଆଗାମୀ ସଂଖ୍ୟାରେ ମହାଭାରତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିଜର ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ପ୍ରବନ୍ଧ ଶେଷ କରିବୁ ।

ମହାଭାରତ (୪)

ପୁରାଣ (ପୁରା-ନ) ପ୍ରାଚୀନ ଉପାଖ୍ୟାନ, ପୁରାବୃତ୍ତ, ପୁରାତନ କଥା (କାହାଣୀ,। ଏକ ହିସାବରେ ପୁରାଣ ବେଦଠାରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ, କାରଣ ବେଦ ରଚନା ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ଲୋକମୁଖରେ ତତ୍ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରାଚୀନ ଉପାଖ୍ୟାନମାନ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା ।

ମହାଭାରତ ପ୍ରଭୃତି ପୁରାଣ ଆଖ୍ୟା ପାଇଅଛନ୍ତି । ଏଥିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କଣ ? ବୈଦିକ ଯୁଗର ବା ତତ୍ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗର ପାରମ୍ପର୍ଯ୍ୟୋପଦିଷ୍ଟ ପୁରାବୃତ୍ତ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାଷାରେ ପଞ୍ଚ ଲକ୍ଷଣାନ୍ୱିତ ବା ଦଶ ଲକ୍ଷଣାନ୍ୱିତ ହୋଇ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ଲେଖକଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଘଟଣାର ବିବରଣକୁ ପୁରାଣ ବୋଲିବାର ଅଯୌକ୍ତିକ । ଲେଖକ ମହାଭାରତକୁ ପୁରାଣ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥିବାରୁ ସେ ତହିଁର ସମସାମୟିକ ଲୋକ ନୁହନ୍ତି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ଯେମନ୍ତ ଲୋକମୁଖରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କାହାଣୀ ଅଛି, ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ଲୋକମୁଖରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ କାହାଣୀ ଥିଲା; ସେ ସମସ୍ତ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ଭାବରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପୁରାଣ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରୁଅଛୁ । ପୁରାକାଳରେ ଏକଦଳ ଲୋକଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟ ଥିଲା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ପୁରାବୃତ୍ତ ଶୁଣାଇବା । ଲୋମହର୍ଷଣ, ସୂତ, ସୌତି ପ୍ରଭୃତି ପୌରାଣିକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଏମାନେ ଗଦ୍ୟରେ କଥାରେ ଲୋକଙ୍କୁ ପୁରାଣ ଶୁଣାନ୍ତି ।

ପଞ୍ଚ ଲକ୍ଷଣାନ୍ୱିତ ବା ଦଶ ଲକ୍ଷଣାନ୍ୱିତ ପୁରାଣସମୂହ ଯାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ସେ ସମସ୍ତ ପୌରାଣିକ ଯୁଗରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ପୁସ୍ତକରେ ରଚକର ନାମ ନ ଥିବାରୁ କେଉଁ କବି କେଉଁ ପୁସ୍ତକର ରଚକ, ତାହା ଜ୍ଞାତ ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ପୁରାଣରଚକମାନେ କବିଯଶଃ ପ୍ରାର୍ଥୀ ନ ଥିଲେ । ନିଜର ମତ ବିସ୍ତାର ହିଁ ସେମାନଙ୍କର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ଏଣୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ବ୍ୟାସରଚିତ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ।

ବ୍ୟାସ ଶବ୍ଦ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଯୁଗଭେଦରେ ବେଦ ବିଭାଗ କରନ୍ତି, ସେ ବ୍ୟାସ । ଏ ହିସାବରେ ସ୍ୱୟଂ ବ୍ରହ୍ମା ବଶିଷ୍ଠ ପ୍ରଭୃତି ଅଠାଇଶ ଜଣ ଅତୀତ ବ୍ୟାସ – ପୁଣି ଭବିଷ୍ୟତରେ ଦ୍ରୌଣି ପ୍ରଭୃତି ବ୍ୟାସ ହେବେ । ଏହାଛଡ଼ା ପୁଣି ବ୍ୟାସ ଶବ୍ଦର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥ ଅଛି । "ଯେଉଁ ବିପ୍ର ବିସ୍ପଷ୍ଟ, ମିଷ୍ଟାକ୍ଷର ପଦଯୁକ୍ତ, କାଳସ୍ୱରସମାଯୁକ୍ତ, ରସଭାବସମନ୍ୱିତ, ସୁବୋଧ, ବେଦବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ସଂଗୃହୀତ ପୁରାଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ, ସେ ବ୍ୟାସ ।" ଏ ହିସାବରେ ସମସ୍ତ ପୁରାଣଲେଖକ ବ୍ୟାସ । ସୁତରାଂ ଭାଗବତ ଲେଖକ, ସ୍କନ୍ଦପୁରାଣ ଲେଖକ, ଭବିଷ୍ୟତ୍ ପୁରାଣ ଲେଖକଗଣ ଭାଗବତକୁ, ସ୍କନ୍ଦପୁରାଣକୁ, ଭବିଷ୍ୟତ୍ ପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତିକୁ ବ୍ୟାସରଚିତ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଣ ?

ମହାଭାରତର ବିଷୟ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଏବଂ କେତେକ ଲୋକ ମୁଖରୁ ସଂଗୃହୀତ । ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ଲୋକ ମୁଖରୁ ସଂଗୃହୀତ, ତାହା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର ଉପାୟ ନାହିଁ; ମାତ୍ର ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ସଂଗୃହୀତ ବିଷୟର ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ନିମନ୍ତେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଲୋଡ଼ନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ମହାଭାରତରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଉପାଖ୍ୟାନ ଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକର ମୂଳ ବିଷୟ ସହିତ ଅତି ଅଳ୍ପ ସମ୍ପର୍କ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ବୋଧ ହୁଏ, କୁରୁ ପାଣ୍ଡବଙ୍କର ବିବାଦ ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧ ମହାଭାରତର ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କୃଷ୍ଣ ଓ ବ୍ୟାସଙ୍କର ଅତ୍ୟଧିକ ପ୍ରଶଂସାରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ।

ମହାଭାରତୋକ୍ତ ଜଣ କେତେ ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ପରିଚୟ ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଲୋଚନା କରି ଯେଉଁ ପ୍ରମାଣ ପାଇଅଛୁଁ, ତାହା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛୁଁ ।

ପ୍ରଥମରୁ ବ୍ୟାସ; କାରଣ ସେ ପରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଏବଂ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଅଜା ଏବଂ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ପାଣ୍ଡୁଙ୍କର ଜନକ, ପରାଶର ଓ ସତ୍ୟବତୀଙ୍କର ପୁତ୍ର ଏବଂ ମହାଭାରତର ରଚକ ଓ ବେଦବିଭାଗକର୍ତ୍ତା ଋଷି । ମହାଭାରତରୁ ବ୍ୟାସଙ୍କର ଏହି ପରିଚୟ ପାଉଅଛୁଁ । ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବ୍ୟାସଙ୍କର ସ୍ଥାନ କେଉଁଠାରେ, ଦେଖାଯାଉ । ତୈତ୍ତିରୀୟ ଆରଣ୍ୟକରେ ଲିଖିତ ଅଛି, ବ୍ୟାସ ପରାଶର୍ଯ୍ୟ ବିଶ୍ୱକ୍ସେନଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ; ଏତଦ୍‌ଭିନ୍ନ ତାହାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ପରିଚୟ ମିଳେ ନାହିଁ । ମହାଭାରତର ପରାଶରପୁତ୍ର ବ୍ୟାସ ଏବଂ ତୈତ୍ତିରୀୟ ଆରଣ୍ୟକର ବ୍ୟାସ ପରାଶର୍ଯ୍ୟ ଅଭିନ୍ନ ବୋଲି ଯାଇପାରେ । ବ୍ୟାସମାତା ସତ୍ୟବତୀଙ୍କର ନାମ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ସତ୍ୟବତୀ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହା ରୂପକ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଯେଉଁ ପରାଶର ଋଷିଙ୍କର ପୁତ୍ର ବ୍ୟାସ ତୈତ୍ତିରୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ରଚନା ପୂର୍ବେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ, ସେ ପୁଣି ପୁରାଣ ଯୁଗରେ ମହାଭାରତ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ବୋଲିବା ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ପାଠକଗଣ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ଯେ, ବୈଦିକ ଭାଷା ଓ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଏକ ନୁହେଁ ଏବଂ ଏକ ସମୟର ଭାଷା ନୁହେଁ । ବୈଦିକ ଯୁଗର ଲୋକ ପୌରାଣିକ ସଂସ୍କୃତ ଲେଖିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ପୁଣି ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ନାମ ଆମ୍ଭେମାନେ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପାଉଛୁ, ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖା ବେଳେ କିମ୍ବା ତତ୍ପୂର୍ବେ ଜୀବିତ ଥିଲେ ବୋଲିବାକୁ ହେବ । ମହାଭାରତର ବହୁଦିନ ପୂର୍ବେ ବ୍ରାହ୍ମଣଗ୍ରନ୍ଥମାନ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ସର୍ବବାଦି ସମ୍ମତ । ବ୍ରାହ୍ମଣଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ନାମ ଅଛି ସେ ପୁରାଣ ରଚନା ବେଳେ ନଥିଲେ, ଏହା ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ସମ୍ଭବତଃ ବ୍ୟାସ ମହାଭାରତର ମୂଳ ଉପାଖ୍ୟାନର ଉଦ୍ଭାବନକର୍ତ୍ତା ଏବଂ ବସ୍ତୁତଃ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ପାଣ୍ଡୁଙ୍କର ଖ୍ୟାତିର ପ୍ରଥମ ସୂତ୍ରପାତକର୍ତ୍ତା; ଏଣୁ ବ୍ୟାସ ପରେ ମହାଭାରତରଚକ ଏବଂ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ପାଣ୍ଡୁଙ୍କର ଜନକରୂପେ ପରିଗୃହୀତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ପାଣ୍ଡବ-ତରୀର କର୍ଣ୍ଣଧାର, ଉପନିଷଦ୍-ଦୋଗ୍‌ଧା, ଗୋପାଳନନ୍ଦନ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରିଚୟ ପୁରାଣାଦିରେ ଯଥେଷ୍ଟ ରୂପେ ପାଉଅଛୁଁ । ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅନ୍ୱେଷଣ କରାଯାଉ । ଆମ୍ଭେମାନେ

ପୁରାଣରୁ ଜାଣୁ. କୃଷ୍ଣ ଯଦୁବଂଶୀୟ ବସୁଦେବଙ୍କ ନନ୍ଦନ । ବସୁଦେବ ଶବ୍ଦ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଯଦୁବଂଶ ଗୋଟିଏ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ବଂଶ । ଭୃଗୁବଂଶୀୟମାନଙ୍କ ସହ ଏମାନେ ମିଳିତ ହୋଇ ସୁଦାସମାନଙ୍କ ବିପକ୍ଷରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିବାର ବିବରଣ ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୃଷ୍ଣ ନାମ ମିଳେ – ଜଣେ କୃଷ୍ଣ ଋଗ୍‌ବେଦର ମନ୍ତ୍ରଦ୍ରଷ୍ଟା, ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ପରିଚୟ ନାହିଁ । ଐତରେୟ ଆରଣ୍ୟକର ଜଣେ ଋଷିଙ୍କର ନାମ କୃଷ୍ଣ ହାରୀତ । ଜଣେ କୃଷ୍ଣ ଧୃତ ସାତ୍ୟକି ସତ୍ୟଶ୍ରବସଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ବୋଲି ଜୈମିନୀୟ ଉପନିଷଦରେ ଲିଖିତ ଅଛି । ଏହା ଛଡ଼ା ଜଣେ କୃଷ୍ଣଦେବ ଲୌହିତ୍ୟଙ୍କ ନାମ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଉପରୋକ୍ତ କୌଣସି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ମହାଭାରତର କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ ନ ଥିଲି ପରି ଜଣା ଯାଉଅଛି । ଉପରୋକ୍ତ କେତୋଟି କୃଷ୍ଣ ଛଡ଼ା ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆଉ ଜଣେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନାମ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ, ତାହା ଦେବକୀପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣ । ଏହି କୃଷ୍ଣ ଘୋର ଆଙ୍ଗିରସ ଋଷିଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ।

> ତଦ୍ଧୈତଦ୍ ଘୋର ଆଙ୍ଗିରସଃ
> କୃଷ୍ଣାୟ ଦେବକୀପୁତ୍ରାୟୋ
> କ୍ତ୍ୱୋବ ଚ୍ୟୁଃପିପାସ ଏବ ସ ବଭୂବ । ଛା. ଉ. ୩ । ୧୭ । ୬

× × × ×

ମହାଭାରତର କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଦେବକୀଙ୍କର ପୁତ୍ର, ସୁତରାଂ ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟ ଉପନିଷଦର "କୃଷ୍ଣ ଦେବକୀ ପୁତ୍ର" ଏବଂ ମହାଭାରତର "ଦେବକୀପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣ" ଅଭିନ୍ନ ବୋଲି ଧରାଯାଇପାରେ । ଏହି କୃଷ୍ଣଙ୍କର ତତ୍କାଳୀନ ଲୋକଙ୍କଠାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଖ୍ୟାତି ଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କୁ ନରଦେବ ରୂପେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲୋକେ ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ । କ୍ରମେ ପୁରାଣ ଯୁଗରେ କୃଷ୍ଣ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ୍ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଦେବତା ହେଲେ ବା ନର ଦେବତ୍ୱପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ କଶ୍ୟପ ପୁତ୍ର ହେବାକୁ ହେବ, ଏହା ଗୋଟିଏ ପୌରାଣିକ ପ୍ରଚଳିତ । ଏଣୁ ହରିବଂଶ କହିଲେ—କୃଷ୍ଣପିତା ବସୁଦେବ କଶ୍ୟପ ଏବଂ କୃଷ୍ଣମାତା ଦେବକୀ ଅଦିତି । ପୁଣି ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ଗାଇଲେ—

> "କଶ୍ୟପୋ ବସୁଦେବଶ୍ଚ ଦେବମାତା ଚ ଦେବକୀ ।
> ପୂର୍ବପୁଣ୍ୟଫଳେ ନୈବ ସମ୍ପ୍ରାପ ଶ୍ରୀହରିଂ ସୁତଂ ।"

କୃଷ୍ଣ ବିଷ୍ଣୁତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ କିପରି, ତାହା ପରେ ଆଲୋଚିତ ହେବ ।

ବ୍ୟାସ ଓ କୃଷ୍ଣ ମହାଭାରତରେ ଦୁଇଜଣ ମୁଖ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି । ଏଥିଉତ୍ତାରୁ କୁରୁପାଣ୍ଡବଙ୍କର ବଂଶ ବିବରଣ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ ।

> "ଭରତାଭାରତୀ କୀର୍ତ୍ତି
> ଯେନେଦଂ ଭାରତଂ କୁଳଂ"

ଭରତଙ୍କର ନାମରୁ ଭାରତବର୍ଷ ଏବଂ ଭରତଙ୍କ ବଂଶଧରଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧର ନାମ ଭାରତଯୁଦ୍ଧ । ଭରତଙ୍କର ଅନ୍ୟ ନାମ ଶାକୁନ୍ତଳେୟ ଓ ଦୌଷ୍ମନ୍ତ । ଭରତ ଶକୁନ୍ତଳା ଦୁଷ୍ମନ୍ତଙ୍କର ପୁତ୍ର । ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଏହି ବଂଶର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

"ଶକୁନ୍ତଳା ନାଡ଼ପିତ୍ୟପ୍‌ସରା ଭରତଂ ଦଧେ ପରଃ ସହସ୍ରାନ୍ମହାସ୍ୱାଶ୍ୱାନ୍ମେଧାନ୍ୟ ଆହରାଦଜିତ୍ୟ ପୃଥିବୀଂ ସର୍ବାମିତ"

ଶ. ବ୍ରା. ୧୩ । ୫ । ୧୩

ଐତରେୟ ବ୍ରାହ୍ମଣାଦରେ ମଧ୍ୟ ଭରତ ଦୌଃଷ୍ମନ୍ତଙ୍କର ନାମ ମିଳେ ।

କୁରୁବଂଶ ମଧ୍ୟ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ବଂଶ । ଋଗ୍‌ବେଦରେ କୁରୁବଂଶର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଭରତବଂଶ ପରେ କୁରୁବଂଶ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୋଇଥିବାର ପଣ୍ଡିତଗଣ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି । ମହାଭାରତ ପାଠରୁ ମଧ୍ୟ ତାହା ଜଣାଯାଏ ।

ପାଞ୍ଚାଳ ବଂଶ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ବଂଶ । ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୁରୁ ପାଞ୍ଚାଳର ଯଥେଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଏହାଛଡ଼ା ଯଦୁ ଓ ପୁରୁବଂଶର ଉଲ୍ଲେଖ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ । ମାତ୍ର ଦୁଃଖର କଥା, ପାଣ୍ଡବବଂଶର ନାମ କୌଣସିଠାରେ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ ।

ଯୁଦ୍ଧ ସ୍ଥଳର ନାମ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର । ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରର ନାମ ଅଛି । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୃଷଦ୍ୱତୀ, ସରସ୍ୱତୀ ଏବଂ ଆପୟା ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରର ଉତ୍ତରରେ ଖାଣ୍ଡବ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣରେ ତୃର୍ଘ୍ନ । ମହାଭାରତ ମତରେ ସମନ୍ତପଞ୍ଚକରେ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା, ଯେଉଁଠାରେ ପରଶୁରାମ କ୍ଷତ୍ରିୟ ରୁଧିରଦ୍ୱାରା ପାଞ୍ଚଗୋଟି ହ୍ରଦ ନିର୍ମାଣ କରି ପିତୃତର୍ପଣ କରିଥିଲେ । "ସମନ୍ତପଞ୍ଚକେ ପଞ୍ଚ ଚକାର ରୌଧିରାନ୍ ହ୍ରଦାନ୍ ।" ମାତ୍ର ଭାଗବତରଚକଙ୍କର ପାଞ୍ଚଗୋଟି କ୍ଷତ୍ରିୟରୁଧିର ହ୍ରଦରେ ପିତୃତର୍ପଣ କରିବା ମନଃପୂତ ହେଲା ନାହିଁ । ଏଣୁ ତାଙ୍କ ପୋଥିରେ "ନବାନ୍ ହ୍ରଦାନ୍" ନିର୍ମାଣ କରି ପିତୃତର୍ପଣ କଲେ । ଭାଗବତ କଥା ସତ, କି ଭାରତ କଥା ସତ, ପାଠକେ ବୁଝିନେବେ । ତେବେ ସମନ୍ତପଞ୍ଚକର ନାମ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନାହିଁ ।

ହସ୍ତିନାପୁର କୁରୁ ରାଜଧାନୀ, ହସ୍ତୀ ନାମକ ରାଜାଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିବାରୁ ନାମ ହସ୍ତିନାପୁର । (୧ । ୯୫ । ୩୫) ମାତ୍ର ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏ ନଗରର ନାମୋଲ୍ଲେଖନ ନ ଥିବାରୁ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥର ପରବର୍ତ୍ତୀ ନାମ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

ଜନମେଜୟ ସର୍ପସତ୍ର କରିଥିଲେ, ମହାଭାରତ ଶ୍ରବଣ କରିଥିଲେ । ଜନମେଜୟ କିଏ ଏବଂ କେଉଁ ଯୁଗର ଲୋକ ? ମହାଭାରତ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ସୌତି କହିଲେ ଯେ, ପରୀକ୍ଷିତ ଜନମେଜୟଙ୍କର ସର୍ପସତ୍ରରେ ବୈଶମ୍ପାୟନ ମହାଭାରତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ଜାଣି ପାରିଲୁଁ ଯେ, ଜନମେଜୟ ପରୀକ୍ଷିତଙ୍କର ପୁତ୍ର । ମହାଭାରତ ପୌଷ୍ୟ ପର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାତ ହେଲୁଁ ଯେ, ଜନମେଜୟ ପରୀକ୍ଷିତଙ୍କର ପୁତ୍ର ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ତିନିଜଣ ଭ୍ରାତା ଥିଲେ; ନାମ – ଶ୍ରୁତସେନ, ଉଗ୍ରସେନ ଓ ଭୀମସେନ; ପୁଣି ଏମାନେ ସର୍ପସତ୍ର କରିଥିଲେ । ଏହି ଚାରି ଭ୍ରାତାଙ୍କ ନାମ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଛି କି ନାହିଁ, ଏହା ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଆମ୍ଭେମାନେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରମାଣ ପାଉଅଛୁଁ । ଅଥର୍ବ ବେଦରେ ପରୀକ୍ଷିତଙ୍କ ନାମ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏହାଛଡ଼ା ଐତରେୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣରେ ପରୀକ୍ଷିତଙ୍କ ନାମ ଦେଖାଯାଏ । ଜନମେଜୟ ପରୀକ୍ଷିତଙ୍କର ପୁତ୍ର ଏବଂ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣରେ ଲେଖାଅଛି । ପରୀକ୍ଷିତଙ୍କ ରାଜଧାନୀର ନାମ ଆସନ୍ଦିବନ୍ତ; ଜନମେଜୟଙ୍କ ସହୋଦରମାନଙ୍କର ନାମ ଉଗ୍ରସେନ, ଶ୍ରୁତସେନ ଓ ଭୀମସେନ । ଏମାନେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରି ପାପରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇଥିଲେ ବୋଲି ଐତରେୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଶାଙ୍ଖାୟନ ଶ୍ରୌତସୂତ୍ରରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରମାଣରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଜାଣି ପାରିଲୁଁ ଯେ, ଜନମେଜୟ ବୈଦିକ ଯୁଗର ଲୋକ, ବୈଶମ୍ପାୟନଙ୍କ ନାମ ଐତରେୟ ଆରଣ୍ୟକରେ ଦେଖାଯାଏ ।

ମହାଭାରତ ମତରେ ଶାନ୍ତନୁ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଏବଂ ପାଣ୍ଡୁଙ୍କର ପିତାମହ । ପ୍ରତାପଙ୍କର ପୁତ୍ର ଦେବାପି ବାହ୍ଲିକ ଓ ଶାନ୍ତନୁ । "ଦେବାପିଃ ଖଳୁ ବାଲ ଏବାରଣ୍ୟଂ ବିବେଶ । ଶାନ୍ତନୁସ୍ତୁ ମହୀପାଲୋ ବଭୂବ ।" ୧ । ୯୫ । ୪୫ ଋଗ୍‌ବେଦରେ (୧୦ । ୯୮ ସୂ) ଦେବାପି ଆର୍ଷ୍ଟିଷେଣର (ଋଷ୍ଟିଷେଣ ପୁତ୍ର ଦେବାପି) ଉଲ୍ଲେଖ

ଅଛୁ । ନିରୁକ୍ତ ଅନୁସାରେ ଦେବାପି ଏବଂ ଶାନ୍ତନୁ ଦୁଇଜଣ କୁରୁରାଜପୁତ୍ର । ଅନ୍ୟାୟକ୍ରମେ ଶାନ୍ତନୁ ରାଜା ହେବାରୁ ରାଜ୍ୟରେ ବାର ବର୍ଷ ବୃଷ୍ଟି ହେଲା ନାହିଁ । ଏଣୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କହିଲେ, ବଡ଼ ଭାଇଙ୍କି ରାଜ୍ୟଚ୍ୟୁତ କରି ରାଜା ହେବାରୁ ଅନାବୃଷ୍ଟି ହେଲା । ତେଣୁ ଶାନ୍ତନୁ ରାଜ୍ୟ ଫେରି ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ, ମାତ୍ର ଦେବାପି ରାଜ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ । ଜଳ ବୃଷ୍ଟି ହେବା ନିମନ୍ତେ ନିଜେ ଯଜ୍ଞ କଲେ, ଏଣୁ ଜଳ ବୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଦେବାପି ଯଜ୍ଞ କରିଥିବାର ଋଗ୍‌ବେଦରୁ ମଧ୍ୟ ଜଣାଯାଏ । ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରମାଣ ଦେଖିଲେ ମହାଭାରତୋକ୍ତ ଶାନ୍ତନୁ ଏବଂ ବୈଦିକ ସୂକ୍ତୋକ୍ତ ଶାନ୍ତନୁ ଅଭିନ୍ନ ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ପାଣ୍ଡୁଙ୍କର ବିମାତାନନ୍ଦନ, ଏହା ମହାଭାରତର କଥା । ପୁଣି ସେ ଜନ୍ମାନ୍ଧ । କଠକ ସଂହିତାରେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ବୈଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ମହାଭାରତର ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୁତ୍ର ବୋଲି ତାକୁ ହେବ । ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉଭୟ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ପରିଚିତ ହେଉଥିବାରୁ ଉଭୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଜଣେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖୁଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ଜନମେଜୟ, ପରୀକ୍ଷିତ ଓ ଶାନ୍ତନୁଙ୍କ ନାମ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଅଛୁଁ; ମାତ୍ର ପାଣ୍ଡୁ, ଅର୍ଜୁନ, ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ନାମ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନ ମିଳିବାର କାରଣ କଣ ? ଏହି ତିନିଜଣଙ୍କ ନାମ କାଳ୍ପନିକ କିମ୍ବା ଏମାନେ ଅଖ୍ୟାତନାମା ନୃପତି କିମ୍ବା ଅପ୍ରସିଦ୍ଧ-ବଂଶୀୟ ଲୋକ । ପୁରାଣକର୍ତ୍ତା ଏମାନଙ୍କ ନାମକୁ ବୈଦିକ ଯୁଗର ବିଖ୍ୟାତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ବଂଶ ସହିତ ସଂଯୋଗ କରି ପୁରାଣର ଅଙ୍ଗବୃଦ୍ଧି କରିଅଛନ୍ତି । ପୁରାଣଲେଖକ ଏବଂ କାବ୍ୟଲେଖକମାନେ ସର୍ବଦା ଏହି ପନ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରି ଆର୍ଯ୍ୟ ଇତିହାସର କ୍ଷୀଣାଲୋକକୁ ଆବୃତ କରି ରଖିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଆମ୍ଭେମାନେ ପୁରାଣାନ୍ଧକାରରେ ଦିଗ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ ହେଉଅଛୁଁ ।

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବା ତତ୍‌ପକ୍ଷୀୟ କୌଣସି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ନାମ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

ମୂଳ ଉପାଖ୍ୟାନର କେତେକେତେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନାମ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଯାହା ପାଇଅଛୁଁ, ତାହା ଉପରେ ପ୍ରକାଶ କରାଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପକ୍ଷରେ ଏତିକି ଯଥେଷ୍ଟ । ଏବେ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଉପାଖ୍ୟାନ ଦୁଇ ଚାରିଗୋଟିର ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ ।

ଗରୁଡ଼ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ୧୦, ୧୨ ଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟ ମହାଭାରତ ଆଦି ପର୍ବରେ ଅଛି । ଗରୁଡ଼ ବିନତାର ପୁତ୍ର । ବିନତା କଶ୍ୟପଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ । ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, କଶ୍ୟପ ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ଋଷି, ପୌରାଣିକଗଣଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତ କଳ୍ପନା । ଏହାଙ୍କର ସତର ଜଣ ସ୍ତ୍ରୀ । ଦେବତା ଅସୁର ଏବଂ ସମସ୍ତ ଜୀବ ଏହାଙ୍କଠାରୁ ଜାତ ହୋଇ-ଅଛନ୍ତି । ସୌଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଏହାଙ୍କଠାରୁ ଜନ୍ମିଥିବାର ଜଣା ଯାଉନାହିଁ । ସେ ଯାହାହେଉ, ବିନତାଠାରୁ ଅରୁଣ ଏବଂ ଗରୁଡ଼ଙ୍କର ଜନ୍ମ । ଏହି ତିନିଗୋଟି ନାମ ବିଶୁଦ୍ଧ କବିକଳ୍ପନା । ବିନତା ଦୁଇଗୋଟି ଅଣ୍ଡ ପ୍ରସବ କଲେ । ପାଞ୍ଚଶତ ବର୍ଷରେ ଅଣ୍ଡରୁ ଛୁଆ ପ୍ରସବ ନ ହେବାର ଦେଖି ବିନତା ଗୋଟିଏ ଅଣ୍ଡକୁ ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ କଲେ ଏବଂ ଅପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଗୋଟିଏ ପୁତ୍ର ଦେଖିଲେ । ଏହି ଅପୂର୍ଣ୍ଣାବୟବ ବିନତା ପୁତ୍ରର ନାମ ଅରୁଣ । ପୁଣି ପାଞ୍ଚ ଶତ ବର୍ଷ ପରେ ଅନ୍ୟ ଅଣ୍ଡରୁ ଗରୁଡ଼ ଜନ୍ମ ହେଲେ । ଗରୁଡ଼ ନାଗାନ୍ତକ, ମହାପ୍ରତାପଶାଳୀ, ପତଗେଶ୍ୱର ଇତ୍ୟାଦି । ପାଠକଗଣ, ଆପଣମାନେ ବିନତାନନ୍ଦନ ଦୁଇ ଭ୍ରାତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ପାରୁଅଛନ୍ତି କି ? ଆମ୍ଭେମାନେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତା ଅରୁଣଙ୍କୁ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ପୂର୍ବ ରକ୍ତାଭା ବୋଲି ପରିଚୟ କରୁଅଛୁଁ ଏବଂ କନିଷ୍ଠ ଗରୁଡ଼ଙ୍କୁ ସ୍ୱୟଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ବୁଝୁଅଛୁଁ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ପୂର୍ବରୁ ଯେ ରକ୍ତାଭ ଦେଖାଯାଏ, ତାହା ଆକାରଶୂନ୍ୟ, ସୁତରାଂ ଅପରିପକ୍ୱ ଅଣ୍ଡଜାତ ଅପୂର୍ଣ୍ଣକାୟ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ଆଗରୁ ଦେଖାଯାଉ ଥିବାରୁ ଗରୁଡ଼ ବା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅଗ୍ରଜ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି—

"ଅରୁଣୋଦୃଶ୍ୟତେ ବ୍ରହ୍ମନ୍
ପ୍ରଭାତ ସମୟେ ସଦା ।
ଆଦିତ୍ୟରଥମଧ୍ୟାସ୍ତେ
ସାରଥ୍ୟଂ ସମକଳ୍ପୟତ୍ ।"

ଗରୁଡ଼ ଯେ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ତହିଁର ଅଧିକ ବିବରଣ ଦେବାର ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ମହାଭାରତୋକ୍ତ ଗରୁଡ଼-ସ୍ତୁତିରୁ କିଛି ଉଦ୍ଧୃତ କଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ—

"ତ୍ୱଂ ଜ୍ୟୋତିଃ ସର୍ବଭୂତାନାଂ
ତ୍ୱମାଦିତ୍ୟୋ ବିଭାବସୁଃ ।
ତ୍ୱମହଶ୍ଚମାଦ୍ୟଂ ତ୍ୱଂ ରାଜା ତ୍ୱଂ ସୁରୋତ୍ତମଃ ।
ତ୍ୱଂ ପ୍ରଭୁସ୍ତପନଃ ସୂର୍ଯ୍ୟଃପରମେଷ୍ଠୀଃ ପ୍ରଜାପତିଃ ।
ତ୍ୱମିନ୍ଦ୍ରସ୍ତ୍ୱଂ ହୟମୁଖସ୍ତ୍ୱଂ ଶରସ୍ତ୍ୱଂ ଜଗତ୍ପତିଃ ।"

କଦ୍ରୁ ରାତ୍ରି ଆକାଶ ଏବଂ ବିନତା ଦିବାକାଶ । କଦ୍ରୁଙ୍କର ଏକ ହଜାର ଡିମ୍ବ ଏବଂ ବିନତାଙ୍କର ଦୁଇ ଡିମ୍ବ ହୋଇଥିଲେ । କଦ୍ରୁଙ୍କର ଅସଂଖ୍ୟ ପୁତ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ନକ୍ଷତ୍ରାଦି ଏବଂ ବିନତାଙ୍କର ଦୁଇ ପୁତ୍ର ଅରୁଣ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ । ଗରୁଡ଼ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ଅଧିକାଂଶ ଶବ୍ଦ ସୂର୍ଯ୍ୟାର୍ଥବାଚକ ।

ଋଗ୍‌ବେଦରେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ମହାଭାରତରେ ଗରୁଡ଼ର କଳ୍ପନା ଓ ସ୍ତୁତି କରା-ଯାଇଅଛି—

"ଇନ୍ଦ୍ରଂ ମିତ୍ରଂ ବରୁଣମଗ୍ନି ମାହୁରଥୋ ଦିବ୍ୟଃ ସ ସୁପର୍ଣ୍ଣୋ ଗୁରୁତ୍ମାନ୍ । ଏକଂ ସଦ୍‌ବିପ୍ରା ବହୁଧା ବଦନ୍ତ୍ୟଗ୍ନି ଯମଂ ମାତରିଶ୍ୱାନମାହୁଃ ।"

ପୌଷ୍ୟ ପର୍ବର ଉତ୍ତଙ୍କ ଚରିତ ପାଠରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜାଣି ପାରୁଅଛୁଁ ଯେ, ଦିବା ରାତ୍ରି ବର୍ଷ ମାସ ଋତୁକୁ ରୂପକରେ ଗୋଟିଏ ଉପାଖ୍ୟାନ ରଚନା କରାଯାଇଅଛି ଏବଂ ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତ ଘଟଣା ବୋଲି ପ୍ରତୀତ ହେଉଅଛି ।

ଅନେକ ଦିନର କଥା । ପିଲାବେଳେ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ରାତ୍ରିରେ ଖୋଲା ସ୍ଥାନରେ ମୁଁ ମାଙ୍କ ନିକଟରେ ଶୋଇଥିଲି ଓ ଆକାଶକୁ ଅନାଇଥିଲି । ଆକାଶରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ନକ୍ଷତ୍ର ଦେଖି ମାଙ୍କୁ ପଚାରିଲି - ରାତିରେ ତ ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ବାହାରନ୍ତି, ଦିନରେ ତାହିଁକି କେତିଏ ବାହାରେ ? ମା କହିଲେ, ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦୁଇ ଭାଇ; ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଯେତିକି ଛୁଆ ଅଛନ୍ତି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମଧ ଥିଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ପରି ତାଙ୍କର ଛୁଆମାନଙ୍କୁ ତେଜସ୍ୱୀ ଦେଖି ଚନ୍ଦ୍ର ଡରିଲେ, ଜଣକର ତେଜ ତ ଲୋକେ ସହିଲି ପାରୁ ନାହାନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଛୁଆମାନଙ୍କର ତେଜ ଉପର

ସହିବେ ? ପୃଥିବୀର ଲୋକେ ତ ଜଳିଯିବେ ? ଏଣୁ ଲୋକ ଉପକାର ନିମନ୍ତେ ଚନ୍ଦ୍ର ଗୋଟିଏ ଉପାୟ ଚିନ୍ତାକଲେ । ସେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ପାଚିଲା ତାଳ ସିଝେଇଲେ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଖାଇବାକୁ ଡାକିଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ସିଝାତାଳ ଖାଇ ବେଶ୍ ଖୁସିହେଲେ ଏବଂ ପଚାରିଲେ, ଭାଇ ସୁସ୍ୱାଦୁ ପଦାର୍ଥ କାହୁଁ ଆଣିଲୁ ? ଚନ୍ଦ୍ର କହିଲେ, ମୋର ପିଲାମାନଙ୍କର ମୁଣ୍ଡଗୁଡ଼ିକ ସିଝେଇ କରିଅଛୁ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଗପଛ ନ ଜାଣି ପିଲାମାନଙ୍କୁ ମାରି ସେମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡକୁ ସିଝ କରି ଭୋଜନ କଲେ । ସିଝା ତାଳ ପରି ସୁଆଦୁ ନୋହିବାର ଦେଖି ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଛଳନା ଜାଣି ପାରିଲେ ଏବଂ ରାଗ କରି ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଶାପରେ ଚନ୍ଦ୍ର ପକ୍ଷେ ବଢ଼ୁଛି— ପକ୍ଷେ ଛିଡ଼ୁଛି । ଚନ୍ଦ୍ରର ବୁଦ୍ଧି ବଳରେ ଲୋକଙ୍କର ଅଶେଷ ଉପକାର ହୋଇଅଛି । ବାଳକମତ, ମନେକଲି, ଚନ୍ଦ୍ର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବଡ଼ ଉପକାରୀ, ଆଉ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବଡ଼ ଅନିଷ୍ଟକାରୀ ।

ଚନ୍ଦ୍ରର କ୍ଷୟବୃଦ୍ଧି ସୂର୍ଯ୍ୟର ଅଭିଶାପରୁ, କି ଗୁରୁପତ୍ନୀ ହରଣ ଦୋଷରୁ, ଏହା ପାଠକଗଣ ବୁଝିବେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ଏହିପରି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଗଳ୍ପ ଶୁଣିଥାଉଁ । ସେତେବେଳେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେଗୁଡ଼ିକ ମିଥ୍ୟା ବା କାଳ୍ପନିକ ଗଳ୍ପ ବୋଲି ମନେ କରିଥାଉଁ କି ? ପଲ୍ଲୀଗ୍ରାମବାସୀ ଲୋକେ କାହାଣୀ ଶୁଣିବାର ପ୍ରତ୍ୟହ ଘଣ୍ଟାଏ ଦୁଇଘଣ୍ଟା ଅତିବାହିତ କରନ୍ତି ଏବଂ ଯାହା ଶୁଣନ୍ତି, ତାହା ସତ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରିଥାନ୍ତି । ସାଧବଘର ବୋହୂ ଫାଳେ ଦାନ୍ତକାଠିକୁ ଡଙ୍ଗାକରି ସାତତାଳ ପାଣି ଚୌଦତାଳ ପଙ୍କ ପାରିହୋଇଯିବା କଥାକୁ ଶୁଣି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକ ବିଶ୍ୱାସ କରି ଘରକୁ ଫେରିଯିବେ କି ? ହିତୋପଦେଶର କଥା ଅତି ଉପଦେଶଗର୍ଭିକ ଓ ଆମୋଦଜନକ । କଥା ଶୁଣି ଲୋକେ ସୁଖାନୁଭବ କରନ୍ତି, ମାତ୍ର ପକ୍ଷୀ ଓ ପଶୁମାନେ ମନୁଷ୍ୟ ପରି କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିବାର କେହି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି କି ? କେହି କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେବେ ମହାଭାରତର ଗୃଧ୍ର-ଜମ୍ବୁକ ସମ୍ବାଦକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲିବା କି ବୁଦ୍ଧିମାନର କାର୍ଯ୍ୟ ? ସତ୍ୟ ଯୁଗରେ ହେଉ, ଦ୍ୱାପର ବା ତ୍ରେତା ଯୁଗରେ ହେଉ, ପଶୁ ପକ୍ଷୀମାନେ ମନୁଷ୍ୟପରି କଥା କହୁ ନଥିଲେ କିମ୍ବା ମନୁଷ୍ୟପରି ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ନଥିଲେ । ଆମୋଦପ୍ରଦ ଲୋକଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ପଶୁ ପକ୍ଷୀର ଗଳ୍ପ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ବେଦରେ ଥାଉ ବା ପୁରାଣରେ ଥାଉ, ଏହା ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଥ୍ୟା ଓ କପୋଳକଳ୍ପିତ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପାଣିକୁ ମଦ କରିଦେଲେ, ବୃକ୍ଷମୂଳରୁ ଅସଂଖ୍ୟ ରୁଟି ବାହାର କରି ଲୋକଙ୍କର ଉଦରଜ୍ୱାଳା ଶାନ୍ତକଲେ । ଏହା ଶୁଣି ଆମ୍ଭ ଦେଶର ଲୋକେ ବିଦ୍ରୂପ କରନ୍ତି ଏବଂ ହସି ଉଡ଼ାଇ ଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ଯେ ଦ୍ରୌପଦୀ ପ୍ରଦତ୍ତ ଶାକ-କଣିକା ଭକ୍ଷଣ କରି ଦୁର୍ବାସା ଓ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟଗଣଙ୍କର ଉଦରଜ୍ୱାଳା ନିବାରଣ କରିଦେଲେ, ତାହା କେହି ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମହାଭାରତ କାହିଁକି ସତ, ଆଉ ବାଇବେଲ କଥା କାହିଁକି ମିଛ ? ପୁଣି ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ପ୍ରଚାରକ ପାଦ୍ରୀଗଣ ତାଙ୍କ ବାଇବେଲର ଅସଂଖ୍ୟ ଗଳ୍ପ ସତ୍ତ୍ୱେ ହିନ୍ଦୁଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପରି ପରି ଦୋଷ କାଢ଼ିବାର ପ୍ରୟାସ କରନ୍ତି ଏବଂ ବାଇବେଲର ଲେଖାଛଡ଼ା ସବୁ ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ପ୍ରଚାର କରନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ କହୁଁ, ଯୀଶୁଙ୍କର ମଦ ଓ ରୁଟି କଥା ଯେମନ୍ତ ଅଲୌକିକ ଓ ଅଳୀକ ଗଳ୍ପ, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶାକଭକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଦୁର୍ବାସାଙ୍କର ଉଦରଜ୍ୱାଳା ଶାନ୍ତହେବା ତେମନ୍ତ ଅଲୌକିକ ଓ ଅଳୀକ ଗଳ୍ପ । ଗଳ୍ପ ରଚକେ ଦୁଇପଦ ଲେଖିଦେଇ ନିଜର ବାହାଦୁରୀ ନେଇ ଚାଲିଗଲେ । ଆଉ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସୀଗଣ ତହିଁରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରି ନିଜର ସ୍ଥୂଳବୁଦ୍ଧିର ପରିଚୟ ଦେଉଅଛନ୍ତି ।

ଆରବ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସରେ ଗୋଟାଏ ଗଳ୍ପ ଅଛି । ଭାରତବର୍ଷର ଜଣେ କାରିଗର ପାରସ୍ୟ ରାଜାଙ୍କଠାକୁ ଗୋଟାଏ କାଠ ଘୋଡ଼ାକ ଭେଟିବାକୁ ନେଇଥିଲା—ଘୋଡ଼ାକଟି ଏପରି କୌଶଳରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ଯେ, ତାହା ବାୟୁବେଗରେ ଆକାଶମାର୍ଗରେ ଉଡ଼ିଯାଉଥାଏ । ପାରସ୍ୟ ରାଜପୁତ୍ର ସେହି ଘୋଡ଼ାକରେ ଚଢ଼ି ଗୋଟାଏ ପେଞ୍ଚ ମୋଡ଼ିଦେବାରୁ ଘୋଡ଼ାକ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ବଙ୍ଗ ଦେଶକୁ ଉଡ଼ି ଆସିଲା । ଏହି ଗଳ୍ପ, ନା

ପ୍ରକୃତ କଥା ? ଯେହେତୁ ଉପନ୍ୟାସର କଥା, ସୁତରାଂ ପାଠକଗଣ ମିଥ୍ୟା ବୋଲିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହେବେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ନଭଘୋଷ ରଥକୁ ବା ପୁଷ୍ପକକୁ କାଳ୍ପନିକ ଯାନ ବୋଲିବାକୁ କେହି ସାହସ କରିବେ କି ? ଆମ୍ଭେମାନେ କୁହେଳିକାରେ ସନ୍ତରଣ କରିପାରୁଁ, ଆକାଶ ଗଙ୍ଗାରୁ ଫୁଲ ତୋଳିପାରୁଁ, ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ଆକାଶରେ ଉଡ଼ିପାରୁଁ । ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଚାର କରି ନିଜ ମହତ୍ତ୍ୱ ଅନାୟାସରେ ବଢ଼ାଇବାର ଆଶା କରୁଁ । ସୁତରାଂ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଗଣ୍ଠିଧନ ପୁରାଣ ପୋଥିରେ ଯାହା ଲେଖାଅଛି, ତାହା ବିଶ୍ୱାସ ନକଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଉପାୟାନ୍ତର କଣ ? ଆମ୍ଭ ଦେଶର ହେଉ ବା ଅନ୍ୟ ଦେଶର ହେଉ, ପୁରାଣ ଏବଂ ଗ୍ରାମ୍ୟ କାହାଣୀ ଏକ ଧରଣର । ତେବେ ପୁରାଣର ବିଶେଷତ୍ୱ ଏତିକି ଯେ, ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ । ମନୁଷ୍ୟକୁ ଆକାଶ ଯେପରି ଦୈନିକ ଅଭିନବ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଏ, ପୃଥିବୀ ସେପରି ଦେଖାଇପାରେ ନାହିଁ । ଆକାଶରେ ପ୍ରକୃତି-ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଦେଖି ମାନବ ଯେପରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ଓ ଚମତ୍କୃତ ହୋଇଅଛି, ପୃଥିବୀର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ସନ୍ଦର୍ଶନରେ ସେପରି ହୋଇନାହିଁ ।

ଅତି ପୂର୍ବକାଳରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରର ଗତି ବିଧି, ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ଦୈନିକ ଉଦୟ ଅସ୍ତ ମାନବ ମନରେ ଅଭିନବ ଭାବ ଜାତ କରିଅଛି । ସେଥିରୁ ସେ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନା ଉପାଖ୍ୟାନ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ନିଜ ମନକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିଅଛି । ମନୁଷ୍ୟ ସଭ୍ୟ ହେଲା ଉତ୍ତାରୁ ଯେ ଏପରି କରିଅଛି, ତାହା ନୁହେଁ; ବର୍ବର ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ପୁଗଣ ନରର ଉଦ୍ଭାବନୀ ଶକ୍ତିକୁ ଉଦ୍ଦୀପିତ କରିଅଛନ୍ତି । ସେହି ହେତୁରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅସଭ୍ୟ କୋଲ୍ହ ଜୁଆଙ୍ଗମାନଙ୍କଠାରେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିଷ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଉପାଖ୍ୟାନମାନ ଶୁଣିବାକୁ ପାଉ । ଗଧିଆଚଚରିଆ, ସାତ ଭଉଣୀ ପ୍ରଭୃତି ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କି ଦେଶରେ ଗଳ୍ପ ନାହିଁ ? ସେଗୁଡ଼ିକ କିଏ ରଚନା କଲା ? ପୂର୍ବକାଳରେ ଅସଂଖ୍ୟ ନକ୍ଷତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କାହାଣୀ ଦେଶରେ ଥିଲା । ପୁରାଣକର୍ତ୍ତାମାନେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଅତି କୌଶଳରେ ନିଜ ପୁସ୍ତକର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରକୃତ ଦେବଚରିତ ବୋଲି ମନେକରୁଅଛୁଁ । ପାଠକଗଣ ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ଉଦାହରଣ ଦେଖିବେ କି ?

ମନେ ପଡ଼ିଗଲା, ପ୍ରବୋଧଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ନାଟକରେ ପଢ଼ିଥିଲି X X X ଆତ୍ମଜନୟାଂ ପ୍ରଜାନାଥ ଅଗୀତ୍ X X ଅର୍ଥାତ୍ ମନ୍ମଥ କହୁଅଛି, ମୋର ଅସାଧାରଣ କ୍ଷମତା, ପ୍ରଜାପତିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ନିଜ କନ୍ୟାଠାରେ ଆସକ୍ତ କରାଇଦେଲି । ଅହୋ ! ଆମ୍ଭ ଦେଶର ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ମଧ୍ୟ ଏଡ଼େ ନିର୍ବୋଧ ! ଧର୍ମ ନିନ୍ଦା କରିବାକୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସାହସ ଅଛି, ମାତ୍ର ନିଜର ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ଏପରି ଦୋଷଲିପ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ସାହସ ନାହିଁ । ଏଣୁ ପ୍ରକୃତ କଥା ଖୋଜି ଖୋଜି ଏହା ଗୋଟିଏ ନକ୍ଷତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗଳ୍ପ ବୋଲି ଜାଣିପାରିଲୁଁ । ତାହା ଏହି—'ପ୍ରଜାପତି ନିଜ ଦୁହିତାଠାରେ ଆସକ୍ତ ହେଲେ (ଉଷାଠାରେ କିମ୍ବା ଆକାଶଠାରେ) । ପ୍ରଜାପତି ମୃଗ ରୂପ ଧାରଣ କଲେ ଏବଂ ପ୍ରଜାପତି କନ୍ୟା ରୋହିତ ଥିଲେ । ଦେବତାମାନେ କହିଲେ, ପ୍ରଜାପତି ଅକୃତ୍ୟ କଲେ । ଦେବତାମାନେ ଏଥିର କୁଫଳ ନିବାରଣ ନିମନ୍ତେ ଜଣେ ସଂହାରକ ଅନ୍ୱେଷଣ କଲେ । ଦେବତାମାନଙ୍କର କ୍ରୋଧ ଏକତ୍ରୀଭୂତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ପୁରୁଷ ହେଲା—ତାହାର ନାମ ଭୂତବନ୍ତ । ଦେବତାମାନେ କହିଲେ, ପ୍ରଜାପତିଙ୍କୁ ବିଦ୍ଧ କର । ପ୍ରଜାପତି ପଶୁଙ୍କ ଉପରେ ଆଧିପତ୍ୟ ମାଗିଲେ । ଦେବତାମାନେ ଏଣୁ ତାଙ୍କୁ ପଶୁଙ୍କର ଅଧିପତ୍ୟ ଦେଇ ପଶୁମାନ ନାମ ଦେଲେ । ଭୂତବନ୍ତ ପ୍ରଜାପତିଙ୍କୁ ଶରବିଦ୍ଧ କଲା । ଯେ ବିଦ୍ଧ ମୃଗପରି ଦେଖାଯାନ୍ତି, ସେ ପ୍ରଜାପତି, ଯେ ରୋହିତ, ସେ ରୋହିଣୀ, ଯେଉଁ ଶରରେ ମୃଗବିଦ୍ଧ ହେଲା, ତାହା ଇଷୁ ତ୍ରିକାଣ୍ଡ ।' ଏହା ଐତରେୟ ବ୍ରାହ୍ମଣର ବଚନ । ମୃଗଶିର ନକ୍ଷତ୍ର ପ୍ରଜାପତି ଏବଂ ରୋହିଣୀ ନକ୍ଷତ୍ର ପ୍ରଜାପତିଙ୍କର କନ୍ୟା । ପୁଣି ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅନୁସାରେ ମଧ୍ୟ ମୃଗଶୀର୍ଷ ପ୍ରଜାପତିର ମସ୍ତକ । ରୋହିଣୀ ଓ ମୃଗଶିର ନକ୍ଷତ୍ରରେ ପ୍ରଜାପତିଙ୍କର କନ୍ୟାହରଣ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଅଛି ।

ଧ୍ରୁବ ନକ୍ଷତ୍ର ପୃଥିବୀ ଜନ୍ମର ବହୁକୋଟି ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିବ । ମାତ୍ର ପୁରାଣଲେଖକ ପୃଥିବୀର ଧ୍ରୁବ ନାମକ ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କର ବାସ ନିମନ୍ତେ ତାହା ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାର କଳ୍ପନା କରିବାକୁ ତ୍ରୁଟି ନାହାନ୍ତି । ଏମନ୍ତ କି, ଭାଗବତରଚକ ଉତ୍କଳ ଦେଶ ସୃଷ୍ଟି ହିସ୍ତରୁ ଧ୍ରୁବଲୋକ ସୃଷ୍ଟିର କଳ୍ପନା କରିଅଛନ୍ତି । (ଧ୍ରୁବଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଉତ୍କଳ ନାମକ ପୁତ୍ର ଥିଲେ, ସେ ଉତ୍କଳର ରାଜା ଥିଲେ) ।

ଧ୍ରୁବ ଅର୍ଥ—ଶାଶ୍ୱତ ନିର୍ଣ୍ଣିତ ସ୍ଥିର ଧ୍ରୁବ ନକ୍ଷତ୍ର—ଉତ୍ତରକେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥ ନକ୍ଷତ୍ର ଧ୍ରୁବ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବାର ଆପାତତଃ ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ଧ୍ରୁବକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଶିଶୁମାର ସପ୍ତର୍ଷି ପ୍ରଭୃତି ନକ୍ଷତ୍ରଗଣ ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ଧ୍ରୁବ ଶିଶୁମାରଙ୍କ କନ୍ୟା ଭ୍ରମିକୁ ବିବାହ ହୋଇଥିଲେ । ଭ୍ରମି ଗର୍ଭରୁ କଳ୍ପ ଓ ବତ୍ସର ନାମକ ଦୁଇପୁତ୍ରଙ୍କ ଜନ୍ମ ଏବଂ ଇଳା ନାମକ ସ୍ତ୍ରୀର ପୁତ୍ର ଉତ୍କଳ । ଧ୍ରୁବ ଅସ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଶ୍ୱଶୁର ଶିଶୁମାରଙ୍କର ଗୁଣଗୋଟି ନକ୍ଷତ୍ର ଅସ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । "ତାରକା ଶିଶୁମାରସ୍ୟ ନାସ୍ତମେତି ଚତୁଷ୍ଟୟଂ ।" ପାଠକଗଣ ବୁଝି ପାରିଥିବେ, ଧ୍ରୁବକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଚକ୍ରାକାରରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବା ନକ୍ଷତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଧ୍ରୁବଙ୍କର କୁଟୁମ୍ବ ଓ ଜ୍ଞାତି । ଧ୍ରୁବଙ୍କର ଅତି ନିକଟରେ ତାଙ୍କର ଶ୍ୱଶୁର ।

ସପ୍ତର୍ଷିମଣ୍ଡଳ ଯେଉଁ ଆକୃତିର, କୃତ୍ତିକା ନକ୍ଷତ୍ରପୁଞ୍ଜ ମଧ୍ୟ ସେହି ଆକୃତିର । ସପ୍ତର୍ଷି ସାତଗୋଟି ଏବଂ କୃତ୍ତିକା ଛଅଗୋଟି । ସପ୍ତର୍ଷିମଣ୍ଡଳର ଷଷ୍ଠ ନକ୍ଷତ୍ର ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ତାରା ଅଛି, ତାର ନାମ ଅରୁନ୍ଧତୀ, ଷଷ୍ଠ ନକ୍ଷତ୍ରର ନାମ ବଶିଷ୍ଠ । ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ଅରୁନ୍ଧତୀଙ୍କି ପାଇ ଏବଂ ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ ଛଅଭ୍ରାତା ମରୀଚି,ଅତ୍ରି, ପୁଲହ, ପୁଲସ୍ତ୍ୟ, କ୍ରତୁ, ଅଙ୍ଗିରାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ନ ଦେଖି ମାନବ ଆକାଶରେ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦେଖିଲା, ସେହି ଆକୃତିରେ ଛଅଗୋଟି ତାରା ଅଛନ୍ତି । ଏହି ଛଅଗୋଟି ତାରାକୁ ମରୀଚି ପ୍ରଭୃତି ଛଅ ଋଷିଙ୍କର ପତ୍ନୀ ବୋଲି ସ୍ଥିରକଲା ଏବଂ ଋଷିମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଅନ୍ୟତ୍ର ଆସିବାର କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଜାଣିଲା ଯେ, ବ୍ୟଭିଚାର ଦୋଷ ହେତୁରୁ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ବର୍ଜିତା ହୁଅନ୍ତି । ଏଣୁ ତଦନୁରୂପ ଗୋଟିଏ ଆଖ୍ୟାୟିକା ରଚନା କଲା । କୃତ୍ତିକା ନକ୍ଷତ୍ରର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବତା ଅଗ୍ନି, ସୁତରାଂ ଅଗ୍ନିଙ୍କ ହେତୁରୁ ଏମାନଙ୍କର ଏ ଦୁର୍ଗତି । ଋଷିପତ୍ନୀମାନଙ୍କର ରୂପଲାବଣ୍ୟ ଦେଖି ଅଗ୍ନି ପାଗଳ, ପୁଣି ଅଗ୍ନିଙ୍କ ରୂପମାଧୁରୀ ଦେଖି ଦକ୍ଷକନ୍ୟା ସ୍ୱାହା ଉନ୍ମତ୍ତା । ସ୍ୱାହା ବିଚାରିଲେ, ଯେବେ ଋଷିପତ୍ନୀମାନଙ୍କ ରୂପ ଅନୁକରଣ କରା ନଯାଏ, ଅଗ୍ନିଙ୍କ ସହବାସସୁଖ ପାଇବାର ଉପାୟାନ୍ତର ନାହିଁ । ଏଣୁ ପ୍ରତିଦିନ ଜଣେ ଜଣେ ଋଷିପତ୍ନୀଙ୍କ ରୂପ ଧାରଣ କରି ଅଗ୍ନିଙ୍କର ସହବାସ କରନ୍ତି ଏବଂ ଗର୍ଭଧାରଣ କରନ୍ତି । ପୁଣି ସେହି ଗର୍ଭ ଗୋପନ କରିବା ନିମନ୍ତେ କପୋତ ବେଶରେ ଯାଇ ଗୋଟିଏ ଗହ୍ୱରରେ ରେତ ନିକ୍ଷେପ କରନ୍ତି । ସୁରୁଚି, ଅନସୂୟା, କ୍ଷମା, ପ୍ରୀତି, ସନ୍ନତି ଓ ଲଜ୍ଜାର ରୂପ ଅନୁକରଣ କରିପାରିଲେ, ମାତ୍ର ଅରୁନ୍ଧତୀ ମହାସତୀ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ରୂପ ଅନୁକରଣ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଋଷିମାନେ ଅଗ୍ନି ଔରସରୁ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଗର୍ଭରୁ ପୁତ୍ରଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଶ୍ରବଣ କରି ଛଅଜଣ ଋଷିପତ୍ନୀଙ୍କି ତ୍ୟାଗକଲେ । ଷଟ୍‌କୃତ୍ତିକା ସେହି ସ୍ୱାମୀତ୍ୟକ୍ତା ଛଅ ଋଷିପତ୍ନୀ । ସ୍ୱାହା ଛଅଥର ଅଗ୍ନିଙ୍କର ରେତ ଗହ୍ୱରରେ ନିକ୍ଷେପ କରିଥିବାରୁ ସେହି ରେତରୁ ଯେଉଁ ପୁତ୍ର ଜାତ ହେଲେ—ତାହାଙ୍କର ନାମ ସ୍କନ୍ଦ, ଷଡ଼ାନନ, କାର୍ତ୍ତିକେୟ ଇତ୍ୟାଦି । ସ୍ୱାହା ଓ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଜାରଜ ପୁତ୍ରକୁ ଶୈବପୁରାଣ ଶିବପାର୍ବତୀଙ୍କ ପୁତ୍ର ବୋଲି ଅନ୍ୟ ଆକାରରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଗୋଟାଏ ବୟସ୍କକୁ ଭଗ୍ନୀନ୍ତରେ ବନ୍ଧି ମନମୁଗ୍ଧ କରିବାର ନାମ ପୂର୍ବରୁକ୍ତି । ନକ୍ଷତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏତିକ ।

ମହାଭାରତରେ ତିନିପ୍ରକାର ଉପାଖ୍ୟାନ ଅଛି - ଐତିହାସିକ ଉପାଖ୍ୟାନ, ନୀତିଶିକ୍ଷା ଉପାଖ୍ୟାନ, ବିଶୁଦ୍ଧ କାଳ୍ପନିକ ଉପାଖ୍ୟାନ (ରୂପକ) । ବୋଧହୁଏ ତିନିପ୍ରକାର ଉପାଖ୍ୟାନରୁ ଉଦାହରଣ ଦେଇଅଛୁଁ । ଅଧିକ ଉଦାହରଣ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ପ୍ରବନ୍ଧର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି କରିବୁଁ ନାହିଁ । ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦୁଇ ଚାରି କଥା କହି ମହାଭାରତ ପ୍ରବନ୍ଧ ଶେଷ କରିବୁ ।

ପାଣ୍ଡବ ପଞ୍ଚଭ୍ରାତାଙ୍କ ନାମ ଆମ୍ଭେମାନେ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପାଉନାହୁଁ କିମ୍ବା ସେମାନଙ୍କର ପତ୍ନୀ ପାଞ୍ଚାଳୀ ଏବଂ ମାତା କୁନ୍ତୀଙ୍କର ନାମ ମଧ୍ୟ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପାଉନାହୁଁ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ନାମ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନ ମିଳିବାରୁ ଯେ ସେମାନଙ୍କର ନାମ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାଳ୍ପନିକ, ତାହା କହିବାକୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ । ହୁଏତ ଯୁଧିଷ୍ଠିର, ଭୀମ, ଅର୍ଜୁନ, ନକୁଳ, ସହଦେବ ନାମରେ ଲୋକଥିଲେ; ମାତ୍ର ସେମାନେ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରି ନ ଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ନାମ ଲେଖାଯାଇ ନାହିଁ; ମାତ୍ର ଲୋକମୁଖରେ ଥାଇପାରେ । ମହାଭାରତରଚକ ସେମାନଙ୍କ ନାମ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କୁରୁବଂଶ ସହିତ ଯୋଗକରି ଦେଇଅଛନ୍ତି । କିବ ଯେ କେବଳ ମନୁଷ୍ୟ ରୂପରେ, ଯୋଦ୍ଧା ରୂପରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଚିତ୍ରିତ କରିଅଛନ୍ତି, ଏପରି ନୁହେଁ, ଦେବତା ରୂପରେ ଚିତ୍ରିତ କରିଅଛନ୍ତି । ପୌରାଣିକ ଦେବତାରୂପରେ ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ବୈଦିକ ଦେବତାରୂପରେ । ଏଥିରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାସନାଠାରୁ ବିଷ୍ଣୁ ଉପାସନା ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ରହିଅଛି ।

ନିରୁକ୍ତ ଅନୁସାରେ ଦେବତା ତିନି ପ୍ରକାର । ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ ଦେବତା— ସୂର୍ଯ୍ୟ, ବିଷ୍ଣୁ, ବରୁଣ ଇତ୍ୟାଦି; ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ଦେବତା—ଇନ୍ଦ୍ର, ବାୟୁ ଇତ୍ୟାଦି ଏବଂ ଭୂସ୍ଥାନ ଦେବତା—ଅଗ୍ନି ଇତ୍ୟାଦି । ଅଦିତି ଅନନ୍ତ ଆକାଶ । ମହାଭାରତରେ ଆମ୍ଭେମାନେ କୁନ୍ତୀଙ୍କି ଅଦିତି ବା ଆକାଶ ବୋଲି ପରିଚୟ କରୁଅଛୁଁ । ଅଦିତିଙ୍କ ପୁତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ, ବରୁଣ, ବାୟୁ, ଇନ୍ଦ୍ର । ଅଦିତିରୂପା କୁନ୍ତୀଙ୍କର ପୁତ୍ର କର୍ଣ୍ଣ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର, ଭୀମ ଓ ଅର୍ଜୁନ । କର୍ଣ୍ଣ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବରୁଣ, ଭୀମ ବାୟୁ ଏବଂ ଅର୍ଜୁନ ଇନ୍ଦ୍ର । କୁନ୍ତୀ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଅଦିତି ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ଅଷ୍ଟୌ ପୁତ୍ରାସଃ ଅଦିତେଃ
ଯେ ଜାତା ତନ୍ୱୋପରି
ଦେବାନ ଉପପ୍ରେତ ସପ୍ତଭିଃ
ପରା ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡଂ ଆସ୍ୟତ । ଋ: ୧୦।୭୨।୮

ବେଦରେ ଆଠ ପୁତ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ଏକ ପୁତ୍ରକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଏଠାରେ ଗୃହପୁତ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ଏକ ପୁତ୍ରକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାର ଲେଖାଅଛି । ବେଦୋକ୍ତ ଅଦିତିଙ୍କର ଆଠ ପୁତ୍ରକୁ ପୁରାଣରେ ଗୃହପୁତ୍ର ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅନ୍ୟ ନାମ ବିଷ୍ଣୁ । ବୈଦିକ ଯୁଗର ଶେଷରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିଷ୍ଣୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦୁଇଗୋଟି ଦେବତା ବୋଲି ଋଷିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଗୃହୀତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଏବଂ କ୍ରମେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଯେମନ୍ତ ହ୍ରାସ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଅଛି, ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବଢ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଅଛି । ପୌରାଣିକ ଯୁଗରେ ବିଷ୍ଣୁ ଜଗତକର୍ତ୍ତା ପାଳନକର୍ତ୍ତା ଇତ୍ୟାଦି । ମହାଭାରତରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କର୍ଣ୍ଣର ମହତ୍ତ୍ୱର ହ୍ରାସ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ । ମହାଭାରତରେ କର୍ଣ୍ଣ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ବିଷ୍ଣୁ । କୃଷ୍ଣ ଅଦିତିରୂପା ଦେବକୀଙ୍କର ପୁତ୍ର— ଦେବକୀଙ୍କର ଅଷ୍ଟମ ପୁତ୍ର ଏବଂ ଏକପ୍ରକାର ତ୍ୟକ୍ତ । କର୍ଣ୍ଣ ସୂତ ଗୃହରେ ପାଳିତ, କୃଷ୍ଣ ଗୋପ ଗୃହରେ ପାଳିତ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ବିବାଦ ଥିବାର ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ରଥଚକ୍ର

ଅକର୍ମଣ୍ୟ ଥିବାବେଳେ ଅର୍ଜୁନ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ ବାଣବଦ୍ଧ କଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟର ଗୋଟାଏ ରଥଚକ୍ର ଇନ୍ଦ୍ର ହରଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଗତିରୋଧ କରିଥିଲେ ବୋଲି ବେଦରେ ଲେଖାଅଛି ।

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଭୀମ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ଗୁଣ କର୍ମ ବରୁଣ, ପବନ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଗୁଣ କର୍ମ ସହିତ ତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ । ପାଠକଗଣ ତୁଳନା କଲେ ଅନାୟାସରେ ଜାଣିପାରିବେ ।

ଏମାନଙ୍କର ଆଉ ଦୁଇଜଣ ଭ୍ରାତା ଥିଲେ—ନକୁଳ ଓ ସହଦେବ । ଏମାନେ ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାର-ଦ୍ୱୟଙ୍କର ପୁତ୍ର । ଏ ଦୁଇ ଭ୍ରାତା ଅଶ୍ୱିନୀଦ୍ୱୟଙ୍କର ରୂପାନ୍ତର ମାତ୍ର । ଅଶ୍ୱିନୀଦ୍ୱୟ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ ଦେବତା ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ଅଦିତିପୁତ୍ର ନୁହନ୍ତି । ଏମାନେ ସରଣ୍ୟୁଙ୍କର ପୁତ୍ର । ନକୁଳ ସହଦେବ କୁନ୍ତୀଙ୍କର ପୁତ୍ର ନୁହନ୍ତି; ମାତ୍ର ମାଦ୍ରୀଙ୍କର ପୁତ୍ର । ସରଣ୍ୟୁ ଯମଳ ଦୁଇ ସନ୍ତାନଙ୍କୁ ଜନ୍ମ କରି ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ମାଦ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ନକୁଳ ସହଦେବଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗକରି ଯାଇଥିଲେ । ସରଣ୍ୟୁ ଓ ବିବସ୍ୱାନଙ୍କର ସହବାସ ଏବଂ ମାଦ୍ରୀ ଓ ପାଣ୍ଡୁଙ୍କର ସହବାସ ଏକପ୍ରକାର । ଯୁଧିଷ୍ଠିରାଦି ପଞ୍ଚଭ୍ରାତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପତ୍ନୀ ଦ୍ରୌପଦୀ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ ଦେଖାଇଅଛୁଁ ଯେ, ଈଦୃଶ ବହୁଭର୍ତ୍ତୃକତା ଅନାର୍ଯ୍ୟ ପଦ୍ଧତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛୁଁ ଯେ, ଏହା ପ୍ରକୃତ ଘଟଣା ନୁହେଁ । ଯୁଧିଷ୍ଠିରାଦି ପାଞ୍ଚଭାଇ ଯେମନ୍ତ ପାଞ୍ଚଗୋଟି ବୈଦିକ ଦେବତା—ଦ୍ରୌପଦୀ ତେମନ୍ତ ଗୋଟିଏ ଦେବତା ଏବଂ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ଅଗ୍ନି ବୋଲି ପରିଚୟ କରୁଅଛୁଁ । ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କର ଜନ୍ମ କେଉଁଠାରୁ ? ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡରୁ । ଅଗ୍ନି ବ୍ୟତୀତ ବୈଦିକ ଦେବତାମାନଙ୍କର ଆରାଧନାଦି ଅସମ୍ଭବ, ଦ୍ରୌପଦୀ ଭିନ୍ନ ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ତେବେ ଅଗ୍ନି ପରା ପୁରୁଷ ? ପୁରୁଷକୁ ସ୍ତ୍ରୀ କରିବା ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ପୁରୁଷ କରିବାର କି ବଡ଼ କଥା—ବିଶେଷତଃ ପୌରାଣିକଗଣଙ୍କଠାରେ ? ଅଗ୍ନିଙ୍କର ନାମ ସପ୍ତଜିହ୍ୱ—ତାଙ୍କର ଜିହ୍ୱାଗୁଡ଼ିକ ସ୍ତ୍ରୀ ବାଚକ; ଯଥା—କାଳୀ, କରାଳୀ, ମନୋଜବା, ସୁଲୋହିତା, ଧୂମ୍ରବର୍ଣ୍ଣା, ଉଗ୍ରା, ପ୍ରଦୀପ୍ତା । କାର୍ଯ୍ୟବିଶେଷରେ ଏକ ଏକ ଜିହ୍ୱାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଅଛି । କୃଷ୍ଣାଙ୍କୁ ଦୁର୍ଗାରୂପିଣୀ ବୋଲଯାଏ—ସୁତରାଂ ଏହି ସପ୍ତଜିହ୍ୱା ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଏକ ଜିହ୍ୱାକୁ ଦ୍ରୌପଦୀ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିବାର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଣ ?

ମହାଯୋଦ୍ଧା ଭୀଷ୍ମ ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ରୂପାନ୍ତର ମାତ୍ର ।

ପ୍ରାଚୀନ କାହାଣୀ ଦେବାସୁର ଯୁଦ୍ଧକୁ ମହାଭାରତ ରଚକ ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରିଅଛନ୍ତି । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦି ଦୈତ୍ୟପକ୍ଷ ଏବଂ ଯୁଧିଷ୍ଠିରାଦି ଦେବତା ପକ୍ଷ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଭାଇ ଓ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷୀୟ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା କରିବା ଓ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପ୍ରଶଂସା କରିବା କବିଙ୍କର ପ୍ରତିଜ୍ଞା । ଏଣୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଜନ୍ମ ହେବାବେଳେ ପୁଷ୍ପବୃଷ୍ଟି ହେଲା ଏବଂ ଦୁର୍ଯୋଧନ ଜନ୍ମବେଳେ ନାନା ଉତ୍ପାତ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଦୁର୍ଯୋଧନାଦି ଗର୍ଭସ୍ଥ ହେବା ଦିନରୁ କବିଙ୍କ ଚକ୍ଷୁଃଶୂଳ । ଏହା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଦୈତ୍ୟମାନେ କେବେ ଆର୍ଯ୍ୟଗଣଙ୍କର ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହୋଇଥିଲେ ?

ଉପସଂହାରରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଏହି ଯେ, ବେଦ ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏହା ଆର୍ଯ୍ୟଚରିତ—ଏଥିରେ ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ପ୍ରାଚୀନତମ ଇତିହାସର କ୍ଷୀଣ ଜ୍ୟୋତି ଉପାଚ୍ଛାଦିତ ବହ୍ନି ପ୍ରାୟ ରହିଅଛି । ଏହା ଈଶ୍ୱରନିଃଶ୍ୱସିତ ନୁହେ ତାହା ବେଦ ହିଁ କହୁଅଛି । ପୁରାଣ ପ୍ରାଚୀନ ଉପାଖ୍ୟାନ ସଂଗ୍ରହ । ଭାରତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟପାତ୍ର ନୁହନ୍ତି । ଈଶ୍ୱର ଏମାନଙ୍କୁ ଏକାବେଳକେ ଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନ କରି ଧନଧାନ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାରତବର୍ଷରେ ଛାଡ଼ିଦେଇ ନଥିଲେ । ପୃଥିବୀରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତି ପରି ଏମାନେ ନିଜ ଅଧ୍ୟବସାୟ ବଳରେ ଉନ୍ନତି ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି । ଭାରତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷଗଣ ଏକ ସମୟରେ ପଲ୍ଲବ ପରିଧାନକାରୀ ଥିଲେ ଏବଂ ଆମମାଂସଭୋଜୀ

ଥିଲେ । ଏହା ଯେ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବ, ସେ ମାନବ ଇତିହାସର ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ ମଧ୍ୟ କରିନାହିଁ । ବେଦ ରଚନାବେଳକୁ ଆର୍ଯ୍ୟଗଣ ଅବଶ୍ୟ ସଭ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ, ମାତ୍ର ଆଧୁନିକ ସଭ୍ୟତା ସଙ୍ଗରେ ତାହାର ତୁଳନା ହୋଇ ନପାରେ । ଦେବତା ମାନବର ମନଗଢ଼ା । ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ପତନର ମୂଳୀଭୂତ କାରଣ—କାଳ୍ପନିକ ଦେବତା ଉପରେ ବୃଥା ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ । ଯେବେ ଦେବତା ଥିଲେ ବା ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କୁ ସମାନ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିବାର କଥା । ତାହା ନ କରି ଭାରତବାସୀଙ୍କ ପ୍ରତି କେବଳ ଏତେ ପ୍ରେମାସକ୍ତ ହେବାର କାରଣ କଣ ? ଆଧୁନିକ ସଭ୍ୟଜାତିଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଏପରି ହୀନବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ହିନ୍ଦୁଗଣ ଆପଣାକୁ ଦେବତାଙ୍କର ପ୍ରିୟପାତ୍ର ବୋଲି ମନେକରନ୍ତି, ଏହା ବଡ଼ ଲଜ୍ଜାର କଥା । ପୁରାଣବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କ୍ରମୋନ୍ନତିର ମୂଳରେ କୁଠାରଘାତ କରୁଅଛି, ଏହା ଆମ୍ଭେମାନେ କେବେ ବୁଝିବାକୁ କ୍ଷମ ହେବା ?

ମହାଭାରତ ଅତି ପ୍ରକାଣ୍ଡ । ତାହାର ଜଟିଳ ଜାଲ ଭେଦ କରିବା ବଡ଼ କଠିନ । ତାହାର ସମାଲୋଚନା ସହଜସାଧ୍ୟ ନୁହେ । କରୁଛି କିଏ ? ଶୁଣୁଛି କିଏ ? ପାଠକଗଣ, ପୁରାଣ ନିନ୍ଦା କରିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେ । ମାତ୍ର ପୁରାଣ ପାଠ ପାଠକମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାର ବିପକ୍ଷ ହେଉ, ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରବନ୍ଧର ଅବତାରଣା କରିଥିଲୁଁ । ବିଜ୍ଞ ପାଠକଗଣ ଚେଷ୍ଟାକଲେ ପୁରାଣର ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବାରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସଫଳ ମନୋରଥ ହେବେ, ଏହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ । ଏବେ ବିଦାୟ ନେଉଅଛୁଁ, ସୁବିଧା ହେଲେ ଆପଣମାନଙ୍କ ଧୈର୍ଯ୍ୟଚ୍ୟୁତି ନୋହିବାଭଳି ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁ ।

(୧୯୧୭ ସାଲର ବୈଶାଖ, ଅଷ୍ଟାଦଶ ବର୍ଷ ଓ ମାର୍ଗଶୀର ଏବଂ—କ୍ରମଶଃ)

ଯୁଦ୍ଧ ଓ ଗୀତା

ଅଦ୍ୟ 'ଭକ୍ତପ୍ରଦୀପ' ସମ୍ପାଦକଙ୍କର ସ୍ମାରକ ଲିପି ବା ତାରିଖ ପତ୍ର ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ଅଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗାଷ୍ଟମୀ ପର୍ବ ଓ ରାଜପୁତ୍ରୀଙ୍କର ଜନ୍ମତିଥି । ମହିଷ-ମର୍ଦ୍ଦିନୀଙ୍କର ପୂଜା, ଶକ୍ତି ପୂଜାର ସ୍ମାରକ । ଶକ୍ତି-ପ୍ରଦର୍ଶନର ପାତ୍ର ନାହିଁ । ଏଣୁ ଭାରତ ସନ୍ତାନ ମହିଷ ଛାଗ ବଳିଦ୍ୱାରା ଶକ୍ତିର ପ୍ରଭାବ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଆଜି ରାତ୍ରରେ ନିଶା-ପୂଜାରେ ଅସଂଖ୍ୟ ମହିଷ ଓ ଛାଗର ପ୍ରାଣ ନାଶ ହେବ, ଏଣୁ ଏ ରାତ୍ରିର ନାମ ମଧ୍ୟ କାଳରାତ୍ରି । ଶକ୍ତିର ଅଯଥା ପ୍ରୟୋଗ କରିବାର ଯୋଗ୍ୟତା ନାହିଁ । ମାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ଓ ଶକ୍ତ ଭକ୍ତମାନେ ଖଡ୍‌ଗହସ୍ତ ହେବେ ।

ରାମ ରାବଣର ଯୁଦ୍ଧକଥା ମନେପଡ଼େ । ବଳଦର୍ପିତ ରାବଣ କେବଳ ଈର୍ଷା ଓ ଭ୍ରାତା ସହାୟଭୂତ ରାମଙ୍କୁ ଅଯଥା କି କଷ୍ଟ ନ ଦେଲା ? ରାମ ବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ବୁଦ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ରାବଣକୁ ନାଶ କରି ଦୁଃଖିନୀ ସୀତାଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କଲେ । ସ୍ୱଶକ୍ତି ପ୍ରଭାବରୁ ରାମଙ୍କର ଜୟ । ଶାକ୍ତମାନେ ଶକ୍ତି ବା ଦୁର୍ଗାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟରେ ରାମଙ୍କର ଜୟ ଓ ଶରତ୍‌କାଳୀନ ପୂଜାର ସୃଷ୍ଟି ବା ଅକାଳରେ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ମତ ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି । ଆଜି ରାମାୟଣରେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ।

ପୁଣି ଦେବାସୁର ଯୁଦ୍ଧ ବ୍ୟାପାର ଚଣ୍ଡୀରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ବଳଦର୍ପିତ ଅସୁରମାନେ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଅଯଥା ଅତ୍ୟାଚାର କରନ୍ତି, କଷ୍ଟଦିଅନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଶେଷରେ ଦେବଦ୍ୱାରା କିମ୍ବା ଦେବୀଦ୍ୱାରା ଅସୁର-ମାନଙ୍କର ପରାଜୟ ହୁଏ । ଦେବୀ ମହିଷାସୁର, ଶୁମ୍ଭ, ନିଶୁମ୍ଭ, ରକ୍ତବୀଜ ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ଦୈତ୍ୟ ନିଧନ କରି ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଶତ୍ରୁ କବଳରୁ ରକ୍ଷା କରିଥିବାର ଚଣ୍ଡୀ ବା ଦେବୀ-ମାହାତ୍ମ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ମାହାତ୍ମ୍ୟରୁ ତନ୍ତ୍ର ପୂଜାର ସୃଷ୍ଟି । ଅସୁରମାନେ ଏବେ ଏକାନ୍ତ ବିରଳ; ତଥାପି ବଳି, ହୋମ, ମାଂସ ଓ ମଦ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଆସୁରି ଉପଚାରର ଅଭ୍ୟାସ ରହିଛି । ମନୁଷ୍ୟ ହିଁ ଦେବତା, ମନୁଷ୍ୟ ହିଁ ଅସୁର । ରୂପ ଆକାରର ବା ସାହସରେ କୃଷ୍ଣ ଓ ଶିଶୁପାଳଙ୍କୁ ଏକ ବୋଲି ଯାଇପାରେ, ମାତ୍ର ଗୁଣର ବୈଷମ୍ୟ ଥିଲା । ଜଣେ ସାଧୁ, ଶାନ୍ତ; ଧୀର ଓ ସ୍ଥିର; ଜଣେ ଦର୍ପିତ, ଉଦ୍ଧତ । ଏଣୁ କୃଷ୍ଣ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମନୁଷ୍ୟ ବା ଦେବତୁଲ୍ୟ । ଶିଶୁପାଳ କୃଷ୍ଣ ଭ୍ରାତା, ମାତ୍ର ନରପୀଡ଼କ, ଉଦ୍ଧତ ହେତୁ ଅସୁର । କୃଷ୍ଣ ପିତା ବସୁଦେବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାନବ, ମାତୁଳ କଂସ ଅସୁର, ଭାଗିନେୟ କୃଷ୍ଣ ଦେବତା, ଭଗବାନ । କୌଣସି କାଳରେ ଏ ଧରାପୃଷ୍ଠରେ ଦେବତା ନ ଥିଲେ, ଅସୁର ନ ଥିଲେ । ଦୋଷଗୁଣାନୁସାରେ ମନୁଷ୍ୟ ଅସୁର ବା ଦେବତା । ମାତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେବତା ଓ ଅସୁର ଥିଲେ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ।

ପତ୍ରିକାରୁ ସମ୍ବାଦ ମିଳିଅଛି, ପୋଲାଣ୍ଡ ରାଜ୍ୟ ଜର୍ମାନ ଓ ରୁଷ୍ କର୍ତ୍ତୃକ ବିଧ୍ୱସ୍ତ ହେଲା । ଫ୍ରାନ୍ସ ବ୍ରିଟିଶ ଏକପକ୍ଷ, ଜର୍ମାନ ଅପରପକ୍ଷ । ଉଭୟ ଘୋର ଯୁଦ୍ଧାୟୋଜନରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ଅଚିରେ ତୁମୁଳ ଯୁଦ୍ଧ ହେବ । କୌଣସି ଯୁଦ୍ଧ ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ତଥାପି ପ୍ରଥମ ପକ୍ଷ ଅଳ୍ପଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ଜାତିମାନଙ୍କର କଲ୍ୟାଣରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପକ୍ଷ ଶକ୍ତି ପ୍ରଭାବରୁ ପରଦେଶ କବଳିତ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ । ପୂର୍ବ ମହାଯୁଦ୍ଧରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଥିଲୁଁ 'Right is might' । ପୁଣି 'Might is right' । କେଉଁ କଥାଟି ଠିକ୍, ମୀମାଂସା କରିବା ବଡ଼ କଠିଣ ବୋଲି ଲୋକେ କହନ୍ତି । ତେବେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କ୍ଷୁଦ୍ର ବୁଦ୍ଧିରେ ଆପାତତଃ 'Might is right ।' ଉଭୟ ପକ୍ଷ ଶକ୍ତିଶାଳୀ । ସମରାୟୋଜନକାର ଅଧିକ ଏ କଥା ପ୍ରକାଶ କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ପ୍ରତ୍ୟେକ

ପକ୍ଷ ଆପଣା ସୈନ୍ୟ ଓ ରଣ ସମ୍ଭାର ଯଥେଷ୍ଟ ବୋଲି ମନେକରନ୍ତି । ଏ ବିଶ୍ୱାସ ନ ଥିଲେ କିଏ ବା ଯୁଦ୍ଧ ବ୍ୟାପାରରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଏ ? ଉଭୟ ଦଳ ଶକ୍ତି ବିଶ୍ୱାସୀ ଓ ଶକ୍ତି-ପୂଜକ । ମାତ୍ର ଶକ୍ତିର ପ୍ରତୀକ ପୂଜକ ନୁହନ୍ତି । ଭାରତବାସୀ ପ୍ରତୀକ ପୂଜକ । ଏଣୁ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜାର ଏତେ ବାହୁଲ୍ୟ । ପ୍ରତୀକ ପୂଜା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତ ଶକ୍ତି ପୂଜାର ହିମ ହ୍ରାସ ହୁଏ ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ବ୍ରିଟିଶ ପକ୍ଷ ଓ ଜର୍ମାନର ଶକ୍ତି ଓ ସମ୍ଭାରର ନ୍ୟୂନାଧିକ ଥିଲେ ବା ଥାଇପାରେ, ତାହା ପ୍ରତିପକ୍ଷଙ୍କୁ ଅଗୋଚର ଆମେ ବା ଜାଣିବା କିପରି ? ତେବେ ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଯେ ଜର୍ମାନ୍ ଅପେକ୍ଷା ବ୍ରିଟିଶ ଯେମନ୍ତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ତେମନ୍ତ ସହାୟ-ସମ୍ପନ୍ନ ଏବଂ ନ୍ୟାୟ ପକ୍ଷ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ହେତୁରୁ ନିଶ୍ଚୟ ଜୟଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଗୋଟିଏ ବଚନ ଅଛି :– "ଯତୋ ଧର୍ମ ସ୍ତତୋ ଜୟଃ ।" ଧର୍ମର ଜୟ, ଏ ଧର୍ମର ଅର୍ଥ ବୈଷ୍ଣବ, ଶାକ୍ତ, ଖ୍ରିଷ୍ଟିୟାନ କି ମୁସଲମ୍ ନୁହେଁ । ଇଂରାଜୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦିମାନଙ୍କ ଜୟକଲା । ଧର୍ମରେ ? ନାହିଁ । ଜଗତରେ ଦେଶ ଅନେକ, ଜାତି ଅନେକ । ସମସ୍ତେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ନୁହନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ଶିକ୍ଷିତ ଓ ସଭ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଜେତା ଯେବେ ବିଜିତର ସ୍ୱାର୍ଥ-ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରେମରେ ସେହି ଜାତିକୁ ଆଶ୍ରୟ କରେ ତେବେ ସେ ଜୟ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ହୁଏ । ବଳପୂର୍ବକ ବଶ୍ୟତା, ଅସ୍ଥାୟୀ ଓ ଚିର ଅସନ୍ତୋଷର ବିଷୟ । ଏହା ମହାଭାରତର ଉକ୍ତି । ଭାରତରେ ଏହା ମଧ୍ୟ ଅଛି "ଯତୋ କୃଷ୍ଣ ସ୍ତତୋ ଜୟଃ ।" ଆଜିକାଲିର ମହାସମର ସହିତ ତୁଳନୀୟ ନୋହିଲେ ମଧ୍ୟ ମହାକାବ୍ୟ ଲିଖିତ ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧ ଅତି ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଯୁଦ୍ଧ । କୌରବମାନଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରାଜୟ –ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଜୟ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରଣା କୌଶଳରୁ ଓ ସହାୟତାରୁ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଜୟ ଏହା ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ; ମାତ୍ର ପାଣ୍ଡବମାନେ ଧର୍ମ ପନ୍ଥା ଆଶ୍ରୟ କରିଥିବାରୁ ଜୟ ସ୍ୱକୀୟ ଧର୍ମାଚରଣର ପୁରସ୍କାର ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ । ମାତ୍ର ପଣ୍ଡିତବର୍ଗଙ୍କର ମତ ଯେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଯୁଦ୍ଧ । ଏଥିର ବିସ୍ତର ପ୍ରତିବାଦ ନିମନ୍ତେ କାଳକ୍ଷେପ କରିବା ସଙ୍ଗତ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ପୁଣି ଧାର୍ମିକବର୍ଗଙ୍କ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମୁଖାରବିନ୍ଦରୁ ନିଃସୃତ ଏବଂ ସେହି ଗୀତା ଶ୍ରବଣରେ ଅର୍ଜୁନ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ପାଣ୍ଡବ ବିପକ୍ଷ ଶତ୍ରୁ ସଂହାର କଲେ ଏବଂ ପାଣ୍ଡବ ପକ୍ଷ ଜୟଯୁକ୍ତ ହେଲେ ।

ମହାକାବ୍ୟ କିମ୍ବା ପୁରାଣ ଲେଖାର ଗୋଟିଏ ନିୟମ ବିଧିବଦ୍ଧ ଅଛି । ତଦନୁସାରେ ମହାଭାରତ ଲିଖିତ । ମହାଭାରତରେ ପ୍ରଧାନ ବିଷୟ କୌରବ ପାଣ୍ଡବ ଯୁଦ୍ଧ । ସ୍ୱତ୍ୱରକ୍ଷା ଓ ନୀତିରକ୍ଷା ଯୁଦ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ପୂର୍ବେ ଯାହା ଏବେ ମଧ୍ୟ ତାହା । ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ସେହି ସ୍ୱତ୍ୱ ଓ ନୀତି ରକ୍ଷା କଳ୍ପନାରେ କୃଷ୍ଣ ସାରଥ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଓ ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ଅର୍ଜୁନ ସେହି ଆଶାଭରସାକୁ ପଣ୍ଡ କରିବାକୁ ବସିଲେ । କୃଷ୍ଣ ଉପଦେଶ ଦ୍ୱାରା ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କଲେ । ଅର୍ଜୁନ ଯୁଦ୍ଧରୁ ନିବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ପାଣ୍ଡବ ଜୟ ଆଶା ନିର୍ମୂଳ ହୋଇଥାନ୍ତା । ମହାଭାରତର ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନ ଗୀତା ବୋଲିବାକୁ ହେବ । ଏହାହିଁ ଗୀତାବିଶ୍ୱାସୀ ପଣ୍ଡିତ-ବର୍ଗଙ୍କର ମତ । ଗୀତା ଆଲୋଚନା ଭାରତ ଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନ ନୁହେ । କାରଣ ଗୀତା ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ । ଗୀତା ଅଠର ଅଧ୍ୟାୟ । ଭୀଷ୍ମ ପର୍ବରୁ ଉଠାଇଦେଲେ ଭୀଷ୍ମପର୍ବର ପୂର୍ବାପର ସମ୍ବନ୍ଧଚ୍ୟୁତ ହେବ ନାହିଁ । ଗୀତା ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ସ୍ଥାନ ଓ ସମୟ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେହିପରି ସହସା ଭୀଷ୍ମ ପର୍ବର ୨୩ ଅଧ୍ୟାୟଟି ଦୁର୍ଗାସ୍ତବ ହେବା ଆଦୌ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ଯାହାର ପ୍ରଧାନ ଓ ଏକମାତ୍ର ସହାୟ ଯୋଗେଶ୍ୱର କୃଷ୍ଣ ଭଗବାନ ସେ ପୁଣି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ରଣସଜ୍ଜାରେ ଭୀତ ହୋଇ ଦୁର୍ଗାର ଶରଣ ଗ୍ରହଣ କରିବ ଏହା ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏତଦ୍ୱାରା ଏକାଗ୍ର ଭକ୍ତି ଓ ବିଶ୍ୱାସର ବ୍ୟାଘାତ ଘଟେ । କରାଯାଏ କିଣ ? ଶାକ୍ତମାନଙ୍କର ମନୋରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଭୀଷ୍ମ ପର୍ବର ୨୩ ଅଧ୍ୟାୟ ବା ଦୁର୍ଗାସ୍ତବ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲିବାରେ ଦୋଷୀ ହେବୁଁ କି ? ଭାରତ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ବୈଦିକ ଉପାଖ୍ୟାନବହୁଳ । ବେଦାନ୍ତ ଉପନିଷଦ୍ର ଅଂଶ ବିସ୍ତର ଭାବରେ ଏକାଂଶରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ରହିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଗୀତାର ସୃଷ୍ଟି, ଏହା

କହିବା ଅସଙ୍ଗତ କି ? ଏଥିର ଆଲୋଚନା ବିସ୍ତର ଭାବରେ ଗୀତାଲୋଚନା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରି-ଯାଇଅଛି । ପିଷ୍ଟପେଷଣ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ଆଜି ଯୁଦ୍ଧାଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଯେନ ଗୀତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନୂତନ ଅବତାରଣା କରିଗଲି ।

ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧର ସୈନ୍ୟସଂଖ୍ୟା ଅଠର ଅକ୍ଷୌହିଣୀ, ଅଠର ଦିନ ଯୁଦ୍ଧ, ପର୍ବସଂଖ୍ୟା ଅଠର, ଗୀତା ଅଠର ଅଧ୍ୟାୟ । ଏତାଦୃଶ ଅଠର ସଂଖ୍ୟାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କଣ ? ଅଠର ସଂଖ୍ୟା ହେବା ଆକସ୍ମିକ କି କବିମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛାକୃତ ? ଗୀତା ଆଗରୁ ପାଞ୍ଚଗୋଟି ପର୍ବର ଘଟଣା ଘଟିଥିଲା, ବାକି ତେର ପର୍ବର ଘଟଣା ପରେ । ଗୀତା ଅନୁକରଣରେ କି ଭାରତ-ରଚକମାନେ ଆଉ ତେର ପର୍ବ ରଚନାକରି ଗୀତା ସହିତ ସାମ୍ୟ ରକ୍ଷାକଲେ ? ଗବେଷଣାର ସାମଗ୍ରୀ ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଥାଉ ।

ଅର୍ଜୁନ ବିଷାଦ ହେତୁ କଥୋପକଥନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଗୀତା ଅଠର ଅଧ୍ୟାୟ ଆକସ୍ମିକ କି ଇଚ୍ଛାକୃତ ? କୃଷ୍ଣ ଅଧ୍ୟାୟ ଭାଗକି ? କି ସଞ୍ଜୟ କି ବ୍ୟାସ କି ଆଉ କୌଣସି କବି ? ସଞ୍ଜୟ ଜ୍ଞାନଚକ୍ଷୁରେ ଯୁଦ୍ଧ ବ୍ୟାପାର ଦେଖୁଥିଲେ ଏବଂ ଦିବ୍ୟ କର୍ଣ୍ଣରେ କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନଙ୍କର କଥୋପକଥନ ଶ୍ରବଣ କରି ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କୁ ବୁଝାଉଥିଲେ । କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ଗୀତା ଅଧ୍ୟାୟ ଅଠରଟି ନାନା ଛନ୍ଦରେ (ଶ୍ଲୋକରେ) କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସଞ୍ଜୟ ତାହା ଟିପି ରଖୁଥିଲେ କି ? କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନଙ୍କର କଥୋପକଥନ ଭାଷାକୁ ନିଜ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ଶ୍ଲୋକର ଛନ୍ଦରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଯାଉଥିଲେ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଧ୍ୟାୟ ବିଭାଗ କରିଯାଉଥିଲେ କି ? ଗୀତା ଅତି ଉପାଦେୟ ଜ୍ଞାନଗର୍ଭକ ବେଦାନ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ, କିଏ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବ ? ମାତ୍ର ଏହା କୃଷ୍ଣ ମୁଖବିନିସୃତ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କଲେ ଉପରୋକ୍ତ ଓ ଆଉ କେତେ ସନ୍ଦେହ ସ୍ୱଭାବତଃ ମନକୁ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରେ ନାହିଁ କି ?

ଗୀତା ଅଠର ଅଧ୍ୟାୟକୁ ତ୍ରିଷଟ୍କ ବୋଲିଯାଏ । ପ୍ରଥମ ଷଟ୍କ କର୍ମଯୋଗ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଷଟ୍କ ଭକ୍ତିଯୋଗ ଓ ତୃତୀୟ ଷଟ୍କ ଜ୍ଞାନଯୋଗ । ଏହି ତିନି ଷଟ୍କର ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଦ୍ୟମାନ । ବିଷାଦ ଗ୍ରସ୍ତାରୁ ଏହି ତିନି ଯୋଗର କଳ୍ପନା ଆସିଲା କିପରି ? ଏହି ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧ ତିନି ଷଟ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ଆକସ୍ମିକ କି ଇଚ୍ଛାକୃତ ? ଆକସ୍ମିକ ହୋଇ ନପାରେ, ଇଚ୍ଛାକୃତ । ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ କି ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ଅର୍ଜୁନର ବିଷାଦ ନିଶ୍ଚୟ ହେବ ଏବଂ ତାକୁ ତିନି ପନ୍ଥାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦେଇ ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟାପୃତ କରିବେ ? ନୁହେ ନୁହେ, ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିର କଳ୍ପନା । ଏଣୁ ଅସ୍ଥାନରେ ଓ ଅସମୟରେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି ।

କଲ୍ୟାବ୍ଦ ବର୍ଷ । ତହିଁର କେତେକ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଭାରତ ଯୁଦ୍ଧ ଏବଂ ଗୀତାର ପ୍ରକାଶ । ଗୀତା ଗ୍ରନ୍ଥ ବିଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଏବଂ ପଦ୍ୟରେ କଥୋପକଥନ କରନ୍ତି । ପାଣିନି କର୍ତ୍ତୃକ ପରିଷ୍କୃତ ଭାଷା ଯେବେ ସଂସ୍କୃତ, ତାହାହେଲେ ତ ଗୀତା ପାଣିନିଙ୍କର ପରେ ଲିଖିତ । ତେବେ ଗୀତା କୃଷ୍ଣମୁଖପଦ୍ମ ବିନିଃସୃତା ହୋଇପାରେ କିପରି ?

ଗୀତା ସୁଗୀତା କର୍ତ୍ତବ୍ୟା
କିମନ୍ୟୈଃ ଶାସ୍ତ୍ର ବିସ୍ତରୈଃ
ଯାସ୍ୱୟଂ ପଦ୍ମନାଭସ୍ୟ
ମୁଖପଦ୍ମାଦ୍ବିନିଃସୃତା ।

ଭାରତରେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ, ଭାଗବତରେ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁରାଣରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବାକ୍ୟ ବୋଲି ଅନେକ ଶ୍ଲୋକ ଲେଖାଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ତ କୃଷ୍ଣମୁଖପଦ୍ମବିନିଃସୃତ । ତେବେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବାକ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଗୀତାର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଏତେ ଅଧିକ କାହିଁକି ?

କାହାର କାହାର ମତରେ ଗୀତା ପଦ୍ମନାଭମୁଖବିନିଃସୃତ । ଏଣୁ ଗୀତାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପୂର୍ଣି କେହି କେହି କହନ୍ତି "ସର୍ବ ଶାସ୍ତ୍ର ସାରଭୂତା ବିଶୁଦ୍ଧା ସା ବିଶିଷ୍ୟତେ ।"

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ଗୁରୁଜନ ବଧକରି ରୁଧିର ପ୍ରଦିଗ୍ଧ ଭୋଗବାସନା ମୋର ନାହିଁ । ଗୀତାପାଠରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ କେବଳ ଅଠର ବା କୋଡ଼ିଏ ଶ୍ଳୋକ ପ୍ରବୃତ୍ତି-ମୂଳକ ଆଉ ସମସ୍ତ ଉପଦେଶ ନିବୃତ୍ତିପର । ଏପରି ନିବୃତ୍ତିପର ଉପଦେଶ ଶ୍ରବଣରେ ହିଂସା ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜନ୍ମ ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ତଥାପି ଅର୍ଜୁନ ପିତାମହ ଭୀଷ୍ମ, ଗୁରୁ ଦ୍ରୋଣ ଏବଂ ଭ୍ରାତା କର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ ଅନ୍ୟାୟ ଉପାୟରେ ବଧକଲେ । ଗୀତାର ଉପଦେଶ ଏବଂ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ କର୍ମର ତୁଳନାକଲେ ମନେହୁଏ ଭୀଷ୍ମପର୍ବର ୨୫, ୪° ଓ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟାୟ ବା ଗୀତା ପର୍ବ ମହାଭାରତରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବାର ଉଚିତ ନ ଥିଲା । ଏଠାରେ ଗୀତା ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଖର୍ବ ହେଉଅଛି । ରାମାନୁଜ ପ୍ରଭୃତି ଟୀକାକାରମାନେ କେବଳ ଗୀତା'ର ଟୀକାକର୍ତ୍ତା । ମହାଭାରତର ଟୀକାକର୍ତ୍ତା ନୁହନ୍ତି । ସେମାନେ ଗୀତାର ଉପଦେଶ ସହିତ ଭାରତ ଯୁଦ୍ଧର ସମନ୍ୱୟ କରିବାକୁ କଦାପି ପ୍ରୟାସୀ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଗୀତାରେ ବେଦାନ୍ତର ସାର ପଦାର୍ଥର ବା ତତ୍ତ୍ୱ ବିଦ୍ୟମାନ । କୃଷ୍ଣମୁଖବିନିଃସୃତ ବୋଲି ଏବଂ ମହାଭାରତରେ ପ୍ରବେଶ କରାଇ ଉଚକ ଗୀତାର ବହୁଳ ପ୍ରଚାରରେ ଲବ୍‌ଧକାମ ହେଲେ ସତ, ମାତ୍ର ବେଦାନ୍ତ ବା ଉପନିଷଦର ମହତ୍ତ୍ୱ ଲାଘବ କଲେ ବୋଲାଯିବ । ଦେଖାଯାଏ ଗୀତାରେ ଉପନିଷଦର ଭାବ ଛଡ଼ା ବାକ୍ୟମାନ, ଶ୍ଳୋକାର୍ଦ୍ଧ ଓ ଶ୍ଳୋକ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇଅଛି । ବିଶେଷତଃ କଠୋପନିଷଦ୍‌ର ବାକ୍ୟ ଶ୍ଳୋକାର୍ଦ୍ଧ ବା ଶ୍ଳୋକ । କୃଷ୍ଣ ଉପନିଷଦ୍ ଶ୍ଳୋକ ଗ୍ରହଣ କଲେ ବୋଲି ଦୋଷଯୁକ୍ତ କରାଯିବ ? ନବନୀତ-ଗ୍ରହଣ ଓ ଶ୍ଳୋକ-ଗ୍ରହଣ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅନେକ ।

ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟ ବିଭୂତି ଯୋଗ ଅର୍ଥାତ୍ ସୃଷ୍ଟ ଓ ଜାତ ବସ୍ତୁ ଏବଂ ଜୀବ ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ-ନିର୍ବାଚନ ପୌରାଣିକ ଓ ବୈଦିକ ଋଷି ଓ ଦେବତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କିଏ କାହିଁକି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ତାହା ବିଚାର କରିବାର ଆମମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ମାତ୍ର "ଅଶ୍ୱତ୍ଥଃ ସର୍ବ ବୃକ୍ଷାଣାଂ" ଏବଂ "ନକ୍ଷତ୍ରାଣା ମହଂଶଶୀ" ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସନ୍ଦେହଯୁକ୍ତ । ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ସ୍ୱୟଂ ବିଭୂତି ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯାଇ ଏତାଦୃଶ ଭ୍ରମ ପ୍ରମାଦ ଘଟାଇବେ ଏହା ମନକୁ ପାଉ ନାହିଁ । ଯେ କି ପ୍ରାକୃତିକ ଜ୍ୟୋତିଷବେତ୍ତା ନୁହେ କିମ୍ବା ବୈଷୟିକ ଜ୍ଞାନରେ ଉଦାସୀନ, ସେ କହିପାରେ ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଧାନ ଏବଂ ବୃକ୍ଷମାନଙ୍କରେ ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏବଂ ମତ୍ସ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମକର ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଅଶ୍ୱତ୍ଥ, ସୁଦୃଶ୍ୟ ବା ଘନ ଛାୟାପ୍ରଦ ନୁହେଁ । ପୁଷ୍ପ ଫଳ ଦ୍ୱାରା ସୁଶୋଭିତ—ପ୍ରାଣୀଗଣର ତାଦୃଶ ଉପକାରୀ ନୁହେ । ତଥାପି ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ବୃକ୍ଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଅଶ୍ୱତ୍ଥର କେବଳ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ଏହି ଯେ ତାହାର ଛାୟାରେ ବସି ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ତପସ୍ୟା କରି ବୁଦ୍ଧତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏଥିନିମନ୍ତେ ଗୀତା ଲେଖକ ତାକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ଦେବେ କି ? କୃଷ୍ଣ ବାଳଅଶ୍ୱତ୍ଥ ବୃକ୍ଷରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ମହାନିଦ୍ରାଭିଭୂତ ହେଲେ । ସେ ତ ପରର ଘଟଣା । ସେଥି ନିମନ୍ତେ ଅଶ୍ୱତ୍ଥର ମାହାତ୍ମ୍ୟ କି ? ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ସ୍ୱୟଂ କୃଷ୍ଣ ଯେବେ ଈଶ୍ୱର ଏବଂ ବିରଭୂତିକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାନ୍ତେ ତାହାହେଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅନେକାନେକ ଅଦ୍ଭୁତ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣି ପାରିଥାନ୍ତୁ ଯାର ତୁଳନାରେ ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆବିଷ୍କାର ମଧ୍ୟ ତୁଚ୍ଛ ।

ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଅର୍ଜୁନ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିଶ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନ କଲେ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସଞ୍ଜୟ ମଧ୍ୟ ଦର୍ଶନ କରିଥିବେ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ବିଶ୍ୱରୂପ କି ଅନେକ ବାହୁ, ଉଦର, ଅନେକ ପାଦନେତ୍ରରେ ପରିବେଷ୍ଟିତ । ଏ କି ଗ୍ରହ୍ୟାବାକ ? କେବଳ ବିଶ୍ୱରୂପ ଅର୍ଜୁନ ଦେଖିପାରିଲେ । ଅନ୍ୟ କେହି ଦେଖିଲେ ନାହିଁ । କଥାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଭିନ୍ନ କରି ବୋଲାଯାଇପାରେ । ପୂର୍ବ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷତଃ ଋଗ୍‌ବେଦର "ସହସ୍ର ଶୀର୍ଷା ପୁରୁଷ" ଏହି

ସୂକ୍ତ ରୂପାନ୍ତରିତ କରି କବି ଆଜି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଭ୍ରାନ୍ତ କରୁଅଛନ୍ତି । ବିଶ୍ୱରୂପରେ ବସ୍ତୁ ଅଳଙ୍କାର ଆୟୁଧ କେଉଁଠାରେ ରହିପାରେ ? ଅନନ୍ତ ଗୌରବ ଯାହା ବେଦାନ୍ତର ଶ୍ରେଷ୍ଠଦାନ ତହିଁର ଗନ୍ଧର ଲେଶ ଏ ବିଶ୍ୱରୂପରେ ନାହିଁ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟାତୀତ କଳ୍ପନା କବି ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ, ସୁତରାଂ ମୁଖ, ଉଦର, ଅଳଙ୍କାର, ବସନକୁ ଅନେକ ବିଶେଷଣ ଦ୍ୱାରା ପୁଷ୍ଟ କରିବା ଭିନ୍ନ ଉପାୟ କଣ ?

ନୈନ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂ ନତିର୍ୟଞ୍ଚ
ନମଧ୍ୟେ ପରିଜଗ୍ରଭତ୍
ନତସ୍ୟ ପ୍ରତିମା ଅସ୍ତି ଯସ୍ୟ
ନାମ ମହଦ୍‌ଯଶଃ ।

ଯେଉଁ ଗୌରବମୟର ଉପମା ନାହିଁ, ପ୍ରତିମା ନାହିଁ, ଯାହାର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ତିର୍ଯ୍ୟକ୍ ଓ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ, ତାକୁ ଭଗବଦ୍ ଗୀତା ଲେଖକ ବିଶ୍ୱରୂପ ନାମରେ ଅନେକ ମସ୍ତକ, ହାତ, ପାଦ, ଅଳଙ୍କାର, ଆୟୁଧ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ହେବେ ନାହିଁ ।

ବିଶ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନ ଉତ୍ତାରୁ କୃଷ୍ଣ କହିଲେ, "ଋତେଽପି ତ୍ୱାଂ ନଭବିଷ୍ୟନ୍ତି ସର୍ବେ ଯେଽବସ୍ଥିତାଃ ପ୍ରତ୍ୟନୀକେଷୁ ଯୋଧାଃ" ଅର୍ଜୁନ ତୋ ଭିନ୍ନ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଯେତେ ଯୋଦ୍ଧା ଅଛନ୍ତି କେହି ବଞ୍ଚିବେ ନାହିଁ ।

ପୁଣି କହିଲେ :—

ତସ୍ମାତ୍ ତ୍ୱମୁତ୍ତିଷ୍ଠ ଯଶୋଲଭସ୍ୱ,
ଜିତ୍ୱା ଶତ୍ରୂନ ଭୁଙ୍‌କ୍ଷ୍ୱ ରାଜ୍ୟଂ ସମୃଦ୍ଧମ୍ ।
ମୟୈବୈତେ ନିହତାଃ ପୂର୍ବମେବ୍
ନିମିତ୍ତ ମାତ୍ରଂ ଭବ ସବ୍ୟସାଚନ୍ ।

ଅର୍ଜୁନରେ, ମୁଁ କାଳ ରୂପରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ହତ କରିଅଛି । ତୁ କେବଳ ନିମିତ୍ତମାତ୍ର ହୁଅ, ତୁ ଜାଗ୍ରତ ହୁଅ, ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ଜୟ କରି ରାଜ୍ୟ ଭୋଗ କର । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଭୀଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧ ହେଲା । ଅର୍ଜୁନ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଅବଶ୍ୟ ପାଇଲେ । ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ତୃତୀୟ ଷଟ୍‌କ ବା ଜ୍ଞାନ-ଯୋଗର ଆବଶ୍ୟକତା କ'ଣ ? କୃଷ୍ଣ ସାରଥୀ ଅର୍ଜୁନ ରଥୀ । କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ଏହି ଜ୍ଞାନ ଯୋଗର ଉପଦେଶ ଶୁଣି ଅର୍ଜୁନ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା ତେଣେ ଥାଉ ଗୃହ, ଭାଇ, ବନ୍ଧୁ, ସମସ୍ତଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କରି ବନକୁ ଯିବାର କଥା; କିନ୍ତୁ ଅର୍ଜୁନ ଯୁଦ୍ଧ କରି ପିତାମହ, ଗୁରୁ, ବଡ଼ଭାଇ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଉତ୍ସାହ ସହିତ ବଧ କଲେ । ଗୀତା ପାଠର ଫଳ କି ହିଂସା ବୃତ୍ତି ? ତନ୍ମୟ ହୋଇ ଗୀତାପାଠ କଲେ କି ଲୋକର ହିଂସା କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜନ୍ମିବ ? ଯୁଦ୍ଧ କର, ଶତ୍ରୁମାର, ଜୟ କର ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇ ୧୮ ଗୋଟି ଶ୍ଳୋକ ଇତସ୍ତତଃ ରହିଅଛି । ନଚେତ୍‌ବା ସମସ୍ତ ନିବୃତ୍ତିପର ଉପଦେଶ । ତଥାପି ଅର୍ଜୁନ ଗୀତା ଶ୍ରବଣ କରି ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କୁ ସଂହାର କଲେ । ଏହା କହିଲେ ଗୀତାର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଲାଘବ ହୁଏ । ଗୀତା ମହାଭାରତର ଅଂଶ ନ ହେଲେ ଗୀତାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା ହୁଏ ଏବଂ ମହାଭାରତର ମଧ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ହାନି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ଚଣ୍ଡୀ, ରାମାୟଣ ଓ ଗୀତାର ପ୍ରକୃତ ଆଲୋଚନା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜନ୍ମ ଏବଂ ଅମୂଳକ ବିଶ୍ୱାସର ଉଚ୍ଛେଦ ହେଉ, ନ୍ୟାୟ ପକ୍ଷର ଜୟ ହେଉ, ଏହି ଇଚ୍ଛାରେ ଯୁଦ୍ଧ ଓ ଗୀତାର ଅବତାରଣା ।

❦

ରାମାୟଣ

ଆମ୍ଭେମାନେ ରାମାୟଣ ଆଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉଅଛୁଁ । ପାଠକଗଣ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସହକାରେ ଅବଧାନ କଲେ ଅନୁଗୃହୀତ ହେବୁଁ ।

ରାମାୟଣ ଆଲୋଚନା ମାନେ ରାମଚରିତ ଆଲୋଚନା । ମାତ୍ର ଆମ୍ଭେମାନେ ସେହି ରାମାୟଣର ଆଲୋଚନା କରିବୁ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ରାମାୟଣର

'ରାମୋ ନ ଗଚ୍ଛତି ନ ତିଷ୍ଠତି ନାନୁଶୋଚ—
ତ୍ୟକାଂକ୍ଷତେ ତ୍ୟଜତି ନୋ ନ କରୋତି କିଞ୍ଚିତ ।
ଆନନ୍ଦମୂର୍ତ୍ତିରଚଳଃ ପରିଣାମହୀନୋ
ମାୟାଗୁଣାନନୁଗତୋ ହି ତଥା ବିଭାତି ।' ଅ. ରା. ୨।୬୩।

ଏହି ରାମଚରିତ ବସିଷ୍ଠ ଦ୍ୱୈତବାଦୀଙ୍କର ଆଲୋଚନାର ବିଷୟ ଯେଉଁମାନେ ରାମ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବା ଶିବ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ତୁଳନା ପଟୁ, ସେମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନାର ସାମଗ୍ରୀ ହୋଇପାରେ ।

ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣ ରାମଙ୍କୁ ପରମବ୍ରହ୍ମ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ବ୍ୟଗ୍ର । ଭାଗବତ ଗାଇଲେ 'ଏତେଚାଂଶକଳା ପୁଂସଃ କୃଷ୍ଣସ୍ତୁ ଭଗବାନ୍ ସ୍ୱୟଂ ।' ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ରାମାୟଣ ଲେଖିଲେ—'ରାମଂ ବିଦ୍ଧି ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦମଦ୍ୱୟଂ ।' ଏ ଭକ୍ତିପାତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ମସ୍ତିଷ୍କ ସ୍ଥିର ରଖିବାର କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ଏଣୁ ଇଚ୍ଛା ପୂର୍ବକ ତ୍ୟାଗ କଲୁଁ । ବିଶେଷତଃ ଏହା ପୁରାଣ ତୁଳନାରେ ଅତି ଅର୍ବାଚୀନ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ସେହି ରାମାୟଣର ଆଲୋଚନା କରିବୁଁ, ଯେଉଁ ରାମାୟଣର ରାମ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପରି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ସଂସାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆପଣାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରି ଅବଶେଷରେ ସଂସାରଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ । ଏହି ରାମାୟଣର ନାମ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ।

ରାମ ଭାରତବାସୀଙ୍କର ଦେବତା ଏବଂ ଏହାଙ୍କ ହେତୁରୁ ଭାରତବାସୀ ଗୌରବାନ୍ୱିତ । ଏହି ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ଚରିତ ଚିତ୍ରକର କିଏ ? କାହାର ସୁନିପୁଣ ତୂଳିକା ଚାଳନଦ୍ୱାରା ରାମ ରୂପ ପରିସ୍ଫୁଟ ହେଲା ? ଗୌର ରତ୍ନାକର ? କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଛି, ରତ୍ନାକର ଦସ୍ୟୁବୃତ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ ପୂର୍ବକ ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲା । ଦିନେ ନାରଦଙ୍କ କୌପୀନ ହରଣ ଉଦ୍ୟୋଗ କରିବାରୁ ନାରଦ ଉପଦେଶ ଦେଇ ଦସ୍ୟୁବୃତ୍ତିରୁ ତାଙ୍କୁ ନିବୃତ୍ତ କଲେ ଏବଂ ରାମନାମ ଜପ କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଗଲେ । ରତ୍ନାକର ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତରେ ରାମନାମ ଜପ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଜପ କରୁ କରୁ ବହୁ ସହସ୍ର ବର୍ଷ ଗତହେଲା । ଏଣୁ ରତ୍ନାକରଙ୍କ ଶରୀର ବାଲ୍ମୀକି ସମାବୃତ ହେଲା । ରାମନାମ ପ୍ରସାଦରୁ ପାପ କ୍ଷୟ ହେଲା । ସେ ବାଲ୍ମୀକି ଭେଦକରି ବହିର୍ଗତ ହେଲେ ଏବଂ ସେହି ଦିନଠାରୁ ବାଲ୍ମୀକି ଋଷି ବୋଲି ଖ୍ୟାତହେଲେ ।

ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମତରେ ଏହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଥ୍ୟା । ରାମାୟଣ ରଚକଙ୍କ ନାମ ପ୍ରକୃତରେ ବାଲ୍ମୀକି ଥିଲା । ତାହା ଦେଖି କୌଣସି ପୌରାଣିକ ବୈୟାକରଣ ଏହି ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ଦେଖିପାରିଲେ ଯେ, ବାଲ୍ମୀକି ଅର୍ଥ ଉଇ ହୁଙ୍କା ତାତାର୍ଥେ ଷ୍ଣି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗେ ବାଲ୍ମୀକି ଶବ୍ଦର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୁଏ । ଏଣୁ ବାଲ୍ମୀକିରୁ

ଜାତ ବାଲ୍ମୀକି ବୋଲି ଏହି ଅଦ୍ଭୁତ ଉପାଖ୍ୟାନର ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ପାଠକଗଣ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ମତର ପକ୍ଷପାତୀ କି ଉପରୋକ୍ତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ପକ୍ଷପାତୀ, ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ କହି ନପାରୁଁ । ତେବେ ଅନେକେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମତ ଅଂଶତଃ ଠିକ୍ ବୋଲି ଅଶାନ୍ତ ହୋଇଅଛୁଁ ।

ବାଲ୍ମୀକି ରାମଙ୍କର ସମସାମୟିକ ହେଲେ କି ? ତାହାହେଲେ ସେ ତ୍ରେତାଯୁଗର ଲୋକ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମତରେ ଅନ୍ତତଃ ଆଠଲକ୍ଷ ବର୍ଷ । ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ କେତେଜଣ ପଣ୍ଡିତ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କର ଜନ୍ମପତ୍ରିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଦେଇ ପାରିବାର ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା କରନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ଉଭୟ ମତର ପକ୍ଷପାତୀ ନୋହୁଁ । ତେବେ ଏହା ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଋଗ୍‌ବେଦରେ ବାଲ୍ମୀକି ଶବ୍ଦ ନାହିଁ । ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବାଲ୍ମୀକି ଶବ୍ଦ ଅଛି । ସୁତରାଂ ଉତ୍ତର-ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ବା ତତ୍‌ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବାଲ୍ମୀକି ଋଷିଙ୍କର ଜନ୍ମ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ବାଲ୍ମୀକି ଭୃଗୁବଂଶୀୟ ଋଷି । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ ରାମାୟଣ ଖଣ୍ଡ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ବୋଲି ପାଇଅଛୁଁ, ତାହା ରାମଙ୍କର ସମସାମୟିକ ବାଲ୍ମୀକି ଋଷି ପ୍ରଣୀତ କି ? ପୁଣି ତାଙ୍କ ରଚିତ ଅବିକଳ ରାମାୟଣ ଖଣ୍ଡ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସୂତ୍ରରେ ଭାରତବାସୀଗଣ ପାଇ ଆସୁଅଛନ୍ତି କି ? ଅନେକେ କହିବେ ପୁସ୍ତକର ନାମ 'ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ', ଅତଏବ ଏହା ଆଦିକବି ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ରଚିତ । ଆମ୍ଭ ଦେଶରେ କେତେଖଣ୍ଡ ଓଡ଼ିଆ ରାମାୟଣ ଅଛି । ଯେଉଁମାନେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଅଛି ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତରେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ଅଛି ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ; ସେମାନେ ଓଡ଼ିଆ ରାମାୟଣକୁ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ରାମାୟଣକୁ ଅନେକେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ରାମାୟଣକୁ ଯେଉଁ ହିସାବରେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ବୋଲଯାଏ, ସେ ହିସାବରେ ସଂସ୍କୃତ ରାମାୟଣକୁ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ବୋଲିବାକୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଆପତ୍ତି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଏହା ଆଦିକବିଙ୍କ ରଚିତ ଅବିକଳ ପୁସ୍ତକ ବୋଲିବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୋହୁଁ ।

ଅନେକେ ମନେକରନ୍ତି ଯେ, ରାମାୟଣ ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ଳୋକ ନଥିଲା, ବାଲ୍ମୀକି ଋଷି ଦିନେ ଶିଷ୍ୟ ସମଭିବ୍ୟାହାରରେ ତମସା ନଦୀତୀରରେ ବିଚରଣ କଲାବେଳେ ଏକ ନିଷାଦ କ୍ରୌଞ୍ଚମିଥୁନ ମଧ୍ୟରୁ ପୁରୁଷ ପକ୍ଷୀକୁ ଶରବିଦ୍ଧ କଲା । କ୍ରୌଞ୍ଚୀ ପତି-ବିୟୋଗ-କାତର ହୋଇ ରୋଦନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହି ହୃଦୟବିଦାରକ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବାରୁ ଏବଂ କ୍ରୌଞ୍ଚୀର କରୁଣ ରୋଦନ ଧ୍ୱନି ଋଷିଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣକୁହରରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାରୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକଟି ସ୍ୱତଃ ତାଙ୍କ ମୁଖରୁ ନିଃସୃତ ହେଲା—

> 'ମାନିଷାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଂ ତ୍ୱମଗମଃ ଶାଶ୍ୱତୀଃ ସମାଃ ।
> ଯତ୍‌କ୍ରୌଞ୍ଚମିଥୁନାଦେକମବଧୀଃ କାମମୋହିତଂ ।

ମୁନିଙ୍କର ଶୋକଜନିତ ସ୍ୱତଃ ନିଃସୃତ ପଦ୍ୟାବଳୀର ନାମ ଶ୍ଳୋକ ହେଲା । ବାଲ୍ମୀକି ନାରଦ ଓ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ଏହି ଛନ୍ଦରେ ରାମାୟଣ ରଚନା କଲେ । ଏହି ଛନ୍ଦର ନାମ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ଛନ୍ଦ । ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ଛନ୍ଦଟି ବାଲ୍ମୀକି କୃତ କି ? ଯେବେ ରାମାୟଣ ରଚନା ପୂର୍ବରୁ ଆର୍ଯ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରରେ ଛନ୍ଦୋବଦ୍ଧ ବାକ୍ୟାବଳୀ ନଥିବ, ତେବେ ଉପରୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକଟି ପ୍ରଥମ ବୋଲଯିବ । ଋଗ୍‌ବେଦ ସଂହିତାରେ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍, ତ୍ରିଷ୍ଟୁପ୍, ଜଗତି, ଗାୟତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତି ଛନ୍ଦ ଅଛି । ତାହାହେଲେ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ନାମଟି ନୂତନ ନୁହେଁ, ଏହା ବୈଦିକ ଛନ୍ଦ । ତେବେ ବୈଦିକ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ଛନ୍ଦର କ୍ରମ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ।

ମନୁସଂହିତା ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ବୋଲି ଲୋକଙ୍କର ଧାରଣା । ଶିବ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଆରାଧନାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ନଥିବାରୁ ଶିବ ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ହେବା ପୂର୍ବରୁ ମନୁସଂହିତା ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ଅନେକ

ପଣ୍ଡିତ ମତ ଦିଅନ୍ତି । ମାତ୍ର ଋଷାବନ୍ଦ୍‌ଗଣ ତାହା ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ଯାହାହେଉ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ମନୁଙ୍କ ନାମ ଏବଂ ମନୁସଂହିତାର ଶ୍ଳୋକ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇଅଛି ।

'ଶକ୍ୟଂ ତ୍ୱୟାପି ତତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟଂ ଧର୍ମମେବାନୁ ବର୍ତ୍ତିଣା ।
ଶ୍ରୂୟତେ ମନୁନା ଗୀତୌ ଶ୍ଳୋକୌ ଚାରିତ୍ରବତ୍ସଲୌ ।
ଗୃହୀତୌ ଧର୍ମକୁଶଲୈସ୍ତଥା ତଚ୍ଚରିତଂ ମୟା
ରାଜଭିର୍ଧୃତଦଣ୍ଡାସ୍ତୁ କୃତ୍ୱା ପାପାନି ମାନବାଃ
ନିର୍ମଳାଃ ସ୍ୱର୍ଗମାୟାନ୍ତି ସନ୍ତଃ ସୁକୃତିନୋ ଯଥା ।
ଶାସନାଦ୍ୱାପି ମୋକ୍ଷାଦ୍ୱା ସ୍ତେନଃପାପାତ୍ ପ୍ରମୁଚ୍ୟତେ ।
ରାଜାତ୍ୱଶାସନାତସ୍ୟ ତଦବାପ୍ନୋତି କିଲ୍ୱିଷଂ ।

ସୁ ୧୮।୩୦, ୩୧, ୩୨

ଯେବେ ମନୁସଂହିତାକୁ ପ୍ରାଚୀନତମ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲିବାକୁ ହୁଏ, ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ଛନ୍ଦ ଯେ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ କୃତ୍ୟ ନୁହେଁ ତାହା ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ଯେହେତୁ ମନୁସଂହିତା ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ଛନ୍ଦରେ ଲିଖିତ, ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ଏହି ଯେ, ଯେଉଁମାନେ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ବୃତ୍ତଟି ବାଲ୍ମୀକି ରଚିତ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବେ, ସେମାନେ ମନୁସଂହିତାକୁ ରାମାୟଣ ଅପେକ୍ଷା ଅର୍ବାଚୀନ ବୋଲିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ଏବଂ ଯେଉଁମାନେ ମନୁସଂହିତାକୁ ରାମାୟଣ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବେ, ସେମାନେ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ଛନ୍ଦ ବାଲ୍ମୀକି କୃତ ନୁହେଁ ବୋଲିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ପାଠକଗଣ ଏହାର ଔଚିତ୍ୟ ବିଚାର କରିବେ ।

ରତ୍ନାକର ଦସ୍ୟୁ ଷାଠିଏ ହଜାର ବର୍ଷ ତପସ୍ୟା କରି ଉଇହୁଙ୍କାରୁ ବାହାରି ବାଲ୍ମୀକି ନାମରେ ଅଭିହିତ ହେବା ଉପାଖ୍ୟାନ ଯେମନ୍ତ, କ୍ରୌଞ୍ଚବଧ ଦେଖି ଶ୍ଳୋକ ନିଃସୃତ ହେବା ତେମନ୍ତ କାଳ୍ପନିକ । ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ଉପାଖ୍ୟାନଟି ରାମାୟଣରେ ନାହିଁ । ଶେଷୋକ୍ତ ଉପାଖ୍ୟାନଟି ଅନୁକ୍ରମଣିକାଧ୍ୟାୟରେ ଅଛି । ଅନୁକ୍ରମଣିକାଧ୍ୟାୟର ରଚକ କିଏ ? ତଥାବିଧଂ ଦ୍ୱିଜଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ନିଷାଦେନ ନିପାତିତଂ ଋଷେର୍ଧର୍ମାତ୍ମନସ୍ତସ୍ୟ କାରୁଣ୍ୟଂ ସମପଦ୍ୟତ । X X X କାମମୋହିତଃ । ବା ୧ । ୧୩, ୧୪, ୧୫ । କ୍ରୌଞ୍ଚବଧ ଦେଖି ସେହି ଧର୍ମାତ୍ମା ଋଷିଙ୍କର (ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କର) କାରୁଣ୍ୟ ଜାତ ହେଲା ଇତ୍ୟାଦି । ବାଲ୍ମୀକି ନିଜେ ଆପଣଙ୍କୁ ଧର୍ମାତ୍ମା ବୋଲିବା କେତେଦୂର ସଙ୍ଗତ, ତାହା ପାଠକଗଣ ବିବେଚନା କରିବେ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମତରେ ଅନୁକ୍ରମଣିକାଧ୍ୟାୟଗୁଡ଼ିକ ବାଲ୍ମୀକି ରଚିତ ନୁହେଁ ।

କ୍ରୌଞ୍ଚବଧ ବୃତ୍ତାନ୍ତ କେହି କେହି ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ କରନ୍ତି ବୋଲି ଟୀକାକାର ଲେଖିଅଛନ୍ତି । କାବ୍ୟାରମ୍ଭରେ ଆଶୀର୍ବାଦ କିମ୍ବା କାବ୍ୟାର୍ଥ ସୂଚନା କରିବାର ବିଧାନ ଅଛି । ଏଣୁ ରାମାୟଣ ରଚକ ନାରଦଙ୍କ ମୁଖରୁ ରାମ ଚରିତ ଶ୍ରବଣ କରି ତମସାତୀରକୁ ସ୍ନାନ କରିବାକୁ ଯାଇ କାବ୍ୟ ରଚନାର ଅନୁଚିନ୍ତା କରୁ କରୁ ପ୍ରଥମରୁ ଏହି ଆଶୀର୍ବାଦ ଶ୍ଳୋକ ମୁଖରୁ ବାହାରିଲା । ଜଣେ ଟୀକାକାର ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ କରନ୍ତି ଯେ, ହେ ରାମ, ତୁମ୍ଭେ ମନ୍ଦୋଦରୀ ଓ ରାବଣ ମଧ୍ୟରୁ କାମମୋହିତ ରାବଣକୁ ବଧକଲ, ଏହେତୁ ଅନେକ ସମ୍ବତ୍ସର ଅଖଣ୍ଡ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟାନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅ । ଅନ୍ୟ ମତରେ -- ହେ ରାବଣ, ତୁ ରାଜ୍ୟକ୍ଷୟ ଓ ବନବାସାଦି ଦୁଃଖରେ ଜର୍ଜରିତ ସୀତା ରାମ ମଧ୍ୟରୁ ସୀତାଙ୍କୁ ବଧ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ପୀଡ଼ାଦେଲୁ, ସେହି ହେତୁରୁ ତୁ ବହୁଦିନ ଲଙ୍କାପୁରର ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅ ନାହିଁ ।

ଉପରୋକ୍ତ କାରଣରୁ ଟୀକାକାରଗଣ କ୍ରୌଞ୍ଚବଧ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଏବଂ ବାଲ୍ମୀକି ମୁଖରୁ ସ୍ୱତଃ ଶ୍ଳୋକ ବାହାରିବା ବିଷୟରେ ସନ୍ଦିହାନ ଥିବାର ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ବାଲ୍ମୀକି ରାମଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଲୋକ କି ? ସମସ୍ତେ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ଯେ, ବାଲ୍ମୀକି ରାମଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଲୋକ, ଯେହେତୁ ନିର୍ବାସିତା ସୀତାଙ୍କୁ ବାଲ୍ମୀକି ନିଜ ଆଶ୍ରମରେ [illegible] ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ରାମଙ୍କପୁତ୍ର କୁଶଲବଙ୍କୁ ପାଳନ କରିଥିଲେ । କେତେକ କାରଣରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହା [illegible] କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ । ରାମାୟଣର ପ୍ରଥମସର୍ଗର ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକରେ ବାଲ୍ମୀକି ନାରଦଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ—

କୋନ୍ୱସ୍ମିନ୍ ସାଂପ୍ରତଂ ଲୋକେ
ଗୁଣବାନ୍ କଶ୍ଚ ବୀର୍ଯ୍ୟବାନ୍ । ବା ୧।୨

ନାରଦ ଉତ୍ତର କଲେ—

ବହବୋ ଦୁର୍ଲଭାଶ୍ଚୈବ
ଯେ ତ୍ୱୟା କୀର୍ତ୍ତିତା ଗୁଣାଃ ।
ମୁନେ ବକ୍ଷ୍ୟାମ୍ୟହଂ ବୁଦ୍ଧ୍ୱା
ତୈର୍ଯୁକ୍ତଃ ଶ୍ରୂୟତେ ନରଃ । ବା: ୧।୭

ନାରଦ କହିଲେ, ତୁମ୍ଭେ ଯେଉଁ ଗୁଣମାନ କୀର୍ତ୍ତନ କଲ, ତାହା ଜଣେ ଲୋକଠାରେ ଥିବା ଦୁର୍ଲଭ । ତଥାପି ହେ ମୁନି, ଏତାଦୃଶ ଗୁଣଯୁକ୍ତ ନରର ନାମ ସ୍ମରଣ କରି କହୁଅଛୁ ଶ୍ରବଣ କର । ବୁଦ୍ଧ୍ୱା ଅର୍ଥ ସ୍ମୃତ୍ୱା-ସ୍ମରଣ କରି । ଯେଉଁ ସମୟରେ ରାମ 'ଅପ୍ରତିହତ ପ୍ରତାପରେ ରାଜ୍ୟଶାସନ ଓ ପ୍ରଜାପାଳନ'' କରୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ପୃଥିବୀରେ ରାମରୂପୀ କେତେଜଣ ସର୍ବଗୁଣସମ୍ପନ୍ନ ରାଜା ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେଯେ, ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ରାମନାମଟି ବାଛିନେବାକୁ ନାରଦଙ୍କୁ ସମୟସାପେକ୍ଷ ହେଲା । ରାମାୟଣ ଅବଶ୍ୟ ରାମଙ୍କର ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ କିମ୍ବା ରାମଙ୍କର ଦେହାନ୍ତର ଉତ୍ତାରୁ ରଚିତ ହୋଇଥିବ, ଆଉ ଭବିଷ୍ୟପୁରାଣ ପରି ରାମଜନ୍ମ ଆଗରୁ ରଚିତ ହୋଇ ନଥିବ । ତେବେ ଯେଉଁ ବାଲ୍ମୀକି ସୀତାଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇ କୁଶଲବଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ, ସେ କିପରି ପୁଣି ରାମଚରିତ ଜାଣି ନଥିଲେ ଯେ, ନାରଦଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ରାମଚରିତ ଜ୍ଞାତ ହେଲେ । ଦଶରଥଙ୍କ ଅଶ୍ୱମେ[illegible] ଯଜ୍ଞରେ ପୁତ୍ରେଷ୍ଟି ଯାଗରେ ବାଲ୍ମୀକି ନାହାନ୍ତି । ରାମ ବନବାସରେ ରାମଙ୍କ ବିବାହରେ ବାଲ୍ମୀକି ନାହାନ୍ତି । ଚିତ୍ରକୂଟରେ ବାସକଲା ସମୟରେ ରାମ ଜଣେ ବାଲ୍ମୀକି ଋଷିଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଚିତ୍ରକୂଟର ବାଲ୍ମୀକି ଯେ କବି ବାଲ୍ମୀକି ନୁହଁନ୍ତି ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ଜଣାଯାଉଅଛି ।

ଇତି ସୀତା ଚ ରାମଶ୍ଚ ଲକ୍ଷ୍ମଣଶ୍ଚ କୃତାଞ୍ଜଳିଃ ।
ଅଭିଗମ୍ୟାଶ୍ରମଂ ସର୍ବେ ବାଲ୍ମୀକିମଭିବାଦୟନ୍ । ଅ: ୫୬।୧୬

ଚିତ୍ରକୂଟବାସୀ ବାଲ୍ମୀକି ରାମଙ୍କୁ ଦେଖି କହିଲେ—

ଜ୍ଞାତଂ ମୟା ରଘୁଶ୍ରେଷ୍ଠ ତବାଗମନକାରଣଂ । ଅ: ୫୬।୧୮

ରାମ ବନବାସକୁ ଆସିବା କାରଣ ଯେଉଁ ବାଲ୍ମୀକି ଜ୍ଞାତ ଥିଲେ, ସେ ନାରଦଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନକରି ରାମଚରିତ ଜ୍ଞାତହେବା ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ ।

ରାମାୟଣ ଟୀକାକାର ଲେଖିଅଛନ୍ତି X X X ବାଲ୍ମୀକି ରାମ ରାଜ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ସମସ୍ତେ ତମସାତୀରଂ ଗତ ଇତି ନ ବିରୋଧ ଇତି ପ୍ରାଂଚଃ ପ୍ରାଚେତସାଦୟଃ ବାଲୀକେରମ୍ୟ ଏବେତି ତତ୍ତ୍ୱଂ ।

ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡରେ ବାଲ୍ମୀକି ନିର୍ବାସିତା ସୀତାଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେବା ଏବଂ ତାଙ୍କର ଯମଜ ପୁତ୍ର କୁଶ ଲବଙ୍କୁ ରାମାୟଣ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏଥି ଉତ୍ତାରୁ ଦେଖାଇବୁ ଯେ, ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ ପ୍ରଥମ ରଚକଙ୍କ ରଚନା ନୁହେଁ ଏବଂ ଏହା ବହୁକାଳ ଉତ୍ତାରୁ ରାମାୟଣରେ ଯୋଗ କରାଯାଇଅଛି । ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡଟି ରାମାୟଣ ଛଅକାଣ୍ଡର ସମସାମୟିକ ରଚନା ନୁହେଁ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଲୋକ ନଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ।

ରାମଚରିତ ଏହା ବାଲ୍ମୀକିବର୍ଣ୍ଣିତ ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର କରିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ବାଲ୍ମୀକି ରାମଚରିତର ପ୍ରଥମ ରଚକ ଓ ପ୍ରକାଶକ । ମାତ୍ର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ରାମାୟଣ ଖଣ୍ଡ ବାଲ୍ମୀକିରଚିତ ପୁସ୍ତକ ତାହା ଆମ୍ଭେ ସ୍ୱୀକାର କରି ନପାରୁଁ । ରାମାୟଣ ବ୍ୟାସ ରଚିତ ନଥିବା ବିଷୟରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ ପ୍ରମାଣ ଦେଖାଇଅଛୁଁ, ସେହି ପ୍ରମାଣ ସବୁ ଏ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ । ରାମାୟଣଟି ବାଲ୍ମୀକି ରଚିତ ଅବିକଳ ପୁସ୍ତକ ନୁହେଁ, ତାହା ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ପଶ୍ଚାତ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେବ ।

ରାମାୟଣର ରଚନା କାଳ ଯେଉଁ ବିଶେଷ ମତଭେଦ ଅଛି । ଯେଉଁମାନେ ଏହି ପୁସ୍ତକ ଖଣ୍ଡ ଖୋଦ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ରଚିତ ବୋଲି ମନେ କରିବେ, ସେମାନେ ଏହାର ରଚନାକାଳ ତ୍ରେତାଯୁଗ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ ଦେଖାଇଅଛୁଁ, ବାଲ୍ମୀକି ରାମଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଲୋକ ନୁହନ୍ତି ଏବଂ ରାମାୟଣ ଖୋଦ ବାଲ୍ମୀକି ରଚିତ ନୁହେ । ସୁତରାଂ ଏହି ପୁସ୍ତକ ତ୍ରେତା ଯୁଗରେ ବା ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ଲିଖିତ ନୁହେ । ଏହା ଘୋର କଳିଯୁଗରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ମତରେ ବୌଦ୍ଧ ଓ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଘୋର ବିବାଦ କାଳର ନାମ ଘୋର କଳିଯୁଗ ।

ପ୍ରଥମେ ରାମାବତାର ପରେ କୃଷ୍ଣାବତାର । କୃଷ୍ଣାବତାରରେ ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧ । ଯୁଦ୍ଧ ଉତ୍ତାରୁ ମହାଭାରତ ଲିଖିତ ଓ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିବ, ଏହା ଭାବିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ମହାଭାରତ ଘଟଣା ଆଗରୁ ରାମାୟଣ ଘଟଣା ଘଟିଥିଲା, ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର କରିବାର କାରଣ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସାତକାଣ୍ଡ ରାମାୟଣ ଯେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ରାଜତ୍ୱକାଳ ପୂର୍ବରୁ ରଚିତ ଓ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇ ନଥିଲା, ଏଥିରେ ତିଳେମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ରାଜା ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ରାମଙ୍କ ନାମ ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ —

> କସ୍ମିନ୍ନାମ କୁଳେ ଜାତଃ
> କଂ ବୀର୍ଯ୍ୟଂ କଂ ପରାକ୍ରମଃ ।
> ରାବଣଃ କସ୍ୟ ପୁତ୍ରୋବା
> କଂ ବୈରଂ ତସ୍ୟ ତେନହ । ବ. ୨୭୩।୪

ଯେବେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ପୂର୍ବରୁ ଏହି ପୁସ୍ତକ ରଚିତ ଓ ଲିଖିତ ହୋଇଥାନ୍ତା, ତେବେ ମହାରାଜାଙ୍କ ଲାଇବ୍ରେରୀରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ନଥାନ୍ତା କି ? ଏବଂ ଧର୍ମରାଜ ଥରେ ଅଧେ ତାହା ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଶ୍ରବଣ କରି ନଥାନ୍ତେକି ? ଭାରତବାସୀ ଆବାଳବୃଦ୍ଧ ରାମନାମକୁ ଜାଣନ୍ତି । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ରାମନାମ ଓ ରାମଙ୍କ ଖ୍ୟାତି ନଜାଣିବା ବଡ଼ ଚୋଭର ବିଷୟ ନୁହେଁ କି ? ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ ପୂର୍ବରୁ ରାମାୟଣ ରଚିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ରାମଙ୍କର ଇଦୃଶ ଖ୍ୟାତି ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ରାମଙ୍କର କୁଳ ଓ ବଂଶର କଥା ପଚାରନ୍ତେ କି ?

ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ କି ହେତୁରୁ ? ସମସ୍ତେ କହିବେ ପୁତ୍ରେଷ୍ଟି ଯଜ୍ଞରେ ଚରୁ ଦେଇ ସେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଅବତାର କରାଇଥିଲେ । ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟାକ୍ଷରରେ ରାମାୟଣରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ଯେବେ

ମହାଭାରତରେ ଲିଖିତ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ବୃତ୍ତାନ୍ତରେ ତାଙ୍କର ଏହି ପରିଚୟ ନମିଳେ, ତାହାହେଲେ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, ମହାଭାରତର ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ରାମାୟଣରୁ ସଙ୍ଗୃହୀତ ହୋଇନାହିଁ । ପାଠକଗଣ ମହାଭାରତ ବନପର୍ବ ୧୧୦-୧୧୨ ଅଧ୍ୟାୟ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ଜାଣି ପାରିବେ ।

ପଶ୍ଚାତ୍ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେବ ଯେ, ବାଲ୍ମୀକି ଓ ରାମଙ୍କ ନାମ ଓ ରାମଚରିତ ମହାଭାରତର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ମାତ୍ର ତାହା ଏହି ରାମାୟଣରୁ ସଙ୍ଗୃହୀତ ହୋଇ ନଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ।

କେତେଜଣ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଓ ଏ ଦେଶର ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରମାଣ କରନ୍ତି ଯେ, ରାମାୟଣ ମହାଭାରତ ପୂର୍ବରୁ ଏପରିକି ପାଣିନିଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ରଚିତ ହୋଇଥିବ । ସେମାନେ ଦେଖିପାରି ଅଛନ୍ତି ଯେ, ରାମାୟଣରେ ପାରସିକ ପ୍ରୟୋଗବିରୁଦ୍ଧ ଅନେକ ପଦ ଅଛି । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଯେଉଁ ସମୟରେ ରାମାୟଣ ପୁସ୍ତକ ରଚିତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଭାଷାକାବ୍ୟ ଭାଷା ପରି ପରିଷ୍କୃତ ହୋଇ ନଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମତରେ ଏ ଯୁକ୍ତି ସମୀଚୀନ ବୋଲି ବୋଧ ହେଉନାହିଁ । ଯେଉଁ ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକଗଣ ରାମାୟଣର ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ପ୍ରାଣପଣେ ଚେଷ୍ଟା କରି ଅଛନ୍ତି, ଏବଂ ଭାରତବାସୀଗଣ ଚିରକାଳ ରାମାୟଣର ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରିଯିବେ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଚଳଣି ଖେଳି ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଯେ ରାମାୟଣର ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ ଫଳାଇବା ନିମନ୍ତେ ଗୋଟି-କେତେ ପାରସିକ ପ୍ରୟୋଗବିରୁଦ୍ଧ ପଦ ରଖିଯିବେ, ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା କଣ ? ପୁଣି ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ପୁସ୍ତକରେ ପାରସିକ ଓ ଅପାରସିକ ଉଭୟବିଧ ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖାଯାଏ, ସେତେବେଳେ କବି ଇଚ୍ଛାପୂର୍ବକ କିମ୍ବା ଅପାରଗତା ହେତୁ ଅପାରସିକ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲିବା ତ ଅଯୌକ୍ତିକ ନୁହେଁ । ଯେପରି 'ଦୃଶ୍ୟ' (ଦେଖିକରି) ଅପାରସିକ ଏବଂ 'ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା' (ଦେଖିକରି) ପାରସିକ । ଯେବେ ସମସ୍ତ ରାମାୟଣରେ କେବଳ 'ଦୃଶ୍ୟ' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଥାନ୍ତା ଏବଂ 'ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା' ଶବ୍ଦର ଆଦୌ ବ୍ୟବହାର ନଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେହି ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କ ମତ ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତୁ । ମାତ୍ର 'ଦୃଶ୍ୟ' ପଦର ପ୍ରାୟ ଦୁଇଗୁଣ 'ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା' ପଦ ଦେଖିପାରି ପ୍ରତିବାଦ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଅଛୁଁ ।

ମିଥିଳେପବନେ ତତ୍ର ଆଶ୍ରମଂ
ଦୃଶ୍ୟ ରାଘବଃ । ବା: ୧୮।୧୧
ପତିସଂଯୋଗସୁଲଭଂ ବୟୋ
ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଚ ମେ ପିତା । ଅ: ୩୦।୧୧୮
ଦେବତାନାଂ ଭୟଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା
ଶ୍ରୁତ୍ୱା ବାକ୍ୟନ୍ତୁ ଶାର୍ଙ୍ଗିଣଃ । ବା: ୪୪।୨୫

ଅନ୍ୟ କଥା କଣ, କାଳି ହୃସାବରେ ଚଣ୍ଡୀ ତ ସେହିପରି ରଚିତ ହୋଇଅଛି, ତହିଁରେ ମଧ୍ୟ ଅପାରସିକ 'ବେମୁ' ପ୍ରଭୃତି ପଦ ଅଛି ।

ରାମାୟଣ ପ୍ରାଚୀନ ପୁସ୍ତକ ବୋଲି ପଣ୍ଡିତଗଣ ଆଉ ଗୋଟିଏ କାରଣ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଅଛନ୍ତି । ସେମାନେ କହନ୍ତି ରାମାୟଣ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ଛନ୍ଦରେ ଲିଖିତ । ଏଥିରେ ଅନୁପ୍ରାସ ଓ ଶବ୍ଦାଡ଼ମ୍ବର ଅଧିକ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାମାୟଣ ପାଠକଗଣ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବେ ଯେ, ରାମାୟଣରେ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ଛନ୍ଦ ଭିନ୍ନ ଅପର କେତେଗୋଟି ଛନ୍ଦ ଅଛି ଏବଂ ଶବ୍ଦାଡ଼ମ୍ବର ଓ ଅନୁପ୍ରାସାଡ଼ମ୍ବର ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛି । ଏପରିକି ରଚନା ପରିପାଟି ଦେଖାଇବା ନିମନ୍ତେ କବି ଇଚ୍ଛାପୂର୍ବକ ଅନୁପ୍ରାସର ଉତ୍ସ ଫିଟାଇ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରକାଶ କରାଗଲା—

ବନସ୍ଥଳୀତାମ୍ରତୁଷାରପଙ୍କୋ
ମନ୍ଦାତପ ଗ୍ରାହ୍ୟବନସ୍ଥ ପଙ୍କଃ ।
ପ୍ରକାଶଲକ୍ଷ୍ୟାଶ୍ରୟନିର୍ମଳାଙ୍କୋ
ରରାଜ ଚନ୍ଦ୍ରୋ ଭଗବାଞ୍ଛଶାଙ୍କ । ସୁ: ୫।୬

କବି ଲେଖଣୀରୁ ଅକସ୍ମାତ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଲୋକ ବାହାରି ଅଛି, ତାହା ନୁହେ । ରାମାୟଣରେ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଅନେକ ଶ୍ଲୋକ ଅଛି ଏବଂ ସୁନ୍ଦର କାଣ୍ଡର ପଞ୍ଚମସର୍ଗ ଗୋଟିକ ଯାକ ଏହିପରି ଶ୍ଲୋକରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ବହୁ ସହସ୍ର ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ରାମଙ୍କର ଜନ୍ମ । ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ନାମ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର କଥା ରାମଙ୍କୁ ଜଣାଥିବାର ଅସମ୍ଭବ । ଯେବେ ଆମ୍ଭେମାନେ ରାମାୟଣରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ନିନ୍ଦା ଦେଖିବାକୁ ପାଇବା, ତେବେ ରାମାୟଣଟି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚାରର ବହୁ ବର୍ଷ ପରେ ରଚିତ ହୋଇଅଛି ବୋଲିବା ଅଯୌକ୍ତିକ କି ? ରାମଙ୍କ ମୁଖରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ନିନ୍ଦା ଶ୍ରବଣ କଲେ, ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରତି ଲୋକଙ୍କର ବିରାଗ ହେବ, ଏହି ଭାବକୁ ପୋଷଣ କରି ରାମାୟଣ ଲେଖକ ଗୋଟିଏ ଚଳଣି ଖେଳିବାକୁ ଯାଇ ରାମାୟଣର ଅର୍ବାଚୀନତ୍ୱ ପ୍ରମାଣ କରି ପକାଇଲେ ।

ରାମଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରାଇବା ନିମନ୍ତେ ଭରତ ଚିତ୍ରକୂଟକୁ ଯାଇଥିଲେ । ରାମ ଭରତଙ୍କୁ ରାଜନୀତିର ଉପଦେଶ ଦେଉଥିବେଳେ ଜାବାଲି ଅଗ୍ରବକ୍ତା ହୋଇ ଲୋକାୟତ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ । ଏହା ଶ୍ରବଣ କରି ରାମ ଜାବାଲିଙ୍କୁ ତିରସ୍କାର କଲେ ଏବଂ କହିଲେ —

ଯଥା ହି ଚୌର ସ ତଥା ହି ବୁଦ୍ଧ
ସ୍ତଥାଗତଂ ନାସ୍ତିକମତ୍ର ବିଦ୍ଧି ।
ତସ୍ମାଦ୍ଧି ଯଃ ଶକ୍ୟ ମତ ପ୍ରଜାନାଂ
ସ ନାସ୍ତିକେନାଭିମୁଖୋ ବୁଧଃ ସ୍ୟାତ୍ । ଅ: ୧୦୯, ୩୪

ରାମଙ୍କର ଇଦୃଶ ତିରସ୍କାର ଶୁଣି ଜାବାଲି ମତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି କହିଲେ—

ନ ନାସ୍ତିକାନାଂ ବଚନଂ ବ୍ରବୀମ୍ୟହଂ
ନ ନାସ୍ତିକୋହଂ ନ ଚ ନାସ୍ତି କିଞ୍ଚନ ।
ସମୀକ୍ଷ୍ୟ କାଳଂ ପୁନରାସ୍ତିକୋଭବ
ଭବେୟକାଳେ ପୁନରେବ ନାସ୍ତିକଃ । ଅ: ୧୦୯,୩୮

ଶ୍ରମଣ ଅର୍ଥ ବୌଦ୍ଧ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ଏହା ମଧ୍ୟ ରାମାୟଣରେ ଅଛି । ଏହା ଛଡ଼ା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପରିଚାୟକ ଅନେକ ଶବ୍ଦ ରାମାୟଣରେ ଅଛି । ତାହା ପଶ୍ଚାତ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେବ ।

ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ରାମାୟଣ ଲିଖିତ । ପାଣିନୀଙ୍କ ଉତ୍ତାରୁ ପରିଷ୍କୃତ ଭାଷାର ନାମ ସଂସ୍କୃତ ହୋଇଅଛି । ରାମାୟଣ ଯେ, କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ତାହା ନୁହେ, ଏଥିରେ "ସଂସ୍କୃତ" ପଦଟି ମଧ୍ୟ ଅଛି ।

ଯଦ ବାଚଂ ବଦଷ୍ୟାମି ଦ୍ୱିଜାତିରିବ ସଂସ୍କୃତାଂ । ସୁ ୩୦ । ୧୮

ପାଣିନୀ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀର ଲୋକ—ସୁତରାଂ ରାମାୟଣ ଯେ ତାଙ୍କ ଉତ୍ତାରୁ ଲେଖା ହୋଇଅଛି ଏବଂ ତ୍ରେତା ଯୁଗରେ ଲେଖା ହୋଇ ନାହିଁ; ଏଥିରେ ଆଉ ସନ୍ଦେହ କଣ ଅଛି ?

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ଭାସ୍କର ଜୟଦ୍ୱଂଶ ଯେଉଁମାନେ ପାଠକରି ଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ଅବଶ୍ୟ ସ୍ମରଣଥିବ ଯେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ଅନୁରାଧାପୁରର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ଦେଖି ତାହାକୁ ଲଙ୍କାପୁର ବୋଲି ମନେ କରିଥିଲୁଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ମନେକରୁଁ, ଯେଉଁମାନେ ସିଂହଳର ଅନୁରାଧାପୁରର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ଦେଖି ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ରାମାୟଣର ଲଙ୍କାପୁର ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଠ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଅବଶ୍ୟ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିବେ ଯେ, ଅନୁରାଧା-ପୁରକୁହିଁ ଲଙ୍କାପୁର ବୋଲି ଲେଖା ଯାଇଅଛି ଏବଂ ଅନୁରାଧାପୁରର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ରାମଙ୍କ ବାନର ସୈନ୍ୟକୃତ ଲଙ୍କାପୁରର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ।

ସିଂହଳର ବୌଦ୍ଧରାଜାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନୁରାଧାପୁର ସ୍ଥାପିତ ଓ କ୍ରମୋନ୍ନତ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ପ୍ରଥମେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୪୩୭ ଅବ୍ଦରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ନଗରରେ ବୀଥି, ଉପବୀଥି, ଚତୁଃପ୍ରଣାଳୀ, ବାପୀ, ଚୈତ୍ୟ, ଜଗତ ପ୍ରଭୃତି ଦେଖିଲେ ଏହା ଏକ ସମୟରେ ଅତି ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ନଗରୀ ଥିବାର ଅନୁଭବ ହୁଏ । ପୁଣି ରାମାୟଣ ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ ଟିକାଇ ପାଠକେ ପାଠ କଲେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖି ଅନୁରାଧାପୁରକୁ ହିଁ ଲଙ୍କାପୁର ବୋଲାଯାଇଥିବା ବିଶ୍ୱାସ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୁଏ ।

ପ୍ରବିଭକ୍ତ ମହାପଥାଃ ସୁ: ୨ । ୪୮
ପ୍ରାସାଦମାଲା ବିତତାଂ । ସୁ: ୨ । ୪୯
ସପ୍ତଭୌମାଷ୍ଟ ଭୌମା ମହାପୁରୀଂ । ସୁ, ୨
ନିଷ୍କୁଟାନ୍ତର ରଥ୍ୟାଃ । ସୁ: ୧୨ । ୧୪
ଭୂମି ଗୃହାନ ଚୈତ ଗୃହାନ୍ । ସୁ: ୧୨ । ୧୬
ପ୍ରକାରାନ୍ତର ବୀଥ୍ୟଶ୍ଚ । ସୁ ୧୨ । ୧୮

ପ୍ରସ୍ତର ନିର୍ମିତ ବୀଥି, ଉପବୀଥି, ରଥ୍ୟ, ବାପୀ ପ୍ରଭୃତି ଯେ କୌଣସି ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ନଗରରେ ଥାଇପାରେ । ତାହା ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ଲଙ୍କାପୁର ବର୍ଣ୍ଣନା ଯେ ଅନୁରାଧାପୁରର ବର୍ଣ୍ଣନା ବୋଲୁଅଛୁଁ, ତାହା ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ଚୈତ୍ୟଗୃହାନ୍, ଚୈତ୍ୟପ୍ରାସାଦଂ, ଜଗତ ପର୍ବତଂ ଏଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ କଣ ?

ବଜ୍ରାଙ୍କୁଶନିକାଶୈଶ୍ଚ ବଜ୍ରଜାଲ ବିଭୂଷିତୈଃ । ସୁ ୪ । ୬
ସିତାଭ୍ରସଦୃଶୈଶ୍ଚିତ୍ରୈ ପଦ୍ମସ୍ୱସ୍ତିକ ସଂସ୍ଥିତୈଃ । ସୁ ୪ । ୭

ଉପରୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ବା କଣ ? ଏହା ତତ୍କାଳର ଲଙ୍କାପୁରର ଦୃଶ୍ୟ । ନଗରୀରାଣୀ ଅଯୋଧ୍ୟା ଦୃଶ୍ୟ ପାଠକଗଣ ଦେଖିଥିବେ କି ? "କୈଳାସ ସଦୃଶପ୍ରଭଂ" । "ଶଙ୍ଖ ବେଣ୍ଣ ସମପ୍ରଭଂ" । "ମହାକବାଟ ପିହିତଂ" । "ମଣିବିଦ୍ରୁମ ତୋରଣଂ" । ଶାରଦାଭ୍ର ଘନପ୍ରଖ୍ୟଂ ଦୀପ୍ତଂ ମେରୁଗୁହାସମଂ । ମୁକ୍ତାଭେହା ମୃଗାଙ୍କାର୍ଣ୍ଣମୂର୍ତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଭିତ୍ତି ପ୍ରଥା ଇତ୍ୟାଦି । ଗୃହ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏତେ ତାରତମ୍ୟ କାହିଁକି ? ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ଚୈତ୍ୟ ନାହିଁ ଜଗତ ନାହିଁ । ଅଯୋଧ୍ୟାନଗରୀର ଗୃହର କାନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ସୁରମ୍ୟ ହଂସମୃଗ ମୟୂରାଦିର ଚିତ୍ର ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ଏବଂ ଲଙ୍କାପୁରର କାନ୍ଥମାନଙ୍କରେ କାହିଁକି ପଦ୍ମସ୍ୱସ୍ତିକ, ବଜ୍ରଅଙ୍କୁଶାଦିର ଚିହ୍ନ ଚିତ୍ରିତ ଓ କବାଟ ଫଳରେ ଖୋଦିତ ହେଲା ? ଏହାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କଣ ?

ଆମ୍ଭେମାନେ ଅନୁରାଧାପୁରର ଭଗ୍ନ ଅଟ୍ଟାଳିକା ଧାତୁଗର୍ଭ ପ୍ରଭୃତି ପରିଦର୍ଶନ କରି ଏବଂ କଲମ୍ବୋ ମିଉଜିୟମରେ ସୁରକ୍ଷିତ ପ୍ରସ୍ତର କାଷ୍ଠ ଓ ଧାତବ ପ୍ରାଚୀନ ପଦାର୍ଥଗୁଡ଼ିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଉପରୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକ-ଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ଯାହା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଅଛୁଁ, ତାହା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରକାଶ କଲୁଁ ।

ଚୈତ୍ୟ ଅର୍ଥ—ଦେବାୟତନ, ଦେବସ୍ଥାନ; ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଚୈତ୍ୟ ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କର ଉପାସନାଳୟର ନାମ । ଅସୁରମାନେ ଦେବତା ପୂଜାର ଗୃହ ନିର୍ମାଣ କରିବେ କାହିଁକି ? ଲଙ୍କାପୁର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଚୈତ୍ୟ ଗୃହର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବାରୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମଦ୍ୱେଷର ପରିଚୟ ମିଳୁଅଛି ।

ସ ଦଦର୍ଶ ବହୂରସ୍ଥଂ ଚୈତ୍ୟପ୍ରାସାଦମୁଚ୍ଛ୍ରିତଂ ।
ମଧ୍ୟେ ସ୍ତମ୍ଭ ସହସ୍ରେଣ ସ୍ଥିତଂ କୈଳାସ ପାଣ୍ଡୁରଂ । ସୁ ୧୫ । ୧୬

ଚୈତ୍ୟ ବର୍ତ୍ତୁଳାକାରତ୍ୱାତ୍ ବହ୍ୱାୟତ ନମିବ ପ୍ରାସାଦ ସ୍ତମ୍ଭ ସହସ୍ରେଣ ଧାର ଭୂତେନ ସ୍ଥିତଂ । ତ: ଟି:

"The Iowa mahapava brazen palace—was built to accommodate the large and increasing number of priests in the capital. It stood on sixteen hundred columns of granite, each column consisting of a single stone The palace that stood on them was about 250ft long, 250 ft. broad and 250 ft high. It was roofed with sheets of brass, whence its name, the Brazen Palace."

(History of Ceylon)

ଲଓଆ ମହାପାୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ସହିତ ଲଙ୍କାପୁରର ଚୈତ୍ୟ ପ୍ରାସାଦର ବର୍ଣ୍ଣନାର ସାମ୍ୟ ଥିବାର ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଉଅଛି ।

ଜଗତି ପର୍ବତ—ଟୀକାକାର ଏଥିର ଯେ ଅର୍ଥ ଦେଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଅନୁମାନ କରୁଁ, ଧାତୁ ଗର୍ଭକୁହିଁ ଜଗତି ପର୍ବତ ବୋଲାଯାଇଅଛି ।

ଅନୁରାଧା-ପୁରରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଧାତୁଗର୍ଭ ଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଥୂପାରାମ ସୁବର୍ଣାରାମ ଓ ଅଭୟଗିରି ଡେଗୋବା ଅତି ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଅଭୟଗିରି ଡେଗୋବାର ଉଚ୍ଚତା ୨୧୨ ଫୁଟ । ଏହା ମାଟି ପ୍ରସ୍ତରଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ । ଏହି ଭଗ୍ନ ଧାତୁଗର୍ଭ ବୃକ୍ଷଲତା ଦ୍ୱାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଗୋଟିଏ ପର୍ବତ ଭଳି ଦେଖାଯାଏ । ରାବଣ ଜଗତି ଉପରେ ଥାଇ ରାମଙ୍କ ସୈନ୍ୟ କଳନା କରୁଥିବାର ପ୍ରବାଦ ଅଛି । ଧାତୁଗର୍ଭକୁ ଜଗତି ବୋଲିବା ସମ୍ଭବପର ମନେହୁଏ । ଅଭୟଗିରି ଧାତୁଗର୍ଭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୮୭ ଅବ୍ଦରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି ।

କଲମ୍ବୋ ମିଉଜିୟମରେ ରକ୍ଷିତ ପ୍ରସ୍ତର କାଷ୍ଠ ଓ ଧାତବ ପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପଦାର୍ଥର ନାମ ସ୍ୱସ୍ତିକ ।

ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସ୍ୱସ୍ତିକ ଅଙ୍କୁଶ, ପଦ୍ମସ୍ୱସ୍ତିକ ଓ ବଜ୍ରର ଅର୍ଥ କଣ ? ଟୀକାକାରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱସ୍ତିକ ଅର୍ଥ ଦୂର୍ବାଚନ୍ଦ୍ରନାଦ ମାଙ୍ଗଲ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ । ମାତ୍ର ଏହାଦ୍ୱାରା ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥର ଅବବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ । ବସ୍ତୁତଃ ତାହା ନୁହେଁ । ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ପଦସ୍ଥିତ ଚିହ୍ନମାନଙ୍କ ନାମ ସ୍ୱସ୍ତିକ ।

'The signs on the toes are called Swastika' (Colombo Museum) ଏହାଛଡ଼ା ସ୍ୱସ୍ତିକ ଅର୍ଥ—'Swastika a kind of mystical mark made on persons or things to denote good luck. Amongst Jainas it is one of the 24 auspicious marks and is the emblem of the 7th Arhat'

ବଜ୍ର—ଏହା ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ପଦସ୍ଥିତ ଚିହ୍ନ । ତିବ୍ବତଦେଶୀୟ ବୌଦ୍ଧମାନେ ଏହାକୁ ଦର୍ଜେ କହନ୍ତି । 'Dorje of Buddha i. e. Vajra which the priest grasps and manipulates in various ways during prayes' —Ex. Br.

ଅଙ୍କୁଶ—ଏହା ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଶୁଭସୂଚକ ଚିହ୍ନ ।

ପଦ୍ମସ୍ୱସ୍ତିକ—A mystical mark consisting of lotus flowers (according to Scholiast) a four-cornered painting. —M. W.

ଉପରୋକ୍ତ ଚିହ୍ନଗୁଡ଼ିକ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ପଦାଙ୍କିତ ଚିହ୍ନ, ସୁତରାଂ ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କର ଅତି ଭକ୍ତି ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପଦାର୍ଥ । ଏଣୁ ବୌଦ୍ଧମାନେ ଏହି ଚିହ୍ନଗୁଡ଼ିକ ଗୃହ ସମ୍ମୁଖରେ କାନ୍ଥରେ ଅଙ୍କନ କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ କବାଟ ଫଳକରେ ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ଚିହ୍ନଗୁଡ଼ିକ ସେମାନଙ୍କର ଶ୍ରେୟସୂଚକ ଓ ମଙ୍ଗଳଦ୍ୟୋତକ ବୋଲି ମନେକରନ୍ତି । କେହି କହିପାରନ୍ତି, ପଦ୍ମ, ଅଙ୍କୁଶ ଓ ବଜ୍ର ବସ୍ତୁଙ୍କର ଚିହ୍ନ । ତାହା ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଦୈତ୍ୟମାନେ ଯେ ଦୈତ୍ୟାରିଙ୍କର ପଦଚିହ୍ନଗୁଡ଼ିକ ଆପଣାର ଶୁଭଦ୍ୟୋତକ ବୋଲି ମନେକରିବେ ଏବଂ ଅହରହ ଦର୍ଶନ ଦ୍ୱାରା ଓ ଭାବନା ଦ୍ୱାରା ନିଜର ମଙ୍ଗଳ ହେବ ବୋଲି ମନେ କରିବେ ଏହା କଦାପି ସମ୍ଭବପର ନୁହେ । ସ୍ୱସ୍ତିକ ପଦ୍ମ ପ୍ରଭୃତି ବସ୍ତୁଙ୍କର ଚିହ୍ନ ହେଲେ, ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ନରହି ଲଙ୍କାରେ ରହିବ କାହିଁକି ? କବି ଅନୁରାଧାପୁରର ଗୃହମାନ ଦେଖି ଏହି ପ୍ରକୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି, ବୌଦ୍ଧ ଗୃହଗୁଡ଼ିକୁ ଦୈତ୍ୟଗୃହ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଧର୍ମଦ୍ୱେଷର ପରିଚୟ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ।

କାଳିଦାସ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀର କବି । ସେ ରଘୁବଂଶ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ପୁସ୍ତକର ନାମ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ ବା ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁବଂଶ ନଦେଇ ରଘୁବଂଶ ନାମ ଦେବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ରଘୁଙ୍କୁ ହିଁ ସେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ମନେ କରିଥିଲେ । କାଳିଦାସ ରଘୁବଂଶାବଳୀ କେଉଁଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତହେଲେ ? ସମସ୍ତେ କହିବେ ଅବଶ୍ୟ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରୁ । ଏଥିରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଘୋରତର ସନ୍ଦେହ ଅଛି । ଯେବେ ଜଣେ କେହି ମୋଗଲ ବଂଶାବଳୀ ଲେଖିବାକୁ ଯାଇ ଲେଖେ ଯେ ହୁମାୟୁନଙ୍କ ପୁତ୍ର ଜାହାଙ୍ଗିର ଦିଲ୍ଲୀରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ ତାହାହେଲେ ଲୋକେ କଣ କହିବେ ? ଅବଶ୍ୟ ବାଲ୍ମୀକି କହିବେ ଲେଖକ ବାଦସାହିନାମା ପଢ଼ି ନାହିଁ । ତେବେ କାଳିଦାସ ରାମାୟଣ ପାଠକରି ରଘୁବଂଶ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ବୋଲି କିପରି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି, ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ବୁଝି ପାରୁନାହୁଁ । କାଳିଦାସଙ୍କ ରଘୁବଂଶ ଅନୁସାରେ ଦିଲୀପଙ୍କ ପୁତ୍ର ରଘୁ, ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଅଜ, ଅଜଙ୍କ ପୁତ୍ର ଦଶରଥ ଏବଂ ଦଶରଥଙ୍କ ପୁତ୍ର ରାମ । ଏ ରଘୁବଂଶ ମତରେ ରଘୁ ରାମଙ୍କ ପ୍ରପିତାମହ ଏବଂ ଦିଲୀପ ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରପିତାମହ । କିନ୍ତୁ ରାମାୟଣ ଫିଟାଇ ଦେଖିଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ରଘୁ ଓ ଦିଲୀପ ରାମଙ୍କର କ୍ରମାନୁସାରେ ପ୍ରପିତାମହ ଓ ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରପିତାମହ ହେବାର ତେଣେ ଥାଉ, ରାମଙ୍କର କୂଟସ୍ଥ ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ନାହାନ୍ତି । ରଘୁ ପୂର୍ବ ଅଠର ପୁରୁଷ ଏବଂ ଦିଲୀପ ପୂର୍ବ ବଂଶ ପୁରୁଷ ଅଟନ୍ତି । ରଘୁବଂଶରେ ରଘୁ ଓ ଦିଲୀପ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ପାଇଛନ୍ତି, ରାମାୟଣରେ କ୍ରମାନୁସାରେ ନାଭାଗ ଓ ଯଯାତି ସେହି ସ୍ଥାନ ପାଇ ଅଛନ୍ତି । ରାମାୟଣ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁରାଣରେ ରାମବଂଶର ଇଦୃଶ ତାରତମ୍ୟ ଦେଖି ଟୀକାକାର ଲେଖିଲେ 'ଯଦ୍ୟପି ବଂଶ ପରମ୍ପରାପୁରାଣାନ୍ତରେଷ୍ୱନ୍ୟଥା ଦୃଶ୍ୟତେ ତଥାପି ତତ୍ର କଳ୍ପଭେଦେନ ବିରୋଧପରିହାରଃ । ବା ୭୦।୧୩ କଳ୍ପଭେଦ ନାମକ ମହାଗୁରୁଗୁଡ଼ିକୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶତ ନମସ୍କାର । କାଳିଦାସ ରାମାୟଣ ପାଠକରି ରଘୁବଂଶ ଲେଖିନାହାନ୍ତି, କିମ୍ବା ସେ ସମୟରେ ଏହି ରାମବଂଶାବଳୀ ରାମାୟଣରେ ସଂଯୋଜିତ ହୋଇ ନଥିଲା, ଏହା ଭିନ୍ନ ଆଉ କଣ ବୋଲିଯାଇ ପାରେ ।

ବାଲି ଦ୍ୱୀପରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ବୌଦ୍ଧଗଣ ବାସ କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ସଂସ୍କୃତ ଓ କବିଭାଷାରଚିତ କେତେକ ପୁସ୍ତକ ଦେଖାଯାଏ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ରାମାୟଣ ବିଷୟ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ହିନ୍ଦୁଗଣ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବାଲି ଦ୍ୱୀପରେ ଉପନିବେଶ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ସେମାନେ ଭାରତବର୍ଷରୁ ଯେଉଁ ରାମାୟଣ ନେଇ ଯାଇଥିଲେ, ତାହା ସାତକାଣ୍ଡ ରାମାୟଣ ନୁହେଁ । ରାମାୟଣଟି ୨୫ ଗୋଟି ସର୍ଗ ମାତ୍ର ଏବଂ ଉତ୍ତରକାଣ୍ଡ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପୁସ୍ତକ ।

ରାମାୟଣ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କେତେକ ଦିନ ପୂର୍ବେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟି ପୁସ୍ତକାଳୟରୁ "The journal of the Indian Archipelago" ପାଠ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଅନୁଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲୁଁ । ସେହି ପତ୍ରିକାରୁ ରାମାୟଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ନୋଟ କରି ରଖିଥିଲୁଁ, ତାହା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରକାଶ କଲୁଁ—

The Hindus and particularly the Brahmin Hindus who came to Java brought with them the Sanskrit in their sacred writings and perhaps also a prakrit dialect (500 years after christ)

Ramayana in Bali has no seven kandas but has been divided into 25 Sargas, 7th of Utara Kanda is no part of the narrative but forms a separate work. But the author is Valmiki. The separation of the kanda from the Ramayana is a proof that it was introduced from India as a different piece.

From this it might be concluded that when Ramayana was introduced to Java the Utara Kanda was not yet annexed to this work It was not also so voluminous as it exists now in India. Utara Kanda gives an account of the history of the family of Rama after death. The narration of the Ramayan is same with that of India.

ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରମାଣରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ରାମାୟଣରେ ମାତ୍ର ୨୫ ଗୋଟି ସର୍ଗ ଥିଲା ଏବଂ ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ ଗୋଟିଏ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପୁସ୍ତକ ।

ଅନୁକ୍ରମଣିକାଧ୍ୟାୟରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପ୍ରଥମ କବି ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ ଲେଖି ନାହାଁନ୍ତି ।

ନାରଦ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ନିକଟରେ ରାମଚରିତର ଯେଉଁ ସଂକ୍ଷେପ ବିବରଣ ଦେଲେ ତାହା ରାମଜନ୍ମଠାରୁ ଲଙ୍କାଜୟ ଉତ୍ତାରୁ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଫେରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।

ନନ୍ଦିଗ୍ରାମେ ଜଟାଂ ହିତ୍ୱା
ଭ୍ରାତୃଭିଃ ସହିତୋଽନଘଃ ।
ରାମ ସୀତାମନୁ ପ୍ରାପ୍ୟ
ରାଜ୍ୟଂ ପୁନରବାପ୍ତବାନ୍ । ବା: ୧ । ୮୯
ସ ଯଥା କଥିତଂ ପୂର୍ବଂ ନାରଦେନ ମହାତ୍ମନା ।
ରଘୁବଂଶସ୍ୟ ଚରିତଂ ଚକାର ଭଗବାନ୍ମୁନିଃ । ବା: ୩ । ୨

ନାରଦଙ୍କ କଥା ଅନୁସାରେ ଯେବେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ଲେଖିଲେ, ତେବେ ନାରଦ ସୀତା ବନବାସ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ନ ଥିବାରୁ ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ ଆଦିକବି ବା ପ୍ରଥମ କବିଙ୍କ ରଚନା ନୁହେଁ ।

ବାଲ୍ମୀକି 'ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଉପଦେଶ ପାଇ ଧ୍ୟାନଦ୍ୱାରା ରାମଚରିତର ସୂଚନା କଲେ, ତହିଁର ମଧ୍ୟ ବିବରଣ ଅନୁକ୍ରମଣିକାଧ୍ୟାୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ସେଥିରେ ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ ଭଗବାନ୍ ଋଷି ରଚନା କଲେ ବୋଲି ଲେଖାଅଛି । ମାତ୍ର ତାହା କିପରି ଧରଣର ଲେଖା ହୋଇଅଛି, ତାହା ପାଠକଗଣ ଦେଖନ୍ତୁ ।

ପ୍ରେଷଣ ବାୟୁପୁତ୍ରେଣ ଭରତେନ ସମାଗମଂ ।
ରାମାଭିଷେକାଭ୍ୟୁଦୟଂ ସର୍ବସୈନ୍ୟବିସର୍ଜନଂ । ବା: ୩ । ୩୮

ଏଥିଉତ୍ତାରୁ ଉଣପାଦର ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ—

ସ୍ୱରାଷ୍ଟ୍ର ରଞ୍ଜନଂ ଚୈବ
ବୈଦେହ୍ୟାଶ୍ଚ ବିସର୍ଜନଂ ।
ଅନାଗତଞ୍ଚ ଯତ୍ କିଞ୍ଚିଦ୍ରାମସ୍ୟ ବସୁଧାତଳେ ।
ତଚ୍ଚକାରୋତ୍ତରେ କାବ୍ୟେ
ବାଲ୍ମୀକି ଭଗବାନୃଷିଃ । ବା: ୩ । ୩୯

ଶ୍ଳୋକଟି ଉଣପାଦ ହେଲା କାହିଁକି ? ପୁଣି ଏହି ଉଣପାଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟ ଉତ୍ତରକାବ୍ୟରେ ଋଷି ଲେଖିଲେ ବୋଲିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କଣ ? ରାମଙ୍କ ଜନ୍ମଠାରୁ ଲଙ୍କା ବିଜୟ ଓ ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାବତୀୟ ଘଟନା ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁ ଘଟନା କେଉଁ କାଣ୍ଡରେ ଘଟିଲା ତାହା ଉଲ୍ଲେଖ ନ କରି କେବଳ ସୀତାବନବାସ ଉତ୍ତରକାବ୍ୟରେ ଋଷି ଲେଖିଲେ ବୋଲିବା ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ ପଶ୍ଚାତ ଲିଖିତ ବୋଲି ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଉଅଛି ।

ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ଶେଷରେ ଲିଖିତ ଅଛି—ଲଙ୍କାରୁ ଫେରିଆସି ରାଜ୍ୟାଭିଷିକ୍ତ ହୋଇ
ଦଶବର୍ଷ ସହସ୍ରାଣି ରାମୋରାଜ୍ୟମକାରୟତ୍ । ଲ: ୧୩୦।୧୦୪

ଏଥି ଉତ୍ତାରୁ ରାମାୟଣ ପଠନ ଓ ଶ୍ରବଣର ଫଳ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ଏହା ପାଠକଙ୍କ ଉତ୍ତାରୁ ମନେହୁଏ ଯେ, ରାମାୟଣ ଛଅକାଣ୍ଡ ଲେଖି କବି ତାହାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥ ଏହିଠାରେ ଶେଷକରି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଶ୍ରବଣର ଫଳ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ରାମ ଦଶ ହଜାର ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କଲା ଉତ୍ତାରୁ ପୁଣି ଉତ୍ତର କାଣ୍ଡରେ—

ପ୍ରାପ୍ତରାଜ୍ୟସ୍ୟ ରାମସ୍ୟ
ରାକ୍ଷସାନାଂ ବଧେ କୃତେ । ଉ: ୧।୧

ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ କାହୁଁ ଆସିଲା ? ଏବଂ ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ ଶେଷରେ ପୁଣି ରାମାୟଣ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଏବଂ ରାମାୟଣ ପଠନର ଓ ଶ୍ରବଣର ଫଳ ଲେଖାହେଲା କାହିଁକି ?

ଯଦି ପ୍ରତି କାଣ୍ଡ ଶେଷରେ ରାମାୟଣ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଶ୍ରବଣର ଫଳ ଲେଖାଥାନ୍ତା, ତେବେ କୌଣସି କଥା ନଥିଲା । ମାତ୍ର ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ଶେଷରେ ଏବଂ ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ ଶେଷରେ ରାମାୟଣ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଶ୍ରବଣ ଓ ଅଧ୍ୟୟନର

ଫଳ ଲେଖାଥିବାରୁ ରାମାୟଣ ପୂର୍ବ ଛଅକାଣ୍ଡ ଓ ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଲୋକ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ।

ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ଉପସଂହାରରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବକ୍ତବ୍ୟ ଏହି ଯେ, ରାମାୟଣକାର ବା ରାମଚରିତର ପ୍ରଥମ ଉଦ୍ଭାବକ ଓ ଚରିତଚିତ୍ରକର ବାଲ୍ମୀକି ଋଷି **ଅଟନ୍ତି**, ମାତ୍ର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ରାମାୟଣ ଖଣ୍ଡ ଖୋଦ ବାଲ୍ମୀକି ରଚିତ ନୁହେ । ତାହାଙ୍କ ରଚିତ ରାମଚରିତ ସଂସ୍କୃତରେ ଥିଲା କିମ୍ବା ବୈଦିକ ଭାଷାରେ ଥିଲା, ତାହା କୁହାଯାଇ ନପାରେ, କିମ୍ବା ତାଙ୍କର କୌଣସି କୌଣସି ଶ୍ଳୋକ ଯେ ଏଠାରେ ନଥିବ, ତାହା ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇ ନପାରେ ।

ହିନ୍ଦୁ-ବୌଦ୍ଧବିଦ୍ୱେଷ ହେତୁରୁ ଏହି ପୁସ୍ତକ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ସିଂହଳରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସ୍ଥାପିତ ହେଲାପରେ ଏବଂ ଅନୁରାଧାପୁର ସ୍ଥାପିତ ହେଲାପରେ ଏହି ରାମାୟଣର ଅଧିକାଂଶ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ପୂର୍ବ ଛଅକାଣ୍ଡ ଯେଉଁ କବି ଲେଖିଅଛନ୍ତି ସେ ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ ଲେଖି ନାହାନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରଥମ କବି ବା ବାଲ୍ମୀକି କାଣ୍ଡ ଭାଗକର ଲେଖି ନାହାନ୍ତି ।

କବି ବାଲ୍ମୀକି ସୀତାଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେବା ଏବଂ କୁଶଲବଙ୍କୁ ପାଳନକରିବା ନିତାନ୍ତ ଅଯୌକ୍ତିକ । 'କୁଶଲବୌ ବା କୁଶୀଲବୌ ରାମପୁତ୍ରୌ' ଇତି ହେମଚନ୍ଦ୍ରଃ । ରାମ ପୁତ୍ର ଦୁହିଙ୍କ କୁଶ ଲବ ବା କୁଶୀ ଲବ ବୋଲାଯାଏ । କୁଶୀ ଲବ ଅର୍ଥ ପୁଣି ଚାରଣ --ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଦେଶାନ୍ତରରେ କୀର୍ତ୍ତି ପ୍ରଚାର କରେ । ଏହା ଦେଖିଲେ ରାମପୁତ୍ର କୁଶୀ ଲବ ଏବଂ ରାମାୟଣ ଗାୟକ କୁଶୀ ଲବ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

ଏଥି ଉତ୍ତାରୁ ରାମଙ୍କର ଅବତାରତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖିବାକୁ ବାସନା ରହିଲା ।

କ୍ରମଶଃ

ରାମାୟଣ (୨)

ଯେଉଁ ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ସାଧୁ ଚରିତ ସର୍ବଥା ଅନୁକରଣୀୟ, ମାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ସାଧାରଣତଃ ଅନୁକରଣ କରିପାରେ ନାହିଁ ସେହି ମହାପୁରୁଷ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଦେବତା । ରାମ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଦେବତା । ରାମ ଆଦର୍ଶ ମହାପୁରୁଷ । ସେ ନରଦୁର୍ଲଭ ଗୁଣନିଚୟରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପିତୃମାତୃ ଭକ୍ତି, ତାଙ୍କର ସ୍ୱାର୍ଥ ତ୍ୟାଗ, ସହିଷ୍ଣୁତା, ଧୈର୍ଯ୍ୟ, ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅନ୍ୟ ପୁରୁଷଙ୍କ ଠାରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏନାହିଁ । ଏଣୁ ରାମ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଦେବତା । ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଜୀବନ-ଚରିତ ପାଠକଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେହି ମହାପୁରୁଷ-ମାନଙ୍କର ଗୁଣମାନଙ୍କୁ ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ହେଉଁ । ଯେଉଁ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଯେତିକି ଜୀବନଚରିତ ଅଛି, ସେହି ଜାତି ସେତିକି ଉନ୍ନତତର । କବି ବାଲ୍ମୀକି ଏହି ଭାବ ହୃଦୟରେ ପୋଷଣ କରି ଆର୍ଯ୍ୟ ନର-ଦେବତା-ମାନଙ୍କ ଚରିତ ମଧ୍ୟରୁ ରାମ ଚରିତକୁ ଆଦର୍ଶ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ରାମାୟଣ ଲେଖିଲେ । ତାହାଙ୍କ ରଚିତ ସ୍ୱଭାବସୁନ୍ଦର ବିଶୁଦ୍ଧ ରାମଚରିତଟି ପୌରାଣିକ କଳ୍ପନା-ପଙ୍କରେ ପଡ଼ି ଦୂଷିତ ଓ ବିକୃତ ହୋଇଅଛି । ରାମ ନାମ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ମୁଖରେ, ରାମ ରୂପ ଭାରତବାସୀଙ୍କ କାନ୍ଥରେ; କିନ୍ତୁ ସେହି ରାମନାମ ବାଲ୍ମୀକି ଲକ୍ଷିତ ରାମନାମ ନୁହେଁ, ସେହି ରାମ ରୂପ ବାଲ୍ମୀକି ଚର୍ଚ୍ଚିତ ରାମ ରୂପ ନୁହେ । ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଗୁଣନିଚୟ

ଦେଖି ସେହିଗୁଡ଼ିକ ଦୈବୀଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିବାର ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ମାନବ ମହତ୍ତ୍ୱର ମୂଳରେ କୁଠାରାଘାତ କରନ୍ତି । ସେମାନେ ମାନବର ମହତ୍ତ୍ୱ ବୃଦ୍ଧିରେ କ୍ଷୁଣ୍ଣମନା, ସେମାନେ ଜାତୀୟ ଅବନତିର ପକ୍ଷପାତୀ । ଭାରତବାସୀ ଦେବତାଙ୍କୁ ମନୁଷ୍ୟ କରିପାରନ୍ତି; ମାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟଙ୍କୁ ଦେବତା ଗଣି ଆରାଧନା କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ରାମଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁ ବୋଲି, ବାଲ୍ମୀକି ରାମନାମ ପ୍ରସାଦରୁ କବି ହେଲେ ବୋଲି, ମୂର୍ଖ କାଳିଦାସ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କଲାବେଳେ ସରସ୍ୱତୀ ତାହାଙ୍କୁ ବରଦେଇ ପଣ୍ଡିତ କଲେ ବୋଲି ମିଥ୍ୟାରଚନା କରିବାଦ୍ୱାରା ଆର୍ଯ୍ୟ ମହତ୍ତ୍ୱ ଧ୍ୱଂସର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଅଛି । କାଳିଦାସ ଯେବେ ସ୍ତ୍ରୀ ପଦାଘାତ ପାଇ ଆତ୍ମହତ୍ୟାର ଉଦ୍ୟୋଗ କଲାବେଳେ ସରସ୍ୱତୀ ତାହାଙ୍କୁ ମହାପଣ୍ଡିତ କରିଦେଲେ, ତେବେ ଅଧୁନିକ କାଳରେ କେତେ ଲୋକ ଋଣଜର୍ଜ୍ଜରିତ ହୋଇ ଉଦ୍‌ବନ୍ଧନ କରୁଅଛନ୍ତି, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତ ସେମାନଙ୍କୁ ଟଙ୍କେ ଦେଉ ନାହାନ୍ତି । କେତେଜଣ ବିଦ୍ୟା ନିମନ୍ତେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରୁଅଛନ୍ତି, ସରସ୍ୱତୀ ତ ସେମାନଙ୍କୁ କାଳିଦାସ ପ୍ରାୟ ବରପୁତ୍ର ଗଣିବା ଦୂରେ ଥାଉ କରାଣୀ ହେବା ଭଳି ସାମାନ୍ୟ ବିଦ୍ୟା ମଧ୍ୟ ଦେଉ ନାହାନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ ଜାତୀୟ ଅବନତିମୂଳକ ଦୈବୀଶକ୍ତି ବିଶ୍ୱାସର ଫଳ । ଯେ ଯାହାହେଉ, ରାମ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରାତଃସ୍ମରଣୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟ ମହାପୁରୁଷ । ପୌରାଣିକଗଣ ତାହାଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅବତାର ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ତାହାହିଁ ଦେଖାଇବା ଆମ୍ଭର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଯେଉଁମାନେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ ପୂର୍ବକ ତଥ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ, ସେମାନଙ୍କ ଆଲୋଚନା ନିମନ୍ତେ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ଅବତାରଣା । ଆଉ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଈଶ୍ୱର ଭାରତବାସୀଙ୍କ ପ୍ରତି ବଡ଼ ସଦୟ, ଏଣୁ ଦିନାକେତେ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ କୋଳରେ, ଦିନାକେତେ ଯଶୋଦାଙ୍କ କୋଳରେ ଖେଳାକରି ଭାରତବାସୀଙ୍କ ମୁକ୍ତି-ପସରା ଓ ବୈକୁଣ୍ଠ ଦ୍ୱାର କହିଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି. ସେମାନେ ଅବଶ୍ୟ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରିବାକୁ ଘୃଣା କରିବେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିନାହୁଁ ।

ରାମାୟଣ ପାଠ କଲେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ଜଣାଯିବ ଯେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ବୋଲି ଯେଉଁ ପୁସ୍ତକ ପାଇଅଛୁଁ, ତାହାର କଳେବର ନାନା ସମୟରେ ନାନା କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା, ବହୁଳଭାବେ ଅନ୍ୟାୟରୂପେ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇଅଛି । ଏହା ଯେ କେବଳ ଆଧୁନିକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଓ ଏ ଦେଶ ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କ ମତ ତାହା ନୁହେଁ, କତକାଦି ଟୀକାକାରଗଣ ରାମାୟଣର କେତେକାଂଶ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଟୀକା କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ରାମାୟଣରେ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ସର୍ଗ, ଶ୍ଲୋକ ଏବଂ ଅର୍ଦ୍ଧ ଶ୍ଲୋକ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କରି ବାଛି ବାହାର କରି ସହଜ କର୍ମ ନୁହେ ଏବଂ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପରି ବ୍ୟକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ତାହା ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇପାରିବା କଦାପି ସମ୍ଭବପର ନୁହେ । ତଥାପି ଯେଉଁ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡୁଅଛି, ଏବଂ ଯେଉଁ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକ ଯେ କୌଣସି ରାମାୟଣ ପାଠକ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲି ଅନାୟାସରେ ବାଛି ଦେଇ ପାରିବେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେହି ସେହି ଅଂଶର ଆଲୋଚନା କରିବୁଁ । ପୁଣି ସେହି ଅଂଶଗୁଡ଼ିକରେ କେବଳ ଅବତାରବାଦ ଅଛି ।

ବାଲ୍ମୀକି ନାରଦଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, ଆର୍ଯ୍ୟ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଗୁଣସମ୍ପନ୍ନ କେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଚରିତ କାବ୍ୟାକାରରେ ଲେଖା ଯାଇପାରେ । ନାରଦ କହିଲେ ସ୍ମରଣ କରି କହୁଅଛି ଶ୍ରବଣ କର—

ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁବଂଶପ୍ରଭବୋ ରାମନାମ ଜନୈଃ ଶ୍ରୁତଃ ।
ନିୟତାତ୍ମ ମହାବୀର୍ଯ୍ୟୋ ଦ୍ୟୁତିମାନ ଧୃତିମାନ୍ ବଶୀ । ବାଃ ୧୮

ନାରଦ ରାମଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁ ଅବତାର ବୋଲି କହିଲେ କି ? ନା ବରଂ ନାରଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବହୃତ କେତୋଟି ବିଶେଷଣ ଦେଖିଲେ ରାମ ବିଷ୍ଣୁ ଅବତାର ନଥିବାର ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଉଅଛି ଯଥା—'ପ୍ରଜାପତିସମଃ', 'ବିଷ୍ଣୁନା ସଦୃଶୋ ବୀର୍ଯ୍ୟେ' ଇତ୍ୟାଦି ।

ବ୍ରହ୍ମା ରାମାୟଣ ଲେଖ ବୋଲି ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ସେଥିରେ ବ୍ରହ୍ମା ରାମ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅବତାର ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି କି ?

ବାଲ୍ମୀକି ଯୋଗ ଚକ୍ଷୁରେ ରାମଚରିତ ଦେଖିଲେ, ଏବଂ ରାମାୟଣ ଟିପ୍‌ପଣୀ କଲେ । ବାଲ୍ମୀକି ନିମୀଳିତ ନେତ୍ରରେ ଯୋଗଚକ୍ଷୁରେ ରାମଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁ ବୋଲି ଦେଖିପାରି ଥିଲେ କି ? ବାଳକାଣ୍ଡ ତୃତୀୟ ସର୍ଗଟି ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ ବିଷ୍ଣୁ ଅବତାରର ସୂତ୍ରପାତ ଅନୁକ୍ରମଣିକାଧ୍ୟାୟରେ କରାଯାଇ ନଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ିବ । ଏଣୁ ଅନାୟାସରେ ବୁଝିହୋଇପାରେ ଯେ, ଆଦିକବି କିମ୍ବା ଅନୁକ୍ରମଣିକାଧ୍ୟାୟ ଲେଖକ ରାମଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁ ବୋଲି ଅଯଥା ଅଳଙ୍କାରରେ ଅଳଂକୃତ କରିବାର କଳ୍ପନା ମଧ୍ୟ କରିନଥିଲେ । ରାମାୟଣ ପ୍ରଥମ ଚାରି ସର୍ଗ ଅନୁକ୍ରମଣିକା । ପଞ୍ଚମ ସର୍ଗ ଠାରୁ ରାମାୟଣର ଆରମ୍ଭ ।

ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁ ବଂଶୀୟ ନରପତି ଦଶରଥ ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ନଗରୀରାଣୀ ମହାସମୃଦ୍ଧିଶାଳିନୀ ହୋଇଥିଲା । ଅଯୋଧ୍ୟାବାସୀଗଣ ସୁଖ ଶାନ୍ତିରେ ସ୍ୱର୍ଗ ସୁଖ ଅନୁଭବ କରି ବାସ କରୁଥିଲେ । 'ନାସ୍ତିକ ବର୍ଜିତ' ହେତୁରୁ ଦେଶର ଲୋକେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଧର୍ମାଚରଣ କରୁଥିଲେ । ଏପରି ନାସ୍ତିକ ବର୍ଜିତା ସମୃଦ୍ଧିଶାଳିନୀ ପୃଥିବୀର ଅଧୀଶ୍ୱର ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଦଶରଥଙ୍କର ସୁତୋତ୍ପତ୍ତି ନୋହିବାରୁ ଚିନ୍ତିତ ହେଲେ । ଏଣୁ ସୁତୋତ୍ପତ୍ତି କାମନାରେ ଅଶ୍ୱମେଧଯଜ୍ଞ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକଲେ ଏବଂ ମନ୍ତ୍ରୀଶ୍ରେଷ୍ଠ ସୁମନ୍ତ୍ରଙ୍କୁ କହିଲେ, ସମସ୍ତ ଗୁରୁମାନଙ୍କୁ ଓ ପୁରୋହିତମାନଙ୍କୁ ମୋ ନିକଟକୁ ଆଣ । ଏହା ଶ୍ରବଣକରି ସୁମନ୍ତ୍ର ସମସ୍ତ ବେଦପାରଗ ବ୍ରାହ୍ମଣ-ମାନଙ୍କୁ ରାଜାଙ୍କ ସମୀପକୁ ଆହ୍ୱାନ କଲେ । ବଶିଷ୍ଠ, ଜାବାଲି, ବାମଦେବ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଋଷିମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାରୁ ଦଶରଥ ସେମାନଙ୍କୁ ପୂଜାକରି କହିଲେ—

ମମ ଲାଲପ୍ୟ ମାନସ୍ୟ
ସୁତାର୍ଥଂ ନାସ୍ତି ବୈ ସୁଖଂ ।
ତଦର୍ଥଂ ହୟମେଧେନ
ଯକ୍ଷ୍ୟାମୀତି ମତିର୍ମମ ।
ତଦହଂ ଯଷ୍ଟୁମିଚ୍ଛାମି
ଶାସ୍ତ୍ରଦୃଷ୍ଟେନ କର୍ମଣା ।
କଥଂ ପ୍ରାପ୍‌ସ୍ୟାମ୍ୟହଂ କାମଂ
ବୁଦ୍ଧିରତ୍ର ବିଚିନ୍ତ୍ୟତାଂ । ବା. ୮।୮।୯

ଦଶରଥଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତି ଶ୍ରବଣକରି ବଶିଷ୍ଠ ପ୍ରମୁଖ ଋଷିମାନେ ସାଧୁ ସାଧୁ ବୋଲି କହିଲେ ।

ଉଚୁଶ୍ଚ ପରମପ୍ରୀତାଃ ସର୍ବେ ଦଶରଥଂ ବଚଃ ।
ସମ୍ଭାରାଃ ସମ୍ଭ୍ରିୟନ୍ତାନ୍ତେ ତୁରଗଶ୍ଚ ବିମୁଚ୍ୟତାଂ ॥
ସରୟ୍ୱାଶ୍ଚୋତ୍ତରେ ତୀରେ ଯଜ୍ଞଭୂମି ର୍ବିଧୀୟତାଂ ।
ସର୍ବଥା ପ୍ରାପ୍‌ସ୍ୟସେ ପୁତ୍ରାନଭିପ୍ରେତାଂଶ୍ଚ ପାର୍ଥିବ ।

ବା. ୧୮।୧୧।୧୨

ଋଷିମାନଙ୍କର ଇଦୃଶ ଉପଦେଶ ଶ୍ରବଣ କରି ଦଶରଥ ହର୍ଷବ୍ୟାକୁଳଲୋଚନ ହୋଇ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ—

ସମ୍ଭାରାଃ ସମ୍ଭ୍ରିୟନ୍ତାଂ ମେ ଗୁରୁଣାଂ ବଚନାଦିହ ।

ବା. ୮।୧୪

ରାମାୟଣର ଅଷ୍ଟମ ସର୍ଗ ପାଠ କରି ଆମ୍ଭେମାନେ ଜାଣି ପାରିଲୁଁ ଯେ, ଦଶରଥଙ୍କର ପୁତ୍ର ନୋହିବାରୁ ବଶିଷ୍ଠାଦିଙ୍କ ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ପୁତ୍ର ହେବା କାମନାରେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଆୟୋଜନ କଲେ । ଏଥିଉତ୍ତାରୁ ରାମାୟଣ ପାଠକ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ବର୍ଣ୍ଣନା, ଯଜ୍ଞ ସମାପ୍ତି ଓ ଦଶରଥଙ୍କ ପୁତ୍ର ପ୍ରାପ୍ତିର ବିବରଣ ପାଠ କରିବାର ଆଶା ରଖନ୍ତି । ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଆୟୋଜନ କରିବାର କାରଣ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲା ଉତ୍ତାରୁ ଅନ୍ୟ ବିଷୟର ଉତ୍ଥାପନ ଓ ଅସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ କି ? ନବମ ସର୍ଗରେ ସୂତ ଦଶରଥଙ୍କୁ ପୁରାଣ ଶ୍ରୁତ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଶୁଣାଇଲେ । ଏହା ସନତ୍କୁମାରଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟ ପୁରାଣ । ଏହି ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ବଶିଷ୍ଠ ବାମଦେବ ପ୍ରଭୃତଙ୍କୁ ଜଣା ନଥିଲା କି ? ଯେବେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କଲେ ପୁତ୍ର ହେବାର କଥା ନଥିଲା ତେବେ ବଶିଷ୍ଠାଦି ଋଷିମାନେ ଦଶରଥଙ୍କୁ ତାହା କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ କାହିଁକି ? ଆଉ ଯେବେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞରେ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ପୁରୋହିତ ହେଲେ ପୁତ୍ର ହେବାର ପୁରାଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ ସନତ୍କୁମାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କଥିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ଅବଶ୍ୟ ବଶିଷ୍ଠଙ୍କୁ ବିଦିତ ଥିବ । ବଶିଷ୍ଠ ଏହା ଗୋପନ କରିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କଣ ? ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ପୁରୋହିତ ହେଲେ ଦକ୍ଷିଣା ଭାଗ କରିବାକୁ ହେବ ବୋଲି ବଶିଷ୍ଠ ଏହା ଗୋପନ କଲେ କି ? ବଶିଷ୍ଠଙ୍କୁ କଳଙ୍କିତ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ରାମାୟଣର ଏହି କେତେଗୋଟି ସର୍ଗ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲିବା ତ ଆପତ୍ତିଜନକ ନୁହେଁ । ନବମ ଦଶମ ଓ ଏକାଦଶ ସର୍ଗ ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ବୃତ୍ତାନ୍ତ, ଏହି ତିନି ସର୍ଗ ସହିତ ପୂର୍ବାପର ମେଳ ନାହିଁ ।

ଅଷ୍ଟମ ସର୍ଗରେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରିବାର ସ୍ଥିରୀକୃତ ହେଲା । ଆୟୋଜନ କରିବାକୁ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ଆଦେଶ ପାଇଲେ । ପୁଣି ଦ୍ୱାଦଶ ସର୍ଗରେ ସେହି ପ୍ରସ୍ତାବର ପୁନରୁକ୍ତି ଓ ପୁନରୁତ୍ଥାପନ ହେବାର କାରଣ କଣ ? ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ନବମ, ଦଶମ ଓ ଏକାଦଶ ସର୍ଗ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଲାରୁ ଗୁନ୍ଥାମେଳ କରିବାକୁ ଦ୍ୱାଦଶ ସର୍ଗର ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଅଛି । ଏଣୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖକ ଦ୍ୱାଦଶ ସର୍ଗ ଆରମ୍ଭରୁ ପୁଣି ଲେଖିଲେ—

ତତଃ କାଲେ ବହୁତିଥେ କସ୍ମିଂଶ୍ଚିତ ସୁମନୋହରେ
ବସନ୍ତେ ସମନୁପ୍ରାପ୍ତେ ରାଜ୍ଞୋଯଷ୍ଟୁଂ ମନୋଭବତ୍ । ବା. ୧୨।୧

ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଧିକ ମନ୍ତବ୍ୟ ନଦେଇ ଅଷ୍ଟମ ସର୍ଗର ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାଦଶ ସର୍ଗରେ କି ପ୍ରକାର ଭାବରେ ପୁନରୁକ୍ତ ଓ ପୁନରୁଦ୍ଧୃତ ହୋଇଅଛି ତାହା ଦେଖାଇଦେଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ।

ମମ ଲାଲପ ମାନସ୍ୟ ପୁତ୍ରାର୍ଥଂ ନାସ୍ତି ବୈ ସୁଖଂ । ବା: ୮।୮
ମମ ତତାପ୍ୟମାନସ୍ୟ ପୁତ୍ରାର୍ଥଂ ନାସ୍ତି ବୈ ସୁଖଂ । ବା. ୧୨।୮
ସମ୍ଭାରାଃ ସମ୍ଭ୍ରିୟନ୍ତାନ୍ତେ ଗୁରବଶ୍ଚ ସମୁଚ୍ୟତାଂ । ବା. ୮।୧୧
ସମ୍ଭାରାଃ ସଂଭ୍ରିୟନ୍ତାନ୍ତେ ଗୁରବଶ୍ଚ ସମୁଚ୍ୟତାଂ । ବା. ୧୨।୩
ସରଯ୍ୱାଶ୍ଚୋତ୍ତରେ ତୀରେ ଯଜ୍ଞ ଭୂମିର୍ବିଧୀୟତାଂ । ବା. ୧୮।୧୨।ପ୍ର. ପା
ସରଯ୍ୱାଶୋତ୍ତରେ ତୀରେ ଯଜ୍ଞଭୂମି ର୍ବିଧୀୟତାଂ । ବା. ୧୨।୪।ପ୍ର. ପା.
ସର୍ବଥା ପ୍ରାପ୍ସ୍ୟସେ ପୁତ୍ରାଂ ନଭିପ୍ରେତାଂଶ୍ଚ ପାର୍ଥିବ । ବା. ୮।୧୨। ଶେ. ପା.
ସର୍ବଥା ପ୍ରାପ୍ସ୍ୟସେ ପୁତ୍ରାଂ ସ୍ତ୍ରୀନ୍ଧାରୋଽମିତ ବିକ୍ରମନ୍ । ବା ୧୨।୧୩। ପ୍ର.ପା.
ତତସ୍ତୁଷ୍ଟୋଽଭବଦ୍ରାଜା ଶ୍ରୁତ୍ୱୈତଦ୍ ଦ୍ୱିଜଭାଷିତଂ । ବା ୧୮।୩। ଶେ. ପା
ତତଃ ପ୍ରୀତୋଽଭବଦ୍ରାଜା ଶ୍ରୁତ୍ୱା ତୁ ଦ୍ୱିଜଭାଷିତଂ । ବା ୧୨।୧୪। ପ୍ରଥମ ପାଦ
ଅମାତ୍ୟାନବ୍ରବୀଦ୍ରାଜା ହର୍ଷବ୍ୟାକୁଲଲୋଚନଃ । ବା ୮।୧୪। ପ୍ରଥମପାଦ
ଅମାତ୍ୟାନବ୍ରବୀଦ୍ରାଜା ହର୍ଷେଣେଦଂ ଶୁଭାକ୍ଷରଂ । ବା. ୧୨।୧୪। ଶେଷପାଦ
ସମ୍ଭାରାଃ ସମ୍ଭ୍ରିୟନ୍ତା ମେ ଗୁରୁଣାଂ ବଚନାଦିହ । ବା. ୮।୧୪। ଶେଷପାଦ

ଗୁରୂଣାଂ ବଚନାଚ୍ଛୀଘ୍ରଂ ସମ୍ଭାରାଃ ସମ୍ଭ୍ରିୟନ୍ତୁ ମେ । ବା. ୧୨।୧୫। ପ୍ରଥମପାଦ
ସରସ୍ୱାଶ୍ୱୋତ୍ତରେ ତୀରେ ଯଜ୍ଞଭୂମି ର୍ବିଧୀୟତାଂ । ବା. ୮।୧୫। ପ୍ରଥମପାଦ
ସରସ୍ୱାଶ୍ୱୋତ୍ତରେ ତୀରେ ଯଜ୍ଞଭୂମି ର୍ବିଧୀୟତାଂ । ବା. ୧୨।୧୬ ପ୍ରଥମପାଦ
ଶାନ୍ତୟଶ୍ଚାପି ବର୍ତ୍ତନ୍ତାଂ ଯଥାକଲ୍ପଂ ଯଥାବିଧି । ବା. ୧୮।୧୭। ପ୍ରଥମପାଦ
ଶାନ୍ତୟଶ୍ଚାପି ବର୍ତ୍ତନ୍ତାଂ ଯଥାକଲ୍ପଂ ଯଥାବିଧି । ବା. ୧୨।୧୭। ଶେଷପାଦ
ଶକ୍ୟଃ ପ୍ରାପ୍ତୁମୟଂ ଯଜ୍ଞଃ ସର୍ବେଣାପି ମହୀକ୍ଷିତା । ବା. ୮। ୭। ଶେଷପାଦ
ଶକ୍ୟଃ କର୍ତ୍ତୁମୟଂ ଯଜ୍ଞଃ ସର୍ବେଣାପି ମହୀକ୍ଷିତା । ବା. ୧୨।୧୭। ପ୍ରଥମପାଦ
ନାପରାଧୋ ଭବେଦ୍‌କଷ୍ଟୋ ଯଦ୍ୟସ୍ମିନ କ୍ରତୁସତ୍ତମେ ।
ଛିଦ୍ର ହି ମୃଗୟନ୍ତ୍ୟେତେ ବିଦ୍ୱାଂସୋ ବ୍ରହ୍ମରାକ୍ଷସାଃ ।୧୭
ବିଧିହୀନସ୍ୟ ଯଜ୍ଞସ୍ୟ ସଦ୍ୟଃ କର୍ତ୍ତା ବିନଶ୍ୟତି ।
ତଦ୍ୟଥା ବିଧିପୂର୍ବଂ ମେ କ୍ରତୁରେଷଃ ସମାପ୍ୟତେ । ବା ୮।୧୮
ନାପରାଧୋ ଭବେଦ୍‌କଷ୍ଟୋ ଯଦ୍ୟସ୍ମିନ୍ କ୍ରତୁସତ୍ତମେ । ବା ୧୨।୧୭। ଶେଷପାଦ
ଛିଦ୍ରଂ ହି ମୃଗୟନ୍ତ୍ୟେତେ ବିଦ୍ୱାଂସୋ ବ୍ରହ୍ମରାକ୍ଷସାଃ ।
ବିଧିହୀନସ୍ୟ ଯଜ୍ଞସ୍ୟ ସଦ୍ୟଃକର୍ତ୍ତା ବିନଶ୍ୟତି । ବା. ୧୨।୧୮
ତଦ୍ୟଥା ବିଧିପୂର୍ବଂ ମେ କ୍ରତୁରେଷଃ ସମାପ୍ୟତେ । ବା. ୧୨।୧୯ ପ୍ରଥମପାଦ

ଏହି ପ୍ରକାର ବା ୮।୧୯ ପ୍ରଥମପାଦ ଏବଂ ବା ୧୨।୧୯ ଶେଷପାଦ ଏକ । ବା ୮।୨୩ ପ୍ରଥମପାଦ ଏବଂ ବା ୧୨।୨୨ ଶେଷପାଦ ସମାନ । ଏଥି ହେତୁରୁ ପାଠକଗଣ ଦ୍ୱାଦଶ ସର୍ଗଟି ଅଷ୍ଟମ ସର୍ଗର ନକଲ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ଅନିଚ୍ଛୁକ ହେବେ କି ? ରାମାୟଣ ମଧ୍ୟରୁ ନବମ, ଦଶମ, ଏକାଦଶ ଓ ଦ୍ୱାଦଶ ସର୍ଗଟିମାନ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ରାମାୟଣ ପାଠ ପରମ୍ପରାରେ କିଛି ଅସଙ୍ଗତ ହେବନାହିଁ, ବରଂ ଅତି ସୁସଙ୍ଗତ ଓ ସୁଖ-ପାଠ୍ୟ ହେବ ।

ତ୍ରୟୋଦଶ ସର୍ଗରେ ଯଜ୍ଞର ଆୟୋଜନ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ସର୍ଗରେ ଯଜ୍ଞ ସାଙ୍ଗ ହେଲା । ଦଶରଥ ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ କୋଟିସଂଖ୍ୟକ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ଗୋ ଓ ଭୂମି ଦାନଦେଲେ ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ

'ଭବିଷ୍ୟନ୍ତି ସୁତା ରାଜଂଶ୍ଚତ୍ୱାର ସ୍ତେ କୁଲୋଦ୍‌ବହାଃ' ବା ୧୪।୬୦

ବୋଲି ଆଶୀର୍ବାଦ କଲେ । ଏହା ଶ୍ରବଣକଲାରୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଶା ହୁଏ ଯେ, ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଫଳ ଅବଶ୍ୟ ଫଳିବ ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ଶୂନ୍ୟରେ ଉଡ଼ିଯିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କି ଅଦ୍ଭୁତ କଥା—ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ଅଶ୍ୱମେଧର ଫଳ ପ୍ରତ୍ୟାଶା ନକରି ଏବଂ ସମସ୍ତ ପ୍ରତୀକ୍ଷା ଓ ନିଜର ଆଶୀର୍ବାଦରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ ନକରି ହଠାତ୍ କହି ଉଠିଲେ—

ଇଷ୍ଟିଂ ତେଽହଂ କରିଷ୍ୟାମି ପୁତ୍ରୀୟାଂ ପୁତ୍ରକାରଣାତ୍
ଅଥର୍ବଶିରସି ପ୍ରୋକ୍ତୈ ର୍ମନ୍ତ୍ରୈଃ ସିଦ୍ଧାଂ ବିଧାନତଃ । ବା. ୧୫।୨

ଏବଂ ଏହିକଥା କହୁ କହୁ ବିନା ସଂକଳ୍ପରେ, ବିନା ଅନୁଷ୍ଠାନରେ, ଦଶରଥଙ୍କର ବିନା ଆୟୋଜନରେ

ବୃଦ୍ଧାବାଗ୍ମୀ ଚ ତେଜସ୍ୱୀ ମନ୍ତ୍ରଦୃଷ୍ଟେନ କର୍ମଣା । ବା. ୧୫।୩
ତତୋ ଦେବାଃ ସଗନ୍ଧର୍ବାଃ ସିଦ୍ଧାଶ୍ଚ ପରମର୍ଷୟଃ ।
ଭାଗପ୍ରତିଗ୍ରହାର୍ଥଂ ବୈ ସମବେତା ଯଥାବିଧି । ବା. ୧୫।୪

ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ହୋମ କଲେ, ଆଉ ଦେବତାମାନେ ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ ହୋଇ ରହିଥିଲେ, ଏଣୁ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ଭାଗ ନେବାପାଇଁ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଏଥି ଉତ୍ତାରୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅବତାରର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏବଂ ବାନର-ମାନଙ୍କର ଜନ୍ମବୃତ୍ତାନ୍ତ ପଞ୍ଚଦଶ, ଷୋଡ଼ଶ ଏବଂ ସପ୍ତଦଶ ସର୍ଗରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ଅପେକ୍ଷା ଅଥର୍ବ ବେଦୋକ୍ତ ହୋମବିଧିକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନ କରିବାକୁ ହେବ । ବୈକୁଣ୍ଠରୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ କରାଇବା ନିମନ୍ତେ ବୈଷ୍ଣବ ବାଜୀକରଙ୍କର ଅଥର୍ବ ବେଦ କମିଆ-ମନ୍ତ୍ର ଏବଂ ଅଥର୍ବ ବେଦୋକ୍ତ ହୋମ-ସ୍ତବ ସେମାନଙ୍କ କମିଆ-ଦଣ୍ଡ । ଯେଉଁ ଅର୍ଥବାମ୍ବୁ ପାନକଲେ ମୃତହସ୍ତକୁ ପ୍ରାଣସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ହୁଏ, ସେହି ଅଥର୍ବ ବେଦର ପ୍ରଭାବରେ ବିଷ୍ଣୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ଆସନ୍ତି । ଅଥର୍ବବେଦୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଲେଖକ ଏହି ସର୍ଗଗୁଡ଼ିକ ରାମାୟଣରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରିଅଛନ୍ତି, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ସର୍ଗ ଉତ୍ତାରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ସର୍ଗର ଅତି ସୁନ୍ଦର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅଛି —

ଭବିଷ୍ୟନ୍ତି ସୁତା ରାଜନ ଚତ୍ୱାରସ୍ତେ କୁଳୋଦ୍‌ବହାଃ । ବା. ୧୪।୬୦

ଏଥି ଉତ୍ତାରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ସର୍ଗର ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକ—

ନିର୍ବୃତ୍ତେ ତୁ ତଦା ତସ୍ମିନ୍ ହୟମେଧେ ମହାତ୍ମନଃ । ବା ୧୮।୧

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ସର୍ଗରେ ଏବଂ ଅଷ୍ଟାଦଶ ସର୍ଗରେ ସେହି ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବାରୁ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ପୁତ୍ରେଷ୍ଟି ଯଜ୍ଞ ଓ ବାନର ଜନ୍ମ ବିଷୟକ ତିନିଗୋଟି ସର୍ଗ ନିତାନ୍ତ ଅସଙ୍ଗତ, ଅମୂଳକ, ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ବୋଲି ଆମ୍ଭେମାନେ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ପାଉଅଛୁଁ ।

ବାଲକାଣ୍ଡର କେତେଗୋଟି ସର୍ଗ ଏବଂ ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡର ୧୧୯ ସର୍ଗଟି ଉଠାଇଦେଲେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅବତାରତ୍ୱ ରାମାୟଣର ଆଉ କେଉଁଠାରେ ? ରାବଣ ହତ ହେଲା ଉତ୍ତାରୁ ଏବଂ ସୀତା ଦେବୀ ଅଗ୍ନି ପ୍ରବେଶ କଲା ଉତ୍ତାରୁ ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରମୁଖ ଦେବତାମାନେ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ରାମଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁ, ପରମବ୍ରହ୍ମ ବୋଲି ସ୍ତୁତି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ସର୍ଗଟିର ପୂର୍ବାପର ସମ୍ବନ୍ଧ କିଛି ନାହିଁ । ପୂର୍ବାପର ସମ୍ବନ୍ଧ ନରଖି ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ରଖିଦେବା ବଡ଼ କଠିନ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । ଏଣୁ କୌଣସି ଭକ୍ତକବି ଏହା କରିଅଛନ୍ତି । ରାବଣ ବଧ ଉତ୍ତାରେ ଦେବତାମାନେ ଏହି ସ୍ତୁତିବାଦ କରିଥିଲେ ରାମଙ୍କ ମୁଖରୁ ସୀତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୁର୍ବାକ୍ୟ ଓ କଟୁ ଭାଷଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ନଥାନ୍ତା ଏବଂ ସୀତାଦେବୀଙ୍କି ଅଗ୍ନିରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ପଡ଼ି ନଥାନ୍ତା । ସୀତାଙ୍କର ଅଗ୍ନି ପ୍ରବେଶ ଉତ୍ତାରୁ ରାମଙ୍କୁ ଉକ୍ତରୂପ ସ୍ତୁତି କରିବା ଦ୍ୱାରା ଦେବତାମାନଙ୍କର କେଉଁ ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତାର ପରିଚୟ ଦିଆଗଲା ? ଏହି ସ୍ତୁତି ମଧ୍ୟରେ ପୁଣି କୃଷ୍ଣ ଶବ୍ଦଟି ଦେଖାଯାଏ ।

ଅଜିତଃ ଖଡ଼୍‌ଗଧୃଗ ବିଷ୍ଣୁ କୃଷ୍ଣଶ୍ଚୈବ ବୃହଦ୍‌ବଳଃ । ଲ. ୧୧୯।୧୫

କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଥ ବାସୁଦେବ କୃଷ୍ଣ କି କଳାବର୍ଣ୍ଣ ? ଟୀକାକାର ଲେଖନ୍ତି କୃଷ୍ଣଃ ତଦ୍‌ବର୍ଣ୍ଣଃ । ଟୀକାକାର ଉକ୍ତିକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାନ୍ତା; ମାତ୍ର ଅନ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ବାସୁଦେବ ଓ ମାଧବ ଶବ୍ଦ ଥିବାରୁ ଏ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟବହୃତ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଥ ବାସୁଦେବ ପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଉଅଛି ।

(ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ୧୯୧୭ ସାଲର ଫାଲ୍‌ଗୁନ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ)

ବେଦ ଓ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ

Buddha says, "Do not believe in what ye have heard; do not believe in traditions because they have been handed down from many generations; do not believe in anything because it is rumoured and spoken by many; do not believe merely because the written statement of some old sage is produced; do not believe in conjectures; do not believe in that as truth to which you have become attached by habit; do not believe merely on the authority of your teachers and elders :— after observation and analysis, when it agrees with reason and is conducive to the good and benefit of one and all, then accept it and live up to it."

— Anguttara Nikaya —
translated by Maxmuller

କେବଳଂ ଶାସ୍ତ୍ରମାଶ୍ରିତ୍ୟ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟୋ ହି ନିର୍ଣ୍ଣୟଃ ।
ଯୁକ୍ତିହୀନ-ବିଚାରେଣ ଧର୍ମହାନିଃ ପ୍ରଜାୟତେ ॥

ଯାହା ଧାରଣ କରେ ତାହା ଧର୍ମ ବା ଯାହା ଲୋକସମୂହକୁ ଧାରଣ କରେ ବା ଲୋକ ମଧ୍ୟରେ ଐକ୍ୟଭାବ ଆନୟନ କରେ, ତାହା ଧର୍ମ । ଧର୍ମର ନାମାନ୍ତର ସତ୍ୟ, ସତ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନର ନାମ ଧର୍ମପାଳନ । ସତ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଓ ଅବିଶ୍ୱାସ ଦୂରକୁ ପଳାୟନ କରେ, ବିଶ୍ୱାସର ଆସନ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୁଏ । ଫଳତଃ ସ୍ନେହ, ସହାନୁଭୂତି ମନୁଷ୍ୟ ଅନ୍ତରରେ ରାଜତ୍ୱ କରିପାରେ । ଉପର ଉଦ୍ଧୃତ ଶ୍ଳୋକରେ ବ୍ୟବହୃତ ଧର୍ମ ଶବ୍ଦ ଏହି ଅଭିପ୍ରାୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । କେବଳ ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରି କୌଣସି ବିଷୟର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ବିଧେୟ ନୁହେଁ । ଯୁକ୍ତି ବା ଆତ୍ମବିବେକ ବୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ନହୋଇ ନିଷ୍ପତ୍ତି କଲେ ଧର୍ମହାନି ହେବ ବା ସମାଜରେ ବିଶୃଙ୍ଖଳା ଘଟିବ । ସତ୍ୟର ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ ଭେଦବୁଦ୍ଧି ରହିପାରେ ନାହିଁ । ବିବେକ ବୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହୋଇ ବେଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସତ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଉ ।

ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପରି ଅଳ୍ପଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ପକ୍ଷରେ ବେଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସତ୍ୟୋଦ୍‌ଘାଟନ କରି ବସିବା ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇପାରେ, ମାତ୍ର ଯେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଆତ୍ମମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାର ଅଧିକାର ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଛି । ବେଦ ସମସ୍ତ ହିନ୍ଦୁଶାସ୍ତ୍ର ଅପେକ୍ଷା ଯେ ପ୍ରାଚୀନ, ଏହା କି ପ୍ରାଚ୍ୟ କି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଗଣ ଏକ ବାକ୍ୟରେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ବେଦକୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ସର୍ବପ୍ରଧାନ ପ୍ରାମାଣିକ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ବେଦ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ଆକର । ବେଦରୁ ସମସ୍ତ ଭାରତୀୟ ଧର୍ମର ଜନ୍ମ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ସମସ୍ତେ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ବେଦ ଅପୌରୁଷେୟ, ବ୍ରହ୍ମନିଃଶ୍ୱସିତ ଓ ନିତ୍ୟ ବୋଲି ବିଜ୍ଞ ହିନ୍ଦୁଗଣଙ୍କଦ୍ୱାରା ସମ୍ମାନିତ । ସର୍ବସାଧାରଣ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଯେ, ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଚାରି ମୁଖରୁ ଚାରି ବେଦ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇଥିଲା, ଏଣୁ ବେଦବାକ୍ୟ ଅକାଟ୍ୟ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶବାସୀ ପଣ୍ଡିତଙ୍କଦ୍ୱାରା ବେଦ ସମ୍ମାନିତ ଓ ଆଦରଣୀୟ । ଅପୌରୁଷେୟ ବା ବ୍ରହ୍ମନିଃଶ୍ୱସିତ ବୋଲି ନୁହେଁ - ଯେହେତୁ ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ବେଦ ଗୋଟାଏ ପ୍ରାଚୀନ ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ପୁରାତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସଭ୍ୟତାର ଇତିହାସ ।

ଆମ ଦେଶବାସୀ ଅପୌରୁଷେୟ ଓ ବ୍ରହ୍ମନିଃଶ୍ୱସିତ ବେଦକୁ ଗୋପନୀୟ ବୋଲି ଭାବି ଅମୂଲ୍ୟ ଅଦେୟ ପୈତୃକ ସମ୍ପତ୍ତି ରୂପେ ଗଚ୍ଛିତ ରଖିବାରେ ଚେଷ୍ଟାକଲେ । ଏଣୁ ଏ ସମ୍ପତ୍ତି ସମସ୍ତ ଭାରତୀୟଙ୍କର ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ବେଦ ହିନ୍ଦୁର ନିଧି । ଏଣୁ ଭୂଗର୍ଭରେ ରହିଲା ଧନ ପରି ଏହା କେତେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନିକେତନରେ ବା ରାଜଗୃହରେ ସାଇତା ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଏହାର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ହେଲା ନାହିଁ । ଧନ ଓ ବିଦ୍ୟା ଆଦାନପ୍ରଦାନରେ ବୃଦ୍ଧି ଲାଭ କରେ । ଭାରତବାସୀ ମାତ୍ରକେ ବେଦର ନାମ ଜାଣନ୍ତି । ମାତ୍ର କମ୍ପଦନ୍ତୀ ଗଚ୍ଛିତ ଧନର ବା ଭୂଗର୍ଭସ୍ଥ ଧନର ପ୍ରକାର ଓ ପରିମାଣ ଯେପରି ବଂଶଧରମାନଙ୍କୁ ଜଣାଯାଇପାରେ ନାହିଁ, ସେହିପରି ବେଦରେ କଣ ଅଛି ଏହା ହିନ୍ଦୁଗଣଙ୍କୁ ଅଗୋଚର ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଏହା ଅତି ଅମୂଲ୍ୟ ପୋତାଧନ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତିଭାତ ଥିଲା । ଏଣୁ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ପଣ୍ଡିତଗଣ ତାହା ଉଦ୍ଧାର କରିବାରେ ପ୍ରଭୂତ ପରିଶ୍ରମ କଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଅନୁଶୀଳନ ଓ ଗବେଷଣା ଫଳରେ ଆଜି ବେଦ ସମସ୍ତଙ୍କର ହସ୍ତଗତ । ସେହି ଗବେଷଣାର ଅନୁକରଣରେ ଆଜି ତୁମେ ଆମେ ବେଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଦେଅଧେ ଲେଖିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଉଥାଉଁ । ସେମାନେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା କି ପ୍ରକାର ଅତୁଳନୀୟ ଯତ୍ନ ଓ ପରିଶ୍ରମ ଦ୍ୱାରା ଏହି ବେଦୋଦ୍ଧାର ରୂପ ମହା ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରିଅଛନ୍ତି, ତହିଁର ବିବରଣୀ ଲେଖିବା ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ । ତେବେ ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ, ଭିନ୍ନ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଦ୍ୱାରା ହିନ୍ଦୁର ସମ୍ମାନିତ ଋଗ୍‌ବେଦର ପ୍ରଥମ ପରିଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣରେ ଭାରତୀୟ ଆଲୋକରଶ୍ମି ପତିତ ହେଲା । ଆଜି ଘରେ ଘରେ ବେଦ । ଘରେ ଘରେ ବେଦର ଅନୁବାଦ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଧୀଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ-ଦ୍ୱାରା ବେଦ ବହୁ ସମ୍ମାନିତ । ଓ ଅଦ୍ଭୁତ, ଯେହେତୁ ସେମାନେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ, The Rigveda is not a book, but a library and a literature.

ବେଦୋଦ୍ଧାର ବିଷୟରେ କୃତଶ୍ରମ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଠାରେ କୃତଜ୍ଞତା ପ୍ରଦର୍ଶନ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସର୍ବଥା କରଣୀୟ ।

ବେଦର ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ବେଦ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ ।

ଋକ୍, ଯଜୁ, ସାମ ଓ ଅଥର୍ବ ସଂହିତାକୁ ଚାରିବେଦ ବୋଲାଯାଏ । ଏହି ଚାରିଗୋଟି ସଂହିତାର ବେଦ ଆଖ୍ୟା ହେଲା କେବେ ? ବେଦ ଶବ୍ଦଟି ସଂହିତାମାନଙ୍କର ପୂର୍ବଜନ୍ମା, ସହଜନ୍ମା ବା ପରଜନ୍ମା ? ଋକ୍ ସଂହିତାରେ ବେଦ ଶବ୍ଦର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ତଥା ଯଜୁଃ ଓ ସାମ ସଂହିତାରେ ମଧ୍ୟ ବେଦ ଶବ୍ଦ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଏହା ପ୍ରକାଶ କଲେ ଅସଙ୍ଗତ ହେବ କି ଯେ ଏହି ତିନି ସଂହିତା ଅପେକ୍ଷା ବେଦ ଶବ୍ଦଟି ପରଜନ୍ମା ? ଅଥର୍ବ ସଂହିତାରେ ବେଦ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ପବିତ୍ର ମନ୍ତ୍ର ଏହି ଅର୍ଥରେ ଏକବଚନରେ ବେଦ ଶବ୍ଦ ତିନି ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି :—(ଅ. ବେ. ୭।୫୪।୬; ୧୦।୮।୧୭; ୯।୩।୭) ଏବଂ ଋକ୍, ଯଜୁ ଓ ସାମ ଅର୍ଥରେ ବହୁବଚନରେ ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—"ଯସ୍ମିନ୍ ବେଦା ନିହିତା ବିଶ୍ୱରୂପାଃ ।" (ଅ ବେ. ୦।୩୫।୬) । ଏହା ଦେଖି ଅନାୟାସରେ ମତ ଦିଆଯାଇପାରେ ଯେ, ଅଥର୍ବ ସଂହିତାର ଏହି ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବେଦ ଶବ୍ଦଟି ପ୍ରାଚୀନ । ଏଥିଉତ୍ତାରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ, ଉପନିଷତ୍, ପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତିରେ ବେଦ ଓ ତତ୍ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବହୁଳ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ଏଥିରୁ ଅନାୟାସରେ ବୋଲାଯାଇପାରେ, ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଯେଉଁ ଋକ୍, ଯଜୁଃ ଓ ସାମ ମନ୍ତ୍ରରାଶି ଆର୍ଯ୍ୟଗଣଙ୍କଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା, ତାହାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥରଚକମାନେ ଉକ୍ତ ସଂହିତାମାନଙ୍କର ନାମ ବେଦ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

କେହି କେହି କହନ୍ତି, ବିଦ୍ ଧାତୁରୁ ବେଦ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ପତ୍ତି । ବିଦ୍ ଅର୍ଥ ଜ୍ଞାନ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଏହି ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତ୍ୟର୍ଥ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । ଯଥା –"ବିଦ୍ୟନ୍ତେ ଜ୍ଞାୟନ୍ତେ ଲଭନ୍ତେ ବା ଏଭିର୍ଧର୍ମାଦି ପୁରୁଷାର୍ଥ ଇତି ବେଦାଃ ।" ଏହାଦ୍ୱାରା ଧର୍ମାଦି ପୁରୁଷାର୍ଥ ଜଣାଯାଏ ବା ଲାଭ କରାଯାଏ, ସେହି ହେତୁରୁ ଏହାର ନାମ ବେଦ । ମାତ୍ର ଏହା ଯୌଗିକ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ବୋଲାଯାଇପାରେ ।

ଏହି ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଅପେକ୍ଷା ବିଦ୍ୟା ଶବ୍ଦରୁ ବେଦ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ପତ୍ତି ପ୍ରାଚୀନ ବୋଲାଯାଇପାରେ । ପ୍ରଥମେ ବେଦର ନାମ ବିଦ୍ୟା ଥିଲା, ଯଥା—"ତ୍ରୟୀ ବୈ ବିଦ୍ୟାଃ । ଋଚୋ ଯଜୁଂଷି ସାମାନି ।" (ଶ. ବ୍ରା- ୪।୬।୭।୧)

ନିରୁକ୍ତ ଅନୁସାରେ ବେଦ ଅର୍ଥ ଧନ । "ବିନ୍ଦ୍ୟତେ ଲଭ୍ୟତେ ଏବ ଇତି ବେଦଃ" (ନିଘଣ୍ଟୁ ୨।୧୦)

ବେଦ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଅନେକ ଶବ୍ଦ ଦେଖାଯାଏ, ଯଥା—ତ୍ରୟୀ, ଶ୍ରୁତି, ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟ, ଆମ୍ନାୟ, ସମାମ୍ନାୟ, ଆଗମ, ନିଗମ, ବ୍ରହ୍ମ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଶ୍ରୁତି—"ଶ୍ରବଣାତ୍ ଶ୍ରୁତିଃ" କେହି କହନ୍ତି, ଧର୍ମ ଶୁଣାଯାଏ ଏହାଦ୍ୱାରା, କେହି କହନ୍ତି ଯାହା ବହୁକାଳରୁ ଶ୍ରୁତ ବା ଶୁଣ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ଅର୍ଥରେ ସମସ୍ତ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଶ୍ରୁତି ବୋଲାଯାଇପାରେ । ମାତ୍ର ତାହା ସମୀଚୀନ ନୁହେ । ଶେଷୋକ୍ତ ଅର୍ଥ ଠିକ୍ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ବେଦ ଶୁଣିବାଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷା କରାଯାଉଥିଲା । ବର୍ଣ୍ଣ ସୃଷ୍ଟି ପୂର୍ବରୁ ବେଦ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାର ଏହି ଶବ୍ଦ ପ୍ରତିପନ୍ନ କରୁଅଛି । ସମ୍ଭବତଃ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଆରଣ୍ୟକ, ଉପନିଷଦ୍, ମାନବ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର, ଏମନ୍ତି କି ପୁରାଣାଦିକୁ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୁତି ଆଖ୍ୟା ଦେଇ ସ୍ୱମତ ପୋଷଣ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଅଛି ।

ତ୍ରୟୀ—ପଦ୍ୟ, ଗଦ୍ୟ ଓ ଗାନ ଏହି ତିନି ପ୍ରଣାଳୀରେ ବେଦ ରଚିତ ହୋଇଥିବାରୁ ବେଦର ନାମ ତ୍ରୟୀ । ମୁଖ୍ୟାର୍ଥରେ କେବଳ ଋକ୍ ଯଜୁ ଓ ସାମ ମନ୍ତ୍ର ତ୍ରୟୀ ଅଟନ୍ତି । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଯୁଗରେ ଏହି ଶବ୍ଦର ସୃଷ୍ଟି । ତ୍ରୟୀ ବୈ ବିଦ୍ୟାଃ ଋଚେ ଯଜୁଷ୍ ସମାନି । (ଶ ବ୍ରା. ୪।୬।୭।୧)

ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟ—ବେଦ ଅବଶ୍ୟ ସମ୍ୟକ୍‌ରୂପେ ଅଧ୍ୟୟନଯୋଗ୍ୟ, ଏଣୁ ବେଦର ନାମ ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟ ।

ଆମ୍ନାୟ, ସମାମ୍ନାୟ—ଧର୍ମ ଉପଦେଶ ଦିଏ ବୋଲି ବେଦର ନାମ ଆମ୍ନାୟ ଓ ସମାମ୍ନାୟ । କେହି କେହି କହନ୍ତି, "ଆମ୍ନାୟୋ ବେଦଃ ।" ଗୁରୁମୁଖରୁ ଯେଉଁ ମନ୍ତ୍ରସମୂହ ଅଭ୍ୟାସଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷା କରାଯାଏ, ତାହା ଆମ୍ନାୟ । ବେଦ ଗୁରୁମୁଖରୁ ଅଭ୍ୟାସଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷା କରାଯାଉଥିଲା, ଏଣୁ ବେଦ ଆମ୍ନାୟ ବା ସମାମ୍ନାୟ । କେହି କେହି କହନ୍ତି, ଋକ୍, ଯଜୁ, ସାମ ଛଡ଼ା ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ଆମ୍ନାୟ ପଦବାଚ୍ୟ ।

ଆଗମ, ନିଗମ (ଆ + ଗମ + ଅ = ଆଗମ) (ନି + ଗମ + ଅ = ନିଗମ)—ବେଦକୁ ଆଗମ ଓ ନିଗମ ବୋଲାଯାଏ । ମାତ୍ର ଏ ଯୋଡ଼ିକ ଶବ୍ଦ ଉପରେ ଗମ୍ ଧାତୁରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ବେଦର ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ହେଲେ, ତହିଁର ସନ୍ତୋଷଜନକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ମିଳେ ନାହିଁ । ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଯୁଗରୁ ଏହି ଦୁଇ ଶବ୍ଦ ବେଦାର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ବୋଧ ହୁଏ, ଯାସ୍କ ଯେଉଁ ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ନିରୁକ୍ତାର୍ଥ ବିଦ୍ୟମାନ, ତାହାକୁ ନିଗମ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ମନ୍ତ୍ରସ୍ୱରର ନାମ ନିଗମ ହୋଇଅଛି । ମନୁ ଭାଗବତାଦିରେ ନିଗମ ଶବ୍ଦ ସ୍ପଷ୍ଟ ବେଦାର୍ଥ ବୋଧକ ।

ବ୍ରହ୍ମ ଶବ୍ଦ ବେଦାର୍ଥରେ ମନୁ, ଭାଗବତ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

ଆଉ କେତେଗୋଟି ଶବ୍ଦ ବେଦ ଶବ୍ଦର ପ୍ରତିଶବ୍ଦରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ସର୍ବବାଦସମ୍ମତ ନୁହେ ବୋଲି ଅନୁମାନ ହୁଏ । ଏଣୁ ତହିଁର ଆଲୋଚନା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । କୋଷକାରମାନେ ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ଶବ୍ଦକୁ ବେଦପର୍ଯ୍ୟାୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି । "ଶ୍ରୁତିଃ ସ୍ତ୍ରୀ ବେଦ ଆମ୍ନାୟ" (ଅମର) ହଲାୟୁଧ ଲେଖନ୍ତି, "ବେଦଃ ଶ୍ରୁତିସ୍ତ୍ରୟୀଆମ୍ନାୟଃ ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟଶ୍ଛନ୍ଦ ଆଗମଃ ।"

ବେଦ ଓ ତତ୍ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଯୁଗରେ ଓ ପରେ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ବେଦ ଶବ୍ଦଟି କାଳାତୀତ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ମୁଖନିଃସୃତ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ନିଃଶ୍ୱସିତ ନୁହେଁ । ବେଦ ଶବ୍ଦଟି ମନୁଷ୍ୟ ରଚିତ । ତଥାପି ଶଙ୍କରାଦି ଦାର୍ଶନିକଗଣ ଏହି ଶବ୍ଦ ନିତ୍ୟ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ନାହାନ୍ତି ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ଋକ୍‌ସଂହିତା, ଯଜୁଃସଂହିତା, ସାମସଂହିତା ଓ ଅଥର୍ବସଂହିତାକୁ ଚାରିବେଦ ବୋଲି ଜାଣୁ । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ଏହି ଚାରିବେଦ ନିତ୍ୟ ଅପୌରୁଷେୟ ଓ ବ୍ରହ୍ମ ନିଃଶ୍ୱସିତ ବୋଲି ହିନ୍ଦୁଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଗଣ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ମାତ୍ର ବେଦ ନିତ୍ୟ କି ? ଅପୌରୁଷେୟ ଓ ବ୍ରହ୍ମନିଃଶ୍ୱସିତ କି ? ସମସ୍ତ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକମତ ବୋଲିଯାଇ ପାରେ । ଏପରିକି କେତେକ ଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ ବେଦକୁ ନିତ୍ୟ, ଅପୌରୁଷେୟ ଓ ବ୍ରହ୍ମନିଃଶ୍ୱସିତ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ଭାଷ୍ୟକାରଗଣ ମୂଳ ସୂତ୍ରମାନଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ବିଶଦ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ଆଉ ତାହାକୁ ତର୍କଜାଳଦ୍ୱାରା ଅବିକଳ କରିଅଛନ୍ତି । ସ୍ୱମତପୋଷଣ ହିଁ ସେମାନଙ୍କର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଏଣୁ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟାଭିମାନରେ ସେମାନେ ସତ୍ୟର ଅପଲାପ କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲିଯାଇ ପାରେ । ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସତ୍ୟ ଆବିଷ୍କାର । ତତ୍ତ୍ୱାନ୍ୱେଷୀ ଯେବେ କୌଣସି ଆପ୍ତବାକ୍ୟ ଉପରେ ତର୍କର ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରେ, ତାହା ପକ୍ଷରେ ତତ୍ତ୍ୱାନ୍ୱେଷଣ ବିଡ଼ମ୍ବନା ମାତ୍ର । କେତେକ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ବେଦର ନିତ୍ୟତା ଉପରେ ତର୍କର ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ ସେମାନଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ଓ ମତ ସର୍ବବାଦସମ୍ମତ ହୋଇ ନ ପାରେ । କେବଳ ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ଧପରମ୍ପରା ନ୍ୟାୟର ବଶବର୍ତ୍ତୀ, ସେମାନେ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିପାରନ୍ତି ।

ଷଡ୍‌ଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟରୁ ସାଂଖ୍ୟ ଦର୍ଶନ ଓ ବୈଶେଷିକ ଦର୍ଶନ ନିରୀଶ୍ୱରବାଦୀ । ତଥାପି ଭାଷ୍ୟକାରମାନେ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦାର୍ଶନିକଗଣ ଏ ଦୁଇ ଦର୍ଶନକୁ ଆପଣା ମତ ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ଆଣିବାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରୟାସ କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେ ପ୍ରୟାସ ବୃଥା । ଏ ପ୍ରକାର କରିବାରେ ଦୁରଭିସନ୍ଧି ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦୁଇଗୋଟି ଦର୍ଶନ ନିରୀଶ୍ୱରବାଦୀ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଲେ ବୌଦ୍ଧମତର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇପାରେ ଏବଂ ହିନ୍ଦୁଦର୍ଶନ ସଂଖ୍ୟାଲଘିଷ୍ଠ ହୋଇ ସତ୍ୟ-ଏଷଣାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଯୋଟ ପାଇପାରିବ ନାହିଁ । ସେ ଯାହା-ହେଉ, ନ୍ୟାୟ, ପାତଞ୍ଜଳ, ମୀମାଂସା ଓ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନ ଈଶ୍ୱରବାଦୀ ଏବଂ ବେଦର ନିତ୍ୟତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ଅପୌରୁଷେୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ମତଭେଦ ନାହିଁ । ମୀମାଂସା ଓ ବେଦାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ନିତ୍ୟ ହେତୁ ବେଦ ନିତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନ ବେଦ ନିତ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲେ ମଧ୍ୟ ଶବ୍ଦର ନିତ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ । ନ୍ୟାୟ, ମୀମାଂସା ଓ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟରେ ଶବ୍ଦର ନିତ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରସ୍ପର ବିରୁଦ୍ଧ ମତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବେଦର ନିତ୍ୟତା ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ, ଏହା ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଜ୍ଞା । ବେଦବିଶ୍ୱାସୀ ଯେ ନୁହେଁ, ସେ ନାସ୍ତିକ । ନାସ୍ତିକ ମତଖଣ୍ଡନ ହିଁ ଏହି ତିନି ଦର୍ଶନର ଶେଷାର୍ଥତା । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅବସାନ ବେଳେ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ । ସୁତରାଂ ଏହି ହିନ୍ଦୁ ଦାର୍ଶନିକଗଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନର ଅସାରତା ପ୍ରମାଣିତ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ବେଦବିଶ୍ୱାସୀ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ବେଦର ନିତ୍ୟତା ଓ ଅପୌରୁଷେୟତା ବାକ୍ୟ କୌଶଳଦ୍ୱାରା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରାଇବା ଭିନ୍ନ ଉପାୟାନ୍ତର କଣ ଥିଲା ? କପିଳ, କଣାଦ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକଗଣଙ୍କ ଅବର୍ତ୍ତମାନତାରେ ଶଙ୍କର ଯାହା କହିଲେ, ତାହା ଗ୍ରାହ୍ୟ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏଥିର ତଥ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଶାସ୍ତ୍ରବିଶାରଦ ଓ ଐତିହାସିକଗଣଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିରୀକୃତ ହେବ ।

ଏଠାରେ ଦର୍ଶନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦୀର୍ଘ ଆଲୋଚନା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦୁଇପଦ ଲେଖାଗଲା । ପ୍ରକୃତ ବିଷୟର ଅବତାରଣା କରିବା ଆଗରୁ ବେଦାନ୍ତ ମତ ନେଇ ଦୁଇକଥା ପୁଣି ଲେଖାଯାଉଅଛି, ପାଠକଗଣ କ୍ଷମାଦେବେ ।

ଶଙ୍କରଙ୍କ ମତ ଯେ କେବଳ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନର ମତ ତାହା ନୁହେ, ତାଙ୍କ ଭାଷ୍ୟ ମୂଳଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଅନ୍ତରାଳରେ ରଖି ସ୍ୱମତ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛି । ତାଙ୍କ ମତରେ ବେଦ ଯେ କେବଳ ନିତ୍ୟ ତାହା ନୁହେଁ, ଶବ୍ଦ ନିତ୍ୟ ହେତୁରୁ ବେଦ ନିତ୍ୟ । ବେଦ ଈଶ୍ୱର ରଚିତ ନୁହେ । ବେଦ ଈଶ୍ୱରବତ୍ ନିତ୍ୟ । ସୃଷ୍ଟି ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବିକା । ପ୍ରସ୍ତୁତ ପଦାର୍ଥର ବାଚକ ଶବ୍ଦ ଆଗରୁ ସ୍ମରଣ ନକଲେ ପଦାର୍ଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇପାରେନାହିଁ । ପ୍ରଜାପତିଙ୍କ ମନରେ ବୈଦିକ ଶବ୍ଦର ସ୍ମରଣ ହେବାରୁ ସେ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲେ । ଶଙ୍କରଙ୍କର ଏହି ମତମାନ ଯୁକ୍ତିସିଦ୍ଧ ନୁହେଁ ବୋଲି ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେବେ ବୋଲି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ।

ବେଦ ଈଶ୍ୱରବତ୍ ନିତ୍ୟ ହେଲେ ବେଦ ଈଶ୍ୱର ସମକକ୍ଷ. କି ଏଥିରୁ ଜଣେ ବଡ଼ ? ସର୍ବନିୟନ୍ତା ଈଶ୍ୱରଙ୍କର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ବେଦରେ ନାହିଁ, ଅଥଚ ଶଙ୍କର ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଉଦ୍ଧାରକର୍ତ୍ତା ।

ପ୍ରଜାପତି ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି କି ଜଗଦ୍‌ବାସୀ ସମସ୍ତେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ ?

ବାଚକ ଶବ୍ଦ ସ୍ମରଣ ନ କଲେ କି କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ ବା ଆବିଷ୍କୃତ ହୁଏ ନାହିଁ ? କୂପ-ମଣ୍ଡୂକ ଏହା ବିଶ୍ୱାସ କରିପାରେ । କେତେ ପଦାର୍ଥ ନିର୍ମିତ ହେଉଅଛି, କେତେ ପଦାର୍ଥ ଆବିଷ୍କୃତ ହେଉଅଛି, ଅଥଚ ତାର ବାଚକଶବ୍ଦ ଆଗରୁ ନାହିଁ । ଆଧୁନିକ ବୈଦ୍ୟୁତିକ ଆବିଷ୍କାର, ଟେଲିଫୋନ, ଟେଲିଗ୍ରାମ ପ୍ରଭୃତି ପଦାର୍ଥର ଆବିଷ୍କାର କି ଶବ୍ଦପୂର୍ବିକା ? ଏହି ପଦାର୍ଥମାନଙ୍କର ବାଚକଶବ୍ଦ କି ବେଦରେ ଅଛି, ନା ବୈଦିକ ଋଷିମାନଙ୍କ କଳ୍ପନାରେ ଏ ଯୁଗର ବିଷୟ ଉଦ୍‌ବେଳିତ ହୋଇଥିଲା ? ଦେଖାଯାଏ, ଅନେକ ପଦାର୍ଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା ପରେ ନାମ ଦିଆଯାଏ ବା ଆବିଷ୍କୃତ ହେଲା ପରେ ନାମକରଣ କରାଯାଏ ।

X Ray ବା Raman Effect କି ଶବ୍ଦପୂର୍ବିକା ଆବିଷ୍କ୍ରିୟା ? ତେବେ ଶଙ୍କରଙ୍କ କଥା ମାନେ କଣ ?

ଜାଗତିକ ସମସ୍ତ ବ୍ୟବହାର ବେଦ ଶବ୍ଦରୁ ହୋଇଅଛି ବୋଲିବାଦ୍ୱାରା କେତେ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣତାର ପରିଚୟ ମିଳୁଅଛି, ତାହା କୁହାଯାଇ ନପାରେ । ଶଙ୍କର ଓ ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ପ୍ରଭୃତି ଏପରି ବିଶ୍ୱାସ କରି-ପାରନ୍ତି, ମାତ୍ର ସମସ୍ତେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ କାହିଁକି ? ତେବେ ଏଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମତପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନଙ୍କ ମତର ସମାଲୋଚନା କରାଯାଉ ନଥିବାରୁ ତହିଁର ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ପାଠକଗଣ ସତ୍ୟାର୍ଥ ପ୍ରକାଶର ସପ୍ତମ ସମୁଲ୍ଲାସର ବେଦ ବିଷୟ ବିଚାର ଆମୂଳ ପାଠକଲେ ସତ୍ୟାର୍ଥପ୍ରକାଶର ଯୁକ୍ତିର ଅସାରତା ଉପଲବ୍‌ଧି କରି ପାରିବେ ।

ବେଦାନ୍ତ ଓ ମୀମାଂସା ଦର୍ଶନ ଶବ୍ଦର ନିତ୍ୟତା ଉପରେ ବେଦର ନିତ୍ୟତା ସ୍ଥିର କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ଶବ୍ଦଧ୍ୱନ୍ୟାତ୍ମକ ନୁହେଁ କି ? ଏଣୁ ଧ୍ୱନି ମତ ନିତ୍ୟ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ବେଦାନ୍ତ ବା ମୀମାଂସା ଦର୍ଶନର ମତ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଖଣ୍ଡନ ବା ସମର୍ଥନ କରିବାର ଅବସର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ନାହିଁ । ପାଠକେ ଇଚ୍ଛାକଲେ ଦେଖି ପାରିବେ । ତେବେ ଧ୍ୱନି ବା ଶବ୍ଦ ଦୁଇ ପ୍ରକାର—ଅବ୍ୟକ୍ତ ଧ୍ୱନି ଓ ବ୍ୟକ୍ତ ଧ୍ୱନି । ବ୍ୟକ୍ତ ଧ୍ୱନି ବର୍ଣ୍ଣାତ୍ମକ ।

ବର୍ଣ୍ଣ ଧ୍ୱନି ପ୍ରକାଶକ ସାଙ୍କେତିକ ନୁହେଁ କି ? ଦେଶ ଭେଦରେ କେତେକ ଜାତିର ଧ୍ୱନି ଭିନ୍ନ । ସେମାନେ ଆପଣା ଆପଣା ଭାଷାର ପ୍ରକଟନ ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣ ବା ସାଙ୍କେତିକ ଚିହ୍ନର ସୃଷ୍ଟି କରି-ଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ ଦେଶରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରଚଳନ ଅଛି । ନାଗରୀ ବର୍ଣ୍ଣର ପୂର୍ବରୁ ବ୍ରାହ୍ମୀ ଲିପିର ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ମିଶର ଦେଶରେ ଚିତ୍ରମୟ ଲିପିର ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା । ପାରସ୍ୟବାସୀମାନେ ପୂର୍ବେ କୀଳକ କୃତ ଲିପିର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । କେବଳ ତାହା ନୁହେଁ, ଭାଷାର ଉଚ୍ଚାରଣ ଅନୁସାରେ ବର୍ଣ୍ଣମାଳାର ତାରତମ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଆମ ଦେଶରେ ବର୍ଣ୍ଣମାଳାଦ୍ୱାରା ଇଂରାଜୀ ଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରକୃତ ଉଚ୍ଚାରଣ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ପାରସିକ କେତେଗୋଟି ଅକ୍ଷରର ଉଚ୍ଚାରଣ ଆମ ବର୍ଣ୍ଣମାଳା ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇ ନପାରେ । ସେହିପରି ଆମ ବର୍ଣ୍ଣମାଳାର କେତେଗୋଟି ଅକ୍ଷର ଇଂରାଜୀ ଓ ପାରସିକ ବର୍ଣ୍ଣମାଳା ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଏ ଦେଶରେ କେତେକ ଭାଷାରେ ବର୍ଣ୍ଣ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଭାଷାଭାଷୀମାନେ ସେହି ବର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରକୃତ ଉଚ୍ଚାରଣ ବ୍ୟକ୍ତ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଜିହ୍ୱାମୂଳୀୟ ଓ ଉପଧ୍ମାନୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ ଯୋଡ଼ିକ ଆଧୁନିକ ଭାରତୀୟ ବର୍ଣ୍ଣମାଳାରୁ ଖାରଜ ପାଇଅଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣରେ ଏହି ଦୁଇ ବର୍ଣ୍ଣର ଅକୃତି ଓ ଉଚ୍ଚାରଣରେ ସାମାନ୍ୟ ବିବରଣ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା କେହି ଉଚ୍ଚାରଣ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ ବା ବର୍ତ୍ତମାନ ସଂସ୍କୃତ ଓ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଏହି ଦୁଇ ବର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଅଥଚ ଏହି ଦୁଇ ବର୍ଣ୍ଣର ବୈଦିକ କାଳରେ ଯଥେଷ୍ଟ ବ୍ୟବହାର ଥିଲା । ଏହି ଦୁଇ ବର୍ଣ୍ଣର ଉଚ୍ଚାରଣ ବା ଧ୍ୱନି ଅଧୁନା ଲୋପ ପାଇଅଛି । ତଥାପି ଶଙ୍କରୀୟ କହିବେ ଯେ, ଶବ୍ଦ ନିତ୍ୟ ।

ଗୀତଗୋବିନ୍ଦକୁ ସମସ୍ତେ କର୍ଣ୍ଣପ୍ରିୟ କରି ଗାଇପାରିବେ କି ? କୌଣସି ସ୍ୱୁଲ ଗ୍ରନ୍ଥ କିମ୍ବା ବା କାମୋଦୀ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ପାଠକଲେ ଶ୍ରୋତା ଆହ୍ଲାଦିତ ହୋଇ ଶୁଣିବେ କି ? ଗ୍ରନ୍ଥ, ଗୀତ, ଶ୍ଳୋକ ପ୍ରଭୃତି ପଢ଼ିବା ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷା କରାଯାଇ ପାରେନାହିଁ, ଶୁଣିକରି ଶିକ୍ଷା କରାଯାଏ । ଋଗ ବେଦ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ଆମ୍ଭେମାନେ ବେଦ ପଢ଼ୁଅଛୁଁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଗଣ ଏଥିରେ ଛନ୍ଦ ବିଭାଗ, ଯତି ବିଭାଗ ଇତ୍ୟାଦି କରି ପାରୁଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ଏ ଦେଶବାସୀ ପଣ୍ଡିତଗଣ ବା ବୈଦେଶିକ ପଣ୍ଡିତଗଣ ପୂର୍ବେ ବେଦାଧ୍ୟାୟୀଗଣ ଯେପରି ଭାବରେ ପାଠ କରୁଥିଲେ, ଏବେ ସେପରି ପାଠ କରି ପାରନ୍ତି କି ? ବୈଦିକ ଋଷିମାନେ ଯେପରି ସାମଗାନ କରୁଥିଲେ, ସେହି ରୀତିରେ କେହି ସାମଗାନ କରି ପାରନ୍ତି କି ନାହିଁ ସନ୍ଦେହ । ବେଦ ଶ୍ରବଣ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷା କରାଯାଉଥିବା ଯାଏ ତାହାର ଉଚ୍ଚାରଣପ୍ରଣାଳୀ ବା ଧ୍ୱନି ବେଦପାଠିମାନେ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ପାରୁଥିଲେ । ଏବେ ବେଦ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ରଖାଯାଉଅଛି ଏବଂ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଠ କରୁଅଛୁଁ; ମାତ୍ର ବେଦପାଠର ଧ୍ୱନି ଲୋପ ପାଇଅଛି ।

ପ୍ରାଗୈତିହାସିକ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଇଙ୍ଗିତଦ୍ୱାରା ଆଳାପ କରୁଥିଲେ କି କୌଣସି ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଦ୍ୱାରା ଆପଣା ଆପଣା ହୃଦ୍‌ଗତ ଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁଥିଲେ, ତାହା ଜଣାଯାଉ ନାହିଁ । ତଥାପି କୌଣସି ଶବ୍ଦ ଯେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ସେ ଶବ୍ଦ କି ବୈଦିକ ଋଷିମାନଙ୍କୁ ଜଣାଥିଲା, ନା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଜଣାଅଛି ? ସେ ଜାତିମାନେ ବହୁକାଳରୁ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଶବ୍ଦକୁ ନିତ୍ୟ ବୋଲିବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ କି ?

ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଧ୍ୱନି । ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ ଓ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ରାଦିର ଧ୍ୱନି ଅବ୍ୟକ୍ତ ଧ୍ୱନି । କେତେକ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଧ୍ୱନିକୁ ବର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଏ ସତ; ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ କେତେକ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଧ୍ୱନି ଆଦୌ ପ୍ରକାଶ ପାଏନାହିଁ । ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାଯାଏ ତାର ଧ୍ୱନି ଲୋକେ ଶୁଣିପାରନ୍ତି ବା ସ୍ମରଣ ରଖିପାରନ୍ତି । କୌଣସି କାରଣରୁ ସେ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ନଷ୍ଟ ହେଲେ ସେ ଧ୍ୱନିର ନିତ୍ୟତା ଲୋପ ପାଇଲା ବୋଲିଯିବ

ନାହିଁ କି ? କେତେ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ଲୋପ ପାଇଅଛି, କେତେ ବାଦ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ର ନୂତନ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି ଓ ହେବ, ତାର ଇୟତ୍ତା ନାହିଁ । ବୈଦିକ ଦୁନ୍ଦୁଭିର ଶବ୍ଦ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନିତ୍ୟ, ଯେହେତୁ ସେ ଯନ୍ତ୍ର ଅବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାରୁ ତାର ଶବ୍ଦ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହୋଇ ନାହିଁ । ଆଧୁନିକ ଅନେକ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ରର ଶବ୍ଦ ବୈଦିକ ଋଷିଗଣଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣକୁହରରେ କଦାପି ପ୍ରବେଶ କରି ନଥିଲା । ଏଣୁ ବେଦରେ ସେ ଯନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ନାମ ନାହିଁ । ପିଆନୋ ପ୍ରଭୃତି ତେବେ ଶବ୍ଦପୂର୍ବିକା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା କପରି ?

ଗାଭୀର ହମ୍ବାରବ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେତିକି ଦିନ ନିତ୍ୟ, ଯେତିକି ଦିନ ଗୋଜାତି ଜୀବିତ ଥିବେ । କୌଣସି କାରଣରୁ ଗୋଜାତିର ଧ୍ୱଂସ ହେଲେ ହମ୍ବାରବ ଗୋଜାତି ସହିତ ଧ୍ୱଂସପ୍ରାପ୍ତ ହେବ, ମନୁଷ୍ୟ ଗୋଜାତିର ଶବ୍ଦ ବିସ୍ମୃତ ହେବେ । କିନ୍ତୁ ଶଙ୍କରଙ୍କ ମତରେ ଗୋଜାତି ଚିରକାଳ ଥିଲା ଓ ଥିବ । ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ପ୍ରତି ଏହି ଉକ୍ତି ନିତାନ୍ତ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ । ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଗୋଜାତି ଯେ ବିଦ୍ୟମାନ ନଥିଲା, ଏହା ଲେଖିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ଜୀବନସଂଗ୍ରାମ ଯୁକ୍ତ ଅନୁସାରେ ଗୋଜାତିର ଜନ୍ମ ଯେପରି ବୋଇଲେ ଚଳେ । ଗୋଜାତିର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଆଗରୁ କେତେ ଜାତିର ନାଶ ଘଟିଅଛି, ତାହା ଗଣନା କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଶଙ୍କର କହନ୍ତି, ଗୋଜାତି ଥିଲେ ଓ ଥିବେ, ମାତ୍ର ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ଅତି ପ୍ରକାଣ୍ଡକାୟ ଜୀବମାନଙ୍କର କଙ୍କାଳ ଯାହାକି ଭୂଗର୍ଭରୁ ମିଳୁଅଛି ଓ ମିଳିବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି, ସେ ଜାତିର ନାମକରଣ ବୈଦିକ ଋଷିଙ୍କଦ୍ୱାରା ହୋଇଅଛି କି ? ତାହାଛଡ଼ା କେତେ ପ୍ରକାର ଜୀବ ଯେ ଅଦ୍ୟାପି ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ବିଚରଣ କରୁଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ବାଚକ ଶବ୍ଦ ବେଦରେ କାହିଁ ? ବେଦରେ କେବଳ ମାତ୍ର କେତେଗୋଟି ଗ୍ରାମ୍ୟ ଓ ବନ୍ୟ ପଶୁଙ୍କ ନାମ ଅଛି । ସେହି ବେଦ ଲକ୍ଷିତ ବନ୍ୟ ଓ ଗ୍ରାମ୍ୟ ପଶୁଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ନଗଣ୍ୟ ବୋଇଲେ ଚଳେ । ସମୁଦ୍ର ଗର୍ଭରେ ଜୀବସଂଖ୍ୟା କିଏ ନିରୂପଣ ବା କିଏ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିଅଛି ? ତଥାପି ଶଙ୍କରଭାଷ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରେ ଯେ, ଜାତି ଓ ଆକୃତି ଅନାଦି ଏବଂ ଆକୃତି ବୋଧକ ବା ଜାତିବୋଧକ ଶବ୍ଦ ଅନାଦି । କେବଳ ତାହା ନୁହେଁ, ଜାତି ବା ଆକୃତି ସହିତ ତଦ୍‌ବୋଧକ ଶବ୍ଦର ଅନାଦି ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଅଛି ବୋଲି ବ୍ରହ୍ମବାଦୀଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ । ଏତାଦୃଶ ଅମୂଳକ ବିଶ୍ୱାସ ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ଉନ୍ନତିର ପ୍ରଧାନ ଅନ୍ତରାୟ ।

ବେଦକୁ ସମସ୍ତେ ଅପୌରୁଷେୟ ବୋଲି କହନ୍ତି, ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ପୁରୁଷଦ୍ୱାରା ଏହା ରଚିତ ନୁହେଁ, ଏହା ସେମାନଙ୍କର ମତ । ଏହା ସେମାନଙ୍କର ମତ ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ଏଥିର ପ୍ରମାଣ ବା ଉପଯୁକ୍ତ କାରଣ କେହି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ବୋଇଲେ ଚଳେ । କେହି କହନ୍ତି, ବେଦବାକ୍ୟ ଅଭ୍ରାନ୍ତ । ଅଭ୍ରାନ୍ତ ବାକ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟଦ୍ୱାରା କୃତ ହେବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ, ଏଣୁ ଅପୌରୁଷେୟ । ମାତ୍ର ବେଦବାକ୍ୟ ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ଏବଂ ତହିଁରେ ଯେ ଭ୍ରାନ୍ତିର ଅବସର ନାହିଁ, ତାହା ଦେଖାଇବାକୁ ବା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତାମାନେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । କେହି କହନ୍ତି, ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତାର ନାମ ନ ଥିବାରୁ ଏହା ଅପୌରୁଷେୟ । ବେଦଭାଷ୍ୟପ୍ରଣେତା ସାୟନାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅଗ୍ରଜ ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯୁକ୍ତି ଦେଖାନ୍ତି ଯେ, ମନୁଷ୍ୟକୃତ ବା ଋଷିକୃତ ହେଲେ ରଚକର ନାମ ଜଣାପଡ଼ନ୍ତା ଯେପରି "କାଠକଂ କୌଥୁମଂ ତୈତ୍ତିରୀୟକଂ" ଇତ୍ୟାଦି । ବ୍ୟାସପ୍ରଣୀତ ମହାଭାରତକୁ "ବୈୟାସକ" ବୋଲଯାଏ । ବେଦମନ୍ତ୍ରରେ ସେପରି ରଚକର ନାମ ନାହିଁ । ଏଣୁ ବେଦ ଅପୌରୁଷେୟ । ପଣ୍ଡିତାଗ୍ରଣୀ ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଏପ୍ରକାର କ୍ଷୀଣ ପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ବେଦର ଅପୌରୁଷେୟତା ପ୍ରତିପନ୍ନ କରିବାକୁ କିପରି ସାହସ ବାନ୍ଧିଲେ, ଏହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ ହେଉନାହିଁ । ବେଦଭିନ୍ନ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମନ୍ତ୍ରରେ ରଚକର ନାମ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଗୁଣିଆମାନଙ୍କର ଭୂତ ଛଡ଼ାଇବା ମନ୍ତ୍ର, ସର୍ପବିଷହରଣ ମନ୍ତ୍ରରେ ରଚକର ନାମ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରମାନ ଅପୌରୁଷେୟ କି ? କଥାଣି ଓ ହଳୁଆ ଗୀତ କାହାଦ୍ୱାରା କେବେ ରଚିତ, ତହିଁର ଠିକଣା ନାହିଁ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଅପୌରୁଷେୟ ବୋଲିଯାଇ ପାରେ କି ? ବେଦ ଜଣକ ରଚିତ କାବ୍ୟ ବା ପୁରାଣ ନୁହେଁ, ଏହା ବହୁଜନଙ୍କ ରଚିତ ଛନ୍ଦସମୂହ । ଏହା ସଂଗୃହୀତ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଏଥିରେ

ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତାର ବା ରଚକର ନାମ ରହିବ କିପରି ? ବେଦର କୌଣସି କୌଣସି ମନ୍ତ୍ରରେ ରଚକର ଯେ ନାମ ନାହିଁ ଏପରି ନୁହେ । ଏଥିର ସର୍ବଶେଷ ଆଲୋଚନା ପରେ କରାଯିବ । ଭାରତବାସୀଙ୍କି ଦେଶବିଶ୍ୱାସୀ ପାଇ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତା ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାରଗଣ ଏହି ଅପୌରୁଷେୟ ଶବ୍ଦକୁ ବେଦର ପର୍ଯ୍ୟାୟରୂପେ ଚଳାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ବେଦ ଋଷିକୃତ, ଏଥିର ପ୍ରମାଣ ପରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଲେଖାଯିବ ।

ବେଦ ବ୍ରହ୍ମନିଃଶ୍ୱସିତ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ପ୍ରବାଦ ଅଛି । "ଅରେ ଅସ୍ୟ ମହତୋ ଭୂତସ୍ୟ ନିଃଶ୍ୱସିତମେତତ୍ ଯତ୍ ଋଗ୍‌ବେଦୋ ଯଜୁର୍ବେଦଃ ସାମବେଦୋଽଥର୍ବାଙ୍ଗିରସ ଇତିହାସଃ ପୁରାଣଂ ବିଦ୍ୟା ଉପନିଷଦଃ ଶ୍ଳୋକାଃ ସୂତ୍ରାଣ୍ୟନୁବ୍ୟାଖ୍ୟାନାନି ବ୍ୟାଖ୍ୟାନାନ୍ୟ ସୌବୈତାନି ସର୍ବାଣି ନିଃଶ୍ୱସିତାନି ।" ବୃ: ଉ: ୪।୧୦

ଏଥିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ, କେବଳ ବେଦ ନୁହେଁ, ଇତିହାସ, ପୁରାଣ, ବିଦ୍ୟା, ଉପନିଷଦ ଶ୍ଳୋକ, ସୂତ୍ର, ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଇତ୍ୟାଦି ସମସ୍ତ ଅପ୍ରଯତ୍ନ ପୁରୁଷନିଃଶ୍ୱାସ ରୂପ ମହତ୍ ଭୂତଠାରୁ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

ଯଦି ବା ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାରଗଣ ଏହାକୁ ଜଟିଳ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି, ତଥାପି ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହୁଏ ଯେ, ଭକ୍ତିପୂରଃସର ଋଷି କହୁଅଛନ୍ତି ଯେ —'ରେ ମୈତ୍ରେୟି, ବେଦ ଆଦିକ, ମହତ୍ ଭୂତଠାରୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ । ନିଃଶ୍ୱସିତ ଅର୍ଥ ଉଚ୍ଚାରିତ ନୁହେ, ପ୍ରକାଶିତ । ଈଶ୍ୱରାନୁଗ୍ରହରୁ ଋଷିଗଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟର ଆବିର୍ଭାବ ହେବାରୁ ବିନା ପ୍ରଯତ୍ନରେ ସେମାନେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।' ଏ ବାକ୍ୟଟି ଯୁକ୍ତିପର ।

ମାତ୍ର ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ନିତ୍ୟ ବା ବ୍ରହ୍ମନିଃଶ୍ୱସିତ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ରାଜି ନୁହନ୍ତି । ସେ କହନ୍ତି, "ବ୍ରାହ୍ମଣ ପୁସ୍ତକୋଂ ମେ ବହୁତ ସେ ଋଷି ମହର୍ଷି ଔର ରାଜା ଆଦିକେ ଇତିହାସ ଲିଖେ ହୈଂ । ଔର ଇତିହାସ ଜିସ୍‌କା ହୋ ଉସ୍‌କେ ଜନ୍ମକେ ପଶ୍ଚାତ୍ ଲିଖା ଜାତା ହୈ । ବହ୍ ଗ୍ରନ୍ଥଭି ଉସ୍‌କେ ଜନ୍ମକେ ପଶ୍ଚାତ୍ ହୋତା ହୈ । ବେଦୋମେ କିସିକା ଇତିହାସ ନହିଁ କିନ୍ତୁ ବିଶେଷ ଜିସ୍ ଜିସ୍ ଶବ୍ଦ ସେ ବିଦ୍ୟାକା ବୋଧ ହୋବେ ଉସ୍ ଉସ ଶବ୍ଦକା ପ୍ରୟୋଗ କିଆ ହୈ । କିସୀ ମନୁଷ୍ୟକି ସଂଜ୍ଞା ବା ବିଶେଷ କଥାକା ପ୍ରସଙ୍ଗ ବେଦୋଂମେ ନହିଁ ।" ସତ୍ୟାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ—୭ମ ଉ: ୨୦୭ ପୃ

ସାୟନ ଲେଖନ୍ତି, "ମନ୍ତ୍ରବ୍ରାହ୍ମଣାତ୍ମକଶବ୍ଦରାଶି ବେଦଃ ।"

ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ଋକ୍, ଯଜୁ, ସାମ ଓ ଅଥର୍ବ ସଂହିତାକୁ ବେଦ ଆଖ୍ୟା ଦିଅନ୍ତି । ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଆରଣ୍ୟକ, ଉପନିଷଦ ପ୍ରଭୃତିକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ଅନେକ ଋଷି ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ମଧ୍ୟ ବେଦ ଆଖ୍ୟା ଦେବାକୁ ତ୍ରୁଟି କରି ନାହାନ୍ତି । ତହିଁ ଉପରୁ ବେଦ ପର୍ଯ୍ୟାୟ କେତେକ ଶବ୍ଦର ଗଣ୍ଡି ଭିତରେ ପୁରାଣକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବେଶ କରାଇବାକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଋଷି ବା ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତାଗଣ ଓ ଭାଷ୍ୟକାରଗଣ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ଏପରି ଶ୍ରୁତି ଶବ୍ଦର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର ଅଛି ।

ଉପରେ ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ଓ ସାୟନାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ମତ ପ୍ରକାଶ କରାଗଲା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ମତ ଥିବାର ବହୁଳ ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଇ ପାରେ । ସାୟନାଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁ ବ୍ରାହ୍ମଣଲକ୍ଷିତ ଶବ୍ଦରାଶିକୁ ଅପୌରୁଷେୟ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରନ୍ତି, ତାହା ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ମତରେ ଅପୌରୁଷେୟ ନୁହେଁ । ପୁଣି ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ କହନ୍ତି ଯେ, ବେଦରେ ଇତିହାସ ନାହିଁ କିମ୍ବା ମନୁଷ୍ୟର ସଂଜ୍ଞା ବା ବିଶେଷ କଥାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ବେଦରେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଆମ୍ଭେ ଏଥି ଉପରୁ ଦେଖାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁଁ ଯେ, ବେଦରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଇତିହାସ ଅଛି ଏବଂ ବେଦରେ ମନୁଷ୍ୟର ସଂଜ୍ଞା ଓ ବିଶେଷ ବିଶେଷ ପ୍ରସଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ଅଛି ।

ବେଦ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଷଡ୍‌ଦର୍ଶନର, ବିଶେଷତଃ ବେଦାନ୍ତର ଆଲୋଚନା କେତେକ ପୃଷ୍ଠା ଅଧିକାର କରିଥିବାର ଦେଖି, କେହି କେହି ନିରର୍ଥକ ବୋଲି ଭାବ ପାରନ୍ତି । ମାତ୍ର ତାହା ଭାବିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନର ଆବିର୍ଭାବ ପରେ ଲୋକଙ୍କର ବେଦସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଅଛି । ବିଶେଷତଃ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମାୟାବାଦ ପ୍ରକୃତ ମାୟାବାଦ । ଏହା ଲୋକଙ୍କୁ ଯେପରି ମାୟାଚ୍ଛନ୍ନ କରିଅଛି, ବେଦକୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଘୋଡ଼ାଇ ରଖିଅଛି । ଏହି ମାୟାରେ ପଡ଼ି ଏ ଦେଶରେ ଅନେକ ପଣ୍ଡିତ ବେଦାଧ୍ୟୟନ ଓ ବେଦ ଆଲୋଚନା ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ଓ କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲିବା ଅଯୌକ୍ତିକ ନୁହେଁ । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ବେଦର ସାକ୍ଷ୍ୟଦ୍ୱାରେ ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ ଧର୍ମର ପ୍ରଚଳନ କଲେ; କିନ୍ତୁ ନିଜକୁ ସେଥିରୁ ନିର୍ଲିପ୍ତ କରି ରଖିଲେ । ପୌତ୍ତଳିକତାର ପ୍ରଚାରର ଯଥେଷ୍ଟ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ, ମାତ୍ର ନିଜେ ପୌତ୍ତଳିକ ନଥିଲେ ।

ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାର ବା ବେଦର ବ୍ରାହ୍ମଣହିଁ ମୁଖ୍ୟାଧିକାରୀ । ବେଦରେ ଶୂଦ୍ରର ଆଦୌ ଅଧିକାର ନାହିଁ ବୋଲି ବିଜୟଘୋଷରେ ଦେଶରେ ପ୍ରଚାର କରି ବେଦାଧ୍ୟୟନରୁ ଶୂଦ୍ରଙ୍କୁ ବଞ୍ଚିତ କଲେ ।

ଶଙ୍କର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ । ମାତ୍ର ମନୁଙ୍କ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରାନୁମୋଦିତ ଏହାଙ୍କର ସନ୍ୟାସ ନୁହେ । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ବିଦ୍ୟାକୋଷର ସନ୍ୟାସୀ । ବତିଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ମାନବଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ । ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଅବସ୍ଥାରୁ ସନ୍ୟାସ-ବ୍ରତ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କଲେ । ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମ ଓ ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଏହାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ ଧର୍ମର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ବେଦାନ୍ତ ଅନୁଶୀଳନ ହିଁ ସନ୍ୟାସୀ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରଶସ୍ତ । ମାତ୍ର ଅସଂଖ୍ୟ ତଙ୍କ ଅନେକ ଶଙ୍କରଶିଷ୍ୟ ଆଜି ଭାରତରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ତେବେ ଏତିକି ଯେ, ସେମାନେ ନୀଳାଚଳନାୟକଙ୍କ ପଦାରବିନ୍ଦରେ ଅବନତ ମସ୍ତକ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ହୁଏତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧପ୍ରତୀକ ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି କିମ୍ବା ମାୟାବାଦୀଗଣ ପୌତ୍ତଳିକତାର ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହନ୍ତି ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ମାୟାବାଦ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ପୌତ୍ତଳିକ କରିଅଛି । ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ ଧର୍ମର ଭିତ୍ତି ଦୃଢ଼ମୂଳ କରିଅଛି । ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ବେଦବିଶ୍ୱାସୀ ଓ ଈଶ୍ୱରବିଶ୍ୱାସୀ କରିଅଛି ସତ; ମାତ୍ର ନିଜେ ଶଙ୍କର ହିନ୍ଦୁଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଙ୍କ କିଏ, ତାହା କେହି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତଗଣ ଶଙ୍କର ବାକ୍ୟକୁ ବେଦବାକ୍ୟ ପରି ସମ୍ମାନ କରନ୍ତି । ଯେହେତୁ 'ଶଙ୍କରଃ ଶଙ୍କରଃ ସାକ୍ଷାତ୍' ବୋଲି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ଅଛି । ମାତ୍ର କେତେକ ବୈଷ୍ଣବ ଓ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରର ଭାଷ୍ୟକାର ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସ୍ୱାଧୀନ ମତ ଦେଖି ମନେକରନ୍ତି ଯେ, ସେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବୌଦ୍ଧ । ବୌଦ୍ଧଗଣଙ୍କୁ ନିରସ୍ତ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ମାତ୍ର ସେ ହିନ୍ଦୁ । ଏ କଥା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଐତିହାସିକଗଣଙ୍କ ମୀମାଂସାର ବିଷୟ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ବେଦର ସ୍ୱରୂପ ଓ ତାହାର ପ୍ରକୃତ ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ ହେବ ।

(୨)

ପ୍ରବନ୍ଧର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଅଂଶରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ବେଦର ନିତ୍ୟତା, ଅନାଦିତ୍ୱ, ଅପୌରୁଷେୟତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦାର୍ଶନିକ ମତ ଯାହା ଅଛି, ତାହା ପ୍ରକାଶ କରି ସେହି ମତମାନଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରିଅଛୁଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ବେଦ, ମାନବ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଓ ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ବେଦର ନିତ୍ୟତା, ଅନାଦିତ୍ୱ ଅପୌରୁଷେୟତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ ଅଛି, ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁ । ଏ ଚେଷ୍ଟାଦ୍ୱାରା ବେଦବିଶ୍ୱାସୀ-ମାନଙ୍କର ମତ ଟଳିବ ବୋଲି ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଶା କରି ନ ପାରୁଁ କିମ୍ବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କ୍ଷୀଣ ଯୁକ୍ତିତର୍କ ଦ୍ୱାରା

ସେମାନଙ୍କ ମତର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଇ ପାରିବାର ସାହସ ଆମ୍ଭେମାନେ କରୁନାହୁଁ । ତେବେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ପ୍ରେରଣାର ପ୍ରମତ୍ତ ପାଠକମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଅଛୁ । ସତ୍ୟସନ୍ଧାନକାରୀ ପାଠକଗଣ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ସାର ଗ୍ରହଣ କରିବେ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଏ ।

ପୂର୍ବେ ଲେଖିଅଛୁଁ ଯେ, ବେଦ ଶବ୍ଦଟି ଋଗ୍‌ବେଦ, ଯଜୁର୍ବେଦ ଓ ସାମବେଦରେ ନାହିଁ; ମାତ୍ର ଅଥର୍ବ ବେଦରେ, ବ୍ରାହ୍ମଣଗ୍ରନ୍ଥରେ ଓ ଉପନିଷଦ୍‌ରେ ଅଛି । ସେହିପରି ଋଗ୍‌ବେଦ, ଯଜୁର୍ବେଦ ଓ ସାମବେଦ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଉପରୋକ୍ତ ତିନି ବେଦରେ ନାହିଁ । ଋଗ୍‌ବେଦ ଶବ୍ଦ ପ୍ରଥମେ ଐତରେୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣରେ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ, ପରେ ଐତରେୟ ଆରଣ୍ୟକ ପ୍ରଭୃତିରେ ଓ ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ, ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟ ଉପନିଷଦ ପ୍ରଭୃତିରେ ଦେଖାଯାଏ । ତଥା ଯଜୁର୍ବେଦ ଓ ସାମବେଦ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ତିନି ବେଦରେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଓ ଉପନିଷଦ, ଆରଣ୍ୟକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମିଳେ । ମାତ୍ର ଋକ୍, ସାମନ ଓ ଯଜୁଃ ଶବ୍ଦ ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଦେଖାଯାଏ; ଯଥା—

> 'ତସ୍ମାଦ୍ୟଜ୍ଞାତ୍ସର୍ବହୁତ ଋଚଃ
> ସାମାନି ଜଜ୍ଞିରେ ।
> ଛନ୍ଦାଂସି ଜଜ୍ଞିରେ ତସ୍ମାଦ୍ୟଜୁ
> ସ୍ତସ୍ମାଦଜାୟତ ॥ ଋ ୧୦।୯୦।୯

ଋକ୍, ଯଜୁ ଓ ସାମନ ଶବ୍ଦର ଏକତ୍ର ଉଲ୍ଲେଖର ପ୍ରଥମ ଉଦାହରଣ ଋଗ୍‌ବେଦର ଦଶମ ମଣ୍ଡଳରେ ମାତ୍ର ପ୍ରଥମେ ଦେଖାଯାଏ । ଅଥର୍ବବେଦ, ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ, ପରବର୍ତ୍ତୀ ଆରଣ୍ୟକ ଓ ଉପନିଷଦରେ ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ମାତ୍ର କେବଳ ସାମନ ଶବ୍ଦ ଗୀତାର୍ଥରେ ଋଗ୍‌ବେଦର ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ମିଳେ;

ଯଥା—

> ପ୍ରବୋମହେ ମହିନମୋ ଭରଧ୍ୱ
> ମାଂଗୂଷ୍ୟ ଶବସାନାୟ ସାମ ।
> ଯେନା ନଃ ପୂର୍ବେ ପିତରଃ ପଦଜ୍ଞା
> ଅର୍ଚ୍ଚନ୍ତୋ ଅଂଗିରସୋ ଗା ଅବିନ୍ଦନ୍ ॥
> ଋ ୧।୬୨।୨'

ଏଥିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କଣ ? ଅଥର୍ବବେଦ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ତିନି ବେଦରେ ବେଦ ଶବ୍ଦର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଋଗ୍‌ବେଦ, ଯଜୁର୍ବେଦ ଓ ସାମବେଦର ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ଅଥଚ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଆରଣ୍ୟକ, ଉପନିଷଦ, ମାନବ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଓ ପୁରାଣରେ ଏହି ତିନି ବେଦର ନାମ ମିଳେ । ଏହା ଦେଖି ଅନାୟାସରେ ମତ ଦିଆଯାଇ ପାରେ ଯେ, ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଋଷିମାନେ ଯେଉଁ ମନ୍ତ୍ରସମୂହ ଉଚ୍ଚାରଣ ଓ ଅଭ୍ୟାସ କରୁଥିଲେ, ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ମନ୍ତ୍ରର ନାମ ଋକ୍, କେତେକର ନାମ ସାମ ଓ କେତେକର ନାମ ଯଜୁଃ । ଏହି ତିନି ଶବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ଉଲ୍ଲେଖ ଏକତ୍ର ଋକ୍‌ବେଦର ଦଶମ ବା ଶେଷ ମଣ୍ଡଳରେ ଦେଖାଯାଏ । ଅଥର୍ବବେଦରେ କେବଳ ଯେ ଋକ୍, ଯଜୁ ଓ ସାମ ଶବ୍ଦର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଏପରି ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ଋକ୍‌ବେଦ ଯଜୁର୍ବେଦ ଓ ସାମବେଦର ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଏଣୁ ଋଗ୍‌ବେଦର ଦଶମ ମଣ୍ଡଳ ଉତ୍ତାରୁ ଅଥର୍ବବେଦର କଳେବର ଗଠିତ ହୋଇଅଛି ବୋଲିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏହା ଶୁଣି ଅନେକେ ବିରକ୍ତ ହୋଇପାରନ୍ତି; ମାତ୍ର ଯାହା ସତ୍ୟ ତାହା ଗୁପ୍ତ ହୋଇ ରହି ନ ପାରେ । ଯେ କେହି ଏଥିର ତଥାନୁସନ୍ଧାନ କଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଉକ୍ତିର ଯଥାର୍ଥ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରିବେ ।

ତସ୍ମାଦ୍ୟଜ୍ଞାତ୍ସର୍ବହୁତ ଋଚଃ ସାମାନି ଜଜ୍ଞିରେ ।
ଛନ୍ଦାଂସି ଜଜ୍ଞିରେ ତସ୍ମାଦ୍ୟଜୁସ୍ତସ୍ମାଦଜାୟତ ॥ ଋ : ୧୦।୯୦।୯

ଏହି ମନ୍ତ୍ରରେ ବ୍ୟବହୃତ ଋଚଃ, ସାମାନି, ଯଜୁଃ ଅର୍ଥ ଋଗ୍‌ବେଦ, ସାମବେଦ ଓ ଯଜୁର୍ବେଦ ନୁହେ । ଏହାର ଅର୍ଥ ପଦ୍ୟ, ଗୀତ ଓ ଗଦ୍ୟ । ଉଦ୍ଧୃତ ମନ୍ତ୍ରର ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ, ପୁରୁଷର ମାନସ ଯଜ୍ଞରୁ ପଦ୍ୟ ଗୀତ ଓ ଗଦ୍ୟରୂପ ତିନି ପ୍ରଣାଳୀର ରଚନା ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲା ଏବଂ ଗାୟତ୍ର୍ୟାଦି ଛନ୍ଦମାନେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲେ । ପୁରୁଷ ଓ ମାନସ ଯଜ୍ଞର ସଂକ୍ଷେପ ବିବରଣ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଦିଆଯିବ । ଏହି ଗୋଟିକ ମନ୍ତ୍ରରୁ ବେଦ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନାନା ଉପାଖ୍ୟାନର ସୃଷ୍ଟି କିପରି ହେଲା, ତାହା ମଧ୍ୟ ବିସ୍ତୃତଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ରହିଲା ।

ଭୃଗୁକଥିତ ମାନବ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟରେ "ବେଦତ୍ରୟ ସୃଷ୍ଟି" ବିବରଣ ତ୍ରୟୋବିଂଶ ଶୋକରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । "ବେଦତ୍ରୟ ସୃଷ୍ଟି" ଦେଖି ଚମକିବାର କାରଣ ନାହିଁ । ଏହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କପୋଳକଳ୍ପିତ ନୁହେ । ମନୁର ସ୍ମୃତିଲେଖକ "ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ବର୍ଣ୍ଣ ସୃଷ୍ଟି" "ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ସୃଷ୍ଟି" ସଙ୍ଗରେ "ବେଦତ୍ରୟ ସୃଷ୍ଟି" ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଶ୍ଳୋକଟି ଏହି—

ଅଗ୍ନିବାୟୁରବିଭ୍ୟସ୍ତୁ
ତ୍ରୟଂ ବ୍ରହ୍ମ ସନାତନଂ ।
ଦୁଦୋହ ଯଜ୍ଞସିଦ୍ଧ୍ୟର୍ଥ-
ମୃଗ୍ୟଜୁଃସାମଲକ୍ଷଣଂ ॥

ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଶେଷ ଅଂଶ ଋଗ୍‌ବେଦର ପୁରୁଷସୂକ୍ତର ନବମ ମନ୍ତ୍ରର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ମାତ୍ର । ଏହାର ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ ଯଜ୍ଞସିଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ଋକ୍, ଯଜୁ ଓ ସାମ ବା ପଦ୍ୟ, ଗଦ୍ୟ ଓ ଗୀତ ଦୋହନ କଲେ ବା ଜାତ କଲେ । ଅଧିକନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି ଯେ, ଅଗ୍ନି, ବାୟୁ ଓ ରବିଙ୍କଠାରୁ ଋକ୍, ଯଜୁ ଓ ସାମ ଦୋହନ କଲେ ।

ଦୋହନ କଲା କିଏ ? କୁଲ୍ଲୁକ ଭଟ୍ଟ କହନ୍ତି—"ବ୍ରହ୍ମଋଗ୍ୟଜୁଃ ସାମ ସଂଜ୍ଞଂ ବେଦତ୍ରୟଂ ଅଗ୍ନିବାୟୁରବିଭ୍ୟ ଆକୃଷ୍ଟବାନ୍ ।" ଅଗ୍ନି, ବାୟୁ ରବିଙ୍କଠାରୁ ବ୍ରହ୍ମା ଋକ୍, ଯଜୁ ଓ ସାମବେଦତ୍ରୟ ଆକର୍ଷଣ କଲେ । ମାତ୍ର ଏ ଅର୍ଥ ସର୍ବବାଦସମ୍ମତ ନୁହେ । ମେଧାତିଥି କହନ୍ତି, "ତ୍ରୟମୃଗଜୁସାମଲକ୍ଷଣଂ ବ୍ରହ୍ମ ବେଦାଖ୍ୟଂ ଦୁଦୋହ ।" ଗୋବିନ୍ଦରାଜ କହନ୍ତି, "ଋଗ୍ୟଜୁଃସାମାଖ୍ୟଂ ବ୍ରହ୍ମତ୍ରୟଂ ।" ରାଘବାନନ୍ଦଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସେହି ମତ, ଯଥା—"ବ୍ରହ୍ମ ବେଦଂ ସନାତନଂ ନିତ୍ୟଂ ।" ମାତ୍ର ମନୁର ଅପର ଟୀକାକାର ନନ୍ଦନ କହନ୍ତି ଯେ, "ବ୍ରହ୍ମ ବେଦାଭିମାନିନୀଂ ଦେବତାଂ ଦୁଦୋହ ପ୍ରକାଶିତବାନ୍ ।" ଅଧିକାଂଶ ଟୀକାକାରଙ୍କ ମତରେ ବ୍ରହ୍ମ ଅର୍ଥ ବେଦ । ମନୁଙ୍କର ଏହି ଶ୍ଳୋକ ଋଗ୍‌ବେଦର ପୁରୁଷସୂକ୍ତର ନବମ ମନ୍ତ୍ରର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଟୀକାମାନଙ୍କ ଅର୍ଥ ଦ୍ୱାରା ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ ବୋଲି ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଉଅଛି । ବେଦମନ୍ତ୍ର କହୁଅଛି ଯେ, ସେହି ଯଜ୍ଞରୁ ଋକ୍, ଯଜୁଃ ଓ ସାମ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲେ । ମନୁ କହିଲେ. ଅଗ୍ନି, ବାୟୁ ଓ ରବିଙ୍କଠାରୁ ଋକ, ଯଜୁ ଓ ସାମତ୍ରୟକୁ ଦୋହନ କଲେ । କୁଲ୍ଲୁକ ଭଟ୍ଟ ଏହି ଦୁଇ ବାକ୍ୟ ସମନ୍ୱୟ କରିବାର ଚେଷ୍ଟାରେ ଆଉ ପୂର୍ବକଳ୍ପ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅବତାରଣା କରି ଅର୍ଥକୁ ଜଟିଳ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ସ୍ୱାମୀ ଦୟାନନ୍ଦ ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥକୁ ଅଧିକ ଜଟିଳ କଲେ । ସେ ଲେଖନ୍ତି ଯେ, "ଜିସ୍ ପରମାତ୍ମାନେ ଆଦି ସୃଷ୍ଟିମେ ମନୁଷ୍ୟୋଁକୋ ଉତ୍ପନ୍ନ କର୍‌କେ ଅଗ୍ନି ଆଦି ଚାରୋଂ ମହର୍ଷିୟୋଂକେ ଦ୍ୱାରା ଚାରୋଂ ବେଦ ବ୍ରହ୍ମାକୋ ପ୍ରାପ୍ତ କରାଏ ଔର ଉସ୍ ବ୍ରହ୍ମାନେ ଅଗ୍ନି ବାୟୁ ଆଦିତ୍ୟ ଔର ଅଙ୍ଗିରାସେ ଋଗ୍ ଯଜୁ ସାମ ଔର ଅଥର୍ବ ବେଦକା ଗ୍ରହଣ କିଆ ।" (ସତ୍ୟାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ ୭ମ ସ: ପୃ ୨୦୪) ଏହା ମନୁ ଶ୍ଳୋକର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ନା ବ୍ୟାଖ୍ୟା ? ପରମାତ୍ମା, ଆଦିସୃଷ୍ଟି, ଅଗ୍ନି ଆଦି ଚାରି ମହର୍ଷି ଓ

ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖ ଉପରୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକରେ ଅଛି କି ? ଅଗ୍ନି ବାୟୁ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମହର୍ଷି ହୋଇଥାନ୍ତୁ ବା ଦେବତା ହୋଇଥାନ୍ତୁ ବା ଜଡ଼ ହୋଇଥାନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ନାମ ଅଛି; ମାତ୍ର ଅଙ୍ଗିରା ନାମକ ମହର୍ଷିଙ୍କର ନାମଗନ୍ଧ ବା ଅଥର୍ବ ବେଦର ନାମଗନ୍ଧ ଏହି ଶ୍ଳୋକରେ ମିଳେ କି ? ଏତାଦୃଶ ବ୍ୟାଖ୍ୟା, ଭାବାର୍ଥ ବା ମତ ସ୍ୱାମିଜୀଙ୍କର କପୋଳକଳ୍ପିତ ବୋଲିବା ଦ୍ୱାରା ଆମ୍ଭେମାନେ ଦୋଷୀ ହେବୁଁ କି ? ମନୁଶ୍ଳୋକକୁ ବୁଝାଇବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଟୀକାକାର ଏବଂ ସ୍ୱାମିଜୀ ମଧ୍ୟ ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଅଛନ୍ତି । କୁଲ୍ଲୁକଭଟ୍ଟ ଲେଖିଲେ—"ତଥାଚ ଶ୍ରୁତିଃ—ଅଗ୍ନେ ଋଗ୍‌ବେଦୋ ବାୟୋର୍ଯଜୁର୍ବେଦ ଆଦିତ୍ୟାତ୍ସାମବେଦଃ ।" ଶ୍ରୁତି ଅର୍ଥ ଏଠାରେ ଋଗ୍‌ବେଦ, ଯଜୁର୍ବେଦ ବା ସାମବେଦ ନୁହେଁ; ମାତ୍ର ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ବେଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ଜଟିଳ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଯେ ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତାମାନେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଶ୍ରୁତି ଆଖ୍ୟା ଦେଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ପର୍ବେ ଦେଖାଇଅଛୁଁ । ସୁତରାଂ ପ୍ରକୃତ ବେଦାଲୋଚନା ବେଳେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ତିନି ବେଦ ଦେଖିବାକୁ ହେବ । "ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ" ଏହି ବାକ୍ୟ ଉପରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କଲେ ପ୍ରମାଦରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ "ଅଗ୍ନେ ଋଗ୍‌ବେଦୋ ବାୟୋର୍ଯଜୁର୍ବେଦଃ ସୂର୍ଯ୍ୟାତ୍ସାମ ବେଦଃ" ଉଦାହରଣ ଦେଇ ଲେଖନ୍ତି ଯେ, "ପ୍ରଥମ ସୃଷ୍ଟିର ଆଦିମେ ପରମାତ୍ମାନେ ଅଗ୍ନି ବାୟୁ ଆଦିତ୍ୟ ତଥା ଅଙ୍ଗିରା ଇନ ଋଷିୟୋଂକେ ଆତ୍ମାମେ ଏକ ଏକ ବେଦକା ପ୍ରକାଶ କିଆ ।" ମୂଳ ଓ ଭାଷା ପାଠକମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କଲୁଁ । ପାଠକଗଣ ବିଚାର କରି ପାରିବେ ଯେ, ମୂଳ ସହିତ ଅର୍ଥର କୌଣସି ସଙ୍ଗତି ନାହିଁ ।

ଆଶା ରହିଲା, ଏଥିଉତ୍ତାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ମୂଳ ଋଗ୍‌ବେଦର ପୁରୁଷସୂକ୍ତରୁ ନବମ ମନ୍ତ୍ର ମନୁଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟର ଦଶମ ଶ୍ଳୋକ ଏବଂ ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣର ୩ ୧୧।୪।୨।୩ର କିପରି ସମନ୍ୱୟ ହୋଇପାରେ, ତାହା ଦେଖାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁଁ ।

ସ୍ୱାମୀ ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ଅଥର୍ବ ବେଦକୁ ମଧ୍ୟ ଋଗ୍‌ବେଦ, ଯଜୁର୍ବେଦ ଓ ସାମବେଦର ସମକକ୍ଷ ଥିବାର ଉପରୋକ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ଯଦିଚ ମୂଳ ମନ୍ତ୍ର ଓ ଶ୍ଳୋକରେ ତହିଁର କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟର ଆଲୋଚନା ପୂର୍ବରୁ ଅଥର୍ବ ବେଦର ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉ । ଅଥର୍ବ ବେଦକୁ ଅଥର୍ବାଙ୍ଗିରସ ମଧ୍ୟ ବୋଲଯାଏ । ଅଙ୍ଗିରା ଓ ଅଥର୍ବନ ଦୁଇଗୋଟି ପ୍ରାଚୀନ ଋଷି । ଏହାଙ୍କ ବଂଶଧରମାନେ ଆଙ୍ଗିରସ ଓ ଆଥର୍ବଣ ନାମରେ ଯଥାକ୍ରମେ ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି । ଅଙ୍ଗିରା ଓ ଅଥର୍ବ ଋଷିଙ୍କର ନାମ ଋଗ୍‌ବେଦରେ ମିଳେ । ମାତ୍ର ଅଥର୍ବ ବେଦର ଉଲ୍ଲେଖ ତିନି ବେଦରେ ଆଦୌ ନାହିଁ । ଅଥର୍ବ ବେଦକୁ ଅଥର୍ବାଣଙ୍ଗିରସ ମଧ୍ୟ ବୋଲଯାଏ । ଅଥର୍ବ ବେଦରେ ଏହି ଅଥର୍ବାଣଙ୍ଗିରସ ନାମର ପ୍ରଥମ ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ । ଏହାର ଅର୍ଥ ଅଥର୍ବବେଦ, ଯଥା—

ଯସ୍ମାଦୃଚୋ ଅପାତକ୍ଷନ୍‌ୟଜୁର୍ଯସ୍ମାଦପାକଷନ୍ ।
ସାମାନି ଯସ୍ୟ ଲୋମାନ୍ୟଥର୍ବାଙ୍ଗିରସୋ ମୁଖଂ
ସ୍କମ୍ଭଂ ତଂ ବ୍ରୂହି କତମଃ ସ୍ୱିଦେବ ସଃ ।

ଅ: ବେ: ୧୦।୭।୨୦

ଏହାଛଡ଼ା ଅଥର୍ବ ବେଦର ଉଲ୍ଲେଖ କୌଣସି ବେଦରେ ନାହିଁ । ତୈତ୍ତିରୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ ,ତୈତ୍ତିରୀୟ ଆରଣ୍ୟକ ଓ କେତେକ ଉପନିଷଦରେ ଅଥର୍ବ ବେଦର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ । ସୁତରାଂ ଅଥର୍ବ ବେଦ ସଂଗ୍ରହ ତିନି ବେଦ ଅପେକ୍ଷା ଅପ୍ରାଚୀନ ବୋଲିବା ଅସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ଋଗ୍‌ବେଦ, ଯଜୁର୍ବେଦ, ସାମବେଦ ସଂଗ୍ରହ ଅପେକ୍ଷା ଅଥର୍ବ ବେଦ ସଂଗ୍ରହ ଯେ ପରେ ହୋଇଅଛି, ତହିଁର ସାକ୍ଷ୍ୟ ନିଜେ ଅଥର୍ବ ବେଦ ।

ଯଜୁର୍ବେଦ ପୁଣି ଯୋଡ଼ିଏ, ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦ ଓ କୃଷ୍ଣ ଯଜୁର୍ବେଦ । ଏ ଯୋଡ଼ିକର ନାମ ଯଥାକ୍ରମେ ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତା ଓ ତୈତ୍ତିରୀୟ ସଂହିତା । ଯଜୁର୍ବେଦର ଏକାଦ୍ଦଶ ବିଭାଗ ହେଲା କାହିଁକି, ତାହା ପରେ ଆଲୋଚିତ ହେବ ।

ବେଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୁରାଣ ସମୂହର ଯେ ମତ, ତାହା ଏଠାରେ ବିଶଦ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରି ପ୍ରବନ୍ଧର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ପୁରାଣ ମତମାନ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇପାରିବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଶୁଦ୍ଧ ବେଦମନ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନାରୁ ବେଦ ଅନାଦି, କି ଋଷିରଚିତ, ତାହାର ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଉ । ଋଗ୍‌ବେଦ ହିଁ ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଧାନ । କେହି କେହି ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ରାଜି ନୁହନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଭୟ ଏହି ଯେ, କାଳେ ଋଗ୍‌ବେଦକୁ ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଧାନ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିପକାଇଲେ ବେଦର ନିତ୍ୟତ୍ୱରେ ବାଧା ଘଟିବ । ସେମାନଙ୍କର ବୈମତ୍ୟରେ ଆମେ ଯାଏ କେତେ ? ଆମ୍ଭେ ପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ଦେଖାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁଁ ଯେ, ଋଗ୍‌ବେଦ ହିଁ ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଧାନ । ଏହା ଯେ କେବଳ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଧାରଣା ତାହା ନୁହେ, ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଚନ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । "ତତ୍‌ପରିଚରଣାବିତରୌ ବେଦୌ ।" ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ୟ ବେଦଯୋଡ଼ିକ ତାହାର ବା ଋଗ ବେଦର ପରିଚଯ୍ୟ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ବେଦର ବିଭାଗ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର । ଋଗ୍‌ବେଦ ଅଷ୍ଟକ, ଅଧ୍ୟାୟ, ଅନୁବାକ ଓ ବର୍ଗ ଏବଂ ମଣ୍ଡଳ, ସୂକ୍ତ, ଋକ୍ ବା ମନ୍ତ୍ରରେ ବିଭକ୍ତ । ସମଗ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦର ଆଠ ଅଷ୍ଟକ ଓ ଦଶ ମଣ୍ଡଳ ପ୍ରଧାନ ବିଭାଗ ଅଟେ । ପ୍ରଥମ ବିଭାଗାନୁସାରେ ଋଗ୍‌ବେଦ ଆଠଗୋଟି ଅଷ୍ଟକ—ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଷ୍ଟକ ଆଠ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ; ସୁତରାଂ ସମଗ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦକୁ ୬୪ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟର ଅନୁବାକ୍ ସମପରିମିତ ନୁହେ, ଏଣୁ ସମଗ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦ ୮୫ ଅନୁବାକରେ ବିଭକ୍ତ । ସମଗ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦ ୧୦ଗୋଟି ମଣ୍ଡଳରେ ବିଭକ୍ତ । ମଣ୍ଡଳ ସୂକ୍ତରେ ବିଭକ୍ତ ଏବଂ ସୂକ୍ତ ଋକ୍ ବା ମନ୍ତ୍ରରେ ବିଭକ୍ତ । ଶେଷୋକ୍ତ ବିଭାଗ ସହଜବୋଧ୍ୟ ଅଟେ । ଏଠାରେ ମଣ୍ଡଳ ଅର୍ଥ ସଂଗ୍ରହର ବୃହତ୍ତର ବିଭାଗ ବୋଲାଯାଇପାରେ । ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ମଣ୍ଡଳ ବିଭାଗ ସୂକ୍ତ ଅଟେ । ବୃହଦ୍ଦେବତା ଅନୁସାରେ "ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣମୃଷିବାକ୍ୟଂ ତୁ ସୂକ୍ତମିତ୍ୟଭିଧୀୟତେ ।" ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଋଷିବାକ୍ୟକୁ ସୂକ୍ତ ବୋଲାଯାଏ । ଅନୁବାକ ଅନୁକ୍ରମଣୀ ଅନୁସାରେ ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଦଶସଂଖ୍ୟକ ମଣ୍ଡଳ, ୧୦୧୭ ସୂକ୍ତ ଏବଂ ୧୦୫୮୦ ଋକ୍ ବା ମନ୍ତ୍ର ଏବଂ ୧୫୩୮୨୬ ଗୋଟି ଶବ୍ଦ ଅଛି ।

ସୂକ୍ତ—ସହସ୍ରମେତତ୍ ସୂକ୍ତାନାଂ
ନିଶ୍ଚିତଂ ଖୈଲକୈର୍ବିନା ।
ଦଶସପ୍ତ ଚ ପଠ୍ୟନ୍ତେ
ସଂଖ୍ୟାତଂ ବୈ ପଦଦ୍ୱୟଂ ।

ଋକ୍ ସଂଖ୍ୟା—

ଋଚାଂ ଦଶସହସ୍ରାଣି
ଋଚାଂ ପଞ୍ଚଶତାନିଚ ।
ଋଚାମଶୀତିପାଦଶ୍ଚ ପାରଣଂ ସମ୍ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଂ ।
ଶବ୍ଦ-ଶାକଲ୍ୟଦୃଷ୍ଟେ ପଦଲକ୍ଷମେକଂ
ସାର୍ଦ୍ଧଞ୍ଚ ବେଦେ ତ୍ରିସହସ୍ରଯୁକ୍ତଂ ।
ଶତାନି ଋଷ୍ଟୌ ଦଶକଦ୍ୱୟଞ୍ଚ ।
ପଦାନି ଷଟ୍ ଚେତି ଚ ଚର୍ଚ୍ଚିତାନି ॥

ମାତ୍ର ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ଗଣନାନୁସାରେ ଋଗ୍‌ବେଦର ୧୦ ଗୋଟି ମଣ୍ଡଳ, ୧୦୨୮ ସୂକ୍ତ ଏବଂ ୧୦୫୮୯ ଋକ୍ ବା ମନ୍ତ୍ର ଦେଖାଯାଏ । ଏ ପାର୍ଥକ୍ୟର କାରଣ କଣ ?

ପୂର୍ବେ ଋଗ୍‌ବେଦର ପାଞ୍ଚଗୋଟି ଶାଖା ଥିଲା । ଯଥା—ଶାକଳ, ବାଷ୍କଳ, ଆଶ୍ୱଳାୟନ, ଶାଂଖ୍ୟାୟନ ଓ ମାଣ୍ଡୁକେୟ । ଏହି ଶାଖାଧ୍ୟାୟୀଗଣ ଋକ୍‌ବେଦ ରକ୍ଷାରେ ଯତ୍ନଶୀଳ ଥିଲେ । ଆଶ୍ୱଳାୟନ ଶାଖାଧ୍ୟାୟୀଗଣ ବାଲଖିଲ୍ୟକୁ ଋକ୍‌ବେଦାନ୍ତର୍ଗତ ବୋଲି ଧରି ନେଇଥିଲେ । ଶାଂଖ୍ୟାୟନମାନେ ବାଲଖିଲ୍ୟର ସମସ୍ତ ଋକକୁ ଗ୍ରହଣ ନ କରି କେତେକ ମାତ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦୀୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ମାଣ୍ଡୁକେୟ ଶାଖାଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ କୌଣସି ଋକ୍‌ବେଦ ବିଦ୍ୟମାନ ନ ଥିବାର ପଣ୍ଡିତଗଣ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ବାଷ୍କଳ ଶାଖା ବାଲଖିଲ୍ୟକୁ ଋଗ୍‌ବେଦ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି; ମାତ୍ର ଶାକଳ ଶାଖା ତାହା ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଶୌନକାଚାର୍ଯ୍ୟବିରଚିତ ଅନୁବାକ୍ ଅନୁକ୍ରମଣୀରେ ଯେ ଋଗ୍‌ବେଦର ମଣ୍ଡଳ, ସୂକ୍ତ, ଋକ୍ ଓ ପଦର ସଂଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଅଛି, ତହିଁରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଅଛି ଯେ, ବାଲଖିଲ୍ୟ ଛଡ଼ା ଋଗ୍‌ବେଦର ସୂକ୍ତସଂଖ୍ୟା ୧୦୧୭ । ମାକ୍‌ସମୁଲରଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ଋଗ୍‌ବେଦର ସୂକ୍ତସଂଖ୍ୟା ୧୦୨୮ ଏବଂ ସ୍ୱାମୀ ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ଗଣନାନୁସାରେ ମଧ୍ୟ ସୂକ୍ତ ସଂଖ୍ୟା ୧୦୨୮ । ଏହି ବାଲଖିଲ୍ୟ ଋଗ୍‌ବେଦର ଅଷ୍ଟମ ମଣ୍ଡଳର ୪୯ ସୂକ୍ତଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ୫୯ ସୂକ୍ତରେ ଶେଷ ପାଇଅଛି । ଏହି ଏଗାରଟି ସୂକ୍ତ ଅପ୍ରାମାଣିକ ବିବେଚନାରେ ପୂର୍ବେ କେତେକ ବେଦଶାଖାଧ୍ୟାୟୀ ନିଜ ନିଜ ସୂତ୍ରରୁ ବହିଷ୍କୃତ କରିଥିଲେ । ଏହି ଶାଖାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶାକଳ ପ୍ରଧାନ । ବେଦର ନାନା ପ୍ରକାର ପାଠ ଅଛି, ଯଥା—କ୍ରମ, ପଦ, ଜଟା, ଘନ । ଶୌନକ ଋଗ୍‌ବେଦ ପ୍ରାତିଶାଖ୍ୟର ରଚକ ଅଟନ୍ତି । ସେ ଖିଲ ସୂକ୍ତସମୂହର ପଦପାଠ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା ଆଉ ଛଅଗୋଟି ମନ୍ତ୍ରର ପଦପାଠ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଉଅଛି ଯେ ଶାକଳ ଶାଖାଧ୍ୟାୟୀଗଣ ଉପରୋକ୍ତ ବାଲଖିଲ୍ୟ ସୂକ୍ତ ଓ ଅନ୍ୟ ଛଅଗୋଟି ମନ୍ତ୍ରକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂଯୋଗ ସୁତରାଂ ଅପ୍ରାମାଣିକ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି । ତାହାଛଡ଼ା ବେଦର ଜଗଦ୍‌ବିଖ୍ୟାତ ଭାଷ୍ୟକାର ସାୟଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଏହି ବାଲଖିଲ୍ୟ ସୂକ୍ତସମୂହର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନ କରି ଛାଡ଼ି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ କି ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉ ନାହିଁ ଯେ, ପୂର୍ବେ ବେଦରେ ସଂଯୋଗ ବିୟୋଗ ଘଟୁଥିଲା ଏବଂ ସେଥିନିମନ୍ତେ ବେଦରକ୍ଷକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତାନୈକ୍ୟ ଘଟୁଥିଲା ? ଶାକଳ ଶାଖାଧ୍ୟାୟୀଗଣ ବାଲଖିଲ୍ୟକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂଯୋଗ ବୋଲି ଆପଣା ଆପଣା ସଂଗୃହୀତ ଋଗ୍‌ବେଦରୁ ନିଷ୍କାସିତ କରି ସେମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଯାହା ପ୍ରମାଣ ସହ ଋଗ୍‌ବେଦ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଲା, ତାହା ରକ୍ଷାକରି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ତାହା ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚନା କରିବାକୁ ସାୟଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ତହିଁର ଭାଷ୍ୟ ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ତେବେ ବେଦର ନିତ୍ୟତ୍ୱ, ଅପୌରୁଷେୟତ୍ୱ ଓ ସନାତନତ୍ୱ କେଉଁଠାରେ ରହିଲା ? ଏହାଛଡ଼ା ମାକ୍‌ସମୂଲରଙ୍କ ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ଋଗ୍‌ବେଦର (୨ୟ ସଂସ୍କରଣ) ଶେଷରେ ୩୨ ଗୋଟି ସୂକ୍ତ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ୩୨ ଗୋଟି ସୂକ୍ତକୁ ମଧ୍ୟ ଖୈଲିକ ସୂକ୍ତ ବୋଲି ଅଭିହିତ କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ସୂକ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ବୋଲି ପଣ୍ଡିତଗଣ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ଏବଂ କେତେକ ଅର୍ବାଚୀନ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଅଛି । ଏଥିରୁ ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ଋଗ୍‌ବେଦର ଖିଲ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ଅଥର୍ବ ବେଦର ମୂଳ ଋକ୍ ବୋଲି ଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି । ଏହିପ୍ରକାର ସଂହିତାର, ଆରଣ୍ୟକର ଓ ଉପନିଷଦର ମଧ୍ୟ ଖିଲ ଅଛି । ଅନ୍ୟ କଥା ତେଣେ ଥାଉ ହରିବଂଶକୁ ମହାଭାରତର ଖିଲ ବୋଲଯାଏ । ହରିବଂଶର ନାମ ହିଁ ଖିଲ ହରିବଂଶ । ଖିଲକୁ ପରିଶିଷ୍ଟ ବୋଲଯାଇ ପାରେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଋଷିମାନେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଆଉ କେତେଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ସଂଗ୍ରହ ବା ସଂଯୋଗଦ୍ୱାରା କିମ୍ବା କେତେକ ଅଧ୍ୟାୟ କିମ୍ବା ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂଯୋଗଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ହେବ, ସେମାନେ ତାହା ସଂଗ୍ରହଦ୍ୱାରା କିମ୍ବା ରଚନାଦ୍ୱାରା ପୂରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଖିଲ ଯେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂଗ୍ରହ ବା ରଚନା ବା ପରିଶିଷ୍ଟ, ଏଥିରେ ମତଦ୍ୱୈଧ ହେବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ ।

ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶ୍ରୀସୂକ୍ତ ଖୈଲକ ସୂକ୍ତାନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଷ୍ଟମ ସୂକ୍ତ । ଏହି ଖୈଲକ ସୂକ୍ତମାନଙ୍କର ଋଷି ନାହାନ୍ତି । ଅଧିକାଂଶ ସୂକ୍ତରେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ବା ଯୋଡ଼ିଏ ମନ୍ତ୍ର ଦେଖାପଡ଼େ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମନ୍ତ୍ରର ବୈଦିକ ଭାଷା ନ ହୋଇ ସଂସ୍କୃତ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ଯଥା ନବମ ସୂକ୍ତ—

ବିଶ୍ବେଶ୍ବର ବିରୂପାକ୍ଷ ବିଶ୍ବରୂପ ସଦାଶିବ ।
ଶରଣଂ ଭବ ଭୂତେଶ କରୁଣାକର ଶଙ୍କର । ୧ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହିପରି ଭାଷାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାମରେ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସୂକ୍ତ ଅଛି । (୧୦ ମ ସୂକ୍ତ)

ଏହି ଖୈଲକ ସୂକ୍ତର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଶ୍ଲୋକ ଅବିକଳ ମହାଭାରତରେ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—

ଖୈଲକ ୨ୟ ସୂକ୍ତ :—

ଅପେହି ସର୍ପ ଭଦ୍ର ଭଦ୍ରଂ ତେ
ଦୂରଂ ଗଚ୍ଛ ମହାଯଶାଃ ।
ଜନମେଜୟସ୍ୟ ଯଜ୍ଞାନ୍ତେ
ଆସ୍ତିକ-ବଚନଂ ସ୍ମର ।
ଆସ୍ତିକବଚନଂ ଶ୍ରୁତ୍ୱା
ଯଃ ସର୍ପୋ ନ ନିବର୍ତ୍ତତେ ।
ଶତଧା ଭିଦ୍ୟତେ ମୂର୍ଦ୍ଧ୍ନି ଶିଂଶବୃକ୍ଷଫଳଂ ଯଥା । ୨ ।

ମହାଭାରତ ୧ମ ପର୍ବ :—

ସର୍ପାପସର୍ପ ଭଦ୍ରଂ ତେ ଗଚ୍ଛ ସର୍ପ ମହାବିଷ ।
ଜନମେଜୟସ୍ୟ ଯଜ୍ଞାନ୍ତେ
ଆସ୍ତିକବଚନଂ ସ୍ମର ।
ଆସ୍ତିକସ୍ୟ ବଚଃ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ଯଃ ସର୍ପୋ
ନ ନିବର୍ତ୍ତତେ ।
ଶତଧା ଭିଦ୍ୟତେ ମୂର୍ଦ୍ଧ୍ନି ଶିଂଶ ବୃକ୍ଷଫଳଂ ଯଥା ।

ଖୈଲକସୂକ୍ତରୁ ମହାଭାରତକୁ ଏହି ଶ୍ଲୋକ ଯୋଡ଼ିକ ଅଣାଯାଇଅଛି କିମ୍ବା ମହାଭାରତରୁ ଏହି ଶ୍ଲୋକଯୋଡ଼ିକ ଖୈଲକ ସୂକ୍ତାନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି । ଏହା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ହୋଇପାରେ କି ? ପୂର୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟଗଣ ଏହା ବେଦମନ୍ତ୍ର ନୁହେଁ ବୋଲି ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଅନେକ ଲୋକ ଏହି ସମସ୍ତ ମନ୍ତ୍ରକୁ ବେଦବାକ୍ୟ ବୋଲି ମାନି ନେଉଅଛନ୍ତି । ଏହା ଦେଖିଲା ଉତ୍ତାରୁ ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭେମାନେ ବେଦ ନିତ୍ୟ ଓ ଅପୌରୁଷେୟ ବୋଲି ମାନିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କି ?

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ ଯେ, ଋଗ୍‌ବେଦ ହିଁ ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଧାନ ।

ସାମବେଦର "ଅଷ୍ଟୌ ସାମ ସହସ୍ରାଣି ସାମାନି ଚ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶଃ । ଉହ୍ୟାନି ସରହସ୍ୟାନି ଏଷ ସାମଗଣଃ ସ୍ମୃତଃ ।।" ଅର୍ଥାତ୍ ସାମବେଦରେ ୮୦୧୪ ସାମମନ୍ତ୍ର ଅଛି । ମାତ୍ର ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ୭୮ ଗୋଟି ଗୀତ ଛଡ଼ା ସମସ୍ତ ମନ୍ତ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦରୁ ଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି । ମନୀଷୀ ଉଇଲସନ୍‌ଙ୍କ ଅନୁସାରେ ଋଗ୍‌ବେଦ ୧ମ ମଣ୍ଡଳରୁ ୧୯୦ଟି ଋକ୍, ୨ୟ ମଣ୍ଡଳରୁ ୯ଟି, ୩ୟ ମଣ୍ଡଳରୁ ୪୦ଟି, ୪ର୍ଥ ମଣ୍ଡଳରୁ ୨୩ଟି, ୫ମ ମଣ୍ଡଳରୁ ୫୬ଟି, ୬ଷ୍ଠ ମଣ୍ଡଳରୁ ୭୭ଟି, ୭ମ ମଣ୍ଡଳରୁ ୭୫ଟି, ୮ମ ମଣ୍ଡଳରୁ ୩୫୫ଟି, ବାଲଖିଲ୍ୟରୁ ୯ଟି, ୯ମ ମଣ୍ଡଳରୁ ୫୪୫ଟି ଏବଂ ଦଶମ

ମଣ୍ଡଳରୁ ୯୫ଟି ଋକ୍ ଅବିକଳ ସାମବେଦରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି । ଏହା ଛଡ଼ା ଅଥର୍ବବେଦର ୨୨ ଗୋଟି ଏବଂ ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତାରୁ ୪ ଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ସାମବେଦରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରାଯାଇଅଛି । ତାହାଛଡ଼ା ସାମବେଦ ପୂର୍ବାର୍ଚ୍ଚିକ ଓ ଉତ୍ତରାର୍ଚ୍ଚିକରେ ବିଭକ୍ତ । ପୂର୍ବ ଆର୍ଚ୍ଚିକର ମନ୍ତ୍ରମାନ ପୁଣି ଉତ୍ତରାର୍ଚ୍ଚିକରେ ପୁନରୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ତିନି ଚାରି ଗୋଟି ଋଗ୍‌ବେଦ ଓ ସାମବେଦରୁ ଉଦ୍ଧୃତ କଲେ ତୁଳନା ବିଷୟରେ ସୁବିଧା ହେବ ।

"ଅଗ୍ନିମୀଳେ ପୁରୋହିତଂ ଯଜ୍ଞସ୍ୟ ଦେବମୃତ୍ୱିଜଂ ।
ହୋତାରଂ ରତ୍ନଧାତମଂ । ୧ ।
ଋ. ୧ମ ମଣ୍ଡଳ ୧ମ ସୂକ୍ତ ।
ଅଗ୍ନିମୀଡ଼େ ପୁରୋହିତଂ ଯଜ୍ଞସ୍ୟ ଦେବମୃତ୍ୱିଜଂ ।
ହୋତାରଂ ରତ୍ନଧାତମଂ । ସା : ବେ : ଛ : ଅ:
୨ସୂ ଅ, ୨୦ ।

ଅପ୍ରତିରଥ ସୂକ୍ତଟି ଅନେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ପୁରୋହିତଙ୍କର ମୁଖସ୍ଥ । ଏହା ରାଜାମାନେ ଅନୁକୂଳ କାଳବେଳେ ବରାବର ପାଠ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ସୂକ୍ତଟି ଋଗ୍‌ବେଦର । ଏଥିରେ ୧୩ ଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ଅଛି ।

ଆଶୁଃ ଶିଶାନୋ ବୃଷଭୋ ନ ଭୀମୋ ଘନାଘନଃ
କ୍ଷୋଭଣଶ୍ଚର୍ଷଣୀନାଂ । ସଙ୍କ୍ରନ୍ଦନୋଽନିମିଷ
ଏକବୀର ଶତଂସେନା ଅଜୟତ୍ସାକମିନ୍ଦ୍ରଃ ।
ଋ : ୧୦ମ, ୧୦୩-୧
ଆଶୁଃ ଶିଶାନୋ ବୃଷଭୋ ନ ଭୀମୋ ଘନାଘନଃ
କ୍ଷୋଭଣଶ୍ଚର୍ଷଣୀନାଂ । ସଂକ୍ରନ୍ଦନୋ ନିମିଷ
ଏକବୀରଃ ଶତଂ ସେନା ଅଜୟତ୍ସାକମିନ୍ଦ୍ରଃ ।
ସା. ୨୧ ଅଃ ୧।୧ସୂକ୍ତ ।

ଆଉ ଉଦ୍ଧୃତ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ? ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଓ ସାମବେଦରେ ଏକ ମନ୍ତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେବାରୁ ଏହା ଅନାୟାସରେ ମତ ଦିଆଯାଇପାରେ ଯେ, ଗୋଟିଏ ବେଦରୁ ଅନ୍ୟ ବେଦ ଏହି ମନ୍ତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ପୂର୍ବେ ଲେଖାଯାଇଅଛି ଯେ, ଋଗ୍‌ବେଦ ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଧାନ, ଏଣୁ ସାମବେଦ ସେହି ପ୍ରଥମ ବେଦରୁ ଗାନଯୋଗ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଆପଣାର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି କରିଅଛି । ଅଧିକନ୍ତୁ ଋଗ୍‌ବେଦର ଅନ୍ୟ ମଣ୍ଡଳମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅଷ୍ଟମ, ନବମ ଓ ଦଶମ ମଣ୍ଡଳରୁ ଅଧିକସଂଖ୍ୟକ ମନ୍ତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ଅଧିକାଂଶ ମନ୍ତ୍ର ସୋମଯାଗରେ ଉଦଗାତୃମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୀତ ହେବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି । ଏକ ମନ୍ତ୍ର ବିଭିନ୍ନ ଶାଖାରେ ପୁରୋହିତମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହାର କ୍ରମରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପୁସ୍ତକାନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇଅଛି ।

(ଘ)

ସାମବେଦ ଉତ୍ତାରୁ ଯଜୁର୍ବେଦର କଥା । ଯଜୁର୍ବେଦ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ମିଶ୍ରିତ ଅଟେ । ଗଦ୍ୟରଚିତ ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଯଜୁଃ ବୋଲଯାଉଥିଲା, ମାତ୍ର ଯଜୁର୍ବେଦରେ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ଅଛି । ଯଜୁର୍ବେଦ ଗୋଟିଏ ନୁହେ ଯୋଡ଼ିଏ । କୃଷ୍ଣ ଓ ଶୁକ୍ଳ । କୃଷ୍ଣ ଯଜୁର୍ବେଦର ନାମ ତୈତ୍ତିରୀୟ ସଂହିତା ଏବଂ ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦର ନାମ ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତା । ଯଜୁର୍ବେଦ ଏକପ୍ରକାର ଦୁଇଭାଗ ହେବାର କାରଣ ନୁହେଁ କି ? ସନ୍ଦେହ ନିରାକରଣ କରିବାକୁ ଭାଷ୍ୟକାର ମହୀଧର ଆପଣା ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦ ଭାଷ୍ୟ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ, ପରମ୍ପରାପ୍ରାପ୍ତ ବେଦକୁ ବେଦବ୍ୟାସ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ମନ୍ଦମତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଚିନ୍ତା କରି ଚାରି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କଲେ । ଯଥା—ଋକ, ଯଜୁଃ, ସାମ ଓ ଅଥର୍ବ ଏବଂ ଯଥାକ୍ରମେ ତାହାଙ୍କର ଚାରି ଶିଷ୍ୟ ପୈଲ, ବୈଶମ୍ପାୟନ, ଜୈମିନି ଓ ସୁମନ୍ତୁଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ପୁଣି ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଆପଣା ଆପଣା ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରାଇଲେ । ବୈଶମ୍ପାୟନ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ୱଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଯଜୁର୍ବେଦ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ । କୌଣସି କାରଣରୁ ବୈଶମ୍ପାୟନ କ୍ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ, "ମଦଧୀତଂ ତ୍ୟଜ" ମୋଠାରୁ ଯାହା ପଢ଼ିଅଛ, ତାହା ତ୍ୟାଗ କର । ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ଯୋଗସାମର୍ଥ୍ୟ ହେତୁ ବିଦ୍ୟାକୁ ମୂର୍ତ୍ତି କରି ବମନ କଲେ । ବୈଶମ୍ପାୟନ ଅନ୍ୟ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ କଲେ, ବାନ୍ତ ଯଜୁଃମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କର । ଅନ୍ୟ ଶିଷ୍ୟମାନେ ତିତ୍ତିରି ପକ୍ଷୀ ହୋଇ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବାନ୍ତ ଯଜୁଃମାନଙ୍କୁ ଭକ୍ଷଣ କଲେ । ସେ ଭକ୍ଷିତ ଯଜୁଃମନ୍ତ୍ରସମୂହ ବୁଦ୍ଧିମାଳିନ୍ୟ ହେତୁ କୃଷ୍ଣ ହେଲେ । ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆରାଧନା ଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁଃ ମନ୍ତ୍ରସମୂହ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଆଦିତ୍ୟଠାରୁ ଅଧୀତ, ଏଣୁ ଶୁକ୍ଳ ଏବଂ ଶୁଦ୍ଧ । ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ଏହି ଯଜୁର୍ବେଦକୁ ଜାବାଲ, ଗୌଧେୟ, କାଣ୍ୱ ଓ ମାଧ୍ୟନ୍ଦିନ ପ୍ରଭୃତି ପଞ୍ଚଦଶ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ପଢ଼ାଇଥିଲେ । ତହିଁ ମଧ୍ୟରୁ ମାଧ୍ୟନ୍ଦିନଶାଖା ଲୋକରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ।

ତୈତ୍ତିରୀୟ ସଂହିତାର ଅନେକ ଶାଖା ଅଛି, ମାତ୍ର ସେସବୁ ଜଟିଳ ବିଷୟ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ ଯଜୁର୍ବେଦ ବା ତୈତ୍ତିରୀୟ ସଂହିତାରେ ଉପଦେଶ ଓ ମନ୍ତ୍ର ଉଭୟ ଏକତ୍ର ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ମନ୍ତ୍ରଭାଗ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣଭାଗ ଏକତ୍ର ମିଶିଅଛି । ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦରେ କେବଳ ମନ୍ତ୍ରଭାଗ ବିଦ୍ୟମାନ । ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦ ୪୦ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ । ଗଦ୍ୟାଂଶ ଭିନ୍ନ ବିସ୍ତର ଋକ୍ ମନ୍ତ୍ର ଏହି ସଂହିତାରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି ।

ଉଭୟ କୃଷ୍ଣ ଓ ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦ ଆରମ୍ଭରେ ପଲାଶର ସ୍ତୁତି ଅଛି । ଭାଷ୍ୟକାର ମାଧବାଚାର୍ଯ୍ୟ କହନ୍ତି, ଯେମନ୍ତ ଜଗନ୍ନିର୍ମାଣରେ ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରଧାନ, ସେହିପରି ଯଜ୍ଞନିଷ୍ପାଦନରେ ପଲାଶର ପ୍ରାଶସ୍ତ୍ୟ, ଏଣୁ ବ୍ରହ୍ମରୂପରେ ପଲାଶର ସ୍ତୁତି । ଉଭୟ ବେଦର ପଲାଶସ୍ତୁତି ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧୃତ କରାଗଲା । ଉଭୟ ମଧ୍ୟରେ କି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି, ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ିବ ।

ଇଷେତ୍ୱୋର୍ଜେ ତ୍ୱା ବାୟବ ସ୍ଥୋପାୟବସ୍ଥ ଦେବୋ ବଃ ସବିତା ପ୍ରାର୍ପୟତୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମାୟ କର୍ମଣ ଆପ୍ୟାୟଧ୍ୱମଘ୍ନ୍ୟା ଦେବଭାଗ ମୂର୍ଜସ୍ୱତୀଃ ପୟସ୍ୱତୀଃ ପ୍ରଜାବତୀରନମୀବା ଆଜକ୍ଷ୍ମା ମା ବସ୍ତେନ ଈଶତ ମାଘଶଂସୋ ରୁଦ୍ରସ୍ୟ ହେତିଃ ପରି ବୋ ବୃଣକ୍ତୁ ଧ୍ରୁବା ଅସ୍ମିନ୍ ଗୋପତୌ ସ୍ୟାତ ବହ୍ୱୀର୍ଯଜମାନସ୍ୟ ପଶୂନ୍ ପାହି । ୧ ।

କୃଷ୍ଣ ଯଜୁର୍ବେଦ ୧ କାଃ ୧ ପ୍ରଃ

ଇଷେତ୍ୱା ଉର୍ଜେତ୍ୱା । ବାୟବସ୍ଥା ! ଦେବୋ ବଃ ସବିତା ପ୍ରାର୍ପୟତୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମାୟ କର୍ମଣ ଅପ୍ୟାୟଧ୍ୱମଘ୍ୟା ଇନ୍ଦ୍ରାୟ ଭାଗମ୍ ପ୍ରଜାବତୀରନମୀବା ଅଯକ୍ଷ୍ମା ମା ବସ୍ତେନ ଇଶତ ମାଘଶଂସୋ ଧ୍ରୁବା ଅସ୍ମିନ୍ ଗୋପତୌ ସ୍ୟାତ ବହ୍ୱୀଃ । ଯଜମାନସ୍ୟ ପଶୂନ୍ ପାହି ।

ଶୁ: ଯ: ୧ । ୧

ଉକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରର ମୂଳାର୍ଥ ଏକ, ମାତ୍ର କେତେକ ବିଷୟରେ ଉଭୟ ସଂହିତା ମଧ୍ୟରେ ମତଦ୍ୱୈଧ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଶୁକ୍ଳରେ ଅଛି ଇନ୍ଦ୍ରାୟ ଭାଗଂ, କୃଷ୍ଣରେ ଅଛି – ଦେବଭାଗଂ । ଏହାଛଡ଼ା କୃଷ୍ଣଯଜୁଃରେ ଗାଭୀର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବିଶେଷଣ ଅଛି । ତାହାଛଡ଼ା ରୁଦ୍ରସ୍ୟ ହେତିଃ ଅଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ରୁଦ୍ର ନାମକ କ୍ରୂର ଦେବତାର ଆୟୁଧରୁ ରକ୍ଷା ପାଅ । ଏହିପ୍ରକାର ଅନେକ ମନ୍ତ୍ର ଇତସ୍ତତଃ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କୃଷ୍ଣ ଓ ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦରେ ଯେ ଏତାଦୃଶ ବୈମତ୍ୟ ଅଛି ଏବଂ କୃଷ୍ଣରେ ଯାହା ଅଛି, ଶୁକ୍ଳରେ ତାହା ନାହିଁ ବା ଶୁକ୍ଳରେ ଯାହା ଅଛି, କୃଷ୍ଣରେ ତାହା ନାହିଁ, ସେ ବିଷୟର ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରି ପ୍ରବନ୍ଧର କଳେବର ବଢ଼ାଇବାର ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ଯାହାହେଉ ପ୍ରବାଦ ଅଛି ଯେ, ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣଭାଗ ନ ଥିବାରୁ ଏହା ଶୁଦ୍ଧ, ଏଣୁ ତାହାର ନାମ ଶୁକ୍ଳ । ତାହା ଛଡ଼ା ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦର ଏକଚତୁର୍ଥାଂଶ ମନ୍ତ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦରୁ ଗୃହୀତ । ସ୍ୱାମୀ ଦୟାନନ୍ଦଙ୍କ ଗଣନାକ୍ରମେ ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତାରେ ୪୦ ଅଧ୍ୟାୟ ଓ ୧୯୭୫ ମନ୍ତ୍ର ଅଛି । ଏଥିରୁ ପ୍ରାୟ ୭୦୦ ମନ୍ତ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦର । କେତେକ ମନ୍ତ୍ର ଅବିକଳରୂପେ ଯଜୁର୍ବେଦରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି, କେତେକ ମନ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ କିଛି କିଛି ଯୋଗ ହୋଇଅଛି । ପୁଣି କୌଣସି କୌଣସି ମନ୍ତ୍ର ଅନ୍ତର୍ବ୍ୟସ୍ତ କରାଯାଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ଉଦାହରଣ ଦେଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଉକ୍ତିର ସତ୍ୟତା ଉପଲବ୍ଧି କରାଯାଇ ପାରିବ ବୋଲି ଆଶା କରାଯିବାରୁ ନିମ୍ନରେ ତହିଁର କିଞ୍ଚିତ୍ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଅଛି ।

ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦର ୩୧ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଥିବା ପୁରୁଷସୂକ୍ତ ବହୁଜନବିଦିତ ଅଟେ । ମାତ୍ର ଏହି ସୂକ୍ତଟି ଯଜୁର୍ବେଦର ନିଜସ୍ୱ ନୁହେଁ, ଏହା ଋଗ୍‌ବେଦରୁ ଗୃହୀତ । ଏହା ଋଗ୍‌ବେଦ ଦଶମ ମଣ୍ଡଳର ୯୦ ସୂକ୍ତ ଅଟେ । ଋଗ୍‌ବେଦ ଅନୁସାରେ ଏହି ସୂକ୍ତର ଋଷି ନାରାୟଣ, ପୁରୁଷ ଦେବତା । ୧୬ ଗୋଟି ଋକ୍ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ପନ୍ଦରଟି ଋକ୍ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍, ଶେଷ ଋକ୍‌ଟି ତ୍ରିଷ୍ଟୁପ୍ ଛନ୍ଦରେ ରଚିତ ।

ଯଜୁର୍ବେଦର ୩୧ ଅଧ୍ୟାୟରେ ୨୨ ଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମରୁ ୧୬ ଗୋଟି ଋଗ୍‌ବେଦର ପୁରୁଷସୂକ୍ତରୁ ଗୃହୀତ । ମାତ୍ର ଏହି ୧୬ ଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଯେଉଁ ନିୟମରେ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ହୋଇଅଛି, ଯଜୁର୍ବେଦରେ ତାହା ହୋଇ ନାହିଁ । ପ୍ରଥମ ପାଞ୍ଚଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ଉଭୟ ବେଦରେ ସମାନ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦର ୬ଷ୍ଠ ମନ୍ତ୍ର ଯଜୁର୍ବେଦର ୧୪ ଶ ସ୍ଥାନ, ସପ୍ତମ ମନ୍ତ୍ର ୯ମ ସ୍ଥାନ, ୮ମ ମନ୍ତ୍ର ଷଷ୍ଠ ସ୍ଥାନ, ୯ମ ମନ୍ତ୍ର, ୭ମ ସ୍ଥାନ, ୧୦ମ ମନ୍ତ୍ର ୮ମ ସ୍ଥାନ, ୧୧ଶ ମନ୍ତ୍ର ୧୦ମ ସ୍ଥାନ, ୧୨ଶ ମନ୍ତ୍ର ୧୧ଶ ସ୍ଥାନ, ୧୩ଶ ମନ୍ତ୍ର ୧୨ଶ ସ୍ଥାନ, ୧୪ଶ ମନ୍ତ୍ର ୧୩ ଶ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ୧୫ଶ ଓ ୧୬ଶ ମନ୍ତ୍ର ଯଥାକ୍ରମେ ୧୫ ଓ ୧୬ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛନ୍ତି । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଏହାର ଅର୍ଥସଙ୍ଗତିରେ ଉଭୟ ବେଦ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଘଟିଅଛି ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଇପାରେ । ପୂର୍ବେ ଦେଖାଇଅଛୁଁ ଯେ, ଅପ୍ରତିରଥ ସୂକ୍ତଟି ଋଗ୍‌ବେଦର ସୂକ୍ତ ଅଟେ । ତାହାକୁ ଅବିକଳ ଭାବରେ ସାମବେଦ ଗ୍ରହଣ କରି ଆପଣା କଳେବର ବୃଦ୍ଧି କରିଅଛି । ଯଜୁର୍ବେଦ ମଧ୍ୟ ଏହି ଅପ୍ରତିରଥ ସୂକ୍ତଟିଦ୍ୱାରା ଆପଣାର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି କରିଅଛି । ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦ ସପ୍ତଦଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ୯୯ଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ଅଛି । ଏହି ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ୧୩ଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦର ଦଶମ

ମଣ୍ଡଳର ୧୦୩ ସୂକ୍ତ ବା ଅପ୍ରତିରଥ ସୂକ୍ତ ଅଟେ । ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦର ୩୩ ମନ୍ତ୍ରଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ୪୪ ମନ୍ତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କ୍ରମାନୁସାରେ ଋଗ୍‌ବେଦର ୧୨ ଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ଲେଖା ହୋଇଅଛି । ୪୫ ମନ୍ତ୍ରଟି ଋଗ୍‌ବେଦର ଅପ୍ରତିରଥ ସୂକ୍ତର ୧୩ ମନ୍ତ୍ର ନ ହୋଇ ଅପର ଗୋଟିଏ ମନ୍ତ୍ର ଅଟେ । ତଦ୍ଭିନ୍ନ ଋଗ୍‌ବେଦର ଅପ୍ରତିରଥ ସୂକ୍ତର ଶେଷ ବା ୧୩ ମନ୍ତ୍ରଟି ସଂଯୋଜିତ ହୋଇଅଛି । ଏହାଛଡ଼ା ଏକ ମନ୍ତ୍ର ବିଭିନ୍ନ ଅଧ୍ୟାୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବାର ଉଦାହରଣ ମଧ୍ୟ ବିରଳ ନୁହେଁ ।

ଉଦୁତ୍ୟଂ ଜାତବେଦସଂ ଦେବଂ ବହନ୍ତି କେତବଃ ଦୃଶେ ବିଶ୍ୱାୟ ସୂର୍ଯ୍ୟଂ ସ୍ୱାହା । ୪୧ ।

ଏହି ମନ୍ତ୍ରଟି ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟର ୪୧ ମନ୍ତ୍ରର ପୂର୍ବାର୍ଦ୍ଧ ଅଟେ । କେବଳ ଏଥିରେ ସ୍ୱାହା ପଦ ନାହିଁ । ପୁଣି ଏହି ମନ୍ତ୍ର ୩୩ ଅଧ୍ୟାୟର ୩୧ ମନ୍ତ୍ର ଅଟେ । ସ୍ୱାହା ସହିତ ଏହି ମନ୍ତ୍ରଟି ଅବିକଳ ୭ମ ଅଧ୍ୟାୟର ୪୧ ମନ୍ତ୍ର ଅଟେ । ସେହିପରି ଦ୍ୱାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟର ୩୧, ୫୨ ଓ ୧୫ ଅଧ୍ୟାୟର ୪୪ ମନ୍ତ୍ର ଯଥାକ୍ରମେ ୧୭ ଅଧ୍ୟାୟର ୫୩, ୭୧ ଓ ୭୭ ମନ୍ତ୍ର ସହିତ ସମାନ । ଏପ୍ରକାର ଅନେକ ଉଦାହରଣ ଉଦ୍ଧୃତ କରାଯାଇପାରେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହେବ ଯେ, ଯଜୁର୍ବେଦ ଯୋଡ଼ିଏ —ଗୋଟି ଶୁକ୍ଳ, ଗୋଟିଏ କୃଷ୍ଣ । ଶୁକ୍ଳ ଅପେକ୍ଷା କୃଷ୍ଣ ପ୍ରାଚୀନ । କୃଷ୍ଣ କେତେ ଦିନର ବା କେତେ ବର୍ଷର ବା କେତେ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାଚୀନ, ତାହା ଏଠାରେ ଆଲୋଚିତ ହେଉନାହିଁ । ତେବେ ପ୍ରାଚୀନ ଯେ, ଏହା ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ । ବେଦ ବିଭାଗକର୍ତ୍ତା କେବଳ ବୈଶମ୍ପାୟନଙ୍କୁ ଯଜୁର୍ବେଦ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ । ବୈଶମ୍ପାୟନ ବାଜସନେୟ, ଯାଜ୍ଞବଲ୍‌କ୍ୟଙ୍କୁ ତାହା ପଢ଼ାଇଥିଲେ । ମତଭେଦ ହେବାରୁ ବୈଶମ୍ପାୟନଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଯାଜ୍ଞବଲ୍‌କ୍ୟ ତାହା ବମନ କଲେ ବା ତ୍ୟାଗକଲେ । ଯାଜ୍ଞବଲ୍‌କ୍ୟ ଏଥିନିମନ୍ତେ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ଅନ୍ୟ ବେଦ ପ୍ରାପ୍ତ୍ୟାଶାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟାରାଧନା କଲେ । ଆଦିତ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ଅଧୀତ ଗଦ୍ୟମନ୍ତ୍ର ଶୁକ୍ତ ବା ଶୁକ୍ଳ । ଉଭୟ ସଂହିତାର ମନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ କି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି, ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖାଇଅଛୁଁ । ବୈଶମ୍ପାୟନ ପ୍ରଚାରିତ ମନ୍ତ୍ର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ଅଧୀତ ମନ୍ତ୍ର ଏକ ନୁହେଁ । ଏକ୍ସ ଜଣକର ରଚନା ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ତାହାଛଡ଼ା ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦ ଯେ ୭୦୦ ଋକ୍ ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ଆପଣା ଅଙ୍ଗ ପୁଷ୍ଟ କରିଅଛି ଏବଂ ଯଜ୍ଞ ଓ ଗୃହକର୍ମ ନିଷ୍ପାଦନ ନିମନ୍ତେ ଏବଂ ପୁରୋହିତଗଣଙ୍କ ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ ସଂହିତାର ଅଧ୍ୟାୟ ବିଭାଗ ଏବଂ ମନ୍ତ୍ରସଂଗ୍ରହଦ୍ୱାରା ଋକ୍ ସୂକ୍ତମାନଙ୍କର ଶୃଙ୍ଖଳା ଭଙ୍ଗ କରିଅଛି, ତାହା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର କଲେ କହିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହୁଏ ଯେ, ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତା କୃଷ୍ଣ ଯଜୁର୍ବେଦ ଅପେକ୍ଷା ଅର୍ବାଚୀନ । ମାତ୍ର ଏହି ବେଦର ଆଦର ଓ ପ୍ରଚାର ବେଶୀ ଅଟେ । ମୋଟ କଥା ଏହି ଯେ, ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତା ଗୋଟିଏ ମନ୍ତ୍ରସଂଗ୍ରହ ପୁସ୍ତକ ଅଟେ । ସୁତରାଂ ତୈତ୍ତିରୀୟ ସଂହିତା ବା ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତା ଅପୌରୁଷେୟ ବା ନିତ୍ୟ ବୋଲିବାର କାରଣ କଣ ?

ଅଥର୍ବବେଦ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ମନ୍ତ୍ରସଂଗ୍ରହ ପୁସ୍ତକ ଅଟେ । ଏହି ପୁସ୍ତକର ବୃହତ୍ତର ବିଭାଗ କାଣ୍ଡ । ଅଥର୍ବବେଦ ୨୦ କାଣ୍ଡରେ ବିଭକ୍ତ । ଏହି ୨୦ କାଣ୍ଡ ୧୬୦ ସୂକ୍ତରେ ବିଭକ୍ତ ଏବଂ ଏହି ବେଦରେ ୬୦୦୦ ଅଥର୍ବଣ ବା ମନ୍ତ୍ର ଅଛି । ପୁଣି ଅନ୍ୟ ଗଣନାନୁସାରେ ଅଥର୍ବ ସଂହିତାରେ ୧୦୦ ପ୍ରପାଠକ ଓ ୧୨୩୦୦ ଅଥର୍ବ ମନ୍ତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ । ଏତିକି ନୁହେ, ଅନେକ ପାଣ୍ଡୁଲିପିରେ କମ ବେଶୀ ପ୍ରପାଠକ ଓ ମନ୍ତ୍ର ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ଅଥର୍ବବେଦ ଯେ ଋଗ୍‌ବେଦର ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ସ୍ୱଅଙ୍ଗ ପୁଷ୍ଟ କରିଅଛି, ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟମାତ୍ର । ବେଦାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ ଲେଖନ୍ତି —"ଅଥର୍ବଣିକୈରପି ସ୍ୱକୀୟ ସଂହିତାୟାଂ ଋଚ ଏବ ବାହୁଲ୍ୟେନ ଧୀୟନ୍ତେ ।" ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କ ଗଣନାନୁସାରେ ଅଥର୍ବବେଦ ମନ୍ତ୍ରର ଏକଷଷ୍ଠାଂଶ ଋଗ୍‌ବେଦର ଦଶମ ମଣ୍ଡଳରେ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଅଥର୍ବବେଦ ଯେ ଋଗ୍‌ବେଦର ମନ୍ତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି ତାହା ନୁହେଁ, ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଇତସ୍ତତଃ ଓ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ କରିଅଛି ।

ଋଗ୍‌ବେଦର ପୁରୁଷସୂକ୍ତକୁ (୧୦ମ ୯୦ ସୂକ୍ତ) ଯଜୁର୍ବେଦ ଯେମନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି, ଅଥର୍ବ-ବେଦ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ଯଜୁର୍ବେଦରେ ଏହି ସୂକ୍ତର କି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଅଛି ତାହା ପୂର୍ବେ ଦେଖାଯାଇଅଛି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ସୂକ୍ତକୁ ଅଥର୍ବବେଦ ଗ୍ରହଣ କରି କିପରି ସୁବିଧାନୁସାରେ ସଜ୍ଜିତ କରିଅଛି, ତାହା ଦେଖାଯାଉ—

ଋଗ୍‌ବେଦର ୧୦ମ ମଣ୍ଡଳର ପୁରୁଷ ସୂକ୍ତରେ ୧୬ ଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ଅଛି । ଅଥର୍ବବେଦର ୧୯ କାଣ୍ଡର ପୁରୁଷସୂକ୍ତରେ ମଧ୍ୟ ୧୬ଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ଅଛି । ମାତ୍ର ଉଭୟ ମନ୍ତ୍ରର ଶୃଙ୍ଖଳା ସମାନ ନୁହେଁ । ତାହାଛଡ଼ା ପଦପ୍ରୟୋଗରେ ମଧ୍ୟ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଅଛି—"ସହସ୍ରଶୀର୍ଷା ପୁରୁଷଃ", ଅଥର୍ବ ବେଦରେ ଅଛି—"ସହସ୍ରବାହୁଃ ପୁରୁଷଃ ।" ଋଗ୍‌ବେଦର ୨ୟ ଋକ୍ ସହିତ ଅଥର୍ବବେଦର ୨ୟ ମନ୍ତ୍ରର ଆଦୌ ମେଳ ନାହିଁ । ୨ୟ ଅଥର୍ବ ମନ୍ତ୍ରଟି ଏହି—"ତ୍ରିଭିଃ ପଦ୍ଭିର୍ଦ୍ୟାମରୋହତ୍ପାଦସ୍ୟେହା ଭବତ୍ ପୁନଃ । ତଥା ବ୍ୟକ୍ରାମଦ୍‌ବିଷ୍ୱଂ ଶାସନାନଶନେ ଅନୁ ।"

ଉଭୟ ବେଦରେ ଏହି ପୁରୁଷସୂକ୍ତର ମନ୍ତ୍ର ଯେପରି ଭାବରେ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା—

ଋକ୍‌ବେଦର ୧ମ ମନ୍ତ୍ର		ଅଥର୍ବ ୧ମ ମନ୍ତ୍ର ସମାନ ।
ଋକ୍	୨ୟ	ଅଥର୍ବ ୪ର୍ଥ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୩ୟ	ଅଥର୍ବ ୩ୟ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୪ର୍ଥ	ଅଥର୍ବ ୨ୟ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୫ମ	ଅଥର୍ବ ୯ମ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୬ଷ୍ଠ	ଅଥର୍ବ ୧୦ମ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୭ମ	ଅଥର୍ବ ୧୧ଶ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୮ମ	ଅଥର୍ବ ୧୪ଶ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୯ମ	ଅଥର୍ବ ୧୩ଶ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୧୦ମ	ଅଥର୍ବ ୧୨ଶ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୧୧ଶ	ଅଥର୍ବ ୫ମ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୧୨ଶ	ଅଥର୍ବ ୬ଷ୍ଠ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୧୩ଶ	ଅଥର୍ବ ୭ମ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୧୪ଶ	ଅଥର୍ବ ୮ମ ସ୍ଥାନ
ଋକ୍	୧୫ଶ	ଅଥର୍ବ ୧୫ଶ ସ୍ଥାନ

ଋକ୍ ୧୬ଶ ମନ୍ତ୍ର ସହିତ ଅଥର୍ବ ବେଦର ୧୬ଶ ମନ୍ତ୍ରର କୌଣସି ଅର୍ଥସାମ୍ୟ ନାହିଁ । ଏହାଛଡ଼ା ଉଭୟ ବେଦର ଶବ୍ଦପ୍ରୟୋଗରେ ମଧ୍ୟ ଇତରବିଶେଷ ଅଛି । ଏହି ଶବ୍ଦପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଏବଂ ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଆଗପଛ କରି ରଖିବାଦ୍ୱାରା ସମଗ୍ର ସୂକ୍ତର ଅର୍ଥରେ ଯେ ଅନୈକ୍ୟ ଘଟିଅଛି, ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର ।

ଅଥର୍ବ ବେଦରେ ଋଗ୍‌ବେଦ ମନ୍ତ୍ର ଛଡ଼ା ଅନେକ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ଅଛି । ବାହୁଲ୍ୟ ଭୟରେ ଆଉ ଅଧିକ ଉଦାହରଣ ଦେବାରୁ ନିରସ୍ତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ସଂକ୍ଷେପରେ ଚାରି ବେଦର ବିବରଣ ଉପରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ତାହା ଛଡ଼ା ଏହି ବେଦମାନଙ୍କରେ ମନ୍ତ୍ରମାନ କିପରି ଭାବରେ ସଙ୍କଳିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ତହିଁର ଉଦାହରଣ ଓ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇଅଛି । ତଥାପି ପାଠକମାନଙ୍କର ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ ଉକ୍ତ ବିଷୟମାନଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପୁନରାବୃତ୍ତି କରାଯିବା ସମୀଚୀନ ବୋଧହୁଏ ।

ଅଥର୍ବବେଦ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବେଦରେ ଋକ୍‌ବେଦ, ସାମବେଦ୍‌ ଓ ଯଜୁର୍ବେଦ ଶବ୍ଦ ନାହିଁ । ଋଗ୍‌ବେଦର ଦଶମ ମଣ୍ଡଳ ପୁରୁଷସୂକ୍ତରେ କେବଳ ଋଚଃ, ସାମାନି, ଯଜୁଃ ଏହି ତିନିଗୋଟି ଶବ୍ଦ ଅଛି । ଏହି ତିନି ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଋଗ୍‌ବେଦ, ସାମବେଦ, ଯଜୁର୍ବେଦ ନୁହେଁ । ଏହାର ଅର୍ଥ ପଦ୍ୟ, ଗୀତ ଓ ଗଦ୍ୟ । ପ୍ରଥମରୁ ମନୁଷ୍ୟକଳ୍ପନାରୁ ଏହି ତିନିପ୍ରକାର ରଚନାପ୍ରଣାଳୀ ବାହାରିଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଋଷିମାନେ ପଦ୍ୟ ମନ୍ତ୍ର ସଂଗ୍ରହ ପୁସ୍ତକର ନାମ ଋଗ୍‌ବେଦ ଦେଲେ, ଗାନଯୋଗ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରସଂଗ୍ରହ ପୁସ୍ତକର ନାମ ସାମବେଦ ଦେଲେ ଏବଂ ଗଦ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରସଂଗ୍ରହ ପୁସ୍ତକର ନାମ ଯଜୁର୍ବେଦ ଦେଲେ । କାଳକ୍ରମେ ବେଦାଧ୍ୟାୟୀଗଣ ଏହି ନିୟମ ରକ୍ଷା କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଯାଗ ଯଜ୍ଞ ଓ ପୌରୋହିତ୍ୟର ବାହୁଲ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏହି ବେଦମାନଙ୍କର ଅଙ୍ଗବୃଦ୍ଧି ମଧ୍ୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏଣୁ ପ୍ରାଚୀନ ଋକ୍‌ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରି ସାମ ଓ ଯଜୁର୍ବେଦରେ ଭର୍ତ୍ତି କଲେ । କେବଳ ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କୁ ସଂଯୋଗ କଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ମନ୍ତ୍ରର ଓ ଶବ୍ଦର ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟ କଲେ । ତହିଁର ଉଦାହରଣ ଆମ୍ଭେମାନେ ଉପରେ ଦେଇଅଛୁଁ । ଏପରି କରିବାର କାରଣ ଯାହା ଜଣାଯାଏ, ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେବ । ଅଥର୍ବବେଦରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ତ୍ର ଛଡ଼ା ଅନେକ ଋଗ୍‌ବେଦର ମନ୍ତ୍ର ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଥିବାର ଉଦାହରଣ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଇଅଛୁଁ । ଅଥର୍ବବେଦକୁ ଏ ଦେଶବାସୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଯେପରି ଘୃଣାଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖନ୍ତି, ତାହା ସେପରି ଘୃଣାର ସାମଗ୍ରୀ ନୁହେଁ । ଅନେକେ କହନ୍ତି ଯେ, ଏଥିରେ ମାରଣ, ବଶୀକରଣ ପ୍ରଭୃତି ଅଭିଚାର କର୍ମମାନଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବା ହେତୁରୁ ତାହା ପଠନଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ଅନେକେ ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ଯେ ଅଭିଚାରବିଧିରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ, ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର ଏବଂ ଏହି ଅଭିଚାରଶିକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ଅନେକ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଉଦରପୋଷଣ କରି ପାରୁଅଛନ୍ତି, ତାହା କାହାକୁ ଅବିଦିତ ନାହିଁ । ଅଥର୍ବବେଦ କେବଳ ଅନ୍ୟ ବେଦର ପୁରୋହିତ ଓ ଶାଖାଧ୍ୟାୟୀମାନଙ୍କ ବିଦ୍ୱେଷ ହେତୁରୁ ଅପାଠ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଏଥିରେ ଅନେକ ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ବିଷୟ ଅଛି ଓ ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ପୁରାତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଜନ୍ମରହସ୍ୟ ମଧ୍ୟ ମିଳୁଅଛି ।

ବେଦ ଚାରୋଟି ବୋଲି ପ୍ରବାଦ ଅଛି; ମାତ୍ର କୃଷ୍ଣ ଶୁକ୍ଳ ଅନୁସାରେ ଯଜୁର୍ବେଦ ଦୁଇ; ସୁତରାଂ ବେଦ ପାଞ୍ଚ ବୋଲାଯିବ । କାରଣ ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତା ପୂର୍ବପ୍ରଚଳିତ ବେଦ ନୁହେଁ, ଏହା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଅଭିନବ ବେଦ ବୋଲି ଏହାର ନାମ ଶୁକ୍ଳ ଓ ଶୁଦ୍ଧ । ଏହା ଶାସ୍ତ୍ର କହୁଅଛି ।

ବେଦରେ ଏତେ ପୁନରୁକ୍ତି ଅଛି ଯେ, ତାହା ଦେଖିଲେ ଜଣଙ୍କର ରଚନା ବୋଲି କଦାପି ବିଶ୍ୱାସ ହେବ ନାହିଁ । ଏହା ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତାଙ୍କର ଉପଦେଶ ବାକ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ବିଶୁଦ୍ଧ ସ୍ପଷ୍ଟ ସର୍ବଜନବୋଧ ହୋଇଥାନ୍ତା । ତାହା ନ ହୋଇ ଯେମନ୍ତ ଦୁର୍ବୋଧ ତେମନ୍ତ ଅବୋଧ ଅଟେ । ଏପରି କି, ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳର ଋଷିମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ବେଦମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ବୁଝି ନ ପାରି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତର ଅବଲମ୍ବୀ ହୋଇଉଠିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ତହିଁର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ । ଈଶ୍ୱରକୃତ ହେଲେ ବା ବ୍ରହ୍ମନିଃଶ୍ୱସିତ ହେଲେ ବା ଅପୌରୁଷେୟ

ହେଲେ କେବଳ ଦେବତାମାନଙ୍କର ସ୍ତବରେ ଏ ବୃହତ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି କାହିଁକି ? ଥରେ ନୁହେ ଦୁଇ ଥର ନୁହେ, ବାରମ୍ବାର ଶତ ସହସ୍ର ବାର ସେହି ଅଗ୍ନି ଇନ୍ଦ୍ର ସୋମର ସ୍ତୁତି । ସ୍ତୁତିରେ ଯେ କୌଣସି ଅଭିନବତ୍ୱ ଅଛି ତାହା ନୁହେ । ଅର୍ଥର ସାମାନ୍ୟ ଇତରବିଶେଷ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେବଳ ପୁନରୁକ୍ତି । କେବଳ ଯାଚନା, ଧନ, ପୁତ୍ର ଓ ବଳବୀର୍ଯ୍ୟର କାମନା ନିଃସହାୟର କାତରୋକ୍ତି । ବେଦ କି ବ୍ରହ୍ମନିଃଶ୍ୱସିତ ଅପୌରୁଷେୟ ଏବଂ ନିତ୍ୟ ଈଶ୍ୱରପ୍ରଦତ୍ତ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ କେବଳ ନିଃସହାୟର କାତରୋକ୍ତି ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ? ଏଥିନିମନ୍ତେ ଏବଂ ପୂର୍ବପ୍ରଦର୍ଶିତ କାରଣ ହେତୁରୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବେଦ ଈଶ୍ୱରପ୍ରଦତ୍ତ, ବ୍ରହ୍ମନିଃଶ୍ୱସିତ, ଅପୌରୁଷେୟ ଓ ନିତ୍ୟ କଥା ଭୁଲିଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏହି ଆଶାରେ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ଅବତାରଣା ।

ଏତିକି ନୁହେ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଆରଣ୍ୟକ, ଉପନିଷଦ୍ ଓ ପୁରାଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ବେଦର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ଏତେ ମତ ମିଳି ପାରିବ ଯେ, ତାହା ଦେଖିଲେ ମନେହେବ, ବେଦ ବରଂ ମନୁଷ୍ୟ ରଚିତ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ହିଁ ଶ୍ରେୟ; ମାତ୍ର ଅପୌରୁଷେୟ ବିଶ୍ୱାସରେ ଶାସ୍ତ୍ର-କୁହୁଡ଼ି ସଞ୍ଚରଣ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେ ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା । ବେଦ ବିଭାଗ ବିଷୟ । ବେଦବ୍ୟାସ ପରା ବେଦବିଭାଗକର୍ତ୍ତା ? କେଉଁ ବ୍ୟାସ ? ବ୍ୟାସ ପରା ଅନେକ ? ଯେ ବେଦ ବିଭାଗ କଲେ, ପଞ୍ଚ ବା ନବ ଲକ୍ଷଣାନ୍ୱିତ ପୁରାଣାଦି ଲେଖିଲେ, ସେହି ତ ବ୍ୟାସ । ଯାହାହେଉ ପୁରାଣାଦି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପରାଶରପୁତ୍ର ବ୍ୟାସ ବେଦବିଭାଗକର୍ତ୍ତା । ବ୍ୟାସ ଦେବ ବିଭାଗକର୍ତ୍ତା କି ବେଦବିଭେଦକର୍ତ୍ତା ? ତିନି ବେଦ ଯେବେ ଅପୌରୁଷେୟ, ବ୍ରହ୍ମନିଃଶ୍ୱସିତ ଓ ନିତ୍ୟ, ତେବେ ବ୍ୟାସ ଭାଗ କଲେ କଣ ? ପୁଣି ଯେବେ ଅଗ୍ନିଠାରୁ ଋଗ୍‌ବେଦ, ବାୟୁଠାରୁ ଯଜୁର୍ବେଦ ଏବଂ ଆଦିତ୍ୟଠାରୁ ସାମବେଦ ଏବଂ ଅଙ୍ଗିରା ଠାରୁ ଅଥର୍ବବେଦ ଯଜ୍ଞସିଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ମିଳିଥିଲା, ତେବେ ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ବେଦବିଭାଗ କରିବାର ଅବସର ରହିଲା କେଉଁଠାରେ ? ବେଦ ଆଦ୍ୟରୁ ଗୋଟାଏ ଥିଲେ ବ୍ୟାସ ପାରାଶର୍ଯ୍ୟ ତାହାକୁ ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ ଚାରି ଭାଗ କଲେ ବୋଲିଯାଇପାରେ । ମାତ୍ର ବେଦବିଶ୍ୱାସୀଗଣ ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରିବେ କି ? ଯେବେ ଚାରି ବେଦ ବ୍ୟାସ ଜନ୍ମ ପୂର୍ବରୁ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା, ତେବେ ବ୍ୟାସ ବେଦବିଭାଗ କଲେ ବୋଲିବା କଥା ଅଳୀକ ନୁହେ କି ? ବ୍ୟାସଙ୍କର ଚାରିଜଣ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବୈଶମ୍ପାୟନ ଓ ଜୈମିନୀଙ୍କ ନାମ ଆରଣ୍ୟକ ଓ ସୂତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମିଳେ; ମାତ୍ର ପୈଲ ଓ ସୁମନ୍ତୁ ତାଦୃଶ ବିଖ୍ୟାତ ନ ଥିବାରୁ ସମ୍ଭବତଃ ଆରଣ୍ୟକ ଓ ସୂତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କର ନାମ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ବ୍ୟାସଙ୍କଠାରୁ ବୈଶମ୍ପାୟନ ଯେଉଁ ଯଜୁର୍ବେଦ ପାଠ କରି ଯାଜ୍ଞବଲ୍‌କ୍ୟଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ, ତାହା ସେ ଫେରାଇ ଆଣିଲେ । ଯାଜ୍ଞବଲ୍‌କ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟାରାଧନା କରି ("ଅନ୍ୟାନି ଶୁକ୍ଲାନି ଯଜୁଂଷି ପ୍ରାପ୍ତବାନ୍") ଅନ୍ୟ ଶୁକ୍ଲ ଯଜୁର୍ମନ୍ତ୍ରମାନ୍ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ତେବେ ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତା ବା ଶୁକ୍ଲ ଯଜୁର୍ବେଦ ଓ ବ୍ୟାସ କର୍ତ୍ତୃକ ବିଭକ୍ତ ଯଜୁର୍ବେଦ ନୁହେଁ ? ତେବେ ବ୍ୟାସ ବେଦ ବିଭାଗକର୍ତ୍ତା ହେଲେ କିପରି ? ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ବେଦବିଭାଗକର୍ତ୍ତା ହେଲେ ବେଦର ବା ମନ୍ତ୍ରର ବିଶୁଦ୍ଧତା ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଅବଶ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି । ନିତ୍ୟ ଅପୌରୁଷେୟ ଓ ଈଶ୍ୱରବାକ୍ୟକୁ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ କରିବା, ଇତସ୍ତତଃ କରିବା, ନିଜ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ଶବ୍ଦ ବଦଳ କରିବା, ନୂତନ ଶବ୍ଦ ଯୋଜନା କରିବା କି ବ୍ୟାସ ସଦୃଶ ଜ୍ଞାନୀଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ? ଏହା ଜଣକ ଦ୍ୱାରା ହୋଇନାହିଁ ଯେବେ ପୁରାଣବାକ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରି ବ୍ୟାସଙ୍କୁ ହିଁ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲିପ୍ତ କରାଯାଏ, ତାହାହେଲେ ସେ ବେଦବିଭାଗକର୍ତ୍ତା ଆଖ୍ୟା ପାଇବା ଯୋଗ୍ୟ ନୁହନ୍ତି, ମାତ୍ର ବେଦବିଭେଦକର୍ତ୍ତା ଆଖ୍ୟା ପାଇବା ଉଚିତ । ଏତାଦୃଶ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେତୁ ପରିବର୍ତ୍ତନକର୍ତ୍ତା ପୁରୋହିତଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ବିବାଦର ସୂତ୍ରପାତ କଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ ଋକ୍, ଯଜୁ ଓ ସାମ ନିୟମରେ ପଦ୍ୟ, ଗଦ୍ୟ ଓ ଗାନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ତିନିଗୋଟି ବେଦ ରଖାଯାଇଥିଲେ ବେଦର ବିଶୁଦ୍ଧତା ସର୍ବଦା

ବିଦ୍ୟମାନ ଥାଆନ୍ତା । ତାହା ନ କରି ଋକ୍‌ମନ୍ତ୍ରମାନ ଅପର ତିନି ବେଦରେ ସଂଯୋଗ କରିବାରୁ ଏବଂ କ୍ରିୟାନୁଷ୍ଠାନ ବାହୁଲ୍ୟ ଇଚ୍ଛାରେ ନୂତନ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ମନ୍ତ୍ର ସଂଯୋଗ କରି ବେଦର ଆଡ଼ମ୍ବର ବୃଦ୍ଧି ଚେଷ୍ଟାଦ୍ୱାରା ଋତ୍ୱିକ-ଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଦ୍ୱେଷାଗ୍ନି ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରାଗଲା । ଫଳତଃ ବେଦମହୀରୁହ ବହୁଶାଖାସମନ୍ୱିତ ହୋଇ ଅବୋଧ ହେଲା । ଏହି ବେଦବିଭାଗ ହେତୁରୁ ବେଦର ପ୍ରକୃତ ସମ୍ମାନ କେଉଁଆଡ଼େ ଯାଇ ଏକ ବେଦୀ ଅପର ବେଦୀକୁ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଲୋଚନରେ ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଯଜୁର୍ବେଦ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବେଦ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ଶୀର୍ଷ ସ୍ଥାନୀୟ ଏବଂ ଋଗ୍‌ବେଦ ଦକ୍ଷିଣାଙ୍ଗ ଏବଂ ସାମବେଦ ବାମାଙ୍ଗ ଏବଂ ଅଥର୍ବବେଦ ପୁଚ୍ଛସ୍ଥାନୀୟ ବୋଲି କୌଣସି ଆରଣ୍ୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ ଅଥର୍ବବେଦ କହିଲା – ଅଥର୍ବବେଦ ତାହାର ମୁଖ, ଯାହାଠାରୁ ଏହାର ସୃଷ୍ଟି, ସାମବେଦ ଲୋମ ମାତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି । ଏହାଛଡ଼ା ଏକ ବେଦୀୟ ପୁରୋହିତ ଅପର ବେଦୀୟ ପୁରୋହିତ ପ୍ରତି, ଏକ ବେଦୀୟ ଏକ ଶାଖାର ପୁରୋହିତ ଅପର ଶାଖାର ପୁରୋହିତ ପ୍ରତି କି ପ୍ରକାର ଭର୍ତ୍ସନା ଓ କଟୂକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଯଜମାନମାନଙ୍କୁ ଭୟ ଦେଖାଇ ସ୍ୱାର୍ଥରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ଅମନୁଷ୍ୟତାର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଦେଖିଲେ ଲଜ୍ଜିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ସେଥିର ଆଲୋଚନା ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଓ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ।

ପରିତାପର ବିଷୟ ଏହି ଯେ, ବ୍ୟାସ ନାମକ ଜଣେ ଋଷିଙ୍କ ସ୍କନ୍ଧରେ ବେଦ ବିଭାଗଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଅଷ୍ଟବିଂଶତି ପୁରାଣ ଓ ଉପପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତି ଯାବତୀୟ ହିନ୍ଦୁଶାସ୍ତ୍ରର ଭାର ନ୍ୟସ୍ତ କରାଯାଇଅଛି । ଏଥିର ତଥ୍ୟାତଥ୍ୟ ବିଚାର କରିବାକୁ କେହି ରାଜି ନୁହନ୍ତି । "ଅନେକ ନୟମାନା ଯଥାନ୍ଧାଃ ।" ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଆମ୍ଭେମାନେ ସମସ୍ତେ ଚାଲିଥାଉଁ ।

ବେଦବିଶ୍ୱାସୀ ହିନ୍ଦୁଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ମତ କେତେଗୋଟା ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଉ ।

ସମଗ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦ ଆଲୋଡ଼ନ କରି ୧୦ମ ମଣ୍ଡଳରେ କେବଳ ଦେଖାଗଲା ଯେ, "ମାନସ ଯଜ୍ଞରୁ ଋକ୍, ସାମ ଓ ଯଜୁ ଜାତ ହେଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ପଦ୍ୟ, ଗଦ୍ୟ ଓ ଗୀତ ଏହି ତିନି ପ୍ରଣାଳୀର ରଚନା ବାହାରିଲା । ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ କଳ୍ପନା କଲେ ଯେ, ଅଗ୍ନିଠାରୁ ଋଗ୍‌ବେଦ, ବାୟୁଠାରୁ ଯଜୁର୍ବେଦ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ସାମବେଦର ଉତ୍ପତ୍ତି । ମନୁ ଏହି ମତ ନେଇ ଆପଣା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ।

ତୈତ୍ତିରୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ, ପ୍ରଜାପତିଠାରୁ ବେଦର ଉତ୍ପତ୍ତି । ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ୍ ମହତ୍ ଭୂତଠାରୁ ବେଦପୁରାଣ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଇତ୍ୟାଦି ସମସ୍ତ ନିଃଶ୍ୱସିତ ।

ପୁରାଣ ଗୋଟିଏ ବ୍ରହ୍ମା ସୃଷ୍ଟି କରି ତାଙ୍କ ଚାରି ମୁଖରୁ ଚାରି ବେଦର ଉତ୍ପତ୍ତି କରାଇଲେ । ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣ ମତରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପୂର୍ବ ମୁଖରୁ ଋକ୍‌ବେଦ, ପଶ୍ଚିମ ମୁଖରୁ ସାମବେଦ, ଉତ୍ତର ମୁଖରୁ ଅଥର୍ବବେଦ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ମୁଖରୁ ଯଜୁର୍ବେଦ । ହରିବଂଶ ମତରେ ଗାୟତ୍ରୀ ଠାରୁ ବେଦର ଜନ୍ମ । ମହାଭାରତରେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ମତ ଅଛି ବୋଲିଯାଇ ନପାରେ । ମହାଭାରତର ଗୋଟିଏ ମତ ଏହି ଯେ, କେତାରେ ତିନି ବେଦର ଉତ୍ପତ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି । ଏତାଦୃଶ ବିସଦୃଶ ମତ ସଂଗ୍ରହ କରି ପାଠକମାନଙ୍କୁ ବିରକ୍ତ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକ କଣ ? ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଯେ, ପୁରାଣ ଜଣକ ରଚିତ ନୁହେଁ, ଏଣୁ ମହାମାନ୍ୟ ବେଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଅସଙ୍ଗତ ଓ ବିସଦୃଶ ମତ ଦେଖାଯାଏ । ଏଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ କହୁଁ ଯେ, ବେଦର ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ହେଲେ କେବଳ ବେଦରୁହିଁ ତାହାର ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ଉଦ୍ଧାର କରିବାକୁ ହେବ । ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥମାନେ ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ଜନ୍ମାଇ ବେଦକୁ ଗୋପନରେ ରଖି ଆପଣା ଆପଣା ମହତ୍ତ୍ୱ, ପ୍ରାଶସ୍ତ୍ୟ ବଢ଼ାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଭାରତରେ ଧର୍ମବିଦ୍ୱେଷ ଓ ଜାତିବିଦ୍ୱେଷର ସୂତ୍ରପାତ କରିଅଛନ୍ତି, ସେସବୁ ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଗଲେ ବିଡ଼ମ୍ବିତ ହେବା ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ।

(୪)

ଯେଉଁ ମହାପୁରୁଷଗଣ ବେଦ ଈଶ୍ୱରଦତ୍ତ, ଅପୌରୁଷେୟ ଓ ନିତ୍ୟ ବୋଲି ବଜ୍ରନିର୍ଘୋଷରେ ପ୍ରକାଶ କରିଗଲେ, ସେହି ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଚରଣତଳରେ ବସିବାର ଯୋଗ୍ୟତା ଆମ୍ଭେମାନେ ଅର୍ଜନ କରିନାହୁଁ । ତଥାପି ସେମାନଙ୍କ ମତର ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଅଛୁଁ — ସେମାନଙ୍କ ଯୁକ୍ତିକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବାକୁ ସାହସ କରିଅଛୁଁ । ଉପହାସର କଥା । ଦେଶବାସୀଙ୍କଠାରୁ ତିରସ୍କାର ଗଞ୍ଜନା ଏଥିର ପୁରସ୍କାର । ନିନ୍ଦା ସ୍ତୁତି ହାଓ୍ୱା ମାତ୍ର । ଗୋଟିଏ ଗୋଟିକର ପ୍ରତିକୂଳ । ଗୋଟିଏ ଉତ୍ତପ୍ତ ଓ ଅସହ୍ୟ, ଅପରଟି ସୁଖନିଦ୍ରା ଆନୟନକାରୀ ମଳୟାନିଳ । ନିନ୍ଦା ଉତ୍କଟ କର୍ଣ୍ଣକଟୁ । ସ୍ତୁତି ସୁଖଶ୍ରାବ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ । ମାତ୍ର ଅସ୍ଥାୟୀ, ଅସ୍ଥିର । ବାୟୁପ୍ରବାହ ପରି ଆସେ, ଯାଏ । ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଜୀବନର ସଙ୍ଗୀ ବା ଚାଳକ । ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଉପରେ କାହାରି ଆଧିପତ୍ୟ ନାହିଁ । ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଶାସ୍ତ୍ରର ଶପଥକୁ ଭୟ କରେ ନାହିଁ । କଠୋର ଶାସନଦଣ୍ଡକୁ ଭୟ କରେନାହିଁ । ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଚାଳିତ କେତେ ମହାପୁରୁଷ ସତ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଆତ୍ମୋତ୍ସର୍ଗ କରିଅଛନ୍ତି । ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଜୀବନର ଚାଳକ, ନିୟନ୍ତା, ସବୁ । ମାତ୍ର ଏହା କି ପରିତାପର ବିଷୟ ନୁହେଁ ଯେ, ଜଗତର ସମସ୍ତ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଏହି ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଅଛି । ଧର୍ମଯାଜକ ଓ ଶାସକର କଠୋର ବିଧାନ ଓ ପଦ୍ଧତି କି ମନୁଷ୍ୟକୁ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟରୁ ବଞ୍ଚିତ କରିବାକୁ ରଚିତ ହୋଇନାହିଁ ? ଭାରତବାସୀର ବେଦବିଷୟକ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ କି ଶାସ୍ତ୍ରବିଧାନଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇନାହିଁ ? ଆବହମାନ କାଳରୁ ଏକ କଥା ଚାଲିଆସୁଅଛି—ବେଦ ଅପୌରୁଷେୟ ଓ ନିତ୍ୟ । ବେଦ ବିଷୟରେ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟର ପରିଚୟ ନାହିଁ । ଯନ୍ତ୍ରଚାଳିତ ପୁତ୍ତଳିକାପ୍ରାୟ ଭାରତବାସୀଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିବୃତ୍ତି ଶାସ୍ତ୍ର ଦୋହାଇ ମାନିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ଏଥିରେ ଏ ଦେଶର କି ପରିମାଣରେ କ୍ଷତି ହୋଇଅଛି, ତାହାର ଆଲୋଚନା କରିବାର ଅବସର ଏଠାରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କ୍ଷତି ଯେ ହୋଇଅଛି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ବିନାବିପ୍ଳବରେ ଉନ୍ନତିର ଆଶା ଅବଶ୍ୟ ସୁଦୂର ପରାହତ । ସତ୍ୟ ବା ସ୍ୱତ୍ୱ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିବାର ନାମାନ୍ତର ବିପ୍ଳବ ହୋଇଅଛି । ସତ୍ୟ ଉଦ୍ଧାରରେ କପଟାଚାର, ନିନ୍ଦାବାଦ ସ୍ଥାନ ପାଏ ନାହିଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ବେଦାଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଅଛୁଁ । ସତ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନହିଁ ଏଥିର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଏଥିରେ ବେଦର ନିନ୍ଦା ଥିବାର ଆଶଙ୍କା ଯେଉଁମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଅଙ୍କୁରିତ ହେବ, ସେମାନେ ସତ୍ୟାଶ୍ରୟୀ ନୁହନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ଆନ୍ତରିକତା ସହିତ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରିଅଛୁଁ ଯେ, ସେମାନେ ଏହି ସତ୍ୟ ଉଦ୍ଧାର ନିମନ୍ତେ ଖୋଲି ହୃଦୟରେ ତର୍କବିତର୍କ କରିବାକୁ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୁଅନ୍ତୁ । ବିନା ତର୍କବିତର୍କରେ ସତ୍ୟର ଉଦ୍ଧାର ହୁଏ ନାହିଁ । ଏଣିକି ପ୍ରକୃତ ବିଷୟର ଅବତାରଣା କରାଯାଉ—

ଈଶ୍ୱର ଯେବେ ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା, ବିଶ୍ୱନିୟନ୍ତା, ସର୍ବଜ୍ଞ, ସର୍ବଦ୍ରଷ୍ଟା ଇତ୍ୟାଦି, ତେବେ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଭାରତବାସୀ ବଡ଼ କାହିଁକି ? ଭାରତବାସୀ ତାଙ୍କର ପ୍ରୀତିପାତ୍ର କାହିଁକି ? ଏବଂ ଭାରତବାସୀ ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନଭଣ୍ଡାରର ଟନ୍ଦାଧରିଆ କାହିଁକି ? ଏହି ବିଶାଳ ପୃଥିବୀବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଈଶ୍ୱର ଏତେ ସଦୟ ହେବାଦ୍ୱାରା ପକ୍ଷପାତିତା ଦୋଷରେ ଲିପ୍ତ ହେବେ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଏତାଦୃଶ ଚିନ୍ତାଧାରା ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ମନର ପରିଚୟ ମିଳେ ଏବଂ ଏହି ପୃଥିବୀର ବିଶାଳତା, ଲୋକସଂଖ୍ୟା, ପ୍ରଚଳିତ ଭାଷା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ଜ୍ଞାନ କିମ୍ବା ଭ୍ରାନ୍ତଧାରଣା ଥିବାର ବିଶ୍ୱାସ ହୁଏ ?

ଏହା ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ଯେ ଭାଷା ମନୁଷ୍ୟକୃତ । ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ଭାଷା ବୈଦିକ ଭାଷା ଥିଲା । ତାହା କ୍ରମବିକାଶପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ସମସ୍ତ ବେଦମନ୍ତ୍ରର ଅର୍ଥ କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେବେ, ଯେହେତୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଓ ବେଦ ଭାଷା ଏକ ନୁହେଁ । ଅନେକ

ବୈଦିକ ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କୃତରୁ ଅଣାଯାଇ ନାହିଁ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଅନେକ ଅଭିନବ ଶବ୍ଦ ସଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି, ଯାହା କି ବେଦରେ ନାହିଁ । ସଂସ୍କୃତକୁ ବେଦଭାଷା ବୋଲିବା ଯେମନ୍ତ ଭୁଲ, ବେଦକୁ ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ବୋଲିବା ତେମନ୍ତ ଭୁଲ ଅଟେ । ତଥାପି ଅନେକ ଭାରତୀୟ ବିଜ୍ଞଲୋକ ବେଦଭାଷାକୁ ସଂସ୍କୃତ ଆଖ୍ୟା ଦେବାରେ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରି ନାହାନ୍ତି । ସ୍ୱାମୀ କହନ୍ତି, ବେଦକୁ ଯେବେ ଈଶ୍ୱର କୌଣସି ଦେଶ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତେ, ତେବେ ଈଶ୍ୱର ପକ୍ଷପାତୀ ହୁଅନ୍ତେ । ଏହି ହେତୁରୁ "ସଂସ୍କୃତ ହିଁ ମେ ପ୍ରକାଶ କିୟା ଯୋ କିସି ଦେଶକୀ ଭାଷା ନହି ।" କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ପୂର୍ବେ ବେଦଭାଷା ପ୍ରଚଳିତ ଭାଷା ଥିଲା ଏବଂ ଏକ ସମୟରେ ସଂସ୍କୃତ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ଭାଷା ଥିଲା । ସ୍ୱାମୀଜୀଙ୍କର ମତ ଏହି ଯେ, ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ ବେଦ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ପଠନ ପାଠନ ବିଷୟରେ ସୁଗମ ହୋଇନଥାନ୍ତା । ମାତ୍ର ବେଦ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଅନ୍ୟ ଦେଶବାସୀମାନେ ବା ଏ ଦେଶବାସୀମାନେ ଅନାୟାସରେ ବୁଝି ପାରୁଅଛନ୍ତି ବା ପଠନପାଠନ କରି- ପାରୁଅଛନ୍ତି କି ?

ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଏ ମତ କଦାପି ସର୍ବବାଦସମ୍ମତ ହୋଇ ନ ପାରେ । ବିଶ୍ୱନିୟନ୍ତା ଯଦ୍ୟପି ଯେ କୌଣସି ଭାଷାରେ ତାଙ୍କର ଉପଦେଶ ଓ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଚାର କରନ୍ତେ, ତାହା ଜଗଦ୍‌ବାସୀଙ୍କର ଆଦରର ସାମଗ୍ରୀ ହୁଅନ୍ତା ଓ ତାହା ପଠନପାଠନ ବିଷୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ବେଦ ଅପେକ୍ଷା ସୁଗମ ଓ ସୁବୋଧ ହୁଅନ୍ତା । ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା— ସ୍ୱାମୀ ଓ ତାଙ୍କର ମତାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କର ଧାରଣା ଏହି ଯେ, ବେଦ ସମସ୍ତ ଭାଷାର ଜନକ ଏବଂ ବେଦ ପ୍ରତିପାଦିତ ଧର୍ମ ସମସ୍ତ ଧର୍ମର ମୂଳ । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତାମାନେ ଏତାଦୃଶ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ଯେହେତୁ ସେମାନଙ୍କର ଭୌଗୋଳିକ ଜ୍ଞାନ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଭାଷାଜ୍ଞାନ ସୀମାବଦ୍ଧ ଥିଲା । ମାତ୍ର ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର କେତେକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କର ବେଦସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମତ ପ୍ରକାଶ ହେବାରୁ ଏବଂ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ- ବେତ୍ତାମାନଙ୍କ ଗବେଷଣାର ଫଳସ୍ୱରୂପ ଗ୍ରୀକ୍, ଲାଟିନ୍, ପାରସିକ ଭାଷା ପ୍ରଭୃତିର ସାମ୍ୟ ବେଦଭାଷାରେ ଆବିଷ୍କୃତ ହେବାରୁ ଏ ଅଭିନବ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିବାରେ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଆଧୁନିକ ଅନେକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ସେହି ପଥର ପଥିକ ହୋଇ ବେଦ ଓ ବେଦଧର୍ମର ଅଯଥା ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ତ୍ରୁଟି କରୁ ନାହାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏ ସବୁକୁ ଗବେଷଣା ବୋଲିଯାଇ ନ ପାରେ । ପୂର୍ବେ ବେଦର ଏକପ୍ରକାର ପ୍ରଶଂସା ହେଉଥିଲା, ଏବେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ମାତ୍ର ତହିଁର ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱ କେଉଁଠାରେ ? ଏକ ଦଳ ଲେଖକ ଚିତା ଓ ଚଟିରେ ମଧ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସମ୍ବନ୍ଧର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଥିଲେ । କେହି କେହି ହୋମଦ୍ୱାରା ଜଳବୃଷ୍ଟି ହେବା ମତକୁ ପୋଷଣ କରିବାରେ ତ୍ରୁଟି କରି ନାହାନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ ବିଚାରସିଦ୍ଧ, ଏହା ମଧ୍ୟ ଅନେକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଦ୍ୟାପି ତର୍କଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ବିଦ୍ୟାବଳ ନାହିଁ. ଏଣୁ ଏ ସବୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯୁକ୍ତିତର୍କ କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ବଳେ ନାହିଁ । କେବଳ ନିଜ ଭାଷାର ନିଜ ଧର୍ମର ପ୍ରଶଂସାରେ ରତ ରହିଲେ ବିଦ୍ୱେଷବହ୍ନି ଅନିର୍ବାପିତ ହୋଇ ରହିବ, ଏହାହିଁ ଶେଷ କଥା । ଚିରପୋଷିତ ବିଶ୍ୱାସର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ରହିଲେ ସତ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନର ସମ୍ଭାବନା ସୁଦୂରପରାହତ ନୁହେଁ କି ?

ଭାରତବାସୀ କହନ୍ତି ଯେ, ସେମାନେ ଦେବାନୁଗୃହୀତ ଜାତି, ଯେହେତୁ ଈଶ୍ୱର ସେମାନଙ୍କୁ ବେଦ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ତେବେ ଆଦାମ ଯେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସହିତ ଭ୍ରମଣସୁଖାନୁଭବ କରୁଥିଲେ, ସେ କି ହେଲେ ଈଶ୍ୱରା- ନୁଗୃହୀତ ବ୍ୟକ୍ତି ନୁହନ୍ତି ? ଆଦାମ ଈଶ୍ୱରମୁଖନିଃସୃତ ଶବ୍ଦ ଶ୍ରବଣ କରୁଥିଲେ । ଆଦାମ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସଦୃଶ ଅନେକ ଇହୁଦି ଋଷି ଏବଂ ଇହୁଦି ଜାତି ଈଶ୍ୱରାନୁଗୃହୀତ ନୁହନ୍ତି ବୋଲିବାର ତ କାରଣ କିଛି ନାହିଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେବେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଁ ଯେ, ବେଦ ଈଶ୍ୱରଦତ୍ତ ଏବଂ ଋଷିମାନେ ତାହା ଶ୍ରବଣ କରି ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ, ତେବେ ଆମ୍ଭେମାନେ କେଉଁ କାରଣରୁ ଇହୁଦି ଜାତିର ଋଷି ଏବ୍ରାହମ ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ଧର୍ମ

ଉପଦେଶ ଶୁଣି ନ ଥିଲେ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବା ? ଇହୁଦି ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଜାଲ୍ ଓ ମିଥ୍ୟା ଏବଂ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଖାଣ୍ଟି ସତ୍ୟ, ଏକଥା ଈଶ୍ୱର ଆସି ପ୍ରକାଶ କରିଯିବେ କି ? ବିଭିନ୍ନ ଜାତିର ଋଷିଗଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସର ବୀଜ ରୋପଣ କରି ଈଶ୍ୱର ନିଯୃନ୍ତୃତ୍ୱର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି କେବେ ?

ଇହୁଦି ଓ ଭାରତବାସୀ ଈଶ୍ୱରାନୁଗୃହୀତ ଜାତି ବୋଲି ଆପଣା ଆପଣାର ପରିଚୟ ଦିଅନ୍ତି । ଏତାଦୃଶ ମିଥ୍ୟା ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ଯେଉଁ ଜାତି ଜଗଦ୍‌ବାସୀଙ୍କଠାରେ ଦେଖାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି, ସେହି ଜାତିର ଯେ ଅଧୋଗତି ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ, ତହିଁର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ଇହୁଦି ଜାତି ଓ ଭାରତବାସୀ । ଉଭୟ ଜାତିର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ସୀମା ନାହିଁ ।

ଭାରତବାସୀ ମନୁଷ୍ୟ କ୍ଷମତାକୁ ସ୍ଫୁର୍ତ୍ତି କରିବାକୁ ଏତେ ଯତ୍ନଶୀଳ କାହିଁକି, ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ଚିନ୍ତା କରି କୂଳକିନାର ପାଉ ନାହିଁ । ସ୍ୱଜାତିର ମହତ୍ତ୍ୱ, ମର୍ଯ୍ୟାଦା, କ୍ଷମତା ଭାରତବାସୀ ପ୍ରତି ଅସହ୍ୟ । ଏଣୁ ଭାରତବାସୀର ଜାତୀୟ ବୀର ନାହିଁ, ଜାତୀୟ କବି ନାହିଁ, ଧର୍ମୋପଦେଷ୍ଟା ନାହିଁ । ଏଣୁ ଭାରତବାସୀର ଜାତୀୟ ଇତିହାସ ନାହିଁ, ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଜାତିର ଏ ସବୁ ନାହିଁ, ସେ ପ୍ରକୃତ ଜାତିପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ଜାତିର ଏ ସବୁ ନାହିଁ, ସେ ଜାତି ମନୁଷ୍ୟତାର ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦିଏ । ଈଶ୍ୱର ଓ ଦେବତା ଯାହାର ସହାୟ—ଯେଉଁ ଜାତିର ବିପତ୍ତି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ କେବଳ ଜାତବେଦ ଉଚ୍ଚାରଣଦ୍ୱାରା ଅପରର କୃପା ଆଶାରେ ଅନାଇ ରହିବ, ସେ ଜାତିର ପୌରୁଷ ଓ ଆତ୍ମମର୍ଯ୍ୟାଦା କାହିଁ ? ଭାରତବାସୀ ଅନ୍ଧ ବିଶ୍ୱାସରେ ଚିରକାଳ ପରପଦାନତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ତଥାପି ସେ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ରାଜି ନୁହେ, ଏଥିରୁ ବଳି ପରିତାପର ବିଷୟ ଆଉ କଣ ଅଛି ?

ବେଦ ଈଶ୍ୱରଦତ୍ତ, ଅପୌରୁଷେୟ ଓ ନିତ୍ୟ, ଏହା ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ । ଏହି ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଭାରତବାସୀର ସମସ୍ତ ଅନିଷ୍ଟର ମୂଳ ବୋଇଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଏଥି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହୃଦୟଜ୍ୱାଳା ବ୍ୟକ୍ତ କରି ପାଠକମାନଙ୍କୁ ବିରକ୍ତ କରିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ।

ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟାନୁସାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦୃଢ଼ତା ସହିତ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛୁଁ ଯେ, ବେଦ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ । ଏହି ପ୍ରକୃତରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସର୍ବସ୍ୱ । ଏଥିନିମନ୍ତେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱ ଜଗତର ଧର୍ମ ଓ ଜାତୀୟ ବିପଣିରେ ଅମୂଲ୍ୟ ମହାରତ୍ନ ବୋଲି ପ୍ରଚାର ହେଉଅଛି । ଏହାର ପ୍ରକୃତ ମୂଲ୍ୟ ଓ ସମ୍ମାନ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ବଢ଼ିବ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ସେହି ପରିମାଣରେ ବଢ଼ିବ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଏଥିରୁ ଜାତୀୟ ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପାର୍ଜନ କରି ପାରିବା—ପୌରୁଷ ଲାଭ କରିବା । ବେଦ କାହିଁ କୃତ ? ଆମ୍ଭର ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କ କୃତ । ଏ ଉତ୍ତର ଦେବାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ଗର୍ବିତ ଓ ସମ୍ମାନିତ ହେବାର କଥା, ଏହା ଈଶ୍ୱରଦତ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କଲେ, ସେ ଗର୍ବ ବା ମହତ୍ତ୍ୱ କେଉଁଠାରେ ରହିଲା ? ଯେବେ ବେଦ ନିତ୍ୟ, ତେବେ ବେଦୋଲ୍ଲିଖିତ ବୀରପୁରୁଷଗଣ ଆମ୍ଭର ପୂର୍ବପୁରୁଷ ହେବେ କିପରି ? ଯେବେ ମନୁଷ୍ୟରଚିତ, ତେବେ ବୀରପୁରୁଷ, ଋଷି, କବି, ପୁରୋହିତ, ଉପଦେଷ୍ଟା ସମସ୍ତେ ଆମ୍ଭର ପୂର୍ବପୁରୁଷ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେବେ । ସେମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣିଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ହୃଦୟ ସ୍ଫୀତ ହେବ, ବୀରଭାବ ଆସିବ, ଜାତୀୟ ଭାବ ଆସିବ । ଯେଉଁମାନେ ଏ ସବୁ ଗୋପନ କରି ରଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱ ଓ ଧୂର୍ତ୍ତତା ଅନାୟାସରେ ଧରା ପଡ଼ିବ । ସୁତରାଂ ଦେଶବାସୀ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରି ଥରେ ପ୍ରକୃତ ଗବେଷଣାରେ ଚେଷ୍ଟିତ ହୁଅ, ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱ ପାଇ ନିଜକୁ ଓ ଦେଶକୁ ଧନ୍ୟ କର, ଏହି ଅନୁରୋଧ ।

ବେଦ ଆମ୍ଭର ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କ ରଚିତ, ଏହି ଧାରଣାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ବେଦାଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଅଛୁଁ । ପାଠକଗଣ ପୂର୍ବ ବିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗକରି ମମତାଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଅବହିତ ଚିତ୍ତରେ ଏହା ପାଠ କରନ୍ତୁ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶ୍ରମ ସାର୍ଥକ ହେବ ।

ବେଦ ନିତ୍ୟ ନୁହେଁ, ଅପୌରୁଷେୟ ନୁହେଁ, ଏହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କର ଅଧ୍ୟବସାୟର ଫଳ । ଯେତେବେଳେ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଲୋକମାନେ ଏତାଦୃଶ ମାନସିକ ମହତ୍ତ୍ୱପ୍ରାପ୍ତିର ଉପଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷଗଣ ବେଦସ୍ତୁତି ରଚନା କରି ତାହା ମୁଖସ୍ଥ ରଖି ବଂଶଧରମାନଙ୍କୁ ଦେଇ ଯାଇଥିଲେ । ଏହି ବେଦରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷଗଣଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ବିକାଶର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଏହି ରଚନା ଦିନକେ ହୋଇ ନାହିଁ, ବର୍ଷକେ ଶେଷ ପାଇ ନାହିଁ । କେତେ କାଳରେ ଏହି ବେଦ ରଚନା ଶେଷ ହେଲା, ତାହା ନିଶ୍ଚୟ କରି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । ଏଣୁ ଏଥିରେ ଭାଷାର, ରଚନାର ଏବଂ ଭାବର କ୍ରମବିକାଶ ଦେଖାଯାଏ । ଏଥିରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କର ଇତିହାସ ଅଛି । ସମାଜନୀତି, ରାଜନୀତି, ଧର୍ମଉପଦେଶ, ଗୃହସ୍ଥାଲୀ, ହାସ୍ୟରସ, କୌତୁକ, କୃଷି, ଜୀବନନିର୍ବାହର ଉପାୟ, ପଶୁପାଳନ, ଔଷଧ, ଚିକିତ୍ସା ଇତ୍ୟାଦି ଯାବତୀୟ ବିଷୟର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । ଏହା ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥବିଶେଷ ନୁହେଁ, ଏହା ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର । ଏଥିରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାର ସାମଗ୍ରୀ କଣ ନାହିଁ ? ମାତ୍ର ବେଦାଧ୍ୟୟନ ବହୁଦିନରୁ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଉକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ପୁରାଣର ପ୍ରତିପତ୍ତି ବଢ଼ିଲା ଦିନରୁ ବେଦର ମହତ୍ତ୍ୱ ଲୋପ ପାଇଅଛି କିମ୍ବା ଏହାର ତତ୍ତ୍ୱ ଗୁହାନିହିତ ହୋଇଅଛି ।

ବେଦ ଶ୍ରୁତି ଅଟେ । ଏହା କେଉଁ ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗରୁ ଚାଲି ଆସୁଅଛି । ଏହା କେବେ ରଚିତ, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ କୌଣସି ମତ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୋହୁଁ, ତାହା ପରେ ଆଲୋଚନା କରିବାର ବାସନା ରହିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ବେଦସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ବା ପୁସ୍ତକ ଲେଖକମାନଙ୍କର ଭାବଧାରାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଆପଣାକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛୁଁ ଓ କରିବୁଁ । କି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଉଭୟ ଗବେଷଣାର ଭାବଧାରା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବିଶ୍ୱାସର ଅଙ୍କୁରୋତ୍ପତ୍ତି ମଧ୍ୟ କରାଇ ପାରି ନାହିଁ । ଉଭୟେ ବିରୁଦ୍ଧବାଦୀ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନେ ବେଦର ସମୟକୁ ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଜନ୍ମର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟିତ । ପ୍ରାଚ୍ୟଗଣ ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଜନ୍ମର କୋଟି କୋଟି ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ବେଦ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାର ମତ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି ଉଭୟ ବିପରୀତ ମତର ସମନ୍ୱୟ କରିବାର ସାହସ କାହାର ? ଏଣୁ ଜଣକେତେ କୌଣସି ଗୋଟାଏ ହେଲେ ମତକୁ ଧରିବସିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ମାତ୍ର ସେଥିରେ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିପାରେ ନାହିଁ । ଏ ଜଟିଳତାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଆପଣାକୁ ସ୍ୱାଧୀନ ରଖି ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛୁଁ ଯେ, ପୃଥିବୀରେ ଯେତେ ସାହିତ୍ୟ ଅଛି, ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟ ସବୁଠାରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ପ୍ରଧାନ ଏବଂ ଏଥିନିମନ୍ତେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଗର୍ବର ବିଶେଷ କାରଣ ଅଛି ।

ବେଦ ଥିଲା ଏବଂ ତାହା ବେଦ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ତାହାକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଟୀକା ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବା ଭାଷ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନ ଥିଲା । ସେକାଳର ଲୋକେ ତାହା ଅନାୟାସରେ ବୁଝି ପାରୁଥିଲେ । କାଳର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭାଷାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ । ବହୁକାଳ ପରେ ପ୍ରଚଳିତ ଭାଷା ରୂପାନ୍ତରିତ ହେଲା । ପୁସ୍ତକଗତ ବେଦଭାଷା ସାଧାରଣଙ୍କ ପ୍ରତି ସହଜବୋଧ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ବେଦ ବୁଝିବା ଭଳି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ମାତ୍ର କେତେକ ଲୋକଙ୍କର ଥିଲା । ସେମାନେ ବେଦର ଟୀକା ବା ଭାଷ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବଂଶଧରମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ରଖିଯାଇଥିବାର ନିଦର୍ଶନ ମିଳେ ନାହିଁ ।

ବେଦ ଉତ୍ତରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣଗ୍ରନ୍ଥର ଜନ୍ମ । ସେତେବେଳେ ଲୋକମାନେ ପୂର୍ବପୁରୁଷ ଉଦ୍ଭାବିତ ପ୍ରକୃତି-ଉପାସନା ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରକୃତି-ପୂଜାରେ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହାନ୍ୱିତ ବା ରତ ହୋଇଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣଗ୍ରନ୍ଥ ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ବେଦପ୍ରଚାର କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ଥାଇ, ଲୋକଙ୍କୁ ଅଧିକତର ଭାବରେ ଯାଗଯଜ୍ଞରେ ଦୀକ୍ଷିତ ଓ ଶିକ୍ଷିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ବେଦର ମନ୍ତ୍ରବିଶେଷ ଗ୍ରହଣ କରି ଦେବତା, ପ୍ରାଚୀନ ବୀର ପୁରୁଷ ଓ ଋଷିମାନଙ୍କ ଉତ୍ପତ୍ତିର କାଳ୍ପନିକ ଇତିହାସ ରଚନା କଲେ ଏବଂ ଯଜ୍ଞହିଁ ସମସ୍ତ ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ପ୍ରଭାବର ମୂଳ, ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଲୋକମନରେ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କଲେ । ଲୋକେ ଭାବିଲେ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟା, ବ୍ରାହ୍ମଣ ଉପଦେଶ ହିଁ ବେଦର ଉପଦେଶ । କ୍ରମେ ବେଦ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଭେଦ, ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଲୋକମନରେ ଆଧିପତ୍ୟ କଲା । ଲୋକେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଉପଦିଷ୍ଟ ଯାଗଯଜ୍ଞରେ ମାତିଲେ, ବେଦ ବେଦ ହୋଇ ରହିଳା । ଏ ଘଟଣାର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା କରି ବହୁକାଳ ପରେ ଜଣେ ଉପନିଷଦ୍ ମନ୍ତ୍ରରଚକ ହୃଦୟବେଦନା ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । "ଅନ୍ଧଂ ତମଃ ପ୍ରବିଶନ୍ତି ଯେଽବିଦ୍ୟାମୁପାସତେ । ତତୋ ଭୂୟ ଇବ ତେ ତମୋ ଯ ଉ ବିଦ୍ୟାୟାଂ ରତାଃ ॥"

ବେଦାନ୍ତ ବା ଉପନିଷଦ୍ ବୈଦିକ ଧର୍ମର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହା ଭାରତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟଧର୍ମର ଗୋଟିଏ ଶାଖା । ମାତ୍ର ତହିଁର ଆଲୋଚନା ବର୍ତ୍ତମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ଥଗିତ ରଖାଯାଉ ।

ଲୋକେ କାଳ୍ପନିକ ଆଶାରେ ପ୍ରକୃତିପୂଜା ବା ଯଜ୍ଞାଦିରେ ରତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ପଣ୍ଡିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଯେ ବେଦାଧ୍ୟୟନରେ ତତ୍ପର ଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ପଠନପାଠନ ଚାଲିଥିଲା । ମାତ୍ର ଭବିଷ୍ୟତ୍ ବଂଶଧରମାନଙ୍କ ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ ସେମାନେ କୌଣସି ଲିଖିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଦି ରଖିଗଲେ ନାହିଁ, ଏଣୁ କାଳକ୍ରମେ ବେଦମନ୍ତ୍ର ଦୁର୍ବୋଧ ହେଲା ।

ସେ କାଳରେ ଯେଉଁମାନେ ବେଦମନ୍ତ୍ରକୁ ବୁଝାଉଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ନୈରୁକ୍ତ ବୋଲାଯାଉଥିଲା । ନୈରୁକ୍ତମାନେ ମୁଖରେ ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁଥିଲେ । ଯାସ୍କଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ କୌଣସି ନିରୁକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରକାଶ ପାଉ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଯାସ୍କହିଁ ପ୍ରଥମ ନିରୁକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚକ ବୋଲାଯିବ । ଯାସ୍କ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପୂର୍ବ ନୈରୁକ୍ତମାନଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେହି ନୈରୁକ୍ତମାନଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଥିଲା ବା ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ସେ ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ଯାସ୍କ ନୈରୁକ୍ତ ଛଡ଼ା ନୈଦାନ, ବୈୟାକରଣ ଓ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହା ଦେଖିଲାରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ଯେ, ଯାସ୍କଙ୍କ ପୂର୍ବରେ ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତା ଚାରି ପ୍ରକାର ଥିଲେ । ଯଥା – ନୈରୁକ୍ତ ଯେଉଁମାନେ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ପତ୍ତି ଧାତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସହିତ ବୁଝାଉଥିଲେ । ନୈଦାନମାନେ ମଧ୍ୟ ବୈଦିକ ଶବ୍ଦର ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝାଇବାରେ ପଟୁ ଥିଲେ । ବୈୟାକରଣମାନେ ସେ କାଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ଶବ୍ଦ କ୍ରିୟା ପ୍ରଭୃତି ଯାବତୀୟ ବ୍ୟାକରଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଷୟ ବୁଝାଉଥିଲେ । ଐତିହାସିକଗଣ ବେଦ ମନ୍ତ୍ରର ଐତିହ୍ୟ ବୁଝାଉଥିଲେ । ଏହାଛଡ଼ା ଯାଜ୍ଞିକମାନଙ୍କଠାରୁ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣଗ୍ରନ୍ଥରୁ ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟା ଜଣାଯାଉଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଯାସ୍କ ନିରୁକ୍ତରୁ ମିଳେ । ଯାସ୍କ ତାଙ୍କ ରଚିତ ନିରୁକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଚର୍ମଶିରା, ଶାକପୂର୍ଣ୍ଣୀ, ଷ୍ଠୌଲାଷ୍ଠୀବି ପ୍ରଭୃତି ସତର ଜଣ ନୈରୁକ୍ତଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରି ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବଢ଼ାଇଅଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଯାସ୍କଙ୍କ ନିରୁକ୍ତ ପୂର୍ବ ସତର ଜଣ ନୈରୁକ୍ତଙ୍କ ସମର୍ଥିତ ଶବ୍ଦାର୍ଥଦ୍ୱାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ ।

ଯାସ୍କଙ୍କୁହିଁ ପ୍ରଥମ ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତା ବୋଲାଯିବ । ଯାସ୍କକୃତ ନିରୁକ୍ତ ବହୁକାଳଯାଏ ଏକମାତ୍ର ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟା ବୋଲି ପ୍ରଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ଯାସ୍କଙ୍କ ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ସୀମାବହିର୍ଭୂତ । ଯାସ୍କ ଓ ପାଣିନିଙ୍କ ସମୟ ଓ ଜନ୍ମକାଳ ନେଇ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଚ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ପ୍ରକାର ମେଧଯୁଦ୍ଧ ଚାଲିଅଛି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପରି ଲୋକ ଏଥିରେ ମଧ୍ୟସ୍ଥତା କରିବାକୁ ଗଲେ ଆଘାତପ୍ରାପ୍ତ ହେବା

ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ କହନ୍ତି ଯେ, ଯାସ୍କ ପାଣିନିଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ । ଏ ଦେଶର ପଣ୍ଡିତମାନେ କହନ୍ତି ଯେ, ପାଣିନି ଯାସ୍କଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ନିରୁକ୍ତରେ ଦୁଇ ଚାରିଗୋଟା ସୂତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଯାହା ପାଣିନି ବ୍ୟାକରଣରେ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଏଣୁ ଏ ଦେଶ ପଣ୍ଡିତଗଣ କହନ୍ତି ଯେ, ସୂତ୍ର ପାଣିନିରଚିତ, ଯାସ୍କ ତାହା ଉଦ୍ଧୃତ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ଏତାଦୃଶ କ୍ଷୀଣ ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି । ମାତ୍ର ନିରୁକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ତୁଳନାରେ ଏ ସମସ୍ତ ଉଦାହରଣ ଅତି ନଗଣ୍ୟ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ବା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମତର ପକ୍ଷପାତୀ ନୋହୁଁ । ଅତଏବ ପକ୍ଷଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ସାହସ କରୁଅଛୁଁ । ପାଠକେ ଏଥିର ମୀମାଂସକ ।

ପାଣିନି ଯାସ୍କଙ୍କ ପୂର୍ବେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ରଚିତ ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ ଯାସ୍କ ପାଣିନିଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଅବଶ୍ୟ କରିଥାନ୍ତେ । ଯଦି ଯାସ୍କ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଯେତେ ଜଣ ନୈରୁକ୍ତଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିବାକୁ ଲଜ୍ଜା ବା କୁଣ୍ଠାବୋଧ ନ କଲେ, ତେବେ ପାଣିନିଙ୍କ ନାମ ଲେଖିବାକୁ ଲଜ୍ଜିତ ବା ଖିନ୍ନ ହୁଅନ୍ତେ କାହିଁକି ? ଯେଉଁଠାରେ ବ୍ୟାକରଣଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଅଭିପ୍ରାୟ ସମର୍ଥନ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲା, ସେଠାରେ ସେ "ଇତି ବୈୟାକରଣାଃ" ବୋଲି ଲେଖିବାକୁ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ ନାହିଁ; ତେବେ "ଇତି ପାଣିନି" ବୋଲି ଲେଖିବାକୁ ଲଜ୍ଜିତ ହୁଅନ୍ତେ କି ?

ପାଣିନିଙ୍କ ପୂର୍ବେ ଓ ଯାସ୍କଙ୍କ ପୂର୍ବେ ଯେ ଏ ଦେଶରେ ବୈୟାକରଣମାନେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ, ତାହା ଲେଖାଯାଇଅଛି । ସେମାନେ ସବୁ ଶବ୍ଦ ପ୍ରକୃତିର ସାଧନା କରି ପାରୁଥିଲେ ଏବଂ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି କରୁଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ; ସୁତରାଂ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସୂତ୍ର ଯେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା, ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କିଛି କାରଣ ନାହିଁ ।

ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ସୂତ୍ରକୁ ଯାସ୍କ ଆପଣା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏବଂ ପାଣିନି ଆପଣା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ଯେବେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ହୁଏ ଯେ, ଶିବବାହନ ବୃଷଭର ଗଳଘଣ୍ଟା ଶବ୍ଦରୁ ପାଣିନି ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି, ତେବେ ପାଣିନି ପରେ ଯାସ୍କ, ଏହା ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ଯାସ୍କଙ୍କ ପୂର୍ବରେ ବୈୟାକରଣମାନେ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଲିଖିତ ବା ପ୍ରଚଳିତ ବ୍ୟାକରଣ ନ ଥିଲା । ଏଣୁ ଯାସ୍କ ନିଜ ମତ ସମର୍ଥନ ନିମନ୍ତେ ବାରମ୍ବାର "ଇତି ବୈୟାକରଣାଃ" ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ଯଦି ଆଧୁନିକ ସମୟ ପରି ଅନେକ ବୈୟାକରଣ ଥାଆନ୍ତି ବା ତାଙ୍କ ସମୟରେ ପାଣିନିଙ୍କ ଅଷ୍ଟାଧ୍ୟାୟୀ ବା ପାଣିନିଙ୍କ ନାମ ଅବଶ୍ୟ ଲେଖନ୍ତେ, ଯେପରି କି ଚର୍ମଶିରା, ଷ୍ଟୌଲାଷ୍ଠୀବି ପ୍ରଭୃତି ନାମ ଲେଖିଲେ । ପୂର୍ବେ ବ୍ୟାକରଣରେ କିଛି ନ ଥିଲା, ପାଣିନି ବ୍ୟାକରଣର ସୃଷ୍ଟି କଲେ, ଏହା ନୁହେଁ । ପୂର୍ବେ ବ୍ୟାକରଣ ଥିଲା, ତହିଁର ନିଦର୍ଶନ ଆମ୍ଭେମାନେ ଉପନିଷଦ୍ ପାଠରୁ ମଧ୍ୟ ଜାଣିପାରୁଁ । ଅଙ୍ଗିରା ଶୌନକଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ, ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍‌ମାନେ କହନ୍ତି ଯେ, ଦୁଇଗୋଟି ବିଦ୍ୟା ଜ୍ଞାତବ୍ୟ— ପରା ଏବଂ ଅପରା । 'ତତ୍ରା ପରା ଋଗ୍‌ବେଦୋ ଯଜୁର୍ବେଦଃ ସାମବେଦୋଽଥର୍ବ ବେଦଃ ଶିକ୍ଷା କଳ୍ପୋ ବ୍ୟାକରଣଂ ନିରୁକ୍ତଂ ଛନ୍ଦୋ ଜ୍ୟୋତିଷମିତି । ଅଥ ପରାଯୟା ତଦକ୍ଷରମଧିଗମ୍ୟ ତେ' । ମୁ: ୧।୧।୫

ଶାକଟାୟନ ଜଣେ ପ୍ରାଚୀନ ବୈୟାକରଣ ବୋଲି ବିଦିତ । ଯାସ୍କ ଏହି ଶାକଟାୟନଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ଶାକଟାୟନ ପାଣିନିଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ । ପାଣିନି ତାଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କେତେକ ବୈୟାକରଣଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା ତାଙ୍କ ଦେଶରୁ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଦେଶର ବୈୟାକରଣମାନଙ୍କୁ 'ପ୍ରାଞ୍ଚ' ଏବଂ ଉତ୍ତର

ଦେଶର ବୈୟାକରଣମାନଙ୍କୁ 'ଉଦଞ୍ଚ' ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ପାଣିନୀଙ୍କ ଆଗରୁ ଯେ ଏ ଦେଶରେ ଅନେକ ବୈୟାକରଣ ଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଯାସ୍କହିଁ ନିରୁକ୍ତକାର ଏବଂ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ବୈୟାକରଣ ମଧ୍ୟ । ଗାର୍ଗ୍ୟ, ଶାକଟାୟନ ପ୍ରଭୃତି ବୈୟାକରଣଙ୍କ ଆଦେଶ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାକୁ ଯାସ୍କ ଯେବେ କୌଣସି ଲଜ୍ଜାବୋଧ ନ କଲେ, ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ପାଣିନୀଙ୍କ ପରି ବୈୟାକରଣ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ ତାଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିବାକୁ ଲଜ୍ଜାବୋଧ କରନ୍ତେ କାହିଁକି ? ପାଣିନୀଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରି ନ ଥିବାରୁ ପାଣିନୀ ଯାସ୍କଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୋଲି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେଉଅଛି ।

ଯାସ୍କ ପାଣିନୀ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନେଇ କେତେକ ପଂକ୍ତି ଲେଖାଗଲା । ପାଠକେ ବୋଧହୁଏ ଏହା ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ବୋଲି ମନେ କରିବେ ନାହିଁ । ପାଣିନୀଙ୍କ ପ୍ରଖ୍ୟାତି ଏ ଦେଶରେ ଯେପରି ଅଛି, ଯାସ୍କଙ୍କର ତାହା ନାହିଁ । ଯାସ୍କଙ୍କୁ ଅନେକେ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ବୋଇଲେ ଚଳେ । ମାତ୍ର ବେଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଲୋକରେ ପ୍ରଚ୍ଚର କରିବା ବିଷୟରେ ଯାସ୍କ ଯେ ଅଗ୍ରଣୀ, ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ବେଦ ବୁଝାଇବାକୁ ଅଷ୍ଟାଧ୍ୟାୟୀ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପାଣିନୀପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥ । ମାତ୍ର ବେଦ ବୁଝାଇବା ପକ୍ଷରେ ଯାସ୍କଙ୍କ ନିରୁକ୍ତହିଁ ଉଚ୍ଚାସନ ପାଇବା ଯୋଗ୍ୟ । ନୂଆପୁରୁଣା ହୋଇ ବ୍ୟାକରଣ ଅନେକ; ମାତ୍ର ନିରୁକ୍ତ ଗୋଟିଏ । ଦେବାନୁଗୃହୀତ ନ ହେଲେ ଭାରତବାସୀ ବିଖ୍ୟାତ ହୋଇ-ପାରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେ । ଏଣୁ ପାଣିନୀ ଯେ ବିଖ୍ୟାତ, ସେ ମହେଶ୍ୱରାନୁଗ୍ରହରୁ । ମାତ୍ର ଯାସ୍କ ପାଣିନୀଙ୍କ ପରି ଲୋକରେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିପାରି ନାହାନ୍ତି, ଏଣୁ ସେ ଦେବାନୁଗୃହୀତ ନୁହନ୍ତି । ଦୁଃଖର କଥା ।

ଯାସ୍କଙ୍କ ପ୍ରାଥାନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଭାରତବାସୀ ବେଦାଲୋଚନାରେ ରତ ହୋଇଥିଲେ ଆଜି ବେଦ ଦୁର୍ବୋଧ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ଆଜି ପୁରାଣ ଘରେ ଘରେ ଯେଉଁ ପୂଜା ପାଉଅଛି, ବେଦ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପୂଜା ପାଉଥାନ୍ତା ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରତିପତ୍ତି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର କ୍ରମୋନ୍ନତି ବୈଦିକ ଆଲୋଚନାର ପଥକୁ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ କଲା । ପୁରାଣ ରଚନାର ଖରସ୍ରୋତ ବେଦପ୍ରବାହକୁ ଆବିଳ କରିପକାଇଲା । ପୁରାଣସ୍ରୋତ ସ୍ଥିର ହେଲାରୁ ଲୋକେ ତାର ରସାସ୍ୱାଦନରେ ତୃପ୍ତିଲାଭ କଲେ, ଆଉ ବେଦକୁ ପଚ୍ଚରେ କିଏ । ବେଦାଲୋଚନା ସ୍ଥଗିତ ହେଲା । ଯାସ୍କ ଉତ୍ତାରୁ ବେଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବା ଭାଷ୍ୟ ବା ଟୀକା କେହି ପ୍ରଣୟନ କରିବାରେ ପ୍ରୟାସୀ ହେଲେ ନାହିଁ । ଏହା କି କମ ପରିତାପର ବିଷୟ ! ଯାହାକୁ ଧର୍ମର ମୂଳ ବୋଲି ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି, ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏ ଦେଶର ପଣ୍ଡିତଗଣ ନୀରବ ହୋଇ ରହିବାଦ୍ୱାରା ଦେଶର ଅବନତିର ବାଟ ଫିଟାଇଲେ ନାହିଁ କି ? ବେଦର ପ୍ରସାଦରେ ପୌରାଣିକଗଣ ପୁରାଣର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ପଢ଼ାଇଲେ । ଦାର୍ଶନିକଗଣ ବେଦତତ୍ତ୍ୱକୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ରଖି ନୂତନ ନୂତନ ତର୍କପଥରେ ଲୋକଙ୍କୁ ଚ୍ଚଳାଇ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ସେହି ପ୍ରାଚୀନ ବେଦବିଦ୍ୟାମାନ ଅଛି, ମାତ୍ର ତାହାର ତତ୍ତ୍ୱ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ଅଗୋଚର ।

ଯାସ୍କ ଓ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବର କେତେଜଣ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ବେଦତତ୍ତ୍ୱ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଗୋଚରୀଭୂତ କରାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ତଦାନୀନ୍ତନ ଲୋକବିଶ୍ୱାସ ଭିନ୍ନ ମାର୍ଗ ଅନୁଧାବନ କରୁଥିଲା । ଏଣୁ ଯାସ୍କଙ୍କ ଅଧ୍ୟବସାୟ କେବଳ ନିରୁକ୍ତ ନାମକ ପୁସ୍ତକରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହେଲା । ପାଣିନୀ ବେଦ ଏବଂ ପ୍ରଚଳିତ ଭାଷା ନେଇ ବୃହତ୍ ବ୍ୟାକରଣ ରଚନା କଲେ; ସୁତରାଂ ତାଙ୍କ ବ୍ୟାକରଣ ସମାଦରଣୀୟ ଓ ଅନୁକରଣୀୟ ହେଲା । ଯାସ୍କ କେବଳ ବେଦ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବ୍ୟାକରଣ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ରଚନା କରିବାରୁ ତାଦୃଶ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ଯାହାହେଉ, ଯାସ୍କହିଁ ଏକମାତ୍ର ପ୍ରାଚୀନ ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟାନକର୍ତ୍ତା । ତାଙ୍କ ପରେ ବହୁଶତାବ୍ଦୀଯାଏ କେହି ଆଉ

ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ନଥିଲେ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶରେ ସାୟଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ପୁଣି ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରିଶ୍ରମ କଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ପରିଶ୍ରମର ଫଳରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଋଗ୍‌ବେଦର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟାଖ୍ୟାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛୁଁ । ଯାସ୍କଙ୍କ ନିରୁକ୍ତ ରଚନାର ପ୍ରାୟ ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ପରେ ସାୟଣଙ୍କ ବେଦାର୍ଥପ୍ରକାଶ ନାମକ ଟୀକା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଯାସ୍କଙ୍କ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ତଦାନୀନ୍ତନ ଲୋକପ୍ରଚଳିତ ବିଶ୍ୱାସ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଅଛି । ସୁତରାଂ ଯାସ୍କଙ୍କ ନିରୁକ୍ତ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ହେତୁରୁ ଭ୍ରମଧାରଣାରହିତ ବୋଲାଯିବ । ସାୟଣ ମହାପୌରାଣିକ, ତାଙ୍କ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପୁରାଣଗତ କଳ୍ପନାଦୁଷ୍ଟ । ଏଣୁ ସାଧାରଣତଃ କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ ଏବଂ ପୁରାଣ ଅନୁସରଣରେ ରଚିତ । ବର୍ତ୍ତମାନ ବେଦାର୍ଥପ୍ରକାଶ ଭିନ୍ନ ବେଦରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ଉପାୟାନ୍ତର ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସାୟଣଙ୍କ ପୌରାଣିକ ଉକ୍ତି କେତେକ ବର୍ଜନ କରିବା ବିଧେୟ । ଏଥି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାସ୍କଙ୍କର ନିରୁକ୍ତ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ ।

(୪)

ନିରୁକ୍ତ ରଚନାବେଳେ ବୋଧହୁଏ ଗ୍ରନ୍ଥପରିସମାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ଦେବ ଦେବୀଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଭିକ୍ଷା କରିବା ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ନ ଥିଲା । ଏଣୁ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭରେ ଗଜାନନଙ୍କୁ କିମ୍ବା ତାଙ୍କର ସ୍ଥୂଳହସ୍ତର ବିଧୂନନଙ୍କୁ, ଗୋପବଧୂଟୀ ଦୁକୂଲଚୋରଙ୍କୁ କିମ୍ବା ଧୂର୍ଜଟୀଙ୍କ ତାଣ୍ଡବକୁ ବନ୍ଦନା କରି ନ ଥିଲେ । ସାୟଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ଗଜାନନଙ୍କୁ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟରେ ବିଦ୍ୟାତୀର୍ଥ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରି ବେଦାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ ଆରମ୍ଭ କରିଅଛନ୍ତି ।

ସାୟଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ବେଦ ଅପୌରୁଷେୟ ଓ ନିତ୍ୟ ଏହି କଥା ପ୍ରମାଣ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଅନେକ ପରିଶ୍ରମ କରି ଉପକ୍ରମଣିକାର ଅନେକ ଅଂଶ ଅଧିକାର କରିଅଛନ୍ତି । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାସ୍କ ବାକ୍ୟବ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ କରି ନାହାନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ଏ ଜଟିଳ ଭ୍ରାନ୍ତି ବୋଧ ହୁଏ ଲୋକମନକୁ ଆକ୍ରମଣ କରି ନ ଥିଲା । ମନ୍ତ୍ର ଋଷି ପ୍ରଣୀତ, ଏହାହିଁ ଲୋକେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ଏଣୁ ଯାସ୍କ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—"ଯତ୍କାମ ଋଷିର୍ଯସ୍ୟାଂ ଦେବତାୟାମାର୍ଥପତ୍ୟମିଚ୍ଛନ୍ ସ୍ତୁତିଂ ପ୍ରୟୁଂକ୍ତେ ତଦ୍ଦୈବତଃ ସମନ୍ତ୍ରୋଭବତି ।"

ଯାସ୍କ ସମଗ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ନାହାନ୍ତି । ନିରୁକ୍ତ ପାଠ କଲେ ଋଗ୍‌ବେଦ ବୁଝିପାରି ପାରିବ, ଏହି ଧାରଣାରେ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ନିରୁକ୍ତରେ ବୈଦିକ ବ୍ୟାକରଣସୂତ୍ର, ପାଠନିୟମ, ଛନ୍ଦର ପରିଚୟ, ଏକାର୍ଥବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ପଦମାନଙ୍କର ତାଲିକା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ବେଦସ୍ଥ ନିଗୂଢ଼ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଇଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଦେବତାମାନଙ୍କ ଗୁଣର ପରିଚୟ ଓ ଇତିହାସ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ସମ୍ଭବତଃ ସେକାଳରେ ଏତିକି ବେଦ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଯଥେଷ୍ଟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଉଥିଲା । ପ୍ରାୟ ଅଢ଼ାଇ ହଜାର ବର୍ଷ ଉତ୍ତାରୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ତାହା ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ସାୟଣଙ୍କ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କାବ୍ୟ ପୁରାଣ ନାଟକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ତୁଲ୍ୟ ଅଟେ, ଏଣୁ ଲୋକଙ୍କର ବୁଝିବା ପକ୍ଷରେ ସୁବିଧା । ସୁତରାଂ ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଆଦର ବେଶି । ମାତ୍ର ସାୟଣଟୀକା ପାଠଦ୍ୱାରା କେବଳ ପୁରାଣବିଶ୍ୱାସ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୁଏ, ବେଦତତ୍ତ୍ୱ ଦୂରରେ ରହିଯାଏ । ଯାସ୍କଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସାୟଣଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୁଇ ହଜାର ବର୍ଷରେ ବେଦର ଯେତେ ଟୀକା, ବ୍ୟାଖ୍ୟାପ୍ରଣୀତ ହୋଇ ନ ଥିଲା, ଗତ ଶତାବ୍ଦୀ ଭିତରେ ତଦପେକ୍ଷା ଅନେକ ଟୀକା, ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଣୀତ ହୋଇଅଛି । ମାକ୍ସମୂଲରଙ୍କର ଋଗ୍‌ବେଦର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ପରେ ଅନେକ ଟୀକା ଓ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ

ପାଇଅଛୁ । ଅନେକ ଯାସ୍କ ଓ ସାୟନଙ୍କ ପଦାନୁସରଣ କରି ସୁଦ୍ଧା ସେ ବୁଦ୍ଧିଙ୍କି ପଦେ ପଦେ ଅସମର୍ଥ କରିବାକୁ ଛାଡ଼ି କରି ନାହାନ୍ତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଗଣ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର ଗବେଷଣା ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ୈ ସ୍ଥାପନ କରିଅଛନ୍ତି । Roth ସାହେବଙ୍କ ମତ ଯେ, ବେଦ ଅଧ୍ୟୟନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାସ୍କ ଓ ସାୟନଙ୍କ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସାହାଯ୍ୟ ନେବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ସ୍ୱାଧୀନ ଗବେଷଣାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱ ମିଳିପାରିବ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଆଉ କେତେକ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ମଧ୍ୟ ମତ ଏହି ପ୍ରକାର । ସେ କଥା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଆଲୋଚନାର ସୀମା ବାହାରେ ।

ଯାସ୍କ ଦେବତା ଓ ମନ୍ତ୍ରର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଯାହା ଲେଖିଅଛନ୍ତି, ତାହା ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଅଛି । ତହିଁର ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ, ଋଷି ଇପ୍‌ସିତ କାମନା ବା ବାଞ୍ଛା ପୂରଣ ହେବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଯାହାର ସ୍ତୁତି କରନ୍ତି, ସେ ଦେବତା -ସେହି ସ୍ତୁତି ମନ୍ତ୍ର ଅଟେ । କେବଳ ଋକ୍‌ମାନଙ୍କୁହିଁ ଯାସ୍କ ମନ୍ତ୍ର ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ୪ ଋକ୍ ତାଙ୍କ ମତରେ ତିନି ପ୍ରକାର । ପରୋକ୍ଷକୃତା, ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୃତା ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକୀ ।

ଯେଉଁ ଋକ୍‌ରେ ସମସ୍ତ ନାମ ବିଭକ୍ତି ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷରେ ଲିଖିତ, ତାହା ପରୋକ୍ଷକୃତା । "ଇନ୍ଦ୍ରୋହିବ ଇନ୍ଦ୍ର ଈଶେ ପୃଥିବ୍ୟାଃ ।"

ଯେଉଁ ଋକରେ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ଯୋଗଦ୍ୱାରା ତ୍ୱଂ ବା ତୁମ୍ଭ ପ୍ରୟୋଗଦ୍ୱାରା ସ୍ତୁତି କରାହୁଏ, ତାହା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୃତା । "ତ୍ୱମିନ୍ଦ୍ର ବଳାଦଧି ।"

ଯେଉଁ ଋକ୍‌ରେ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ଯୋଗ ହୋଇ ଅହଂ, ମୁଁ ଏହି ସର୍ବନାମ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକୀ । "ଅହଂ ରୁଦ୍ରେଭିର୍ବସୁଭିଶ୍ଚରାମି ।" ଏହି ତିନି ଶ୍ରେଣୀର ମନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ପରୋକ୍ଷକୃତା ଓ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୃତା ମନ୍ତ୍ର ଅନେକ; ମାତ୍ର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକୀ ମନ୍ତ୍ର ଅଳ୍ପସଂଖ୍ୟକ ଥିବାର ଯାସ୍କ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ମନ୍ତ୍ର ଯେ କେବଳ ସ୍ତୁତି, ତାହା ନୁହେଁ । ଏହି ମନ୍ତ୍ର ସମୂହରେ ଆଶୀର୍ବାଦ, ଶପଥ, ଅଭିଶାପ, ଦ୍ୟୁତଦେଶ, ଖେଦୋକ୍ତି, ନିନ୍ଦା, ପ୍ରଶଂସା ଇତ୍ୟାଦି ମନ୍ତ୍ରମାନ ମଧ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି ।

ଯାହାର ବେଦରେ ସ୍ତୁତି ପ୍ରଭୃତି ଅଛି, ସେ ଦେବତା, ଏହା ସ୍ଥୂଳକଥା । ମାତ୍ର ନୈରୁକ୍ତମାନଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ତିନିଗୋଟି ବେଦର ପ୍ରଧାନ ଦେବତା—ଅଗ୍ନି, ବାୟୁ, ସୂର୍ଯ୍ୟ । ଅଗ୍ନି ଭୂସ୍ଥାନ ଦେବତା, ବାୟୁ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷସ୍ଥାନ ଦେବତା ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ ଦେବତା । ବାୟୁ ଇନ୍ଦ୍ରର ବିକଳ୍ପ । ଏମାନଙ୍କର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଯୋଗରୁ ଅନେକ ନାମଧେୟ ଦେବତା ଦେଖାଯାନ୍ତି । ଯଜ୍ଞକର୍ତ୍ତା ପୁରୋହିତଗଣ ଏକ ଦେବତାଙ୍କୁ ନାନା ନାମରେ ଆଖ୍ୟାତ କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଯେତେ ଦେବତା ଉପରୋକ୍ତ ତିନି ଦେବତାଙ୍କର ପ୍ରକାଶବିଶେଷ । ଏହି ବେଦରେ ଦେବତାମାନଙ୍କର ଆକାର ଚିନ୍ତା କରାଯାଇଅଛି । ଜଡ଼ରେ ଚେତନର ଆରୋପ କରାଯାଇଅଛି । ଜଡ଼ ପୁରୁଷ ବା ସ୍ତ୍ରୀର ବିଗ୍ରହ ଧାରଣ କରି ବାକ୍ୟାଦି ପ୍ରୟୋଗ କରିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଅଛି ଏବଂ କର୍ମ କରିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଅଛି ।

ପ୍ରାଗୁକ୍ତ ତିନି ଦେବତାଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କର୍ମର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଦେବତାଗାମୀ କର୍ମ—ହବି ବହନ ଦେବତାମାନଙ୍କର ଆବାହନ ।

ବାୟୁ ବା ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କର୍ମ– ବର୍ଷା କରିବା, ବୃତ୍ର ବା ମେଘ ବଧ (ମେଘ ନାଶ କରିବା) ।

ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କର୍ମ—ରସାଦାନ, ରଶ୍ମି ଦ୍ୱାରା ରସଧାରଣ ଏବଂ ରଶ୍ମି ଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛାଦନ ।

ଅଗ୍ନିଙ୍କର ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଅଗ୍ନାୟୀ, ପୃଥିବୀ, ଇଳା ।

ବାୟୁ ବା ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ –ଅଦିତି, ସରମା, ସରସ୍ୱତୀ, ବାକ୍, ଅନୁମତି, ରାକା, ସିନୀବାଳୀ, କୁହୂ, ଉର୍ବଶୀ, ପୃଥିବୀ, ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ, ଗୌରୀ, ଗୌ, ଧେନୁ, ଅଘ୍ନ୍ୟ, ପଥ୍ୟା, ସ୍ୱସ୍ତି ଉଷା, ରୋଦସୀ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସାହଚର୍ଯ୍ୟ – ଉଷା, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ବୃଷାକପାୟୀ, ସରଣ୍ୟୁ, ଦେବପତ୍ନୀମାନେ ।

ଅଗ୍ନିଙ୍କର ସଂସ୍ତବିକା ଦେବତା—(ଯାହା ସହିତ ଅଗ୍ନି ସ୍ତୁତ ହୁଅନ୍ତି)—ଇନ୍ଦ୍ର, ସୋମ, ବରୁଣ, ପର୍ଜନ୍ୟ, ଋତୁମାନେ ।

ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସଂସ୍ତବିକା ଦେବତା—ଅଗ୍ନି, ସୋମ, ବରୁଣ, ପୂଷା, ବୃହସ୍ପତି, ବ୍ରାହ୍ମଣସ୍ପତି, ପର୍ବତ, କୁତ୍ସ, ବିଷ୍ଣୁ, ବାୟୁ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସଂସ୍ତବିକା ଦେବତା—ଚନ୍ଦ୍ରମା, ବାୟୁ, ସମ୍ବତ୍ସର ।

ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ଯାସ୍କ ଓ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ନୈରୁକ୍ତମାନେ ବୈଦିକ ଦେବତାମାନଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ବା ବିଶ୍ଳେଷଣ ଦ୍ୱାରା ଦେବତାମାନଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ପୁରାଣବିଶ୍ୱାସୀମାନେ ତେତିଶ କୋଟି ଦେବତାଙ୍କ ନାମ ବେଦରେ ଅଛି ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ବେଦପାଠରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ, ବେଦରେ କେବଳ ତେତିଶି ଦେବତାଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଯଥା—

ଯେ ତ୍ରିଂଶତି ତ୍ରୟସ୍ପରୋ ଦେବା ସେ ବର୍ହିର ସଦନ୍ ।
ବିଦନ୍ନହ ଦ୍ୱିତାସନନ୍ । ଋ ୮ । ୨୮ । ୧

ଯେଉଁ ତେତିଶସଂଖ୍ୟକ ଦେବଗଣ ଅସ୍ମମାନଙ୍କର ଯଜ୍ଞସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ହବିଃ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ସେହି ଦେବତାମାନେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ହବିଃଦାତା ବୋଲି ଜାଣନ୍ତୁ ଏବଂ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ପୁନଃ ପୁନଃ ଧନଦାନ କରନ୍ତୁ ।

ଏତାଦୃଶ ଆହୁ ଅନେକ ସୂକ୍ତ ଦେଖାଯାଏ, ଯହିଁରେ ୩୩ ଦେବତାଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ତେବେ ଦଶମ ମଣ୍ଡଳରେ ଗୋଟିଏ ମନ୍ତ୍ର ଅଛି, ଯହିଁରେ ୩୩୩୯ ଦେବତାଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ଯଥା—

ତ୍ରୀଣି ଶତା ତ୍ରିସହସ୍ରାଣ୍ୟଗ୍ନିଂ ତ୍ରିଂଶଚ୍ଚ ଦେବା ନବ ଚାସପର୍ଯ୍ୟନ୍ ।
ଔକ୍ଷନ ଘୃତୈରସ୍ତୃଣନ୍ ବର୍ହିରସ୍ମା ଆଦିଦ୍ଧୋତାରଂ ନ୍ୟାସାଦୟନ୍ତ । ଋ: ୧୦ । ୫୨ । ୬

ତିନି ଶତ ତିନି ସହସ୍ର ତିରିଶ ଏବଂ ନଅ ଦେବତାମାନେ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ପରିଚର୍ଯ୍ୟା କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କୁ ଘୃତଦ୍ୱାରା ଅଭିଷିକ୍ତ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ପାଇଁ କୁଶାସ୍ତରଣ ବିଛାଇଥିଲେ ଏବଂ ହୋତ୍ର ଅଧିକ୍ତାଙ୍କୁ ଉପବେଶନ କରାଇଥିଲେ ।

ମାତ୍ର ଏଠାରେ "ଦେବା" ଅର୍ଥ ଯେ ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବତା, ଏପରି ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ ପାଉ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ସମ୍ଭବତଃ ଦେବତା ଅର୍ଥ ଯଜ୍ଞକର୍ତ୍ତା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଟୀକାକାରମାନେ ଏହି ସଂଖ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ନାହାନ୍ତି ବା କିପରି ଏହି ସଂଖ୍ୟା ମିଳିଲା, ତହିଁର ଗବେଷଣା କରି ନାହାନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଏ ଦେବତା ସଂଖ୍ୟା ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବ ସଂଖ୍ୟା ନୁହେଁ । ସେ ଯାହା ହେଉ, ଋକ୍ସୂକ୍ତ ଓ ସେ କାଳର ଲୋକବିଶ୍ୱାସ ଅନୁସାରେ ଦେବତା ସଂଖ୍ୟା ତିନି ।

"ତିସ୍ର ଏବ ଦେବତା ଇତି ନୈରୁକ୍ତାଃ"

ନିରୁକ୍ତ ୭ । ୫ । ୧

"ଅଗ୍ନିଃ ପୃଥିବୀସ୍ଥାନୋ ବାୟୁର୍ବେନ୍ଦ୍ରୋ

ବାନ୍ତରୀକ୍ଷସ୍ଥାନଃ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦ୍ୟୁସ୍ଥାନଃ" ନି ୭ । ୫ । ୨

ନୈରୁକ୍ତ ମତରେ ତିନି ଦେବତା, ଅଗ୍ନି ପୃଥିବୀ ସ୍ଥାନ ଦେବତା, ବାୟୁ ବା ଇନ୍ଦ୍ର ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ ବା ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ଦେବତା, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ ଦେବତା ।

ତାସାଂ ମହାଭାଗ୍ୟାଦେକୈକସ୍ୟା ଅପି ବହୂନି ନାମଧେୟାନି ଭବନ୍ତି ନିଃ ୭ । ୫ । ୩

ଏହି ତିନି ଦେବତାଙ୍କର ମହାଭାଗ୍ୟରୁ ବା ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଯୋଗରୁ ଅନେକ ନାମ ହୋଇଅଛି ।

ଅପି ବା କର୍ମପୃଥକ୍‌ତ୍ୱାଦ୍ୟଥା ହୋତାଧ୍ୱର୍ଯ୍ୟୁର୍ବ୍ରହ୍ମୋଦ୍‌ଗାତେତି

ଯେ୍ୟକସ୍ୟ ସତଃ । ନି ୭ । ୫ । ୪

ଅଥବା କର୍ମପୃଥକତ୍ୱ ହେତୁରୁ ହୋତା, ଅଧ୍ୱର୍ଯ୍ୟୁ, ବ୍ରହ୍ମା, ଉଦ୍‌ଗାତା ପ୍ରଭୃତି ନାମ ଯେଉଁପରି ଏମାନଙ୍କର ନାମକରଣ ହୋଇଅଛି । ଏ ପ୍ରକାର ଦେବତାମାନଙ୍କର ପୃଥକ୍ ନାମକରଣ ହୋଇଥିବା ନୈରୁକ୍ତଗଣ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ।

ଅଧୁନା ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେବତା ଅର୍ଥରେ ଯାହା ବୁଝୁଁ, ବୈଦିକ ଋଷିଗଣ, ଏମନ୍ତ କି, ନୈରୁକ୍ତଗଣ ସେହି ଅର୍ଥରେ ବୁଝୁ ନ ଥିଲେ । ନିରୁକ୍ତ ମତରେ ଦେବତା ଅର୍ଥ ଯାହା, ତାହା ପୂର୍ବେ ଲେଖାଯାଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ କାତ୍ୟାୟନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ଉଦ୍ଧୃତ କରାଯାଉ :—

ଯସ୍ୟ ବାକ୍ୟଂ ସ ଋଷିଃ

ଯା ତେନୋଚ୍ୟତେ ସା ଦେବତା ।

ତେନ ବାକ୍ୟେନ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟଂ

ଯଦ୍‌ବସ୍ତୁ ସା ଦେବତା ॥

ଯାହାର ବାକ୍ୟ (ଯେ କଥକ ବା ମନ୍ତ୍ରରଚକ) ସେ ଋଷି । ଯାହାର ବିଷୟ ସେହି ବାକ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କଦ୍ୱାରା ବୋଲାଯାଇଥାଏ, ସେ ଦେବତା । ସେହି ବାକ୍ୟର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ, ତାହାହିଁ ଦେବତା । ବୃହଦ୍ଦେବତାରେ ଲିଖିତ ଅଛି—

ଅର୍ଥମିଚ୍ଛନ୍ନୃଷି ର୍ଦେବଂ ଯଂ

ଯମାହାୟମିତ୍ୟୃତ ।

ପ୍ରାଧାନ୍ୟେନ ସ୍ତୁବନ୍ଭକ୍ତ୍ୟା

ମନ୍ତ୍ରାସ୍ତଦ୍ଦେବ ଏବ ସଃ ॥ ବୃ ୧।୬

ଉପରୋକ୍ତ କେତେକ ପ୍ରମାଣରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରୁଅଛୁଁ ଯେ, ବୈଦିକ ଋଷିମାନେ ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥର ସ୍ତୁତି କରିଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁ ସଜୀବ ବା ନିର୍ଜୀବ ପଦାର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ତୁତି ବା ବାକ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ସେହି ଦେବତା । ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର, ଇନ୍ଦ୍ର, ବାୟୁ, ଅଗ୍ନି ବା ଏମାନଙ୍କର ଦୃଶ୍ୟ ଓ ଅଦୃଶ୍ୟ କାଳ୍ପନିକ ରୂପ ବା ଆକୃତି ପ୍ରଭୃତି ଯେପରି ଦେବତା, ସେହିପରି ଅଶ୍ୱ, ରଥ, ମଣ୍ଡୁକ, ଶ୍ୟେନ, ନଦୀ, ବାକ୍, ଉଲୂଖଳ, ମୂଷଳ ପ୍ରଭୃତି ସଜୀବ ଓ ନିର୍ଜୀବ ପଦାର୍ଥମାନେ ମଧ୍ୟ ଦେବବାଚ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।

ଦେବତା ଶବ୍ଦର ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଅର୍ଥ ବେଦରେ ଯେପ୍ରକାର ଭାବରେ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ ହୋଇଅଛି, ତହିଁରୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲୋକମାନେ ଧାତ୍ୱର୍ଥ ନିଷ୍ପନ୍ନ କରିବାରେ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଧାତ୍ୱର୍ଥ ଅନୁମାନ ମାତ୍ର । ଦେବତାର ଅର୍ଥ ଏହାହିଁ ନୈରୁକ୍ତମାନେ ଅନୁମାନ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ଯାହାର ଦୀପ୍ତି ଅଛି, ସେ ଦେବ ବା ଦେବତା କିମ୍ବା ଯାହାଠାରୁ ଦାନ ଆଶା କରାଯାଏ ସେ ଦେବତା । ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନବାସୀ ଯେ ସେ ମଧ୍ୟ ଦେବତା ।

"ଦାନାଦ୍ ବା ଦୀପନାଦ୍ ବା ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନୋ ଭବତୀତି ବା ଯୋ ଦେବଃ ସା ଦେବତା ।"

ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବାସସ୍ଥାନ ପୃଥିବୀ ଭୂସ୍ଥାନ ଅଟେ । ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଅନାଇଲେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱର ଦୂରତା କଳନା କରାଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ଅତି ନିର୍ମଳ ଯେଉଁ ନୀଳ ଆକାଶର ଗମ୍ଭୀରତା ବୁଦ୍ଧିର ଅଗମ୍ୟ, ତାହାହିଁ ଦିବ୍ ବା ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ ।

ଉଭୟ ମଧ୍ୟରେ ମେଘର ସ୍ଥାନ । ମେଘ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନର ଦେବତା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କି ପୃଥିବୀବାସୀଙ୍କ ଚକ୍ଷୁର ଅନ୍ତରାଳରେ ରଖେ, ସୁତରାଂ ମେଘ ପୃଥିବୀ ଓ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ । ଏଣୁ ପୃଥିବୀ ସ୍ଥାନ ଓ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନର ନାମ— **ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ବା ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ ସ୍ଥାନ ।**

ଏହି ତିନି ସ୍ଥାନର ତିନି ଦେବତା— ଅଗ୍ନି, ବାୟୁ ବା ଇନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ କିମ୍ବା ଅଗ୍ନିର ତିନି ଭିନ୍ନ ରୂପ— ଅଗ୍ନି, ବିଦ୍ୟୁତାଗ୍ନି ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟାଗ୍ନି । ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଅଗ୍ନି ଓ ବିଦ୍ୟୁତାଗ୍ନି ମଧ୍ୟରେ ବୈଦିକ ଋଷିମାନଙ୍କର ଭେଦଜ୍ଞାନ ନ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ତିନି ସ୍ଥାନର ତିନି ଅଗ୍ନି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ରୂପାନ୍ତର ମାତ୍ର ବୋଲି ଧାରଣା କରୁଥିଲେ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ବଳି ତେଜୋମୟ ପଦାର୍ଥ କେହି ନୁହନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଦୀପ୍ତ୍ୟର୍ଥରେ ସୂର୍ଯ୍ୟହିଁ ଦେବତାନାମ-ବାଚ୍ୟ । ପୃଥିବୀଠାରୁ କଳ୍ପନାତୀତ ଅତି ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ବା ଦିବରେ ରହନ୍ତି ଏଥିନିମନ୍ତେ ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦେବତା-ପଦବାଚ୍ୟ । ସୂର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ବଳି ଅନ୍ୟ କୌଣସିଠାରୁ ଦାନ ଆଶା କରାଯାଇପାରେ ନାହିଁ, ସୁତରାଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ ହିଁ ଦାତା ବା ଦେବତା । ଆଦିମାନବ ହୃଦୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରି ଏ ସୃଷ୍ଟିର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଆଶାସୂଚକ ଭୟ ଓ ଭକ୍ତି ଉଦ୍ରେକ କରିଥିବାର ସମ୍ଭବ ନୁହେ । ସୁତରାଂ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ହିଁ ଆଦିମାନବ ଦେବ ବା ଦେବତା ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥିଲା । ଅନ୍ତରୀକ୍ଷରେ ବିଦ୍ୟୁଚ୍ଛଟାରେ ସେହି ସୂର୍ଯ୍ୟ ସଦୃଶ ତେଜ ଓ ଦୀପ୍ତି ଦେଖିପାରି ବିଦ୍ୟୁତ୍ ହିଁ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷର ସୂର୍ଯ୍ୟ ବା ସୂର୍ଯ୍ୟର ରୂପାନ୍ତର ବୋଲି ଭାବିଲା ।

ପୃଥିବୀପୃଷ୍ଠରେ ଅଗ୍ନି ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହେଲାରୁ ଅଗ୍ନିରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ତେଜ ଓ ଦ୍ୟୁତି ଦେଖିପାରି ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଭୂସ୍ଥାନର ଅଗ୍ନି ଏକ ବୋଲି ବହୁସ୍ଥାବିଷ୍ଟ ଚିତ୍ତରେ ଅଗ୍ନିର ଆରାଧନା କଲା । ଏହା ଯେ ତଥ୍ୟ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଆଦିମାନବର ସରଳ, ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ପ୍ରକୃତ ବିଶ୍ୱାସ କାଳକ୍ରମେ ଯେପରି ବିକୃତ ଲାଭ କରିଅଛି ଏବଂ କଳ୍ପନାଜାଲରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲୋକମାନଙ୍କର ମନ ଯେପରି ଆବିଳ ଓ ମୋହାଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇଅଛି, ତାହା ପରିଷ୍କାର କରିବାର ସାଧ୍ୟ କାହାର ?

ଜଟା ବା ରଶ୍ମିଜଟା ଯାହାର ଅଛି, ତାର ବୈଦିକ ନାମ କେଶୀ । ତିନି ଜଣ କେଶୀ ଅଛନ୍ତି । ଯଥା—

ଅଗ୍ନିର୍ଭି କେଶ୍ୟସ୍ତଂ ହୁଗ୍ନିର୍ବିଦ୍ୟୁଦ୍ଭିଃ ସ୍ପେଷ ମଧ୍ୟମଃ ।
ଅସୌ ତୁ ରଶ୍ମିଭିଃ କେଶୀ ତେନୈନାମାହ କେଶିନଃ । ବୃଃ ଦେଃ ୧।୯୩

ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଦୁଇଟି ପ୍ରଧାନ ନାମ ଜାତବେଦ ଓ ବୈଶ୍ୱାନର । ଏହି ଅଗ୍ନି ଯେ ଭୁବନର ରାଜା, ତାହା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଋକ୍ ପାଠରୁ ପ୍ରକାଶ ପାଇବ ।

"ବୈଶ୍ୱାନରସ୍ୟ ସୁମତୌ ସ୍ୟାମ ରାଜା
ହି କଂ ଭୁବନାନାମଭିଶ୍ରୀଃ ।
ଇତୋ ଜ ତୋ ବିଶ୍ୱମିଦଂ ବିଚଷ୍ଟେ
ବୈଶ୍ୱାନରୋ ଯତତେ ସୂର୍ଯେଣ ॥ ଋ: ୧।୯୮।୧

ଏହି ପୃଥିବୀଠାରୁ ଜାତ ହୋଇ ବୈଶ୍ୱାନର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛନ୍ତି । ନିଜ ଦୀପ୍ତି ଦ୍ୱାରା ସୂର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ମିଶ୍ରିତ ହୁଅନ୍ତି । ବୈଶ୍ୱାନର ସମସ୍ତ ଭୂତର ଆଶ୍ରୟଣୀୟ ରାଜା । ବୈଶ୍ୱାନରଙ୍କର ଉପକାର ପ୍ରାପ୍ତ୍ୟାଶାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଥାଉଁ ।

ପୃଷ୍ଟୋ ଦିବି ପୃଷ୍ଟୋ ଅଗ୍ନିଃ ପୃଥିବ୍ୟାଂ
ପୃଷ୍ଟୋ ବିଶ୍ୱା ଓଷଧି ରାବିବେଶ ।
ବୈଶ୍ୱାନରଃ ସହସା ପୃଷ୍ଟୋ ଅଗ୍ନିଃ
ସନୋ ଦିବା ସ ରିଷଃ ପାତୁ ନକ୍ତଂ ॥ ଋ: ୧।୯୮।୨

ଅଗ୍ନି ଆକାଶରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛନ୍ତି । ପୃଥିବୀରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ଶସ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଶସ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସେହି ବଳଯୁକ୍ତ ବୈଶ୍ୱାନର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦିବା ଓ ରାତି ଶତ୍ରୁଠାରୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇ ମନ୍ତ୍ରରୁ ଅଗ୍ନି, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିଦ୍ୟୁତାଗ୍ନି ଏକ ଥିବାର ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଉଅଛି ।

ଉଦୁ ତ୍ୟଂ ଜାତବେଦସଂ ଦେବଂ ବହନ୍ତି
କେତବଃ ଦୃଶେ ବିଶ୍ୱାୟ ସୂର୍ଯଂ । ଋ. ୧।୧୫୦।୧

କିରଣସମୂହ ଜାତବେଦ ଦେବଙ୍କୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ବହନ କରୁଅଛନ୍ତି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ଭୂତର ଦର୍ଶନ ନିମନ୍ତେ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଗ୍ନି ଜାତବେଦା, ଯେହେତୁ ଏ ଦୁହେଁ ଜାତ ହେବା ମାତ୍ରକେ ସମସ୍ତେ ଏ ଦୁହିଁଙ୍କି ପରିଚୟ କରିପାରନ୍ତି । ଏ ଦୁହିଁଙ୍କି ପରିଚୟ କରାଇଦେବାର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅଗ୍ନି ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ରକାଶ ।

ଚିତ୍ରଂ ଦେବାନାମୁଦଗାଦନୀକଂ
ଚକ୍ଷୁର୍ମିତ୍ରସ୍ୟ ବରୁଣସ୍ୟାଗ୍ନେଃ ।
ଆପ୍ରା ଦ୍ୟାବ୍ୟ ପୃଥିବୀ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷଂ
ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆତ୍ମା ଜଗତସ୍ତସ୍ଥୁଷଶ୍ଚ ॥ ଋ: ୧।୧୧୫।୧

ବିଚିତ୍ର ରଶ୍ମି ସମୂହ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟ ମିତ୍ର, ବରୁଣ ଓ ଅଗ୍ନିର ଚକ୍ଷୁସ୍ୱରୂପ । ଦ୍ୟାବା ପୃଥିବୀ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷକୁ ସ୍ୱକୀୟ ତେଜଦ୍ୱାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଅଛନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଜଙ୍ଗମ ଓ ସ୍ଥାବରର ଆତ୍ମାସ୍ୱରୂପ ।

ଉପରୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ର ସଦୃଶ ଅନେକ ମନ୍ତ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ଅଧିକ ଉଦ୍ଧୃତ କରି ପ୍ରବନ୍ଧର କଳେବର ବଢ଼ାଇବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ପାଠକଗଣ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଚାର କଲେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିବେ ଯେ, ପ୍ରଥମରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟହିଁ ଏକମାତ୍ର ଦେବପଦବାଚ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ, ପରେ ଅଗ୍ନି ଓ ବିଦ୍ୟୁତାଗ୍ନି ସେହି ଦେବ ଆଖ୍ୟା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଅଗ୍ନି ଓ ବିଦ୍ୟୁତାଗ୍ନି ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ, ଭୂସ୍ଥାନ ଓ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ ସ୍ଥାନର ଦେବତା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହି ତିନି ଦେବତାଙ୍କର ଏକତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଅଛି । ପରେ ଏଥିର ବିଶେଷ ବିବରଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେବ ।

ଗାୟତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ର ଯାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ରହ୍ମବାଦୀମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଏବଂ ପୌରାଣିକମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ସ୍ତୁତି ବୋଲି ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଦ୍ୱିଜମାନଙ୍କର ନିତ୍ୟ ଉପାସ୍ୟ ବୈଦିକ ମହାମନ୍ତ୍ର ବୋଲି ହିନ୍ଦୁଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା କେବଳ ସବିତା ବା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସ୍ତୁତି ମାତ୍ର । ସବିତାଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ଅନେକ ସ୍ତୋତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ ସତ୍ତ୍ୱେ ଏହି ଋଗ୍‌ବେଦର ତୃତୀୟ ମଣ୍ଡଳର ବାଷଠି ସୂକ୍ତର ଦଶମ ମନ୍ତ୍ରଟି କାହିଁକି ଯେ ଏପରି ପରମ ଉପାସ୍ୟ ହୋଇଅଛି, ତାହା ବୁଝାଯାଉ ନାହିଁ । ଋଗ୍‌ବେଦ ତ୍ରିଷ୍ଟୁପ୍, ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍, ବୃହତୀ, ଜଗତୀ ପ୍ରଭୃତି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଛନ୍ଦରେ ଲିଖିତ । ଗାୟତ୍ରୀ ସେମାନଙ୍କ ପରି ଗୋଟିଏ ଛନ୍ଦ । ଋଗ୍‌ବେଦର ପ୍ରଥମ ମଣ୍ଡଳ ପ୍ରଥମ ସୂକ୍ତ ଏହି ଗାୟତ୍ରୀ ଛନ୍ଦରେ ରଚିତ । ଯାସ୍କ ଓ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବର ନୈରୁକ୍ତଗଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗାୟତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ର ସମସ୍ତ ଋଗ୍‌ବେଦ ମନ୍ତ୍ର ଅପେକ୍ଷା ପବିତ୍ର ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇଥିବାର ଆଦୌ ନିଦର୍ଶନ ମିଳେ ନାହିଁ ।

ଗାୟତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସ୍ତୁତି । ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ରଚକ ବା ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ଋଷି । ମଣ୍ଡଳ ଓ ସୂକ୍ତ, ମନ୍ତ୍ର କିମ୍ବା ଅଧ୍ୟାୟ, ଅନୁବାକ, ବର୍ଗ ଓ ମନ୍ତ୍ର ବିଭାଗକର୍ତ୍ତା ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନ୍ତ୍ର କେଉଁ ଛନ୍ଦରେ ଲିଖିତ, ମନ୍ତ୍ରର ଋଷି କିଏ ଏବଂ ମନ୍ତ୍ରର ଦେବତା କିଏ, ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ବେଦପାଠୀ ପ୍ରତି ପ୍ରଥମରୁ ମନ୍ତ୍ରର ଋଷି, ଛନ୍ଦ ଓ ଦେବତା ନାମ ଜ୍ଞାତ ହେବା ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ତାହା ନ ହେଲେ ମନ୍ତ୍ରପାଠର ଫଳ ପଣ୍ଡ । ଏଣୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ଉପାସନା କଲାବେଳେ ଦ୍ୱିଜମାନେ "ଗାୟତ୍ର୍ୟାଃ, ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ଋଷିଃ ଗାୟତ୍ରୀ ଛନ୍ଦଃ, ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦେବତା, ଗାୟତ୍ରୀଜପେ ବିନିଯୋଗଃ" ବୋଲି ଉଚ୍ଚାରଣ କରନ୍ତି । ସୁତରାଂ ପୌରାଣିକମାନେ ମଧ୍ୟ ଯେ ଗାୟତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ରର ଉପାସ୍ୟ ଦେବତା ସୂର୍ଯ୍ୟ ତାହା ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ତଥାପି ଏହା ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ସ୍ତୁତି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ କ୍ଷାନ୍ତ ନାହାନ୍ତି ।

ଋଗ୍‌ବେଦର ତୃତୀୟ ମଣ୍ଡଳର ୬୨ ସୂକ୍ତରେ ୧୮ ଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ୧୫ ମନ୍ତ୍ରର ଋଷି ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର । ପ୍ରଥମ ତିନିଗୋଟି ମନ୍ତ୍ରର ଛନ୍ଦ ତ୍ରିଷ୍ଟୁପ୍, ଅବଶିଷ୍ଟ ମନ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଗାୟତ୍ରୀ । ୧ମ ୨ୟ ୩ୟ ମନ୍ତ୍ରର ଦେବତା ଇନ୍ଦ୍ର ବରୁଣ । ୪ର୍ଥ, ୫ମ ଓ ୬ଷ୍ଠ ମନ୍ତ୍ରର ଦେବତା ବୃହସ୍ପତି । ୭ମ, ୮ମ ଓ ୯ମ ମନ୍ତ୍ରର ଦେବତା ପୂଷା । ୧୦ମ ୧୧ଶ ୧୨ଶ ମନ୍ତ୍ରର ଦେବତା ସବିତା । ସବିତାଙ୍କର ଏହି ତିନିଗୋଟି ସ୍ତୁତି ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧୃତ କରାଗଲା—

ତତ୍ ସବିତୁର୍ବରେଣ୍ୟଂ ଭର୍ଗୋ ଦେବସ୍ୟ ଧୀମହି
ଧିୟୋ ଯୋ ନଃ ପ୍ରଚୋଦୟାତ୍ । ୧୦

ଯେଉଁ ସବିତା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରେରଣ କରନ୍ତି, ସେହି ସବିତାଙ୍କର ବରଣୀୟ ତେଜକୁ ଧ୍ୟାନ କରୁଁ ।

ଦେବସ୍ୟ ସବିତୁର୍ବୟଂ ବାଜୟନ୍ତଃ ପୁରଂଧ୍ୟା ।
ଭର୍ଗସ୍ୟ ରାତିମୀମହେ । ୧୧

ଅନ୍ନାଭିଳାଷୀ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦ୍ୟୋତମାନ ସବିତା ଦେବଙ୍କର ସ୍ତୁତିଦ୍ୱାରା ଭଜନୀୟ ଧନର ଯାଚ୍ଞା କରୁଁ ।

ଦେବଂ ନରଃ ସବିତାରଂ ବିପ୍ରା ଯଜ୍ଞୈଃ ସୁବୃକ୍ତିଭିଃ ।
ନମସ୍ୟନ୍ତି ଧିୟେଷିତା । ୧୨ ।

ନରମାନେ ଏବଂ ମେଧାବୀମାନେ କର୍ମବୁଦ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ଦ୍ୟୋତମାନେ ସବିତାଙ୍କୁ ଯଜନୀୟ ହବିଦ୍ୱାରା ଏବଂ ଶୋଭନ ସ୍ତୋତ୍ର ଦ୍ୱାରା ପରିଚର୍ଯ୍ୟା କରୁଅଛନ୍ତି ।

ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରକୃତ ଉପରୋକ୍ତ ତିନିଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ସବିତା ଦେବଙ୍କର ସ୍ତୁତି । ତିନିଗୋଟି ଗାୟତ୍ରୀ ଛନ୍ଦରେ ଲିଖିତ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ୧୦ମ ମନ୍ତ୍ରଟି କେବଳ ଗାୟତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ର ଆଖ୍ୟାରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଅଛି । ସାଧାରଣତଃ ଆମ୍ଭେମାନେ ଗାୟତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ର ବୋଲି "ଓଁ ଭୂର୍ଭୁବଃ ସ୍ୱଃ ତତ୍ ସବିତୁର୍ବରେଣ୍ୟଂ ଭର୍ଗୋଦେବସ୍ୟ ଧୀମହି । ଧିୟୋ ଯୋ ନଃ ପ୍ରଚୋଦୟାତ୍ ।" ମନ୍ତ୍ରକୁ ଜାଣୁ ଏବଂ ଏହାକୁ ଗାୟତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ର ବୋଲି ପାଠ କରୁଁ । ମାତ୍ର ଏହି ଲୋକପ୍ରସିଦ୍ଧ ମନ୍ତ୍ରଟି ଠିକ୍ ଋଗ୍‌ବେଦ ମନ୍ତ୍ର କି ? କିମ୍ବା ପ୍ରଣବ ଓ ବ୍ୟାହୃତି ସହିତ ଉପରୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରଟି ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରକୃତ ବା ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ମନ୍ତ୍ର କି ? ନାହିଁ । ପ୍ରଣବ ବା ଓଁକାର ଏବଂ ବ୍ୟାହୃତି ଅର୍ଥାତ୍ ଭୂର୍ଭୁବଃ ସ୍ୱଃ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରକୃତ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ତୁତିରେ ଯାଜ୍ଞବଲ୍‌କ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଯୋଗ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ପ୍ରଣବ ଓ ବ୍ୟାହୃତି ମିଶ୍ରିତ ଗାୟତ୍ରୀ ମନ୍ତ୍ରର ନାମ ସାବିତ୍ରୀ ହୋଇଛି ।

ଓଁକାର ପୂର୍ବିକାସ୍ତିସ୍ରୋ ମହାବ୍ୟାହୃତୟୋଽବ୍ୟୟା ।
ତ୍ରିପଦା ଚୈବ ସାବିତ୍ରୀ ବିଜ୍ଞେୟ ବ୍ରହ୍ମଣୋମୁଖଂ ॥

ମନୁ ୨ ଅ: ୮୧

ଓଁକାର ଓ ବ୍ୟାହୃତି ମିଶ୍ରିତ ଗାୟତ୍ରୀର ନାମ ସାବିତ୍ରୀ ବୈଦିକ କାଳରେ ହୋଇ ନାହିଁ । ଏହି ନାମଟି ପରକାଳର ସୃଷ୍ଟି । ସାବିତ୍ରୀ ନାମରୁ ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ଜଣାଯାଉଅଛି ଯେ, ଏହା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସ୍ତୁତି । ଅଗ୍ନିପୁରାଣ ମଧ୍ୟ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟାକ୍ଷରରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି : —

"ସର୍ବଲୋକପ୍ରସବନାତ୍ ସବିତା ସ ତୁ କୀର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ।
ଯତସ୍ତଦ୍ଦେବତା ଦେବୀ ସାବିତ୍ରୀତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ତତଃ ।

ଉପରୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରର ନାମ ସାବିତ୍ରୀ ହେଉ ବା ପ୍ରଣବ ବ୍ୟାହୃତି ମିଶ୍ରିତ ଗାୟତ୍ରୀ ହେଉ, ଏହା ଯେ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ତୁତି ଏଥିରେ ଟିକିଏମାତ୍ରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହା ଈଶ୍ୱରସ୍ତୁତି ବୋଲିବା କ୍ଲିଷ୍ଟକଳ୍ପନା ଏବଂ ନିତାନ୍ତ ଯୁକ୍ତିବିରୁଦ୍ଧ ଅଟେ ।

ଏତିକରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନା ଶେଷ ପାଇବା କଥା ନୁହେଁ । ପରେ ଏଥିର ଆଲୋଚନା କରାଯିବ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଗ୍ନିର ଏକତ୍ୱ ସମ୍ପାଦନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏବଂ ଫଳତଃ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୈଦିକ ଋଷିଗଣଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଦେବତା ଏହା ଜଣାଇବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଏଠାରେ ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ଅଗ୍ନିଙ୍କର ତିନି ନାମ ଯଥା—ଅଗ୍ନି, ଜାତବେଦ ଓ ବୈଶ୍ୱାନର । ଏହାଛଡ଼ା ଋଗ୍‌ବେଦରେ ତେରଗୋଟି ପଦ ଅଛି, ଯାହା କି ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟପରିଚୟସୂଚକ ନାମାନ୍ତର ବୋଲି ନୈରୁକ୍ତମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଯଥା—୧ ଦ୍ରବିଣୋଦା, ୨ ଇଧ୍ମ, ୩ ତନୂନପାତ୍, ୪ ନରାଶଂସ, ୫ ଇଳଃ, ୬ ବର୍ହି, ୭ ଦ୍ୱାର, ୮ ଉଷା ସାନକ୍ତା, ୯ ଦେବ୍ୟାହୋତାରା, ୧୦ ତିସ୍ରୋଦେବୀ, ୧୧ ତ୍ୱଷ୍ଟା, ୧୨ ବନସ୍ପତି, ୧୩ ସ୍ୱାହାକୃତୟ । ଏମାନଙ୍କୁ କେହି କେହି ଆଗ୍ନେୟ ଦେବତା କହନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ଭୂସ୍ଥାନ ଦେବତା । ଏହାଛଡ଼ା ଏହି ପୃଥିବୀରେ

ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟମାନେ ସ୍ତୁତିଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଯଥାକ୍ରମ ୧ ଅଶ୍ୱ, ୨ ଶକୁନ, ୩ ମଣ୍ଡୂକ, ୪ ଅକ୍ଷ, ୫ ଗ୍ରାବାଣ, ୬ ନରାଶଂସ, ୭ ରଥ, ୮ ଦୁନ୍ଦୁଭି, ୯ ଇଷୁଧି, ୧୦ ହସ୍ତଘ୍ନ, ୧୧ ଅଭୀଶବ, ୧୨ ଧନୁ, ୧୩ ଜ୍ୟା, ୧୪ ଇଷୁ, ୧୫ ଅଶ୍ୱାଜନୀ, ୧୬ ଉଲୂଖଳ, ୧୭ ବୃଷଭ, ୧୮ ଦ୍ରୁଘଣ, ୧୯ ପିତୁ, ୨୦ ନଦୀ, ୨୧ ଆପ ୨୨ ଓଷଧି, ୨୩ ରାତ୍ରି, ୨୪ ଅରଣ୍ୟାନୀ, ୨୫ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ୨୬ ପୃଥିବୀ, ୨୭ ଅପ୍ୱା ୨୮ ଅଗ୍ନାୟୀ, ୨୯ ଉଲୂଖଳ ମୂଷଳ, ୩୦ ହବିର୍ଧାନ, ୩୧ ଦ୍ୟାବା ପୃଥିବୀ, ୩୨ ବିପାଟ୍ଛୁତୁଦ୍ରୀ, ୩୩ ଆର୍ତ୍ନୀ, ୩୪ ଶୁନାସୀର ଦୁହେଁ, ୩୫ ଦେବୀଜୋଷ୍ଟ୍ରୀ, ୩୬ ଦେବୀ ଊର୍ଜାହୁତି ।

ଅଧିକାଳ ଦେବଗୁଡିକ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାର ଅଭିପ୍ରାୟ ଏହି ଯେ, ଏହି ୩୬ ଗୋଟି ଦ୍ରବ୍ୟ ସ୍ତୁତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ସଜୀବ ପଦାର୍ଥ, କେତେକ ନିର୍ଜୀବ ପଦାର୍ଥ ଥିବାର ପାଠକଗଣ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିବେ । ସମସ୍ତେ ଭୂସ୍ଥାନ ଦେବତା ବୋଲି ସ୍ତୁତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

(୭)

ଏଥିଉତ୍ତାରୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ଦେବତାମାନଙ୍କର ବିସ୍ତର କରାଯାଉ । ପଦତଳେ ଭୂ । ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ, ଅତି ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଦ୍ୟୁ, ଯାହାକି ସୂର୍ଯ୍ୟାଦି ଜ୍ୟୋତିଷ୍କଗଣଙ୍କ ସ୍ଥାନ । ଏହି ଦୁଇ ସ୍ଥାନର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନର ନାମ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ବା ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ ସ୍ଥାନ ବୋଲି ବୈଦିକ ଋଷିମାନଙ୍କର ଧାରଣା । ମେଘ ଭୂ ଓ ଦ୍ୟୁର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅର୍ଥାତ୍ ମେଘହିଁ ଏହି ଦୁଇସ୍ଥାନର ବ୍ୟବଧାନକର୍ତ୍ତା । ମେଘ ନଥିଲେ ଅନନ୍ତ ନୀଳଆକାଶ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ କେଉଁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୂର ସମ୍ପର୍କ ଅଛି ଏହା ଜଣାଯାଇ ପାରନ୍ତା ନାହିଁ । ମେଘ ପୃଥିବୀ ଓ ଦ୍ୟୁର ପ୍ରଭେଦକର୍ତ୍ତା; ଏଣୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନବର୍ତ୍ତୀ ଏହି ଧାରଣାରେ ଋଷିମାନେ ମେଘର ସ୍ଥାନକୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ବୋଲି ଆଖ୍ୟାତ କଲେ । ଋଷିମାନଙ୍କୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ଜଣାଥିଲା ଯେ, ପୃଥିବୀ ଉପରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ବାୟୁର ଗମନାଗମନ । ସୁତରାଂ ବାୟୁ ଯେତେଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ବିସ୍ତୃତ, ତାହାହିଁ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ବା ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ ସ୍ଥାନ । ବାୟୁ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷସ୍ଥାନ ବା ମଧ୍ୟସ୍ଥାନର ଅଧିପତି ।

ସତତଃ ଗମନଶୀଳ ହେଉରୁ ବାୟୁ ନାମରେ ଉତ୍ପତ୍ତି । ମଧ୍ୟସ୍ଥାନର କାଳ୍ପନିକ ଦେବତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବାୟୁ ପ୍ରଥମଗାମୀ ଅଟେ । ଗୁଣୋପଜନକ ଆନୁପୂର୍ବିକ ବାୟୁ, ବରୁଣ, ରୁଦ୍ର, ଇନ୍ଦ୍ର, ପର୍ଜନ୍ୟ ନାମର ସୃଷ୍ଟି ।

ମଧ୍ୟସ୍ଥାନର ବତିଶ ଜଣ ଦେବତା କଳ୍ପନା କରାଯାଇଅଛନ୍ତି । ଯଥା—୧ ବାୟୁ, ୨ ବରୁଣ, ୩ ରୁଦ୍ର, ୪ ଇନ୍ଦ୍ର, ୫ ପର୍ଜନ୍ୟ, ୬ ବୃହସ୍ପତି, ୭ ବ୍ରାହ୍ମଣସ୍ପତି, ୮ କ୍ଷେତ୍ରସ୍ୟ ପତି, ୯ ବାସ୍ତୋଷ୍ପତି, ୧୦ ବାଚସ୍ପତି ୧୧ ଅପାଂନପାତ୍, ୧୨ ଯମ, ୧୩ ମିତ୍ର, ୧୪ କଃ, ୧୫ ସରସ୍ୱାନ୍, ୧୬ ବିଶ୍ୱକର୍ମା, ୧୭ ତାର୍କ୍ଷ୍ୟ, ୧୮ ମନ୍ୟୁ, ୧୯ ଦଧିକ୍ରା, ୨୦ ସବିତା, ୨୧ ତ୍ୱଷ୍ଟା, ୨୨ ବାତ, ୨୩ ଅଗ୍ନି, ୨୪ ବେନ, ୨୫ ଅସୁନୀତି, ୨୬ ଋତ, ୨୭ ଇନ୍ଦୁ ୨୮ ପ୍ରଜାପତି, ୨୯ ଅହିଃ, ୩୦ ଅହିର୍ବୁଧ୍ନ୍ୟ, ୩୧ ସୁପର୍ଣ୍ଣ, ୩୨ ପୁରୁରବା ।

ଉପରୋକ୍ତ ଦେବତାଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆଉ ଛତିଶଗୋଟି ଦେବତାଙ୍କ ନାମ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—୧ ଶ୍ୟେନ ୨ ସୋମ, ୩ ଚନ୍ଦ୍ରମା, ୪ ମୃତ୍ୟୁ, ୫ ବୈଶ୍ୱାନର, ୬ ଧାତା, ୭ ବିଧାତା, ୮ ମରୁତ, ୯ ରୁଦ୍ରମାନେ, ୧୦ ଋଭୁମାନେ, ୧୧ ଅଙ୍ଗିରସମାନେ, ୧୨ ପିତୃମାନେ, ୧୩ ଅଥର୍ବାମାନେ, ୧୪ ଭୃଗୁମାନେ, ୧୫ ଆପ୍ତ୍ୟମାନେ, ୧୬ ଅଦିତି, ୧୭ ସରମା, ୧୮ ସରସ୍ୱତୀ, ୧୯ ବାକ୍, ୨୦ ଅନୁମତି, ୨୧ ରାକା, ୨୩ କୁହୂ,

୨୪ ଜମୀ, ୨୫ ଉର୍ବଶୀ, ୨୬ ପୃଥିବୀ, ୨୭ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ, ୨୮ ଗୌରୀ, ୨୯ ଗୌ, ୩୦ ଧେନୁ, ୩୧ ଅଘ୍ନ୍ୟା, ୩୨ ପଥ୍ୟା, ୩୩ ସ୍ୱସ୍ତି, ୩୪ ଉଷା, ୩୫ ଇଳା, ୩୬ ରୋଦସୀ ।

ମଧ୍ୟସ୍ଥାନର ଦେବତା ସଂଖ୍ୟା ୬୮ । ଭୂସ୍ଥାନ ଓ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ ଅପେକ୍ଷା ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ବୈଦିକ ଋଷି ଓ କବିମାନଙ୍କର କଳ୍ପନାର କ୍ରୀଡ଼ାସ୍ଥଳ. ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । କାରଣ ବାସ୍ତବ ପକ୍ଷରେ ଭୂସ୍ଥାନ ଓ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ ଅପେକ୍ଷା ଅନ୍ତରୀକ୍ଷରେ ନୈସର୍ଗିକ ଯାବତୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଂଘଟିତ ହୁଏ । ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଦୌ ହୁଏ ନାହିଁ । ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନର ଯେ କେତେଗୋଟି ଦେବତାର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇଅଛି, ସେ ଦେବତାମାନଙ୍କର ଜନ୍ମ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷରେ ବୋଲିଯାଇ ପାରେ । ସେ ବିଷୟ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ ଦେବତାମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଦେଖାଯାଇ ପାରିବ । ଭୂସ୍ଥାନର ଯେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ, ତାହା ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ସମ୍ପର୍କରହିତ ନୁହେଁ । ତାହାଛଡ଼ା ଭୂସ୍ଥାନର ସ୍ତୋତ୍ର ଦେବତାମାନଙ୍କର କଥା ଲୋକଙ୍କୁ ଜଣା, ଏଥିରେ କବି-କଳ୍ପନାର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ଦେଖାଇବାର ଅବସର ନାହିଁ । ଏଣୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନରେ ଦେବତାମାନଙ୍କର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ, ଉତ୍କର୍ଷ, ଅଦ୍ଭୁତ ଜନ୍ମ, ଅଦ୍ଭୁତ କର୍ମର ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ମନୁଷ୍ୟ ମନକୁ ବିମୋହିତ କରିଅଛି । ଅଦୃଶ୍ୟ ରୂପ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା ଯଦି ଆହ୍ଲାଦକ ଓ ସୁଖଦାୟକ ହୁଏ, ତେବେ ଲୋକର ଭକ୍ତି ଉଦ୍ରେକ କରେ; ଯେବେ ତାହା ବିଭୀଷିକାମୟ ହୁଏ, ତେବେ ଭୟ ଓ ତ୍ରାସ ଆନୟନ କରେ ।

ମଧ୍ୟସ୍ଥାନର ଦେବତାମାନଙ୍କର ରୂପ ଓ ଗୁଣ କାଳ୍ପନିକ । କାଳ୍ପନିକ ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ଋଗ୍‌ବେଦର ସ୍ତୁତିମାନ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ବରୁଣ, ଇନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଉପରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତି ଜନ୍ମାଇଅଛି; ରୁଦ୍ରାଦିଙ୍କ ପ୍ରତି ଭୟ ଜନ୍ମାଇଅଛି । କ୍ରମେ କ୍ରମେ କବି ଋଷିମାନେ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ସ୍ତୁତି ରଚନା କରି ନାହାନ୍ତି । ପୂର୍ବ ପୂର୍ବ ଋଷିମାନଙ୍କ ରଚିତ ସ୍ତୁତି ଉପରେ ଆପଣା ଆପଣା କଳ୍ପନାର ରଙ୍ଗ ଢାଳି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମ କବି ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟରେ ବିମୋହିତ ଓ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ଯେଉଁ ଲଳିତ ଓ ମୃଦୁ କବିତାଲହରୀ ଉଠାଇଥିଲେ, ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତାଳ ତରଙ୍ଗରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଯାହା ସତ୍ୟ ଓ ଋଜୁ, ତାହା କ୍ରମେ ଭ୍ରାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ କୁଟିଳ ହେଲା ।

ମଧ୍ୟସ୍ଥାନର ଏକମାତ୍ର ଦେବତା ବାୟୁଠାରୁ ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ଦେବତାଙ୍କ ନାମ, ରୂପ ଓ ଗୁଣ କିପରି କଳ୍ପିତ ହେଲା, ତହିଁର ସାମାନ୍ୟ ବିବରଣ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଉ ।

ଅଗ୍ନି, ବାୟୁ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକୃତ । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ରୂପାନ୍ତରିତ ନାମ ଓ ଗୁଣ କାଳ୍ପନିକ । ବାୟୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନର ପ୍ରଧାନ ଦେବତା ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ବାୟୁ ନାମରେ କେବଳ ତିନିଗୋଟି ସ୍ତୋତ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଅଛି; ମାତ୍ର ବାୟୁର ବିକଳ୍ପ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସ୍ତୁତି ଋଗ୍‌ବେଦରେ ୨୫୦ରୁ ଊଣା ନୁହେଁ । କବି କଳ୍ପନା ହେତୁରୁ ମହତ୍; ଏଣୁ କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ତୁତିରେ ଋଗ୍‌ବେଦ ଏଡ଼େ ମହୀୟାନ୍ ।

ବାୟୁର ରୂପାନ୍ତର ପ୍ରଥମ ତାଲିକାଲିଖିତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଦେବତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଧାନ କେତେ ଗୋଟି ଦେବତାର ବିବରଣ ଏ ସ୍ଥାନରେ ପାଠକମାନଙ୍କର କୌତୂହଳ ନିବାରଣ ନିମନ୍ତେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ ।

ବରୁଣ, ରୁଦ୍ର, ଇନ୍ଦ୍ର, ବୃହସ୍ପତି, ବାଚସ୍ପତି ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୋଟି ଦେବତା ଯେ ହିନ୍ଦୁଗଣଙ୍କ-ଠାରେ ଅତି ପରିଚିତ, ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ତେବେ ଏମାନେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦେବତା ବୋଲି ସମସ୍ତଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛୁଁ ଯେ, ବୈଦିକ କବିମାନେ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷରେ ବାୟୁର ସାମୟିକ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ବର୍ଣ୍ଣନାଦ୍ୱାରା ରୂପାନ୍ତରିତ କରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦେବତା ରୂପରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ

କରିଅଛନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଋଷି ଓ କବିମାନଙ୍କଠାରେ ସେସବୁ ରୂପ ଓ ଗୁଣ ସତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରତିଭାତ ହେବାରୁ ସେମାନେ କଳ୍ପନା ତୂଳିକାରେ ଅତିରଞ୍ଜିତ କରି ନାନା ରୂପରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ କରିଅଛନ୍ତି ।

ବରୁଣ – ବରୁଣୋ ବୃଣୋତେଃ ସତଃ । ଅର୍ଥାତ୍ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ମେଘଜାଳଦ୍ୱାରା ଆକାଶକୁ ବାୟୁହିଁ ଆବୃତ କରି ରଖେ । ଏଣୁ ବାୟୁର ନାମାନ୍ତର ବରୁଣ । ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଘନୀଭୂତ ମେଘ ଯାହା ଆକାଶମଣ୍ଡଳରେ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଦ୍ୟୁଲୋକ ଓ ଭୂଲୋକର ବ୍ୟବଧାନ ରୂପରେ ପ୍ରତିଭାତ ହୁଏ, ତାହାକୁହିଁ ବରୁଣ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ପ୍ରକୃତରେ ଏ ପରିବର୍ତ୍ତିନ ଅନଯୁନ କରେ କିଏ ? ବାୟୁ । ଏଣୁ ଜଳୀୟବାଷ୍ପ ଦ୍ୱାରା ଆବରଣକାରୀ ବାୟୁ ବରୁଣ । ଏଣୁ ବୈଦିକ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ ଯେ, ପଶୁହନ୍ତା ଯେପରି ନିହତ ପଶୁଚର୍ମ ବିସ୍ତୃତ କରି ରଖେ, ସେହିପରି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଆଚ୍ଛାଦନାର୍ଥ ଯେ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷକୁ ବିସ୍ତାରିତ କରି ରଖେ, ସେହି ବରୁଣର ସ୍ତୁତି କର । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଘୋଡ଼ାଇ ରଖେ ମେଘ, ସେହି ମେଘ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷରେ ବିସ୍ତାରିତ ହୁଏ ବାୟୁଦ୍ୱାରା । ସୁତରାଂ ଆବରଣକର୍ତ୍ତା ହେଲା ବାୟୁ । ଆବରଣକାରୀ ବାୟୁର ନାମାନ୍ତର ବରୁଣ । ଆକାଶରେ ବାଷ୍ପରୂପୀ ଜଳର ଯେ ପରିଚାଳକ ଓ ନିୟାମକ, ସେ କ୍ରମେ ପୃଥିବୀସ୍ଥ ଜଳଭାଗର ମଧ୍ୟ ନିୟାମକ ରୂପରେ ପ୍ରତିଭାତ ହେଲା । ଏଣୁ ସେ ଭୂଲୋକ ଓ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷର ଜଳ ସମୂହର ଅଧିପତି । ଜଳ ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମର ଜୀବନ । ବରୁଣ ଜଳଦ୍ୱାରା ଚରାଚରକୁ ପାଳନ କରୁଥିବା ହେତୁରୁ ରାଜା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନେ ବରୁଣ ନାମ ପାଇଲେ ସେ ଜଳର ଅଧିପତି । ବରୁଣର ଉପାଧି ରାଜା, ଏହା ମଧ୍ୟ ପାଇଲେ । ଏଣୁ ବାୟୁ ଶବ୍ଦକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ସେହି ବରୁଣର ରୂପ ଗୁଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସୁତରାଂ ବରୁଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦେବତା ହେଲରୁ ବାୟୁକୁ ଆଉ ପଚାରେ କିଏ ?

ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଗ୍ରୀଷ୍ମ—ପର୍ବତମାଳା, ବନାନୀ ସମସ୍ତେ ପତ୍ରଶୂନ୍ୟ; ସହସା ଦାବଦାହ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଅଗ୍ନିର ଲେଲିହାନ ଜିହ୍ୱା ଶୁଷ୍କ ବୃକ୍ଷ ଲତା ଗୁଳ୍ମମାନଙ୍କୁ ନିମିଷେକ ମଧ୍ୟରେ ଆତ୍ମସାତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବାୟୁର ସାହାଯ୍ୟରେ ଅଗ୍ନିର ଶିଖା କେବେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ, କେବେ ଆଗକୁ, କେବେ ଦୁଇ ପାର୍ଶ୍ୱକୁ ନିମିଷକେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ମହାନ୍ ଶବ୍ଦ କରି ପଶୁ ଓ ପକ୍ଷୀକୁଳର ଆତଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତ କଲା । ଅରଣ୍ୟବାସୀମାନଙ୍କର ମହାବ୍ୟାକୁଳତାର ସମୟ । ଅଗ୍ନିଦେବତାର ଏତାଦୃଶ ଆକସ୍ମିକ ଆବିର୍ଭାବ ଓ ଧ୍ୱଂସଲୀଳା ଋଷିମାନଙ୍କ ମନରେ ଏକ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଭୟମିଶ୍ରିତ ଭକ୍ତିର ଉଦ୍ରେକ କଲା । ସେମାନେ ଭାବିଲେ, ଅଗ୍ନିର ଏହା କାଳାନ୍ତକାରୀ ରୁଦ୍ରରୂପ । ବୈଶାଖ ମାସ, ନିର୍ମଳ ଦିଗ ମଣ୍ଡଳ, ନିର୍ମଳ ଆକାଶ ନିର୍ବାକ, ନିସ୍ପନ୍ଦ । ଅପରାହ୍ଣରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମାତିଶଯ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱେ ବ୍ୟବସାୟୀଗଣ ଆପଣା ଆପଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ପଶ୍ଚିମାକାଶରେ ସହସା ଖଣ୍ଡେ କ୍ଷୁଦ୍ର ମେଘର ଦେଖା । ଦୂରରେ ମେଘମନ୍ଦ୍ର ଶୁଣାଗଲା । ପଲକମାତ୍ରକେ ହୁହୁ ଶବ୍ଦରେ ପବନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମେଘର ଆୟତନ ବୃଦ୍ଧି ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । କୃଷ୍ଣ ମେଘବକ୍ଷରେ କାଳଭୁଜଙ୍ଗିନୀ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ର ଖେଳା, ବଜ୍ରନିନାଦ, ବଜ୍ରପାତ । ବଜ୍ର ଚଡ଼ ଚଡ଼ କଲା । ବୃକ୍ଷଶାଖାମାନେ ରଡ଼ ରଡ଼ ହୋଇ ଭାଙ୍ଗିଲେ । ଅଜସ୍ର ଧାରାପାତ ହେଲା । ମନୁଷ୍ୟ ପଶୁ ସମସ୍ତେ ଅଥୟ । ତୃଣାଚ୍ଛାଦିତ କୁଟୀର, ଚର୍ମନିର୍ମିତ ତମ୍ବୁ ବାୟୁପ୍ରବାହରେ ଆଶ୍ରୟ ଦେବାକୁ ଅଯୋଗ୍ୟ ଥିବାରୁ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଜନନୀ ଶିଶୁଗଣଙ୍କ କଲ୍ୟାଣରେ ଚିନ୍ତାମଗ୍ନା । ଗୃହସ୍ଥ ପୁତ୍ର କନ୍ୟା ଓ ଗୃହିଣୀର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖି ମ୍ରିୟମାଣ । ଗୃହପାଳିତ ଗୋମେଷାଦିଙ୍କର ବିପନ୍ନାବସ୍ଥାର ଚିନ୍ତାରେ ଆକୁଳ । ଆଶ୍ରୟର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ବୃକ୍ଷମୂଳରେ ଆଶ୍ରୟ ନେବାକୁ ଯିବାବେଳେ ବୃକ୍ଷଗଣ ମସ୍ତକ ହଲାଇ ଇଙ୍ଗିତ କଲେ, ଆତ୍ମରକ୍ଷଣ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେବୁ କିପରି ? ବରଂ ଆକାଶ ତଳରେ ଥିଲେ ତୁମ୍ଭର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ସମ୍ଭବ ଆମ୍ଭର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ ବଜ୍ରପାତରେ ଛିନ୍ନ ଶାଖାପତନରେ ମୃତ୍ୟୁ ହେବାର ଅଧିକ ସମ୍ଭାବନା । ମନୁଷ୍ୟ ଉପାୟଶୂନ୍ୟ, ନିରାଶ୍ରୟ । ଏହି ପ୍ରଳୟଙ୍କରୀ ଲୀଳା କାହାର ? ବାୟୁ ଓ ଅଗ୍ନିର । ଏହି ଚରାଚର ଧ୍ୱଂସକାରୀହିଁ ରୁଦ୍ର । ରୁଦ୍ରଙ୍କର ସ୍ତୁତି ଭିନ୍ନ ଏହି ଆକସ୍ମିକ ବିପତ୍ତିରୁ ରକ୍ଷା କରିବ କିଏ ? ଗୃହପାଳିତ ପଶୁମାନଙ୍କୁ ରୁଦ୍ରଙ୍କ କ୍ରୋଧରୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ କିଏ ? ରୁଦ୍ର ସଂହାର ମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରିଥିଲେ ପୂଜା ସ୍ତୁତିଦ୍ୱାରା ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ରକ୍ଷା କରି ପାରିବେ । ରୁଦ୍ରଙ୍କର ସ୍ତୁତି

କର । କବି ସ୍ତୁତି କଲେ—ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଝଡ଼ର ଦେବତାର ନାମ ରୁଦ୍ର । ସେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଶବ୍ଦ କରେ ଏବଂ ଲୋକଙ୍କୁ ରୋଦନ କରାଏ, ଏ ହେତୁରୁ ରୁଦ୍ର ନାମର ଉତ୍ପତ୍ତି ।

ଅଳ୍ପକ୍ଷଣ ପରେ ରୁଦ୍ରର କୋପ ଶାନ୍ତ ହେଲା । ଅଖଣ୍ଡ ଶାନ୍ତି ବିରାଜମାନ କଲା । ମେଘ ଉଭେଇ ଗଲା । ଅସ୍ତଗାମୀ ସୂର୍ଯ୍ୟର ସୁବର୍ଣ୍ଣ କିରଣ ବିଶ୍ୱକୁ ଆଚ୍ଛାଦିତ କଲା । ବିଶ୍ୱ ଚରାଚର ସମସ୍ତେ ତୃପ୍ତ—ଆହ୍ଲାଦିତ । କବି ଗାଇଲେ, ସବିତା, ତୁମ୍ଭର ତ ଏହିସବୁ ଲୀଳାଖେଳା ।

ପ୍ରାତଃକାଳରୁ ଉଠି ଜଗତ୍‌ବାସୀ ଦେଖନ୍ତି ଯେ, ଶସ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ଓ ପଡ଼ିଆ ଭୂମିମାନ ଶସ୍ୟାଚ୍ଛାଦିତ, ଗୃହପାଳିତ ଗୋମେଷାଦି ଆନନ୍ଦ ମନରେ ଚରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ଦିନକ ମଧ୍ୟରେ ଏତାଦୃଶ ଅସମ୍ଭବ ପରିବର୍ତ୍ତନ କେବଳ ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ଐନ୍ଦ୍ରଜାଲିକର କାର୍ଯ୍ୟ । ଏହା କେବଳ ନୁହେଁ—ଋଷିମାନେ ଭାବିଲେ ଯେ, ଭୂମିରେ ଯାହା ରୋପଣ କରାଯିବ, ତାହା ଶୀଘ୍ର ଅଙ୍କୁରିତ ହୋଇ ପ୍ରଭୁତ ଶସ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ କରିବ । ପ୍ରଜାକୁଳର ଅନ୍ନ ସଂସ୍ଥାନ ହେବ । ପ୍ରଚୁର ଘାସ ଭକ୍ଷଣ କରି ଗୋଜାତି ସବଳକାୟ ହେବେ । କୃଷିକର୍ମ ସୁଚାରୁରୂପେ ଚାଲିବ । ଗାଭୀଗଣ ଦୁଗ୍ଧବତୀ ହେବେ । କି ସୁଖର କଥା ! କି ଆନନ୍ଦର ବ୍ୟାପାର ! କିଏ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲା ? କିଏ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅନ୍ନସଂସ୍ଥାନର ସୁବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଅଛୁ ? କିଏ ବ୍ରିହି ଆଦି ଶସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବିଦାରିତ କରି ଅଙ୍କୁରିତ କରୁଅଛୁ ? ଇନ୍ଦ୍ର । "ଇରାଂ ଅନ୍ନବ୍ରୀହ୍ୟାଦିକଣାନ୍ – ବିଦାରୟତି । ବ୍ରୀହ୍ୟାଦିକୁ ଯେ ବିଦାରିତ କଲା, ସେ ଇନ୍ଦ୍ର ।" ଇରାଂଦଦାତି—ଅନ୍ନ ଦାନ କରେ ଯେ ସେ ଇନ୍ଦ୍ର । ଏଥିଉତ୍ତାରୁ ଇନ୍ଦ୍ର ଶବ୍ଦ ପ୍ରଥମ କବିଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ହେବାରୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରଶବ୍ଦର ନାନା ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଯଥା—ଇରା ଅର୍ଥ ଅନ୍ନ, ଏଣୁ ଇରାଂ ଧାରୟତି ଇନ୍ଦ୍ର । ଇନ୍ଦବେ ଦ୍ରବତୀତି ବା ଇନ୍ଦ୍ରଃ ବା ସୋମ ନିକଟକୁ ଶୀଘ୍ର ଗମନ କରନ୍ତି, ଏଣୁ ଇନ୍ଦ୍ର । ଇନ୍ଦୌ ରମତେ ଇତି ବା । ଅର୍ଥାତ୍ ସୋମରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରନ୍ତି ବୋଲି ଇନ୍ଦ୍ର । କ୍ରମେ ଇନ୍ଦ୍ର ସର୍ବକର୍ତ୍ତା, ସର୍ବଦ୍ରଷ୍ଟା ହେତୁରୁ ଇନ୍ଦ୍ରନାମର ସୃଷ୍ଟି ବୋଲି କେତେକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତା ଭାବିଲେ । ଇନ୍ଦ ଶତ୍ରୁଣାଂ ଦାରୟିତା ବା ଦ୍ରାବୟିତା ବା ଇନ୍ଦ୍ରଃ – ଅର୍ଥାତ୍ ଶତ୍ରୁଙ୍କୁ ବିଦାରଣ କରନ୍ତି ବା ଭୟ ଦେଖାଇ ତଡ଼ିଦିଅନ୍ତି, ଏଣୁ ଇନ୍ଦ୍ର ।

ଆଦରୟିତା ବା ଯଜ୍ୱାନଂ—ଯାଜମାନଙ୍କର ଆଦରକର୍ତ୍ତା ବା ଇନ୍ଦ୍ର ଇତ୍ୟାଦି । ବର୍ଷାଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀରେ ଶସ୍ୟାଦି ଉତ୍ପାଦନ ଯେ କରାଇଲା, ତାକୁ ପ୍ରଥମେ ଇନ୍ଦ୍ର ଉପାଧି ଦିଆଯାଇଥିଲା । କ୍ରମେ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିଦ୍ୱାରା ଏହି ଶବ୍ଦର ଅନେକାର୍ଥ ହୋଇଥିବାରୁ ବାୟୁର ବିକଳ୍ପ ଯେ ଇନ୍ଦ୍ର, ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନଙ୍କୁ ଜଣାଗଲା ନାହିଁ । ଇନ୍ଦ୍ରର ରୂପ, ଗୁଣ, କ୍ଷମତା କ୍ରମେ ବୃଦ୍ଧିପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା, ବାୟୁର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଲାଘବ ହେଲା ।

ଅଦର୍ଦରୁତ୍ସମସୃଜୋ ବିଖାନି
ତ୍ୱମର୍ଣ୍ଣବାନ୍ବଦ୍‌ବଧାନାଂ ଅରମ୍ଣାଃ ।
ମହାନ୍ତମିନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତାଂ ବି ଯଦ୍‌ବଃ ସୃଜୋ
ବି ଧାରା ଅବଦାନବଂ ହନ୍ ॥ ଋ ୫।୩୨।୧

ହେ ଇନ୍ଦ୍ର ! ତୁମ୍ଭେ ମେଘକୁ ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ କରି ଜଳମାର୍ଗ ଉନ୍ମୁକ୍ତ କଲ । ତୁମ୍ଭେ ରୁଦ୍ଧ ଜଳସମୂହକୁ ମୁକ୍ତ କଲ । ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ମେଘଦ୍ୱାର ଉଦ୍‌ଘାଟିତ କରି ବୃଷ୍ଟିପାତ କରାଇଅଛ ଏବଂ ଜଳଦାତା ମେଘର ନାଶ କରିଅଛ । ବାୟୁ ନିଶ୍ଚଳ ହେଲେ ଆକାଶ ମେଘାବୃତ ହୋଇ ରହେ । ବାୟୁ ଚଳନରେ ମେଘ ଘନୀଭୂତ ହୋଇ ଧାରାପାତ ହୁଏ । ଧାରାପାତ ଶେଷରେ ଆକାଶରୁ ମେଘର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୁଏ । ଏହା ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା । ଋଷି ବାୟୁକୁ ଇନ୍ଦ୍ର ନାମ ଦେଇ ଏହି ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାର ଅତି ମନୋହାରିଣୀ ସ୍ତୁତି ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ତ

ଇନ୍ଦ୍ରର ପରିଚୟ । କ୍ରମେ ଇନ୍ଦ୍ର କିପ୍ରକାରେ ଦେବରାଜ ବୃତ୍ରହନ୍ତା ହେଲେ, ତହିଁର ବିବରଣ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ନ ଲେଖିଲେ ପ୍ରବନ୍ଧର ଅଙ୍ଗହାନି ହେବ ।

ବିବରଣ ଲେଖିବା ପୂର୍ବରୁ ପୁଣି ଇନ୍ଦ୍ର ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଦେଖାଯାଉ । ଯଥା—"ଇଦଂ କରୋତି ଇନ୍ଦ୍ରଃ । ଏ ସର୍ବ କରନ୍ତି, ଏଣୁ ଇନ୍ଦ୍ର ।

ଇଦଂ ଦର୍ଶନାତ୍, ସୋଽୟଂ ଇଦନ୍ଦ୍ରର୍ଶୀ ଇତି ଇନ୍ଦ୍ରଃ । ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତ ଦେଖି ପାରନ୍ତି, ଏଣୁ ଇନ୍ଦ୍ର । ଇନ୍ଦତେ ବୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟକର୍ମଣଃ । ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଦାନ କରନ୍ତି, ଏଣୁ ଇନ୍ଦ୍ର । ଇନ୍ଦ୍ରଚ୍ଛତ୍ରୂଣାଂ ଦାରୟିତା ବା ଦ୍ରାବୟିତାବା । ଶତ୍ରୁଙ୍କୁ ବିଦାରଣ କରନ୍ତି ବା ଭୟଦ୍ୱାରା ତଡ଼ି ଦିଅନ୍ତି, ଏଣୁ ଇନ୍ଦ୍ର ।

ଆଦରୟିତା ଚ ଯଜ୍ୱାନାଂ—ଯଜ୍ୱାମାନଙ୍କର ଆଦରକର୍ତ୍ତା, ଏଣୁ ଇନ୍ଦ୍ର ।

ଅନ୍ନଦାତା ବା ଅନ୍ନ ବା ବୃତ୍ରାଦିର ବିଦାରଣକର୍ତ୍ତା ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଥମେ ଇନ୍ଦ୍ରଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲା, ପରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଦ୍ୱାରା ଇନ୍ଦ୍ରର ମହତ୍ତ୍ୱ ବୃଦ୍ଧି କରାଗଲା । ଇନ୍ଦ୍ର ସର୍ବଦ୍ରଷ୍ଟା, ସର୍ବକର୍ତ୍ତା, ରାଜା, ପ୍ରଭୁ, ଭକ୍ତର ଆଦରକର୍ତ୍ତା ହେଲେ ।

ଇନ୍ଦ୍ର ବାୟୁର ବିକାଶ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା କବିମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ବାୟୁ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରଭେଦକାରକ ଗୁଣ ନିଷ୍ପାଦ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷିତ ହୋଇ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦେବତା ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଏଣୁ କ୍ରମେ ଦେବଗଣ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ ଏବଂ ମେଧାବୀମାନଙ୍କର ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ ହେଲେ । ପ୍ରଜ୍ଞାବ ଓ ବଳଦ୍ୱାରା ଦ୍ୟାବା ପୃଥିବୀକୁ ସ୍ଥିତ କରି ରଖିଲେ । ପୁଣି ମରୁତ୍ ସେନାର ନାୟକ ଓ ପ୍ରଧାନ ଅସୁରହନ୍ତା ବୋଲି ପରିଚିତ ହେଲେ ।

ଇନ୍ଦ୍ର ଯେ କିପରି ଧନଦାତା, ପୋଷଣକର୍ତ୍ତା ଓ ଭକ୍ତବତ୍ସଳ, ତାହା ଉପରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାଙ୍କର ବୀରତ୍ୱ ଓ ଯୋଦ୍ଧୃତ୍ୱର ପରିଚୟ ଦିଆଯାଉ ।

ବୀରର ଅସ୍ତ୍ରର ପ୍ରୟୋଜନ, ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ର ବଜ୍ର । ରଥ ଅଛି, ସୈନ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଧାନ ଯୋଦ୍ଧା ।

ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ମନୁଷ୍ୟର ଶତ୍ରୁ । ମନୁଷ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ର ଓ ଦେବଭକ୍ତ, ଏଣୁ ମନୁଷ୍ୟର ଶତ୍ରୁ ଦେବତାମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଶତ୍ରୁ ।

ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଶତ୍ରୁ ବୃତ୍ର । ପୌରାଣିକମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ନାମର ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁରାଣୋଲିଖିତ ନାମ ସଂଗ୍ରହ ନ କରି କେବଳ ଅମରକୋଷର ଇନ୍ଦ୍ରପର୍ଯ୍ୟାୟ ଉଦ୍ଧୃତ କଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ଏବଂ ଏହି ଇନ୍ଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟାୟ ସହିତ ବୈଦିକ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଗୁଣ କର୍ମର କିପରି ସମ୍ବନ୍ଧ ରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି, ତତ୍ପ୍ରତି ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ଥିଲେ ବାୟୁବିକାଶ ଇନ୍ଦ୍ର କିପରି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବରାଜ ହୋଇଉଠିଲେ, ତହିଁର ଅଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ଜନ୍ମିବ ।

ଇନ୍ଦ୍ରୋ ମରୁତ୍ୱାନ୍ ମଘବା
ବିଡ଼ୌଜାଃ ପାକଶାସନଃ ।
ବୃଦ୍ଧଶ୍ରବାଃ ସୁନାସୀରଃ
ପୁରୁହୂତଃ ପୁରନ୍ଦରଃ ॥

କଷ୍ଟୁର୍ଲେଖର୍ଷଭଃ ଶକ୍ରଃ
ଶତମନ୍ୟୁଃ ଦିବସ୍ପତିଃ ।
ସୁତ୍ରାମା ଗୋତ୍ରଭିଦ୍ ବଜ୍ରୀ
ବାସବୋ ବୃତ୍ରହା ବୃଷା ॥
ବାସ୍ତୋଷ୍ପତିଃ ସୁରପତିଃ
ବଳାରାତିଃ ଶଚୀପତିଃ ।
ଜମ୍ଭଭେଦୀ ହରିହୟଃ
ସ୍ୱରାଣ୍ଣ ମୁଚିସୂଦନଃ ॥
ସଂକ୍ରନ୍ଦନୋ ଦୁଶ୍ଚ୍ୟବନ-
ସ୍ତୁରାଷାଣ୍ମେଘବାହନଃ ।
ଆଖଣ୍ଡଳଃ ସହସ୍ରାକ୍ଷ ଋଭୁକ୍ଷା ॥

ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅନେକାନେକ ନାମ ଅଛି ।

ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେଗୋଟି ଶବ୍ଦର ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଉ । ତାହାହେଲେ ଜଣାଯାଇ ପାରିବ ଯେ, ଇନ୍ଦ୍ର ବାୟୁର ବିକଳ୍ପ ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ଜଳ ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ଯାନ ଅପ୍ରଶସ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ନିମାକାରକ ପଦାର୍ଥ ।

ଇନ୍ଦ୍ରଶବ୍ଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ବିବରଣ ପୂର୍ବେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ଦିଆଯାଇଅଛି । ମରୁତ୍ୱାନ୍ ଅର୍ଥ ଯେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଏହା ଲେଖିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ଇନ୍ଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟାୟ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋତ୍ରଭିଦ୍, ବଜ୍ରୀ, ବୃତ୍ରହନ୍, ବାସ୍ତୋଷ୍ପତି, ବଳାରାତି, ଶଚୀପତି, ଜମ୍ଭଭେଦୀ, ହରିହୟ, ସଂକ୍ରନ୍ଦନ, ତୁରାଷାଟ, ମେଘବାହାନ, ସହସ୍ରାକ୍ଷ ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୋଟି ଶବ୍ଦ ପରୀକ୍ଷାଯୋଗ୍ୟ । ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦମାନେ କେବଳ ପରିକଳ୍ପିତ ଦେବତାର ବଳ ଓ କ୍ଷମତାର ପରିଚାୟକ ମାତ୍ର । ଗୋତ୍ରଭିଦ୍ ବୈଦିକ କୋଷ ଅନୁସାରେ ଗୋତ୍ରମାନେ ମେଘ, ଇନ୍ଦ୍ର ମେଘକୁ ଭେଦ କରି ବୃଷ୍ଟି ଦାନ କରନ୍ତି, ଏଣୁ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମ ଗୋତ୍ରଭିଦ୍ । ପରେ ଗୋତ୍ର ଅର୍ଥ ପର୍ବତ କରାଯାଇଅଛି । ଇନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତକୁ ବଜ୍ର ନିକ୍ଷେପ କରନ୍ତି, ଏଣୁ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମ ଗୋତ୍ରଭିଦ୍ । ପୌରାଣିକମାନଙ୍କର ଏହି କଳ୍ପନା କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ । ପୂର୍ବେ ପର୍ବତମାନଙ୍କର ପକ୍ଷ ଥିଲା, ସେମାନେ ଉଡ଼ି ବୁଲୁଥିଲେ, ଇନ୍ଦ୍ର ପକ୍ଷ ଛେଦନ କରିବାରୁ ହେ[illegible]ନ ଆଉ ଉଡ଼ିପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ଅଦ୍ୟାପି ଇନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆକ୍ରୋଶ ରଖି ବଜ୍ରପାତ କରୁଅଛନ୍ତି । [illegible]ତଚୂଡ଼ା ଭୂମି ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚ । ପର୍ବତରେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ବଜ୍ରପାତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏବେ ମଧ୍ୟ [illegible]ଜ୍ରପାତ ହେଉଅଛି, ପୂର୍ବେ ମଧ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ଇନ୍ଦ୍ର କି ପ୍ରକାର ଗୋତ୍ରଭିଦ୍, ତାହା ବୋଧହୁଏ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଗଲା । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଲେଖିବା ଆଗରୁ ବୈଦିକ ମେଘବାଚକ ଶବ୍ଦର ତାଲିକା ଦେଲେ ଅତି ସହଜରେ ବୈଦିକ ଓ ପୌରାଣିକ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପରିଚୟ ମିଳି ପାରିବ ।

ଅଥ ମେଘନାମାନି—ଅଦ୍ରିଃ, ଗ୍ରାବା, ଗୋତ୍ର, ବଳଃ, ଅଶ୍ନଃ, ପୁରୁଭୋଜାଃ, ବଳିଶାନଃ, ଅଶ୍ମା, ପର୍ବତଃ, ଗିରିଃ, ବ୍ରଜଃ, ଚରୁଃ, ବରାହଃ, ଶମ୍ବରଃ, ରୌହିଣଃ, ରୈବତଃ, ଫଳିଗଃ, ଉପରଃ, ଉପଲଃ, ଚମସଃ ଅହିଃ, ଅଭ୍ରଂ, ବଳାହକଃ, ମେଘଃ, ଦୃତିଃ, ଓଦନଃ, ବୃଷନ୍ଧିଃ, ବୃତ୍ରଃ, ଅସୁରଃ, କୋଶ ଇତି ତ୍ରିଂଶନ୍ମେଘନାମାନି ।

ନିଘଣ୍ଟୁ ୧ । ୧୦

ଅମରକୋଷରେ ପର୍ବତର ତ୍ରୟୋଦଶ ନାମ ଅଛି ଏବଂ ମେଘର ନାମ ପନ୍ଦର ଗୋଟି । ବୈଦିକ ମେଘପର୍ଯ୍ୟାୟର ପର୍ବତ, ଅଦ୍ରି, ଗୋତ୍ର, ଗିରି, ଗ୍ରାବାଣ ପଶ୍ଚାଦ୍‌ବର୍ତ୍ତୀ ପୁରାଣାଦିରେ ଶୈଳ ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ

ହୋଇଅଛି । ବୈଦିକ ମେଘ ପର୍ଯ୍ୟାୟମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ଅଭ୍ର, ମେଘ, ବଳାହକ ଏହି ତିନିଗୋଟି ଶବ୍ଦ ପରବର୍ତ୍ତୀ କୋଷମାନଙ୍କରେ ମେଘପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି ।

ଇନ୍ଦ୍ର ବୃତ୍ରାରି; ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଶତ୍ରୁ ବୃତ୍ର । ବୃତ୍ର କିଏ ? ବୃତ୍ର ଅର୍ଥ ମେଘ । ବର୍ଷାବର୍ଷୀନ ମେଘାଚ୍ଛନ୍ନ ଆକାଶକୁ ବୃତ୍ର ବୋଲଯାଏ । ସେହି ମେଘ ବିଦାରଣ କରି ଜଗଦ୍‌ବାସୀଙ୍କୁ ଜଳଦାନ କରନ୍ତି ଇନ୍ଦ୍ର । ଇନ୍ଦ୍ରଦେବ ମନୁଷ୍ୟର ମିତ୍ର ଓ ପ୍ରଭୁ । ବୃତ୍ରର ଶତ୍ରୁ—ଯେବେ ବୃତ୍ର ଅର୍ଥ ମେଘ; ତେବେ ଇନ୍ଦ୍ରର ଶତ୍ରୁ ହେଲା କପରି ? ନୈରୁକ୍ତମାନେ କହୁଅଛନ୍ତି—

"ଅପାଂ ଜ୍ୟୋତିଷଶ୍ଚ ମିଶ୍ରୀ
ଭାବକର୍ମଣୋ ବର୍ଷକର୍ମ ଜାୟତେ ।
ତତ୍ରୋପମାର୍ଥେନ ଯୁଦ୍ଧବର୍ଣ୍ଣା ଭବନ୍ତି ।"

ନି ୨ । ୧୬ । ୨

ଜଳ ଓ ଜ୍ୟୋତିର ମିଶ୍ରଣରେ ବର୍ଷା ହୁଏ ବା ଉଭୟର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରେ ଜଳ ବର୍ଷଣ ହୁଏ । ଉପମାର୍ଥରେ ରୂପକଳ୍ପନାଦ୍ୱାରା ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଯେ କେହି ଶତ୍ରୁ ନାହିଁ; ଏହା ମଧ୍ୟ ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—

ଯଦଚରସ୍ତନ୍ୱା ବାବୃଧାନୋ ବଳାନିନ୍ଦ୍ର—
ପ୍ରବୃବାଣୋ ଜନେଷୁ ।
ମାୟେତ୍‌ସା ତେ ଯାନି ଯୁଦ୍ଧାନ୍ୟାହୁର୍ନାଦ୍ୟ
ଶତ୍ରୁଂ ନନୁ ପୁରା ବିବିତ୍ସେ ॥ ଋ. ୧୦।୫୪।୨

ହେ ଇନ୍ଦ୍ର, ତୁମ୍ଭେ ଯେ ବିଗ୍ରହବାନ୍ ହୋଇ ଏବଂ ପୁନଃପୁନଃ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇ ରୂପ ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟର ପ୍ରଚାର ଯାହା ଜନମାନଙ୍କଠାରେ କରିଥିଲ ବୋଲି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଛି, ତାହା କେବଳ ମାୟା ମାତ୍ର । ପୁରାବିଦ୍ ଋଷିମାନେ ତୁମ୍ଭର ଶତ୍ରୁ ବିଷୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାହା କହିଅଛନ୍ତି, ତାହା ମଧ୍ୟ ମାୟା । ଯେହେତୁ ଅଧୁନା ତୁମ୍ଭର ଶତ୍ରୁ ନାହିଁ । ପୂର୍ବେ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭର ଶତ୍ରୁ ନଥିଲେ ।

ଏହି ମନ୍ତ୍ରରୁ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଶତ୍ରୁପ୍ରହାର ଯେ ମାୟା ବା ମିଥ୍ୟା, ତାହା ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଉଅଛି ।

ବୃତ୍ର ଯେ କିଏ, ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ଜାଣିପାରିଲୁଁ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ର ଓ ବୃତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ ଯେ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାବଳୀ ଏବଂ ତାହାକୁ କବିମାନେ ଯେ କଳ୍ପନା ବଳରେ ମୂର୍ତ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ସେମାନଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ବାହାଦୁରୀର ପରିଚୟ ଦେଉଅଛି ।

ବୈଶ୍ୱାନର ମଧ୍ୟ ବୃତ୍ରକୁ ନାଶ କରିଥିବାର ଋଗ୍‌ବେଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ସେଠାରେ ବୈଶ୍ୱାନରଙ୍କୁ ବୃତ୍ରହନ୍ ବୋଲଯାଇଅଛି । ସାୟନ ଅର୍ଥ କରିଅଛନ୍ତି—"ବୃତ୍ରହଣଂ ଆବରକସ୍ୟ ମେଘସ୍ୟ ହନ୍ତାରଂ ବୈଶ୍ୱାନରଂ ଯଚନ୍ତେ ବର୍ଷାର୍ଥିନଃ ସେବନ୍ତେ ।" କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ପୌରାଣିକ ସାୟନ ମଧ୍ୟ ବୃତ୍ର ଅର୍ଥ ଆବରକ ମେଘ ଏବଂ ତାହାକୁ ବୈଶ୍ୱାନର (ଅଗ୍ନି) ନାଶ କରନ୍ତି, ଏହା ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ବୃତ୍ର ଯେ ଅବୟବଧାରୀ କୌଣସି ରାକ୍ଷସ ନ ଥିଲା, ଏହା କି ଆଧୁନିକ କି ପ୍ରାଚୀନ ସମସ୍ତ ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ଓ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ପୁଣି ସେହି ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାମାନେ ଯୁଦ୍ଧବର୍ଣ୍ଣନାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କଲାବେଳେ ବୃତ୍ର ମୂର୍ତ୍ତିମାନ୍ ଅସୁର ବୋଲି ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରାଇବାକୁ ଛାଡ଼ି ନାହାନ୍ତି ।

ବୃତ୍ର ଆବରଣକାରୀ ମେଘ, ଇନ୍ଦ୍ର ତାକୁ ନାଶ କରି ବୃଷ୍ଟି ଦାନ କଲେ, ଏଣୁ ଇନ୍ଦ୍ରର ନାମ ହେଲା ବୃତ୍ରହନ୍ । ସେହିପରି ଜମ୍ଭ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ ମେଘ, ଏଣୁ ଇନ୍ଦ୍ର ଜମ୍ଭାରାତି । ବଳ ମାନେ ମେଘ, ଏଣୁ ଇନ୍ଦ୍ର ବଳାରାତି । ଶମ୍ବର-ମେଘ, ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାମ ଶମ୍ବରାରି, ଇତ୍ୟାଦି । ଇନ୍ଦ୍ର ଗୋଟାଏ ମେଘର ଶତ୍ରୁ ହେଲେ ଯେତେ ମେଘ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଅଛି, ତହିଁରେ ଅରି ଶବ୍ଦ ଯୋଜନାଦ୍ୱାରା ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ନାମ ତାଲିକା ବଢ଼ିଲା । ଅଧିକ ପ୍ରମାଣ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ।

ବଳ ନାମକ ଅସୁର ଗୋ ହରଣ କରିଥିଲା । ବଳକୁ ଇନ୍ଦ୍ର ବଧ କରି ଗୋଉଦ୍ଧାର କରିଥିବାର ଗୋଟିଏ ବୈଦିକ ଓ ପୌରାଣିକ ଗଳ୍ପ ଅଛି । ଆକାଶ ମେଘାଚ୍ଛନ୍ନ ହେବାରୁ ବହୁ ଦିନଯାଏ ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ ପାଇବାକୁ ଋଷିମାନେ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ବୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଆକାଶ ନିର୍ମଳ ହେଲା, ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ପଡ଼ିଲା । ଋଷିମାନେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ, ବଳ ଗୋ ହରଣ କରି ଗୋପନ କରି ରଖିଥିଲା, ଇନ୍ଦ୍ର ବଳକୁ ବଧ କରି ଗୋ ରକ୍ଷା ବା ଉଦ୍ଧାର କଲେ । ବଳ ଅର୍ଥ ମେଘ, ଗୋ ଅର୍ଥ ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି । ଏହିପରି ଅନେକ ଆଖ୍ୟାୟିକା ରଚିତ ହୋଇଅଛି ।

(୭)

ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅମରକୋଷ ଓ ଅନ୍ୟ କୋଷ ଲିଖିତ ନାମମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ଅନାୟାସରେ ବାୟୁ କରାଯାଇ ବୁଝାଇ ଦିଆଯାଇପାରେ । କାରଣ, ତାହା ବେଦ ଓ ନିରୁକ୍ତ ସମ୍ମତ । ତେବେ ସେ ସବୁର ବିସ୍ତାର କରିବାକୁ ଗଲେ ଯଦି ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର କେହି ପାଠକ ଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟଚ୍ୟୁତି ହେବା ଅସମ୍ଭବ; ଏଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦର ପରୀକ୍ଷା ବା ବିସ୍ତାର ନ କରି ଗୋଟାକେତେ ଶବ୍ଦର ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଇପାରେ । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ରାଣୀ ଶଚୀ, ଏହା ଗୋଟିଏ ସନ୍ଦେହର ସ୍ଥଳ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇପାରେ । ମାତ୍ର ଶଚୀ ଅର୍ଥ ବାକ୍, କର୍ମ ଓ ପ୍ରଜ୍ଞା । ବାୟୁହିଁ ଶବ୍ଦ ଓ ବାକ୍‌ର ମୂଳ ବା ପତି । ଇନ୍ଦ୍ରଠାରୁ କର୍ମକ୍ଷମ ଓ ପ୍ରଜ୍ଞାବାନ୍ କେହି ନୁହନ୍ତି, ସୁତରାଂ ଇନ୍ଦ୍ର ଶଚୀପତି । ଶଚୀ ତାର ସ୍ତ୍ରୀ, ଯେହେତୁ ଇନ୍ଦ୍ର ବା ବାୟୁ ପ୍ରକୃତ ପତି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରଜ୍ଞାବାନ୍, କର୍ମଠ ଓ ପଣ୍ଡିତ ହେଲା, ଶଚୀ ତାର ଆଶ୍ରୟଭୂତା ହୁଅନ୍ତି । ଏହି ରୂପକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅବଶ୍ୟ ପୌରାଣିକ । ଐରାବତ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ହସ୍ତୀ । ହେଉ, ଐରାବତ ହସ୍ତୀ, ସମୁଦ୍ରରୁ ଏହାର ଜନ୍ମ; ମେଘର ଜନ୍ମ ସମୁଦ୍ରରୁ ସୁତରାଂ ଐରାବତ ଯେ ମେଘ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବାହନ, ଏହା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଇନ୍ଦ୍ର ସୋମ ପାନ କରନ୍ତି । ସୋମପାନ କଲାପରେ ସେ ବୃତ୍ରକୁ ବଧ କରନ୍ତି । ଏହା ବେଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ମାତ୍ର ଇନ୍ଦ୍ର କି କେବେ ଆସି ସୋମଲତାରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ମଦ୍ୟପାନ କରି ଯାଆନ୍ତି ? ସୋମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତା ବା ନୈରୁକ୍ତଙ୍କ ମତର ଐକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ, କାରଣ କଣ ? ସୋମର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିଲେ ଏହା ପ୍ରକୃତ କି କାଳ୍ପନିକ, ଭୌମ କି ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ ବା ଦ୍ରବ୍ୟ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ କେହି କହି ପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ସୋମ ସହିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବତାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହିତ ସୋମର ବେଶି ସମ୍ବନ୍ଧ । ଇନ୍ଦ୍ର ସୋମପାୟୀ । ସୋମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଋଗ୍‌ବେଦର ୯ମ ମଣ୍ଡଳର ସମସ୍ତ ସୂକ୍ତ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ଏହାଛଡ଼ା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମଣ୍ଡଳରେ ମଧ୍ୟ ସୋମ ନାମର ମନ୍ତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ, ସୋମ ଯେ କି ପ୍ରାଚ୍ୟ କି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କୁ ଭ୍ରାନ୍ତ କରିଅଛି, ଏଥିରେ ଲେଶମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ସୋମ ଯେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସୋମଲତାନିଷ୍ପୀଡ଼ିତ ମଦ୍ୟବିଶେଷ ବୋଲି ଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହା ମୂଜାବତ ଓ ହିମବନ୍ତ ପର୍ବତରେ ପ୍ରାପ୍ୟ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ମତର ପକ୍ଷପାତୀ

ଇଉରୋପୀୟ ପଣ୍ଡିତଗଣ ଅଛନ୍ତି । ଆମ୍ଭ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ମତ ମଧ୍ୟ ତାହାହିଁ । ତଥାପି କେହି କେହି ଚନ୍ଦ୍ର, କେହି ଅମୃତ ଓ କେହି କେହି ବ୍ରହ୍ମ ଇତ୍ୟାଦି କଳ୍ପନା କରିବାରେ ତ୍ରୁଟି କରି ନାହାନ୍ତି – ମାତ୍ର ସମସ୍ତ କଳ୍ପନା । ଦେବତାମାନଙ୍କର ରୂପ ଗୁଣ ଯେତେବେଳେ କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ ରୂପକ ବର୍ଣ୍ଣନା ମାତ୍ର, ତେବେ ତାଙ୍କର ଖାଦ୍ୟାଦି ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କାଳ୍ପନିକ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ପ୍ରାକୃତିକ ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ପଦାର୍ଥାଦି କାଳ୍ପନିକ, ଏହା ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ । ଅମୃତ ଅବଶ୍ୟ କାଳ୍ପନିକ । "ଗ୍ରାମୋ ନାସ୍ତି କୁତଃ ସୀମା ।" ଯେବେ ଦେବତା କାଳ୍ପନିକ, ତେବେ ଅମୃତ କାଳ୍ପନିକ ।

ପ୍ରାକୃତିକ କେଉଁ ପଦାର୍ଥକୁ ସୋମ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଗଲା ? ଅବଶ୍ୟ କ୍ରମେ ସେହି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୋମ ପାର୍ଥିବ ସୋମଲତା ବୋଲି ପରିଚିତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ତଦ୍ଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧିତ ହୋଇଅଛି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ପ୍ରାଥମିକ ସୋମ କଅଣ ? ସମସ୍ତଙ୍କ ପରିଚିତ ମାଦୃଶ ଅଲ୍ପଜ୍ଞ ଲୋକର ମତଦ୍ୱୈଧ ହେବାର ଦେଖିଲେ ବିଜ୍ଞ ଲୋକେ ନାସିକା କୁଞ୍ଚନ କରିବେ; ମାତ୍ର ଭୀତ ହେବାର କଥା କି ? ଯାହା ହୃଦୟରେ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଆସୁଅଛି ତାହା କହିବାକୁ ଭୟ କାହିଁକି ?

ସୋମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନୈରୁକ୍ତଗଣ ବିଶେଷ ବିବରଣ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ବିବେଚନାରେ ପ୍ରାଥମିକ ବୈଦିକ ଋଷି ଆକାଶର ଯେଉଁ ବସ୍ତୁକୁ ସୋମ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥିବେ, ତହିଁର ବିବରଣ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଉଅଛି । ଏହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପରି ଅଲ୍ପଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିର ଚିନ୍ତାପ୍ରସୂତ ବୋଲି ଯେପରି ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ନ ହୁଏ । ପାଠକଗଣ ଏଥି ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଞ୍ଚିତ୍ ମସ୍ତିଷ୍କଚାଳନା କଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଧାରଣା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଥିବାର ବିବେଚିତ ହେବ ବୋଲି ଆଶା ରହିଲା । ଶରତ୍‌କାଳୀନ ନିର୍ମଳ ନକ୍ଷତ୍ରମଣ୍ଡଳ ଆଡ଼କୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶୂନ୍ୟ ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରରେ ନିରୀକ୍ଷଣ କଲେ କ୍ଷୀଣଜ୍ୟୋତିବିଶିଷ୍ଟ ମେଖଳା ନୀଳ ଆକାଶର ଉପର ଦିଗ୍‌ବଳୟଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗ୍‌ବଳୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହା ମେଘ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ଶରତ୍‌କାଳୀନ ମେଘବତ୍ ଶୁଭ୍ର ଦେଖାଯାଏ । ଏହା ଏବେ ଲୋକଙ୍କୁ ବିସ୍ମୟାଭିଭୂତ କରୁଅଛି । ବହୁକାଳପୂର୍ବେ ମଧ୍ୟ ଭାବୁକ ଓ ଦ୍ରଷ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ବିସ୍ମୟାଭିଭୂତ କରୁଥିଲା । ଆମ ଦେଶର ଲୋକେ ଯେପରି, ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଏହି ବିଚିତ୍ର ପଦାର୍ଥ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ଆପଣାର ଭାବୋଚ୍ଛ୍ୱାସ ଫିଟାଇଅଛନ୍ତି । କି ବେଦ କି ପୁରାଣ କି କାବ୍ୟ ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏଥିର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କବିମାନେ ମଧ୍ୟ ଆପଣା ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥରେ ଓ କାବ୍ୟରେ ଏଥିର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ଏହାକୁ ଗୋଟିଏ ନଦୀ ସହିତ ଉପମା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଏହା ଅନନ୍ତ ଆକାଶର ଗୋଟିଏ ନଦୀ, ଏହାକୁ ଛାୟାପଥ Milky way, Via dacta ପାରସିକ ପ୍ରାଚୀନ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହାକୁ ଅର୍ଦ୍ୱି ସୁରା-ଅନହିତା— (ପ୍ରବଳ ଓ ପବିତ୍ର) ଆଧୁନିକ ପାରସିକମାନେ ଜଳମାର୍ଗ ନାମ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଆମର କବିମାନେ ଏହାକୁ ଛାୟାପଥ, ଦେବପଥ ସୋମ ଧାରାସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣୀ ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ନାମ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଏହାକୁ ହାତୀଧଡ଼ି ବୋଲି କହନ୍ତି । ହସ୍ତୀକର୍ଦ୍ଦମାକ୍ତ ଭୂମିରେ ଚାଲିଗଲେ ତାହାର ପଦଚିହ୍ନ ଯେପରି ଦେଖାଯାଏ; ଛାୟାପଥ ସେହିପରି ଦେଖାଯାଏ । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ହସ୍ତୀର ପଦଚିହ୍ନ ଏହାହିଁ ଧାରଣା ।

ବୈଦିକ ଋଷିମାନେ ଏହି ଛାୟାପଥକୁ ଦେଖି ବିସ୍ମୟାଭିଭୂତ ହୋଇ ଏହାର ନାମ ସୋମ ରଖିଥିଲେ । ଏହାର ସ୍ଥାନ ଯେମନ୍ତ ଅତି ଉଚ୍ଚରେ, ତାହାର ସମ୍ମାନ ମଧ୍ୟ ତେମନ୍ତ ।

ପୂର୍ବେ କହୁଅଛୁଁ, ସୋମଙ୍କର ଅନେକ ସ୍ତୁତି ଅଛି ଏବଂ ସେହି ଶ୍ଳୋକମାନଙ୍କୁ ନାନା ଟୀକାକାର ନାନା ଅର୍ଥ କରିଅଛନ୍ତି । ସେହି ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ଏପ୍ରକାର ବିକୃତ ଅର୍ଥ ହୋଇଅଛି ଯେ, ତାହା ଦେଖିଲେ ଦୁଃଖାଭିଭୂତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ଯାହାହେଉ, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଧିକ ଆଲୋଚନା ନ କରି ଦୁଇ ଚାରିଗୋଟି ସୂକ୍ତ

ଉଦ୍ଧୃତ କରି ଛାୟାପଥ ବୈଦିକ ଋଷିମାନଙ୍କର ଯେ ସୋମ, ଏହା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁଁ । ଋଷିମାନେ ଏକ ଏକ ଦେବତାର ସ୍ଥାନ କେବଳ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି, ଏପରି ନୁହେଁ । କୌଣସି କୌଣ- ଦେବତାର ସ୍ଥାନ ଭୂ, ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ ଓ ଦ୍ୟୁ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସ୍ତବୋଚ୍ଛ୍ୱାସରେ ଏପରି କରିବା ଅସ୍ୱାଭାବିକ ନୁହେଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ଅଗ୍ନିକୁ ଭୂସ୍ଥାନରେ, ଅନ୍ତରୀକ୍ଷରେ ସ୍ତୁତ କରାଯାଇଅଛି ଏବଂ ପୃଥିବୀକୁ ଭୂସ୍ଥାନରେ, ଅନ୍ତରୀକ୍ଷରେ ଏବଂ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନରେ ସ୍ତୁତ କରିଅଛନ୍ତି । ନୈରୁକ୍ତମାନେ ସୋମର ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଯେହେତୁ ଅଧିକଙ୍କର ଧାରଣା ଏହି ଯେ, ସୋମ ଅର୍ଥ ଚନ୍ଦ୍ର, ମାତ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦ ଦେଖିଲେ ଜଣାଯାଏ, ସୋମର ସ୍ଥାନ ସୂର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଉଚ୍ଚରେ । ଯେବେ ଋଷିମାନେ ଜାଣିଥାନ୍ତେ ଯେ, ସୋମଲତାର ସ୍ଥାନ ମୂଜାବତ ବା ହିମବନ୍ତ ପର୍ବତରେ, ତାହାହେଲେ ସେମାନେ ସୋମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏପରି ସ୍ତୁତ କରନ୍ତେ କାହିଁକି ? ଗୋଟିଏ ସ୍ତୁତ ଦେଖାଯାଉ :—

ଅୟଂ ବିଶ୍ୱାନି ତିଷ୍ଠତି
ପୁନାନୋ ଭୁବନୋପରି ।
ସୋମଃ ଦେବୋ ନ ସୂର୍ଯ୍ୟଃ । ଋ ୯ । ୫୪ । ୩

ପୂଜନୀୟ ଏହି ସୋମ ସମସ୍ତ ଭୁବନର ଉପରେ ଅଛନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଯେପରି ସମସ୍ତ ଭୁବନର ଉପରେ ଅଛନ୍ତି, ସେହି ପ୍ରକାର ସୋମ ମଧ୍ୟ ସର୍ବୋପରି ଅଟନ୍ତି । ବୋଧହୁଏ, ଏହା ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥ କଲେ ଅସଙ୍ଗତ ହେବ ନାହିଁ ଯେ, ପୂଜନୀୟ ସୋମ ସମସ୍ତ ଭୁବନର ଉପରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି । ସୋମ କେବଳ ଦେବ- ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନବାସୀ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଗଲା ଯେ, ସୋମ ସୂର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଅତି ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ । ଛାୟା ଯେ ପୃଥିବୀଠାରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ଅତି ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଉପସ୍ଥିତ, ଏହା ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ । ଚନ୍ଦ୍ର ଯେ କେବଳ ୨୪୦୦୦୦ ମାଇଲ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ, ତାକୁ ନେଇ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବା ସୂର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ସମଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ବା ସୂର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଅବସ୍ଥିତ ବୋଲି ଭାବିବା ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ସୋମଲତାର ରସକୁ ନେଇ ସୂର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ରଖିବା ମତ୍ତ ମଦ୍ୟପର ପ୍ରଳାପ ଉକ୍ତି ବୋଲାଯିବ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ, ଋଷିମାନେ ପ୍ରକୃତିର ଅନ୍ୟ ବସ୍ତୁମାନଙ୍କ ପରି ଛାୟାପଥକୁ ସୋମ ନାମ ଦେଇ ସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ଛାୟାପଥ ନଦୀରୂପ ଦୃଶ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ କି ? ଏଣୁ ଏହାର ନାମ ସୋମଧାରା ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ସୋମସ୍ୟ ଧାରା ପବତେ ନୃଚକ୍ଷସ
ଋତେନ ଦେବାନ୍ ହବତେ ଦିବସ୍ପରି ।
ବୃହସ୍ପତେ ରବଥେନା ବିଦ୍ୟୁତେ
ସମୁଦ୍ରାସୋ ନ ସବନାନି ବିବ୍ୟଚୁଃ ।
ଋ ୯ । ୮୦ । ୧

ଅତି ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଦ୍ୟୁଲୋକରେ ସୋମଧାରା ବହୁଅଛି । ଲୋକଦୃଷ୍ଟିରେ ଯଜ୍ଞକାରୀ (ଇନ୍ଦ୍ରାଦି) ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ବନ୍ଦନ କରିଅଛି, ବୃହସ୍ପତିର ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ଏହାର ଦୀପ୍ତି ବୃଦ୍ଧି ଲାଭ କରୁଅଛି, ସମୁଦ୍ର ପରି ଏ ପୃଥିବୀକୁ ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାପ୍ତ କରିଅଛି ।

ଅଧିକ କଥା ଦୂରେ ଥାଉ, ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇ ସୂକ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୋମରସ ସ୍ତୁତ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଟୀକାକାର ଲେଖିବାକୁ ଛାଡ଼ି ନାହାନ୍ତି ।

ସୋମ ପିତୃମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ତୁତ ହୋଇଅଛୁ । ସୋମସ୍ତୁତ ମଧ୍ୟରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ତୁତ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଅଛୁଁ—ଯହିଁରୁ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ଯେ, ଅାଦିକବି ଛାୟାପଥକୁହିଁ ସୋମ ଆଖ୍ୟା ଦାନ କରିଥିଲେ । ସୋମ ଅର୍ଥ ଛାୟାପଥ ହେଲେ କବିର ତତ୍ତ୍ୱାନ୍ୱେଷଣ ଓ ଭାବଧାରା ଅତି ଉଚ୍ଚ, ଏହା ଜଣାଯାଏ; ମାତ୍ର ସୋମ ଅର୍ଥ ମାଦକବିଶେଷ, ଏ ଅର୍ଥ ଗ୍ରହଣ କଲେ ମଦ୍ୟପର ଉକ୍ତି ଭିନ୍ନ ଆଉ କଣ ବୋଲାଯାଇ ପାରେ ? ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯାଜ୍ଞିକମାନେ ଯେପରି ଇନ୍ଦ୍ରାଦିଙ୍କୁ ଅବୟବଧାରୀ ବୋଲି ବିବେଚନା କଲେ, ତାହାଙ୍କର ପାନୀୟ ପଦାର୍ଥ ସୋମଲତା ନିଷ୍ପିଡ଼ିତ ମାଦକ ରସ ବା ମଦ୍ୟ ବୋଲି ସୋମକୁ ସ୍ଥିର କଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରହିଁ ବେଶି ସୋମପ୍ରିୟ । ଏହି ରୂପକରେ ପ୍ରଥମ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ସୋମପାନ କରି ଇନ୍ଦ୍ର ବୃତ୍ର, ଜମ୍ଭ ପ୍ରଭୃତି ଅସୁରମାନଙ୍କୁ ନାଶ କରନ୍ତି ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏ ସମସ୍ତ ରୂପକ ବର୍ଣ୍ଣନା । ବାୟୁ ବା ଇନ୍ଦ୍ର କିପରି ବଜ୍ର ଧାରଣ କରି ବୃତ୍ର ନାଶ କରନ୍ତି, ତାହା ପୂର୍ବେ ଲେଖାଯାଇଅଛୁ । ସେହି ଇନ୍ଦ୍ର କିପରି ଏବଂ କେବେ ସୋମପାନ କରି ବୃତ୍ର ନାଶ କରନ୍ତି, ତାହା ଦେଖାଯାଉ । ଶାରଦୀୟ ନିର୍ମଳ ଆକାଶ ଆଡ଼କୁ ଅର୍ଦ୍ଧ-ରାତ୍ରରେ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ ଛାୟାପଥଟି ସ୍ପଷ୍ଟରୂପରେ ଦେଖାଯିବ । ଏହି ଛାୟାପଥ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସୋମ । ଏହି ଛାୟାପଥର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବୃଷ ଓ ମିଥୁନ ରାଶି ବିଦ୍ୟମାନ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୃଷ ରାଶି ତ୍ୟାଗକରି ଛାୟାପଥ ବା ସୋମଧାରାରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ବୃଷ୍ଟି ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ବୃତ୍ର ଯେତେବେଳେ ଯାଏ ଜଳକୁ ଗୋପନ କରି ରଖିଥାନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ର ସୋମପାନ କରି ବୃତ୍ର ବଧ କରନ୍ତି ଏଣୁ ବୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ସୋମଧାରାର ଜଳ ପୃଥିବୀରେ ମୃଦୁଧାରାରେ ପଡ଼େ, ଏହା ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛୁ । କ୍ରମେ ଶରତ୍‌କାଳ ହେଲେ ପଥ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଦେଖାଯାଏ । ଜଳବୃଷ୍ଟି ହେତୁରୁ ପୃଥିବୀର ପ୍ରଜା ଓ ଜୀବକୁଳ ମହାସୁଖାନୁଭବ କରନ୍ତି । ଛାୟାପଥ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯିବାବେଳେ ଏହାକୁ ଅଭିସୁତ ସୋମ ଓ ପରିଷ୍କୃତ ସୋମ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଛାୟାପଥ ଯେ ବିୟଦ୍‌ଗଙ୍ଗା, ଏହା ପୌରାଣିକମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ରାମାୟଣ ଲେଖକ ସ୍ୱର୍ଗଙ୍ଗା ଏବଂ ତାହାର ପତନ ହୋଇ ଭାରତବର୍ଷରେ ଗଙ୍ଗାର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥିବାର ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ଏତାଦୃଶ ମହତ୍ତ୍ୱ ପଦାର୍ଥକୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କେତେକ ଋଷି ସୋମମଦ୍ୟ ବୋଲି ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା ସ୍ୱାର୍ଥସିଦ୍ଧିର ଆକାଂକ୍ଷା କରିବାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅଦ୍ୟାପି ଭ୍ରାନ୍ତ ହେଉଅଛୁଁ ।

ଅବଶ୍ୟ ସୋମ ମଦ୍ୟର ଉଲ୍ଲେଖ ଯେ ବେଦରେ ନାହିଁ ତାହା ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ପ୍ରଥମ କଳ୍ପନା ଛାୟାପଥ । ପରେ ବେଦର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ଭୁଲି ଯଜ୍ଞର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସୋମଲତାର ଅନ୍ୱେଷଣ ମୁଜାବତ ଗିରିରେ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ ଏବେ ସୋମଲତା ଭାରତରେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ସେ ଯଜ୍ଞର ଘଟା ଭାରତରେ ନାହିଁ (ମହାତ୍ମା ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପ୍ରଭାବରୁ) । ନୋହିଲେ ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ସୋମ ରସ ସହିତ ଯଜ୍ଞରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମଦ୍ୟ ମିଶି ମଣିକାଞ୍ଚନ ଯୋଗ ଘଟିଥାନ୍ତା ।

ଏଥି ଉତ୍ତାରୁ ଆଉ ଗୋଟିକେତେ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ଦେବତାର ସଂକ୍ଷେପ ପରିଚୟ ଦିଆଯାଉ ।

ଏଥିଉତ୍ତାରୁ ପର୍ଜନ୍ୟ – ପର୍ଜନ୍ୟକୁ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି, ତଥାପି ଗୋଟିଏ ଋକ୍ ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ଦିଆଯାଇପାରେ । ପର୍ଜନ୍ୟର ଅର୍ଥ ସର୍ବଜନପଦତର୍ପୟିତା—ମାତ୍ର ସର୍ବ ଜନପଦର ତର୍ପୟିତା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଘାତ କରନ୍ତି, ଶବ୍ଦ କରନ୍ତି, ବୃକ୍ଷମାନଙ୍କୁ ଛିନ୍ନ ଓ ଉନ୍ମୂଳ କରନ୍ତି, ଇତ୍ୟାଦି । ରୁଦ୍ର ଓ ପର୍ଜନ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅଛୁ ।

ବିବୃକ୍ଷାନ୍ ହନ୍ତ୍ୟୁତ ହନ୍ତି ରକ୍ଷସୋ ବିଶ୍ୱଂ
ବିଭାୟ ଭୁବନଂ ମହାବଧାତ୍ ।

ବନାନାଗା ଇଷ୍ଟେତେ ବୃକ୍ଷ୍ୟାବନୋ
ପର୍ଜନ୍ୟଃ ସ୍ତନୟନ୍ ହନ୍ତି ଦୁଷ୍କୃତଃ ।

ଋ ୫ । ୮୩ । ୨

ପର୍ଜନ୍ୟ ବୃକ୍ଷମାନଙ୍କୁ ନାଶ କରନ୍ତି (ଅଶନିପାତଦ୍ୱାରା) । ରାକ୍ଷସଙ୍କୁ ଭୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଦ୍ୱାରା ଉପଶମ କରନ୍ତି । ପର୍ଜନ୍ୟଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ଭୂତ ଭୟ କରନ୍ତି । ଏମନ୍ତ କି, ଅନପରାଧୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ମଧ୍ୟ ପର୍ଜନ୍ୟ ବୃଷ୍ଟି କଲାବେଳେ ବଜ୍ରନିର୍ଘୋଷ ଓ ଅଶନିପାତ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଣଯିବା ଭୟରେ ଦୂରକୁ ପଳାୟନ କରନ୍ତି ।

ପର୍ଜନ୍ୟଙ୍କ ଗର୍ଜନ, ଅଶନିପାତ ପ୍ରଭୃତି ହିତପ୍ରଦ କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ଲୋକଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ହୁଏ, ଏହା ଏହି ମନ୍ତ୍ରରୁ ସୂଚିତ ହେଉଅଛି । ବାୟୁ ଯେ ପର୍ଜନ୍ୟ, ଏହା ବୁଝାଇଦେବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର ।

ବୃହସ୍ପତି—ବୃହସ୍ପତି ହିନ୍ଦୁଶାସ୍ତ୍ରର ଗୋଟିଏ ଅଜ୍ଞେୟ ଦେବତା । ଏ ସୁରଗୁରୁ, କବି, ପୁଣି ଗ୍ରହ; ଆଉ ବା କଣ ନୁହନ୍ତି ! ମାତ୍ର ବେଦରେ ବୃହସ୍ପତି କେବଳ ବାୟୁର ରୂପାନ୍ତର ମାତ୍ର । ବୃହସ୍ପତି ଅର୍ଥ ବୃହତଃ ମହତୋ ଅସ୍ୟ ଜଗତଃ ଉଦକସ୍ୟ ପାତା ରକ୍ଷିତା ଇତି ବୃହସ୍ପତିଃ । ଜଳ ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତା ବାୟୁବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଇନ୍ଦ୍ର ଭିନ୍ନ ଆଉ କିଏ ହୋଇପାରେ ? ଋଗ୍‌ବେଦର ଦଶମ ମଣ୍ଡଳର ୬୭ ଓ ୬୮ ସୂକ୍ତ ପାଠ କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ିବ ଯେ, ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଓ ବୃହସ୍ପତିଙ୍କର କର୍ମ ଅଭିନ୍ନ । ଗୋଟିଏ ମନ୍ତ୍ର ଉଦ୍ଧୃତ କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଇ ପାରିବ ।

ଅଶ୍ନାପିନଦ୍ଧଂ ମଧୁ ପର୍ଯପଶ୍ୟନ୍ମତ୍ସ୍ୟଂ
ନ ଦୀନ ଉଦନି କ୍ଷିୟନ୍ତଂ ।
ନିଷ୍ଟଜ୍ଜଭାରଚମସଂ ନ ବୃକ୍ଷାଦ୍ ବୃହସ୍ପତି—
ର୍ବିରବେଣା ବିକୃତ୍ୟ ॥

ଋ ୧୦ । ୬୮ । ୮

ବ୍ୟାପ୍ତ ମେଘଦ୍ୱାରା ଅଦୃଶ୍ୟ ଜଳକୁ ବୃହସ୍ପତି ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ, ଯେମନ୍ତ ଧୀବର ଅଳ୍ପ ଜଳସ୍ଥ ମତ୍ସ୍ୟକୁ ଦେଖିପାରେ । କୁଶଳ ଶିଳ୍ପୀ ଯେମନ୍ତ ବୃକ୍ଷରୁ ଚମସ ନିଷ୍ପାଦନ କରେ, ସେହିପରି (ବୃହସ୍ପତି) [illegible] ଶବ୍ଦ ସହକାରେ ଜଳ ଆକର୍ଷଣ କଲେ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣସ୍ପତି—ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ଦେବତା, ମାତ୍ର ବେଦାନ୍ତର ବ୍ରହ୍ମ ବା ପୌରାଣିକ ବ୍ରହ୍ମା ସହିତ ଏହାଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । ଏ ମଧ୍ୟ ବାୟୁ ବା ଇନ୍ଦ୍ର । ବ୍ରହ୍ମା ଅନ୍ନଂ, ଅନ୍ନର ପାଳନକର୍ତ୍ତା ଅର୍ଥାତ୍ ବର୍ଷାଦ୍ୱାରା ଔଷଧି ଜନ୍ମ କରାଇ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପାଳନ କରନ୍ତି । ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ବାୟୁକୁ ବୁଝାଉ ନାହିଁ କି ?

ଅଶ୍ୱାସ୍ୟ ମବତଂ ବ୍ରହ୍ମଣସ୍ପତିର୍ମଧୁଧାରମଭି
ଯମୋଜସାତୃଣତ୍ ।
ତମେବେ ବିଶ୍ୱେ ପପିରେ ସ୍ୱର୍ଦୃଶୋ ବହୁସାକଂ
ସିସିଚୁରୁତ୍ସମୁଦ୍ରିଣଂ ॥

ଋ ୨ । ୨୪ । ୪

ଜଳଧାରଣକାରୀ ମେଘକୁ ବଳଦ୍ୱାରା ବ୍ରାହ୍ମଣସ୍ପତି ହନନ କଲେ । ସେହି ଜଳକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି ସମୂହ ପାନ କଲେ । ଏହି ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମିମାନେ ପୁନର୍ବାର ଏହି ଜଳଦ୍ୱାରା ମେଘକୁ ଉଦକବନ୍ତ କରନ୍ତି ଏବଂ ସେଚନ କରନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଲୋକାନୁଗ୍ରହରେ ବ୍ରାହ୍ମଣସ୍ପତି ପ୍ରତି ବର୍ଷରେ ଯେଉଁ ବୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି, ତାହା ପୁଣି ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି ଦ୍ୱାରା ଶୋଷିତ ହୋଇ ମେଘରୂପରେ ପରିଣତ ହୁଏ ଏବଂ ପୁନର୍ବାର ବୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।

ବାସ୍ତୋଷ୍ପତି ଯେ ଇନ୍ଦ୍ରବାଚକ, ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କୋଷକାରମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ନିବାସ କର୍ମର ପତି । ସେହିପରି କ୍ଷେତ୍ରସ୍ୟ ପତି । ବୃଷ୍ଟି ଦ୍ଵାରା କ୍ଷେତ୍ର ସଫଳ ହୁଏ ଏବଂ ଗ୍ରାମ ବାସୋପଯୋଗୀ ହୁଏ । ଏଣୁ ବାୟୁ ବା ଇନ୍ଦ୍ର ହିଁ ବାସ୍ତୋଷ୍ପତି କ୍ଷେତ୍ରପତି ନାମ ପାଇଅଛନ୍ତି ।

ବାଚସ୍ପତି—ବାଚଃ ପାତା ବା ପାଳୟିତା ବା । ବାକ୍ୟରେ ପତି ଯେ ବାୟୁ ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର—ଅତଏବ ପ୍ରାଣବାୟୁକୁ ଋଗ୍‌ବେଦରେ ସ୍ଥାନବିଶେଷରେ ବାଚସ୍ପତି ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ଯମ ଓ ବିଶ୍ଵକର୍ମା ଏହି ଦୁଇ ଦେବତାର ବିବରଣ ଲେଖି ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ଦେବତାମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନା ବନ୍ଦ କରିବା ଉଚିତ ବୋଧହୁଏ । ଆଉ ଯେଉଁ ଦେବତାମାନଙ୍କର ତାଲିକା ଦିଆଯାଇଅଛି, ସେମାନେ ବହୁପରିଚିତ ନୁହନ୍ତି ।

ଯମ—ଯମ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ଦେବତା । ଯମଃ ଯଚ୍ଛତୀତି—ଜୀବିତମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତି ଦାନ କରନ୍ତି କିମ୍ବା ସର୍ବପ୍ରାଣିଭୂତମାନଙ୍କର ରାଜା ବା ନିୟାମକ । ଅତଏବ ଯମ ବଳବାନ, ଏଣୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ଦେବତା । ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଯମ ଅର୍ଥ ଯମଜ । ବିବସ୍ଵାନଙ୍କର ପୁତ୍ର ଓ କନ୍ୟା ଯମ ଓ ଯମୀ । ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଯମ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଅଛି, ଯେହେତୁ ଅଗ୍ନି ଓ ଇନ୍ଦ୍ର ସହଜନ୍ମା ଓ ବିବସ୍ଵାନଙ୍କର ପୁତ୍ର ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଜୀବ ମାତ୍ରର ଚାଳକ ପ୍ରାଣବାୟୁ । ପ୍ରାଣବାୟୁ ଶରୀରରୁ ବହିର୍ଗତ ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ । ମୃତ୍ୟୁକୁ ଚିର ଶାନ୍ତି ବୋଲି କହନ୍ତି । ପ୍ରାଣବାୟୁ ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ ପ୍ରାଣୀର ଯେପରି ଚାଳକ ଓ ନିୟାମକ, ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସେହିପରି ଚିରଶାନ୍ତିଦାୟକ—ଏହି କଳ୍ପନାରେ ବାୟୁକୁ ହିଁ ଯମ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନର ଦେବତା କରାଯାଇଅଛି ।

ପରେୟିବାଂସଂ ପ୍ରବତୋ ମହୀରନୁ
ବହୁଭ୍ୟଃ ପନ୍ଥାମନୁ ପସ୍ପଶାନଂ ।
ବୈବସ୍ଵତଂ ସଙ୍ଗମନଂ ଜନାନାଂ
ଯମଂ ରାଜାନଂ ହବିଷା ଦୁବସ୍ୟ ॥
ଋ ୧୦ । ୧୪ । ୧

ଅବଶ୍ୟ ଗନ୍ତବ୍ୟସ୍ଥାନ ରୂପ ବିବସ୍ଵାନଙ୍କର ପୁତ୍ର ନିୟନ୍ତା ଯମଙ୍କୁ ହବିଦ୍ଵାରା ପରିଚର୍ଯ୍ୟା କର । ଯେ କି ନାନା ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଯଥାକ୍ରମେ ପ୍ରାପ୍ୟ ଅବାଧ ପନ୍ଥା କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ଯଥାକ୍ରମେ ସମସ୍ତେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମୃତ୍ୟୁପନ୍ଥାର ପଥିକ ହେବେ, ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ପ୍ରାଣବାୟୁ ଯେ ଅନନ୍ତ ବାୟୁରେ ମିଶିବ, ଏହା ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ସାର ମର୍ମ । ବିବସ୍ଵାନ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟ ଅସ୍ତଦ୍ଵାରା ଦୈନିକ ଜନ୍ମମରଣର ଅଭିନୟ ଦେଖାଉଅଛନ୍ତି । ଦିବାରାତ୍ରି ସେହି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କରଣୀ । ଯମ ଓ ଯମୀ ଦିବା ରାତ୍ରି, ସୁତରାଂ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଯମଜ ସନ୍ତାନ । ଦିବସ ଶେଷାବସ୍ଥାରେ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତିଦାୟିନୀ ରାତ୍ରିରେ ଉପଗତ କରାଏ । ଦିବାରାତ୍ରି ଜୀବିତ ମରଣ, ପ୍ରାଣ ଓ ଅନନ୍ତ ବାୟୁ ଜାଗରଣ ଓ ନିଦ୍ରାର ସାମ୍ୟ ଯେ ଯମ ଓ ଯମୀଠାରେ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇପଡ଼େ, ତାହା ଲେଖିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର ।

ବିଶ୍ଵକର୍ମା—ପୌରାଣିକମାନଙ୍କରେ ଦେବ ଶିଳ୍ପୀ । ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ବିଶ୍ଵକର୍ମା ବାୟୁ । ବିଶ୍ଵକର୍ମା ବା ବିଶ୍ଵକର୍ତ୍ତା ବାୟୁ ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟାର ମୂଳୀଭୂତ କାରଣ; ଏଣୁ ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ।

ମଧ୍ୟସ୍ଥାନର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବତାମାନଙ୍କ ବିବରଣ ଲେଖିବାରୁ କ୍ଷାନ୍ତ ହେବା ଉଚିତ । ଯେହେତୁ ପ୍ରବନ୍ଧର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି ହେବାର ଭୟ ଅଛି । ତାହାଛଡ଼ା ଅଗ୍ନି, ପୃଥିବୀ ଆଦି ଭୂସ୍ଥାନ ଦେବତା ଏବଂ ଅଦିତି ଆଦି ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ ଦେବତା ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷସ୍ଥାନ ଦେବତାରୂପରେ ସ୍ତୁତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ପରିଚୟ ଦିଆଯାଇଅଛି ଓ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନର ଆଲୋଚନା ତଳେ ଦିଆଯିବ । ଏଠାରେ ଲେଖିବା ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ମାତ୍ର । ତାହାଛଡ଼ା ଋଷିମାନେ ଭାବବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ଏକ ସ୍ଥାନର ଦେବତାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ତୁତିକରି ସେହି ଦେବତାର ମହତ୍ତ୍ୱ ବଢ଼ାଇଥିବାର ଉଦାହରଣ ବିରଳ ନୁହେଁ । ତେବେ ଆଉ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଦେବତାଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେବାଦ୍ୱାରା ପ୍ରବନ୍ଧର ସାଫଲ୍ୟ ହୁଅନ୍ତା । ମାତ୍ର ସଫଳତା ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ପାଠକମାନଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟଚ୍ୟୁତି ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ; ତେବେ ଉପାଖ୍ୟାନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେହି ଦେବତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ପରିଚୟ ଯେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହେବ, ତହିଁର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନର କେତେକ ଦେବତାଙ୍କର ପରିଚୟ କରାଯାଉ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ ଦେବତା, ତାହା ସର୍ବବିଦିତ । ଏହି ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନର ୩୧ଟି ଦେବତାଙ୍କର ବିବରଣ ଅଛି । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ଅଶ୍ୱିନଦ୍ୱୟ ପ୍ରଥମଗାମୀ ବୋଲି ନୈରୁକ୍ତମାନଙ୍କର ମତ ।

୧ ଅଶ୍ୱିନୌ, ୨ ଉଷା, ୩ ସୂର୍ଯ୍ୟା, ୪ ବୃଷାକପାୟୀ, ୫ ସରଣ୍ୟୁ, ୬ ତ୍ୱଷ୍ଟା, ୭ ସବିତା, ୮ ଭଗ, ୯ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ୧୦ ପୂଷା, ୧୧ ବିଷ୍ଣୁ, ୧୨ ବୈଶ୍ୱାନର, ୧୩ ବରୁଣ, ୧୪ କେଶୀ, ୧୫ କେଶୀମାନେ, ୧୬ ବୃଷାକପି, ୧୭ ଯମ, ୧୮ ଅଜଏକପାଦ, ୧୯ ପୃଥିବୀ, ୨୦ ସମୁଦ୍ର, ୨୧ ଦଧ୍ୟଙ୍, ୨୨ ଅଥର୍ବ, ୨୩ ମନୁଃ, ୨୪ ଆଦିତ୍ୟମାନେ, ୨୫ ସପ୍ତ ଋଷିମାନେ, ୨୬ ଦେବତାମାନେ, ୨୭ ବିଶ୍ୱେଦେବତାମାନେ, ୨୮ ସାଧ୍ୟମାନେ, ୨୯ ବସୁମାନେ, ୩୦ ବାଜିମାନେ, ୩୧ ଦେବପତ୍ନୀମାନେ ।

ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ କବିଗୃହୀତ କଳ୍ପନାକ୍ଷେତ୍ର ନୁହେଁ, ଯେହେତୁ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନ ସ୍ୱପ୍ରକାଶ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ସେ ସ୍ଥାନର ଦେବତା । ଯାହା କିଛି ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନର ପରିବର୍ତ୍ତନ ବୋଲି ମନେହୁଏ, ତାହା ସେ ସ୍ଥାନରେ ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ବାୟୁ-ପଟଳର ଜନିତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମର୍ତ୍ତ୍ୟବାସୀଙ୍କୁ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନର ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରି ପ୍ରତିଭାତ ହୁଏ ।

ଅଶ୍ୱିନୀ ଦୁହେଁ ଯମଜ । ଯମଜ ଏହି ପ୍ରକୃତିର କେଉଁ ଦୁଇ ଦେବତା, ତାହା ସ୍ଥିର କରିବାକୁ ଅନେକଙ୍କୁ ଧନ୍ଦା ଲାଗିଅଛି । କେହି କହନ୍ତି, ଅହୋରାତ୍ର, କେହି କହନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ, କେହି ଉଭୟ ସନ୍ଧ୍ୟାକୁ ଅଶ୍ୱିନୀ କହନ୍ତି । ନୈରୁକ୍ତ ମତରେ "ତସ୍ୟୋକାଲ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ମର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରାତ୍ ପ୍ରକାଶୀ ଭାବସ୍ୟାନୁ ବିଷ୍ଟମ୍ଭଂ" ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରି ପୂର୍ବରୁ ଏବଂ ଜ୍ୟୋତି ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବରୁ ଯେ ଅନ୍ଧକାର ଓ କ୍ଷୀଣାଲୋକ ମିଶ୍ରିତ ସମୟ, ତାକୁ ଅଶ୍ୱିନୀକାଳ କୁହାଯାଏ । ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ର ଓ ଉଷାକାଳର ସନ୍ଧିସ୍ଥଳ ଅଶ୍ୱିନଦ୍ୱୟ । ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଏହି ଦୁଇ ଦେବତାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ବଡ଼ ଦୁରୂହ । ତେବେ ଅନୁମାନ ହୁଏ, ଦିବାରାତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଏହି ସନ୍ଧିକାଳ ଓ ମଧ୍ୟସମୟ ଶାନ୍ତିପ୍ରଦ ଓ ସୁଖଦାୟକ । ଏହି କଳ୍ପନାରେ ଆଦିକବି ରୂପକ ଛଳରେ ଏହି ଶାନ୍ତିପ୍ରଦ ଅନ୍ଧକାର ଓ ଆଲୋକ ଉଭୟଙ୍କୁ ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାରଦ୍ୱୟ ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ରୂପକରେ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କର ରୂପ ଗୁଣ ବିବୃତ ହୋଇଅଛି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନେ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି କରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏପରିକି, ସେ ଦୁହିଙ୍କର ମାତା ପିତା ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଜନ୍ମବୃତ୍ତାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ତ୍ରୁଟି ନାହାନ୍ତି ।

ଋଗ୍‌ବେଦର ଦଶମ ମଣ୍ଡଳ ୧୭ ସୂକ୍ତରୁ ଜଣାଯାଏ, ସରଣ୍ୟୁ ଓ ବିବସ୍ୱାନଙ୍କର ସହବାସରୁ ଅଶ୍ୱିନଦ୍ୱୟଙ୍କର ଜନ୍ମ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ସରଣ୍ୟୁ ଅର୍ଥ ଉଷା ଓ ବିବସ୍ୱାନ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟ । ସରଣ୍ୟୁର ପରିଚୟ ସ୍ଥଳରେ ଏଥିର ବିଷୟ ବିବୃତ ହେବ ।

ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟ ଅତି ଉପାଦେୟ ବିଶେଷଣ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷିତ—ଲୋକପ୍ରିୟ, ଆନନ୍ଦପ୍ରଦ, ଆରୋଗ୍ୟପ୍ରଦ, ସୁଖପ୍ରଦ, ପୁଣି ବ୍ୟାପକ, ନିଷ୍ପାପ, ଅଜେୟ, ନିପତିତ ଜଳର ଅଧିପତି, ବର୍ଷଣଶୀଳ, ଇତ୍ୟାଦି । ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାରଦ୍ୱୟ, ଶାନ୍ତ ଶିଷ୍ଟ ନିଷ୍ପାପ, ସତ୍ୟନିଷ୍ଠ ଓ ସତ୍ୟପାଳକ । ଏ ସମସ୍ତ ବିଶେଷଣଦ୍ୱାରା ଶାନ୍ତିପ୍ରିୟ ଓ ଶାନ୍ତିଗାମୀ ଋଷି ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରି ଦିବାରାତ୍ରିର ସନ୍ଧିସ୍ଥଳକୁ ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସନ୍ଦେହ ଲେଖକର ହୁଏ ନାହିଁ । ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟର ସ୍ତୋତା ଉଷା ପୂର୍ବରୁ ଜାଗରିତ ହୁଅନ୍ତି ବୋଲି ଋଗ୍‌ବେଦର ୩ ମଣ୍ଡଳ ୫୮ ସୂକ୍ତରେ ଲିଖିତ ଅଛି କାହିଁକି ? ଯେହେତୁ ସେହି କାଳରେ ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟଙ୍କର ସ୍ତବ କଲେ ସୁଖଶାନ୍ତି ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି କବିର ଧାରଣା ।

ଉଦ୍‌ବାଂ ପୃକ୍ଷାସୋ ମଧୁମନ୍ତ ଈରତେ
ରଥା ଅଶ୍ୱାସ ଉଷସୋ ବ୍ୟୁଷ୍ଟିଷୁ ।
ଅପୋର୍ଣ୍ଣୁ ବନ୍ତସ୍ତମ ଆ ପରୀବୃତଂ
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଶୁକ୍ରଂ ତନ୍ୱନ୍ତ ଆ ରଜଃ । ଋ ୪।୪୫।୨

ହେ ଉଭୟ ଅନ୍ନବାନ୍ ସୋମରସୋପେତ ଅଶ୍ୱଯୁକ୍ତ ତୁମ୍ଭର ରଥ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପରିବୃତ ତମକୁ ଦୂର କରି ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସଦୃଶ ତେଜ ବିସ୍ତାର କରି ଉଷା ପୂର୍ବରୁ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷକୁ ଦୀପ୍ତିମାନ୍ କରେ ।

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଉଷା ପୂର୍ବରୁହିଁ ଆଶ୍ୱିନକାଳ । ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟଙ୍କର ଉଦୟ ଉଷା ପୂର୍ବରୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉଷା ନ ହେଲେ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ନ ହେଲେ ଯଜ୍ଞାଦି କରାଯାଏ ନାହିଁ; ଏଣୁ କବି ଉଷାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହୁଅଛନ୍ତି --

ଯଦୁଷୋ ଯାସି ଭାନୁନା ସଂ ସୂର୍ଯ୍ୟେଣ ରୋଚସେ ।
ଆହାୟମଶ୍ୱିନୋ ରଥୋବର୍ତ୍ତିର୍ଯାତି ନୃପାଯ୍ୟଂ ॥ ଋ ୮।୯।୧୮

ହେ ଉଷା, ଯେତେବେଳେ ଦୀପ୍ତି ସହିତ ଉଦିତ ହୁଅ, ସେତେବେଳେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସମାନ ଶୋଭାପାଏ । ସେତେବେଳେ ପୁଣି ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟଙ୍କର ରଥ ଋତ୍ୱିକ୍‌ମାନଙ୍କର ଯଜ୍ଞକୁ ଆଗମନ କରେ ।

ପ୍ରବୋଧୟୋଷୋ ଅଶ୍ୱିନା ପ୍ରଦେବି
ସୂନୃତେ ମହି ।
ପ୍ର ଯଜ୍ଞହୋତରାନୁଷକ୍ ପ୍ର ମଦାୟ ଶ୍ରବୋ ବୃହତ୍ । ଋ ୮।୯।୧୭

ହେ ଉଷା, ଅଶ୍ୱିନୀଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ (ଜାଗରିତ) କର । ହେ ଦେବି, ହେ ସୂନୃତେ, ହେ ମହତି, ତୁମ୍ଭେ ଅଶ୍ୱିନୀଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ କର । ହେ ଦେବତାମାନଙ୍କର ଆହ୍ୱାନକାରିଣି, ତୁମ୍ଭେ ଦେବତାମାନଙ୍କ ପରି ଅଶ୍ୱିନୀଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ କର । ସେ ଦୁହିଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନ ନିମନ୍ତେ ବୃହତ୍ ଶ୍ରବଣଯୋଗ୍ୟ ସ୍ତୋତ୍ର କଳ୍ପିତ ହୋଇଅଛି ।

ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟ ରାତ୍ରିର ଦେବତା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଉଷାରେ ପୂଜିତ ହୁଅନ୍ତି; ଏହାହିଁ ଉପରୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ୁଅଛି ଏବଂ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ କଳ୍ପନା ଅପେକ୍ଷା ନୈରୁକ୍ତମାନଙ୍କର ମତ ସମୀଚୀନ; ତାହା ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହେଉଅଛି ।

କବିମାନେ ଋଷିମାନେ ଅଶ୍ୱିନୀଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ପାଇବାକୁ କି ଆତୁରତା ଓ ଉତ୍କଣ୍ଠା ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରୁ ଜଣାପଡ଼ିବ—

ଯଦିନ୍ଦ୍ରେଣ ସରଥଂ ଯାଥୋ ଅଶ୍ୱିନା ଯଦ୍ବା
ବାୟୁନା ଭବଥଃ ସମୋକସା ।
ଯଦାଦିତ୍ୟେଭିର୍ଋଭୁଭିଃ ସଜୋଷସା
ଯଦ୍ବା ବିଷ୍ଣୋର୍ବିକ୍ରମଣେଷୁ ତିଷ୍ଠଥଃ ।

ହେ ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟ, ଯଦି ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହିତ ଏକ ରଥରେ ଗମନ କରୁଥାଅ, ଯଦି ବାୟୁ ସହିତ ସମାନ ନିବାସୀ ହୋଇଥାଅ, ଯଦ୍ୟପି ଆଦିତ୍ୟମାନଙ୍କର ଏବଂ ଋଭୁମାନଙ୍କ ସହିତ ସମାନ ଭାବରେ ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଅ, ଯଦିବା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ବିକ୍ରାନ୍ତ ତିନ ଲୋକରେ ଥାଅ; ତେବେ ଆଗମନ କର ।

କୁହସ୍ଥ କୁହ ଜଗ୍ମଥୁଃ କୁହଶ୍ୟେନେବ ପେତଥୁଃ
ଅନ୍ତିଷଦ୍ଭୂତୁ ବାମବଃ ।

ଋ ୮ । ୭୩ । ୪

ହେ ଅଶ୍ୱିନୀଦ୍ୱୟ, ତୁମ୍ଭେ ଦୁହେଁ କେଉଁଠାରେ ଅଛ ? କେଉଁଠାକୁ ଯାଉଅଛ ? କେଉଁଠାରେ ଶ୍ୟେନପ୍ରାୟ ଶୀଘ୍ର ପତିତ ହେଉଅଛ ? ତୁମ୍ଭ ଦୁହିଁଙ୍କର ରକ୍ଷଣ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଉ ।

ଯଦଦ୍ୟ କର୍ହି କର୍ହିଚିଚ୍ଛୁଶ୍ରୂୟାତମିମଂ ହବଂ
ଅନ୍ତିଷଦ୍ଭୂତୁ ବାମବଃ ।

ଋ ୮ । ୭୩ । ୫

ହେ ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟ, କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଏବଂ କେଉଁ କାଳରେ ଅଦ୍ୟ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଆହ୍ୱାନ ଶ୍ରବଣ କରିବ ? ତୁମ୍ଭ ଦୁହିଁଙ୍କର ରକ୍ଷଣ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଉ ।

ଋତେନ ଦେବଃ ସବିତା ଶମାୟତ
ଋତସ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗମୁର୍ବିୟା ବି ପପ୍ରଥେ ।
ଋତଂ ସାସାହ ମହି ଚିତ୍ପୃତନ୍ୟତୋ
ମା ନୋ ବି ଯୌଷ୍ଟଂ ସଖ୍ୟା ମୁମୋଚତଂ ॥

ଋ ୮ । ୮୬ । ୫

ହେ ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟ, ଦ୍ୟୁତିମାନ ସବିତା ସତ୍ୟଦ୍ୱାରା ସାୟଂ କାଳରେ ରଶ୍ମି ସମୂହ ସଂଯତ କରନ୍ତି । ସେହି ସବିତା ପ୍ରାତଃକାଳରେ ସେହି ସତ୍ୟର ଶୃଙ୍ଗ ବା ଅଗ୍ରକୁ ଅତିଶୟ ବିସ୍ତାର କରନ୍ତି । ପୁଣି ଏହି ସଂସାରରେ ପରସ୍ପର ଯୁଦ୍ଧ ବା ବିବାଦ ଇଚ୍ଛୁକ ଶତ୍ରୁମାନେ ସତ୍ୟର ଅତିଶୟ ବଳଦ୍ୱାରା ଅଭିଭୂତ ହୁଅନ୍ତି ।

ସେହି ସତ୍ୟଦ୍ୱାରା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ବିଯୁକ୍ତ ନ ହେଉ । (ଏଠାକୁ ଆସିବାକୁ) ଅଶ୍ୱମୋଚନ କର ।

ଉଷାର ବିବରଣ ଲେଖିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ଉଷାକୁ ଆବାଲବୃଦ୍ଧ ସମସ୍ତେ ଚିହ୍ନନ୍ତି । ବୈଦିକ ଯୁଗର ଉଷା ସହିତ ଆଧୁନିକ ଉଷାର କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଦେବତାମାନଙ୍କର ରୂପ ଗୁଣର ଅସାଧାରଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଉଷାର କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ କେହି ଘଟାଇ ନାହାନ୍ତି ।

ସୂର୍ଯ୍ୟା—ସୂର୍ଯ୍ୟପତ୍ନୀ ଅର୍ଥ କରାଯାଇ ଅଛି । ଉଷାକାଳ ପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଉଦୟ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ନାମ ସୂର୍ଯ୍ୟା ବୃଷାକପାୟୀ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟା । ଉଷା, ବୃଷାକପାୟୀ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟା ଯେସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟର ଅବ୍ୟବହିତ ପ୍ରାକ୍ କାଳର ନାମ, ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିବା ବାହୁଲ୍ୟମାତ୍ର ।

ସରଣ୍ୟୁ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟପତ୍ନୀ—ପ୍ରକୃତରେ ଉଦୟାବସ୍ଥାର ନାମାନ୍ତର ସରଣ୍ୟୁ । ସରଣ୍ୟୁ ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟଙ୍କର ମାତା । ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟଙ୍କର ଜନ୍ମ ଉତ୍ତାରୁ ସରଣ୍ୟୁ ଅଶ୍ୱୀ ରୂପ ଧାରଣ ପୂର୍ବକ ପଳାୟନ କଲେ । ବିବସ୍ୱାନ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମାଙ୍କର ପଶ୍ଚାଦ୍ଧାବନ କଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ସରଣ୍ୟୁ ବା ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଉଷାଙ୍କର ଉଦୟ ରୂପକ ଛଳରେ ଏତାଦୃଶ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଅର୍ଦ୍ଧ ରାତ୍ରଠାରୁ ଉଷାକାଳଯାଏ ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟଙ୍କର କାଳ । ସରଣ୍ୟୁ ଅଶ୍ୱିଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ଦାନ କରି ପଳାୟନୋଦ୍ୟତା ହେଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଆଶ୍ୱିନ କାଳ ଉତ୍ତାରୁ ଉଷାକାଳ ହେଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବକାଳ ସରଣ୍ୟୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମୁଖରେ ଧାବମାନ ହେଲେ ବା ଉଷାର ତେଜ ଧାବମାନ ହେଲା । ତାଙ୍କୁ ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅତି ବ୍ୟଗ୍ରତା ସହକାରେ ଉଦିତ ହେଲେ ଏବଂ ସରଣ୍ୟୁ ବା ଉଷାଲୋକର ନାମାନ୍ତରର ପଶ୍ଚାଦ୍ଧାବନ କଲେ । ଏହା ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା । କବିମାନେ ଏହା ରୂପକରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଯାଇଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଋଷିମାନେ ତାହାକୁ ମୂର୍ତ୍ତି କରି ଗ୍ରହଣ କଲେ ଏବଂ ଅନେକ ଉପାଖ୍ୟାନର ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ବାହୁଲ୍ୟ ଭୟରେ ଉପାଖ୍ୟାନମାନଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଯମ ଓ ଯମୀଙ୍କ ଜନ୍ମ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଅଟେ । ସେଥିରୁ ଯମୁନା ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟକନ୍ୟା ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ତ୍ୱଷ୍ଟା ସବିତାଙ୍କର ନାମାନ୍ତର । ତ୍ୱଷ୍ଟା; ଭଗ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ପୂଷା, ବିଷ୍ଣୁ, ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ନାମ—ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ପୂର୍ବରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ହୋଇ ଜଗତକୁ କିରଣଜାଳରେ ମଣ୍ଡିତ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଯେ ନାନା ରୂପରେ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି, ସେହି ଛଅ ରୂପକୁ ବା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରାତଃକାଳୀନ ଛଅ ଅବସ୍ଥାକୁ ଛଅ ନାମ ଦିଆଯାଇଅଛି ।

ଅକାଶ୍ମିରଶ୍ମି ଆକାଶରେ ଅନୁଦିତ ସୂର୍ଯ୍ୟର ନାମ ତ୍ୱଷ୍ଟା । ତ୍ୱଷ୍ଟା ବିଶ୍ୱକର୍ମା ଓ ରଥନିର୍ମାତା ବୋଲି ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି । ଆକାଶରେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରଥମ ରଶ୍ମିକୁ ଅବଲୋକନ କରି କବି ଗାଇଲେ ଯେ, ରଥନିର୍ମାତା ବିଶ୍ୱକର୍ମା ରଥ ନିର୍ମାଣ କଲେ, ଏଥର ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ହେବ । ଏହି ଉପମାରୁ କ୍ରମେ ତ୍ୱଷ୍ଟା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦେବତା ହୋଇ ଉଠିଲେ ।

ସବିତା—ଆକାଶରୁ ତମ ଦୂର ହୋଇ ରଶ୍ମି ଅକାଶ୍ମି ହେଲେ ତାହା ସବିତାର କାଳ । ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀରେ ସୂର୍ଯ୍ୟାଲୋକ ପଡ଼ିବା ଆଗରୁ ଯେବେ ବେଳେ ବେଳେ ଆକାଶ ଆଲୋକିତ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ସବିତାଙ୍କର କାଳ । ଉଦୟୋନ୍ମୁଖ ସୂର୍ଯ୍ୟର ନାମ ସବିତା । ସବିତାଙ୍କ ନାମ ପ୍ରସବିତା—ସବିତା ସମସ୍ତ ଭୂତକୁ ଜନ୍ମ ଦିଅନ୍ତି ବା ଜନ୍ମଦାତା । ସବିତାକାଳରେ ଜଗତ୍ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ହୁଏ, ଏହାହିଁ ଜନ୍ମ ଦେବାର ରୂପକ ମାତ୍ର ।

ଭଗ—ଅନାବିର୍ଭୂତ ମଣ୍ଡଳ ନାମ ଭଗ । ଭୂତମାନଙ୍କର ଭଜନୀୟ ବା ସ୍ଵକାର୍ଯ୍ୟନିଯୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଭଜନୀୟ, ଏଣୁ ଭଗ । ଲୋକେ ସେତେବେଳେ ଆପଣା ଆପଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ସବିତାଙ୍କର କାଳ ଉତ୍ତାରୁ ଭଗର କାଳ । ମାତ୍ର ଉଦୟ ପୂର୍ବର କାଳ ।

ଯେତେବେଳେ ଆଦିତ୍ୟ ଉଦୟାଚଳରେ ଉଦିତ ହେଲେ ଲୋକଚକ୍ଷୁକୁ ମଣ୍ଡଳ ମାତ୍ର ଦେଖାଯାଏ, ସେହି ସୂର୍ଯ୍ୟକାଳ ଏବଂ ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ ସବିତାର ନାମ ସୂର୍ଯ୍ୟ । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ଦିଅନ୍ତି ବୋଲି ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରେରଣ କରନ୍ତି ବୋଲି ଆଦିତ୍ୟଙ୍କ ନାମ ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

ପୁଷା— ଉଦୟ ଉତ୍ତାରୁ ରଶ୍ମି ଦ୍ଵାରା ପରିପୁଷ୍ଟ ହେଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ନାମ ପୁଷା ।

ବିଷ୍ଣୁ—ଯେତେବେଳେ ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ ବିଶ୍ଵବ୍ୟାପ୍ତ ହୁଏ, ତାହା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର କାଳ । ବ୍ୟାପକ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବା ତେଜୋମୟ ସୂର୍ଯ୍ୟର ନାମ ବିଷ୍ଣୁ । ବିଶ୍ଵଂ ରଶ୍ମିଭିର୍ବ୍ୟାପ୍ନୁତେ ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବତାମାନଙ୍କ ବିବରଣ ଦେବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନର ସମସ୍ତ ଦେବତା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ରୂପାନ୍ତର ବା ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି ସମ୍ମିଳିତ ବାୟୁପଟଳର ବିଭିନ୍ନ ରୂପ ମାତ୍ର, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଅନେକ ପାର୍ଥିବ ପଦାର୍ଥ ଏବଂ ଯେଉଁ ଆଦିପୁରୁଷଗଣ ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ଉପକାର କରିଥିଲେ, ଉନ୍ନତ ସାଧନାରେ ବ୍ରତୀ ଥିଲେ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷସ୍ଥାନ ଓ ଦ୍ୟୁସ୍ଥାନରେ ସ୍ତୁତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଅଙ୍ଗିରା, ଅଥବା ମନୁ ପ୍ରଭୃତି ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ଆଦିପୁରୁଷ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଟନ୍ତି । ଏମନ୍ତ କି, 'ଏତେ ଋଷୟ ଆଦିତ୍ୟ-ସହଚରଣଃ' ବୋଲି ନୈରୁକ୍ତମାନେ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମ୍ଭେମାନେ ଋଗ୍‌ବେଦୀୟ ଦେବତାମାନଙ୍କ ବିବରଣ ଓ ପ୍ରକୃତ ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛୁଁ ଏବଂ ପ୍ରାଚ୍ୟ ବେଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କର ମତମାନ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ତାହାର ସମାଲୋଚନା ଦ୍ଵାରା ସ୍ଵମତ ସମର୍ଥନର ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛୁଁ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ଏଥିର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି କରି ମନ୍ତବ୍ୟ ଗଠନ କରିବାକୁ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଅଛୁଁ । ପାଠକମାନଙ୍କର ମନ୍ତବ୍ୟହିଁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପରିଶ୍ରମର ପୁରସ୍କାର । ମନ୍ତବ୍ୟ ପକ୍ଷପାତରହିତ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

ସେ ଯାହାହେଉ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭେମାନେ ବେଦସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗୁରୁତର ବିଷୟର ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉଅଛୁଁ । ଏ ଆଲୋଚନା ଓ ମନ୍ତବ୍ୟ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରକ୍ତିଜନକ ହୋଇପାରେ । ମାତ୍ର ଅନ୍ୟାନ୍ୟମାନଙ୍କର ମନ୍ତବ୍ୟକୁ ଭୟ କରି ଆତ୍ମଗୋପନ କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ବଳୁନାହିଁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ବେଦ ଓ ଈଶ୍ଵର, ବେଦ ଓ ବ୍ରହ୍ମା । ଏ ଦେଶର ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଧାରଣା ଏହି ଯେ, ଭାରତବର୍ଷୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଈଶ୍ଵର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଲୋଚନା ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଏ ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ବଳି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶର କୌଣସି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଈଶ୍ଵରତତ୍ତ୍ଵର ଆଲୋଚନା ହୋଇ ନାହିଁ ବା ହୋଇ ନ ପାରେ । ହିନ୍ଦୁର ଈଶ୍ଵରସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମତ ଅଚଳ ଓ ଧ୍ରୁବ । ଏହା ସ୍ଵତଃସିଦ୍ଧ ଯେ, ଏ କଥା ଯେ ସ୍ଵୀକାର ନ କରେ, ସେ ହିନ୍ଦୁପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏତାଦୃଶ ସ୍ଵତଃସିଦ୍ଧ ଦା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର ବିରୁଦ୍ଧବାଦୀ ହେବାକୁ କେହି ଅଗ୍ରହାନ୍ୱିତ ନ ଥିଲେ ଓ ନୁହନ୍ତି । ଅନେକ ଧର୍ମାଲୋଚନାର ମୂଳରୁ ପରସ୍ପର ବିରୁଦ୍ଧବାଦୀ ହୋଇ ବିଭିନ୍ନ ସମାଜ ଓ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଗଠନ କଲେ ମଧ୍ୟ ଅବଶେଷରେ ବା ଉପସଂହାରରେ ଈଶ୍ଵରସିଦ୍ଧିକୁ ଅସ୍ଵୀକାର କରିବାକୁ ଭୀତ ଥିଲେ ଓ ଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ ଏ ଦେଶର ଅସଂଖ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କେବଳ ଈଶ୍ଵର ଜୀବନର ମୂଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରତିପନ୍ନ କରାହୋଇଅଛି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ ଓ ମୁସଲମାନଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଗଣ ମଧ୍ୟ ଈଶ୍ୱର ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ଆଉ କେତେକ ଈଶ୍ୱରବିଶ୍ୱାସୀ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଭିନ୍ନ ପୃଥିବୀବକ୍ଷରେ ପ୍ରକୃତ-ଉପାସକ ଜାତି ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛୁଁ ଯେ, ଋଗ୍‌ବେଦ ରଚନା ପୂର୍ବେ ଆର୍ଯ୍ୟଜାତି ପ୍ରକୃତ-ଉପାସକ ଥିଲେ । ସେହି ପନ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରି ଋଗ୍‌ବେଦର ରଚକଗଣ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତ-ଉପାସକ ଥିବାର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ରଚିତ ସ୍ତୁତିସମୂହ ସେମାନଙ୍କର ଉପାସନା ଧାରାର ପରିଚାୟକ । ଏହିପରି ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଜଣକଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ, ଜଣକଦ୍ୱାରା ନିୟମିତ, ଜଣକଦ୍ୱାରା ଶାସିତ, ଏ ଜ୍ଞାନ ସେମାନଙ୍କର ଆଦୌ ନ ଥିଲା । ଈଶ୍ୱରବାଦ ସେମାନଙ୍କୁ ଜଣାନଥିଲା । ପାଠକବର୍ଗ ଏ କଥା ଶୁଣି ବିଦ୍ରୂପ କରିବେ କି ? କରିବେ । ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ବଳବତ୍ତର ।

ଈଶ୍ୱର ଶବ୍ଦ ଋଗ୍‌ବେଦରେ ନାହିଁ । ଏ ଶବ୍ଦ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସୃଷ୍ଟ । ବ୍ରହ୍ମ ଶବ୍ଦ ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ; ମାତ୍ର ଉପନିଷଦ ଓ ପୁରାଣର ବ୍ରହ୍ମ ଶବ୍ଦ ଓ ବେଦର ବ୍ରହ୍ମ ଶବ୍ଦ ଏକ ନୁହେଁ ଓ ଏକାର୍ଥବୋଧକ ନୁହେଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଦୃଢ଼ବୋଧ ହୁଏ ଯେ, ଯେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ଦୃଢ଼ ସମାଜବଦ୍ଧ ହୋଇ ଜଣକ ଉପରେ ଏକାଧିପତ୍ୟ ଦେଲା, ସେତେବେଳେ ପରିକଳ୍ପିତ ଦେବସମାଜର ଜଣେ ଏକାଧିପତି ସୃଷ୍ଟି କଲା । ସୃଷ୍ଟି ବିଷୟ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅଧିପତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ରାଜା ଓ ଈଶ୍ୱର ସମାନ । ପ୍ରକାରରେ ସମାନ; କେବଳ ପରିମାଣରେ ଇତର ବିଶେଷ ଅଛି । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ବିବରଣ ପରେ ଦିଆଯିବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ବେଦରେ ନ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାମାନେ କପରି ଭାବରେ ବେଦରେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ଥିବାର ଧାରଣା ଲୋକମନରେ ଜନ୍ମାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ଦେଖାଯାଉ । ନୈରୁକ୍ତଗଣଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଏ ମହାନ୍ ଗ୍ରନ୍ଥର ଏକମାତ୍ର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତା କେବଳ ସାୟନାଚାର୍ଯ୍ୟ । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରାଚ୍ୟ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମିଳି ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତା ଅନେକ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଦୟାନନ୍ଦ ସ୍ୱାମୀ ସମଗ୍ର ଋଗ୍‌ବେଦ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ସ୍ତୁତି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ଦ୍ୱିଧାବୋଧ କରି ନାହାନ୍ତି । ଆର୍ଯ୍ୟସମାଜ ମତାବଲମ୍ବୀ ଅନେକ ତାହାହିଁ ସତ୍ୟଜ୍ଞାନରେ ସଂସ୍କୃତ, ହିନ୍ଦୀ, ବଙ୍ଗଳା ଓ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଅନେକ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ।

ବିଦ୍ୱଜ୍ଜନବନ୍ଦ୍ୟ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ମତଖଣ୍ଡନ କରିବାର କ୍ଷମତା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ମତ ଖଣ୍ଡନ କରିବାକୁ ଯିବାହିଁ ବାମନର ଉଚ୍ଚ ବୃକ୍ଷରୁ ଫଳ ତୋଳିବା ପ୍ରୟାସ ଭଳି ବୃଥା ବୋଲି ଲୋକେ ଭାବିବେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଦୃଢ଼ାଗ୍ରହର ଗୋଟିଏ ମନ୍ତ୍ରର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବୁଁ । ପାଠକମାନେ ଏଥିର ମୀମାଂସକ ହେବେ ।

ଋଗ୍‌ବେଦର ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତା ସାୟନ । ସେ ବେଦାଲୋଚନା କରି ଜଣେ ନିୟନ୍ତାର ଉଦାହରଣ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ କପରି ସମର୍ଥ, ତାହା ମଧ୍ୟ ଦେଖାଇବୁଁ । ଏହା ଛଡ଼ା ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବେଦାଲୋଚନାକାରୀମାନଙ୍କର ମତ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନ ବେଳେ ଉଦ୍ଧୃତ କରିବୁଁ । ପାଠକଗଣ ତାହା ପାଠ କରି ଏବଂ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ପ୍ରମାଣ ଓ ଯୁକ୍ତି ସହିତ ମିଳାଇ ଦେଖିବେ । ଅଲୋଚନା କରି ଅତରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମୁହଁରେ ବଡ଼ କଥା ଏହା ଭାବି ଯେପରି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ଦୂରକୁ ଫିଙ୍ଗି ନ ଦିଅନ୍ତି, ଏହାହିଁ ଅନୁରୋଧ ।

ପ୍ରଥମତଃ ଜିଜ୍ଞାସ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଈଶ୍ୱର ପଦଟି ଓ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଗୁଣକର୍ମ ମନୁଷ୍ୟଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଭାବିତ, କି ଈଶ୍ୱର ବା ନିୟନ୍ତା ବା ସ୍ରଷ୍ଟା ଆତ୍ମପରିଚୟ ଦେଇ ମନୁଷ୍ୟକୁ ନିଜର ଗୁଣକର୍ମର ପରିଚୟ କରାଇଅଛନ୍ତି ? ପୃଥିବୀର ଏପରି କୌଣସି ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ନାହିଁ, ଯେ କି ଏଥିର ନିଃସଂଶୟ ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ; ବରଂ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନାଦ୍ୱାରା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଅଛି ଯେ, ଈଶ୍ୱର ମାନବର କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ । କୌଣସି ଜାତିର ଆଦି

ଧର୍ମଭାବର କ୍ରମୋନ୍ନତି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଈଶ୍ୱରମହିମାର ବୃଦ୍ଧି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ତଥାପି ମନୁଷ୍ୟସମାଜର ପ୍ରାଥମିକ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସର କ୍ରମୋନ୍ନତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମାଜର ମାନସିକ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ଉନ୍ନତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ପୃଥିବୀରେ ଅନେକ ଜାତି ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ଅଦ୍ୟାପି ସେହି ପ୍ରାଥମିକ ଅବସ୍ଥାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଜାତିମାନେ ମାନସିକ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ଉନ୍ନତିପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସର କ୍ରମୋନ୍ନତି କରିବାରେ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ଭାରତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟଧର୍ମ ଏଥିର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ।

ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ପ୍ରଥମ ଲିପିବଦ୍ଧ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଋଗ୍‌ବେଦ । ଋଗ୍‌ବେଦ ଲିପିବଦ୍ଧ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଶିକ୍ଷକମୁଖରୁ ଧର୍ମଶିକ୍ଷା କରାଯାଉଥିଲା ଏବଂ ସ୍ତୁତି ସ୍ତୋତ୍ର ମୁଖସ୍ଥ କରାଯାଉଥିଲା । ଋଗ୍‌ବେଦ ପାଠରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଆର୍ଯ୍ୟଜାତି ପ୍ରକୃତିପୂଜକ ଥିବାର ଜାଜ୍ଜ୍ୱଲ୍ୟମାନ ପ୍ରମାଣ ପାଉଁ । ତତ୍ପୂର୍ବେ ଯେ ଆର୍ଯ୍ୟ ଋଷିଗଣ ପ୍ରକୃତିପୂଜକ ଥିଲେ, ସେଥିର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଋଗ୍‌ବେଦରୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ ।

ଅଗ୍ନିଃ ପୂର୍ବେଭିର୍ଋଷିଭିରୀଡ୍ୟୋନୂତନୈରୁତ ।
ସଦେବାଁ ଏହ ବାକ୍ଷତି । ୧ । ୧ । ୨

ଅଗ୍ନି ପୂର୍ବ ଋଷିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲେ । ଇଦାନିନ୍ତ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ତୁତ୍ୟ ସେହି ଅଗ୍ନି ସ୍ତୁତ ହୋଇ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଏଠାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରନ୍ତୁ ।

ଅଗ୍ନି ଅର୍ଥ ଏଠାରେ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ । ମନ୍ତ୍ରାର୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ଆଦୌ କ୍ଲିଷ୍ଟତା ନାହିଁ ।

ଋଗ୍‌ବେଦ ରଚନା ପୂର୍ବରୁ ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ଅଗ୍ନିପୂଜକ ଥିଲେ । ଋଗ୍‌ବେଦ ରଚକମାନେ ଅଗ୍ନିପୂଜକ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ହିନ୍ଦୁମାନେ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନିପୂଜକ । ହୋମକୁଣ୍ଡରେ ଅଗ୍ନି ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରି ପୂର୍ବେ ଆର୍ଯ୍ୟଗଣ ଏହି ମନ୍ତ୍ର ବା ଏତାଦୃଶ ମନ୍ତ୍ରମାନ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥିଲେ । ଏବେ ଆମ୍ଭେମାନେ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନି ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରି ଏହି ମନ୍ତ୍ର ବା ଏତାଦୃଶ ଅନ୍ୟ ମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଅଛୁଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ପୂଜା ଅଗ୍ନିପୂଜା, ନା ଈଶ୍ୱରପୂଜା ନା ଈଶ୍ୱର ଆରାଧନା ? ତଥାପି ସ୍ୱାମୀଜୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ଲେଖିଲେ—

"ଅଗ୍ନିଃ ପରମେଶ୍ୱରୋ ଭୌତିକୋ ବା ।" ଏହିପରି ସ୍ୱାମୀଜୀ "ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ପରମେଶ୍ୱରସ୍ୟ, ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ପରମେଶ୍ୱରସ୍ୟ ଏବଂ ବରୁଣସ୍ୟ ପରମେଶ୍ୱରସ୍ୟ" ଇତ୍ୟାଦି ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ର ବା ବରୁଣ କେହିକି ଜଣା-ନ ପଡ଼ନ୍ତୁ; ମାତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଗ୍ନି ଯେ ସ୍ୱପ୍ରକାଶ, ଏ ଦୁହିଙ୍କି ତ ଲୋକେ ଚିହ୍ନି ପାରନ୍ତି । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ଅଗ୍ନି ଅର୍ଥ ପରମେଶ୍ୱର, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥ ପରମେଶ୍ୱର ବୋଲି ଲେଖିଲେ ଲୋକେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ କି ? ଅନେକେ ବା ବିଶ୍ୱାସ କରିପାରନ୍ତି; ମାତ୍ର ତାହା ତ ଯୁକ୍ତିସିଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ସୁତରାଂ ଯେଉଁଠାରେ ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ଭୌତିକ ପଦାର୍ଥର ସ୍ତୁତି ଅଛି ବା ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି, ସେ ସ୍ଥଳରେ ଈଶ୍ୱର ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଓ ଭ୍ରମାତ୍ମକ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭୌତିକ ପଦାର୍ଥର ସ୍ତୁତିକୁ ଈଶ୍ୱର ସ୍ତୁତି ବୋଲିବାର ଯେଉଁ ଅର୍ଥ, ପରମପୌତ୍ତଳିକକୁ ଏକେଶ୍ୱରବାଦୀ ବୋଲିବା ସେହି ଅର୍ଥ ।

ଯେବେ କେହି ଜଣେ ଘୂର୍ଣ୍ଣିବାୟୁରେ ପଡ଼ି ବିନାଶ ପାଇଲାବେଳେ କହେ, "ହେ ପବନଦେବତା, ତୁ ମୋତେ ରକ୍ଷା କର, ତୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରାଣରକ୍ଷକ ।" ପୁଣି ଥରେ ବଜ୍ରପାତ ହେବାର ଦେଖି ସ୍ତୁତି କରେ, "ହେ ଇନ୍ଦ୍ର, କୋପ ସମ୍ବାର କର, ମୋର ହୃଦୟ କମ୍ପ ଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରଭୁ, ତୁମ୍ଭେ ବଳଶାଳୀ, ତୁମ୍ଭଠାରୁ ବଳି ବଡ଼ କିଏ ?" ଶିବଲିଙ୍ଗଟି ଦେଖି ପ୍ରଣିପାତପୂର୍ବକ ଜଣାଏ, "ପ୍ରଭୁ, ତୁ ସର୍ବକର୍ତ୍ତା, ସର୍ବଦାତା, ମୋତେ ଗୋଟିଏ ବଳଶାଳୀ ପୁଅ ଦେ ।" ନିକଟରେ ଦୁର୍ଗାମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି ସ୍ତୁତି କରେ, "ମା ଗୋ, ତୁ ତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜନ୍ମ କରିଛୁ, ତୋର କୋପ ହେଲେ ସମସ୍ତେ ନାଶ ଯିବେ । ମା, ମୁଁ ଅପରାଧ କରିଥିଲେ କ୍ଷମା ଦେ । ଆର୍ଯ୍ୟା ପୁଅ ସମସ୍ତଙ୍କୁ

ସୁଖରେ ରଖ, ଗୋ ମା ।" ଆଗୁ ଆଗୁ ଗଣ୍ଡଗ୍ରାମରେ ସିନ୍ଦୂରକର୍ଦ୍ଦମିତ ଗୋଟିଏ ଗଣ୍ଡଶୈଳ ଦେଖି ଯେବେ କହେ, "ବାପରେ ! ଏହି ତ ରକ୍ତମୁହିଁ ଦେବୀ । ଶିବ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ କୋପରୁ ପଛେ ରକ୍ଷା ପାଇବାର ଆଶା, ଏ ମୂର୍ତ୍ତି କୋପାନ୍ୱିତା ହେଲେ ରକ୍ଷେ କିଏ ?" ତଳେ ପଡ଼ି କହେ, "ମା, ତୁ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ବଡ଼, ତୋଠାରେ ମୋର ଅଚଳା ଭକ୍ତି, ମୋର ପରିବାରବର୍ଗର ମଙ୍ଗଳ କରୁଥିବୁ ।" ବେଳ ବୁଡ଼ୁଅଛି, ଆଗୁ ଆଗୁ ଜଣେ କୃମ୍ଣୀପଞ୍ଚିଆକୁ ଦେଖିଲି ଯେ, ସେ ପଶ୍ଚିମଆଡ଼କୁ ମୁହଁ କରି କଣ କହୁଅଛି, ତଳରେ ଲମ୍ବ ହୋଇ ପଡ଼ୁଅଛି । ଭାବିଲି, ଏହି ତ ପ୍ରଧାନ ଭକ୍ତ. ଏ ଯାହାକୁ ସେବା କରୁଅଛି ସେ ବୋଧହୁଏ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ । ତା ଅନୁକରଣରେ ତଳେ ପଡ଼ି 'ଗୁରୁ ଶରଣ',' ଗୁରୁ ଶରଣ' ବୋଲି ଡାକ ପକାଇଲି, ଧୂଳି ଗୋଟିଲି, ମୁଣ୍ଡରେ ଲଗାଇଲି । ପୁନେ ଶୁଣିଲି ଯେ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କଲେ ଐହିକ ଓ ପାରତ୍ରିକ ମଙ୍ଗଳ । ସେହି ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଆଶ୍ରୟ କରି ଇଂରାଜମାନେ ଭାରତ ଜୟ କରିଅଛନ୍ତି--ସେମାନଙ୍କର ସମ୍ପତ୍ତି ଅଚଳା । ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ । ଭାବିଲି ସତ କଥା, ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ମୋର ପରମଦେବତା । ପ୍ରଣାମ କଲି । ଇଂରାଜ ଭଳି ବୁଦ୍ଧି ବିଦ୍ୟା ବଳ ପ୍ରଭୃତି ପାଇବାକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲି । ପୁଣି ବିଚାର କଲି; ନା ନା, ଜଣକୁ କାହିଁକି. ସୁବିଧା ଅନୁସାରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଧରିଥିଲେ ତ ଭଲ । କେହିହେଲେ ତ ମଙ୍ଗଳ କରିବେ । ସୁତରାଂ ସକାଳ ବା ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଥରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଡାକୁଥିଲେ କ୍ଷତି କଣ ? କେହିହେଲେ ତ ଶୁଣିବେ ? କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଏପରି ଅନେକ ଲୋକ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଅନ୍ତି । ବ୍ରାହ୍ମଣାଦିଙ୍କର ପଞ୍ଚଦେବତା ଉପାସନା ଏହି ଧରଣର ନୁହେଁ କି ? ମାତ୍ର ସେଠାରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଏତାଦୃଶ ପୂଜାକୁ. ଉପାସନାକୁ ଯେବେ ଏକେଶ୍ୱର ଉପାସନା ବୋଲିଯାଏ, ତେବେ ବେଦମନ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଏକେଶ୍ୱର ସ୍ତୋତ୍ର ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ଏତାଦୃଶ ବିଶ୍ୱାସୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ପଞ୍ଚଦେବତା ଉପାସନାକୁ ଯେପରି ଏକେଶ୍ୱରୋପାସନା ବୋଲିବା ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ, ସେମନ୍ତ ବେଦମନ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଏକେଶ୍ୱର ସ୍ତୁତି ବୋଲିବା ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ ।

(୯)

ବେଦମନ୍ତ୍ରଦ୍ରଷ୍ଟା ଋଷିମାନେ ଯଦି ସର୍ବଜ୍ଞ, ତ୍ରିକାଳଜ୍ଞ, ସେମାନେ ବେଦମନ୍ତ୍ରରେ ଏକ ମାତ୍ର ନିୟନ୍ତାର କୌଣସି ରୂପ ଗୁଣ ବା ଏକାଧିପତ୍ୟର କୌଣସି ନିଦର୍ଶନ ପାଇଥିଲେ କି ? କିମ୍ବା ଋଗ୍‌ବେଦର କୌଣସି ମନ୍ତ୍ରରେ ସେହି ନିୟନ୍ତାର ବାହୁଲ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ବା ସ୍ତୁତି କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି କି ? ତାହାଛଡ଼ା ମଣ୍ଡଳବିଭାଗକର୍ତ୍ତା ଓ ସୂକ୍ତନିର୍ବାଚନକର୍ତ୍ତା ପ୍ରାଚୀନ ଋଷି ଈଶ୍ୱର ବା ପରମେଶ୍ୱର କୌଣସି ମନ୍ତ୍ରର ଦେବତା ବୋଲି କୌଣସି ସୂକ୍ତରେ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି କି ? ପୂର୍ବକାଳର ବେଦ ସଂଗ୍ରହକର୍ତ୍ତା ଋଷି ଯେବେ ୧୦୫୮୯ ମନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ମନ୍ତ୍ର ହେଲେ ଈଶ୍ୱରସ୍ତୁତି ବୋଲି ଲେଖି ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା କୌଣସି ମନ୍ତ୍ରର ଉପାସ୍ୟ ସର୍ବନିୟନ୍ତା ପରମେଶ୍ୱର ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିନାହାନ୍ତି, ତେବେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାରମାନେ ବେଦରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ନାମ ଗନ୍ଧ ପାଇଲେ କେଉଁଠାରୁ ? ବେଦରେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ସିନା କେବଳ କପୋଳକଳ୍ପନା ? ଈଶ୍ୱରପରିଚ୍ଛାୟକ ଗୋଟିଏ ମନ୍ତ୍ର କେହି ଦେଖାଇ ଦେଇ ପାରି ନାହାନ୍ତି । କେବଳ ନିଜ ନିଜର ବିଦ୍ୟାବଳରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଅର୍ଥ ନିଷ୍କାସନ କରିବାରେ ସମସ୍ତେ ବଦ୍ଧପରିକର । କାଳିଦାସଙ୍କର ବିଖ୍ୟାତ ମେଘଦୂତ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟକୁ କୌଣସି ଉତ୍କଳୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଗୁଣ୍ଡିଚା ଉତ୍ସବର ବର୍ଣ୍ଣନା ବୋଲି ବୁଝାଇଅଛନ୍ତି । ମେଘଦୂତର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ନ ଦେଖି ଯଦି କେହି ଏହି କଳ୍ପିତ ଅର୍ଥ ଶୁଣେ, ତା ପ୍ରତି କାଳିଦାସଙ୍କ ମେଘଦୂତ ଗୁଣ୍ଡିଚା ଚମ୍ପୂ ବା ଆଉ କିଛି ବୋଲି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୋଇପାରେ; ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ କାଳିଦାସ ଏପରି ଅଭିପ୍ରାୟରେ କାବ୍ୟ ରଚନା କରି ନ ଥିଲେ ।

ଶାସ୍ତ୍ରିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ କେବଳ ବୁଦ୍ଧିର ଦୌଡ଼ ଜଣାପଡ଼େ, ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱ ରହିଯାଏ ବହୁ ଦୂରରେ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୀଳା, କୁରୁପାଣ୍ଡବ ଯୁଦ୍ଧ, ରାମ ରାବଣ ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରଭୃତିର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ କିମ୍ବା ଶାସ୍ତ୍ରିକ ଅର୍ଥ ଯାହା ପଣ୍ଡିତଗଣ ପ୍ରକାଶ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଅନେକ ପାଠକଙ୍କୁ ଜଣାଥିବ । ମାତ୍ର କବିମାନେ କି ଏତଦଭିପ୍ରାୟରେ ଏତାଦୃଶ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି ? କେବେ ନୁହେଁ । ପରନ୍ତୁ ତାପର ବାସ୍ତବ ଏହି ଯେ, ପୂର୍ବ ପ୍ରଚଳିତ ମତ କିମ୍ବା ସ୍ୱମତ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଭାରତବର୍ଷର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ । ଏତାଦୃଶ ଗବେଷଣା ଓ ଆଲୋଚନା ନିମନ୍ତେ ଯେ ସ୍ୱାଧୀନ ମତ ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ବୃତ୍ତିସମୂହ ଖର୍ବ ହୋଇଅଛି, ଏଥିପ୍ରତି କାହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଏତାଦୃଶ ଜଟିଳ ପନ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରି ଯେବେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବେଦରୁ ଈଶ୍ୱର ସତ୍ତ୍ୱା ବା ଈଶ୍ୱରବାଦ ଆବିଷ୍କାର କରିବାକୁ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ବେଦରେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ନାହିଁ ବୋଲିବାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦୋଷୀ ହେବୁ କାହିଁକି ?

ତାହାଛଡ଼ା ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ ଯେ, ବେଦ ବହୁକାଳରେ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି; ସୁତରାଂ ବେଦର ଭାଷାରେ ତାରତମ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମନ୍ତ୍ର ସହଜବୋଧ, କେତେଗୁଡ଼ିକର ଭାଷା ଅତି ଦୁର୍ବୋଧ ଅର୍ଥରେ ନୁହେଁ, ଭାଷାରେ । ମାତ୍ର ମଣ୍ଡଳବିଭକ୍ତିକର୍ତ୍ତା କି ନିମନ୍ତେ ସେ ସବୁ ମନ୍ତ୍ର ଓଲଟପାଲଟ କରି ରଖିଅଛନ୍ତି, ତାହା ତାହାଙ୍କୁ ହିଁ ଜଣା ।

ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଦେଖାଯାଏ, କୌଣସି କୌଣସି ଋଷି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଦେବତାଠାରେ ଅସାଧାରଣ ଗୁଣକର୍ମର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସ୍ତୁତି କଲାବେଳେ ଭାବପ୍ରବଣ ହୋଇ ନିଜ କବିତ୍ୱର ଉତ୍ସ ଫିଟାଇଅଛନ୍ତି । ଏତାଦୃଶ ରଚନା ଦେଖି କବି ଏକେଶ୍ୱରବାଦୀ ବୋଲିବା ସଙ୍ଗତ କି ? କିମ୍ବା ତାଙ୍କର ସ୍ତୋତ୍ରଟି ଏକ ମାତ୍ର ନିଷ୍କଳାର ସ୍ତୁତି କି ?

ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ଦେଖାଯାଉ—ଇନ୍ଦ୍ର ଯେ କିପ୍ରକାର ଦେବତା, ତାହା ବୋଧହୁଏ ଅନେକଙ୍କୁ ଜଣା । ଯେବେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ କୌଣସି ଋଷି ସ୍ତୁତି କଲାବେଳେ କହିଥାନ୍ତି ଯେ, "ହେ ଇନ୍ଦ୍ର ! ପୃଥିବୀ ଶତସଂଖ୍ୟକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭଠାରୁ ବଳି ନ ପାରେ । ସହସ୍ର ସହସ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଅନୁଭବ କରି ନ ପାରନ୍ତି ଦ୍ୟାବା ପୃଥିବୀ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବାନ୍ଧି ନ ପାରେ ।" ତେବେ କି ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହି ସ୍ତୁତି ଦେଖି ଏହା ଈଶ୍ୱରସ୍ତୁତି ବୋଲି ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ପଡ଼ିବା ? ଏହା ଅତିରଞ୍ଜିତ ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ତୁତି ଭିନ୍ନ କଣ ହୋଇପାରେ ? ଅଧୁନା ମଧ୍ୟ ଜଣେ କ୍ଷୁଦ୍ର କରଦ ରାଜାଙ୍କୁ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନେ ସସାଗରା ପୃଥିବୀର ଅଧୀଶ୍ୱର ବୋଲି ଆଶୀର୍ବାଦ କରନ୍ତି । ଆଜି କାଲିର ଦାନରେ ତ ବାଣର ପ୍ରୟୋଜନ ଥାଏ ନାହିଁ । ତଥାପି କେତେ ରାଜାଙ୍କର ଦାନବାଣରେ ପିଚ୍ଛିଳ ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ କାମଦେବ ଆଉ କେଉଁଠାରେ ବା କିଏ କଚଡ଼ି ହୋଇ ପଡ଼ିଯାଉ ନାହାନ୍ତି କି ? ତେବେ ବୈଦିକ ଋଷି ଯେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଅତିରଞ୍ଜନରେ ଟେକିଦେଲେ, ସେଥିରେ ସେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦୀ ହେଲେ କି ?

ଅଦିତିର ପରିଚୟ ଦେବାର ପ୍ରୟୋଜନ କି ? କିଏ ବା ଅଦିତିଙ୍କୁ ନ ଚିହ୍ନେ ? ଅଦିତି ଆକାଶ; ଏଣୁ ଅଦିତି ଦେବମାତା, ବେଦର ଦେବତା ସମସ୍ତେ ଆକାଶରୁ ଜାତ, ଏଣୁ ଅଦିତି ସମସ୍ତଙ୍କର ମାତା । ପୁରାଣରେ କାଶ୍ୟପପତ୍ନୀ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରାଦିଙ୍କର ମାତା, ତ୍ରେତାରେ ରାମମାତା କୌଶଲ୍ୟା, ଦ୍ୱାପରରେ କୃଷ୍ଣମାତା ଦେବକୀ, ଇତ୍ୟାଦି । ତାହାଙ୍କୁ ବୈଦିକ ଋଷିମାନେ ସମସ୍ତ ଦେବତାଙ୍କର ମାତା ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରିଥିଲେ, ତାଙ୍କୁ ଅତି ଉଚ୍ଚ ଆସନ ଦେବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଅଦିତିର୍ଦ୍ୟୌରଦିତିରନ୍ତରିକ୍ଷ
ଅଦିତିର୍ମାତା ସ ପିତା ସ ପୁତ୍ରଃ ।
ବିଶ୍ୱେଦେବା ଅଦିତିଃ ପଞ୍ଚଜନା
ଅଦିତିର୍ଜାତମଦିତିର୍ଜନିତ୍ୱଂ ।

୧ । ୮୯ । ୧୦

ଅଦିତି ଆକାଶ, ଅଦିତି ଅନ୍ତରିକ୍ଷ, ଅଦିତି ମାତା, ଅଦିତି ପିତା, ସେହି ପୁତ୍ର, ଅଦିତି ସମସ୍ତ ଦେବ, ଅଦିତି ପଞ୍ଚଜନ, ଅଦିତି ଜାତ ଓ ଜନ୍ମର କାରଣ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରରୁ ଅନେକ ଈଶ୍ୱର ଦର୍ଶନ ପାଆନ୍ତି । ଅଦିତି କି ଈଶ୍ୱର ? ଆକାଶ କି ନିୟନ୍ତା ?

ରାହୁଗଣ ପୁତ୍ର ଗୋତମ ଏଥିର ରଚକ । ସେ ଇନ୍ଦ୍ର, ମରୁତ୍, ଅଗ୍ନି, ସୋମ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ସୂକ୍ତ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ମନ୍ତ୍ରଟି ଯେଉଁ ସୂକ୍ତରେ ଅଛି, ସେହି ସୂକ୍ତର ଦେବତା ବିଶ୍ୱେଦେବା । ଅନେକ ଦେବତାଙ୍କର ଏକ ବା ତତୋଽଧିକ ମନ୍ତ୍ର ଏକ ସୂକ୍ତରେ ରଖାଯାଇଥିଲେ ସେହି ସୂକ୍ତର ବିଶ୍ୱେଦେବା ଦେବତା ବୋଲି ଲେଖାଯାଏ । ଈଶ୍ୱର ସ୍ତୋତ୍ର ଯେଉଁ ଯେଉଁଠାରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାମାନେ ଦେଖିଅଛନ୍ତି, ସେହି ସେହି ସୂକ୍ତର ଦେବତା ବିଶ୍ୱେଦେବା । ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱେଦେବା ଭିତରେ ପଡ଼ିଲେ କାହିଁ କି ? ଇନ୍ଦ୍ର, ଅଗ୍ନି, ବରୁଣ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପରି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନାମରେ ବେଦରେ ଗୋଟିଏ ହେଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୂକ୍ତ ରଚିତ ହୋଇ ନାହିଁ, ଏଥିର ବା କାରଣ କଣ ?

ବେଦପାଠରୁ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ବୈଦିକ ଋଷିମାନେ ଅନନ୍ତ ସୁଖଲାଭେଚ୍ଛାରେ କିମ୍ବା ଈଶ୍ୱରଠାରେ ବିଲୀନ ହେବା ଇଚ୍ଛାରେ କୌଣସି ସୂକ୍ତ ବା ମନ୍ତ୍ର ରଚନା କରି ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ସେଥିନିମନ୍ତେ କୌଣସି କାମ୍ୟ କର୍ମର ଆବିଷ୍କାର କରି ନାହାନ୍ତି । ଉପନିଷଦ ଯୁଗରେ ବ୍ରହ୍ମ, ଈଶ୍ୱର, ଆତ୍ମା, ପରମାତ୍ମା ଏମାନଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସନ୍ଧାନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । କ୍ରମେ ସ୍ଥୂଳ, ସୂକ୍ଷ୍ମ, ମଦ୍ୱାଦାଦର ବିସ୍ତୃତ ଇତ୍ୟାଦି ଆ[illegible]ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଅଛି । ସେଥିର ବିବରଣ ପରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଉଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ବେଦରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାରମାନେ କିପରି ଈଶ୍ୱରସନ୍ଧାନ ପାଇଅଛନ୍ତି, ତହିଁର ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ ।

ଅନେକ ଦିନ ପୂର୍ବେ ଥରେ ଖବରକାଗଜରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ଯେ, ଅମୁକ ଦିନ ଅମୁକ ବେଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣ ହେବ, ମାତ୍ର କେଉଁ ସ୍ଥାନକୁ ଦୃଶ୍ୟ ହେବ, କେଉଁ ସ୍ଥାନକୁ ହେବ ନାହିଁ, ତହିଁର ଉଲ୍ଲେଖ ନ ଥିଲା । ସମ୍ବାଦପତ୍ରରେ ଏହା ଲେଖାଥିଲା । ସମସ୍ତେ ଉତ୍କଳ ପାଞ୍ଜି ଓଲଟାଇଲେ, ପାଞ୍ଜିରେ ଲେଖା ନାହିଁ । ଧରିନେଲେ ଯେ ପାଞ୍ଜିକାର ଭ୍ରମରେ ଛାଡ଼ିଥିବ । ଗ୍ରହଣ ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଆପଣା ଆପଣା ଦ୍ୱାରରେ ଲୋକେ କଂସାଏ କଂସାଏ ହଳଦୀପାଣି ଧରି ଗ୍ରହଣ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କେହି ଜଣେ କହିଲା, ହୋଇ ଦିଶିଲା ତ ! ଆଉ ଜଣେ କହିଲା, ଦିଶିଲା ତ ! ଏକ ସ୍ଥାନରୁ ଶଙ୍ଖ ବାଜି ଉଠିଲା । ସମସ୍ତେ ଭାବିଲେ, ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣ ହେଲା । କ୍ରମେ ଶଙ୍ଖ, ଘଣ୍ଟା, ମୃଦଙ୍ଗ ବାଜିଲା । ଯେଉଁମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ ଦେଖିବାଟା ପାପ ବୋଲି ବିଚାରନ୍ତି, ସେମାନେ ଗୃହରେ ଲୁଚି ରହିଲେ । କେହି ବା ଦାନ ପୁଣ୍ୟ ମଧ୍ୟ କଲେ । ସମସ୍ତେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ରହିଲେ । ଗ୍ରହଣ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ହଳଦୀପାଣିରେ ଗ୍ରହଣ ଦେଖିଥିବାର ରଟନା କରିଥିଲେ, ସେମାନେ କହିଲେ, ବୋଧହୁଏ ସାମାନ୍ୟ ଗ୍ରାସ, ଏଣୁ ଶୀଘ୍ର ଗ୍ରହଣ ଲାଗି ଛାଡ଼ିଗଲା, କେହି ଦେଖି ପାରିଲେ, କେହିବା ପାରିଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ ଯେ ଲାଗିଥିଲା, ଏହା ସତ୍ୟ । ଏହି ବିଶ୍ୱାସରେ ଦାନ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ହେଲା । ଗ୍ରହଣ ଲାଗିଥିବାର ସମସ୍ତେ ବିଶ୍ୱାସ କଲେ । ପ୍ରମାଣ ସମ୍ବାଦପତ୍ରରେ ଛପା ଥିଲା, ତାହା ଅବିଶ୍ୱାସ୍ୟ ନୁହେଁ । ତାହା ଛଡ଼ା ଜଣକେତେ ହଳଦୀପାଣିରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖି ପାରିଥିଲେ । ଅବିଶ୍ୱାସ କରାଯିବ କିପରି ? ସେହିପରି ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ବେଦରେ ଈଶ୍ୱରାନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଇ ନ ଥିଲା । ଉପନିଷଦ୍ ଯୁଗରେ ବା ତହିଁର ପରେ ବେଦରେ ଈଶ୍ୱରତତ୍ତ୍ୱ ଅଛି କି ନାହିଁ, ଏହା

ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଲୋକଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ବଳିଲା । ଏଣୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ଭାବରେ କେହି କେହି ବେଦରେ ଈଶ୍ୱରତତ୍ତ୍ୱ ପାଇଥିବାର ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଧ୍ୟ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଜଣକେତେ ଗୋଟିକେତେ ଋକ୍ରୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମବ୍ୟାଖ୍ୟାଦ୍ୱାରା ଈଶ୍ୱର ସିଦ୍ଧି କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଉପନିଷଦ ଯୁଗର ପ୍ରଥମାବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ଋଷିମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ଯେ, ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଈଶ୍ୱରତତ୍ତ୍ୱ ଓ ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ କେହି କେହି କହିଅଛନ୍ତି ଯେ, "ଅନ୍ଧଂ ତମଃ ପ୍ରବିଶନ୍ତି ଯେଽସମ୍ଭୂତିମୁପାସତେ ।" ଯେ ପ୍ରକୃତିର ଉପାସନା କରେ, ସେ ଅନ୍ଧକାରାନ୍ଧକାରରେ ପ୍ରବେଶ କରେ । ଏହାଛଡ଼ା କେହି କେହି କହିଅଛନ୍ତି ଯେ, "ନାୟମାତ୍ମା ପ୍ରବଚନେନ ଲଭ୍ୟଃ ।" ବେଦାଧ୍ୟୟନଦ୍ୱାରା ଏହି ଆତ୍ମା ଲଭ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଏତାଦୃଶ ବଚନର ଅଭାବ ନାହିଁ । ଯେ ଯାହାହେଉ, ଆମ୍ଭେମାନେ ବେଦରୁ ଗୋଟିକେତେ ମନ୍ତ୍ର ଉଦ୍ଧାର କରିବୁଁ—ଯହିଁରେ ଈଶ୍ୱର ବିଦ୍ୟମାନତାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଅର୍ଥ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାମାନେ ପାଇଅଛନ୍ତି ।

ଦଶମ ମଣ୍ଡଳର ୧୧୪ ସୂକ୍ତର ୪ ଓ ୫ ମନ୍ତ୍ରରେ ସାୟନାଚାର୍ଯ୍ୟ ପରମାତ୍ମାର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖନ୍ତି । ଏହି ସୂକ୍ତର ଋଷି ସଧ୍ରି ଏବଂ ଦେବତା ବିଶ୍ୱେଦେବା । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ ଯେ, ଯେଉଁଠାରେ ବା ଯେଉଁ ସୂକ୍ତରେ ବିଶ୍ୱେଦେବା ଦେବତା, ସେହିଠାରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କ ପରମାତ୍ମାର ଗନ୍ଧ ଦେଖାଯାଏ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ବିଶ୍ୱେଦେବାଗଣ ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବତାଙ୍କଠାରୁ ନିମ୍ନ ମର୍ଯ୍ୟାଦାପନ୍ନ ।

> ସୁପର୍ଣ୍ଣଂ ବିପ୍ରାଃ କବୟୋ ବଚୋଭି
>
> ରେକଂ ସନ୍ତଂ ବହୁଧା କଳ୍ପୟନ୍ତି ।
>
> ଛନ୍ଦାଂସି ଚ ଦଧତୋ ଅଧ୍ୱରେଷୁ
>
> ଗ୍ରହାନ୍ ସୋମସ୍ୟ ମିମତେ ଦ୍ୱାଦଶ ।   ୧୦।୧୧୪।୫

ମେଧାବୀ କବିମାନେ ସ୍ତୁତିବଚନଦ୍ୱାରା ଏକ ସୁପର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ ବହୁ ପ୍ରକାର କଳ୍ପନା କରନ୍ତି । ସେହିମାନେ ପୁଣି ଯଜ୍ଞରେ ନାନା ଛନ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କରନ୍ତି । ଦ୍ୱାଦଶ ସୋମ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ (ପାତ୍ର) ସଂସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ।

ଏଠାରେ "ଏକଂ ସୁପର୍ଣ୍ଣଂ ସନ୍ତଂ"ର ଅର୍ଥ "ପରମାତ୍ମାନଂ" ବୋଲି ସାୟନାଚାର୍ଯ୍ୟ ଲେଖିଲେ । ମାତ୍ର ତହିଁର କାରଣ କଣ ? ତାହା ସେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଦ୍ୱାରା ବୁଝାଇ ନାହାନ୍ତି । ନୈରୁକ୍ତମାନଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ରଶ୍ମିଯୁକ୍ତ ବା ଅଶ୍ୱଯୁକ୍ତ । ସାୟନ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଏହି ଅର୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ଏ ସ୍ଥଳରେ ସେ ଅର୍ଥ ନ କରିବାର କାରଣ କିଛି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ନାହାନ୍ତି ।

ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ପୂର୍ବ ମନ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ପଦଟି ଅଛି । ଯଥା—

> ସ ଇଦଂ ବିଶ୍ୱଂ ଭୁବନଂ ବିଚଷ୍ଟେ ।

ଏଠାରେ ସାୟନ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ପରମାତ୍ମା କରି ନାହାନ୍ତି ।

ଏକଃ ସୁପର୍ଣ୍ଣସୁପତନଃ ମଧ୍ୟମସ୍ଥାନୋ ଦେବଃ ସମୁଦ୍ରଂ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷଂ ଆବିବେଶ ସ ଇଦଂ ସର୍ବଭୁବନଂ ଭୂତଜାତଂ ବିଚଷ୍ଟେ ଅଭିପଶ୍ୟତି ।

ସେହି ଏକ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟମ ସ୍ଥାନ ଦେବତା ଅନ୍ତରୀକ୍ଷରେ ପ୍ରବେଶ କରି ସମସ୍ତ ଭୁବନକୁ ଅବଲୋକନ କରନ୍ତି ।

୪ର୍ଥ ମନ୍ତ୍ରରେ ଥିବା ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟସ୍ଥାନ ଦେବତା କାହିଁକି ଏବଂ ୫ମ ମନ୍ତ୍ରରେ ଥିବା ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ପରମାତ୍ମା ହେଲା କାହିଁକି ? ଏହା ସାୟନାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରିତାର ପରିଚାୟକ ନୁହେଁ କି ?

ପକ୍ଷ ଯାହାର ଅଛି, ରଶ୍ମି ଯାହାର ଅଛି, ଅଶ୍ୱ ଯାହାର ଅଛି, ସେ ଆଦିତ୍ୟ, ସେ ସୁପର୍ଣ୍ଣ, ଏହା ନୈରୁକ୍ତମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ । ଏ ଅର୍ଥରେ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ସୂର୍ଯ୍ୟ । ଏଠାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥ କଲେ ଦୁଇ ମନ୍ତ୍ରର ଅର୍ଥ ସୁଗମ ଓ ସୁବୋଧ ହେବା ଛଡ଼ା ପାଠକମାନଙ୍କୁ କଦାପି ଭ୍ରାନ୍ତ କରାଇବ ନାହିଁ । ଏହାଛଡ଼ା ସାୟନ ଯେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ପରମାତ୍ମା କରିଅଛନ୍ତି, ତହିଁର ଉଦାହରଣ ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧୃତ କରି ସେଥିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁଁ ।

ପ୍ରଥମ ମଣ୍ଡଳ ୧୬୪ ସୂକ୍ତରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଶବ୍ଦ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଯଥା—

ଦ୍ୱା ସୁପର୍ଣ୍ଣା ସଯୁଜା ସଖାୟା ସମାନଂ
ବୃକ୍ଷଂ ପରିଷସ୍ୱଜାତେ ।
ତୟୋରନ୍ୟଃ ପିପ୍‌ପଲଂ ସ୍ୱାଦ୍ୱତ୍ୟ—
ନଶ୍ନନ୍ନନ୍ୟୋ ଅଭିଚାକଶୀତି । ୧।୧୬୪।୨୦

ଯୋଡ଼ିଏ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ସମାନ ଯୋଗ ଓ ସଖା ଭାବରେ ସମାନ ବୃକ୍ଷରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଅଛନ୍ତି । ଏ ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ସ୍ୱାଦୁ ପିପ୍‌ପଳ ଆସ୍ୱାଦନ କରେ, ଅପର ଆସ୍ୱାଦନ ନ କରି ଦେଖୁଥାଏ । ଏହା ମନ୍ତ୍ରର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ । ସାୟନ ଏପ୍ରକାର ଅର୍ଥ କରି ତହିଁର ଭାବାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଏଠାରେ ଜୀବାତ୍ମା ପରମାତ୍ମା —ଏ ଦୁହିଁଙ୍କର ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି । ଜୀବାତ୍ମା ଫଳଭୋଗୀ—ପରମାତ୍ମା କେବଳ ଦ୍ରଷ୍ଟା ।

କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ଦେବତା ବିଶ୍ୱେଦେବା । ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାର ଯେବେ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ଜୀବାତ୍ମା ଏବଂ ପରମାତ୍ମା ବୋଲି ଜ୍ଞାନ ହୋଇଥାନ୍ତା, ତାହା ସେ ନ ଲେଖି ବିଶ୍ୱେଦେବା ଲେଖନ୍ତେ କାହିଁକି ? ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ 'ସୁପତନୌ ଶୋଭନଗମନୌ' ଏହି ଅର୍ଥ ସାୟନଙ୍କର । ଏହାର ଅର୍ଥ ପ୍ରକୃତରେ ରଶ୍ମି ଯୁକ୍ତ ଦୁହେଁ । ଏଥିରୁ ଜୀବାତ୍ମା ପରମାତ୍ମା ଅର୍ଥ ଆସିଲା କିପରି ? ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ଅର୍ଥ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ । ଏହି ସଂସାରରୂପ ବୃକ୍ଷରେ ଦୁଇଗୋଟି ପକ୍ଷୀ ଅଛନ୍ତି, ଗୋଟିଏ ଜଳ ଗ୍ରହଣ କରେ, ଗୋଟିଏ ଜଳ ଗ୍ରହଣ ନ କରି ଦେଖୁଥାଏ । ଉଭୟେ ଗମନଶୀଳ । ପିପ୍‌ପଳ ଅର୍ଥ ଫଳ ନୁହେଁ, ପିପ୍‌ପଳ ଅର୍ଥ ଜଳ । (ନିରୁକ୍ତ ୨।୪।୨୨।୧୬) ବୃକ୍ଷ ଥିବାରୁ ପିପ୍‌ପଳ ଅର୍ଥ ସୁସ୍ୱାଦୁ ଫଳ କରାଯାଇଅଛି । ଜୀବାତ୍ମା ପରମାତ୍ମା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କଳ୍ପନା—ଏଥିର ନାମଗନ୍ଧ ନାହିଁ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ରଶ୍ମିଯୁକ୍ତ, ଏଣୁ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଓ ଗମନଶୀଳ । ଆକାଶ ବୃକ୍ଷରେ ଉଭୟେ ଗମନ କରନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟ ରଶ୍ମି ଦ୍ୱାରା ଜଳ ଗ୍ରହଣ କରେ । ଚନ୍ଦ୍ର ଜଳଗ୍ରହଣ ନ କରି କେବଳ ଦେଖୁଥାଏ । ଏହା ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟାର୍ଥ । ଏଥିରେ ଜୀବାତ୍ମା ପରମାତ୍ମାର ନାମଗନ୍ଧ ନାହିଁ । ସେ ଭାବ ବେଦରଚକର କମ୍ବା ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାର କଳ୍ପନାକୁ ଆସି ନ ଥିବ ।

ପୁଣି ଦେଖାଯାଉ ୨୧ ମନ୍ତ୍ରର ଅର୍ଥ—

ଯତ୍ରା ସୁପର୍ଣ୍ଣା ଅମୃତସ୍ୟ ଭାଗମନିମେଷଂ
ବଦଥାଭିସ୍ୱରନ୍ତି ।
ଇନୋ ବିଶ୍ୱସ୍ୟ ଭୁବନସ୍ୟ ଗୋପାଃ
ସମାଧୀରଃ ପାକମତ୍ରାବିବେଶ ।

ଏ ମନ୍ତ୍ରର ଦେବତା ବିଶ୍ୱେଦେବା, ପରମାତ୍ମା ବା ପରମେଶ୍ୱର ନୁହନ୍ତି ।

ଯତ୍ର ଆଦିତ୍ୟମଣ୍ଡଳେ ସୁପର୍ଣ୍ଣାଃ ଶୋଭନଗମନା ରଶ୍ମୟଃ ଅମୃତସ୍ୟ ଉଦକସ୍ୟ ଭାଗଂ ଆଦାୟ ଅନିମେଷଂ ଅନବରତଂ ବେଦନେନ ଜ୍ଞାନେନ ଅଭିସ୍ୱରନ୍ତି ଅଭିପ୍ରାପୟନ୍ତି ।

ଯେଉଁଠାରେ ରଶ୍ମିମାନେ ଉଦକର ଭାଗ ସ୍ୱକାର୍ଯ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟବୋଧରେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି, ଯେ ପୁଣି ସମସ୍ତ ଭୁବନାଦିର ସ୍ୱାମୀ ଓ ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତା, ସେହି (ଆଦିତ୍ୟ) ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁଗ୍ରହ ବୁଦ୍ଧିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଅପକ୍ୱପ୍ରଜ୍ଞ ଯେ ମୁଁ ମୋତେ ସ୍ୱମଣ୍ଡଳରେ ପ୍ରବେଶ କରାଇଲେ । ଏହା ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ପ୍ରକୃତାର୍ଥ । ଏଥିର ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରି ସାୟନ ପୁଣି 'ସଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ' ଅର୍ଥ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ପୁଣି '୨ ମନ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଶବ୍ଦ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ "ସୁପର୍ଣ୍ଣାଃ ରଶ୍ମୟଃ" ବୋଲି ସାୟନାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥ କରିଅଛନ୍ତି ।

କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ରଶ୍ମି । ସାୟନ ମଧ୍ୟ ତାହାହିଁ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଅର୍ଥ କରିଅଛନ୍ତି । ଉପରୋକ୍ତ ତିନି ଶ୍ଳୋକ ଆଦିତ୍ୟ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର । ସାୟନ ସୂର୍ଯ୍ୟାର୍ଥ କରି ପୁଣି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ପରମେଶ୍ୱର ବୋଲି ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ଏହି ସୂକ୍ତର ୪୭ ମନ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଶବ୍ଦ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ଦେବତା ବିଶ୍ୱେଦେବା ଭୁହନ୍ତି । ମାତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଏହି ମନ୍ତ୍ରରେ ଥିବା ସୁପର୍ଣ୍ଣର ଅର୍ଥ ରଶ୍ମି ।

୬।୭୫।୧୧ରେ ମଧ୍ୟ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଶବ୍ଦ ଅଛି । ଏଥିର ଅର୍ଥ ବାଣ--ଶର; ଯେହେତୁ ଶରରେ ପକ୍ଷ ଯୋଜନା କରାଯାଇଥାଏ ।

ପୁଣି ୧୦।୧୪।୪ରେ ଥିବା ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ସୁପତନଃ ବା ଗମନଶୀଳ ବାୟୁ । ପଣ୍ଡିତଗଣ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରରେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ଦେଖିବାକୁ ପାଆନ୍ତି । ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ଦେବତା ସୂର୍ଯ୍ୟ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ଋଷି ଉତଥ୍ୟ ପୁତ୍ର ଦୀର୍ଘତମା । ସୂକ୍ତ ବିଭାଗକର୍ତ୍ତା ଉକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ଋଷି ଓ ଦେବତା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ପଶ୍ଚାଦ୍‌ବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାମାନେ ଏହି ମନ୍ତ୍ରରେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ଅଛି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବା ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତଙ୍କ ମନରେ ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମାଇଅଛନ୍ତି ।

ଇନ୍ଦ୍ରଂ ମିତ୍ରଂ ବରୁଣମଗ୍ନିମାହୁରଥୋ
ଦିବ୍ୟଃ ସ ସୁପର୍ଣ୍ଣୋ ଗରୁତ୍ମାନ୍ ।
ଏକଂ ସଦ୍‌ବିପ୍ରା ବହୁଧା ବଦନ୍ତ୍ୟଗ୍ନିଂ
ଯମଂ ମାତରିଶ୍ୱାନମାହୁଃ । ୧।୧୬୪।୪୬

ଅଗ୍ନିକୁ ଇନ୍ଦ୍ର, ମିତ୍ର ଓ ବରୁଣ ବୋଲି କହୁଅଛନ୍ତି । ସେହି ଯେ କ ଦ୍ୟୁରେ ଜନ୍ମ, ରଶ୍ମିଯୁକ୍ତ ମହାନ୍ (ସୂର୍ଯ୍ୟ) ଅଛନ୍ତି, ସେ ସେହି ଅଗ୍ନି । ସେହି ଏକ ପଦାର୍ଥକୁ (ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଗ୍ନି) ମେଧାବୀମାନେ ଯମ, ମାତରିଶ୍ୱାଦି ଅନେକ ନାମରେ କହୁଅଛନ୍ତି ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ ଦେଖାଇଅଛୁଁ ଯେ ଅଗ୍ନି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏକ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୃଥିବୀରେ ଅଗ୍ନି, ଅନ୍ତରୀକ୍ଷରେ ବିଦ୍ୟୁତ୍ । ତିନି ସ୍ଥାନର ତିନି ଦେବତା ଅଗ୍ନି, ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏକ ବୋଲି ଋଷିମାନଙ୍କୁ ଜ୍ଞାତ ଥିଲା । ଅନେକ ସୂକ୍ତରେ ସେମାନେ ଏହି ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଏ ସ୍ଥଳରେ ତଦତିରିକ୍ତ କୌଣସି ଭାବ ପ୍ରକାଶ ପାଉ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନ୍ତ୍ର ଅପେକ୍ଷା ଏହି ମନ୍ତ୍ର ଯେ ଅଗ୍ନି ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାସକର ଭକ୍ତିପ୍ରବଣତାର ଉନ୍ମେଷ ମାତ୍ର, ଏଥିରେ

ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦର ନାମଗନ୍ଧ ନାହିଁ ବା ଏହା ଈଶ୍ୱରସ୍ତୁତି ନୁହେଁ । ସାୟନ ମଧ୍ୟ ସେପରି ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି ବା ଏହା ଈଶ୍ୱରସ୍ତୁତି ବୋଲି ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ବେଦର ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନ୍ତ୍ର ଈଶ୍ୱରସ୍ତୁତି ବୋଲି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଯେ ଏହି ମନ୍ତ୍ରକୁ ଈଶ୍ୱରସ୍ତୁତି ବୋଲି କହିବେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କଣ ?

ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ଯେ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ତାହା ପୁରାଣକର୍ତ୍ତାମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ମହାଭାରତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ତୁତିରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

ମନଃ ମିତ୍ରଂ ସୁପର୍ଣ୍ଣୋ ଭୂତାଦିଃ ଶୀଘ୍ରଗଃ
ପ୍ରାଣଧାରଣଃ । ବନପର୍ବ ୩।୨୫

ଉପରେ ଯେଉଁ ବେଦମନ୍ତ୍ରମାନ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା, ସେହି ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ସୂର୍ଯ୍ୟ । କେବଳ ଗୋଟିଏ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ବାୟୁ ଓ ଗୋଟିକର ଅର୍ଥ ଶର । ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଯେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ନାମ ତାହା ମହାଭାରତର ପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ସୁସ୍ପଷ୍ଟୀକୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଋଗ୍‌ବେଦର ଦଶମ ମଣ୍ଡଳର ୧୨୧ ସୂକ୍ତକୁ କେତେକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାର ଈଶ୍ୱରସ୍ତୁତି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏହି ସୂକ୍ତର ଦେବତା ପ୍ରଜାପତି ଏବଂ ଋଷି ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭ । ଦଶମ ମଣ୍ଡଳର ଋଷି ନାମ କେତେକ କାଳ୍ପନିକ ବୋଲି ଅନୁମାନ ହୁଏ । ପୂର୍ବ ପୂର୍ବ ମଣ୍ଡଳ ଓ ସୂକ୍ତମାନଙ୍କରେ ଋଷିଙ୍କର ନାମ ପିତାର ନାମ ସହିତ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଅଛି । ଏ ମଣ୍ଡଳରେ ତାହା କରାଯାଇନାହିଁ । ଏଣୁ ଅନୁମାନ ହୁଏ, ଋଷି ନାମ କାଳ୍ପନିକ ମାତ୍ର । ସେହେତୁ ନିୟମଭଙ୍ଗ ହୋଇଅଛି । ଏହି ସୂକ୍ତର ମନ୍ତ୍ରମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଉତ୍ତର ଏହି ନିୟମରେ ଲେଖାଯାଇଅଛି । ପ୍ରଶ୍ନଟି ଅଛି ପରେ ଓ ଉତ୍ତର ଅଛି ଆଗରେ । କସ୍ମୈ ଦେବାୟ ହବିଷା ବିଧେମ ? କେଉଁ ଦେବତାକୁ ହବିଦ୍ୱାରା ପୂଜା କରିବା ?

ପୁଣି ଏହାର ଅର୍ଥ ସାୟନାଚାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ—କଂ ପ୍ରଜାପତିଂ କସ୍ମୈ ଅର୍ଥାତ୍ ବା ପ୍ରଜାପତିଙ୍କୁ ହବିଦ୍ୱାରା ପୂଜା କରିବା ।

ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭଃ ସମବର୍ତ୍ତତାଗ୍ରେ
ଭୂତସ୍ୟ ଜାତଃ ପତିରେକ ଆସୀତ୍ ।
ସଦାଧାର ପୃଥିବୀଂ ଦ୍ୟାମୁତେମାଂ
କସ୍ମୈ ଦେବାୟ ହବିଷା ବିଧେମ । ୧ ।

ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭ ସର୍ବ ପ୍ରଥମରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଥିଲେ । ସେ ଜାତ ମାତ୍ରେ ସମସ୍ତ ଭୂତର ଏକମାତ୍ର ପତି ହେଲେ । ସେ ପୃଥିବୀ ଓ ଆକାଶକୁ ଧାରଣ କଲେ । କେଉଁ ଦେବତାକୁ ହବିଦ୍ୱାରା ପୂଜା କରିବା ?

ଏହି ପ୍ରକାର ନଅଗୋଟି ମନ୍ତ୍ର ଅଛି । ଅବଶେଷରେ ଋଷି କହିଲେ—

ପ୍ରଜାପତେ ନ ତ୍ୱଦେତାନ୍ୟନ୍ୟୋ
ବିଶ୍ୱା ଜାତାନି ପରିତା ବଭୂବ ।
ଯତ୍କାମାସ୍ତେ ଜୁହୁମସ୍ତନ୍ନୋ ଅସ୍ତୁ ବୟଂ
ସ୍ୟାମ ପତୟୋ ରୟୀଣାଂ । ୧୦ ।

ହେ ପ୍ରଜାପତି, ତୁମ୍ଭ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେହି ଏହି ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟ ପଦାର୍ଥଙ୍କୁ ଆୟତ୍ତ କରି ରଖି ପାରି ନାହିଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ ଫଳ କାମନାରେ ତୁମ୍ଭର ହୋମ କରୁଅଛୁ, ସେହି ଫଳ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହେଉ, ତଥା ଆମ୍ଭେମାନେ ଧନର ପତି ହେଉଁ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ବାହୁଲ୍ୟ ଭୟରେ ପ୍ରଥମ ଓ ଶେଷ ବା ଦଶମ ମନ୍ତ୍ର ଓ ତହିଁର ଅର୍ଥ ଲେଖିଲୁଁ । ଏହା ଲେଖିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଏହି ସୂକ୍ତଟି ପ୍ରଜାପତିଙ୍କର ସ୍ତୁତି । ମାତ୍ର ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ସ୍ତୁତି ନୁହେଁ । ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭ କି ଈଶ୍ୱର ? ଅନେକେ କହନ୍ତି । ମାତ୍ର ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭର ଉତ୍ପତ୍ତି କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଉପନିଷଦ୍ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁ ବ୍ରହ୍ମ ବା ପରମେଶ୍ୱର ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ଅଛି କି ? ନାହିଁ । ତାହା ଛଡ଼ା ଶେଷରେ ଋଷି ପ୍ରଜାପତି ଯେ ସମସ୍ତ ସ୍ତୁତିର ଦେବତା ଏବଂ ସେହି ପ୍ରଜାପତିଙ୍କି ଧନ ଦେବାକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରଜାପତି କି ପରମେଶ୍ୱର ? ଯେବେ ପ୍ରଜାପତି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଆଦି ନାମ, ତାକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ପଶ୍ଚାଦ୍‌ବର୍ତ୍ତୀ ଋଷିମାନେ ଈଶ୍ୱର, ପରମେଶ୍ୱର, ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରଭୃତି ନାମର ସୃଷ୍ଟି କଲେ କାହିଁକି ? 'ପ୍ରଜାପତୟେ ସ୍ୱାହା' ବୋଲି କହିଲେ କେହି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନାମରେ ହୋମ କରାଯାଉଅଛି ବୋଲି ଭାବିବ କି ? ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭ ଈଶ୍ୱର ନୁହନ୍ତି, ପ୍ରଜାପତି ଈଶ୍ୱର ନୁହଁନ୍ତି । ପ୍ରଜାପତି ଋଗ୍‌ବେଦର ସୁବିଦିତ ଦେବତା । ପ୍ରଜାପତି ଯେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ନାମାନ୍ତର, ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ ଦେଖାଇଅଛୁଁ । ତାହା ଛଡ଼ା ପ୍ରଜାପତି ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ ଯଜ୍ଞ । ଉପରୋକ୍ତ ସୂକ୍ତର ଦେବତା ପ୍ରଜାପତି ଅର୍ଥ ସୂର୍ଯ୍ୟ କଲେ ମଧ୍ୟ ଅନାୟାସରେ ଚଳିପାରେ ।

ମାର୍କଣ୍ଡ କେଶବ କୋଇଲି ରଚନା କଲାବେଳେ ପୁତ୍ରବିଚ୍ଛେଦଶୋକାତୁରା ବାତ୍ସଲ୍ୟପ୍ରେମାପ୍ଲୁତା କୃଷ୍ଣଜନନୀ ଯଶୋଦା ମୁହଁରେ ନିଜର ମର୍ମବେଦନା ବ୍ୟକ୍ତ କରାଇଥିଲେ, ନା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନୁସାରେ ଜୀବାତ୍ମା ପରମାତ୍ମାର ବ୍ୟାପାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ? ସରଳବିଶ୍ୱାସୀ ପାଠକ କହିବେ, କେଶବ କୋଇଲି ମାତାର ମର୍ମବେଦନା । ଯେଉଁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଠାରେ କାଲ୍‌ପନିକ ଧର୍ମଭାବୋକ୍ତ ପ୍ରାକୃତିକ ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତିଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଅତି ଆଦରଣୀୟ, ସେମାନେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ଦେଖି କୋଇଲିର ପ୍ରକୃତ ମର୍ମ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବେ ଓ ଆଦର କରିବେ ।

ସରଳବିଶ୍ୱାସୀ ପାଠକ ପ୍ରତି ଋଗ୍‌ବେଦ ମନ୍ତ୍ରସମୂହ ନୈସର୍ଗିକ । ମାତ୍ର ବେଦାନ୍ତବୁଦ୍ଧି ମଧ୍ୟଗତ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରତି ସେହି ମନ୍ତ୍ରସମୂହ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ତତ୍ତ୍ୱପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଜଗନ୍ନାଥ କୋଇଲିରେ ଜୀବ ପରମ ଦେଖିଲି ପରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଋଷିମାନେ ବେଦରେ ଅନେକ ମନ୍ତ୍ରରେ ଈଶ୍ୱରତତ୍ତ୍ୱ ପାଇଥିବାର ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ।

ବେଦର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅପେକ୍ଷା ସରଳ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ ।

ସାୟନାଚାର୍ଯ୍ୟ ବେଦକୁ ପୌରାଣିକ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିଲେ । ଏଣୁ ପୁରାଣ ଓ ବେଦାନ୍ତ ସହିତ ସମନ୍ୱୟ-ରକ୍ଷା କଳ୍ପନାରେ ଅନେକ ମନ୍ତ୍ରର ସରଳାର୍ଥକୁ ପୁରାଣ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଦ୍ୱାରା ଜଟିଳ କଲେ ଏବଂ କୌଣସି କୌଣସି ମନ୍ତ୍ରରେ ବେଦାନ୍ତ ମତ ପୋଷଣ ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଈଶ୍ୱର ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଜୀବାତ୍ମା ପରମାତ୍ମାର ଦର୍ଶନ ପାଇଲେ ।

ସ୍ୱାମୀ ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ବେଦର ମନ୍ତ୍ର ସମୂହ ଈଶ୍ୱରସ୍ତୁତି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କଲେ, ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ—ଅଗ୍ନି ଅର୍ଥ ପରମେଶ୍ୱର, ଇନ୍ଦ୍ର ଅର୍ଥ ପରମେଶ୍ୱର, ବରୁଣ ଅର୍ଥ ପରମେଶ୍ୱର ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଲେଖିଗଲେ । ଏହାଙ୍କ ଅନୁକରଣରେ ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଆଉ ଅନେକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତା ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ତତ୍ତ୍ୱ ପାଇଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଗଲେ । ମୋଟ କଥା ଏହି ଯେ, ଯେବେ ବେଦ ହିନ୍ଦୁର ଆଦିଗ୍ରନ୍ଥ ଏବଂ ତହିଁରେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ନାହିଁ, ତେବେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ଉଦ୍ଭାବନ, ଏହି ଚିନ୍ତା ହିନ୍ଦୁପ୍ରାଣକୁ ଅସହ୍ୟ ମର୍ମନ୍ତୁଦ । ଏଣୁ କି ପ୍ରାଚୀନ କି ଅର୍ବାଚୀନ ସମସ୍ତେ ବେଦରେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ଅଛି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯତ୍ନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ବେଦବିତ୍ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ କଥାକୁ ବା ଅବିଶ୍ୱାସ କରୁଛୁ କିଏ ? କରିବାର ତ କ୍ଷମତା କାହିଁ ? ପୁଣି ନରକ ବଡ଼ ଘାଟି ମେଲାକରି ବସିଅଛୁ ଅବିଶ୍ୱାସକୁ ଗ୍ରାସ କରିବାକୁ । ପୁଣି ବେଦମନ୍ତ୍ର ଭଙ୍ଗପ୍ରବଣ ନୁହେଁ – କୋମଳ, ନମନୀୟ । ତାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାମାନେ ଇଚ୍ଛାନୁରୂପେ ନିଜ ମତର ଅନୁଗାମୀ କରିପାରନ୍ତି । କେବଳ ନାମଜାଦା ପଣ୍ଡିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ଏବଂ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଟା ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ନ ହୋଇ ଟିକିଏ ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ଆଡ଼କୁ ଝୁଙ୍କିଥିବ— ଲୋକମାନେ ତା ଗୁଣେଁ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିବେ ।

(୨୦)

ସ୍ୱାମୀ ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ଯେପରି ଅଗ୍ନି, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ବରୁଣ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଈଶ୍ୱର କରିଅଛନ୍ତି, ସେହିପରି ଜଣେ କେତେ ଆଧୁନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତା ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର, ବରୁଣ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ପାର୍ଥିବ ମନୁଷ୍ୟ, ଋଷି, ରାଜା ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପାଠକମାନଙ୍କର ମନକୁ ସ୍ୱମତ ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ଆଣିବାର ଯଥେଷ୍ଟ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ପୁଣି ଡାକ୍ତର ଭିକ ରେଲେ ବୈଦିକ ଦେବତାମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ଅଭିନବ ଶାରୀରିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଅବତାରଣା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାର ଅନେକ ମତ ଯେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି ଓ ପ୍ରକାଶ ପାଇବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ବେଦାଲୋଚନା ଅଦ୍ୟାପି ଧାରାବାହିକ ରୂପେ ଚାଲି ନ ଥିବା ହେତୁ ତାର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ବା ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝାଇ ଦେବାକୁ କୌଣସି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଲୋକେ ଆପଣା ବିଶ୍ୱାସାନୁସାରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ରଚନା ଓ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯତ୍ନଶୀଳ ହେଉଅଛନ୍ତି ।

ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସୁପରିଚିତ ଉମେଶଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ଦ୍ୟୁ, ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ, ସ୍ୱର୍ଗ ପ୍ରଭୃତି ଭୌମ ବୋଲି ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ବାୟୁ, ଅଗ୍ନି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କି ଋଷି ବୋଲି ପରିଚିତ କରାଇଅଛନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ର, ବ୍ରହ୍ମା, ପରମେଷ୍ଠି ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭାଇ, ଖୁଲ୍ୟତାତ, ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପିତୃବ୍ୟ, ପିତାମହ ପ୍ରଭୃତି ସମ୍ବନ୍ଧ ଲଗାଇଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ମତ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକଟା ସାରବାନ୍ ବୋଲି ବୋଧ ହୁଏ; ମାତ୍ର ତାହା ସର୍ବବାଦିସମ୍ମତ ହୋଇ ନ ପାରେ । ସେ ଜୀବିତ ଥିବାବେଳେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଅନେକ ଥର ଆମ୍ଭେମାନେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତର୍କ କରିଥିଲୁଁ । ତାହାଙ୍କର ଏହି ଅଭିନବ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସହିତ ସମସ୍ତ ବେଦମନ୍ତ୍ର ବା କେତେକ ମନ୍ତ୍ରର ମଧ୍ୟ ସମନ୍ୱୟ କରିବାକୁ ଯେ ସେ ଅକ୍ଷମ, ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିପାରିଅଛୁଁ । ସେ ଗୋଟିଏ ଋଗ୍‌ବେଦ ଭାଷ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିଲେ, ତାହା ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଇଅଛି । ତାଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ଓ ରଚନାରେ ସେ ଯାସ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ସାୟନ, ସ୍ୱାମୀ ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀ ଏବଂ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କୁ ଅପଦସ୍ତ କରିବାରେ ତ୍ରୁଟି କରି ନାହାନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରମାଦଦୁଷ୍ଟ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଡାକ୍ତର ରେଲେଙ୍କ ଶାରୀରିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ତତୋଽଧିକ ଅଦ୍ଭୁତ । ତାଙ୍କ ମତ ଯେ, ଯେଉଁମାନେ ଆଧୁନିକ ଅବଚ୍ଛେଦରେ ସୁପଟୁତା ଉପାର୍ଜନ କରି ନାହାନ୍ତି, ସେମାନେ ତାଙ୍କ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ମର୍ମ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି-ପାରିବେ ନାହିଁ । ହେଉ, ମାତ୍ର ସେ ଯେ ଦୁଇ, ଚାରି ଖଣ୍ଡ ଇଂରାଜୀ ତର୍ଜମା ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ି ବେଦର ସମସ୍ତ ମନ୍ତ୍ର କେବଳ ଶାରୀରିକ ତତ୍ତ୍ୱ ବୋଲି ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି । ତାହା କଦାପି ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଏହି ଯେ - ବୈଦିକ ଯୁଗର ଋଷିମାନେ ଶାରୀରାଭ୍ୟନ୍ତରସ୍ଥ ଶିରାପ୍ରଶିରା, ମସ୍ତିଷ୍କ ଓ ସ୍ନାୟବିକ କ୍ରିୟାସମୂହକୁ ଦେବତାମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ମସ୍ତିଷ୍କ, ମେରୁଦଣ୍ଡ ଓ ସ୍ନାୟୁର ସ୍ଥାନବିଶେଷକୁ ଦେବତା ବୋଲି ନିଷ୍ପତ୍ତି କରିଥିଲେ ଓ ତଦନୁସାରେ ସୂକ୍ତ ରଚନା କରିଥିଲେ····· ଯେପରି ମୁଣ୍ଡର ଖପୁରି ଏବଂ ମସ୍ତିଷ୍କର ଝିଲ୍ଲୀ

ମଧ୍ୟଗତ ଜଳୀୟ ପଦାର୍ଥ ବରୁଣ ଏବଂ ମସ୍ତିଷ୍କ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ବିବେଚନା ଓ କାର୍ଯ୍ୟପରିଚାର ସ୍ଥାନ ଇନ୍ଦ୍ର ଇତ୍ୟାଦି । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଏ ମତ କେବେ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହେବ, ତାହା ବୋଧଗମ୍ୟ ହେଉ ନାହିଁ । ଯେ ଯାହାହେଉ, ଆମ୍ଭେମାନେ ଏତାଦୃଶ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମତ ସଂଗ୍ରହ କରି ପ୍ରବନ୍ଧବାହୁଲ୍ୟ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୋହୁଁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ସହିତ ବେଦର ଐକ୍ୟ ଓ ଅନୈକ୍ୟ କେଉଁଠାରେ ଏବଂ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବେଦସମ୍ମତ କି ନା ବା କେତେକ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ବିଶ୍ୱାସରେ ବେଦର ସମ୍ବନ୍ଧ ଆଦୌ ନାହିଁ, ତାହା ଆଲୋଚନା କରି ପ୍ରବନ୍ଧ ଶେଷ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବୁଁ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରବନ୍ଧରେ କହିଅଛୁଁ ଯେ, କିଛିହିଁ ସନାତନ ନୁହେଁ—ସବୁ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ । ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ନ ହୋଇ କିଛି ରହିପାରେ ନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତମାନେ କହିବେ, ବେଦମତ ସନାତନ, ପୁରାଣମତ ସନାତନ, କୁଳାଗୁରୁ ସନାତନ – କେବଳ ଏତିକି ଯେ କହିବେ ତାହା ନୁହେଁ, ଲଢ଼ାଇ କରିବାକୁ ଖଡ୍ଗହସ୍ତ ମଧ୍ୟ ହେବେ । ଏତାଦୃଶ ବହୁବାର ଯୁଦ୍ଧରେ ଆମ୍ଭେମାନେ କ୍ଷତବିକ୍ଷତ ହୋଇଅଛୁଁ —ପ୍ରାଣ ହରାଇ ନାହୁଁ ବା ପରାସ୍ତ ହୋଇ ନାହୁଁ । ଯେଉଁମାନେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଲେଖାକୁ ଆମୂଳ ଅନୁଧାବନ କରୁଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ଅବଶ୍ୟ ବୁଝିପାରିଥିବେ ଯେ—ବେଦ ଚିର କାଳ ଥିଲା, ଚିରକାଳ ରହିବ, ଏ ଅନ୍ଧ ବିଶ୍ୱାସର ଖଣ୍ଡନ ଆମ୍ଭେମାନେ କରିଅଛୁଁ । ବେଦ ଋଷିରଚିତ, ଏଣୁ ସନାତନ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଏତାଦୃଶ ମତବ୍ୟକ୍ତ କଲା ସତ୍ତ୍ୱେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେ ବେଦକୁ ସନାତନ ବିଶ୍ୱାସୀଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବହୁ ସମ୍ମାନ କରୁ ଏବଂ ଆମର ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କ ସମ୍ପାଦିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ଗୌରବ ବୋଧ କରୁଁ, ତାହା ମଧ୍ୟ ପାଠକଗଣ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିଥିବେ ।

ମୋଟ କଥା – ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଉକ୍ତିରେ ଭ୍ରମ ଥାଇପାରେ; ମାତ୍ର ଛଳନା ନାହିଁ, କାପଟ୍ୟ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଆଖ୍ୟାଧାରୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକଙ୍କର ବେଦ ସହିତ ଆଦୌ ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । ଅନେକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସମ୍ବନ୍ଧ ସାମାନ୍ୟତଃ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ନଗଣ୍ୟ । ସୁତରାଂ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମକୁ ବୈଦିକ ଧର୍ମ ବୋଲିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିବାଦୀ କ୍ରମବିକାଶର ପକ୍ଷପାତୀ । ସୁତରାଂ ଧର୍ମ ଯେ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ଓ ଧର୍ମର କ୍ରମବିକାଶ ବା କ୍ରମାବନତି ଧ୍ରୁବ, ଏହା ଆମ୍ଭେମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରୁଁ । ଏଠାରେ ବିକାଶ ଅର୍ଥ ଗତି । ଲୋକମାନଙ୍କର ମାନସିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେତୁ ଧର୍ମର ଗତି ଭଲ ଆଡ଼କୁ ବୁଲିପାରେ ବା ମନ୍ଦ ଆଡ଼କୁ ବୁଲିପାରେ । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତବର୍ଷର ଆଦିଧର୍ମ ସେହି ଗତିର ବଶବର୍ତ୍ତୀ--ଏହା ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁଁ ।

ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତା ଓ ଧର୍ମ ଅପେକ୍ଷା ହିନ୍ଦୁ ଶବ୍ଦ ତଥା ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଓ ହିନ୍ଦୁ ସଭ୍ୟତା ଯେ କେତେ ଅର୍ବାଚୀନ, ତାହା କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । ଯେଉଁ ଦିନଠାରୁ ଭାରତବାସୀ ପରପ୍ରଦତ୍ତ ହିନ୍ଦୁ ଆଖ୍ୟାରେ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ମନେକଲେ, ସେହି ଦିନଠାରୁ ଭାରତର ପ୍ରକୃତ ଗୌରବ ଲୋପ ପାଇଅଛି । ହିନ୍ଦୁ ଶବ୍ଦ ସଦୃଶ ଧର୍ମଟା ମଧ୍ୟ ଜଟିଳ ଓ ମିଶ୍ରିତ ହୋଇଅଛି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଅର୍ଥ ଠିକ୍ କରି ତାହା ବୁଝାଇବା କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ । ତଥାପି ଯେଉଁମାନେ ବେଦକୁ ସନାତନ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି କିମ୍ବା ବିଶ୍ୱାସର ଛଳନା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁ । ଯେଉଁମାନେ ପୁରାଣ ତନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ର ବିଶ୍ୱାସୀ ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁ । ଯେଉଁମାନେ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ, ଶୈବ, ଶାକ୍ତ, ଗାଣପତ୍ୟ, ସୌର ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁ । ପୌତ୍ତଳିକ ହେଲେ ହିନ୍ଦୁ । ଯେଉଁମାନେ ଗୋମାଂସଭକ୍ଷଣବିରୋଧୀ ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁ । ବିରୋଧୀ – କଥାଟା ଠିକ୍ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ନୁହେଁ; ଯେହେତୁ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ଓ ଲୁଚି ଛପି ଗୋମାଂସଭକ୍ଷକୋମାନେଗଣ

ମଧ୍ୟ ଏବେ ହିନ୍ଦୁ ବାଚ୍ୟ ହୋଇପାରନ୍ତି । ଦେଶାନ୍ତର ଓ କୁଳାନ୍ତରରେ ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସୀ ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁ । ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସୀ ନୋହିଲେ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ ଜାତି ସମାଜ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ, ଆଉ ଜାତି ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ, ସ୍ୱାର୍ଥରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୋପନ କରି ପାରନ୍ତି ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁ । ବିବେକ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁମାନେ ଶୌଚ ,ଅଶୌଚ ମାନନ୍ତି, ଦାନ ଦିଅନ୍ତି, ମୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କର ପଦାନତ ହୁଅନ୍ତି, ସ୍ୱଧର୍ମର ଅଯଥା ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁ । ପୁଣି ଯେଉଁ ଜାତି ଆପଣା ଅଧସ୍ତନ ଜାତିପ୍ରତି ଘୃଣା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଜାତିଗତ ହିଂସା ବୃତ୍ତି ଦୃଢ଼ାସନ ପକାଇ ବସିଅଛି, ଯେଉଁ ଜାତି ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତି ଅସମ୍ମାନ ଓ ହେୟ ଜ୍ଞାନ କରନ୍ତି, ଯେଉଁ ଜାତି ପୁରୁଷ ଚରିତ୍ର ଅପେକ୍ଷା ସ୍ତ୍ରୀ ଚରିତ୍ର ଦୂଷଣୀୟ ମନେକରି କୁମାରୀ ବିବାହର ବିଧି ଜାରି କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ବିଧବା ବିବାହ ପନ୍ଥା ବନ୍ଦ କରି ଅଛନ୍ତି—ସେହି ଜାତି ହିନ୍ଦୁ । ଅଳମତି ବିସ୍ତରେଣ, ହିନ୍ଦୁ ଜାଣେ ହିନ୍ଦୁର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ।

ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟଗଣଠାରେ ଏହି ହିନ୍ଦୁତ୍ୱ ଥିଲା କି ? ଯେବେ ହିନ୍ଦୁର ଗୁଣକର୍ମ ତମାମ ଆର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଗୁଣକର୍ମ ସହିତ ସମାନ ଥିବାର ଦେଖା ଯାଇପାରେ, ତେବେ ହିନ୍ଦୁକୁ ଆର୍ଯ୍ୟ ଓ ଆର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁ ବୋଲିବା ଅଯୌକ୍ତିକ ହେବ ନାହିଁ । ତାହା ନହେଲେ ଆଧୁନିକ ହିନ୍ଦୁ ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟ ଆଖ୍ୟା ପାଇବା ଯୋଗ୍ୟ ନୁହନ୍ତି ବୋଲିଯିବ ଏବଂ ବେଦ ଯେ ହିନ୍ଦୁର ଧର୍ମ ନୁହେଁ ତାହା ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇ ପାରିବ ।

ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା, ଭାଗବତ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବେଦ ଓ ପୁରାଣର ସମନ୍ୱୟ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତାମାନେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରି ନାହାନ୍ତି ।

ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟଗଣ ସ୍ୱାଧୀନ ଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁ ବହୁକାଳରୁ ପରାଧୀନ ।

ବୈଦିକ ଋଷି ଓ କବିମାନେ ସ୍ୱାଧୀନଚେତା ଓ ସ୍ୱାଧୀନତନ୍ତ୍ରକ । ବୈଦିକ ମନ୍ତ୍ର ସମୂହ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବୋଚ୍ଛ୍ୱାସର ନିଦର୍ଶନ । ପ୍ରକୃତିର ବୈଚିତ୍ର୍ୟରେ ମୋହିତ ହୋଇ ଆନ୍ତରିକ ଗୀତଲହରୀ ଯାହା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ, ତାହା ବଂଶଗତ ସ୍ତୋତ୍ର ହୋଇ ରହିଲା । ପ୍ରକୃତି ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଅନନ୍ତ—ଯେଉଁ କବିକୁ ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ ଭାବରେ ଭୌତିକ ବ୍ୟାପାର ଦେଖାଗଲା ଏବଂ ଭୌତିକ ବ୍ୟାପାରର ମୋହିନୀ ଶକ୍ତିର ତାନ କବିର ହୃଦୟ ତନ୍ତ୍ରୀରେ ଆଘାତ କଲା, ସେତେବେଳେ କବି ଭାବନା ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ଗାଇଲେ । ଏଣୁ ଏତେପ୍ରକାର ସ୍ତୁତି ସ୍ତୋତ୍ର ବେଦରେ ରହିଅଛି । ସଙ୍କୋଚମନା ଶାସ୍ତ୍ରନିଗଡ଼ରେ ଆବଦ୍ଧ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେ ଉଦାର ଭାବକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିବା କିପରି ? ଏଣୁ ସେଥିରୁ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ, ଶାସ୍ତ୍ରିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦି ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହିଅଛୁଁ । – ଏହି ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ନାହିଁ, ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜା ନାହିଁ, କୌଣସି କଳ୍ପିତ ମୂର୍ତ୍ତିର ସ୍ତୁତିସ୍ତୋତ୍ର ନାହିଁ । ଋଗ୍‌ବେଦ ସ୍ୱାଧୀନ ଜାତିର ସ୍ୱାଧୀନ କବିତାଲହରୀ ମାତ୍ର ।

ବେଦରେ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜା ତ ନାହିଁ, ବରଂ ଅନାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଲିଙ୍ଗ ଉପାସନାର ନିନ୍ଦା ଅଛି । ଲିଙ୍ଗ ଉପାସକମାନଙ୍କୁ ଶିଶ୍ନ ଦେବାଃ ବୋଲି ବିଦ୍ରୂପ କରାଯାଇଅଛି । ଅଧୁନା ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅସଂଖ୍ୟ ଦେବାଦେବୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଗଠନ କରି ପୂଜା କରନ୍ତି । ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜା ବୈଦିକ ଯୁଗ ତୁଳନାରେ ସେଦିନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଅଛି ବୋଇଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ନୁହେଁ ।

ଶିବ, ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ବହୁହସ୍ତ ବହୁମୁଣ୍ଡର କଳ୍ପନା ଅତି ଅର୍ବାଚୀନ । ଏ ସମସ୍ତ ବିଷୟର ଉଲ୍ଲେଖ ବେଦରେ ଆଦୌ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଏତାଦୃଶ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜକମାନଙ୍କୁ ବେଦାନୁଗାମୀ ଉପାସକ ବୋଲିଯିବ କିପରି ? ବେଦର କଥା ଦୂରେ ଥାଉ, ଭାଗବତରେ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜାର ନିନ୍ଦା କରାଯାଇଅଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ

ଭାଗବତ ସାଂଖ୍ୟାରେ ଯେ, କପିଳ ନିଜ ମାତା ଦେବହୂତିଙ୍କଠାରେ ଧର୍ମ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କଲାବେଳେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, "ମା, ଯେ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜା କରେ, ସେ ଉପରେ ଆହୁତି ପ୍ରଦାନ କରେ ।" ଏଥିରୁ ବଳି ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜାର ନିଷ୍ଫଳତ୍ୱର ଉଦାହରଣ ଅନ୍ୟତ୍ର ଖୋଜିବା କାହିଁକି ?

ସ୍ୱର୍ଗ ନରକ ସୃଷ୍ଟି ତ ଈଶ୍ୱରକୃତ ନୁହେଁ; ଯେହେତୁ ବେଦରେ ନାହିଁ, କଲା କିଏ ? ପୌରାଣିକଗଣ । ନରକ ଓ ନରକ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ସୀମା ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସ୍ୱର୍ଗ ଗୋଟିଏ ଦେବତାମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ । କିନ୍ତୁ ତାହା କେଉଁଠି ଅଛି କେହି କହିପାରି ନାହାନ୍ତି; ଅଥଚ ହିନ୍ଦୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖନ୍ତି ଯେ ସ୍ୱର୍ଗ ନରକ ଅଛି । ଭାଗବତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୁରାଣ; ମାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟରଚିତ ତ । ଅସାଭାବିକ ଓ ଅଶାସ୍ତ୍ରୀୟ କଳ୍ପନା ଯେ ମନୁଷ୍ୟ କରି ନ ପାରେ, ଭାଗବତର ବୈକୁଣ୍ଠ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା ପଡ଼େ । ଆମ୍ଭେମାନେ ବୈକୁଣ୍ଠ ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥିଲୁଁ । ସେଠାରେ ସରୋବର ଅଛି—ସରୋବରରେ ପଦ୍ମ କହ୍ଲାର ଫୁଟିଛି । ତଟରେ ଟଗର ସେବତୀ ମାଳତୀ ମନ୍ଦାର ପ୍ରଭୃତି ପୁଷ୍ପ ସର୍ବଦା ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ଥାଇ ଦଗମାନଙ୍କୁ ଆମୋଦିତ କରୁଅଛନ୍ତି । ସରୋବରରେ ହଂସ କାରଣ୍ଡବ ଦାତ୍ୟୂହ ପ୍ରଭୃତି ପକ୍ଷୀଗଣ ସୁଖରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଅଛନ୍ତି - ବୃକ୍ଷ ଶାଖାରେ ଶୁକ ସାରିକା ପ୍ରଭୃତି ପକ୍ଷୀମାନେ ଗୀତଦ୍ୱାରା ପୁଣ୍ୟୋଦ୍ୟାନକୁ ମୁଖରିତ କରୁଅଛନ୍ତି । ମୟୂରମାନେ ନୃତ୍ୟ କରୁଅଛନ୍ତି । ଅଧିକ କହିବା କଣ —ଭାରତୀୟ କବିଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଭଲ ଭଲ ବୃକ୍ଷ ପୁଷ୍ପ ମାଛ ପକ୍ଷୀ ପଶୁ ଜଣାଥିଲା—ସେ ସମସ୍ତ ବୈକୁଣ୍ଠରେ ଅଛନ୍ତି ।

ମାତ୍ର ଚତୁର୍ଭୁଜ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦେଖା ମିଳିଲା ନାହିଁ ବା ତାଙ୍କର ଅନୁଚରମାନଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍ ଲାଭ ହେଲା ନାହିଁ । ଭାଗ୍ୟ ଅନୁସାରେ ତ ଫଳ—ଏଣୁ ପାର୍ଥିବ ପଦାର୍ଥ ଯାହା ଏଠାରେ ମିଳେ, ତାହା ବୈକୁଣ୍ଠରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖି ପାରିଲୁଁ । ଦୁଃଖର କଥା ଯେ, ବୈକୁଣ୍ଠପତି ଭାରି ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରେମିକ । ଏଣୁ ଫଳ ପୁଷ୍ପ ବୃକ୍ଷ ଲତା ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ଯାହା ଭାରତୀୟ ତାହା ମାତ୍ର ବୈକୁଣ୍ଠରେ ରଖିଅଛନ୍ତି । ବିଦେଶୀୟ ମାଳମତା ଫଳ ପୁଷ୍ପ ବୃକ୍ଷ ଲତା ପଶୁ ପକ୍ଷୀ କିଛିହିଁ ବୈକୁଣ୍ଠରେ ରଖି ନାହାନ୍ତି । ଏଣୁ ବୈକୁଣ୍ଠପତିଙ୍କର ସ୍ୱଦେଶୀ ପ୍ରେମ ଦେଖି ମନେ କଲୁଁ ଯେ, ବୈକୁଣ୍ଠପତି ପୃଥ୍ୱୀପତି ନୁହନ୍ତି—ସେ କେବଳ ହିନ୍ଦୁପତି । ହିନ୍ଦୁର ଦେବତା ଓ ହିନ୍ଦୁଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ, କଳ୍ପିତ । ନରକ ଦର୍ଶନ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ବା କାହାର ? ଏଣୁ ତହିଁର ଆଲୋଚନା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ଏହା ପୌରାଣିକ ଅତ୍ୟଦ୍ଭୁତ କଳ୍ପନା । ଭାଗବତ ଅନୁସାରେ ଏହି ସ୍ଥାନ ପରି ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ଜଳ ସ୍ଥଳ ମଧ୍ୟରେ ଅଛି । ଆଉ, ତାର ଦୃଶ୍ୟ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା ଯେପରି ଜଘନ୍ୟ ଓ ପୈଶାଚିକ, ସେହିପରି ହେୟ । ବେଦରେ ଏହି ଅଦ୍ଭୁତ ସ୍ୱର୍ଗ ନରକର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ; ମାତ୍ର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଅଛି । ଯଥା :— ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ୍ ଓ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉକ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସ୍ୱର୍ଗ ନରକର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ଏହି ଉକ୍ତ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଏଥିରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ବୈଦିକଗଣ ଏଥିରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁ ନ ଥିଲେ । ବେଦରେ ସ୍ୱର୍ଗ ନରକର ବର୍ଣ୍ଣନା ନ ଦେଖି ବେଦବ୍ୟାଖ୍ୟାକର୍ତ୍ତା ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସୀ ମେକ୍‌ଡ଼ୋନେଲ ବୈଦିକ କବିମାନଙ୍କ ଉପରେ ଦୋଷାରୋପ କରିଅଛନ୍ତି : –The vedic poet not being deeply moral, his verses do not convey, as would those of a man convinced of sin, warnings of future judgement. ଆହା, କି ନୀତିଶିକ୍ଷା ! ଶେଷଦିନର ବିଚାର ବିଶ୍ୱାସୀ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜାତିର ଧର୍ମଭୀରୁତା ଏବଂ ସେଥି ନିମନ୍ତେ ପାପ କର୍ମରୁ ବିରତ କାହାକୁହିଁ ଅବିଦିତ ନାହିଁ । ବେଦ ଅପେକ୍ଷା ସ୍ୱର୍ଗ ନରକ ବିଶ୍ୱାସ ଦେଇ ହିନ୍ଦୁ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ, ମୁସଲମାନ ଏକ । ତଥାପି ଏକତା ଆସୁ ନାହିଁ—ଦୁଃଖର କଥା ନୁହେ କି ?

(୧୧)

ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ବୈଦିକ ଋଷିମାନେ ଜାଣି ନ ଥିଲେ । ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜା ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତ କପୋଳକଳ୍ପନା କିମ୍ବା ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଜାତି ଠାରୁ ଏହା ଏମାନେ ଶିକ୍ଷା କରିଅଛନ୍ତି । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ତନ୍ତ୍ର ଉପାସନା ଅତି ଅର୍ବାଚୀନ — ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣରୁ ଏହି ଉପାସନା ପଶ୍ଚିମ ଆର୍ଯ୍ୟଭୂମିକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ଆର୍ଯ୍ୟ ଧର୍ମକୁ କଳୁଷିତ କରିଅଛି । ଏବେ ଏହି ପୂଜାର ଆଦର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଉପାସନା ଠାରୁ ବଳିଅଛି । ଏଥିରେ ଯେ ଭାରତର ଅଧୋଗତି, ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । କେତେ ରାଜା ଏହି ବିଶ୍ୱାସରେ ରାଜ୍ୟ ହରାଇଲେ । କେତେ ବା ମଦ୍ୟ, ସ୍ତ୍ରୀ ନେଇ ଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ ଅଧଃପତିତ ହେଲେ । ଇତିହାସ ଏଥିର ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେବ । ଏହା ଆଦୌ ବୈଦିକ ଧର୍ମ ନୁହେଁ । ଯେଉଁମାନେ ଏତାଦୃଶ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସୀ, ସେମାନେ କି ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ? ଅନେକ ଦେବମୂର୍ତ୍ତି ବୌଦ୍ଧତାନ୍ତ୍ରିକ ଦେବତା ଅଟନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅବାଧରେ ପୂଜା କରୁଅଛନ୍ତି ।

ବୈଦିକ କୁଳାଚାର ଓ ହିନ୍ଦୁ କୁଳାଚାର ମିଳାଇ ଦେଖିଲେ ଉଭୟ ମଧ୍ୟରେ ଅସମାନ ଜମିନ ଫରକ ଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାଲ୍ୟବିବାହ ପ୍ରଚଳନ ନଥିଲା — ସେମାନେ ଯୁବତୀ ବିବାହ କରୁଥିଲେ; ବିଧବା ବିବାହର ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ । ଅଧୁନା ହିନ୍ଦୁମାନେ ବିଧବା ବିବାହ ବନ୍ଦ କରିଅଛନ୍ତି । ଯୁବତୀ ବିବାହ ଅପେକ୍ଷା ବାଲ୍ୟ ବିବାହ ଦେଶର ତଥା ସମାଜର ହିତକର ବୋଲି ତାହା ପ୍ରଚଳନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ଯେ ଅନିଷ୍ଟ, ତାହା ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ୁଥିଲେହେଁ ତାହା ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ସେମାନେ ରାଜି ନୁହଁନ୍ତି । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୈଦିକ ଧର୍ମ ଓ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ମେଳ କେଉଁଠାରେ ?

ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ଜାତିଭେଦ ନ ଥିଲା ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ଅବଶ୍ୟ ଚାରି ଜାତିର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ — ତାହା କେବଳ ଗୁଣ କର୍ମ ଅନୁସାରେ; ମାତ୍ର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା ଏକାବେଳକେ ଜଣା ନଥିଲା । ଏ ଅନିଷ୍ଟ ପସିଲା ଜାତିକୁ ସ୍ପର୍ଶ କଲା କେବେ ? ଆର୍ଯ୍ୟ ପବିତ୍ରତା ନଷ୍ଟ ହେଲା — ଆର୍ଯ୍ୟ ସନ୍ତାନମାନେ ହିନ୍ଦୁ ଆଖ୍ୟା ନେଲା ଦିନରୁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ପ୍ରେତକୃତ୍ୟ ଏକ ମହା ଜଟିଳ ବ୍ୟାପାର । ଜୀବ, ଆତ୍ମା, ଦେହ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏଠାରେ ବିଚାର କରିବାର ଅବସର ନାହିଁ । ତେବେ କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ, ହିନ୍ଦୁର ପ୍ରେତ କର୍ମ ବେଦବିରୁଦ୍ଧ ଏବଂ ବିବେକ ବୁଦ୍ଧି ବିରୁଦ୍ଧ, ତଥାପି ହିନ୍ଦୁ ଏହି ଅସଙ୍ଗତ ଅଯୌକ୍ତିକ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଉଅଛନ୍ତି । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ଏହି କର୍ମ ଦ୍ୱାରା ମୃତବ୍ୟକ୍ତିକୁ ନେଇ ଗୋଟାଏ ବିଦ୍ରୂପାତ୍ମକ ନାଟକର ଅଭିନୟ କରାହୁଏ । ମନୁଷ୍ୟ ମୃତ ହେଲା ପରେ ତାହାକୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱପଥ ପିଣ୍ଡ ଦିଆଯାଏ । ଏହା ବିଦ୍ରୂପାତ୍ମକ ନାଟକର ପ୍ରଥମ ଅଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଦୃଶ୍ୟ । ହିନ୍ଦୁମାନେ ଧାତୁପାଷାଣଗଠିତ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଭୋଗ ଲଗାଇଲା ସଦୃଶ ମୃତ ଓ ଜଡ଼ ପିଣ୍ଡକୁ ପିଣ୍ଡବଳୀ ଦେବେ, ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କଥା କିଛି ନାହିଁ । ତେବେ ଏହି ହୃଦୟବିଦାରକ କାର୍ଯ୍ୟ ପୁତ୍ର ଆଦି ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରିୟଜନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କରାଇବା ଦ୍ୱାରା ଶାସ୍ତ୍ରର ନିଷ୍ଠୁର ବିଧି ଏବଂ ଶାସ୍ତ୍ରକର୍ତ୍ତାର ନିଷ୍ଠୁରାନ୍ତଃକରଣର ପରିଚୟ ମିଳୁଅଛି । ଦାହବସ୍ତୁରୁ ପରା ମୃତର ଆତିବାହିକ ଦେହ ହୁଏ । ପିଣ୍ଡଦାନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେତ ଦେହ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତି ସପିଣ୍ଡୀକରଣ ଯାଏ ପ୍ରେତାବସ୍ଥାରେ ଥାଏ । ଏ ସମୟରେ ଏହି ପ୍ରେତର ଶୀତବାତା-ତପୋଦ୍ଭବ ଘୋର ଯାତନା ହେଉଥାଏ । ସପିଣ୍ଡୀକରଣାନନ୍ତର ପ୍ରେତ ସ୍ୱକର୍ମ ଭୋଗ କରେ । ସ୍ୱର୍ଗ ବା ନରକ ଭୋଗ କରେ । ଏ ତ ଗଳ୍ପ ଅଦେଖା କଥା । ପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ଏଥିର ଅଯୌକ୍ତିକତା ଦେଖାଇବାକୁ ଯିବାର ବର୍ତ୍ତମାନ

ଅବସର ନାହିଁ । ତେବେ ବାହ ଉତ୍ତରରେ ଯେ ଦଶଟି ଦିନରେ ଦଶ ଗୋଟି ଅଙ୍ଗର ଅଭିନୟ ହୁଏ, ତାହା ଯେପରି ଜଘନ୍ୟ, ସେହିପରି କଷ୍ଟଦାୟକ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ମୃତ ହେଲା—ତାଙ୍କୁ ଦାହ କରିଦେଇ ତାର ଚକ୍ଷୁ ବର୍ଣ୍ଣ ଲୋପ କଲେ; ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ଶୋକାପନୋଦନ ବାକ୍ୟ ପୁରୋହିତ ମୁଖରୁ ଶୁଣିଲ, ଯହିଁରେ କି ପୁରୋହିତ କହିଲେ ଯେ ପଞ୍ଚଭୂତରେ ନିର୍ମିତ ଶରୀର ଯେବେ ପଞ୍ଚଭୂତରେ ମିଶିଗଲା ସେଥି ନିମନ୍ତେ ପରିବେଦନା କାହିଁକି ? ଆଉ ଦିନ ପୁଣି ମାଟି ପିଣ୍ଡୁଳା ନିର୍ମାଣ କରି ପୂରକପିଣ୍ଡ ଦ୍ୱାରା ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରେତ ଦେହ ନିର୍ମାଣ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କେଉଁଆଡ଼ୁ ଆସିଲା ? ଏହା ଏକ ଅତ୍ୟଦ୍ଭୁତ କଳ୍ପନା । ପ୍ରଥମ ପିଣ୍ଡରେ ମୃତର ମସ୍ତକ, ୨ୟ ପିଣ୍ଡରେ କର୍ଣ୍ଣ ଚକ୍ଷୁ ନାସିକା, ତୃତୀୟ ପିଣ୍ଡରେ ଗଳା, ଅଂସ, ଭୁଜ ଓ ବକ୍ଷସ୍ଥଳ, ୪ର୍ଥ ପିଣ୍ଡରେ ନାଭି, ଲିଙ୍ଗ ଓ ଗୁହ୍ୟ, ୫ମ ପିଣ୍ଡରେ ଜାନୁ, ଜଙ୍ଘା ଓ ପାଦଦ୍ୱୟ, ଷଷ୍ଠ ପିଣ୍ଡରେ ମର୍ମ ସ୍ଥାନମାନ, ସପ୍ତମରେ ନାଡ଼ୀସମୂହ, ଅଷ୍ଟମରେ ଦନ୍ତ ଓ ଲୋମ, ନବମରେ ବୀର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଦଶମ ଦିନରେ ବା ଦଶମ ପିଣ୍ଡରେ ସମସ୍ତ ଦେହ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରାପ୍ତହୁଏ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଅଦ୍ଭୁତ କଳ୍ପନା ବୋଲି ଦେଖିଲୁଁ କାହିଁକି ? ପ୍ରଥମ ଦିନରେ ମସ୍ତକ ତିଆରି ହେଲା, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜ୍ଞାନର ମଧ୍ୟ ଉଦୟ ହେଲା । ଯେଣୁ ପ୍ରେତର କେବଳ ମସ୍ତକ ତିଆରି ହେଲା, ପରେ ଦଶ ଦିନଯାଏ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ତିଆରି ହେଉଥାଏ, ତାର ଅଭାବ କଷ୍ଟର ସୀମା ଥାଏ କି ? ଏ ତ ଗଲା ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ ଓ ବୈଶ୍ୟ ପ୍ରେତଙ୍କର ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଶୂଦ୍ର ପ୍ରେତର ଟିକେ ଅଧିକ କଷ୍ଟ ପାଇବା ଉଚିତ ନୁହେଁ କି ? ଏଣୁ ତାର ଅବୟବ ନଅ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରାପ୍ତ କରାଯିବ ତିରିଶ ଦିନରେ । କି କଷ୍ଟକର ବ୍ୟାପାର ! ଶରୀର ଓ ଅବୟବମାନେ ତିଆରି ହେଲା ସତ୍ତ୍ୱେ ଶୂଦ୍ରର ପୂର୍ଣ୍ଣତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତି ହେବ ତିରିଶ ଦିନରେ— କଷ୍ଟର ତ ସୀମା ନ ଥିବ ! ଏ ନାଟକର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଭିନୟ ଦେଖାଇବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ପ୍ରେତ ବିସର୍ଜନ ଓ ପ୍ରେତ ଆବାହନ ଅଦ୍ଭୁତ ଜଘନ୍ୟ ବ୍ୟାପାର । ତା ଛଡ଼ା ଦୋଷଯୁକ୍ତ ବାର ତିଥିରେ ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ ପୁଷ୍କର ହୋମ—ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରତି ଶେଷ ଲାଞ୍ଛନା । ହିନ୍ଦୁର ଏସବୁ କର୍ମ ଯେବେ ବେଦସମ୍ମତ ନୁହେଁ, ତେବେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଏ ଅଂଶଟା ଅନ୍ତତଃ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଧର୍ମ ନୁହେଁ କି ? ଏଣୁ ଏହା ନିନ୍ଦନୀୟ ଓ ଘୃଣ୍ୟ ବ୍ୟାପାର; ତଥାପି ହିନ୍ଦୁ ଆଖିବୁଜି କରି ଯାଉଅଛୁ ।

ମୃତାଷ୍ଟକ, ଦଶ ଦାନ, ଷୋଡ଼ଶ ପାଥେୟ, ଗାଭ ପୃଥ୍ୱୀ ସରସ୍ୱତୀ ଏ ସବୁଗୋଟି ଦାନ ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଏ । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମୋକ୍ତଟି ମୃତବ୍ୟକ୍ତି ମୁମୂର୍ଷୁ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିବା ବେଳେ ତାର ଜ୍ଞାତସାରରେ କିମ୍ବା ତାର ଅଜ୍ଞାନାବସ୍ଥାରେ ଦିଆଯାଏ । ଏହି ଦାନ ମନ୍ତ୍ରର ଅର୍ଥ ନିତାନ୍ତ ଭୀତିପ୍ରଦ ଓ ହୃଦୟ-ବିଦାରକ । ଏହି ଦାନ ଦେଲାବେଳେ ଥରେ ମୁମୂର୍ଷୁ ଆଡ଼କୁ ଓ ପରିବାରବର୍ଗଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କଲେ ଏବଂ ମନ୍ତ୍ରାର୍ଥକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଏପରି ପାଷାଣ ହୃଦୟ କାହାର ନାହିଁ, ଯେ କି ଅଶ୍ରୁ ବିସର୍ଜନ ନ କରି ରହିପାରିବ । କି ମର୍ମନ୍ତୁଦ ବ୍ୟାପାର ! ମୁମୂର୍ଷୁ ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟାକୁଳ ହୃଦୟ କଣ ଭାବୁଥିବ ? କହିବାର ଶକ୍ତି ନାହିଁ; ଅଥଚ ବନ୍ଧୁବର୍ଗ ତାକୁ ତ୍ୟାଗ କରୁଅଛନ୍ତି, ସେ ସଂସାରଲୀଳା ତ୍ୟାଗ କରୁଅଛି । ଏ ଜୀବନ ହୃଦୟରେ ତାର ଖେଳୁଛି; କେବଳ ଚକ୍ଷୁର ଲୋତକ ଦ୍ୱିଧାର ବୋହିଯାଉଅଛି । ଏ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ପୁତ୍ର ସ୍ତ୍ରୀ କନ୍ୟା ଅଜସ୍ର ଲୋତକବର୍ଷଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ଦାନଗ୍ରହୀତାମାନେ ନିର୍ବିକାର ମନରେ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ମନ୍ତ୍ରୋଚ୍ଚାରଣ ପୂର୍ବକ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ଦାନ ଗ୍ରହଣ କରୁଅଛନ୍ତି – ଯମଦ୍ୱାରବର୍ତ୍ତିତର ମହାଅନ୍ଧକାର, ମହାଉଷ୍ଣତା, ମହାକ୍ଷୁଧା, ମହାତୃଷ୍ଣା ନିବାରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଅଛନ୍ତି । ତପ୍ତ ବାଲୁକାପୂର୍ଣ୍ଣ ବୈତରଣୀ ନଦୀ ପାରି ହେବା ନିମନ୍ତେ ଗୋଦାନ ଗ୍ରହଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ଯମଦ୍ୱାର କାହିଁ, ମହାଅନ୍ଧକାର କାହିଁ, ମହାକ୍ଷୁଧା, ମହାତୃଷା କାହିଁ – ଯମଦ୍ୱାର ଆଗରେ ତପ୍ତ ବୈତରଣୀ କାହିଁ ? ଏହା କି ବେଦର ବ୍ୟବସ୍ଥା ? ନାହିଁ । —ତେବେ ଯେଉଁମାନେ ଏ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ମୁମୂର୍ଷୁଙ୍କୁ ଭୀତିପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଏ ସଂସାରରୁ ବିଦାୟ ଦେଉଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟ ନା, ବେଦ ଧର୍ମ ମାନନ୍ତି ?

ଦଶ ଦାନ ଓ ଷୋଡ଼ଶ ପାଥେୟ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ । ଯେବେ ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତି ସପିଣ୍ଡୀକରଣାନନ୍ତର ସ୍ୱର୍ଗ ବା ନରକ ବାସକରେ, ତେବେ ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଯମଦ୍ୱାରରେ ଭୋଗ କରିବା ନିମନ୍ତେ—ଗାଈ, ଭୂମି, ସୁନା, ତଣ୍ଡୁଳ ପ୍ରଭୃତି ଦାନ ଦେବା ଦରକାର କଣ ? ଆମ ଏ ଦେଶର ଋଷିମାନଙ୍କର ଅନ୍ତତଃ ଏହି ବିଧି ଅଛି ଯେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ପ୍ରେତ କରି ବହୁ ଦିନ ରଖିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୋହୁଁ । ଦ୍ୱାଦଶ ଦିନରେ ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରେତତ୍ୱ ମୋଚନ କରୁଁ । ବର୍ଷକ ଭିତ୍ତିରୁ ସପିଣ୍ଡୀକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଋଷିମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେମାନେ ଦ୍ୱାଦଶ ଦିନରେ ସପିଣ୍ଡୀକରଣ କରି ମୃତବ୍ୟକ୍ତିକୁ ପ୍ରେତତ୍ୱରୁ ମୁକ୍ତ କରନ୍ତି । ସୁତରାଂ କେବଳ ରାତି କେତେ ଘଣ୍ଟା ନିମନ୍ତେ ମୃତବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ଏକାଦଶାହ ଦିନ ଖନିତ୍ର, କୁଦାଳ, ବର୍ଷାଶନ ପ୍ରଭୃତି ଦେବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ପ୍ରେତର ତ ପିଣ୍ଡ ଭୋଜନ ଶେଷ କରିବାର ଅବସର ନାହିଁ, ସେ ଖନିତ୍ର କୁଦାଳ ଘେନି କେଉଁ ଆଡ଼େ କନ୍ଦମୂଳ ଖନନ କରି ଉଦର ପୋଷଣ କରିବାକୁ ଯିବ ?

ତା ଛଡ଼ା ବଡ଼ଲୋକ, ଧନୀ ବ୍ୟକ୍ତି, ବାଲତଫେରନ୍ତା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଖନିତ୍ର, କୁଦାଳ ଦାନ ଦେବା ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ନୁହେଁ କି ? ଯେଉଁମାନେ ଆବାଲ୍ୟ ଦୁଗ୍ଧଘୃତାନ୍ନ ପୋଷିତ—ସେମାନେ କି ପ୍ରେତପୁରରେ କନ୍ଦମୂଳ ଖନନ କରି ଭକ୍ଷଣ କରିବେ ? ସେମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଯଥୋପଯୁକ୍ତ ଖାଦ୍ୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା କି ଯମରାଜ କରିଦେବେ ନାହିଁ ? ମର୍ତ୍ତ୍ୟ କାରାଗାରରେ ତ ମଧ୍ୟ ଇଦୃଶ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନାହିଁ । A. B. C. କ୍ଲାସ ଭେଦରେ ଖାଦ୍ୟ ପାନ ଶୟନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଉଅଛି । ଯମରାଜ ଗ୍ରେଟ ବଡ଼, ଧନୀ ନବାବ, ରାଜା ଜମିଦାର, ବାଲତଫେରନ୍ତା ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଏ ଖନିତ୍ର କୁଦାଳ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ପେଟ ପୋଷିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବେ କି ? ପୂର୍ବେ ଏ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥାଇପାରେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ ଦାନ ଦେବାଦ୍ୱାରା ଯମରାଜଙ୍କର ଶାସନରେ କଳଙ୍କାରୋପ କରାଯାଉ ନାହିଁ କି ? ନୂତନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହେବା ଉଚିତ । ବାଲତଫେରନ୍ତାଙ୍କ ପାଇଁ କଠଉ ନ ଦେଇ ବୁଟ୍ ଜୋତା କପଡ଼ା ନ ଦେଇ କୋଟ୍ ପେଣ୍ଟଲୁନ୍ - ମୋଟା ଚାଉଳ ମୁଗ ଘିଅ ନ ଦେଇ କେତେକ ଟିନ ଫୁଡ୍ (Tin food) ଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ କି ? ଏ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବୈଦିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନୁହେଁ—ଅର୍ବାଚୀନ ପୁରାଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା । ତଥାପି ହିନ୍ଦୁ ବେଦବିଶ୍ୱାସୀ; ଯେହେତୁ କର୍ମ କଲାବେଳେ ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ାଏ ବେଦମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି ।

ଗୋଟିକେତେ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ପ୍ରବନ୍ଧ ଶେଷ କରାଯାଉ । ଦର୍ଶନର କଥା ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ । ନିଜ ମତକୁ ଲୋକପ୍ରିୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ବେଦ ନିତ୍ୟ ଅପୌରୁଷେୟ ବୋଲି ଯୁକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଦେଖାଇ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦାର୍ଶନିକଗଣ ବେଦବିଶ୍ୱାସୀ ନୁହନ୍ତି । ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସମୂହର ବେଦ ସହିତ କୌଣସି ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି କି ? ସେମାନେ ଅବତାରବାଦୀ । ରାମ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ, ସେମାନଙ୍କର ଦାସ୍ୟଭାବ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ସେବା କଲେ, ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ମୁକ୍ତି । ଅନେକ ମୁକ୍ତିର ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଜନ୍ମ ଜନ୍ମାନ୍ତର ସେହି ମୂର୍ତ୍ତିର ସେବା—ତାଙ୍କର ଗୃହ ସମ୍ମାର୍ଜନା—ତାଙ୍କର ଚରଣୋଦକ ପାନ ସେମାନଙ୍କର କାମ୍ୟ । ଏ ଧର୍ମ ସହିତ ବେଦର ସମ୍ବନ୍ଧ କେଉଁଠାରେ ?

ଯେଉଁମାନେ କେବଳ "ଗୌର ନିତାଇ, ରାଧେ ଶ୍ୟାମ"—ନାମ କୀର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ମୁକ୍ତି ମିଳିବାର ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ବେଦ କଣ ? ଏ ଧର୍ମର ସହିତ ବେଦର କୌଣସି ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । ରାଧାଶ୍ୟାମ ତ ବେଦର ଦେବତା ନୁହନ୍ତି, ବିଶ୍ୱାସହିଁ ଏ ଧର୍ମର ମୂଳମନ୍ତ୍ର । ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ହେତୁରୁ ଚୈତନ୍ୟ ଧର୍ମ ବଙ୍ଗୋତ୍କଳକୁ ନିମଜ୍ଜିତ କରିଅଛି । ବୈଦିକ ଧର୍ମ ତ ଏତାଦୃଶ ବିଶ୍ୱାସମୂଳକ ଧର୍ମ ନୁହେଁ—ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ଏବଂ କର୍ଣ୍ଣମନ୍ତ୍ର ବୈଦିକ ଧର୍ମରେ ଦେଖା ନାହିଁ ।

ଉପସଂହାରରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ପ୍ରାଚୀନ ବୈଦିକଧର୍ମ ମାନବ ଜାତିର ପ୍ରାଥମିକ ଅବସ୍ଥାର ଧର୍ମଭାବରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ସେକାଳ ଉପଯୋଗୀ ସଭ୍ୟତା ଉପାର୍ଜନ କରିବାଯାଏ ଗୋଟିଏ ଧର୍ମସ୍ରୋତ ଚାଲିଥିଲା । ତାହାର ବିବରଣ ପୂର୍ବେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଯେଉଁ ଧର୍ମର ଓ ଉପାସନାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି, ତାହା ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟ ଧର୍ମ । ତାର କ୍ରମବିକାଶ ହୋଇ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଅରଣ୍ୟକ ଯୁଗରେ ଯାଗଯଜ୍ଞର ନିନ୍ଦା କରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମତ ଉଦ୍ଭାବନ କଲେ । ଏହି ଦୁଇ ଶାଖାର କ୍ରମବିକାଶ ହେତୁ ଭାରତର ଧର୍ମମତର ଗୋଟାଏ 'ଖେଚୁଡ଼ି' ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ସେଥିରେ ଦାନାଏ କଣାଏ ମାଲମସଲା ଅଦ୍ୟାପି ମିଶୁଛି; ମାତ୍ର ପରିଷ୍କାର କରାଯାଉ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତରେ ପ୍ରଚଳିତ ମତସମୂହ ସହିତ ବେଦର ବିଶେଷ ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଧର୍ମକୁ ବୈଦିକ ଧର୍ମ ବୋଲିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଅଲମତି ବିସ୍ତରେଣ ।

(ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ମାସିକ ପତ୍ରିକାର ୧୯୩୨ର ଶେଷ ଭାଗରୁ ଆରମ୍ଭ ଏବଂ ୧୯୩୩ ସାଲର ବୈଶାଖ, ଜ୍ୟେଷ୍ଠ, ଶ୍ରାବଣ, ଭାଦ୍ର, କାର୍ତ୍ତିକ, ମାର୍ଗଶିର, ଫାଲ୍‌ଗୁନ, ଚୈତ୍ର ସଂଖ୍ୟାରେ କ୍ରମଶଃ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ।)

ରାଜା ରାମମୋହନ

ରାଜା 'ପ୍ରକୃତିରଞ୍ଜନାତ୍' । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଲୋକସମୂହର ହୃଦୟରେ ଅନୁରାଗ ଓ ସନ୍ତୋଷ ଉତ୍ପାଦନ କରି ପାରେ, ସେହି ରାଜା । ଏହାହିଁ ରାଜା ଶବ୍ଦର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ବୋଲି ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହୁଏ ।

ରାମ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଏହି—ଯେ ଜନସମୂହର ମନରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରେ । "ରମଣାତ୍ ରାମଃ" । ରାଜା ଶବ୍ଦ ଓ ରାମ ଶବ୍ଦ ସହଜ ଉଚ୍ଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଶ୍ରୁତି ମଧୁର ।

ରାଜା ଶବ୍ଦ ବୈଦିକ ଶବ୍ଦ, ଉଦାରତା ଓ ଶାନ୍ତିବ୍ୟଞ୍ଜକ; ଏଣୁ ବୈଦିକ ଋଷିମାନେ ବରୁଣଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ରାଜା ଆଖ୍ୟାରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ।

ରାଜା ଶବ୍ଦରୁ ରାଜ୍ୟ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ପତ୍ତି; ସୁତରାଂ ରାଜ୍ୟ ଥାଉ ବା ନଥାଉ, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଜନସମୂହର ହୃଦୟରେ ଅନୁରାଗ ଓ ସନ୍ତୋଷ ଉତ୍ପାଦନ କରିପାରେ, ସେ ରାଜା । ଅଯୋଧ୍ୟାଧିପତିଙ୍କି କବିମାନେ ସସାଗରା-ଧରାଧୀଶ୍ୱର ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରିଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାମନାମ ସହିତ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସମ୍ରାଟ ଇତ୍ୟାଦି ବଡ଼ବଡ଼ ଶବ୍ଦ ଅପେକ୍ଷା ରାଜା ଶବ୍ଦର ଯୋଗ ବଡ଼ ପ୍ରୀତିକର, ବଡ଼ ମଧୁର । କାରଣ ସେ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଶାସନ ଅପେକ୍ଷା ତାଙ୍କର ଗୁଣରେ ଲୋକେ ମୁଗ୍ଧ ଥିଲେ । ତ୍ରେତା ଯୁଗର ରାମ ଅଦ୍ୟାପି ଲୋକପୂଜିତ ଓ ଲୋକସମ୍ମାନିତ । ଏଣୁ ରାମଭକ୍ତ କହିଅଛନ୍ତି, ଭାରତବର୍ଷ ଥିବାଯାଏ ରାମଶବ୍ଦର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଲୋପ ପାଇବ ନାହିଁ । ଏହା ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟ ।

ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉତ୍ତରେ ତାଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ଏହି ଭାରତଭୂମିରେ ଅନେକ ରାମ ଜନ୍ମିଲେ ଓ ମଲେ । ହିସାବ ରଖୁଛି କିଏ ? ମାତ୍ର ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଏହି ଭାରତମାତାର କୋଡ଼ରେ ଆଉ ଜଣେ ରାମ ଉପାଧିଧାରୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଜନ୍ମିଥିଲେ, ଲାଳିତ ପାଳିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ରାମ ନାମ ସାର୍ଥକ କରିଥିଲେ । ଏହା ସ୍ମରଣ କରିବାକୁ ଭାରତ ସନ୍ତାନ ବାଧ୍ୟ । ଏହି ରାମ ମଧ୍ୟ ପର ଦୁଃଖକାତର; ଏହି ରାମ ମଧ୍ୟ ଜନହୃଦୟରଞ୍ଜକ ।

ଗୁଣମୁଗ୍ଧ ବାଦସା ଏହାଙ୍କୁ ରାଜା ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ମଣିକାଞ୍ଚନ ସଂଯୋଗ । ରାମ ଶବ୍ଦ ସହିତ ରାଜା ଶବ୍ଦ ଜଗଦ୍‌ବାସୀଙ୍କି ବିମୋହିତ କରିଥିଲା । ଏହି ରାଜା ଭୂମିର ଅଧିପତି ନ ଥିଲେ, ଭୌମ ରାଜ୍ୟର ରାଜା ନଥିଲେ; ମାତ୍ର ହୃଦୟରାଜ୍ୟର ରାଜା ଥିଲେ । ଗତ ଦୁଇ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଆତ୍ମବିଜୟୀ ରାଜ୍ୟଶୂନ୍ୟ ରାଜାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ରାଜା ରାମମୋହନ ମଧ୍ୟ ରାଜ୍ୟଶୂନ୍ୟ ରାଜା । ମାତ୍ର ସେ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ ବିନିମୟରେ ଅସଂଖ୍ୟ ହୃଦୟରାଜ୍ୟ କ୍ରୟ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ରାଜାମାନଙ୍କର ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ନାମ ସ୍ମରଣଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ରାଜା ରାମମୋହନଙ୍କ ନାମ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିବ । କାଳର ଗତି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏହି ନାମର ଆଦର ଓ ସମ୍ମାନ ବଢୁଥିବ । ଏଥିର ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟମାନ ପ୍ରମାଣ ଆମ୍ଭେମାନେ ଶତବର୍ଷ ପରେ ତାଙ୍କର ଶତବାର୍ଷିକୀରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥାଉଁ । ଅଦ୍ୟାପି ଏ ଦେଶ ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇନାହିଁ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଏ ଦେଶ ଯେ ବାଧ୍ୟ ଏବଂ ତଦ୍‌ଭିନ୍ନ

ଏ ଦେଶବାସୀର ଯେ ଗତ୍ୟନ୍ତର ନାହିଁ; ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହୋଇଅଛି । କେତେବର୍ଷ ଉତ୍ତରେ ଏ ଦେଶ ଯେ କେବେ ରାଜା ରାମମୋହନଙ୍କ ଭକ୍ତ ହୋଇ ତାର ମୁକ୍ତିବାଟ ଆବିଷ୍କାର କରିବ, ତାହା ଠିକ୍‌ରୂପେ କହିହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ଏ ଦେଶବାସୀ ସୁସଂସ୍କାରର ବିରୋଧୀ । ତଥାପି ଆମ ତୁମ ଭଳିଆ ଅସଂଖ୍ୟ ଅକର୍ମଣ୍ୟ ଭକ୍ତଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଯେ ଏହି ରାଜା ରାମଙ୍କ ଗୁଣଗ୍ରାମ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଅଛି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ରାଜା ରାମମୋହନଙ୍କ ସହିତ ମୋର ପ୍ରଥମ ପରିଚୟ—ସେ ବହୁବର୍ଷର କଥା, ମୋର ତରୁଣାବସ୍ଥାରେ ଯେତେବେଳେ ଉପାସନା ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପୁସ୍ତକ ମୋର ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ଏହି ପୁସ୍ତକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣ ମତେ ରାମମୋହନଙ୍କର ଭକ୍ତ କରିବା ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ, ଅଧିକ ଲୋଡ଼ା ନଥିଲା । ଏଥିନିମନ୍ତେ ମୁଁ ଉପାସକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଲେଖକଙ୍କୁ ଆନ୍ତରିକ ଧନ୍ୟବାଦ ଦିଏଁ ଯେ, ସେ ଏଡ଼େବଡ଼ ଜୀବନୀ ମଧ୍ୟରୁ ଏପରି ସାରୋଦ୍ଧାର କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି, ଯାହା ଅଧ୍ୟୟନ କଲାମାତ୍ରକେ ରାମମୋହନଙ୍କ ମହାମାନବତ୍ୱର ସାରବତ୍ତା ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ଅତି ସହଜରେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହୋଇଥାଏ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସହିତ ଏକଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବର କଥା ଚିନ୍ତାକଲେ ବିସ୍ମୟାଭିଭୂତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ସେ ସମୟରେ ଏ ଦେଶର ରୀତି ନୀତି, ଆଚାର ବ୍ୟବହାର, ସମାଜବନ୍ଧନ, ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ, କୁସଂସ୍କାର ହିନ୍ଦୁଜାତିକୁ କିପରି ମୋହାଚ୍ଛନ୍ନ କରି ରଖିଥିବ, ତାହା ଅତି ସହଜରେ ବୁଝାଯାଏ । ସେହି ମୋହାନ୍ଧକାର ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ କରି ଜ୍ଞାନଦୀପ ଶିଖା ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହେଲା ବଙ୍ଗଦେଶରେ, ମାତ୍ର ସେହି ଜ୍ଞାନଶିଖା ସହସା ଦୀପରୁ ଦୀପାନ୍ତରକୁ ସଞ୍ଚରଣ କରିପାରିଲା ନାହିଁ । ଦୀପରଶ୍ମି ନିର୍ବାପିତ ହୋଇନାହିଁ, ହେବାର ନୁହେଁ । ଭାରତବାସୀ ସେହି ଆଲୋକ ସାହାଯ୍ୟରେ ଚାଲିବେ, ମୁକ୍ତି ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେବେ ।

ଏ ଭାରତଭୂମିର ବହୁ ସନ୍ତାନ ଆପଣା ଆପଣା ମତ ଉପନିଷଦରୁ ଗଠନ କରି ଲୋକଙ୍କୁ ସେହି ପଥରେ ଚାଲିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମପ୍ରାପ୍ତି ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ବେଦାନ୍ତ ଯେ ମାନବଜାତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମ, ଏ ଚିତ୍କାର ସର୍ବତ୍ର ଶୁଣାଯାଏ । ଏ ଦେଶର ପୌତ୍ତଳିକମାନେ ମଧ୍ୟ 'ଏକମେବା ଦ୍ୱିତୀୟଂ'ର ମୌଖିକ ପକ୍ଷପାତୀ । ମାତ୍ର ସେ ଏକତ୍ୱବାଦରେ ଯେ ବି ନୈତିକ, ବି ଦାର୍ଶନିକ ଉତ୍କର୍ଷ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅଛି, ତାହା ବୁଝନ୍ତି କେତେଜଣ ?

ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଧର୍ମମତ ବେଦାନ୍ତ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ମାତ୍ର 'ସୋହଂ ଶିବୋହଂ' ଉକ୍ତିରୁ ଧାତବ ଶିବ ଉପାସନା ପଦ୍ଧତି ଓ ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ ଧର୍ମମତ ଆସିଲା କିପରି ? ଏକତ୍ୱରୁ ବହୁତ୍ୱର ପ୍ରଚାର ହେଲା କିପରି ?—ଏହା ବୁଝାଯାଏ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ କେତେଦୂର ଦାୟୀ ବା ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟବର୍ଗ କେତେଦୂର ଦାୟୀ, ତାହା କହିହେବ ନାହିଁ । ରାମମୋହନ ତାଙ୍କ ଧର୍ମମତ ସେହି ଉପନିଷଦରୁ ହିଁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ । ଉପନିଷଦର ଏକତ୍ୱବାଦରୁ ଭାରତରେ ଏକତା ଆଣିବାର ଇଚ୍ଛା ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବଳବତୀ ହୋଇଥିଲା । ଏ ଉପାସନାର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ନୈତିକ ଓ ଦାର୍ଶନିକ ଉତ୍କର୍ଷ ଏବଂ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ । ଏ ଦେଶର ଜନତା ତୁଳନାରେ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଲୋକ ଏକତ୍ୱ ଧର୍ମମତ ବଲମ୍ବୀ । ମାତ୍ର ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେଜଣ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗୀ ଏବଂ ଗୁରୁଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ତତ୍ପର, ତାହା କହିବା ଅସମ୍ଭବ । ବିବେକାନନ୍ଦ ବେଦାନ୍ତଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ସତ ଏବଂ ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ରାମମୋହନଙ୍କ ଜନହିତକର ବାସନା କେତେକାଂଶରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି ସତ; ମାତ୍ର ବିବେକାନନ୍ଦ ରାମମୋହନଙ୍କୁ ଗୁରୁ ସମ୍ମାନନା ନ ଦେଇ ରାମକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗୁରୁ ସମ୍ମାନନା ଦେବାକୁ ଶ୍ଳାଘା ମଣିଲେ । ବିବେକାନନ୍ଦ ହିନ୍ଦୁ, ରାମମୋହନ ରାୟ ବ୍ରାହ୍ମ । ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମ ଯେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ଶିକ୍ଷିତମାନେ ମଧ୍ୟ ନାରାଜ । ଏଥିମଧ୍ୟରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଶିକ୍ଷିତ ରିଫର୍ମଡ୍ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଦାୟୀ ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

ଏବେ ନବବେଦାନ୍ତ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଅସଂଖ୍ୟ ସ୍ୱାମୀ ଅସଂଖ୍ୟ ଆଶ୍ରମର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଅଛନ୍ତି । ରାଜା ରାମମୋହନଙ୍କ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ସମସ୍ତଙ୍କର ଗ୍ରାହ୍ୟ; ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ମାର୍ଗ କାହାର ଗ୍ରାହ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହା ବିସ୍ମୟକର ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ କି ? ମହତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରଶଂସାର ନାମାନ୍ତର ମହତ୍ତ୍ୱର ଅନୁକରଣ । ଅନୁକରଣ ବା ଅନୁକରଣର ଚେଷ୍ଟା ନ କରି କେବଳ ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଶଂସା ନିରର୍ଥକ ମାତ୍ର ।

ଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହିତସାଧନକଳ୍ପେ ମନଃପ୍ରାଣ ନିୟୋଗ କରିଥିଲେ, ସେ କେଡ଼େବଡ଼ ସାଧକ !

ମୋର ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ଏହି ବାମଣ୍ଡ ରାଜ୍ୟର ପଶ୍ଚିମପ୍ରାନ୍ତସ୍ଥ ସଗଡ଼ ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ସତୀଦାହ ବ୍ୟାପାର ଘଟିଥିଲା । ସ୍ତ୍ରୀଟି ଗଣ୍ଡଜାତୀୟା । ଏଥିନିମନ୍ତେ ସେହି ସତୀର ଆତ୍ମୀୟ ଓ ଜ୍ଞାତିଭାଇ ଜଣକେତେ କାରାଦଣ୍ଡ ଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ ଅର୍ଜୁନ ବରିହା ପିତାଙ୍କର ଅନୁଗତ ଲୋକ । ସେ ଜେଲରେ ବାରକସିଆ ହେଲାରୁ ଆମ ଘରକୁ ଆସି କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ତାର ବାମ ଗୋଡ଼ରେ ଗୋଟିଏ ଲୁହାକଡ଼ା । ମୁଁ ତାକୁ ଲୁହାକଡ଼ାର କାରଣ ପଚାରିଲେ ସେ ସତୀଦାହର ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣ ପ୍ରକାଶ କରେ । କୋମଳବାଳକମତି ମୁଁ ସତୀଦାହ କଥା ବୁଝନ୍ତି କଣ ? ତେବେ ଏହି କଥା ଭାବେ ଯେ, ଯେବେ ବାପମାନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ସଙ୍ଗେ ମା'ମାନେ ପ୍ରାଣ ଦେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା, ତେବେ ଛୁଆଟିମାନଙ୍କର ଗତି କଣ ? ପ୍ରାୟ ଅନେକ ଦିନ ଅର୍ଜୁନ ସହିତ ଏହି ଆଲୋଚନା ଚାଲୁଥାଏ । ପ୍ରବୀଣଙ୍କଠାରୁ ଏଥିର ତତ୍ତ୍ୱ ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକଲେ କହନ୍ତି, ଏହା ଚିରାଚରିତ ପ୍ରଥା ଥିଲା । କମ୍ପାନୀ ବାହାଦୂର ଏହା ବନ୍ଦକଲେ । ମନ ମାନେ ନାହିଁ । ବାଲ୍ୟକାଳର ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସା ବଡ଼ ପ୍ରବଳ । ମୁରବୀମାନେ ପିନା ତାହା ଉଡାଇ ପକାନ୍ତି । ରାମାୟଣରୁ ଜାଣିଲି ଯେ ରାମଜନନୀ କୌଶଲ୍ୟା ଦଶରଥଙ୍କର ସହ ଗମନ କରି ନଥିଲେ, ଏତିକି ଯଥେଷ୍ଟ । ମନେକଲି, ପ୍ରବୀଣମାନଙ୍କର "ଚିରାଚରିତ" ଉକ୍ତି ଛଳନା ମାତ୍ର । ମାତ୍ର ମୋର ମତରକ୍ଷକ କିଏ ? ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ତ ନଥିଲା, ଏ ବିଷୟ ନେଇ ସମୟ ସମୟରେ ମନ ପାଣ୍ଡି ହେଉଥିଲାବେଳେ "ଉପାସକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ" ହାତରେ ପଡ଼ିଲା । ସେଠାରେ ଦେଖି ପାରିଲି ସ୍ତ୍ରୀ ନିଧନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ରାମମୋହନଙ୍କ ବୀରତ୍ୱ । ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ପାଇ ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମଣିଲି । ତରୁଣ ବୟସରେ ଏଥିନିମନ୍ତେ ହୃଦୟରେ ଯେ ଭକ୍ତିରେଖା ଅଙ୍କିତ ରହିଅଛି, ତାହା ଜୀବନରେ ନିଭିବାର ନୁହେଁ ।

ରାମମୋହନଙ୍କର ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ କୀର୍ତ୍ତିକଳାପ ମଧ୍ୟରେ ଇଂରାଜୀଶିକ୍ଷା ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ହେବା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେ ଯୁକ୍ତି ତାହା ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ । ଜଗଦ୍‌ବାସୀ ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନରେ ବିଶ୍ୱଜୟ କଲାବେଳେ "ମୋ ଦେଶବାସୀ କୁସଂସ୍କାରଜଡ଼ିତ ଓ ଅଜ୍ଞାନତାତମସାଚ୍ଛନ୍ନ ରହିବେ ?" ଏହି ଉଦାରଭାବ ରାମମୋହନଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରି ନଥିଲେ ଏବଂ ଭାରତର ଦୂର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ତାଙ୍କ ନେତ୍ର ଆଗରେ ପଡ଼ିନଥିଲେ ସେ ଏଥିନିମନ୍ତେ ଅଣ୍ଟା ଭିଡ଼ି ଲାଗିଥାନ୍ତେ କି ? ଆଜି ଯେ ଦେଶବାସୀଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନତା କାମନା ଓ ପ୍ରଗାଢ଼ ଚେଷ୍ଟା, ତାହା କି ରାମମୋହନଙ୍କ ପ୍ରେରଣା ନୁହେଁ ?

ରାଜା ରାମମୋହନଙ୍କ ଜନହିତ ଚେଷ୍ଟା ଅତୁଳନୀୟ । ଜାତିନିର୍ବିଶେଷରେ ଭାରତବାସୀର ଉନ୍ନତି ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ସଭ୍ୟ ଓ ଶିକ୍ଷିତ ଜାତି ସହିତ ଭାରତବାସୀ ସ୍ନେହ ଓ ଏକତା ସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ ନହେଲେ ଭାରତବାସୀଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ଏହା ସେ ଭଲଭାବରେ ବୁଝି ପାରିଥିଲେ ଏବଂ ସେଥିନିମନ୍ତେ ଯଥେଷ୍ଟ ଉପଦେଶ ରଖିଯାଇଛନ୍ତି ।

ମୋଟକଥା, ଆଜିକାଲି ଭାରତବାସୀ ମୁଣ୍ଡଟେକିବାକୁ ଯେତେ ସୁଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛନ୍ତି, ସେ ସମସ୍ତର ରାମମୋହନ ଅଗ୍ରଣୀ ।

ତଦବଧି ଏ ଦେଶରେ ଅନେକ ଯୋଗ୍ୟ ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେଣି ଏବଂ ଏ ଦେଶର ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ବହୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେଣି; ମାତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ନୀତି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଜନନାୟକତ୍ୱ ନିମନ୍ତେ; ସୁତରାଂ ଏକତାର ଅଭାବ ଘଟୁଅଛି ବୋଲି ମନେହୁଏ । ପୁଣି ଏହା ମଧ୍ୟ ମନେହୁଏ ଯେ, ଏ ଦେଶର ନେତାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାମମୋହନଙ୍କ ଉଦାରତା ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ଠିକ୍ ରୂପେ ଅନୁସୃତ ହୁଏ ନାହିଁ । ରାମମୋହନଙ୍କ ଉନ୍ନତିର ଭାବଧାରା ଆଧୁନିକ ନେତାମାନଙ୍କଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଟଳ ଟଳ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଭିତ୍ତି ଉପରେ ଜାତୀୟତାର ପ୍ରାକାର ନିର୍ମାଣ କରିବାର ତାଙ୍କର ଅଭିପ୍ରାୟ ନଥିଲା । ସେ ମୂଳଦୁଆକୁ ଦୃଢ଼ କରି ତହିଁରେ ଏ ଜାତିର ଉନ୍ନତିଧ୍ୱଜା ପୋତିବାକୁ ବାସନା ରଖିଥିଲେ । ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ କୁସଂସ୍କାରକୁ ଚୂର୍ଣ୍ଣୀଭୂତ କରି ଦେଶର ଯାହା ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଯାହା ଉନ୍ନତ, ଉଦାର; ତାହା ଜଗତ୍ ସମକ୍ଷରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ । ଆଧୁନିକ ପ୍ରଧାନ ନେତା କେତେଜଣ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଓ କୁସଂସ୍କାର ରକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ଜାତୀୟ ଉନ୍ନତି ସମ୍ଭବ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ବିସ୍ମୟକର କଥା ।

ଶେଷରେ ରାମମୋହନଙ୍କର ଉପଦେଶ ଭାରତବାସୀର ହୃଦୟକପାଟରେ କରାଘାତ କରୁଅଛି । କପାଟ ଖୋଲିବାର ସମୟ ଆସିନାହିଁ । ସମୟ ଆସିବ, ତେବେ ଲୋକେ ରାମମୋହନଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଥାନୁସରଣ-ଦ୍ୱାରା ମୁକ୍ତି ପାଇବେ ।

ରାମମୋହନଙ୍କ ଗୁଣ ଲେଖିବାକୁ ଏ ଲେଖନୀରେ ଜୋର ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ସଦ୍‌ଗୁଣାବଳୀ ପାଠକଙ୍କର ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରାଇବାକୁ ଲେଖକର ସାମର୍ଥ୍ୟ ନାହିଁ—ଅଛି ହୃଦୟରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତି । ଶ୍ରଦ୍ଧାଭକ୍ତି ବଢ଼ୁ ଏବଂ ଅନୁକରଣ ଲିପ୍ସା ବଢ଼ୁ, ଏହି କାମନାରେ ଶତବାର୍ଷିକ ଶ୍ରାଦ୍ଧବାସରରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳୀ ଅର୍ପଣ କରି କ୍ଷାନ୍ତ ହେଲି ।

('ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ' (୧୯୩୪)ରେ ପ୍ରକାଶିତ)

କୁଶଳେଶ୍ୱର କାର୍ତ୍ତିକେୟ

ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବର କଥା । ଶୁଣିଥିଲି ଯେ, କୁଶଳେଶ୍ୱର ମହାଦେବ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଫଳଦାତା, ବରଦାତା; ଏହାଙ୍କର ତୁଳନା ନାହିଁ । କେନ୍ଦୁଝର ରାଜ୍ୟରେ ଏହାଙ୍କର ଅବସ୍ଥାନ । ଜନଶ୍ରୁତିରୁ ମୁଁ ଗୋଟାଏ କୁଶଳେଶ୍ୱରର ମାନସଚିତ୍ର ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଅଙ୍କନ କରିଥିଲି । ଦୁର୍ଗମ ଅରଣ୍ୟମଧ୍ୟସ୍ଥ ଗିରିବେଷ୍ଟିତ କ୍ଷୁଦ୍ର ଉପତ୍ୟକା, କଳନାଦିନୀ, ଚିରପ୍ରବାହମାନ ନିର୍ଝରିଣୀ କୂଳରେ ନାଗେଶ୍ୱର ଅଶୋକ ଏବଂ ଭ୍ରମରମାରି ବୃକ୍ଷ । ଉପତ୍ୟକାର ନିଭୃତ ସ୍ଥାନରେ ଶିବଙ୍କର ମନ୍ଦିର ।

କୁଶଳେଶ୍ୱରଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ କୁଷ୍ଠରୋଗ ଆରୋଗ୍ୟ ହୁଏ ବୋଲି ଶୁଣିଥିଲି । ଭ୍ରମରମାରି ବୃକ୍ଷ ମଧ୍ୟ କୁଷ୍ଠରୋଗର ଅବ୍ୟର୍ଥ ମହୌଷଧି ବୋଲି ପ୍ରବାଦ ଅଛି । ଶିବପ୍ରସାଦରୁ ହେଉ ବା ଭ୍ରମରମାରି ବୃକ୍ଷ ପ୍ରସାଦରୁ ହେଉ କୁଶଳେଶ୍ୱରକୁ ଗଲେ କୁଷ୍ଠରୋଗ ଆରୋଗ୍ୟ ହୁଏ, ଏ ବିଶ୍ୱାସ ମଧ୍ୟ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଅନେକଙ୍କର ହୃଦୟରେ ବଦ୍ଧମୂଳ ଥିଲା । କେବଳ ଦୁର୍ଗମ ଅରଣ୍ୟ ଓ ଦୁରାରୋହ ପର୍ବତ କୁଷ୍ଠରୋଗୀଙ୍କର ନିରାମୟ ନିମନ୍ତେ ଏକମାତ୍ର ଅନ୍ତରାୟ, ଏ ଧାରଣା ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀର କଥା ବିସ୍ମୃତି ଗର୍ଭରେ ଲୀନ ହୋଇଥିଲା ।

ଶ୍ରୀମାନ୍ ତାଳଚେର ରାଜା ମହୋଦୟ ସୁକିନ୍ଦା ରାଜ୍ୟରେ ହାତୀ ଧରିବାର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅନୁକମ୍ପାରୁ ହାତୀଧରା ଦେଖିବାକୁ ଗତମାସ ଛଅ ତାରିଖରେ ସୁକିନ୍ଦା ରାଜ୍ୟର ନମ୍ପାଝରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲି । ସେତେବେଳକୁ ହାତୀଦଳ ସୁକିନ୍ଦା ରାଜ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କଲେଣି । ତଥାପି ହାତୀମାନେ ଫେରିପାରନ୍ତି, ଏହି ଆଶାରେ ଏକ ସପ୍ତାହକାଳ କେତେଜଣ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ସହିତ ମୁଁ ନମ୍ପାଝରରେ ଅପେକ୍ଷା କଲି । ଜଣକଠାରୁ ଶୁଣିପାରିଲି ଯେ, ନମ୍ପାଝରଠାରୁ କୁଶଳେଶ୍ୱର ମାତ୍ର ବାରମାଇଲ ବାଟ । ଏହା କୁଶଳେଶ୍ୱର ଦେଖିବାର ବଡ଼ ସୁଯୋଗ ବୋଲି ମନେକଲି । ପ୍ରାତଃକାଳର ନିତ୍ୟକ୍ରିୟା ସମାପନ କରି କୁଶଳେଶ୍ୱର ଅଭିମୁଖରେ ଚାଲିଲି । ଟମକା ପର୍ବତର ପାଦଦେଶ ତ୍ୟାଗକରି ଯେତିକି କୁଶଳେଶ୍ୱର ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲି, ବାଲ୍ୟକାଳର ମାନସଚିତ୍ର ସେତିକି ଉଭେଇଯିବାକୁ ଆରମ୍ଭକଲା । ଦୁର୍ଗମ ଘନ ଅରଣ୍ୟ, ଦୁରାରୋହ ପର୍ବତ କ୍ରମେ ଧାନ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ଓ ସମତଳ ଭୂମିରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଏ କ'ଣ ? ବାଲ୍ୟକାଳରେ ଶୁଣିବା ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖିବା ମଧ୍ୟରେ ଏତେ ପ୍ରଭେଦ ? ମୋଟ କଥା, କୁଶଳେଶ୍ୱର ମୋଗଲବନ୍ଦିର ସମତଳ ଭୂମିରେ । ଏଠାରେ ନେତ୍ରପ୍ରୀତିକର ଆରଣ୍ୟ ଶୋଭାସମ୍ପଦ କିଛି ନାହିଁ । ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧପଥରେ ମାଣିଜି ଗ୍ରାମର ପୂର୍ବରେ ଏକମାଇଲ ଦୂରରେ ଦୁଇଗୋଟି ଭଗ୍ନ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିଲି । ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମୂର୍ତ୍ତି, ଅନ୍ୟଟି ବିଷ୍ଣୁମୂର୍ତ୍ତି । ମୂର୍ତ୍ତି ଯୋଡ଼ିକ ସୁଦକ୍ଷ ଶିଳ୍ପୀ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ବୋଲି ଅନୁମାନ ହେଲା । ମାତ୍ର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ମୂର୍ତ୍ତି ଯୋଡ଼ିକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ନୁହନ୍ତି । ଲକ୍ଷ୍ମୀମୂର୍ତ୍ତି ବକ୍ଷସ୍ଥଳରୁ ଦ୍ୱିଖଣ୍ଡିତ, ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ମସ୍ତକ ଭଗ୍ନ । ଭଗ୍ନ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ପାଉନାହାନ୍ତି । କୌଣସି ମିଉଜିୟମକୁ ଆଣିଲେ ବୋଧହୁଏ କାହାରି ଆପତ୍ତି ନାହିଁ । ଏ ମୂର୍ତ୍ତି ଯୋଡ଼ିକ ଏ ସ୍ଥାନକୁ ଆସିଲେ କିପରି ? ଜଣେ ଗୌଡ଼ ପିଲାକୁ ନିକଟରେ ଦେଖି ପଚାରିଲି । ସେ କହିଲା ଯେ, ଏ ମୂର୍ତ୍ତି ଯୋଡ଼ିକ ଜଣେ ମୁସଲମାନ ଏଠାକୁ ଆଣି ଗୋଟାଏ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରି ରଖିବାର ବାସନା କରିଥିଲା ଏବଂ ନିକଟରେ ଦୁଇଗୋଟା ପୋଖରୀ ନିଜ ନାମରେ ଓ ତାର ସ୍ତ୍ରୀ ନାମରେ ଖନନ କରାଇଥିଲା । ପୋଖରୀ ଗୋଟିକର ନାମ କଇଁ, ଅପରଟିର ନାମ ସାଂଘ । ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ବେଳେ ମୁସଲମାନର ସମସ୍ତେ ମୃତ ହେବାରୁ ସେ ରାଗାନ୍ଧ ହୋଇ ମୂର୍ତ୍ତିଯୋଡ଼ିକ ଭାଙ୍ଗି ଦେଲା ଏବଂ ଆଉ କେତୋଟି ମୂର୍ତ୍ତି ନେଇ ପୋଖରୀରେ ପକାଇଦେଲା । ଗଉଡ଼ପିଲା ପୋଖରୀ ଯୋଡ଼ିକ ଏବଂ ଦେଉଳ ଡିହ ଦେଖାଇଦେଲା । ଗୋପାଳ ନନ୍ଦନର କ୍ଷୁଦ୍ର ଉପନ୍ୟାସଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । ତେବେ ମୂର୍ତ୍ତି

ଯୋଡ଼କ ଯେ କୌଣସି ମୁସଲମାନ ଦ୍ୱାରା ବିକଳାଙ୍ଗ, ବିକୃତ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ଏଥିରେ ତିଳେମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

କୁଣଲେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର କ୍ଷୁଦ୍ର; ଦର୍ଶନଯୋଗ୍ୟ ସ୍ଥାପତ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ । ମହାଦେବ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁଲିଙ୍ଗ ବୋଲି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କହିଲେ । ଲିଙ୍ଗଟି ଅର୍ଦ୍ଧ-ଗୋଲାକାର, ବିନ୍ଧିଣୀ ଛୋଟିଆ, ହାତୁଡ଼ି ଲଗାଇଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ପାର୍ଶ୍ୱଦେବ ମଧ୍ୟରେ ଗଣେଶ ଦୁର୍ଗା, କାର୍ତ୍ତିକେୟ, ଭୈରବ । ଗଣେଶ ଓ ଦୁର୍ଗା ମୂର୍ତ୍ତି ସର୍ବସାଧାରଣ, ମାତ୍ର ଭୈରବ ଓ କାର୍ତ୍ତିକେୟ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଖାଗଲା ।

ମୋଗଲବନ୍ଦି ଓ ମୋଗଲବନ୍ଦି ନିକଟସ୍ଥ ଗଡ଼ଜାତମାନଙ୍କରେ ଏକଗୋଡ଼ିଆ ଭୈରବର ଆଧିପତ୍ୟ ଅଛି । ତାଳଚେର ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ଅନେକ ଏକଗୋଡ଼ିଆ ଭୈରବର ଚିତ୍ର ଦେଖିଥିଲି । କୁଣଲେଶ୍ୱରରେ ଏକଗୋଡ଼ିଆ ଭୈରବର ପାଷାଣ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିପାରିଲି ।

ଭାଦ୍ରବସ୍ୟ ସିତେ ପକ୍ଷେ ପଞ୍ଚମ୍ୟାଂ ରାତ୍ରିଯୋଗତଃ
ଭୈରବଂ ପୂଜୟେଦ୍ଧାର କପାଟସ୍ଥଂ ସୁରକ୍ଷିତଂ ।

ଏହି ଏକଗୋଡ଼ିଆ ଭୈରବର ନାମ ମଧ୍ୟ ଘଣ୍ଟାକର୍ଣ୍ଣ । ଏକଗୋଡ଼ିଆ ନାମାନୁସାରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଡ଼ ମାତ୍ର ଅଛି ସତ; ମାତ୍ର ନାମାନୁସାରେ କର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟ ଘଣ୍ଟା ସଦୃଶ ନୁହେଁ । ଏହି ଘଣ୍ଟାକର୍ଣ୍ଣ ପରା ସର୍ବବ୍ୟାଧି ନିବାରକ, ସର୍ବୋପଦ୍ରବ ନିବାରକ ଏବଂ ମନ୍ଦିର ରକ୍ଷକ । ଏ ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ କରାମତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରେ ବର୍ଣ୍ଣିବି । ଆମ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହାଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ଆଦୌ ନାହିଁ । ଲୋକେ ଏ ଭୈରବଙ୍କର ନାମ ମଧ୍ୟ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ।

କୁଣଲେଶ୍ୱରର କାର୍ତ୍ତିକେୟ—ଏପରି ମୂର୍ତ୍ତି ମୁଁ ଅନ୍ୟ କୌଣସିଠାରେ ଦେଖିଥିବାର ସ୍ମରଣ ହେଉ ନାହିଁ । କାର୍ତ୍ତିକେୟଙ୍କର ସର୍ବସାଧାରଣ ଧ୍ୟାନ—

କାର୍ତ୍ତିକେୟଂ ମହାଭାଗଂ ମୟୂରୋପରି ସଂସ୍ଥିତଂ
ତପ୍ତକାଞ୍ଚନ ବର୍ଣ୍ଣାଭଂ ଶକ୍ତିହସ୍ତଂ ବରପ୍ରଦଂ
ଦ୍ୱିଭୁଜଂ ଶତ୍ରୁହନ୍ତାରଂ ନାନାଲଙ୍କାରଭୂଷିତଂ
ପ୍ରସନ୍ନବଦନଂ ଦେବଂ ସର୍ବସେନାସମାବୃତଂ

କାର୍ତ୍ତିକେୟଙ୍କର ଛଅଗୋଟି ମୁଖ । ଏଣୁ ତାଙ୍କ ନାମ ଷଡ଼ାନନ । ତାହାଙ୍କର ଦ୍ୱାଦଶ ହସ୍ତ; ମାତ୍ର ସାଧାରଣତଃ ଛଅଆନନ ଏଇ ଦୁଇ ହସ୍ତର ମୂର୍ତ୍ତି ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କରେ ଦେଖାଯାଏ । ମୁଖର ଦ୍ୱିଗୁଣ ଯେ ଦେବତାମାନଙ୍କର ହାତ ହେବ, ଏହା ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଚାରିମୁଖ କିନ୍ତୁ ସେ ଅଷ୍ଟହସ୍ତ ନୁହନ୍ତି । ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଏକ ମୁଖ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଚାରିଗୋଟି ହାତ । ଶିବ ପଞ୍ଚମୁଖ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ହସ୍ତସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ସାଧକ ନିଜ ଧ୍ୟାନାନୁସାରେ ଦେବତାର ମାନସମୂର୍ତ୍ତି କଳ୍ପନା କରନ୍ତି । ଧ୍ୟାନାନୁସାରେ ଶିଳ୍ପୀ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରେ । କୁଣଲେଶ୍ୱରର କାର୍ତ୍ତିକେୟ କେଉଁ ଧ୍ୟାନାନୁସାରେ ନିର୍ମିତ ତାହା ପାଠକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନୁସନ୍ଧେୟ । ଏହାଙ୍କର ଏକମୁଖ, ଚାରିବାହୁ । ଦକ୍ଷିଣ ପ୍ରଥମ ହସ୍ତରେ ଗୋଟିଏ ଖଡ୍ଗ କିମ୍ବା ଶକ୍ତି । ଦକ୍ଷିଣ ଦ୍ୱିତୀୟ ହସ୍ତପଦ୍ମରୁ ଗୋଟିଏ ମୟୂର ଚଞ୍ଚୁଦ୍ୱାରା ସ୍ପର୍ଶସୁଖାନୁଭବ କରୁଅଛି । ପ୍ରଥମ ବାମ ବାହୁରେ ଧୃତ ଗୋଟିଏ ଗଦା କିମ୍ବା ଲଗୁଡ଼ ଭୂମି ସ୍ପର୍ଶ କରିଅଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ଗୋଟିଏ କୁକ୍କୁଟ ଉପବେଶନ କରିଅଛି । ମସ୍ତକରେ ଗୋଟିଏ ଟୋପି । ମୂର୍ତ୍ତି ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ମୟୂର ମଧ୍ୟ ନିକଟରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ହିନ୍ଦୁ ଦେବତାର

ହସ୍ତରେ କୁକ୍କୁଟ ସ୍ଥାନ ପାଇବା ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ ନୁହେଁ କି ? ପୂଜକ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଉକ୍ତିରୁ ଅନୁମାନ ହୁଏ, ମନ୍ଦିର ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବ । ସେତେବେଳକୁ କଣ କୁକ୍କୁଟ ଘୃଣ୍ୟ ଜୀବ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ ହେଉନଥିଲା ? ଏହା ତ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ପୁଣି କୁକ୍କୁଟ ପ୍ରିୟ ହେବା ହିନ୍ଦୁର ପରମ ଦେବତା ଶିବଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବିଶେଷ ନିନ୍ଦା ଓ ଲଜ୍ଜାଜନକ । ତଥାପି ହିନ୍ଦୁ ମନ୍ଦିରରେ କାର୍ତ୍ତିକେୟ ହସ୍ତରେ କୁକୁଡ଼ା କିମ୍ବା କୁଣଲେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ପାର୍ଶ୍ୱ ଦେବତା, ଯେ କି କାର୍ତ୍ତିକେୟ ବୋଲି ପରିଚିତ ଓ ପୂଜିତ, ସେ କାର୍ତ୍ତିକେୟ ନୁହନ୍ତି; ଅନ୍ୟ ଦେବତା, ଏତାଦୃଶ ଉଦାହରଣର ଅଭାବ ନାହିଁ । ସୁନନ୍ଦା ରାଜ୍ୟର ମହାରଣ୍ୟରେ ଥିବା ରଖଡା ନାମକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପାର୍ବତ୍ୟ ଶବର ପଲ୍ଲୀର ଅତି ସୁନ୍ଦର ଈଶ୍ୱର-ପାର୍ବତୀ ଯୁଗଳ ମୂର୍ତ୍ତି ଶୁକର ଓ ମହିଷ ରକ୍ତରେ ତୃପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ତନ୍ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦେଗାଁର ଖଣ୍ଡିଆ ଶିବଲିଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ଶୁକର ଓ ମହିଷ ବଳୀ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । କଥାରେ ଅଛି — "ଯାଦୃଶୀ ଭାବନା ଯସ୍ୟ ସିଦ୍ଧିର୍ଭବତି ତାଦୃଶୀ ।

କାର୍ତ୍ତିକେୟଙ୍କର ଅନେକ ନାମ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ କୃକବାକୁଧ୍ୱଜ । କୃକବାକୁ ଅର୍ଥ ମୟୂର ଏବଂ କୁକ୍କୁଟ । ମହୀଧର ସ୍ପଷ୍ଟ ଲେଖିଅଛନ୍ତି "କୃକବାକୁ ତାମ୍ରଚୂଡ଼େ ।" ଏହାଛଡ଼ା କୃକବାକୁ ବୈଦିକ ଶବ୍ଦ । ସବିତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହି ପକ୍ଷୀ ପବିତ୍ର । କେହି କେହି କହନ୍ତି, ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞରେ କୁକ୍କୁଟ ବନ୍ଦୀ ହୁଏ । ସାୟଣ ଅର୍ଥ କରନ୍ତି ଯେ, କୃକବାକୁ ବା କୁକ୍କୁଟ ସବିତାଙ୍କ ପ୍ରିୟ । ଯେହେତୁ ଏହି ପକ୍ଷୀ ସବିତାଙ୍କର କାଳାନୁବାଦ କରେ ବା ସବିତାଙ୍କର କାଳ ଜଣାଇ ଦିଏ । କୃକବାକୁ ନାମ ହେବାର କାରଣ ଏହି ଯେ, ପୂର୍ବ ଶବ୍ଦ ଅନୁକରଣ କରେ ବା "କୃକ" ଶବ୍ଦ କରେ । ସୁତରାଂ କୃକବାକୁ ଧ୍ୱଜ ଅର୍ଥ ଯେ କୁକ୍କୁଟ ଧ୍ୱଜ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କାର୍ତ୍ତିକେୟ ଯେ କେବଳ ମୟୂର ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ, ତାହା ନୁହେଁ ; ତଜ୍ଜାତୀୟ କୁକ୍କୁଟ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଅନୁରକ୍ତ ।

ନେତ୍ର ପ୍ରୀତିକର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ସମନ୍ୱିତ ଗିରି କନ୍ଦରରେ କୁଣଲେଶ୍ୱରଙ୍କର ମନ୍ଦିର ନ ଥିବାରୁ ଏବଂ ସେଠାରେ ଭ୍ରମରମାଙ୍କ ବୃକ୍ଷର ନାମଗନ୍ଧ ନ ଥିବା ହେତୁ ମନରେ ଯେ ହତାଶା ଆସିଥିଲା, ତାହା କାର୍ତ୍ତିକେୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଅପନୋଦନ କଲେ । ଅନ୍ୟତ୍ର ଏଭଳି ମୂର୍ତ୍ତି ଅଛି କି ନା ଏବଂ ଏ ମୂର୍ତ୍ତିର ଧ୍ୟାନ କ'ଣ ତହିଁର ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ରହିଲି ।

(ସହକାର (୧୯୩୬)ରେ ପ୍ରକାଶିତ)

ନର ଓ ନାରୀ

(କ)

ଯେତେବେଳେ ପୃଥିବୀରୁ ଅତ୍ୟୁଷ୍ଣାବସ୍ଥା ଗଲା, ଜଳ ଓ ସ୍ଥଳଭାଗ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହେବାକୁ ବସିଲା, ସେତେବେଳେ ଜୀବର ଉତ୍ପତ୍ତି । ଜୀବ ଉତ୍ପତ୍ତି ବିବରଣ ଗୁରୁତର ବିଷୟ; ତାହାର ଆଲୋଚନା ଗୋଟାଏ ବୃହତ୍ ପୁସ୍ତକରେ ମଧ୍ୟ ଶେଷ ହେବ ନାହିଁ । ଏ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସେଥିର ବିବରଣ ଅନାବଶ୍ୟକ । ଜୀବର ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଦୀର୍ଘାବୟବ କରିବାର ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକତା ଜଣାପଡୁ ନାହିଁ । ଯାହା ଖାଦ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିପାରେ ଏବଂ ତାକୁ ଜୈବିକ ଉପାଦାନରେ ପରିଣତ କରିପାରେ, ଯାହା ଗୃହୀତ ପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ ଅନାବଶ୍ୟକ ବସ୍ତୁକୁ ତ୍ୟାଗ କରିପାରେ, ଯାହାର ଉତ୍ପାଦନ ବା ଜନନଶକ୍ତି ଅଛି, ଯାହା ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ବା ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ଉତ୍ତେଜନାରେ ଉତ୍ତେଜିତ ଓ ବିଚଳିତ ହୁଏ, ସେ ସବୁ ମୋଟାମୋଟି ଜୀବର ଲକ୍ଷଣ । ଜୀବର କ୍ରମବିକାଶ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଦୀର୍ଘ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନାବଶ୍ୟକ; ତେବେ ଏତିକି ମନେ ରଖିବାର ଉଚିତ ଯେ, ଜୀବର ବିସ୍ତାର, ବଂଶବୃଦ୍ଧି ଶରୀରବିଭାଗଦ୍ୱାରା ଘଟୁଥିଲା । ଯେତେବେଳେ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଏଣୁ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ଉତ୍ପତ୍ତି ମଧ୍ୟ ହୋଇ-ନ ଥିଲା । ସେ ଅସୀମ, ଅତୀତର କଥା । ଅଦ୍ୟାପି ଯେ ଏପରି ଜୈବିକ ବଂଶବୃଦ୍ଧିର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଉଦାହରଣ ନାହିଁ, ଏପରି ନୁହେଁ ;ସାମୁଦ୍ରିକ ଓ ପାର୍ଥିବ କେତେକ ଜୀବର ଏବଂ କେତେକ ଉଦ୍ଭିଦର ବଂଶ ବୃଦ୍ଧି ବା ବିସ୍ତୃତି ଶରୀର ବିଭାଗଦ୍ୱାରା ଘଟୁଅଛି । ପୃଥିବୀର ପରିବର୍ତ୍ତନ କ୍ରମେ ଘଟିଲା, କ୍ରମେ ଜଳ ଓ ସ୍ଥଳ ଜୀବର ବାସଯୋଗ୍ୟ ହେଲା । ପ୍ରାଥମିକ ଜୀବ କ୍ରମବିକାଶ ନିୟମରେ ଉଚ୍ଚରୁ ଉଚ୍ଚତର ଜାତି ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏଥିର ଇତିହାସ ପୃଥିବୀ ଆପଣା ଗର୍ଭରେ ସଞ୍ଚିତ କରି ରଖିଅଛି । ଭୂତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ମାନେ ପୃଥିବୀର ସ୍ତର ଭେଦ କରି ଏଥିର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଉଦାହରଣ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରୁଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରାଣୀତତ୍ତ୍ୱବେତ୍ତା ଏବଂ ଭୂତତ୍ତ୍ୱବେତ୍ତାମାନେ ଜୀବର ଜନ୍ମରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ ପନ୍ଥାରେ ଯେତେଦୂର ଅଗ୍ରସର ହୋଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଭାବିଲେ ବିସ୍ମୟାଭିଭୂତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ମନୁଷ୍ୟର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜୀବମାନଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତି ଯେ ପୃଥିବୀର ପ୍ରାଥମିକ ଜୈବିକ ପଙ୍କରୁ ହୋଇଅଛି, ଏହା ସେମାନେ ସ୍ଥିର କରି ସାରିଲେଣି । ଈଶ୍ୱର ନିର୍ମିତ ଆଦାମ୍ ଇଭ୍ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଓ **ସ୍ତ୍ରୀ** ଗର୍ଭରୁ ସାରା ମାନବଜାତିର ଜନ୍ମ, ଏହା ଅଳୀକ ଗଳ୍ପ ବୋଲି ବାଇବେଲ ବିଶ୍ୱାସୀମାନେ ମଧ୍ୟ ମାନିନେଲେଣି । ଶତରୂପା ବିଶ୍ୱାସୀମାନେ ମଧ୍ୟ ମାନି ନେଲେଣି । ଶତରୂପା ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ଆଦ୍ୟ ଜନ୍ମଦାତ୍ରୀ, ଏହା କେହି ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ରାଜି ନୁହଁନ୍ତି ! ଏ ସମସ୍ତ ପୌରାଣିକ ଆବର୍ଜ୍ଜନା, ଉନ୍ନତିର ଅନ୍ତରାୟ ଓ ଶିକ୍ଷିତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଦ୍ୱାରା ଏକାନ୍ତ ବର୍ଜ୍ଜନୀୟ । ଜୈବିକ ପଙ୍କରୁ ମନେରା, ଆମିବା, ପ୍ରଟୋପ୍ଲାଜମ୍ କ୍ରମେ ଉଚ୍ଚରୁ ଉଚ୍ଚତର ଜୀବର ଜନ୍ମ, ଏହା ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ ।

ଯେପରି ଅବୟବ ବିଭାଗଦ୍ୱାରା ଜୀବର ବଂଶବୃଦ୍ଧି ଘଟୁଥିଲା ଏବଂ ତାର ଉଦାହରଣ ମଧ୍ୟ ଅଛି, ସେହିପରି ଏକ ଅବୟବରେ ପୁଂଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ସ୍ତ୍ରୀଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା ଏବଂ ପ୍ରଜନନ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରବଳ ହେଲେ ଉଭୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସଂଯୋଗଦ୍ୱାରା ନୂତନ ତଜ୍ଜାତୀୟ ବଂଶଧର ଜନ୍ମ, ଏଥିର ଜୀବନ୍ତ ଉଦାହରଣ ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ଅଦ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଅସୀମ ଅତୀତ କାଳର କେଉଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ଭେଦ ଘଟିଲା କିମ୍ବା ସ୍ତ୍ରୀ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ପୁରୁଷଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅବୟବରେ ରହିଲା ଏବଂ ଉଭୟର ସଂଯୋଗରୁ ବଂଶବୃଦ୍ଧିର ସୂତ୍ରପାତ ହେଲା ତାହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପେ ବୋଲିଯାଇ ନ ପାରେ । ତେବେ ଏହା ଜୀବ ଇତିହାସର ଅସାଧାରଣ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଏବଂ ତଦବଧି

ଜୀବମାନଙ୍କର ଜନ୍ମ ଏହି ନିୟମର ବଶବର୍ତ୍ତୀ । ଯେଉଁ ଜୀବଗଣ ଏ ନିୟମର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ନୁହନ୍ତି, ସେମାନେ ତତ୍ପୂର୍ବକାଳୀନ ନିକୃଷ୍ଟ ଜୀବ ଏବଂ ସେହି ନିକୃଷ୍ଟ ଜୀବ ମଧ୍ୟ ନାନା ଜାତିର ପୃଥିବୀରେ ଅଛନ୍ତି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟିକ୍ରମର ଶିକ୍ଷା ଦେବା ନିମନ୍ତେ ।

ମନୁଷ୍ୟର ଜନ୍ମ ଅତୀବ ରହସ୍ୟମୟ । ଆଜି ମନୁଷ୍ୟ ନିଜ ବୁଦ୍ଧି ବଳରେ ଜୀବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଏଣୁ ନିଜକୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କାରିଗରୀର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ମନେକରେ । ମାତ୍ର ଈଶ୍ୱର ଯେ, ତାକୁ ନରନାରୀ ରୂପ ଦାନ କରି ପୃଥ୍ୱୀଭୋଗ କରିବାକୁ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ । ସେ ଯଦି ଆପଣାର ପୂର୍ବ ଜାତକ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ବସେ, ତାହାହେଲେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଜାଣିପାରିବ ଯେ, ଅନ୍ୟ ଇତର ଜୀବ ପରି ତାର ମଧ୍ୟ ଉତ୍ପତ୍ତି ସେହି ପ୍ରାଥମିକ ଜୈବିକ ପଙ୍କରୁ । ନିକୃଷ୍ଟ କୃମି, କୀଟ, ଯୋକ, କେଞ୍ଚୁଆଙ୍କର ଯେଉଁ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରେ ଜନ୍ମ ଓ ଜୀବନ, ତାର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସେହି ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରେ ଜନ୍ମ ଓ ଜୀବନ ହୋଇଥିଲା । ବଂଶବୃକ୍ଷର ଅଗ୍ରଶାଖାରେ ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ଥାନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତନ୍ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ନିମ୍ନ ଶାଖାରେ ଯେ ଗରିଲା ପ୍ରଭୃତି ବାନରମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର କରିବାର ସାଧ୍ୟ ନାହିଁ ! ବଂଶବୃକ୍ଷର ଶାଖାରୁ ଶାଖାକୁ ଅବତରଣ କରିଗଲେ ବିଭିନ୍ନ ଜାତୀୟ ଜୀବମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଦେଖା ପଡ଼ିବ ଏବଂ ସେହି ବଂଶବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ପ୍ରାଥମିକ ଜୀବ ପ୍ରଟୋପ୍ଲାଜମ୍ । ବଂଶ ବୃକ୍ଷର ଉତ୍ପତ୍ତି ପ୍ରାଥମିକ ଜୈବିକ ପଙ୍କରୁ । ଏ ସବୁର ଆଲୋଚନା ଥାଉ ।

ପ୍ରାଣୀତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍‌ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହା ପ୍ରମାଣୀକୃତ । ପୁରାଣବିଶ୍ୱାସୀମାନଙ୍କର ଏଥିରେ ଆସ୍ଥା ନାହିଁ । ପୂର୍ବକାଳର ଲୋକେ ବିଶେଷତଃ ଭାରତବାସୀ ଧର୍ମମୋହାଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ ଏସବୁ ବିଷୟର ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ଭୀତ ଥିଲେ । ତେବେ ଜୀବର ଆହାର ଯେ ଜୀବ ଏ କଥା ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିଲେ ।

ଅହସ୍ତାନି ଚ ହସ୍ତାନାଂ,
ଅପଦାନି ଚତୁଷ୍ପଦାଂ
ଲଘୂନି ତତ୍ର ମହତାଂ
ଜୀବୋ ଜୀବସ୍ୟ ଜୀବନଃ । (ଭାଗବତ)

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଉଦ୍ଭିଦ ମଧ୍ୟ ଜୀବ । ଜୀବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଖାଦ୍ୟ ଖାଦକଭାବ ସଦା ବିଦ୍ୟମାନ । ଜୀବ ଜୀବଭକ୍ଷଣ ଭିନ୍ନ ତିଷ୍ଠି ପାରିବ ନାହିଁ । କେହି ଉଦ୍ଭିଦ ଜୀବ ଭକ୍ଷଣ କରି ଜୀବନ ଧାରଣ କରେ, କେହି ଜରାୟୁଜ ଅଣ୍ଡଜ ପ୍ରଭୃତି ଜୀବ ଭକ୍ଷଣ କରି ଜୀବନ ଧାରଣ କରେ – ଏହି ମାତ୍ର ପ୍ରଭେଦ ।

ଜୀବ ଇତିହାସରେ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଏଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉଭୟ ଜାତିର ଆକାର ବୈଷମ୍ୟ, ଆକୃତିର ତାରତମ୍ୟ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ କମନୀୟତାର ପ୍ରଭେଦ ଘଟିଲା । ଜୀବର ଲୈଙ୍ଗିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାକୃତିକ ଶୋଭା ସମ୍ପଦ ବଢ଼ିଲା । ମାତ୍ର ଏହା ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଏ ସମସ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନର ମୂଳରେ ବଂଶବୃଦ୍ଧିର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବ ବଂଶବୃଦ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ବଳବାନ୍ ହେବା ଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ ଜାତିକୁ ପରାସ୍ତ କରିବାକୁ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଜାତି ଉପରେ ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିବାକୁ ଯତ୍ନଶୀଳ ହେଲା । କେତେକ ଛଳତାରରେ, କେତେକ କେବଳ ଅଦ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ବଳୀୟାନ ହୋଇ ଏହି କ୍ରମୋନ୍ନତି ପଥରେ ଅଗ୍ରସର । ଯେତେବେଳେ ଶରୀର ବିଭାଗଦ୍ୱାରା ବଂଶବୃଦ୍ଧି ଘଟୁଥିଲା, ସେତେବେଳେ ଜୀବର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦିତା ଆପଣା ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାୟ ନ ଥିଲା । ମାତ୍ର ଜୀବର ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ଭେଦ ହେଲା ପରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପୁରୁଷ ଯୋଡ଼ିଏ ଜାତି ରୂପରେ ପରସ୍ପର ଉପରେ ଆଧିପତ୍ୟର ଆକାଂକ୍ଷା କଲେ । ଏହା ସର୍ବବାଦୀସମ୍ମତ ହୋଇ ନ ପାରେ; ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତ ବୋଲି

ପ୍ରତୀତ ହୁଏ । ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ସହଯୋଗିତା ଓ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା ଅଛି, ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଆପଣା ଜାତିର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରକ୍ଷାର ଚେଷ୍ଟା କରେ; ପୁରୁଷ ତାକୁ ନିଜାୟତ୍ତରେ ରଖିବାର ଇଚ୍ଛା କରେ । ନୀଚ ଉଚ୍ଚ ଉଭୟ ଜୀବର ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦେଖାଯାଏ; ତେବେ ଉଚ୍ଚ ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ଏଥିର ଉଦାହରଣ ବା ଲକ୍ଷଣ ସ୍ପଷ୍ଟ । ସହଯୋଗ ଓ ସହବାସ ବ୍ୟତିରେକେ ସନ୍ତାନ ଉତ୍ପତ୍ତି ଅସମ୍ଭବ, ଏହା ଜୀବ ମାତ୍ରେହିଁ ଜାଣନ୍ତି; ଏଣୁ ଗର୍ଭଧାରଣ ଲିପ୍ସା ବଳବତୀ ହେଲେ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ସହବାସ ଓ ସହଯୋଗ ଘଟେ । ମାତ୍ର ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ଉଭୟେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ରହିବାକୁ ବାସନା କରିଥାଆନ୍ତି । ସମାଜବଦ୍ଧ କେତେକ ଜୀବର ରୂପ ନିୟମ କ୍ରମେ ବିକଶିତ ହୋଇ କମାକାର ଧାରଣ କରିଅଛି ତାହା କ୍ରମେ ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯିବ ।

ଉପରୋକ୍ତ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା ବେଳେ ଏକଥା ଭାବିବାକୁ ହେବ ଯେ, ସ୍ତ୍ରୀ ବଳବତୀ କି ପୁରୁଷ ବଳବାନ ? ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ନିୟମର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଲକ୍ଷ୍ୟହେଲେ ମଧ୍ୟ ପୁରୁଷକୁ ସ୍ତ୍ରୀ ଅପେକ୍ଷା ବଳିଷ୍ଠ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ଯୁଗଯୁଗାନ୍ତରରୁ ଆରମ୍ଭି ପୁରୁଷ କ୍ରମବର୍ତ୍ତିନଦ୍ୱାରା ଏ ବିଶେଷତ୍ୱ ରକ୍ଷା କରିଅଛି । ଆଦ୍ୟାବୁଦ୍ଧି ଗୃଳତଠାରୁ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ଜୀବମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଏହି ଇଚ୍ଛା ଯେ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ଆୟତ୍ତାଧୀନ ରହିବ । ଏହି ପ୍ରେରଣାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରୁ ପୁରୁଷର ବଳ ଓ ଆକାର ସ୍ତ୍ରୀ ଅପେକ୍ଷା କ୍ରମେ ବଢ଼ିଅଛି । ଖାଲି ଯେ ବଳ ଓ ଆକାର ବଢ଼ିଛି, ଏପରି ନୁହେଁ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଆୟତ୍ତ କରିବାକୁ ଓ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ପୁରୁଷ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରି ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଛଡ଼ାଇ ଆଣିବାକୁ ପୁରୁଷର ନଖ, ଦନ୍ତ, ଶୃଙ୍ଗ ପ୍ରଭୃତିର ଜନ୍ମ ହୋଇଅଛି । ଏଥିର ଉଦାହରଣ ବିରଳ ନୁହେଁ । ନର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ନିୟମରେ ପଶୁଠାରୁ ସ୍ତ୍ରୀ ବଶ କରିବା ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଉପାୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରକୃତ ବିଷୟର ଅବତାରଣା ଆଗରୁ ଜୀବର ଆଉ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ନିୟମର ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିବା ପ୍ରୟୋଜନ । ସ୍ତ୍ରୀ ସୁନ୍ଦରୀ କି ପୁରୁଷ ସୁନ୍ଦର ? ଜୀବଜଗତରେ ଏହି ନିୟମ ସ୍ୱଳ୍ପ ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଏ ନିୟମର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଦେଖାପଡ଼େ; କିନ୍ତୁ ମାନବ ଚକ୍ଷୁକୁ ଯାହା ନିୟମର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ, ତାହା ତଜ୍ଜାତୀୟ ଜୀବ ଚକ୍ଷୁକୁ ବ୍ୟତିକ୍ରମଶୂନ୍ୟ ହୋଇପାରେ ।

ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ, କୀଟ ପତଙ୍ଗ, ଫଳ ପୁଷ୍ପ ଓ ମନୁଷ୍ୟର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ନୈସର୍ଗିକ ଓ ଯୌନ ନିର୍ବାଚନର ଫଳ । ଏକ ଜାତିର ନେତ୍ରପ୍ରୀତି ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ୟ ଜାତିର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବା ଅଙ୍ଗ ସୌଷ୍ଠବ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ନିଜ ଜାତିର ଉପକାରାର୍ଥ ଏବଂ ତଜ୍ଜାତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀ ବା ପୁରୁଷ (ବିଶେଷତଃ ସ୍ତ୍ରୀ) ନେତ୍ରପ୍ରୀତି ଓ ମନୋରଞ୍ଜନ ନିମନ୍ତେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟର ନେତ୍ରପ୍ରୀତି ନିମନ୍ତେ ଈଶ୍ୱରକୃତ ଶୋଭାର ସୃଷ୍ଟି ଏହା ଭାବିବା ଭ୍ରମାତ୍ମକ ।

ଗାଭୀର ନେତ୍ରପ୍ରୀତି ନିମନ୍ତେ ବୃଷଭର କକୁଦ, ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ଓ କଜ୍ଜ୍ୱଳ ଲୋଚନ । ଘୁଘୁର ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ଗଳଦେଶ ଓ ଶୁଭ୍ର ଘୁଘୁରୀର ନେତ୍ରାହ୍ଲାଦକ ଅଟେ । କୁକ୍କୁଟର ନାନାବର୍ଣ୍ଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳପକ୍ଷ, କୁକ୍କୁଟୀ ନିମନ୍ତେ ମୟୂରର ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁବିନିନ୍ଦିତ କଳାପ ମୟୂରୀର ଚିତ୍ତାକର୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ । ହରିଣ ଓ ମୃଗର ଶିଙ୍ଗ ତଜ୍ଜାତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ମନମୋହନ ନିମନ୍ତେ । ମନୁଷ୍ୟ ବା ଅନ୍ୟ ଜାତି ଏସବୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାବଲୋକନରେ ମୁଗ୍ଧ ବା ପ୍ରୀତ ହୋଇପାରନ୍ତି, ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ସକାଶେ ଏ ବୈଚିତ୍ର୍ୟର ରଚନା ହୋଇନାହିଁ । ସାଧାରଣତଃ ନରଚକ୍ଷୁକୁ ପଶୁ ଓ ପକ୍ଷୀ ଜାତିର ପୁରୁଷ ସୁନ୍ଦର ବୋଲି ଜଣାଯାଏ, ବସ୍ତୁତଃ ତାହା ସତ୍ୟ । ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କ ଚକ୍ଷୁକୁ ନର ସୁନ୍ଦର କି ନାରୀ ସୁନ୍ଦରୀ ଦେଖାଯାଏ, ଏହା କିଏ କହି ପାରିବ ? ଉଭୟଙ୍କ ରୂପ ପଶୁ ପକ୍ଷୀଙ୍କୁ ପ୍ରୀତିପ୍ରଦ ଓ କଦର୍ଯ୍ୟ ମନେ ହେଉଥିବ ପରା ! ସେ ଯାହାହେଉ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ଆଲୋଚନା ତ୍ୟାଗ କରି ନରନାରୀର ଆଲୋଚନାରେ କିଞ୍ଚିତ୍ କାଳକ୍ଷେପଣ କରାଯାଉ ।

ନାରୀ ଅପେକ୍ଷା ନର ଯେ ବଳଶାଳୀ ଓ ବୀର୍ଯ୍ୟବାନ୍ ଏହା ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ଆଦିମ ଅବସ୍ଥାରେ ଯେତେବେଳେ ନରଜାତି ସମାଜ ଗଠନ କଲା, ସେତେବେଳରୁ ହିଁ ନର ଓ ନାରୀର ବଳ ବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ

କ୍ଷମତା ତୁଳନା କରାଯାଇ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଭାଗ କରାଯାଇଅଛି । ଅଦ୍ୟାପି ସେହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଚାଲିଅଛି; ସୁତରାଂ ଚିରାଭ୍ୟାସ ହେତୁରୁ ନର ଯାହା କରିପାରେ ନାରୀ ତାହା କରିପାରେ ନାହିଁ । ଅଭ୍ୟାସ ଅନେକାଂଶରେ ଶାରୀରିକ ଓ ମାନସିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିମନ୍ତେ ଦାୟୀ । ଅଭ୍ୟାସ ହେତୁରୁ ସ୍ୱଭାବରେ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ । ଏହା ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରୁଥାଉଁ; ସୁତରାଂ ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯିବ କିପରି ? ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ସୁସଭ୍ୟ ଜାତି ଅଛନ୍ତି । ଅତି ଅସଭ୍ୟ ଓ ଅଶିକ୍ଷିତ ଜାତି ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ଉଭୟ ଶ୍ରେଣୀର ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ସାଧାରଣ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ଆଲୋଚନା କଲେ ଗୁରୁ ଲଘୁ ଭେଦରେ ତାହା ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ବୋଲି ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହେବ । ପୁରୁଷ ଯାହା କରିପାରେ ସ୍ତ୍ରୀ ତାହା କରିପାରେ ନାହିଁ । ପୁଣି ନାରୀ ଯାହା କରିପାରେ, ପୁରୁଷ ତାହା କରିବାକୁ ଯାଇ ଅପଟୁତାର ପରିଚୟ ଦିଏ; ଏଣୁ ଆଦିମ-ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନର ନାରୀ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଭାର ସନ୍ଧିଆବଦ୍ଧ ଏବଂ ତାହା ଅଦ୍ୟାପି ଚାଲିଛି । ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଇ-ପାରେ ଯେ, ଭୂମିକର୍ଷଣ କେବଳ ପୁରୁଷଦ୍ୱାରା ଚିରକାଳ ଚାଲିଆସୁଅଛି । ସ୍ତ୍ରୀ ଏ ଅଧିକାର ଆଦିମ ଯୁଗରୁ ପାଇ ନାହିଁ । ସାରା ପୃଥିବୀରେ ନାରୀ ଗୃହର ଅଗ୍ନି ରକ୍ଷା କରେ । ରନ୍ଧନ କରେ, ପରିଜନମାନଙ୍କୁ ପରିବେଷଣ କରେ ।

ଏହା ବୈଦିକ ଯୁଗର ପ୍ରଥା, ଆଜିକାଲିର ପ୍ରଥା ମଧ୍ୟ ଏହିପରି । ପାଦଚାରୀ ଅଭ୍ୟାସ ନାରୀ କାଷ୍ଠ ସଞ୍ଚୟ କରେ; ମାତ୍ର ବୃହତ୍ ବୃକ୍ଷଚ୍ଛେଦନ କରେ ପୁରୁଷ, କ୍ଷେତ୍ର ନିର୍ମାଣ କରେ ପୁରୁଷ, ଗୃହ ନିର୍ମାଣ କରେ ପୁରୁଷ, ସନ୍ତାନ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଭାର ନାରୀ ଉପରେ । ଉପାର୍ଜନ ନିମନ୍ତେ ବିଦେଶକୁ ଯାଏ ପୁରୁଷ – ନାରୀ ଗୃହଚାଳନା କରେ । ସନ୍ତାନ ଲାଳନ ପାଳନ ପୁରୁଷ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ । ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଏ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନର ସମାଜର ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଚାଲିଛି । କାଳର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ, ବିଶେଷତଃ ବର୍ତ୍ତମାନଯୁଗରେ, ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ସନ୍ଧିସର୍ତ୍ତର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରଣୀୟ କି ନା, କିପରି ଭାବରେ, କି ପରିମାଣରେ କରଣୀୟ ତାହା ପରେ ଆଲୋଚ୍ୟ । ବର୍ତ୍ତମାନ ନର ନାରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଶାରୀରିକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସାମାନ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଉ ।

ବୋଲାଯାଇଛି ଯେ, ବଂଶବୃଦ୍ଧି ହିଁ ପ୍ରକୃତିର ମୂଳ ଲକ୍ଷଣ । ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ସଂଯୋଗ ବଂଶବୃଦ୍ଧିର ଉପାୟ । ସଂଯୋଗର ଅନେକ କାରଣ ମଧ୍ୟରୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପ୍ରୀତି ଅନ୍ୟତମ । ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କର ନିର୍ବାଚନକର୍ତ୍ତ୍ରୀ ସ୍ତ୍ରୀ । ଏହା ଆଦିମ ନିୟମ । ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ଏଥିର ବିପରୀତ ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଏ ।

ସନ୍ତାନର ସ୍ୱତ୍ୱାଧିକାରିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀ, ସନ୍ତାନର ମଙ୍ଗଳାକାଂକ୍ଷିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀ; ସୁତରାଂ ପଶୁମାନଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀହିଁ ସହବାସ ନିମନ୍ତେ ପୁରୁଷ ନିର୍ବାଚନ କରେ । ପୁରୁଷର ତାଦୃଶ ମଙ୍ଗଳେଚ୍ଛା ନାହିଁ । ଯଦି ଥାଆନ୍ତା ତେବେ ରୁଗ୍ଣ ଓ କୁପୁରୁଷ ସ୍ତ୍ରୀ ସଂଯୋଗଦ୍ୱାରା ସନ୍ତାନ କାମନା କରନ୍ତା କାହିଁକି ? ବ୍ୟାଘ୍ରୀ ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାଘ୍ର ଉପଗତ ହେଲେ ବ୍ୟାଘ୍ରୀ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟାଘ୍ର ସହିତ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଯୁଦ୍ଧର ଇଙ୍ଗିତ କରେ । ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯେ ଜୟୀ ସେ ତାର ପତି ହୁଏ । ଗର୍ଭଧାରଣ ଉତ୍ତାରୁ ସନ୍ତାନର ଦାୟିତ୍ୱ ବ୍ୟାଘ୍ରୀ ଉପରେ । ପୁଗାୟିକା ବିହଙ୍ଗୀ ସଙ୍ଗପ୍ରାର୍ଥୀ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ଇଙ୍ଗିତ କରେ, ଯେ ପୁଗାୟକ ସେ ତାର ପତି ହେବ, ଜୟୀ ତାର ପତି ହୁଏ । ସନ୍ତାନଲାଳନରେ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ଉଭୟେ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୁଅନ୍ତି । କୋକିଳା ପୁଗାୟକର ପତ୍ନୀତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରି ଡିମ୍ବ ପ୍ରସବ କରେ କାକ ନୀଡ଼ରେ । ମୋଟ ଉପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ସନ୍ତାନର ଦାୟିତ୍ୱ ଯାହା ଉପରେ ସେ ପ୍ରାୟ ସ୍ତ୍ରୀ ବା ପ୍ରଣୟିନୀ ନିର୍ବାଚନ କରିବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ।

ମନୁଷ୍ୟ ଜ୍ଞାନବାନ୍ ଜୀବ । ସେ ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଶାରୀରିକ ବଳରେ ହୀନ, ମାତ୍ର ମାନବର ବୁଦ୍ଧିବୃତ୍ତି ପଶୁବୁଦ୍ଧି ସହିତ ତୁଳନୀୟ ହୋଇ ନ ପାରେ; ମନୁଷ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିବଳରେ ଗୁହା ଅନ୍ୱେଷଣ କରିଅଛି ।

ପ୍ରଥମେ ତାଳ ପତ୍ରରେ ବାସସ୍ଥାନ ନିର୍ମାଣ କରିଅଛି; କ୍ରମେ କାଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡଦ୍ୱାରା ଗୃହ ନିର୍ମାଣ କରିଅଛି । ହର୍ମ୍ୟ ଅଟ୍ଟାଳିକା ନିର୍ମାଣ ତାର ଚରମୋନ୍ନତି । ବାସସ୍ଥାନ ଅନ୍ୱେଷଣ ଓ ଗୃହ ନିର୍ମାଣର ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲା କେବଳ ସନ୍ତାନ ରକ୍ଷା ପ୍ରୟୋଜନ ନିବନ୍ଧନରୁ । ବ୍ୟାଘ୍ର, ଭଲ୍ଲୁକ, ଶୃଗାଳ ଗୁହା ବା ଗର୍ତ୍ତ ଅନ୍ୱେଷଣ କରନ୍ତି ସନ୍ତାନ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ । ପକ୍ଷୀ ନୀଡ଼ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ ଅଣ୍ଡ ପ୍ରସବ କରି ଶାବକ ପାଳନ ନିମନ୍ତେ । ସନ୍ତାନମାନେ ଆତ୍ମରକ୍ଷଣକ୍ଷମ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ବାସସ୍ଥାନର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆଦିକାଳରେ ମନୁଷ୍ୟ ସେହି ସନ୍ତାନରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ୟ ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ପରି ସାମୟିକ ବାସସ୍ଥାନ ନିର୍ମାଣ ବା ଅନ୍ୱେଷଣ କରୁଥିଲା । କ୍ରମେ ସେଥିରେ ରହିବାର ନିରାପଦ ଓ ସୁଖକର ଜାଣି ତାହାର ସ୍ଥାୟିତ୍ୱରେ ଯତ୍ନବାନ୍ ହେଲା । ଅଦ୍ୟାପି ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ଗୁହାବାସୀ, ତାଳପତ୍ର ନିର୍ମିତ ଗୃହବାସୀ, ଛିନ୍ନଗୃହବାସୀ ଓ ଅଟ୍ଟାଳିକାବାସୀ ମନୁଷ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ଏହା ଦେଖି ପୁଣି ଆମ୍ଭେମାନେ କି କ୍ରମବିକାଶ ଓ କ୍ରମୋନ୍ନତିରେ ଆସ୍ଥାବାନ୍ ହେବା ନାହିଁ ? ଆଦିମ ମନୁଷ୍ୟର ସମସାମୟିକ ପଶୁ ତାହାଠାରୁ ବଳବାନ ଓ କ୍ଷମତାଶାଳୀ ଥିଲେ, ସୁତରାଂ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କୁ ଉପାୟ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଥିଲା । କିଛିକାଳ ବୃକ୍ଷ ହିଁ ତାହାର ପ୍ରଧାନ ଆଶ୍ରୟ ସ୍ଥାନ ଥିଲା । ମାତ୍ର ତାହା ଚିରକାଳ ସୁବିଧାଜନକ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟର ଆଦିମ ଜାତିଭାଇ ଗରିଲା, ଓରାଙ୍ଗ ସିମ୍ପାଞ୍ଜି ଅଦ୍ୟାପି ବୃକ୍ଷଶାଖାରେ ବାସ କରନ୍ତି । ଡାଳରେ ବସା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପାରନ୍ତି ।

ସନ୍ତାନପାଳନ ଓ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଗୃହ । ମାତ୍ର ଗୃହ ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତା କିଏ ? ସନ୍ତାନ ପାଳନ କରିବ କିଏ ? ସ୍ତ୍ରୀ ଗର୍ଭଧାରଣକର୍ତ୍ତ୍ରୀ; ସୁତରାଂ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମାନୁସାରେ ସେ ନିରାପଦ ସ୍ଥାନରେ ରହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ମାତ୍ର ଖାଦ୍ୟ ଯୋଗାଇବ କିଏ ? ପୁରୁଷ ପକ୍ଷରେ ଖାଦ୍ୟ ଯୋଗାଇବା ପାଇଁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ବାଧା ନାହିଁ; ଅତଏବ ପୁରୁଷ ଖାଦ୍ୟ ଯୋଗାଇବାର ଭାର ଗ୍ରହଣ କଲା । କେତେକ ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ଜାତିର ପୁରୁଷ ଅଦ୍ୟାପି ସେ ଅଭ୍ୟାସ ରଖି-ଅଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ ଯେ, ଧନେଶ ବା କୋଚିଲାଖାଇ (Hornbill) ସ୍ତ୍ରୀ ପକ୍ଷୀ ବୃକ୍ଷକୋଟରରେ ରହି ଅଣ୍ଡ ପ୍ରସବ କରିବା ପରେ ଅଣ୍ଡକୁ ଉଷୁମାଇବାକୁ ବସାରେ ରହେ, ପୁରୁଷ ପକ୍ଷୀ ସେହି କୋଟର ଦ୍ୱାରକୁ ପଙ୍କ ବା ମୃତ୍ତିକାଦ୍ୱାରା ବନ୍ଦ କରିଦିଏ । କେବଳ ଚଞ୍ଚୁ ମାତ୍ର ଦୃଶ୍ୟ ହେବା ଭଳି ବାଟ ରଖିଦିଏ । ସ୍ତ୍ରୀ ପକ୍ଷୀ କୋଟରରେ ଆବଦ୍ଧ ରହି ଶାବକ ଉଡ଼ିବାକୁ କ୍ଷମ ହେବାଯାଏ ସେହି କୋଟରରେ ଥାଏ । ପୁରୁଷପକ୍ଷୀ, ସ୍ତ୍ରୀ ପକ୍ଷୀ ଓ ଶାବକ ନିମନ୍ତେ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରେ । ମନୁଷ୍ୟ ଆପଣା ସ୍ତ୍ରୀ ସନ୍ତାନ ପାଇଁ ଏଥିରୁ ଅଧିକ କିଛି କରେ ବୋଲି ଅନୁମାନ ହୁଏ କି ? ଅତୀତ କାଳରେ ଆଦିମ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ତାନପାଳନ ସୂତ୍ରରେ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର କର୍ମ ବିଭାଗ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଅଛି । ଆବହମାନ କାଳରୁ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ଏହି ନିୟମ ପାଳନ କରି ଆସୁଅଛନ୍ତି । ଗର୍ଭଧାରଣ ବେଳେ ଏବଂ ସନ୍ତାନ ପାଳନ ବେଳେ ନାରୀ ପୁରୁଷର ସାହାଯ୍ୟ ଓ ବଶବର୍ତ୍ତିତା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲା । କାଳକ୍ରମେ ଏହା ଦୃଢ଼ାଭ୍ୟାସରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଜୀବିତକାଳ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ କାଳ ସ୍ତ୍ରୀ ନିରାପଦରେ ଓ ନିରାପଦ ସ୍ଥାନରେ ରହିବାର ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ ହେବାରୁ ସେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାପୂର୍ବକ ପୁରୁଷର ସହାନୁଭୂତି ଓ ଅନୁକମ୍ପା-ପ୍ରାର୍ଥିନୀ ଥିଲା । ନରର ଯୌନ ସମ୍ପର୍କ ହେତୁରୁ ନାରୀର ଯେ ବିପନ୍ନାବସ୍ଥା ଏହା ନରର ହୃଦୟକୁ ଆର୍ଦ୍ର କଲା; ସ୍ତ୍ରୀକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ତାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ବଳିଲା । ପଶୁମାନଙ୍କଠାରେ ମଧ୍ୟ ଏ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଦେଖାପଡ଼େ । ନବପ୍ରସୂତା ହସ୍ତିନୀ କି ବିପଦ୍‌ଗ୍ରସ୍ତା ବିବେଚନା କରି ଦନ୍ତୀ ତାର ସଙ୍ଗ ତ୍ୟାଗ କରେ ନାହିଁ ।

ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ସଂଯୋଗ, ସ୍ତ୍ରୀର ଗର୍ଭଧାରଣ, ପ୍ରସବ ଓ ସନ୍ତାନପାଳନ ହେତୁରୁ ନରନାରୀ ମଧ୍ୟରେ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ । ପୁରୁଷ ସ୍ତ୍ରୀର ଏହି ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିବା ହେତୁ ବିବାହର ଉତ୍ପତ୍ତି । ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ରକ୍ଷା ଓ ସାହାଯ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ପୁରୁଷ କଠିନ ଓ କର୍କଶ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ରହିଲା । ସ୍ତ୍ରୀ ଅନ୍ତତଃ ଜୀବନର କେତେକ କାଳ ତାଦୃଶ କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରିବାକୁ କ୍ଷମ ହେଲା ନାହିଁ ଏବଂ କଠିଣ ଓ କୋମଳ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଭାଗ ଅନୁସାରେ

ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀର ଦୈହିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା । ପୁରୁଷର ଗୋଡ଼ ହାତ ସବଳ ଅସ୍ଥି, ଦୃଢ଼ ମାଂସପେଶି ଓ ଚର୍ମ କର୍କଶ ହେଲା । ସ୍ତ୍ରୀର ଶରୀର ଗଠନ କମନୀୟ ଓ ନମନୀୟ ହେଲା । ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷିତା-ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଏହା ବୋଧହୁଏ ଅସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ସଙ୍ଗୀନିର୍ବାଚନ ଭାର ରହିଲା ସ୍ତ୍ରୀଠାରେ । ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ସ୍ତ୍ରୀ ନିର୍ବାଚନ ଭାର ପୁରୁଷଠାରେ । ପୁରୁଷ ମନୋରମାର ପକ୍ଷପାତୀ । ଏଣୁ ନାରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି, ପୁରୁଷ ଚକ୍ଷୁକୁ ନାରୀ ସୁନ୍ଦରୀ । ସଂଯୋଗ ସମସ୍ତ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ନାରୀର ରୂପଲାବଣ୍ୟ ବଢ଼େ, ତାହା ପୁରୁଷ ଚକ୍ଷୁକୁ ଲୋଭନୀୟ । ପୁରୁଷର ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିଶ, ଦାଢ଼ି, କର୍କଶ ସ୍ୱର ଏହା ପୁରୁଷତ୍ୱର ଲକ୍ଷଣ । ସ୍ତ୍ରୀ ଉପରେ ନିର୍ବାଚନ ଭାର ନ ଥିବାରୁ ବୋଧହୁଏ ପୁରୁଷର ରୂପଲାବଣ୍ୟର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଘଟି ନାହିଁ ।

ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଯେ କେବଳ ପୁରୁଷ ଚକ୍ଷୁକୁ ସ୍ୱାଭାବିକ ଲୋଭନୀୟ ଅଟନ୍ତି ଏତିକି ନୁହେଁ—ଏମାନେ ପୁରୁଷକୁ ମୋହିତ ଓ ଆକୃଷ୍ଟ କରିବାକୁ ପ୍ରସାଧନର ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼ି ଅଛନ୍ତି । ଏହା ବହୁକାଳର ଅଭ୍ୟାସ । ଆଦିମ ନାରୀ ଗେରୁ, ହଳଦିଆ ମାଟି ଓ ଶ୍ୱେତ ମାଟିଦ୍ୱାରା ଅଙ୍ଗ ଚର୍ଚ୍ଚିତ କରୁଥିଲା, ଅଳଙ୍କାରର ଅଭାବ ଲତା, ମୃଣାଳଦ୍ୱାରା ପୂରଣ କରୁଥିଲା । କାଇଁଚ, ଗୁଞ୍ଜ, ସବଜୟା ପ୍ରଭୃତି ଫଳର ମାଳା ଆଦିମ ନାରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବର୍ଦ୍ଧକ ଅଳଙ୍କାର ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଉଥିଲା । ଗମନ ଓ ଅଙ୍ଗଚାଳନାର ସଙ୍କେତ ନିମନ୍ତେ କୌଡ଼ି ପ୍ରଭୃତିର ବ୍ୟବହାର । ଧାତବ ପଦାର୍ଥର ଆବିଷ୍କାର ପରଠାରୁ ଅଳଙ୍କାର ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପୁରୁଷର ମନ ଆକର୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲା ।

ଅଳଙ୍କାରର ପ୍ରକାର ହେବ ଉଭୟ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପୁରୁଷଙ୍କ କୃତ ନିର୍ବାଚନ । ସ୍ତ୍ରୀର ବିଭୂଷଣ ପୁରୁଷର ନେତ୍ର ପ୍ରୀତି ନିମନ୍ତେ, କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ତାକୁ ମୋହିତ ଓ ଆକୃଷ୍ଟ କରିବା ନିମନ୍ତେ । ନରନାରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଭୂତି ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଳଙ୍କାରର ବିକାଶ ଘଟିଅଛି । ଏଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ରଙ୍ଗ, ତମ୍ବା, କଂସା, ପିତଳ, ରୂପା, ସୁନା ଅଳଙ୍କାରର ଦର୍ଶନ ପାଉ । ଯାହା ସୁନ୍ଦର, ଯାହା ଲୋଭନୀୟ, ଯାହା ମୂଲ୍ୟବାନ୍, ତାହା ନାରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୃଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ହୀରା, ନୀଳା, ମୋତି, ମାଣିକ୍ୟ, ପ୍ରବାଳ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ମଣି ନାରୀମାନଙ୍କ ଉପଭୋଗର ସାମଗ୍ରୀ । ବର୍ଣ୍ଣବିନ୍ୟାସ ନିମନ୍ତେ ହରିଦ୍ରା । କୁଙ୍କୁମ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରସାଧନ ଦ୍ରବ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନ ଓ ସୁଗନ୍ଧ ଦ୍ରବ୍ୟର ଉଦ୍ଭାବନ ନାରୀର ଅଙ୍ଗସୌଷ୍ଠବ ଓ ଶାରୀରିକ ଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧନ ନିମନ୍ତେ । କେଉଁ ଦୂର ଅତୀତରୁ ଆଜିଯାଏ ସ୍ତ୍ରୀର ଅଙ୍ଗସୌଷ୍ଠବ ଓ ଶୋଭାବୃଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ପୁରୁଷ ନାନାବିଧ ଅଳଙ୍କାର, ନାନାବର୍ଣ୍ଣର ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ବସ୍ତ୍ର ଓ ପ୍ରସାଧନ ଦ୍ରବ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରିବାରେ ବୁଦ୍ଧି ଓ ସମୟ ବ୍ୟୟ କରିଅଛି – ତାହା ଭାବିଲେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । କବି ସାଲଙ୍କାର ନାରୀର ରୂପଲାବଣ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ଚିତ୍ରକର ନାରୀର ଛବିକି ଅଳଂକୃତା ଓ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ କେତକୀ, ଚମ୍ପକବର୍ଣ୍ଣା କରିବାକୁ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ । ଶିଳ୍ପୀ ପ୍ରସ୍ତର ଦେହରେ ପୁରୁଷର ଲୋଭନୀୟ ନାରୀର ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ପରିସ୍ଫୁଟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଚନ୍ତାଗ୍ରସ୍ତ କାହିଁକି ? ସୁଦୂର ଭୂତକାଳରେ ନରରୂପୀ ପଶୁ ପ୍ରଥମେ ନାରୀ ନିର୍ବାଚନର ଭାର ଗ୍ରହଣ କଲା । ସେଦିନୁ ସୁନ୍ଦରୀର ଆଦର୍ଶ ସେ ଧ୍ୟାନ କଲା, ଯେ କି ତାର ନେତ୍ରପ୍ରୀତିକର ହେବ, ସେ ତାର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଲାଳସା ତୃପ୍ତି କରି ପାରିବ । ଏହି ଇଚ୍ଛା କ୍ରମେ ସ୍ୱଭାବରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଯୌନ ନିର୍ବାଚନ ଫଳରୁ ଓ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ନିୟମରୁ ନାରୀର ରୂପଲାବଣ୍ୟ ମଧ୍ୟ ବଢ଼ିଲା । ନରର ତୃପ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ନାରୀକୁ ଆହୁରି ସୁନ୍ଦରୀ ଦେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲା । ସ୍ତ୍ରୀ ଅଧିକତର ସୁନ୍ଦରୀ ହେବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ହେଲା । ପ୍ରକୃତିଦତ୍ତ ଶରୀରର ରଙ୍ଗ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ତୃପ୍ତ ନ ହୋଇ ବେଶଭୂଷାର ଉଦ୍ଭାବନ କଲା । ପୁରୁଷ ଯେତେ ଅଳଙ୍କାର, ବସ୍ତ୍ର ଓ ପ୍ରସାଧନ ଦ୍ରବ୍ୟର ଉଦ୍ଭାବନ କଲେ ମଧ୍ୟ ନାରୀର ତହିଁରେ ତୃପ୍ତି ନାହିଁ, ଆବିଷ୍କାର କରି ଚାଲିଛି । ଆଜି ଅଶିକ୍ଷିତା ଗ୍ରାମ୍ୟ ଗରିବ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ କାଚ, ଲାଖ ଓ ପିତଳ କଂସାର ଅଳଙ୍କାର ପିନ୍ଧନ୍ତି ।

ଧନୀ ଘରର ନାରୀମାନେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଳଙ୍କାର ଓ ହୀରକାଳଙ୍କାର ପିନ୍ଧନ୍ତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତାମାନେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଧରଣର ଅଳ୍ପ ଅଳଙ୍କାର ଓ ପ୍ରସାଧନ ଦ୍ରବ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି ।

କି ସଭ୍ୟ, କି ଅସଭ୍ୟ ପୁରୁଷ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ସୁନ୍ଦରୀ ଦେଖିବାକୁ ଓ ସୁନ୍ଦରୀ ସାଜିବାକୁ ବ୍ୟଗ୍ର ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀଜାତି ପୁରୁଷର ଉଦ୍ଭାବନା ଶକ୍ତିରୁ ବଳି କିଛି ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସଦା ଉତ୍କଣ୍ଠିତ । ଏ ସ୍ପୃହା ସ୍ୱଭାବ ସୁଲଭ । ଏହା ପୃଥିବୀର ଗୋଟାଏ ସ୍ୱାଭାବିକ ରହସ୍ୟ ବୋଲିଲେ ଚଳେ । ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ, ମନୁଷ୍ୟାଦିର ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ଭେଦରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ରୂପ ନ ଦେଖି ମଧ୍ୟ ସ୍ୱରଦ୍ୱାରା ସ୍ତ୍ରୀ କି ପୁରୁଷ ତାହା ଅନାୟାସରେ ଜଣାଯାଏ । ଉଷାକାଳ ପୂର୍ବରୁ କୁକ୍କୁଟର ଶବ୍ଦ ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କି ଜାଗ୍ରତ କରେ । ଏଣୁ ଆବାଳବୃଦ୍ଧ ସମସ୍ତେ କୁକ୍କୁଟ ଶବ୍ଦର ପରିଚୟ ପାଇଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାରେ କୋକିଳ, ମୟୂର, କଳହଂସ, ଡଡାଲ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଧ୍ୱନିରୁ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷଙ୍କର ଭେଦ ଜଣାଯାଇଥାଏ । ନାରୀର ସ୍ୱର ଓ ସଙ୍ଗୀତ ନରକର୍ଣ୍ଣକୁ ସୁମଧୁର ଓ ସୁଶ୍ରାବ୍ୟ ବୋଧହୁଏ । ନାରୀର ବଚନ ଲାଳିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ନାରୀର ହାସ୍ୟ, ଅଙ୍ଗଚାଳନା, ଲାସ୍ୟ ଆଦି ନରର ନେତ୍ରପ୍ରୀତିକର ଓ ମନୋମୁଗ୍ଧକର ନୁହେଁ କି ? କବିମାନେ ଶିଳ୍ପୀମାନେ ନାରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ହାବଭାବର ଅତିରଞ୍ଜିତ ପସରା ପ୍ରଦର୍ଶନଦ୍ୱାରା ନରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପିପାସା ବଢ଼ାଇଦେଇଛନ୍ତି, ନାରୀ ସମ୍ଭୋଗସାମଗ୍ରୀ ବୋଲି ନର ହୃଦୟରେ ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମାଇଅଛନ୍ତି । ପଶୁପକ୍ଷୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ନିତ୍ୟ ସମ୍ଭୋଗସାମଗ୍ରୀ ନୁହେଁ । ନର ବିବେଚନା କରେ, ନାରୀ ତାର ନିତ୍ୟ ସମ୍ଭୋଗ ସାମଗ୍ରୀ ଏବଂ ନାରୀ ଯେ ତାହା ସ୍ୱୀକାର ନ କରେ ଏପରି ନୁହେଁ । ମନୁଷ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ । ତାର ସ୍ମରଣଶକ୍ତି ଇତର ଜୀବ ଅପେକ୍ଷା ଅସାଧାରଣ; ଏଣୁ ସନ୍ତାନ ଉତ୍ପାଦନ ନିମନ୍ତେ ଯେ ସ୍ତ୍ରୀପୁରୁଷର ସଂଯୋଗ ଆବଶ୍ୟକ ତାକୁ ମନୁଷ୍ୟ ସୁଖକର ମନେକଲା ଓ ସ୍ମରଣ ରଖିଲା । କାଳକ୍ରମେ ତାହା ଅଭ୍ୟାସ ଓ କ୍ରମେ ସ୍ୱଭାବରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ବୟଃପ୍ରାପ୍ତ, ହୃଷ୍ଟପୁଷ୍ଟ, ସୁନ୍ଦରୀଗାଭୀ ବୃଷଭ ସମକ୍ଷରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ଥିଲେ ବା ବିଚରଣ କରୁଥିଲେ ଯୁବା ବୃଷଭ ଗାଭୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୃକ୍‌ପାତ କରେ ନାହିଁ । ତାର କାମଲାଳସାର ଉଦ୍ରେକ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଶୁ ଓ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କଠାରେ ତଦ୍ରୂପ ଆଚରଣର ନିଦର୍ଶନ ମିଳେ । ଗର୍ଭଧାରଣର ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କର କାମ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଉଦ୍ରେକ ହୁଏ ନାହିଁ । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ସ୍ତ୍ରୀ ଯେ ସହବାସ ଫଳରେ ଗର୍ଭଧାରଣ କରେ, ଏହା ସେମାନଙ୍କୁ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ଜଣାପଡ଼େ । ଏଣୁ ସେମାନେ ଗର୍ଭିଣୀର ସହବାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଗର୍ଭିଣୀ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ସମ୍ମାନ । ନରର ତାହା ନାହିଁ । ସହବାସ ହେତୁରୁ ନାରୀ ଗର୍ଭଧାରଣ କଲା କି ନାଁ, ତାହା ନର ବୁଝିପାରେ ନାହିଁ । ନରର ବିବେଚନାରେ ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ ସମ୍ଭୋଗ ଅପେକ୍ଷା ଗୌଣ । ଏଣୁ ସେ ନାରୀର ଗର୍ଭଧାରଣ ଜ୍ଞାନ ହରାଇଅଛି । ଏଣୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଅନ୍ତତଃ କିଛି କାଳ ନିମନ୍ତେ ଗର୍ଭବତୀର ସମ୍ମାନ ରକ୍ଷା କରିପାରେ ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀର ଗର୍ଭଲକ୍ଷଣରେ ଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ପଶୁ ଓ ପକ୍ଷୀଙ୍କର ଅଧିକ ।

(ଖ)

ନର ଓ ନାରୀର ଶକ୍ତିର ଓ ଗୁଣର ତାରତମ୍ୟ ଅଛି । ଶାରୀରିକ ବଳରେ ନର ନାରୀ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଶାରୀରିକ ଗଠନ ଏଥିର ମୂଳ କାରଣ, ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ । ନରର ଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ପ୍ରକୃତିଦତ୍ତ ବୋଲିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ନୁହେଁ । ପୁଣି ଚିରାଭ୍ୟାସ ଶକ୍ତି ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ କ୍ରମେ ବୃଦ୍ଧି କରିଅଛି । ସହଜ କର୍ମଲିପ୍ସା ହେତୁରୁ ନାରୀର ଶକ୍ତି ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ କ୍ରମେ ହ୍ରାସ ହୋଇଅଛି । ଏ ହେତୁରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ନର ନାରୀର ଶକ୍ତି ଓ ବଳର ତାରତମ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ । ଯେତେ ଯତ୍ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ନାରୀ ନରର ଶକ୍ତିମତ୍ତା ଅର୍ଜନ କରିବାକୁ କଦାପି କ୍ଷମ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏତାଦୃଶ ଶକ୍ତିବୈଷମ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱେ ନର ଓ ନାରୀର ସମାଜ ରକ୍ଷା ସନ୍ନିବନ୍ଧ । ସମାଜବଦ୍ଧ ନିକୃଷ୍ଟ ଜୀବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅଭାବ ନାହିଁ ।

ସମାଜ ରକ୍ଷା ଓ ବଂଶରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ନାରୀ ନରର ବଶବର୍ତ୍ତିତା ସ୍ୱୀକାର କରେ । ଏହି ବଶବର୍ତ୍ତିତା ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତ । ଏହାକୁ ଅଧୀନତା ବୋଲାଯାଇପାରେ କି ନା, ତାହା ସନ୍ଦେହର ବିଷୟ । ତେବେ ନାରୀ ନରର ଅଧୀନା ନୁହଁ ଏହା ନିଶ୍ଚିତ । ନର ଓ ନାରୀର ସମ୍ପର୍କ ବା ସମ୍ବନ୍ଧ ପରସ୍ପର ସମ୍ମତିପ୍ରସୂତ । ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହା ସ୍ୱୀକୃତ ହୁଏ । ଗୋଟାଏ ହୀନବଳ ଜାତିକୁ ଅପର ବଳଶାଳୀ ଜାତି ଯେପରି ଛଳେ ବଳେ କୌଶଳେ ନିଜର ଅଧୀନ କରି ରଖେ ଏବଂ ପରାଜିତ ଜାତିକୁ ଯେପରି ଜେତାର ପରାଧୀନ ବୋଲାଯାଏ, ସେପରି ନାରୀକୁ ନରର ଅଧୀନ ବୋଲିବା ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ନର ନାରୀର ପର ବା ଶତ୍ରୁ ନୁହେଁ; ମାତ୍ର ଜେତା ସବୁବେଳେ ବିଜିତର ପର ବା ଶତ୍ରୁ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ । ଏଣୁ ପର ବା ଶତ୍ରୁର ଅଧୀନ ଯେଉଁ ଜାତି ସେ କେବଳ ପରାଧୀନ ।

ଅତି ପୂର୍ବକାଳରେ ନର ଓ ନାରୀର ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲା । ସେହି ସନ୍ଧି ସୂତ୍ରରେ ନର ଓ ନାରୀର କାର୍ଯ୍ୟବିଭାଗ ଥିଲା । ନର ଗ୍ରହଣକଲା କଠିନ କାର୍ଯ୍ୟଭାର, ନାରୀ ପାଇଲା ସହଜ କର୍ମର ଭାର । କ୍ରମେ ତାହା ଅଭ୍ୟାସରେ ପରିଣତ ହେଲା । ନର ହେଲା ସବଳ, ନାରୀ ହେଲା ଅନୁପାତାନୁସାରେ ଦୁର୍ବଳ । ଯୁଦ୍ଧାଦି ଗୁରୁତର ଭାର ନର ଉପରେ, ଏହା ଦେଖି ନାରୀଆପଣାକୁ ଦୁର୍ବଳ ଭାବେ । ବସ୍ତୁତଃ ତାହା ସତ୍ୟ । ଉପରେ ଯାହା ଲେଖାଗଲା, ତାହା କେବଳ ଶାରୀରିକ ବଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ । ମାନସିକ ବଳ ବିଷୟ ପରେ ବିଚାର୍ଯ୍ୟ । ନାରୀ ଯେଉଁ ଶାରୀରିକ ବିଶେଷତ୍ୱ ହରାଇଅଛି, ତାହା ଲାଭ କରିବା ସମ୍ଭବ କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଶାରୀରିକ ଶକ୍ତିରେ ସେ ନରର ସମକକ୍ଷ ହୋଇପାରିବ କି ? ଅସମ୍ଭବ । ନାରୀଜାତି ଯାହା କାଳକ୍ରମେ ହରାଇଅଛି, ତାହା ବହୁ ଚେଷ୍ଟା ସତ୍ତ୍ୱେ ଆଉ ପାଇବ ନାହିଁ । ଏହା ଜଣେ ଦୁଇଜଣର କଥା ନୁହେଁ, ଗୋଟାଏ ଜାତିର କଥା, ଯାହା ପ୍ରକୃତିଦତ୍ତ ତାହା ଅନ୍ୟଥା ହେବାର ନୁହେଁ । ଚିରକାଳ ନର ଓ ନାରୀର ଶକ୍ତିବୈଷମ୍ୟ ରହିବ । ତେବେ କେତେକ ଶାରୀରିକ ଶକ୍ତି ବ୍ୟବହାରରୁ ନର ନାରୀକୁ ଯାହା ବଞ୍ଚିତ କରି ରଖିଅଛି ତାହା ନାରୀ କରିପାରିବାର ଅଧିକାର ପାଇବ ଓ କରିପାରିବ ।

ନର ଓ ନାରୀର ମାନସିକ ବଳ ତୁଳନା କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । ସହଜ ନୁହେଁ ଏହି ନିମିତ୍ତ ଯେହେତୁ ନାରୀ ଆପଣାର ମାନସିକ ବଳ ଦେଖାଇବାକୁ ଅଧିକାରଚ୍ୟୁତା । ନାରୀ ଧନ ଉପାର୍ଜନ ଅଧିକାରରୁ ଯେପରି ବଞ୍ଚିତା, ବିଦ୍ୟା ଉପାର୍ଜନର ଅଧିକାରରୁ ତତୋଽଧିକ ବଞ୍ଚିତା । ସ୍ୱାର୍ଥପର ନର ଏହି ଦୁଇ ପନ୍ଥାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରଶ୍ରୟ ପାଇଲେ ନାରୀ ବିଦ୍ୟାର୍ଜନରେ ନରର ସମକକ୍ଷା ହୋଇପାରନ୍ତା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ପ୍ରଶ୍ରୟ ପାଇଲେ ଯେ କୌଣସି ଜାତିର ନର ଯେପରି ବୁଦ୍ଧି ଅନୁସାରେ ବିଦ୍ୟାଲାଭ ଓ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିପାରେ, ନାରୀ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ରୟ ପାଇଲେ ତଦ୍ରୂପ ଜ୍ଞାନ ଓ ବିଦ୍ୟାଲାଭ କରିପାରିବ ।

ପୁରୁଷ ନାରୀର ଯେଉଁ ଅଧିକାର ଜୋରପୂର୍ବକ ଛଡ଼ାଇ ନେଇଅଛି, ତାହା ସ୍ତ୍ରୀ ଜୋର୍ ଦ୍ୱାରା ପୁନଃପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ବହୁକାଳର ଅନଭ୍ୟାସ ସେ ଜୋର୍‌ରୁ ନାରୀକୁ ବଞ୍ଚିତ କରି ରଖିଅଛି । ନାରୀ ଯାହା ପାଇବାର ଅଧିକାରିଣୀ, ତାହା ସନ୍ଧିସୂତ୍ରରେ ପାଇବ । ନର କ୍ରମେ ଉଦାରଭାବାପନ୍ନ ହୋଇ ତାହା ନାରୀକୁ ଦେବାକୁ ଦ୍ୱିଧାବୋଧ କରିବ ନାହିଁ ।

ଜେତା ଓ ବିଜିତ ମଧ୍ୟରେ ଯେମନ୍ତ ସନ୍ଦେହ ଚିର ରାଜତ୍ୱ କରେ, ସେହିପରି ନର ଓ ନାରୀ ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ଦେହ ରାଜତ୍ୱ କରେ । ଏଥିନିମନ୍ତେ ନର ନାରୀକୁ ତାହାର ନ୍ୟାଯ୍ୟ ଦାବୀ ମଧ୍ୟ ଛାଡ଼ିବାକୁ ରାଜି ହୁଏ ନାହିଁ । ନାରୀ ଅବଳା ହୋଇଥିବା ହେତୁ ନର ଆପଣା ସ୍କନ୍ଧରେ ନାରୀର ରକ୍ଷଣ ଭାର ପ୍ରକୃତିଦତ୍ତ ବୋଲି

ବିବେଚନା କରେ; ସୁତରାଂ ନାରୀ ନରଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରା ରହିଲେ କୌଣସି ଅନିଷ୍ଟ ଘଟିବ (ବିଶେଷତଃ ଯୌନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅନିଷ୍ଟ), ଏ ଆଶଙ୍କା ନରର ଥାଏ । ଏହି ହେତୁରୁ ଈର୍ଷାର ସୃଷ୍ଟି; ନାରୀରକ୍ଷାକୁ ସ୍ୱସ୍ୱତ୍ୱରକ୍ଷା ତୁଲ୍ୟ ନର ବିଚାର କରେ । ବହୁକାଳର ଅଭ୍ୟାସ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଅଛି । ସନ୍ଦେହ ଦୂର ହେବ କିପରି ? ପଶୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଈର୍ଷା ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ନର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସୂତ୍ରରେ ଏହି ହିଂସାବୃତ୍ତି ପଶୁଠାରୁ ପାଇଅଛି । ପଶୁ ମଧ୍ୟରେ ଆପଣା ଦଳଭୁକ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀ ପଶୁଠାରେ ଅପର ପୁରୁଷ ଉପଗତ ହେଲେ ବା ଉପଗତ ହେବାକୁ ଉଦ୍‌ଯୋଗ କଲେ ପୁରୁଷ-ପଶୁ ଈର୍ଷାରେ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହୋଇ ଅନଧିକାରୀ ପଶୁକୁ ମାରେ ବା ଲଢ଼େଇ କରୁ କରୁ ନିଜେ ମରେ । ମାତ୍ର ତଜ୍ଜାତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀ-ପଶୁ ନିଜର ଦଳପତିକୁ ଅନ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ-ପଶୁଠାରେ ଉପଗତ ହେବା ଦେଖି ଈର୍ଷାନ୍ୱିତା ହୁଏ ନାହିଁ କିମ୍ବା ସେଥିନିମନ୍ତେ ଯୁଦ୍ଧାରମ୍ଭ କରେ ନାହିଁ । ନର ଓ ନାରୀଠାରେ ମଧ୍ୟ ଈଦୃଶ ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ନାରୀ ଅପେକ୍ଷା ନର ବେଶୀ ଈର୍ଷାନ୍ୱିତ, ଖୁଣଖରାପି (ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ବା ରକ୍ତପାତ) ନରଦ୍ୱାରା ଯେତେ ହୁଏ ତାର ଶତାଂଶର ଏକାଂଶ ନାରୀଦ୍ୱାରା ହୁଏ କି ନାହିଁ ସନ୍ଦେହ । ନର ବଳଶାଳୀ ଓ ସାହସବାନ୍; ଏଣୁ ନାରୀଧର୍ଷଣରେ ତାର ଭୟ ବା ଲଜ୍ଜା ନ ଥାଏ । ତାହାର ପଶୁପୂର୍ବପୁରୁଷର ଅଭ୍ୟାସ ଅଦ୍ୟାପି ରହିଥିବା ନର ପକ୍ଷରେ କି କମ୍ ଲଜ୍ଜାର ଓ ଦୁଃଖର କଥା ।

ଶାସ୍ତ୍ରକାର ଓ କବିମାନେ ନାରୀର ନିନ୍ଦା ଓ ଅବମାନନା କରିବାରେ ଶତମୁଖ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ନାରୀର ସଂଯମ ନର ତୁଳନାରେ କମ୍ । ସେମାନେ କହନ୍ତି ନାରୀ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରା ରହିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରା ହେଲେ ସେ ଭ୍ରଷ୍ଟା ହେବ । ଏହା ବୋଧହୁଏ ସେମାନଙ୍କର ହୃଦ୍‌ଗତ ଭାବ । ମାତ୍ର ନାରୀକୁ ଭ୍ରଷ୍ଟା କରେ କିଏ ? ନର ତ ! ତେବେ ସଂଯମର ଅଭାବ କାହାଠାରେ ? ନାରୀର ତ କୌଣସି ବଳ ନାହିଁ । ଅଛି ମାତ୍ର ରୂପ । ଯେବେ ରୂପ ଦେଖି ନର ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଏ ଏବଂ ଛଳରେ ବଳରେ ବା କୌଶଳରେ ନାରୀକୁ ପାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ ଏବଂ ପାଏ, ତେବେ ଦୋଷ କାହାର ?

ଷଷ୍ଟିତମବର୍ଷୀୟ ବୃଦ୍ଧ ଯେବେ ଦଶବର୍ଷୀୟା ବାଳିକାର ପାଣିପୀଡ଼ନ କରି ଅଳ୍ପକାଳ ପରେ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରେ, ବାଳିକା ସେ ସାରାଜୀବନ ପତି ଧ୍ୟାନରେ ପରଜନ୍ମରେ ବୃଦ୍ଧପତି ପ୍ରାପ୍ତ୍ୟାଶାରେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ପାଳନ କରି ହବିଷ୍ୟାନ୍ନ ଓ ଏକାଦଶୀ ବ୍ରତପାଳନରେ ନିଯୋଜିତ ହୁଏ, ଏହା କି ପୁରୁଷ ପକ୍ଷରେ ଘୋର ଅସଂଯମର ପରିଚାୟକ ନୁହେଁ ? ତଥାପି ସ୍ତ୍ରୀର ଚରିତ୍ରରେ ଦୋଷାରୋପ କରିବା ନରର ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ପକ୍ଷପାତିତା ନୁହେଁ କି ? ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେବେ ନିଷ୍ପକ୍ଷପାତ ବିବେଚନା କରିବା, ତାହା ହେଲେ ଅନାୟାସରେ ଜାଣିପାରିବା ଯେ, ନାରୀର ଯାବତୀୟ ଦୋଷ ଓ ନିନ୍ଦା ନିମନ୍ତେ ନର ଦାୟୀ । ନର ସମୂହ ଉଚ୍ଚଚେତା, ସଂଯମୀ ଓ ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ହେଲେ ନାରୀସମୂହ ସେହିପରି ଦୋଷଶୂନ୍ୟା ହେବେ, ଏଥିରେ ତିଳେମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ତାହା କି କେବେ ହେବ ଫଳରେ ?

ନାରୀ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟା ନୁହେଁ ବୋଲି ଶାସ୍ତ୍ରକାରମାନେ କହନ୍ତି । ଏ ଉକ୍ତି ଠିକ୍ ବା ଭୁଲ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା କଠିନ । ଏହା ସର୍ବବାଦୀସମ୍ମତ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ସବୁ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ ନୁହେଁ । ନାରୀ ଅବିଶ୍ୱାସିନୀ ହୁଏ; ଯେବେ ସେ ଅନ୍ୟ ପୁରୁଷ ଦ୍ୱାରା ନଷ୍ଟା ହୋଇଥାଏ, ନାରୀ ଅବିଶ୍ୱାସିନୀ ହୁଏ, ଯେବେ ଆପଣା ସ୍ୱାମୀ ଅତ୍ୟାଗ୍ରହୀ ହୁଏ କିମ୍ବା ବୃଥାରେ ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ହରାଇଥାଏ । ମୁକ୍ତ ଆକାଙ୍କ୍ଷା ଯାହାର ସବୁଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ନର ହେଉ ବା ନାରୀ ହେଉ, ତାହାର ଅନୁଧାବିତ ପନ୍ଥାକୁ ଅତ୍ୟାଗ୍ରହୀ ବା ଅଧିକାରୀ ଅବିଶ୍ୱାସ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିବ, ଏହା ସ୍ଥିରନିଶ୍ଚିତ କଥା । କେତେକଜଣଙ୍କ ଦୋଷ ସମଗ୍ର ଜାତିର ଦୋଷ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେବା ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ଅଧିକାର ବଞ୍ଚିତ, କି ନରର, କି ନାରୀର, ମନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ କୁଟିଳ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏଣୁ ନର ତୁଳନାରେ ନାରୀର ମନ କିଛି କୁଟିଳ । ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ନର ଅପେକ୍ଷା ନାରୀଦ୍ୱାରା ବେଶୀ ମନ୍ତ୍ରଭେଦ ହୁଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ନାରୀ ରହସ୍ୟରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସାଧାରଣତଃ ନର ଅପେକ୍ଷା ବେଶୀ ଅକ୍ଷମ । କି ହେତୁ ନାରୀର ଏ ଅଭ୍ୟାସ ହେଲା, ତାହା କହିବା କଠିନ । ତେବେ ନାରୀର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେଲେ ଗୁପ୍ତକଥା କର୍ଣ୍ଣରୁ କର୍ଣ୍ଣାନ୍ତରକୁ ଯାଏ, ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର କରିହେବ ନାହିଁ ।

ଅନୁକରଣପଟୁତା ନାରୀଠାରେ ବେଶୀ । ସୁବିଧା ମିଳିଲେ ନାରୀ ସତ୍ ହେଉ ବା ଅସତ୍ ହେଉ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟକୁ, ନର ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକତର ଶୀଘ୍ର ଅନୁକରଣ କରିପାରେ । ଅନୁକରଣଶକ୍ତି ଉନ୍ନତିବିଧାୟକ । ସତ୍ତ୍ୱର ଅନୁକରଣ ହେଲେ ଉତ୍ତମ – ଅସତ୍ତ୍ୱର ଅନୁକରଣ ହେଲେ ଅନିଷ୍ଟ । ଯାହାହେଉ, ଏ କ୍ଷମତା ନାରୀଠାରେ ବେଶୀ ମାତ୍ରାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଅନ୍ୟଭାଷାରେ ଉଚ୍ଚାରଣ ଯେପରି ନାରୀ କଣ୍ଠରେ ଅନୁକୂଳ ହୁଏ, ପୁରୁଷ କଣ୍ଠରେ ତାହା ହୋଇ-ପାରେ ନାହିଁ । ନାରୀ ଯେପରି ଅନ୍ୟ ଭାଷା ଶିକ୍ଷାରେ ପଟୁତା ଅର୍ଜନ କରିପାରେ, ନର ସେପରି ପାରେ ନାହିଁ । ଏହା ଅବଶ୍ୟ କଥ୍ୟ ଭାଷା ସମ୍ବନ୍ଧେ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ ।

ନର ଓ ନାରୀର ସମ୍ବନ୍ଧ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧ ଚିରକାଳ ରହିବ । ଏଣୁ ନାରୀ ନିଜକୁ ନରର ପରାଧୀନା କିମ୍ବା ନର ନାରୀକୁ ତାହାର ପରାଧୀନା ଭାବିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଉଭୟଙ୍କ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଓ ସାମାଜିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ବୈଷମ୍ୟ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଉଭୟଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ସମାନ ବୋଲି ଭାବିବା ଉଚିତ୍ । ମାତ୍ର ନର ସ୍ୱାର୍ଥପର ହୋଇ ଏହା ଭାବିବାକୁ ଭୁଲିଯାଏ । ଏଣୁ ସମାଜ ଓ ଜାତିଭେଦରେ ନର ଓ ନାରୀର ସମ୍ମାନ ଏବଂ ମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ଭେଦ ଘଟିଅଛି । ପ୍ରବାଦ ଅଛି "ଯତ୍ର ନାର୍ଯ୍ୟସ୍ତୁ ପୂଜ୍ୟନ୍ତେ ରମନ୍ତେ ତତ୍ର ଦେବତା ।" ଏହା ସିନା ପୋଥିରେ ଅଛି; ମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟରେ ତ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁନାରୀ ପୂଜିତା ହେବା କଥା ତେଣେ ଥାଉ, ଅନେକଙ୍କ ମତରେ ନାରୀ ଜୀଅନ୍ତା ଅସ୍ଥାବର ସମ୍ପତ୍ତିତୁଲ୍ୟ କେବଳ ହସ୍ତାନ୍ତର ହେବା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସବୁ ପ୍ରକାର ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ ବ୍ୟବହାରରେ ଲଗିପାରେ । ନାରୀର ସମ୍ମାନ ଏ ଦେଶରେ ଅତି କମ୍, ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । ଏଥିର ଫଳରେ ଆମର ଜାତୀୟ ଅବନତି ଓ ନୈତିକ ଅଧୋଗତି । ଏଥିନିମନ୍ତେ ଆମ ଶାସ୍ତ୍ରକାରମାନେ ଓ ନୀତିଜ୍ଞମାନେ ଦାୟୀ ନୁହନ୍ତି କି ?

(ଗ)

ସମଗ୍ର ଜଗତରେ ଦୁଇଗୋଟି ଜାତି – ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ, ନର ଓ ନାରୀ । ନରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେପରି ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଓ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା ଅଛି, ନାରୀ ମଧ୍ୟରେ ସେପରି ନାହିଁ । ତହିଁର ବହୁତ କାରଣ ଅଛି । ତହିଁର ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସ୍ଥାନ ମିଳିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ସମ୍ଭବତଃ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଗୃହକର୍ମ ଓ ସନ୍ତାନ ପାଳନ ନାରୀକୁ ସ୍ୱଜାତି ସହିତ କିମ୍ବା ନର ସହିତ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା ଓ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଚଳାଇବାକୁ ଅବସର ଦେଇ ନାହିଁ, ଏଣୁ ନାରୀ ନୈଜ ଓ ସ୍ୱଜାତୀୟ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା ଓ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଦ୍ୱାରା ଲାଭବତୀ ହେବାକୁ ଆଶା ରଖେ ନାହିଁ । ନରର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା ଓ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଦ୍ୱାରା ନାରୀ ଆପଣାର ଓ ଆପଣା ଜାତିର ସ୍ୱାର୍ଥ ଲଙ୍ଘନରୁ ନିବୃତ୍ତ ଥାଏ । ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା ଓ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଦ୍ୱାରା ନିଜର ଓ ନିଜ ଜାତିର ମହତ୍ତ୍ୱ ବିଶେଷତଃ ବଢାଇବାକୁ ନର ସଦା ଯତ୍ନଶୀଳ । ଯୁଦ୍ଧ ବିଗ୍ରହ ପ୍ରଭୃତି ନରଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଭାବିତ ହୁଏ । ଦେଶ ଲୁଣ୍ଠନ, ପ୍ରଜାପୀଡ଼ନ ଅତ୍ୟାଚାର ହିଁ ନର କରିଥାଏ । ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନାରୀର ସହାୟତା ନାହିଁ କିମ୍ବା ହାତ ନାହିଁ । କ୍ରୂର ଓ କଠିନ ଦଣ୍ଡର ଉଦ୍ଭାବକ ନର । ଦଣ୍ଡର ଉପାୟ ବା ଯନ୍ତ୍ରପାତିର ଉଦ୍ଭାବନ କର୍ତ୍ତା ନର । ବିଚାରକର୍ତ୍ତା ଓ ଦଣ୍ଡଦାତା ନର । ନରର ବିଚାରରେ ଓ ଦଣ୍ଡଦାନରେ ନାରୀର ହୃଦୟ ଉଦ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ ହୁଏ । ନର ଓ ନାରୀ ଏକାସନରେ ବସି

ପ୍ରଥମରୁ ଶାସନପନ୍ଥା ଓ ଦଣ୍ଡନିୟମ ପ୍ରଣୟନ କଲେ ମାନବଜାତିର ଦଣ୍ଡବିଧି କି ଆକାର ଧାରଣ କରିଥାନ୍ତା ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଚିନ୍ତାର ଅଗୋଚର । ନର ବଳପୂର୍ବକ ନାରୀକୁ ବିଗ୍ରହ ଆସନରୁ ବଞ୍ଚିତ କଲା କିମ୍ବା ନାରୀ ନରର କର୍କଶ ଭାବ ଦର୍ଶନ କରି ନିଜେ ଅପସରିଗଲା, ଏହା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବା କଠିନ । ତେବେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ କୋମଳପ୍ରାଣା ନାରୀକୁ ଶାସନ ଓ ଦଣ୍ଡବିଧାନ ନିମନ୍ତେ ଅନୁପଯୁକ୍ତା ଭାବି ନର ତାକୁ ଏ ଅଧିକାରରୁ ବଞ୍ଚିତ କରି ରଖିଅଛି । ଅଧୁନା ସେ ଅଧିକାର ନାରୀର ପାଇବା ଉଚିତ କି ନା, ଏହା ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରମାନଙ୍କର ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ।

ନାରୀକୁ ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ନର ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିବାର ନିଦର୍ଶନ ଇତିହାସ ଓ ପୁରାଣାଦିରେ ଦେଖାଯାଏ; ମାତ୍ର ନାରୀର ପ୍ରେରଣାରେ ସ୍ୱଜାତିରକ୍ଷା କଲେ ବା ଦେଶୋଦ୍ଧାର ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ଯୁଦ୍ଧଘୋଷଣା ହୋଇଥିବା ନିଦର୍ଶନ କ୍ୱଚିତ୍ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ସମାଜ, ଜାତି ଓ ଦେଶରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଯାବତୀୟ କଠିନ, କ୍ରୂର ଓ ବର୍ବର କର୍ମ ଓ ବିଧିବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଣୟନ ନିମନ୍ତେ ନର ହିଁ ଉପଯୁକ୍ତ । କୋମଳପ୍ରାଣା ନାରୀର ସହାନୁଭୂତି ଓ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ନାମମାତ୍ର ଥାଇପାରେ; ମାତ୍ର ମୂଳକଥାରେ; ନାରୀର ସେଥିରେ ହାତ ନଥାଏ । ଏବଂବିଧ ନାନା କାରଣରୁ ନାରୀ ଦେଶରକ୍ଷା, ଗୃହରକ୍ଷା ଏମନ୍ତ କି ଆତ୍ମରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଅସମର୍ଥ । ନାରୀ କେବେ ଯେ ନରର ଏ ସମସ୍ତ ବିଷୟରେ ସମକକ୍ଷ ହୋଇପାରିବ, ଏ ଆଶା କଦାପି କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଏ ବୈଷମ୍ୟ ପ୍ରାକୃତିକ ବୋଲିବା ଭିନ୍ନ ଆମମାନଙ୍କ ପରି ବ୍ୟକ୍ତିର ମସ୍ତିଷ୍କରେ ଅନ୍ୟ ଧାରଣା ଜନ୍ମିବା ଅସମ୍ଭବ ।

ନାନା ଆଲୋଚନା ଉତ୍ତାରୁ ହୃଦୟରେ ଏ ଭାବ ପୋଷିତ ହୋଇଅଛି ଯେ, ନାରୀ ନରର ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଉପଯୁକ୍ତା । ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦିତା ଓ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଦ୍ୱାରା ତାହାର ଅନିଷ୍ଟର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି । ସଭ୍ୟ ଜଗତରେ ନାରୀମାନେ ଯେଉଁ ଅଧିକାର ପାଇଁ ଘୋରତର ଆନ୍ଦୋଳନ ଉପସ୍ଥିତ କରନ୍ତି ଏବଂ ସେଥିନିମନ୍ତେ ସେମାନେ ଯେଉଁ ଅଧିକାର ପାଇବେ, ତାହା କେବଳ ନାରୀର ଉପଯୁକ୍ତ । ସେଥିରେ ଆଧିପତ୍ୟ ଓ ନର ଉପରେ ନାରୀର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ନଥିବ । ନର ସର୍ବଦା ହିଁ ଦୁଇ ଜାତି ଭିତରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରହିବ । ଭାରତୀୟ ନରନାରୀଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଞ୍ଚିତ୍ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ପ୍ରବନ୍ଧର ଉପସଂହାର କରାଯାଉ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶର ନରନାରୀ ମଧ୍ୟରେ ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ରୀତିନୀତି ଓ ଚାଲିଚଳନରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଅଛି । ଶିକ୍ଷା, ସଭ୍ୟତା, ଆବହାଓ ଏବଂ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ବ୍ୟାପାର ଦ୍ୱାରା ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ପରିଚାଳିତ । ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ସ୍ୱାଭାବିକ କୃତ୍ରିମ ଥିବାର ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଆର୍ଯ୍ୟଜାତି ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟ । ଏ ଜାତିର ନାରୀମାନଙ୍କର ଆଚାର ବ୍ୟବହାର କିପରି ସ୍ୱାଭାବିକ ଅବସ୍ଥାରୁ କ୍ରମେ କୃତ୍ରିମ ଅବସ୍ଥାକୁ ଆସିଅଛି, ତାହା ବେଦ ପୁରାଣ ପାଠରୁ ଓ ଆଧୁନିକ ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ତୁଳନାରୁ ଅନାୟାସରେ ଜଣାପଡ଼େ । ଏ ଦେଶର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ କେଉଁ ପନ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନୀୟ ବା କେଉଁ ପନ୍ଥା ତ୍ୟାଜ୍ୟ, ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସାହାସ ଓ କ୍ଷମତା ଲେଖକଙ୍କର ନାହିଁ । ତେବେ ପ୍ରାଚୀନ ଆଚାର ବ୍ୟବହାରାଦିର କିଞ୍ଚିତ ଆଲୋଚନା ନ କଲେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ।

ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନରେ ନର ଓ ନାରୀର ସମାନ ଅଧିକାର ଥିଲା । ଗୃହକର୍ତ୍ତାଳ ଓ ସନ୍ତାନ ଜନନ ନିବନ୍ଧନ ନାରୀ ନରର ସମକକ୍ଷା ବିଦ୍ୱେଷୀ ନଥିଲେ । ଗୃହ ଘରଜା ଧନରେ, ନାରୀର ଅଧିକାର ଅଧୁନା ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଅଧିକ ଥିବା ଜଣାପଡ଼େ । ନାରୀର ସମ୍ମାନ ମଧ୍ୟ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ବେଶୀ ଥିଲା । ନାରୀର ସମ୍ମାନ ରକ୍ଷଣୀୟ । ଏ ଧାରଣା ପୁରୁଷ ମନରେ ବଦ୍ଧମୂଳ ଥିଲେ ନାରୀଜାତିର ସମ୍ମାନ ବୃଦ୍ଧି ଲଭି

କରନ୍ତି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ବହୁ କାଳର ଅଭ୍ୟାସର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ନାରୀକୁ ପର୍ଦ୍ଦା ବାହାରେ ଦେଖିଲେ ଅସହିଷ୍ଣୁତାର ପରିଚୟ ଦେଉ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ନାରୀମାନେ ଯେ ପର୍ଦ୍ଦାର ଅନ୍ତରାଳରେ ରହୁ ନଥିଲେ, ଏଥିର ଅକାଟ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ବେଦପୁରାଣରୁ ମିଳେ । ସ୍ୱୟମ୍ବର ପ୍ରଥା ଏଥିର ଏକ ପ୍ରଧାନ ଉଦାହରଣ । ଯୁବତୀ କନ୍ୟା ଯେବେ ଶତ ଶତ ଦର୍ଶକଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଆପଣାର ପତି ଅନ୍ୱେଷଣରେ ବହିର୍ଗତ ହେବାକୁ ଅନୁମତି ପାଉଥିଲା, ତେବେ ତାହାର ଜନନୀ କିମ୍ବା ଆତ୍ମୀୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତଦ୍ରୂପ ଅନୁମତି ନ ଥିଲା ଏଥିର ପ୍ରମାଣ କେଉଁଠାରେ ? ଘୋର ବିପତ୍ତି ସତ୍ତ୍ୱେ ମଧ୍ୟ ଆଜିକାଲି ପର୍ଦ୍ଦାନସୀନ ନାରୀ ସର୍ବସମକ୍ଷରେ ପତିର ଅନୁଗାମିନୀ ହେବା କ୍ୱଚିତ୍ ଦେଖାପଡ଼ିବ; ମାତ୍ର ରାଜରାଣୀ ସୀତା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବର୍ଷ ଭାରତର ଅରଣ୍ୟ ଓ ନଗରରେ ସର୍ବସମକ୍ଷରେ ବିଚରଣ କରିଥିଲେ, ସେହିପରି ଦ୍ରୌପଦୀ ଓ ଦମୟନ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ଆପଣା ଆପଣା ପତି ସହ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ବିଚରଣ କରିବାକୁ ଲଜ୍ଜାବୋଧ କରୁ ନ ଥିଲେ ।

ବାଲ୍ୟବିବାହ ଜାତିର ଅବନତିର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ଭାରତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟ ବଂଶ ସମ୍ଭୂତ ନର ଏ ଅବନତ ପଥରୁ କେତେଦିନ ମୁଣ୍ଡାଇ ରହିବ ଏବଂ କାହିଁକି ରହିବ, ଏଥିର କାରଣ ଜଣାପଡ଼ୁ ନାହିଁ । ସମାଜଗତ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ନାରୀର ହାତ ଥିଲେ ନାରୀ ଆପଣା ଜାତିର ଏହି ଅନିଷ୍ଟକର ବିଧିକୁ ଓଲଟାଇ ପାରି ନ ଥାନ୍ତା କି ? ନାରୀର ଚିରବୈଧବ୍ୟ ଆଉ ଗୋଟିଏ ମର୍ମନ୍ତୁଦ ଘଟଣା । ଏ ଦେଶ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶରେ ଏ ପନ୍ଥା ନାହିଁ । ମୋଟରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଅନ୍ୟ ଦେଶ ତୁଳନାରେ ଭାରତୀୟ ନର ଓ ନାରୀର ଅବସ୍ଥାରେ ତାରତମ୍ୟ ବେଶୀ । ଏ ଦେଶର ଅସଭ୍ୟ ଓ ଅଶିକ୍ଷିତ ଜାତି ମଧ୍ୟ ତାହା ଅନୁକରଣ କରିଥାଆନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଭାରତର ସମଗ୍ର ନର ଓ ନାରୀ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ତାହା ଅନ୍ୟଠାରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏ ଦେଶର ଅବନତି ସଙ୍ଗେ ନର ନାରୀର ଈଦୃଶ ପାର୍ଥକ୍ୟର ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି କି ନା, ପାଠକେ ତାହା ବିଚାର କରିବେ ।

ଭାରତବାସୀ (ଆର୍ଯ୍ୟ) ସଭ୍ୟ ଓ ମାର୍ଜିତ ଜାତି ବୋଲି ପ୍ରସିଦ୍ଧ, ଅନ୍ତତଃ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ମୁହଁରେ ମାତ୍ର ନରର ଦୁର୍ଗତିର ସୀମା ନାହିଁ । ନାରୀର ଦୁର୍ଗତି ଯେ ତତୋଽଧିକ ଏହା କହିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ନର ମଧ୍ୟରେ ଜାତିଭେଦ, ବର୍ଣ୍ଣଭେଦ, ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥାଭେଦ, ଇତ୍ୟାଦି ନାନା ଭେଦର ତ ସୀମା ନାହିଁ । ନାରୀର କଥା ପଚାରେ କିଏ ? ସମଗ୍ର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶରେ ସମ୍ରାଟଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଅତି ଗରିବର ପୋଷାକର କାଟଛାଟରେ ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ, ଥାଇପାରେ ବସ୍ତୁର ମୂଲ୍ୟରେ । ମାତ୍ର ଏ ଦେଶରେ ସମସ୍ତେ ହିନ୍ଦୁ, ତଥାପି ପ୍ରଦେଶ ଭେଦରେ ଜିଲ୍ଲା ଭେଦରେ ପୁଣି ଜାତିଭେଦରେ ପୋଷାକର ପ୍ରଭେଦ ରହିଅଛି । ପୋଷାକଦ୍ୱାରା ନର ଆପଣାର ଅମେଳର ପରିଚୟ ଦେଇଥାଏ । ନାରୀ ପରିଚ୍ଛେଦର ପାର୍ଥକ୍ୟ ତତୋଽଧିକ । ଏତିକି ନୁହେଁ, ନାରୀ ଅଳଙ୍କାର ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଜାତିର ଓ ଅବସ୍ଥାର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରକ୍ଷାକରେ । ଅଥଚ ସ୍ୱାଧୀନତାକାମୀ ନର ଓ ନାରୀ ଏକତାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହୁଛି, ଚିତ୍ରା ପରିହିତ ବସନ ଭୂଷଣ ଦ୍ୱାରା ବିରୋଧ ଭାବର ପତାକା ଉତ୍ତୋଳନ କରନ୍ତି ।

ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଶିକ୍ଷିତ ସଂଖ୍ୟା ତୁଳନାରେ ଏ ଦେଶର ଶିକ୍ଷିତ ସଂଖ୍ୟା ଅତି କମ୍ । ନାରୀର ଶିକ୍ଷା କଥା ଭାବିଲେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । ଭାରତୀୟ ନାରୀଗଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇବାର ବୃଥା ଆଶାରେ ଯେତେଦୂର ଯତ୍ନବାନ, ସ୍ୱାଧୀନତାର ପ୍ରଥମ ସୋପାନ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ତହିଁର ଶତାଂଶ ଯତ୍ନଶୀଳ ଥିବା ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

ଧରାଯାଉ, ଭାରତର ନାରୀସଂଖ୍ୟା ଆନୁମାନିକ ପନ୍ଦରକୋଟି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେଜଣ ନାରୀ ଆସେମ୍ବ୍ଲି ଓ କାଉନ୍‌ସିଲର ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ପ୍ରୟୋଜନୀୟତା ବୁଝନ୍ତି । ଆଉ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ସଭ୍ୟା ପ୍ରାର୍ଥିନୀ କେତେ ଜଣ ?

ଜଣ କେତେ ସ୍ୱରତନ୍ତ୍ର ନାରୀ ଏ ଆକାଙ୍‌କ୍ଷା ବା ଏ ପଦଲାଭରେ ନାରୀଜାତିର କେଉଁ ଉପକାର ସାଧନର ପ୍ରୟାସ ରଖନ୍ତି । ନାରୀ ଜାତିର ଅବସ୍ଥା ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଶିକ୍ଷିତା ନାରୀମାନେ ଯତ୍ନଶୀଳା ହେଲେ ନାରୀଜାତିର ତଥା ଦେଶର ପ୍ରକୃତ ଉପକାର ହେବାର ଆଶା କରାଯିବା ତାହାଛଡ଼ା ଶାସକଙ୍କଠାରୁ ସ୍ୱାଧୀକାର ଛଡ଼ାଇବାର ଚେଷ୍ଟା ଅପେକ୍ଷା ସ୍ୱଜାତୀୟ ନରମାନଙ୍କଠାରୁ ନାରୀ ଜାତିର ନ୍ୟାଯ୍ୟଦାବୀ ପାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ ସୁଫଳ ମିଳିପାରେ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁ ଯେ ନରର ସାହାଯ୍ୟ ଓ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ନାରୀର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମ; ଏଣୁ ନାରୀ ନରର ଉନ୍ନତି ପଥର ଅନ୍ତରାୟ ନ ହୋଇ ନରର ଉନ୍ନତି ସହିତ ଆପଣା ଉନ୍ନତିର କାମନା କରିବା ଉଚିତ୍ ।

('ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ'—୧୯୩୫-୩୬ କ୍ରମଶଃ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ)

ସୃଷ୍ଟି

ସୃଷ୍ଟି-ବିଶ୍ୱାସ ମୂଳରୁ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ-ବିଶ୍ୱାସର ଉତ୍ପତ୍ତି । ନର ହିଁ ଜଗତ୍-ସୃଷ୍ଟିର ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା । ସୁତରାଂ ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ବିଭିନ୍ନ ସୃଷ୍ଟିର ଇତିହାସ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଏକ ଇତିହାସ ସହିତ ଅପର ଇତିହାସର ମେଳ ନାହିଁ । ହେବ ବା କିପରି ? କଳ୍ପନା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ; କଳ୍ପନା ଯୁକ୍ତିମୂଳକ ଅନୁମାନ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଜାତି ସୃଷ୍ଟିର କଳ୍ପନା କଲେ ସେମାନଙ୍କର ନିଃଶ୍ୱସିତ ବା Revelation ଉପରେ ଘୋରତର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । ଏଣୁ ସେମାନଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କ ମୁଖରୁ ବା ଲେଖାରୁ ସେମାନେ ଯାହା ଜ୍ଞାତ ହେଲେ ତାକୁ ଧ୍ରୁବ ସତ୍ୟ ଭାବିଲେ ଏବଂ ତାହାର ପ୍ରଚାର ବିଷୟରେ ସଚେଷ୍ଟ ହେଲେ । ମାତ୍ର ଯାହା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ ତାହା ସମସ୍ତଙ୍କର ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହେବା ଅସମ୍ଭବ—ଏଣୁ ସୃଷ୍ଟି-ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏବଂ ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ବିଭିନ୍ନ ଜବ ଓ ଦ୍ରଷ୍ଟା ପ୍ରତି ବିଭିନ୍ନ ରୂପେ ପ୍ରତିଭାତ ହେଲା ।

ସତ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଓ ସତ୍ୟ ଆବିଷ୍କାର ନିମନ୍ତେ ମାନବର ଯେ ଚେଷ୍ଟା ଓ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ତାହା ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ମାତ୍ର ସୃଷ୍ଟି ତତ୍ତ୍ୱକୁ କଳନା କରି ପାରି ଥିବାର ଯେ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ତାହା ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ଓ ଅସହନୀୟ । ମାନବ ! ବିଶ୍ୱ-ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ତୁମ୍ଭର ଧରଣୀ କି ଛାର । ଧରଣୀ ପୃଷ୍ଠର ଜଳ, ସ୍ଥଳ ଓ ବାୟୁରେ ବାସ କରୁଥିବା ଅସଂଖ୍ୟ ଜୀବମଧ୍ୟରୁ ତୁମେ ଗୋଟିଏ ଜୀବ ତ ? କାଳ ଘଣ୍ଟାର କେତେ ସେକେଣ୍ଡ ହେଲା ବା ତୁମର ଜନ୍ମ ? ତୁମର ପ୍ରଗତିର କେତେ ସମୟ ବା ଅତିବାହିତ ହୋଇଅଛି ? ଅଦ୍ୟାପି ଜ୍ଞାନର ଚରମ ବିକାଶ ହେଲଣି କି ? ତଥାପି ଆଜି ଦୁଇ ଅଢ଼ାଇ ହଜାର ବର୍ଷର ଦ୍ରଷ୍ଟାମାନଙ୍କ ମୁଖରୁ ଯାହା ଉଚ୍ଚାରିତ ହେଲା । ତାହାକୁ ତୁମେ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଭାବୁଛ ଏବଂ ତାହା ଉପରେ ଟୀକାଟିପ୍‌ପଣୀ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖି ସମସ୍ତଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ଅନ୍ଧ-ପଟଳ ବାନ୍ଧିବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛ ।

"ନା ଥିଲା ଏ ସବ୍ କିଛୁ" ଅର୍ଥାତ୍ ଏ ଅନନ୍ତ ଆକାଶରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନକ୍ଷତ୍ରାଦି ଜ୍ୟୋତିଷ୍କ ବା କୌଣସି ବସ୍ତୁ ନ ଥିଲା ବୋଲିବାଠୁଁ ବଳି ଭ୍ରାନ୍ତିମୂଳକ ଉକ୍ତି କିଛି ହିଁ ନାହିଁ । ପୁଣି ଆଲୋକ ନ ଥିଲା ଏହା ତତୋଽଧିକ ଭ୍ରମପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ । ତଥାପି ବାଇବେଲ୍ ଓ ପୁରାଣ ବିଶ୍ୱାସୀମାନେ ଅମ୍ଳାନ ବଦନରେ ଏ ଉକ୍ତି ଯୋଡ଼ିକୁ ଧ୍ରୁବ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିବାକୁ ଛାଡ଼ୁ ନାହାନ୍ତି ।

କୁମ୍ଭ ଦେଖି କୁମ୍ଭକାରର ଅନୁମାନ ସହିତ ଜଗତ୍ ଦେଖି ଜଣେ ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତାର ଅନୁମାନ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ବିହୀନ । ଜ୍ଞାନ ବିକାଶର ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ଏ ଅନୁମାନ ଆଦରଣୀୟ ହୋଇପାରେ; ମାତ୍ର ଏ ଯୁଗରେ ଏତାଦୃଶ ବିଶ୍ୱାସ ଆଦରଣୀୟ ହୋଇ ନ ପାରେ । ବାଇବେଲ ଯୁଗରେ ଜ୍ୟୋତିଷ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନର ଅଭାବ ଥିଲା । ଏଣୁ ଆଲୋକ ନ ଥିଲା ବୋଲି ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାଟା ସଙ୍ଗତ । ଯାହା ନ ଥିଲା ତାହା ହେବ, ଏ କଥା ଯେମନ୍ତ ଅଲୌକିକ, ତାହା ତେମନ୍ତ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ । ଏକ ସମୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନ ଥିଲା, ଚନ୍ଦ୍ର ନ ଥିଲା, ପୃଥିବୀ ନ ଥିଲା, ଏହା ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ଆଲୋକ ନ ଥିଲା ବା ଅନ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନକ୍ଷତ୍ର ନ ଥିଲେ ବୋଲି କହିବାଦ୍ୱାରା ଅଜ୍ଞତାର ପରିଚୟ ଦିଆହୁଏ – କାରଣ, କାଳର ସୀମା ନାହିଁ, ଆକାଶ ଅନନ୍ତ, ଆଲୋକ ଚିର ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଯେଉଁମାନେ ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତାଦ୍ୱାରା ଏ ଜଗତ ସୃଷ୍ଟ ବୋଲି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଭ୍ରାନ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି ଓ ଅଦ୍ୟାପି ଭ୍ରାନ୍ତ କରୁଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଧାରଣା କୂପମଣ୍ଡୂକର ପାରାବାରର ଧାରଣା ତୁଲ୍ୟ । ଆଧୁନିକ

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଜ୍ୟୋତିର୍ବେତ୍ତାମାନେ ଅନନ୍ତ ଓ ଅସୀମ ଆଡ଼କୁ ଯେପରି ଧାବମାନ ହେଉଅଛନ୍ତି, ମନ୍ତ୍ରଦ୍ରଷ୍ଟାମାନେ ସେପରି ଭାବରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ର, ସ୍ଥିତି ଓ ଦୂରତା ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ ନ ଥିଲା ସେମାନେ ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ କଳନା କରିପାରୁଥିଲେ, ବୋଲିବା ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ନୁହେଁ କି ? ଆଲୋକ ଏକ ସେକେଣ୍ଡରେ ୧୮୬୦୦୦ ମାଇଲ ଗତି କରେ । ଏ ଗତିର କଥା ଭାରତବାସୀ ବା ଜେରୁଜେଲମବାସୀ ଜାଣୁଥିଲେ କି ? ସୂର୍ଯ୍ୟର ଆକାର ଓ ଦୂରତାର କଳନା ସେମାନେ କରି ପାରିଥିଲେ କି ? ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ଆକାର, ଦୂରତା ଓ ତୁଳନା ତେଣେ ଥାଉ । ପୃଥିବୀଠାରୁ ଅତି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ନକ୍ଷତ୍ରର ଦୂରତା ୪୫ ଆଲୋକ ବର୍ଷ । ଧ୍ରୁବ ନକ୍ଷତ୍ରର ଦୂରତା ୬୮ ଆଲୋକ ବର୍ଷ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ଦୂରତାର ହିସାବ କରିବାକୁ ଯାଏ କିଏ ? କଳ୍ପନାର ଦୌଡ଼ କେତେ ? କନ୍ୟାଦାନର ଫଳରେ ଲେଖାଅଛି—ପୃଥିବୀ ଉପରେ ଯବ, ବ୍ରୀହି ଓ ସର୍ଷପ ଗଦା କଲେ ତାହାର ଅଗ୍ରଭାଗ ସୂର୍ଯ୍ୟ-ଚନ୍ଦ୍ର-ମଣ୍ଡଳ ଓ ଧ୍ରୁବ-ଲୋକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲାଗିବ ଏବଂ ସେହି ଶସ୍ୟ ସ୍ତୂପରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଆହରଣ କରିବାକୁ ଯେତେବର୍ଷ ଲାଗିବ, କନ୍ୟାଦାନ କର୍ତ୍ତା ପିତା ସେତିକି ବର୍ଷ ଧ୍ରୁବଲୋକରେ ବାସ କରିବ । ଯେଉଁ ସ୍ତୂପର ଉଚ୍ଚତା ୬୦ ଆଲୋକ ବର୍ଷ, ତାର ଭୂମିର ପରିମାଣ ଉଚ୍ଚତର ମସ୍ତିଷ୍କକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରେ କି ?

ବାଇବେଲ ଲେଖକମାନେ ପୃଥିବୀର ବୟସ ୬୦୦୦ ବର୍ଷରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଉଠାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଆଜି ସେହି ବାଇବେଲ୍‌କୁ ଈଶ୍ୱରଦତ୍ତ ବୋଲି ସଭ୍ୟମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି, ଯେହେତୁ ସ୍ୱାର୍ଥ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନ୍ଧ କରିଅଛି ।

ଆଦାମ୍ ଇଭ୍ କଥା ତତୋଽଧିକ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ଭିନ୍ନ କିଛି ନୁହେଁ । ନୋଆର ଆର୍କ ଏବଂ ମନୁଙ୍କର ନୌକା ବିବରଣ ଏକ ମୂଳରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି । ଉଭୟବ୍ୟକ୍ତି ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟ ବସ୍ତୁ ଓ ଜୀବରୁ ଯୋଡ଼ିଏ ଲେଖାଏଁ ନେଇ ନୌକାରେ ରଖିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଳୟରୁ ଜୀବ-ସୃଷ୍ଟିକୁ ରକ୍ଷା କଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ବାଇବେଲ୍ ଲେଖକଙ୍କୁ ଜଣାଥିଲା କି ଯେ ତାଙ୍କର ଏହି କାଳ୍ପନିକ ଲେଖା ପୂର୍ବରୁ ଅତି ପ୍ରକାଣ୍ଡକାୟ ଜୀବମାନେ ଏହି ପୃଥିବୀରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଥିଲେ ? ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଧାରଣା, ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟ ଜୀବର ଧ୍ୱଂସ ନାହିଁ କିମ୍ବା ନୂତନ ଜୀବର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ ଭୂସ୍ତରରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଜୀବମାନଙ୍କର କଙ୍କାଳ ଦେଖି କି ଉତ୍ତର ଦେବେ ? ଯେତେବେଳେ ଏହି ଅତିକାୟ ଜୀବମାନେ ବିଚରଣ କରୁଥିଲେ ସେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟର ପୂର୍ବ ପୁରୁଷଗଣ ଏବଂ ଅଶ୍ୱ ହସ୍ତୀ ପ୍ରଭୃତି ଜୀବମାନେ ଯେ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାର ନିଦର୍ଶନ ନାହିଁ, ଏଥିର ଉତ୍ତର ସୃଷ୍ଟି-ବିଶ୍ୱାସୀମାନେ କିଣ କହିବେ ? ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଚାଲିଛି, ଏହା ଦେଖି ମୂର୍ଖ ଲୋକେ ସୃଷ୍ଟି-ବିଶ୍ୱାସରେ ଭ୍ରାନ୍ତ ।

ସୃଷ୍ଟି-ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମୋନ୍ନତିର ମୂଳରେ କୁଠାରଘାତ କରିଅଛି । ସୃଷ୍ଟି-ବିଶ୍ୱାସୀମାନେ ଆପଣାକୁ ଜୀବଜଗତରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିପାରନ୍ତି ଏବଂ ପୃଥିବୀରେ ଯାହା ସୁନ୍ଦର, ତାହା ନରର ନେତ୍ରପ୍ରୀତି ନିମନ୍ତେ, ଯାହା ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ତାହା ନର ନିମନ୍ତେ ବୋଲି ଭାବି ପାରନ୍ତି; ଯେହେତୁ ସେମାନେ ପୂର୍ବପୁରୁଷଠାରୁ ଆଶ୍ୱାସବାଣୀ ପାଇଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ସମୁଦ୍ରଗର୍ଭରେ ଯେ ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଜୀବ ଅଛନ୍ତି ଯାହାଙ୍କର ଶାରୀରିକ ଚାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ଅଦ୍ୟାପି ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକ ଦେଖିନାହିଁ, ତାହା କି ତୁଚ୍ଛ ନରର ନେତ୍ରପ୍ରୀତି ନିମନ୍ତେ ? ନର ! ତୁମେ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରଭୁ ବୋଲି ମନେକର; ମାତ୍ର ତୁମକୁ ଯେ ପିମ୍ପିଳିକା ପଦାଘାତ କରେ—ତୁମର ନର-ଦେବତା ସମ୍ରାଟ ରାଜା ମହାରାଜଙ୍କର ଶରୀରରେ ଚଢ଼ି ବିଚରଣ କରିବାର ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ରଖେ—ତୁମର ସଭ୍ୟତାକୁ ଉଜାଡ଼ କରିବାକୁ ଯେ ପିମ୍ପିଳିକା ଓ ନଇ ସଚେଷ୍ଟ— ଏଥିନିମନ୍ତେ ଯେ ତୁମ୍ଭେ ଚିନ୍ତାଗ୍ରସ୍ତ ! ତେବେ ତୁମେ ଜୀବଜଗତର ପ୍ରଭୁ କିପରି—

ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ପ୍ରିୟପାତ୍ର କିପରି ? ଜୀବମାନଙ୍କ ସହିତ ଉମ୍ଭର ଜୀବନ-ସଂଗ୍ରାମ ଲାଗିଛି, ଜୟଯୁକ୍ତ କିଏ ହେବ ଏତେବେଳଯାଏ ସ୍ଥିର ହୋଇ ନାହିଁ । ନରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ମଧ୍ୟ ଏକ ଜାତି ସହିତ ଅପର ଜାତିର ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଛି; ମାତ୍ର ସମସ୍ତ ମାନବ ଜାତି ଜ୍ଞାତ ବା ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ସମସ୍ତ ଜୀବ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଅଛି । ଚିରକାଳ ଏହା ଲାଗିଥିବ, ତଥାପି ନିଜକୁ ପ୍ରଭୁ ବୋଲିବା ସେ ଛାଡ଼ିବ ନାହିଁ ।

(ମୟୂରଭଞ୍ଜର ତ୍ରୈମାସିକ ପତ୍ରିକା 'ଭଞ୍ଜପ୍ରଦୀପ'ରେ ୧୯୩୭ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ)

ନାରାୟଣ

ଆହା ! ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରତି ନାରାୟଣରୂପ କି କମନୀୟ, କି ଲୋଭନୀୟ ! ଏ ରୂପର ଭାବନାରେ ମନ ପୁଲକିତ ହୁଏ, ଶରୀର ରୋମାଞ୍ଚିତ ହୁଏ । ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମିକ ଅଭ୍ୟାସ । ନାରାୟଣ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ସମସ୍ତ ପାପ ବିନଷ୍ଟ ହୁଏ । ଅନ୍ୟେ ପରେ କା କଥା, ନାରାୟଣ ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ମୋକ୍ଷ ଲାଭ ହୁଏ ।

ନାରାୟଣେତି ଶବ୍ଦୋଽସ୍ତି ବାଗସ୍ତି ବଶବର୍ତ୍ତିନୀ ।
ତଥାପି ନରକେ ମୂଢ଼ା ପତନ୍ତୀତି କିମଦ୍ଭୁତଂ ॥

ନାରାୟଣ ଶବ୍ଦ ଥାଉ ଥାଉ ଏବଂ ବଶବର୍ତ୍ତିନୀ ବାକ୍‌ଶକ୍ତି ଥାଇ ଥାଇ ମୂଢ଼ମାନେ ଯେ ନରକରେ ପଡ଼ନ୍ତି, ଏଥିରୁ ବଳି ଅଦ୍ଭୁତ କଥା କି ଅଛି ? ଏଣୁ ନାରାୟଣ ନାମ ହିନ୍ଦୁର ଜପଯୋଗ୍ୟ ଏବଂ ଏହାଙ୍କ ରୂପ ଧ୍ୟାନଯୋଗ୍ୟ ।

ଶଙ୍ଖ-ଚକ୍ର-ଗଦା-ପଦ୍ମଧାରୀ, କମଳଲୋଚନ, ନୀଳାମ୍ବୁଜଚ୍ଛବି, ଶ୍ରୀବତ୍ସଲାଞ୍ଛନ, ବନମାଳାଧର, କେୟୂରକୁଣ୍ଡଳ କିରୀଟ-ମୁକୁଟ-ଶୋଭୀ, ଗରୁଡ଼ୋପରିସ୍ଥିତ, ପଦ୍ମାସନ ନାରାୟଣସ୍ୱରୂପମାଧୁରୀ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ହିନ୍ଦୁର ମନକୁ ମୋହିତ କରି ରଖିଅଛି । ନାରାୟଣଙ୍କର ଧାତବ ମୂର୍ତ୍ତି ଏବଂ ଚିତ୍ର ହିନ୍ଦୁର ନେତ୍ର-ପ୍ରୀତିକର ।

ନାରାୟଣଙ୍କର ପତ୍ନୀ ଦୁଇ :—ଜଳଧି ସୁତା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଏବଂ ବିଶ୍ୱଧାତ୍ରୀ ସରସ୍ୱତୀ । ଜଣେ ଧନଦାତ୍ରୀ, ଜଣେ ବିଦ୍ୟାଦାତ୍ରୀ । ନାରାୟଣଙ୍କର ନିବାସ ବୈକୁଣ୍ଠ । ସେହି ବୈକୁଣ୍ଠ ପ୍ରାପ୍ତି ହିନ୍ଦୁର ପରମ କାମ୍ୟ; ଏଣୁ ନାରାୟଣ ଧ୍ୟାନ, ନାରାୟଣ ପୂଜା ଓ ଜପ ।

ନାରାୟଣଙ୍କର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଧ୍ୟାନ ଅଛି । ଆମ୍ଭେମାନେ ସନ୍ଧ୍ୟୋପାସନା କରୁଥିଲ ବେଳେ ସେହି ନାରାୟଣ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଧ୍ୟେୟ ଥିଲେ :—

ଓଁ ଧ୍ୟେୟଃ ସଦା ସବିତୃମଣ୍ଡଳମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ
ନାରାୟଣସରସୀଜାସନସନ୍ନିବିଷ୍ଟଃ
କେୟୂରବାନ୍ କନକ କୁଣ୍ଡଳବାନ୍ କିରୀଟି—
ହାରୀ ହିରଣ୍ମୟ ବପୁଃ ଧୃତଶଙ୍ଖଚକ୍ରଃ ॥

ପ୍ରଚଣ୍ଡ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଦେହଧାରୀ ନାରାୟଣଙ୍କ ଧ୍ୟାନ ଅସମ୍ଭବ; ତଥାପି ଧ୍ୟାନଟି ମୁଖରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବାକୁ ହିନ୍ଦୁ ବାଧ୍ୟ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଅନେକ ଦିନ ଏହି ଧ୍ୟାନ ମୁଖରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥିଲୁଁ । ସ୍ୱାଧୀନ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ମନକୁ ବିଚଳିତ କଲା । ସ୍ୱାଧୀନ ଶିକ୍ଷାର ଏହା ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗୁଣ—ତାହା ଭକ୍ତି ଓ ବିଶ୍ୱାସରେ ବ୍ୟାଘାତ ଜନ୍ମାଏ, ସନ୍ଦେହରେ ମନକୁ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରେ, ତତ୍ତ୍ୱାନ୍ୱେଷଣ ନିମନ୍ତେ ଆଗ୍ରହ ଜନ୍ମାଏ ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ଶିକ୍ଷା ଚିନ୍ତା ସନ୍ଦେହ ଜାତ କରେ; ମାତ୍ର ହିନ୍ଦୁର ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା-ମାନଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝାଇବାକୁ ତାହା କ୍ଷମ କି ? ବେଦହିଁ ହିନ୍ଦୁ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଜ୍ଞାନର ଉତ୍ସ । ତତ୍ତ୍ୱ ମିଳିବ ବେଦରୁ । ଏଣୁ ଧର୍ମାଲୋଚନାରେ ବେଦର ଶରଣ ନେବାକୁ ପଡ଼େ । ଋଗ୍‌ବେଦ ଦେଖାଗଲା । ଋଗ୍‌ବେଦରେ ନାରାୟଣଙ୍କର

ନାମ, ରୂପ ଓ ଗୁଣର କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ ବେଦରେ ନାହିଁ । ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣରେ କେବଳ ନାରାୟଣ ଶବ୍ଦର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଏହା ଗୋଟିଏ ନରମେଧ ଯଜ୍ଞର ବିବରଣ ।

"ପୁରୁଷୋହନାରାୟଣୋଽକାମୟତ ଅତିତିଷ୍ଠେୟଂ ସର୍ବାଣି ଭୂତାନ୍ୟହ ମେବେଦଂ ସର୍ବସ୍ୟାମିତି ।
ସ ଏତଂ ପୁରୁଷମେଧଂ ପଞ୍ଚରାତ୍ରଂ ଯଜ୍ଞଂ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ନାରାୟଣ ଜଣେ ପୁରୁଷ, ଯେ କି ବିଧିପୂର୍ବକ ନରମେଧ ଯଜ୍ଞ କରି ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣର ନାରାୟଣ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରିୟଦର୍ଶନ ବୈକୁଣ୍ଠବିହାରୀ ନାରାୟଣ ନୁହଁନ୍ତି । ଏ ନାରାୟଣ ଚତୁର୍ଭୁଜ ନୁହଁନ୍ତି, ବା ଶଙ୍ଖ-ଚକ୍ର-ଗଦା ପଦ୍ମଧାରୀ ନୁହଁନ୍ତି, କିମ୍ବା ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ନୁହନ୍ତି । ତେବେ ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ନାରାୟଣ ରୂପ ପରିକଳ୍ପିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା ବୋଇଲେ କି ଆମ୍ଭେମାନେ ଦୋଷୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହେବୁଁ ?

ଦୁର୍ଗା, କାଳୀ, ଗଣେଶ, ମହେଶ୍ୱର, ଇନ୍ଦ୍ର, ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରଭୃତି ମୂର୍ତ୍ତି ସମୂହ ଯେମନ୍ତ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧକମାନଙ୍କର କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ, ସେହିପରି ନାରାୟଣ ରୂପ ମଧ୍ୟ ସାଧକର କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ । ଭୟରୁ ଭକ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରେମରୁ ଭକ୍ତି । ଉଗ୍ର ସାଧକମାନେ ଭୟ ଜନ୍ମାଇ ଭକ୍ତମାନଙ୍କଠାରୁ ଭକ୍ତି ଆଦାୟ କରନ୍ତି । ଶାନ୍ତ ସାଧକମାନେ ଆପଣାର କଳ୍ପିତ ଦେବତାର ସଦ୍‌ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ମୋହିତ କରନ୍ତି । କାଳୀ ତାରା ଉଗ୍ରସାଧକର କଳ୍ପନାର ଫଳ ଏବଂ ନାରାୟଣ ଶାନ୍ତ ସାଧକର କଳ୍ପନାର ଫଳ ।

ପୁରାଣରେ ନାରାୟଣଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନାର ସୀମା ନାହିଁ । ପୁରାଣରେ ନାରାୟଣ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିର ଅଭାବ ନାହିଁ । କାହାରି ମତରେ 'ନାର' ଅର୍ଥ ଆତ୍ମା, କେହି କହନ୍ତି 'ନାର' ଅର୍ଥ ପାପ, କେହି କହନ୍ତି ମୋକ୍ଷ, କେହି କହନ୍ତି ଜୀବ । ଆପଣା ଆପଣା ଅଭୀଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧି କଳ୍ପନାରେ ଗୋଟାଏ ଶବ୍ଦର ଏତେ ଅର୍ଥ । ପୁଣି ଅନେକଙ୍କ ମତରେ 'ନାର' ଅର୍ଥ ଜଳ । ମନୁଙ୍କ ମତରେ 'ନାର' ଅର୍ଥ ଜଳ । ପୁଣି 'ଅୟନ' ଅର୍ଥ ଗମନ, ଜ୍ଞାନ, କ୍ରୀଡ଼ା ଇତ୍ୟାଦି । ଗୋଟାଏ ଶବ୍ଦ ଯେଉଁ ପୌରାଣିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅନେକ । ବାହୁଲ୍ୟ ଭୟରେ ଅଧିକ ଲେଖାଗଲା ନାହିଁ । ମନୁଙ୍କ ମତରେ :—

"ଆପୋ ନାରା ଇତି ପ୍ରୋକ୍ତା ଆପୋ ବୈ ନରସୂନବଃ ।
ତା ଯଦସ୍ୟାୟନଂ ପୂର୍ବ ତେନ ନାରାୟଣଃ ସ୍ମୃତଃ ॥"

ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାରମାନେ ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥକୁ ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ଜଟିଳ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ଏଥିର ସ୍ଥୂଳ ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ, ଯେ ଜଳରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରେ ସେ ନାରାୟଣ । ଏହି ଅର୍ଥକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କଲେ ପ୍ରତୀତ ଜନ୍ମେ ଯେ ଜୀବ ମାନେ ହିଁ ନାରାୟଣ, ବା ଜୀବର ନାମାନ୍ତର ନାରାୟଣ । ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ଏପରି ଜୀବ ନାହିଁ ଯେ କି ଜଳରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରେ ନାହିଁ । ଉଦ୍ଭିଜ, ଅଣ୍ଡଜ, ଜରାୟୁଜ ସମସ୍ତଙ୍କର ଜନ୍ମ ଜଳରୁ ବା ଜଳ ସାହାଯ୍ୟରେ । ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହା ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ ।

ଜୀବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜୀବ; ଜଳରେ ଏହାର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ଜନ୍ମ, ଏଣୁ ସେ ନାରାୟଣ । ନରରୂପୀ ନାରାୟଣର କିଞ୍ଚିତ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ ।

ନାରାୟଣ ରୂପ ଓ ଧ୍ୟାନ କଳ୍ପନା-ପ୍ରସୂତ ଏବଂ ନାରାୟଣ ଶବ୍ଦର ଜଟିଳ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମୂହ ମଧ୍ୟ କଳ୍ପନା-ପ୍ରସୂତ । ମାତ୍ର ତାହା ହିନ୍ଦୁର ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ । କୌଣସି ନୂତନ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହାସ୍ୟୋଦ୍ଦୀପକ ଓ ହେୟ । ଏହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଜଣା । ତଥାପି ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପାଠକମାନଙ୍କୁ ନିବେଦନ କଲେ କ୍ଷତି କଣ ?

ପୁନଶ୍ଚ ଶ୍ଲୋକର କଥିତ ପ୍ରୟୋଜନ ଅଚ୍ଛ:—ଜଳରେ ଯେ କ୍ରୀଡ଼ା କରେ ସେ ନାରାୟଣ । ଜୀବ ମାତର ଜଳରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ଜନ୍ମ ଏବଂ ଜୀବ ସମସ୍ତେ ଜଳରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରନ୍ତି; ଏଣୁ ଜୀବ ସମୂହ ନାରାୟଣ ପଦବାଚ୍ୟ । ନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜୀବ । ଏଣୁ ନାରାୟଣ । ଅନ୍ୟ ଜୀବର କଥା ଛାଡ଼ି ଆମ୍ଭେମାନେ ଏଠାରେ କେବଳ ନର ନାରାୟଣର ଆଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉଁ ।

ମାତୃଗର୍ଭ ଅନନ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଗୋଲକ । ଉହିଁର ଜଳରାଶିରେ ଶିଶୁର ଉତ୍ପତ୍ତି । ସେହି ଜଳ ରାଶିରେ ବଟପୁଟଶାୟୀ ନାରାୟଣର କ୍ରୀଡ଼ା; ଶିଶୁ ନାରାୟଣ ଗର୍ଭସ୍ଥ ଜଳରାଶି ଭିନ୍ନ ବାହ୍ୟକ ବସ୍ତୁ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧଶୂନ୍ୟ । ଆହାର ନାହିଁ ନିଦ୍ରା ନାହିଁ ନିଃଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସ ନାହିଁ । ସଦ୍ୟ ଜାଗ୍ରତ ବୋଇଲେ ଚଳେ । ଶିଶୁ-ନାରାୟଣର ନାଭିରେ କମଳ । ମାତୃଦେହୀ ଏହି କମଳର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବତା, ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତ୍ରୀ । ଶିଶୁ-ନାରାୟଣର ଜନ୍ମ ବା ସଂସାର ଦର୍ଶନ ମାତ୍ରକେ ବହିଃର ଜଗତ ସୃଷ୍ଟି । ଶିଶୁ ଭୂମିଷ୍ଠ ହେଲରୁ ସୃଷ୍ଟି କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ । ଶିଶୁର ନାଭି-ଚ୍ଛେଦନ ଦ୍ୱାରାରୁ ନାଭି କମଳର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ । ଜନ୍ମାବଧି ଗର୍ଭସ୍ଥ ଶିଶୁର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପଦ୍ୱାରା ସାଧକ ମନରେ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରଣାଳୀର ଅଙ୍କୁରୋଦ୍‌ଗମ ହେଲା । ନର ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହେଉ ନରକୁ ନାରାୟଣ ଆଖ୍ୟା ଦିଅଗଲା । ନର ଏବଂ ନାରାୟଣ ଭେଦ ନାହିଁ । କ୍ରମେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନରକୁ ନାରାୟଣ ଆଖ୍ୟାରେ ପରିଚୟ କରାଗଲା । ସେ ଯାହାହେଉ, ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ଯେ ନରଠାରୁ ନାରାୟଣ ରୂପ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କରି ତାହାଙ୍କୁ ବୈକୁଣ୍ଠବାସୀ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମଣ୍ଡଳ-ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ କରିଅଛନ୍ତି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ସାଧକର କଳ୍ପନା ବଳରୁ ନରଠାରୁ ନାରାୟଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଶିଷ୍ୟମାନେ କ୍ରମେ ନର ନାରାୟଣର ପ୍ରଭେଦକୁ ବୃଦ୍ଧି କରିଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପୁରାଣ ବିଶ୍ୱାସୀମାନେ ନର ଯେ ନାରାୟଣ, ଏଥିରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରିବାର କାରଣ ଦେଖିପାରିଲେ ନାହିଁ— ଏମାନେ ସାଧକର କାଳ୍ପନିକ ନାରାୟଣରୂପର ଧ୍ୟାନ ଓ ପୂଜାରେ ଲାଗିଲେ । ଅଣା ରହିଲା କାଳ୍ପନିକ ବୈକୁଣ୍ଠବାସରେ ।

ପ୍ରଥମରୁ ଯେବେ ଭାରତ-ବାସୀର ନର ନାରାୟଣ ମଧ୍ୟରେ ଅଭେଦ ଜ୍ଞାନ ଜନ୍ମିଥାନ୍ତା ତାହାହେଲେ ଏ ଜାତିର ଅସାଧାରଣ ଉପକାର ହୋଇଥାନ୍ତା । ଏବଂ " ସକଳ ଦେହେ ନାରାୟଣ" ଭଗବତର ଏହି ପଦଟି ସାର୍ଥକ ହୋଇଥାନ୍ତା । ନର ହିଁ ସେବ୍ୟ, ନର ହିଁ ପୂଜ୍ୟ —ନରର ପୂଜା ହିଁ ନାରାୟଣର ପୂଜା, ନର ସେବା ହିଁ ନାରାୟଣ ସେବା । ନରର ଉନ୍ନତି ଇଚ୍ଛା ହିଁ ନାରାୟଣ ଧ୍ୟାନ —ନରର ଚରମୋନ୍ନତି ମୁକ୍ତି, ନରର ଅବନତି ଅଧୋଗତି । ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଏହା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରି ସୁଦ୍ଧା ନର ଭିନ୍ନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାଳ୍ପନିକ ନାରାୟଣ ରୂପରେ ପ୍ରତ୍ୟୟ ରଖନ୍ତି । ଅଭ୍ୟାସ, ପାରିବାରିକ ବିଶ୍ୱାସ ! ଯେଉଁଦିନ ନରନାରାୟଣ ଭେଦ ଜ୍ଞାନ ମାନବ ହୃଦୟରୁ ତିରୋହିତ ହେବ ସେଦିନ ନରର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରାପ୍ତି, ସେଦିନ ହିଂସା-ଦ୍ୱେଷ ଦୂର ହେବ, ଭେଦଜ୍ଞାନ ରହିବ ନାହିଁ ଓ ମନୁଷ୍ୟ ସୁଖରେ କାଳାତିପାତ କରିବ ।

(୧୯୩୭ ସାଲର ଭକ୍ତପ୍ରଦୀପ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ।)

ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ

କ ଘୋର ପରିତାପର ବିଷୟ ! ଏ ଦେଶବାସୀ ଭାରତର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୁଗପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ମହାପୁରୁଷ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମି ଏଯାଏ ଅଦ୍ୟାପି ସନ୍ଦିହାନ ।

ପ୍ରତିବାଦର ମୁଁ ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହେଁ । କୌଣସି ଲିଖିତ ପ୍ରବନ୍ଧର ପ୍ରତିବାଦ କରିଥିବାର ମୋର ସ୍ମରଣ ନାହିଁ । ବିଶେଷ କାରଣବଶତଃ ଆଜି ପ୍ରତିବାଦ ଭଳିଆ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଅଛୁ । ଏଥିନିମନ୍ତେ ପାଠକମାନଙ୍କଠାରୁ କ୍ଷମା ପାଇବି ବୋଲି ମୋର ଆଶା ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସତ୍ୟନାରାୟଣ ରାଜଗୁରୁଙ୍କଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ "ଉତ୍କଳରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ମାହାତ୍ମ୍ୟ" ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଶେଷ ହୋଇଅଛି । ସମଗ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧଟି ମୁଁ ପାଠ କରିଅଛି ଏବଂ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରିଅଛି । ମାତ୍ର ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧର ପରିଶିଷ୍ଟରେ ଲିଖିତ "ଓଡ଼ିଶାରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମ" ଏହା ଦେଖି ମର୍ମାନ୍ତିକ ବେଦନା ଅନୁଭବ କରୁଅଛି ।

ଆଜକୁ ଦୁଇ ବର୍ଷ ତଳର କଥା; ୫।୫।୧୯୨୯ର "ଦୈନିକ ଆଶା"ରେ ମୁଦ୍ରିତ ନେପାଳ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମି ହୋଇ ନ ପାରେ" ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରି ମୁଁ ଦୁଃଖିତ, ବିସ୍ମିତ ଓ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇଥିଲି । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ପ୍ରତିବାଦ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେତେବେଳେ କେତେକ କାରଣବଶତଃ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ କ୍ଷାନ୍ତ ହୋଇଥିଲି । ଆଜି ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧପାଠ ପୁଣି ସେହି ବିଷୟର ଅବତାରଣା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରିଅଛି ।

"ନେପାଳ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମି ହୋଇ ନ ପାରେ' ଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରି ଦୁଃଖିତ, ବିସ୍ମିତ ଓ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇଥିଲି, ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରୁ "ଓଡ଼ିଶାରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମ" ଏହି ଦୃଢ଼ ମନ୍ତବ୍ୟ ପାଠ କରି ତତୋଽଧିକ ଦୁଃଖିତ, ବିସ୍ମିତ ଓ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇଅଛି । ଉଭୟ ଲେଖକଙ୍କ ମତ ଏକ । ବିଷୟଟି ସାମାନ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏପରି ଗୁରୁତର ବିଷୟରେ ଯାହାକୁ ଯାହା ଜଣାଅଛି, ତାହା ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ଉଚିତ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ନିଜ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ ନ କରି ତୁନି ହୋଇ ରହିଲେ ସତ୍ୟ ଗୋପନ ଦୋଷରେ ଲିପ୍ତ ହେବା ଆଶଙ୍କା ହୃଦୟରେ ଜାତ ହୁଏ । ଏଣୁ ନିଜ ମତ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବାରେ ସାହସୀ ହୋଇଅଛି । କେବଳ ନିଜ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ନାହିଁ । ଏଣୁ ପ୍ରବନ୍ଧର ମଧ୍ୟ କିଛିଏ ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ୫।୫।୧୯୨୯ସାଲ ପ୍ରବନ୍ଧର ସମାଲୋଚନା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ପରିଶିଷ୍ଟର ମଧ୍ୟ ସମାଲୋଚନା ହେବ ।

ମୁଁ ଉଭୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରି ଦୁଃଖିତ, ବିସ୍ମିତ ଓ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇଅଛି ।

ଦୁଃଖିତ ହେବାର କାରଣ ଏହି ଯେ, ବିଶ୍ୱବନ୍ଦ୍ୟ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ନେଇ ଅଦ୍ୟାପି କୌଣସି କୌଣସି ଶିକ୍ଷିତ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ମନରେ ସନ୍ଦେହ ଅଛି ଏବଂ ଏଥିର ଆନ୍ଦୋଳନ ନିମନ୍ତେ ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଅଛନ୍ତି ।

ବିସ୍ମିତ ହେବାର କାରଣ ଏହି ଯେ, ଲୁମ୍ବିନୀ ଶିଳାଲେଖ ଖୋଦିତ ହେବାର ୨୮୦ ବର୍ଷ ପରେ ଏବେ ।ସି ଭାରତର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଶିବଲିଙ୍ଗ ଅଙ୍କୁରିତ ହେଲାଭଳି ଓଡ଼ିଶାରେ କପିଳେଶ୍ୱର ଗ୍ରାମରେ ଅଶୋକଙ୍କ

ଶିଳାଲେଖ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଅଛି । ଭାରତବର୍ଷ ବିଚିତ୍ର ଦେଶ, ଏଠାରେ ଅଘଟନ ଘଟନ ଦେଖାଯାଏ, ଅସମ୍ଭବ କଥା ସମ୍ଭବ ହୋଇ ଶିକ୍ଷିତ ଓ ଅଶିକ୍ଷିତଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ହୁଏ । ହେଉ, ମାତ୍ର ନବାବିଷ୍କୃତ ଶିବଲିଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ଯେପରି ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱର; ରାମେଶ୍ୱର, ବୈଦ୍ୟନାଥ ଏବଂ କେଦାରନାଥ ପ୍ରଭୃତି ଶିବଲିଙ୍ଗମାନଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଓ ସମ୍ମାନର ଲାଘବ କରାଯାଇ ନ ପାରେ, ସେହିପରି କପିଳେଶ୍ୱରରେ ନବାବିଷ୍କୃତ ଶିଳାଫଳକଦ୍ୱାରା ଲୁମ୍ବିନୀ ଗ୍ରାମ ସ୍ତମ୍ଭଲିପିର ଗୌରବ ହ୍ରାସ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଏହା ବୃଥା ପ୍ରୟାସ ମାତ୍ର ଏବଂ ଏତାଦୃଶ ପ୍ରୟାସ ଦୋଷାବହ ଓ କ୍ଷତିଜନକ ।

ଲଜ୍ଜିତ ହେବାର କାରଣ ? ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖକଙ୍କ ମନରେ ଘୋର ଆଶଙ୍କା ଉପୁଜିଅଛି ଯେ, ବଙ୍ଗାଳିମାନେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କୁ ବଙ୍ଗାଳି କରି ନେଇପିବେ । ବେଳ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଏଥିର ପ୍ରତିକାର କରି ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ ଏବଂ ଏଥିନିମନ୍ତେ ଶଂସିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଉଦ୍ୟମ । ଏ ଉଦ୍ୟମରେ ଲେଖକ କେତେଦୂର କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଅଛନ୍ତି ବା ହେବାର ଆଶା କରନ୍ତି, ତାହା ପାଠକଙ୍କୁ ଜଣା ।

ଓଡ଼ିଆ ବଙ୍ଗାଳୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନାନା ବିଷୟରେ ବିବାଦ ଚାଲିଅଛି । ଏବେ ଭାରତୀୟ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ନେଇ ମଧ୍ୟ ଟଣାଓଟରା ଲାଗିବାର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଅଛି ।

ଅଢ଼ାଇ ହଜାର ବର୍ଷ ପରେ ଆଜି ଓଡ଼ିଆ ଭାଇ କେତେ ଜଣ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କୁ ଉତ୍କଳ ଜନନୀର କୋଡ଼ରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ଉତ୍କଳ ଜନନୀଙ୍କୁ କିମ୍ବା ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟୋଗୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନା କରିବାକୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଲା କିଏ ? ଖଣ୍ଡିଏ ରୁଦ୍ଧ ପ୍ରସ୍ତରଫଳକ । ପ୍ରସ୍ତରର ଆବିଷ୍କର୍ତ୍ତା ଜଣେ ବଙ୍ଗାଳୀ ଭାଇ । ମାତ୍ର ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ବଙ୍ଗାଳୀ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟ ଏହାଙ୍କର ଥିଲା ପରି ଅନୁମାନ ହେଉ ନାହିଁ । ଏ ଅଭିପ୍ରାୟ ଥିଲେ ସେ ପ୍ରସ୍ତରଫଳକଟି ବଙ୍ଗଦେଶୀୟ କୌଣସି କପିଳାକ୍ଷ ଗ୍ରାମରେ ଆବିଷ୍କାର କରିଥାନ୍ତେ । ମୂଳ କଥାର ଅବତାରଣା କରାଯାଉ ।

ପ୍ରାୟ ଅନେକ ପାଠକଙ୍କୁ ଜଣାଥିବ ଯେ, ପୁରୀପ୍ରବାସୀ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବୀରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ରାୟ ପୁରୀଠାରେ ଗୋଟିଏ ମିଉଜିୟମ ସ୍ଥାପନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ଏ ଦେଶରୁ ପୋଥି, ମୂର୍ତ୍ତି, ଚିତ୍ର, ପ୍ରାଚୀନ ମୁଦ୍ରା, ତାମ୍ରଫଳକ, ପ୍ରସ୍ତରଫଳକ ପ୍ରଭୃତି ସଂଗ୍ରହ କରି ରଖିଅଛନ୍ତି । ଏହା ତାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସନୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ – ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏଥିନିମନ୍ତେ ଦେଶବାସୀଙ୍କର ତାଙ୍କଠାରେ କୃତଜ୍ଞ ହେବା ଉଚିତ । ଚାରି ବର୍ଷ ହେଲା ରାୟ ମହାଶୟ କପିଳେଶ୍ୱର ଗ୍ରାମରୁ ଗୋଟିଏ ଶିଳାଫଳକ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ତହିଁର ପାଠୋଦ୍ଧାର ନିମନ୍ତେ ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ହାରାଣଚନ୍ଦ୍ର ଚାକଲାଦାରଙ୍କୁ ଅଣାଇଥିଲେ । ସେ ପାଠ କରି ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ, ଏହା ରୁମିନ୍ଦେଇ ଶିଳା-ସ୍ତମ୍ଭରେ ଖୋଦିତ ଅଶୋକଲିପିର ପ୍ରତିଲିପି । କପିଳେଶ୍ୱର ଶିଳାଫଳକର ଫଟୋଗ୍ରାଫ ମଧ୍ୟ "ପ୍ରବାସୀ"ରେ ଛପାଇଥିଲେ । ଇଂରାଜୀ ପତ୍ରିକାରେ ମଧ୍ୟ ଏଥିର ବିବରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସମସ୍ତ ବିବରଣ ପାଠ କରି ଏବଂ ଫଟୋଗ୍ରାଫ ଦେଖି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରମାପ୍ରସାଦ ଚନ୍ଦ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଯେ, ଏହା ଆଧୁନିକ କାଳର ଲେଖା, ଅଶୋକଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଲେଖା ନୁହେଁ । ସେ ଏପରି ମତରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାର ଯଥେଷ୍ଟ କାରଣ ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ ଯେ ଯୁକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ଓ ପୁରାତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ମାନଙ୍କ କଥା ଛାଡ଼ିଦିଅ । ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ରୁମିନ୍ଦେଇ ସ୍ତମ୍ଭଲିପି ଓ କପିଳେଶ୍ୱର ଶିଳାଲେଖ ମିଳାଇ ଦେଖିଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିବେ ଯେ, ଏହା ଏକ ହାତର ଲେଖା ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଏକ ସମୟର ଲେଖା ନୁହେଁ । ଅକ୍ଷରର ଆକାର ପ୍ରକାର ଏକପ୍ରକାର ନୁହେଁ ।

ବାରହୁତ ଠାରେ ଆବିଷ୍କୃତ ଜେତାବନ ଭକ୍ତିପତନନାମକ ଫଳକରେ ଖୋଦିତ ବ୍ରାହ୍ମୀ ଲିପି ସହିତ ଏବଂ ଖାରବେଳଙ୍କ ହାତୀ ଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲିପି ସହିତ ରୁମିନ୍ଦେଇ ଲେଖାର ଯେଉଁ ସାମ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ,

କପିଳେଶ୍ୱର ଲିପି ସହିତ ସେ ସାମ୍ୟ ନାହିଁ । ଏମନ୍ତ କି ବାରହୁତର ଲେଖା ଓ ରୁମିନ୍ଦେଇର ଲେଖା ଏକ ଜଣଙ୍କଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହେବ । ତଥାପି ଉଭୟ ଲେଖାର ସମସ୍ତ ମଧ୍ୟରେ କମ୍ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ହାତୀ ଗୁମ୍ଫାର ଖାରବେଳଙ୍କ ଗୁହାଲିପି ସହିତ ରୁମିନ୍ଦେଇ ସ୍ତମ୍ଭଲିପିର ଯେଉଁ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅଛି, କପିଳେଶ୍ୱରଲିପିର ରୁମିନ୍ଦେଇଲିପି ସହିତ ସେ ସାଦୃଶ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଅଶୋକଙ୍କ ଶିଳାଲେଖ, ସ୍ତମ୍ଭଲେଖ, ଅନୁଶାସନ ପ୍ରଭୃତି ବ୍ରାହ୍ମୀ ଅକ୍ଷରରେ ଖୋଦିତ । ଏହା ଭାରତବର୍ଷର ଆଦି ଅକ୍ଷର । ଅଶୋକ ଲେଖସମୂହ ପାଲି ଭାଷାରେ ଲିଖିତ । ଅକ୍ଷର ମେଳ କରି ଦେଖିବା ନିମନ୍ତେ ପାଲି ଭାଷା ଜାଣିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅକ୍ଷରର ଆଦର୍ଶ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଶିଳାଲେଖର ଫଟୋଗ୍ରାଫ ମିଳାଇ ଦେଖିଲେ ଅକ୍ଷରର ବିଭିନ୍ନତା ଅନାୟାସରେ ଧରାଯାଇ ପାରିବ । ପାଠକମାନେ ପାଲି ଭାଷା ଜାଣନ୍ତୁ ବା ନ ଜାଣନ୍ତୁ, ବ୍ରାହ୍ମୀ ଲିପିର ପରିଚୟ କରି ଥାଆନ୍ତୁ ବା ନ ଥାଆନ୍ତୁ, ଯେବେ ରୁମିନ୍ଦେଇ ସ୍ତମ୍ଭଲିପିର ଫଟୋଗ୍ରାଫ ଏବଂ କପିଳେଶ୍ୱର ଶିଳାଲେଖର ଫଟୋଗ୍ରାଫ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ J Bubber ଙ୍କ Paliography ଏବଂ ଗୌରୀଶଙ୍କର ହୀରାଚନ୍ଦ ଓଝାଙ୍କ କୃତ ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ଲିପିମାଳା ମିଳାଇ ଦେଖିବେ, ତାହାହେଲେ ଅନାୟାସରେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିବେ ଯେ, ଉଭୟ ଲିପି ମଧ୍ୟରେ ଏକରୂପକତା ନାହିଁ । କପିଳେଶ୍ୱର ଶିଳାଲେଖ ଯେ ଅତି ଅର୍ବାଚୀନ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କିଛି କାରଣ ନାହିଁ । ଲିପିତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଶ୍ରୀ ରମାପ୍ରସାଦ ଚନ୍ଦ ଏଥିର ଅକାଟ୍ୟ ସମାଲୋଚନା "ପ୍ରବାସୀ"ରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ପ୍ରକୃତରେ ଏହା ଗୋଟିଏ ଜାଲ ଲିପି । ବଙ୍ଗୀୟ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ମାନେ ଏହାକୁ ଜାଲ ଓ ଅର୍ବାଚୀନ ଲିପି ବୋଲି ମତ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଦ୍ୱାରା କୌଣସି ଅନ୍ୟାୟ କରି ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ଏହାକୁ ଜାଲ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କଲେ, ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମି ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ ହେବ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ କେହି ଆଶା କରି ନାହାନ୍ତି ।

କପିଳେଶ୍ୱର ଗ୍ରାମରୁ ଆବିଷ୍କୃତ ଶିଳାଫଳକକୁ ଅଶୋକଙ୍କର ଧ୍ୱଜନନ୍ଦ ସାରଦଲିପି ଫଳକ ବୋଲିବା ପାପ । ଯେଉଁ ବୁଦ୍ଧଭକ୍ତ ଅଶୋକଙ୍କ ଅନୁଶାସନ ଲେଖ ହିମାଳୟର ଭାରତବ୍ୟାପୀ ଏବଂ ଜଗଦ୍‌ବନ୍ଦିତ ସେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନକୁ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ କରିବା ଆଶାରେ ସ୍ମାରକ ଶିଳାଲେଖ ରଚିଯିବାକୁ ତ୍ରିଶେଇଶ ଇଞ୍ଚ ଲମ୍ବ, ବାର ଇଞ୍ଚ ପ୍ରସ୍ଥ ଏବଂ ସାତ ଇଞ୍ଚ ମୋଟ ଖଣ୍ଡେ ତୁଚ୍ଛ ପ୍ରସ୍ତରର ଅନ୍ୱେଷଣ କରିଥିଲେ. ଏତାଦୃଶ କଳ୍ପନା ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ମନର ପରିଚାୟକ ମାତ୍ର । ଅଶୋକଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱ ଆଧୁନିକ ଭାରତବାସୀଙ୍କ କଳ୍ପନାର ଅତୀତ । ଭାରତବାସୀର ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ମନ ସହିତ ନବାବିଷ୍କୃତ ପାଷାଣ ଖଣ୍ଡର ଠିକ୍ ମେଳ ଅଛି ।

ଯେଉଁ ଅଶୋକଲେଖର ମୂଲ୍ୟ କେବଳ ଗୋଟିଏ ମୋହର, ତାହା କୃଷକର କାଛରେ ରହିବାର ହିଁ ଉପଯୁକ୍ତ !

ପ୍ରତିଲିପି ବୋଲାଯାଏ କାହାକୁ ? ଯଦି ଆଦର୍ଶ ଲିପିର ଠିକ୍ ଅନୁକରଣ କରାଯାଏ, ତାହାହେଲେ କପିଳେଶ୍ୱର ଶିଳାଲେଖ ରୁମିନ୍ଦେଇ ସ୍ତମ୍ଭଲେଖର ପ୍ରତିଲିପି ନୁହେଁ । ଉଭୟ ଲେଖର ଅକ୍ଷର ଏକ ନୁହେଁ । ଅକ୍ଷରର ଆକୃତି, ଗଠନ ଏକପ୍ରକାର ନୁହେଁ । ରୁମିନ୍ଦେଇ ଲେଖ ଚାରି ଧାଡ଼ି ଏବଂ ପ୍ରାୟ ଏକର ଚାରି ଅଂଶ । କପିଳେଶ୍ୱରର ଲେଖା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଛଅ ଧାଡ଼ି ଅଟେ । କପିଳେଶ୍ୱରର ଲେଖାରେ ଯେଉଁ ଭ୍ରମ ପ୍ରମାଦ ଅଛି, ତାହା କ୍ଷମାଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହାର ଅର୍ଥାବଗତ ହେଉ ନଥିବାର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରମାପ୍ରସାଦ ଚନ୍ଦ ସ୍ପଷ୍ଟାକ୍ଷରରେ ବୁଝାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ହାରାଣଚନ୍ଦ୍ର ଚକଲାଦାର ମଧ୍ୟ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ, ଏହି ଶିଳାଲେଖରେ କେତେକ ଶବ୍ଦ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଅଛି, ପୁଣି କେତେଗୋଟି ଶବ୍ଦ ଅଧିକ ଅଛି । ଯେଉଁ ଲେଖାରେ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଶବ୍ଦ କେତେଟାର ଅଭାବ ଥିବ ଏବଂ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅନାବଶ୍ୟକ ଓ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଶବ୍ଦ ଯୋଗ ହୋଇଥିବ, ତାହାକୁ ମୂଳ

ଲେଖାର ପ୍ରତିଲିପି ବୋଲାଯାଇ ନ ପାରେ । ସୁତରାଂ କପିଳେଶ୍ୱର ଲେଖା ଅଶୋକଙ୍କ ଲେଖା ନୁହେଁ କମ୍ବା ରୁମିନ୍ଦେଇ ସ୍ତମ୍ଭଲେଖର ପ୍ରତିଲିପି ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହା କାହାର ମନଗଢ଼ା ଜାଲ୍ ଲେଖା ମାତ୍ର ଏବଂ ଏ ଫଳକର ଲେଖକ ଯେମନ୍ତ ଅଜ୍ଞ, ତେମନ୍ତ ଅନଭିଜ୍ଞ । ଅଶୋକ ଅଜ୍ଞ ଓ ଅନଭିଜ୍ଞ ଲେଖକଦ୍ୱାରା ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ସ୍ମାରକ-ଲିପି ଲେଖାଇଥିଲେ କି ?

ମୂଳ ପ୍ରବନ୍ଧ ଆଣାର ଗୁଣ ସ୍ତମ୍ଭ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ଅସଲ ବିଷୟ ଅପେକ୍ଷା ଚୀନଦେଶୀୟ ମାପ 'ଲି' ଶବ୍ଦର ଆଲୋଚନା ବେଶି, ଏମନ୍ତ କି 'ଲି' ଶବ୍ଦର ଆଲୋଚନାରେ ତିନି ସ୍ତମ୍ଭ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । ଲେଖକ କେବଳ 'ଲି' ଶବ୍ଦର ଆଲୋଚନାଦ୍ୱାରା କପିଳେଶ୍ୱର ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମି ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶରେ ନାନା ପ୍ରକାର ମାପର ପ୍ରଚଳନ ଦେଖାଯାଏ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ମାପଟି ଆପଣା ମତର ପୋଷାକ, ସେହି ମାପକୁ ଠିକ୍ ମାପ ବୋଲି ଧରିନେଲେ ଭ୍ରମ ପ୍ରମାଦରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେବ ଓ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ହେବାକୁ ହେବ, ଏହା ବୋଧହୁଏ ଲେଖକ ଲେଖିଲାବେଳେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇଥିଲେ । ଏଣୁ ତାଙ୍କର ମତପୋଷଣ କରିବା ନିମନ୍ତେ ୧୬ 'ଲି'ରେ ଏକ ଯୋଜନ ଏହି ହିସାବକୁ ଧରିନେଲେ ।

ମାପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଲେଖିବାର ପ୍ରୟୋଜନ । ଏକଛତ୍ର ଇଂରାଜଶାସିତ ଭାରତରେ ମଧ୍ୟ ଅଦ୍ୟାପି ଏକ ପ୍ରକାର ସେରର ପ୍ରଚଳନ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ବାଲେଶ୍ୱରୀ, କଟକୀ ସେର ତାହାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ, ଅନ୍ୟ ଉଦାହରଣରେ ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ? କୋଶ ମଧ୍ୟରେ ଅଦ୍ୟାପି ତାରତମ୍ୟ ଅଛି । ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇ ମାଇଲରେ ଏକ କୋଶ ବୋଲି କହନ୍ତି; ମାତ୍ର ଗଡ଼ଜାତରେ ପ୍ରଚଳିତ ଡାଲଭଙ୍ଗା କୋଶ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ତିନି ମାଇଲରୁ କମ୍ ହେବ ନାହିଁ । ଏତିକି କେବଳ ନୁହେଁ, ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ କୋଶ ଓ ଯୋଜନର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଏକ ମତରେ (ଯଥା—ମାର୍କଣ୍ଡେୟପୁରାଣ) ୩୨୦୦୦ ହସ୍ତରେ ଏକ ଯୋଜନ । କେତେକ ପୁରାଣଙ୍କ ମତରେ ୧୬୦୦୦ ହସ୍ତରେ ଏକ ଯୋଜନ । କୌଟିଲ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଦ୍ୱିତୀୟ ମତର ପକ୍ଷପାତୀ । ସୁତରାଂ ଆମ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ହିସାବ ଅନୁସାରେ ଯୋଜନ ପ୍ରାୟ ନଅ ମାଇଲ ଏବଂ ସାଢ଼େ ଚାରି ମାଇଲ । ଆପଣା ଦେଶର ଯୋଜନ ହିସାବ ତ ଏପରି, ଚୀନ ଦେଶର ହିସାବ କଥା ପଚାରିବେ କିଏ ? 'ଲି'ର ଠିକ୍ ଠିକଣା କରିବା ଏକପ୍ରକାର ଦୁଷ୍କର । 'ଲି'ର ପରିମାଣ ମଧ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଯଥା—⅓ ମାଇଲ, ¼ ମାଇଲ (Encyclopaedia Britanica) ଏବଂ କେତେକ ଅଭିଧାନରେ ⅓ ମାଇଲରେ ଏକ 'ଲି' ବୋଲି ଲେଖା ଅଛି ଅଥଚ ପୂର୍ବରେ ½ ମାଇଲରେ ଏକ 'ଲି' ହେଉଥିବାର ପ୍ରକାଶ ପାଏ ।

ଫାହିୟାନ୍ ସ୍ଥାନର ଦୂରତା ଯୋଜନରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ହୁଏନ୍‌ସାଂ ଯୋଜନ ଓ 'ଲି'ରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ପରିଚିତ ସ୍ଥାନର ଦୂରତା ତୁଳନା କରି ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହି ମତରେ ଉପନୀତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଯେ, ଫାହିୟାନ୍‌ଙ୍କ ଯୋଜନ ୬.୭୧ ମାଇଲ ଏବଂ ହୁଏନ୍‌ସାଂଙ୍କ ଯୋଜନ ୬.୭୫ ମାଇଲ ସହିତ ସମାନ । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ମତଦ୍ୱୈଧ ଅଛି ।

ଚୀନ୍ ପରିବ୍ରାଜକଗଣ ଚେନ କମ୍ପାସ ନେଇ ଦେଶଭ୍ରମଣ କରୁ ନ ଥିଲେ, ଏଣୁ ଦିଗ ଓ ଦୂରତାର ମାପ ଠିକ୍ ଥିବାର ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେତେବେଳେ ପ୍ରଶସ୍ତ ରାଜପଥ ସବୁଆଡ଼େ ନଥିଲା । ସେମାନେ ମନୁଷ୍ୟ ଚଲା ବାଟରେ ମହାରଣ୍ୟ, ନଦୀ, ନାଳ ପାରି ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ଏ ଦେଶର ଲୋକ । ଯେଉଁ ବାଟ

ପଥପ୍ରଦର୍ଶକଙ୍କୁ ସୁବିଧା ମନେହେଉଥିଲା, ସେହି ବାଟ ଦେଇ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନକୁ ନେଇ ଯାଉଥିଲେ । ଏଣୁ ପରି-ବ୍ରାଜକମାନଙ୍କ ହିସାବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଠିକ୍ ବୋଲି କିପରି କୁହାଯାଇପାରେ ? ତଥାପି ସେମାନେ ସେ ଯୁଗରେ ଆନ୍ଦାଜି ଯେଉଁ ଦୂରତାର ମାପ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଦେଖିଲେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ଥାନମାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ଦୂରତାର ଭୁଲ ହିସାବ ଦେଖାଇ ପରିଚିତ ଓ ଚଳିତ ସ୍ଥାନକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା କେତେଦୂର ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତାର କାର୍ଯ୍ୟ, ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଧାରଣାର ଅତୀତ ।

ସାମୁଏଲ ବିଲଙ୍କ ଲିଖିତ ହୁଏନ୍‌ସାଂଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ବୃତ୍ତାନ୍ତରେ ଥିବା ଲି ର ହିସାବ ତିନି ପ୍ରକାର । ଯଥା—୪୦ ଲି ରେ ଏକ ଯୋଜନ (ଚୈନ୍ୟର ଏକ ଦିନର ଗ୍ରଲ ସହିତ ସମାନ) । ତତ୍କାଳୀନ ପ୍ରଚଳିତ ଭାରତୀୟ ହିସାବ ୩୦ ଲି ରେ ଏକ ଯୋଜନ । ଆଉ ପ୍ରାଚୀନ ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥାନୁସାରେ ଏକ ଯୋଜନ ୧୬ ଲି ସହିତ ସମାନ । ପୁଣି ହୁଏନ୍‌ସାଂଙ୍କ ଲିଖିତ ଯୋଜନର ପରିମାଣ ୧୬୦୦୦ ହାତ । ଏହି ଯୋଜନ ୪.୬୮ ମାଇଲ ସହିତ ସମାନ । ୩୨୦୦୦ ହସ୍ତ ପରିମିତ ଯୋଜନ ୯.୦୯ ମାଇଲ ସହିତ ସମାନ । ଆଉ ଏକ ଯୋଜନର ହିସାବ ହୁଏନସାଂ ଦେଇଅଛନ୍ତି, ଯାହାର ପରିମାଣ ୧୨.୧୨ ମାଇଲ । ସେ କାଳର ଏପ୍ରକାର ହିସାବ ଦେଖି ଏବଂ ନାନା ପ୍ରକାର ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଗଣ ସ୍ଥିର କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକମାନେ ସ୍ଥାନର ଦୂରତା ହାରାହାରି ହିସାବରେ ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି । ପରିବ୍ରାଜକ କୁହେଁ ଦୂରତା ଭଗ୍ନାଂଶରେ ପ୍ରକାଶ ନ କରି କେବଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ଦୂରତାକୁ ଦଶ କିମ୍ବା ଦଶ ଗୁଣିତକରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା —୨୦, ୫୦, ୫୦୦, ୬୦୦ ମାଇଲ ଇତ୍ୟାଦି । ଏଥିରୁ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁଏ ଯେ, ସେମାନଙ୍କର ହିସାବ କେବଳ ମୋଟାମୋଟି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଗଣ ଏହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ୫୦୦ ଲି ଲେଖା ଥିବା ସ୍ଥଳରେ ତାହା ୪୫୦ ଲି ହୋଇପାରେ କିମ୍ବା ୨୫୦ ଲି ହୋଇପାରେ । ଯୋଜନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ।

"ଅଣା"ର ଲେଖକ ତିନି ପ୍ରକାର ଲି ହିସାବ ମଧ୍ୟରୁ ୧୬ ଲି ରେ ଏକ ଯୋଜନ ଏହି ହିସାବକୁ ବାଛି ନେଲେ କାହିଁକି ? ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କ ଗଣନାକୁ ମିଥ୍ୟା କରିବାକୁ ଏବଂ କପିଳେଶ୍ୱର ଗ୍ରାମକୁ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବା ନିମନ୍ତେ କି ? ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ରଲିଖିତ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଅପ୍ରଚଳିତ ହିସାବ ଅପେକ୍ଷା ଭ୍ରମଣକାରୀର ସମସାମୟିକ ପ୍ରଚଳିତ ହିସାବ ଲେଖିବା ସମ୍ଭବ ଓ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ । ଏହି ହେତୁରୁ ପରିବ୍ରାଜକଗଣ ତତ୍କାଳୀନ ପ୍ରଚଳିତ ଯୋଜନର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ ଗତିକରି କିଛି ବାଦ୍ ଦେଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରାଚୀନ ସହର, ନଦୀ, ପର୍ବତ ପ୍ରଭୃତିର ଦୂରତା ଆଧୁନିକ ହିସାବ ସହିତ ଠିକ୍ ମିଳୁଅଛି ।

ହୁଏନସାଂଙ୍କ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ (ସାମୁଏଲ ବିଲଙ୍କ ତର୍ଜମା) ଲିଖିତ ଅଛି ଯେ :—

To the north of the town is a Stupa which contains relics of the entire body of Kasyapa Buddha. Both these were built by Asoka Raja. From this point going south east 500 li or so we come to the country of Kapilabastu.

ଏଥିରୁ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ଯେ, ଶ୍ରାବସ୍ତିନଗରଠାରୁ କପିଳବସ୍ତୁ ୫୦୦ ଲି ଦୂରରେ ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବକୁ ଅବସ୍ଥିତ ।

କନିଙ୍ଗହାମ ଲେଖନ୍ତି :—

From Sravasti both of the Chinese pilgrims proceeded direct to Kapila, which was famous throughout India as the birthplace of Buddha Huenthsang makes the distance 500 li or 83 miles to the south east.

× × ×

ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇ ଲେଖାରୁ ଜଣାପଡ଼ୁଅଛି ଯେ, ହୁଏନ୍‌ସାଂ ଶ୍ରାବସ୍ତି ଠାରୁ କପିଳବାସ୍ତୁର ଦୂରତା ୫୦୦ ଲି ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ । "ଆଶା"ର ଲେଖକ ଶ୍ରାବସ୍ତି ଠାରୁ କପିଳବାସ୍ତୁର ଦୂରତା ୮୦୦ ଲି ବୋଲି ରଖିଲେ କପରି ? ହୁଏତ ଏହି ୮୦୦ ତାଙ୍କର କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ କିମ୍ବା କୌଣସି ପୁସ୍ତକରେ ଶ୍ରାବସ୍ତି ଓ କପିଳବାସ୍ତୁର ଦୂରତା ୮୦୦ ଲି ବୋଲି ଲେଖାଥିବ; ମାତ୍ର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଥକୁ ଆସି ନାହିଁ । ଶ୍ରାବସ୍ତି ଠାରୁ କପିଳବାସ୍ତୁର ଦୂରତା ୮୦୦ ଲି ହେଲେ ଏବଂ ପ୍ରାଚୀନ ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥ ଲିଖିତ ୧୬ ଲି ରେ ଏକ ଯୋଜନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରାବସ୍ତି ଓ କପିଲେଶ୍ୱରର ଦୂରତା ସହିତ ତାହା ସମାନ ହେବ ନାହିଁ । ତଥାପି ଲେଖକଙ୍କର ପ୍ରୟାସରେ ତ୍ରୁଟି ନାହିଁ ଏବଂ ହୁଏନସାଂଙ୍କ ଲିଖିତ ଦିଗ ଏବଂ ଭ୍ରମପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୂରତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି କପିଲେଶ୍ୱରକୁ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ବୋଲି ସମ୍ଭବ ମନେକଲେ ଏବଂ ଅନେକ ଓଡ଼ିଆ ଭାଇଙ୍କି ଭ୍ରମରେ ପକାଇଲେ; ମାତ୍ର କପିଳବାସ୍ତୁ ଯେ ହିମାଳୟର ପାଦଦେଶରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାର ପୁରାଣପ୍ରସିଦ୍ଧ, ଲୋକପ୍ରସିଦ୍ଧ, ତଥା ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପରିବ୍ରାଜକମାନଙ୍କର ସ୍ୱୀକୃତ ସ୍ଥାନ, ତାକୁ ଏକାବେଳକେ ଚକ୍ଷୁର ଅନ୍ତରାଳରେ ପକାଇଦେଲେ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପତନ, ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ଏହା ଏକ ମୁଖରେ ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁମାନେ ବୌଦ୍ଧତୀର୍ଥକୁ ନିଜ ତୀର୍ଥରେ ପରିଣତ କରିଅଛନ୍ତି । ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ପରେ ବୌଦ୍ଧ ତୀର୍ଥସମୂହକୁ ଧ୍ୱଂସାବଶେଷରୂପେ ପରିଚୟ କରିବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । Encyclopaedia Britaniaରେ ଲେଖାଅଛି, "Before the Brahmin revolution, which drove Buddhism out of India pilgrimages to the chief scenes of Gautama Buddha's life were common; and notably Kapilavastu his birthplace, Benares where he began his mission & Kusinagara, where he died were much frequented specialy by Chinese converts." vol. 19-92.

"Kapilavastu X X on the bank of the Kohana about 100 miles north of the city of Benares and about 50 miles south of the foot of the Himalaya Mountain. vol-4-424

କପିଳବାସ୍ତୁ ଯେ ହିନ୍ଦୁ ତୀର୍ଥ ବନାରସ, ପ୍ରୟାଗ ଓ ଅଯୋଧ୍ୟାର ଉତ୍ତରରେ, ଏଥିର ଭୂରି ଭୂରି ପ୍ରମାଣ ଉଦ୍ଧୃତ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଚୈନ ପରିବ୍ରାଜକମାନଙ୍କ 'ଲି' ହିସାବ ଅପେକ୍ଷା ସେମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଭ୍ରମଣର ଗତିପଥରୁ ସ୍ଥାନର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବା ସମୀଚୀନ ଓ ନିରାପଦ । ହୁଏନସାଂଙ୍କ ଅନୁ ପୁସ୍ତକରେ ଗୃହୋଟି ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି ।

ଯଥା:— ଶ୍ରାବସ୍ତି, କପିଳବାସ୍ତୁ, ରାମଗ୍ରାମ ଓ କୁଶୀନଗର । ଏହି ଧରଣରେ ତାଙ୍କର ଭ୍ରମଣ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି । ଏହା କରିବାର କାରଣ କଣ ? ଯେହେତୁ ଉକ୍ତ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ । ଶ୍ରାବସ୍ତିର ବିଶଦ୍ ବର୍ଣ୍ଣନା ଲେଖିସାରିଲା ପରେ ସେ ଲେଖନ୍ତି ଯେ, ଶ୍ରାବସ୍ତିର ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମକୁ ୧୬ ଲି ଦୂରରେ କାଶ୍ୟପ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ । ସେଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବକୁ ପ୍ରାୟ ୫୦୦ ଲି ଗମନ କରି ଆମ୍ଭେମାନେ କପିଳବାସ୍ତୁ ରାଜ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହେଲୁଁ । ଏଠାରୁ ପୂର୍ବକୁ ପ୍ରାୟ ୩୦୦ ଲି ବାଟ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଅତିକ୍ରମ କରି ରାମଗ୍ରାମ ରାଜ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲୁଁ । ଏଠାରୁ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବାଭିମୁଖରେ ମହାରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେଇ କୁଶୀନଗରରେ ଉପନୀତ ହେଲୁଁ । ଏହି ଅରଣ୍ୟରେ ଗଣ୍ଡୁଳ, ବନ୍ୟ ହସ୍ତୀ, ଡକାୟତ ଓ ମୃଗୟୁମାନେ ପଥିକମାନଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟ ଦିଅନ୍ତି । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଅଛି ଯେ, ଉପରୋକ୍ତ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ରାଜ୍ୟ ପରସ୍ପର ସଂଲଗ୍ନ ।

ଲେଖକ ଶ୍ରାବସ୍ତିକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ନାହାନ୍ତି । ଶ୍ରାବସ୍ତି ଠାରୁ ୩୦୦ ମାଇଲ ଓଡ଼ିଶାର ସୀମା ଥିବାର ତାଙ୍କର ମତ । ଶ୍ରାବସ୍ତି ଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବରେ ୨୨୦ ମାଇଲ ଦୂରରେ କାଶୀ ବା ତନ୍ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ପଡ଼ିବ — ଗଙ୍ଗା ତଟରେ ବା ଦକ୍ଷିଣ କୂଳରେ । ମାତ୍ର ହୁଏନସାଂ ତ ଏପରି ପଥର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିନାହାନ୍ତି । ଭୁବନେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟ ଶ୍ରାବସ୍ତିର ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବରେ ବୋଲିଯାଇ ପାରେ । ମାତ୍ର ତାହାର ଦୂରତା ମ୍ୟାପ୍‌ରେ ୬୦୦ ମାଇଲରୁ ଅଧିକ । ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଦୂରକୁ ଫିଙ୍ଗି ଦେଇ ଲେଖକଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ଶ୍ରାବସ୍ତିର ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବକୁ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଧରିନେଲେ ରାମଗ୍ରାମ ଅବଶ୍ୟ ସମୁଦ୍ର ଗର୍ଭରେ ପଡ଼ିବ । ଯେହେତୁ କପିଳବାସ୍ତୁର ୩୦୦ ଲି ପୂର୍ବକୁ ରାମଗ୍ରାମ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ପୁଣି କୁଶୀନଗର ମଧ୍ୟ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ଯେହେତୁରୁ ରାମଗ୍ରାମର ଉତ୍ତର ପୂର୍ବକୁ କୁଶୀନଗର ଥିବାର ଲେଖାଅଛି । କପିଳେଶ୍ୱରକୁ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଅନୁଭୂତିଶାଳ କରିବାକୁ ଗଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ବୁଡ଼ିମାନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ କିନା !

କେତେଜଣ ଚୈନିକ ପରିବ୍ରାଜକ ଭାରତକୁ ଭ୍ରମଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଓ ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷା କାମନାରେ ଆସିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଫାହିୟାନ୍, ହୁଏନସାଂ ଏବଂ ଇଟ୍‌ସିଙ୍ଗ ପ୍ରଧାନ । କେବଳ ହୁଏନସାଂଙ୍କ ଲି ଦ୍ୱାରା ନେଇ ବୌଦ୍ଧ ଇତିହାସକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଅପର ଦୁଇଜଣଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ହେବ ।

ଫାହିୟାନ୍ ୩୯୯-୪୧୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭାରତ ଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ଆଡ଼ୁ ପ୍ରବେଶ କରି ସମସ୍ତ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତ ପରିଭ୍ରମଣ କରି ତାମ୍ରଲିପ୍ତ ଠାରେ ପୋତାରୋହଣ କରି ସ୍ୱଦେଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ ହେଲେ ।

ହୁଏନସାଂ ୬୨୯-୪୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ସେହି ପଥରେ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ପଥ ଦେଇ ସ୍ୱଦେଶକୁ ଫେରିଗଲେ ।

ଇଟ୍‌ସିଙ୍ଗ୍ ଜାହାଜଦ୍ୱାରା ଆସି ତାମ୍ରଲିପ୍ତରେ ଅବତରଣ କରି ଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କଲେ, ପୁଣି ତାମ୍ରଲିପ୍ତ ଠାରେ ପୋତାରୋହଣ କରି ସ୍ୱଦେଶକୁ ଫେରିଲେ ।

ହୁଏନସାଂ ଶ୍ରାବସ୍ତି ଠାରୁ କପିଳବାସ୍ତୁକୁ ଗଲେ ଏବଂ ତାହାର ଦୂରତା ଆନୁମାନିକ ୫୦୦ ଲି ବୋଲି ଲେଖିଅଛନ୍ତି । କପିଳବାସ୍ତୁ ଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣକୁ ୫୦ ଲି ଦୂରରେ କ୍ରକୁଚଣ୍ଡ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ । ଏହି କ୍ରକୁଚଣ୍ଡ ନଗରର ଉତ୍ତର ପୂର୍ବକୁ ୩୦ ଲି ଦୂରରେ ଏକ ସ୍ତୂପ ଅଛି; ଏହିଠାରେ ଭଦ୍ରକଳ୍ପରେ କନକମୁନି ବୁଦ୍ଧ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଫାହିୟାନ୍ ଲେଖନ୍ତି ଯେ, ଶ୍ରାବସ୍ତି ତ୍ୟାଗ କରି ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବାଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା କରି ଦ୍ୱାଦଶ ଯୋଜନ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ନାପିକ ନଗରରେ ଉପନୀତ ହେଲୁ । ଏହା କ୍ରକୁଚଣ୍ଡା—ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ । ଏଠାରୁ ଏକ ଯୋଜନରୁ କମ୍ ବାଟ ଉତ୍ତରକୁ ଯାଇ କନକମୁନି ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲୁଁ । କନକମୁନିଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନରୁ ଏକ ଯୋଜନରୁ କମ ପଥ ପୂର୍ବକୁ ଯାଇ କପିଳବାସ୍ତୁ ନଗରରେ ପହଞ୍ଚିଲୁଁ । ଫାହିୟାନ୍ କପିଳବାସ୍ତୁକୁ ଆସିବା ଆଗରୁ କ୍ରକୁଚଣ୍ଡା ନଗର ଓ କନକମୁନି ଆଶ୍ରମ ଦେଖି ଆସିଲେ । ହୁଏନ୍‌ସାଂ କପିଳବାସ୍ତୁରେ ପ୍ରବେଶ କଲା ପରେ କ୍ରକୁଚଣ୍ଡା ଓ କନକବୁଦ୍ଧ ଆଶ୍ରମ ଦେଖିଲେ ।

କ୍ରକୁଚଣ୍ଡା ଓ କନକମୁନି ଆଶ୍ରମର ଦୂରତା ଫାହିୟାନ ଏକ ଯୋଜନରୁ କମ୍ ବୋଲି ଲେଖିଲେ ଏବଂ ହୁଏନ୍‌ସାଂ ୩.୦ ଲି ବୋଲି ଲେଖିଲେ । ଉଭୟଙ୍କ ଲେଖା ଅନୁସାରେ କ୍ରକୁଚଣ୍ଡା ଓ କନକମୁନି ଆଶ୍ରମ କପିଳବାସ୍ତୁ ରାଜ୍ୟରେ ଥିଲା । ଶ୍ରାବସ୍ତିଠାରୁ କପିଳବାସ୍ତୁ, ଜଣକ ଲେଖା ଅନୁସାରେ ପ୍ରାୟ ୧୨ ଯୋଜନ ଏବଂ ଅପରର କଥା ଅନୁସାରେ ପ୍ରାୟ ୫୦୦ ଲି ଦୂର ।

ଲୁମ୍ବିନୀଠାରୁ ରାମଗ୍ରାମ ପାଞ୍ଚ ଯୋଜନ ପୂର୍ବକୁ, ଏହା ଫାହିୟାନଙ୍କ ମତ । ରାମଗ୍ରାମଠାରୁ ତିନି ଯୋଜନ ଦୂରରେ ବୁଦ୍ଧଦେବ ଛନ୍ଦକକୁ ବିଦାୟ ଦେଇଥିଲେ । ଏଠାରୁ ୧୨ ଯୋଜନରେ କୁଶୀନଗର ।

ଇଟସିଙ୍ଗ୍ ତାମ୍ରଲିପ୍ତଠାରୁ ପ୍ରଥମରୁ ନାଳନ୍ଦାକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ କଲେ । ସେଠାରୁ ଗଲେ ଗୃଧ୍ରକୂଟ, ବୁଦ୍ଧଗୟା, ବୈଶାଳୀ, କୁଶୀନଗର । କୁଶୀନଗରଠାରୁ ଗଲେ କପିଳବାସ୍ତୁ । କପିଳବାସ୍ତୁଠାରୁ ଶ୍ରାବସ୍ତି, ଶ୍ରାବସ୍ତିଠାରୁ ମୃଗଦାବ (ବନାରସ), ସେଠାରୁ କୁକ୍‌କୁଟପଦଗିରିଠାକୁ (ଗୟାନିକଟ) ଗଲେ । ସେଠାରୁ ତାମ୍ରଲିପ୍ତକୁ ଯାଇ ଜାହାଜଦ୍ୱାରା ସ୍ୱଦେଶକୁ ଫେରିଲେ । Takaku Usu Itsing—Record of the Budhist religion ନାମକ ପୁସ୍ତକରେ ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରକାର ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ ତର୍ଜମା କରିଅଛନ୍ତି ।

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ପାଠକଗଣ ଅବଶ୍ୟ ବୁଝି ପାରିବେ ଯେ, ଶ୍ରାବସ୍ତି, କପିଳବାସ୍ତୁ, ରାମଗ୍ରାମ ଓ କୁଶୀନଗର ଲଗାଲଗି ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଫାହିୟାନ୍ ଏବଂ ହୁଏନ୍‌ସାଂ ଶ୍ରାବସ୍ତିଠାରୁ କପିଳବାସ୍ତୁକୁ ଆସିଲେ, କପିଳବାସ୍ତୁରୁ କୁଶୀନଗରକୁ ଗଲେ । ଇଟ୍‌ସିଙ୍ଗ୍ ପୂର୍ବଆଡ଼ରୁ ଯାଉଥିବାରୁ ପ୍ରଥମେ କୁଶୀନଗର, ସେଠାରୁ କପିଳବାସ୍ତୁ, ସେଠାରୁ ଶ୍ରାବସ୍ତିକୁ ଗଲେ । ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟ କପିଳେଶ୍ୱର ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ହୋଇଥିଲେ ଇଟସିଙ୍ଗ୍ ପ୍ରଥମେ କପିଳେଶ୍ୱର ନଯାଇ ନାଳନ୍ଦାକୁ ଯାଆନ୍ତେ କି ? ହୁଏନସାଂ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିଥିଲେ, କପିଳେଶ୍ୱରର ବର୍ଣ୍ଣନା ତ କରି ନାହାନ୍ତି । ଚୈନ ପରିବ୍ରାଜକମାନଙ୍କର କାୟକ୍ଲେଶ ଅର୍ଥବ୍ୟୟ ବା ଜୀବନମରଣ ସମସ୍ୟା ତ ଭାରତର ଦଓଟି ସ୍ଥାନ ନିମନ୍ତେ; ଯଥା—ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଓ ପରିନିର୍ବାଣ ସ୍ଥାନ—କପିଳବାସ୍ତୁ ଓ କୁଶୀନଗର । ପରିବ୍ରାଜକଗଣ ଉକ୍ତ ଦୁଇ ତୀର୍ଥସ୍ଥାନ ଦେଖି ଚରିତାର୍ଥ ଓ କୃତକୃତ୍ୟ ହୋଇ ଆପଣା ଭ୍ରମଣକାହାଣୀରେ ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଆଜି ଆମ ଦେଶରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଜାଲ୍ ନଗଣ୍ୟ ଶିଳାଫଳକ ଗୋଟିଏ ମୋହରରେ କୀତ ହେଲା ବୋଲି କି ସେମାନଙ୍କର ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିକୁ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଏବଂ ଅଗାଧ ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ରରେ ଲୋକଙ୍କର ଅବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା !

ଏହାଛଡ଼ା ଲୁମ୍ବିନୀ ଗ୍ରାମ ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କର ପରମ ପବିତ୍ର ତୀର୍ଥସ୍ଥାନ । ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମାବଧି ତାହା ପୂଜିତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ଉତ୍କଳର ଲେମ୍ବାଇ ଗ୍ରାମ ଏ ସମ୍ମାନ ପାଇବ କାହିଁ ? ଲୁମ୍ବିନୀର ନାମ ବର୍ତ୍ତମାନ ରୁମିନ୍ଦେଇ । ଏହି ରୁମିନ୍ଦେଇ ଗ୍ରାମରେ ଅଶୋକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଶିଳାସ୍ତମ୍ଭ ଅଦ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ସ୍ତମ୍ଭର ଶିଖର ବଜ୍ରଦ୍ୱାରା ଭଗ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଲେଖା ନଷ୍ଟ ହୋଇନାହିଁ । ଏହାର ପାଠୋଦ୍ଧାର ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ସଭ୍ୟ ଜାତି ନତମସ୍ତକରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ମହାମହିମ ସମ୍ରାଟ

ଅଶୋକ ଯେଉଁ ବର୍ଷ ଲୁମ୍ବିନୀ ଶିଳାସ୍ତମ୍ଭ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ, ସେହି ବର୍ଷ କନକମୁନିଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ପରିଦର୍ଶନ କରି ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ମାରକ ଶିଳାଲେଖ ରଚିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏହାକୁ "ନିଗ୍ଳିବ ସ୍ତମ୍ଭ ଲେଖ" ବୋଲି ପରିଚିତ କରାଯାଉଅଛି । ସେ ବର୍ଷ ତାଙ୍କର ତୀର୍ଥଯାତ୍ରାପଥରେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଅଶୋକ ଶିଳାଲେଖ ରଚି ଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ରମାବତାର ଶର୍ମାଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ "ପ୍ରିୟଦର୍ଶୀ ପ୍ରଶସ୍ତୟଃ" ପୁସ୍ତକରୁ କିଛି ଉଦ୍ଧୃତ କରି ପାଠକଗଣଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଯୁକ୍ତିର ପୋଷଣ ପକ୍ଷରେ ସୁବିଧା ହେବ ।

× × × "ମୃଗୟାଦି ବ୍ୟସନବିମୁଖୋଽସୌ ଧର୍ମଯାତ୍ରା ଅନ୍ୱତିଷ୍ଠାଦରୀୟକ୍ତଂ ତାସ୍ୱେକସ୍ୟା ଉଦାହରଣଂସ୍ୟ ରୁକ୍ମିଣୀଗ୍ରାମଲେଖେ ସମୁପଲଭ୍ୟତେ । ବିଂଶତିବର୍ଷାଭିଷିକ୍ତୋ ରାଜା ପାଟଳିପୁତ୍ରାଲ୍ଲବ ଚମ୍ପାରଣ୍ୟାଦମଧ୍ୟଗଂ ଯାତ୍ରାମାର୍ଗଂ ସ୍ୱମ୍ଭୈଭୂଷୟନ ରୁକ୍ମିଣୀଗ୍ରାମଂ ସ୍ୱୟମୁପଗମ୍ୟୋପଗୁପ୍ତେନ ଉପାଧ୍ୟାୟେନ ଗୁରୁଣୋପଦିଷ୍ଟଃ ଶାକ୍ୟମୁନେର୍ଭଗବତୋ ବୁଦ୍ଧସ୍ୟ ଜନ୍ମୋଦ୍ୟାନେ ପୂଜାଂ ବିଧାୟ ତତ୍ର ଶିଳାସ୍ତମ୍ଭଂ ଶିଳାବଳମ୍ଭିଂଚ ସ୍ଥାପୟିତ୍ୱା ରୁକ୍ମିଣୀଗ୍ରାମମୁଦ୍‌ବଳିକମଷ୍ଟଭାଗିନଂ ଚ ଚକାର । ତତୋ ନାତିଦୂରେ ଚ କନକମୁନେଃ ପ୍ରାଚୀନତର- ବୁଦ୍ଧସ୍ୟ ସ୍ତୂପଂ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶବର୍ଷାଭିଷିକ୍ତେନାତ୍ମନା ବର୍ଦ୍ଧିତ ପୂର୍ବମୁପଗମ୍ୟ ସ୍ୱୟଂ ପୂଜିତବାନ୍ ।" × × ×

ଲୁମ୍ବିନୀ ଶିଳାଲେଖ ଓ ନିଗ୍ଳିବ ଶିଳାଲେଖ ମଧ୍ୟ କ୍ରମରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ଅଶୋକଙ୍କ ଗୁରୁ ଉପଗୁପ୍ତ ଅପର ନାମ ତିଷ୍ୟ ଅଶୋକଙ୍କର ସହଯାତ୍ରୀ ଥାଇ ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କର ପରିଚୟ କରାଉଥିଲେ । ଲୁମ୍ବିନୀ ଗ୍ରାମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି କହିଲେ, "ମହାରାଜ, ଏଠାରେ ଭଗବାନ୍ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।" ଅଶୋକ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ବୃହତ୍ ସ୍ମାରକସ୍ତମ୍ଭ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ଏଠାରେ ଭଗବାନ୍ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଲେଖିଲେ ।

ଲୁମ୍ବିନୀସ୍ତମ୍ଭଲେଖଃ ।

"(୧) ଦେବାନ ପିୟେନ ପ୍ରିୟଦସିନ ଲାଜିନ ବୀସତି ବସାଭିସିତେନ ।

(୨) ଅତନ ଆଗଚ ମହୀୟିତେ ହିଦ ବୁଧେ ଜାତେ ସାକ୍ୟମୁନିତି ।

(୩) ସିଲା ବିଗଡ଼ଭୀ ଚ କାଲାପିତ ଶିଲାଥଭେ ଚ ଉସପାପିତେ ।

(୪) ହିଦ ଭଗବ ଜାତେ ଲୁମ୍ବିନିଗାମେ ଉବଲିକେ କଟେ ।

(୫) ଅଠଭାଗିୟେ ଚ ।"

ଏହାର ସଂସ୍କୃତ ରୂପାନ୍ତର—

"ଦେବାନାଂ ପ୍ରିୟେଣ ପ୍ରିୟଦର୍ଶିନା ରାଜ୍ଞା ବିଂଶତିବର୍ଷ ଭିଷିକ୍ତେନାତ୍ମାନା ଆଗତ୍ୟ ମହୀୟିତ ମତ୍ର ବୁଦ୍ଧୋ ଜାତଃ ଶାକ୍ୟମୁନିରିତି ଶିଳାବଳମ୍ଭି ଚ କାରିତା ଶିଳାସ୍ତମ୍ଭଶ୍ଚୋତ୍ଥାପିତୋଽତ୍ର ଭଗବାଞ୍ଜାତ ଇତି ରୁକ୍ମିଣୀଗ୍ରାମ ଉଦ୍‌ବଳିକଃ କୃତୋଷ୍ଟଭାଗୀଚ ।"

"ଦେବପ୍ରିୟ ପ୍ରିୟଦର୍ଶୀ ରାଜା ତାଙ୍କର ଅଭିଷେକର ବିଂଶତି ବର୍ଷରେ ସ୍ୱୟଂ ଆଗମନ କରି ଏଠାରେ ବୁଦ୍ଧ ଶାକ୍ୟମୁନି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିବାରୁ ପୂଜା କଲେ । ପାଷାଣବେଦୀ ନିର୍ମାଣ କଲେ । ଶିଳାସ୍ତମ୍ଭ ଉତ୍ଥାପିତ କଲେ । ଯେହେତୁ ଭଗବାନ୍ ଏଠାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ଲୁମ୍ବିନୀ ଗ୍ରାମକୁ କରଶୂନ୍ୟ କରାଯାଇ ଅଷ୍ଟଭାଗୀ କରାଗଲା ।"

ନିଗ୍ଲୀବ ସ୍ତମ୍ଭଲେଖର ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାନ୍ତର—

"ଦେବାନାଂ ପ୍ରିୟଦର୍ଶିନ ରାଜ୍ଞା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବର୍ଷାଭିଷିକ୍ତେନ ବୁଦ୍ଧସ୍ୟ କନକମୁନେଃ ସ୍ତୂପୋ ଦ୍ୱିତୀୟଂ ବର୍ଦ୍ଧିତଃ । ବିଂଶତିବର୍ଷାଭିଷିକ୍ତେନ ସ୍ୱୟମାଗତ୍ୟ ମହୀୟିତଂ ସ୍ତମ୍ଭଶ୍ଚୋତ୍ଥାପିତଃ ।"

"ଦେବପ୍ରିୟ ପ୍ରିୟଦର୍ଶୀ ରାଜା ଅଭିଷେକର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବର୍ଷରେ ବୁଦ୍ଧ କନକମୁନିଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ବାର ସ୍ତୂପ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ଅଭିଷେକର ବିଂଶତି ବର୍ଷରେ ନିଜେ ଏଠାକୁ ଆସି ପୂଜାପୂର୍ବକ ଗୋଟିଏ ସ୍ତମ୍ଭ ସ୍ଥାପନ କଲେ ।"

ଅଶୋକ ନିଜ ଗୁରୁ ଉପଗୁପ୍ତଙ୍କ ସମଭିବ୍ୟାହାରରେ ପାଟଳୀପୁତ୍ରଠାରୁ ଉତ୍ତରାଭିମୁଖରେ ଲଉରିଆ ଚମ୍ପାରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟଦେଇ ନେପାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (ହିମାଳୟର ପାଦଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) ଗମନ କରିଥିଲେ । ଏହି ପଥରେ ପାଞ୍ଚଗୋଟି ପ୍ରସ୍ତର ସ୍ତମ୍ଭ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସେଠାରୁ ପଶ୍ଚିମାଭିମୁଖରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରି ପ୍ରଥମେ ଲୁମ୍ବିନୀ ଉଦ୍ୟାନ ପରିଦର୍ଶନ କରି ସ୍ମାରକ ଶିଳାସ୍ତମ୍ଭ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ସେଠାରୁ କପିଳବାସ୍ତୁ ପ୍ରଭୃତି ପୁଣ୍ୟସ୍ଥାନ ପରିଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।

ଯେଉଁ ଅଶୋକ ସ୍ତମ୍ଭକୁ ବଜ୍ର ମଧ୍ୟ ଉନ୍ମୂଳିତ ଓ ଧ୍ୱଂସ କରି ପାରିନି ନାହିଁ, ତାକୁ ଜଣକେତେ ଷୋହଳ ଟଙ୍କା ମୂଲ୍ୟର ପଥର ସାହାଯ୍ୟରେ ଉନ୍ମୂଳିତ କରିପାରିବେ ତ ?

ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର କିଛିଏ ବଂଶ ପରିଚୟ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ । କାରଣ କପିଳେଶ୍ୱରରେ ସେ ପ୍ରକାର ପ୍ରାଚୀନ ରାଜବଂଶ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ କି ନାହିଁ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଏ ଦେଶରେ ଥିବାର ସମ୍ଭବ କି ନା, ତାହା ଜଣା ପଡ଼ିବ ।

ବୁଦ୍ଧଦେବ ଯେ ଶାକ୍ୟବଂଶସମ୍ଭୂତ, ଏଥିରେ କେହି ସନ୍ଦେହ କରିବେ ନାହିଁ । ଶାକ୍ୟବଂଶ, ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ, ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁବଂଶ ଏକ । ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ ରାଜାମାନେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ରାଜା ଥିଲେ, ଏହା ପୁରାଣ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଅଯୋଧ୍ୟାର ନାମ କୋଶଳ, ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣା । ଅଯୋଧ୍ୟାର ନାମ ମଧ୍ୟ ସାକେତ ଓ ବୈଶାଖ । କପିଳବାସ୍ତୁ ଏହି କୋଶଳ ରାଜ୍ୟର ଅଧୀନ ଗୋଟିଏ ସାମନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା । କପିଳଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଏହି ରାଜ୍ୟର ସ୍ଥାପନ ହେତୁ ଏହାକୁ କପିଳବାସ୍ତୁ ବା କପିଳବସ୍ତୁ ବୋଲି କହନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ଏହି ଅଂଶ ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପର ମଧ୍ୟ; ଏଣୁ ଏହି ଅଂଶକୁ ମଜ୍ଝିମ ଦେଶ ବା ମଧ୍ୟଦେଶ ବୋଲିଯାଏ । ଏହି ମଧ୍ୟଦେଶର ପୂର୍ବକୁ କଜିଙ୍ଗଲ, ତହିଁ ପରେ ମହାଶାଳ, ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବକୁ ସଲଳବତୀ ନଦୀ । ଜାତକମାଳାରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି ଯେ, ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପର ମଜ୍ଝିମ ଦେଶ ପବିତ୍ର ଭୂମି । କପିଳବାସ୍ତୁ ଅତି ପବିତ୍ର, ଏଣୁ ସେଠାରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ଅବଶ୍ୟ ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପର ମଧ୍ୟ ବା ନାଭି ନୁହେଁ ।

ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁବଂଶ କ୍ରମେ ଗୌତମବଂଶ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲା । କପିଳବାସ୍ତୁ ଶାକ୍ୟରାଜ୍ୟ ଏବଂ କପିଳବସ୍ତୁ ଶାକ୍ୟନଗର । କପିଳବାସ୍ତୁର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଯାହା ଲେଖା ଅଛି, ତହିଁରୁ କିଛି ଏଠାରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହେବନାହିଁ ।

ମହାବସ୍ତୁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି ଯେ ସାକେତ ନଗରରେ (ଶ୍ରାବସ୍ତି ବା କୋଶଳ ରାଜ୍ୟରେ) ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁ ବଂଶୀୟ ସୁଜାତ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ପାଞ୍ଚ ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ଯଥା-- ଓପୁର, ନିପୁର, କରଣ୍ଡକ,

ଉଲ୍କାମୁଖ ଓ ହସ୍ତିକଶୀର୍ଷ । ଏମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ସୁଜାତଙ୍କ ରକ୍ଷିତାର ଗୋଟିଏ ପୁତ୍ର ଥିଲା, ତାର ନାମ ଥିଲା ଜେନ୍ତ । ସୁଜାତ ଜେନ୍ତର ଜନନୀଠାରେ ଅନୁରକ୍ତ ଥିଲେ । ତାହାକୁ ଗୋଟିଏ ବର ଦେବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜରକ୍ଷିତା ସୁଯୋଗ ଜାଣି ବର ମାଗିଲା ଯେ ଜେନ୍ତ ଶାକେତର ରାଜା ହେବ ଏବଂ ଔରସଜାତ ପାଞ୍ଚ ପୁତ୍ର ଦେଶତ୍ୟାଗୀ ହେବେ । ରାଜା ବର ଦେଲେ । ପୁତ୍ରମାନେ ଦେଶତ୍ୟାଗ କଲେ ଏବଂ ଉତ୍ତରାଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା କଲେ । ହିମାଳୟର ପାଦଦେଶରେ ଫଳପୁଷ୍ପପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଅରଣ୍ୟ ଥିଲା, ତାହାର ନାମ କପିଳାରଣ୍ୟ । ସେଠାକୁ ଯାଇ ଓପୁର କପିଳ ଋଷିଙ୍କ ସ୍ଥାନ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । କପିଳ ନିଜ ଆଶ୍ରମ ନିକଟରେ ରାଜପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ଦେଲେ । ଏହି ନଗରର ନାମ କପିଳବାସ୍ତୁ ବା କପିଳବସ୍ତୁ । ରାଜ୍ୟର ନାମ ମଧ୍ୟ କପିଳବାସ୍ତୁ । ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ, କପିଳପୁର ନିର୍ମାଣ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଓପୁର ପୂର୍ବ-ଦକ୍ଷିଣାଭିମୁଖରେ ଓଡ଼ିଶା ଆଡ଼କୁ ଆସିବାର ଲେଖାନାହିଁ । କପିଳବାସ୍ତୁ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତାଙ୍କର ଅଧସ୍ତନ ପଞ୍ଚମ ପୁରୁଷ ଅଟନ୍ତି ସିଂହବାହୁ । ସିଂହବାହୁଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ପିତା । ହିମାଳୟର ପାଦଦେଶରେ କପିଳବନରେ କପିଳବସ୍ତୁ ରାଜ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବା ମହାବଂଶ, ମହାବସ୍ତୁ, ସୁମଙ୍ଗଳବିଳାସିନୀ, ଲଳିତବିସ୍ତର ପ୍ରଭୃତି ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥନିଚୟ ଏକ ବାକ୍ୟରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଲଳିତ ବିସ୍ତର ଏହାର ନାମ କପିଳପୁର ଓ କପିଳା ଭୂୟପୁର ମଧ୍ୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏହି ଶାକ୍ୟଗଣ ଗୌତମଗୋତ୍ରୀୟ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ ଥିବାରୁ ଏମାନଙ୍କୁ ଆଦିତ୍ୟବନ୍ଧୁ ବୋଲାଯାଏ ।

ଅମର ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କୁ "ଗୌତମସ୍ତାର୍କ ବନ୍ଧୁ" ବୋଲିଅଛନ୍ତି । ଏ ତ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ବାପ ଘର କଥା । ମା ଘର କଥା ଦେଖାଯାଉ । କପିଳବାସ୍ତୁ ରାଜ୍ୟସଂଲଗ୍ନ କୋଲୀୟ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା । ଏହି ରାଜ୍ୟର କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ କୋଲୀୟକ୍ଷତ୍ରିୟ ବୋଲାଯାଉଥିଲା । ବୁଦ୍ଧଜନନୀ ମାୟା ଦେବୀ ଏହି ବଂଶସମ୍ଭୂତା । କୋଲୀୟ ରାଜ୍ୟ ଓ କୋଲନଗରର ଉତ୍ପତ୍ତି କଥା ମଧ୍ୟ ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ବିସ୍ତୃତଭାବରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ବାରାଣସୀ ରାଜ୍ୟର ରାଜା ରାମଙ୍କୁ କୁଷ୍ଠରୋଗ ହେବାରୁ ସେ ନୃପତ୍ୱତ୍ୟାଗ କରି ଅରଣ୍ୟରେ ବାସକରୁଥିଲେ । ନାନାପ୍ରକାର ବୃକ୍ଷ ପତ୍ର, ଫଳ ଭକ୍ଷଣ କରି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୋଗ ମୁକ୍ତ ହେଲେ । ଦିନେ ରାତ୍ରିରେ ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀର କରୁଣ ରୋଦନଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣ କଲେ । ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଯାଇ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀ ଭୂମିରେ ପ୍ରୋଥିତ ଅବସ୍ଥାରେ ରୋଦନ କରୁଅଛି । ତାକୁ ପଚାରି ଜାଣିପାରିଲେ ଯେ, ସେ ଜଣେ ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁବଂଶୀୟା କୁଷ୍ଠରୋଗଗ୍ରସ୍ତା ରାଜପୁତ୍ରୀ । ତାହାକୁ ଗର୍ତ୍ତରୁ ଉତ୍ତୋଳନ କରି ବନୌଷଧି ଭକ୍ଷଣ କରାଇ ରୋଗମୁକ୍ତ କଲେ ଏବଂ ତାହାର ପାଣିଗ୍ରହଣ କଲେ । କୋଲ ବୃକ୍ଷ ପରିଷ୍କାର କରାଇ ନଗର ନିର୍ମାଣ କରାଇବାରୁ ସେହି ନଗରର ନାମ କୋଲ ନଗର ବୋଲି ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କଲା । ଏହାଙ୍କ ବଂଶଧରମାନେ କୋଲୀୟ କ୍ଷତ୍ରିୟ ବୋଲି ପରିଚିତ ହେଲେ । ଏହି ରାଜ୍ୟର ନାମ ରାମଗ୍ରାମ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ପରିଚିତ । କୌଣସି କୌଣସି ପୁସ୍ତକରେ ଲେଖା ଅଛି ଯେ, କୋଲ ବୃକ୍ଷ କୋଟରରେ ଏହି ବଂଶର ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ବାସ କରୁଥିଲେ, ତେଣୁ ଏହି ବଂଶର ନାମ କୋଲୀୟ ହୋଇଅଛି । କପିଳବାସ୍ତୁ ରାଜ୍ୟ ଓ କୋଲୀୟ ରାଜ୍ୟ ଯେ ପରସ୍ପର ସଂଲଗ୍ନ, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାର ଭୁବନେଶ୍ୱର କପିଳବାସ୍ତୁ ରାଜ୍ୟ ହେଲେହେଁ ପୂର୍ବୋକ୍ତ କୋଲୀୟ ରାଜ୍ୟ କେଉଁଠା ?

କପିଳବାସ୍ତୁ ରାଜ୍ୟ ନିକଟରେ ଆଉ କେତେଗୋଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଜ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା, ଯଥା - କୁଶିନାରା, ବୈଶାଳୀ, ଅଲ୍ଲକପ, ରାମଗ୍ରାମ (କୋଲୀୟ), ପାବା, ପିପ୍ପଳିବନ । କୋଲୀୟ ରାଜ୍ୟ ସହିତ କପିଳବାସ୍ତୁ ରାଜ୍ୟର ଗୂଢ଼ ଘନିଷ୍ଠତା ଥିଲା । ଉଭୟ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ରୋହିଣୀ ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିଲା । ଶୁଦ୍ଧୋଦନ କୋଲୀୟବଂଶୀୟା ମାୟାଦେବୀଙ୍କର ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ମାୟାଦେବୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଜନ୍ମ । ପିତ୍ରାଳୟରେ ସନ୍ତାନ ପ୍ରସବ କରିବାର ଲୌକିକ ରୀତି ଥିବା ହେତୁରୁ ଶୁଦ୍ଧୋଦନ ମାୟାଦେବୀଙ୍କୁ ସ୍ୱପିତ୍ରାଳୟକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ ।

ରୋହିଣୀତୀରବର୍ତ୍ତୀ ଲୁମ୍ବିନୀ ଉଦ୍ୟାନରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଜନ୍ମ ହେଲା । ଏହି ଲୁମ୍ବିନୀ ଉଦ୍ୟାନରେ ଅଶୋକସ୍ତମ୍ଭ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି ।

ମହାପରିନିର୍ବାଣ ସୂତ୍ରରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି ଯେ, ଯେତେବେଳେ କୁଶିନାରା ଗ୍ରାମରେ ବୁଦ୍ଧଦେବ ପରିନିର୍ବାଣପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ, ସେତେବେଳେ କୁଶିନାରାର ମଲ୍ଲ କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଦହନାବଶେଷ ଅସ୍ଥିସମୂହ ଏକତ୍ର କରି ଯଥାସମ୍ଭବ ସାତଦିନଯାଏ ପୂଜା ପୁରଃସର ରକ୍ଷାକଲେ । ମଗଧର ବୈଦେହବଂଶୀୟ ରାଜା ଅଜାତଶତ୍ରୁ, ବୈଶାଳୀର ଲିଚ୍ଛବି କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ, କପିଳବାସ୍ତୁର ଶାକ୍ୟଗଣ, ଅଲ୍ଲକପ୍ପର ବୁଲିମାନେ ଏବଂ ରାମଗ୍ରାମର କୋଲୀୟ କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ, ପାବାର ମଲ୍ଲଗଣ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଦହନାବଶେଷର ଅଂଶ ନେବାକୁ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ବୁଦ୍ଧଦେବ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଏବଂ ଉପରୋକ୍ତ ରାଜାଗଣ ମଧ୍ୟ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଦାବୀରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଅସ୍ଥିର ଅଂଶ ପାଇ ଆପଣା ଆପଣା ସ୍ଥାନକୁ ନେଲେ ଏବଂ ନିଜ ନିଜ ଦେଶରେ ଅସ୍ଥି ରକ୍ଷା କରି ତହିଁ ଉପରେ ସ୍ତୂପ ନିର୍ମାଣ କରାଇଲେ । ସବା ଶେଷରେ ପିପ୍ପଳୀବନର ମୋରୀୟ କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସେହି ଦାବୀ ଉପସ୍ଥାପିତ କଲେ । ଅସ୍ଥିସମୂହ ବଣ୍ଟନ ହୋଇସାରିଥିବା ହେତୁରୁ ସେମାନେ ଅଙ୍ଗାରଭସ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲେ ଏବଂ ତହିଁ ଉପରେ ସ୍ତୂପ ନିର୍ମାଣ କଲେ । ଏହି ସ୍ତୂପମାନଙ୍କୁ ପରିବ୍ରାଜକଗଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଥିବାର ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରାବସ୍ତି, ଶାକେତ, ରାମଗ୍ରାମ, ବୈଶାଳୀ, କୁଶିନାରା ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନମାନ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାରୁ ପରିଚିତ ହେଲା । ମହାମହିମ ସମ୍ରାଟ ଅଶୋକଙ୍କ ନିର୍ମିତ ସ୍ତମ୍ଭ ପ୍ରକୃତିର ଧ୍ୱଂସଲୀଳା ବିରୁଦ୍ଧରେ ମସ୍ତକ ଟେକାଇ ସତ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଅଦ୍ୟାପି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ରହି ଜଗଦ୍‌ବାସୀଙ୍କୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ଓ ମୋହିତ କରୁଅଛି ।

ଅଗାଧ ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥ ଜଗଦ୍‌ଗୌରବ ହିମାଳୟର ପାଦଦେଶରେ ଜଗଦ୍‌ବନ୍ଦ୍ୟ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ କପିଳବାସ୍ତୁ ନଗର ବିଦ୍ୟମାନ ବୋଲି ବଜ୍ରନିର୍ଘୋଷରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ପରିବ୍ରାଜକଗଣ ସୁଦୂର ଚୀନ ଦେଶରୁ ସେହି ବୁଦ୍ଧ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଦେଖି କୃତାର୍ଥତା ଲାଭ ନିମନ୍ତେ କଷ୍ଟ ଓ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରି ଏ ଦେଶକୁ ଆସି ସେହି ତୀର୍ଥରେ ଅଶ୍ରୁସିକ୍ତ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଦାନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେ ଆଜି ଯୁଗଯୁଗାନ୍ତରର କଥା । ଆଜି ନେପାଳ ଜଣକେତେ ଗୋଟିଏ ତୁଚ୍ଛ ପଦାର୍ଥ ପାଇଁ ସେହି ସମସ୍ତ ସତ୍ୟକୁ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରତିପନ୍ନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କ[illegible], ତେବେ ଏ ଦେଶ ପକ୍ଷରେ ଏହା କମ୍ ଲଜ୍ଜା ଓ ନିନ୍ଦାର ବିଷୟ ନୁହେଁ । ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ [illegible] । ପ୍ରାଚୀନ ବୀରପୁରୁଷ, ରାଜା ସମସ୍ତେ ପୁରାଣପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦେବତା ଆଖ୍ୟାରେ ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ରହିଲେ । ବୁଦ୍ଧଚରିତ ହିଁ ଏକମାତ୍ର ଐତିହାସିକ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଜଗଦ୍‌ବାସୀଙ୍କର ଧାରଣା ହୋଇଅଛି । ଏ ଦେଶବାସୀ ତାହାକୁ ଅଳୀକ ବୋଲି ପ୍ରତିପନ୍ନ କରିବାକୁ ବସି କେଉଁ ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପାର୍ଜନ କରିବେ ? ଅଧିକ ଲେଖିବା କଣ ? ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଅନୁଭୂତିଶାଳ ଯେଉଁ ଏ ଦେଶବାସୀ ଯେବେ ଅଦ୍ୟାପି ସନ୍ଦିହାନ, ତେବେ ଭାରତବାସୀର ଭୂତ ଭବିଷ୍ୟତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଘୋର ଅନ୍ଧକାରଚ୍ଛନ୍ନ !

Statement of some old sage is produced; do not believe in conjectures; do not believe in that as truth to which you have become attached by habit ; do not believe merely on the authority of your teachers and elders :—after observation and analysis, when it agrees with reason and is conducive to the good and benefit of one and all then accept it and live up to it."

Anguttara Nikaya by Max Muller.

"କେବଳଂ ଶାସ୍ତ୍ରମାଶ୍ରି ତ୍ୟ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟୋହି ନିର୍ଣ୍ଣୟଃ
ଯୁକ୍ତିହୀନବିଚାରେଣ ଧର୍ମହାନିଃ ପ୍ରଜାୟତେ ॥"

ଯାହା ଧାରଣ କରେ ତାହା ଧର୍ମ ବା ଯାହା ଲୋକସମୂହକୁ ଧାରଣ କରେ ବା ଲୋକ ମଧ୍ୟରେ ଐକ୍ୟଭାବ ଆନୟନ କରେ ତାହା ଧର୍ମ । ଧର୍ମ ଶବ୍ଦର ଅନେକ ଅର୍ଥ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଶବ୍ଦର ମୂଳାର୍ଥ ଏହି ଯେ, ଯାହା ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜକୁ ସ୍ନେହ, ସାମ୍ୟ, ମୈତ୍ରୀ ଆନୟନ କରେ ତାହା ଧର୍ମ । ଧର୍ମର ନାମାନ୍ତର ସତ୍ୟ, ସତ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନର ନାମ ଧର୍ମପାଳନ । ସତ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇ ଅବିଶ୍ୱାସ ଦୂରକୁ ପଳାୟନ କରେ, ବିଶ୍ୱାସର ଆସନ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୁଏ ।

(୧୯୩୨), ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଶ୍ରାବଣ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ଆକୃତି ଅନାଦି କାଳରୁ ଅଛି କି ?

ଶଙ୍କରଙ୍କ ମତରେ ବେଦ ନିତ୍ୟ । ଶଙ୍କର ଛାଡ଼ି ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କ ମତରେ ବେଦ ନିତ୍ୟ । ବେଦ ନିତ୍ୟ କି ନା ଏ ଯେନ ବୃଥା ସମୟ କ୍ଷେପ ଆଉ କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ବଳୁ ନାହିଁ । ଅନେକ ଥର ଏଥିର ଆଲୋଚନା ହୋଇଯାଇଅଛି । ତେବେ ଆକୃତି ଓ ଜାତି ଜନ୍ମ ହୁଏ ନାହିଁ । ଜାତି ଓ ଆକୃତି ଅନାଦି କାଳରୁ ଅଛି । ଗୋତ୍ୱ ବା ଗୋଜାତି ଚିରକାଳ ଅଛି ଓ ଥିବ, ଏହା ଶଙ୍କରଙ୍କର ମତ । ଆକୃତି ଜନ୍ମ ହୁଏ ନାହିଁ, ଏଥିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କଣ ? ଆକୃତିବିଶିଷ୍ଟ ଜୀବ ଯାହା ଆମେମାନେ ଦେଖୁଅଛୁଁ ସେହି ଜୀବମାନେ ଆବହମାନ କାଳରୁ ସେହି ଆକୃତିରେ ଅଛନ୍ତି, ଚିରକାଳ ଥିବେ । ସେମାନଙ୍କର ପରିବର୍ତ୍ତନ ନାହିଁ ବା ନାଶ ନାହିଁ । ଏହା ହିଁ ତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ।

ଦାର୍ଶନିକଗଣ ମଧ୍ୟ ଏହା ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ଶବ୍ଦ ଓ ଅର୍ଥ ମନରେ ନ ଥିଲେ କେହି କିଛି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ପ୍ରଜାପତିଙ୍କ ମନରେ ବୈଦିକ ଶବ୍ଦର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା; ଏଣୁ ସେ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ କ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ଅଦ୍ଭୁତ କଳ୍ପନା ! ଅଥଚ ବିଦ୍ୟାବଳରେ ଓ ଯୁକ୍ତି ସାହାଯ୍ୟରେ ଦାର୍ଶନିକଗଣ ଆମମାନଙ୍କୁ ଅଦ୍ୟାପି ଭ୍ରାନ୍ତ କରି ରଖିଅଛନ୍ତି, ଏ ବିଷୟ ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ପ୍ରବନ୍ଧର ଅବତାରଣା ।

ଯେଉଁମାନେ ଏତାଦୃଶ ମତର ପକ୍ଷପାତୀ, ସେମାନେ ଯେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିବାଦ ବା କ୍ରମୋନ୍ନତିର ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରି ନଥିଲେ, ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ବେଦ ନିତ୍ୟ ଓ ବୈଦିକ ଶବ୍ଦ ଆଦି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବା-ଦ୍ୱାରା ଏମାନେ ଅତୀତ କାଳକୁ ସୀମାବଦ୍ଧ କରିଅଛନ୍ତି । ବସ୍ତୁତଃ କ୍ରମୋନ୍ନତିର ଭାବ ଏମାନଙ୍କର ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବ କିପରି ? ଆହୁରି ଗୋଟିଏ କଥା—ସୃଷ୍ଟି ଓ ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିବାଦର ଅନ୍ତରାୟ । ସୃଷ୍ଟି କାହାଣୀ ପ୍ରଜାପତିଠାରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ । ପ୍ରଜାପତିର ସୃଷ୍ଟି ଅଦ୍ୟାପି ଲାଗିଛି । ମାତୃଗର୍ଭରେ ନର ଆକାର ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି ପ୍ରଜାପତି । ଏତିକି ନୁହେଁ, ନର କପାଳରେ ଅଢ଼ାଇଟି ଅକ୍ଷରରେ ତାର ଜୀବିତ କାଳର ବିବରଣ ଲେଖିଦିଅନ୍ତି । ଭାରତବାସୀର ସାଧ୍ୟ କଣ ଯେ ସେ ଲଲାଟଲିପି ଅତିକ୍ରମ କରିବ; ଏଣୁ ପ୍ରଜାପତିର ସୃଷ୍ଟି ଓ ବେଦର ନିତ୍ୟତ୍ୱ ବିଶ୍ୱାସରେ ଘାଣ୍ଠି ଚେକଟି ହେଉଅଛି । ଏ ଯେନ ଲେଖିବାର ବିଷୟ ଅନେକ ଅଛି; ମାତ୍ର ଥାଉ ।

ଜାତି ନିତ୍ୟ । ଶବ୍ଦପୂର୍ବିକା ସୃଷ୍ଟି, ଅର୍ଥାତ୍ ବୈଦିକ ଜାତିବାଚକ ଶବ୍ଦ ସ୍ମରଣରେ ପ୍ରଜାପତି କେବଳ ଜୀବ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ କ୍ଷମ । ଭଙ୍ଗ୍ୟନ୍ତରରେ ଏହାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ, ବେଦରେ ଯେଉଁ ଜାତିର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି, ତାହା ନିତ୍ୟ; ତଦ୍ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ଜାତି ବା ଜୀବ ପୂର୍ବେ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ବା ବେଦ ପରେ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଏଥିର କିଞ୍ଚିତ୍ ଆଲୋଚନା କରି କ୍ଷାନ୍ତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଯେଉଁ ସୂତ୍ର ଯେନ ଏଥିର ଆଲୋଚନା କରାଯିବ, ତାହା ପାଠକଙ୍କ ପ୍ରତି ସୁଖପାଠ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ; ମାତ୍ର ତାହା ପ୍ରଶସ୍ତ ପନ୍ଥା ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ । ଋକ୍‌ବେଦ ଏବଂ ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ଗୃହୀତ, ସେଥି ମଧ୍ୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବା ପଶୁ ପକ୍ଷୀ, କୀଟ ପତଙ୍ଗ ପ୍ରଭୃତିର ତାଲିକା ସହିତ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିବାଦୀମାନଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ପ୍ରଭୃତିର ତାଲିକା ତୁଳନା କଲେ ଏବଂ ଆମମାନଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀଭୂତ ଯାବତୀୟ ଜୀବ ବୈଦିକ ଜୀବ କି ନା ଏହା ତୁଳନା କଲେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ନିଷ୍ପାଦିତ । ତେବେ କଥା

ଏହି ଯେ, ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅପେକ୍ଷା ଶାବ୍ଦ ଓ ପରୋକ୍ଷ ବା ଗୁରୁପରମ୍ପରା ଉପଦେଶ ନିତମନ୍ତ୍ରକରେ ଗ୍ରହଣୀୟ । ପାଠକଙ୍କର ଅଭିରୁଚି ଉପରେ ଆମମାନଙ୍କର ହାତ ନାହିଁ ।

ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ବେଦ ରଚିତ ନୁହେଁ, ସେମାନଙ୍କୁ ଆମମାନଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରାଇବା ସହଜ ନୁହେଁ; ଏଣୁ ଆଗରୁ କହି ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ, ବେଦ ମନୁଷ୍ୟରଚିତ ।

ସୂକ୍ତର ଆରମ୍ଭରେ ଯେ ଛନ୍ଦ, ଋଷି ଓ ଦେବତାର ଉଲ୍ଲେଖ ଥାଏ, ତାହା ମନୁଷ୍ୟ ରଚିତ ଥିବାର ଗୋଟିଏ ପ୍ରମାଣ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରମାଣ ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ଅସ୍ମମାନଙ୍କର ଉକ୍ତିର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇ ପାରିବ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଏ । ଋଗ୍‌ବେଦ ପ୍ରଥମ ମଣ୍ଡଳ ପ୍ରଥମ ସୂକ୍ତର ଦ୍ୱିତୀୟ ମନ୍ତ୍ର ଏହି "ଅଗ୍ନିଃ ପୂର୍ବେଭି ଋଷିଭିରୀଡ୍ୟୋ ନୂତନୈରୁତ । ସଦେବାଂ ଏହ୍ୟ ବକ୍ଷତି ।"

ଅଗ୍ନି ପୂର୍ବେ ଋଷିମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲେ ଏବେ ନୂତନ (ବା ଅମ) ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ତୁତ । ସେ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଏ ଯଜ୍ଞକୁ ଆଣନ୍ତୁ । ଏ ପ୍ରକାର ଉଦାହରଣ ଅସଂଖ୍ୟ । ଖାଲି ଗୋଟିଏ ଦେଖିଲେ ଭ୍ରାନ୍ତିଜଡ଼ାଳ ଜଣାଯାଏ ।

ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପରୀକ୍ଷାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଶୁମାନଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ପାଉଁ । ଯଥା :—ହସ୍ତୀ, ଘୋଟକ, ଗୋ, କୁକୁର, ଶୃଗାଳ, ଗ୍ରାଗ, ମେଷ, ଗର୍ଦ୍ଦଭ, ହରିଣ, ବରାହ, ଧୃଗାଳ, ଦ୍ୱିପୀ (ପେଣ୍ଡରା), ସିଂହ, ମୂଷିକ, ମର୍କଟ, ଉଲ୍ଲୁକ, ଶଲ୍ଲକୀ, ଗୋଧା, ମଗର, ଗଣ୍ଡକ, ମହିଷ, କଚ୍ଛପ, ମୃଗ, ସମ୍ବର, ଗଣ୍ଡା, ଉଷ୍ଟ୍ର ଓ ନକୁଳ ଇତ୍ୟାଦି । ଏ ସମସ୍ତ ଆମମାନଙ୍କର ପରିଚିତ ପଶୁ ।

ଅନେକ ପଶୁର ନାମାନ୍ତର ଅଛି । ଯଥା - ହସ୍ତୀ, ଇଭ, ଗଜ । ପୁଣି ପ୍ରକାରଭେଦ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ସେ ସମସ୍ତ ଲେଖି ତାଲିକା ବୃଦ୍ଧି କରିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ପକ୍ଷୀର ସଂଖ୍ୟା ଓ ତାଲିକା ଦେଖିଲେ ଆମମାନଙ୍କର ପରିଚିତ ପକ୍ଷୀ ଭିନ୍ନ ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ପଶୁପକ୍ଷୀ ବା ସର୍ପାଦି ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ତେବେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ପ୍ରୋକ୍ଷଣୀୟ କେତେକ ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ଓ ସର୍ପାଦିର ନାମ ଦେଖାଯାଏ, ଯାହା ସହଜବୋଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଯଜୁର୍ବେଦ ସଂହିତାର ବଲାୟନାମକ ଗୋଟିଏ ପଶୁବଳିର ନାମ ଲେଖାଅଛି, ଯାହାର ଅର୍ଥ ଯେଉଁ ଟୀକାକାରମାନେ ସନ୍ଦିହାନ । ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ବଳି ନିମନ୍ତେ ଆଉ କେତେ ଗୋଟି ପଶୁ ପକ୍ଷୀର ନାମ ମିଳେ; ଯାହାର ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ ।

ବୈଦିକ ପଶୁ ତାଲିକା ଭିତରେ ଆଫ୍ରିକା ମହାଦେଶୀୟ ପଶୁମାନଙ୍କର କୌଣସି ନାମ ନାହିଁ । ଯଥା— ଯେବ୍ରା, ଜିରାଫ, ହିପୋପଟେମାସ ଇତ୍ୟାଦି କିମ୍ବା ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର, ସିଲ ବାଲରସ, ଉମିର ନାମ ନାହିଁ । ସମ୍ଭବତଃ ଏମାନେ ବିଶୁଦ୍ଧ ଭାରତୀୟ ଜୀବ ନ ହୋଇ ମ୍ଲେଚ୍ଛ ଦେଶର ଜୀବ ହେତୁ ବେଦ ଅପବିତ୍ର ହେବା ଭୟରେ ଏମାନଙ୍କର ନାମ ବେଦରେ ପ୍ରବେଶ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଶୁଣାଯାଏ ଏକ ଶ୍ଳୋକାର୍ଦ୍ଧ--

ତିମିଙ୍ଗିଳଗିଳୋଽପ୍ୟସ୍ତି ତଦ୍ ଗିଳୋଽପ୍ୟସ୍ତି ରାଘବଃ ।

ରାଘବ ସବୁ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ । ଦେଖାଯାଉ ବେଦର ମତ୍ସ୍ୟ ତାଲିକାରେ କେବଳ ଚଉଦ ଗୋଟି ନାମ ଅଛି । ଯଥା—କୁକୁଡ଼ା, କର୍କଟ, ମକର, ମତ୍ସ୍ୟ, ମହାମତ୍ସ୍ୟ, ରଜସ, ଶକୁଳ, ଶିଶୁମାର । ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ

ବେଦର ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ ଏବଂ ପ୍ରଜାପତିର ଶଉପୂର୍ବିକା ସୃଷ୍ଟିର କଥା ଅନାୟାସରେ ଜଣାଯାଇ ପାରିବ । ଜୈବିକ ପଙ୍କରୁ ଆଜଯାଏ ଜୀବ ଜନ୍ମ ଓ ମରଣର ବିବରଣ ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଆମମାନଙ୍କୁ ଅବସର ମିଳ ପାରିବ କ ? ଅସମ୍ଭବ । ଏହି ବିସ୍ତୃତିରେ ଜୀବ ଉତ୍ପତ୍ତିଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଆଜଯାଏ ଜୀବର ଯୁଗନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଗୋଟିଏ ତାପମାନ ସଦୃଶ ମାପକାଠି ଯେବେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇ ତାକୁ ୧୦୦ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ, ତାହାହେଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ, ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଆବିର୍ଭାବ ୯୯ରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଅଛୁ ।

ମନୁଷ୍ୟର ଆବିର୍ଭାବ

|—୯୯ ଚତୁର୍ଥ ଜୀବଯୁଗ
|—୮୦ ତୃତୀୟ ଜୀବଯୁଗ
|—୬୪ ଦ୍ୱିତୀୟ ଜୀବଯୁଗ
|— ୦ ପ୍ରାଥମିକ ଜୀବଯୁଗର ଆରମ୍ଭ ଆନୁମାନିକ ।

ଏ ଅତୀତ କ ଦୀର୍ଘ, ଏଥିର ଗଣନା ବିସ୍ମୟୋତ୍ପାଦକ । ଧରିତ୍ରୀ ଆପଣା ଗର୍ଭରେ ତାର କୋଳରେ ଜନ୍ମ ଅସଂଖ୍ୟ ଜୀବଗଣଙ୍କର କଙ୍କାଳମାଳା ଧାରଣ କରିଅଛୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ବିଚରଣ କରୁଥିବା ମନୁଷ୍ୟ ପଶୁ ପକ୍ଷୀ, କୀଟ ପତଙ୍ଗଗଣଙ୍କର କ୍ରମୋନ୍ନତି କ ନିୟମରେ କ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଘଟିଅଛୁ ଏବଂ ଯେଉଁ ବୃହଦ୍‌କାୟ ଜୀବଗଣ ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମରେ ଜୟୀ ହୋଇପାରିଲେ ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଇତିହାସ କଙ୍କାଳଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛୁ । ମନୁଷ୍ୟର ଜନ୍ମ ସେ ଦିନ ମାତ୍ର, ତାର ପ୍ରଥମ ସଭ୍ୟତା ଜୀବ ଯୁଗର ମାପକାଠିରେ ଅଢ଼ାଇ କଳାର ସମାନ କ ନା ସନ୍ଦେହ । ମନୁଷ୍ୟ କ ପ୍ରତିଯୋଗରେ ଜୈବିକ ପଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଆଜଯାଏ ତାର ମହତ୍ତ୍ୱ ଲାଭ କଲା, ତାହା ସେ ଅନାଇ ଦେଖିବାକୁ ପରାଙ୍ମୁଖ । ତାର କ୍ରମୋନ୍ନତି, ତାର ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଜାପତିର ସୃଷ୍ଟିରେ ମ୍ଳାନ କରିବାକୁ ସେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଅଛୁ । ପ୍ରଜାପତିର ସୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରଜାପତିର ଲଲାଟ ଲିପିରେ ଆସ୍ଥା ରଖି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ।

ଶେଷରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଏହି ଯେ Brontosanrus, Megatosanrus, Dimorphodon, Icthyornis Mestodom ପ୍ରଭୃତି ଅଶଂଖ୍ୟ ଜୀବର କଙ୍କାଳ ଯାହା ଭୂଗର୍ଭରୁ ବୈଜ୍ଞାନିକଗଣ ଆବିଷ୍କାର କରି ମିଉଜିୟମମାନଙ୍କରେ ରଖିଅଛନ୍ତି; ସେ ଜୀବମାନଙ୍କର ନାମଗନ୍ଧ ତ ବେଦରେ ନାହିଁ । ତେବେ ଏ ଅସ୍ଥିମାଳା କ ଜୀବର ଅସ୍ଥି ନୁହେଁ, ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ଭ୍ରମ ପ୍ରମାଦଯୁକ୍ତ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଆପ୍ତ ଓ ଗୁରୁବାକ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ କ ଦାର୍ଶନିକ ଆସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ! !

(୧୯୩୮ ସାଲ 'ସହକାର' ମାସିକ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ)

ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତା

ସର୍ବସାଧାରଣ ଯେଉଁ ଅର୍ଥରେ ଧର୍ମକୁ ବୁଝନ୍ତି, ତାହିଁରୁ ଭିନ୍ନ ବହୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଧର୍ମର ଅର୍ଥ । ତତ୍ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବିଶ୍ୱାସ (Faith) କି ଧର୍ମର ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ? କଦାପି ନୁହେଁ । Religion କି ଧର୍ମର ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ? ତାହା ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ତଥାପି ଆମେମାନେ ବିଶ୍ୱାସ (Faith, Religion) ମତ ପ୍ରଭୃତିକୁ ଅଭ୍ୟାସ-ବଶତଃ ଏକ ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଅଛୁଁ । ବ୍ୟଷ୍ଟି, ସମଷ୍ଟିରେ ଯେଉଁ ପ୍ରଭେଦ ବିଦ୍ୟମାନ, Faith ଏବଂ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ସେହି ବ୍ୟବଧାନ । ଯାହା ସମଷ୍ଟିରେ ଆଦରଣୀୟ ନୁହେଁ ତାହା ଧର୍ମ ନୁହେଁ, ତାହା Faith ହୋଇପାରେ । ଖ୍ରିଷ୍ଟିୟାନିଟି ସମଷ୍ଟିର ଆଦରଣୀୟ ନୁହେଁ; ହିନ୍ଦୁତ୍ୱ ସମଷ୍ଟିର ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ; ସେହିପରି ଇସଲାମ୍ ସମଷ୍ଟିର ଆଦରଣୀୟ ବା ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । ତଥାପି ଆମେମାନେ ଉପରୋକ୍ତ ଖ୍ରିଷ୍ଟିୟାନ, ହିନ୍ଦୁ ଓ ଇସଲାମ ଶବ୍ଦର ପଛରେ ଧର୍ମ ଶବ୍ଦ ଯୋଜନାକରି ଧର୍ମ ଶବ୍ଦର ଅପବ୍ୟବହାର କରୁଅଛୁଁ । ଯାହା ସମଷ୍ଟିକୁ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖିବାକୁ ସମର୍ଥ, ତାହା ଯେବେ ଧର୍ମ ଶବ୍ଦର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ, ତେବେ ଉପରୋକ୍ତ କୌଣସି ଧର୍ମତନ୍ତ୍ର ସମଷ୍ଟିକୁ ଏକ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥି ମଧ୍ୟରେ ରଖି ପାରୁ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁ ହିନ୍ଦୁକୁ ଧର୍ମଭାଇ ବୋଲିପାରେ, ମୁସଲମାନ୍ ମୁସଲମାନକୁ ଏବଂ ଖ୍ରିଷ୍ଟିୟାନ ଖ୍ରିଷ୍ଟିୟାନକୁ ଧର୍ମଭାଇ ବୋଲିପାରେ; ମାତ୍ର ଏପରି ବ୍ୟବହାରରେ ସମଷ୍ଟିର ଗନ୍ଧ ନାହିଁ, ବରଂ ବିରୋଧର ଗନ୍ଧ ଅଳ୍ପମାତ୍ରାରେ ପ୍ରକଟିତ ହୁଏ ।

ଧର୍ମ ଆଲୋକ, ସ୍ୱରୂପ ଏବଂ ବାସ୍ତବ ପରି ସ୍ୱାଭାବିକ ନୁହେଁ । ଏହା କୃତ୍ରିମ—ଏଣୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରାପ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହା ସମଷ୍ଟିର ପ୍ରାପ୍ୟ ନୁହେଁ, ବ୍ୟଷ୍ଟିର ପ୍ରାପ୍ୟ । ଏଠାରେ ଧର୍ମ ଶବ୍ଦ ବିଶ୍ୱାସର ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରି ଯାଉଅଛୁ, କାରଣ ଉପାୟାନ୍ତର ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତ ବସ୍ତୁର ରୂପରେ, ରସରେ ଓ ଶବ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭ୍ରମ ହୁଏ । ସୁତରାଂ ଶୁଣିବା କଥାରେ ଯେ ଭ୍ରମ ରହିବ ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଣ ? ଜାଗତିକ ଧର୍ମ ତ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ନୁହେଁ । ଆର୍ଯ୍ୟର ଧର୍ମ ଅଛି, ଅନାର୍ଯ୍ୟର ଧର୍ମ ଅଛି । ପୁଣି ଆର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଧର୍ମ ମତରେ ଭେଦ ଅଛି । ଏପରି ଘଟେ କାହିଁକି ? ବ୍ୟଷ୍ଟିର ବିଶ୍ୱାସକୁ ବ୍ୟଷ୍ଟି ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ଏକ ବିଶ୍ୱାସର ଅନୁସରଣକାରୀ ଅନେକ ମିଳି ଗୋଟାଏ ଦଳ ଗଠିତ ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ର ଏତାଦୃଶ ବିଶ୍ୱାସକୁ ସମଷ୍ଟିର ଧର୍ମ ବୋଲିହେବ ନାହିଁ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ବିଶ୍ୱାସ ମହମ୍ମଦ ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ଗ୍ରାହ୍ୟ ନୁହେଁ । ଇହୁଦୀମାନଙ୍କର ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ବା ମହମ୍ମଦ ଧର୍ମରେ ଆସ୍ଥା ନାହିଁ । ପୁରାଣ-ଧର୍ମୀମାନେ ଜଗତର ସମସ୍ତ ଧର୍ମକୁ ଘୃଣା ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖନ୍ତି ।

ଏତାଦୃଶ ଧର୍ମ-ମତର ବା ବିଶ୍ୱାସର ବିରୋଧ ବିଦ୍ୟମାନ ସତ୍ତ୍ୱେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ଶରଣାପନ୍ନ ଦଳ ବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଜିଦ୍ ସହ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ହୀନଙ୍କର ବିରୋଧ ଉତ୍ପନ୍ନ କରିବା ଚେଷ୍ଟା ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତା ମାତ୍ର । ଏହି ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତା ନିମନ୍ତେ ଦାୟୀ କିଏ ? ପ୍ରାଚୀନ ମୁନି ଋଷିମାନେ ? ବୁଦ୍ଧ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟ, ମହମ୍ମଦ ? ନା—ନା, ଏମାନଙ୍କୁ ଦାୟୀ କରିବାକୁ ମାନବ ଜାତିର କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶିଷ୍ୟ ପ୍ରଶିଷ୍ୟଗଣ ଏଥି ନିମନ୍ତେ ଦାୟୀ । ଅନ୍ଧ ବିଶ୍ୱାସର ଶରଣାପନ୍ନ ସ୍ୱାର୍ଥପର ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଦାୟୀ । ଅବଲୀଳାକ୍ରମେ ଏହି ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତାର ଖେଳ ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହେଉଅଛି ମାତ୍ର । ମାନବ ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତାର ଅନ୍ତରାଳରେ ଆପଣା ସ୍ୱାର୍ଥ ସିଦ୍ଧିର ପନ୍ଥା ଅନ୍ୱେଷଣରେ ତତ୍ପର । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସାହିତ୍ୟ ଓ ବିଜ୍ଞାନର ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତା କ୍ରମେ କ୍ଷୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ବୋଲି ଆଶା କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ମାତ୍ର ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତା ନାଶ ହେବ ପଥ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । ବରଂ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ପରି ବୃଦ୍ଧିପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟି-ଗୋଚର ହୁଏ ।

ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତା ନିମନ୍ତେ କି ବୁଦ୍ଧ ଗୃହତ୍ୟାଗ କଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପ୍ରାଣ ଦେଲେ । ଚୈତନ୍ୟ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହେଲେ । ଆଜି ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମହାଯୁଦ୍ଧ—ବାକ୍‌ଯୁଦ୍ଧ ନୁହେଁ —ସ୍ୱତମତ ଗୋଳାବାରୁଦ, ଜାହାଜ, ଏରୋପ୍ଲେନ ଓ ବୋମାଯୁଦ୍ଧ । ଖ୍ରିଷ୍ଟିଆନମାନଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ତ ବରାବର ଲଗିଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ତିରୋଧାନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମହା ସମରାନଳ ଜଳୁଛି । କେତେ ଶାନ୍ତି-ଆହୁତି ପଡ଼ିବ କିଏ ଜାଣେ ? ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ନରେ 'ମଧ୍ୟ ଭାବି ନ ଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ଏ ଭୂଭାରତ ଖଣ୍ଡରେ ଅସଂଖ୍ୟ ସ୍ୱାମୀର ଆବିର୍ଭାବ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେମ-ଧର୍ମ ଲଣ୍ଡଭଣ୍ଡ ହେବ ।

ଧର୍ମର ସାର, ଯାହା ମାନବକୁ ସୁଖ ଶାନ୍ତି ଦେଇ ପାରେ, ବିରୋଧ ଘୁଞ୍ଚାଇ ପାରେ; ତାକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ସ୍ୱାର୍ଥାନ୍ଧ ଧର୍ମଧ୍ୱଜୀ ମାନଙ୍କର ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରି ମାନବ-ସମାଜରେ ବିଶୃଙ୍ଖଳା ଘଟାଇବାର ଚେଷ୍ଟା ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତା ନୁହେଁ କି ? ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତାର ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜଗତରେ ଅଶାନ୍ତିର ମାତ୍ରା ବୃଦ୍ଧି ପାଉଅଛି ।

ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ସାଂସାରିକ ଅଷ୍ଟବିଧ ଦୁଃଖ ଓ ତନ୍ନିରୋଧର ଉପାୟ ପୁଥିରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କର ଦଶ ଅନୁଶାସନ (Ten Commandments) ପାଦ୍ରୀମାନଙ୍କ ମୁଖରେ କେବଳ । ଏବେ ରାଜ୍ୟ ଲାଳସାରେ ବୌଦ୍ଧ ବୌଦ୍ଧ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ଏବଂ କ୍ରମେ ଦୁଇ ଶାନ୍ତଧର୍ମୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ବ୍ୟାପାର ଲଗିବ ।

ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନଙ୍କର ବିବାଦ ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ, ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତା ମାତ୍ର । ଦେଶ ଉଚ୍ଛନ୍ନ ଗଲେ ବି ପଛକେ କେହି ତାହା ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ରାଜି ହେବେ ନାହିଁ ।

ହିନ୍ଦୁର ଆର୍ଥିକ ଓ ସାମାଜିକ ଅବନତିର ଜନକ ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତା । ଅଶିକ୍ଷିତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତା ଥିବାର ବିଚିତ୍ର ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ଶିକ୍ଷିତମାନେ ମଧ୍ୟ ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତାର ଆଶ୍ରୟ ନିଅନ୍ତି—ଏଥିଁ ବଳି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ କଣ ? ସେତିକି କେବଳ ନୁହେଁ, ଏହି ଶିକ୍ଷିତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ତାହାକୁ ପ୍ରଶ୍ରୟ ମଧ୍ୟ ଦେବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ନୁହନ୍ତି ।

ମନୁ କେଉଁ ଯୁଗର ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର, ସ୍ୱାର୍ଥ-ସିଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ କେବଳ ଅଧୁନା ତାହାର ପ୍ରୟୋଗ ନିନ୍ଦାଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ କି ?

ଯେଉଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ ଅଧୁନା ଚଳି ହେଉ ନାହିଁ, ତାହାକୁ ନତମସ୍ତକରେ ମାନି ମନସ୍ତାପ ଭୋଗ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କ'ଣ ? ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ କେହି ପ୍ରାଚୀନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହନ୍ତି । ନିଜର ସୁବିଧା ଅନୁସାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ତାକୁ ଅପମାନ କରୁଅଛନ୍ତି କିନ୍ତୁ ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତାର ପକ୍ଷପାତୀ ହୋଇ ଅନ୍ୟର ଅସୁବିଧା ଘଟାଇବାକୁ ଛାଡ଼ନ୍ତି ନାହାନ୍ତି । ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଚାପ ପଡ଼ୁଛି ଦୁଃଖୀ ଓ ନିରକ୍ଷରଙ୍କ ଉପରେ । ବୃଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣଗଣ ଗାୟତ୍ରୀ ଉପାସନା ମଧ୍ୟ କରୁଅଛନ୍ତି, ଉପନିଷଦର ବ୍ରହ୍ମ ଭାବନା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ "ମହିଷସ୍ୟୋଷ୍ଟ୍ରଗମପିବା" ବଳିର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ପଞ୍ଚଦେବତା ଉପାସନାର ଦୋହି ଦେଇ ସ୍ୱାର୍ଥସିଦ୍ଧ କରୁଅଛନ୍ତି । ଉପନିଷଦର ବ୍ରହ୍ମୋପାସନା ଓ ପାରମାର୍ଥିକ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ଉପାସନା ସହିତ ମହିଷ ଓ ଛାଗ ବଳୀର ଆସୁରୀ କ୍ରିୟାର ସାମ୍ୟ କେଉଁଠାରେ ? ସାମ୍ୟ ଅଛି ବୋଲି ଗୁରୁମାନେ ଉପଦେଶ ଦେବାକୁ ଲଜ୍ଜିତ ନୁହନ୍ତି ଏବଂ ଶିଷ୍ୟଗଣ ନତ ମସ୍ତକରେ ଉଭୟ ମତ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସର୍ବଦା ରାଜି । ଅଳ୍ପ ଦିନ ତଳେ ଅସଂଖ୍ୟ ମହିଷ ଓ ଛାଗର ରକ୍ତ କାଳୀନ୍ଦି ଦେବୀ ଖର୍ପରରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଅଛି ଓ ପୁଣି ହେବ । କିନ୍ତୁ ଭାରତବାସୀର ମୂଢ଼ ଧାର୍ମିକତା ଅପସାରିତ ହେବାର ନୁହେଁ ।

(୧୯୩୮ ସାଲର ନୈମାସିକ 'ଭକ୍ତ-ପ୍ରଦୀପ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।)

ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର କି ଏହି ପରିଣତି ?

ଜ୍ଞାନ ତୁଳନାତ୍ମକ । ତୁଳନା ବ୍ୟତୀତରେକେ ପ୍ରକୃତ ତଥ୍ୟ ବା ସତ୍ୟର ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିକୃଷ୍ଟ, ଉନ୍ନତ ଅବନତ, ହ୍ରସ୍ୱ ଦୀର୍ଘ, ଭଲମନ୍ଦ ଇତ୍ୟାଦି ତୁଳନାପ୍ରସୂତ । କୌଣସି ବସ୍ତୁ ବା ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରଶଂସା କଲାମାତ୍ରେ ସ୍ୱତଃ ଏହା ମନରେ ଉଦୟ ହୁଏ, ସେ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ବସ୍ତୁ କାହାଠାରୁ ଭଲ, କେଉଁ ଗୁଣରେ ଭଲ ଇତ୍ୟାଦି । ଆମମାନଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମି ଓ ତାହାର ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦୁଇ କଥା ଲେଖିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜନ୍ମିଅଛି, ଏଣୁ ଉପରୋକ୍ତ କ୍ଷୁଦ୍ର ଭୂମିକା ।

ପୃଥିବୀ ଗୋଲ । ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଭ୍ରମଣ କରୁ କରୁ ତାହାର ଆକାର ଗୋଲ ହୋଇଅଛି । ଉଷ୍ଣ, ସମଶୀତୋଷ୍ଣ ଓ ଶୀତ କଟିବନ୍ଧ ଅଛି । ଦେଶମାନେ ଏହି କଟିବନ୍ଧମାନଙ୍କରେ ଥାଇ କାଳକ୍ରମେ ବିଭିନ୍ନ ବୃକ୍ଷ, ଲତା, ପଶୁପକ୍ଷୀ ଓ ମନୁଷ୍ୟର ବାସୋପଯୋଗୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ନଦୀ, ପର୍ବତ, ହ୍ରଦ, ସମୁଦ୍ର, ଆଗ୍ନେୟଗିରି, ପ୍ରସ୍ରବଣ ପ୍ରଭୃତି ପୃଥିବୀର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ସ୍ତରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି । କୌଣସି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ କୌଣସି ଜାତି ବିଶେଷର ସୁବିଧା ଓ ସୁଖ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ଦେଶ ନିର୍ମାଣ କରି ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କ ପରି ଭାରତବର୍ଷ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଦେଶ । ହିମାଳୟ ଜନ୍ମର ବହୁ ଲକ୍ଷ ବର୍ଷପରେ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଉତ୍ତରରୁ ଆସି ଏଠାରେ ଉପନିବେଶ ସ୍ଥାପନ କଲେ । କ୍ରମେ ଆର୍ଯ୍ୟ ଜାତିଦ୍ୱାରା ଏହି ଭାରତଭୂମି ଅଧ୍ୟୁଷିତ ।

ଭାରତର ଅବସ୍ଥିତି ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଏବଂ ଏହି ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଭୂଖଣ୍ଡ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଲୋକଙ୍କର ବାସଭୂମି । ଆର୍ଯ୍ୟ ଅନାର୍ଯ୍ୟ, ପୁଣି ସେହି ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ରୂପ ଆକାର ଅନ୍ତର ବ୍ୟବହାର ଓ ଆଚାର ସ୍ଥାନ ଓ ଋତୁ ପ୍ରଭାବରୁ ଏପରି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଅଛି ଯେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକ ମୂଳର ଶାଖା ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ବିଶେଷ ଗବେଷଣା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ଭୂମିରେ ଅନେକ ଜାତି, ଅଧମ ଆର୍ଯ୍ୟ ଅନାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଜନନୀ, ଜନ୍ମଭୂମି । ଜନ୍ମଭୂମି, ଜନ୍ମ କରିଛି, ପ୍ରତିପୋଷଣ କରିଛି; ମାତ୍ର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକ କରିପାରି ନାହିଁ । ଏକାସନରେ ବସାଇପାରି ନାହିଁ । ଏକ ପାତ୍ରରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଖୁଆଇ ପାରି ନାହିଁ । ମା ଜନ୍ମଭୂମି, ଏ ଦୋଷ କାର ? ପରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ।

ଦେଶନିନ୍ଦା ବା ଜାତିନିନ୍ଦା ନିମନ୍ତେ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ଅବତାରଣା ନୁହେଁ । ତୁଳନାତ୍ମକ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ପରିବୃତ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏ ଦେଶର, ଏ ଜାତିର ଏବଂ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଜାତିର ଓ ସଂସ୍କୃତିର ସହିତ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ରୂପେ ତୁଳନା କରି ଉପସଂହାର କରିବୁଁ, ଏହି ଇଚ୍ଛା ।

ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ଦେଶ ଅଛି, ଯାହା ଚିର ତୁଷାରାଚ୍ଛାଦିତ । ଶୁଷ୍କ ପ୍ରଦେଶ ଅଛି, ମରୁଭୂମି ଅଛି । ପ୍ରକୃତି ମନୁଷ୍ୟର ବାସୋପଯୋଗୀ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶକୁ ସୁବିଧା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟର ଯାହା ବାସୋପଯୋଗୀ ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଜନାକୀର୍ଣ୍ଣ । ମେରୁ ପ୍ରଦେଶରେ ବାସ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଲୋକଙ୍କର ଆଗ୍ରହ । । ଭାରତ [illegible] ପ୍ରଭାବରେ ନରର ବାସୋପଯୋଗୀ ସ୍ଥାନ ।

ଭାରତ ସୁଜଳା, ସୁଫଳା, ଶସ୍ୟଶ୍ୟାମଳା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ; ମାତ୍ର ସମୟ ବିଶେଷରେ ଜଳକଷ୍ଟ ମଧ୍ୟ । ମୌସୁମୀବାୟୁ ପ୍ରବାହଦ୍ୱାରା ଏ ଦେଶର ବୃଷ୍ଟି । ଇନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କର କୌଣସି କାଳରେ ହେଲେ ମୌସୁମୀ ପ୍ରବାହ ଉପରେ ଅଧିକାର ନ ଥିଲା, ଏବେ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ପୁନଶ୍ଚ ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ପ୍ରବଳ ବୃଷ୍ଟି ବା

ଅତ ବୃଷ୍ଟି ଦ୍ୱାରା ଶସ୍ୟ ଷତ ହୋଇ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପଡ଼େ । ପୁଣି କେବେ କେବେ ଅନାବୃଷ୍ଟି ପ୍ରଭାବରୁ ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରାଣୀ କାଳକବଳରେ ପଡ଼ନ୍ତି । ଅତବୃଷ୍ଟି, ଅନାବୃଷ୍ଟି, ସଲଭ, ମୂଷିକ, ଖଗ ଭାରତବାସୀର ପ୍ରାଣ ନାଶ ନମନ୍ତେ ଯଥେଷ୍ଟ । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ହୋମଦ୍ୱାରା, ଯୋଗିମାନଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରାଘାତ ଗଜମୁଖ ପ୍ରଭୃତ ଲକ୍ଷଦେଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ପ୍ରାକୃତକ ନୟମରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରବାକୁ ନାରାଜ । ଭାରତବାସୀର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ । ଏବେ ନୁହେଁ ଯେତେବେଳେ ଦେବତାମାନେ ଆସି ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ସହତ ଖେଳା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଘୃତାହୁତ ପାନ କର ଯଜ୍ଞ ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ କର ଲାଲତ ଚର୍ମଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କର ଆଖି ଢାଙ୍କିହୋଇଥିବା, ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଆଧିପତ୍ୟ ମୌସୁମୀବାୟୁ ଉପରେ ନ ଥିଲା । ବେଦରେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ଘୋରତର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ଲୋମପାଦଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ବାରବର୍ଷ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା ।

ମୌସୁମୀବାୟୁ ଭାରତବର୍ଷର ଖାଦ୍ୟ ନୟନ୍ତ୍ରଣ କରେ । ଏହାର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନାଦ୍ୱାରା ଦେଶବାସୀଙ୍କର ପ୍ରଭୂତ ଉପକାର ହୁଅନ୍ତା; ମାତ୍ର ଦେଶବାସୀ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଜ୍ଞ ବୋଇଲେ ଚଳେ ଏବଂ କର୍ତ୍ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଯେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହୋଇଅଛି ତାହା ନଗଣ୍ୟ ।

ରତ୍ନଗର୍ଭା—ଭାରତ ଯେ କେବଳ ରତ୍ନଗର୍ଭା ଏହା ଭୁଲ । ପୃଥିବୀ ରତ୍ନଗର୍ଭା । ଉନ୍ନତ ଜାତମାନେ ଭୂଗର୍ଭ ଖନନ କର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଦ ଧାତୁ ଓ ହୀରକାଦ ରତ୍ନ ସଞ୍ଚୟ କରନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ନାନା ଦେଶର ଲୋକେ ନାନା ଉପାୟରେ ଭୂଗର୍ଭରୁ ଧାତୁ ଓ ରତ୍ନ ସଂଗ୍ରହ କର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ ଆମେରିକା ଓ ଆଫ୍ରିକାରେ ଯେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଓ ହୀରକ ଖଣି ଅଛି ତାହାର ତୁଳନାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତରେ ଖଣି ନାହିଁ ବୋଇଲେ ଚଳେ । କମ୍ବା ଯାହା ଅଛି ତାହା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଯାଇ ନାହିଁ ।

ଅରଣ୍ୟ ସମ୍ପଦ ପୃଥିବୀରେ ସର୍ବତ୍ର । କେବଳ ଭାରତର ଅରଣ୍ୟ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କହିଲେ ସତ୍ୟର ଅପଲାପ ହୁଏ । ଆବହାଓ୍ୱା ଅନୁସାରେ, ଦେଶର ପରସ୍ଥିତ ଅନୁସାରେ ଅରଣ୍ୟ ସମ୍ପଦର ସ୍ଥାୟିତ୍ୱ । ଏକ ଦେଶର ଅରଣ୍ୟ ସହତ ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଅରଣ୍ୟ ତୁଳନୀୟ ନୁହେଁ ।

ଭାରତରେ ଆଗ୍ନେୟଗିରି ନାହିଁ; ମାତ୍ର ହମାଳୟ ଯାହା ପର୍ବତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ବାଚୀନ, ଯାହାର ଉଦ୍ଦାମ ଯୌବନଲୀଳା ପ୍ରୌଢ଼ତ୍ୱରେ ପରଣତ ହୋଇ ନାହିଁ ଏବଂ ଅଭ୍ୟନ୍ତରସ୍ଥ ଅବୟବମାନ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ରହିପାରି ନାହିଁ, ତାହା ସମୟ ସମୟରେ ଉତ୍ପାତ ସୃଷ୍ଟି କରଥାଏ ।

ବହାର ଭୂମିକମ୍ପ ଓ କ୍ୱେଟା ଭୂମିକମ୍ପ ଅଳ୍ପଦନର ଘଟଣା । ଉଷ୍ଣପ୍ରସ୍ରବଣ ଯେ ଏ ଦେଶରେ ନାହିଁ ଏପର ନୁହେଁ; ମାତ୍ର ନ୍ୟୁଜିଲାଣ୍ଡର ଏବଂ ଆଇସଲାଣ୍ଡର ଉଷ୍ଣପ୍ରସ୍ରବଣ ବସ୍ମୟୋତ୍ପାଦକ ଏବଂ ନ୍ୟୁଜିଲାଣ୍ଡର ଉଷ୍ଣ ଜଳ ଭୂଗର୍ଭର ଉତ୍ତାପ ଦ୍ୟୋତକ । ଏ ଦେଶର ସୀତାକୁଣ୍ଡ ରାଜଗିର ପ୍ରଭୃତରେ ଉଷ୍ଣ ଜଳକୁଣ୍ଡ ଯାହା ଅଛି ତଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟର କୁସଂସ୍କାର ବୃଦ୍ଧି ପାଇଅଛି; ମାତ୍ର ଉପକାରରେ ଆସୁ ନାହିଁ । ଇଉରୋପରେ ଏତାଦୃଶ ଉଷ୍ଣ ଜଳରେ ଧାତୁମିଶ୍ରିତ ଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟକର ତତ୍ଦେଶୀୟ ଜନସାଧାରଣର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷା ନମନ୍ତେ ପାନୀୟ ଓ ସ୍ନାନଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ନର୍ଦ୍ଦେଶିତ ହୋଇଅଛି ।

ଜଳପ୍ରପାତ ଏ ଦେଶରେ ଅନେକ ଅଛି; ମାତ୍ର ଆଫ୍ରିକା ଓ ଆମେରିକାର ଜଳପ୍ରପାତ ତୁଳନାରେ ନଗଣ୍ୟ । ଆଫ୍ରିକାର ଭିକ୍ଟୋରିଆ ପ୍ରପାତ ଚୁନାଇଲ ପ୍ରପାତ ଏବଂ ଆମେରିକାର ନାଏଗ୍ରା ପ୍ରପାତ ଅତୁଳନୀୟ ।

ଏ ଦେଶରେ ବି ନଦୀର ଅଭାବ । ଅନେକ ନଦୀ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଧାନ ସିନ୍ଧୁ, ଗଙ୍ଗା, ଯମୁନା ଓ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ରର ପବିତ୍ରତା ଓ ବସ୍ତୁ ପାଦାର୍ଥସମୃଦ୍ଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମେମାନେ ଅଜ୍ଞ ଏବଂ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେବାରେ ଯୋଗ୍ୟତା ନାହିଁ; ହେଲେ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଦେଶର ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ନଦୀ ସାର୍ଥତାରେ, ବସ୍ତୁତରେ ଉପଯୋଗୀ ଭାରତୀୟ ଯେ କୌଣସି ନଦୀ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ପୃଥିବୀର ମାନଦଣ୍ଡ ସ୍ୱରୂପ ବର୍ତ୍ତମାନ ନଗାଧିରାଜ ହିମାଳୟ ଯାର ଶିରରେ ଭୂଷଣ, ତାର ପାର୍ବତ୍ୟ ଶୋଭା ସମ୍ପଦର କଥା କହିବା କଣ ? ହିମାଳୟ ଯେଉଁ ଭାରତର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ, ମାତ୍ର ତାର କୋଳରେ ଗଙ୍ଗୋତ୍ରୀ ବଦ୍ରୀନାଥ, ଅମରନାଥ ଓ କୈଳାସ ନ ଥିଲେ ଭାରତୀୟ କୌଣସି ଜାତି ତାର ପଦସ୍ପର୍ଶ ମଧ୍ୟ କରନ୍ତେ ନାହିଁ । ଗୌରୀଶଙ୍କର, ଧବଳଗିରି କାଞ୍ଚନଜଙ୍ଘା, ନନ୍ଦାଦେବୀ ପ୍ରଭୃତି ଅନନ୍ତ ତୁଷାରମଣ୍ଡିତ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ଶୃଙ୍ଗମାନ ଭାରତ-ବାସୀଙ୍କର ଶୋଭା ସମ୍ପଦ ନୁହେଁ ବା ନେତ୍ର ପ୍ରୀତିକର ନୁହେଁ; କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ଠାରେ ପଶ୍ଚାତ୍ର ଆଧିପତ୍ୟ ନାହିଁ । ଆଜ୍ୱେଲ ରଣ୍ଡ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ସାଲଭ ପ୍ରାପ୍ତ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଦର୍ଶକଗଣ ହିମାଳୟର ମହିମାରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଜୀବନ ହରାଉଅଛନ୍ତି । ଜଣକର ଜୀବନ ନାଶ ଅନ୍ୟର ଦର୍ଶନ ପିପାସା ବଢ଼ାଉଅଛି । ସେ ମହିମା ପୂଜାରେ ଜୀବନ ବଳି ଯେ ଦେଇପାରେ ସେ ସିନା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୂଜକ । ଯେଉଁମାନେ ଏତାଦୃଶ ମହିମା ପୂଜାରେ, ସତ୍ୟାନ୍ୱେଷଣରେ ପ୍ରାଣ ଦେଉଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ଆମମାନଙ୍କର ଶତ ନମସ୍କାର !

ଦୃଶ୍ୟ ଓ ଶୋଭା ପ୍ରକୃତି ନିର୍ମିତ । ପ୍ରାକୃତିକ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁ ମହିମା ଓ ଶୋଭାପୂର୍ଣ୍ଣ । ଦେଖି ଜାଣିବାର ଯାର ଶକ୍ତି ଅଛି ସେ ଶାନ୍ତି ସୁଖ ଉପଭୋଗ କରେ, ବାଗ୍‌ବିସ୍ତର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ ନାହିଁ, ନିନ୍ଦା ପ୍ରଶଂସା କରେ ନାହିଁ । ଦେଖେ ଏବଂ ସୁଖହିଁ ଅନୁଭବ କରେ । ଏ ଅନୁସାରେ ଭାରତମାତାର ଯାହା ପ୍ରାକୃତିକ ତାହା ଭଲ, ତାହା ସୁଖକର ଏବଂ ଆମମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ହିତକର । ତାହାର ସମ୍ପଦ ଭୋଗ କରିବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯୋଗ୍ୟ ନୋହୁଁ । ତାର ଦୃଶ୍ୟ ଓ ଶୋଭା ଦେଖି ମୁଗ୍ଧ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟତା ଅର୍ଜନ କରିନାହୁଁ । ଗତାନୁଗତିକ କେବଳ ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ଶିଖିଅଛୁଁ ଯାର ପ୍ରକୃତ ମୂଲ୍ୟ ଅତି ଅଳ୍ପ, ନା ତୁଚ୍ଛ ।

ଦେଶର ପ୍ରାକୃତିକ ଶୋଭା ସମ୍ପଦ ଓ ମହିମା ମହତ୍ତ୍ୱ ଯାହା ଅଛି ତାହା ବଢ଼ାଇବାକୁ ମନୁଷ୍ୟର ସାଧ୍ୟ ନାହିଁ, କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ଏଥି ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ଦେଶର ଲୋକେ ନିନ୍ଦା ସ୍ତୁତିର ଭାଗୀ ତହିଁର ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ । ପୃଥିବୀସ୍ଥ ସମସ୍ତ ଦେଶର ଆଲୋଚନା ଯେ ପ୍ରବନ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ ତାହା ଶିରୋନାମାରୁ ବ୍ୟକ୍ତ ।

ଭାରତବାସୀ ଉନ୍ନତ କି ଅନୁନ୍ନତ ? କିମ୍ବା ଯଥା ପୂର୍ବଂ ତଥା ପରଂ ? କଠିନ ସମସ୍ୟା ନିମିତ୍ତ ଉଭୟ ଶୋଭାର ସୀମାର ଅପେକ୍ଷା କରେ । ଆମମାନଙ୍କର ସୀମା ବୈଦିକ ଯୁଗ, ବୈଦିକ ସଭ୍ୟତା କେବେ ଆରମ୍ଭ କେବେ ତାର ଶେଷ ତାହା ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ବୈଦିକ ସଭ୍ୟତାର ନିଦର୍ଶନ କେବଳ ଋଗ୍‌ବେଦରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ । ଋଗ୍‌ବେଦ ପୂଜା ପୋଥି ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ନୁହେଁ—ଏହା ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସାହିତ୍ୟ । ଋକ୍‌ସମୂହ ରଚକମାନଙ୍କର ବଂଶଧରମାନେ ମୁଖସ୍ଥ କରି ରଖିଥିଲେ । କ୍ରମେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ଋକ୍ ସଂହିତା ନାମ ପାଇଅଛି । ଏହି ସଂହିତା ପାଠରୁ ଆର୍ଯ୍ୟ ଜାତିର ଆଗ୍ରହ ବ୍ୟବହାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ରାଜତ୍ୱ, ଯୁଦ୍ଧ, ଦେଶ ବିସ୍ତାର, ଧର୍ମ ବିଶ୍ୱାସର କଥା ଜଣାଯାଏ । ଶୃଙ୍ଖଳା ଓ ଧାରାବାହିକ ରୂପେ କୌଣସି ବିଷୟର ଉଲ୍ଲେଖ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୱେଷଣ ଓ ଆଲୋଚନା ଦ୍ୱାରା ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହୁଏ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ସେ ଜାତି ଥିଲେ ବୀର ପୁରୁଷ । ରାଜ୍ୟବୃଦ୍ଧି ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ଏବଂ ସଭ୍ୟତା ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରଖିବା ନିମନ୍ତେ ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ, ବୀରପୁତ୍ରର ପ୍ରୟୋଜନ ଥିଲା । ସେମାନେ ପ୍ରକୃତିପୂଜକ

ସ୍ତୋତା ଥିଲେ । ସେମାନେ ଯୋଦ୍ଧା, ଅଯଥା ପାପଭୟଗ୍ରସ୍ତ ନ ଥିଲେ । ଆଦିମବାସୀ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ଶତ୍ରୁ । ସେମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଦେଶ ବିସ୍ତାର କଲେ । ଉତ୍ତରରୁ ନବାଗତ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ଭୟ ନଥିଲା । ନବାଗତମାନେ ମଧ୍ୟ ମିଶି ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତର ସଭ୍ୟତା ବୃଦ୍ଧି କଲେ । କେତେକାଳ ଗଲା କିଏ କହିପାରେ ? ନିଷ୍କଣ୍ଟକ ଆର୍ଯ୍ୟଭୂମି ବଂଶଧରଙ୍କ ହସ୍ତରେ ରହିଲା । ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ ଋଗ୍‌ବେଦର ପରବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ବା ଇତିହାସ ନାହିଁ । କିମାକାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଲା କିଏ ଜାଣେ ? ଆମମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୁଏ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆରଣ୍ୟକ ଓ ଉପନିଷଦ୍ । ଏ ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବୈଦିକ ସଂସ୍କୃତିର ସନ୍ଧି ମାତ୍ର ନାହିଁ । ଦେଶ ବୃଦ୍ଧିର ଆକାଙ୍କ୍ଷା, ବୀରପୂର୍ଣ୍ଣ ଇଚ୍ଛା, ଉତ୍ତେଜନା ବାକ୍ୟ, ଜାତୀୟ ଜୀବନ ଗଠନର ଉତ୍ତେଜନା କିଛି ହିଁ ତ ନାହିଁ । ଋଗ୍‌ବେଦ ସଂସ୍କୃତିର ପରିଣାମ କି ଏହି ଯାଗ ଯଜ୍ଞ, ଅରଣ୍ୟବାସ ଓ ମୁକ୍ତିବାଟ ଅନ୍ୱେଷଣ, ବ୍ରହ୍ମଚିନ୍ତା । ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂକଳ୍ପର ବିଚ୍ୟୁତି ଘଟିଲା ବୋଲି ଅନୁମାନ ହୁଏ । ଏହି ଦୀର୍ଘକାଳର ଯେ ପୁସ୍ତକାଦି ଆମମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୁଏ ତାହା କେବଳ ଧର୍ମସମ୍ବନ୍ଧୀୟ; ମାତ୍ର ବୀରତ୍ୱ ବା ଯୁଦ୍ଧ ବ୍ୟାପାରର ପୁସ୍ତକ ଗୋଟିଏ ନାହିଁ ବୋଇଲେ ଚଳେ । ଦେଶ କି ସହସା ଏତେ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ? ଯୋଦ୍ଧାଙ୍କ ମନରୁ କି ଦେଶ ଜୟ ଆଶା ନିର୍ମୂଳ ହେଲା ? ତଦାନୀନ୍ତନ କବିମାନେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିର୍ବାକ୍ । ଜାତୀୟ ଅବନତିର ସୂତ୍ରପାତ ।

ଉପନିଷଦ ଯୁଗ ପରେ ବୁଦ୍ଧ ଯୁଗ । ତାହିଁର ଉଲ୍ଲେଖ ଏଠାରେ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ବୁଦ୍ଧ ଭାରତମାତାର ତ୍ୟାଜ୍ୟ ପୁତ୍ର ।

ଏଥିଉତ୍ତାରୁ ପୁରାଣ ଯୁଗ । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ପୁରାଣଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ ଏହା ଗୋଟିଏ କାବ୍ୟ; ମାତ୍ର ଏଥିରେ ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ଅଛି । ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ ସୂର୍ଯ୍ୟ ତୁଲ୍ୟ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ ବଂଶ; ମାତ୍ର ଏମାନଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଥିଲା କେବେ ? ଏମାନେ ଋଗ୍‌ବେଦର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲୋକ । ଲୋକ ମୁଖରେ ଏମାନଙ୍କର କାହାଣୀ ଥିଲା; ମାତ୍ର କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନ ଥିଲା । କବିମାନେ ବୀରଗାଥା ଅପେକ୍ଷା ଧର୍ମଗାଥାରେ ମନ ବଳାଇଲେ । ବାଲ୍ମୀକି ରାମଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଲୋକ ନୁହନ୍ତି, ପରବର୍ତ୍ତୀ । ଯାହାହେଉ ସେ ଯେଉଁ ବୀର ଗାଥା ଓ ଅପୂର୍ବ ଚରିତ୍ର ଲୋକ ମୁଖରୁ ଶୁଣି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ଦେଇଯାଇଅଛନ୍ତି ଏଥିନିମନ୍ତେ ସେ ନମସ୍ୟ ।

ମହାଭାରତ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁରାଣ ତଦ୍ରୂପ । ଏହି ରାଜା ଯୋଦ୍ଧା ଓ ବୀରମାନେ ଅନ୍ଧକାର ଯୁଗର ଲୋକ । କବିମାନେ ପ୍ରଚଳିତ କଥାରୁ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଏଥିରେ ଦୈବଶକ୍ତିର ପ୍ରଭାବର ବାହୁଲ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଗୋଟିଏ ହେଲେ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ସହାୟଭୂତ ନୁହେଁ ।

ପୁରାଣ ବା ଅନ୍ଧକାର ଯୁଗର ରାଜାମାନେ ସମ୍ରାଟ, ସସାଗରା ପୃଥିବୀର ଅଧୀଶ୍ୱର ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରତ୍ୟେକେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାରତଭୂମିର ମଧ୍ୟ ଅଧୀଶ୍ୱର ନଥିଲେ । ଏ ଦେଶ ପୂର୍ବରୁ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଜ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

ସାମୟିକ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯେ ପରାସ୍ତ ହେଲା ସେ ତାର ଅଧୀନ । ରାମ, ବାଳି, ଖରଦୂଷଣ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଅଜ୍ଞାତ ଥିଲେ । ଶତ୍ରୁଘ୍ନ ନିକଟସ୍ଥ ଲବଣକୁ ପରାସ୍ତ କରି ମଥୁରା ଜୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଅର୍ଜୁନ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଦିଗ୍‌ବିଜୟ କଲେ । ପୁଣି ଥରେ କର୍ଣ୍ଣ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ପାଇଁ ଦିଗ୍‌ବିଜୟ କଲେ । ଭାରତ ପ୍ରଜାର ସବୁଦିନେ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଭାରତରେ କେବେ ଏକଛତ୍ର ଶାସନ ନ ଥିଲା କିମ୍ବା ମିଳିତ ଶାସନ ନ ଥିଲା । ଭ୍ରାତୃବିରୋଧ ବା ପରସ୍ପର ବିରୋଧ ନିତ୍ୟ ବ୍ୟାପାର । ପୂର୍ବ ସଂସ୍କୃତି ଜମାନ୍ୱୟ ହେଲବ କିପରି ?

ଏ ତ ଗଲା ପୂର୍ବର କଥା । ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଏଣିକି କି ଘଟଣା ? ଏ ତ ଅଳ୍ପ ଦିନର କଥା, ଐତିହାସିକ ଯୁଗର ବ୍ୟାପାର । ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଓ ଅଶୋକ ଭାରତବର୍ଷର ଏକଛତ୍ର ସମ୍ରାଟ ଥିଲେ । ଏ ଦୁହେଁ

ଗୁପ୍ତବଂଶୀୟ ଏବଂ ଅଶୋକ ବୌଦ୍ଧ ହେବାରୁ ଏମାନଙ୍କର ନାମ ଜାତୀୟ ଜୀବନର କଳଙ୍କ । ଏମାନଙ୍କର ନାମ ଗୁଣ ଲେଖିବାକୁ ଗଲେ ଲେଖନୀ ମୂକ ଅପବିତ୍ର ହେବା କଥା । ଏଣୁ ଭାରତୀୟ କୌଣସି କାବ୍ୟ ବା ପୁରାଣରେ ଏମାନଙ୍କର ନାମ ନାହିଁ । ଏମାନଙ୍କ ଉତ୍ତାରେ ଭାରତର କାବ୍ୟ ଯୁଗ । ଏ ସମୟରେ ବଡ଼ ବଡ଼ କବିମାନେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କାଳିଦାସ ମହାଭାରତରୁ, ଶୈବପୁରାଣରୁ, ରାମାୟଣରୁ ନାୟକ ନାୟିକାମାନଙ୍କର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଆଦିରସାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ଲେଖି ଭାରତବାସୀଙ୍କି ପ୍ରେମସାଗରରେ ଭାସମାନ କଲେ; ମାତ୍ର ସମସାମୟିକ ବା ତତ୍ପୂର୍ବ ବୀରମାନଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କଲେ ନାହିଁ । ବୀରରସର ମାହାତ୍ମ୍ୟ କେବଳ କୁସୁମାୟୁଧରେ ଭବନେତ୍ର ଜନ୍ମା ବହ୍ନିରେ । ମାଘ, ଭାରବୀ ନୈଷଧ ଚରିତ ତଥୈବଚ । ସାହିତ୍ୟ ପରା ସଭ୍ୟତାର ମାପକାଠି ? କେଉଁ ସାହିତ୍ୟରେ ସଭ୍ୟତାର, ସଂସ୍କୃତିର, ବୀରତ୍ୱର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ? ଜାତୀୟ ଜୀବନ ଉଦ୍‌ବୋଧନ, ଉତ୍ତେଜନା ବାକ୍ୟ କେଉଁ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଛି ?

ଯେଉଁ ସାହିତ୍ୟ କେବଳ କାଳ୍ପନିକ ଦେବ ଦେବୀ ଉପରେ ଆସ୍ଥା ରଖି ଓ ଭକ୍ତି କରି କାଳାତିବାହ କରିବାର ଉପଦେଶ ଦିଏ ସେହି ସାହିତ୍ୟ, ସେହି ଜାତି ଅପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ହେବ କିପରି ? ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଏତିକି ।

ଆଉ କାହିଁରୁ ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତିର ବିଷୟ ଜାଣିପାରୁଁ ?

ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ଥାପତ୍ୟ, ଗୁମ୍ଫା ଅଟ୍ଟାଳିକା, ପୁଷ୍କରିଣୀରୁ କି ? ଏସବୁ କୀର୍ତ୍ତିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଶାସନର ଧର୍ମ-ବିଶ୍ୱାସରୁ, ଦେଶ ନିଷ୍କଣ୍ଟକ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନରୁ, ଦେଶକୁ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ କରିବା ଇଚ୍ଛାରୁ, ଦେଶ ଜୟର ସ୍ମାରକ ଏବଂ ଶତ୍ରୁ ନିଷ୍କାସନର ସ୍ମାରକ ନିମନ୍ତେ । ନିର୍ମାତାର ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ହେତୁରୁ ବିଶେଷତଃ ନାମ ଚିରସ୍ଥାୟୀ କରିବା ଇଚ୍ଛାରୁ ମନ୍ଦିରର ଅସ୍ତିତ୍ୱ । ଭାରତବର୍ଷରେ ବଡ଼ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅସଂଖ୍ୟ ମନ୍ଦିର ଅଛି; ମାତ୍ର ନାମଜାଦା ହିନ୍ଦୁ ମନ୍ଦିର ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ପ୍ରାଚୀନତର ଥିବାର ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ କେତେଗୋଟି ହିନ୍ଦୁ ମନ୍ଦିର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମର ଜାତିଭାଇମାନେ ଶତମୁଖରେ ପ୍ରଶଂସା କରି କହୁଥିଲେ, ଏପରି ବୃହତ୍ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିର ଜଗତରେ ଆଉ ନାହିଁ । ପୁରୀ, କୋଣାର୍କ, ତାନଜୋର ପ୍ରଭୃତି । ତଥ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ନିମନ୍ତେ ଭୂପୃଷ୍ଠର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିର ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟାଦି ପରୀକ୍ଷା କଲେ ଜଣାଯାଇପାରେ, ଉକ୍ତ ତିନିଗୋଟି ଭାରତୀୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମନ୍ଦିର ସେମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ନଗଣ୍ୟ ।

ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ଉଚ୍ଚତା ୧୯୨ ଫୁଟ; ମାତ୍ର ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏହି ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ । ପଣ୍ଡାମାନେ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ଏହି ମନ୍ଦିରମାନ ନିର୍ମାଣ ହେବା ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟର ଚିନ୍ତନାତୀତ । ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ ଏଥିର ନିର୍ମାତା, ଭକ୍ତଗଣ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ଏବଂ କହିବେ ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ଗ୍ରୀବାଙ୍କ ଏହା ଗଢ଼ିପାରେ ? ଦେବକୃତ ଭାଇ, ଦେବକୃତ । ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ମାୟା ସଭ୍ୟତା ଓ ଲଙ୍କା ସଭ୍ୟତାର ନିଦର୍ଶନ ଯାହା କାଳକବଳରୁ ବଞ୍ଚିଛି ଏବଂ ଇଉରୋପୀୟ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କର ଧର୍ମ କନ୍ଦରୁ ଯାହା ରକ୍ଷା ପାଇଅଛି ତାହା ଦେଖିଲେ ବିସ୍ମୟାଭିଭୂତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । ଆଜି ମାୟା ନାହିଁ, ଆଜି ଲଙ୍କା ନାହିଁ, ଅଛି ସେମାନଙ୍କ ହସ୍ତ ନିର୍ମିତ ପ୍ରସ୍ତର ସ୍ତମ୍ଭ ଓ କାରିଗରି । ସେହି ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ଟିଆହୁଆନାକୋ ଜାତିର ନଗର, ମନ୍ଦିର, ରାଜସିଂହାସନର ଧ୍ୱଂସାବ-ଶେଷ ୧୮୦୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବର ସଭ୍ୟତାର ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛି ।

ଆଫ୍ରିକା ମହାଦେଶର ପିରାମିଡ଼ ମହତ୍ତ୍ୱ ଆମମାନଙ୍କର କଳ୍ପନାର ଅଗୋଚର । ତାଞ୍ଜୋର ମନ୍ଦିରର ଶିଖରରେ ୭ ଟନ ଓଜନର ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତର ଅଛି; ମାତ୍ର ଖେଅପସ୍ ପିରାମିଡ଼ରେ ୨୩୦୦୦୦୦ ଗୋଟି ପ୍ରସ୍ତର

ଅଛି, ପ୍ରତ୍ୟେକର ଓଜନ ୨୫ ଟନ । ଏହି ପିରାମିଡ଼ର ଉଚ୍ଚତା ୨୫୦ ଫୁଟ, ଏହି ମରୁପ୍ରଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ରାଜାମାନଙ୍କ ନିର୍ମିତ ସ୍ତମ୍ଭ, ତୋରଣ, ସ୍ଫିଙ୍କ୍ସ, ଚିତ୍ର ଚିତ୍ରାକ୍ଷର ବାସ୍ତବିକ ବିସ୍ମୟୋତ୍ପାଦକ ।

ଶତ୍ରୁ ହସ୍ତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ଆଶାରେ ଖାଇ ଖନନ ଓ କାନ୍ଥ ନିର୍ମାଣ ଅନେକ ଦେଶରେ ଦେଖାଯାଏ । ଚୀନ ରାଜ୍ୟର କାନ୍ଥ ଏକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟାପାର । ଭାରତବାସୀଙ୍କର କାନ୍ଥ ହିମାଳୟ; ସୁତରାଂ ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କର କାନ୍ଥ ନିର୍ମାଣରେ ବ୍ୟସ୍ତ ବିହ୍ୱଳ କରିବାକୁ ପଡ଼ି ନାହିଁ ।

ପୟଃପ୍ରଣାଳୀ ଜଳ ନିର୍ଗମ ମାର୍ଗ ଜଳ ନିରୋଧ ମାର୍ଗ ପ୍ରବାହିତ ନିମନ୍ତେ, ଦେଶର ଧନ ବୃଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ, ଶାସନକର୍ତ୍ତା । ନିର୍ମାଣ କରିବାର ବିଧେୟ । ନୂଆ କାର୍ଥେଗୋ ନଗରର ଜଳ ସରବରାହ ନିମନ୍ତେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଯେ ବହୁ ମାଇଲ ବିସ୍ତୃତ ପକ୍କା ବନ୍ଧ ନିର୍ମାଣ ହୋଇଥିଲା ସେଥିରୁ ୭୫ ମାଇଲ ଲମ୍ବ ପକ୍କା ସ୍ତମ୍ଭ ଅଦ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନ । ସମକାଳୀନ ସେପରି କୌଣସି ଦେଶହିତକର ପକ୍କା ବନ୍ଧ ଏ ଦେଶରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାର କିମ୍ବା କୌଣସି ରାଜମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ନିର୍ମାଣ ବିଷୟରେ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିଥିବାର ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ଆମମାନଙ୍କର ଅଜ୍ଞତା ହୋଇପାରେ ।

ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରୋମ୍ ଉପନିବେଶ ନିଟ୍‌ମଡ଼ରେ ଗୋଟିଏ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ନିର୍ମାଣ ହୋଇଥିଲା, ଯେଉଁଠାରେ କି ୮୦୦୦ ଦର୍ଶକର ସ୍ଥାନ ଥିଲା । ସହରର ନିକଟସ୍ଥ ପର୍ବତ ଦେହ ଖନନ କରି ଏହି ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀସ ଦେଶରେ ଦୁଇଗୋଟି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଡ଼ ବାହ୍ୟ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଥିଲା, ଯହିଁରେ ଯଥାକ୍ରମେ ୧୭୦୦୦ ଓ ୧୦୦୦୦ ଦର୍ଶକଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରସ୍ଥରାସନ ଥିଲା । ଗ୍ରୀସ୍ ଦେଶର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ବିଭବର ଉଲ୍ଲେଖ ବର୍ଣ୍ଣନାତୀତ ।

ଅନ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତିମେଖଳାର ଯେ ଯତ୍‌ସାମାନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଗଲା ତାର ତୁଳନାରେ ଭାରତବର୍ଷର ଜନକୃତ ଗୌରବମୟ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତ୍ୟାଦି ଅଛି କି ? ନାହିଁ, କାରଣ ? ଧର୍ମବିଦ୍ୱେଷ ଓ ଭାଇ ଭାଗ । ରାଜାମାନେ ମାତୃଭୂମିକୁ ଛିନ୍ନବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ଭାଗ କଲେ ।

ସର୍ବୋପରି ଜାତିଭେଦ ଓ ଜାତିବିଦ୍ୱେଷ ଏକତାର ଅନ୍ତରାୟ ହେଲା । ରାଜ୍ୟମାନ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହେବାରୁ ବୃହତ୍ତ୍ୱ ବ୍ୟାପାର ନିମନ୍ତେ ଅର୍ଥର ଅନାଟନ ହେଲା । ଆଜି ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର କାଲି ତାହା ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶର କିମ୍ବା ଭୋଜବଂଶର । ଅକ୍ଷୟକୀର୍ତ୍ତି ରଖାଯିବ କେଉଁ ଆଶାରେ ?

କ୍ଷତ୍ରିୟରାଜ ଯୁଦ୍ଧ କରି ମଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ଯାଏଆସେ କେତେ ? ଯେ କୌଣସି ରାଜ୍ୟର ଅଧୀନରେ ମଧ୍ୟ ପୌରୋହିତ୍ୟ ବା ପାଚକବୃତ୍ତି ମିଳିପାରେ । ବୈଶ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟୀ, କ୍ରୟ ବିକ୍ରୟ ସର୍ବତ୍ର ସମାନ । ଶୂଦ୍ର ତ ଭୃତ୍ୟ ଜାତି, ତାର ମନିବତ୍ତ୍ୱ ବା କଣ ? ଜାତି କି ନିୟମରେ କ୍ରମେ ଦୁର୍ବଳ ଓ ହତବୀର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ଏବଂ ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତି ରକ୍ଷା କରି ନ ପାରିବାର କାରଣ ଯାହା ତାହା ସଂକ୍ଷେପରେ ପ୍ରକାଶ କରାଗଲା ।

ଯୁଦ୍ଧ ବ୍ୟାପାର ଓ ବୀରତ୍ୱର ବର୍ଣ୍ଣନା ଯାହା କିଛି କାବ୍ୟ ନାଟକରେ ଅଛି ବା ଲୋକମୁଖରେ ଅଛି, ତାହା କେବଳ ଭ୍ରାତୃବିରୋଧ ଭ୍ରାତୃହତ୍ୟାର ବଡ଼ାଇ । କୌଣସି ରାଜା ଭାରତ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟତ୍ର ରାଜ୍ୟବିସ୍ତାର ନିମନ୍ତେ ଯାଇ ନାହାନ୍ତି ବା ଦେଶ ଜୟ କରି ନାହାନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ବିଦେଶୀ ଶତ୍ରୁ କମ୍ ସଂଖ୍ୟକ ଏ ଦେଶକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ; ମାତ୍ର ଯେଉଁମାନେ ଆକ୍ରମଣ କରିଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ଫେରି ନାହାନ୍ତି ।

ଗ୍ରୀକ୍ ଆକ୍ରମଣରୁ ଯେ ଭାରତ ରକ୍ଷା ପାଇଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ । ଆଲେକଜାଣ୍ଡାରଙ୍କର ଉପନିବେଶ ସ୍ଥାପନରେ ଲୋକସାନ ଥିଲା । ମୁସଲମାନ, ମୋଗଲ, ପଠାଣ ଭାରତବର୍ଷରୁ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ଦେଶକୁ ଫେରି-ଯିବାର କେତେ ଆଉ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିବସିଲେ । ସେତେବେଳେ ଋଷିମାନଙ୍କର ବୀରତ୍ୱ କେଉଁଆଡ଼େ ଥିଲା ? କ୍ରମେ ଇଂରେଜ ଆସି ସମସ୍ତ ଦେଶ ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ହାତରୁ ଛଡ଼ାଇ ନେଲେ । ଏ ଦୁଇ ଜାତି କେଉଁ ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତା କେଉଁ ଯୁଦ୍ଧ କୌଶଳ ବା କେଉଁ ବୀରତ୍ୱ ଦେଖାଇ ଦେଶ ରକ୍ଷା କଲେ ? ଭାରତରେ କି ଲୋକର ଅଭାବ ? ମନୁଷ୍ୟର କି ବୁଦ୍ଧିର ଅଭାବ ? ଦଶହଜାର ମାଇଲ ଦୂରରୁ କାଷ୍ଠନିର୍ମିତ ଅର୍ଣ୍ଣବ ପୋତରେ ଭାରତ ତୁଳନାରେ ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଯୋଦ୍ଧା ଆସି ଭାରତକୁ ସ୍ୱାୟତ୍ତ କରିନେଲେ । ଭାରତୀୟ ରାଜପୁରୁଷମାନେ ପୁତ୍ତଳିକା ପରି କେତେକ-ଙ୍କର ହସ୍ତର କ୍ରୀଡ଼ନକ ହେଲେ ।

ଭାରତୀୟ ଜାତିର ପତନର ପନ୍ଥା କେଉଁ ଦିନରୁ ଖୋଲିଲା ତାହା ନିର୍ଣ୍ଣିତ ରୂପେ କହିବା କଠିନ । ତଥାପି ବଙ୍ଗ ଲୋକେ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଏତେ ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ବଦ୍ଧପରିକର ହୁଅନ୍ତି, ତାହା ଶୁଣିଲେ ଲଜ୍ଜିତ ଓ ମର୍ମାହତ ହେବାକୁ ହୁଏ ।

ମୁର୍ଶିଦାବାଦରେ କ୍ଲାଇବ୍ ପ୍ରବେଶ କରିବା ଦିନ ଯେ ଜନତା ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଲା ତାହା ତାଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରିଥିଲା, ସେ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

"If they had an inclination to have destroyed the Europians they could have done it with sticks and stones."

ଭୟ ନାହିଁ, ଭାରତ ସନ୍ତାନ ଯେ ଭକ୍ତ, ବୈଷ୍ଣବ କାଷ୍ଠପୁତ୍ତଳିକା ।

୧୯୩୮ ସାଲର 'ସହକାର' ମାସିକ ପତ୍ର ଦ୍ୱାରେ ପ୍ରକାଶିତ।

ସତ୍ୟଂ ପରଂ ଧୀମହି

ଏହା ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ପ୍ରଥମ ସ୍କନ୍ଧ ପ୍ରଥମ ଶ୍ଲୋକର ଶେଷ ବାକ୍ୟ । କବି ପରମ ସତ୍ୟଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନକରି ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭ କରିଅଛନ୍ତି । ଏ ଶ୍ଲୋକରେ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକତା ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ "ତେନେ ବ୍ରହ୍ମହୃଦା ଯ ଆଦି କବୟେ" ବାକ୍ୟ ଥିବାରୁ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଏହା ସ୍ତୁତି ରଚିତ, ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଅଛି । ଏଥିରେ ଅଛି ସୃଷ୍ଟି ସ୍ଥିତି ଲୟ, କ୍ଷିତି ଅପ୍, ତେଜ । ରଜ୍ଜୁରେ ସର୍ପଭ୍ରମ, ମରୁରେ ଜଳଭ୍ରମ ଇତ୍ୟାଦି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ସତ୍ୟ ଯାହାର ଭିତ୍ତି ଉପରେ ଈଶ୍ୱର ସୃଷ୍ଟି ଓ ବେଦର ଅପୌରୁଷେୟତ୍ୱ ଦର୍ଶାଯାଇଅଛି । ଶୈବ, ଶାକ୍ତ, ବୈଷ୍ଣବ-ପ୍ରଭୃତି ସମ୍ପ୍ରଦାୟବାଦୀମାନେ ଉପରୋକ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସତ୍ୟ ଅବଲମ୍ବନରେ ଆପଣା ଆପଣା ଇଷ୍ଟ ଦେବତାର ସ୍ତବ ଆରମ୍ଭ କରିଥାନ୍ତି । ଭାଗବତ ରଚକ "ସତ୍ୟଂ ପରଂ ଧୀମହି" ଲେଖିଲେ ମଧ୍ୟ ବିଷ୍ଣୁ ଯେ ତାହାଙ୍କର ଧ୍ୟାନର ବିଷୟ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଅଛି ।

"ଓଁ ତତ୍ସତ୍", "ସତ୍ୟଂ ପରଂ ଧୀମହି" ବେଦାନ୍ତ ବାକ୍ୟ । ବେଦ, ବେଦାନ୍ତ ଓ ପୁରାଣ ସମନ୍ୱୟରେ ଭାଗବତରଚକଙ୍କର ପ୍ରୟାସ । ବର୍ଣ୍ଣନାରେ, ରଚନାରେ ଭାବରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁରାଣ ଅପେକ୍ଷା ଭାଗବତର ଉତ୍କର୍ଷରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ରଚକ ଯତ୍ନଶୀଳ, ଏହା ମଧ୍ୟ କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିନାହାନ୍ତି । "ବିଦ୍ୟାଭାଗବତାବଧି" ଏଥିରୁ ବଳି ଭାଗବତର ଅନ୍ୟ କି ପ୍ରଶଂସା କରାଯାଇପାରେ ! ଭାଗବତ ବେଦାନ୍ତମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏହା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ଲୋକରେ କୃଷ୍ଣ ବା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖନ କରି ବେଦାନ୍ତର ସାର ବାକ୍ୟ "ସତ୍ୟଂ ପରଂ ଧୀମହି" ର ଅବତାରଣା କରିଅଛନ୍ତି ।

ଗ୍ରନ୍ଥ ମୁଖରେ ପରମ ସତ୍ୟର ଧ୍ୟାନକଲେ ସୁଦ୍ଧା ରଚକ ଯେ ବିଶୁଦ୍ଧ ବ୍ରହ୍ମବାଦୀ ନୁହନ୍ତି ଏବଂ ସେ ଯେ ବିଶୁଦ୍ଧ ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତବାଦୀ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ଗ୍ରନ୍ଥପାଠରୁ ଜଣାଯାଏ । କବି ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତବାଦୀ ବୈଷ୍ଣବ, ଅବତାରବାଦୀ ଏବଂ ଅବତାର ମଧ୍ୟରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ୍ "ଏତେଚାଂଶ କଳାପୁଂସଃ କୃଷ୍ଣସ୍ତୁ ଭଗବାନ ସ୍ୱୟଂ" ଏହା ତାଙ୍କର ମତ ।

"କୃଷ୍ଣସ୍ତୁ ଭଗବାନ ସ୍ୱୟଂ" ଏହାକି ଜଗତବାସୀ ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ? ସମସ୍ତ ଜଗତବାସୀଙ୍କ କଥା ଛେଡ଼ି ଥାଉ ଭାରତବାସୀ ସବୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଉପାସକମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବେ କି ? ଶୈବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ଏବଂ ବୈଷ୍ଣବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତବାଦୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆରାଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି ଏବଂ ସମସ୍ତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ ନୁହନ୍ତି ।

କେବଳ ବୈଷ୍ଣବ ମତାବଲମ୍ବୀ ମଧ୍ୟରେ ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତବାଦୀ, ଶୁଦ୍ଧାଦ୍ୱୈତବାଦୀ, ଦ୍ୱୈତାଦ୍ୱୈତବାଦୀ, ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଭେଦାଭେଦବାଦୀ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରବାଦୀ ଇତ୍ୟାଦି ବାଦୀ ଅନେକ । ଶୈବମାନେ ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତବାଦୀ । ଶଙ୍କର ଅଦ୍ୱୈତ ବା ଅଭେଦ ବାଦୀ । ଏତେ ପ୍ରଭେଦ ବା ଭେଦବାଦର ଉଦ୍ଭବ ହେଲା କିପରି ଯେବେ ସତ୍ୟହିଁ କେବଳ ସମସ୍ତଙ୍କର ଧ୍ୟାନର ବିଷୟ ? ବିଜ୍ଞମାନେ କହିବେ ପନ୍ଥା ଅନେକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଏକ । ମାତ୍ର ଏ ଉକ୍ତିର ଯଥାର୍ଥତା ଏବଂ ଏଥିର ଆଲୋଚନା ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ବିଷୟ ନୁହେଁ ।

ଯେବେ ବେଦ ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ଅପୌରୁଷେୟ ବେଦଜ୍ଞାନର ଋଷି ଏବଂ ସର୍ବବେଦ ବ୍ରହ୍ମପ୍ରତିପାଦନ ହିଁ ସୂତ୍ର ବା ବେଦର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ତେବେ ବ୍ରହ୍ମପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଏତେ ବାଦ ବିବାଦ ତର୍କ ବିତର୍କ କାହିଁକି ? କେବଳ

ବେଦାଧ୍ୟୟନ ହିଁ ତଦ୍‌ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରାପ୍ତିର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ-ଏବଂ ପୁରୁଷାର୍ଥତା । ପୂର୍ବଋଷିମାନେ ଯଦି ଏହା ଏକବାକ୍ୟରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଯାଇଥାନ୍ତେ ତାହାହେଲେ ତ ବ୍ରହ୍ମ ଈଶ୍ୱର ଆତ୍ମା ପ୍ରଭୃତିନେଇ ଏତେ ବାଗ୍‌ବିତଣ୍ଡା ନଥାନ୍ତା । ଏତେ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ମତର ଅବତାରଣା, ଏତେ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ନଥାନ୍ତା ।

ବେଦ ବେଦାନ୍ତ ଦୁଇଗୋଟି ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ନିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଦ୍ୟମାନ । ବେଦାନ୍ତ ଅର୍ଥ ଉପନିଷଦ ସମ୍ଭୂତ । ବେଦ ହିଁଶ୍ରୁ ଉପନିଷଦର ଲେଖାବୋଲି ଉପନିଷଦ୍‌ର ନାମ ବେଦାନ୍ତ କିମ୍ବା ବେଦର ସାରଭୂତ ବା ବେଦର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଯେଉଁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଆଲୋଚିତ ତାର ନାମ ଉପନିଷଦ ? ଉଭୟତଃ ଉପନିଷଦ ବେଦର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ସ୍ୱତଃ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇପଡ଼େ ଯେହେତୁ ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବେଦର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବସ୍ତୁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ତାହା ଅବଶ୍ୟ ବେଦର ପରେ । ଏହା କିପରି ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯିବ ? ଯେବେ ଉପନିଷଦ୍ ଋଷିମାନେ ବେଦାଧ୍ୟୟନରୁ ଅଖଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମଲଭ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ଲେଖିଯାଇଥାନ୍ତେ ତାହାହେଲେ ଏତେ ଧର୍ମମତ ବିପ୍ଳବ ଘଟିନଥାନ୍ତା । ବେଦ ପାଠରୁ ବା ଅଧ୍ୟୟନରୁ ବ୍ରହ୍ମ ଲଭହୁଏ ଏକଥା ପ୍ରକାଶ କରିବା ତ ତେଣେଥାଉ ଉପନିଷଦ୍ ଋଷି ଜଣେ କହିଲେ,"ନାୟମାତ୍ମା ପ୍ରବଚନେନ ଲଭ୍ୟଃ" ଅର୍ଥାତ୍ ବେଦ ପାଠରୁ ବ୍ରାହ୍ମଲଭ୍ୟ ନୁହଁନ୍ତି । ଜଣେ କହିଲେ, "ଅପରା ଋଗ୍‌ବେଦୋ ଯଜୁର୍ବେଦ ଶାମବେଦ ଅଥର୍ବାଙ୍ଗିରସ X X X ପରାଯୟାତଦକ୍ଷରଂ ଅଧିଗମ୍ୟତେ, ଅର୍ଥାତ ଋକ୍‌ବେଦ ଇତ୍ୟାଦି ଅଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିଦ୍ୟା; ତାହାହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିଦ୍ୟା ଯାହାଦ୍ୱାରା ଅକ୍ଷର ବା ବ୍ରହ୍ମ ଜଣାଯାଏ ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ବାକ୍ୟ ଅଛି । ଉପନିଷଦ୍ ସଂଖ୍ୟା ଦଶ ଏବଂ ମୁନି ଅନେକ । "ନାନା ମୁନିନାଂ ମତୟଶ୍ଚ ଭିନ୍ନାଃ ।" ବେଦର ଋଷିମାନେ ଯେପରି ଆପଣା ଅଭୀଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ଅନେକ ଦେବତାର ସ୍ତୁତି କରି ଅଛନ୍ତି ଉପନିଷଦର ଦାର୍ଶନିକ ଋଷିଗଣ ଅମୃତବୁଦ୍ଧି ଚାଳିତ ହୋଇ ବ୍ରହ୍ମଲାଭର ପନ୍ଥା ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ଏହା ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ମତ ଯେ ସ୍ତୁତିଦ୍ୱାରା ବ୍ରହ୍ମଲଭ୍ୟ ନୁହେଁ, ମନନଦ୍ୱାରା ଲଭ୍ୟ । କେହି କହିଲେ "ପ୍ରଜ୍ଞାନଂ ବ୍ରହ୍ମ", କେହି କହିଲେ "ଆନନ୍ଦଂ ବ୍ରହ୍ମ", କେହି କହିଲେ "ଖଲ୍ୱିଦଂ ବ୍ରହ୍ମ" । ବ୍ରହ୍ମ ନିର୍ମଳ, ନିର୍ବିକାର, ନିଷ୍କ୍ରିୟ, ଶାନ୍ତ ଓ ନିରଞ୍ଜନ । ସୁତରାଂ ମନନ ଭିନ୍ନ ବ୍ରହ୍ମ ଉପଲବ୍‌ଧିର ଉପାୟାନ୍ତର ନାହିଁ ।

ଉପନିଷଦ୍‌ର ବ୍ରହ୍ମ ଯେଉଁ ବଚନ ନ ମନର ଅଗୋଚର ସେ ପୁଣି ପୁରାଣ ଯୁଗରେ ରକ୍ତମାଂସ ଶରୀରରେ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ସହିତ ସହବାସ ଓ କ୍ରୀଡ଼ା କୌତୁକରେ ଜୀବନ କାଳାତିପାତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଅବଶେଷରେ ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ବୟସ୍ୟ ପ୍ରେମିକ ଓ ଭକ୍ତଗଣଙ୍କୁ ଅପାର ଦୁଃଖ ଓ ଦାସ୍ୟସାଗରରେ ଭସାଇ ଚାଲିଗଲେ ଏବଂ ଡାକିଲେ କର୍ଣ୍ଣପାତ ମଧ୍ୟ କରୁନାହାନ୍ତି, ଏହା ଭାବିଲେ ବିସ୍ମୟର ସୀମା ରହେ ନାହିଁ ।

ବେଦରେ ଅବତାରବାଦର ନାମଗନ୍ଧ ନାହିଁ । ଉପନିଷଦରେ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ପୁରାଣରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଦେବଦେବୀର ଶାରୀରିକ ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା କିପରି ଏବଂ ଭାରତବାସୀ ବେଦବେଦାନ୍ତ ଛାଡ଼ି ପୁରାଣ ବିଶ୍ୱାସୀ ହେଲେ କିପରି ? ଏହା ବିଶେଷ ଚିନ୍ତାର ବିଷୟ । ମାତ୍ର ତହିଁର ଆଲୋଚନା ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ବିଷୟ ନୁହେଁ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକଥା ଏହି ଯେ ପୁରାଣ ଲେଖକମାନେ ଆପଣା ଆପଣା ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ବୈଦିକ ଉପାଖ୍ୟାନମାନଙ୍କୁ ସ୍ଥାନଦେଇ ଏବଂ ବେଦାନ୍ତ ବଚନ ଉଦ୍ଧୃତ କରି ପୁରାଣର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବଢ଼ାଇ ଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ "ପୁରାଣଂ ବେଦ ସମ୍ମତଂ" ଲେଖିବାକୁ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରିନାହାନ୍ତି ।

ଅବତାରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଚାରିଗୋଟି ପ୍ରକୃତ ମନୁଷ୍ୟାବତାର ଯେଉଁମାନେ କି ନରାକାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଲୀଳାଖେଳା କରି ଅବଶେଷରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଅଷ୍ଟମାବତାର ବଳରାମ ବୋଲି ଅନେକ ପୁରାଣରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରକୃତ ସେ ଯୁଗର ଅବତାର କୃଷ୍ଣ ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟମାତ୍ର । ଭାଗବତରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକ ନେଇ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ନାମକରଣ ସୁତରାଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧେ କେବଳ ଦୁଇକଥା ଲେଖି

ଉପସଂହାର କରିବୁଁ । ହିନ୍ଦୁର ଅନେକ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଛି; ମାତ୍ର ସମସ୍ତେ ଆପ୍ତବାକ୍ୟର ପକ୍ଷପାତୀ । ଏହାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଜଣେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନ ପନ୍ଥାର ପଥିକ ନୁହନ୍ତି । ବେଦବେଦାନ୍ତ ରହିଲେ ଗୁପ୍ତ ଅଥଚ ସମସ୍ତେ ପୁରାଣ ପୋଥିଦ୍ୱାରା ସଂସାର-ସମୁଦ୍ର ପାରହୋଇ ପାରିବାର ଅଜସ୍ର ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ଏମନ୍ତ କି ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେ କି ଅଭେଦବାଦୀ ସେ ବି ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ଶୂଦ୍ରାଦମାନେ କେବଳ ପୁରାଣ ଶ୍ରବଣରୁ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରିବେ । ଶୂଦ୍ରବହୁଳ ଭାରତବର୍ଷ, ଏଣୁ ପୁରାଣର ଆଦର ବେଶୀ ଓ ମାହାତ୍ମ୍ୟ କମେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଅଛି ।

ବୀରପୂଜକମାନଙ୍କର ହୃଦୟରେ ରାମଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅତି ଉଚ୍ଚରେ । ମାତ୍ର ପ୍ରେମଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କ-ଠାରେ କୃଷ୍ଣ ଅତି ଆଦରଣୀୟ । ମହାଭାରତ, ହରିବଂଶର କୃଷ୍ଣ ଓ ଭାଗବତର କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି । ମାତ୍ର ତାହା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ କେହି ରାଜି ହେବେ କି ? ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ମାନଙ୍କରେ କାର୍ଯ୍ୟର କୃଷ୍ଣ, ଶେଷୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଭକ୍ତର କୃଷ୍ଣ । ଏଣୁ ଭାଗବତର କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ବେଶୀ ଆଦର । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଜନ୍ମ, ବାଲ୍ୟ ଖେଳା, କୃତ ବିବାହ ଯୁଦ୍ଧାଦିକାର୍ଯ୍ୟମାନ ବେଦର ନୁହେଁ । କେବଳ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଗ୍ରନ୍ଥ କର୍ତ୍ତାମାନେ ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ବିଶେଷଣ ବା ଅମାନୁଷିକ କର୍ମର ଆରୋପଣ କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଭ୍ରାନ୍ତ ଓ ଚମତ୍କୃତ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଶଙ୍କରାଦିଙ୍କର ମତ ଯେ ମାୟାକୁ ବଶୀଭୂତ ବା ମାୟାଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଯାହାର ଜନ୍ମ, ସେ ଅବତାର । ମନୁଷ୍ୟ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ସାଧନାଦ୍ୱାରା ମାୟାକୁ ଜୟ କରେ । କୃଷ୍ଣ ମାୟାକୁ ଜୟକରି ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବାର କୌଣସି ଲକ୍ଷଣ ଆମେ ଦେଖି ପାରିଲୁଁ ନାହିଁ । ଶିଶୁପାଳ ବଧରେ ଆକସ୍ମିକ କ୍ରୋଧ, ଜରାସନ୍ଧ ବଧରେ କପଟ, ଜୟଦ୍ରଥ ବଧରେ ପ୍ରତାରଣା, ଦ୍ରୋଣ ନାଶରେ ମିଥ୍ୟାଭାଷଣର ଶିକ୍ଷା ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ରିପୁଦମନ ଅସାମର୍ଥ୍ୟର ଉଦାହରଣରେ ପୁରାଣ ଭରା । ଭୀଷ୍ମଙ୍କୁ ବଧ କରିବାକୁ ରଥଚକ୍ର ଧରି ଧାବମାନ ହେବାଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଜ୍ଞାଭଙ୍ଗ ପୁରାଣ ସ୍ପଷ୍ଟାକ୍ଷରରେ ଲେଖି ପୁଣି ଯେବେ କହେ ଯେ, ଈଶ୍ୱର ଯେ ତାଙ୍କଠାରେ ସବୁ ଶୋଭନୀୟ ତାହା ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସୀର ମସ୍ତକ ଅବନତ ସହିତ ଗ୍ରହଣୀୟ; ମାତ୍ର ତାହା ପ୍ରକୃତ ଭଗବାନର କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ । ନିଜ ଇଚ୍ଛା ପୂରଣ ନିମନ୍ତେ ନାନା ଉପାୟ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଲୋକଗର୍ହିତ କାର୍ଯ୍ୟକରି ଈଶ୍ୱରତ୍ୱର ଦୁହାଇ-ଦେଲେ ଚଳେ କି ?

ସଂସାରରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ସତ୍ୟ ଅଛି ଯାହା ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ତାହା ମୃତ୍ୟୁ । ମୃତ୍ୟୁ ପୂର୍ବରୁ ଅର୍ଜୁନ ଯେତେବେଳେ ଯାଇ "ବାମଭାଗ ବଧ୍ୱାଶ୍ରିତ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣାଂଘ୍ରୀ ସରୋରୁହଂ । ସମାଶ୍ରିତ୍ୟା ଭକାସ୍ୱତ୍ତ୍ୱ ମଶୋକଙ୍କତ୍ୟକ୍ତ ପିପ୍ପଲଂ ॥"

ବାସନା ତ୍ୟାଗକରି ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ବୃକ୍ଷରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇ କୃଷ୍ଣ ବସିଥିଲେ । ସ୍ୱାଭାବିକ । ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ସ୍ତ୍ରୀ ବର୍ଗଙ୍କର ରକ୍ଷଣ ଭାର ଦେଇ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଉପଦେଶ ଦେଇ ବିଦାୟ କଲେ । ଅର୍ଜୁନ ଯେ ତାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ଅସମର୍ଥ କୃଷ୍ଣ କିନେ ବୁଝିପାରିଲେ ନାହିଁ ।

କୃଷ୍ଣ ବ୍ୟତୀତ ଅର୍ଜୁନ ପଙ୍ଗୁ ଏକଥା ଦେଖାଇ କୃଷ୍ଣର ମହତ୍ତ୍ୱବୃଦ୍ଧି କରିବା ଅପେକ୍ଷା ସ୍ତ୍ରୀଗଣଙ୍କର ଅପମାନ ନ ଘଟିବ ଏଥିର ପ୍ରତିକାର କରିଥିଲେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଭଗବାନତ୍ୱର ବିଶେଷ ପରିଚୟ ମିଳିଥାନ୍ତା । ମୋଟ କଥା ଏହି ଯେ ଭକ୍ତବିନା ଈଶ୍ୱର ସାହାଯ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ସୁଲଭ ନୁହେଁ ଏବଂ ଈଶ୍ୱର ସାହାଯ୍ୟ ବ୍ୟତିରେକେ ମନୁଷ୍ୟ ପଙ୍ଗୁ ଏହି କଥା ଦେଖାଇବା ପୁରାଣର ଅଭିପ୍ରାୟ । କୃଷ୍ଣ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ କରି ନରମହତ୍ତ୍ୱକୁ ଖର୍ବ କରାଯାଇଅଛି ଏବଂ ସତ୍ୟ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାରୁ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ବିରତ କରାଯାଇଅଛି ବୋଇଲେ ଚଳେ ।

ବ୍ରହ୍ମ କାହାକୁ ଧରାଦେଇ ନାହିଁ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ କେହି ଦେଖିନାହିଁ ବା ପାଇନାହିଁ । ଯେହେତୁ ସେ ମନ ଓ ବଚନର ଅଗୋଚର । ଅନୁସନ୍ଧାନ ଓ ଧ୍ୟାନ ଜନିତ ଆନନ୍ଦ ଅପାର । ସତ୍ୟର ଅନୁସନ୍ଧାନ ବେଳେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ ତାହାହିଁ ପରମାନନ୍ଦ ବା ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଏବଂ ଉପନିଷଦ୍‌ର ଆନନ୍ଦ "ବ୍ରହ୍ମ" ତାହାହିଁ ।

ଶେଷରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଏହି ଯେ ଭାଗବତ ରଚକ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଧର୍ମ ନିମନ୍ତେ ରାଧାର ଆବିର୍ଭାବ ବିଷୟ ଭାଗବତରେ ଲେଖିଯାଇ ନାହାନ୍ତି । ଦୁଃଖର କଥା ।

ବୁଦ୍ଧ

ବୁଦ୍ଧ ଯେ ଭାରତ ଜନନୀର ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଏହା ଅଧିକାଂଶ ଭାରତବାସୀଙ୍କର ଅଗୋଚର । ବୁଦ୍ଧ କାଳ୍ପନିକ ଦେବତା ନୁହନ୍ତି, ପ୍ରାଗୈତିହାସିକ ବୀରପୁରୁଷ ବା ଧର୍ମପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ନୁହନ୍ତି । ଇତିହାସ ଯୁଗର ସେ ମହାପୁରୁଷ ନିର୍ମଳଚରିତ୍ରରେ ବିହର କଲେ ବୁଦ୍ଧ ଜଗତର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷ । ଯେଉଁ ମହାପୁରୁଷର ଜ୍ଞାନ, ଦୟା ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ଅଗାଧ ବୋଲି ଆଜି ସମସ୍ତ ଦେଶର ବିଜ୍ଞବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ନତମସ୍ତକରେ ସ୍ୱୀକାର କରୁଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ସନାତନ ଧର୍ମ ବିଦ୍ୱେଷୀ ବୋଲି ତ୍ୟାଗ କରିବାଦ୍ୱାରା ଅଯୋଗ୍ୟତାର ପରିଚୟ ଦେଲେ ସିନା !

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ନିନ୍ଦା, ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କୁ ଅପବାଦ ଦେବା ଏକ ସମୟରେ ହିନ୍ଦୁ କବିମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟ ଥିଲା । ପୁରାଣର ରାଜା ଓ ବୀରପୁରୁଷମାନେ ବୁଦ୍ଧ ଜନ୍ମ ପୂର୍ବର ବୋଲି ଶାସ୍ତ୍ରମାନେ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତକାରୀମାନଙ୍କର ସେ ଜ୍ଞାନର ଅଭାବ ଥିଲା । ଏଣୁ ସେମାନେ ପୁରାଣ ଓ କାବ୍ୟର ମହତ୍‌ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମୁଖରେ ବୁଦ୍ଧନିନ୍ଦାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ଏମନ୍ତକି ରାମ ମୁଖରେ ବୁଦ୍ଧ ନିନ୍ଦା କରାଇବାକୁ କବିମାନେ ଛାଡ଼ି ନାହାନ୍ତି । ଚିତ୍ରକୂଟରେ ଯେତେବେଳେ ରାମ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ ଭରତ ତାଙ୍କୁ ଫେରାଇବା ନିମନ୍ତେ କୌଶଲ୍ୟା ବଶିଷ୍ଠାଦିଙ୍କ ସହିତ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେହି ପର୍ବତାଶ୍ରମରେ ପୁଣ୍ୟାତ୍ମାମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷେ ରାମ ଭରତଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ପଦ୍ଧତି ଉପଦେଶ ଦେବା ଛଳରେ କହିଲେ, "ଯଃ ବୁଦ୍ଧ ସଚୌରଃ ।" କବିର କଳ୍ପନା ଯେ ରାମ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ନିନ୍ଦାକଲେ ଭାରତବାସୀ ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଘୃଣା କରିବେ । କି ନୀଚ ପ୍ରବୃତ୍ତି ! କି ଅବିମୃଷ୍ୟକାରିତା ! ରାମ କାହିଁ ବୁଦ୍ଧ କାହିଁ ? ଯୁଗଯୁଗାନ୍ତରର ପ୍ରଭେଦ ? ରାମ ପରମ ପୁରୁଷ, ବୁଦ୍ଧ ପରମ ପୁରୁଷ । ସ୍ୱାର୍ଥପର ଯେ ନିତାନ୍ତ ଅପକର୍ମ କରିପାରେ ଏହା ତହିଁର ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟମାନ ନିଦର୍ଶନ ।

ସ୍ୱାର୍ଥପର ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମଧ୍ୱଜୀମାନେ ନିନ୍ଦା ଅପବାଦ ଦ୍ୱାରା ଭାରତବାସୀଙ୍କ ମନରୁ ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ନିର୍ବାସିତ କରି-ଅଛନ୍ତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତଗଣ କେତେ ବର୍ଷ ହେଲା ଭାରତ, ସିଂହଳ, ବ୍ରହ୍ମଦେଶ, ଚୀନ୍, ଜାପାନ, ତିବ୍ବତର ପୁସ୍ତକାଗାରମାନ ତନ୍ନ ତନ୍ନ କରି ଦେଖି ବୁଦ୍ଧ ମହିମା ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏଣୁ ଆଜି ଭାରତୀୟ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକରେ ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ନାମ ଓ ସାମାନ୍ୟ ଜୀବନୀ ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି । ଅଦ୍ୟାପି ଭାରତବାସୀ ବୁଦ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଜ୍ଞ ଏବଂ ଜାଣିବାକୁ ମଧ୍ୟ କାହାରି ଚେଷ୍ଟା ନାହିଁ ।

ଆହୁରି ଗୋଟିଏ କଥା । ଭାରତବାସୀ କେହି ଯେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱ ବୁଝି ନ ଥିଲେ ଏପରି ନୁହେଁ । ତାଙ୍କୁ ମହାଯୋଗୀ ଈଶ୍ୱରାବତାର ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ମାତ୍ର ସ୍ୱାର୍ଥ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ବଡ଼ ନୁହେଁ । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ବୌଦ୍ଧ ବିଦ୍ୱେଷୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ଗାଇଅଛନ୍ତି--

ଧରାବଦ୍ଧପଦ୍ମାସନସ୍ଥାଙ୍ଗଯଷ୍ଟି
ନିର୍ଯ୍ୟମ୍ୟାନିଳଂ ଦତ୍ତନାଶାଗ୍ର ଦୃଷ୍ଟି
ଯ ଆସ୍ତେ କଲୌ ଯୋଗିନାଂ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ
ସ ବୁଦ୍ଧ ପ୍ରବୁଦ୍ଧୋଽସ୍ତୁ ମେ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିଃ ।

ଜୟଦେବ ଆପଣା ସ୍ତୁତିରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ମତ ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଜୟଜଗଦୀଶହରେ ବୋଲି ନମସ୍କାର କରିଅଛନ୍ତି—

ନିନ୍ଦସି ଯଜ୍ଞବିଧେ ରହହଶ୍ରୁତି ଜାତଂ
ସଦୟ ହୃଦୟ ଦର୍ଶିତ ପଶୁଘାତଂ
କେଶବ ଧୃତବୁଦ୍ଧଶରୀର,
ଜୟ ଜଗଦୀଶ ହରେ ।

ଅବତାର ବାଦରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅଛି ମିଳାଚଳେ ବହ୍ଳାଗ୍ର ବୁଦ୍ଧ ବୋଲି ଲୋକମୁଖରୁ ଶୁଣାଯାଏ । ଓଡ଼ିଆ ରାମରତନ ଗୀତା ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତକରେ ଉକ୍ତ ବିଷୟର ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ତଥାପି ବୁଦ୍ଧ ଭାରତବାସୀଙ୍କି ଅଜ୍ଞାତ ।

ବୁଦ୍ଧ ଜୀବନୀ ଲେଖିବା କିମ୍ବା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଆଲୋଚନା ପ୍ରବନ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ । ହଠାତ୍ ଅହିଂସା ବିଷୟସ୍ମରଣ ହେବାରୁ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ଆରମ୍ଭ ଏବଂ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ଉପରୋକ୍ତ ମନ୍ତବ୍ୟ । କାରଣ ବୁଦ୍ଧଠାରୁ ଅହିଂସା ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ବୋଲିବା ଅଯୌକ୍ତିକ ନୁହେଁ ।

ଯେତେବେଳେ ଯାଗଯଜ୍ଞର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ଥିଲି ପଶୁବଳୀକୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବିଧିଜାତ ହିଂସା ବୋଲି ପ୍ରଚାର କରୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ । ସ୍ୱର୍ଗବାସ ଲାଳସାରେ ରାଜାମାନେ ଗୋମେଧ, ଅଶ୍ୱମେଧ ଯାଗଦ୍ୱାରା ଭାରତାକାଶକୁ ଧୂମାୟମାନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଏଥିନିମନ୍ତେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମୁଖରେ ଅଜସ୍ର ପ୍ରଶଂସାବାଦ ଘୋଷିତ ହେଉଥିଲା । ବିଜ୍ଞଚୂଡ଼ାମଣି ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ପଶୁବଳୀ ଅସହ୍ୟନୀୟ ଥିଲା । ତଦାନୀନ୍ତନ ଲୋକମାନଙ୍କ ନୈତିକ ଆଚରଣରେ ସ୍ଖଳିତ ହେବାର ଦେଖି ତାହାଙ୍କ ମନ ବ୍ୟାକୁଳ ହେଲା । ସତ୍ୟଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମନ୍ତେ ଦେଶ, ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ସ୍ତ୍ରୀ, ପୁତ୍ର ଓ ରାଜଶ୍ରୀ ତ୍ୟାଗ କରି ତପସ୍ୟା ନିମନ୍ତେ ସେ ବନକୁ ଗଲେ । ନିରାହାର, କାୟକ୍ଲେଶରେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନରେ ସତ୍ୟର ତତ୍ତ୍ୱାନୁସନ୍ଧାନ କଲେ । ସେ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ଆବିଷ୍କାର କଲେ ସେଥିରେ ସାମାଜିକତା ନାହିଁ । ଜାତି ନିର୍ବିଶେଷରେ ତାହା ଦେୟ ଓ ଗ୍ରାହ୍ୟ । ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ ଯାହା କାଳଭେଦରେ ପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ନୁହେଁ । ଜ୍ଞାନ ଉପଲବ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ଦୋଷ ବା ପାପରୁ ମୁକ୍ତି ଏହି ଧର୍ମର ଭିତ୍ତି । ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଥ ସତ୍ୟର ପରିଚୟ ଏବଂ ସତ୍ୟ ଗାଢ଼ ଗବେଷଣା ଦ୍ୱାରା ଲଭ୍ୟ । ସତ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଅହମିକା ଓ ସମଗ୍ର ସ୍ୱାର୍ଥାବଳୀ ଦ୍ୱାରା ପାପରୁ ମୁକ୍ତି ଏବଂ ତଜ୍ଜନିତ ସୁଖ ନିର୍ବାଣ । ଅହିଂସା ପରମଧର୍ମ । ଶୀଳ, ଦୟା ଓ ପ୍ରେମଦ୍ୱାରା ଜନମନ ଜୟକରିବା ହିଁ ବୌଦ୍ଧର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

କାଳକ୍ରମେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ବିକୃତି ଲଭି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅନେକ ମତ ଓ ଶାଖାପ୍ରଶାଖାରେ ପରିଣତ ହେଲା । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଅଯଥା କଳ୍ପନା ଭାବପ୍ରଣୟ ମନରେ ସେ ଶିକ୍ଷାସ୍ରୋତକୁ କଳୁଷିତ କଲା । ପୁରାଣମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟାୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବୌଦ୍ଧମତର ଦୟା ଅହିଂସା ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗର ଉଦାହରଣ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାହା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରସୂତ ବୋଲି ଜାଣିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ଏଣୁ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ଉଦାରତା ସମ୍ବନ୍ଧେ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଭାରତବାସୀର ଯୋଗ୍ୟତା ନାହିଁ ।

ଆଜିକାଲି ଅହିଂସା ଓ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗଦ୍ୱାରା ଶତ୍ରୁ କିମ୍ବା ଅତ୍ୟାଚାର କବଳରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବାର ଆକାଙ୍କ୍ଷା ବଳବତୀ ହେଉଅଛି । ଏ ଚେଷ୍ଟା ନୂତନ ନୁହେଁ । ବୁଦ୍ଧ କହିଅଛନ୍ତି ଯେ,, କର୍ମ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ଲାଭକରେ, ଯେଉଁ କର୍ମ କରାଯାଏ ତାହା ଅମର । ଜନରୁ ଜନାନ୍ତରକୁ ତାହା କିପରି ପ୍ରସାର ଲାଭକରେ ତାହା ଅଜ୍ଞାତନୀୟ, ତଥାପି ଏହା ସତ୍ୟ । ଥରେ ଯେ ଅହିଂସାର ଉପଦେଶ ଓ ଉଦାହରଣ ଦ୍ୱାରା ଚାଳିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ହିଂସା ସହିତ ସମାନ ଗତିରେ ଚାଲିଛି । କେହି ହିଂସାର ପକ୍ଷପାତୀ, କେହି କେହି ଅହିଂସାର ପକ୍ଷପାତୀ ।

ସାରମାନେ ହିଂସାର ପକ୍ଷପାତୀ । ଗୀତା ଧର୍ମମତର ଭିତ୍ତି ତଥାପି ହିଂସାର ପକ୍ଷପାତୀ । ଅହିଂସାଦ୍ୱାରା ଜଗତ ଜୟକରିବାର ପ୍ରଥମ ଉପାୟ ବୋଲି ବୁଦ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ ଅହିଂସା କିପରି ଭାବରେ ପାଳିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଲୋକେ ତାକୁ ପରମଧର୍ମ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ତହିଁର ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଉପସଂହାର କରିଯାଉ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣନାମକ ଜଣେ ଦାସୀପୁତ୍ର ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଶରଣ ନେଇ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କଲା । ବୁଦ୍ଧ ଉପଦେଶ ଦେଲେ ଯେ ତ୍ୟାଗହିଁ ଧର୍ମର ମୂଳ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧର୍ମପ୍ରଚାରରେ ମନ ବଳାଇଲା । ସେ ସମୟରେ ଶ୍ରୋଣାପରାନ୍ତ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଦେଶ ଥିଲା । ସେଠାର ଲୋକମାନେ କ୍ରୂର ଓ ବର୍ବର ଥିଲେ । ଏହି ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବୌଦ୍ଧ-ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଅନୁମତି ମାଗିଲା । ବୁଦ୍ଧଦେବ କହିଲେ ଶ୍ରୋଣା ପରାନ୍ତଲୋକମାନେ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତୁମେ ବାସ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକର—କ୍ରୋଧୀ, କ୍ରୂର କଠୋରକର୍ମୀ ଓ ଦାମ୍ଭିକ । ହେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ! ତମକୁ ଦେଖି ତମ ସମ୍ମୁଖରେ ଦୁର୍ବାକ୍ୟ କହିବେ, ଅପମାନ ସୂଚକ ଗାଳି ଦେବେ ଏବଂ କ୍ରୋଧାନ୍ଧ ହୋଇ ତର୍ଜନ ଗର୍ଜନ କରିବେ, ସେ କଥାକି ତମେ ବିଚାରିଅଛ ? ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ତର ଦେଲା ଯଦି ଶ୍ରୋଣାପରାନ୍ତକବାସୀ-କ୍ରୋଧାନ୍ଧ ହୋଇ ମତେ ଅଭଦ୍ର ଗାଳି ଦେବେ, ତର୍ଜନ ଗର୍ଜନ କରିବେ, ତେବେ ମୁଁ ଏହା ଭାବିବି ଯେ ଶ୍ରୋଣାପରାନ୍ତକମାନେ ବଡ଼ ଶାନ୍ତ, ସୁଶୀଳ ଓ ଉତ୍ତମ, ଯେହେତୁ ସେମାନେ ମତେ ମୁଷ୍ଟ୍ୟାଘାତ କଲେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ପ୍ରସ୍ତର ମାରିଲେ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଯେବେ ଶ୍ରୋଣା ପରାନ୍ତକମାନେ ତମକୁ ମୁଷ୍ଟ୍ୟାଘାତ କରନ୍ତି କିମ୍ବା ପ୍ରସ୍ତର ମାରନ୍ତି ତେବେ କି ବିଚାର କରିବ ?

ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ବଡ଼ ଶାନ୍ତ, ସୁଶୀଳ, ଉତ୍ତମ ବୋଲି ଭାବିବି, ଯେହେତୁ ସେମାନେ ମୋ ପ୍ରତି ଖଣ୍ଡାଘାତ ଓ ଯଷ୍ଟ୍ୟାଘାତ କଲେ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଯେବେ ସେମାନେ ଖଣ୍ଡାରେ କିମ୍ବା ବାଡ଼ିରେ ତମକୁ ଆଘାତ କରନ୍ତି ସେ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବିଚାର କରିଅଛ କି ?

ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ସୁଶୀଳ ଓ ଉତ୍ତମ ଭାବିବି, ଯେହେତୁ ସେମାନେ ମୋତେ ଜୀବନରୁ ବଞ୍ଚିତ ନକଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଯଦି ସେମାନେ ତମର ଜୀବନ ନାଶ କରନ୍ତି ତାହା ତମେ ଭାବିଅଛ କି ?

ଶ୍ରୋଣାତକମାନେ ସୁଶୀଳ ଓ ଉତ୍ତମ ବୋଲି ଭାବିବି, କାରଣ ସେମାନେ ମତେ ସାମାନ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ଏହି ବାସନାପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନରୁ ମୁକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ବୁଦ୍ଧଦେବ କହିଲେ--"ପୂର୍ଣ୍ଣ ! ଉତ୍ତମ, ତୁମେ ଜିତକ୍ରୋଧ, ତମେ ଶ୍ରୋଣା ପରାନ୍ତକ ଭୂମିରେ ବାସ କରିପାରିବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ । ନିଜେ ଶାନ୍ତିଲାଭ କର, ସେମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ କର, ପରକୁ ମୁକ୍ତ ଦିଅ, ତମେ ମୁକ୍ତ ହୁଅ ତମେ ନିର୍ବାଣ ଲାଭକର ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ନିର୍ବାଣଲାଭରେ ସହାୟ ହୁଅ" ।

ଏହାହିଁ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରକୃତ ଆଦର୍ଶ । କେଉଁ ସୂତ୍ରରେ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କଠାକୁ ଏଥିର ଲେଶମାତ୍ର ଆସିଲା ତାହା ତାଙ୍କୁ ଜଣା ।

●

('ଉପହାର'-ଫେବ୍ରୁଆରୀ—୧୯୬୯—'ବିଜୟାସଙ୍ଖ୍ୟା'ରେ ପ୍ରକାଶିତ)

ବ୍ରହ୍ମଜାଲ

ଜାଲ ଦ୍ୱାରା ମାଛ ଧରାଯାଏ । ମୃଗ ଧରିବାର ଜାଲ ଅଛି, ପକ୍ଷୀ ଧରିବାର ମଧ୍ୟ ଜାଲ ଅଛି । ଜାଲ ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ିଲେ ପ୍ରାଣୀର ଉଦ୍ଧାରର ଉପାୟ ନାହିଁ । ଭୋଗ ନିମନ୍ତେ ମନୁଷ୍ୟ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଜାଲ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଅଛି । ଅନେକ ପ୍ରକାର ଜାଲ ଅଛି —କୁଣ୍ଡଳୀଜାଲ, ଗିରିଜାଲ, ଦଣ୍ଡାଜାଲ, କାଠିଜାଲ, ମହାଜାଲ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ମାଛ ବା ପକ୍ଷୀ ଥରେ ଜାଲ ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କଲେ ଆଉ ନିସ୍ତାରର ଉପାୟ ନାହିଁ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ସୂତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଗ୍ରଥିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜାଲକୁ ଛିଣ୍ଡାଇବା ସହଜ ନୁହେଁ । ରସନା ତୃପ୍ତି ଓ ଉଦର ପୂର୍ତ୍ତି ନିମନ୍ତେ ମନୁଷ୍ୟର ଏହା ଅଦ୍ଭୁତ ସୃଷ୍ଟି । ଭୋଗ ନିମିତ୍ତରେ ସ୍ୱାର୍ଥ ସାଧନ ପାଇଁ ମାନବ ଆଉ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଜାଲ ତିଆର କରିଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ସୂତ୍ର ନିର୍ମିତ ନୁହେଁ, ହାତଗୁନ୍ଥା ନୁହେଁ ମାନସଗୁନ୍ଥା । ଏଣୁ ତାହା ଅଭେଦ୍ୟ ଅଚ୍ଛେଦ୍ୟ ବୋଇଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ନୁହେଁ । ପଣ୍ଡିତମାନେ ତର୍କରେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ କହନ୍ତି ଏ ତର୍କଜାଲ ଛିନ୍ନ କରିବା ଅସାଧ୍ୟ । କଥାରେ କଥାରେ ଏପରି ଅନେକ ଜାଲର କଥା ଶୁଣାଯାଇ ଥାଏ । ଶିରୋନାମାରେ ଥିବା ବ୍ରହ୍ମଜାଲ ନାମ ମୋର ବାଲ୍ୟସ୍ମୃତି । ପଣ୍ଡିତ ବା ବିଦ୍ୱାନ୍ ମୁଖରୁ ଯେ ଶୁଣିଥିଲି ତାହା ନୁହେଁ, ଗ୍ରାମ ଅଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ମୁଖରୁ ଶୁଣିଥିଲି । ଜଟିଳ ଅମୀମାଂସ୍ୟ ସମସ୍ୟାକୁ ବ୍ରହ୍ମଜାଲ କୁହନ୍ତି । ତାଛଡ଼ା ଲୋକର ପ୍ରତାରଣାପୂର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ସ୍ୱାର୍ଥପରତାକୁ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଜାଲ କହନ୍ତି । ଏହା ରୂଢ଼ିଶବ୍ଦ ହୋଇଯାଇଅଛି । ଏ ଭୂମିକାର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ? ବାଲ୍ୟକାଳର ସ୍ମୃତି ଜାଗରୂକ ହେଲା କିପରି ? ତହିଁର ବିବରଣ ନିମ୍ନ ଲେଖାରୁ ଜଣାପଡ଼ିବ ।

ଗତ ପୌଷ ମାସର ବଙ୍ଗୀୟ ମାସିକ 'ବସୁମତୀ' କାଗଜ ଓଲଟ ପାଲଟ କରୁ କରୁ ସହସା ପ୍ରବାହଣ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଦୃଷ୍ଟିପାତ ହେଲା । ଲେଖକ ମହାପଣ୍ଡିତ ରାହୁଲ ସାଂସ୍କୃତ୍ୟାୟନ । ପ୍ରବନ୍ଧ ନାମରୁ ହେଉ ବା ନ ହେଉ, ଲେଖକଙ୍କର ନାମ ଦେଖି ପାଠ କରିବାକୁ ଆଗ୍ରହ ଜନ୍ମିଲା । ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ ପରେ କିଛି ଲେଖିବାକୁ ମନ ବଳିଲା । ଲେଖାର ନାମ ଦେବି କଣ ଏହା ଭାବୁ ଭାବୁ ବାଲ୍ୟକାଳର ଶୁଣା ବ୍ରହ୍ମଜାଲ ଶବ୍ଦ ମନରେ ଉଦୟ ହେଲା । ତାହାହିଁ ଶୀର୍ଷ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥାପନ କଲି ।

ମହାପଣ୍ଡିତ ଖ୍ରୀ: ପୂ: ୭୦୦ ବର୍ଷର ଘଟଣା କାହାଣୀ ଆକାରରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ପଞ୍ଚାଳର ରାଜା ପ୍ରବାହଣ । ପ୍ରବାହଣ ଜୈବଲଙ୍କ ପୁତ୍ର । ଜୈବଲଙ୍କର ଅନେକ ରାଣୀ ଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ରାଣୀମାନଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଦଶଗୋଟି ପୁତ୍ର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରବାହଣ କନିଷ୍ଠ । ପ୍ରବାହଣଙ୍କର ମାତା ଆପଣା ପୁତ୍ର ପ୍ରବାହଣକୁ ସୁଶିକ୍ଷିତ କରିବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ସ୍ୱଭ୍ରାତା ଗାର୍ଗ୍ୟଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କଲେ । ସେତେବେଳେ ପ୍ରବାହଣଙ୍କ ବୟସ ମାତ୍ର ଛଅବର୍ଷ । ପ୍ରବାହଣଙ୍କର ମାଉଳ କନ୍ୟା ଲୋପାର ବୟସ ମାତ୍ର ଚାରିବର୍ଷ ଥିଲା । ପ୍ରବାହଣଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ରାଜ୍ୟ ମିଳିବା ଆଶା ଆଦୌ ନ ଥିଲା । ଏଣୁ ସେ ଜଣେ ମହାବ୍ରାହ୍ମଣ ହେବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ବିଶେଷ ଯତ୍ନ ସହକାରେ ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୟା ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ ଏବଂ ବେଦ ବେଦାଙ୍ଗରେ ବିଶେଷ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କଲେ । ସେ ଲୋପାଙ୍କର ପାଣିଗ୍ରହଣ କଲେ । ପ୍ରବାହଣଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭାଇମାନେ ମୃତ ହେବାରୁ ସେ ପଞ୍ଚାଳର ରାଜା ହେଲେ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମବାଦୀ ହେଲେ । ପ୍ରବାହଣ ଜନକ ବୈଦେହ ଓ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞ । ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞ ବୋଲି ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହାଙ୍କର ବିଶେଷ ପ୍ରଖ୍ୟାତି ଅଛି । ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବାହଣଙ୍କର ସହଧର୍ମିଣୀ ଲୋପା ସହିତ ତାଙ୍କର ମତର ଅମେଳ,

ତଥାପି ଉଭୟଙ୍କର ଦାମ୍ପତ୍ୟ ପ୍ରେମ ଅତୁଳନୀୟ । ମହାପଣ୍ଡିତ ଉଭୟଙ୍କର କଥୋପକଥନ ଛଳରେ ବ୍ରହ୍ମବାଦର ଅସାରତା ଏବଂ ଏହା ଶୋଷଣ ଓ ସ୍ୱାର୍ଥର ଉପାୟ ଥିବାର ପ୍ରତିପନ୍ନ କରାଇଅଛନ୍ତି ।

ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ପଲାଶଦଣ୍ଡ ଓ ରୁକ୍ଷକେଶ ସତ୍ତ୍ୱେ ଓ ପ୍ରବାହଣ ଅବିବାହିତା ଲୋପାଙ୍କର ଅଧର ଚୁମ୍ବନ କରିଅଛନ୍ତି । "ଏ ଛଳନାର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ?" ଲୋପାଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନରେ ପ୍ରବାହଣ କହିଲେ, "ଏ ସମସ୍ତ ସନ୍‌ମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରୟୋଜନ ଏବଂ ଏତାଦୃଶ ବେଶକୁ ଲୋକେ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ମାନଙ୍କର କଠିନ ତପସ୍ୟା ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି ।"

ବ୍ରହ୍ମବେତ୍ତାମାନେ ଯେ ଦାସ ପ୍ରଥାର ପକ୍ଷପାତୀ ସେଥି ନିମନ୍ତେ ଲୋପା ବ୍ୟଥିତା ହୋଇ ପ୍ରବାହଣଙ୍କୁ ଦିନେ କହିଲେ, ପ୍ରବାହଣ, ଦେଖ କୁରୁରାଜ ମୋର ପିତାଙ୍କୁ ଅନେକ ଗ୍ରାମ, ହିରଣ୍ୟ, ଦାସଦାସୀ ଓ ଘୋଟକ ରଥ ଦେଇଥିଲେ । ଘରେ ଅନେକ ଦାସଦାସୀ ସତ୍ତ୍ୱେ କୁରୁରାଜା ପୁଣି ତିନିଜଣ ଦାସୀ ପଠାଇଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଯେକୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ । ଏହା ଶୁଣି ବ୍ରହ୍ମଗ୍ରସ୍ତ ପ୍ରବାହଣ କହିଲେ, "ବିକ୍ରୀ କରିଦିଅ ।" ଦାସୀତିନି ମାନ ତରୁଣୀ, ଏଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ତିନି ଶତ ନିମ୍ନ (ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ମୁଦ୍ରାୟ) ପାଇବ । ଲୋପା ଉତ୍ତରରେ କହିଲେ, "ପ୍ରବାହଣ, ମନରେ ବଡ଼ ଦୁଃଖ ଜାତ ହୁଏ, ଆମେମାନେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସୁଶିକ୍ଷିତ ଓ ଜ୍ଞାନୀ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ଏହି ଦାସମାନଙ୍କର କଥା ଭାବେ ସେତେବେଳେ ବ୍ରହ୍ମା, ଇନ୍ଦ୍ର, ବରୁଣ ଏମନ୍ତ କି ସ୍ୱୀୟ ଦେବକୁଳ ବଶିଷ୍ଠ ଭରଦ୍ୱାଜ, ଭୃଗୁ, ଅଙ୍ଗିରା ଏ ସମସ୍ତ ଋଷି ଏବଂ ମୋର ପିତାଙ୍କ ପରି ସମସ୍ତ ଶ୍ରୋତ୍ରୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମହାଶାଳ (ଧନିକ) ମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋର ଘୃଣା ଜାତ ହୁଏ । ସର୍ବତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ପାଏ ଯେ ଲୋଭ ହିଁ ଲୋଭ । ପୁଣି ଲୋପା କହିଲେ, "ମୋର ପିତା ସେଦିନ କାଳୀ କାମ୍ନୀ ଦାସୀର ସ୍ୱାମୀକୁ ଜଣେ କୋଶଳ ଦେଶୀୟ ବଣିକଠାରେ ପଞ୍ଚାଶ ନିମ୍ନରେ ବିକ୍ରୟ କରିଦେଲେ । କାଳୀର କ୍ରନ୍ଦନ ଶୁଣି ମୁଁ ପିତାଙ୍କୁ ଅନେକ କହିଲି, ପିତା କହିଲେ, "ଯଦି ଦାସ-ଧର୍ମର ପଥ ବନ୍ଦ କରିଦିଆଯାଏ ତେବେ ସ୍ଥାନ ଆଉ ରହିବ ନାହିଁ । ଆଉ ଯେବେ ଦାସ ବୃତ୍ତିର ପଥ ବନ୍ଦ କରାଯାଏ ତେବେ ଧନ ବାକି ନିମନ୍ତେ ।"

"କାଳୀର ସ୍ୱାମୀ ଯିବାବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ଯେ ଦୁଃଖ ତାହା ଅକଥନୀୟ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ବିକ୍ରୟ କରାଗଲା ଯେପରି କି ସେ ଗୋଟିଏ ପଶୁ । ପ୍ରବାହଣ, ମୁଁ ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ରାଜି ନୁହେଁ ଯେ ବ୍ରହ୍ମା ଦାସମାନଙ୍କୁ ବିକ୍ରୀ କରିବାକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି ।" ପ୍ରବାହଣ-ବ୍ରହ୍ମଗ୍ରସ୍ତ— ଏଥିରେ ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ସସ୍ନେହରେ ଚୁମ୍ବନମାତ୍ର ଦେଲେ । ସୁତରାଂ ବୋଲାଯିବ ଯେ, ପ୍ରବାହଣ ତାଙ୍କର ଶ୍ୱଶୁରଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସମର୍ଥନ କଲେ ।

ଇତିମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବାହଣ ଯେ କି ମହାବ୍ରାହ୍ମଣ ହେବାର ଚେଷ୍ଟାରେ ଥିଲେ ସେ ଭ୍ରାତା ବିୟୋଗ ପରେ ପଞ୍ଚାଳର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ହେଲେ । ପ୍ରବାହଣଙ୍କର ଲୋପା ପ୍ରତି ପ୍ରେମ ଓ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ବୃଦ୍ଧିପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଲୋପା ପ୍ରବାହଣଙ୍କର ଆଚରଣରେ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସମାଲୋଚନା କରିବାରେ କଦାପି ଭୀତା ନ ଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରବାହଣ ସେଥି ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟଥିତ ନ ଥିଲେ ।

ଲୋପା ପ୍ରବାହଣଙ୍କୁ କହିଲେ, ତୁମେ ରାଜା, ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ କର; ମାତ୍ର ଅନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ହାତ ଦେଉଅଛ କାହିଁକି ? ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମବାଦ ସୃଷ୍ଟି କରି ଲୋକଙ୍କୁ ଭ୍ରାନ୍ତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଛ କାହିଁକି ? ପ୍ରବାହଣ କହିଲେ, "ଲୋପା, ଏ ତ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ପୃଥକ୍ ନୁହେଁ, ପୂର୍ବତନ ରାଜାମାନେ ବଶିଷ୍ଠ, ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ବ୍ୟବସ୍ଥାନୁସାରେ ଇନ୍ଦ୍ର, ବରୁଣ ପ୍ରଭୃତି ଦେବତାମାନଙ୍କ ନାମରେ ଆଦେଶ ମାନି ନେବାକୁ ଲୋକମାନଙ୍କୁ କହନ୍ତି । ରାଜାମାନେ ଲୋକମାନ୍ୟ ଓ ବିଶ୍ୱାସଭାଜନ ହେବା ନିମନ୍ତେ ବଡ଼ ବ୍ୟୟସାଧ୍ୟ ଯଜ୍ଞ

କରନ୍ତି । ଏବେ ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭେମାନେ କରିଥାଉଁ । ଏହା ଦେଖି ସାଧାରଣ ଲୋକେ ମନେ କରିଥାନ୍ତି ଯେ ଯଜ୍ଞ ହେତୁରୁ ଦେବତାର ତୁଷ୍ଟି ରୁ ରାଜାମାନେ ମହାବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ସୁଗନ୍ଧିତ ତଣ୍ଡୁଳର ଅନ୍ନ ଓ ବହୁତଶ୍ୱର ସୁମିଷ୍ଟ ମାଂସର ସୁପ୍ ଖାଇବାକୁ ପାଆନ୍ତି ଏବଂ ସୂକ୍ଷ୍ମବସ୍ତ୍ର ଓ ମୁକ୍ତାଦି ବହୁମୂଲ୍ୟ ଅଳଙ୍କାରାଦିର ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଏ ସମସ୍ତ ଦେବତାର କୃପା ବୋଲି ଲୋକଧାରଣା ।"

ଲେପା କହିଲେ, "ଯେବେ ପୂର୍ବେ ଅସଂଖ୍ୟ ଦେବତା ଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ନାମରେ ରାଜା ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଉପକାର ହେଉଥିଲା, ଏବେ ପୁଣି ତମେ ନୂତନ ଦେବତା ବ୍ରହ୍ମର ସୃଷ୍ଟି କଲେ କାହିଁକି ? ପ୍ରବାହଣ କହିଲେ, "ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ଲୋକେ ଇନ୍ଦ୍ର, ବରୁଣ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେହି ଦେଖି ନାହାନ୍ତି । ଏଣୁ କ୍ରମେ ସନ୍ଦେହ ଜାତ ହେଉଛି ।" ଲେପା କହିଲେ ତେବେ ବ୍ରହ୍ମରେ କାହିଁକି ଅବିଶ୍ୱାସ ହେବ ନାହିଁ ? ପ୍ରବାହଣ କହିଲେ, "ମୁଁ ଯେଉଁଭଳି ବ୍ରହ୍ମର ସ୍ୱରୂପ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଅଛି ତହିଁରେ କେହି ଦେଖିବାର କାମନା କରିବେ ନାହିଁ । ଯେମନ୍ତ ଆକାଶର ରୂପ ଦେଖିବା ବସ୍ତୁ ନୁହେଁ କାରଣ ତାହା ସର୍ବତ୍ର ଅଥଚ ବ୍ୟାପ୍ତ । ସାକାର ଦେବତାମାନଙ୍କର ରୂପ ଦେଖିବାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ; ମାତ୍ର ନିରାକାରର ଦେଖିବେ କଣ ?

ପୁଣି ଲେପା କହିଲେ, "ତମେ ଯେ ଆକାଶ ଆକାଶ କରୁଅଛ, ତାହା ତ 'ସାଧାରଣ ନୁହେଁ । ଉଦ୍ଦାଳକ ଆରୁଣି ପରି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ମତଚ୍ଛନ୍ନ ଘଟେ । ଏ ସମସ୍ତ କି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଭ୍ରମାଚ୍ଛନ୍ନ କରିବାର ଉପାୟ ?"

ପ୍ରବାହଣ କହିଲେ, "ଲେପା, ତମେ ମୋତେ ଭଲଭାବେ ଚିହ୍ନିଅଛ । ତମଠାରେ କିଛି ଗୋପନ କରିବାର ନାହିଁ । ଏହି ରାଜକ୍ଷେତ୍ର ରକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏତାଦୃଶ ଅନ୍ଧକାରର ପ୍ରୟୋଜନ । ସନ୍ଦେହକାରୀ-ମାନଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିବୃତ୍ତିକୁ କୁଣ୍ଠିତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏତାଦୃଶ ଅସ୍ତ୍ର ରଚିବା ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ କାରଣ ଯେଉଁମାନେ ଯଜ୍ଞ, ଦେବତା ଓ ପୂଜା ପ୍ରତି ସନ୍ଦେହ କରନ୍ତି ସେମାନେ ଅମର ଶତ୍ରୁ । ପୁଣି ବ୍ରହ୍ମର ସତ୍ତା ଅଛି ବୋଲି ମୁଁ ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛି । ମାତ୍ର ସତ୍ତା ଦର୍ଶନଯୋଗ୍ୟ ଏବଂ ଲୋକେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଦେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିବା ମାତ୍ରେ କହିଅଛି ଯେ ଏ ସତ୍ତାର ଦର୍ଶନ ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଅଛି ଏବଂ ସେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଲାଭ କରିବା ନିମନ୍ତେ ବିଶେଷ ସାଧନାର ପ୍ରୟୋଜନ । ଏଥିରେ ଲୋକେ ଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭ୍ରମାଚ୍ଛନ୍ନ ଥିବେ ଅଥଚ ବିଶ୍ୱାସ ହରାଇବେ ନାହିଁ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଦେବତା ଯଜ୍ଞ ରୂପ ସ୍ଥୂଳ ହତିଆରଟିମେ ନିଷ୍ଫଳ ମନେକରି ଏହି ବ୍ରହ୍ମ ସୂକ୍ଷ୍ମ-ହତିଆରର ଆବିଷ୍କାର କରିଅଛି ।" ଲେପା କହିଲେ, ପଣ୍ଡିତ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କି ତମର ଏହି ବ୍ରହ୍ମ-ରହସ୍ୟ ବୁଝିବେ ନାହିଁ ? ପ୍ରବାହଣ କହିଲେ, "ବୁଝିବେ, ମାତ୍ର ମୋର ପ୍ରସ୍ତାବିତ ବ୍ରହ୍ମ-ରହସ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କର ଲାଭ । ସେମାନେ ଭୋଗ ଓ ଲାଭର ରହସ୍ୟ ଜାଣିପାରିଲେ ମୋର ମତାବଲମ୍ବୀ ହେବେ ।" ପୁଣି ଲେପା କହିଲେ, "ଏ ତ ଗୋଟାଏ ବ୍ୟବସାୟ, ଏ ମୁକ୍ତିର ବାଟ ତ ନୁହେଁ ।" ପ୍ରବାହଣ କହିଲେ, "ନିଶ୍ଚୟ, ଏ ବ୍ୟବସାୟ ମାତ୍ର, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଉଦ୍ଦାଳକଙ୍କ ପରି ଜ୍ଞାନୀ ସମିଧ ହାତରେ ମୋ ନିକଟକୁ ଶିଷ୍ୟ ହେବାକୁ ଆସନ୍ତି । ମୁଁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଅତୀତରେ ଏହି ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଁ । ପୂର୍ବ ପ୍ରଚଳିତ ନୌକା ଅଦୃଢ଼ ବୋଲି ମୁଁ ମନେକରେ । ଏ ନୌକା ସୁଦୃଢ଼, ମୁଁ ନିର୍ମାଣ କରିଅଛି । ଏତଦ୍ୱାରା ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ ମିଳିତଭାବେ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଭୋଗ କରିପାରିବେ । କିନ୍ତୁ ବ୍ରହ୍ମଠାରୁ ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ଆକାଶ ମୋର ଦ୍ୱିତୀୟ ଆବିଷ୍କାର ।"

ଲେପା ପଚାରିଲେ—"ସେ କଣ ?"

ପ୍ରବାହଣ କହିଲେ, "ମଳ ଉତ୍ତରୁ ପୁନର୍ବାର ଏ ପୃଥିବୀକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ।" ଏହା ଶୁଣି ଲେପା କହିଲେ—"ଏହା ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଜାଲ ।" ପ୍ରବାହଣ କହିଲେ—"ସବୁଠାରୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ମଧ୍ୟ । ପୁଣି

ସ୍ୱର୍ଗ ନର୍କ ତ ଅଛି । ପୂର୍ବକୃତ ସୁକୃତ ଦୁଷ୍କୃତର ଫଳ ହେତୁରୁ ଏ ସଂସାରରେ ଉଚ୍ଚ ଓ ସୁଖ ଏବଂ ଦୁଷ୍କୃତ ହେତୁରୁ ନୀଚ ଓ ଦୁଃଖୀ । କେହି ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଇ କିଛି ଦେଖି ନାହିଁ । ଅଥଚ ଏ ସଂସାରର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଭ୍ରାନ୍ତ କରିବାର ତ ଏହା ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶସ୍ତ ପନ୍ଥା । ସତ୍ୟ ମିଥ୍ୟାର କଥା ଚିନ୍ତା କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ? କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା କେତେ ଦୂର, ତାହା ଦେଖିବା ପ୍ରୟୋଜନ । ଏ ଉପାୟ ଦ୍ୱାରା ବ୍ରାହ୍ମଣ କ୍ଷତ୍ରିୟ ସୁଖ ଭୋଗ ପାଇବେ ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନେ ଭ୍ରାନ୍ତ ହେଉଥିବେ ।

ପ୍ରବାହଣଙ୍କ ଉକ୍ତିରୁ ଏହି ବ୍ରହ୍ମବାଦ ସ୍ୱର୍ଗ, ନର୍କ, ପୁନର୍ଜନ୍ମ ବିସ୍ତୃତ ଲାଭକଲା । କ୍ଷତ୍ରିୟର ଏହି ମନୋରଞ୍ଜନ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଆଦର ସହିତ ଗ୍ରହଣକରି ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କୁରୁ, ପଞ୍ଚାଳ ଏମନ୍ତ କି ବିଦେହ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପିଲା । ରାଜାମାନେ ବ୍ରହ୍ମସଭା ଆହ୍ୱାନକରି ତର୍କବିତର୍କ ଶୁଣୁଥିଲେ ଏବଂ ତର୍କରେ ଜୟଯୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଅଜସ୍ର ଧନରତ୍ନ ଦେଉଥିଲେ । ଏପରି ସେ ବ୍ରହ୍ମବାଦର ପ୍ରସାର ବଢ଼ିଲା । ଯଜ୍ଞର ଯେଉଁଫଳ ବ୍ରହ୍ମ-ସଭାର ସେହି ଫଳ ।

ପ୍ରବାହଣ ମୃତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସହଧର୍ମିଣୀ ଲୋପା ବହୁକାଳ ଜୀବିତା ଥିଲେ । ପଞ୍ଚାଳ ରାଜପ୍ରାସାଦ ନିକଟସ୍ଥ ଉଦ୍ୟାନରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଦିନେ ତାଙ୍କର ପିତୃକୁଳର ପରିବାରୁଣୀ ଗାର୍ଗୀ ଲୋପାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଗାର୍ଗୀ ବ୍ରହ୍ମବାଦିନୀ । ଏଣୁ ସେ ଜନକଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମସଭାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ସଭାଶେଷରେ ଲୋପାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସି ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଗାର୍ଗୀ କହିଲେ—"ଯାଜ୍ଞବଲ୍‌କ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଜୟଯୁକ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କୁ ନିରସ୍ତ କରିଥିଲେ ।" ଲୋପା କହିଲେ—"ତୋତେ ମଧ୍ୟ ।" ଗାର୍ଗୀ କହିଲେ ଯୁକ୍ତିରେ ନୁହେଁ—ଭୟ ଦେଖାଇବା ଦ୍ୱାରା, ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ବ୍ରହ୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନକରି ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ କଲି, ସେତେବେଳେ ସେ କଣ କହିଲେ ଜାଣ କି ପିଉସୀମା ?"

"ଗାର୍ଗୀ ମାତି ପ୍ରାକ୍ଷୀର୍ମାତେମୂର୍ଦ୍ଧା ବ୍ୟାପପ୍ତଦନତି ପ୍ରଶ୍ନ୍ୟାଂ ।" ନ୍ୟାୟସଗମ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅତିକ୍ରମ କରି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ ତମର ଶିର ପତନ ହେବ ।" ଏଥିରେ ମୁଁ ନିରସ୍ତ ହୋଇ ରହିଲି । ଲୋପା କହିଲେ, ମୁଁ ଜାଣୁଛି ମା, ସେ ତୁ ଆଉ ପ୍ରଶ୍ନ କଲୁ ନାହିଁ ? ଗାର୍ଗୀ କହିଲେ, ତମେ କିପରି ଜାଣିଲ ? ଲୋପା କହିଲେ ଯେହେତୁ ତୋର ସ୍କନ୍ଧ ଦେଶରେ "ମୁଣ୍ଡ ଅଦ୍ୟାପି ରହିଛି ।" ପିଉସୀମା, ତାହାହେଲେ କି ତମେ ବିଶ୍ୱାସ କର ଯେ ମୋର ଶିରଚ୍ଛେଦ ହୋଇଥା'ନ୍ତା ? ଲୋପା କହିଲେ ନିଶ୍ଚୟ, ମାତ୍ର ଯାଜ୍ଞବଲକ୍ୟର ବ୍ରହ୍ମ ବଳରେ ନୁହେଁ,ଲୋକଙ୍କର ମଥା ଯେପରି କଟା ହୁଏ ସେହିପରି । "ଲୋପା କହିଲେ", ଗାର୍ଗୀ ତୁ ଅଦ୍ୟାପି ଶିଶୁ, ଯେତେବେଳେ ଏହି ବ୍ରହ୍ମବାଦ ଜନ୍ମଲାଭ କଲା ସେତେବେଳେ ବ୍ରହ୍ମବାଦର ଜନ୍ମଦାତା ମୋ ପାଖରେ ଶୟନ କରୁଥିଲେ । ଏହି ବ୍ରହ୍ମବାଦର ସେ କଳ୍ପନା ତାର ପଶ୍ଚାତରେ ରାଜା ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ସ୍ୱାର୍ଥ ଲୁକ୍‌କାୟିତ । ରାଜସତ୍ତା ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣସତ୍ତାକୁ ବଢ଼ି କରିବାର ଏହା ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶସ୍ତ ଉପାୟ ।"

ଗାର୍ଗୀ କହିଲେ, "ପିଉସୀମା, ମୁଁ ତ ଏହା ବୁଝିନି ନାହିଁ ।" ଲୋପା କହିଲେ, "ତୁ କାହିଁକି ଅନେକେ ତ ଏହା ବୁଝନ୍ତି ନାହିଁ । ତେବେ ମୁଁ କହୁ ନାହିଁ ଯେ ଜନକ ବୈଦେହ ଏ ରହସ୍ୟ ବୁଝନ୍ତି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଯାଜ୍ଞବଲ୍‌କ୍ୟ ଏ କଥା ମୋର ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପରି ବୁଝନ୍ତି । ଯାଜ୍ଞବଲ୍‌କ୍ୟ ମୋର ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଶିଷ୍ୟ । ପ୍ରବାହଣଙ୍କର ଦେବତା, ଦେବଲୋକ, ପିତୃଲୋକ, ଯଜ୍ଞ ଓ ବ୍ରହ୍ମବାଦରେ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ନାହିଁ । ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା କେବଳ ଭୋଗରେ । ଏହି ଭୋଗରେ ସେ ସାରାଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ମୃତ୍ୟୁର ତିନିଦିନ ପୂର୍ବେ କୁଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର କନ୍ୟା ସୁବର୍ଣ୍ଣକେଶୀ ତାହାଙ୍କ ଅନ୍ତଃପୁରକୁ ଆସିଥିଲେ । ପ୍ରବାହଣଙ୍କର ବଞ୍ଚିବା ଆଶା ନ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ମଧ୍ୟ ସେ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷର ଯୁବତୀ ସହିତ ପ୍ରେମ କରୁଥିଲେ ।" ଗାର୍ଗୀ କହିଲେ "ପିଉସୀମା,

ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ଜନକବୈଦେହଠାରୁ ପାଇଥିବା ଗାଈଗୁଡ଼ିକ ଦାନ କରିଦେଲେ; ମାତ୍ର ସୁନ୍ଦରୀଦାସୀଙ୍କ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆଣିଲେ ।"

"ରାଜଗୃହର ଦାସୀଗୁଡ଼ିକ ପରମା ସୁନ୍ଦରୀ କି ନା, ଏଣୁ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ନେଇ ଆସିଲେ । ପ୍ରବାହଣର ଉପଯୁକ୍ତ ଶିଷ୍ୟ । ବହୁ ଶତାବ୍ଦୀ ପରେ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମବାଦ ଉପଯୁକ୍ତ ସମାଲୋଚନ ହାତରେ ବିଚିତ୍ର ରୂପ ଧାରଣ କଲା ।

ଉପସଂହାରରେ କିଛି କହିବାର ପ୍ରୟୋଜନ । ବହୁକାଳରୁ ମୋର ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ଏହି ଯେ, ଯାବତୀୟ ଧର୍ମ ବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ବିଜ୍ଞ ଲୋକଙ୍କର କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ । ମୁଁ ଅନେକଥର ଏ ବିଷୟରେ ଲେଖିଅଛି ।

ସୃଷ୍ଟି ହିଁ ପ୍ରଥମେ ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ ଏକ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ଭୟ ଓ ଭକ୍ତିର ଉଦ୍ରେକ କଲା । ତହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ଦେବତା ଓ ଧର୍ମର ସୃଷ୍ଟି । ବୈଦିକ ଋଷିମାନେ ପ୍ରକୃତି ପୂଜକ ଥିଲେ ।

ସ୍ତୁତିଦ୍ୱାରା ସ୍ନେହରେ କାତରରେ ଡାକିବା ଦ୍ୱାରା ଅଭୀଷ୍ଟସିଦ୍ଧିର ଆଶା ସେମାନେ କରିଥିଲେ । ବେଦରେ ଏପରି ଅନେକ ସ୍ତୁତି ଆମେମାନେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ । କ୍ରମେ ଋଷିମାନେ ସ୍ୱାର୍ଥପର ହୋଇ ସରଳ ବିଶ୍ୱାସ ମଧ୍ୟରେ ଯଜ୍ଞ ଓ କର୍ମର ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧି ଏକଥା ପ୍ରଚାର କଲେ । ଋକ୍‌ବେଦରେ ଯଜ୍ଞର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଯଜ୍ଞର ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥା ନଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯଜ୍ଞର ଜଟିଳ ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଚାର କରାଗଲା । ରାଜାମାନେ ଯଜ୍ଞ କରିବେ ଏଥିରେ ପ୍ରଜାମାନେ ସୁଖୀ ହେବେ—ଧରା ଶାନ୍ତି ଲାଭ କରିବ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନଙ୍କର ଉଦର ପୂରଣ ହେବ, ଜନ ସମୂହର କ୍ଷତି ହେଲେ ହେଉ । ସେ ଯୁଗରେ ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ଓ ଈଶ୍ୱରର ସମ୍ବନ୍ଧ ନ ଥିଲା । କୌଣସି ବୈଦିକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏ କଥାର ଉଲ୍ଲେଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାହିଁ । କିଛିଦିନ ଗଲା ପରେ ଏକ ଦଳ ଜ୍ଞାନୀ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ତୁତିରେ ଓ ଯଜ୍ଞରେ ଆବଦ୍ଧ ରହି-ପାରିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରଥମ ବିପ୍ଳବ ଉପସ୍ଥିତ କଲେ, ଏହି ବାକ୍ୟ ଦ୍ୱାରା —

"ଅନ୍ଧତମଃ ପ୍ରବିଶନ୍ତି ଯେ ଅବିଦ୍ୟା ମୁପାସତେ ।" ଯେ ଅବିଦ୍ୟା ବା ବୈଦିକ ଅଗ୍ନିହୋତ୍ରାଦି ଉପାସନା କରନ୍ତି ସେମାନେ ଅନ୍ଧ । କ୍ରମେ ଏହା ମଧ୍ୟ କହିଲେ ଯେ, "ନାୟମ୍ ଆତ୍ମା ପ୍ରବଚନେନ ଲଭ୍ୟ ।" ଅର୍ଥାତ୍ ଆତ୍ମା ବେଦରୁ ଲଭ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏଣିକି ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ଈଶ୍ୱର ବ୍ରହ୍ମ ଉପରେ ଲୋକଙ୍କର ଆସ୍ଥା ଜନ୍ମାଇବାର ଚେଷ୍ଟା ଚାଲିଲା । ଆତ୍ମା, ଈଶ୍ୱର ଓ ବ୍ରହ୍ମ ଯାହା ଅଜ୍ଞାତ, ଅଜ୍ଞେୟ ଓ ଧାରଣାତୀତ । ଅଦୃଶ୍ୟ, ଅଜ୍ଞେୟ, ଅଜ୍ଞାତ ଓ ଧାରଣାତୀତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଲୋକଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମାଇବା ନିମନ୍ତେ ନାନା ଯୁକ୍ତିତର୍କ ଓ ଉପାୟ ଉଦ୍ଭାବନ କରାଗଲା । ସତମିଛ କଥା ପଣ୍ଡିତମାନେ ଜାଣନ୍ତି ମାତ୍ର ସାଧାରଣ ଲୋକେ ବିଶ୍ୱାସର ବଶବର୍ତ୍ତୀ । କ୍ରମେ ସ୍ୱର୍ଗ, ନର୍କ, ପୁନର୍ଜନ୍ମ, ଦେବଯାନ, ପିତୃଯାନ, ଇତ୍ୟାଦି ଅତି ଜଟିଳ ପ୍ରଶ୍ନମାନଙ୍କର ଅବତାରଣା କରି ଲୋକସମୂହକୁ ଭ୍ରାନ୍ତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଗଲା, ବିଜ୍ଞ ଲୋକର କଳ୍ପନା ଅଜ୍ଞ ଲୋକଙ୍କୁ ଧନ୍ଦା । କେବଳ ଧନ୍ଦା ନୁହେଁ, ସମସ୍ତେ ବହୁକାଳରେ ଆବଦ୍ଧ । ପ୍ରକୃତି ଉପାସନା ଛାଡ଼ି ଐହିକ ଓ ପାରତ୍ରିକ ମୁକ୍ତିପଥର ଭ୍ରାନ୍ତ ପଥିକ । ତଥାପି ଲୋକେ ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ ବୈଦିକ ଧର୍ମ ବୋଲି କହନ୍ତି । ସେ ଧର୍ମ ସହିତ ଆଧୁନିକ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅତି କମ୍ । ସମୟେ ସମୟେ ଧର୍ମ ସଂସ୍କାରକଗଣ ଜନ୍ମ ହୋଇ ସଂସ୍କାର ଚେଷ୍ଟାରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି ବହୁକାଳରୁ ଅବ୍ୟାହତି ପାଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କିଛି ନୂତନ ମତ କିବା ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ନୂତନ ସୂତ୍ର ଯୋଗକରି

କାଳକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରନ୍ତି । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରବାଦୀଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମର ଉପାସକ । ତାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବାକୁ ଯାଇ ଲେଖିଲେ "ସତ୍ୟଶୁଦ୍ଧ ବୁଧ ସ୍ୱଭାବ ।" ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତି ଏ ବ୍ରହ୍ମ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅଦ୍ଭୁତ ଅବୋଧ । କେବଳ ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱର ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଅଥଚ ଆଶ୍ରମ ଧର୍ମର ପକ୍ଷପାତୀ—ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜକ ନ ଥିଲେ ଅଥଚ ଲୋକେ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା କରିବାକୁ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କଲେ । ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟମାନେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ଅଥଚ ସେମାନେ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ଦଣ୍ଡ ଓ କମଣ୍ଡଳୁ ଅଛି—ଅନ୍ୟର ଆସନରେ ବସିବେ ନାହିଁ ।

ଏଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡେ ଲେଖା ଆସନ କାଖରେ ଜାକି ବୁଲିବେ । ପାନ, ଗୁଣ୍ଡି, ଅଫିମ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟର ବାଧକ ନୁହେଁ । କେଜାଣି ଲାଭ, ଭୋଗର କଥା; ତେବେ ଏମାନେ ଯେ ଲୋକଙ୍କୁ ଭ୍ରାନ୍ତ କରି ନିଜେ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ରହିବାର ଚେଷ୍ଟାରେ ଥାଆନ୍ତି ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତ ଉପାସନା ସହିତ ବ୍ରହ୍ମବାଦ ଏକ ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ଯାହା ଲୋକ ଭ୍ରାନ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଚତୁରତା ସହିତ ଗଠିତ ହେଲା ।

ସନାତନ ଅର୍ଥ -ଯାହା ଅନାଦି କାଳରୁ ଲାଗି ଆସିଅଛି । ଧର୍ମ କି କେବେ ଅନାଦି ହୋଇପାରେ ଯାହା ଲୋକର ଜ୍ଞାନ ଓ ପିପାସା ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଲାଭ କରୁଛି । ତଥାପି ଲୋକେ ଧର୍ମକୁ ସନାତନ କୁହନ୍ତି । "ଆଚାର ପ୍ରଭବୋଧର୍ମଃ" —ଆଚାରରୁ ଯେବେ ଧର୍ମର ଜନ୍ମ, ତାହା ସନାତନ ହେବ କପରି ? ପୁଣି ଅଛି, "ଯୁକ୍ତିହୀନ ବିଚାରେଣ ଧର୍ମହାନି ପ୍ରଜାୟତେ ।" ଧର୍ମ ଯେବେ ଯୁକ୍ତିସାପେକ୍ଷ ତାକୁ ସନାତନ ବୋଲିବା ସଙ୍ଗତ କି ?

ହିନ୍ଦୁ ଶବ୍ଦ ବେଦରେ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପୁରାଣରେ ନାହିଁ । ଏ ନାମଟି ପରବର୍ତ୍ତୀ । ଏ ଦେଶବାସୀ କେଉଁ ସ୍ୱାର୍ଥରେ ଏ ନାମ ଆପଣାର କରିନେଲେ ତାହା ଜାଣିବା ଅସମ୍ଭବ । ଏହି ନାମ ଆଜି ଭାରତବ୍ୟାପୀ । ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଓ ପୌତ୍ତଳିକତା ବେଦ, ବେଦାନ୍ତ ଧର୍ମରୁ ବଳି ଏ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରତିପତ୍ତି ଜନ୍ମାଇଅଛି । ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଯେ କି ଅତି ଅର୍ବାଚୀନ ସେ ମଧ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ସନାତନ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁର ଅଳ୍ପଦିନ ପୂର୍ବେ ସାନ୍ଧ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଭାରେ ସେ ନିଜକୁ ସନାତନୀ ହିନ୍ଦୁ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ଏହା ଶୁଣି ହସ ମାଡ଼ିଲା—ହସି ପକାଇଲି । ଏପରି କିଛି ଲୋକଙ୍କ ମୁହଁରେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ସନାତନ ହେଲା ଏବଂ ଯେ କି ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ମାନନ୍ତି ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ, ସେ କପରି ନିଜକୁ ସନାତନ ହିନ୍ଦୁ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦିଅନ୍ତି । ତାଙ୍କର କି ଏହି ଅଭିପ୍ରାୟ ଯେ ତାଙ୍କପରି ସମସ୍ତେ ହୁଅନ୍ତୁ ତାହାହେଲେ ସେମାନେ ସନାତନୀ ହିନ୍ଦୁ ଆଖ୍ୟା ପାଇବେ ?

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ୮ ମଦନ ମୋହନ ମାଳବ୍ୟଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁ ବୋଲିଯାଇପାରେ । ଜଜ୍ ଗୁରୁଦାସ ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁ ବୋଲିଯାଇପାରେ ଏବଂ ଏମାନଙ୍କ ପରି ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଲୋକଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁ ବୋଲିଯାଇପାରେ; ମାତ୍ର କେଉଁ ବିଧି ଅନୁସାରେ ଗାନ୍ଧିଜୀ କିମ୍ବା ଜହରଲାଲ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ସନାତନୀ ହିନ୍ଦୁ ବୋଲିଯିବ, ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ ନୁହେଁ । ମୁଁ ନିଜକୁ ହିନ୍ଦୁ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଅସଙ୍ଗତ ମନେକରେ, କାରଣ ହିନ୍ଦୁ ପାଇଁକି ଯେ ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି, ଯେଉଁ ଆଚାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଛି ତାହା ମୁଁ ରକ୍ଷା କରିପାରୁ ନାହିଁ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ହିନ୍ଦୁ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେବାଟା କପଟତା ଭିନ୍ନ ଆଉ କଣ ? ଶେଷକଥା ଏହି ଯେ ପାଠକ ନିରପେକ୍ଷ ଭାବେ ଚିନ୍ତାକଲେ ଜାଣି ପାରିବେ ଯେ, ଧର୍ମ ସନାତନ ନୁହେଁ । ନବଧର୍ମ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଧର୍ମକୁ ଅତିକ୍ରମ କରୁଥିଲେ ହେଁ ସାମାଜିକ ସ୍ୱାର୍ଥ ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ସଂସ୍କାରକମାନେ ବରାବର ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି । ଉଚ୍ଚନୀଚ ଭେଦ, ଜ୍ଞାନୀ ଅଜ୍ଞାନୀଭେଦ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଉଠିଯିବା ଭୟରେ ପୂର୍ବଧର୍ମର କାପଟ୍ୟକୁ ମାନି ଯାଆନ୍ତି ।

ପ୍ରବାହଣ ରାଜା ତ ବ୍ରହ୍ମବାଦୀ—ବ୍ରହ୍ମବାଦ ସୃଷ୍ଟି କଲେ । କିନ୍ତୁ ଭିତରେ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ରହିଲା ଲୋଭ, ଲାଭ ଓ କ୍ଷୋଭ । ଭାରତୀୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧର୍ମରେ ଏହି ସ୍ୱାର୍ଥଜଡ଼ିତ, ମାତ୍ର ସର୍ବତ୍ୟାଗୀ ବୁଦ୍ଧଦେବ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ବା ପନ୍ଥା ପ୍ରକାଶ କଲେ ସେଥିରେ ଲାଭ, ଲୋଭ ଓ କ୍ଷୋଭର ଲେଶମାତ୍ର ନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ଭାରତ ତ୍ୟାଗକଲା । ଆଜି ତାଙ୍କର ମତକୁ ନେଇ କେହି କେହି ପ୍ରସ୍ତରକର ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜିବାର ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି; ମାତ୍ର ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ନାମ କେହି ଉଚ୍ଚାରଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଜାତିପାତି ଭୟରେ କିନା !

ଶଙ୍ଖ—ମାସିକ ପତ୍ରିକା (ତୃତୀୟ ବର୍ଷ—ନବମ ସଂଖ୍ୟା) ୧୯୪୮ ଫାଲ୍‌ଗୁନ